LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

067
JUG
v. 37-39

OAK ST HDSE

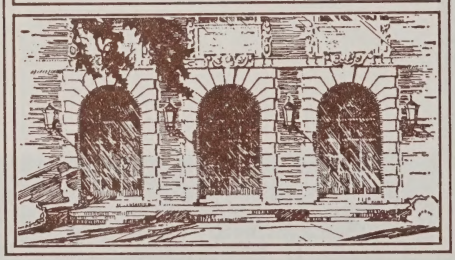

RAD

37-39

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXVII.

U ZAGREBU 1876.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Dionička tiskara u Zagrebu.

067
JUG
v.37-39

Sadržaj.

Strana

Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa i putovi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje. Od prof. Stojana Novakovića 1
Stara štampanja za Bugare. Od Stojana Novakovića 29
Gradja za slovinsku narodnu poeziju. Od prof. V. Jagića 33
Franjo Palacky. Od dra. J. J. Hanela 138
Književna obznana:
„Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia, compilate dal dr. Giambatista Cubich. Trieste 1874.“ Od Šime Ljubića 186
Drugo otvoreno pismo g. dru. J. Hanelu 203
Svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 25. studenoga 1876 205
Spicilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. Od S. Ljubića. (Konac.) 91

610443

Digitized by the Internet Archive
in 2021 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign

https://archive.org/details/rad3739jugo

Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa
i
putovi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje.

Prilog ka geografiji zemalja srpskih srednjega vijeka

DOPISUJUĆEGA ČLANA PROF. STOJANA NOVAKOVIĆA.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 14. lipnja 1876.

Izdanje nekolikih knjiga, u kojima su obilati izvori za historiju, kao što su Miklošićeva Monumenta serbica 1858, Pucićevi Srpski spomenici iz dubrovačke arhive, Biograd 1858, Acta archivii veneti, nastojanjem Srps. uč. družtva a trudom Dr. J. Šafarika u Biogradu I 1860, II 1861 izdata, po tom Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, koja trudom Ljubićevim od 1868 izdaje jugoslavenska akademija, a naročito Daničićev izvrsni Rječnik iz književnih starina srpskih, Biograd 1863—64, kojim su tolike tamne stvari objašnjene i koji je svjetionik, bez kojega bi pristup u mnoga pitanja bio ili mučan ili nemogućan — učiniše čitavu epohu, naročito u pogledu na kulturno-historička istraživanja o starom životu srpskom, da nikako i ne pominjem onu ogromnu korist, koja je iz tih djela potekla za ostale historičko-filologičke studije. Kao prvi jači plod ovih prethodnih radnja u pomenutom pravcu mislim da se slobodno mogu spomenuti studije Č. Mijatovića „O financijama srpskoga kraljevstva“ u Glasniku XXV i XXVI i „Studije za historiju srpske trgovine XIII i XIV vijeka“ u Glasniku XXXIII, XXXVII i XXXVIII. Tu se valjda prvi put u cjelini pisalo o putovima kroz stare srpske zemlje, o gradovima, dvorovima, odijelu, nakitima, običajima itd. što sad toliko interesuje jevropsku nauku pomenutoga pravca. Gore spomenuta djela učinila su, da se na kulturno-historička ispitivanja ostalih naroda mogla nastaviti naša

ispitivanja, i da su se resultati rada srećnijih zemalja, u kojima je izvora dosta i sačuvano i izdato, mogli primijeniti i na naše prilike, te tako prvi put historički pokazati samo stanje našega naroda u njegovo najcvjetnije vrijeme u srednjem vijeku.

Čudnovato je pogledati na tok razvoja u gragjenju i razgranavanju pojedinih nauka ili pojedinih ogranaka njihovih. Čim se u nekoj mjeri nagomila izvjesna gragja, ona draži na sistematično obdjelavanje. A čim sistematično obdjelavanje, koje se nikad ne može proći bez konjektura manje ili više smjelih, predstavi u izvjesnom obliku crte u pregjašnjoj neuregjenoj i nesistematisanoj gragji rasturene — odmah se radnja na novo upućuje na razmatranje pojedinih punktova, pažnja se koncentrira oko pojedinih pitanja, i tako se pribira gragja za potrebu novog još potpunijeg sistematisanja. Tako napreduje nauka.

I mi hoćemo povodom studija Mijatovićevih o trgovini i komunikacijama srpskih zemalja sa jadranskim primorjem da uzmemo na oko neka pitanja, koja su poslije njegova rada tamna ostala, te se i danas o njima u našoj naučnoj literaturi malo zna. Ta su pitanja:

a. Gdje je bilo trgovačko mjesto Brskovo;

b. Neki rimski putovi po starim srp. zemljama;

c. Pristaništa na jadranskom primorju i putni pravci od njih u srpske zemlje.

Radi pribrane gragje svekoliko je u samim člancima nešto drukčije podijeljeno, te će istraživanje ići u prvom članku o Brskovu, o drugom o Danju i njegovim komunikacionim pravcima, u trećem o cjelini srpske mreže putova s primorja u unutrašnjost.

I.

1. Brskovo (Брьсково) ističe već Daničić u svome rječniku, govoreći za nj, da je „znatno mjesto trgovačko, na koje je išla trgovina iz Dubrovnika“; i navodeći više primjera, koji su u njegovoj knjizi svakome pristupni, ne upušta se u odregjivanje njegova položaja. Č. Mijatović (Glasnik 33, 233 i d.) pokušava, da razmrsi pitanje o položaju Brskova. Tako govori, „kako se od trgovačkih mesta u našim spomenicima najradije i sve do kraja četrnaestog veka najčešće spominje Brskovo“; pominje, „kako se iz dubrovačkih Stat· Rogatorum vidi, da su Dubrovčani često slali svoje poklisare u

Brskovo"; kako se „u jednom spomeniku mletačkom od 1309 godine u vreme kralja Milutina spominju perperi brskovski" iz čega se vidi, „kako je Brskovo bilo važno trgovačko mesto"; kako se i prije toga, godine 1282 spominju novci brskovski, jer ih te godine mletačka vlada „proglašava za lažne, izdajući u tom smislu naredbe knezovima zadarskom, dubrovačkom, konsulima dračkom, kotorskom i apuljskom". Prof. S. Ljubić u svome djelu Opis nov. jugosl. XX spominje rudnike „srebrne u Rudniku i blizu Brskova i izričući da je to „Kruševo blizu Diokleje" ističe, kako je tu bila „kovnica srebrnih groša srbskih u mletačkih spomenicih za kralja Stjepana Dragutina" i kako se sámo to mjesto spominje u dubrovačkom zakoniku od 1272 i u ugovoru sklopljenu 5 lipnja 1279 megju Dubrovčanima i Kotoranima. Rudnik Kruševo blizu Brskova spominje i Mijatović (Glasnik 33, 236) kao slavni rudnik srebra, za koji misli „da je imao još dosad dovoljno neocenjeni uticaj na ekonomni razvitak gornje Zete", pa nastavlja, da „što Kruševo samo nije dostiglo onoliku trgovačku važnost, kakvu je imalo n. pr. Novo Brdo, tome mora da je uzrok baš u toj okolnosti, što je u njegovoj najbližoj okolini već postojala stara *trgovačka varoš*, koja se već odavno načinila središtem za sticaj trgovaca, te je tako reći pred vratima Kruševa bila već gotova probitačna pijaca za njegovo srebro". Odmah za tim po Ljubićevim Listinama iz 1318 navodi Mlečića zlatara Blaža, koji je u Brskovu šestnaest godina svoj zanat radio.

Istakavši ovako sve što je važnije za trgovačku i kulturnu karakteristiku Brskova prijeći ćemo na ono, što je za nas ovdje najglavnije, na govor Mijatovića o položaju. On kaže (Glas. 33, 234), da ni na novijim ni na starijim kartama, koje su mu pristupne bile, nije mogao naći toga mjesta, niti se po raznim putopisima koji opisuju srpske zemlje mogao namjeriti na koga, da ga spominje. Za tijem kao odgovor na postavljeno pitanje meće opće resultate: da je ležalo *negdje na putu* iz Dubrovnika u dalju unutrašnjost srpskih zemalja, *ali ne baš tako*, *da se na nj moralo udariti*, jer se ostavljalo da se dubrovačka kuplja mogla nositi i mimo njega; da na pošljetku ono nije moglo biti daleko od Dubrovnika i Kotora, i da ga na svu priliku treba tražiti negdje u južnome kraju Bosne i Hercegovine, jer su samo taj kraj držali Turci još 1399 god. itd. Navodeći „da je Zeta ili Diokleja bila prva srpska oblast, koja se bogatstvom i civilizacijom pre sviju ostalih krajeva srpskih podigla"; navodeći dalje, kako je Mlečićima u brskovskim perperima vladika crkve sv. Mihaila (a to je dukljanski ili zetski) isplatio štetu nekakvu,

koju su njegovi ljudi mletačkom nekakvom brodu učinili, pa izvodeći, da je crkva sv. Mihaila mogla biti ili u Brskovu samom ili blizu njega, Mijatović izvodi kao resultat, da po njegovom mišljenju svima tim znacima najbolje odgovara *okolina stare Duklje.* „Ako Brskovo nije baš isto što i Duklja, a ono je na svu priliku negdje tu blizu. Ne može biti da je stara Duklja propala tako, da joj kao mestu traga po našim spomenicima nema — — Duklja ili Dioklitija kao predelno ime zadržalo se po našim spomenicima. Ali kao naročitog mesta nema ga ja mislim. Kao god što se predelno ime Dioklitija malo po malo sa svim zamenilo narodskim imenom Zeta, tako se i ime naročitog mesta Duklje moglo zameniti naročitim imenom Brskovo". Na kraju završuje: „Na kratko po svima znacima sadašnjeg materijala ja mislim, da je Brskovo glavno trgovačko mesto gornje Zete, da mu se ime danas izgubilo u nekom drugom (Beri?! Podgorica?!)." Kasnije u Glasniku 38, 82 govori isti pisac: „Ima i drugih spomenika, iz kojih se vidi, da je Brskovo kroz ceo XIII vek a na svu priliku i u XIV sve do Dušana glavni *trg za so podalje malo od mora*".

Ljubić, kao što vidjesmo, izriče vrlo apodiktično kako je Brskovo — „Kruševo blizu Diokleje". Blizinu Kruševa staroj Diokleji ističe i Mijatović kao dokaz, da je Brskovo na tom kraju; ali ja ne znam za sad (a oni nigdje ne kažu) otkuda je crpeno to znanje, niti mogoh naći traga kakvom Kruševu blizu Diokleje.

Mijatovićevo razlaganje o položaju Brskova u glavnome uzeto ima dosta istine u sebi; ali kako mi stavljamo sebi za zadatak, da kritikom sviju podataka stvar potpuno (bar koliko je mogućno) na čisto izvedemo, to ćemo naprije negativnim putem preduzeti kritiku ovih podataka.

Tako prvo hipoteza Mijatovićeva, da je Brskovo potonje srpsko ime za staru Duklju, ne može se osvjedočiti. Dioklitija je književno ime za Zetu, a kraj je taj u srpsko vrijeme vazda imao narodno ime Zeta, kao što svjedoče spomenici.[1] Za same razvaline rimskoga i na svu priliku i srpskoga grada[2] živi još ime *Dûke,* (Vidi Rječnik Vukov pod tom riječju) i Vuk govori, da su to „zidine u kutu izmegju Zete i Morače (gdje se ove dvije vode sastaju) od staroga grada Diokleje". Treba s tijem isporediti, što još piše Vuk pod Duklijan i Dukljan. Ja mislim da je i samo ime Duklja poznato.

---

[1] Vidi u Danič. Rečniku Диоклитиꙗ, Диоклиꙗ, Ꙁета.
[2] Vidi Dentonov putopis po Crnoj Gori, Vila 1867, 139.

Božidar Vuković se pisao **отьчьствомь оть Диоклитиѥ** a bio je iz Podgorice, kao što sam napominje.[1] Neka je dakle i istina što Hecquard u Historie et description de la haute Albanie 72 govori, da je Podgoricu u XV vijeku osnovao sultan Murat,[2] opet se vidi, da se ona vezivala za staro ime Duklje. Kralj prvovijenčani kazujući da je ocu Nemanjinu mjesto rogjenja Dioklitija, kazuje za Nemanju da se rodio **на мѣстѣ рекомѣмь Рыбница**. A Podgorice eno na rijeci Ribnici. Oba su dakle mjesta mogla stajati u ono vrijeme, i ni traga nema od pomena kakva velikog trgovačkog mjesta na tom kraju. Sultan Murat sigurno je samo *grad* sazidao, i tako treba razumjeti ljetopisca gdje govori pod 1485: **сьзида царь (Моурать) Подьгорицоу оу Ꙁети**. Glas. X 275., pa se moglo tijem povodom promijeniti staro ime Ribnice u Podgoricu, koje ime i danas traje. Jasno je dakle, da se tu nigdje ne može tražiti trag Brskovu, i ono mora biti na kome god drugom kraju.

Ostale premisse, na kojima bi se mogla osnivati taka hipoteza, padaju još lakše, jer nijesu ni ovoliko precizovane. Što je episkop crkve sv. Mihaila 1309 godine plaćao naknadu Mlečićima u perperima brskovskim, ne mora značiti, niti da je on sjedio u Brskovu, jer je crkva sv. Mihaila i episkopija njegova bila u to vrijeme na ostrvu Prevlaci u kotorskom zalivu,[3] niti da je bio blizu, jer je malo čas navedeno, kako su brskovski novci progonjeni po svima pijacama istočne strane jadranskog mora; svud su dakle bili poznati. Što se u pismu Stefana Prvovjenčanog i u ugovoru izmegju Dubrovčana i Kotorana od 1279 spominje Brskovo kao trg za vino i med, čini mi se da bi nam moglo biti uputstvo da ga ne tražimo nigdje u nagibima planinskim k moru i jezeru skadarskom, jer tu bi mučno moglo trebati vino kotorsko i dubrovačko. Stat. Rogatorum govoreći de salario nunciorum veli: Rasciam a Bresqua in antea (citat u Glas. 33, 233). To će reći, da Brskovo nije u Zeti, kad se držimo te strane primorja, nego negdje na granicama „raških“ t. j. unutrašnjih srpskih zemalja, pošto je Zeta i primorje uvijek lučeno od raških zemalja, a tu su razliku Dubrovčani dobro poznavali. Po blizosti Kruševa mi ne možemo ništa tražiti, jer ni za nj ne znamo ni koliko za Brskovo, a nepoznato se samo po poznatom može tražiti.

---

[1] Dan. Rječn. **Диоклитиꙗ**.

[2] O tome i naš ljetopisac u Glas. X. 275.

[3] Članak episk. G. Petranovića u Šematismu episk. boko-kotorsko-dubrovačke za 1874 i u istoj knjizi za 1875; Dučić u Glasniku 42, 168 i d.

Na pošljetku što se navodi pismo dubrovačke arhive štampano u Pucićevoj zbirci od 10 Dek. 1399, ono bi moglo biti dokaz samo u toliko, da je Brskovo bilo na jugu, prem da su u to vrijeme Turci pod Bajazitom veoma bili stijesnili Srbe, te ih je moglo biti i mnogo sjevernije.[1] Ali iz Ljubićevih Listina mlet. arkiva vidimo da oni zaista u prvoj poli 1400 godine napadaju na gradove zapadne strane planina što luče stare raške zemlje od Zete i primorja arbanaskoga. Sama Pucićeva zbirka dubrovačka ima jedno pismo od 3 Okt. 1399, ranije dakle od onoga pregje navedenoga, u kome Dubrovčani javljaju Radiču vojvodi, da se Turci kupe „u Srbljima na Zetu i drugojdje, da ne vjemo kudje“. S tijem se sa svijem dobro slaže mletačko pismo u Listinama IV pod br. DXC gdje se spominju Skadar i Drivast samo kao *napadani* od Turaka. Vrijedno je zapamtiti, da je napad išao samo na Drivast i Skadar a ne na Lješ, te kao da nijesu prelazili na južnu stranu Drina. Po tome je izvjesno, da je Brskovo bilo negdje u pravcu linije Zete, Skadra, Drivasta, ali na istočnoj strani planinskoga vijenca, koji se pored jadranskoga primorja diže. A isto dubrovačko pismo upućuje nas još više nekolikim riječima, gdje govori turskome poglavici: **зна ваша милость како си обѣтовалъ за трьговьцє кои идоу на Брьсково, како да имь нѣ развѣ єдна царина**, i malo dalje: **како є воєвода рекалъ за трьговьцє наше кои идоу на Брьсково, да имь є єдна царина на Брьсково.** Pucić I. 27. Smisao je tih riječi, da je Brskovo na nekom glavnom putu jedno od carinskih i trgovačkih mjesta. Držim da je s ovijem u svezi pismo carice Milice, koje bi se moglo metnuti u 1403—5, kojim (Mon serb. 264) pripovijeda, kako je pohodivši Dečane našla sve „požeženo i oprovrženo, metosi oteti i bliz zapustjenija postigše“, te je sve to na novo povratila u stari red. Ovo je bilo poslije poraza Bajazitova. Nije li i to jedna biljega u putu turskom na zapad k Skadru i možda Brskovu? Nek se upamti, jer će poslije objašnjenje samo doći.

Iz ovoga istraživanja može se uz negaciju nešto i potvrditi.

Brskovo niti je Duklja ni Podgorica, niti ikakvo mjesto u tome kraju, niti u opće u primorju skadarskome, niti na skadarskom jezeru. Brskovo je trgovačko mjesto na istočnoj strani primorskoga planinskoga vijenca na nekakvom velikom putu i na granici raških

[1] Ljetopisac u Šafarika Památky pod 1397 pripovijeda propast Turaka u Bosni, a to isto Konstantin filozof u životu despota Stefana, po Jagićevoj ediciji Glasnik 42, 270. U istoga pisca na str. 271 pripovijeda se, kako su Turci dolazili do Zemuna, Mitrovice i ugarskih strana.

ili srpskih zemalja (u tješnjem smislu riječi). Brskovo je na pošljetku negdje od Skadra i Drivasta preko planina na istoku.

2. Osim ovih pozitivnih dobitaka, koje smo mogli negacijom istragati, imamo jedno mjesto u Miklošićevim Mon. serbica, koje nam postaje upravo dragocjeno, i dolazilo bi da podupre sve što je dovdje pronagjeno. U darovnoj diplomi kralja Dečanskoga manastiru Dečanima stoji: **такожде и Прокопиꙗ Богдановикꙗ сь братномь и сь селомь сь Палежи и сь вьсѣми мегꙗми оу брьсковьскои жоупѣ.** Mon. serb. 96. Ako i ne bude danas nigdje traga samome imenu Brskova, biće traga kolikoga god onolikim ostalim selima, koja se spominju u Dečanskoga diplomi. Kakav dobar topografski rječnik ili opis onoga kraja mogao bi silno posao olakšati: ali ko će se čuditi što danas za one krajeve ni takoga rječnika ni kakve dobre topografske karte nema? No nijesmo htjeli ni toga radi klonuti. Upotrebili smo ono što smo mogli naći u literaturi kao izvor za topografsku studiju onoga kraja, koji je nekad bio vlastelinstvo manastira Dečana. Djela ćemo odmah ovdje navesti za to, što je potrebno, da uz njih odmah navedemo znake skraćenja, kojima ćemo se kratkoće radi služiti pri topografskome istraživanju u koje treba da ugjemo.

Duč. C. Црна Гора. Биљешке архим. Н. Дучућа. Биоград 1874 u Glasniku XL.

Duč. O. Članak „Крштење потурчењаках у Васојевићима од 1825 до 1857 године“ u Orliću crnogorskom godišnjaku za 1866.

Jur. Дечанскій првенацъ. Одъ Гедеона Јосифа Юришића Н. Садъ 1852.

Mil. Путопис дела праве (старе) Сро́ије. II свеска. Од М. С. Милојевића. Београд 1872.

Milić. Članak M. Gj. Milićevića „Нешто о Васојевићима“ u Glasniku XXII 67—77.

Boué 1. 2. Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe par Ami Boué. I. II. Vienne 1854.

Hecq. Histoire et description de la haute Albanie par Hyacinthe Hecquard. Paris.

U Mon. serb. na str. 92 odmah dolazi **виноградь деѵанинь сь вьсѣми мегꙗми до црькве светаго Георгиꙗ и до поута до великыѥ цѣсте и до црьвенобрѣшкога потока; и ѥште приложихь кралѥвьства ми землю Быколꙗкь сь вьсѣми мегꙗми до прѣке цѣсте и до Быстрице до воде, коꙗ тече Кроушевцоу, и до Папракꙗни прѣко до Быстрице** itd. Na tome mjestu pominje se **Чрьвеныи брѣгь** kao vis ili planinsko mjesto, a malo niže je spomenut opet *Črveni brěg*

kao zaselak dečanski. Boué 2. 116 u pravcu itinéraire de Scoutari à Bosna-Seraj par Ipek et Sjenica, gdje kod samog manastira Dečana prelazi dečansku Bistricu, spominje po Dr. Mülleru (čijega djela ja na žalost u ovaj mah ne mogoh naći) selo *Crni Breg*, za koje misli da je po sahata od manastira daleko. Milojević str. 181. spominje *Krnjince*, za koje kaže da su 6 sah. daleko od Peći (samo ne kaže u kom pravcu) s tim da je u njima prije četiri godine bio cjelokupan hram sv. Gjorgja, a na istoj strani spominje pod br. 26 selo *Crvenobreg*, a pod br. 37 *Crnobreg*. Kao što je gore već spomenuto, sama povelja spominje malo niže *Črveni breg* kao *zaselak dečanski*, a za *Dečane selo* Jur. 73 kazuje da danas stoji po sahata niže manastira. Po zapisu dečanskoga igumana Atanasija od 1613 štampanom u Mon. serb. 557, koji tu kazuje kako je na Bivoljaku sagradio vodenicu i nekaku vodu doveo u manastir, vidi se, da je *Bivoljak*, koji se gore spominje takogje u blizosti manastira i to tako da je morao biti ili uz Bistricu ili južno u planini. Vinograd Dečanin morao je biti na brdu *Dečan* (Jur 74) južno od Bistrice, samo što naš izvor ne kaže je li to više ili niže manastira. Ovoliko je za nas dovoljno da taj krug na jednom poznatom mjestu utvrdimo. Tačnije ograničavanje i nije nam od potrebe. No što je najglavnije, kad se gore navedeno mjesto dobro uoči, vidi se, da su se oko njega ukrštali putovi. U gore navedenom mjestu jasno se razlikuju *veliki put* (1 put) i *velika cesta* (2 put) i *prijeka cesta* (1 put) u svojih samo 12 vrsta štampanoga teksta kod Miklošića. Tu je sa svijem prirodno očekivati *dva puta koji se krste*. Živ spomen Dečanske Bistrice, oko koje su i ostala gore spomenuta mjesta i jasne riječi spomenika **прѣкѣ цестѣ до Бистрицѣ и до воде**, upućuje nas da **прѣкоу цѣстоу** tražimo niz tok Bistrice. Prijekoj cesti po prirodi mora da odgovara druga prava, a ta bi izlazila spram pravca ove prijeke od sjevera jugu, današnjom linijom Peć-Gjakovo. O eksistenciji takoga putnoga pravca zar se može i sumnjati? Šta više izgleda da i tome imamo jačih potvrda. U istoj povelji kaže se za jednu granicu da ide pravo u *veliju cěstu u Neděljinu crkov*. *Nedjeljino* zapisano je danas jedno mjesto na sadašnjem putu iz Peći u Prištinu. Vrlo je lako stari put iz Niša mogao tuda ići, jer mora biti i zgodnije, a Peć nije u staro vrijeme toliko znatnosti imala, i sad putni pravac radi Peći duži zavoj pravi. Na Nedjeljino, kako se nama čini, mogao je ići pravac putni od Niša za Gjakovo i odatle niz Grumu na drinski brod na Spasu pa dalje u Skadar, a od Gjakova pravce jugu u Prizren. Prema tome imali

bismo dva putna pravca: *prijeku cestu*, uz Bistricu pa dalje sigurno preko planine Bogićevice (Jur. 74, 75) na zapad, i *veliju cestu* Niš-Gjakovo, a odatle Gjakovo-Prizren i Gjakovo-Skadar. Malo niže vidjeće se za ovu misao ili razumijevanje i druge jake potvrde. Ostala mjesta, koja se poslije navedenoga u povelji spominju, nemamo interesa da posebice ispitujemo. Ona su sva (стр. 93 i 94) u porječini Dečanske Bistrice i Bijeloga Drina, te dopiru s jedne strane do zapadnih zastranaka kosovskog vijenca, a s druge do Suhe rijeke blizu Prizrena. Nekolika se i na Kiepertovoj karti nalaze, a mnoga se u putnika spominju. Taj dio dečanskoga vlastelinstva bio je, vidi se, u cjelini, i opis njegov kao prvi dio povelje traje do tačke na str. 94 u vrsti 18.

Od tačke u vr. 18 str. 94 pa do tačke u vr. 28 iste strane navedene knjige meni se čini, da je nov prijedjel, drugi dio ili komad dečanskoga vlastelinstva, kojega Алтинь засельки и сь вьсѣми мегѩми odmah u samom početku toga odsjeka dolazi. Što se u Altinu (koji u ostalom Daničić u Rječniku smatra kao selo) pominju *zaselci* i *megje*, meni se čini da nam kazuje, da nam ga treba tražiti u planinama. I izmegju više mahom sitnih topografskih imena dolazi Radogoš (u povelji Radogošt) na Kiepertovoj karti der Flussgebiete des Drin und des Wardar (Berlin 1867), koja je priložena knjizi Hahnovoj, u Grasniču zapadno od Grume. Hahn u svome opisu orografije u knjizi o Drinu u Vardaru spominje, da je tu u Radogoštu jedina naselbina arnautskoga plemena beriškog na desnoj obali Drina. A po našem tumačenju ta je naselbina mogla doći još onda, kad su Srbi odatle na sjever otišli. Ako je ovo isti Dečanskoga Radogošt, onda uzimajući na um riječi, da granice Altinu dolaze *pod Radogošt*, mi bismo mogli sam Altin zamišljati u planinama sjeverno od toga Hahnova Radogošta, u planinama pravce južno od Dečana. Prema tome bi linija, kojom povelja opisuje vlastelinstvo, išla od sjevero-istoka k jugozapadu čineći neki luk. Vidjećemo, koliko će se ovo dalje osvjedočiti.

Od tačke u vr. 28 str. 94 pa do tačke u vr. 17 str. 96 traje treća grupa vlastelinstva dečanskoga i treći dio darovne diplome. Tu je prijedjel *Plav.*[1] Daničić u Rječniku pod *Plava* spominje da se sad tako zove mjesto na Limu, ali *da se prije tako zvala okolina toga mjesta.* Sad se zna, da se tako zove jezero kod iste varoši.

---

[1] Da je ovakav nominativ oslonio bih se na današnje naše podatke za varoš, koja danas tako ime nosi, a u onom je istom kraju. Milić 67, Jur. 75.

Dokle je držao stari *Plav* možemo vidjeti iz riječi str. 95: **а се планине плавьске: Хотина гора, Штирьвиць, Добра водица, Седьми Бори**; a u megjama tih planina str. 96 spominje se još *Ržana* i *kruševski dĕl*. Ne treba ni pominjati, da ova mjesta treba tražiti u okolini sadašnjega jezera Plava i oko Lima, koji se u ovome odsjeku povelje svaki čas pominje. *Hotinu goru* ne nagjoh nigdje u gore pomenutih pisaca, ali *Hotu* spominju u priči o postanju Vasojevića i Milić. 72 i Duč. O. 23, a goru *Hot* spominje Hecq. 157 i eno arbanaskog plemena Hota i danas (vidi na obje Kiepertove karte) jugozapadno od Plava na jugozapadnom nagibu planina vodolučnica Limu i Cijevnji, a Duč. C. 28 spominje *Hotske gore* s druge strane Cijevne (u njega Cijevnje) koja je na karti i arnautskim imenom *Zem* zabilježena. *Bor* spominje Boué 2. 152, 153 u pravcu južno od jezera Plava, a to će izvjesno biti *Sedmi Bori* Dečanskoga, *Ržana* se spominje naprijed u megjama sela *Velike* i *Ržanice*. Oba ta sela spominje u Vasojevićima Milić. 70 i to *Ržanicu* pod br. 12 i 20 dva put, a *Velike* eno i na karti Kiepertovoj na Limu niže Plava s desne strane. Inače povelja spominje: *Grad sa zaselkom Jare*, *Komarani*, *Ribari*, *Velikâ*, *Trĕbča*, *Grnčarevo*, *Vrmošâ*, *Rikavac*, *Komove*. Selo *Grad* istina nijesam mogao naći, ali eno Lima i Visitora, koji se spominju u granicama njegovim; na tom će kraju biti i Komarani i Ribari. Njihovih imena takogje ne nagjoh, ali i u njihovim granicama spominje se Plav i Lim i spominje se još *Bučije*, koje u Milić. 70 dolazi kao *Buče*,[1] te ako nema po položaju nezgode, može biti isto mjesto. Za tijem dolazi *Velika*, koju spomenuh, i s kojom kao da se prelazi s lijeve strane Lima na desnu. Za tijem dolazi *Trĕbča*. Nju ima Milić. 70, Duč. C. 21 a eno u Kieperta planine jugozapadno od Koma na desnoj strani Cijevnje. U Hahna Alb. Studien na tom mjestu dolazi i arbanasko pleme Triépči o kome Hecq. 170. Megje *Trĕbči* Dečanskoga išle su u Visitor, po tom u *Kopani brĕg na blatĕ*, koji mislim da treba tražiti na Plavu. *Dosugje* ne nalazim u dan. pisaca, ali *Grnčarsku rijeku* koja se uza nj spominje ima Boué 2. 153, Hecq. 96, 98. Ona se sastaje kod *Gusinja* (koje se u tijem granicama takogje spominje) s drugim vodama, te se od tog mjesta na niže zove *Lim*. *Vrmošu* spominje Boué 2, 153 kao ravnicu ispod Kučkih planina na sjeverozapad od Gusinja.

Odmah za spomenom Vrmoše riječima Село Врьмошаа dolazi

[1] Moglo bi biti prema *bučje* kao crnogorsko *oruže* prema *oružje*.

jedno mjesto čisto umetnuto unutra, a to je: **Мегꙗ Црьнымь Горамь мегю Плакомь и Воуднимломь конь Кознюга Хрьбьта** itd. *Kozji Hrbat* spominje Jur. 74 tri sahata od Dečana uz Bistricu na zapad, a ostalo što iz teksta navedosmo saglašava se sa tim mjestom. No koliko je izmegju Vrmoše i Budimlje? A odmah niže nastavlja se govor koji se opet tiče Vrmoše, jer se spominje *Zla rěka* (Duč. C. 36 kazuje da izvire izpod Koma od istočne strane i utječe u Lim kod Andrijevice), a malo niže se spominje *Rikavac* o kome vidi Boué 2. 153, a lijepo se da vidjeti na Kiepertovoj karti Turske u onom uglu, gdje je Crna Gora zasebice nacrtana. Ako ono umetnuto mjesto nije kakvom god starom ili novom pogrješkom ondje došlo, onda bi se nezgodan smisao mogao može biti otkloniti, kad bi se u vr. 29 str. 95 pred riječ **мегю** stavila tačka, a ta riječ ispravila u **мегꙗ**. Selo *Dobra rěka* vidi se po svemu da je takogje u gornjem Limu i oko Grnčarevske i trěbačke planine, koja se u njegovim megjama spominje.

Sva dakle mjesta ovoga trećeg dijela vidi se da zauzimaju neki gdje širi gdje uži pojas, koji se hvata najviše lijeve obale Lima i Plavskoga jezera i drži se polukrugom sjeverno, zapadno i jugozapadno Plavskoga jezera. Samo na selu Velici (bar po njegovom današnjem položaju) vidi se da prelazi, ali i to dosta nisko, i na desnu obalu Lima. Ovoliki resultat naše istrage vrlo će nam dobro doći pri dedukcijama, koje će niže slijediti.

Za ovim nastaje četvrta grupa vlastelinstva i četvrti dio povelje, koju ja počinjem od tačke u vr. 17 str. 96 a svršujem na tački i zapetoj u vr. 25 iste strane, gdje se pominje Vasilije Leondičević s njegovijem selom Zerzevom. Selo je to po riječima povelje bilo negdje na Drimu, *na pločkom putu*. Za to mjesto ne mogosmo naći ničega za orijentovanje. No kako je ono bilo na nekakvom putu kod Drina, i kako ga ne treba tražiti nigdje u osobitoj daljini od ostaloga vlastelinstva, to bih ga ja očekivao ili u okolini Bijeloga Drina istočno od Dečana, ili oko mjesta Fjerre južno od Plava. Za to mjesto kazuje Hahn, da od njega put uz Valbonu ide u Gjakovo. A zemljište je onih prijedjela takvo, da je tako reći priroda odredila vječiti pravac putovima.

Za ovijem nastaje peti i za nas ovom prilikom najglavniji komad vlastelinstva, koji ćemo ispisati u cjelini: **такожде и Прокопиꙗ Богдановикꙗ сь братиомь и сь селомь сь Палежи и сь вьсѣми мегꙗми оу брьсковьскои жоупѣ; и оу любовигьскои жоупѣ Марко Костикь и сь дѣцомь и сь се҃лом Ꙗбльчаном и Чрьни моу Врьхь засельꙗ.**

I ovdje su nam direktni znaci za orijentovanje vrlo neznatni. No mi ćemo ipak pokušati indirektnim orijentovanjem.

Crni Vrh spominje Milić. pod 33 u spisku sela vasojevićkih, samo što se po njegovu spisku ne može znati, gdje je u Vasojevićima. Ako to nije ovaj Crni Vrh iz povelje, onda je on može biti zajedno sa *ljubovigjskom župom* bio negdje u Crnim Gorama, koje se spominju kao megja Plavu i Budimlji. Milojević str. 177 spominje takogje *Crni Vrh* jedan sahat od Peći, samo što ne kaže na koju je stranu. Ako je na zapad, onda može biti onaj iz povelje. Megju sjevernim pritočicama Dečanske Bistrice ima na Kiepertovoj karti jedno selo Ljubanić, koje Hiljferding (Srb. Ljet. 110 str. 112) naziva Ljubonićem. Možda nije s gorega napomenuti, da Jur. u svome tekstu povelje, 60 crp. ima любовнѣскон, koje je Miklošić ispravio u любовнгьскон. Može biti prije, da bi Jurišićev tekst trebalo čitati *ljubovićskoj*. Nijesmo ipak daleko ni od te *ljubovigjske* župe, koju bismo imali zamišljati na sjevernoj strani Dečanske Bistrice.

Prema tome i kad uzmemo, da su sve zemlje man. Dečana u prijedjelu oko samog manastira i istočno od njega u porječini Bijeloga Drina, ili oko Plava i u planinskom kraju sjeverno, zapadno i jugozapadno od Plava; da sama povelja svjedoči, kako je nekakva cesta išla pokraj Dečana uz Bistricu via Bogićevica; da su u prijedjelu Plavu svi ostali krajevi osim toga put Bogićevice i Dečana, istočnoga kraja, već popisani u povelji kao darovani manastiru; da ako ikoja, a ono brskovska župa treba da se očekuje u okolini te ceste, a baš okolina ceste prazna ostaje — ne ostaje nam ništa drugo, nego da mislimo da je *Brskovska župa* bila u Plavu na istočnoj strani put Dečana, i da je kroz nju išla u povelji spomenuta *prijeka cesta*.

Ako s ovim sporedimo ono što je pod 1. kao suma istraživanja izvedeno, onda svakojako dobija veliki stupanj vjerojetnosti i jedno i drugo. Prema tome produženje dečanske prijeke ceste možemo slobodno očekivati nekuda na zapad kroz Plav, pa preko planina put Skadra.

3. Vrlo su lijep takt pokazali oni pisci, koji su u istraživanju srednjevjekovnih naselbina našega naroda tragali rimska kolonijalna mjesta, i u našoj mreži putova naslućivali jošte živu mrežu starih rimskih putova po balkanskom poluostrvu. Ta već nekoliki krupniji tragovi, već tako česta koincidencija rimskih pravaca i staništa sa poznijima, pa i sadašnjim, a naročito srednjevjekovnim našima mo-

raju dovesti na tu misao. A što je pravilo u sjevernijim bolje ispitanim krajevima našega naroda, za što mu se ne bismo mogli nadati u okolini onoga primorja, za koje bi se moglo kazati da je tako reći sastavni dio stare Grčke, na kom su se najprije utvrdili i Rimljani sami? Ove misli toliko puta praktično potvrgjene stavljale su nam tako reći u dužnost, da u svome istraživanju Brskova ne izostavimo ni ovo gledište. Istina pomoćna sredstva pri ovom poslu vrlo su nam oskudna već i sa opće nesgode, koja se u ovom pogledu na našim krajevima trpi. Kad su oni naučnici, kojima smo mi prinugjeni služiti se, kao što je n. pr. Mannert, svoje studije činili, koliko im je mogla biti na smetnji oskudica i take karte, i tolikog topografskog znanja o balkanskom poluostrvu, kolikim se mi danas služimo?! I u opće obično su u pisaca uslovi, koji bi na jednom mjestu dešeni činili ploda za staru geografiju, vrlo raspareni. Ako je u nekoga znanje topografije, oskudan je sa znanjem arheologije; drugi opet poznaje dobro arheologiju ali su oku njegovu sakriveni realni današnji odnošaji. No mi mislimo, da će ipak naš nalazak i u ovom pogledu biti dovoljno tačan. Na slučaj da to, radi oskudice obilatijih pomoćnih sredstava, ne bude, mi se i onako oslanjamo više na ostale dokazne izvore, koje smo razložili, i koje ćemo još iznijeti.

Tako K. Mannert u svojoj Geographie der Griechen und Römer VII. Landshut 1812 str. 349 govori, da je iz okoline sadašnjega Dubrovnika bilo dva puta u Skadar, jedan *duž samog primorja*, a drugi *kroz unutrašnjost zemlje*. U poznije doba bio je šta više ovaj drugi put većma u običaju nego primorski. Stanice su na njemu po pomenutom piscu (str. 353—4) sa nejednakim brojevima, od kojih veći pripadaju Peutingerovim tablicama. Tako dolazi od dubrovačke okoline istočno prva stacija *Leusinium* 8 milja po oba izvora od primorja unutra. Odatle *Andarba*, koje Peut. zove i *Sanderva* 28 i 29 m. od pregje pomenutog mjesta. Po tom *Salluntum* 18 i 17 m. dalje; po tom *Alata*, po Peut. *Halata*, u Ptolemeja VI. 17. 11 Ἄλητα 17 i 18 milja dalje; po tom *Birziminium*, u Peut. *Bersumnum*, u Geo. Rav. IV. 16 p. 208 *Burzumi* i *Burzumon*[2] 10 m. u naprijed; po tom *Cinna*, po Peut. *Sinna* 18 ili 16 m. od pregjašnjega. Pošljednje mjesto naziva Ptolomej Χίννα i stavlja ga $12^1/_2$ geogr. milja sjeverno od Skadra (Pauly, *Cinna*). Rimski izvori meću izmegju toga mjesta i Skadra 12 ili 20 milja.

[1] Pauly Realencykl. Stuttgart 1866 pod *Birziminium*.

Vidi se dakle, da se i oni kolebaju, što može značiti ili da im put nije bio dobro poznat, ili da je zemljište takvo, koje pri raznim prilikama prelaženja daje različite daljine. Mannert misli, da *Cinna* i *Sinna* rimskih izvora nije isto što i Ptolemejeva Χιννα za to, što dolazi onoliko milja sjevernije. Ali uzevši na um malo čas pomenutu veliku kolebljivost izvora i sadašnje naše tačnije poznavanje zemljišta može se uzeti, da su sva ta tri mjesta ipak jedno mjesto, i ne bi bilo ništa suprotno nesuglasnim starim računima, ako bismo ga tražili negdje u gornjem kraju Cijevnje, koja se arnautski zove *Sem* ili Drinaša, arn. Kiri. Interesno je, da su latinski ovaj *Birziminium* i Mannhart i Reichard tražili u *Podgorici*. Ali tome se protivi što Ptolemej već ima Podgoricu pod njenim starim imenom i piše je Δόκλεα (Pauly, Dioclea). Po tome dakle cio bi pravac toga puta morao ići pravcem više sjeveroistočnim paralelno sa Cijevnjom, možda uz nju samu, možda uz Drinaš, kuda bi, ako zemljište nije vrlo krševito, najpreče bilo, ka prevojima u Lim, a manje pravcem uza Zetu sadašnjem Nikšiću. Ami Boué 2. 155 piše, da je iz Gusinja u Skadar najkraći put upravo dolinom Cijevnje. „Cette route est la plus courte, parce qu'on n'a qu'une montagne à traverser". Daljinu od Gusinja, koje je ne daleko više Plava, meće on (ib. 154) u $20^{3}/_{4}$ sah., samo što ne kaže je li to dužina toga najkraćega puta. Ali kako mu drago, ako uzmemo na um, da je sad krajnje, tursko odsustvo udešenoga puta, što prelazak veoma osporava, onda će nam se današnja cifra sa rimskom mjerom dovoljno podudarati. Na Kiepertovoj karti i u Roškiewicza ima još zapadno od Nikšića jezero *Slano* na samoj crnogorskoj granici, za koje bi se moglo misliti da je *Salluntum*, ako doista ondje postoji.

Pri tome što je bio rimski put na istok od Dubrovnika kroz sadašnju Hercegovinu put Skadra ja bih mislio, da je on mogao postati i u toliko taktičnih Rimljana imati smisla samo onda, ako je primorje i skadarsko i dubrovačko vezivao za mrežu putova sjeverne strane balkanskoga poluostrva. Treba se opomenuti, kako je Via Egnatia bila glavni put iz Italije za Carigrad. Prema tome ja bih se domišljao, da je put iz Dubrovnika i Skadra mogao težiti da se sretne negdje u planinama, odakle se može granati svud po sjevernim balkanskim zemljama. To bi taman bila dolina Lima, naročito za ondašnje državne, kulturne i trgovačke interese. Iz visoke doline Plava moglo se na jednu stranu u Skadar, a na drugu niz Lim i niz Drinu u Sirmium, niz Moravu u Viminacium i u gornju i donju Meziju, niz Bistricu preko Dečana u središte balkanskih

zemalja. Ako po ovim krajevima tražimo liniju sličnu po zadatku liniji Via Egnatia, u onoj ćemo je naći, i prvi pogled na kartu uvjerava nas, da je tuda bio prečac iz Rima i srednje Italije u Meziju i Dakiju. Jedno to, a drugo što Duklja u ovu liniju ne ulazi, utvrgjuje me da mislim da je put iz dubrovačke okoline Skadru težio ne samo Skadru, za koji posebice taj dalji duplikat nije nimalo morao trebati, *nego i Limu*, i da se upravo susretao sa putem koji je mogao biti *iz Skadra niz Lim najkraća sveza Italiji za tolika mjesta na istoku*. Ovo pak koliko ide u tok istraživanja o Brskovu, toliko se na sreću može potvrditi nepogubljenim tragovima rimskih kolonija i danas. S toga ćemo napomenuti neke od njih, kojima će konjektura ova u rimskoj mreži putova dobiti realniji temelj.

Upravo na toj liniji nalaze se u Srbiji rimske starine u Moravskoj zapadnoj dolini na više mjesta a osobito oko Požege u izvanrednoj množini. Vidi Glasnik X, 324—327 i 333, gdje je spomen o rimskim starinama u Arilju. Za liniju Požega-Čačak niz Moravu vidi Glasnik XLII, 194; za liniju niz Drinu vidi Milićevića Bilješke kroz pet okruga Srbije, Biograd 1862, 46. Ovoga će biti još više u velikom djelu Milićevićevu „Srbija“. Uporedi još što priopćuje Kanitz u članku Die römische Funde in Serbien, Sitzungsber. phil.-hist. XXXVI, po tom u djelu Serbien, Leipzig 1868. Mnoge rimske starine ima biogradski narodni muzej iz Barajeva, sela na zapadnim zastrancima Kosmaja. Izvrsni poznavalac Srbije g. M. Gj. Milićević kazao mi je, da linijom na Barajevo ima dalje rimskih starina na rječicama Opornoj i Beljanici, u Rogači (pod samim Kosmajem sa zapadne strane), u Stojniku, Ostrvici (pod njom rimsko groblje) Rudniku (groblje u Krivoj Rijeci). Jasno je da je tuda išao put na Čačak, i taj je put radio i poslije, jer se tradicija o njemu još nije sa svijem ugasila. S toga što je zbog periferije, koju sad ima Srbija, Kragujevac postao neko središte, put je na tu stranu Srbije udario sad više istočnom stranom vijenca Avala-Kosmaj-Bukulja-Vjenčac-Rudnik ostavivši staru liniju, koja se držala zapadne strane i *drugih* izlaznih tačaka. Čačak je vezivan s Požegom preko Jelice, jer se na Jelici takogje nalaze rimske starine. Važno je vrlo, što je u Mačvi u Srbiji kod Salaša Noćajskog iskopano šest rimskih ploča srebrnih.[1] Nije li i to potvrda za liniju Sirmium-Birziminium-Scodra-

[1] Priobćio jih Mommsen u Corp. inscr. lat. III, 2 p. 1025 m. 6331 po opisu I. Šafariku: „Lamellae sex ex argento puro, singulae pondo paulo minus libras romanas duas, formae quadratae, litteris punctim scriptis“. Na jednoj od njih ima s jedne strane Δ, na drugoj ovo: ADIMVS F SIRM.

Dyrrachium, koju bismo prema gore navedenom mogli zamišljati? Sve što se u Požezi nalazi već po količini, u kojoj se u onom sada po gotovu pustom i iz komunikacije izuzetom kraju, do naših dana sačuvalo, svjedoči za veoma živu komunikaciju staroga vremena, i za nekakvo veće mjesto na ukrsnici putova. S toga smo naročito upotrebili prijateljsku predusretljivost gore pomenutog poznavaoca g. Milićevića da saznamo tragove rimskim starinama u raznim pravcima od Požege, te da po njima pogagjamo staru svezu putova. Tako rimske starine od Požege k Drini nalaze se uza Skrapež oko Bijele crkve i Karana takogje u velikoj množini. Po tim starinama povučena linija izlazi uza Skrapež na Drinu na Rogačicu. Na drugu stranu ide linija na Užice, Kremna, Šargan planinu, Mokru goru, koja i danas radi. U Kremnima ima rimskih ostanaka, a na Markovu polju, sahat pred Mokrom gorom od Užica idući, nalaze se rimski grobovi, a niže Mokre gore eno na Rzavu razvalina grada Dobruna, na koje ćemo mi niže doći. Na Šarganu imaju ostanci stare pločama uragjene kaldrme. Tačka na Dobrunu, kuda izlazi požeški put na Lim, i tačka na Rogačici, gdje izlazi požeški put na Drinu, nemaju megju sobom saveza niz Drinu, jer su (po Milićeviću) klisure i visovi planine Zvijezde jedva propustili izmegj sebe Drinu, te se radi saveza tih dviju tačaka i jednom i drugom stranom Drine mora obilaziti. Na taj način rimskom je putu bilo udesnije tegliti k Požezi, te tako je tuda, čemu su nam danas tragovi rimski svjedoci, na Dobrun (Mokru goru) Užice išla sveza skadarsko-limskoga puta i s Moravom i s Drinom, i u Viminacium, i u Biograd (na Rudnik) i u Sirmium, i, što je vrlo lasno misliti, dalje za Dakiju i sjevernu Bugarsku. Još je mogla biti manje zamašajna linija od Požege na Javor i Sjenicu za sad St. Srbiju i putove njene, ali o njoj nemamo za sad ništa. Poslije ovoga ne može biti ni malo čudnovato, otkud onolike rimske starine po sadašnjem našem užičkom okrugu i naročito oko Požege. A to se može učiniti čudnovato, kad se ima na umu samo današnja mreža komunikacija, po kojoj je užički okrug ograničen po gotovu na samu mjestnu komunikaciju.

No pošto smo jedan dio toga pravca potvrdili sačuvanim tragovima rimskim, vrijedno je znati eda li nema što u gornjem Limu, što bi ovo naše domišljanje za taj dio potvrdilo. I koliko je taj kraj, kao izvan sad. putova, malo opisivan, ipak imamo i otud lijepih podataka.

Hecquard str. 108—110 priča ovo o starinama rimskim u Plavu: „Grad je taj znatan svojom starinom i silnim promjenama koje je preturio pod različitim gospodarima kroz mnoge vijekove. Odlomci mramornih stubova, komadi temeljskoga kamenja, ostanci dobroga stila skulture rastureni po zemlji ili uzidani u nove zgrade i sad svjedoče staru znamenitost ovoga mjesta. — Poslije boja kosovskoga polovina je stanovnika njegovijeh platila smrću uzaludno protivljenje; bogatstva njihova bjehu razgrabljena, tvrdinje razorene, i tek su kasnije pod Turcima u nekoliko obnovljene. I na zdanjima se vide tragovi različitih ovijeh prevrata političkih, i u stroju nekolikih kuća vide se nepotpuni ogledi različitih stilova. Danas je na tri stotine kuća smješteno megju stare puškarnicama prosječene zidine, koje na mnogim mjestima tek što se nijesu survale. — Na obalama Lima, na jednom brežuljku ne daleko od Plava podignuta je tvrgjava u pravilnom kvadratu s okruglim kulama na svakom uglu. Na njoj nema nikakva oružja, i čuvaju je četiri neregularna vojnika. Unutra su dosta znameniti prokopi (des mines assez importantes) i komadi mramornih ploča s natpisima, koji se ne mogu čitati (illisibles) a koji su nekad morali biti na grobovima.'

Poslije svega ovoga mislim da neće biti ništa drsko, ako izrečemo, da je niz Lim kroz Plav išla najprije rimska, a poslije srpska linija Skadar-Dobrun-Požega, odakle su se kraci odvajali na tri strane: za Biograd na Čačak-Rudnik-Barajevo; za Sirmium na Rogačicu pa niz Drinu; i na svu priliku dalje niz Moravu za prekomoravsku i središnju balkansku mrežu starih putova; — da je, dalje, u Plavu najlakše mogao biti Birziminium; da je, prema onome što je malo više pod 1. u 2. izvogjeno, naše Brskovo bilo na istom tom putu

[1] Neki Marianno Bolizza plemić kotorski pisao je Mlečićima neki izvještaj o pobuni plemena u okolini staroga Plava iz godine 1611—1612. Taj njegov izvještaj pisan je 1613. Hecq. 191 navodi njegove riječi: „Aux confins d'Ipek et à quatre joure de Cattaro est une vaste plaine traversée par plusieurs rivières excessivement poissoneuses, lieu delicieux et fertile, appelé Plava. Cette plaine contenait de nombreux et riches villages, la plupart détruits ou abandonnés aujourd'hui par suite des rapines et des incursions des montagnards Clementi, leurs voisins. Outre de la cire, des fromages et du blé, il y avait des jours où ils envoyaient à Cattaro deux cents chevaux chargés de laine fine. Leurs anciens habitants *commencent à revenir* par suite des ordres des Turcs qui viennent de bâtir, comme nous le dirons plus bas, une forteresse aux confins des Clementi, pour mettre fin aux brigandages de cette tribu et assurer la tranquillité des gens de Plava". Ta tvrdinja, o kojoj govori Boljica, jeste Gusinje.

na mjestu staroga Birziminiuma. Neću se u to upuštati, ali je vrlo mogućno, da u slovenskom *Brskovu* živi još korjeniti dio i samoga staroga nazvanja, i da je slovensko ime posrbljeni derivat od kojega god onih starih nazvanja, koja su naprijed spomenuta.

Ostaje da se razjasni, kako bi se moglo izgubiti ime *Brskovo* i varošica se na onom mjestu prozvati *Plavom*.

Iz dosadašnjega govora vidi se, da se i u staro vrijeme zvao čitav ondašnji prijedjel Plavom; to ime za jezero i do danas se sačuvalo. Ovdje je dakle, na svu priliku, na ime mjesta preneseno staro prijedjelno ime, koje se u smislu prijedjelnog imena izgubilo, jer nam pisci, koji su o tom pisali, ni naši ni strani, ništa ne spominju. Staro prijedjelno ime[1] kao da je istisnuto plemenskim imenom Vasojevića, za koje nam pleme naši pisci priopćuju priče, po kojima izlazi, da se ono ondje za Turaka naselilo. Ali i ovijem načinom, i tijem što je mogao kraj poslije prvog poraza i zasutih starih putova opustjeti, pa se u poznije doba varošica Plav na starim razvalama na novo podizati, nije nemogućna ovakva bliska promjena imena.[2]

Pošto mi uzimamo, da je istom malo čas obilježenom linijom išla i srpska srednjevjekovna trgovina, potrebno bi bilo potvrditi život ove linije u srednjem vijeku, te u tome i za nju samu nove dokaze naći. Ali radi potpunosti onoga što smo u tome pogledu čitavom ovom poslu kao zadatak stavili, potrebno nam je najprije pregledati, šta se zna o Danju i o carini u sv. Spasa, pa da po tom razmatramo u cjelini putove sa jadranskoga primorja u stare srpske zemlje. Tu će se vidjeti i kako se i za što se oni s rimskim putovima podudaraju.

---

[1] Iz malo više navedenoga govora Kotoranina Boljice vidi se da je prijedjelno ime Plav bilo još 1613 poznato.

[2] „Hotina gora“ koja se spominje u Dečanskoga diplomi mogla bi se uzeti kao svjedočanstvo protiv nar. predanja (Duč. O. 23) da su se Vasojevići na svoja sadašnja staništa za Turaka naselili. No ta priča u opće bi trebala kritike. Po Dučiću bila su tri brata: Ozdro, Vaso i Hoto, po Milićeviću četiri: Vasa, Pipa, Krasta i Hota; a po Hecquardu trojica: Haso, Kolaš i Vaso. Hahn pominje dvojicu Grasu i Vasu, a Mih. N. Ilić, koji je Hahna na srpski prevodio, opet trojicu, ali ne kaže kako je kom ime. Hahn još priča to predanje u svojim Albanesische Studien, Jena 1854, I, 184. po arbanaskim izvorima. Kako je to jedna od rijetkih plemenskih priča, koja zahvata u naša i arnautska plemena — vrijedno bi je bilo potanje izučiti, ako bi se kome prilika dala. U Hecqardovu djelu ima takogje gragje za ovaj posao.

II.

Za *Danj* veli Daničić u Rječniku da je „grad u postojbini Stefana Nemanje, koji ga povrati u svoju državu od Grka, poslije bješe u državi gospode zetske Balšića, bio je negdje blizu Skadra i Drivosta, jer se s njima spominje“. Iz privedenih primjera u Daničića vidi se, da je tu bila carina. Č. Mijatović (Glasnik 33, 229) govori, da je Danj na liniji Olgunj-Leš-Prizren upravo prvo mjesto „kad se s primorja idući pregje Bojana“. Ovo mi se mjesto, ma da je u glavnome dobro, naročito još s onim, što za njim slijedi, ne čini precizno. Jedno s toga, a drugo, što će nam preciznost ta pomoći, da utvrdimo kud je baš upravo pravac linije Danj-Prizren, te da bismo se u potonjem izvogjenju mogli tijem koristiti, ne smatramo za izlišno u kratko pretresti to pitanje. Hahn u svome djelu o Drinu i Vardaru[1] str. 60 i 62 govori, da dva i po sahata više Skadra na samoj lijevoj obali Drina pred mjestom, na kom će se u dva rukava rascijepiti, stoji *gradić Daino (ital. Dagno) sada razoren* na nekome 500 st. nad vodom uzdignutom visu, samom prirodom odregjen da vlada okolinom svojom; da se ime Daino odnosi samo na razvaljenu i opustjelu varoš na vrhu brda, i da sad nema nijednoga sela koje se tako zove. No i danas još na mjestu, gdje je stara crkva bila posvećena sv. Aleksandru, drži se služba božija, koju okolina jako pohodi. S ovijem se tačno slaže Hecq. 66. Boué u Itinér. zabilježio je brod, ne zabilježivši ovijeh imena, ali i on (2, 334) kaže, kako la ruine d'une église serbe indique que ces lieux n'ont pas toujours été si agrestes. To što nam priopćuju Boué, Hahn i Hecquard i što se nalazi na karti Kiepertovoj (pored djela Hahnova) jeste *ostanak Danja naših spomenika.* No Danj nije znatan po gradu samom, u kom je nekada bila carina, već mu je znatnost otuda, što je i danas na njemu brod preko Drina na putu u Prizren, a po spomenicima, koji tako često o njemu govore, kao i po znacima na mjestu samom, vidi se, da je *taj brod* i *na tom putu* od vazda *tu.* Otud dakle u staro vrijeme na tom mjestu i carina. I danas živi za taj brod arnautsko ime Vau-Deïse, a to znači brod na Danju Hahn pripovijeda, da se parohija s druge strane broda

[1] Ne imajući u ovaj mah pri ruci njem. originala citiramo prijevod Mih. N. Ilića „Путовање кроз поречину Дрина и Вардара Ј. Г. Хана. Београд 1876“ uz koji je priloženo njemačko izdanje Kiepertove karte, ono isto, koje je i uz njemački original.

na desnoj strani Drina zove *Zaden* i tumači da to znači *za Danjem* (valjda *Zadanje).*

Po opisu puta iz Skadra u Prizren, koji je u Hahna, i po nacrtu, koji je njegovom djelu priložen, vidi se kud taj put danas ide. Njim je prošao i Boué (Nro. XVI, 286—327 nav. djela). Glavno je, da on ide od Skadra, Zete i ostalih sjevernih primorskih mjesta na Danj, tu se susreća s putem iz Drača, Lješa i ostalih južnih primorskih mjesta prelazeći brod i nastupajući na lijevu obalu Drina. Put se na lijevoj obali Drina odmiče u miriditske planine, jer se ne može dalje na istok kretati koritom Drinovim, što odmah više Danja počinje poznati tjesnac drinski. Na istoku tjesnac prestaje na utocima rijeke Goske s južne i Grume sa sjeverne strane. I na tom mjestu ima brod, koji se po Hahnu danas zove *Spaš.* Na tome brodu prelazi se za Gjakovo i Peć, te put prizrenski ide na više uz Drin do Vezireva Hana, gdje ima preko Drina znatan starinski most (Boué, Turquie d'Europe II. 385), na kome mjestu prelazi na desnu stranu rijeke i ide dalje Prizrenu. Isto mjesto Spaš Boué piše *Spass* i govori (2, 111): c'est probablement ce passage, qui a donné à ce lieu son nom, car Spas signifie en serbe le Sauveur. U Mon. Serb. čitamo da je kralj Stef. Dečanski zapisao Hilandaru **оть царине оу светаго Спаса на вьсако годиште .рн. перперь да се даѥ доходькь црькви тои.** I ako nema nikakva drugog mjesta, koje bi o ovome govorilo, ja ne sumnjam nimalo, da je Hahnov Spaš, pri kom Boué, ne vidi se otkud, misli na slovenskoga Spasa, ista ova *carina u svetoga Spasa*, kojoj nam se spomen u pismu kralja Dečanskoga sačuvao U mišljenju ovome utvrgjuje me, što i ovdje Hahn pominje rimske tragove upućujući da mu na to mjesto pada Krevena Peut. tab. na liniji Niš-Lješ. S prvog pogleda na kartu očevidno je, da će tako i biti, te da je u srpsko vrijeme i u rimsko išao put iz Niša na Gjakovo niz Grumu, po mom mišljenju na staru carinu sv. Spasa. Na Vezirevu hanu pak svjedoči stari most, da je ondje vajkadašnji prijelaz iz Prizrena i od sjevernih ogranaka Šara za Skadar a sa čitava sjevero-zapada balkanskog za Dibru, Ohrid itd.

I što je valjda u svemu najinteresnije, na svakom koraku nalazimo i trage rimske, tako, da sama nalijeće na nas misao, da se u rimskoj mreži putova, kolonija i stanica može gledati potonja srpska, a u srpskoj nekadašnja rimska.

Kako je utješno ovo poregjenje, kad se sjetimo potonjih gospodara ove zemlje Turaka, pod kojima su kulturni trudi i staroga klasičnog svijeta i njegovih razorilaca „varvara“, koji se pri svem tom toliko susreću, zasuti mučnim mrakom prenebreglosti i zaborava!

III.

Na pošljetku ćemo svesti u jedno sve bilješke, te prema njima popisati glavne komunikativne arterije starih srpskih zemalja.

U ovome poslu ima nešto što veoma presugjuje, a to je izlazna tačka ili upravo linija, kojoj teže i na koju izlaze, ili, uzimljući s druge strane, od koje polaze komunikacione linije. Osim toga periferije zemalja i njihovi politični interesi ili kulturna jemstva za komunikativnu uzajmicu i razvitak igraju često znamenitu ulogu u tome, na koju će stranu uputiti ili put koje ishodne baze navraćati komunikativne linije.

Naš srednji vijek u pogledu na ishodnu bazu komunikacija ogromno se razlikuje od *našega sadašnjeg* vremena. U to vrijeme još nije bilo u sadašnjoj sjevero-zapadnoj a naročito u sjevernoj germanskoj Jevropi sadašnje renesansom i raznim drugim uplivima stvorene kulture. Civilizacija je jednako bila na znatnoj, u to vrijeme najznatnijoj, visini u starome rimskom carstvu, u središtima starih Grka i Rimljana, u Carigradu i Rimu. Našim zemljama trebali su putovi k Carigradu i putovi k Italiji. Mleci su se držali na trgovačkoj visini današnje Engleske; srednje i jadransko more bjehu glavna trkališta tadašnje trgovine. Naša trgovina nije trebalo da ide k Beču ni k Parizu ni k Londonu nego k Mlecima i k onim posrednim trgovima jadranskoga mora, koji su je mogli najlakše s Mlecima vezivati. Na jadransko more, kao na more našega naroda, posjednuto naselbinama našim upućivali su nas i svi prirodni uslovi obrta, i vrlo često politični obziri na Vizantiju. Nijesu dakle putovi srpskih zemalja teglili *k Dunavu*, kao danas, nego *k jadranskome primorju*. Iz istih uzroka i još većma zbog potrebne centralne politične komunikacije — istu su tu ishodnu komunikacionu liniju zauzimale ove zemlje i prije nas, u vrijeme Rimljana. Eto za što tolika od naših historika u novije vrijeme češće puta opažena suglasnost megju naseljima i komunikacionim pravcima rimskim i srpskim. U svome dakle ekonomnom razvijanju naš je narod imao samo da se kreće dobro utrvenim stazama staroga Rima.

Ishodnu dakle liniju obrta starih srpskih zemalja čine primorska mjesta: Drač, Lješ, Ulcinj, Bar i Dubrovnik.[1] Megju njima kolo vodi Dubrovnik jedno velikom preduzimljivošću svojih gragjana, a drugo tom zgodnom prilikom, što su Dubrovčani, jednoga naroda i jezika, mogli najlakše trgovati sa našim narodom. *Bar* se spominje jednako od vremena Nemanjina Daničić u Rječniku pominje Marina Baranina koji se 1333 potpisao kao *archidijak* na jednome pismu kralja srpskoga. Ulcinjanin je jedan god. 1376 svjedočio nekoj namiri Dubrovčana sa Gjurgjem i Balšom (Pucić Spom. II. 26). Kralj Radislav je utekao u Drač kad su nezadovoljna vlastela s mlagjim mu bratom Vladislavom iz Srbije ga prognala (Domentijan, izdanje Danič. 1860, 177). A i Lješ vidi u Daničića Rječniku na svom mjestu. No i sami Dubrovčani išli su i za Brskovo i za Prizren na Bar i Ulcinj. Mletački spomenici svaki čas govore o ovim mjestima, jer to se njih kao trgovaca veoma živo ticalo.

U koliko se dakle Dubrovčani nijesu služili samo suhim putem na Trebinje putujući svojim trgovačkim putem u srpske zemlje — i njihova i sviju drugih trgovina, koji su iz Drača, Lješa, Ulcinja i Bara polazili za srpske zemlje, cijepala se odmah u primorju na dvije grane, na *prizrensku* i *brskovsku*.

Za Prizren su se na Danju sticali svi, i odatle su gore opisanim putem u Prizren prispijevali.

Za Brskovo morao je biti put sjeveroistočno od Skadra, i polazeći iz Bara, Ulcina i Skadra nije se moralo udarati na Danj. A sva je prilika, da je lješka i dračka trgovina išla i za Brskovo na Danj. Lako može biti, da je ta primorska trgovina za Brskovo udarala nekuda i na Drivast, može biti dolinom Drinaša, kao što je gore spomenuto.

Kako su se iz Prizrena dalje na istok granali i razilazili putovi, ostaviću sada na stranu. Toliko sam dužan spomenuti, da se s te linije na carini u sv. Spasa odvajala sjeverna linija uz Grumu za Djakovo, Niš, Bugarsku. To je bez svake sumnje onaj isti put, koji se takogje u granicama dečanskoga vlastelinstva kao *velija cesta* spominje. Idući iz Niša on se na Gjakovu morao cijepati na ogranke Skadar i Prizren.

Iz Brskova išao je po gore pominjatim riječima Dečanskoga povelje put na Bogićevicu planinu pa niz Dečansku rijeku pravo istočno, sastajući se sa gore pominjatim putem Niš-Prizren-Skadar.

[1] Bliže naročito za Dubrovnik vidi u člancima dr. P. Matkovića Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke u Radu VII i XV.

No glavna linija brskovska išla je starim putem niz Lim u Podrinje, Pomoravlje i Ibar. S njom se negdje morala sastajati dubrovačka linija iz Trebinja. To mjesto ja bih tražio u starome *Dobrunu*, koji je uprav niže sadašnje naše Mokre Gore, na kome ima razvala, s kojima se upravo muče historici kakvu ulogu da im dadu u historiji.[1] Razvaline toga Dobruna opisivao je Hilferding u svome djelu Босния, Херцеговина и Старая Сróия 109. Ima tamo grad, crkva i razvaline varoši. „Cijelo podnožje brda, govori učeni Rus, počinjući od gradske ograde do Rzava, koji se tu od brda odmiče, pokrivena je temeljima kuća. Ima mjesta, gdje su ti temelji tako lijepo sačuvani, da bi se čisto mogli na novo nacrtati pravci ulica. Neka su zdanja bila i dosta velika". A i naš Jukić (Bos prij. III. 76) govori za Dobrun: „Poslje tri sata (od Višegrada) stigosmo u Dobrun. Tu je samo han na putu, a malo dalje vidi se pod brijegom sama džamia i podor hristjanskoga samostana; bilo je od prie dosta kuća, a sada pustolina". U spomenicima dubrovačkim Pucićevim II. 26 ima iz knjige dubrovačke Div. Canc. pod 1376 zapisano, kako se 1374 Dumonja Vorinković namirio s Gjurgjem za carinu prizrensku *na Dobruši*. Tome su bili svjedoci: Radoslav Mčalar, Pribil zlatar, Tvrtko Glavić i Maroje Nikolić Ulcinjanin. Gj. Daničić u Rječniku pod **Добруша** misli, da je to mjesto blizu Captata i Grude. Pod **Добруштл** ima u Rječniku, kako je Stefan Dušan na tom mjestu potvrdio Dubrovčanima Stonski Rt. Ja mislim, što i Daničić drži, da su oba ta mjesta jedno, ali ja bih ih tražio upravo na mjestu sadašnjega Dobruna. I danas, kad su druge prilike stari brskovski put sa svijem zasule, kad je srpski pogranični plot prekinuo stare sveze, nije se sa svijem prekinuo čvor komunikacija, koji se na tom mjestu prirodno stiče, i ondje ljudi još znadu, da je tuda, na Šargan i na Mokru Goru (Dobrun), put u Dubrovnik. Na pošljetku nek nije ovdje zaboravljeno i malo više napomenuto rimsko groblje više Mokre gore, koje je na istoj liniji.

Od Dobruna možemo za izvjesno znati da je srpska linija išla na Požegu, Čačak,[2] Žiču, i od Čačka na Rudnik i Biograd. Za ostalo grananje nemamo podataka.

---

[1] Mnogi su metali tamo episkopske stolice. Taka mišljenja oprovrgavao je Dučić u Glasniku 42, 178.

[2] Po natpisu sa zvona u jesen 1875 u Čačku duboko ispod zemlje iskopanih ja sam u Glasniku 41 str. 352 trudio se da osvjedočim, da je na tom mjestu bio Gradac, zadužbina Sracimira, brata Nemanjina.

Ako se ova dovoljno osvjedočena mreža starih srpskih putova uporedi sa malo više nacrtanom rimskom, vidi se, koliko je saglasnosti megju jednom i drugom.

Najposlije radi smo potražiti svjedočanstva u primjerima iz starinskog obrta po kojoj god od ovih linija.

U Domentijanovu Životu sv. Save (izdanje Daničićevo 1865) str. 298 kazuje se, kako je sv. Sava putovao po drugi put u Jerusalim, pa se kaže: **и пришьдь на море диоклитиско. и оть тоудоу вьсприѥмь поуть морьскыи.** Izdanje od 1860 istoga pisca, za koje se drži da je ono gornje u XIV vijeku preragjeno, priča kako se sv. Sava u Žiči oprostio s kraljem i saborom crkvene i državne gospode srpske, pa na mjesto gornjih riječi ima **на западьноѥ же море пакы вь Диоклитию пришьдь.** To bi značilo u Bar ili Ulcinj, jer su to stara zetska pristaništa. A u Bar ili Ulcinj iz Žiče najbliže je bilo uz Lim na Brskovo.

Za despota Stefana, gotovo dva vijeka kasnije pripovijeda, njegov životopisac Konstantin, kako se, poslije Bajazitova poraza, vraćav u Srbiju: **и ꙗко бысть пристати ѥмоу вь Арбанасы, сь великымь любоучьстиѥмь сьрѣтаѥть ѥго господинь странь тѣхь,** pa poslije nastavlja: **гредоуштоу же ѥмоу и приближаюштоу се кь прѣдѣломь срьбьскыимь, идѣже прьваꙗ архиѥпископиꙗ Срьблѥмь** (Jagića edicija u Glasniku 42, 280, 281). Ovo mislim da je linija Lješ-Brskovo-Žiča, ili još može biti Drač-Skadar-Brskovo-Žiča, putem malo prije obilježenim. A ovome ima i direktna dokaza. Poslije poraza Bajazitova Srbi su se opet počeli dizati, te su na povratku despotovu Mlečići uputili mu poslanike, da mu povratak čestitaju i dare donesu, te da slobode za njihove trgovce utvrde. U tom pismu (Listine V 11) govori se za Stefana: quia per comitem et capitaneum nostrum Scutari informati fuimus, quod, quando per partes et loca nostra transitum fecit pro redeundo ad propria, a dalje se izriče molba za pisma, pa se govori za povelje, kojima će se ujamčiti preporuke za trgovce, quod fiant per duas manus, una quarum mitti nobis debeat, et altera demitti capitaneo nostro Scutari. Vidi se jasno, kud se putovalo Stefanu i u srpske zemlje. A u to vrijeme je taj put na novo bivao znatniji, što su južne srpske zemlje već držali Turci i tadašnji njihovi prijatelji Brankovići, koji su se odvojeno od Stefana držali.

No u samo naše vrijeme nijesu oni putovi sa svijem zatureni. Jurišić je taman gore opisanim starim putem prošao iz Dečana u Skadar. A. Boué je našao u Plavu (starome Brskovu) italijanske

trgovce, koji su došli da kupuju pijavice, i oni su mu kazivali tri puta odande u Skadar (2, 154). Na karti Kiepert-Hahnovoj tud je zabilježen i prolazak Barthov 1865. Jurišić je (str. 87) zabilježio tradiciju „Kroz Malesiju u vrijeme Nemanjićskog vladanja bio je put za Skadar, koji su put Nemanjići načinili bili. Ovim putem kazuju ljudi, da se i danas od grada Peći i Gjakovice za šesnaest časova doći može, a putem, kojim se sada iz ovih mjesta ide do u Skadar, trebuje se četiri dana. i to vrlo opasnog puta". Rekao bih da se i ovo tiče puta na Dečane-Brskovo.

Osim ovijeh svjedočanstava, pri kojima sam spram naprijed izloženog istraživanja uz oskudni tekst ja mogao učiniti pokušaj šireg tumačenja — ima poznijih o stranim putnicima u članku Mijatovićevom u Glasniku 33, 227 i d. po tom u izvještaju Dr. P. Matkovića „Stari rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih" u Radu XV 192 i d. Ne mogu propustiti da ne spomenem ovom prilikom, da bi vrlo vrijedno bilo, da se nekoji od ondje pomenutih putopisa što prije izdadu. Više gragje dopuštalo bi još pouzdanije i dublje ispitivanje.

Iz listina mletačkih ima takogje štošta čim se mogu ovi pravci potvrditi. I iz njih ću navesti samo nešto. U Listinama IV. 411 pod 30 listopada 1397 ima naredba: Item pro utilitate nostri communis ordinetur, quod omnes conducentes frumentum de partibus Sclavonie *et de ultra Dagnum*, sicut solvunt ad dohanam Dagni grossos duos pro sauma, ita de cetero nihil solvere teneantur. I malo dalje na istom mjestu: Ita cum consuetum sit, quod pro qualibet petia panni, que conducitur per viam Scutari, solvuntur grossi triginta illius monete ad transitum dohane Dagni. U Listinama IV. 109 pod god. 1397 spominje se konsul mletački u Ulcinju i naregjuje mu se da neke poslove raspravi s Balšom. Malo naprijed u istoj knjizi na str. 53 pod 1363 naregjuje se kako će se plaćati za žito koje dolazi u Mletke de partibus Sclavonie per mare Venecias, i taj se uvoz razlikuje od uvoza kroz pristanište Drač u istom pismu. Da su dakle pristaništa za partes Sclavoniae Bar, Ulcinj i možda Leš, ne treba ni da spominjem. Godine 1388 gospodar zetski Gjuragj Sracimirović daje neka prava Mlečićima, pri kom je poslu opet učestvovao mletački konsul iz Ulcinja. Sam tekst toga dokumenta glasi: Nui Gorgi de Strazimir signor de Zenta pro mectemo a tutti li Viniziani, che usa star in Dulcigno, franchi e liberi e far le suo mercantilie — par la nostra contrada *fino el Dagno e per tutta la nostra contrada* (Listine IV 245). Godine 1404

(ib. V. 47) naregjuju Mlečići šta treba za obranu Skadra, Drivasta (koji je lako naći na kartama i koji se po svom položaju, kao što je gore napomenuto, lako mogao nalaziti na putu k Brskovu) i Lješa, jer per ea, que sentiuntur de prosperitate despoti Sclavonie, loca nostra Scutari, Drivasti et Alexii sunt incursura manifestum periculum. God. 1407 (V. 105) Mlečići naregjuju, da se nekakav njihov brigantin, koji je nekada bio odregjen za Skadar, da se nalazi u jezeru Skadarskom, uputi u Skadar, kako bi se ondje mogli na nj navesti za Mletke poslanici despota srpskog, gospogje Mare Brankovićke i Balše. Pa nije možda bez značenja što u poslovima same Zete s Mlecima, kao u prilici kad su se Mlečići sa Balšom zavadili radi Skadra, učestvuju svi srpski dinasti toga vremena, ljudi koji su u ostalim interesima, osim možda jedinog trgovačkog interesa svojih gragjana, bili do krajnosti pocijepani!

K svemu do sad navedenomu možemo još i ovo dodati. Kad je u staroj srpskoj državi oko bitke kosovske i još većma poslije nje počelo slabiti jedinstvo i isčezavati centralna moć, mi vidimo Mlečiće, gdje polažu osobito staranje, da dobiju u svoje ruke Skadar, Drivast i druga mjesta, isto tako kao što se i gospoda srpska toga vremena žure da prodadu ova mjesta, te da imovinu, koju su im svaki čas mogli uzeti Turci, pretvore u pokretan oblik kovanoga novca ili sigurnog godišnjeg mletačkog dohodka. O tome ima dosta pisama u Listinama Ovaj pokret, isto onako kao i Nemanjino i njegovijeh pošljednika živo nastojavanje da primorje imaju u rukama svojim, jasno potvrgjuje ono, što smo se mi trudili da naprijed razjasnimo.

Čudnovata drama historije istom onda biva potpuno jasna, kad tačno poznajemo pozornicu njenu i staze koje su po toj pozornici ispreplетane!

P. P. Ovo je sve već bilo napisano i poslano, kad nam stiže u ruke znamenita knjiga Milićevićeva „Кнежевина Србија, Београд 1876“. U obilju gragje, koja je u njoj za historiju, arheologiju itd., nagjosmo nešto čim možemo naprijed razvijenoj mreži starih putova srpskih još jednu liniju dodati, te tim istaći još jednu potvrdu za staru važnost mjesta Požege u jugozapad. sadašnjoj Srbiji. Megju starinama okruga v.ljevskoga (poriječja Kolubarina) spominje Milićević na str. 365 na prvom mjestu razvaline *Bele Stene* ovijem riječima: „Kad se ide od Valjeva k Mionici, pa se pregje voda Banja (koja izvire u Petnjici) jedno 1000 metara unapred, na 80

metara u desno od puta, na brdu, zidina je *Bela Stena*, koja je toliko porušena, da je već sravnjena sa zemljom i obrasla travom. Ovaj gradić oteo je Mahmud paša od Srba 1458 godine, onda kad i Višeravu, Golubac i Resavu. Kad je pre 20 godina prokopavan put, nagjena je u Beloj Steni jedna kosturnica tako velika, da je iz nje do sada ispalo više od 30 kola čovečijih kostiju, i ispadale su sve jednako, do pre neke godine. Pre nekog vremena, tu blizu, iskopali su ljudi na jednom mestu kostur od čoveka i od konja. U okolini se priča, da se na Beloj Steni tukao Dušan s Madžarima, koji su bili prešli preko Save, i počeli pljačkati srpske zemlje. Priča veli, da ih je on strašno potukao na tom mestu, i što ih je pobeglo iz boja, to se, kažu, podavilo u Savi". To su razvaline onoga istoga grada, za koga ljetopisac (Šaf. 80) pod 1458 pripovijeda, da ga je primio Mahmud-baša: **приим — — Белоу Стеноу и плени Срем и попали Дмитровицоу**. Boj Dušanov s Madžarima, za koji narodna tradicija još pamti, da je bio pod Belom Stenom, mogao se dogoditi u onom ratu, o kom govori dr. Rački u Radu II. 82, i Danilo arhiepiskop u Daničića izd. 227—230. Tom linijom kao da su i poslije išli ratovi ugarski na te strane. Isporedi Dr. Račkoga istraživanje u Radu III str. 100 i Milićevića gore spomenutu knjigu str. 425 gdje je riječ o Beljinu. Prema svemu ovome nema sumnje da se s tačke Požege u srpsko vrijeme odvajala linija pravce k sjeveru preko Maljena k sadašnjem Valjevu u dolinu Kolubare, pa onda Savi i Srijemu. Ova linija je još morala imati pobočne sveze sa linijom Žiča-Čačak-Rudnik-Biograd, naročito za komunikaciju od krajeva Ibra i Ra-ine, koji su u srpskoj historiji druge pole XIV i XV vijeka znatniju ulogu imali. S ovom pobočnom linijom u nekoj je svezi Borač u gornjoj Gruži, zapadno od Kragujevca,[1] koji je mogao lako biti ključ putevima od tačke Žiča u donju Moravu (uz Gružu pa niz Lepenicu) i na zapad k Rudniku (liniji rimskoj Čačak-Biograd) i k dolini kolubarskoj. Tako zamišljajući ove pravce i tako ih dovodeći u svezu sa glavnim arterijama starih srpskih komunikacija jasnije nam bivaju i vijesti o svjema timi vojnama. Arhiepiskop Danilo (l. c. 228) pripovijeda kako su Madžari prešli u Srbiju negdje *na Dunavu*. Rački u Radu II. 82 kazuje, kako su istom prilikom Madžari prešli *na Savi*. Ili mora biti Danilova bilješka pogrješna, jer on sam na str.

[1] Ima i na Kiepertovoj karti. Ja sam sobom bio na tom mjestu, vidio ostanke starina, i kazivali su mi ljudi, da se onuda često nalaze obični tragovi razvalina starinske var-ši, mjesto koje je danas selo istoga imena.

230 kazuje, kako su se u bježanju strašno podavili u *Savi*, ili su dvije vojske prešle jedna na Savi, druga na Dunavu, pa se negdje sastale putovima, koje smo malo čas zamišljali kao vezu megju dolinama moravskom i kolubarskom. Taki su putevi za madžarske operacije mogli imati veliku vrijednost. Zna se još i da je Dušan svoju silu kupio u *Žiči*, kako arhiepiskop Danilo na gore pokazanom mjestu pripovijeda; i ako bi se na navedenu narodnu tradiciju moglo polagati, koliko mi mislimo da bi u ovakoj prilici bilo slobodno, onda se lako u madžarskom povlačenju boj mogao desiti kod *Bele Stene*, a madžarsko bježanje pokazanim putem. Izlazak toga puta na Savu morao je biti više utoka Kolubarina, gdje ni danas nema nikakva broda, po svoj prilici na mjestu, gdje je danas selo *Skela*. Ova se postavka vrlo dobro brani prirodom zemljišta, koje je niže *Skele* nisko i barovito. U tome samom imenu ja bih našao pošljednji trag nekadašnjeg broda, koji je vezivao stare srpske puteve s ugarskima, vodeći na svu priliku Budimu. Malo više ovoga mjesta razvaline su grada Beljina i Debrca, a to su obale savske visoke, i preko mjesta spram sela Skele parobrodi, koji brode uza Savu, teško prolaze, čim voda u ljetnje dane opadne. Najposlije jedva da neće imati s ovijem putem sveze i to što su Brankovići, otjerani silom turskom u Srijem, izabrali za staniste *Kupinovo*, mjesto koje je moglo biti na pravcu ovoga puta u Srijemu. Da li je ovaj put radio tim pravcem još u rimsko doba ne da se za sad ničim potvrditi; ali u koliko je drinska dolina, koja je vodila Sirmiumu, življe radila, u toliko je ovaj pravac morao imati manje vrijednosti. U potonje doba granice i podjela srpskih zemalja, centri njihovi i posebni interesi njihovi, koji drinskoj dolini, staroj razmegji Bosne i Srbije, nijesu mogli goditi, mogli su lako nanijeti više živosti pravcu kroz dolinu kolubarsku.

Sve ovo svjedoči da je Požega, za koju za sad ne znam staroga imena rimskog, bila jedno od mjesta kud su se putovi vrlo živo ukrštali. Miličević, l. c. 617 bilježi predanje o neobičnoj veličini stare rimske varoši na tom mjestu. Sve do prije nove srpske uredbe to je mjesto bilo glavno mjesto sadašnjega okruga čačanskoga. Od 1832—35 bio je knez Miloš smjestio tamo za neko vrijeme okružne vlasti iz Užica, a nova vojnička strategija, na svu priliku i ne znajući za Rimljane, ustavila se takogje na ovom mjestu, obilježivši strategijsku važnost njegovu.

Stara štampanja za Bugare.

Priopćio u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 14. lipnja 1876.

DOPISUJUĆI ČLAN STOJAN NOVAKOVIĆ.

Po dosadašnjem znanju o starome XV. vijeka započetom štam panju st. slovenskih crkvenijeh knjiga nema nigdje direktnoga svjedočanstva, da se što štampalo za Bugare. *Može se misliti*, i misliti s puno osnova, da su vlaška štampanja, u kojima je redakcija bugarska, štampana i za Bugare; može se danas, pošto se zna, da je bilo štamparije u Gračanici na Kosovu,[1] očekivati, da se i tu, pa može biti i u Biogradu, štogod za Bugare štampalo, ili da će se trag kojoj štampariji i dalje gdjegod na istoku naći — ali izvjesno se o tome ne zna ništa, i kao što se danas cio jugoslovenski istok služi knjigama u Rusiji, po ruskom izgovoru i za ruske crkve, udešavanim, može se vrlo lako držati, da su se onda Bugari mogli za svoju potrebu namirivati iz Vlaške (s kojom su od vazda u najbližoj komunikaciji) i služiti se knjigama srbskim, koje su im bliže nego ruske, i koje su im u ono vrieme mogle biti i pristupnije i poznatije. No vrijedno je zapitati se, s kojega se izvora razširila štamparska vještina po jugoslovenskim i u opće jugoistočnim stranama, i eda li je traga, da su sami prvi radnici ove struke imali kakvih širih misli?

P. J. Šafarik (u knjizi Geschichte des serbischen Schriftthums, Prag 1865 str. 264) govoreć o Božidarevom mineju prazničnom štampanom u Mlecima 1536—38 godine spominje, kako u toj knjizi dolaze gdjegdje bugarska slova ѧ i ѫ, koja se u srpskim knjigama toga vremena nikad ne upotrebljuju. U tome nalazi Šafarik „Beweis, dass die venetianer Officinen zu dieser Zeit schon (und gewiss auch früher) slowenische Lettern nach Walachien und Siebenbürgen lieferten. Denn für dieses Buch oder sonst für Serben sind

[1] Vidi moj izvještaj s arheološke izložbe u Kijevu, štampan u Biogradu, 1874. na str. 8.

diese Typen gewiss nicht geschnitten worden; *sie haben sich in den Satzkasten nur verirrt.*" Na drugom mjestu istoga članka (ib. 281) govoreći o Molitveniku (Euchologiju) štampanu u Dugom Polju (Kimpolung) u Vlaškoj 1635 govori Šafarik: „Mit diesem Euchologion beginnen die russischen Drucke in der Walachei. Der Typus aller bisherigen walachischen Ausgaben war, so viel mir bekannt, serbisch, dessen Vaterland Venedig ist; die Orthographie entweder bulgarisch oder serbisch; hier ist nun beides anders, nemlich russisch." I izvan toga pri opisima pojedinih knjiga pominje Šafarik tragove srpskog upliva, koji je mogao, kako on misli, doći kroz to što je tekst srpski za osnovu polagan, a ja mislim, da bi se pri toj stvari moglo misliti i na radnike Srbe, ili Bugare, koji su najprije u srpskim štamparijama radili.

K. Jos. Jireček u svojoj knjizi Dějiny národa bulharského, Prag 1876, str. 405 govori: V Bulharsku, kolik víme, pod Turky tiskáren nebylo. Jediný Bulhar, jenž tou dobou knĕhtiskařstvim se zabýval, byl *Jakub Krajkov* ze Sofie, který spolu s Jeronimem Zagurovićem z Kotoru vydal v Benátkách 1569 žaltář, 1570 modlitveník.

No i u tijem knjigama, koje pominje K. Jireček, nije bugarski no srpski izgovor.

Ali svi ovi vješto pokupljeni ali rastureni znaci, na koje bi se mogla navezati različita domišljanja, dobijaju drukčiju snagu, kad se čuje jedan bliži i pouzdaniji svjedok i prema njemu promotri njihov govor.

U prošloj godini zbirka stari štampanih knjiga narodne biblioteke u Biogradu obogaćena je jednom rijetkom i vrlo vrijednom knjižicom iz samoga početka Božidareve radnje. To je 1520 štampana u formatu 12-ne veoma malom (dužina sloga 0·09, širina 0·06 m.) knjižica, za koju on govori u pogovoru: **И дроугыѥ книгы сьпи-сахь помьн'шими словесы иже вь поуть ходещимь оудобь носима бы-вають.** O njoj u cjelini, o njenim pomnožanim i raširivanim izdanjima meni valja govoriti u naročitom člančiću, a ovdje ću iz nje iz pogovora izvaditi samo one Božidarove riječi, koje ovdje položeno pitanje rasvjetljuju. Na tom mjestu Božidar govori: **При-шьд'шоу ми ѿ ѡтьчьства моѥго — — и дошьд'шоу ми вь градь Венетіали, видѣхь сьставлающихъ божьств'наа писаниа на типарехь Фроуги же и Грькы и иниѥ ѥзыкы. Желанием вьжделехь и наша срьбьскаа же и бльгар'скаа такожде на типарехь съставити. Молихь се вьсеблагосрьдомоу члов҄ѣколюбцоу Богꙋ, вьзврьгохь себѣ на поучиноу**

неидурьпаѥмагѡ благѡоутробіа его, да поспѣшить ми сіа до сьврьшеніа, аще боудоутъ оугодиаа бьсеблагомоу Христоу владыцѣ моемоу. Богомь свѣдѣтельствоую, не дахь себе ни мааа покоіа, мало же и ѡчима моима дрѣманіе, ни пощедехь ѿ имени моихь ѥже ми даль есть господь, дои'дѣже извѣсти ми дѣло на сьврьшеніе. Се благодѣтію Христа, моего владыкы, на сьврьшеніе дѣла приспѣхь и сьврьшихь вь тоужден земли въсака писаніа црьковнаа велицѣми словеси, itd.

Riječi ove jasno potvrgjuju dvoje: 1. da je Božidar radio da organizuje štampanje ćirilicom i za Srbe i za Bugare, i 2. da je oboje izvršio.

A iz svega, s obzirom na ono što smo malo više naveli, mogu se bez svake opasnosti izvesti ovi resultati kao odgovor na gore postavljeno pitanje:

a) Božidar je štampao svoje knjige i za Srbe i za Bugare, i to u obje u to vrijeme dobro poznate redakcije. Otuda u čisto srpskim knjigama po gdjekoje bugarsko slovo, i taka su se slova samo pri tom slučaju mogla *in den Satzkasten verirren*, a ne u onom koji pominje Šafarik. (Vidi citat malo više.)

b) Može se s razlogom misliti, da su, kao što je prijevod bio jednak, Bugarska izdanja gradili korekturom srpskih, ili obratno. I taj posao znao je tada svaki iole vještiji književan čovjek, jer se zna da se iz jednoga izgovora u drugi megjusobno često prepisivalo.

c) Kao potvrda ovome i jednom i drugom moglo bi se može biti uzeti, što u jednom izdanju iste gore spomenute knjižice od god. 1536 dolazi na **лє.** kvaternionu **ѿнело по грьчьскомоу** ćirilicom našom a grčkim jezikom.

d) Božidar je u svojoj radnji imao uz Srbe za redigovanje srpskih i Bugara za redigovanje bugarskih tekstova. Jedan od ovih u prvoj ili svakojako u drugoj generaciji može biti gore pomenuti Sofijanac Jakov Krajkov. On je, vidi se, ostao na mjestu i bavio se poslije redigovanjem ili izragjivanjem novih srpskih edicija (sa Zagurovićem). Drugi su, poput onih, koji su po manastirima u unutrašnjosti srpskih zemalja štampali knjige, mogli otići k Vlaškoj, te tamo na svoju ruku organizovati nove štamparske radionice pod okriljem vlaških knezova, u prvoj liniji za Vlahe, a u drugoj za svoje zemljake, kojima su odatle mnogo bliže bili. Tako dobijaju tvrd osnov gore pomenute iz Šafarika navedene riječi. To su mogli činiti i gdjekoji Srbi.

e) Kako je na pošljetku radnja ova pod pritiskom sve veće tame i siromaštva u otačanskoj Turcima pritisnutoj zemlji na izvoru svome

u Mlecima utrnula, tako je izumrla i u ovim filijalnim radnjama, pustivši na svoje mjesto ruski književni upliv kroz istočni, prirodno za to najzgodniji okrajak svoga zemljišta.

Nakon svega ne mogu prećutati, da bi Božidarove riječi **желанiемь вьждележь и наша срьбьскаа же i бльгар'скаа такожде на тинарежь сьставити** mogle se i drukčije tumačiti nego što je gore učinjeno. Moglo bi se t. j. misliti, da on pod riječima **срьбьскаа же и бльгар'ска** razumijeva ne dvije redakcije teksta, nego jedna slova i jedan prijevod, pa da je držao, da srpska redakcija služi obojima. No jasan trag, da je u to vrijeme bilo pri tim štamparskim poduzećima ljudi Bugara, ili takih, za koje se ne može sumnjati da su bugarskomu vični bili, i još jasniji trag *bugarskih slova* u srpskim knjigama, koja se pri takom razumijevanju ne bi mogla ničim objasniti, jer se neda misliti, da su bila saljevana bez potrebe ili saljevena, pa nikad neupotrebljana — razbija sa svijem tako tumačenje.

Još boljoj potvrdi ovoga što je ovdje izvogjeno možemo se nadati kad dobar slučaj pomogne, te se nagju i drugi sad nepoznati spomenici. Dosadašnji pronalasci daju nam nadu, da će i to jednom biti.

Gradja za slovinsku narodnu poeziju.

IZTRAŽIVANJA AKADEMIKA PROF. V. JAGIĆA.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 14. listopada 1876.

DIO PRVI.

Historijska svjedočanstva o pjevanju i pjesničtvu slovinskih naroda.

I.

Pojma pjesme. Najstarije slovinske pjesni bijahu hieratske i ritualne. Snaga narodnog pjesničtva u Slovina.

§. 1. Pojav pjesme usko se veže za pojav jezika. Može se reći, kao što nema naroda bez svoga jezika, tako ga nema bez svoje poezije. Prvi zvuci, koji prodroše iz čovječjih ustiju kao zametak rieči, bijahu podjedno i prva pjesma. Tajinstveni proces postanja čovječje rieči stojaše čovjeka tolika napora, da su prve rieči u nepriviklim ušima zvučala kao najuzvišenija poezija. Iz prva dakle bijaše govoriti i pjevati jedno te isto, kao n. pr. što kod ptica pjevačica pjevanje služi bar u ograničenoj mjeri sredstvom medjusobnoga porazumievanja. Na jezicima ostaje još i sada dovoljno tragova nekošnje uže sveze medju onim, što danas razlikujemo: govoriti i pjevati. Onaj isti glagol, koji u jednom indoevropskom jeziku znači pjevati, često se upotrebljuje u drugom sa značenjem govorenja i obratno. Na priliku glagol, kojim Grk pjeva (ᾄδω ili ἀοιδω), jednak je sa sanskritskim glagolom govorenja (vadâmi), koji u litavskom izrazuje značenje: zvati (vadinti) a u slovinskom: vikati (vaditi staroslov. = vikati na koga, šaliti se). A glagol, kojim mi danas „govorimo“ — slovinska plemena jedna „govore“ (istočna i južna), druga „mlve“ (sjeverno-zapadna) — izražavaše nekoč: šum, viku, a u sanskritskom jeziku: na glas navieštati (participij joguvânas = navieštajući, od kor. gu), slaviti. Što u hrvatskom jeziku tek golub ili grlica „guče“ (korien gъlk), to kod ugarskih Slovenaca općenito ljudi

„gočaju“ (mjesto našega glagola: govore), pa tako se i u ruskom sluša provincializam голчать uz obično говорúмь, n. pr. приходи́ ко мнѣ голчать (u tverskoj guberniji) znači: dodji k meni da pogovorimo ili po slovenski „pogočemo“.

Skorim dakako ispe se pjesma kao jača potencija govora na svoj viši stupanj, ona se savi u uži krug značenja: pjevanje odieli se od govora. Ali medju indoevropskim jezicima nema jedinstva u izražavanju značenja: pjevati i pjesma. Samo oba azijska člana (sanskrit i zend) posvema se slažu u korienu gâ, odakle gâthâ = pjesma, inače nema sloge. Ovaj isti korien gâ živi na pril. u nas s ograničenim značenjem u: *ga*-tati, i po svoj prilici u latinskoj rieči jednaka značenja: vâtes. Medju tim latinsko canere, koje neki izvode iz casnere (sr. carmen mjesto casmen) te dovode u svezu sa sanskr. kor. çans (sr. Pott, Etym. Wörterb. Nro. 715), drugi od koriena kan (gr. κανάζω = zvučati Curtius Grundz. IV Auflg. 140), odakle po svoj prilici i njemački Hahn (got. hanan = pievac, pietao), — stoji isto tako osebice kao i njemačko singen (got. siggvan) itd. Čak medju Slovinima i Litavcima nema jedinstva; oni ne znadu našega пѣти (pjeti, pjevati), mi njihova gĕdóti, praes. gĕdu — gĕdmi. Bilo bi, razumije se, krivo i naopako, da stanemo odatle izvoditi, da indoevropski narodi nijesu umjeli ni pjevati, dok još bjehu negdje na okupu. Protiv toga protestuje već i jezik, dokazujući, da su glagoli, što označuju pjevanje, svê od starine stara imovina, te im se može u drugim jezicima trag naći, samo ne u značenju pjevanja, nego glasa, zvuka, šuma, vike, govora. Ipak ja bih rekao, da ovaj nesklad jezikâ nije sasvim bez uzroka. On dokazuje po mojem mišljenju, da u ono davno indoevropsko doba pjesma jošte ne bješe prekoračila prvoga stadija svojega razvitka, kao jezik bijaše i ona smatrana općim darom sviju i svakoga te se upravo s toga i ne isticaše kao nešto osobita ili vanredna, što bi svraćalo na sebe pažnju čovjeka na toliko, da bi za oznaku toga nečega vanredna trebalo bilo ustanoviti jedan izraz. Kako se u prirodi milijuni najraznoličnijih zvukova slievaju u jednu veliku harmoniju, tako se praotcevi potonjih velikih naroda indoevropskih u bezbrižnoj prostoti svojim *slovom* obraćahu k obožavanoj prirodi, koja im se prikazivaše to blagom to strašnom, prema čemu i njihova slova bijahu čas puna spokojstva i veselja, čas brige i bojazni. Nitko nije ih učio, kakim će se riečma služiti, jošte ne bijaše niti pjesnika niti ustanovljenih pjesama, već je svatko pjevao kako je znao, pod neposrednom impresijom okružujuće čovjeka prirode.

Mi si možemo još i danas donekle predstaviti, kakovim se je pjesmama rod naših praotaca veselio i radovao, molio i klanjao obožavanoj prirodi; jer nam se sačuvao starinski, za tisuću godina nazad današnjeg računa dopirući obrazac hvalospjeva u molitvi indijskoga koljena, koje tada jošte, dok one pjesme življahu u ustima naroda, ne bješe odveć daleko odmaklo u napredku te smije na časak poslužiti zastupnikom cieloga roda, kao u poeziji pars pro toto.

U indijskom zborniku svetoga znanja (vêda sr. češki: věda), koji se sačuvao u trojakom obliku, kao zbornik himna ili pjesama u opće (rč znači: pjesma, stih, sr. *rieč*, sanskr. korien *arč* = slov. *rek*, odatle rč-*vêda* po zakonima indijske fonetike *rgvêda* ili po izgovoru Evropejaca, koji ne umiju izgovoriti našega vokala r: *rigvêda)*, za tim kao zbornik stihova odredjenih za službeno pjevanje *(sâman*, odakle *sâmavêda)* i kao zbornik formula, namienjenih obredima žrtvenim *(jagjus*, odakle *jagjurvêda)* ima pjesama, to jest molitava i popievki, u kojima je duh indijskoga čovjeka izrazio svoje refleksije o *nebu* (varuna = οὐρανός), o *svietu* (mitra, što nekoji tumače = slov. mir, sve-mir), o *ognju* (agni), o *suncu* (sûrja, sr. litavski saule, slov. sъl-nъ-ce i naš pridjev: sûr), o *zori* (ušas = lat. aurora, litavski aušrà), o *noći* (râtrî), o *vjetru* (vâta sr. lit. vėjas slov. větrъ), o *oluji* i njenim telalima (rudra i marut), o *materi zemlji* (prthivî, sr. slov. rieč plъtь = pût) itd. Sve su to podjedno pojavi prirodni i sile nebeske i bogovi; indijska religija onoga doba ne poznavaše još uredjene vlade nebeske s tačnim brojem bogova i boginja, prem da se već u tim pjesmama slave *svi bozi* (višvê dêvâs), a na po se siloviti *Indre* (sansk. *indra* može biti srodan sa slovinskim pridjevom *jedar*, staroſl. *jędrъ*). Kako rekoh, za nevolju smiju se barem neki, najstariji, himni indijske „vède" smatrati izražajima ne samo indijskoga, nego općega indoevropskoga duha, ako se i ne da zatajiti u njima odsjev prije svega gorostasne indijske prirode. S podpunim pouzdanjem možemo se nadati, da će komparativnoj nauci skorim poći za rukom iznaći, koji su izmedju tih himna najbliže starim indoevropskim nazorima.

§. 2. Prenesimo se mnogo stotina, valjda i tisuće godina nazad u ono vrieme, kada je slovinsko koljeno sačinjavalo odjelitu cjelinu. Da nam je znati, kako se slovinski praotcevi razgovarahu sa svojim bogovima, kakove im pjesme pjevahu, kakove žrtve prinošahu! Mjesto himna, kojih na stotine ima u Rgvedi, osta ovdje jedan jediti starinski svjedok, puko slovo: pěti, pěsnь. Koliko je malo, ipak i to svjedočanstvo nešto znači. Protivno prije pomenutomu

neskladu indoevropskih jezika u riečima za pjevanje, sva slovinska plemena podjednako upotrebljuju i od starine upotrebljavahu jedan te isti glagol *„pěti“*, jedan te isti substantiv *„pěsnь“*. Ovo podudaranje, ova sloga i jedinstvo u rieči dokazuje po mojemu mišljenju barem toliko, da su naši praoteevi u vrieme svoga rodnoga jedinstva pojam pjesme dalje razvili, tačnije opredielili i ujedinili. Pjesma presta biti pukim pojavom individuuma, ona dobi sada već značenje društveno, zauze odredjeno mjesto u familiji i općini kao jedan faktor narodnoga života. Po samoj rieči ne može se pravo suditi, kakovi tvorovi bijahu one prve slovinske „pěsni“, ali već jedinstvo rieči svjedoči, da je ovako označeni pojav nosio na sebi dovoljno znakova jedinstva, on se već dovoljno razgovietno odielio iz ciele mase drugih pojava narodnjega života kao nešto osobito, nešto u sebi jedno. Rieč „pěsnь“ stare je gradje, jednako gradjenih u slovinskim jezicima nema mnogo:[1] već to dokazuje, da njezin postanak pada u rano doba slovinskog etničkog jedinstva. Korien joj je po svoj prilici „pi“, koji je značio zvučanje glasa, što se vidi još na riečima: pisak, piskati, piščalo itd. Odakle se lako izvodi, da je pěsnь isprva, kao i glagol pêti, pjevati, pojati, označavala samo pjevanje (cantus), dakle po današnjoj diobi pjevanu, lirsku popievku. Najranije dakle slovinske „pêsni“ bijahu popievke, himni, molitve, kao što rekosmo da ih bijaše u staroj Indiji i što se zna ili bar sluti takodjer kod ostalih članova velike indoevropske porodice. S ovom se teorijom zbilja podpunoma podudara faktično značenje rieči pěsnь u najstarijim primjerima. Samo lirske pjesme bijahu u najstarije dobe „pěsni“ par excellence, a ono drugo zvaše se: to „pověstь“, to „skazanie“ itd. U nadpisima zbornika kraljodvorskoga zove se samo lirski dio „piesni“: pocinasie kapitule osmmezcietma trietiech knih o *piesniech;* u zaglavcima historijskih pjesama ovaj izraz ne dolazi.[2] „Vieštac“ Bojan, mitski predstavnik južnoruske narodne poezije, ne skladaše svojih „povjesti“ po „bylinam“ (t. j.

[1] Vriedno je spomenuti, da uz *pěsnь* ima još jednako gradjena rieč *basnь;* i značenje obiju rieči vrlo je srodno, što dokazuje češko *básnik* = naše *pjesnik.*

[2] U češkom jeziku izidje glagolj *pieti* doskora iz običaja, uzeše ga zamjenjivati sastavljenim *zpievati.* Od onog doba dobiše izrazi *pieti* i *pienie* značenje crkveno, izražavahu crkvenu recitaciju, pojanje. Jireček navodi ovaj zgodni primjer iz g. 1421: *pieti* budú jasnym hlaholem toto *pienie:* kristus hospodin etc., pakli chtieti *zpievati,* ale takto *zpievajte* (Königinhof Handschrift 79). U provincialnom dialektu hrvatskoga jezika istisnut je takodjer prost glagol *péti* sastavljenikom: *popévati,* odakle i *popévka.*

dogodjajima), već po svojem „zamyšljeniju“ (zamislima), uznoseći na mnogostrunoj harfi slavu kijevskih i južnoruskih knezova; za to i bijaše njegovo skladanje „pěsnь“, stojeći onako na raskršću eposa i lirike, kao još danas maloruske dume. Ali pjesnik „slova“ o polku Igorevu ne odobravaše onoga previsokoga poleta Bojanova, po njegovu treba da bude epsko kazivanje vjerno „po bylinam“, t. j. kako bi u istinu.

Ne hoteći se udaljiti od historijske istine, ne smijemo se preduboko upuštati u razmišljanje o najstarijim slovinskim „pjesnima“. Tek dvie tri crtice iz jezika. Postojani pridjev „vješti“ (вѣщій), kojim se karakteriše Bojan — a to sva je prilika nije ni bila jedna ličnost, kako ćemo poslije vidjeti — dokazuje, da su u praslovinsko doba pjesnici u društvu imali značenje vještaca, mnogoznalica, čarobnika i proroka. Sprieda istaknuta sveza našega glagola gatati s indijskim značenjem pjevati svjedoči još o tome, da je divinacija, koja u svakoj religiji rolu igra, primala oblik pjesnički. Nema sumnje, da se i tom funkcijom bavio sveštenik, koji u staroslov. jeziku nosi nazvanje *žrec* (жрьць) od glagola *žrěti* (жрѣти), to će reći po izvornom značenju: hvalilac, slavitelj — u litavskom još i danas znači „girti“ slaviti —, slovinski dakle *žreci* bijahu par excellence slavitelji bogova, njihove *žrtve* (жрьтва) sastojahu se u pjevanju slave bogovima, kojemu se dakako pridruživalo i darivanje, prikazivanje. Iz svega toga dade se izvoditi *hieratski* karakter najstarijih slovinskih „pjesni“: one bijahu popievke u slavu bogova, pjevane nekoč od starješine roda, koji je podjedno bio *žrec* cieloga roda, a poslije od posebna staleža ljudi, od pjesnika — žreca.

§. 3. Ali hieratskom funkcijom nije iscrpen pojam „pjesni“, da upravo o njoj ne znamo više ništa, jer leži onkraj historijskih svjedočanstva. Druga važna zadaća „pjesni“ bijaše obredna, *ritualna*, o kojoj možemo prilično vjerno suditi po današnjem životu narodne slovinske poezije. Kako svuda gdje se sačuvala starina, još danas nema narodnog običaja bez pjesama i to odredjenih pjesama, koje upravo onomu običaju pristaju: tako smijemo reći da je i u davna, predhistorijska vremena prosti, pravilno se okrećući život slovinskih naroda skrozimice bio proniknut pjesmom; svakoj prigodi, bilo da se slava slavila u kući, bilo da se vršila kakova radnja izvan kuće, znao je narod udesiti svoje dobro poznate, stare pjesme, koje onamo pristajahu po davnoj tradiciji, bez kojih onaj obred ili običaj ne bi bio podpun. Samo što nekoč bijaše svaki narodni obred ili običaj obavljan mnogo pravilnije, općenije i obilatije, sa strožim ispunja-

vanjem, nego li danas. Osobito što se pjesama tiče, nema sumnje, da je nekoč medju obredom ili običajem i pjesmom, to će reći sadržinom onoga, što se pjevalo uz onaj obred, postojala sveza, koje danas ili više nikako nema ili je mi ne vidimo, jer je potamnjela, jer se običaj izmienio ili pjesma pomjerila. Najposlije hoću još i to izrikom da spomenem, kako bi nepravo bilo, da se dademo zavesti pismenim kazivanjima, po kojima ne bi bilo pjevano van u trenutcima razuzdana veselja, kao što to žalibog sve više postaje pravilom današnjeg „kulturnog“ života. Ni po što. Ako stara pismena svjedočanstva i ne govore o narodnoj pjesmi van s priekorom, to mi znamo, da su ono pristrani svjedoci, ono su sve bez izuzetka tužitelji, a tko tuži taj ne hvali. Prema duhu vremena nije se u srednjem vieku imalo što hvaliti na narodnim pjesmama; ono što je s našega gledišta svakoga štovanja dostojno, u staro doba najviše ako se mukom podnosilo i Potest sustineri — to bijaše najveća koncesija, koju jednom rimska kurija učini spram one vrste sredovječnih jokulatora, koji se baviše pjevanjem epskih pjesama i pobožnih legenda. A na koji se narodni običaj gledalo tako indiferentno, kako to kažu rieči potest sustineri, ondje nijesu sredovječni ljetopisci nalazili uzroka, da još posebice o stvari govore. Iz svjedočanstva dakle, koja nam ostavi starina, dobijamo tek vrlo nepodpunu, gotovo vazda negativnu sliku — okrenuti je na pozitivnu stranu, popuniti i oživiti, to je zadatak ne odveć težak našega vremena. Ja se u to ovdje ne upuštam, jer je meni poglavito stalo do toga da prikupim sama svjedočanstva, da predstavim borbu narodne poezije za eksistenciju s novim faktorima: hristijanstvom i prosvjetom, da pohvatam kao u jedno ognjište one iskrice, koje poizmeta sukob i sudar starih običaja s novim idejama. Nije tek puki antikvarski interes, koji imam pred očima; meni se čini, da se otiem putem može još koje šta objasniti, historijsko izlaganje ne ostaje po mojemu mišljenju ni tu bez rezultata.

§. 4. U slavu pjesničke snage slovinskih naroda bješe napisano već mnogo panegirika. Komu nije poznato oduševljenje za slovinsku narodnu poeziju vatrenoga pjesnika Slavy dcere ili njegova darovita druga Štura? Ja neću ovdje ponavljati njihovieh pohvala, samo ću istaknuti kao nepreporni rezultat komparativne etnografije, da i inostranci tako dobro danas kao već nekoč priznaše slovinskomu članu indoevropske familije vanrednu naklonost k poeziji. Osobito su važna svjedočanstva o onim krajevima, gdje slovinsku narodnost okružuju inorodna plemena te se sravnjivanje samo po sebi nudja. Upravo

na takim mjestima po jednoglasnomu svjedočanstvu etnografa nadkriljuje Slovinac bogatstvom svoje poetičnosti svakoga susjeda. Više takvieh svjedoka naći će čitalac u prilozima ka Kollárovoj slavy dcerí k sonetu 48 prve knjige, a i naš pokojni Vraz rado se bavio ovim pitanjem, sr. opasku k Djulabijama II. 37. Ja ću tek iz najnovijega vremena navesti jednoga svjedoka, koji tim više znači, što nije ni malo sklon na pohvale. Andree u svojem etnografskom opisu Lužica (Wendische Wanderstudien, Stuttgart 1874, 73 ss.) ne propušta zgode gdje samo može koju reći na štetu toga pošljednjeg ostatka Slovinstva u sjeverozapadnoj Germaniji, gdje može koju prišiti siromašnim Lužičanima-Srbima, kako su nazadni u sravnjenju sa svojom gospodom Niemcima. Ipak i on hvali njihovu dobru i veselu ćud. „Auf den Jahrmärkten ist es eine wahre Freude das heitere, lebendige und oft ausgelassene Treiben der Jungen und Alten zu betrachten, und jede Hochzeit, jede Kindtaufe, jede Kirchmess, jeder Tanzabend in kretscham (krčma) zeugt von dieser Harmlosigkeit. Den klarsten Beweis dafür liefern die Lieder selbst... in ihren Liedern finden wir fast durchgängig den lebhaftesten und unzweideutigsten Ausdruck eines fröhlichen Leichtsinns, einer aufgeräumten Heiterkeit, einer unvertilgbaren guten Laune im Gegensatz zur *derben und treuherzigen Gemüthlichkeit der Deutschen*“. Andree ne hotice potvrdjuje ono isto, što je dvie stotine godina prije njega kazano o Lužičanima u nekoj latinskoj knjižici (De Serbis Venedorum natione vulgo dictis die Wenden, Wittenbergae 1675): „Constat illos xenodochia praecipue diebus festis frequentare ibidemque poculo hilaritatis exhausto pro ratione temporis hymnos sacros ex iisque maxime quae symbolum apostolicum spectant exercere, post iuniores jubilando, ovando, vociferando, choreisque ducendis ad satietatem, nolo dicere insaniem usque totam fere noctem consumere“.

Pripoviedanje inostranaca iznosi na vidjelo neobičnu naklonost slovinskih plemena k pjesmi kao neku duboko u karakter zasadjenu crtu, kao starinu, koja je u današnje vrieme na mnogim mjestima čak na umoru. Tko ne zna, da je narod u opće jako konservativan, kojemu se je teško rastajati sa svojim običajima; osobito za slovinska plemena može se punim pravom reći, da su nekim svojim običajima privržena do očajanja. Lako bi nam dakle bilo ovako umovati: sve ili gotovo sve, što istom nedavno ili upravo u naše vrieme usmotriše etnografi, dolazi od starine, kojoj početka viek ne pamti. Zadovoljimo se opisima današnjeg stanja slovinske narodne poezije, te recimo: ovako od prilike bijaše kod Slovina već nazad

mnogo stotina godina. Tko bi ovako umovao, ne bi se za cielo odveć udaljio od istine. Jer kada staneš inostrancu, n. pr. učenomu Niemcu, (experto crede Ruperto) potanko pripoviedati o današnjim srpskim il južnoruskim sliepcima, o njihovoj recitaciji ili pjevanju narodnih pjesama, o općem narodnom mišljenju, što je to narodna pjesma i pjesnik, on će ti se prenieti u mislima u svoju germansku drevnost, u ona davna vremena, kada i Niemci po riečima Jornanda „majorum facta modulationibus citharisque canebant“. Tako dobija vjerno opisanje današnjega stanja slovinske narodne poezije pred očima istraživalaca germanske drevnosti značenje zanimljiva komentarija k onim historijskim crticama, koje se sačuvaše o bivšoj nekoč u njih narodnoj poeziji. Otim se protumačuje onaj veliki interes, koji braća Grimmi pokazivahu prema raznim pojavima slovinske narodne poezije. Ali ta vanredna okolnost, što se kod Slovina nešto od velika konservatisma nešto od slaba napredovanja u kulturi sačuvalo neobično mnogo starine čak u naše dane, ne može nas nikojim načinom riešiti dužnosti, da i mi zavirnemo u svoju, slovinsku prošlost, da si stavimo pitanje: dokle se može današnjoj poetičnosti slovinskih plemena naći svjedočanstva i potvrde u prošlosti? što u opće prošlost govori o slovinskoj narodnoj poeziji i o pjevanju narodnih pjesama?

Gradju za riešenje ovakova pitanja naći će čitalac u ovoj mojoj raspravi. Razbacano koje gdje već se o tome govorilo, ali niti je sve u jednu cjelinu sabrano niti dovoljno uvaženo bilo. I ovomu ovdje nedostaje još mnogo do podpunosti, nadam se ipak da će tko ushtije tražiti i čitati, u tim člancima koje što nova naći. Mene je prikupljanje ove gradje kroz nekoliko godina pratilo uza svakojaka istraživanja; ako rezultat ipak ne odgovara ni trudu ni vremenu, to dolazi odatle, što se u mnogoj starini, mnogoj kronici, mnogim zapiskama, badava tražilo.

II.

Staranje crkve da zamieni narodne pjesme crkvenima. Kirieleison. Zabrane narodnih zabava i pjevanja. Podmetanje crkvenih tekstova narodnim motivima. Zator raznih narodnih običaja i time pjesama.

§. 5. Svjedočanstva iz prošlosti narodne slovinske poezije ima vrlo malo, ali se tomu ne čudimo znajući da je kroza sav srednji viek, do nedavna, gospodovao takav smjer mišljenja, da nije dostojno dirati u pojave prostonarodnoga života. Što je ipak o tome pribilježeno, nosi na sebi biljeg slučajnosti; ponajviše udaraše pobožnomu piscu u oči kao običaj nehristijanski, koji bijaše ukora i

zabrane vriedan. Glavnu rolu kod toga igraše crkva kao vlast, koja vodjaše skrb o svim pojavima duhovnog života nárôdâ. Za to najprije dobro će biti da vidimo, kako se očitovalo staranje crkve da kojekakovim poganskim običajima na put stane, medju kojima dakako i narodno pjesničtvo nije bilo na posljednjem mjestu. Crkva uklanjaše pjevanje narodnih pjesama čas naročitim zabranama, čas preporučivanjem pjevanja hristijanskih, bogu ugodnih pjesama ili rieči. U srednjem vieku, osobito na samom početku, pošto bi uvedeno hristijanstvo, najznatnija pjesma ili molitva, koju crkva preporučivaše narodu, bijaše: kyrie eleison. O tome se puno govori takodjer u historiji slovinskih naroda. Thietmar merseburžki pripovieda o lužičkim Srbima ovu pričicu. Njegov predšastnik na episkopskoj stolici „Boso“ — ut sibi commissos eo facilius instrueret, *sclavonica* scripserat *verba* et eos *kirieleison* cantare rogavit, exponens eis huius utilitatem (Mon. Germ. Script. III. 755). Razumije se, što ovdje nije izriekom kazano, da je pobožni episkop preporučujući pjevanje kirieleisona[1] podjedno odvraćao od pjevanja svjetskih pjesama, za koje se Thietmar dakako nije brinuo. Ali narodu ne bijaše nova popievka kirieleison razumljiva i za to, kako Thietmar nastavlja „vecordes hoc in malum irrisione mutabant ukrivolsa“ (t. j. po lužičkosrpski: w krji wólša, to će reći: u grmu jalša) dodavajući s podsmiehom: sic locutus est Boso. Na drugim mjestima čitamo kako se je upravo već pjevala ova crkvom propisana popievka. Kodj raznih historika ili ljetopisaca pominje se češće, kako narod pjevaše kyrie eleison, po češkom izgovoru: krleš, krlešu. Kada su svečano uvodili prvog praškog episkopa Dietmara, koji bijaše iz Saske ali „sclavonicam perfecte linguam sciebat“, pjevaše knez i velikaši (valjda radi gostiju Niemaca, koji su novoga episkopa dopratili) njemačke stihove[2]: „Christe keinado, kirie eleison, und die halicgen alle helfuent unse „Kyrie eleison“, a prosti narod češki (simpliciores autem et idiotae) podvikivaše: kerlessu (Cosmas I. 23). Ili kad se je novi izabrani knez pokazivao, narod vikaše u znak

---

[1] S početka bijaše ne samo preporučano, da narod ne pjeva što drugo van „kirieleison“, nego upravo se zabranjivalo i što dalje tomu dodavati. sr. Hoffmann von Fallersleben, Geschichte des deutschen Kirchenliedes 1861, 9 ss. Ali po riečima „sclavonica scripserat verba“ u Thietmara može se misliti, da je revni Boso još što god tomu dodao bio, može biti prievod onih rieči: „Christe gnade kirieleison und die Heiligen alle helfet uns, kirieleison“.

[2] Ove njemačke rieči bijahu u ono doba vrlo popularne po Germaniji, sr. Hoffmann v. Fallersleben Gesch. d. deut. Kirchenliedes 1861, 39 ss.

radosti: Kirlesu (id. I. 42). U opće zove se pjesma kirieleison „cantilena dulcis“ (Cosmas II. 14), koja se prigodom svake svetkovine pjevala, sr. Cosm. II. 4. 27. U trinaestom vieku pominje se već mjesto puke rieči „krlešu“ prvi stih poznate starinske češke popievke: „hospodine pomiluj ny“, kao god. 1249 kada su uvodili u crkvu Većeslava I: populo ac nobilibus terrae qui tunc aderant hospodin pomiluy ny resonantibus. (Dobrovsky Gesch. der böhm. Spr. 79.) Ne smije se ipak misliti, da je svagdje gdje se pominje kyrie eleison ili krleš, upravo već ona pjesma razumievana bila, koju su u 13. vieku sv. Vojtjehu prisvajali. Nastavljač Kozme govori pod g. 1260, da su u bitci, gdje je Otakar Belu svladao, Česi iza svega grla pjevali pjesmu sv. Vojtjeha: Bohemi valido in coelum clamore excitato, canentes hymnum a S. Adalberto editum, quod populos singulis diebus dominicis et aliis festivitatibus ad processionem cantat etc. (Mon. Germ. Script. IX. 186.) Po mojemu mišljenju ne bi se ono sprieda istaknuto mjesto Kozmino, gdje se već za prvog praškog episkopa pominje pjevanje krleša, protivilo tomu, da bude ipak istom Vojtjeh sastavitelj pjesme: hospodine pomiluj ny, kad bi nas inače ma koji razlozi nukali, da ovoj starinskoj tradiciji prisvojimo historijsku vjerodostojnost. Jer pjevanje: krleša postojaše za cielo i kod Čeha duže vremena bez teksta kao responzorij prostoga naroda na tekstove pjevane od sveštenstva jezikom latinskim.[1] Sastavljačem one popievke neće bit bio Metodij, kako se s neke strane mislilo, jer bi on dosljedno κύριε preveo bio sa gospodi ili hospodi, ni po što sa: gospodine ili hospodine. Ipak je već Dobrovsky zamietio u tekstu pjesme nekoliko tragova crkvenoslovenske frazeologije (pomiluj, spas, mir ili vesj mir). Tako „krleš“, kao „hospodine pomiluj ny“ ili poljska „bogarodzica“ bijahu podjedno *bojne* pjesme, kojima hristijanski ratnici zamieniše negdašnje svoje poganske davorije: nostri in ereptione interius gaudentes kirieleison canunt (Thietmar), ut primum castra visis agnovere tentoriis, alta voce per kirieleison socios convocantes hostes effugarunt (Thietmar), Biełowski mon. pol. I. 258. 271. U bitci, izmedju Rudolfa i Přem. Otakara 1278 pjevahu Česi, kako pominje njemački pisac, „gospo-

[1] Već Šembera, kako sam poslije opazio, izrekao je istu misao, Dějiny řeči a literatury české, vyd. třetí 1872, 51. Da se pjevanje zbilja dugo vremena ograničivalo na puke rieči „kyrie eleison“, to je množinom svjedočanstvi dokazano u knjizi Hoffmana n. n. m.

dina pomiloi do“, to će reći dakako: gospodine pomiluj ny.[1] Ovo pravilo valja za sve hristijanske narode. I Kijevljani, kako piše ruski ljetopisac, našavši kneza Izjaslava ranjena zbjegoše se oko njega, uzeše ga na ruke te od radosti povikaše: kireleison (въсхитиша и руками своими съ радостью яко царя и князя своего и тако възваша „кнрелейсонъ“ вси полци радующеся, Полн. Собр. Л. II. 64, г. 1151), a kada su g. 1115 prenosili sv. moći narodnih mučenika Borisa i Gljeba to po riečima crkvenog historika Makarija[2] „народъ на протяженіи всего пути взывалъ кирiе елейсонъ“. Za to i kaza Vladimir Monomach u svojoj pouci na sinove: аще и на кони ѣздяче... аще инѣхъ молитвъ не оумѣете молвити, а *господи помилоуи* зовѣте беспрестани втайнѣ, та бо єсть молитва всѣхъ лѣпши, нежели мыслити безлѣпицю ѣзда. I za Poljake pominje ruski ljetopisac pod g. 1249, da su idući na Vasiljka pjevali[3] „kerleš“: Видѣвъ же Данилъ Ляхы крѣпко идуща на Василка, *керълешь* поюща... II. С. Л. II. 183.

Za cielo ne bijaše ni kod južnih Slovina, naročito Hrvata, dru-

[1] Diesen ruof heben an:
Sant Marî muoter unde meit
Al unsriu not sî dir gekleit.
Die Beheim ouch riefen so:
Gospodina pomiloi do.
Pez, Script. rerum Austr. III. col. 149.

[2] История русской церкви, II. изд. С. Пб. 1868. II, 232. Odavle ne smije se jošter izvoditi, da su u ono doba u ruskoj crkvi pjevali grčke pjesme. Još ću navesti primjer, koji dokazuje da su i Grci pjevali isto ovako svoj kyrie eleison, kad bi im bilo za nevolju: to se vidi iz ovieh rieči u Carmina Graeca Medii aevi ed. Wagner 53:

πέμπει σεισμὸν μὲ τὴν βοὲ, ὁ κόσμος σκοτεινάζει,
ἀπὸ τὸν φόβον ὁ λαὸς τὸ „κὺριε ἐλέησον“ κράζει.

[3] A o poljskoj „Bogarodzici“ svjedoči medju drugima ovaj primjer. U knjizi „Albertus z woyny“ (u Krakovu 1613 štampanoj, a preštampanoj od J. J. Kraszewskoga g. 1843 u knjizi: Pomniki do historij obyczajów w Polsce z XVI i XVII wieka) pita xiądz:

Wżdyć ten dawny a święty obyczay chowaią,
że o Bogarodzicy przy bitwie spiewaią,
tak to bywało w Polscze po przyięciu wiary,
mnie to ieszcze powiedal pomnę oćiec stary —

a Albertus odgovara:

Już dziś o niey niesłychać, babom ią oddali,
W imie boże, iałmużny aby nie dawali.
Byłoby śmiechu dosyć, ktoby wiodł do tego,
spiewać Bogarodzicę czasu woiennego.

Ima jedna viest, kao da je već sv. Wojtjeh (Adalbert) zapovjedio, da se u poljskoj vojsci pjeva „Boga rodzico“, ali neće biti autentična, sr. Roczniki towarz. poznańskiego I. str. 105. nota 8.

gačije, ako ja i nemam za to nijednoga svjedoka pri ruci.[1] U sredovječnoj literaturi dobi posebno ime ona vrsta crkvenonabožnih pjesama, koje redovito završavahu riečji kyrieleison. Takovih pjesama imadjaše ne samo njemačka nego i slovinska književnost, na priliku češka.[2]

§. 6. Naporedo s preporučanjem da se pjeva „sladka" pjesma „kyrie eleison" javljaju se razne zabrane svjetskih pjesama. Iz beskonačnoga reda takovih zabrana da pripomenem tek dvie—tri, koje se slovinskih naroda bliže tiču. Najstrože razumije se bješe svećenicima zabranjivano takova šta: clerici . . . mimis, histrionibus et *joculatoribus* non intendant, govori jedna ustanova sinoda budimskoga od god. 1279, ili to isto drugim riečima na provincijalnom sinodu poljskom od g. 1326: clerici-joculatoribus, istrionibus, goliardio et buffonibus non intendant nullaque eis sub poena excommunicationis dona tribuant ili kako se veli u zborniku statuta Nikole Trąbe od g. 1420: Clerici choreis et publicis spectaculis non intersint.[3] Jošte razgovjetnije glasi zabrana vratislavskoga biskupa Večeslava g. 1415: clerici in tabernis *cantilenas mundanas turpes* . . . non proferant neque *cantent* . . . i opet malo za tim biskupa Konrada: etiam ut (clerici) plausus manuum more gentili *vel cantilenas saeculares cantare non praesumant.*[4]

Da je kod južnih Slovina, naročito kod dalmatinskih Hrvata, dovoljno povoda bilo, da se opet i opet zabrani svećenicima učestvovati kod narodnih zabava, dakle i *pjevanje pjesama* — to bismo

---

[1] Ja sam u Tome arcidjakona spljetskoga našao samo, da se jedno *brdo* zvalo *Kirieleison:* in rupibus *montis Kirieleison* appellati cap. XVIII. To je od prilike onako prozvano, kao ono mjesto u popa Dukljanina (cap. XXXIII) što se zove *božja milost* od toga, što je otac kad sin na nj nasrnu povikao bio: *bože pomiluj, bože pomiluj.*

[2] Sr. Grimm verm. Schriften IV. 338, V. 142—143; Koberstein Grundriss der Gesch. der d. Nationallitteratur I. 81; Koch E. E. Geschichte des Kirchenliedes Stuttgart 1866 I. 89, 173 ss. Šembera: Dějiny etc. 51—52. U njemačkom zvaše se takova vrst pjesama „leisen", „leise" i „kirleise", sr. Hoffmann v. Fallersleben 46 ss. 71, 77.

[3] Fabisz P. W., Wiadomość o synodach, kępno 1861, 53. 65. 89. Paralelna zabrana dolazi u jednoj ustanovi olomučkog sabora iz XV stoljeća: Nullus clericorum nostrae dioeceseos deinceps aliquid joculatori seu histrioni imo ex nuptiis transmisso per quemcunque aliquid habere debeat seu possit (Collectio synod. et statut. ed. Arsenio Theod. Fasseau, Rezii 1766). Ova zabrana dolazi istina već u decretum Gratiani; njezino ponavljanje u raznim sinodima dokazuje ipak bar toliko, da je povoda bilo na nju se pozivati.

[4] Montbach, Statuta synod. Vratisl. Vratislaviae 1955, 40. 52.

si mogli misliti, kad i ne bi bilo nekoliko takovih zabrana unešeno u akte provincialnih sinoda. U zadarskom sinodu od g. 1598 zabranjeno bi klericima: choreas vel privatas vel publicas praecipue nocturno tempore non exerceant (Illyr. sacr. V. 147), a skadarski sabor, koji bi obdržavan g. 1679 za episkopa Dominika, ustanovi: Nemo (sc. od svećenika) choreis publicis intersit ac multo minus deposito habitu clericali ipse choreas ducat (= kolo vodi) et pedibus plaudat (Illyr. sacr. VII. 30). Ako se ovdje, pominjući choreas, mukom razumije i pjevanje, to je upravo izrikom spomenuto kao stvar zabranjena *pjevanje narodnih pjesama* u zaključcima sinoda šibeničkoga od g. 1564. Ondje čitamo ove ustanove: Clerici tabernas publicas et conventicula comessantium, in quibus *potissimum cantantur ponasnine* ut vulgo dicitur, in propria vel aliena domo taxillorum, cartarum et quemcunque alium illicitum ludum evitare studeant. Nadalje: Clerici qui etiam cum lumine de noctu exeuntes *cantaverint lascivas et amatorias cantilenas*, quas matinatas vocant, seu cantantibus se associaverint, carceri mancipabuntur. Napokon: „clerici, qui obliti decoris militiae in qua sunt adscripti, ausi fuerint ire mascarati per civitatem aut muliebribus choreis et pompis interesse, per tres menses in carcerem aqua tantum et modico pane substentandi condemnentur (Illyr. Sacr. IV. 482). Ako ovdje posljednje dvie ustanove zaudaraju nešto po italijanskom gradskom životu, a ono je u prvoj upotrebljen upravo izraz, koji jasno svjedoči da su one pjesme bile hrvatske: samo je riеč „ponasnine“ pogrješno naštampana te ja ne znam pravo što znači: polaznine? ili poskočnine! ili po nas nine?

Što je ovdje samo o svećenicima rieč, to se razumije, da je crkva najprije na to gledala, da se njezini služitelji klone svega protivnoga hristijanskim propisima; ali nije se za to ipak ni hristijanskomu narodu rado dozvoljavalo da njeguje svoje narodne običaje. Najprije valjalo je stati na put većemu zlu, a poslije će se gledati da se iščupa upravo i korien. O narodnim običajima govori se većinom u toliko samo, u koliko smetaju obavljanja službe ili čak oskvrnjuju posvećeno mjesto. Tako se u jednoj ustanovi više pomenutog budimskog sabora govori ovako: Prohibeant sacerdotes, sub poena excommunicationis, choreas in coemeteriis vel in ecclesiis duci (Helcel I. 373), a za episkopa Andrije Zmajevića u Baru pominje se ova sinodalna zabrana od g. 1702: *Ludi et cantus non sacri inter ecclesiae septa non admittantur* nec detestabilis saecularium toleretur abusus, sacramentum Poenitentiae et Communionis ante

ipsos fores ecclesiae *cantationibus et salutationibus profanis* praecedendi et subsequendi... (Illyric. Sacr. VII. 163). Za objašnjenje ovih zabrana neka je pomenut običaj bugarski, o kojem braća Miladinovci ovako govore: Въ Струга предъ неколку години во големи-те празници *хоро-то сѣ чинеше около църква-та* кѫде сѣ виеха три хора: едно одъ девойки, друго одъ невѣсти, третьо одъ юнаци (Милад, пѣсни, VI.).

§. 7. Iz ovieh primjera, kojih se broj može znatno povećati, ja i ne mislim da sam upravo najpregnantnije odabrao[1] — izlazi na vidjelo energijsko staranje crkvene vlasti, da iščupa korov krivovjerja iz srdaca svojega stada, ali podjedno kao pod pepelom zapretana tinja vatra narodnieh običaja. Razgrnite pepeo, i vatra će plamenom uzbuktjeti. Od toga i zaziraše bdijuće oko crkve, za to bi ona i osudjivala nesmiljenom strogosti sve, što joj se činilo i koliko opasnim. Ne bijaše joj dosta, da se u crkvi ne pjevaju narodne pjesme, nego u prilikama smatraše opasnim čak dozvolu, da se pobožne popievke u crkvi pjevaju na narodnom jeziku. Tako n. pr. u praškom sinodu od g. 1406 zabranjeno bi pjevati na češkom jeziku ma koju crkvenu popievku osim ove četiri: buoh všemohúcí (Výbor I. 322), hospodine pomiluj ny (ib. 27), Jezu Kriste

---

[1] Vrlo bi nas obvezao, tko bi nam izdao zbornik crkvenih sabora raznih južnoslovinskih episkopija. U sinodalnim ustanovama ima mnogo važne gradje za kulturnu historiju našega naroda. Evo dva-tri primjera.

Za *narodnu nošnju:* U jednoj se ustanovi zadarskog sinoda od g. 1598 zabranjuje ovo: Militares etiam vestes, quas *croaticas* appellant, prorsus a choro nostro exulare iubemus, tum vero etiam ab omni cleri nostri usu, nisi cum peregre proficisci aut de civitate sive mari sive terra exire contigerit. (Illyr. sacr. V. 144).

Za *narodno sujevjerje:* Magna est superstitio diabolica apud quosdam qui cum matrimonia in ecclesia contrahunt *cavent ne per eandem portam exeant* per quam sunt ingressi. Id prohibeat parochus (ibid.).

Za *narodni običaj šišanja:* Pod Andrijom Zmajićem bi ustanouljeno za redovnike-misionare barske arhiepiskopije: Ne ritum *primos tondendi capillos* pueris puellisque exerceant. (Illyr. sacr. VII 168).

Za *razna vračanja i čarobije* govori se opširno u zadarskom saboru od g. 1598 u Farlatta V. 151 a.

Za *plesanje kola kod crkve:* In festo nativitatis Domini cum duobus diebus sequentibus, Paschatis pariter cum duobus diebus sequentibus et Pentecoste omnino prohibemus *saltationes praecipue* apud ecclesias (Illyr. sacr. IV. 487).

Za običaj *skupljati se u crkvi u vrieme urota* ima zaključak sinodalni pod Žmajevićem (Illyr. sacr. VII, 163) a primjer tomu iz splítske historije pominje se Schwandtner III. 658.

ščedrý kněže (Výb. II. 21—24), svatý náš Václave (Výb. I. 521). Zabrana glasi ovako: Item mandat d. Archiepiscopus, quod plebani et ecclesiarum rectores in predicationibus nuntient prohibitas esse novas cantilenas omnes praeter Buoh etc. Alias contra cantantes et cantare permittentes per remedia juris punientur (Höfler, Concil. prag. 1862, 52, nro. 26). God. 1415 dobi neki „Jacobus de Misa Bohemus theologus et pastor Pragensis" ukor za to, što u njegovoj pastvi ima „multos spirituales et saeculares qui credunt se salvari per angulos praedicando et cantilenas ab ecclesia non approbatas in ecclesiis, in foro et in tabernis cantando". Hardt Concil. Const. 3. 386. U Češkoj bi strogost i opreznost sa strane katoličke izazvana time, što su husite osobito njegovali crkvenu popievku na narodnom jeziku. Valjalo je dakle pravovjernike zaklanjati od krivovjernika. Nego prevelika strogost osim toga što ne urodi nikakovim plodom nadje čak kritiku neodobravajuću, kako se vidi iz ove bilješčice: Cantio sancti Adalberti usque ad nostra tempora proprio linguagio mansit, quam ipse composuit, videlicet hospodine pomiluj ny etc. quam Bohemie homines temporibus nostris canunt et cantabunt usque ad voluntatem dei et non *voluntatem hominum qui bonas vulgares canciones prohibent* quae sunt ex lege dei, sanctis evangeliis ac epistolis et prophetis et apostolicis dictis et *non prohibent cantus meretricum* qui ad lasciviam et adulterium provocant.[1] Ne čudimo se dakako, što su na kostničkom koncilu 1417 čl. 17 zabranjene sve pjesme „in praejudicium sacri concilii et virorum catholicorum cuiusque status qui Wiclefitis obstiterunt et Husitis vel *cantilenae in commendationem Johannis Hus* et *Hieronymi* haereticorum condemnatorum".

§. 8. Gdje su bile bolje prilike, ondje ne postupaše ni crkva tako strogo. Na priliku Hrvati izvojevaše sebi već davno osobita prava na porabu slovinskog jezika u crkvi. Tako se nije ni sam papa sablažnjavao, kada ga g. 1177 dočekaše Hrvati u crkvi slovinskim pjevanjem. Baronius piše o tom: Exinde ceteras Dalmatiae insulas transcendentes in proxima dominica priusquam sol illucesceret ad civitatem Jaderae quae sita est in capite Hungariae regni eundem pontificem sanum et alacrem portaverunt. Et quoniam nondum quisquam Romanus pontifex civitatem ipsam intraverat, de novo ipsius

[1] Ovu bilješčicu navodi Feifalik u Altčech. Leiche, Lieder u. Sprüche 643, sr. još u istoga Königinhofer Hdschr. 70 ss., Ueber altböhm. Vers- und Reimkunst II. 295 op. 16; Dobrowsky Gesch. der böhm. Spr. u. Lit. 251 i J. Jireček Čas. Mat. Mor. V. 1873, 2 ss.

papae adventu facta est in clero et populo illius loci communis letitia et ineffabilis exultatio collaudantium et benedicentium dominum. Itaque praeparato sibi de romano more albo caballo processionaliter duxerunt eum per mediam civitatem ad beatae Anastasiae maiorem ecclesiam, *immensis laudibus* et *canticis resonantibus in eorum sclavica lingua.* Što je ovdje „sclavica lingua" izrikom spomenuta, to se na drugim mjestima samo sobom razumije, kao n. p. kada Paulus de Paulo u svom memorialu pod g. 1408 kazuje o nekakovoj velikoj crkvenoj svečanosti, kada su sliku bogorodice i arkandjela Gabriela nosili cum maxima solemnitate et comitata d. Archiepiscopo cum clero, rectoribus, militibus et nobilibus multis, civibus et forensibus ac popularibus, dominabus et feminis, puellis virginibus et maritatis *cum magnis cantionibus ecclesiasticis* et musicis instrumentis ... (Schwandtner III. 753). Tko bi se dao na to, da sastavi historijski himnologij Dalmacije i Hrvatske, učinio bi vrlo veliku uslugu historiji literature.

Za Poljsku dokazano je, da je s početka stojala pod uplivom hierarchije češke. Tragovi češkoga jezika u hristijanskoj terminologiji poljskoj odveć su jasni te ih nedavno iznovice na osnovu istraživanja Miklošićevih konstatovao prof. Nehring (Archiv für slav. Philologie I. 78 ss.). Čak najranije crkvene pjesme poljske postaše ili po uzoru čeških ili biše upravo prevedene s češkoga (sr. J. Jireček, Č. Mat. Mor. V. 1873, 3 ss.). Ipak je u Poljskoj već za rana narodni jezik našao sigurno pristanište u crkvi, pače upravo crkva bijaše, sudeći po izravnim svjedočanstvima, prva čuvarica prâvâ poljskoga jezika. Već god. 1233 (?) biše na jednom poljskom sinodu izrečene ove važne ustanove[1]: Statuimus ut omnes ecclesiarum rectores seu plebani per universam dioecesim polonicae gentis constituti pro honore suarum ecclesiarum et ad laudem dominicam habeant *scholas* per licentiam dominicam statutas, *non ponant teutonicam gentem ad regendum ipsas, nisi sint polonica lingua* ad auctores exponendos pueris in latinum polonice *informati* ... Statuimus insuper, *ad conservationem et promotionem linguae polonicae:* in singulis

[1] Fabisz P. Wł., Wiadomość o synodach, Kępno 1861. str. 29. U Helcla, moram reći, ovih ustanova pod g. 1233 nema, ali pod g. 1253 pominje se ona prva (Starodawna prawa polskiego pomniki I. 358), a pod god. 1258 druga ustanova (ib. 384); sr. takodjer ib. I. 403, i raspravu o poljskim koncilima Jabczyńskoga: Prawodawstwo i prawa kościoła w Polsce, u I. tomu Rocznika Poznańskiego. 1860. U istoj svesci Rocznika naći će čitatelj mnienje Jana Ostroroga o njemačkom jeziku u Poljskoj u 15 stoljeću, str. 279.

locis ecclesiarum cathedralium et conventualium et aliis quibuscunque locis non ponantur rectores scholarum *nisi linguam polonicam proprie* sciant et possint pueris auctores exponere in polonica lingua". A na sinodu od g. 1285 bi ustanovljeno[1]: ut omnes presbyteri singulis diebus dominicis intra missarum sollempnia dictum simbolum et oracionem dominicam et salutationem virginis gloriosae — loco sermonis exponere populo debeant in polonico ... si qui autem adeo periti fuerint, exponant ewangelium ... Item statuimus, ut in omnibus ecclesiis nostrae prouincie kathedralis et conventualibus *hystoria beati Adalberti habeatur in scriptis et ab omnibus usitetur et cantetur* (Helcel I. 383—384). Ovdje se valjda misli poljska passio (mučeničtvo) sv. Adalberta, koja se u odredjene dane javno u crkvi narodu pjevala. (Poznato je, da je Bielowski I. 153 ss. izdao stari latinski tekst jedne Passio s. Adalperti saec. XI.) Paralelni ću primjer navesti iz historije crkve spljetske. Farlatti (I. 676) pripovieda o životu sv. Georgija ovo: eamdem *Slavonice* scriptam in usu esse comperi atque in pretio apud Salonitanos, quippe haec in tres lectiones distributa singulis annis ex antiquissima consuetudine ipso die festo s. Georgii in templo Georgiano agri Salonitani pro suggestu ad populum *canoro modulamine recitari* solebat.

§. 9. Pošto je crkva, starajuć se ovakim sredstvima dići narod u vjeri i pobožnosti, postigla svoju svrhu u oficialnom području, da se na službi božjoj vrše crkveni propisi, idjaše njezino staranje dalje, da sav društveni život što se više može udesi prema duhu hristijanske vjere, da izagna iz familije, iz njegovih običaja, sve pogansko — to će reći dakako i sve narodno, što ne bijaše zadahnuto duhom crkvenim. U tome nastojanju nadkriljivaše zapadna crkva istočnu, koja se vazda lakše primirivala s mjestnim osobinama niti je igda za tako absolutnim i universalnim gospodstvom težila kao njezina zapadna druga.[2] Ja ne bih znao na slovinskom istoku

[1] Ova ustanova bješe u interesu crkve vrlo često i na mnogima mjestima izrečena. Što je za Poljsku posvjedočeno riečima 13. stoljeća, to isto govori u 17. stoljeću ovaj propis šibeničkog episkopa: In omnibus ecclesiis parochialibus aliisque capellis diebus dominicis a sacerdote intellegibili voce coram populo dicatur *illyrico sermone* oratio dominica, salutatio Angelica, symbolum apostolicum, decalogus et confessio generalis juxta formulam in nostra cathedrali usitatam (Illyr. Sacr. IV. 491). Za prašku biskupiju govori o tom već statut od g. 1353 (Höfler, Conc. prag. nro 1), od g. 1355 (ib. nro 2.) itd.

[2] Nije moj zadatak, da se upustim u razmatranje odnošaja hierarkije to istočne to zapadne prema narodu, da bi se vidjelo, koja mu bijaše mišljenjem i osjećanjem bliže, ako možda općim razvitkom i niže. Bespristrani ispitivalac

i jugoistoku, gdje vlada istočna crkva, naći takovih primjera, kakvih ima na zapadu, kud je katolicizam gospodovao, da se nastojalo sa strane crkve raširiti gospodstvo crkvenih tekstova medju narod mjesto narodnieh pjesama, ostavljajući narodu na volju da ih pjeva po poznatim motivima narodnim. Tomu je osobito rječit primjer sačuvan u lekcionariju zagreb. biskupa Petretića, izdanom g. 1651

---

južnoslovinske prošlosti naći će za to pitanje u historijskim izvorima vrlo mnogo gradje. Čovjeku obrazovanu našega vieka osobito godi, kada može naići na pripoviedanje, kako su se bez razlike vjere nekim svetinjama klanjali istočnjaci i zapadnjaci. Iz takih mjesta odsieva poznata tolerancija vjerska našega *prostoga* naroda. -- Samo jednu-dvie crtice budi mi dozvoljeno ovdje navesti iz 16—17 stoljeća, iz kojih će se uvidjeti, kolika bijaše razlika medju istočnim i zapadnim sveštenstvom onoga doba u krajevima našega naroda. Bivši u polovici 17 stoljeća, arhiepiskop barski proputova današnju Crnu Goru, Hercegovinu i još neke krajeve, u kojima življahu pravoslavni, te napisa o tome izvještaj, koji se u latinskom prievodu može čitati u tomu VII Farlatta str. 128 ss. Obrazovani Italijanac, jamačno nešto pretjerujuć, govori o pravoslavnima: Nullus apud illos neque concionis neque christianae catecheseos usus, quapropter in pagis villisque integris vix unum reperies qui orationem dominicam sciat et numerum praeceptorum divinae legis teneat, id quod vel ipsi presbyteri ignorant. Osobito je zanimljivo ovo: Eo ritu quem hisce verbis designant: Pojati sveto Mesta (čitaj: sveto maslo), quod idem est ac canere sanctum oleum, nihil apud eos crebrius nihil usitatius nihil solemnius, neque enim solum id genus caerimoniae adhibent infirmis ut praescribit Euchologium, sed *nulla aedificatur domus, nullae celebrantur nuptiae, nihil denique publicae privataeque laetitiae aut solemnitatis peragitur,* quin huiusmodi caerimonia vel praecedat vel sequatur, eisdem plane verbis ac ritibus adhibitis, quibus extremae unctionis formula continetur (Illyr. Sacr. VII. 128).

Što ovdje pisac nešto podsmievajući se pripovieda kao o prosjačenju pravoslavnoga sveštenstva sredstvom crkvenih obreda, tomu se mi tim manje čudimo, što znamo iz historijskih svjedočanstvi da u 16. vieku po nekim krajevima katoličke Dalmacije nije bilo ništa bolje. N. pr. gdje je rieč g. 1564 o šibeničkom crkvenom saboru, kazuje se i to, da se na šibeničku biskupiju poradi nesreće turske i siromaštva ne može još protegnuti onaj crkveni propis, da svećenik ne može biti namješten bez „beneficiuma“, nego se kazuje, da onuda mnogi svještenici podržavaju svoju eksistenciju „arte piscatoria, navigationibus, mercaturis et artificiis“ Illyr. Sacr. IV. 483.

O religioznointelektualnom stanju srpskih svještenika i srpskoga naroda pod konac XVII stoljeća ima nekoliko crtica u putopisu po Turskoj protestanta Gerlacha, koje je izvadio te u srpskom prievodu saopćio g. Č. Mijatović u Glasniku knj. XXXVI, str. 209—213. Prema svrsi one rasprave nije ondje spomenuto, da Gerlach i o Bugarima jednako nepovoljno sudi. Na str. 515 kaže n. p., da bugarski narod onoga kraja — to je niže Plovdiva — ne zna ni očenaša. Na str. 524 pominje o školi manastirskoj sv. Dimitrija, u kojoj se tek uče „bugarsku misu“ pojati.

u „nemškom Gradcu. Ondje se navodi nekoliko popievki, koje su „pastirom duhovnem i priprostomu ljuctvu po seleh hasnovite i potrebne, *vu negdašnjem vremene po jednom redovniku ježuitanskom* spravljene".

Tendencija označena je razgovietno ovim riečima: „Ove prve i za ovemi prišestne popévke jesu ovde postavljene vu to ime, da se popevaju ne leprav vu cirkvah po svetkeh, pod mešami ali na procesjah od cirkve do cirkve putujući; nego i po delatnikeh, vu vsake fele mestah, rekši: na polje koseći, orjući, ženjući etc., na goricah kopajući, koleći etc., mesto *navadneh negdašnjeh stareh poganskeh* i *sramotneh popevkih*, *kotere priprosti ljudi*, poimene **ženskoga spola** *gusto krat popevaju*, plešući, tancajući, delajući doma, vune, na polje, na goricah, sramotno se šaleći te druge ljudi, keh nazoči ne, ogovarajući i te takove grehe za šalu jemljući te za ništar držeći". Samo nekoje od pjesama koje dolaze u tom prilogu pokazuju pravilan razmjer i upravo njima pripomenut je narodni motiv, kao: Ave maris stella (u prievodu: Zdrava zvezda morska) da se pjeva na notu: „Hranila devojka tri sive sokole etc."; O gloriosa domina (u prievodu: O ti gospa odičena) da se pieva na notu: Igralo kolo široko; Ave maria (Zdrava budi Maria) na notu: posejal sam bažulek, posejal sem draga ljuba; pjesma: smiluj se mene o bože, na notu: lepo mi poje črni kos. Na koncu dolazi pobožni izdavač još jednom na te popievke: „I to dosta budi ovde od popevkih pridaneh, koteremi se vnogi navuki vu sveteh evangeliomeh zaprti tomače i na razum daju i koteremi se od seh dob, z voljum božjum, po menje po več, od leta do leta *budu vun pukale* i *trebile gore rečene nečiste* i *nespodobne popevke, dokle se strebe i zateru*".

Sličnih tomu primjera bijaše i drugdje.[1] Na primjer u nekom rukopisnom latinsko-češkom zborniku latinskomu himnu „Gaudeamus pariter etc." pripisa pisac: Cancio ista canitur sicut „elsska mila eliczko" Feifalik, altböhm. Vers- und Reimkunst II. 294. U husitsko doba prenaredjivahu tekstove u duhu novog nauka, ostavljajući ipak melodiju poznatih od prije pjesama. Tako se za pjesmu

[1] U Germaniji biše učinjeni takovi pokušaji već u 9 i 10 vieku, na pril. neki Otfrid (iz IX stol.) sastavi evangelistarij u stihovima za pjevanje: dum quondam sonus inutilium pulsaret aures quorundam probatissimorum virorum eorumque sanctitatem *laicorum cantus* inquietaret *obscoenus* ... partem evangeliorum *theotisce* conscriberem, ut aliquantulum huius *cantus* lectionis *ludum secularium* vocum deleret (Hoffmann v. Fallersleben 24).

„Slušíť Čechuom spomínati“ kaže izrikom: Zpíva se jako „ej nuž važme“ (Výbor II. 303).

Još u sedamnaestom i prošlom stoljeću pridržavahu se toga običaja narodni stihotvorci po Češkoj i Moravskoj. Preko tako zvanih kramara po malim varošicama i selima turaše svoje poetske plodove za vrlo jeftinu cienu (n. p. po dva krajcara) medju narod, a da bi taj njihov fabrikat lakše našao kupca, prilagodjivahu svoje stihove poznatim narodu motivima, ne pitajući baš svagda, da li se razmjer podpunoma podudara. Na jednoj takovoj pjesmi: Žadnej nemůž vysloviti etc. kaže se, neka se pjeva poput pjesme: V Praze na vojnu verbujou; na drugoj, koja je pobožnim putnicima u Maria-Celj namienjena, dodano je, da se pjeva kao: vyrostla mně bílá růže, já ji trhat nebudu, milovala jsem Venclička, víc milovat ne budu itd. Sr. o tome zanimljiv članak F. Bartoša: Paběrky sebrané na poli české poesie kramárske. Čas. Mor. Mat. III. 1871, 11 ss.

§. 10. Množina narodnih pjesama biše svezana s kojekakvim narodnim običajima, protiv kojih vojevaše crkvena i svjetska vlast. Zator takovih običaja zatre, razumije se, i pjesmu ili joj barem podsječe korien. God. 1366 zabranjuje se običaj, da klerici (svećenici) i svjetovnjaci u sred posta (t. j. u proljeće) iznose kipove u slici smrti (imagines in forma mortis) na rieku, uz *pjevanje* i *muziku* (cum rythmis et ludis superstitiosis), da bi ih ondje utopili te tako zapriečili da im smrt ne naudi (Höfler C., Concilia Pragensia 11 nr. 5). Običaj taj utapanja Morene življaše i poslije ponovljenieh zabrana a dielomice živi još i danas, njegova obredna čest za cielo bješe puno razvijenija nekoč nego li sada, pjesme onom prilikom pjevane bjehu raznoličnije, sadržinom svojom bogatije, nego li se i slutiti može po današnjim ostatcima[1]. M. Bielski, zabi ježio je u svojoj kronici iz svoga doba početak pjesme, koju su pjevali utapljajući smrt:

Smierć się wije po płotu
szukający kłopotu.

Koliko je narodnieh običaja već pogiblo a s njima i pjesama, pjevanih u onakim prilikama — tko bi to umio kazati! Za nekoje može se poredivši sadašnjost s prošlošću barem toliko reći, da im je konačna pogibio vrlo blizu. Na priliku u srednjem vieku, t. j. u 15—17 stoljeću sudeći po strogoj korbi suvremenieh pisaca življaše

[1] O Morani sr. Mannhardta Zeitschrift für die Mythologie IV. 387; Jireček Echtheit der königl. Handschrift 37 ss., Wójcicki Historya lit. pol. I. 456.

još u podpunoj snazi poljski narodni običaj, koji se na ivanjsku noć slavio pod imenom sobótke. Marcin z Urządowa, pisac poljskoga „herbarza“ 1562, tuži se oštrim riečima, da ćeš na ivanjsku noć čitava sela naći na sobótkama, a sutra dan nema tko da praznik sv. Ivana po hristijanski proslavi: Przy ogniach niewiasty opasywały się bylicą (artemisia) i wieszały na sobie, ognia krzesali deskami trąc jednie o drugie, tańczyli i spiewali pieśni.[1] „Tamże *śpiewają pieśni plugawe tańcując* a djabeł też skacze raduję się że mu krzesczyanie czynią modłę a chwałę a o miłego boga nie dbają abowiem dzień świątego Jana wieśniaków przy chwale miłego boga żadnego nie będzie *a około sobótki będą wszyscy crynić rozmaite złości*“. (Wójcicki Gawędy III. 98.) Medju tiem po najnovijim kazivanjima Kolberga ovaj običaj sad već izumire. Poljski etnograf govori (Lud V. krakowskie 1, 296), da običaj paljenja sobótaka na granici šlezkoj ne živi više. Nad Vislom i Pšemšom slave ga još samo gdje i gdje. U okružju krakovskom i nad granicom kraljestva poljskoga pale vatru još i danas, a za Olkušem, Miechovom i Skalmieržom prema sjeveru nema toga više. Po Povislju još se donekle proteže. Najviše se slavi, sudeći po opisu, u okolici Sandomirskoj (sr. Kolberg, Lud II. 108 ss.), ali pjesme naštampane iz te okolice kod Kolberga ne daju nam mogućnosti da bismo doprli do kakova dubljega smisla. Očevidno to nijesu više one „pługawe pieśni“ (nepristojne pjesme) o kojima s negodovanjem govoraše pisac 16 vieka. Pak i sam običaj sad već nosi na sebi biljeg dovoljno nevine zabave (ples djevojaka oko vatre, pjevanje pjesama i ovjenčavanje viencima).

Još strože govori ob istom prazniku kod Rusa onoga doba ruska knjiga Stoglav[2] — to je suvremeni izvještaj (neka vrst protokola) o moskovskom crkvenom saboru od g. 1551. Ondje se kaže u kvestiji ili glavi 24. ovakav sud o ruskom praznovanju ivanjske noći: „Sastaju se gomile ljudi, žena i djevojaka na noćno plesanje, na nepristojne besjede, na djavolje pjesme i plese i na bogomrska djela. Dogadja se obeščašćenje mladića i oskvrnjenje djevojaka. A kad bude noć na odmaku, bjegaju k rieci te se s velikom vikom kao pomamni kupaju“. Podpunim pravom nadjoše ruski arheolozi u tom opisu spomen onieh „игрища межи селы“, o kojima već Nestor

[1] Sr. još ove stihove u pjesmi „swiatowa roskosz“:
Więc y owe sobotki, które gdy pałaią
rozmaite rospusty przy ogniach działaią (Krasz. pomn. 184).

[2] O Stoglavu poredi Макария Истор. русск. Церкви VI. 220 ss.

govori,[1] gdje takodjer bivahu noćni sastanci ljudi obojega spola te se dogadjahu otmice „съ неюже кто совѣщасе ся“. Danas još živi taj praznik u osobitoj snazi kod Bjelorusa, ondje se sačuvala množina pjesama, medju njima gdje koje vrlo tajinstvena sadržaja, kojima kada se poredi što se istom prilikom pjeva u južnoj Rusiji, može se sastaviti dosta obilata gradja za razjašnjenje toga starinskog običaja.[2]

Tako daje gradja skupljena na jednom kraju pomoć za objašnjenje narodnih pjesama i običaja drugoga kraja, kod drugoga srodnoga ili susjednoga plemena ili narječja. Opisima poljskih sobótaka 16. vieka bolji su komentarij današnje pjesme bjeloruske nego li same poljske. Još ću navesti zanimljivu pripoviedku, što se čita u nekom zborniku ruskoslavenskom XVII vieka, kako je bog kaznio jednom „djevice Smolenske“ za takovo praznovanje ivanjske noći; pripoviedka je očevidna „pobožna laž“, izmišljena s nakanom, da se narod uplaši. To je bilo, kaže pripoviedka, nedaleko od grada Černigova, na velikoj ravnini blizu ceste. Sastala se množina žena i djevojaka na „biesovsko zborišće“ u noć, kada se rodi „presvietlo sunce“, veliki Ivan Krstitelj, prvi propovjednik pokajanja, kojemu se obradova svaki stvor. A one zlosretnice bješe zavedene od djavola. Nu gospod bog htjede ih ubiediti na pouku ljudma te posla k njima sv. velikomučenika Georgija. Svetitelj javi se te ih stade nagovarati da se okane onoga bjesnovanja, ali se one uzprotiviše tomu s velikim porugama na svetitelja. Tada ih on prokle i sve se onaj čas okameniše te se još i danas na istome polju vide stojeći kao okamenjeni ljudi na pouku nam griešnicima, da bismo tako ne radili, da ne budemo osudjeni na vječne muke.[3]

[1] Vrlo oštroumne dalje kombinacije o značenju ruskoga ivanjskog praznika (kupalo) u svezi s indoevropskom mitologijom naći ćeš u raspravi Buslaeva naštampanoj u ruskom žurnalu „Русскій Вѣстникъ“ 1872, nro. 10, 668 ss. I bugarski sinodik pominje „влъшвениа и плодовъ влачениа и скврьнаа таинствa“ ivanjske noći, sr. Hilferding Собр. Соч. I. 135.

[2] Bjeloruske ivanjske ili kupaljske pjesme sadrži zbornik Bezsonova (Безсоновъ, бѣлорусскія пѣсни M. 1871), str. 29—70 s mnogim objašnjenijima, kojima se ne može svagda vjerovati; za tim sbornik Šeina (Шейнъ, бѣлорусскія пѣсни, Сп. 1874) 140—170. Južnoruski običaj opisan je podjedno s pjesmama u trećoj svesci „Трудовъ етнографическо-статистической экспедиціи въ югозападній край“, u sborniku „Народній дневникъ“ Спб. 1872, 193—223.

[3] Буслаевъ Ѳ., Историческіе очерки русской народ. словесности II. Спб. 1861, 14.

Oviem crticama završujem pripoviedanje o borbi narodne poezije, o preponama koje joj stavljahu na put nove ideje hristijanstva i razvitak kulture. Sila jednog i drugog faktora ne bijaše svagdje jednaka. I zbilja slovinska plemena, koliko su si god srodna da ne rečem jednaka u svojim prirodnim vlastitostima, naslagaše tečajem vjekova svoga historijskog života toliko raznih slojeva na svoje prvotno stanje, da je njihov današnji vid vrlo raznolik pak i narodna poezija nije danas više ni po što onako jednaka kod sviju Slovinâ, kako se to često prikazuje neslovinskim historicima i etnografima, koji se tek na vrhu kreću, motreći naš narodni život. Za to ću ja mimoišav opća rasmatranja o slovinskoj narodnoj poeziji odmah prieći k pojedinostima.

III.

Svjedočanstva o poeziji slovinskoj iz 7, 9 i 10 vieka. Kakova bijaše davna poezija u Poljskoj. Dokazi iz ljetopisaca: Martina, Kadlubka, Dlugoša. Tragovi narodne poezije u literaturi 16. stoljeća.

§. 11. Najranija crtica, gdje sé nešto o slovinskim pjevačima ili bolje rekuć o gledačima pominje, dolazi kod vizantijskoga pisca Teofilakta Simokate (iz VII vieka): τῇ[1] δὲ ὑστεραίᾳ ἄνδρες τρεῖς Σκλαβηνοὶ τὸ γένος μηδέν τι σιδήρου περιβαλλόμενοι ἢ ὀργάνων πολεμικῶν ἐάλωσαν ἀπὸ τῶν τοῦ βασιλέως ὑπασπιστῶν κιθάραι δὲ αὐτοῖς τὰ φορτία καὶ ἄλλο τι οὐδὲν ἐπεφέροντο. — — οἱ δέ τὸ μέν ἔθνος ἔφασαν πεφοκέναι Σκλαβηνοί — — κιθάρας τε ἐπιστρέφεσθαι διὰ τὸ μὴ ἐξησκῆσθαι ὅπλα τοῖς σώμασι περιβάλλεσθαι τῆς χώρας αὐτοῖς ἀγνοούσης τον σίδηρον κἀντεῦθεν τὸν εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον παρελομένης τὸν βίον αὐτοῖς, λύρας τε καταψάλλεσθαι περιλαλεῖν οὐκ εἰδότας ταῖς σάλπιγξιν (ap. Bielowski Monum. I. 3—4). Ako ova idilska crtica može biti i nije ništa drugo van lukavo izmišljen izgovor, kojim se htjedoše uhode po-

[1] Sutradan uhvatiše carske uhode tri čovjeka slovinskoga porekla, koji ne bijahu odjeveni u gvoždje ni u kakovo ratno oružje, jedini njihov tovar bijahu citare i ništa drugo ne imahu sa sobom. — Oni rekoše da su poreklom Slovini, a naoružaše se citarama jer da nijesu uvježbali nadievati oružja, pošto njihova domovina ne poznaje gvoždja te im zato biva život miran i spokojan, a na lirama da igraju jer ne umiju trubiti u trube (bojne).

Kad bi se uzelo, da je ova pripovietka izmišljena od slovinskih uhoda, da zakriju svoje nakane, tada bih primjera radi naveo jednaku prievaru ruskog junaka Dobrinje Nikitiča, koji vrativ se nakon duga skitanja po svietu kući dozna da se upravo njegova žena vjenčala za protivnika mu Aljošu Popoviča. Tada se on preobuče kao prosjak te *s guslama u ruci* dodje na pir i poče ondje „по гусельшкамъ яровчатымъ“ gudjeti.

služiti, da lakše štogodj saznadu o neprijateljima, ona ipak dokazuje bar toliko, da početkom 7 vieka, dolazeć na Dunavu Slovini u doticaj s Grcima, dosjetiše se njihovi izaslanici lukavštini uzajmljenoj iz svoga narodnog života, u kojem već tada pjesma i muzika zauzimaše vidno mjesto. Grčki pisac označi riečima κιθάραι i λύραι po svoj prilici južnoslovinske „gusle“, a σάλπίγγες znači ovdje metaforički rat i ratno djelo, jer se ne može vjerovati, da nijesu Slovinjani svirala i truba već tada poznavali. Protiv takova mnienja mogla bi se navesti svjedočanstva iz slovinskih jezika, koji imadu nekoliko starinskih rieči iz koriena: *sur* ili *svir* (svirêlь, svirala, surla itd.), *sop* (sopêlь, sopac itd.), *zvęg* (žvegla), sve sa značenjem zvuka dobivenog na stroju puhanjem. Dà i Thietmar govoreć o polabskim Slovinima pominje, da su polazili u boj tubicinis praecedentibus (ap. Biełowski I. 252).

Iz devetoga vieka ima mimogredice spomen o nekakovu Sclavus saltans. Ermenricus Augiensis iz IX stoljeća (Pertz Script. II. 101) veli ovako: tu psalterium arripe puto non alicuius mimi ante ianuam stantis sed neque *sclavi saltantis* — odakle bi se dalo zaključivati, da se u ono doba često vidjalo po Germaniji Slovina, koji uza svoj narodni instrumenat (možda i gusle) plesahu i pjevahu. Da li su se oni s tom svojom muzikom po varošima pokazivali ili je inače kako god o njihovoj plesno-muzikalnoj naklonosti Ermenich doznao, to se iz kratkih rieči ne da razabrati.

Isto je tako nejasno kazano, što Konstantin bagrenorodjeni u svojem spisu de caeremoniis aulae (lib. I. cap. 72) nekim Slovinima, koji življahu u Konstantinopolu na dvoru carskom, pripisuje dvorsku službu τὰ ὄργανα φυσᾶν. (Σκλάβους τοὺς τὰ ὄργανα φυσῶντας μὴ ἐᾶν ἵστασθαι ἐκεῖσε). Rask tumači to mjesto ovako: Sclavi igitur adhibebantur ut mancipia calcandis follibus qui fistulas organicas animarent — to bi značilo, da su slovinske narodnosti ljudi na prosto samo mieh tlačili! Ne davno preduze si jedan Slovak[1], da ovo tobože poniženje skine Slovinima s vrata; on dokazuje, da ono ὄργανα φυσᾶν ne znači tek mieh gaziti već upravo na muzikalnim instrumentima puhati. Takim načinom imali bismo iz IX—X stoljeća dvie viesti o muzikalnosti Slovinjana: jednu sa sjevera iz Germanije, drugu upravo iz centra tadašnje kulture, iz Carigrada. Obje žalibože mogu se tumačiti i tako, da su prije na porugu nego

[1] Sasinek u članku „Slovania i hudba“ u Letopisu Mat. slovačke 1867 str. 14—20, oprovrgava Reiska uvaženja dostojnim razlozima.

li na čast našim predjima. A što bi i vriedilo varati sama sebe te davati ovim bilješčicama značenje, kojega ne zaslužuju? Istina se ipak ne da zatajiti, a ona ne glasi povoljno po slovinsku prošlost. Prem da je u 10—11—12 vieku bilo na svim krajevima slovinskoga svieta domaćih, samostalnih knezova, ipak svi oni stojeći dielomice nisko u razvitku, dielomice u službi gospodujućih ideja hristijanstva bijahu više zabavljeni uvodjenjem tudjega, nego li sahranjenjem svojega. Takovoj viesti, kakvu je Einhard pribilježio o Karlu Velikom (Barbara et antiquissima carmina quibus veterum regum actus et bella canebantur scripsit memoriaeque mandavit, Pertz Mon. Germ. II. 458) badava ćete tražiti spomen kod ljetopisaca, koji pominju o slovinskim stvarima. Takova šta nije zabilježio nitko za to, što nije medju Slovinima takvih ljudi bilo. Samo nehotice podkrade se peru ljetopisca koji put spomen o pjevanju, ali i to tako, da se odanle gotovo ništa ne da izvoditi. Da vidimo.

§. 12. Kada je *poljski knez Boleslav* hrabri umro (3. 4. 1025), opisuje ljetopisac Martin, vulgo Gallus, da je žalost naroda bila općenita: „nullus plausus, nullus cytharae sonus audiebatur in tabernis, nulla *cantilena puellaris*, nulla vox laetitiae resonabat in plateis“ (Mart. Gall. ap. Bielowski I. 412). Odatle samo toliko doznajemo, čega bismo se i bez toga mogli doviti, da se u obično vrieme po krčmama narod veselio i zabavljao — a *djevojke po ulicama pjevale* — ali što su pjevale, toga ne kaza ljetopisac, jer mu do toga nije stalo. Kada je g. 1111 Zbigniev išao na susret bratu svomu Boleslavu III, to bi „cum simphonia musicorum, tympanis et cytaris modulantium praecinente“ (M. Gall. III. 25, Biel. I. 479) — ali i opet ništa više. Na nekim mjestima govori se upravo o pjesmama, koje su u slavu ovog ili onog dogodjaja sastavljene bile, kao kad je Boleslav krivousti uspješno udario bio na Kolberg g. 1107. Tom prilikom pjevana bi pjesma, od koje ima 6 stihova kod ljetopisca:

Pisces salsos et foetentes apportabant alii,
palpitantes et recentes nunc apportant filii.
Civitates invadebant patres nostri primitus,
hi procellas non verentur neque maris sonitus.
Agitabant patres nostri cervos, apros, capreas,
hi venantur monstra maris et opes aequoreas. Biel. I. 447.

Za ove se stihove kaže, da su postali poslovicom (unde etiam in proverbium cantilena componitur, ubi satis illa probitas et audacia convenienter extollitur), ali se ne kaže, da li na latinskom ili poljskom jeziku. Poljski dojakošnji literarni historici kao

Maciejowski, Wójcicki i drugi, nijesu dugo oklievali naći u tim stihovima prievod poljske narodne pjesme. Kad bi to i bilo tako, opet najviše što bismo mogli ustupiti ovomu svjedočanstvu, bilo bi to, da se u ono nekoliko stihova sačuvao onakav kratki izražaj narodnje dosjetljivosti, kakovu ima toliko dokaza u današnjoj poljskoj narodnoj poeziji. Ni po što pak ne bi se moglo u tim stihovima tražiti svjedočanstvo, da su stari Poljaci imali historijske, epske pjesme. Ili što isti ljetopisac pripovieda, kad je g. 1109 Boleslav progonio neprijatelja, da su čak njemački vojnici, dakle protivnici, njemu u slavu spjevali pjesmu, od koje rječiti ljetopisac navodi 21 stih na latinskom jeziku (ap. Bielowski I. 470) — tko će u tome tražiti dokaz poljske historijske pjesme, kako se nekoč Maciejowskomu i za njim drugima pohtjelo? Ima li prilike vjerovati, da će oni isti protivnici, o kojima ljetopisac govori: in nocte cuncti loricati dormiebant vel in stationibus resistebant, alii vigilias faciebant, alii castrum nocte continua circuibant, pjevati slavu svojemu toli ljutitomu protivniku? Neće li ga prije proklinjati i grditi, što im toliko jada zadaje? Pa kad bi i sve to istina bilo, kao što nije, zar bi Niemci u slavu svoga protivnika *poljske pjesme* skladali? Ne varajmo dakle sami sebe — i taj primjer ne dokazuje ništa drugo, van kako je Martin Gallus htio biti uslužan svomu knezu te nešto napisao, što se kao retorijski nakit jedva podnosi, ali kao historijsko svjedočanstvo upravo ništa ne vriedi. Ta sam Martin izrikom kaže da je napisao onu kroniku „ne frustra panem polonicum manducarem“ (ap. Biel. I. 460).

Za Boleslava hrabroga pripovieda Dlugoš (II p. 169) da je na granicama svoje države namjestio straže: Decrevit etiam plerasque villas colonisque earum et rusticis id officium demandavit ut noctibus singulis excubias nocturnas per vices facerent et voce sonora atque *cantu* fideles excubias se facere declararent — ali i tu više ništa, te i opet ne znamo što se pjevalo.

§. 13. Ali ima nekoliko svjedočanstva, da su u Poljaka neki znatniji momenti narodnjega života zbilja davali gradju za pjesme, samo što se ne može dokazati, da bi to bile prave epske pjesme, koje se, gdje upravo u narodu živu, odlikuju takim vlastitostima, kakovih čini mi se, u naroda poljskoga nikada ni bilo nije. Narodu poljskomu ne dostajaše za epiku potrebita spokojstva, polaganosti, objektivnosti; on bijaše nekoč kao još i danas za epsku poeziju preokretan, prebrz, odveć gibak i odveć subjektivan. Poljaku ne dostajalo bi strpljivosti, da o jednom dogodjaju pjeva pjesmu od

više stotina stihova: njegov živahni, dosjetljivi duh shvatio bi jezgru stvari te je pregnantnom kratkoćom susredio u nekoliko vrsta. Tako radi duh poljskoga naroda danas a ova njegova karakteristična vlastitost za cielo nije od danas, već od starine, pa da nije krivo shvaćeni patriotizam poljskih historika literarnih prije 50 godina zatjerao ih u lažljivu poziciju — medju vrstama, što se kaže, može se čitati njihova bojazan, da će narod poljski manje slavan biti ako svom silom ne dokažu, da je imao barem nekoč, ako već danas nema, onakovu epsku poeziju kao srpski — ne bi takovi oštroumni i zaslužni učenjaci kao Maciejowski svjedočanstva, koja sve prije dokazuju nego li eksistenciju epskih pjesama, natezali bili na kalup, na koji nikako ne idu. Evo nekoliko takovih primjera.

U Kadlubka čitamo o porazu zadanom poljskoj vojsci od Prusa (Bielowski II. 375): quod lamentationum varietates a diversis diverso modo deploratae usque hodie lugubriter deplangunt. Iz ovoga svjedočanstva nikako ne sliedi, da su one „lamentationes" bile narodne epske pjesme, već dodatak: a diversis diverso modo govori ne za to nego protiv toga, da ne kažemo još i to, kako narod u svojim epskim pjesmama nije toliko voljan pominjati poraze, koliko slaviti pobjede, junačtva.

Dlugoš 7. 832 pripovieda, da je još do njegovo doba dopirala pjesma o ubijstvu Lukierde, kćeri Nikole kašubskoga, žene Pržemyslava kneza velikopoljskoga († 1283), u kojoj moljaše svoga supruga da je makar u poderanim haljinama povrati kući roditeljskoj a da joj poštedi život: Facinus suum Przemislaus dux occultum perpetuoque tegendum silentio crediderat velut a paucis consciis et obscure actum. Quod tamen deo efficiente *publico et vulgari carmine in suum dedecus audiebat cantari*, quod etiam in nostram usque aetatem constat pertigisse nostrique saeculi illud concinunt theatra.[1] Nemamo razloga ne vjerovati riečima Dlugoša. Vrlo tragički slučaj bješe opjevan, da čak teatralno prikazivan, to će reći nadje se ljudi, koji upotrebiše taj grozno-umiljeni dogodjaj da ga

[1] Još razgovjetnije govori Dlugoš o tome l. VII, 840 C: De iugulatione autem uxoris praefatae ducis Przemislai Lukierdis . . . in execrationem tam foedi sceleris deo permittente *carmina vulgaria, ab agrestibus ruditer composita lingua polonica usque ad nostra tempora canebantur*, in quibus praefata Lukierdis obsecrabat ducem Przemislaum sibi vitam non eripi sed in paternam domum etiam in pannis vilibus deduci. Sudeći po ovim riečima onaj tragički slučaj imao bi bio dati povod narodnoj balladi. Ali dodatak „ab agrestibus ruditer composita" nekako mi smeta. Nijesu li to bile tek versificirane „Mordgeschichten?"

na pozorištu ili možda samo na slikama pokažu narodu sa zgodnim stihovima. Nekoliko stihova lako da je „in proverbium“ ostalo dugo te dugo vremena u pameti naroda. Ali ni ovo svjedočanstvo Dlugoševo ne govori nigdje, da je ona pjesma, „in dedecus“ knezu sastavljena, bila upravo narodna epska pjesma. Tek popularnost dogodjaja mogaše nekoliko stihova sahraniti i u pameti naroda, isto kao što se po svjedočanstvu istoga Dlugoša (VI. 598 C.) još u njegovo doba u pjesmi pominjala pobjeda kod Zavichosta[1] (1205).

Ako poznanjski episkop Andrija[2] prigodom saslušanja svjedoka g. 1422 kaza, da pamti kako je još nazad 40 godina slušao narodnu pjesam, u kojoj biše rieči: kralju Kazimiru, ti ćeš istom onda imati mir s Prusima, kada dodje Gdansk u tvoje ruke“ — to se vidi već iz ove političke refleksije, koja bi jedva pristajala u narodnu epsku pjesmu, da ni ta pjesma ne bijaše prava narodna u našem današnjem smislu.

Neki Stanislav Ciołek, rod. 1382, kažu da je skupljao stare historijske pjesme kod Poljaka pak i sam „himne“ skladao (Wiszniewski hist. lit. pol. III. 367). Ne kaže se[3], da ih je kupio po narodu, kao na priliku u 19 vieku što se radi, nego to bijaše poetsko blago, koje se po plemićkim dvorovima valjalo, jamačno već onda prvi put zaneseno na artiju, kada je koja pjesma sastavljena bila. Ovake pjesme, sadržavajuć reminiscencije historijske, bijahu na dvorovima velikaša i plemića poljskih rado čitane, na izust učene i u veselim društvima pjevane. (In conviviis Polonorum cantilenae gentilium, plausus manuum mosque salutantium servatur usque ad hunc diem, kaže jedna sredovječna bilješka.) To bijahu dakle, ako nas je volja takovu razliku praviti, narodne pjesme, ali ne

---

[1] Victoria quoque ipsa tam sonora et famosa fuit ut vicinarum nationum gentiumque crebris celebraretur sermonibus. Poloni quoque quibus provenerat quosque fama divitiis et honore extulerat variis illam et seriem eius prosequebantur carminibus, quae etiam in hunc diem canora voce in theatris audi mus promulgari. Ovdje se upravo izrikom smatraju sastavljačima pjesama ljudi višega kruga.

[2] Ovu bilješku crpem iz Zeissberga (über die poln. Geschichtsschreib. des Mittelalters str. 418), jer izvornika ovdje ne mogoh naći.

[3] Wiszniewski poziva se na ovo mjesto u Leutschovius Antiquitates Poloniae: Hic cum poeticae rei imprimis faveret studio non *antiquissima* solum quibus more institutoque veterum res a Polonis strenue, fortiter, prudenter feliciterque gestae continebantur *carmina e sepulcris suis et profundissimis tenebris* in dias luminis auras produxit, sed et suopte ingenio elaboravit. Sva je prilika, da se ovdje i ne razumieva poljski već latinski jezik.

poljskoga naroda, već poljske šljachte, po načinu postanja i po sadržaju te cielom karakteru svome skroz različite od pravih narodnih pjesama epskih.

Da se ne bi mislilo, da je to tek moje nagadjanje, kojemu nema dovoljne historijske potvrde, evo izrazita dokaza, da se zbilja sve, što se pominje o sredovječnim poljskim pjesmama historijskim, ima shvatiti u pomenutom smislu. Sarnicki, koji napisa djelo triumphus hoc est descriptio moris veterum 1581, kaže izrikom ovako: mos decantandi laudes virorum illustrium adhibita lyra hactenus apud Polonos retentus fuit, quod testantur cantilenae illae de Vladislao Jagiellonide qui ad Varnam periit, de Wittoldo et bello prutenico, de Strusiis germanis fratribus Felice et Georgio, pugna orzeusis, Matthiaeque regis illustria facta.[1] — — Kad bi u sredovječnoj Poljskoj zbilja narod bio njegovao epiku: bi li on ovako pabirčio po historiji? Ne bi li on sebi stvorio jedno ili nekoliko središta oko narodnih junaka, o kojima ipak nema nigdje ni traga ni glasa? Ili zar je ona „Cantilena polonica in laudem Jo. Wicleff", koju donie Pamiętnik Warszawski 1816 nro. 20, — pjesma narodna? ili zar su pjesme u Dodatku Maciejowskoga 137—141 prave narodne? ili možda one tobožnje sleške, o kojima Maciejowski govori u prvoj knjizi svoje historije na str. 168? ili ona o Boleslavu Krivoustom na str. 165?! Dobro primjećuje sam historik (I. 172), da su to sve pjesmotvori sastavljeni od pojedinih pjevača; o kojima prosti narod ne htjede ništa znati. Ni ona u Wójcickoga I. 457 preštampana pjesma o pobjedi pod Grunwaldom (1410) nema ništa narodna na sebi. Nije mi pristupan tekst poljske suvremene (?) pjesme, koja pjeva pobunu krakovsku god. 1461, u kojoj razjareni narod ubi Andriju Tęczyńskoga (sr. Zeissberg Poln. Geschichtschreib. 416), ali iz kojih krugova izidje pjesma, može se već po tome suditi, što ona zastupa stranku plemstva i ubijenoga Tęczyńskoga. Kolberg preštampao je u svojoj zbirci II. str. 255—256 iz pamiętnika sandomirskiego (Warszawa 1830) dvie pjesme, jednu iz konca 16 drugu iz 17 stoljeća, odakle se vidi, kakove su u ono doba pjesme bile popularne u smislu narodnih: obima mogu se dokazati posve srodne paralele iz pjesama današnjega vremena. Pak da se nadje pjesama iz 12—13 vieka, i one bi za cielo bile jednake današnjim, ako ne sadržinom, a ono bar načinom razlaganja.

§. 14. U Poljskoj dakle sudeći po svim ovim viestima, kada se

[1] Sr. Maciejowski Pismennictwo polske II. 411.

triezno tumače, kao i po nekim neznatnim ostatcima tekstova, bješe se već izrana razvilo neko polunarodno pjesničtvo male šljachte, koje se najradije zanimalo predmetima iz poljske historije. Po jeziku to bijaše na polu latinska, na pola poljska poezija, bez osobite vriednosti poetske ali barem neka najjezgrovitija mjesta priedjoše u pamet općinstva te postaše od prilike u onom smislu kod poljske šljachte narodna (t. j. opće poznata) kao u Dalmaciji „razgovor ugodni“ Kačićev kod seljaka. Nekoliko ovakvih primjera sabra Wójcicki u svojoj knjizi: Obrazy starodawne I. 204 ss., kao n. p.

Witołd idzie po ulicy
Za niem niosą dwie szablicy (izvadjeno iz Stanisława Sarnickoga: księgi hetmańskie),

ili (iz M. Bielskoga): Za króla Olbrachta
poginęła szlachta,

ili: Pan Zaklika z Wojsławic
gnał tatarov do granic (ili pędził tatary aż do granic)[1],

ili: Za csasów pana Pretwica,
spała od Tatar granica itd. M. Bielski kazuje, da su Poljaci kralja Kazimira kad se kući vratio pozdravljali ovima riečima: „A witajże nam witaj, miły hospodynie!“; da to nije bila prava pjesma, već samo pozdrav, vidi se iz samih rieči.

Maciejowski i Wójcicki imadu povrh toga tu zaslugu, što su (Maciejowski u historiji literature II. 382 ss., Wójcicki Historya lit. polsk. Warszava 1859 I. 464 ss.) svratili pažnju na sitnu poetsku radnju, koja je u 16 i 17 vieku štampana u raznima brošuricama, gdje se nahodi puno očevidnih reminiscencija na pravu narodnu poeziju ili bar opisa narodnih običaja, s kojima bješe svezana i narodna pjesma. Takvih je brošura nekoliko sabrao i pocrpao Wl. Wójcicki u knjizi „Stare gawędy i obrazy“ Warszawa 1840, I—IV. Na priliku, po sadržaju i formi nekojih odlomaka, naštampanih ondje iz anonimne brošure vremena Sigismunda Augusta 1548—1572: Kiermasz wiśniacki, lako se je uvjeriti, da su sastavljeni skroz u duhu prostonarodne poezije. Sr. ondje I. 94—95, II. 38. Takova je knjižica takodjer „Peregrynacya dziadowska“ u Krakovu 1614 izdana i „synod klechów podgórskich“ iz 17 stoljeća itd. Bio bi vrlo zahvalan trud, da se tko stavi iznova na prikupljanje ovakvih ako i neznatnih, ali po istoriju poljske poezije vrlo važnih.

[1] Ovu poslovicu tumači drugačije, a ne iz narodne pjesme, Weryha-Darowski str. 103.

anonimnih knjižica 16 i 17 vieka, te da nam ih izda u novu[1] izdanju. Za poslovice poljske, u kojima ima historijske sadržine, postarao se te ih u koje čemu liepo osvietlio pokojni Weryha-Darowski.[2]

IV.

Češki svjedoci o pjevanju pjesama. Tragovi narodne lirike u rukopisima. Historijske pjesme bez razlike do narodne epike. Uplivi njemački u Češkoj. Jokulatori i Vaganti.

§. 15. Isto su tako odlomita karaktera viesti suvremenih ljetopisaca o *českoj* narodnoj poeziji. Samo mimogredice te kao nehotice biva spomen o pjevanju pjesama, igranju i drugim nedozvoljenim zabavama. Kozma hvali kneza Břetislava (1092), za to što je množinu poganskih običaja iz Češke iskorienio: Christianae religionis zelo succensus nimio omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e medio, similiter et lucos sive arbores quas in multis locis colebat vulgus ignobile, extirpavit et igne cremavit. Item et superstitiosas institutiones, quas villani adhuc semipagani in pentecostem tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes mactabant victimas et demonibus immolabant, item sepulturas quae fiebant in silvis et in campis atque scenas (vl. cenas) quas ex gentili ritu faciebant in biviis et in triviis, quasi ob animarum pausationem, item et iocos profanos quos super mortuos

[1] Nekoje od ovih knjižica preštampane su u zborniku W. Wójcickoga: Biblioteka pisarzy starożytnych, Warszawa 1843—1844, 6 svezaka i u Kraszewskoga Pomniki do historij obyczajów w Polsce, Warszawa 1843. Ja ću izvaditi odavle neka svjedočanstva: „Albertus z Wojny“ na pitanje xiądza, da li sviet još što mari za njihove „note“ (pobožne pjesme) odgovara:

Bynajmniej, ani pitać tam nabożny rzeczy,
rychley co frantowskiego każdy ma na pieczy,
rzadko tam psalm wspomnioną, częściey słychach bywa
onę dawnę: *Miło wiec, kiedy się zagrzewa*,
albo też o Cyprydzie, bądź *Dżbanie pisanym* . . . (Kraszew. 49)

„Peregrinacya Dziadowska“ opisuje prezanimljivo život i običaje sliepaca — prosjaka, njihov razgovor i viećanje, na kojoj se strani i kojim načinom može steći najviše hljeba i novca. Iz ciele sadržine vidi se, da su onda već (u XVI i XVII vieku) „dziady“ ili „kaliki“ — i ova rieč dolazi u poljskom jeziku isto tako kao u ruskom — redovito samo umjeli pjevati svete pjesme, ali jedan „dziad“ kaže iznimice:

Nie wadzi też *kantyczki iakiekolwiek* miewać,
gdy się gdzie konkurs trafi, *piosneczkę* zaśpiewać (Kraszaw. 69).

[2] U knjizi izdanoj g. 1874 u Poznanju pod naslovom „Przystowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscosovści.“

suos, inanes cicntes manes ac induti faciem larvis bachando exercebant; has abominationes et alias sacrilegas adinventiones dux bonus ne ultra fierent in populo dei exterminavit (lib. III. c. 1).

Ovo znamenito mjesto, upravo locus classicus o poganskim običajima starih Čeha, dosta je tamno toga radi, što Kozma ne htjede razgovietno govoriti već u frazama uzajmljenim iz drugieh pisaca; nema ipak sumnje, da je udarac, koji za Břetislava[1] stiže preostale tragove poganstva u Češkoj, zahvatio bar u nekoliko i narodnu poeziju, ma da je, razumije se, nije iskorìenio. U XIV vieku nepoznati prevoditelj tumačenja deset zapoviedi božjih opet se ovako tuži:

Třetí v svatě časy hrají
a na svaté nic netbají,
lépe by bylo orati
než v neděli tancěvati.
Potom usta oběrují
ďáblu když v tanci *zpievají*
o smilstvie *piesni* nesličné
a k tomu v čas nekázané.
Uši také oběrujú
když radějši *poslúchajú*
zlych piesní, zlého pravenie,
prázdné piščby i hudenie
a o svatej suši netbají . . Vyb. I. 237.

Teško je reći, koliko je ovdje pisac imao pred očima konkretne slučajeve iz narodnog života. Nu da i nema toga, znali bismo sve, što nam se ovdje kazuje, to jest da je češki narod isto kao ostala slovinska plemena imao množinu svojih običaja i zabava, od kojih ne odustajaše tako lako. Isto bi se tako samo sobom razumievalo, da je narod u trenutcima općega veselja svirao, plesao i pjevao, kad i ne bismo u ljetopiscima čitali ovake opise, kao za krunjenja Većeslava II. g. 1297:

Tunc plebs exultat, clamoribus aula resultat,
fit totusque chorus clero psallente sonorus,
Hi tunc exaltant *cantus* aliique quoque saltant . . .
Dicunt: rex divus sit vita perpete vivus
regnet, proficiat, felix super omnia fiat (Königsaaler Ge-

[1] Pulkava, ljetopisac XIV vieka tvrdi da je slava kneza Břetislava jošte u njegovo doba živjela „mezy lidmi“: nebo chwála jeho i slovutnost' do dnešního dne slovutně zní mezi lidmi cap. 30.

schichtquellen, ed. Loserth in font. rer. austr. Scriptores VIII. Wien 1875, 152), ili istom prigodom (ib. 155):

> Non est platea quae non sit plena corea,
> ista Boemorum sed et altera Teutonicorum,
> Hic scit *cantare, quidam carmen recitare.*

God. 1310 prigodom jedne gostbe, kod koje bijaše prisutan i ljetopisac, kazuje se: quiescere puella (Elisabeth) voluit, sed aliorum omnium exaltantinm gaudium sibi incommodum excitavit; *cantabant,* clamabant, saltabant die quoque et nocte, *plurimis himpnis dulcisonis* et in tripudiis personabant, ib. 265. A za krunjenja Jana g. 1311 po riečima istoga ljetopisca:

> Turba Bohemorum *canit* hoc quod scivit *eorum lingua*, sed ipsorum pars maxima tewtonicorum cantat teutonicum (ibid 316).

Iz ovakih svjedočanstva ne može se dakako još ništa konkretna izvoditi; sve je to žalibog odveć općenito kazano, potvrdjuje samo što i onako mogosmo držati za sigurno, da je narod češki u 13 i 14 stoljeću isto tako pjevao svoje pjesme u raznim prilikama kao već u 11 ili 12. Ali kakve bijahu te pjesme? odatle još se ne vidi. U ljetopisima dolazi pod g. 1145 spomen o nekakvu *carmen bellicum*, a pod g. 1158 kaže se, da su spremajući se Česi pod Vladislavom na Milan: contra Mediolanum saeviunt in arma et maxime nobilium ad hoc strenua fremit iuventus, in eorum *cantibus* et in eorum sermonibus Mediolani *resonat* obsessio — gdje bi prema situaciji dobro pristajale junačke t. j. epske pjesme, ali ni u tim riečima nema još nikakva dokaza za tu vrst narodne poezije. I tu možemo samo reći: pjesme su bile, ali kakve, toga ne znamo. Po mojem mišljenju ima puno prilike vjerovati, da se ove pjesme nisu ničim odlikovale od drugih, na priliku njemačkih i latinskih onodobnih pjesama, osim što bijahu na češkom jeziku, jer inače, čini mi se, ne bi bili pisci dosta potankih memoira svoga vremena (XIV stoljeće) prešutjeli istaknuti neke momente, kao vanredan t. j. njima neobičan način pjevanja, ili osobit kakav glasbeni stroj, itd.

Dosta je zanimljivo kazivanje nekog ljetopisca iz XIV stoljeća o izmjeni narodnih običaja, pod utjecanjem dakako niemštine i francuštine: *choreae magistrales morosae* et *delicatae* non curantur sed lagii breves et cursorii nunc frequentantur (Jireček König.

Handschrift 117). To se potvrdjuje auloreginskom[1] kronikom, koja čitavo poglavlje „de novitatibus morum“ piše (ed. Loserth 469, s.) a o novštini u muzici ovako priča: Cantus fractis vocibus per semitonium et diapente modulatus, *olim tantum de perfectis musicis usitatus*, *iam in choreis ubique resonat et plateis* a laicis et pharisaeis. Ja se ni pošto ne slažem s mnienjem g. J. Jirečka, da je kronika pod „cantus olim tantum de perfectis musicis usitatus“ razumievala i što od narodne poezije. Već dodatci choreae *magistrales* i *de perfectis musicis usitatus* dokazuju protivno. Mi ne možemo ni u jednom od ovih svjedočanstva naći potvrde za narodnu epiku u Češkoj. Skorije smijemo reći, kada su suvremeni pisci opažali ovake promjene, kao uprav pomenutu izmjenu u pjevanju, u muzici, u nošnji i koje čemu još, ili kada ih je zanimalo čak da saopće ovaku stvar: in omnibus civitatibus fere regni et coram rege communior est usus linguae Teutonicae quam Boemicae ista vice (god. 1334, Losert Königsaal. Gesch. Quellen 502) — da bi, velju, oni za cielo zamietili bili njegovanje narodne epike, da joj je i gdje traga bilo.

Pravedno se dakle može sumnjati, da bi Češki narod u 13 i 14 vieku imao bio drugačiju narodnu poeziju, nego li danas. Mislim vrst, karakter i cieli ustroj, a ne sadržinu pojedinih pjesama. Sadržina je kao lišće, što jesenju s drva opada a proljećem novo ali jednako, tjera. To se može čak nekim malim dokazima utvrditi. Medju rukopisnim zbornicima svjetske, ne narodne već umjetne lirike, ima još po gdjekoja pjesmica skroz narodna ili kao imitacija narodne spjevana. Feifalik (Altčech. Leiche, Lieder und Sprüche, str. 699 ss.) privodi ove primjere, br. 21: „stratila s' jsem milého“ itd., br. 22: „šla dva tovařiše“, br. 23; „viem t' jednu dúbravku“ i još nekoliko odlomaka. Po čemu mi sudimo, da su to narodne pjesme? Upravo po tom, što se tako divno podudaraju s današnjom

[1] U tom dragocjenom izvoru za nutarnji život Čeha u 14 vieku ima mnogo zanimljivih crtica, ja ću da istaknem tek ovu jednu: u životu kralja Većeslava II govori se (145 ed Loserth) ovo: Vidimus non solum de Italiae, Franciae totiusque Germanie partibus universis, sed *nunc de Russia* nunc de Prussia nunc de Graecia et nonnunquam de ultimis Ungarorum et *de maritimis finibus* (iz hrvatskog primorja?) ad hunc famosum regem confluere religiosos et etiam clericos plurimos saeculares, *quorum quidam barbam*, *alii comam* more barbarico nutrientes seu *ritu graeco* quandoque etiam in *slavico idiomate celebrarunt missarum solempnia saepius coram* rege . . . ss. još ib. 163, kako govorahu Poljaci kada su Većeslavu krunu poljsku nudjali.

lirikom. Dakle u pet stotina godina nije češki narod ni malo izmienio karaktera svoje narodne lirike. Taj argumenat trebalo bi da uzmu na um literarni historici takodjer onda, kada stanu govoriti o epskoj poeziji. Sravni još Č. Č. M. 1838, 1839, Výbor II. 639—646, Jungmann hist. čes. lit. odd. II. nro 30. Početci nekojih lirskih pjesama nadjoše se u dvie stare rukopisne knjige iz 16 stoljeća (Jungm. hist. č. l. odd. IV. br. 201, 202) i gle nekima izmedju njih opet se može posve jednakih paralela naći medju današnjim pjesmama: n. p. početku „stojí lipka v širém poli listu širokého" poredi narodnu pjesmu u Sušila br. 153 ili 756; početku „proč kalina v struze stojí" poredi pjesmu br. 433 u Sušila ili na str. 150 u Erbena; početku „vím já hájek zelený" sravni pjesmu na str. 754 u Sušila. Ovakvih primjera ima za cielo i više te bih ja želio, da ih tko marljivo pobilježi i s paralelnim mjestima izdade, jer su za pravu historiju narodne poezije vrlo znatni. Ali već i toga što ja ovdje istakoh, dosta je da posvjedoči, da se češki narod zbilja u lirskoj svojoj poeziji od 14 vieka napried nije nikoliko izmienio. A kada je on mogao izgubiti tako bez traga i glasa svoju epsku poeziju, ako je zbilja imao? Ja bih mislio, da su istom husitski ratovi i jezuitska reakcija tako silno darnuli u živac češkoga naroda, da bi mogli bili duh češkoga naroda navratiti na novu kolotečinu te izbrisati iz njegove pameti, da i to jedva sa svime, uspomenu na staru slavu, kad bi je dojako držao bio u epskim pjesmama; ali konac 13 i prva polovica 14 stoljeća, ne gledeć na jak napredak germanizacije u gradovima, ne bijahu nikako prema tomu, da zatru epsku poeziju. Naprotiv mi znamo iz historije, da sada još ni jačanje njemačke narodnosti u Češkoj nije napredovalo bez velika odpora sa strane čak češkoga plemstva. Kada se g. 1318 kralju Janu rodi drugi sin, priča kronika čak o raspri medju češkom i njemačkom partijom radi imena koje će se dati novorodjencu: Nobiles quidam viri de Rheno, quorum plures aderant, puerum volebant nominare nomine avi sui imperatoris Heinricum, alii vero *de Boemia geniti, quorum tunc clamor praevaluit, nomen obtinent Ottacarum, quod regibus* convenit Boemorum (ed. Loserth p. 401). U toj se maloj crtici ogleda dovoljno reliefno opozicija narodna čak iz najviših dvorskih krugova. Pak u to doba, kada se narodna uzbudjenost javlja prvom tutnjavom, predvjestnicom potonje bure, da pada upravo smrt narodne češke epike? Ja bih svakomu, tko bi me htio u to uputiti, odgovorio: magnum dicis, vix credibile.

*

Dolazim i opet na jaki argumenat ex silentio. O češkom narodu mnogo je više i potanje poznato iz njegova srednjega vieka, nego li i o kojem drugom slovinskom. Domaći i inostrani pisci, kojima bješe napunjena češka zemlja, napisaše opširne ljetopise svoga i predješnjih vremena. Čak o narodnim sagama, narodnim predanjima[1] puno se govori. Ali nigdje niti u tim ljetopisima niti kod susjednih pisaca, koji su polazili češku zemlju, nema nikakva svjedočanstva, da bi češko pleme iz svojih narodnih predanja, iz svojih saga, razvilo bilo narodnu epiku. Ja se dakako ne slažem s onima, koji umuju po analogiji te odatle što Srbi ili Rusi imaju narodnu epiku još danas, izvode da su je sva ostala slovinska plemena za cielo morala imati barem nekoč. Takova argumentacija ne može se priznati valjanom, kao što se ne može vjerovati, makar da je više puti izrečeno bilo, da je slovinski narod već u davno doba svoga jedinstva imao nekakav veliki mitološki, što li, epos, kojega atomi tobože još i sada letaju po zraku. Takova mišljenja bijahu istina nekoč braća Grimmi, ali sada se općenito misli drugačije. Izvor epske poezije jest *mladji*, nego li saga. Iz saga pomalja se historija, svaki narod koji ima historiju, ima i sage; ali ima i naroda bez historije, oni i nijesu istupili iz saga. U sagi prepliće se božansko sa čovječanskim te ovo nadovezuje na ono, tražeći sveze rodbinske, miešanje krvi i što je tomu podobno. Osobito prijatnih okolnosti hoće se tomu, da narod sadržinu svojih saga pretvori u epsku poeziju, taj prietvor ne podje nego samo nekojim narodima za rukom, kod kojih u zgodan momenat nadodje k sagama nekakav vanredni dogodjaj, koji cio narod potjera na njeko vrieme u kretanje: taj dogodjaj mora da se pokazao osobito sjajnim spolja, n. pr. junačke pobjede nad neprijateljima, ali tako da nije pomjerio duševnoga stanja naroda. Kad bi epska poezija kod Srba i Rusa bila nekakav ostatak iz prahistorijskog jedinstva, bilo bi u njoj za cielo više zajedničkoga više srodnoga sadržaja nego li zbilja ima. Ali toga nema za to, što su Rusi istom kao osebna narodna jedinica razvili svoje byline, sastavivši svoje dojakošnje sage sa sjajnim viekom kijevskoga kneževanja u jednu epsku cjelinu, u ciklus

[1] Preveliki entuziazam za narodnu poeziju našao je nekoč u historiji Tita Livija ciele stihove narodnog eposa, u što danas već malo tko vjeruje. Isto tako bijaše ljudi, koji iz Kozme tumačiše narodnu epiku češku. Triezno raspravlja o tome Nebeský u Č. Č. M. 1852 4, 148 ss., dokazujuć punim pravom, da mi još nemamo nikakva razloga, pod senum fabulosa narratio razumievati upravo narodne pjesme.

vladimirskih junaka. Isto tako dobiše Srbi istom kao osebno južnoslovinsko pleme nagon na junačke pjesme, a dosta kasno, t. j. u četrnaestom vieku, razviše čak epski ciklus, kojega središtem predstavlja se odpor južnoga slovinstva protiv Turaka. Kako se kod jednih i drugih epska poezija sve do danas sačuvala, ako i ne bez velikih modifikacija, tako se i zna o njoj već iz davna; već u 14. 15. 16. itd. stoljeću pročulo se o njoj, male ako i slučajne crtice o njoj biše unesene u razne domaće ili inostrane zapiske. O svemu tomu nema ni za česko ni za poljsko pleme nikakva govora; a ja sve mislim, kad bi češki narod u koje mu drago vrieme razvio bio ciklus narodnih pjesama epskih s jednim ili nekoliko glavnih predstavitelja narodne slave, narodnog junačtva, da bismo mi o tome još prije koje šta saznali, nego li je prilike bilo doznati štogod o epici ruskoj ili srpskoj, jer se kako rekoh o Česima mnogo više pisalo nego li o Rusima ili Srbima.

§. 17. Ostaje samo još pitanje o odjelitim historijskim pjesmama, koje ako su i postojale u narodnoj sredini, ne dodjoše ipak do razvoja narodne epike, već kako bi se prigodice koja pjesma pojavila, u slavu ovog ili onog dogodjaja, onako bi i opeta bez sveze, bez duga života. Da je takovih pjesama bilo medju Česima, mislim da se ne može posumnjati, a za dokaz može se navesti ono nekoliko historijskih pjesama iz kraljodvorskoga zbornika. Dakako tko bi htio, da iz ovih pjesama izvodi dokaz, da je češki narod imao svoju narodnu epiku poput Rusa ili Srba, morao bi istom dokazati, da su u kraljodvorskom zborniku zbilja narodne pjesme. Ali taj dokaz nije još nikomu pošao za rukom, pače danas se već smie vjerovati, da historijske pjesme kraljodvorskog zbornika imaju knjižni početak, da ih nije nigda prosti češki narod pjevao onako, kao n. pr. što pjevaju Srbi svoga Kraljevića Marka ili Rusi svoga Iliju Muromca. Samo toliko može se tvrditi, da je sastavitelj (ili sastavitelji) ovih pjesama dobro poznavao narodnu poeziju te duboko u njezina njedra posizao. Ali što je u kraljodvorskom zborniku (ja vazda razumievam historijske pjesme) čisto narodna elementa, onoliko mogaše se vazda naći u narodnoj českoj poeziji, na primjer još u današnjoj.

Čitatelj može iz ovih mojih rieči razabrati, da se ja s nekim glavnim mislima posljednjega djela, koje je posvećeno kritici kraljodvorskog rukopisa, nikako ne slažem. Po mojemu mišljenju nije u knjizi Jirečka, Josipa i Hermenegilda, (die Echtheit der Königinhofer Handschrift, Prag 1862) sasma pravilno označeno stanovište,

s kojega valja ocjenjivati kraljodvorski zbornik. Vjernije je, što govori Hanuš u knjizi das Schriftwesen und Schrifttum (Prag 1867, 71 ss). Nedavno dokaza J. Gebauer (Filolog. a paedag. Listy II 103 ss.), da su stihovi 40—60 pjesme „Jaroslava“ izvadjeni iz putopisa Marka Pola, i to iz českoga Milliona, prievoda djela Marka Pola. Češki prievod učinjen je s latinskog, njegdje u 14. stoljeću, svakako poslje godine 1320, oko koje bi prevedeno djelo Marka Pola na latinski, koje je izvorno sastavljeno, kako se sada općenito misli, na starofrancuskom jeziku (sr. Le live de Marco Polo par M. G. Pauthier, Paris 1865 i Yule: The book of ser Marco Polo).

Prof. Gebauer navodi nekoliko argumenata čak iz češke stilizacije, po kojima ne bi autor „Jaroslava“ imao bio pod rukom lat. prievoda, već upravo češki prievod latinskoga Milliona. Ova argumentacija prof. Gebauera vrlo je važna te ja ostavljam češkim literarnim historicima da ociene njezin veliki domašaj. Meni je dosta, što se i na taj način iznovice osvjedočujem, da sastaviteljem „Jaroslava“ nije bio nitko iz naroda u užem smislu rieči, već čovjek iz reda obrazovanih ljudi, koji je čitao suvremene knjige. Tako i opet dolazimo na misao, koju bješe već davno izrekao pokojni Palacký, da je sastavitelj „Jaroslava“ po svoj prilici spadao medju ljude viših stališa (Wiener Jahrbücher B. 48 S. 147 ss). Protiv Palackoga usta poslije Nebeský (Č. Č. M. 1852, 3, 165 ss), ali njegovi argumenti, kojima zagovara prostonarodni izvor pjesme, nijesu dosta jaki. Dakako na Závišu Vitkovica ne misli danas više nitko, a i pokojni Palacký odrekao se bio te hipoteze, sr. Dějiny Národa českého II. 1., 1874, str. 236, op. 266.

Ja nisam bio nauman ovim redcima ma da bi samo kosnuti se teškoga i zapletenoga pitanja o značenju pjesama kraljodvorskoga rukopisa u češkoj literaturi. Meni bijaše samo do toga, da se opravdam, za što govoreć o historijskim svjedočanstvima za česku narodnu poeziju nisam stavio na čelo kraljodvorskoga rukopisa. On ostaje u mojim očima još jednako knjigom tajinstvenom, zapečaćenom sa sedam pečata, koja je već mnogo vike podigla, ali još uviek izaziva na nova istraživanja, istraživanja kojih bi ja želio mnogo sličnih onoj raspravi prof. Tomka u Čas. Čes Muz. 1849, 2, 21—44, što je po mojem uvjerenju najdragocjeniji dosadašnji prilog k objašnjenju ovoga spomenika.

I uz tako zvanu Dalimilovu kroniku naštampano je nekoliko versifikacija u formi historijskih pjesama. Ali ono nisu nikakove na-

rodne pjesme. Dosta ih je jedanput pročitati, a da se uvjeriš o tome. Onako mogahu pjevati tek nadriknjižke skitalice, pokazujući narodu „schrecklicke Mordthaten“ i druge prizore. A sama kronika, iz koje odsieva duh češke opozicije protiv Niemaca, koja na opširno priča stare narodne priče o poštenju češkoga kraljestva a nigdje ni riečce negovori o češkim pjesmama, nigdje o junacima, što bi bili slavljeni u onim pjesmama, a zna čak, da su se Niemci jednog češkog viteza toliko bojali, „až jej Berúnským Dětřichom zověchu“ (Dal. ed. H. 184).

Ja dakle odričem i češkomu plemenu pravu narodnu epiku u onom značenju, u kojem govorimo o srpskim junačkim pjesmama ili o ruskim bylinama. Pojedine historijske pjesme, kao n. pr. one u kraljodvorskom zborniku, sve da i rečemo da su ostatci pravih narodnih pjesama, mogu prije posluziti dokazom velike razlike izmedju staročeških historijskih i srpskih junačkih pjesama, nego li srodnosti, ili čak imitacije, kako njekoć posumnja Kopitar. To su i braća Jirečki dobro uvidjeli te se ja posvema slažem s onom njihovom opazkom na str. 54: „Namentlich muss hervorgehoben werden, dass die Volksepik der Boehmen der kleinrussischen viel näher steht, als der südslawischen“. Ali nesrodnost ne bi još smetala kao što srodnost nebi potvrdjivala, već nedostatak nutarnje sveze, pomanjkanje tipičnosti, suvišak opisa i subjektivnih reflexija uz jako malo opredieljene situacije, malo radnje epske — sve su to znaci, dosta razgovietni, da historijskih pjesama kraljodvorskog zbornika u onom obliku, kako ih mi imamo, nemožemo smatrati proizvodima prostoga češkoga naroda. Prema tomu je i vanjski oblik pjesama, on je odviše neravan, neopredieljen. Ako je češka narodna epika, kojoj se misli i u Libušinom sudu imati jedno svjedočanstvo, već razvila epski deseterac, — a Libušin sud trebalo bi da bude tomu dokazom — tada se nikako ne može dokučiti, zašto bi poznije historijske pjesme kraljodvorskog rukopisa razgradile bile ono, što je već jednom narod sagradio. Metrika kraljodvorskog zbornika prema Libušinu sudu stoji od prilike u onakovoj nesurazmjernosti, kao metrika južnoruskih duma prema srpskomu desetercu ili kao razmjer naših starih „bugaršćica“ (stih sa 15—16 slogova) prema današnjemu desetercu.

§. 18. Rekoh, da se o prošlosti českoj sarazmjerno s drugim slovenskim plemenima još koje što i znade. Tomu je dodati, da je susjedstvo s njemačkim carstvom, dodir s njemačkim državnim, pravnim i društvenim institucijama mnogo toga unesao u češku

zemlju, čega kod ostalih Slovina ili baš posve nebijaše ili tek nešto malo. K takvim socialnim institucijama spadaju *pjevači* — ioculatores[1] — kao stalež, kojega zadatak bijaše njegovanje muzike i pjevanja. To bijaše poglavito dvorska služba te s početka sva je prilika, zanimahu se i u Češkoj tim poslom samo Niemci. Mnogi češki vladaoci bijahu čak slavljeni sa svoje darežljivosti spram njemačkih jokulatora (sr. o tome Nebeský u Č. Č. M. 1852, 3, 167 i Feifalik, über König Wenzel etc. p. 331 ss.) Ali vrieme nosi breme, uz taj običaj prionuše poslije kako se čini i Česi. Istina, mi o tome običaju, koliko se pravih Čeha tiče, znamo jako malo, gotovo ništa, puka imena. U 12 vieku pominje se jedan sudeći po imenu češki jokulator, imenom Dobrěta ili Dobrata. Vladislav II darova g. 1167 nekoj crkvi zemljište (terram illam), kojim njegov otac (Vladislav I) bješe jednom nadario *svojega* pjevača Dobratu (quam pater meus joculatori *suo*, nomine Dobrietě in villa Zalažás dederat) Erben Reg. 139, Jireček König. Handschr. 102. Pod g. 1176 biva spomen o nekom jokulatoru Kojati, u povelji Soběslava II. Oba imena svjedoče dosta razgovietno, da su obadva jokulatora bili ljudi češke narodnosti, odakle smiemo izvoditi, da se u 12 stoljeću zbilja nalazilo u Češkoj, barem na dvoru a možda i inače, čeških ljudi, koji zabavljahu svoju „gospodu“ muzikom i valjda takodjer pjevanjem, po svoj prilici čeških pjesama. Ali ja se ne slažem s onima, koji bi htjeli ove joculatore da dovedu u svezu s narodnim slovinskim pjevačima, kao što mi se ne čini podobno istini, da bi se kod Slovinjana igda bio razvio pjevački ceh[2] kao nešto narodno. Naprotiv

[1] O joculatorima u opće sr. Léon Gautier, Les Epopées françaises I. Paris 1866 p. 346 ss. U srednjem vieku razlikovahu se dvie vrste joculatora, kako se vidi iz ovoga klasičnog svjedočanstva jednog teksta 13 vieka: „Est tertium genus hominum qui habent instrumenta musica ad delectandum homines. Sed talium duo sunt genera: quidam enim frequentant potaciones publicas et lascivas congregationes ut cantent ibi lascive cantilenas et tales dampnabiles sunt sicut alii qui movent homines ad lasciviam. Sunt autem alii, qui dicuntur joculatores qui cantant gesta principum et vitas sanctorum et faciunt solacio hominibus in egritudinibus suis vel in angustiis suis et non faciunt inumeras turpitudines sicut faciunt saltatores et saltatrices . . . Si non faciunt talia sed cantant gesta principum instrumentis suis ut faciant solacia hominibus, sicut dictum est, bene possunt sustineri tales, sicut ait Alexander papa.“ Gautier n. n. m. I 352.

[2] Kozma pominje (III c. 21 ad an. 1107) jednom citaristu u redu raznih staleža ali na posljednjem mjestu, čak iza krojača, tako da je već time htio označiti citariste kao ljude uboge: certe non abbas non prepositus, non clericus non laicus, non Judeus non mercator, non trapezèta non citarista

za dokaz kako daleko dopiraše ova sredovječna, ali s gledišta slovinskih naroda tudja, t. j. njemačka, institucija, hoću da se pozovem na nekoja mjesta, što se čitaju u slovenskom prievodu nomokanona, o kojega domovini itd. sr. moju razpravu u Starinama VI, 60 ss. Ondje se nekoliko puta pominje rieč *Špilman* (srednjonjem. Spilman): **о шпильманѣхъ и ѡ глоумьницѣхъ и ѡ плесницѣхъ**, s glosom: **шпил'манъ сказаѥть се игрьць**, i opet: **аще ѥсть шпил'манъ рекше глоумьць**, s glosom: **аще кто . . . шпил'манить рекше глоумы дѣють** (Starine ib. 81—82). Grčki tekst ne davaše povoda slovinskomu (po mojemu mnienju bugarskoslovenskomu) prevodiocu Nomokanona da bi morao bio upotriebiti upravo rieč *Špilman*; ako li je ipak nekoliko puti čak protiv grčkog originala ova rieč kao glosa ušla u bugarsko-slovenski i srpsko-slovenski tekst i izpod teksta, to jamačno dokazuje, da su njemački skitalice već tada (u 10—12 stoljeću) pod njemačkim imenom ali jamačno u najnižem značenju one rieči dopirale čak do južnih Slovina.[1] Pjesnik Vetranić - Čavčić spjeva takodjer pjesmu „lanci Alemani“, u kojoj kazuje, kako su došli „tamo daleč“ iz „Alamani“ sa zapada nekakvi „lanci trumbetari, dobri meštri, ki trubimo pod pifari“ a ne traže druge plate za to što će Dubrovčanima trumbetati te i njih naučiti „u trumbune trumbetati“ već „da s vami *potrinkamo* kad svršimo pimfaratu.“ I to bijahu svoga vremena „Špilmani“, koji tražijahu sreću čak u gostoljubivom Dubrovniku, obećavajuć da će ih za to pohvaliti svojim „limfram“ (limfra = nympha, djevojka dvolična glasa), kada se kući vrate. U takovu smislu kao glumci, špilmani, bijahu jokulatori poznati i u Poljskoj. Već u 13 stoljeću (1235) pominje jedna listina nekakova jokulatora „(ioculator) Juricus“, koji je cielo selo (villam) jednoj crkvi poklonio (sr. Raczynski cod. dipl. p. 14). U 14 vieku bi ustanovljeno od Kazimira Velikoga: insuper volumus quod in

---

fuit qui non conferret invitus aliquid duci de sua apotheca. To bijahu za cielo već tada siromasi, koji si gudenjem ili sviranjem hljebac služahu, dakle sasvime različita klasa ljudi od dvorskih, zemljištem nadarivanih joculatora.

[1] Rieč „Špilman“ dolazi još u Zlatostruju — dakle i opet spomeniku južnoslovinskog porekla (sr. Mikl. lex. s. v.) i u jednom prologu pod 17tim Aprila zove se mučenik Ardelion „Špilman“ grčki μίμος). Što Vostokov nekoč mišljaše (Опис Рум. Муз. 456), da je ova rieč svjedočanstvo zapadnog poriekla onog života sveca, u tome mi danas više ne nalazimo dokaza, pošto znamo, da je „Špilman“ bila rieč dobro poznata južnoslovinskim piscima X—XII stoljeća. Zato je suvišno bilo, što je Petrov (О происхожденіи и составѣ Пролога, Кіевъ 1875, 102) ponovio rieči Vostokova.

ipsis nuptiis octo joculatores habeantur et non plures, cantantibus et loquentibus conciones qui rymarii dicuntur, nec non vendentibus nuroch.

§. 19. Ima još jedna institucija, koju Češka dobi od zapadnih susjeda — to bijahu vaganti, žáci (djaci), kojih zadatak bijaše medju ostalim i skladanje te pjevanje latinskih pjesama, kojima podržavahu podjedno svoju eksistenciju. Redovito bavljahu se vaganti latinskom poezijom (sr. Giesebrecht, Die Vaganten oder Goliarden und ihre Lieder, Allg. Monatschrift Kiel 1853), ali za Česku ima dokaza i o tom, da su češki „žáci“ sastavljali takodjer češke pjesme. O tom je obilato govorio Feifalik (Altčech. Leiche, Lieder u. Sprüche 643 ss.), koji je i nekoje njihove pjesme iznovice naštampao. Živahno crtâ vladanje takova djaka u krčmi češka satira Výbor I. 943—956. Kako ovi „ubogi vrazi“ stojahu u tiesnim odnošajima s prostim narodom, može se vjerovati Feifaliku, gdje tvrdi, da su neke narodne pjesmice, ili barem sasma na narodnu spjevane, spasene od vječite propasti upravo preko žáka. Ne misli ipak nitko na to, da bi ovi žáci mogli biti nosioci narodne epike ili njezini čuvari. To je još manje prilike vjerovati o njima nego li o gori pomenutim jokulatorima.

V.

Svjedočanstva o pjevanju pjesama kod Rusa. Crkva vojuje protiv raznih običaja. Ljetopisi pominju Aljošu Popovića, Dobrinju, ali šuto o Iliji Muromcu. Spominjanje o Iliji u 16 i 17 stoljeću. Tragovi u njemačkoj sagi.

§. 20. Dok se za oba zapadnoslovinska plemena, poljsko i češko, ne može nikakvim dokazima utvrditi, da bi u starini imali bili drugojačiju narodnu poeziju nego li u današnje vrieme, može se naprotiv za ona slovinska plemena, koja još danas imadu narodnu epiku, barem nekolikim, ako i ne odveć znatnim svjedočanstvima iz starine posvjedočiti to, što već u napried znamo, naime da je njihova današnja epika zbilja od starine.

Počnimo od *Rusa*. Da bude priegled potpun, ističem najprije neke mimogredne, slučajne crtice o pjesmama i pjevanju, iz kojih se isto tako ovdje ne može gotovo ništa dalje izvoditi, kao ni u sprieda navedenim slučajevima iz poljskih ili čeških ljetopisaca. Vladimir Monomach govori u svojoj pouci medju ostaliem ovo (g. 1096): а сноху мою послати ко мнѣ за не нѣстъ в неи ни ала ни добра, да бıихъ обуимъ оплакалъ мужа єıа и оны сватьбы єю в *пѣсьнии* мѣсто не видѣхъ бо єю первѣє радости (Ипат. Лѣтоп. 167). Ove rieči sasma općenito pominju *svadbene*

pjesme, bez kojih da nekoč nije svečanost prolazila, to je ciela istina, kojoj nebi čak ni ove potvrde trebalo. I u Rusiji vojevaše crkvena vlast protiv nehristijanskih običaja, dakle i protiv svjetskih, ne božjih već djavoljih pjesama, kako se tada govorilo. Već iz XI vieka ima zbornik kanoničkih odgovora mitropolita, rodom Grka, Joana II (okolo 1077—1088) na pitanja ruskoga crnorizca Jakova, kojima mitropolit daje Jakovu neke naputke. Iz pitanja, stavljenih od posljednjega, dobijamo neke zanimljive crtice o tadašnjem stanju Rusije u pitanjima hristijanske vjere. Jakov priznaje da ima ljudi njegove pastve „иже волхвованіа и чароданіа творящa“, i „еж жрут бѣсом и болотом и кладезим“; ima ih, koji misle da se samo bojarima i knezovima pristoji vjenčati se po crkvenom običaju a prostomu narodu da je dosta uzimati žene svoje „с плясаніем і гуденіемь і плесканіем“ to će reći po starinskim poganskim običajima; čak po više žena držao bi gdje koji ili odagnav jednu uzimao bi drugu (бес-труда и бе-страха и бе-срама двѣ женѣ имѣють, — и много поимают — иж свои жены пущают і прилеплают ся инѣм). Osobito bijaše rasprostranjeno već tada pijanstvo i neumjereno pirovanje, medju bojarima isto tako kao medju sveštenicima[1], gdje dakako nije prolazilo bez „играніа и бесовского пѣніа і блуднаго глумленіа“. Već sam sprieda naveo iz Nestora poznato mjesto o „bjesovskim igrišćima“, i crkveni ustav kneza Jaroslava[2] pominje medju povodima, za koje smie muž raspitati se sa ženom: „аще жена начне ходити по *игрищамъ* опрочь воли моужа своего“. U rukopisu poznatom pod nazivom „златая цѣпь“ (iz XIV stoljeća) nadje se medju drugim tekstovima „слово нѣкоего христолюбьца и ревнителя по правой вѣрѣ“, gdje se dosta govori o poganskim običajima, pobožni pisac zaklinje hrišćane da se toga ostave te medju ostaliem govori: „того ради не подобаеть крьстьяномъ игръ бѣсовьскихъ играти, еже

[1] Tekst Ivanova odgovora naštampan je najprije u Русскія Достопамятности I. M. 1815, 89—103, za tim kod Makarija u prilozima k drugomu tomu crkvene historije nro. 12. U najnovije doba podje profesoru Pavlovu za rukom naći grčki original Ivanovih odgovora, koji je on podjedno s paralelnim slovenskim tekstom naštampao u Записки импер. Ак. Наукъ, sv. XXII Nro. 5. Nu u grčkom su tekstu sve gotovo osobine ruske izostavljene te zadržano samo ono, što imadjaše općenito značenje i za neruske hrišćane.

[2] O raznim redakcijama Jaroslavljeva ustava sr. Makarija hist. ruske crkve 2. izd. II. 269 ss. Navedene u tekstu rieči izvadih iz suzdaljskog ljetopisca (izd. Obolenskoga M. 1851 str. 44).

есть *плясаніе, гудба* (vl. гуденье), *пѣсни бѣсовьскыя* (vl. мирьскиѧ) и жертвы идольскиѧ еже молѧтьсѧ подъ ѡвиномъ ѡгневи и виламъ и Мокоши і Симу і Реглу и Перуну и Волосу скотью богу і Роду и Рожаницамъ“.[1] Što se u jednom rukopisu zove mirskom t. j. svjetskom, ne crkvenom, ne hristijanskom, pjesmom, to je u drugom zamienjeno riečju „biesovski“ — sasvim prema mišljenju onoga vremena, koje sve ne dopušteno naročitim ustanovama crkvenim zabranjivaše kao djelo djavolje ne božje. U znamenitom Paisijevom zborniku, koji je takodjer oko 1400 pisan, ima još drugih pobožnih slova, koja odvraćajuć hrišćane od svakojakih predsuda sujevjerja i poganskih običaja donose podjedno kulturnomu historiku bogatu gradju za sliku onoga vremena. Na jednom mjestu vojuje propovjednik protiv krivog obožavanja nedjelje te kaže: послушаите любимици вѣрнии кому вы велить писанье светое кланятися *а не дни тому*, но празнуіте во нь не дѣлающе ни гнѣвающая клевѣщюци ни ѡсужающе ни пьюще ни *играющє ігръ бѣсовскихъ* . . но мнози сѧ лѣнятхь і злѣ живить, іакоже имянъ не вѣдати чтомяхъ книгъ, тоже и срамѣють ся тѣмъ . . *но аще плѧсци іли гудци іли инъ хто ігрецъ позоветь на игрище іли на какое зборище идольское, то вси тамо текутъ радуяся* . . и весь день тъ престоятъ позорьству юще тамо. A kad bi u crkvu trebalo poći, tada позѣвающе и чешемъ ся і протягаемъся, дрѣмлемъ і речемъ: дождь іли студено . . а на позорищѣхъ ни покрову сущю ни затишью но многажды дождѣ и вѣтромъ дьшющю или выалици, то все приемлемъ радуяся, позоры дѣя на пагубу душамъ а въ церкви покрову сущю і завѣтрію дивну и не хотятъ прити на поученье, лѣнятся. A na drugom mjestu nagovara dobrog hrišćanina, da ako izlazi iz kuće to neka ide u crkvu ili u posjetu bolnim ili na pogreb ili u manastir, ili pak neka radje ostane kod kuće; a kada „играютъ русальѧ іли скомороси іли пьяници кличютъ іли бещинье творѧтъ . . *или какіа зборища идольскихъ ігръ*“ tada neka on mirno ostaje kod kuće ne izlazeć već govoreć; *gospodi pomiluj*.[2]

---

[1] Tekst ovog znamenitog slova naštampan je u Sreznevskoga Памятники русскаго письма 269, drugi odlomci iz istog rukopisa u hristomatiji Buslaeva 477 ss., a odlomak istoga slova po drugome rukopisu ibid. 519 ss.

[2] Odlomke iz Paisijeva zbornika naći ćeš u hristomatiji Buslaeva str. 515 ss. i u Sreznevskoga 272 ss.

Sve su to za cielo dragocjena svjedoćanstva, ali odveć općenita, mi iz njih ne bismo mogli sastaviti sebi konkretne slike, da se nije do dana današnjega sačuvalo toliko toga, što jamačno već u 14 vieku sačinjavaše glavnu sadržinu onih strogo pokvarenih *zborišća* i *igrišća*.

§. 21. Ali dojakošnje crtice govore tek o pjesmama, koje bijahu vezane za razne običaje — obredne pjesme. Narodna epika nije istina isključena iz religioznich obreda, ali glavno njezino područje ne spada simo. Junačka pjesma kreće se u kolu junaka, ljubi rat i hrabrost slavnih vodja — to je njezin živalj. Što govori o tome ruska starina?

Stari ruski ljetopisci, najčišći inače i najbogatiji izvor za poznavanje ruske starine, pominju tek na dva-tri mjesta o pjesmi ili pjesniku u takovim okolnostima, gdje bi se na epiku moglo pomisliti. U tako zvanoj volinjskoj kronici (ipatski ljetopis) biva pod g. 1240 spomen o nekom „slovutnom pievcu“ Mitusi, koji bješe zlostavljen za to što ne htjede služiti kneza Danilu: *словутьнаго пѣвца Митусу* древле за гордость не восхотѣвша служить князю Данилу раздраного акы связаного приведоша. Ne može se pravo razabrati, da li je taj Mitusa bio samo pjevač kneževski ili podjedno i pjesnik. Ako ovo posljednje, tad bismo imali Mitusu smatrati onakovim kneževskim (dvorskim) pjesnikom južnoruskim, kakovim bijaše onaj polumitski Bajan, koji se u slovu o polku Igorevu pominje, ili sastavitelj slova. Malo za tim, kazuje se, kada se Danilo i Vasiljko kao pobjeditelji Jatvaga vratiše kući, to „пѣснь славну пояху има, богу помогшу има и придоста со славою на землю свою“ (Полн. Собр. Лѣтоп. II. 180, 187); ali kakova se tu razumievala pjesma, ne znamo; može biti ova „slavna pjesma“ bijaše samo karakter crkvenoga („mnogaja lěta“), a onaj sprieda pomenuti „pievac“ Mitusa crkveni kantor. Jer se u ljetopisima „пѣвцы“ pominju upravo u tom pošljednjem značenju. U XI vieku po svjedočanstvu raznich ljetopisa dodjoše ovakovi „pievci“ iz Grčke u Kiev te ustrojiše crkveno pojanje u Rusiji po višim pravilima, na 8 glasa, ili kako Tatiščev veli „отличища церковное отъ мирскихъ пѣсенъ, употребляемыхъ ко увеселенію“ (sr. Bestužev-Rjumin „о Составѣ русск. лѣтописей“ Спб. 1868, приложеніе 48, Макарій Ист. р. церк. II. 251 ss).

§. 22. Više nego li ova dva mjesta izriče ruski kronograf prve redakcije pod g. 6725 (1217) u glavi 195: „Съ лѣто 6725 бысть боій князю Юрію Всеволодовичу со княземъ Константиномъ

Ростовскимѣ на рѣцѣ на Гдѣ. И поможе богъ Константину Всеволодовичу брату старѣйшему а правда его же пришла. А было со княземъ Константиномъ *два храбра: Добрыня златый поясъ да Александръ Поповичъ* съ своимъ слугою съ *Торопомъ*“ (А. Поповъ, Изборникъ 38). Ne može biti nikakve sumnje, da su Dobrinja i Aleksandr Popovič što se ovdje pominju oni isti junaci („hrabri“) o kojima se toliko pjeva u narodnim ruskim bylinama. Kronograf, kojega sastav A Popov stavlja u godinu 1512, unesao je njihova imena u svoju kompilaciju u tvrdoj vjeri, da saopštava historijsku istinu. Da li je on, pišuć ove rieči, znao za ruske byline o Dobrinji Nikitiču i Aljoši Popoviču? Na to pitanje ne umiemo odgovoriti, jer ne znamo, odakle je kronograf crpao ovu crticu. Ona nedolazi u najstarijim ljetopisima ruskim već samo u poznijim svodovima (kompilacijama), kao u nikonovskom, u stepenoj knjizi. Ali je spomena dostojna ta razlikost medju pomenutim kronografom i nekojim drugim kompilacijama, što se u ovima život i junačtvo Aleksandra Popoviča i još nekojih junaka ne stavlja istom u početak XIII stoljeća, kao u kronografa, nego u početak XI stoljeća, t. j. upravo u vrieme kneza Vladimira. U nikonovskom svodu (Полн. Собр. Лѣтоп. IX. 68) kaže se, da je g. 6508 (t. j. 1000) u otsutnosti kneza Vladimira, koji upravo bijaše u Pereslavcu na Dunaju, udario Volodarj s Polovcima na Kijev te nasta velika zabuna u Kijevu, tada „изыде нощію на стрѣтеніе имъ *Александръ Поповичъ* и уби Володаря и брата его и иныхъ множество Половецъ изби а иныхъ въ поле прогна. И слышавъ Володимеръ возрадовася зѣло и въложи на-нь гривну злату и сотвори и вельможа въ полатѣ своей“ a pod g. 6509 (1001) govori se opet ondje o drugom junačtvu Aleksandra Poroviča: Александръ Роповичъ и Янъ Усмошвецъ убивяй печенежскаго богатѣря, изби́ша мнажество Печенѣгъи князя ихъ Родмана и съ трема сяны его въ Кіевъ къ Володимеру приведоша. — Володимеръ же сътвори празднованіе свѣтло и милостыню многу раздаде по церквамъ и по монастырямъ и убогимъ и нищимъ и по улицамъ больнымъ и клоснымъ великіа кади и богки меду и квасу и перевары и вина поставляше и мяса и рыбы и всякое овощіе что кто требоваше;“ najposlije pod god. 6512 (1004) kaže se: „Идоша Печенѣзи на Бѣлградъ, Володимеръ же посла на нихъ *Александра Поповича* и Яна Усмошевца съ многими силамн. Печенѣзи слышавше побѣгоша вь поле.“ Porediv̌ši ove viesti o Aleksandru Popoviču

s kronografskom bilješkom nalazimo razlikost ne samo u godinama, nego i u cieloj sadržini. Po nikonovskim izvorima (t. j. oniem odakle je nikonovski svod crpao svoju gradju) izlazi Aleksandr Popovič junakom Vladimirova vremena, koji se odlikova odbijajući Polovce i Pečenege svagda, razumie se, s uspjehom; za to i bi od Vladimira odlikovan zlatnom grivnom o vrat i povišenjem u broj dvorskih velmoža. Po kronografu on življaše u 13 vieku, učestvovaše u razmiricama ruskih knezova te pogibe u bitci na rieci Kalki g. 6731 (1223) podjedno s ostaliem junacima: въ лѣто 6731 брань бысть велика на калкахъ всѣмъ княземъ русскимъ съ погаными Половцы и побиша погании много князей рускихъ и воинство истопиша въ рѣцѣ безчисленно множество. *Тогда же убиша Александра Поповича и иныхъ многихъ такихъ же богатиревъ* (po drugome tekstu: и иныхъ *семьдесятъ* силныхъ такихъ же богатырей). А. Поповъ, Изборникъ 38[1]. Ove dvie versije ne dadu se dakako svesti u sklad, ako se shvate kao fakt historijski: ako je historijski istina ono prvo, ne može biti ovo drugo; ako li ovo drugo, ne može ono prvo. Uzme li se naprotiv da su obje versije, nezavisno jedna od odruge, unessene u kronograf i ljetopisne kompilacije iz bogatog vrela narodnih predanja, tada mogu poetski obje biti istinite. Narodna bo epika nastavljajuć se od jednoga pokoljenja od drugoga, zasteže život svojih junaka na čitave viekove. S gledišta dakle narodne epike može se još kako tako protumačiti, za što je po jednim ljetopisnim izvještajima Aljoša Popovič junakovao u XI vieku, u doba Vladimirovo, a po drugim živio i poginuo istom u prvoj polovici XIII vieka. Nego ovo tumačenje, ako se i može poduprieti raznim analogijama o odnošajima ruskih bogatira kao historijskih ličnosti k mjestu koje zauzimaju u poeziji[2], ipak nezadovoljava podpunoma našega očekivanja. —

[1] O propasti Aljoše Popoviča u bitki na Kalki pominju razni, raniji i pozniji ruski ljetopisi, kao, trojicki prvi (П. С. Л. I. 219), novgorodski četvrti (П. С. Л. IV. 28), voskresenski (П. С. Р. Л. VII. 132) i drugi, sr. Bestužev-Rjumin Лѣтоп. Занятій арх. коммисіи IV. 154. U nikonovskom se ljetopisu kaže: воинственных людей толико бысть побіено, яко ни десятый о тъ нихъ възможе избѣжати, и *Александра Поповича и слугу его Торопа и Добрыню Рязанича златаг о пояса, и семьдесять великихъ и храбрыхъ богатырей всѣ побіени быша.*

[2] I Bestužev-Rjumin nemože ništa više o tom reći, van: преданія о богатыряхъ, записанныя въ лѣтописи позднѣйшія могутъ быть отголосками народныхъ сказаній и съ этой точки зрѣнія представляютъ вопросъ достойный обсужденія тѣхъ которые занимаются народною словесностію, Лѣтоп. Зап. Археогр. Ком. IV. 69.

Jer ako su one crtice unesene u ljetopisna kazivanja iz narodne tradicije — barem jedna čest ih — što je prirodnije nego li očekivati, da će se u današnjim bylinama koje pominju Aljošu Popoviča, naći kakvi takvi tragovi onomu, što ljetopisi saopćuju, da će se moći utvrditi identičnost Aljoše Popovića narodnih bylina i Alexandra Popovića ljetopisnih kazivanja nekim barem jasnim crtama zajedničkim. Za čudo ipak takova zajedinstva medju bylinami i ljetopisima gotovo i nema. sudeć n. pr. po bylinama, koje do nas dodjoše, Aljoša Popović odlikovaše se više smjelošću nego li hrabrošću, bijaše lukav i opasan ženama više nego li vragovima kneza Vladimira. Čak ono jedino junačtvo, koje dokaza obladav Tugarina Zmejeviča, u nekojim je pjesmama u svezi s nevjerom žene kneza Vladimira. Ako je taj Tugarin zbilja narodno prozvanje kneza poznatoga iz ljetopisa Tugorkana koji bi g. 1096 svladan, — tako se domišlja P. Bezsonov u zborniku Kirejevskoga IV. str. CXV — tada je opeta još čudnovatije, za što ljetopisi ništa ne znadu o faktu, koji čak nakon sedam stotina godina narodna pamet spominje. Sve što ja mogu naći u bylinama kao neki slabi odjek ljetopisnoga kazivanja, ograničuje se na dvie točke, dosta neznatne: u ljetopisnom kazivanju, t. j. barem u Kronografu, pominje se Aljoša Popovič naporedo s Dobrinjom a i u bylinama bijaše upravo Aljoša Popovič tiesno svezan s Dobrinjom ako baš ne kao prijatelj (prem da mu bijaše „названый óрать“) a ono kao suparnik i otimač njegove žene. Za drugo: u kronografskoj bilješci pominje se u Aleksandra Popoviča sluga Torop[1] (očevidno narodna rieč: „toropitь sja“ = trapiti se, znači: žuriti se, hitati), a i po bylinama on imadjaše „parobka“ (= otroka) Akima. Ali ovo drugo još manje znači od prvoga, jer kraj tako neznatne srodnosti nije Aljoša Popovič jedini u bylinama, koji ima uza se „parobka“. Nama ostaje na volju da kažemo jedno od ovoga dvoga: ili da su ljetopisna kazivanja crpila svoje viesti ne upravo iz bylina već nekakvih nepoetskih, od bylina različitih narodnih predanja; ili da se je starinski izvorni sadržaj bylina tečajem viekova promienio, istro, te ustupio mjesto novijoj sadržini. Ja bih bio skloniji da prihvatim ovu potonju hipotezu već za to, što mi se čini, da Alješa Popovič ne bi bio ni dostojan da se u narodnim bylinama slavi, kad bi već iz prva igrao tako ne-

[1] Sluga Torop dolazi još jednom uz nekakova bogatira Demjana u Nikonovskom svodu ljetopisnom II. С. Л. IX 177—178, sr. Bestužev-Rjumin лѣтопись занятій ея 87.

znatnu rolu kao sada. Meni se čini, da je karakter ovoga „bogatira“ (junaka), koji po današnjim bylinama jedva i zaslužuje to ime, iskrivljen narodnim mišljenjem toga radi, što se junak zvao „Popovič“ t. j. popov sin, te se u narodu malo po malo sastavila ovakova slika toga čovjeka: Aljoša je „Popovič“ nadriknjiga, koji se odmetnuo od svoga zvanja te svoju vještinu i prednost, u sravnjenju s drugima, samo na zlo upotrebljuje; on zavodi lukavštinom tudje žene, otima tudje blago, vara i povladjuje oniem, koji lažu ili što nepravo rade; pravi spletke[1] i neprilike, itd. Takav od prilike čovjek bijaše i onaj Aleksij Popovič, o kojem ima jedna maloruska duma (Алексѣй Поповичъ и бóуря на чорномъ морѣ, broj 44. u 1. svezci zbornika Antonoviča i Dragomanova). Dakako da se duma po svojem principijalnom karakteru znatno razlikuje od bylina, ali neke osnovne crte u karakteru „Oleksija“ jasno napominju velikorusko „Aljošu“.

§. 23. Nešto razgovietnije sačuva se sveza medju ljetopisnim kazivanjem i bylinama kod *Dobrinje*. O njemu govore već najstariji

[1] Prof. Buslaev uzima na um, što se u bylinama Aljoša Popovič zove sinom pop*a Rostovskoga* (sr. n. pr. Rybnikov III. 20 str. 95, gdje sam Aljoša govori: какъ у моего государя бóыло бáтюшки, у Левонтья попа бóыло *Ростовскаго* . .), te daje historijsku prednost onoj bilješci kronografskoj, koju sam i ja na prvom mjestu istaknuo, gdje Aljoša pomaže Konstantina *Rostovskoga*. Po tome dakle imali bismo već kod Aljoše Popoviča, kao što ćemo niže vidjeti kod još nekih bogatira, slučaj razširenja epskoga kruga, nazadkè, to će reći regresivnim putem bio bi bogatir 13 stoljeća povučen u kolo Vladimirovih junaka jedanaestoga vieka. Ja žalibog nemam pri ruci tverskoga ljetopisa, koji ako i spada medju poznije kompilacije, vrlo opširno pripovieda učestvovanje Aljoše u gori pomenutoj bitci (Lipeckoj), na što se umah nadovezuje i poraz kod Kalke. Ondje se veli, da je Aljoša poslije bitke lipecke, u kojoj podupiraše Konstantina, bojeći se njegova brata a svojega protivnika Jurja, osobito za to što mu je ubio „бéзумнаго бóярина Ратибóра“, otišao u nekakav grad te onamo sazvao oko sebe „ихже знаше храбрихъ прилучившихся въ то время“, dakle sve junake — bogatire onoga vremena, te viećaše s njima, „аще служити начнуть княземъ по газнымъ княженьямъ, то и не хотя имутъ переби́тися, понеже княземъ въ Руси велико неустроеніе и части бóеве“: odlučeno bi „яко *служити имъ единому великому князю въ матери градомь Кіевѣ.*“ Ovim ljetopisnim pripoviedanjem posvećeno je jedinstvo epskoga cikla — junaci — bogatiri ruski zarekoše se službu služiti jedinomu velikomu knezu u materi gradova Kijevu — ruska bylina održa ovo sveto obećanje. Aljoša prvi dade primjer te se cielom svojom eksistencijom preseli u bylinama u vrieme Vladimirovo. Sr. Журналъ Минист. Нар. Просв. 1871 br. 4, str. 237; Д. Корсаковь, Меря и ростовское княжество, Казань 1872, str. 158, 244.

ljetopisi kao o historijskoj, rodstvenim svezama s knezom Vladimirom svezanoj ličnosti. U lavr. ljetop. čitamo pod g. 6478 (967): „и рече добрынѧ · просите Володимера · Володимерь бо бѣ ѡт Малуши ключницѣ ѡльзинъı, сестра же бѣ Добрынѧ · ѡтьць же бѣ има Малък любечанинъ, *бѣ бо Добрына оуй Володимеру* . . . и иде Володимиръ съ (До)брыною воемь (čit. оуемь) своимь Новугороду“ . . . Pod god. 6488 (980): „Володимеръ же посади *Добрыну оуа своего* в Новѣ городѣ и пришедъ Добрына Нову городу постави кумира надъ рѣкою Волховомъ и жрѧху ему людье Новугородьстьи аки богу . . Pod god. 6493 (985): Иде Володимерь на Болгарьı съ Добрыною съ воемь (čit. оуемь) своимь в лодьıах, а Горьки берегомь приведе на коних и побѣди Бол(г)арьı. Рече Добрына Володимеру · съглѧдах колодникъ ѡже суть вси в сапозѣх симъ дани намъ не даıати, поидемъ искатъ лапотниковъ . .“ Ove kratke crtice dovoljno označuju Dobrinju kao ličnost znatnu; on se odlikova osobitim taktom političkim, bijaše osnovač državne vlasti Vladimirove i jamačno njegova desna ruka. Spram „poluvarjažskoga“ Vladimira, koji se na početku svoje vlade za nevolju oslonjaše još na tu neslovinsku družinu, bijaše Dobrinja od prvoga početka predstavitelj odlučnog slovinstva te kako se čini, protivnik onih tudjinaca; njegova osnova bijaše, da njihovu silu, pošto je svoje zvanje izvršila, jednom za uviek skrši. Iz historije je poznato, da je umnomu pregaocu taj plan pošao za rukom: Vladimir, njegovo čedo, njegov gojenac, slavi se otcem slovinsko-hristijanske države ruske. Koje što od toga ima još i u bylinama, samo iskrivljeno prema kasnijemu narodnomu mišljenju.[1] U narodnoj pameti stajaše svietla ličnost kneza Vladimira tako visoko u dostojanstvu, da Dobrinja nije mogao biti stariji ili umniji od „svietloga sunašca“, samoga kneza. Byline dakle shva-

[1] Ja se čudim, kako je g. Kvašnin-Samarin (Бесѣда V. 229) mogao tako na prečac presuditi, da ljetopisni „Dobrinja“ „общаго съ богатыремъ онъ ничего не имѣетъ“?! Što je ljetopisni Dobrinja čovjek zrelih godina, gotovo starac, a narodni mladić (вѣчный юноша), tko će se na tom zaustaviti kao na kakvoj neodolivoj zapreci? Nije li zar narodna poezija u mnogo znatnijim momentima odstupila od historijskog predanja? A jednakost u imenu ne dokazuje li ništa? Ta to i jest upravo najvažniji indicijum i kriterijum. Istina, pisac nadje u nikonovskom ljetopisu pod god. 1004 ovu bilješčicu: тогожь лѣта *Андриха Добрянкова храбраго* отравою окормиша свои его слуги те radostan kliče: вотъ наше искомое. Dakle je narodnomu Dobrinji bliže taj zagonetljivi Dobrjankov nego li pravi Dobrinja?!

tiše njihov položaj naopako: Vladimir izadje stariji a Dobrinja mladji, ali rodbinska sveza sačuva se u toliko, što se u nekojim bylinama Vladimir zove „djadja“ (дядя = dundo) Dobrinje; a gdje ni toga više nema, ondje se barem ističe dugotrajna (od devet godina) služba Dobrinje na Vladimirovu dvoru. Samo toliko značenja dajem ja onim mjestima u bylinama, gdje se pominje dvorska služba Dobrinjina, a ne mogu odatle još izvoditi, kao nekoč Chomjakov i poslije Or. Miller[1], da bi Dobrinja bio predstaviteljem „варяжской стихіи“. Veliko značenje Dobrinje kod kneza Vladimira sačuvalo se, po mojem mišljenju, u bylinama na karakteru njegove majke, koja ne samo kod sina uživa veliki ugled, nego čak s Vladimirom opći kao sebi ravnim. Sva je prilika, da se taj mnogo uvažavani ugled Dobrinjine majke izvorno, dok još ne bješe odnošaj Dobrinje k Vladimiru pomjeren, protezao na Dobrinjinu sestru, koja bijaše majka Vladimirova. Razumie se, da dalja sadržina bylinâ o Dobrinji nema više nikakova odnošaja k ruskoj historiji, po mojemu mnienju za to, što je i ovdje kao kod Aljoše Popoviča prvobitni čisto historijski sloj zakladen svakojakim novijim nanosima, drugim riečima čim dublje u starinu zapadaše slika Dobrinje, tim gušća magla obastiraše njegovu ličnost, iz historijske postajaše mitološkom. Što se, da mimogredice i to iztaknem, u nikonovskom svodu ljetopisnom pod god. 6733 (1225) Dobrinja naziva ne samo „zlatim pojasom“, već i „Rjazaničem“ — to je očito u svezi s nekim bylinama, gdje takodjer Dobrinja po kad što iz Rjazani lozu vuče, n. pr. kod Kalajdoviča (Kirša-Danilov) br. 45; ali ja ne mislim[2], da bi to bio

[1] Хомяковъ Собр. Сочиненія I.; Ор. Миллеръ, Илія Муромецъ 416.

[2] Ovakovu se mišljenju sklanja Or. Miller str. 417, pozivajuć se na disertaciju L. Majkova, koje ja žalibog nemam. I Buslaev u svojim recensijama na knjigu Millera reć bi kao da dopušta (sr. Ж. М. Инр. 1871, nro. 4 str. 236, Отчетъ о четырнадцатомъ присужд. нагр. гр. Уварова, Спб. 1872 str. 76), da je historijski Dobrinja bio iz Rjazani XIII. stoljeća. Ja nalazim podobnije istini, da rečemo, da je historijski „kijevsko-novgorodski“ Dobrinja u potonje doba dobio svoju lokalizaciju u Rjazani, u ono vrieme, kada suzdaljski viek ruskoga narodnoga života najsilnije utjecao na formaciju ruske epike. Naš splitski historik 13. stoljeća, Toma arkidijakon, doznao je nešto o „suzdaljskoj zemlji“ te govoreći o Tatarima kaže: et primo quidem civitatem maximam Christianorum, nomine *Susdaliam*, circumdantes obsederunt et obsessam diu non tam vi quam fraude ceperunt et destruxerunt regemque ipsius nomine *Georgium* cum magna multitudine sui populi neci dederunt. Ovdje je ime kneza dobro navedeno, ono bijaše veliki knez Juraj Vsevolodič, ali „civitas maxima

nekakav osobiti, od običnoga različiti Dobrinja. Jer inače morali bismo misliti, da su i dva Alexandra Popoviča bila. Ovdje se dogodi po mojem mišljenju tek obratno od onoga, što vidjesmo kod Aljoše. Historijski „Rostovac" Al. Popovič bi pritegnut jedinstvom epskoga cikla Kijevu i Vladimiru, a „kijevski" Dobrinja ljetopisnih kazivanja bi usvojen sjeveroistokom u tako zvani suzdaljski period razvitka ruskog državnog jedinstva.

§. 24. Samo kod Aljoše Popoviča i Dobrinje Nikitiča podudara se ljetopisno kazivanje s današnjom narodnom epikom bar na toliko, kako vidjesmo, što se oba ovdje i ondje smatraju narodnim junacima. U svemu što je dalje ide današnje pjesničtvo svojim, a ljetopisno kazivanje opet svojim putem. Ljetopisi govore o junacima, kojih današnje byline, barem pod istim imenom, ne spominju; a narodne pjesme slave opet svoje „bogatyre" (junake), kojih ljetopisi istina znadu, ali tek kao historijske ličnosti, ne pripisujući jim, kao kod oba gori pomenuta, karaktera narodnih junaka par excellence. Na istom mjestu, gdje se pominje junačtvo Aljoše Popoviča u ljetopisima slavi se neki *Jan Usmošvec* i *Rogdan* (ili *Rogdaj*) *udalój* — ali byline o njima ništa ne znadu.[1] I s drugim nekim episodama iz ruske starine epskoga karaktera pripoviedaju ljetopisi sa toliko pjesničkoga kolorita, da se jedva možeš oteti misli, da su ljetopisi iz bylina crpili onu gradju — ipak današnje pjesničtvo o tome ništa ne zna. Ja se na to vrlo klizavo polje dalje ne puštam, samo ću zamietiti, da sada, pošto se je veliki entuziazam za narodno pjesničtvo stišao, oprezni historik neće više svako poetski udešeno kazivanje ljetopisaca proglasiti ostatkom ili odlomkom narodne pjesme. Treba da budu za to još neki posebni znaci, kao n. pr. u jednoj varijanti pričanja o Rognjedi (Полн. Соóр. Лѣтоп. I. 131), koja vrlo poetski

---

Christianorum Susdalia" po svoj prilici ne znači upravo samo grada Suzdalja, koji sada više nije imao tolika značenja, koliko cielu zemlju suzdaljsku. Ruski ljetopisci evo kako govore ob onoj katastrofi: нѣсть мѣста, ни веси ни селъ тацѣхъ рѣдко, идѣже не воеваша *на суждальской земли* (II. C. Л. I. 198), „Сотворися велико зло *суждальской земли*, якоже зло не бѣло" ib. 197, „Батыевн же устремлешюся *на землю суждальскую*" (II. 176), „Бурунъдай, иже вэя болгарскую *землю и суждальскую* (ib. 177), i. t. d. I Diugoš govori: in *terram Susdali* et *terra* universa pervastata etiam Georgium ducem . . . interficiunt (VI. 640). Tomina „civitas" ima se dakle izpraviti u „terra".

[1] Ovo je mišljenje S. Gedeonova, sr. „О варяжскомъ вопросѣ" Зап. Ак. Наукъ III. 1. 259. i Bestužev-Rjumin, str. 43.

glasi, unatoč historiji, zabilježeno je pod konac ovo: О сихъ Всеславичахъ сице есть яко сказаша *вѣдущіи* преже. Ljetopisac pozivajuć se na „вѣдущее“ imadjaše po svoj prilici na umu pjesnike, koji zbilja slovljahu kao „vješti“.[1]

Osobitim bogatstvom poetske sadržine odlikuje se tako zvani volinjski ljetopis (dopire u XIV. stoljeće), koji Kostomarov predlaže prozvati galičko-volinjskim. Izdan je u drugoj svesci Полнаго собранія русскихъ лѣтописей te odmah na samom početku govori o Romanu Mistislaviču riečima i frazama, koje su gotovo bliže slogu slova o polku Igorovu nego li suhu ljetopisnom izlaganju.[2]

§ 25. Protivno tomu slavi narodno pjesničtvo svoj krug junaka, o kojima opet ljetopisna kazivanja ili posve ništa neznaju ili tek gola imena spominju. Najčudnavatije je svakojako to, što najznatnija ličnost današnje velikoruske epike, središte cieloga kruga bylinâ, *Ilija Muromec,* ne nadje mjesta u ruskim ljetopisima. Ljetopisi ruski ne umiju ništa pripoviedati o Iliji Muromcu. Po ljetopisima Ilije Muromca nema. Mi stojimo ovdje pred velikom zagonetkom, koju će jedva i kada iztraživanju poći za rukom da rieši. Malo ili ništa nije nam time pomoženo, što razabirući karakter Ilije tumačimo, sad da je on predstavitelj groma ili munje, sad sile ruskoga naroda, itd. Jer recimo da i jest tako, opet htjeli bismo saznati, kako i za što narodna epika tu svoju personifikaciju priveza za tako konkretno narisanu ličnost — za čovjeka po imenu Iliju, rodom iz sela Karačarova, blizu grada Muroma, kojemu se otac zvaše Ivan, itd. Sav taj konkretni, točno opredieljeni lik ne može biti puka slučajnost, on ima nekakav osobiti povod, kojega mi tek ne možemo više odkriti.[3] Istom u sedamnaestom vieku izlazi na

---

[1] Kombinacije Bezsonova, kao da je Jan Usmošvec onaj isti što u narodnim pripovietkama Kožemjaka ili maloruski „Švec Semen“, može čitalac naći u prilogu k četvrtoj svesci zbornika Kirijevskoga str. CXLI. Ja ne nalazim, da je ono dokazano. Isto tako ne bih mogao prihvatiti hipoteze Kvašnina-Samarina, o kojoj će biti niže rieč, kao da je Rogdaj jedno lice s Ilijom!

[2] Sr. Bestužev-Rjumin, Русская исторія, Спб. 1872. I. 28 ss.

[3] Prof. Buslaev svraća pažnju na tu znamenitu okolnost, što po ljetopisnim kazivanjima, a stranom i po bylinama, najglavnija lica Vladimirove bogatirske družine lozu vuku iz sjeveroistočnih strana: Ilija iz *Muroma,* Dobrinja iz *Rjazani,* Aljoša iz *Rostova* — to će reći iz krajeva, koji u historiji ruskoga naroda baštiniše poslije pada Kijeva veliki zadatak, da prokrče put novomu objedinjenju oko moskovskog središta. Ali oprezno dodaje on sam ovu ogradu: „не историческія лица изъ Суздальцевъ

javu, njegove sv. moći počivaju u Kijevu, u pećini Antonijevoj ili kako druga versija glasi u jednoj kapelici saborne crkve sv. Sofije; da čak njegov lik bijaše u istom stoljeću i još kasnije štampan te narodu prodavan s podpisom: „Преподобный Илья Муромскій, иже вселися въ пещеру прежде Антония въ Киевѣ, идѣже нынѣ нетлѣненъ пребываетъ“. Ostavimo vjerodostojnost Ililinih moći i lika, nas zanima fakt, da je još u sedamnaestom stoljeću živio spomen Ilije Muromca u Kijevu. Neki Erich Lassota, koji g. 1594 putova k zaporoškim kozacima, opisujuć Kijev medju ostaliem pominje[1]: „in einer anderen Capellen an der Kirchen (sc. sanctae Sophiae) ausserhalb ist gewesen das Begrebniss des *Eliae Morovlin so ein fürnehmer held oder bohater*, wie die es nennen, *gewesen, von dem man viel fabeln sagt.* Posljednje su rieči osobito važne. Danas nema više medju Malorusima spomena o Iliji, niti u pjesmama niti u pripovietkama,[2] ali Erich Lassota svjedoči, da je nekoč bilo drugačije; još u njegovo doba znadjahu Kijevljani, valjda i drugi Malorusi, za „bohatera“ Iliju, oni bar pripoviedahu, ako se možda i nije više pjevalo, o njemu „viel fabeln“. Bilo bi opasno upuštati se u razglabanje, kakova sadržaja bjehu one „viel fabeln“;

óыли возведены въ почетныи ликъ Владимировыхъ óогатырей, но соóытия позднѣйшей исторіи óыли опоэтизированы сóлижениемъ ихъ съ óогатырствомъ стародавнымъ. Но такъ какъ въ памяти народа эта эпическая старина утратила свои прежнія краски, историческия и мѣстныя, то естественно и óыла подновлена тѣми подроóностями, которыя находили кругомъ себя пѣвцы позднѣйшіе“ Ж. М. Нпр. 1871 nro. 4, 238. Drugiem riečima, prof Buslaev dopušta, da je prije Ilije *Muromskoga* mogao biti u ruskoj epici drugi Ilija (možda općenito *ruski* kao Ilias von Riuzen), pak istom suzdaljski period u razvitku ruske sage da je onoga Iliju lokalizirao u bivšoj Muromskoj okrajini.

Što g. Kvašnin-Samarin misli, da je Ilija Muromec skriven u nikonovskom ljetopisu pod imenom Rochdaja (Рохдай удалóй), koji bijaše za Vladimira slavan junak (Ljetopisac čak kaže pod god. 1000, kad je taj junak umro: плакала по немъ Владиміръ и погребóе его съ отцемъ своимъ митрополитомъ Леонтиемъ) — to je puko domišljanje, kojemu nema nikakva spomena vriedna razloga. Русск. óылины вь истор. геогр. отношеніи, Бесѣда 1871, V. 226 ss.

[1] U knjizi: Erich Lassota v. Steblau, herausgeg. von Reinhold Schottin, Halle 1866 p. 203—204.

[2] Kažu istina da ima i po Ukrajini gdje i gdje pripoviedaka o Iliji Muromcu, ali to će po svoj prilici biti novo uzajmljeni motivi od susjednih Velikorusa.

samo ću svratiti pažnju na rieč „bohater“[1], koja po mojemu mišljenju svjedoči, da je tadašnje pričanje o Iliji imalo skorije karakter današnjih bylina, gdje „bogatirstvo“ glavnu rolu igra, nego li južnoruskih historijskih pjesama ili duma, gdje nema više „bogatira“, nego „kozaci“ zauzeše njihovo mjesto. Moglo bi biti, da su upravo u ono doba (druga polovica šestnaestog stoljeća) „bogatiri“ i „byline“ počele konačno ustupati mjesto novijoj kozačkoj poeziji kod južnih Rusa; ja ne govorim, razumie se, o formi već o sadržaju, jer da su u južnoj Rusiji već od pamtivieka epske narodne pjesme spoljašnošću svojom t. j. osobinama izlaganja predmeta naličile prije na današnje „dume“ nego li na „byline“, to će nam niže pokazat slovo o polku Igorevu. Glasovi, koji iz sedamnaestoga vieka dopiru o Iliji, govore o njem već samo kao o božjem ugodniku i bivšem nekoč hrabrom vojinu, o bogatirstvu šute. Neki Kalnofojski, poljski pisac 17 vieka, pripominje samo još to, da je po narodnom vjerovanju taj Ilija imao biti gorostasom, nu on izmjeriv ostanke nadje da ako je i bio visok, opet „ludzi wiele podobnych wrostem swiętemu y teraz żyjących nalazłem“. A pobožni putnik (palomnik) od g. 1701 kaza: „видыхомъ *храбраго воина Илью Муромца* въ нетлѣніи, подъ покровомъ златымъ, *„ростомъ яко нынѣшние крупные люди;* рука у него лѣвая пробита копіемъ, язва вся знать, а правая его рука изображена крестнымъ знаменіемъ.“ Znamenito, što pomenuti Kalnofojski, govoreći o tome svom svetitelju Iliji, dodaje: „tego darmo lud pospolity *Czobotkiem* zowie“. Nije li to samo kakovo nedorazumienje. t. j. prostonarodni nadimak drugoga junaka? Jer inače mogao bi nam radi sličnosti nazvanja pasti na um onaj više pomenuti ljetopisni „Usmošvec“,

[1] Rieč „bogatir“ — богатырь — nije slovinskog koriena, već je k Rusima i Poljacima zanesena od Mongola; u ljetopisima ima isprva značenje pridjevka k ličnim imenima, kao: Себедиій Богатуръ и Бурундаіі Вагатырь П. С. Л. II. 177 ili: Батыій воротился есть изо Угоръ и отрядилъ есть на тя два *богатыря* возъискати тебе, Монъмана и Балаа, ib. 180. Tko bi odatle htio izvoditi, da je ciela institucija — bogatirstvo — neslovinska, isti bi tako daleko bio od istine, kao tko bi po ruskoj rieči „лошадь“ hotio dokazati, da Rusi prije Mongola nijesu poznavali konja, ili tko bi po srpskoj rieči „sokak“ hotio dokazivati, da su istom Turci naučili Srbe, kako će „sokake“ t. j. ulice, graditi. U južnoruskom narječju „bahatir“ znači općenito: bogataš, a velikoruskih „bogatyra“ južna Rusija ne pozna. G. Kvašnin-Samarin želi još i poslije, kada su već Buslaev i Sreznevsky ustupili izvor rieči istočnjacima, obraniti njeno slovinsko poreklo (Бесѣда 1871, V. 237), čime dokazuje, da nije privikao filologiji.

te bismo posredovanjem Čobotka odkrili Iliju čak u ljetopisima, samo skrivena pod drugim nazvanjem. Za takovu hipotezu imade opet premalo sigurnih podloga.[1]

Što je narodno mišljenje Iliju posvetilo, time je dosta vjerno izražen duboko-hristijanski karakter glavnoga junaka velikoruske epike i ruskih bylina u opće. Nije badava Ilija u svome vieku mnogo drugovao s „kalikami“ (pilgrimi, pobožni putnici i prosjaci), vojevao protiv nevjernika („idolišća“) u Carigradu i Jerusalimu itd., za nagradu stiže ga po narodnom mišljenju zasluženo posvećenje.[2]

[1] Erich Lassota u svojem gori pomenutim dnevniku — Tagebuch — pripovieda takodjer o „bohateru“ Čobotki, ali ga ne identifikuje s Ilijom: ein Riesz und Bohater *Czobotka* genendt, von dem sagt man, dass er einmals von neben seinen Feinden unversehens überfallen worden, gleich wie er den einen stiefel angelegt; als er aber in der eill zu keiner andern Wehr kommen können, hat er sich mitt dem andern stiefel, so er noch nicht angezogen, zur gegenwehr gesetzt undt sie alle damitt erlegt und davon den Nahmen bekommen.

[2] Prem da se Ilija Muromec u opće odlikuje dubokom nabožnošću, na koju bi čak današnji mithophili mogli nešto malko veću pažnju obratiti te prije nego će u Iliji tražiti predstavitelja munje i groma, postarati se da hristjansko-nabožni karakter toga bogatira osvjetlaju, — ipak se najjače ističe upravo prvi početak, prva pojava njegove sile bogatirske, kao — božje čudo. Trideset godina sjedjaše Ilija, uzele mu se bile ruke i noge (сиднемъ сидѣлъ — tako glasi izraz narodne pjesme), tobože za griehe dieda svoga; tada u *nenazočnosti* otca i majke dogodi se čudo: došli dobri, pobožni ljudi, po nekim varijantama čak sam Isus s apostolima, te povratili Iliji snagu, riečju li ili napitkom, to nije velika razlika. Prof. dr. Miller pripominje u svojoj knjizi (str. 173—177) velik broj paralela u sagama i pripoviedkama o nenadanu probudjenju snage junačke. Ali po mojemu mišljenju nijedan onaj primjer ne osvjetljuje stanja Ilijina tako, kao dvie paralelne pripoviedčice iz same ruske starine drevno-hristijanske. U životu sv. Avraamija *Rostovskoga* — evo nas već i opet u suzdaljskoj okrajini — priča se o tome božjem čovjeku da „до осмнадесятъ лѣтъ бысть въ *разслабленіи великомъ*. Случися же быть изъ Новогородцевъ *благочестивыхъ* мужей во градѣ ихъ и въ домѣ отца его и бесѣдоваху о вѣрѣ ѣ господа нашего I. Христа и бываемыхъ чудесахъ въ христіанской вѣрѣ. Отрокъ же лежа на одрѣ внимаше бесѣдъ ихъ, оудивляясь зѣло, и егда вси розыдошася, нача въ себѣ помышляти, како оу отца моего много боговъ есть а мнѣ не помогуть, а у Новгородцевъ единъ богъ и многимъ исцѣленіе даетъ. Еслибъ мнѣ оной богъ далъ здравіе, я бы сталъ ему вѣровать и служить вѣрно и пошелъ бы въ ту ихъ страну. И въ тѣхъ мысляхъ призываше себѣ на помощь господа нашего I. Христа, недоумѣвая надолзѣ, еда ли поможетъ ему. *И абіе внезапу ощутивъ нашедшую свыше силу на*

§. 26. Osim Vladimira, kojemu ne treba svjedočanstva, dolaze u ruskim bylinama još ova imena, koja i ljetopisi spominju te će biti zanimljivo, da vidimo ima li medju ljetopisnim i narodnim kazivanjem i kolik paralelizam.

Na piru kod Vladimira javlja se u bylinama udovica *Bludova*; o samom Bludu ništa se ne spominje ali o njegovu sinu Chotenu Bludoviču ima bylinâ. Ljetopisi zbilja govore o Bludu kao privrženiku Vladimira kneza protiv brata mu Jaropolka: Jaropolk bješe se protiv brata zatvorio u Kijevu „с людми своими и съ *Блудомъ* . . . Володимеръ же посла къ Блуду воеводѣ ꙗрополчю съ лестью глаголѧ· поприꙗи ми, аще оубью брата своего. имѣти тѧ хочю во ѡтьца мѣсто и многу честь возьмеши ѡт мене, не ꙗзъ бо почалъ братью бити но ѡнъ. азъ же того оубоꙗвъ сѧ придохъ на нь. И рече Блудъ къ посломъ Володимернмъ азъ буду тобѣ в срьдьце и въ приꙗзньство . . . Iz ovih rieči i nekojih refleksija ljetopisca vidi se, da se Blud s izdajničkom nakanom zatvorio s Jaropolkom u Kijev: се бо Блудъ затвори сѧ съ Ꙗрополкомъ льстѧ ему, слаше къ Володимеру часто велѧ ему пристрѧпати къ граду бранью а самъ мыслѧ оубити Ꙗрополка, граженъı же не бѣ льзѣ оубити его. Блудъ же не възмогъ како бъı погубити и замъıсли лестью велѧ ему излазити на брань изъ града. Льстѧче же Блудъ Ꙗрополку, Кнане слют сѧ къ Володимеру глаголюще · приступаи къ граду, ꙗко предамъı ти Ꙗрополка, побѣгни за градъ. И послуша его Ꙗрополкъ изъбѣгъ пред нимъ затвори сѧ въ градѣ Родьни на оусть рѣки, а Володимеръ вниде в Киевъ и ѡсѣде Ꙗрополка в Роднѣ. И бѣ гладъ великъ въ немь,

него нача превращатися на одрѣ рукама и ногама владѣти и вскорѣ воста съ одра своего, возрадова ся зѣло. И видѣ яко родителей его не бѣ въ храминѣ, изыде въ тойже часъ изъ дому своего и пойде на западъ. (Макарій Ист. р. церкви I. 271). Druga posve slična ovoj pričica dolazi pod imenom Vladimira, kako on pokrstiv se htjede odpustiti od sebe te za nekoga boljarina udati bivšu svoju ženu — pogankinju Rognjedu, no ona povede se za njegovim primjerom te pokrstivši se stupi u manastir. Slušavši i vidjevši sve što majka radi njen sin Jaroslav (хромъ сый отъ чрева матери) uzdahnu te je poče blagosiljati: и отъ сего словеси Ярославъ *вста на ногу своею и хождаше*, а прежде бо бѣ не ходилъ (Бест. Рюм. О сост. русск. лѣт. прил. 20). Čitajući ovake pričice, koje bijahu u staroj Rusiji osobito popularne te se duboko dojimahu novoobraćenih hrišćana, mi još danas kao da vidimo kako se iz njih reprodukcijom narodnom slaže lik tridesetgodišnjega „sidnja“ Ilije.

есть притча и до сего дьне · бѣда аки в Родиѣ. И рече Блудъ Ꙗрополку · видиши колько воинъ у брата твоего, нама ихъ не перебороти, твори миръ съ братомъ своимъ, льстѧ подъ нимъ се рече. И рече Ꙗрополкъ · такъ буди. И посла Блудъ къ Володимеру сице глаголѧ · яко сбысть сѧ мысль твоя, яко приведу к тобѣ Ꙗрополка и пристрои оубити и. И Володимеръ же то слъишавъ, въшедъ въ дворъ теремнъı и ѡтень, ѡ нем же преже сказахомъ, сѣде ту съ дружиною своею. И рече Блудъ Ꙗрополку · поиди къ брату своему. И рече му · что ми ни вдаси, то азъ прииму. Поиде же Ꙗрополкъ, рече же ему Варѧжько · не ходи кнѧже, оубьють тѧ, побѣгни в Печенѣги и приведеши ми. И не послуша его и приде Ꙗрополкъ къ Володимеру. Яко полѣзе въ двери и подъяста и два Варѧга мечъми подъ пазусѣ. Блудъ же затвори двери и не да по немъ ити своимъ. И тако оубьенъ бъıсть Ꙗрополкъ (Lavr. Ljetop. pod g. 6488). Ovaj prizor, epskom širinom opisan, bio bi vrlo zgodan za bylinu — a tko zna, nije li zbilja nekoč i bila od toga narodna bylina — ali današnje narodno pjesništvo za to više ništa ne zna. Što se danas pjeva o Bludovu sinu, kako se osvetio za uvredu, nanesenu njegovoj majci na Vladimirovu piru te silom oteo onu istu nevjestu, koju je njezina majka javno Bludovoj majci na piru uskratila te ponudjenu čašu preko nje prolila bila — taj sadržaj byline čini se nama do ista manje znatan, manje dostojan narodnog spominjanja, nego li navedeni prizor iz ljetopisa; ali mišljenje naroda ne slaže se svagda s našim nazorima, narod ima svoje uzore i svoje interese, kojih mi ne dokučujemo uviek. Za to i ne možemo van riedko razabrati, za što narodna pamet upravo ovo drži a ono zaboravlja; u opće mora se čak i to priznati, da nisu svagda najznatniji momenti iz narodne prošlosti niti najznatniji ljudi, koje narod pominje u svojim pjesmama.

§. 27. Podobno Bludu sačuva se u narodnim bylinama i o nekom *Putjati* trag i uspomena samo preko njegovih potomaka. Ljetopisno kazivanje stavlja Putjatu pod konac XI i na početak XII vieka. On bijaše čovjek mogućan za kneza Svjatopolka Izjaslaviča, Dlugoš zove ga „Putata palatinus“ (lib. III. 321 ad an. 1094). Poslije smrti ovoga kneza, koji čini mi se nije bio osobito povoljan narodu, okrenu se nezadovoljstvo Kijevljana protiv Putjate; razjareni narod razori *Putjatni dvor*, hoteći mu se valjda osvetiti za koje kakvu nepravdu, koju je od njega pretrpio dok bijaše živ Svjatopolk. Znamenito je, što se po svjedočanstvu Tatiščeva još u prošlom vieku

spominjao u narodnoj pjesmi „Путятинъ дворъ“ i „стараго Путяти тямный лѣсъ“ (u 4 sv. Kirejevskoga, u prilogu str. LVIII), a još se danas govori o bašči (sadu) njegove kćeri ili unučice *Putjatične*, Zabave Putjatične: Solojev Budimirovič htjede sagraditi svoj čarobni dvorac „середи того полюшка чистаго, середи того садочку Путятинова“ (Hilf. On. byl. 953). I sin Putjatin dolazi još u narodnoj pjesmi, on daje *opaki savjet* Vladimiru, kako neka se oženi tudjom ženom. Može biti, da je i to još slabi ostatak historijskoga spominjanja. Putjata ruskih ljetopisa davaše za cielo svakojake savjete svomu knezu, po svoj prilici i takove, koji ne bijahu narodu poveljni, a gle Putjatin sin ruskih današnjih pjesama daje čudan savjet svomu knezu, da otme tudju ženu. O knezu Svjatopolku, kojega je Putjata služio, govori se u starim knjigama:[1] при немъ много было насилія отъ князя людямъ, домы вельможъ безъ вины искоренилъ, имѣніе у многихъ отнялъ, великое было тогда нестроеніе и грабежъ беззаконный“. Ja privodim sva ova svjedočanstva za to, što po njima ne izlazi nevjerovano, da se zbilja u imenima Putjatične i Putjatina sina sačuvao spomen onog historijskog Putjate, samo što je narodna pjesma, razumie se, situaciju preniela u vrieme Vladimira, u središte ruske narodne poezije.[2]

Takav je i boljarin *Staver*, o kojem ljetopis novgorodski samo toliko pominje pod g. 1118, da je pao u nemilost kod kneza Vladimira Monomacha i poslan bio u zatočenje: приведе Володимиръ съ Мьстиславомъ вся бояры Новгородьскыя Кыеву и заводи я къ честьному хресту и пусти я домовъ а иныя у себе остави; и разгнѣва ся на ны, оже то грабили Даньслава и Ноздрьъю *и на сочьскаго на Ставра и затоци я вся*. Iz ovih se rieči lako dade razabrati, da je *Staver* uživao veliki ugled u Novgorodu te stojao po svoj prilici na čelu nezadovoljnika poslije udaljenja Mstislava iz Novgoroda u Kijev[3]. Monomach dakle pozva ga najprije u Kijev, gdje je neko vrieme morao ostati, a poslije

[1] sr. historiju Solovjeva II. 75, op. 152.

[2] Putjatin sin zove se u bylinama Putjatin Putjatovič ili *Mišatyčka* Putjatin. Ovo ime *Mišatyčka* (Мишатычка, Кирѣевскій III. 33—34) nije ništa drugo van iskvareni oblik iz *Vyšatič* (Вышатичъ) — a iz historije se znade, da je Putjata lozu vukao od *Vyšate;* u to doba bijahu dva brata: Jan i Putjata *Vyšatiči*. Sr. Arcybašev Повѣствованіе о Россіи I. nro. 359, Соловьевъ II, 81.

[3] Бѣлаевъ, Разсказы изъ русской Исторіи, II, 221.

progna ga, nezna se kamo. U narodnoj bylini o Stavru glavnu rolu igra umna njegova žena, koja preodjevena u muške haljine dodje iz Černigova u Kijev da spase svojega muža Stavra, koji bješe u tamnicu bačen za to, što je uvriedio kneza Vladimira, zarekav se, da će njegova žena sve pak i samoga kneza nadmudriti. Stavrova žena zbilja nadmudrila kneza. Sadržina byline udešena je dakako prema karakteru prostonarodnog pripoviedanja, ipak poredjujuć je sa kazivanjem ljetopisnim nalazimo neke ako i odveć potamnjele crte, u kojima se versija narodna s historijom podudara: a) Staver ne bijaše kijevljanin, već boljarin sa strane, vladaše sa svojom mudrom ženom u svom gradu; b) Staver ne bijaše u milosti kod kneza, koji ga u porazumljenju s drugim bogatirima dade baciti u tamnicu, odakle ga oslobodi umna žena. Spasen mudrošću i pregnućem svoje junačke žene, pobježe po nekim bylinama Staver od Vladimira, što bi od prilike odgovaralo zatočenju, o kojem govori bilježka ljetopisna. I kod ove historijske ličnosti vidimo, da je poetski prizor prenesen iz vremena Vladimira Monomacha u doba Vladimira prvoga.

Još ima jednomu čovjeku ruske epske poezije vrlo zanimljiva potvrda u ruskim ljetopisima. U bylinama pominje se bogati trgovac *Sadko* ili *Sadke*, novgorodjanin. Postavši čudnim načinom bogat, on putova sa svojim bogatstvom na ladjama po moru te ga na putu zadesiše svakojake zgode i nezgode; najposlije ga ipak njegova pobožnost sretno spase iz svake opasnosti. Po bylinama on sagradi jedan ili nekoliko hramova u Novgorodu. Napram ovakovu narodnom kazivanju — osobitom punoćom sadržine odlikuje se bylina br. 70 u Hilferdingovu zborniku — znadu ljetopisi o Sadku ovo: God. 6556 (1048) мѣсяца марта въ 4 день субботныи сгорѣ стая Софѣѧ. Бѣаше же чстно оустроена и оукрашена, 13 верхи имоущи. А ту стоꙗла стоꙗла стое Софѣѧ конець пискуплѣ оулицѣ, *идеже нн҃ѣ поставилъ Сотъке церквь каменоу* ст҃го Бориса и Глѣба надъ Волховомъ (Bestužev-Rjuminъ 45).[1] Što je

[1] Da bi se ovo mjesto lakše razumjelo, pripomenut ću da se stari Novgorod (na ilmenskom jezeru) dielio na dvie česti: sofijsku i trgovačku. Sofijska bješe na lievom, trgovačka na desnom briegu rieke Volchova. Sofijska imadjaše opet tri „konca“, jedan konac „nerevski“ pružaše se jednim bokom k briegu Volchova, to i bijaše episkoplja ili biskuplja ulica, gdje je Sadko poslije podigao crkvu sv. Borisu i Gljebu. Ruska rieč „конецъ“ ima kod gradova svoje veliko juridičko-topografsko značenje. Znamenito je, što se i u mom rodnom mjestu Varaždinu nekoč jedna ulica sa svojim kompleksom zvala „dugi konec“, koji kasnije tobože ispraviše u „duga ulica“. Tako je i opet jedan komadić sasma nevine starine zatrt.

ovdje kazano „нынѣ“, to se proteže na godinu 6675 t. j. 1167, jer se pod ovom godinom pominje u prvom novgorodskom ljetopisu[1]: „На ту же весну заложи *Съдко* Сытиниць церковь камяну святую мученику Бориса и Глѣба (П. С. Л. III. 14). Taj „Съдко“ ili „Сотъке“ zove se u jednom poznijem ljetopisnom svodu „Сотко побогатый“, što naliči upravo na remiscenciju iz narodne byline gdje je pridjev „богатый“ epithetum ornans „kupca“ Sadka. Dakle i kod ove ličnosti podudara se narodno spominjanje s ljetopisnim kazivanjem barem u toliko, što je a) ovdje i ondje Sadko novgorodjanin i b) gradi zadužbine, crkve u Novgorodu.

O trećem novgorodjaninu *Vasilju Buslajeviču*, o kojem ima mnogo bylina ali sadržina njihova nosi karakter nebogatirski — Vasilij je Buslaevič mlad neobuzdan novgorodjanin, koji neobičnom svojom jakošću uznemiruje i zlostavlja sugradjane — ima tek u jednom poznijem ljetopisu ova kratka bilješka pod g. 1171: того же лѣта преставися в Новѣ городе *посадникъ Васка Буславичъ* (Bezsonov kod Kirejevskoga 5. str. LXV ss.)

§. 28. Mimoišav mukom razne ličnosti iz tatarskog doba, koje narodno pjesničtvo ne obazirući se na kronološke suprotivštine dovodi u svezu s knezom Vladimirom Kijevskim i krugom njegovih bogatira, spomenut ću samo još poznatoga *Jermaka Timofejeviča*, osvojitelja Sibirije. Prem da se dobro znade, da je on istom pod konac 16 stoljeća izišao na glas svojim razbojničkim četama donskih kozaka, dok ga namjera ne namjeri da Sibiriju predobi pod vlast „bieloga cara“ moskovskoga te time u cara Ivana I. Vasiljeviča sebi poštenje i milost isprosi — ipak razmak od 500 godina i više ne smetaše narodnoj fantaziji, da ne bi i toga ruskoga „bogatira“ pridružila krugu starih vladimirskih bogatira, da upravo srodila ga s Ilijom. U bylini, naštampanoj u Kir. I. 58—66, možete naći Jermaka u društvu sviju starijih junaka, osobito Ilije Muromca, koji mu se čak stricem zove! Ali neglededi na toliku slobodu u preskakivanju cielih viekova poetska istina osta ne narušena: Jermak je *najmladji* medju junacima, s kojima se druži. Nu narodno pjesničtvo ne postupi svagdje s Jermakom ovako, ima takodjer pjesama u kojima se bliže historijskoj istini pjeva o njemu kao kozaku i zavojevatelju Sibirije (n. pr. u Kirše-Danilova br. 13, u Hilferd. br. 202). Tko bi odatle zaključivao, da je samo taj Jermak

[1] O ljetopisnim izvještajima, koji se protežu na Sadka, raspravlja na opširno Bezsonov u 5. svezku pjesama Kirejevskoga, pril. str. LVII ss.

istovjetan s historijskim licem, a onaj drugi da nije, dokazao bi po mojem mnienju da ne shvaća vjerno prirode narodne poezije. Razlikost medju poetskim prikazanjem Jermaka ovdje i ondje dolazi odatle, što je na nekim mjestima onaj stari krug epske sadržine još uviek toliko jak, da sve novije prigode poždire ili ih bar kao magnet k sebi priteže. Gdje tolike snage nema više ili se o vladimirskim bogatirima u opće samo malo pjeva, ondje osta Jermak Timofejevič u svojoj historijskoj situaciji. Više takovih pjesama naći ćete u 6 svesci zbornika Kirejevskoga.

§. 29. Ovo poredjivanje narodne epike s historijskim svjedočanstvima o njegovoj sadržini — ja sam se za nevolju ograničio na imena lična, ostaviv ne taknutu topografiju i druge situacije, o kojima bi se dalo puno govoriti[1] — ako i nije iznielo na vidjelo odveć mnogo rezultata, koliko se ipak obilje gradje za historiju narodne ruske poezije pruža u tim crticama kada se sjetimo one šutnje kod Poljaka i Čeha, o kojoj bijaše napried rieč! Ovdje se istom jasno vidi, kako se epska poezija, gdje zbilja u narodu živi, ne da tako lako zaniekati ili prešutjeti. Što bi istom bilo, da su ruske byline ranije stali zapisivati! Nu kada dodjosmo na to pitanje, i tu ćemo naći, da dokumentalna historija tekstova ruske epike dopire ipak bar do početka sedamnaestoga stoljeća. Godine 1619. dodje u Rusiju neki engleski sveštenik Richard James (Ričard Džems) k tamošnjem poslaničtvu u Moskvu. On osta u Moskvi ne dugo (od januarija do augusta iste godine), vraćajuć se kući malo da ne zaglavi (blizu Archangelska skrhao mu se brod), ipak donie sretno u Oxford kao riedkost 6 ruskih pjesama, koje se sada još ondje nalaze.[2] Od ovieh je pjesama jedna (pošljednja) sasma u karakteru običnih bylina sastavljena te se može punim pravom prozvati biserom medju poznijim plodovima narodne ruske epike, počima ovako:

---

[1] Sravni raspravu N. D. Kvašnina-Samarina, koja je naštampana u ruskom žurnalu „Бесѣда“ u Moskvi 1871 br. 4 i 5 pod naslovom: Русскія былины въ историко географическомъ отношеніи. Prem da se ja s mnogim, što je kazano u toj raspravi, ne slažem, opet je preporučam da se čita, komu je do toga.

[2] Ove su pjesme, šest komada, naštampane u prilozima k prvomu tomu „извѣстій“ c. ruske akademije peterburske g. 1852, za tim u hrestomatiji prof. Buslaeva g. 1861, str. 10031, najposlije u sedmoj svesci zbornika Kirejevskoga, u prilozima Bezsonova str. 57 ss.

А не силна туча затучилася
а не силніи громы грянули:
Кудѣ ѣдетъ собака крымскій царь? itd.

Od tog doba napred nalazi se neprekinut red tragova narodnim ruskim pjesmama u raznim zbornicima; kako Bezsonov pripovieda, koji najviše takove gradje ima u svojim rukama, većinom bijahu zapisivane byline novije sadržine, iz moskovske epoke; to se lako dokučuje: sadržaj noviji historijski probudjivaše veći interes, nego li one byline starijega vremena, u kojima je uz razne ostatke starine nagomilana množina pripoviedanja o stvarima, koje ako i jesu zanimljive za prosti narod, u očima ljudi pismenih onoga vremena ne imadjahu velika značenja. Najbogatiji i najznatniji takav zbornik bijaše onaj Kirše Danilova, koji življaše pod konac XVII ili početkom XVIII vieka te skupljaše narodne pjesme negdje na sjeveroistoku Rusije, možda čak u Sibiriji. Ovaj zbornik u izdanju Kalajdoviča ima još i sada dragocjenu vriednost, osobito s toga, što se izvorni rukopis izgubio.

§. 30. Jošte jedno vrlo zanimljivo svjedočanstvo o ruskoj epici ostavih za konac, to je *refleks ruske narodne epike u germanskoj sagi*. Ja ću najprije da pripovjedim fakt. U stokholmskoj kraljevskoj biblioteci nadje se rukopis na koži, koji po jeziku i drugim znacima stavljaju u 13 viek, sadržina mu je „saga“ o Ditrichu bernskom na skandinavskom, starošvedskom jeziku, koja bi po riečima nepoznatog pisca u prologu sage sastavljena po pripoviedanju njemačkih ljudi, od česti čak po njihovim pjesmama. Zovu je takodjer Vilkina-saga odatle, što se glavni njen sadržaj bavi nordskim kraljem Vilkinom. Po prvi put bi u originalnom jeziku izdana g. 1725 od Peringskiolda u Stokholmu, sada ima kritičko izdanje od god. 1853 u Christiniji od O. R. Ungera. Na njemački prevede je već g. 1814 Hagen (g. 1855 izidje drugo izdanje ovoga prievoda), a g. 1863 dade po novijem Ungerovom izdanju pouzdaniji prievod i analizu iste sage Rassmann u knjizi „die deutsche Heldensage“. U toj se sagi pripovieda, kako je mogućni kralj „Villcinus“ vojevao na Poljsku i Rusku te osvojio Smolensk, Kijev i Polock (Palltesk), najposlije i glavni grad Hertnita po imenu „Holmgard“, u kojem nadje za čudo mnogo zlata i srebra. Hertnit morade učiniti mir te priznati nad sobom vlast Vilkina. Al kad ovaj umre a mjesto njega dodje na vladu sin mu Nordian, osveti se ruski Hertnit te isto tako svlada Nordiana, kao što je nekoč njega Vilkinus. Ciela zemlja Vilkinova prizna nad sobom gospodstvo ruskoga Hertnita.

Ovaj Hertnit imadjaše od svoje zakonite žene dva sina, koji se zvahu Osantrix i *Valdimar* a od suložnice trećega, po imenu *Iliju*. Osantrixa učini vladarom Vilkinove zemlje, *Valdimara* postavi kraljem nad Ruskom i Poljskom, a *Iliju* učini jarlom (knezom) Grčke. Što saga dalje o njima i drugim junacima, „kraljevima“, pripovieda, to možemo mukom mimoići. Dosta je, ako kažem, da su Osantrix i Valdimar imali bojeva s Atilom i Ditrichom bernskim, u kojima je Ilija „grof Grčke zemlje“, pomagao svojemu bratu Valdimaru. Najposlije predobio je Atila grad Smaland (Smolensk) i Palteskin (Polock) te namjestio gospodarom ruske zemlje nekakova Irona, koji takodjer bijaše brat Valdemarov. Vrlo je teško i zamršeno pitanje u germanskoj filologiji, u koje netreba da se mi ovdje upuštamo, u kakovu se odnošaju nalazi ova nordska redakcija njemačke sage (jer da je saga ova izvorom njemačka, to priznaje sam njen sastavljač) k njemačkim redakcijama ciele grupe jednakih ili srodnih saga, kao: kralj Roter, Ortnit, Wolfdietrich. Našu pažnju probudjuju poglavito ona mjesta Vilkina-sage, gdje se pominje „Valldimar“ kao gospodar ruske zemlje, njegovi gradovi: Smolensk, Polock, Kijev i Holmgard, za tim brat mu „Ilias“ jarl (to jest grof ili knez) Grčke zemlje ili na prosto „Ilias von Riuzen“. Nema nikakve sumnje, da se pod imenom „Valldimar“ razumievao u sjevernoj sagi kijevski knez Vladimir, kao što se samo kaže, da su Smolensk, Polock, Kijev (u sagi Kiu) i Holmgard (= Novgorod)[1] ruski gradovi, dobro poznati po imenu. Tomu se još ne čudimo; knez Vladimir kijevski ili u opće Vladimiri, knezovi ruski, bijahu u srednjem vieku toliko poznati čak izvan granica Rusije, osobito kod svojih sjevernih germanskih susjeda, da je mogao poetski neki Valldimar biti unesen u široku, gotovo cielu Europu obuzimajuću njemačku sagu isto onako kao n. p. Attila. Ta i Villcinus nije što drugo van personifikacija poznatog slovinskog plemena Vilci ili Veletabi, što se zvahu takodjer Ljutići. Germanski junaci dopirahu na svojim pohodima do slovinskih zemalja, neprijateljski sukob izražen je poetski tako da je germanski vitez Starkatherus oborio slovinskog: Poloniae partes aggressus, govori Saxo VI 281, atletam quem nostri Wasche, teutones vero

[1] Holmgardr znači upravo: iljmenski grad t. j. grad na iljmenskom jezeru, kako ruski ljetopisac kaže: Словѣне же сѣдоша около озера илмера и прозваша ся своимъ именемъ и сдѣлаша городъ и нарекоша и новъгородъ. Sr. druge dokaze kod Müllenhoffa u. Haupt Zeitschrift XII. 346.

diverso literarum rhemate Wilze nominant duelli certamine superavit. Dovle dakle nema još nikakova svjedočanstva u germanskoj sagi, da je sadržaj svoj, na koliko se Rusije tiče, crpala iz ruskog narodnog predanja, to će reći da je onaj kompilator germanske sage, koji je u nju upleo Vladimira i Holmgard, Smolensk, Polock, slušao o tome ruska narodna predanja. Sve to mogaše se tako zaplesti i bez učestvovanja ruskoga, bez ruske narodne epike. Sasma drugačiji oblik dobiva cielo pitanje, čim se uz Vladimira pominje još brat mu „Ilias van Riuzen“, ako taj „Ilias“ germanske sage nije tko drugi, van upravo ruski — Ilija Muromec! U prilog ovakova tumačenja sastavio je prof. Müllenhof (Haupt's Zeitschrift XII 331 ss., 342 ss.) toliko umnih kombinacija, da je meni barem teško oteti se uvjerenju, da je onaj Ilias zbilja ruski Ilija Muromec. Istina, u novije vrieme prof. Kirpičnikov[1] ustade Müllenhoffa pobijati; nu tko sravni rolu koje u germanskoj sagi igra „Ilias af Greka“ ili „von Riuzen“ s Ilijom Muromcem ruskih bylina, lako će razumjeti, za što se ruskomu učenjaku ne da vjerovati, da bi to mogla biti jedna ličnost. Meni se ipak čini, da je Kirpičnikov u svojoj negaciji zašao predaleko. Što n. p. on ne dopušta, da bi „Ilias af Greka“ i „Ilias von Riuzen“ bio jedan te isti (str. 107), to će svakomu bespristrastnomu čitatelju vrlo udariti u oči. „Сшѣшение Грецiи a Россiи не можетъ имѣть никакого филологическаго основанiя“ kaže Kirpičnikov str. 109; nu tko i traži „филологическое основаніе?“ Ovdje se tek pita, da li ima prilike vjerovati, da je onaj isti Ilija, koji bješe jednoč nazvan „von Riuzen“ mogao biti i „af Greka“, odgovara li takova konfuzija pojmovima onoga vremena? Tko se sjeti uske sveze,[2] koja u staro vrieme spajaše Rusiju sa Carigradom u religioznom pogledu, tko uzme na um, da je čak u ruskim bylinama Ilija pohode svoje potegao do Carigrada i Jerusalima itd., mislim, da će prije pristat, uz identifikaciju Müllenhoffa nego li uz odricanje Kirpičnikovo, sve kad i ne bi bilo paralelnih primjera, koje Müllenhoff navodi iz

[1] U knjizi: Опытъ сравнительнаго изученiя западнаго и русскаго Епоса. Поѣмь ломбардскаго цикла. Москва 1873, 8., XI. 208.

[2] Kako je u njemačkim sagama Rusija i Grčka zajedno spominjana, vidi se iz ovoga mjesta u Nibelungama:

Von Riuzen unt von Kriechen reit dâ vil manec man:
Polonen und Vlâchen den sah man ebene gân
— — — — — — — — — — — — — —
Von den Lande ûz Kyewen reit ouch dâ manec man . . .

Adama bremenskoga. Sam Kirpičnikov dopušta t[illegible] (na str. 109), da su „сѣвронѣмецкіе бродячіе пѣвцы и Скандинавь-авторъ саги замѣнили незнакомыя имъ южныя имена болѣе знакомыми сѣверными“, to može biti da i jest tako; nu Ilija nije nikim zamienjen, on se pominje isto tako u sjevernim kao u južnim redakcijama sage (u Ortnitu je „Ilias von Riuzen“ stric kralja Ortnita, u Vilkinasagi je Ilias sin ruskoga kralju Hertnita, brat Vladimira i Osantrixa). Odakle upravo kod tog „Ilias-a“ toliko postojanstvo? Dalje Kirpičnikov, ne priznavajući identičnosti onih pridjevaka „af Greka“ i „von Riuzen“, objašnjuje ih ovako: „въ сознаніи позднѣйшихъ поэтовъ эти два имени должни были отдѣляться и произошла странность такого рода: пѣвцы сѣверные отправляли Илиаса подальше отъ себя въ Грецію, а южные подальше отъ себя въ Россію“ 110. Ni to nije sasvim istina. U sjevernoj sagi nije rusko poreklo Ilije sasvim istrto, on je ipak i ovdje sin ruskoga kralja Hertnita, što ga je sjeverna saga pomaknula niže k jugu da bude „jarl af Greka“, tomu bijaše, može bit, taj uzrok, što mu je u samoj Rusiji zapremio mjesto „Valldimar“. Ali njegovi sinovi, Hertnit i Osid, opet stupaju u službu k Osantrixu, gospodaru Villcina-zemlje, i on sam nadje se bratu Valldimaru u pomoć protiv Hildebranda kao „grof Grčke zemlje“ Villcinasaga gl. 285 i 286. Ne gledeć dakle na pridjevak „af Greka“, ruska narodnost Ilije leži i u sjevernoj sagi u tako krupnim crtama, da ga ja nikako ne bih smio na prosto smatrati „заѣзжимъ богатыремъ изъ далекихъ странъ“. Napokon ima jošte jedan momenat, upravo filološke prirode, koji čini mi se da g. Kirpičnikov ipak premalo uvažuje, to je oblik njemačke rieči **I**lias. Prema zakonima njemačkog jezika očekivali bismo svakako **E**lias, jer su već u gotskom prievodu Ulfile grčke rieči sa *η* izražene vokalom *e*: Ἡρώδης got. Herôdês, slov. Иродъ t. j. Irod. Istina, Müllenhoff je navco i u njemačkom jeziku nekoliko oblika rieči povrh toga sa I (ib. str. 354), ali time ne gubi u našem slučaju ovo znamenito podudaranje germanskog Ilias von Riuzen s ruskim Ilijom svoga značenja.

§. 31. Meni se dakle još i poslije argumentacije prof. Kirpičnikova protiv Müllenhoffa prikazuje vrlo priličnom istini hipoteza Müllenhoffa, da je „Ilias von Riuzen“ ili „Ilias af Greka“ = ruski Ilija Muromec. Za moju je svrhu dosta, ako se ima to priznanje. Da li je sastavljač nordske sage kao „pismeni“ čovjek umiešao u Vilkinasagu Iliju ili je našao gotovu versiju u kazivanju njemačkih

ljudi, o kojem govori u prologu — to ostaje za nas ovaj čas jedno te isto. Mi tek želimo iz tog fakta, da se već u XIII vieku u sjevernogermanskoj sagi pominje Ilija Muromec uz Vladimira kao brat mu, izvesti novo svjedočanstvo o jakoj snazi ruske epike. Germanci, koji bijahu u Novgorodu i u drugim trgovačkim punktima u vrlo živahnu obćenju s Rusima, mogoše vrlo lako doznati o velikom poštovan'u, koje Rusi iskazivahu svojemu Vladimiru i njegovu najglavniju junaku Iliji — došavši kući pripoviedahu o tome svojima i tako postaše imena ruskih velikana, Vladimira i Ilije, popularnimi medju sjeverozapadnimi susjedima. Ovako mogaše o njima doznati takodjer sastavljač Vilkinasage, kad bismo htjeli samo minimum Kirpičnikov prihvatiti, koji u opće takodjer dopušta mogućnost, da je onaj neznanović „слышалъ какое ни будь имя и внушиваетъ его куда попало, чтобъ только замазать прорѣхи“ (str. 97). I ja se posvema slažem s Kirpičnikovim, da „русскаго въ разсказѣ Vilkinasaga *кромѣ именъ* ничего нѣтъ“, to će reći, ni ja nevjerujem, da bi oni Niemci koji slušahu u Rusiji kazivanja o Vladimiru i Iliji, osobito ob ovom pošljednjem, kakovu razgovietnu, konkretnu sliku o tim ruskim ličnostima ponieli bili kući svojima. Pak da i jesu, ona ne bi bila pristajala u okvir germanske sage u svojem izvornom obličju. Ja sam na drugome mjestu primjerima pokušao dokazati, kako narod, u kojega živi epska žilica, umie posve tudje, sa strane uzajmljene motive tako preraditi, tako konkretno narodnim karakterom zaodjenuti ili bar zaliepiti, da se većinom samo još po imenu junaka — a i to ne svagda — može naslutiti pravi izvor cielog kazivanja, pripoviedanja ili pjevanja. Dakle čak imena nijesu nepomična, podvrgavaju se preinačivanju prema želji naroda, da u nerazgovietnu skupinu zvukova unese kakav takav smisao. Ali gdje ima još i koliko spomena u imenu, kao ovdje u Valldimaru, Iliji, u gradovima Smolensk, Polock, Kiev, Holmgard — ondje trebalo bi da se čvrsto držimo tog jeditog sidra.

VI.

Stare kijevske uspomene sačuvane samo kod Velikorusa. Zašto nema južna Rusija bylina. Slovo o polku Igorevu Upliv na Zadonšćinu. Dume.

§. 32. Središte idealno sjevernoruskih ili velikoruskih epskih pjesama (= bylina) jest Kijev u južnoj Rusiji. Nova zagonetka. Kako to, da o kijevskom knezu Vladimiru i o njegoviem junacima neumiju ni slovca zapeti najbliži susjedi Kijeva, u opće ciela južna Rusija,

nekadašnja „Русь“ par excellence, nego se sve to pjesničko blago sačuvalo kao izključiva osobina velikoruskog naroda, po sjeveru i sjeveroistoku velike Rusije? Odakle n. pr. današnjim stanovnicima Olonecke Gubernije (kod Ladoškog jezera) toli živahno spominjanje o udaljenoj prošlosti daleko na jugu bivšega nekoč velikoga kneza kijevskoga? A stanovnici Ukrajine, koji okružavahu gradove kao Kijev i Černigov itd., da o njemu baš ništa ne znadu! Na riešenje ove zagonetke bi potrošeno mnogo dosjetljivih kombinacija, mnogo hipoteza, izmedju kojih vriedna je da se ne mimoidje mukom ova jedna: pokojni Pogodin, ako i nije bio filolog, ali mu se širok pogled i jaka snaga umovanja ne može odreći. Čitajući drevne ruske ljetopisce dodje jednom sasvim prostodušno na misao,[1] da u najstarijim južnoruskim ljetopisima nema ništa današnjega maloruskoga u jeziku; on se odmah sjeti i narodnih bylina, kojih takodjer nema medju Malorusima, i tako bijaše u njegovoj glavi gotov ovaj sud: u južnoj Rusiji do tatarskog gospodstva življahu Velikorusi, u 13 i 14 stoljeću izseliše se oni na sjever i istok, koji su do to doba prilično pusti bili — a u južnu Rusiju spustiše se sa karpatskog prigorja novi doseljenici i to su današnji južni Rusi ili Malorusi. Prem da se hipoteza Pogodinova o iseljenju Velikorusa i potonjem naseljenju Karpatorusa u Ukrajinu ne održe u ruskoj historikoetnografskoj nauci,[2] ipak fakt, da u južnoj Rusiji nema bylina o vre-

[1] On je ovu misao razvio u razpravi „Записка о древнемъ языкѣ рускомъ“, naštampanoj u 5. T. „Извѣстій импер. Академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности“ 1856 str. 70—92. Argumentacija iz bylina glasi ondje ovako: Малороссіяне есть народъ самой пѣвучій: почему же не сохранилось у нихъ никакихъ пѣсемъ о древнемъ нашемъ времени, между тѣмъ какъ эти пѣсни о Владимирѣ и его витязяхъ поются у насъ вездѣ, въ Архангелскѣ и Владимирѣ, Костромѣ и Сибири. Слѣдовательно опять тоже заключение: не Малороссіяне жили въ Кіевѣ во время Володимера а Великороссияне, которые разнесли тамошнія пѣсни по всему пространству Русской земли; str. 77.

[2] Uz Pogodina pristajaše već prije izrekavši istu misao P. Lavrovsky (sr. njegovu disertaciju: о языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей Спб. 1852 i članak: обзоръ особенностей нарѣчія малорусскаго, u žurnalu Minist. Nar. Prosv. 1859 br. 6) i do najnovijega vremena drži se toga mnienja P. Bezsonov, vjerujući mu ponajviše zbog bylina, sr. n. pr. u sedmoj svesci zbornika Kirejevskoga, u prilogu na str. 88, ovo umovanje, koje sasma naprominje Pogodina: когда по запустѣніи прежней югозападной или Кіевской государственной области, обращенной въ становище Восточныхъ выходцевъ, старожилы, одного племени и языка съ общимъ русскимъ или великорусскимъ,

menima kijevske kneževine, ostaje još jednako pitanjem neriešenim. Lako bijaše Maksimoviču pobiti Pogodina, gdje se radilo o južnoruskom narječju; ali riešiti zagonetku, za što u južnoj Rusiji danas nema već pjesama o knezu kijevskomu Vladimiru, ne podje za rukom niti Maksimoviču niti potonjim literarnim historicima. Maksimovič mišljaše, da je svetost kneza Vladimira — njegovim svetim moćima klanja se narod i danas s prevelikim poštovanjem — zaustavila kod južnih Rusa narodnu pjesmu, da ne povuče i njega u svoje kolo (što se danas o Vladimiru pjeva, to su više pobožne molitve nego li narodne pjesme), ali da to nije još nikakovo objašnjenje, uvidja svatko. Jer kad bi i bila upravo svetost naškodila Vladimiru: za što nema bar po koja pjesma o drugim historijskim ličnostima onoga vremena, kojih crkva nije posvetila? Najnoviji izdavači hi„storijskih“ pjesama maloruskoga naroda (gg. Antonovič i Dragomanov) uproše takodjer sve svoje sile, da dokažu, da ima ako i ne upravo u južnoruskim bylinama — kojih danas nema — a ono bar u nekim drugim južnoruskim pjesmama spomen kneževskih vremena; ali i njihova duboka učenost i marljivo potraživanje ne urodi gotovo nikakovim rezultatima. Kod većine pjesama, kojim oni podmeću onakav stari historijski karakter, jedva će se i tko s njima slagati: samo vatrenim patriotizmom ugrijano srce mogaše u onim pjesmama naći ili da bolje kažem u njih unieti onakav starinski

ушли оттуда на всегда и размѣстились вокругъ занятаго уже Московскаго средоточия, по окраинамъ его, болѣе или менѣе отдаленнымъ, гдѣ и сберегли былины богатырскаго периода — ихъ смѣнили новые поселенцы, того племени и нарѣчия которое съ тѣхъ поръ понынѣ отличается болѣе узкимъ именованиемъ Малорускаго. Подвинувшись въ старую область, по мѣрѣ ослабления восточниковъ, изъ Волыни и Подоліи, и еще далѣе изъ нынѣшней Галиціи и Карпатъ, они ничего не знали, какъ не знаютъ доселѣ, изъ былинъ о древнемъ киевскомъ периодѣ: ихъ думы прямо начинаются съ козачества, не старше его, не выше и не иначе, съ козачества малорускаго, украинскаго, по томъ запорожскаго. Начало ихъ — не старше XVI вѣка, языкъ — нынѣшнее малорусское нарѣчие . . . . Najrječitiji protivnik Pogodinove hipoteze bijaše pokojni M. Maksimovič, ličnost vrlo simpatična, čovjek široko obrazovan, ako i ne filolog ex professo. Njegov odgovor Pogodinu „Филологическія Письма“ (u žurnalu „Русская бесѣда“ 1856, III. 78—139) i „Отвѣтныя письма“ (ib. 1857, II. 80—104) i još druge kritičko-polemičke razpravice pročitat će još i danas svatko s osobitim zadovoljstvom, makar da o strogo gramatičkim osobinam južnoruskog narječja dan današnji imamo iztraživanje Potebnje i Žiteckoga.

smisao. Nu sve da i uzmemo, da je nješto historijskog ostalo u pjesmi br. 11 (княгня Иванко) ili br. 12 (князь Романъ) ili br. 18 (Журило, gdje izdatelji sjećaju na byline o Čurilu Plenkoviču) — to je sve gdje bih ja još donekle mogao pristati uz njihovo tumačenje — koliko se velikih prevrata moralo dogoditi u narodnoj poeziji južnoruskoj, dok ona spadne na take kratke pjesmice obredna značenja, da u njima spase pošljednji spomen svojih nekošnjih proslavljenika!

§. 33. Ima ipak dosta jakih svjedočanstva tomu, da je i južnoruski narod pjevao nekoč byline o južnoruskim knezovima i njihovoj slavi. Već a priori teško bi nam bilo vjerovati, da onaj isti narod, koji je pozniju epiku svoga života, kozačtvo, osvietlio tolikim brojem znamenitih pjesama — ograničeni broj današnjih duma, to je tek ostatak mnogo većega nekošnjega bogatstva — ne bi bio pjevao o predjašnjim svojim dogadjajima. Naklonost naroda k pjevanju epskih pjesama, to će reči svojih dogodjaja, niti se tako lako gubi niti tako lako dobija. Lakše je razumjeti, što narod potresen u svojoj duši novim velikim dogadjajima, pod težinom svježih utisaka, izgladjuje spominjanje prošloga te sadržinu pjesama obnovljuje. Po pojmovima dakle, koje sam si ja sastavio, izučajuć slovinsku narodnu poeziju, smije se iz eksistencije duma o kozačkoj epoki maloruskoga naroda zaključivati na bivši prije obstanak jednakih narodnih pjesama o kneževskoj epoki. To bijahu maloruske „byline“, uzimajući ovu rieč u njezinu najstarijem značenju, koje se sačuvalo u slovu o puku Igorevu. I zbilja to nije tek moje nagadjanje, nije puka hipoteza, već historijski fakt. Sreća htjede te se našlo „slovo“ o polku Igorevu, uneseno dosta neokretnom rukom u stare knjige, a sačuvano u jednom jeditom rukopisu 15 ili 16 vieka, koji je žalibog poslije izgorio u Moskvi. Što je „slovo“, ne gledeć na njegov poorušeni književni oblik? Ništa drugo, van maloruska „duma“ 12—13 stoljeća ili maloruska „bylina“ onoga vremena. Jedno i drugo nazvanje pristaje. Reknemo li, da je slovo „duma“ — time priznasmo njegovu najbližu svezu u načinu poetskog izlaganja s potonjim dumama — o tome se poslije dokaza Maksimoviča i Buslaeva[1] ne može sumnjati. Reknemo li, da je slovo „bylina“, time označismo njegovo značenje i položaj u južnoruskoj literaturi

[1] Ja mislim na Maksimovičevo izdanje narodnih južnoruskih pjesama, osobito ono od god. 1849, gdje su u opaskama pod tekstom navedena paralelna mjesta iz slova o polku Igoreva, za tiem na prekrasnu raspravu Buslaeva: „Объ эпическихъ выраженіяхъ украинской поэзіи“ u

a podjedno izrekosmo, da je slovo i zbilja uza svoju najbližu svezu s dumama još jako srodno sa sjevernoruskim bylinama, svakako srodnije od potonjih duma. Južnoruski narod imadjaše svoje byline kao i sjevernoruski; pjesnik slova kaže: начати же ся тъи (čit. той) пѣсни по *былинамъ* сего времени а не по замышлению Бояню, time je izrikom istaknuto, da njegova pjesma držeći se vjerno onoga, kako *je bilo* (былина = dogodjaj), i sama hoće da bude „bylina“ t. j. pripoviedanje istine, istinita dogodjaja: то старина, то и дѣяние, kako se kadšto završuju današnje velikoruske byline. Odnošaj dakle pjesnika prema pjesmi bijaše u južnoruskim bylinama, sudeći po slovu, onaj isti, koji danas još opažamo u sjevernoruskim bylinama. Ali izlaganje sadržine, da već sam izbor sadržine u starim južnoruskim bylinama, napominjaše skorije potonje dume nego li suvremene ili današnje sjevernoruske byline. Ili zar nije spomena vriedno, što u slovu i u zadonšćini, jedinim ostatcima stare maloruske i južne velikoruske epske poezije, pjesnik slavi poraz, oplakuje nesreću, kao u svakoj dumi što biva, dočim sadržaj velikoruskih bylina redovito slavi — junačtvo ovjenčano potpunim uspjehom?

U slovu pominje se takodjer još vladimirski krug narodnih pjesama, ako i nešto tamno. Što znače rieči pjesnika slova — ja, razumie se, mislim slovo u njegovu izvornu obliku, koji se razrušen danas jedva raspoznaje — gdje veli: Почнемъ же братие повѣсть сію отъ *стараго Владимера* до нынѣшняго Игоря, nego li da htjede i on svoju „bylinu“ nadovezati na onaj slavni krug Vladimirovih vremena? Taj će smisao imati i ono često spominjanje „vješćega“ (= vještaca) Bojana, koji se u slovu uzima kao historijska ličnost, kao bivši nekoč znameniti pjesnik „staroga Jaroslava“ (1019—1054), „hrabroga Mstislava“ (Vladimirova sina) i „krasnoga Romana Svjatoslavljiča“ († 1079). Prem da dogodjaj, o kojem pominje slovo (1185—1186), nije se nego za sto godina kasnije zbio, opet je Bojan, taj tobožnji pjesnik jedanaestoga vieka, izišao skrozimice mitičan. On pjevaše uz mnogostrunu harfu (своя вѣщіа пръсты на живая струны въскладаше), njegove pjesme bijahu na toliko slavne, da se je još pjesnik slova cielih fraza iz njih sjećao, kao one „pripievke“: ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду суда божиа не минути ili one: тяжко ти головѣ кромѣ

njegoviem Очерки I. 210—230. Sr. takodjer primjere izvadjene iz ruskih ljetopisa kod Sreznevskoga: „Извѣстия импер. ак. Надукъ VI. 342 do 344.

плечю, зло ти тѣлу кромѣ головъı — ali s druge strane bješe Bojan čudo od vještca, on bi se umio prometnuti u sivog orla ili mrkog vuka ili umiljenog slavulja, odakle je i pjevanje mu izraženo glagolom ущекотать; najposlije on se zove unukom boga Velesa a nosi pridjev „вѣщей“ t. j. vještac. Ovako se ličnost Bojana rasplinula u mitos ili da okrenemo, što će biti bliže istini, recimo pjesniku „slova“ bijaše dobro poznata množina bylina ili duma južnoruskih o „starim knezovima“ (пѣснь старымъ княземъ), počam od „staroga“ Vladimira i njegovih sinova; ovim bylinama, koje su bile razprostranjene po narodu te ih je svatko dobro poznavao, nije se znalo za začetnika, za „pjesmotvorca“; narodna fantazija, u kojoj učestvova takodjer sastavitelj „slova“, sastavi si konkretan lik takova pjesnika u Bojanu. Po narodnome mišljenju bijaše Bojan sastavitelj onih pjesama o slavi starih vremena, ali podjedno: vještac, koji se umio pretvarati u životinje. Isto pripovieda Liudprand (Pertz Mon. Germ. V. 309) o jednom sinu cara bugarskoga Simeuna, koji se takodjer zvaše Bajan: duos filios habuit, unum nomine Bajanum, alterum Petrum, *Bajanum* autem adeo foere *magicam* didicisse ut ex homine subito fieri *lupum* quamvecunque cerneres feram. Pokojni Venelin bijaše toga mišljenja (sr. Изслѣд. объ Истор. Болгаръ, M. 1849, 263), da onaj u slovu pominjani Bojan i nije nitko drugi van taj bugarski carević Bajan. Ovo mišljenje nije tako nerazložito, da se ne bi smjelo još danas izriekom spomenuti. Ja bih ipak volio da kažemo, da je i kod Bugara i kod Rusa bio jednak mithos, jednako narodno pričanje o vještcu Bajanu-Bojanu: u Bugarskoj pričaše o njemu po svjedočanstvu Liudpranda kao sinu cara Simeuna (Liudprand govori o njem kao bivšem, a za Petra naročito dodaje: qui nunc usque superest), u Rusiji kao unuku Velesa: ondje dakle bijaše samo carskog, ovdje upravo božjeg roda.[1]

§. 34. Da se je u „slovu“ o polku Igorevu samo jedan obrazac sačuvao, kojemu jednakih bijaše u južnoruskoj starini velika množina, o tome neće posumnjati, tko ima na umu s jedne strane odsiev slova u mnogim pojedinostima u starim južnoruskim ljetopi-

[1] Ja pristajem uz kneza Vjazemskoga, kada veli (Замѣчания на слово о плъку Игоревѣ, Спб. 1875) str. 504, подъ словомъ „Боянъ“ пѣвецъ Русскій совершенно правилно обозначаетъ цѣлыи кругъ пѣвцовъ — s takim ograničenjem, da je Bojan ili Bajan ime kolektivno, kojim sva dojakošnja narodna poezija dobi svoju personifikaciju, svoj osobni početak. Veća čest drugih kombinacija učenoga komentatora ostat će tek ne bezkoristnim, oštroumnim nagadjanjem.

sima, s druge strane u današnjim maloruskim narodnim pjesmama. Naturam expellas furca, tanem usque recurret. Najočitije ipak pokazuje se zavisnost o slovu, njegovoj dikciji, slikama i upravo riečima u onom poetskom pripoviedanju i opisu poraza, koji se pod naslovom „slovo o zadonščině“ ili „skazanje o pobojišći“, „pověstь o pobojišći“ itd. proteže na groznu bitku na Kulikovu polju od g. 1380. Sasma na staru bylinu ili dumu naliči onaj tekst „Zadonščine“, koji je poslije drugih Sreznevsky g. 1858 izdao u 6. T. Извѣстій“, a za njim preštampao Erben g. 1870 (sr. takodjer skraćeni tekst u petoj knjizi „Ученыхъ Записокъ“ g. 1859, III. 57 do 60), ali još i u drugim variantama istog „skazanija“ ima više ili manje poetskih odlomaka. Važnost „zadonščine“ sastoji se osobito u tome, što daje novu potvrdu „slovu o puku Igorevu“; jer o tome nemože biti ni najmanje sumnje, da je sastavljač „Zadonščine“ dobro poznavao slovo, kad je ciela mjesta iz njega gotovo rieč po rieč unesao u svoj opis. Evo za dokaz nekoliko paralela:

Zadonščina.	Slovo.
Лудчи бо намъ братие начати повѣдати иними словесы отъ похвальныихъ сихъ и о нынѣшнихъ повѣстехъ похвалу ... *Начати повѣдати* по дѣломъ и по *былинамь.*	*Не лѣпо ли ны бяшетъ братие начяти старыми словесы* трудныхъ повѣстій . . . *Начати же* ся тѣй пѣсни *по былинамъ* сего времени . . .
Не *проразимся мыслию* но землями *помянемъ первыхъ лѣтъ времена* . .	*растекашется мыслию* . . . *помняшетъ бо* . . *первыхъ временъ* усобицы . .
Той *бо вѣщій Боянъ* воскладая свои златыя *персты на живыя струны* пояше *славу* русскымъ *княземъ* . . .	*Боянъ* же . . *своя вѣщіа пръсты на живая струны въскладаше,* они же сами *княземъ славу* рокотаху . . .
Кони ржуть на Москвѣ, *бубны* бютъ на коломнѣ, *трубы трубятъ* въ Серпуховѣ, *звенитъ слава по всей земли руськой* . .	*Комони ржуть* за Сулою, *звенить слава* въ Кыевѣ, *трубы трубять* въ Новѣградѣ . .
Соловій птица *чтобы еси выщекотала* . . .	*Соловію* старого времени *абы* ты сіа плъкы *ущекоталь*
Ти *бо* бѣша въ сторожевыя полкы на щитѣ рожены, *подъ*	А мои ти Куряни свѣдоми къмети: *подъ трубами повити,*

трудами повити, подъ шеломы възлѣлѣяны конецъ копія вскормлены . . .

Сѣдлай брате Ондрей *свой борзыи комони, а мои готови . . . . .* Гряиуша *копія харалужныя . .*

. . Тогда *поля костьми насѣяны, кровьми полияны, бѣды* возпиша

подъ шеломы възлѣлѣяни, конецъ копія въскръмлени . .

Сѣдлай брате свои брѣзыи комони а мои ти готови . . трещать *копія харалужныя въ полѣ* незнаемѣ *. .* чрьна земля *. . костьми была посѣяна а кръвию полыяна . .*

Teško je presuditi, kakim načinom uzajimaše sastavljač zadonšćine pomenute slike i fraze iz slova o polku Igorevu. Da li iz pisanog teksta ili iz ustnog predanja, kako se čini Sreznevskomu? Knjižni oblik slova i zadonšćine daje veću priliku istine prvomu načinu; ali ako uzmemo, da je u staro doba bilo bar nekoliko takvih „bylina“ ili „duma“, kao što je sva prilika misliti, tada bi moglo biti, da su mnoge poetske slike i fraze prelazile uzajimanjem iz jednog pjesmotvora u drugi, kao opće narodno blago, kao gradja više manje potrebita kod svake byline ili dume. Ja ipak volim vjerovati, da je autor Zadonšćine imao upravo tekst slova pred očima, bud mu bio u pameti bud ležao pred njim u knjizi.[1] Misli se, da je onaj rukopis, u kojem se našlo slovo, bio čak mladji od ovoga sa zadonšćinom (rukopis slova po nagovieštanju Tichonravova nije bio stariji od konca XVI stoljeća, a za rukopis Zadonšćine znamo, da je iz druge polovice XV stoljeća. sr. Ученыя зап. V. III).

§. 35. Najranije dume kozačke epoke dopiru sadržinom svojom pod konac 16 stoljeća. Medju slovom dakle ili slovima, ako uzmemo da ih je više bilo, koja biše složena u 12—13 vieku, i najranijim dumama leži pusta prostorina od tri do četiri stotine godina, o kojoj ništa ne znamo. Ali mi si možemo živahno predstaviti sve jade, koje je narod južnoruski prepatio u to doba grozne tišine. Vječito

[1] Najglavniji razlog pukoj knjižnoj imitaciji slova u zadonšćini nalazim ja u pominjanju Bojana, koji u Zadonšćini baš nikakove osnove nema. Vidi se čak, da pisac Zadonšćine nije pravo shvatio role, koju Bojan igra u slovu. U slovu bijaše Bojan personifikacija narodnog ruskog pjesničtva o slavi starih vremena, počamši od Vladimira; autor zadonšćine ne znajući toga, pretjera njegovu funkciju te kaza, da je Bojan pjevao slavu *sviju* ruskih knezova redom: „первому князю Рюрику, Игорю Рюриковичю и Святославу, Ярополку, Владимеру Святославичю, Ярославу Володимеровичю.“ To nije ništa drugo nego besmislena ampfifikacija.

jadanje, kojim je sve do ovog časa obilježena narodna južnoruska poezija, svjedoči odveć rječito, kakova su ono bila vremena. Kad već samo spominjanje poslie viekova navraća suze na oči, kako istom bijaše u istini? Južni Rus obilovaše od iskona bogatstvom čuvstva, nagibaše na santimentalnost; dugovječna patnja rastoči ga još više. I poslije, postavljen medju dvie neprijateljske vatre, medju Turčina i Poljaka, vječito napadan i gonjen sad s ove sad s one, a kadšto čak s obadvie strane, moradijaše istina odivljati u svojim običajima — kratkovidna Evropa još se i danas plaši Kozaka —, ali njegova duša, koje najčišći izražaj bijaše narodna pjesma, osta jednako blaga, mekana i ćutljiva. Južni Rus ne bijaše u neprilici, isto kao Srbin, da bude htio u svojim pjesmama proslaviti junačtvo, hrabrost i smjelost svojih vitezova, ali on je volio pominjati svoje teške nesreće, svoje stradanje za vjeru Hristovu. To je zadatak njegovih duma kazačkog doba isto kao što, čini se, bijaše i predjašnjih dotatarskih.

Broj duma, o kojima se može pouzdano reći da su čisto narodne, vrlo je malen dan današnji. Nekoč, n. pr. još u prošlom vieku, bijaše ih znatno više, ali nitko se nije postarao da ih pobilježi. Nema sumnje, da je poljska inteligencija u 17 i 18 stoljeću dobro poznavala ruske dume, to se vidi još odatle, što je neki poljski pisac Stanislav Temberski u knjizi štampanoj g. 1669 u Krakovu (Chronologia synoptica palmitis Coributei 16—17) izložio latinskim jezikom sadržinu jedne dume: mučeničku smrt Dmitrija Višnjeveckoga (1564), koja se još danas pjeva, ako i ne upravo o Dmitriju Višnjeveckom, ali o nekom Bajdi (sr. kod Antonoviča i Dragomanova br. 40). Žegota Pauli naštampao je čak iz starog rukopisa XVII vieka, ako je istina, jednu pjesmu o zauzeću Varne, koja, ako i nije prava duma, ali vrlo naliči na dumu (Ż. Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I. 134). U poljskoj literaturi 16. i 17. stoljeća pominju se češće pjesme, s nazvanjem „duma“, rieč dobi čak opširnije značenje, te bi upotriebljena za svaku pjesmu žalostnu, ali i za maloruske dume; n. pr. Petrycy, poljski filosof 16—17 stoljeća († 1626) u prievodu Aristotelove politike u jednoj svojoj opasci veli: insze jest śpiewanie pieszczone, jako są lamenty, dumy; insze śpiewanie męzkie jak na wojnie. Dawali im Grecy pewne przezwiska od powiatów Doryka, Frygika, jak u nas *Ruskie lamenty, Podolskie dumy*. Znamenito, što poljski filosof smatra podoljske dume ženskim, lirskim pjesmama (śpiewanie pieszczone = pjevanje nježno); kako se čini, nije ih on izbliže po sadržaju niti poznavao, već se ravnao po vanjskim znacima, po pjevanju, punu

čuvstva, uz muziku na mnogostranoj banduri ili kobzi. Pjesnik Czahrowski (1597) obraća se jednom k svojoj liri ovim riečima: „Powiédz wdzięczna *kobzo* moja, umie-li co *duma* tvoja“, ovo je dakako samo nakit, ali skroz uzajmljen od narodne poezije maloruske, gdje su kobza i duma nerazdruživi drugovi.[1]

§. 36. Već je sprieda u kratko spomenuto, da današnje dume i današnje byline nemaju gotovo ništa zajedničke sadržine. Osim Oliksija Popoviča i vrlo problematičnog Čurila (običnije Žurilo), koji se tek u jednoj svadbenoj pjesmici navodi (sr. br. 18 u Antoniviča-Dragomanova) — nije se dosele ništa našlo.

Ali svjedočanstva iz XVI i XVII stoljeća, da je u ono doba Kijev još koje što znao o Iliji Muromcu i drugim „bogatirima“, opravdavaju po mojem mišljenju hipotezu onih literarnih historika (n. pr. Or. Millera), koji iza novijega sloja današnjih južnoruskih duma (t. j. duma kozačkih) ištu stariji sloj južnoruske epike, naslućuju starije južnoruske dume (sr. slovo o puku Igorevu), sadržina kojima bijaše po svoj prilici onakva, kakovu bismo imali u velikoruskim bylinama, da nije vrieme i njih rastočilo, poštediv tek glavnu osnovu t. j. nekoliko ličnih i mjestnih imena.

Južnoruska epika služi velikim dokazom glavnoj misli, koju se trudi utvrditi ova moja rasprava; ona potvrdjuje iznovice vrlo znamenitim načinom, da se epska poezija ne gubi tako lako ondje, gdje njen tajinstveni vrutak leži u duši naroda. Ciele vjekove bijaše velika čast južnoruskoga naroda u državnoj zajednici s poljskim plemenom, gospodstvo poljske šljachte zasizaše duboko u priedjele južnoruske — i opet što vidimo? Niti bijaše južnorusko pleme toli jako, da bi svoju epsku poeziju saopćilo ili nametnulo susjedima poljskim, niti mogahu ovi susjedi poljski, pače gospoda, zatrieti taj osobiti poetski dar kod svojih ruskih inoplemenika. Viekovi

---

[1] U poljskoj pjesmi „swiatowa roskosz“ (Hieronyma Morsztyna, od g. 1606) pominju se „dume“ upravo kao svojina kozaka:

— — — obok przeraźliwe
stado *kozactwa* stoi: tym surmacze graią
woynopamiętne dumy . . . i nešto dalje opet:
Kozakom też surmacze przeraźlivi graią
psalmi woienne, ktorych tak trzezwo słuchaią.

Pjesnik nije nezgodno maloruske dume prozvao „vojenim psalmima“.

U knjizi „Oekonomia albo porządek zabaw ziemianskich“, izdanoj g. 1648 u Krakovu (preštampanoj u II tomu Biblioteki starożytnéj) pominje se takodjer kobza kao svojina Ukrajine:

W skrzypce zagrawszy skoczno, *w kobzę ukrainską* (str. 237).

robovanja: stradanja, zamienjeni viekovima borbe i stajanja na straži izmedju dva neprijatelja, ne bijahu dosta jaki, da unište južnorusku epiku, oni mogoše samo istisnuti iz duše naroda spomen jednih a utisnuti u nju spomen drugih dogodjaja: sadržaj južnoruskih duma podvrgavaše se promjenama, ali oblik i cieli osnutak osta neizmienjen.

Time ja htjedoh da utvrdim sam fakt, protumačiti ga — ne podje još nikomu za rukom, niti će igda poći To ostaje nam isto tako tajnom, kao što si n. pr. ne umiemo protumačiti, za što kod nekoliko rodjene braće u jednoga brata ima osobita naklonost k muzici, kod drugoga k poeziji, kod trećega ni k ovomu ni k onomu itd. Nešto slična vidimo zbilja i kod slovinske braće: brat Čeh nadaren je osobitom pameti za muziku, Poljak za ples; prema tomu je i njihova narodna poezija, ona se odlikuje lirskom nježnošću, živahnim okretom misli i izražaja, ali za široku i polaganu epiku ne pokazaše ni vještine ni naklonosti, sadržina njihova epskog vieka osta izražena u pričama, sagama, koje se ne saviše u poetski krug, ne primiše poetskog oblika. Protivno tomu „brat“ Rus i „brat“ Srbin, članovi iste porodice slovinske, ne prionuše jednakom voljom niti za muziku niti za ples, u obim vještinama oni su manje okretni, manje živahni; ali njihova ozbiljnija, spokojnija ćud pristajaše jako dobro epskoj poeziji, kojoj pritekoše u pomoć dogodjaji iz njihova života, njihove historije. I tako se njihova jakost očitova u epskim narodnim pjesmama. Teže je pronaći glavne crte narodnog karaktera kod neke druge braće, n. pr. kod Bugara i Hrvata, koji kako se čini ipak odrješito prianjaju za istočnu, epikom nadarenu polovicu Slovinstva, dok su se Slovenci pribili onoj drugoj, zapadnoj, lirskoj polovici.[1]

---

[1] Ako bi se komu čudno činilo, za što neka slovinska plemena nijesu pokazala ni prilike ni vještine za narodnu epiku, — taj neka uzme na um, da je tako bilo i u drugih naroda. Dosta će biti, ako napomenem primjer iz francuzkoga naroda. Sjeverna Francija imadjaše od VI do X vieka množinu epskih narodnih pjesama: iz kojih se razviše u XI—XIII vieku nebrojene *Chansons de Gestes* (računa se oko 80 takih epopeja, a cielo bogatstvo rukopisno presiže preko 800!), a *južna Francija* ne učestvuje u tom izobilju van jednom jeditom pjesmom, sve je ostalo sa sjevera uzajmljeno. I kod Francuza mišljaše nekoč poznati M. Fauriel, da treba spasti čast francuskog juga te i njemu ustupit dio francuske epike, ali „les arguments superficiels dont faisait bruit le patriotisme méridional de M. Fauriel ont été ruinés par une critique plus pénétrante et l' on s' accorde à reconnaître

VII.

Južnoslovinski ljetopisi ne govore o pjevanju, nego samo malo. Svjedočanstva iz 14. 16. 17. i 18. stoljeća. Dalmatinsko dubrovačka književnost mukom odobrava narodnu poeziju. Tragovi narodne poezije u najstarijih lirika, u Hektorovića, Gundulića, Palmotića. Prvi skupljači u 16 stol. Kačić.

§. 37. Da još vidimo prošlost narodne poezije kod južnih Slovina. I tu prodjoše kraljestva i carstva, ne unesavši baš nijednoga spomena u veliku knjigu narodne historije, ne zabilježivši ni jednoga pjesnika ni jedne pjesme na prazni list pismenih tradicija. Kada staneš list po list prevraćati zapiske to domaćih to inozemnih pisaca o životu južnoslovinskih naroda, jedna krvava crta vuče se od kraja do konca; vječiti razdor nutarnji, napadanje spolja, otimačina, palež i proljevanje krvi, silovitost i okrutnost — takim je potezima naslikana južnoslovinska prošlost u memoarima, ljetopisima i listovima onoga vremena. Za dobre strane narodnoga života, za množinu krasnih narodnih institucija u familiji i općini, za razne običaje naroda — za taka svojstva nema pero tudjega kao ni domaćega pisca nikakva smisla. Tko na priliku neće visoko cieniti Tomu arkidijakona spljetskoga: a kaku sliku prošlosti crta njegovo pripoviedanje? Vrlo žalostnu. Hrvatski elemenat bijaše preziran i tlačen te nečuvenom okrutnošću utamanjivan od spljetske „latinske“ gospode. Jednom prilikom ustaše Splićani protiv „Hrvata“ Vlčete koji se utvrdio bio u gradu Ostrogu sa svojim rodom. Evo što o tome pripovieda obrazovani Latinac: do skora Splićani dobiše u svoje ruke neprijatelje sa ženama i djecom te ih svezane odvukoše k sebi. Tada „ínito consilio“ razoriše im sve, ne poštediv ni crkve, čak grobova ne ostaviše na miru, nego „sparsim ea proiecerunt in campum“. Uhvaćenike turiše u tešku tamnicu gdje tri dana „sine cura iacentes, cum famis sitisque tabescentia resoluti tum carceris squalore suffocati, plures eorum ibidem expirarunt“ (cap. 30). Toma ne nadje za potrebito, da i kojom riečju ukori toliku okrutnost. Jesu li poslije Turci, koji tek zamieniše latinsku gospodu, mogli okrutnije postupati? Evo vidite, iz kakove se gradje slagala ona narodna misao o nevjeri latinskoj. Tko će očekivati potanke opise o životu i običajima naroda, na koje se gledalo s takim preziranjem ili od koga se odvraćalo s užasom? Ova jedna crtica objašnjuje

---

que, sauf une exception, la littérature provençale ne compte d'autres poëmes épiques que ceux q' elle a traduits ou imités de l'épopée du Nord“. M. Ch. Aubertin Histoire de la langue et de la littérature françaises au moyen âge. I. Paris 1876, 152; sr. takodjer Bibliothèque de l'Ecole des Chartes XXVIII, 40—50 rasprava P. Meyera o provansalskoj epici.

nam, za što se o narodnoj poeziji Hrvata, Srba i Bugara ne čuje gotovo ništa sve do početka šestnaestoga vieka, dok ne dodje u Dalmaciji i Dubrovniku slovinski elemenat do kulturnog i literarnog razvitka.

§. 38. Prije ipak nego li priedjemo k narodnoj literaturi dalmatinsko-dubrovačkoj, hoću da navedem ona dva tri mjesta, koja sam napabirčio po raznim historijskim izvorima.

Vizantijski ljetopisac Gregoras Nicephorus opisuje svoj put od g. 1325—26 kroz Maćedoniju i Srbiju. Došav o uskrsu na Strumicu, jadikuje što ne može carigradskom slavom proslaviti praznika, za to što su stanovnici onoga mjesta prostaci (quippe quum barbara fere lingua utantur) i težaci (et iis sint moribus qui aratrum et ligonem imprimis deceant). Osobito se Grku zgražaše od bugarskog jezika i pjevanja (neque enim cum sonum edebant qui etsi semibarbarus tamen modulatus foret et aliquis ipse quoque esse censeretur ut semilydius et si fas dicere semifrygius, sed belluinum plane et montanum sonabant, quo ritu nomades ipsi canerent, gregibus suis praeeuntes ad juga et silvas). Kada se poslije crkvene službe dao na odmor, gledaše kako stanovnici onoga mjesta, Bugari, slave praznik i svetkovinu *igranjem kola* (ibi quum toto die consisteremus partim solemnitatis reverentia partim acquiescendi et recreandi animi causa, e moenibus tamquam e nubibus in subjectam vallem prospectantes, tum alia quae in festivitatibus fieri solent tum *choreas virorum, adolescentum et puerorum* spectabamus). U njegovoj pratnji bijaše Bugara i Srba. Putujući pustim mjestima, šumom i klancima, gdje se i od razbojnika bojati bilo, čudi se Grk, što se ti njegovi pratnici ne boje kao on, već pjevaju turobnom melodijom slavu junaka, o kojima on niti je što čuo niti vidio (τῆς γε μὲν ἑπομένης θεραπείας οἷς οὐδὲ πάνυ τοι τῶν παρόντων ἔμελε φόβων ἦσαν οἱ φωναῖς ἐλῴωντο καὶ μέλεσι τραγικοῖς ἤδον δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν ὧν οἷον κλέος ἀκούομεν οὐδέ τοι ἴδομεν). Njihovo pjevanje odjekivaše po gudurama, povećavajuć šum, koji je i bez toga grozan bio, što je jadnomu još više straha zadavalo. Kasnije da kako umio je on taj efekt odjekivanja vrlo živahno opisati: αἵ τε περὶ ἡμᾶς φάρογγες καὶ ὅσα μεταξὺ κοῖλα τῶν πέριξ ὀρῶν περιλαμβάνουσαι τὴν κραυγὴν καὶ ὥσπερ ἔμψυχοί τινες ἀκήρατον φυλάττουσαι τάυτην καὶ ἀπαθῆ καὶ τῶν ἄρθρων ὁμοίως ἔλουσαν κατὰ διαδοχὴν οἷον ἀντήλουν καὶ ἀντεφώνουν ὥσπερ ἐν ταῖς λορείαις ἐπόμεναι καὶ αὗται καὶ ἀντάδουσαι πρὸς τὸ τοῦ μέλους ἐνδόσιμον.

Koliko je ovo mjesto općenito, ipak vriedi, da ga nešto izbliže

pomotrimo. Kako rekoh, ova se pripoviedka proteže na g. 1325. Najslavniji junaci, o kojima pjeva današnja junačka pjesma srpska ili bugarska, Relja († 1343), Momčilo († c. 1360), Kraljević Marko († 1394), Vukašin i Uglješa († 1371), Bogdan Jug, Lazar, Vuk, Miloš itd. padaju svojim junačtvima iza g. 1325. I opet kazuje Gregoras, da su njegovi pratnici pjevali κλέα ἀνδρῶν. Mi dobijamo dakle u riečima grčkog putnika, ako nas je volja njemu vjerovati, protiv čega ja ne vidim razloga, vrlo važno svjedočanstvo o davnoj srpsko-bugarskoj epici, koje sadržaj bijaše raniji, stariji, od onoga, o čemu se danas pjeva. Nova potvrda za moju misao, da narodna epika ne počinje iznebuha, kao što i tako skoro ne prekida, da joj se samo sadržina mienja, istiskujuć noviji dogadjaji starije; ali oblik pjesama, sav epski materijal ostaje. Po svjedočanstvu Gregore Nikifora dopire srpsko-bugarska epska poezija nazad epoke turskih invazija, u 13., 12. itd. viek. Tko bi umio danas reći, o čemu se tada pjevalo. Toga mi za sigurno ne znamo, ali se donekle možemo domišljati, da su ono bile pjesme o raznim junačtvima, možda takodjer o onakim knezovima, o kojima mnogo pominje dukljanski ljetopisac. U opće cieli onaj „libellus Gothorum“ sadrži toliko poetskih stvari, da bi se lako moglo vjerovati, da je nepoznati kompilator crpao gradju, barem dielomice, iz narodnih pjesama.[1] Nu kad već ne možemo znati, što je bio predmet onih davnih pjesama, onih κλέα ἀνδρῶν, mislim da bismo smjeli bar toliko ustvrditi, da je tadašnjim pjesmama, još bolje nego li današnjim, nedostojalo nutrašnjega jedinstva, jedinoga epskoga kruga i epske sveze, kojom se sadržina od više pjesama veže jedna za drugu. Drugim riečima, tadašnje epske pjesme ne dobiše još svoga Kraljevića Marka, a lako se razumie, za što ne: iz historije znamo, da prije turske invazije nijedna velika ideja zajednička nije tako općenito i na široko obladala cielim narodom bugarskim i srpskim, kako sada ideja borbe protiv ljutoga vraga hristjanskoga. Četrnaesto dakle i petnaesto stoljeće dadoše novi silni impuls

[1] Kad je već ono u tekstu napisano bilo, dobih posljednju svesku (XI i XII) žurnala „Периодическо Списание“, gdje vriedni bugarski historik M. Drinov izriče istu misao o tako zvanoj dukljanskoj kronici. On čak misli, da je dobro poznati „Prelimir“ bio bugarski junak narodnih pjesama te iz pjesama dopao to u kroniku to u pomenik bugarskih careva. Drinov nadje u jednom pomeniku „Plěnimira“ te misli, da je „Prelimir“ samo pokvaren oblik mjesto „Plěnimira“. G. Drinov mogao bi se pozvati za dokaz identičnosti na oblik „Plerimirus“ (sr. u izdanju Črnčićevu na str. 36), koji je zbilja vrlo na blizu bugarskomu „Plěnimiru“. Ipak za sada još to nijesu nego li domišljanja (Пер. спис. XI—XII, 1876, 115).

narodnoj epici; pojavljenje Turčina na balkanskom poluotoku i propast hristijanskih država — to dvoje porodi iznovice epski viek, novu epsku poeziju. Srbi i Bugari bijahu ranije i jače na pogazu, nego li Hrvati: za to i dobi ova epska poezija karakter srpski i bugarski. Istom uskoci i drugi preseljenici iz Stare Srbije, Hercegovine, Bosne i drugih nutarnjih zemalja na zapad i sjever, u Dalmaciju, Primorje, Hrvatsku i Slavoniju, raznesoše slavu srpskih epskih junaka, kao n. pr. Kraljevića Marka, na sve strane srpskoga i hrvatskoga naroda: srpska epika posta zajedno i hrvatskom. Time ja ne mislim reći, da Hrvati nijesu imali druge epske poezije, van koju dobiše s istoka, već samo da je veća slava junaka, što se okreću oko kosovske katastrofe i prvih ratova turskih, potamnila mnogu manje znatnu sadržinu.

§. 39. Još ranije svjedočanstva, o kojem bijaše upravo rieč, protezao bi se spomen epskih pjesama, da ima kakova autentična potvrda za ovu viest, koju Appendini po Lukariu navodi: Il Luccari parlando dei Narentani racconta, che un loro Principe già prima del 1000. proteggeva molto i Ragusei, perchè con siffatte istorie eternavano le imprese dei principi slavi (Not. ist. crit. II. 256). Ja nemam Lukaria pri ruci te ne znam, da li je on pod riečima „siffatte istorie“ upravo narodne pjesme razumievao; ali toliko je općenito iz historije poznato, da sam grad Dubrovnik nije nigda njegovao[1] epskih pjesama, nego ih je dobivao iz Hercegovine, Bosne, Konavlja i Primorja. I drugovanju Nerećana s Dubrovčanima lako je pogoditi uzrok, tomu još ne treba nikakve romantske ljubavi.

Čak takovim bilješčicama, gdje se samo općenito govori o veselju i pjevanju, ne obiluje ljetopisno kazivanje o južnoslovinskim krajevima. Dakako nesretnim krajevima riedko i bijaše do pjevanja. Kada g. 1344 dodje Zadranima glas, da će im kralj ugarsko-hrvatski doći u pomoć, bijaše u gradu veliko veselje, o kojem anonymus ovako piše (Schwandtner III. 679): totus vulgus laetatur, inaestimabilem suscepit laetitiam, tripudia et *choreas per vicos* discurrere compellitur. Nam tota civitas ingenti exultat gaudio, nunc *cantica suauia cum melodiis, campanis ac tubis* totat urbem circumeundo discurrunt; i malo kasnije istim povodom: fiunt per vicos mirabilia modulamina vocum, hymnorum et sonettorum, cum tubis et lyris miscent suaues melodias, tota plebs laetatur (ib. 685). Pol vieka kasnije (1402 g.) bijaše jednako veselje u Zadru, kad unidje u nj

[1] Sr. o tome Makuševa Изслѣдования объ истор. памятникахъ Дубровника. Спб. 1867, 73.

namjestnik kralja Ladislava po imenu Aloysius, o kojem suvremenik (Paulus de Paulo) ovako izvješćuje: post prandium tripudia et *chorea* in domo ser Ludovici de Matafaris *in logia et per plateam cum dominabus* Jadrensium (Schwandtner III. 747).

§. 40. Kada je g. 1531 iz Beča odpravljeno poslanstvo u Carigrad, bi mu pridružen kao sekretar Slovenac Kuripešić ili Kuripečić, koji opisa taj put u riedkoj knjizi: Itinerarium, Wegraiss ec. Ondje se već izrikom pominju srpske ili hrvatske narodne pjesme, čak imena nekojih junaka: 1. von *Malkoschitz thut man viel in Croatien und Bossen von seinen redlichen thaten singen*, 2. *von den ritterlichen thaten des treuen dieners des herzogs Pavlovitz von Radasel genannt singen die Bossner und Crabaten noch viel lieder*, 3. *von dem Khobilouitz werden noch jetzt in Krabaten und der ende viel lieder gesungen.*[1] Ovo je svjedočanstvo dvojako znatno: iz njega se vidi, da je već početkom 16. stoljeća sadržina pjesama kosovske katastrofe prekoračila uzane granice srpske, jer se o Kobiloviću (= Milošu Obiliću) mnogo pjevalo „in Crabaten". Ali o drugim dviema junacima, Radosavu Pavloviću i Malkošiću nema danas narodnieh pjesama, koje bi sasma pristajale. Istina vojvoda Radosav pominje se (sr. u Miklošića Volksepik br. 1 na str. 8) jednom tako, da bi se baš mogao Radoslav Pavlović, bosanski vojvoda, razumievati, o kojem govore listine u Miklošića pod g. 1420 i slied.; ali po riečima Kuripešića trebalo bi da se nešto pjeva upravo o slavnim djelima vjerna sluge Radosava Pavlovića — a takove pjesme meni nisu poznate. O Malkošiću neznam upravo ništa. Evo, ovako nas već vrlo kratka bilješčica dovodi na svakojaka pitanja, kojih danas više ne umiemo ni riešiti; mi se tek iznovice osvjedočujemo o velikoj promjenljivosti sadržine narodne epike, barem one njene česti, koja se nije savila u nješto postojanije epsko klupko.

Čovjek naše narodnosti, pomadjareni Antun Vrančić, opisa svoj put iz Budima u Drenopolje g. 1553: U njegovu putopisu ima dosta zanimljivih crta o onim krajevima počamši od Biograda, osobito o nošnji bugarskih žena i djevojaka (sr. u izdanju Fortisa[2] na str.

---

[1] Ja sam ove rieči dobio dobrotom prof. Miklošića iz njemačkog originala; ali iz rasprave g. Č. Mijatovića (Glasnik XXXVI, 159) doznajem, da je putopis Kuripešićev već g. 1864 štampan u srpskom prievodu u Vidovu Danu.

[2] Ovaj je putopis prvi put naštampan u prilogu k izdanju Fortisova Viaggio in Dalmazia, vol. I, Venezia 1774, pod naslovom: Iter Buda Hadrianopolim anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio. Vrančić znajući

XXVII—XXIX). O narodnim pjesmama, istina, ne govori ništa, ali kada bi pod Balkanom kod mjesta: Klisura i Vetren, pripovieda što mu nazivaše stanovnici onih strana, da je onu Klisuru (selo zvaše se Suha Klisura) sagradio ili *Novak Debeljak* ili *Kraljević Marko* (Clyssuram alii Novak Debeglie vocant alii Marci Kraglievith regulorum Graeciae). Ovomu ću odmah dodati, da su isto tako češkomu putniku Većeslavu Vratislavu z Mitrovic (1592—1595) pokazivali ruševine nekoga grada na klancima od Ichtimona, gdje da je stanovao posljednji bugarski despot „*Marek Karlovic*“ (to će reći Marko Kraljević); a Gerlach u dnevniku svoga putovanja po Turskoj 1573 i 1578, kazuje, da su mu nedaleko od Pirota o razvalinama jednoga grada pripoviedali stanovnici one okoline, da su ono dvorovi *Miloša Obilića*, onoga, što je ubio Murata: Ausser dem Marck hat es ein Schloss gehabt, davon stehen noch 4 hohe feste Thyrmen mit einer Ringmauern umgeben. Die Christen sagen, dass *Milosch Coboli,* welcher den türkischen kayser Murat erstochen, da seine Wohnung gehabt habe (Tagebuch Stephan Gerlach des älteren, Frankfurt 1674; fol. p. 522). Za topografiju narodnih saga nijesu ni ove dvie tri bilješčice bez interesa.

Poznati učenjak, putnik i diplomat austrijski 16 vieka Busbeque (Busbequius) daje u svom putopisu u Carigrad (Itinerarium) takodjer nekoliko crtica o narodnom životu Srba i Bugara. Došav u Jagodinu na Moravi, pripovieda, kako je vidio narodni običaj srbski kod pogreba te slušao *naricanje*. Evo njegovih rieči:[1] Transgressi fluvium ab incolis Moravam dictum devenimus in pagum Servianorum *Jagodnam*, ubi eius gentis ritus funebres vidimus, multum a nostris

dobro naš jezik ne iskvari imena po običaju drugih putnika inostranaca. Osim pomenutih crtica da pripomenem još iz njega jedan slučaj *vražde* u Bugarskoj (na str. XXXIII. o *dalmatinskoj vraždi* ima opširnih podataka u djelu Lucija: Memorie die Trau, str. 514 ss.) i kazivanje o Trajanu: Miratus sum tanti imperatoris *memoriam adhuc apud tam rudes barbaros superesse,* dodaje Vrančić XXI na to, što su mu umjeli stanovnici onih mjesta objasniti o Trajanovoj cesti: Hoc primum loco *hospite nostro nobis referente* didicimus viam qua pergebamus stratam esse in romanum morem et *Trajanam appellari* sumereque initium apud Belgradum et ad Constantinopolim desinere. Radi poznate mitičnosti kojom je zaodjenut Trajan u pričama srpskoga i bugarskoga naroda, ovo je mjesto spomena dostojno.

[1] Ovo je mjesto iz Busbeka po njemačkom izdanju: Vier Sendschreiben, Nürnberg 1664, preveo na srpski g. Č. Mijatović u Glasniku knj. XXXVI, 200—201, odakle udje i u knjigu g. Miličevića: Кнежевина Срóија. стр. 185—187.

*

abhorrentes. Erat cadaver in templo positum detecta facie, juxta erant apposita edulia panis et caro et vini cantharus, adstabant coniunx et filia melioribus ornata vestibus, filiae galerus erat ex plumis pavonis, supremum munus quo maritum iam conclamatum uxor donavit, pileolum fuit purpureum, cuius modi virgines nobiles illic gestare solent. Inde *lessum audivimus et naenias lamentabilesque voces, quibus mortuum precunctebantur: quid de eo tantum meruissent, quae res quod obsequium quod solatium ei defuisset? cur se solas et miseras relinqueret?* et huius generis alia. Sacerdotes muneri praeerant religionis graecae. Erant in coemeteriis *erectae in palos aut longurios pleraeque cervorum, hinnulorum et similium ferarum de ligno dedolatae effigies*, earumque caussam quaeremus, aiebant maritos vel patres eo monumento voluisse testari coniugum aut filiarum in abeundis domesticis officiis celeritatem et diligentiam. Erant item ad plura sepulchra appensae comae,[1] quas mulieres aut puellae in funere necessariorum luctus indicium posuerant (u Illyr. Sacr. VIII. 60). Iz kratka sadržaja, koji Busbeque navodi, vidi se da je nekošnje naricanje bilo jednako današnjemu[2]: glavni mu je oblik

[1] O vješanju kose što Busbek govori, potvrdjuje Gerlach, koji pripovieda da je u jednom bugarskom selu vidio ovo: ein Grab mit einem Zaun umgeben, zu dem Haupte steckte ein Pfall und an demselben *Weiberhaar* und ein Crantz von Bluhmen, dass es muss ein Jungfer gewesen sein" (521).

[2] Nije li se mislilo zabraniti naricanje, kada bi u šibeničkom saboru g. 1602 ustanovljeno: dum cadavera ad ecclesiam deferuntur, a mulieribus non associentur sub excommunicationis poena (Illyr. sacr. IV. 487)?

O *naricanju* i još drugim stvarima kod pogreba ima takodjer u putopisu Gerlachovu (Tagebuch, Frankfurt 1674, putovanje tiče se vremena cara Maximilijana i Rudolfa II 1573, 1578) ova kratka bilješčica: Oluja i grom pobi dan prije njegova dolaska do Palanke (na putu u Smederevo) osmero ljudi. On ih vidje sutra dan „Lagen dorten auf einem grünen Platz ein Weib mit 2 Kindern, eine mit 2 Töchtern und einem Sohn alle in ihrer Kleidung wie sie zu gehen pflegen mit ihren ausgenäheten Hembdern, Schleyern und halb fliegenden Haaren. Und waren ihnen die Köpfe mit Blumen und wohlriechenden Kräutern bestecket. Umb sie herumb sassen viel servische Weiber, beklagten und beweinten sie und *sungen ihre Klaglieder Rayhenweise ihrer 2 oder 3 ein Gesetzlein und wieder 2 oder 3 andere auch eines.* Darauff kamen etliche Weiber, schlugen an die Brust, raufften ihre Haar, zurissen ihnen die Wangen, dass das Blut von ihnen auf die Todten fiele, die sie auch küssten. Also thaten sie bey einem jeden insonderheit. Und wie sie nun eine Stunde 3 umb sie herumb gesessen, gesungen, geklaget und geweynet, hat man ihnen allen 2 Gräber gemachet, so weit dass in dem einen 3 in dem andern 4 nebeneinander auf der blossen Erden, jedoch in ihren Kleidern und mit weissen Tüchern bedeckt gelegen. Oben zu den Häuptern und unten bei den Füssen auch zu

red pitanja (sr. današnje primjere u Vuka I. 89—97, Kovčežić 98—117), što nije tako u ruskim „pričitanijama". One figure raznih životinja, kao jelena itd., o kojima Busbeque govori, napominju nam *stećke*, na kojima se upravo jelen često vidja (sr. Arkiv IV, snimke u prilogu). Što o Bugarima govori (Illyr. sacr. VIII. 247), tiče se ženske nošnje, koja ovdje na nas ne spada, kao i običaja *podavanja pogača*[1] putnicima. Pripomenuv o običajima pogrebnim, doda Busbeque jošte kratku bilješčicu o *otmici*, koja bi po njegovim riečma bila tada još općenito u običaju: morem quosque esse in ea regione *audiebamus*, ut postquam inter maiores de nuptiis juvenis et puellae convenerat, *sponsi puellas raperent*, *neque enim decorum videri consentire in primos concubitus virginem.* Ja držim, da je ovdje osobito znamenit prvi dodatak, koji neće biti dodao Busbeque iz svoje glave (vel oratio indirecta to naznačuje) nego kao objašnjenje samoga naroda. I zbilja još se danas u narodu govori: „sin po griehu", „ni po griehu stare roditelje" itd. sr. Bogišićev Zbornik 207.

Busbeque putova g. 1564, a do malo za tim t. j. g. 1573 i 1578 Niemac Stefan Gerlach, kojega je dnevnik istom g. 1674 ugledao svjetlo. I u njegovu kazivanju ima za naš predmet nekoliko vrlo dragocjenih mjesta povrh onoga, što sam već malo prije naveo. Tiče se *pjevanja narodnih pjesama kod Bugara.* Na praznik sv. Petra i Pavla nadje se Gerlach u njekojem selu „Guritzeseme" te prisustvova službi božjoj, koju je služio pop s djakonom, po pravoslavnom obredu. Niemcu protestantu bijaše to novo te zato opisuje službu dosta potanko. Crkvica bijaše malena, tako da je većina naroda stajala na polju, okolo crkve, čak po klupama sjedjela te više razgovarala nego li po protestantskim strogim pojmovima pobožnosti

---

beiden Seiten waren Bretter aufgerichtet, und obenauff wieder mit Brettern zugedeckt, dass sie also in einer Druchen oder Kasten lagen. Ein jedes hatte unter dem Haupt einen grünen Rasen. Nachdeme sie nun eingelegt aber noch nicht bedecket waren, goss der Priester einem jeden rothen Wein auff die Brust und warff nach den vier Theilen der Welt Erden auf sie. Ich fragte nach der Ursache dessen aber bekam kein andere Antwort als: *Es sey bey ihnen der Brauch also.* (528)

[1] Bugarske *pogače* valja da su putnicima osobito ugadjale, jer se ih Gerlach čak na dva miesta svoga dnevnika opominje, na str. 514 kad je bio kod mjesta „Semisze" (Zemište? na Kiepertovoj karti „Semizde" na jugoistoku od Plodiva), i opet na sjeveru od Balkana kod mjesta „Zaribrod" (Caribrod): Zaribrod ein bulg. Dorf, das man nit siehet, allein die Christen kommen herfür und bringen nach ihrer Gewohnheit in der Bulgarey *Bogatschen*, Erdbeer, Käss, Milch, Butter und anders zu kauff. (522)

pokazivala. Kada se služba svršila, poče narod „die Zech“ t. j. jesti i piti; ako je vjerovati Gerlachu, neki čak u crkvi, drugi dakako okolo crkve. I popa nadariše te mu dadoše čak na put nekoliko hljebova. A poslije dolazi ovo: „Nach dem Essen haben die Jungfern in einem Reyhen getanzet und Chorweise gesungen, je 2 und 2 miteinander, die für und für in einem Ring herumbgegangen, und das sollen sie einen ganzen halben Tag treiben (523 do 524). Ovo je svima poznato kolo ili bugarski „choro“, bez kojega ni danas neproluzi nijedan crkvenonarodni praznik.

Nekoliko dana iza toga t. j. upravo na prvoga julija imadjaše Gerlach iznovice prilku slušati bugarske narodne pjesme druge vrste, u gradu Nišu. Auf den *Abend* des 1 Juli oder Heumonats, dann diesen Tag blieben wir noch hier und rasteten etwas aus, *kamen viel Bulgaren von der End aus dem Felde herein und sungen ihre gewöhnliche Rayhen Lieder* (524). Dakle, kada se nakon duga i znojna dana srpanjske vrućine marljivi Bugari vratiše s polja, sa žetve, u varoš, zasladiše si večernje odmaranje pjevanjem pjesama u „choro“ t. j. u kolu.

§. 41. U šestnaestom i sedamnàestom stoljeću, u turskim ratotovima, izidje junačtvo Hrvata i Srba daleko po svietu na glas. Kad bi ih god sudbina razgonila, svuda je dakako narodna pjesma pratila naše hrabre bojnike. Historik prošloga stoljeća Raić pripovieda po kronici Brankovićevoj jedan dosta okrutan način, kako su Pavao Knez (Kinizsi) i Bátory g. 1485 proslavili pobjedu nad Turcima u Erdelju. Na mrtvim trupovima sjedeći počeše piti i veseliti se „и воставше начаша воинственно *хоро играти припѣвающе различныя юначкия пѣсни*“ (kn. X. gl. III §. 8). Tada Pavao „въ скакательное игранне понудивъ себе“ spopade zubima jednu mrtvu neprijateljsku trupinu te dugo igraše držeći je zubima. Ja ne bih odveć žalio, da mi tko dokaže, da se ovaj grozni prizor velike surovosti ne proteže na Hrvate i Srbe, već na koga god drugoga, n. pr. na „braću“ Magjare. Ali da je glas srpskih gusala i srpskih pjevača pod konac XVI i u XVII stoljeću dopirao čak do Poljske, tomu ima izravnih svjedočanstva u poljskoj literaturi onoga vremena. Pjesnik Miaskowski (1549 — 1622) pominje „serbskie skrzypki“, a u knjižici već poznatoj „Swiatowa Roskosz“ (izdanoj g. 1606 od Hieronima Morstina) govori „gospodja Muzika“:

Drudzy zaś co to lata na żołdziech trawili,
trąb iuż y bębnow syci: kozła polubili:

Przy nim *Serbin żałośny długi smyczek wlecze*,
łeb skrzywiwszy po połciu a Rywułę siecze,
graiąc im starodubskie *dumy*, *iak przed laty*
Turkow bili Polacy y mężne Horwaty.

Najposlije zlobni slučaj htjede, da je Hrvat Jurko Križanić Javkanica u 17 stoljeću čak iz Sibirije pripoviedao narodu ruskomu o običajima svoje domovine (sr. Biografiju Bezsonova sv. 2 str. 7): apud Croatos et Serbos adhuc nobis pueris viguit aliqua istius romanae consuetudinis imitatio. Vidi enim convivio assidentes nobiles ac militares viros et post terga ipsorum stantes *milites qui canebant praedictas maiorum laudes. Omnia autem illa cantica continent laudes Marci Cralevitii, Novaci Debeliaci, Milossi Cobilitii et aliorum quorundam heroum.* U svojoj sveslovinskoj gramatici zabilježio nam je Križanić još i dva stiha, kojih se opominjaše:

„Još nauče besiditi dobri Marko Kraljeviću"

i „A na to mu odgovori Radisave Siverinče", odakle dobijamo neku malu predstavu čak o spoljašnoj formi onieh „maiorum laudes", koje je on pamtio iz svoga djetinstva, iz Hrvatske „oko Kupe rieke, u okolici gradova Dubovca, Ozlja i Ribnika." Znamenito je, što i ovdje u drugom stihu dolazi Radisav Siverinac, čime se ponešto potvrdjuje moja gori izrečena slutnja, da se pod oviem Radoslavom ili Radisavom Siverincem razumieva onaj Kuripešićev „herzog Pavlovitz von Radasel genannt".

§. 42. Možemo se nadati, da će s vremenom još više takovih sitnica izići na javu, kada se stane bolje tražiti, a lako može biti, da je već i sada južnoslovinskim historicima gdje koje mjesto u glavi, na koje ja do sele nenaidjoh. Ja ću biti rad svakomu novomu dodatku ili popunjenju, a ovdje ću još dodati, da sam svratio bio pažnju takodjer na južnoslovinske, dalmatinsko-dubrovačke i bosanske propoviedi, ali moje potraživanje neurodi plodom. Dakako meni su tek nekoje takve knjige bile pri ruci. Dajem što sam našao u jednoj jeditoj, u propoviedima Fra Stiepana Jajčanina, koje izidjoše g. 1708 u Mletcima, pod naslovom: „Fala ot sveti, alliti govorenia ot svetkovina zabiliženi priko godišća" (bosančicom stampano). Ondje se čita na str. 146—147: „Na svakom sobetu i na časti i na pirovih ima se golema triznost imati i obslužiti, za što na komu su sobetu *igre i pisne nepoštene*, ondi je djavao svojimi vojnici *koji kolo vode* . . . Tako i sada kako sidu pit, *uput pisne i ostale opačine* . . ." To je sve, što mogoh naći o pjesmama, ali nekoliko drugih bilješčica neće biti suvišno izvaditi, pošto take

knjige riedki čitaju.[1] Slavni propoviednik dubrovački Ardelio della Bella dozvoljavaše si u svojim propoviedima po kad i kad apostrofe na svoje slušatelje, ali o pjesmama ne nadjoh spomena; samo općenito žali se na Dubrovčane, da se ljube kititi (za zrcalom se veći dio od jutra svitovati, pristaje li njima ona haljina, oni cvitak, oni rudeš, ona kruna 158), sastajati se i na pusto govoriti (izpitivati što se po gradu, što na dvoru, što po kućam se čini i govori: ere njima nije za dosta polovicu od dnevi stratiti u skupštinam, u *posidama*, potribno je i noći veći dio za posle toliko težke opraviti, itd.), osobito u „posidama" mnogo vremena tratiti, što se dakako poglavito proteže na gospodje (do istine ovo je bilo rečeno za onu

[1] Evo što ima o nabožnom životu Bošnjaka onoga vremena!

Na str. 31 govori se o zaštitnicima Bosne: „Iliju proroka prvoga, drugoga svetoga Jurja, trećega Vida svetoga, četvrtoga Francešku svetoga . . . Franceško . . Bosnu i Ercegovinu na viru obrati po svojim redovnicima . . . (Sv. Vidu klanjaju se) osobito u kraljevstvu bosanskomu ne samo kod krstjana ali isti šizmatici i odmetnici od vire katoličanske, i ne samo oni ali isti Turci poštenje nose mu i ne posluju na dan njegov i zovu Vidov dan" 31. O Iliji proroku: ne samo da se slavi u kraljevstvu bosanskomu . . . boje ga se isti nevirnici i poštenje mu nose, kao u Bosni Turci na njegovu svetkevinu ne smiju ni za kakav posao prionuti, bojeći se ognja s nebesa kako se često dogadja i zovu ga „*Ognjenim Ilijom*" 42. O sv. Nikoli: „Nije potribe govoriti, svakomu je očito, da isti Turci znaju i zovu Nikolj dan, Grci šizmatici i oni ga slave . . sveti Nikola ne samo zaziva se u bolesti i potrebah svitovnjih, kako no čine naši Vlasi šizmatici, kada se dižu na put i uzmu tojagu, onda reku: pomozi sveti Nikola putniče . ." 108. Protiv ljudi svoga vremena ovako govori propovjednik: „U sadanje vrieme scienjena (je) crkva kano jedna štala, a osobito od ženskih glava, trgovci scienu za trgovišće, mladići za skup gdi se kupe činiti budalaštine . . niki besidi, niki se smije, niki govori o trgovini, niki gleda malo pošteno na ženske glave, niki sidi kano u krčmi, niki okrenuo ledja k oltaru . ." 144. A medju zlim običajima navodi: „Mnogi krstjani ali idu k vračom ali odjam ali cigankam kano da nije boga u puku krstjanskomu" 260.

Refleksije o tadašnjem vremenu Bosne: „Pak vidimo očima u vrieme naše u kraljestvu bosanskomu nevoljnomu, koliko je godina da su ga izgubili i stoje u rukah neprijatelja svojih. Ako je tko od gospode stare, sada pasu stado ali kopa zemlju. Od crkava i svetih mista učinjene konjušnice. Ovoga rata opali se niko dvadeset crkvi i manastira, u koje sam ja misu govorio i propovidao" 142.

„Prominuje se svaki dan a mi priprosti virujemo da ide na bolje a ono sve gore. Gdi su bili gradovi sada su pustinje, selimo iz jedne zemlje u drugu scineći bolje naći i zla se napatimo, ondi nas nestane. Kako vidismo oviziju vojska raspa i pomora od onih koji uskočiše uzdajući se da će ih ona zemlja sahraniti i opet ih Turci dovodiše iz Kotara, iz Cetine, iz priko Save. Pomri toliko hiljada ljudi" 169.

drugu, koja bi imala gledati rutine od svoje kuće a ne druzih privraćati po *posidima* 171, žene su stale saranjene, a ne kao sada noć i dan po *posidima* 189). Ali taj propovjednik ne imadjaše pred sobom prostoga naroda, kao više pomenuti fratar Margetić, nego plemenitu čeljad dubrovačku (na jednom mjestu orator upotrebljuje ovaku figuru: „kako pijanci? polako oče, ako nami govoriš, spomeni se, da pripovidaš božju rič triznoj čeljadi a ne skupu od sebara. Znam, kaže orator, da govorim prid plemenitom čeljadim. 166), koja govoraše: „tako se u Franci čini, tako u Napuli, tako u Rimu, tako je mletaška običaj" 186, kojoj se hoćaše „lipi prami, lipe vlasulje, zlatne maharamice, obilne gosbe, služba, kako no je sadanja običaj" 26, čak ženama, kojima „muž obuva crevlje sada a ne opanke", pohtjede se kruna, hoće se kordućiće, i da ide djevojka prid tobom ako se može" ibid. U takovu[1] situaciju ne pristajaše dakako narodna pjesma. Nasuprotiv slavonski satirik iz prošloga stoljeća Antun Relković, koji se bavio žigosanjem grieha prostonarodnoga života, ne prećuta narodnieh pjesama, naročito o Kraljeviću Marku evo što piše:

Ali nije u kolu pivati
Kraljevića ko svetca slaviti,
koji nije zaslužio slave,
zalud ljudi što se o njem bave.
— — — — — — —
Velik bio i jak jogunica,
načinio dosta udovica,
al i njega izpod Nikopolja
baš u boju crna krvca pol'ja.

[1] Možda ću gdje komu ugoditi, izvadiv iz Dellabellinih propoviedi ovaj liepi epilog na Dubrovnik: Dubrovniče, kruno od slobode ti si sam steko medju tolicim gradovim od Dalmacije, ali za što reci mi? Ja bo sebi ne mogu pravi i očiti uzrok od tega ugonetati bez tebe. Mogu samo reći, da od kada si viru svitu Isukrstovu zapoznao i primio, od tada ju čistu uzdržiš i po *turskoj lakomoj zemlji* zamiritim načinom raspružaš. *Di bi mogli oni bidni krstjani po Albaniji, Bosni i Serviji rastrkani mirno boga štovati i njegove svete, da ti s jasprom ne tažiš Turski gniev* i po tomu putu ne lako činiš njima način od bogočašćenja. Gorušte poznajem tvoje srce prema bogu, vidim lipotu tvoji' crkava, vidim veličnost i pomstvo crkovni' pjenja, vidim poštenje koje nosiš božjim namisnicim, tvoja almuštva, ljubav prema ubogim. Ovo su, ovo dila, smijem reći, koja su ti dostojala lipi dar koji uživaš. Ako ti stoji na srcu, ako ga želiš ne izgubiti,

Ondi mu je i šarac ostao,
kojega je vinom napajao,
te za to ga vrlo ljudi štuju
i dan danas od njega pivaju.
Na toliko da je veće došlo
u običaj i na svit izišlo
pivat pisme koje ne valjadu,
ali dobre niki stid imadu.
Jer divojak nije stid pivati
kada počmu u kolu igrati:
oh, u Marka kraljevića sina
dobar konjic u potaji ima. (Satir, izd. treće, Osik 1822, 38—39).

Daleko bi promašio, tko bi iz ove korbe narodnog običaja izvodio, da je Relković bezuvjetno osudjivao narodnu poeziju. On nije dakako jošte umio ocieniti njene vriednosti, ali koja bi pjesma svojim moralom pristajala uz njegova načela, protiv takove, da se i na dalje pjeva, ne bi ni on prigovarao. To se najbolje vidi odatle, što je i sam uvrstio u svoga satira liepu narodnu pjesmu, kako braća Jakšići kušaju svoje ljube. On kaže, da je to „pisma koja se i danas uz tamburu piva". Poredivši tekst Relkovićev s Vukovim (u II knjizi br. 100), osvjedočujemo se, da je Relković dobro upamtio narodnu pjesmu te je vjerno naštampao. Ako je ova pjesma stojala već u prvom izdanju Relkovićeva Satira, koji po svjedočanstvu Kukuljevićeve bibliografije izidje g. 1761 u Drezdenu, tada je Relković pretekao Fortisa te zauzima odmah prvo mjesto poslije Kačića, o čemu bit će niže rieč.

Dva njemačka prirodoznanca prošloga stoljeća, Piller i Mitterpacher, putovaše u požešku županiju radi svojih naučnih svrha, o čemu svjedoči knjiga koju izdaše g. 1783 u Budimu pod naslovom: „Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam". Kake trave i kukce oni tamo nadjoše, to već davno znadu naši današnji prirodnjaci niti se to mene tiče; ja ću tek spomenuti, da osim toga govore na str. 74 o slavonskom gostoljublju te hvale slavonsku cievaru, na str. 81 o ručnom djelu slavonskoga naroda, na str. 117 ss. o zadružnom životu, a na str. 130 kažu bar u kratko o narodnim pjesmama

---

nasliduj uzdržati se u viri, budi bogu harna i virna, diluj pravdu za svakim budi svegjer milostiva prema ubozim. Dokle budeš ti tako uzdržati se prema bogu, dotle će bog biti tvoja obrana i braniće slobodnos tvoje krune. Što ti od srca želim (132).

ovo: Res veterum suorum regum ducumque praeclare gestas canere amant easque carminis et rhytmi legibus implicatas habent.

§. 43. Hrvatska poezija u Dalmaciji i u Dubrovniku ne bi, istina, izazvana narodnim pjesničtvom, koliko se god o zidine dalmatinskih gradova odbijao glas narodne pjesme sa bližnjih i dalnjih sela, u kojima življaše prosti, čisti, latinskim elementima ne pomiešani narod. Glas narodne pjesme ne dopiraše samo do zidina gradskih nego i u gradovima bijaše sve to češće slušan: kao tiha voda podjedaše elemenat „slovinski“, to će reći hrvatski i srpski, staru baštinu latinsku, koja na posljedak moradijaše kapitulirati ali pod pristojnim uvjetima. Ona pitomost i blagost u životu i običajima, kojom Dalmacija prošlih stoljeća nadilažaše sav ostali slovinski jug, plod je stare latinske civilisacije nekošnjih slobodnih gradova dalmatinskih. Tradicije rimsko-italijanske u tim gradovima i ona uska sveza, koja ih spajaše s duhovnim životom preko mora, dadoše kvasac, a narod sa svojim jezikom dade múku te iz obojega posta onaj ne svakidanji kruh, koji zovemo dalmatinsko-dubrovačkom poezijom. Da su ideali ove poezije bili sasma što drugo, nego li imitacija narodnog pjesničtva, bilo u sadržaju bilo u formi, to je nama danas ponešto već poznato a ponešto se istom istražuje. Ali istom najnovijemu vremenu ima se zahvaliti, što je dokazalo i još dokazuje, da su mnogi dalmatinsko-dubrovački pjesnici ne samo poznavali, nego donekle i uvažavali narodnu poeziju. Ili zar nije liepo svjedočanstvo uvažavanja narodne poezije, što se već medju pjesmama prvih dubrovačkih lirika, Šiška Menčetića i Gjore Držića, nadje nekoliko komada budi upravo narodnieh budi bar na narodnu kao očita imitacija spjevanih pjesama. One su naštampane u mojem izdanju njihovieh pjesama, Stari pisci II. 505—512 te zaslužuju, da se na njih svrati osobita pažnja. Nijedan slovinski narod nema danas više iz tako davna vremena nesumnjivih primjera obrednih pjesama, kao što su ovi komadi iz 15 vieka, u kojima se sačuvaše, po mojem mišljenju, primjeri *svatovskih* pjesama. I kolikom starinom dišu te pjesmice! Ja sam n. pr. onoj pod br. 8 poredio u Archivu za slov. filologiju (Archiv für slav. Philologie I. 306) nekoliko jednakih iz današnjega doba, te dokazao, kako se spominjani ondje „Dunaj“ odziva svuda po slovinskom narodnom pjesničtvu. Početak one pod br. 4: „Izrasla je vita jela na brieg Dunaja“ napominje ne samo jednu današnju istarsku pjesmu (sr. Archiv I. 319), već i razne južnoruske pjesme (ib. 318). Kolikom se krasotom i podjedno znamenitošću ne odlikuje ona broj 3, gdje

djevojka zove *oblak* u pomoć protiv *sunca*, da je zastre dok će „hrabru“ vienac sviti, ali *sunce* uzima *vihra*, da svlada oblak te ružu popali, ipak djevojka bijaše jača. Ja nijesam osobit prijatelj mitologisanja pomoću narodnih pjesama, i opet preporučio bih ovu pjesmicu onima, koji se tim istraživanjem bave. Jednom rieči ove pjesmice pravi su biser u historiji slovinske narodne poezije te smo puno zahvalni Šišku ili Gjori, što nam ih je sačuvao. Vidi se, kako ni oni u svoje rano doba ne mogoše odoljeti čistoj krasoti narodne poezije, makar im pravila tadašnje lirike ne dozvoljavahu predugo se baviti oko ovakih samoniklih cvjetića. Ali nama je već i to dosta, što vidimo da su oba najranija dubrovačka lirika ne samo poznavali nego čak i obazirali se na narodnu liriku, što su nalazili da je vriedno i dostojno, uplesti nekoliko narodnih lirskih pjesama u onu neprirodnu patologiju čovječjega srca, koja se tada zvaše pjevanjem o ljubavi.

§. 44. Pjesnike, kojih predmetom ne bijaše ljubav, zanimaše druga vrst narodnoga pjesničtva: primjer tomu imamo u Petra Hektorovića Hvaranina (1487—1572). On spjeva po pravilima italijanskih egloghe pescatorie svoje idilske obraze „Ribanje“ te i opet ne samo ne prezre prilike, da u kitu razgovora ribarskih uplete nekoliko narodnih pjesama, nego u jednoj prozom pisanoj poslanici ostavi još vrlo važno svjedočanstvo o tome, kako se u njegovo doba mislilo o narodnim pjesmama. Kako je ono odveć znamenito u historiji južnoslovinskih, naročito hrvatsko-srpskih, narodnih pjesama, da ga u cielom saopćim: „A za što imam sumnju ne malu, piše prijatelju Mikši Pelegrinoviću g. 1550, da ti će u onomu ribarskomu prigovaranju jedna stran biti neugodna, dokle joj uzrok ne poznaš, *a to jere si može biti i od drugih slišal bugaršćice one, koje su moji ribari bugarili i onu istu pisan, koju obadva zajedno pripivaše,* a mni mi se da mi ćeš reći u sebi „„za što nisi sam od tvoga uma koje godi bugaršćine i pisan izmislio i složio, *nego si pošal one stvari ke i druzi umiju povidati*“ — za to ti dam znati, da sam ja veliku pomnju stavil ispisati vrsnomu vitezu onomu (ovdje misli Brtučevića, kojemu je Ribanje posvećeno) i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se inako nije pristojalo ni onomu komu pisah, ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vazda istina u svemu i toliko veće *za što kto godi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene*, mogal bi po tom verovati i držati, da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno. Za tim jošte

vim da zna tvoja milost, kakono Latini drže pravo i dostojno historiju za rič istinu, jere joj stavljeno jest ime od one riči, koja se zove histor, ča znamenuje vidinje ali poznanje, a to zač nitkor ne piše tej stvari nego tko ih je vidio i poznao. *Tako ti i mi i sve strane našega jezika*, koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi, *drže i scine bugaršćice za stvari istine, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pisni* mnoge. Za to ovo budi odgovor moj i tebi *i svim inim, koji sam sa svom moćju kako sam umil najbolje ispisal sve ono, ča je Paskoje i Nikola bugaril i spival. Koje stvari ali su se oni od drugih naučili ali drugi od njih*, toj meni ništore ni daje ni odnosi, i ako ćeš da ti povim ono, ča se meni mni, *dim ti, da je veće prilično k istini da su se oni od drugih naučili*, nego drugi od njih, a to jere su oni ribari i ljudi od mora, koji brodeći se nigda s ovim a nigda s onim *ništo su od ovoga a ništo od onoga slišali i s pomnjom slišajući naučili*". Hektorović se dakle ispričava prijatelju Pelegrinoviću, za što je upleo u svoje stihove još i narodne pjesme, a to ne što bi se bojao, da će one pjesme tko god prezirati kao vulgarne, već što se može činiti prijateljima suvišno pripoviedati stvari i onako mnogima poznate. Dakle ljudi kakav bijaše Hektorović i Pelegrinović, ljudi obrazovani, književnici i pjesnici, u tadašnjoj Dalmaciji, u Dubrovniku, po otocima, poznavahu dobro narodnu poeziju, naročito epske pjesme, samo misao, da pjesnik treba da iznosi na vidjelo svoje djelo a ne take opće poznate stvari narodne, ne dopuštaše, van u riedkim, vanrednim slučajevima, da bi se u svojim pjesničkim djelima obazirali na poeziju naroda. Da je tadašnja publika, a to bijahu maleni krugovi prijatelja po nekim gradovima, umjela sigurno pogoditi što je narodno što li nije, svjedoče i opet rieči Hektorovićeve, koji kaže, da već i za to ne bi smio pravih narodnih pjesama zamieniti svojim izmšiljenim komposicijama, što bi se brzo poznalo, da ono nisu narodne pjesme nego njegove „riči novo složene i izmisljene". Po općenitom dakle mišljenju onoga vremena mogu i smiju se stvari takve kao narodne pjesme znati, ali nema razloga drugima ih saopćivati, koji ih takodjer znadu. Što Hektorović postupi protiv pravila, ne učini istina za to, što bi on već tada onako sudio o značenju narodnih pjesama, kako se danas o njima misli, nego za to što je htio da Brtučeviću sve po istini ispripovjedi kako bi njegovo ribanje. Mi smo dakle na posljedak samo njegovoj slučajnoj dispoziciji k istini zahvalni, što su one dvie-tri narodne pjesme našle mjesta medju njegoviem proizvodima.

Ipak nije samo to. Hektorović imaše jednako „svima stranama našega jezika“ veliko poštovanje spram *bugaršćica*. On je sasma iz duše naroda svoga izrekao one znamenite rieči, da su *bugaršćice*, kao i historija, *stvari istinite*. Ali još je koje što drugo u toj poslanici spomena vriedno. Hektorović razlikuje „bugaršćice“ od „pisni“, razlikuje „bugariti“ od „pripievati“. Prvim imenom zovu se kod njega kao kod svih potonjih dalmatinsko-dubrovačkih pjesnika pjesme junačke ozbiljna sadržaja; šaljive pjesme, za tim lirske ili ženske pjesme nose općenito ime „pisni“. „Bugaršćice“ ne pjevaju se, sudeći po njegovu razlikovanju, nikada u dva glasa i i pripievajući, već ih „bugari“ vazda pojedinac, a kad ih je više, tada se izmjenjuju, pjevajući redom svatko po jednu bugaršćicu. „Pisni“ naprotiv pjevaju se i u dva glasa ili na odpjev. Po mojem mišljenju proteže se na tu razliku pjevanja još i onaj znameniti dodatak u tekstu Ribanja, gdje ribari jedan drugomu kažu: recimo po jednu bugaršćicu .. da *srpskim načinom .. kako meu družinom vazda smo činili*. To će reći po mojemu, da su ovakov način bugarenja Hektorovićevi ribari isto kao i same bugaršćice naučili od Srba, to jest, od ljudi s kopna, iz nutarnjih zemalja. I zbilja, u jednoj se bugaršćici pjeva o Kraljeviću Marku i bratu mu Andriji, a drugoj je situacija u Bosni. Već Hektoroviću, kojemu nije bilo pod rukom toliko junačkih pjesama kao nama danas, pokaza se priličnijim istini, da su njegov Paskoje i Nikola te bugaršćice naučili od drugih. Tako i jest. U njihovim ustima dobiše one tek nešto izmienjeni oblik jezika, bivši dotjerane koliko se dalo na narječje njihova kraja, čakavsko. Primjera takova dotjerivanja iz jednoga narječja na drugo ima mnogo, ali se ponajviše na pojedinim riečima ili oblicima još vide tragovi izvornog jezika.

U pjesnika Gjurgja Barakovića Zadranina (1547—1628) dolazi opet jedna narodna pjesma, u knjizi „Vila Slovinska“. Ne može se za sigurno reći, da nije ovdje pjesma nekoliko preinačena, možda s malim promjenama dotjerana prema situaciji „Vile Slovinske“, ali daleko ne odstupa od čiste narodne. Za historiju narodne poezije i ova je pjesma dragocjeni prilog, ona se po svojim obilježjima posvema podudara s Hektorovićevim bugaršćicama. Sadržaj je pjesme ozbiljan, tragičan, mjerilo kao i ondje, nazvanje isto: rieči bugaršćica i bugariti i tu se povraćaju, a bugari jedinac, ostali slušaju te — plaču. Baraković meće pjesmu u usta *vlahu* t. j. seljaku s dalmatinskoga kopna, koji se i sam hvali da je rodom iz Ostrvice, a pjesmu, kaže, da je slušao „bugariti“ mladoljetno čeljade, koje

Bugarskicu peti sede.
okom sopre ki ga sliše
ta' problìdi ta' uzdiše
svimi 'z očiju riku 'zvede.

§. 45. Svima vrstnijim pjesnicima dubrovačkim bijahu dobro poznate narodne pjesme, nada sve Gundulića i Palmotića. Istina, ovo poznavanje obično je skrovno, zaklonjeno njihovim poletanjem za tudjim idealima, ipak će potanka analiza njihovieh poezija odkriti mnogo narodnih sastavina u njihovim komposicijama. Ja ne mislim samo onake sitnice, koje ne izbjegoše pažnji već Appendina, kada veli: „Hanno tuttavia i Ragusei seguiti i vicini popoli nella purità della lingua adottando le loro espressioni ed alcuni epiteti perpetui, come per esempio *bieli dvor, rujno vino, sinje more, žarko sunce*“, (II. 258) — prem da bi već i to bio vrlo zahvalan predmet posebna iztraživanja — nego upravo iz cielih pjesama ili pojedinih mjesta odsieva narodna poezija. Na priliku medju lirskimi pjesmama Dinka Ranjine nalaze se četiri pod naslovom: „pjesni od kola“ (br. 335—338), koje se već mjerilom od svih ostalih razlikuju — razmjer im je isti kao u pjesmi br. 2 i 3 medju onim sprieda navedenim iz rukopisa od g. 1508 t. j. stih od 14 slogova, koji se dieli na dvie polovice: jedna sa 8, druga sa 6 slogova — ali i osim toga, u mnogome pokazuju, da su naročita imitacija narodnih pjesama. Evo već kako prva odpočinje: Ah djevojko dušo moja itd.! ili: Iduć gorom u prošetu ja djevica mlada, ili pominjanje Dunaja: ckleni, bistri *tih Dunaju!* ili izrazi: moma mlada, hrabro, dika — sve su to očiti dokazi, da je D. Ranjina, skladajuć ove pjesni[1] „od kola“, imao u pameti narodne pjesme, ako i odstupaše navlaš od njih u koječemu. I onoj pjesmici, koju pjevaju Maruša i Milica u Nalješkovićevoj komediji petoj (sr. Stari pisci V. 241), ja bih rekao, da ako možda i nije čisto narodna, opet je sastavljena prema

[1] Neću da propustim još i ovaj primjer, koji donekle ovamo spada. Medju pjesmama Hanibala Lucića (Stari pisci VI. 213) dolazi jedna s naslovom: „od kola“ — u sadržaju i riečima pjesme nema istina ništa narodna, ali joj je razmjer narodan t. j. stih od petnaest slogova, koji se dieli u dvie polovice, prva sa 8, druga sa 7 slogova. Ovakav je razmjer u narodnoj pjesmi pod br. 7 u II knjizi Starih pisaca, na str. 509 (samo na početku) i u mnogim pjesmama zbornika Miklošićeva. Ja dakle izvodim iz naslova „od kola“ — u sadržini nema ništa što bi opravdavalo taj naslov — da je Hanibal Lucić htio time označiti metar svoje pjesme, kao da je rekao: ovu sam pjesmu spjevao u razmjeru narodnih pjesama, koje se pjevaju uz kolo. Dakle i opet dokaz, da ni H. Lucić nije bio nastran od narodnog pjesništva.

jednakoj narodnoj. A tko bi smio posumnjati, da je Marin Držić dobro poznavao narodnu poeziju svojega zavičaja, pošto njegove komedije kipe narodnim životom. Suviše imamo još dokaz tomu u onom odlomku četvrte komedije (Stari pisci VII. 144):

Hrabar mladi kupus sadi
djevojka mu ručak nosi.
Djevojčicu hrabar prosi:
daj to dievo, zdravo t' živo.
Ona veli: i ne želi
što t' ne more, hrabro biti. Sr. još ib. na str. 227.

§. 46. U Gundulićevu „Osmanu" ima nekoliko razgovietnih tragova, da su i tomu slavnomu prvaku poznate bile ne samo narodne pjesme u opće, već upravo srpske junačke pjesme. Ne toliko po vlastitoj poetskoj slobodi, koliko držeć se tadašnjega historijskoga vjerovanja pripovieda u knj. III kit. 15—27, da je Orfeo bio prvi koji poče skladati „bugarkinje" — Orfeo bješe dakako Bugarin po tadašnjemu mišljenju — te taj svoj prirodni dar ostavi

„slovinskomu svom jeziku,
djela od slave da u slavi
bugare se u njih viku".

Dalje Gundulić izbraja, o čemu pjevaju srpske narodne pjesme: o Lesandru Srbljaninu, o Stjepanu, Uro'u i ostalim „carevima od nemanjske kuće", o Obiliću, Svilojeviću i Marku Kraljeviću, o kralju Laušu, Dubrovniku, vojvodi Janku, kralju Matijašu, Gjurgju Skenderbegu itd. Nema sumnje, da je ovdje pjesnik poetskom licencijom koje što pridomislio iz svoga, naročito ono o Lesandru Srbljaninu; ali mene neće nitko tako lako uputiti da vjerujem da nije poznavao junačkih pjesama pjesnik, koji ovo pisa:

U njih žive slava obilna,
ku Kobilić steče mudri,
kad handžarom cara silna
na Kosovu smrtno udri.
Prosvietlit se j' u njih hajo,
kud god svietli sunce žarko,
Svilojević još Mihajo
i Kraljević junak Marko.

Još dolazi spomen o bugaršćicama u knj. VIII kit. 76—87, gdje četiri mlada seljaka na „sjediljkama" bugare, i opet zasebice jedan za drugiem. I ovdje je sadržina bugaršćica, ako i fiktivna, ali tako izmišljena, da se može vjerovati da je pjesnik zbilja poznavao

mnogo narodnih pjesama. O igranju kola i drugim narodnim običajima govori se dakako vrlo često ne samo u Gundulića nego i kod drugih onodobnih pjesnika. Tko neće n. p. u Gundulićevoj „Dubravki“ ovo mjesto smatrati imitacijom narodnih pjesama:

Igraj kolo, skočmo bolje,
svak se kaži dobre volje,
na pir, na pir hod' svak hrlo,
spravi trbuh, čisti grlo,
da se ije, da se pije,
Heja Lero Dolerije itd.,

s kojom se može sravniti ova Gjorgjićeva, isto tako na narodnu držana:

Babko u bieloj pocielici
vodi kolo po ulici,
u tom kolu Anka bosa
i š njom Kate kukonosa itd. (Piesni razlike, 345).

§. 47. Nježni Gjon Palmotić osta sve do sada nekako u nazadku u historiji literature; kada izidju sva njegova djela u akademičkom izdanju, bi će lakše ocieniti tog simpatičnog pjesnika. Da je Palmotić poznavao narodno pjesničtvo, to se vidi iz jezika, koji u njegovim poezijam izidje znamenito očišćen te iz mjestnog dubrovačkog s italijanskim skladom dotjeran na narodni, bosanski način. O tome govori već njegov biograf Gradić, meni ostaje samo dodati, da je pjesnik za cielo ponajviše iz narodnih pjesama crpao onu pravilnost i narodnost svoje dikcije. Za potvrdu mogu se pozvati na njegovu pjesmu: „Glasovi i hvale“ (u 2. svesci Dubrovnika 44 do 57), gdje se uza slavne ljude dubrovačkog lokalnog patriotizma, koji je svoje oduševljenje crpao iz dukljanske Kronike, pominju većinom junaci srpskih narodnih pjesama, kao: car Stjepan (Dušan), Lazar, Miloš Kobilić, Gjuragj Skenderbeg, Sekula, Mihajl Svilojević, Despot Vuk, Vojevoda Janko (Sibinjanin). O tim junacima mogaše istina Palmotić koje što saznati iz knjiga, ali da je glavnim njegovim izvorom bilo narodno pjesničtvo, dokazuju ove rieči:

Knez je Lazar za njim (t. j. carem Stjepanom) prvi,
Žalosno ga pjesne slove;
on je turskoj suproć krvi
kupio srbske vitezove.
Uza nj junak čina plaha
Kobilić je *Miloš* vriedni,

tvrde odluke jest, bez straha,
ne drže ga trudi niedni.
Za ukazat on Lazaru
kako čast se vjera ljubi
Život uze turskom caru,
svoj ne mareć da izgubi.

Ovo je sasma po sadržaju narodne pjesme pripoviedano. Ali ima još jedno zanimljivo svjedočanstvo, da je Palmotić neke junake zbilja samo iz narodnih pjesama poznavao. On zove Sekulu „sestričićem“, u izdanju je čak rieč naštampana kao nomen proprium:

Ko Sekula Sestričića
da zabude ime slavno?

Što navede pjesnika, da Sekulu prozove „Sestričićem?“ Narodna pjesma, koja pominjući o Sekuli uz Janka Sibinjanina (Hunjada) punim ga pravom zove „sestrićem“ ili „nećakom“ (sr. Vuk II. br. 85, 86; Petranović, Srp. pjesme 1867 br. 34, 35 i osobito br. 19 kod Miklošića, gdje upravo dolazi „sestričić“ mjesto današnjega „sestrić“), a Palmotić znajući iz narodnih pjesama taj perpetuum epitheton Sekule shvati ga kao nomen proprium. Jer da on nije ništa znao o rodbinskoj svezi izmedju Sekule i Janka Hunjada, lako se razabire odatle, što o vojevodi Janku na po se govori, pošto je prije spomenuo „Sekula Sestričića“ i „Mihajla Svilojevića“ i „despota Vuka“. Mislim, da mu je i Mihajlo Svilojević samo preko pjesama bio poznat, koji se u historiji zvao Szilágyi, te ga još naš vriedni Sime Ljubić nije zamietio, dok ga u svojoj historiji zove Silagovićem[1] (Ogledalo II. 56, 57, 59), a ja mislim da se neću ogriešiti o mane Palmotića, ako reknem, da Sime Ljubić

[1] O Svilojeviću kaže Palmotić:

I Mihalja Sviloevića
na sve trude srce spravno,

a i ona narodna pjesma u zborniku Miklošićevu br. 4 pominje njegovo sužanjstvo u Carigradu. Već je Miklošić istaknuo ovo podudaranje narodne pjesme s historijom, ja ću samo dodati, da je što ja znam najopširnije o sužanjstvu i smrti Svilojevića u Carigradu pripoviedao sredovječno magjarski historik Gjurgje Sriemac, Georgius Sirmiensis, sr. njegovu Epistola de perdicione regni Hungarorum, cap. VI: de Morte Zilagi quomodo vitam suam asperrime finivit (u izdanju G. Wenzela, Pest 1857, str. 13—17); sr. takodjer Fessler-Klein III. 24. Vriedno je opaziti, da srpski ljetopisi Svilojevića pišu ovako: Силагевикь (čit. Silagjević), Силоиагевикь (čit. Silojagjević) i čak Свилаевикь (čit. Svilajević). Ovaj pošljednji oblik upravo vodi do „Svilojevića“.

ipak bolje zna slovinsku historiju nego li je znao Gjon Palmotić! Nema dakle baš nikakve sumnje, da je naš Palmotić, kako bijaše lake pameti, znao množinu junačkih narodnih pjesama, a

quo semel est imbuta recens, servabit odorem
testa diu.

§. 48. Čak na skupljanje narodnieh pjesama dadoše se Dubrovčani već u 17 vieku, dakle u doba kada su na zapadu istom taki svietli umovi, kao Lajbnic, počeli misliti o takim stvarima. Te njihove brige dosta se sačuvalo, ali je do sele još malo izdano. Pošto je prvi Hilferding svratio svoju pažnju na onaj jediti zbornik, za koji se onda znalo u Dubrovniku te iz njega naštampao pjesmu o bitci na Kosovu (u knjizi Босна, Серóия и Герцеговина, Записки Имп. геогр. общ. XIII. Спб. 1859, str. 243—263), dodje ob istom rukopisu govoriti prof. Bogišić u „Dubrovniku“, zabavniku narodne štionice dubrovačke za g. 1868, str. 279—292 a g. 1870 naštampa prof. Miklošić što iz onoga što iz nekih drugih rukopisa 30 komada pjesama s literarno-historijskim uvodom, u monografiji: Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie I. Die Volksepik der Kroaten. Bogatiju sadržinu dvaju rukopisa iz Perasta štampa već nekolike godine prof. Bogišić u Biogradu. Dubrovačkoj zbirci položi temelj Gjuro Matei Dubrovčanin († 1728), koji sabra, kako se ondje kaže, četrnaest popievaka; nastavljačem ovakova posla bijaše pjesnik Josip Betondić († 1764) i drugi. Kada se ovaj dubrovački zbornik završivao, bijaše već Kačićeva radnja na glasu, jer se već na naslovu kao motto pominju Kačićeve rieči, ali ne može se reći, da bi Dubrovčani istom primjerom Kačićeva razgovora potaknuti bili na skupljanje, pošto je Matei, prvi sabirač, za pol vieka ranije živio te svojih četrnaest popievki po svoj prilici već god. 1697 unesao u dubrovački zbornik, kada je Kačiću istom sedam godina bilo.

§. 49. Ipak će poštovani malobraćanin a veliki narodoljubac Andrija Kačić Miošić biti svagda s poštovanjem spominjan, kada se god povede rieč o prošlim sudbama hrvatske i srpske narodne poezije. Da su bile druge prilike, mogaše on za sto godina ranije steći onu slavu, koja poslije dopade Vuku. Jer nitko do Vuka a možda i nitko poslije njega ne obidje toliko strana našega naroda s naročitom zadaćom, da bi proučio njegove narodne pjesme, kao što starac Milovan, koji o sebi govori kao o trećem licu ovako: „skitaše se s guslam od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara“. Ali zadatak Kačićeva putovanja ne bijaše nesrećom prema našim

*

današnjim željama i uzorima. On putovaše po narodu, prisluškivaše njegovim pjesmama a po svoj prilici i zapisivaše koje što. Ali njegova svrha ne bijaše, da pokupi ili popiše što je slušao i upamtio. Njegovo izučanje imadjaše svoju osobitu zadnju misao. Budući i sam nadaren velikom vještinom narodne versifikacije, narodna pjesnika i pjevača, podje njemu brzo i lako za rukom udvoriti se kod narodne vile pjevačice tako, da je okretnom imitacijom umio udesiti svoje kompozicije pod narodni sklad i razmjer. Ovom sretno stečenom vještinom posluži se Andrija Kačić na dvie svrhe: jedna mu bi ta, da pjesme što ih je slušao da se pjevaju u narodu, dotjera ponešto u formi ili osobito u sadržini prema potrebi historijske istine, to će reći prema dokumentima da ih ispravi da budu historijske istinite, pak da ih popuni da budu tačnije to u pominjanju ljudi i mjesta to u brojenju godina, vojske itd. Druga važnija, da upravo poglavita svrha bijaše mu, da uz pomoć knjiga historijskih, privatnih pisama, listina i drugih ne svagda bistrih izvora popuni praznine narodne poezije tako, da bi narod imao čitavu upravo historiju svoje slave, svoje prošlosti, spjevanu glasom i skladom narodnieh pjesama. Dakako, da je njegov pojam o narodnoj historiji bio vrlo uzak: njega zanimahu tek „kralji, bani i slovinski vitezovi“, poslije kralja i gospode htjede mu se glavno „znati i svitu prikazati, ko je junak bio, je li turske glave odsicao i koliko je koji odsikao“. Gradju za take pjesme crpao bi, kako rekoh, iz raznih izvora, naročito iz starih pisama, koja mu ljudi povjeravahu, dok je obilazio od mjesta do mjesta. Čini se, da nije svagdje naišao na prijaznu susreću. Zato i kaže: ako komu nije pravo, što mu nema spomena rodu i imenu u pjesmama, „ja kriv nejmam biti ... jer starcu Milovanu ne pokazaše svoje karte s pečatom od vladalaca utvrdjene ... jeda scine, da će ih s kapom u ruci moliti, da njihove stare zapjeva junake?“ On u opće tako govori, da se vidi, da je imao u svom skupljanju i sastavljanju pjesama dosta protivnika, čemu se mi danas ne čudimo, znajući kako svaka nova stvar isprva nalazi na odpor. Na jednom mjestu čak prieti, ako bi tko protiva njemu zapjevao, da će mu siromah Milovan „na onu staru crnogorsku odpjevati“.

U Kačićevu „razgovoru ugodnom“ po izdanju od g. 1759 dolaze samo dvie take pjesme, za koje on sam kaže da su narodne, to su na str. 154—155 dvie „pisme vojvode Janka, koje općenito pivaju Dalmatini, Bošnjaci, Ličani i ostali od slovinskoga naroda. Lipe su slušati, *ako i nije moguće, da su posve istinite*“. Ovaj do-

datak vrlo je znamenit. Vidi se, s kakova gledišta Kačić jednako posmatraše na narodnu poeziju. I opet pod kraj one druge pjesme kaže: „Ovo se piva od našega naroda, ko će virovati neka viruje, ko neće neka miruje“. Na str. 305 istog izdanja ima pjesma „od grada Zadvarja“, na koji juriš učini paša bosanski i hercegovački. Ovu je pjesmu pjesnik ispravio prema historiji, a u predjašnjem izdanju stajaše na tom mjestu, sudeći po njegovim riečima, prava narodna pjesma. On kaže: „ova je pisma i prije od mene štampana, ali nije sve kako je ovde, jer *sam je štampa' kako sam je čuo pivati;* ali budući istorije štio i drugačije od mudri' ljudi razumio, eto je prikazujem svitu onaku, kako se je dogodilo“. Značenje ove primjedbe svakomu je jasno. Bilo bi vrlo poučno, da možemo ovu ispravljenu pjesmu porediti s onom predjašnjom narodnom: tada bismo još bolje uvidjeli, u čemu se sastojaše Kačićevo prenaredjivanje. Žalibog nije se do sada ušlo u trag nijednomu starijemu izdanju nego li je ono od g. 1759.

§. 50. Kačićeva pjesmarica, ako i nije čisto narodna, ima u historiji narodne poezije Hrvata i Srba veliko značenje. Od to doba znalo se, ne samo da ima u njih množina narodnih pjesama, nego bar od prilike dobio se i pojam o tim pjesmama, pojam dakako ne sasma vjeran, pošto Kačićeve kompozicije po neporazumljenju kad i kad pomiešaše sa čisto narodnima. To se dogodi Italijancu Albertu Fortisu, prvomu inostrancu, koji je svratio pažnju na narodnu poeziju dalmatinskih Hrvata tako, da se od onda stalo i po zapadu o tom pisati. Fortis imadjaše, kao vrlo učen i široko obrazovan čovjek svoga vremena velike sveze i poznanstva s mnogim učenim ljudma zapadne Evrope a njegovo se djelo, koje o narodnoj dalmatinskoj poeziji govoraše, pojavi upravo u zgodan čas, to jest onda, kada su (oko g. 1765) narodne balade skotske obratile na sebe pažnju ne samo obrazovane Anglije, nego čitave upravo Evrope te se na svačijim ustima čitalo pitanje: nemaju li zar još koji drugi narodi takove poezije, koje im zamjenjuju pisanu historiju? U Fortisovoj knjizi nadje ljubopitna Evropa jedan odgovor na to pitanje.

G. 1771 izda Alb. Fortis u Mletcima knjigu pod naslovom „Saggio d'Osservazioni sopra l' Isola di Cherso ed Osero“, kojoj je priloženo otvoreno pismo na Angličanina Simondsa, gdje govori o raznim narodnim vjerovanjina dalmatinskih otočana te kaže: „ja sam se od prije ljutio nad tolikim sujevjerjima prostoga naroda, a sada mislim, neka ih, bar se ovako čuvaju i mnoge dobre stvari, kao zanimljive *narodne pjesme*, koje će osobito dobro poslužiti vašim keltskim

Skotima kod izučavanja narodne poezije.“ Nadajuć se dakle, da će zanimati Angličanina, saopćuje mu u italijanskom prievodu jednu tobože narodnu dalmatinsku pjesmu — al' ono nije pjesma narodna već Kačićeva o Kobiliću i Vuku Brankoviću.

Puno opširnije govori Fortis o narodnim običajima, dakle i narodnim pjesmama dalmatinskih „vlaha“, t. j. seljaka s kopna, poznatih pod imenom „Morlaka“ u svom znamenitom putopisu, koji izidje g. 1774, u dvie sveske: Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis, Venezia 1774, 4°. I. 180, II. 204. Ono glavno djelo, koje govori o morlačkim običajima (de Costumi de Marlacchi) posvećeno je i opet jednomu Angličaninu, milordu Stuartu. I u toj knjizi vadi Fortis dielomice primjere još iz Kaćića, ali u sretan čas dodje mu misao, da jednu čisto narodnu pjesmu priloži ovomu poglavlju u originalu i prievodu: to je znamenita, „žalosna pjesma plemenite Asan-aginice“. Ova pjesma čini pokret u historiji srpskohrvatske narodne poezije, u njenim snošenjima sa zapadom Evrope. Taj alem-kamen narodnog pjesničtva nadje Göthe, čitajući Fortisov putopis sudeći po njegovim riečcima u francuskom[1] prievodu, ako se nije zapisao, kad je kašnje poslije gotovo 50 godina o tome govorio, te mjesto talijanski stavio rieč francuski. On ustupi svoj prievod Herderu, koji se već od dulje vremena bavio narodnim pjesničtvom te prigotavljao zbornik raznih narodnih pjesama u njemačkom prievodu. Osim Goethe-ova prievoda uvrstio je Herder u svoje knjižice još ove „morlačke“ pjesme:

U I. sveščici (Volkslieder 1778) knj. II. br. 8 „Ein Gesang von Milos Cobilich und Vuko Brankovich. Morlakisch“ (ovo je izvadjeno

[1] Goethe kaže u člančiću „Serbische Lieder“ koji je štampan g. 1825 u V. 2. 35—60 izdanja: „Ueber Kunst und Alterthum“ ovako: Schon sind es fünfzig Jahre, dass ich den Klaggesang der edlen Frauen Asan Aga übersetzte, der sich in des Abbate Fortis Reisen, auch von da in den Morlackischen Notizen der Gräfin Rosenberg finden liess. Ich übertrug ihn nach dem beigefügten *französischen*, mit Ahnung des Rhythmus und Beachtung der Wortstellung des Originals“ (Göthes Werke, ed. Hempel, Heft 73, Band 29, S. 583.) Misli se ipak, da se Goethe samo zapisao, s toga što je francuski prievod izišao istom g. 1778, a ove godine već je i prva sveščica Herderovih „Volkslieder“ izdana, gdje na posljednjem mjestu, t. j. u trećoj knjizi br. 24 dolazi Goethe-ov prievod „Klaggesang von der edlen Frauen des Asan-Aga. Morlackisch“ s anonimnim dodatkom: „Die Uebersetzung dieses edlen Gesanges ist nicht vom Sammler.“ Valja znati, da i cielo izdanje „Volkslieder“ (2 sveščice 1778—1779), iz kojega poslije izidjoše poznati „Stimmen der Völker“, ne iznosi ni Herderova imena na svjetlo.

iz Fortisove knjige Osservazioni, 1771 str. 162 a ovamo udje iz Kačićeva Razgovora 1759 str. 59).

U II. sveščici (Volkslieder 1779) knj. II. br. 28 „Radoslaus Morlakisch“ (ovu pjesmu izvadi Herder iz rukopisnog prievoda Fortisova, ali je i to prievod Kačićeve pjesme na str. 27 višepomenutog izdanja).

U II. sveščici knj. II. br. 29 „Die Schöne Dolmetscherin. Morlakisch“ (i ovu pjesmu izvadi Herder iz Fortisova rukopisa, a ona je prievod pjesme naštampane u Kačića na str. 155 pod naslovom „Pisma od Sekule Jankova netjaka, divojke Dragomana i paše Mustajbega“, ali za ovu pjesmu kaza Kačić da ju je slušao u narodu pjevati.)

U cielome dakle ima zbornik Herderov četiri „morlačke pjesme“; osim jedne jedite „žalosne pjesance plemenite Asanaginice“, sve se ostale svode na zbornik Kačićev, odakle je Fortis izradio bio svoje talijanske prievode.[1]

Istom Fortis inostranac probudi domaće ljude iz mrtvila. Protiv njega podiže se, da bi ga ispravio, njeki Lovrić knjigom naštampanom g. 1776 pod naslovom: Osservazioni sopre diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia. K poglavlju o morlačkim običajima doda naš zemljak nekoliko dobrih ispravaka i dodataka. Ondje se popunjuju Fortisove bilješke kazivanjem o pjevanju narodnih pjesama, o muzikalnim instrumentima i još koje čim. Još su unesena u knjigu ova tri stiha:[2]

Jaše konja Marko Kraljeviću,
s jednom zmijom konja zauzdao
a druga mu za kandžiju služi.

Poznati njemački historik Johannes Müller, koji se puno bavio pitanjem o narodnom pjesničtvu te poslije smrti Herderove izdao njegov zbornik pod popularnim imenom „Stimmen der Völker“,

[1] Ja sam dužan bio o tom potanko govoriti, da bi se vidjelo, kako nije bilo upravo nikakva razloga prigovarati mojim riečima u „Otadžbini“ (III. 589), kao da ja tobože Herderova zbornika ni vidio nisam. Ja se radujem svakomu ispravku, samo očekujem da se ispravlja što se ispraviti može ili mora, bona fide.

[2] Ferić pominje ih takodjer:

— — Marco de rege canentem
(hunc inter primos heroas fama reponit)
Audisse haec memini: „Rex ipse et regia Marcus
progenies sedet altus equo, colubro utitur uno
pro fraenis, alio ressentis terga flagellat“, (Epist. ad J. Müller 9).

pozva Dubrovčanina Ferića, koji je već preveo bio[1] narodne poslovice na latinski jezik, neka bi još štogodj iz proizvoda narodne književnosti pretočio na latinski jezik, da bi se Evropa bolje spoznala s velikim narodom što živi Dunavu na jugu sve do granica grčkih. Cum in latissima regione, govori on, quae ab Istro ad verae Graeciae fines inter duo maria patescit innumerae tribus vario vel eodem tempore habitarint, plurimarum puto quaedam in lingua, moribus memoria vestigia remanserint, *magnam in eis colligendis* tum praecipue *gratiam* doctorum hominum *inibis*, cum quae optime cecineris, ea *unde et à quibus habueris, brevi commentatione indigitare velis.* Domaća mudrost žena i staraca, kaže obrazovani Niemac, bolje označuje pravu uljudnost nego li pričanje o ratovima; iz nje odsieva čísti karakter naroda; tko svomu narodu dobro želi, treba da odpočme izučavanjem ovakih stvari. Ferić odazva se istina pozivu, ali jedva da je Müller njegovim odgovorom bio zadovoljan. Našemu Feriću bijaše žalibog više do toga da se pokaže kao vješt latinski pjesnik, nego li da bude vieran tumač onoga, što je obrazovani inostranac od njega izgledao. U nedugačkoj poslanici: Ad clarissimum Virum Joannem Müller Georgii Ferrich Ragusini epistola (Ragusii 1798), napisanoj dakako u stihovima, govori Ferić dosta zapleteno o svemu po nješto, o pjesmama, o guslama, o kolu i još koje što; razmeće se latinskim frazama, koje vjernoj slici stvari samo smetaju. Najposlije priložen je i prievod od 38 narodnih pjesama, odabranih bez kritike: narodno je pomiešano s nenarodnim, prievod je odveć slobodan, odstupa od originala bez nevolje, jer je prevodiocu više do efekta latinskih elegancija nego li do vjernosti. Koliko više njega stoji u tom Fortis! Pak da nam je kojom srećom priložio originale, mi bismo mu sve oprostili; ali ni njih nema, kao u Fortisa, nego samo po jedan — dva stiha s početka, iz kojih se dakako nemože ništa bolje razabrati nego li njegovo veliko odstupanje od slovinskih tekstova Tu nebrigu Ferićevu trpimo tim teže, što se iz prievoda vidi, da su njemu pri ruci bile prave narodne pjesme, kojih on nije crpao ni iz Kačića ni iz Fortisa, ako nije iz ovoga posljednjega uzajmio Hasanaginicu, prem da

[1] Prievod izidje g. 1794 u Dubrovniku pod naslovom: Georgii Ferrich Rhacusani Fabulae ab illyricis adagiis desumptae. Svakoj je poslovici za objašnjenje prišivena u stihovima mala pričica. Ne bih mogao reći, da ima u njima mnogo sadržaja, odveć su općenite, što i sam pjesnik priznaje, rekav da mu je glavno bilo do dobrih, moralnih nauka. Poznato je, da je hrvatski tekst poslovica ušao u dragocjeni zbornik Daničićev.

o tome u poslanici ništa ne spominje. Ali je početak upravo kao u Fortisa:

Što se bieli u gori zelenoj?
al' su sniezi al' su labudovi. Sr. 17.

Junačka je pjesma izvan ove još jedna o banoviću „Strahiji", koja u Ferićevu tekstu počinje ovako:

Pije vino banović Strahija
u Kruševu gradu bijelomu —

ako je latinski prievod toliko vjeran, da se po njem smije suditi o izvorniku, tada ja jednake pjesme medju današnjim o banoviću Strahiji ne nalazim.

Nekim ženskim pjesmama mogu se naći ako i ne baš izvori a ono vrlo srodne paralele u današnjim poznatim zbornicima. Na priliku s pjesmom na str. 36, koja počimaše ovako: „Sjan mjeseče, noćna varavico" poredi u sarajevskom zborniku Petranovića br. 190; s pjesmom na str. 38: „Liepa je djevojka za gradom omrkla" u Vuka I. br. 609; s pjesmom na str. 47: „Asan-aga na kuli sidjaše, na koljenu saruk zavijaše" u Vukovim hercegov. pjesmama br. 142, donekle i Vuk I. br. 615; s pjesmom na str 48 „Hvalila se Asan-aginica u haremu medju kadunami" u Vuk herceg. pjesmama br. 162 i donekle Vuk I br. 735, s pjesmom na str. 48 „Mehmeda mila majka karala: Memo sine ne bilo te u majke" u Vuk. herceg. pjesmama br. 171.

Završujem svjedočanstva iz prošlosti srpskih i hrvatskih narodnih pjesama ovim riečima historika Raića: Многая о семъ кралевичѣ помежду народомъ повѣствуются и въ пѣснехъ поются, обаче множайшая отъ тѣхъ басны суть: зане суевѣрна и легкомыслена суть, якоже и оное еже о мечѣ его изъ земли изходящемъ баснословится. Ащели же за истину почтется еже о немъ въ простихъ пѣснехъ поется, обрѣтаемъ его быти продерзливымъ насилникомъ и подлимъ пияницомъ кромѣ прочихъ безстудій!

Franjo Palacky.

(Životopisni osvrt.)

Citao u skupnoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. listopada 1876.

PRAVI ČLAN PROF. DR. J. J. HANEL.

U povjesti narodâ riedko se ističe pojav, da o životu jednoga čovjeka rek bi odsieva ciela jedna važna epoka narodne poviesti, da njegovim ponajviše sudjelovanjem epoka ova dobiva svoj stanoviti značaj.

Prirodjena svojstva i sposobnosti, dugotrajni i neumorni rad, napokon i prijazan vanjskih okolnostî, ako se sjedine u čovjeku, čine ga vrstnim, uspješno buditi sile u narodu driemajuće, i dovesti je harmoničnomu, plodonosnomu djelovanju.

Da se život ovakovih ljudî može opisati, treba shvaćati nutrnj, život njihova naroda u dobi, koju oni proživiše.

Da težke zadaće, težke osobito do skora iza smrti ovakovih proslavljenikâ.

I mene je zapala ovakva težka zadaća, imajuć nacrtati život i djelovanje počastnoga člana ove akademije *Franje Palackoga.*

Dočekavši veliku starost, obuhvaća Palacky životom svojim najvažniju možda epoku instruktivne novije povjesti českoga naroda; postavljen od božije providnosti na presretno mjesto, mogao je raznovrstno djelovati na razvoj te povjesti. A Palacky je sbilja znatno djelovao nanj; punu snagu vrsne dobe mogao je uložiti u postignuće cilja, što no ga bje u idealnoj dobi mladosti zamislio; toga cilja nije nikada s vida smetnuo, pa kao starac, postigav ga, motrio je prevaljeni put sa slašću, što ju pruža uvjerenje sretna riešenja velike zadaće.

Franjo Palacky rodio se je 14. lipnja 1798. god. u selu *Hodslavice* u kotaru moravskoga grada *Novoga Jičína.*

Njegov otac, učitelj na ondašnjoj pučkoj učioni, bio je jedan izmedju onih, koji s veseljem pozdravljahu reformatorne ideje cara Josipa II, nadajuć se, da njegova vjerska snosljivost neće stavljati zapreke iznovičnomu oživljenju starih sborovâ česko-moravske braće, kojih ostanci su se i u postojbini Palackoga i u obližnjih mjestih sačuvali uzprkos žestoku progonstvu za prošlih vjekovâ. Dubok smisao povjestnički bio je svojstvo obćenito sviuh članovâ starih onih bratovštinâ, te kao što je bio život najvećih njihovih muževâ, jednoga Ivana Auguste, Blahoslava, Ivana Amosa Komenskoga, visoko obrazovanoga i učenoga satnika zemaljskoga Karla starijega iz Žerotína i dr. tiesno skopčan sa dvie ponajvažnije povjestničke epoke českoga naroda, s epokom najvećega procvata i najdubljega padanja: tako je i čitanje djelâ ovih muževâ, motrenje njihovih naporâ i patnjâ upravo budilo ljubav prama povjesti narodnoj, vodilo do težnje, saznati ju potanko, te tražiti u njoj jamstvo bolje budućnosti i onda, kad se je došlo do uvjerenja, da se neće izpuniti nade ostanakâ braće česko-moravske, da niti vjerska snosljivost Josipa II. neće dozvoliti slobodno izjavljanje vjerskih njihovih nazorâ. U ovakovoj okolici rodio se je Palacky, ove su vrsti bili prvi utisci, uz koje se je duševni njegov život počeo razvijati.

Pomnjivo buduć uzgajan počeo je Palacky već za mlade dobe prianjati za sve dobro i liepo, te je sačuvao ovo svojstvo, uz neograničenu, rek bi idealnu ljubav prama poviesti, sve do zadnjih danâ dugoga svojega života. Potonje ovo svojstvo vodilo ga je k neumornomu iztraživanju mnogovrstnih, često težko pristupnih, još češće tako zamršenih i sebi protuslovećih vrelâ povjesti njegova naroda, da se je činilo mal ne upravo nemogućim, uvesti je u potrebiti, sa objektivnom istinom sudarajući se sklad: momenat prvi u karakteru Palackoga bio je pako uzrokom, rad kojega su se rezultati iztraživanjâ njegovih prikazivali upravo kao niz slikâ, oživljenih duhom povjesti, prikazujućih zakone, pod kojih uplivom se je savkoliki život povjestnički naroda českoga stvarao i razvijao.

U prvo doba mladosti njegove pretezala je doduše krasoćut svakolika druga čuvstva, te se je moglo činiti, da će duševni njegov razvoj poći smjerom, znatno se razlikujućim od onoga, kojim je sbilja kasnije dopro do svoje veličine: al upravo ona krasoćut bijaše uzrokom, što se je Palacky, spoznavši jedanput pravu zadaću svojega života, primio njezinoga riešenja najvećim oduševljenjem i svetom revnosti, te je povjestničko djelo njegovo sbilja i postalo mal ne idealno savršenim.

Harmoniji obijuh ovih momenatâ treba takodjer pripisati onaj moćni i trajni upliv, što no ga imalo i ima djelo njegovo na duh sviuh, koji se osbiljno njim bave.

Tri su poglavito gledišta, s kojih se može motriti život i djelovanje Palackoga; prema tomu, ima-li se iztaknuti karakter njegov kao čovjeka, ili s druge strane kao naučnjaka osobito povjestnika, napokon želi-li se ocieniti djelatnost Palackoga kao politika.

Nemože biti mojom zadaćom upustiti se u potonjem ovom obziru u razlaganje motivâ, kojimi se je dao Palacky voditi kao vodja političke stranke. Dosada se još uviek mjeri važnost i opravdanost političke djelatnosti pojedinacâ i čitavih narodâ lih rezultati djelatnosti ovom postignutimi: na motive, kao što i sredstva odabrana manje se gleda. Dok bude tako, dotle se neće moći izreći konačni sud o Palackom kao o politiku, premda pruža razmatranje njegova života i u tom smjeru, za theoretika-politika mnogo poučna i zanimiva. Jedno ipak zašutiti nemogu, naime, da je politička djelatnost Palackoga u meni probudila mnienje, kao da se je Palacky samo nerado bavio politikom, da se je rado uklanjao političkim bojevom, da je, oduševljen na pravu i ogromnu mu zadaću života, smatrao vrieme, u aktivnoj politici probavljeno pomanje shodno upotriebljenim.

Palacky se dakako nije mogao posve oteti politiki, on, koji je mal ne zaboravljenu slavnu prošlost svojega naroda razjasnio i suvremenikom svojim predočio, nije se mogao posve oteti onomu težkomu a u posljedku svom nepouzdanomu radu, kojim se je imala zajamčiti potomkom budućnost, dostojna slave prošlih vjekovâ. Rad prvi liepim mu je urodio plodom; potonjemu radu nije Palacky doživio ploda.

Kao što o političkoj djelatnosti, mogu se i o privatnom životu Palackoga sasvim kratko izjaviti, ter ograničiti se na iztaknuće lih temeljnih crtâ karaktera njegova.

Oduševljen velikom zadaćom svojega života, čvrsto nakan, sve svoje sile posvetiti njezinomu riešenju, uredio je bio Palacky sav svoj život tako, kako je to sama ova zadaća zahtievala. Sam plemenita mišljenja i činjenja, oplemenjivao je svoju okolicu, dapače se je ogradjivao neprestupnim zidom strogosti proti svemu podlomu i prostačkomu; u privatnom i javnom svom životu volio je samo čiste, plemenite značaje: čovjeku, koji je skrivio u njegovih očijuh radi nizke sebičnosti ili nepoštenja, mogao je Palacky oprostiti, al mu nikada nije zaboravio čina njegova, a kamo-li da ga je udo-

stojio občenja ili dapače prijateljstva svoga. Poznato mi je više slučajevâ iz političkoga života Palackoga, u kojih je ova crta njegova karaktera upravo odlučivala bi li se tko primio u stranku, kojoj je on bio vodjom, kadkada i bi-li se prihvatio stanovit politički program i sredstva, njegovu izvedenju namienjena. Nu zato, gdje je Palacky vidio ozbiljno nastojanje i pošten rad, ondje je drage volje svjetovao, te savjetom, kao što i ugledom svojega imena, podupirao svakoga, za plemenitim ciljem se težećega. Znajuć dobro iz vlastitoga izkustva, koliko je doprinielo sretnomu riešenju njegove zadaće materijalno obezbiedjenje, postignuto njim na samom početku njegovih studijâ oko češke poviesti: podpomagao je rado i materijalno mlade, oko svojega znanstvenoga usavršenja nastojeće književnike. Spomenik trajne vriednosti podignuo si je u tom smjeru družtvom, od njega utemeljenim i do kraja života ujegova upravljanim, družtvom naime za podporu mladjih književnikâ, „Svatoborom“ u Pragu.

Za obiteljske odnošaje, u kojih je Palacky živio, spomenuti treba, da se je god. 1827. oženio kćerju bogatoga pražkoga odvjetnika dra. Iv. Měchure, Terezijom, s kojom je živio 33 godine u sretnom braku do njezine smrti g. 1860. Djece je Palacky dvoje imao, kćer Mariju, udatu od god. 1853. za dra. Franju Lad. Riegera i sina Ivana, rod. 1830. doktora pravâ i filozofije i od god. 1860. posjednika zemaljskoga imanja Lobkovice, vlastničtva prije majke njegove.

— Pogledom na znanstveno djelovanje Palackoga — a to je poglaviti sadržaj njegova životopisa — mogu se razlikovati u ono sedamdeset i osam godinâ danâ, koje je životom svojim obuhvaćao, četiri glavne epoke, izmedju kojih prva obuhvaća dobu mladosti Palackoga do njegova dolazka u Prag, do godine dakle 1823; druga dosiže do one godine, kada je Palacky postavljen kao jedan od prvih vodjâ na čelo pokretu političkomu českoga naroda, dakle do godine 1848; epoka treća života njegova sudara se s dobom, u kojoj je bio život politički mal ne svih narodâ austrijskih po gotovu mukom umuknuo, te Palacky, nemogav razvijati nikakvoga djelovanja političkoga, sasvim se je udubio u znanstveni svoj rad, njemu se ciglomu posvetio i veličanstveno ga razvio; napokon epoka zadnja prikazuje nam djelovanje Palackoga od godine 1861. sve do njegove, dne 26. svibnja 1876 sliedivše smrti.

Budi mi dozvoljeno o svakoj izmedju ovih epokâ iztaknuti njekoliko riečî, namienjenih lih karakteristici znanstvenoga rada Palackoga, i obilježenju njegovih posljedicâ.

Epoku prvu života Palackoga možemo označiti kao dobu pripravnu, kao dobu, u kojoj je Palacky doduše već naslućivao pravo zvanje svojega života, al ga je — s početka barem — nejasno shvaćao, te prema tomu jošte nije mogao dati radnjam svojim onaj smjer, kojim je iste kasnije sbilja ravnao.

Doskora je Palacky doduše doveden narodnoj samosviesti, doskora je i odlučio raditi svom snagom na polju narodne prosvjete: al nije jošte znao puta, kojim bi imao udariti, da njegov rad donese što veću korist, nije znao sredstvâ, kojimi bi se imao služiti, da mu urodi rad što obilnijim plodom.

Svršivši prve, dosta nepodpune nauke na evangeličkoj latinskoj školi u Trenčinu, otide mladi Palacky 1812. godine u Šoprun, da ondje nastavi nauke svoje na lyceu. Tu se je prvi put počeo ozbilnije baviti českom knjigom, u ono doba slabo doduše jošte obradjivanom, al već onda njegovanom s ljubavju i oduševljenjem. Osobito su duboko djelovale na mladoga Palackoga razprave, što jih je pisao u časopisu „Hlasatel Český“[1] profesor Jungmann pod naslovom: „Razgovori o českom jeziku“. Razpravami ovimi potaknut počeo je Palacky revno učiti svoj materinski jezik, da i on uzmogne sudjelovati kod iznovičnoga njegova podizanja iz zábiti, u koju su ga prošla dva stoljeća turila. U Šoprunu pozna Palacky god. 1817. glavom Šafarika, a godinu danâ iza toga izdade s njim zajedno već djelce: „Počátky českého básnictví, obzvláště prosodie“, koje je — pisano sa oduševljenjem istinite ljubavi pram jeziku i narodu českomu — svratilo pažnju Jungmannovu na mlade pisce, te je postalo vrelom prijateljstva, koje je svezalo ovu trojicu za savkoliki njihov život, prijateljstva, koje je dobilo odlučnu važnost za čitav dalnji razvoj jezika i literature, dapače i cieloga narodnoga života českoga.

Do god. 1819. svršio je Palacky filozofička svoja studia, uz koja, kao što i uz učenje tudjih jezikâ, osobito se je bavio estetikom. U kući vrlo obrazovane gospoje Zerdahely-eve, u koju je došao kao odgojitelj, dovršilo se je — kako je on sam priznao — obrazovanje njegovo, učvrstio se je njegov moralni karakter, te je Palacky uzvišena načela usvojio, kojimi je ravnao savkoliki dalnji život. Iza svršenih studiâ ovih primi Palacky mjesto odgojitelja u obitelji jednoga plemića, koje mu je pružalo liepu sgodu, da dodje sa svo-

[1] Časopis ovaj počeo je izdavati 1806. god. profesor *Ivan Nejedlý*. Podpuni naslov njegov bio je: „Hlasatel Český, spis čtvrtletní k prospěchu a potěšení všech vlastenců“.

jimi djaci u Beč, i da se okoristi za svoja studia tamošnjimi knjižnicami, kabineti i sbirkami umjetninâ. U Beču upozna se Palacky i s glasovitim Dobrovskim, Kopitarom i dr.; općenje s njimi u mnogom je jošte raztriebilo njegove nazore, a jamačno i utvrdilo u njem želju, posjetiti staru česku priestolnicu i upoznati se sa obilno ondje nagomilanimi sredstvi za dalnje svoje obrazovanje Nu doskora, već 1821. god. povrati se Palacky iz Beča u Ugarsku, gdje je boravio sve do veljače 1823. god.

Palacky nije se bio jošte odlučio, ima-li posvetiti snage svoje cigloj estetiki, ili iztraživanju povjestničkomu. Boravljenje njegovo u Beču vuklo ga je studiu one prve vrsti, bogate sbirke umjetničke duboko su se dojmile duše Palackoga prianjajuće za sve liepo i za uzvišene ideje: doskora pokazao se je i posljedak boravljenja i studiâ u Beču učinjenih; naime „pregled povjesti i literature estetike“, a poslije: „Esthetika, ili o liepoti i umjetnosti pet knjigâ“. Ovo je djelo bio Palacky na široko zasnovao, al je od njega samo jedan diel svršio prije svojega odlazka u Prag, nadajuć se, da će ga odmah, čim se iz Praga povrati, dovršiti.

Neposredni povod pisanju ovoga djela dalo je Palackomu razglabanje izreke, koju je Bacon u glasovitom svojem djelu: „De augmentis scientiarum“ izustio o razpravnom pjesničtvu, te završio riečmi: „Poesis narrativa — merito etiam divinitatis cujuspiam particeps videri possit, quia animum erigit et in sublime rapit: *rerum simulacra ad animi desideria accommodando, non animum rebus (quod ratio facit et historia) submittendo*“. Doskora uvjeri se Palacky, da nevaljaju ove rieči samo o pjesničtvu, već o liepoj umjetnosti u obće, te sagradi malo po malo čitavu svoju theoriju ljepote na ovom temelju. On potraži definiciju ili tumačenje ljepote tako, da se njim uzmogne služiti i praktički umjetnik, al da zadovolji i iztražujućemu filozofu, te postavi proti dosadanjim theorijam medju ostalim i pitanje: „U čem se sastoji istovjetnost ljepote, kako se prikazuje u pjesničtvu, slikarstvu i glasbi? Što je *objektivno zajedničko* n. pr. u madonne Raphaelove, simphonije Mozartove, u Belvederskoga Apolla i Shakespeareova Macbetha, u Alpske okolice i naivno-plemenite Desdemone?“ Na temelju ovakovoga razmatranja postavi Palacky iztraživanju ljepote u objektivnosti kao zadaću, da pokaže, kako se može ideja ljepote javiti u predmetnosti, ili kako mogu predmeti uzeti na se formu božanstvenosti, te time uzbuditi ideju ljepote u sviesti našoj. Iztraživanje ovo imaše pokazati zakonitost, po kojoj se očituje objektivno naš subjektivni život, naša

težnja za božanstvenosti; ima pokazati, u čem se sudara zakonitost duha sa zakonitošću prirode, te u čem sebi protuslovi, napokon, kakove se razlike prikazuju u skladnosti ili prieporu ovih dvajuh načelâ obzirom na naš osječaj.[1]

Nije ovo zanimivo pa i dan danas jošte poučno djelo bilo jedinim plodom Palackoga poslje njegova povratka iz Beča u Ugarsku: uz studia esthetike osobito ga je privlačila povjest českoga naroda, i to poglavito ono razdoblje, kad je narod českí najjače zasiecao u razvoj poviesti evropske, naime epoka husitskih ratovâ. Valjda je bio Palacky jošte u Beču nakanio ozbiljno ovu epoku proučiti: al je dobro znao, da se nemože ni misliti na potanki studium ove, s različitih doduše već gledištâ, al uvjek jednostrano i površno motrene periode českе poviesti, bez pomna proučenja svih vrielâ, na nju se odnosećih. Palacky si nije jošte bio odabrao zvanje, koje bi mu bilo imalo osigurati materijalnu existenciju; izbor taj bio je za njega, kao protestanta, u ono doba u obće težki, van da je postao evangeličkim propovjednikom, za koji stališ ga je izprva i njegov otac odgajao: al to zvanje nije Palackomu bilo po ćudi. Zato odluči, nežuriti se s traženjem položaja, koji bi mu žitak materijalni osigurao, već nakani o svom prištedku živiti neko vrieme, jednu ili dvie godine, u Pragu, da prouči vrela husitske dobe pa onda stoprv povratiti se u Ugarsku i tražiti kruha.

Tako stigne Palacky dne 11. travnja 1823. god. u Prag, radostno dočekan od tamošnjih svojih prijateljâ, Jungmanna, Presla, Hanke i dr., nagovarajućih ga odmah, da ostane u Pragu za uviek. Svim je bilo drago, da je Palacky došao: svi su se nadali, da će i on sudjelovati u radnjah, namienjenih probudjenju českе narodnosti. Nada, da će ove radnje uroditi sjajnim plodom, bila je sasvim neznatna, jer narod českí smatran je već kao da je na umoru; isti učenjaci, kao Dobrovski i dr. učili su jezik českí kao jezik mrtav, za dalnji razvoj posve nesposoban. Mali samo broj mladjih rodoljubâ nije sdvajao, nego nadu gojio, da će se jošte podignuti moći jezik i literatura češka; ali isti napori ovih „zanešenjakâ“ činilo se je, da su lih nov dokaz istinitosti spomenutih tvrdnjâ. Na mjesto da složno djeluju na podignuće narodnosti i duha českoga, smatrahu najvažnijom zadaćom svojom, boriti se medju sobom za neznatna pitanja ortografijska.

Narod sam pako izgubio je bio sasvim već samosviest, i smijao

[1] Sr. *Gedenkblätter* str. 3; *Radhost* I. str. 424 slj.

se borbi za slova, borbi za ypsilon i jota, kojimi su se literati bavili, dapače je prezirao sve, što se je česko zvalo.

U takovo doba i na takovom stupnju razvoja upozna se Palacky s českim narodom! Doskora uvjeri se o tom, da ima za narod samo onda spasa, ako se privede ozbiljnoj stvarnoj obrazovanosti, koja će mu zajamčiti dostojno mjesto uz druge narode novovječne. S toga razloga nije Palacky pristao uz ni jednu izmedju borećih se stranakâ — premda se je za svoju osobu pokazivao sklonim napredku baš i u formah jezika; on je odmah prionuo za svoju pravu struku, kojoj se je poslie dolazka u Prag sasvim posvetiti hotio, ostavivši prijašnja svoja studija o esthetiki. Doskora mu se pruži prilika za radnju povjestničku, a njezino izvedenje odluči svu njegovu budućnost, kao što u mnogom obziru i budućnost literature i narodnosti češke. Dobrovskomu, kojega je Palacky već u Beču bio poznao, omili mladi, za povjestnička studija oduševljeni Palacky, te ga uvede u kuću grofa Franje Sternberka, i preporuči ga ovomu za pisanje povjesti porodice Sternberkâ. Ova porodica, kao što je bila više stoljećâ jedna od prvih plemićkih obiteljî u českoj kraljevini, tako je i onda stajala na čelu obrazovanoga českoga plemstva, sam pako grof Franjo izvrstno je poznavao česku povjest, i rado podupirao i Palackoga u njegovom nastojanju. Uz ovu pripomoć, te iztražujuć bogati arkiv obitelji Šternberkâ, udubljivao se je Palacky sve to više i više u česku povjest i dao se lako sada sklonuti, da sbilja napusti prvobitni svoj plan, po kojem se je hotio u Ugarsku povratiti. Da ga i materijalno obezbiedi, učini grof Šternberk Palackoga, čim je ovaj doznačenu njemu zadaću na podpuno zadovoljstve grofovo riešio, svojim arkivarom. Tim je Palacky zadobio, ako i ne sjajno, a ono ipak takovo mjesto, na kojem se je posve mogao posvetiti zamišljenu sobom radu. Palacky je kasnije sam nekoliko puta priznao, kako je bilo to mjesto u ono doba važno po njega, te je postavio nakon mnogih jošte godinâ svomu dobročinitelju sjajan spomenik zahvalnosti u svojem djelu o životu Franje i Gašpara grofovâ Šternberžkih[1], a tim je postigao, da se će ime plemenitih ovih pokroviteljâ Palackoga dotle spominjati, dok se budu njegove zasluge o česku povjest izticale!

Pristup, što ga je sada Palacky dobio u kući Šternberkâ, gdje su se sastajali članovi visoke aristokracije, postao je za njega u

[1] „Die Grafen Kaspar und Franz Sternberg und ihr Wirken für Wissenschaft und Kunst in Böhmen". 1843.

dvojem jošte obziru vrlo važnim i koristnim. S jedne bo strane poznali su Palackoga mnogi visoki i izobraženi plemići, naučili uvažavati njegove sposobnosti i temeljito znanje, što je kasnije, kad se je počelo raditi o mjestu zemaljskoga resp. stališkoga historiografa, mnogo doprinielo povoljnomu po Palackoga riešenju ovoga pitanja; s druge pako strane pristupnimi su Palackomu učinjena mnoga i izdašna vrela za česku povjest, koja, nagomilana u arkivih pojedinih plemićkih obiteljî, bila su dosad mal ne sasvim nepristupna učenomu iztraživanju. Tako n. pr. dobio je Palacky na preporuku grofa Sternberka i kneza Aug. Long. Lobkovica dozvolju, da se može po volji služiti najbogatijim u Českoj arkivom knezovâ Švarcenbergâ u Třebonju, arkivom, koji za česku povjest osobito XV. i XVI. stoljeća do dana današnjega nije jošte niti iz daleka izcrpen — premda ga je sam Palacky, počamši od god. 1824. devet putâ sad dulje sad kraće vrieme proučavao i sakriveno u njem povjestno blago na vidjelo iznašao.

Kao što ovaj, postali su Palackomu i arkivi ostalih českih plemićâ pristupačni osobito uslied toga, što su mal ne sve višê plemićke kuće počele Palackomu povjeravati rodopisne radnje, i zato mu pružale svakolika sredstva, kojimi se je Palacky u prvom redu doduše u svrhu riešenja zadaćâ njemu povjerenih, al ne manje i za svoja studija o ukupnoj povjesti českoj revno koristio.

Napokon postali su mu — i opet pokroviteljstvom pojedinih članovâ visokoga plemstva — pristupnimi i javni arkivi u Českoj, naime arkiv t. z. gubernijalni i gradski, kao što i pismare dvorskih i zemaljskih dasakâ, toga neizcrpljivoga vrela povjesti zemaljskih staliśâ i povjesti staroga českoga prava.

Takim načinom nade se Palacky — jamačno daleko preko najsmjelije svoje nade — prijaznju odnošajâ, sretno po njega se razvivših, na pragu izpunjenja najvruće želje svoje: pristupna su mu postala svakolika vrela i pomoćna sredstva za omiljeli mu studium, on pako sam zadobi mjesto, na kojem se je mogao sasvim, bez brigâ materijalne naravi posvetiti ovomu studiu.

A on to sbilja i učini. Neprodje mnogo vremena, te nalazimo Palackoga, da uspje prvi rezultat njegovih radnjâ, nalazimo ga gdje radi na odličnom mjestu, na odabranom polju znanosti.

Nu Palacky nije niti nade onih muževâ prevario, koji su ga prvi s veseljem u Pragu pozdravili, nadajuć se izdašnjoj od njega pripomoći kod djela, kojega su se uzhitom i požrtvovnošću poprimili, kod probudjivanja naroda k novomu životu.

Buditeljem naroda českoga one dobe jasno je doduše lebdio pred očima cilj, koji su hotjeli postignuti; al u izboru sredstvâ za postignuće cilja ovoga razilazile su se misli, te je okolnost ova uzročila pojav u povjesti slavenskoj u obće ne riedki, da se je cilj prvobitni sasvim s oka smetnuo, a mjesto složnoga djelovanja nastala žestoka borba o načelih, od pojedinacâ i pojedinih stranakâ zastupanih, načelih u ono kritično doba mal ne sasvim nuzgrednih.

Uvjerenje, da treba pružati narodu „od duševnoga glada“ mal ne sasvim već iznemoglu zdrave i okrepljujuće hrane, da ga dakle treba poučavati i buditi u njem narodnu samosvjest i narodni ponos; to su uvjerenje gojili svi, koji jošte nebijahu posumnjali o njegovoj budućnosti. Nu glede načina, kojim bi se hrana duševna imala narodu davati, glede zavitka u kojem bi mu se imala pouka nuditi: u tom se nisu mogli oni „buditelji“ naroda složiti, te su gubili vrieme uzajamnimi prepirkami o nuzgrednih ovih stvarih, a narod je medjutim sve više ginuo. Težko nam je sada već shvatiti, kako su ove prepirke o purismu i neologismu, o ortografiji česko-moravske braće i ortografiji analogičkoj i slične stvari mogle tako absorbirati razmjerno najbolje sile naroda, dovesti najbolje muževe do medjusobne osobne mržnje i medjusobnoga progonstva: nu život čovjeka, koji se je sam nalazio kao u sredini ove borbe, život Jungmanna u dotičnoj periodi jasnim nam je dokazom, do kojega stupnja su se dali zasliepiti strasti svojom ljudi, kojim se inače nemogu zaniekati najplemenitije nakane i najbolja volja, djelotvorno pripomagati narodnomu preporodu.[1]

U ovakovo doba nastojala je dakako svaka izmedju prepirajućih se stranakâ, da predobije za se Palackoga i u njem moćnoga saveznika: nu Palacky, razabravši doskora neplodnost, dapače upravo pogibeljnost ovih prepirkâ, nije pristao uz nijednu stranku, i udario putem najsigurnije k cilju vodećim. Premda mu usljed toga zazirahu od njega obje dvie stranke, ipak se neuplaši toga neprijateljstva, već ostade vjeran uvjerenju svomu, a posljedak sbilja pokaže, koliko je bilo temeljito i opravdano njegovo uvjerenje.

Palacky, ostavivši na strani prepirke ortografičke, nastojao je najprije oko toga, da se stvori sriedstvo za razvoj češke literature, u ono doba jamačno najvažnije i najprikladnije, naime dobar narodni časopis. Čim jedanput ovo sredstvo djelovati počne, onda — mislio je — riešiti će isto čuvstvo naroda prepirke, kojih je važnost

[1] Sr. *Zelený* — Život Josefa Jungmanna. Osobito str. 176—199.

problematična a kojih je posljedak stajao u opreci razlogom, radi kojega su se prvobitno započele bile.

Prilika, da ovu svoju misao oživotvori, pruži se Palackomu dosta rano.

Utemeljitelji českoga muzea, na kojih je čelu stajao takodjer jedan od pokroviteljâ Palackyevih, grof Gašpar Sternberk, tužahu se više puta, da se narod český tako malo brine za ovaj prosvjetnim svrham namienjeni i velikimi žrtvami utemeljeni zavod, a odavde su, kao što bijaše običaj, izvadjali zaključak, da je već kasno misliti o probudjenju českoga naroda i uzalud da je svaka radnja u tu svrhu. Palacky primieti jednoč prilikom ovakovih tužbâ, da bi se lahko doskočilo ovomu nemaru naroda za muzej, kad bi se muzealno družtvo postavilo u njekakav živahniji i neposredni doticaj s narodom, i to časopisom, kojim bi se ujedno uzmoglo djelovati na probudjivanje narodne samosviesti i širenje koristnih znanostî. U posebnoj, grofu Gašparu Sternberku predloženoj spomenici[1] namienio je Palacky kao glavne zadaće ovakovomu časopisu:

1. Da čuva i razvija kod Čehâ znanje i interese za svrhe, u štatutih muzealnoga družtva izrečene, naime za poznavanje domovine i za exaktne nauke;

2. da postane kao ročište i središte ne samo domaćih pisacâ, bavećih se onimi strukami, već i predmetâ onim svrham prikladnih;

3. da bude prama inostranstvu kao glas naroda, da pokazuje samostalnost u domovini se razvijajuće inteligencije, te zastupa narod, osobito u historičkom, znanstvenom i artističkom obziru, proti sudu tudjine, obično jednostranomu.

Misli, u ovoj spomenici iztaknute, prihvati odmah ne samo pokrovitelj Palackoga već i odbor muzealni, te odluči, izdavati dva časopisa, jedan u českom i drugi u njemačkom jeziku. U razmjerno kratko vrieme izposluje grof Sternberk god. 1826. dozvolju vlade za ova dva časopisa, te ponudi onda redakciju njihovu Palackomu, na što ovaj odmah pristane, i početkom 1827. god. započme sbilja izdavati oba časopisa.

Kao redaktor musealnih časopisâ došao je Palacky u sredinu svega literarnoga života u Českoj; al ujedno je time zadobio mjesto, s kojega je mogao bezpristrano motriti prepirke medju književnici.

Njemački časopis nije doduše nalazio odziva uzprkos tomu što je izlazio svaki mjesec, dočim je český samo svake četvrt godine i

[1] *Gedenkblätter* — str. 48—64.

uzprkos obsežnoj i vrlo prijaznoj ocjeni, koju je bio Göthe o prvom godišnjiku njegovu napisao,[1] te je nakon pet godinâ od muzealnoga odbora obustavljen: nu češki „Musejník“, kojega redakciju je Palacky punih jedanaest godinâ danâ sam vodio, uzdrži se i navršuje ljetos upravo petdeseti svoj tečaj.

Kao redaktor češkoga muzealnoga časopisa zauzeo je Palacky odmah s početka naprama borećim se književnikom jasno i odlučno stanovište. On je sasvim odbio zahtjev, da postane časopis organom jedne ili druge stranke, nije niti primao članke, govoreće lih o substilnostih, koje su bile predmetom borbe, niti je dao mjesta napadanju na osobe jedne ili druge strane. Premda štovatelj starine, nije bio neprijatelj pametnoga napredka i popravljanja jezika, no uviek je bio sviestan, da se nesmije — barem u njegovom časopisu — identificirati pitanje o popravku ortografije s pitanjem naobrazovanja naroda, te je uslied toga pazio u prvom redu na stvarni sadržaj članakâ, a ne na formu njihovu. Postupanje ovo prouzročilo je doduše, da je morao Palacky god. 1828. i 1829. popuniti svojim perom malo ne sav časopis, al on ipak nije klonuo duhom, a oni, koji su se od njega odvratili bili, povratiše se jedan za drugim opet k njemu, čim su se o praktičnosti njegovih nazorâ i o njegovoj uztrajnosti uvjerili.

Tim je Palacky glavno pripomogao tomu, da se je češka literatura u napredak razvijala naravnim i po narod češki dakle najkoristnijim smjerom.

Radnje redaktorske nisu ipak nikakva uštrba naniele studiju Palackoga na polju češke povjesti.

Godina 1827 — kako iztakosmo — u dvostrukom pogledu za Palackoga važna, — postala je od zamašne važnosti i za povjestničke radnje njegove, kao što i za obradjivanje češke povjesti u obće.

Ove naime godine dobio je Palacky poziv od stališkoga zemaljskoga odbora, da preuzme na se nastavljanje kronologične povjesti češke, za koju se je češkim stališem već koncem XVIII. stoljeća obvezao bio svećenik i exjezuita Franjo Pubička, da će ju napisati. Pubička nije doveo svoju radnju dalje nego do god. 1630, i nakon njegove smrti god. 1807 nastojali su zemaljski stališi oko toga, da se ovo djelo, za koje su bili već znatnih troškovâ doprinieli, za-

[1] U berlinskih „Blätter für wissenschaftliche Kritik“ (1830 Nro. 58 bis 60).

vrši. S toga razloga činili su mnogim naučnjakom, koji su se bavili českom povjesti,[1] ponude glede nastavka radnje Pubičkine; ali sve do god. 1827. nisu mogli naći nikoga, koji bi posao taj preuzeti i svršiti mogao. Ove godine zapitao je dotični izvjestitelj zemaljskih stališâ ustmeno i Palackoga, bili on hotio nastaviti Pubičkino djelo. Na ovaj upit izjavi se Palacky doduše da bi, nego ujedno očitova, da to djelo neodgovara ni malo zahtjevom stroge znanosti, da bi dakle zemaljski stališi veću korist pribavili domaćoj povjestnici, kad bi se odlučili, stalno podupirati čovjeka, koji bi mogao i hotio cieli svoj život iztraživanju češke povjesti posvetiti. „Pisanje jedne povjesti — govorio je Palacky — ostaje uviek dielom jednoga čovjeka, jednoga duha, i ako ima sbilja uspjeti, ujedno cieloga jednoga života.“[2]

Ovu izjavu predade stališki odbor najkompetentnijemu u toj stvari sudcu grofu Franji Sternberku, najvišemu zemaljskomu komorniku i predsjedniku českoga učenoga družtva, da o njoj svoje mnienje izreče i predlog zemaljskim stališem učini. Grof Sternberk nije dakako mogao inače, nego pristati posve na predloge Palackoga, i tako uvjerivši se o shodnosti predloga i o izvrstnoj sposobnosti predlagatelja, preporuči stališki odbor stališem god. 1829. — uzprkos tomu, što se je medjutim književnik Josip Horky, preporučan od dvorskoga kancelara grofa Mitrovskoga, stališem ponudio, da će jeftinije riešiti zadaću od Palackoga označenu: neka postave Palackoga historiografom českih stališâ s godišnjom plaćom od 1000 for. u srebru, prikladnom važnosti povjerenoga mu zvanja, nadalje s nagradom od 200 for. sr. za svaku od tri sliedeće godine u svrhu namirenja putnih troškovâ Nadzor nad marljivosti radnjâ historiografa neka stališi shodnim načinom sami vrše.[3]

Predlog ovaj postao sbilja dne 13. travnja 1829. god. saborskim zaključkom, nu Palacky tim nije još postao historiografom. Veliki kancelar u Beču, grof Saurau, izbrisa naime članak o Palackom iz zaključakâ saborskih, jer tobože nije podoban, da se predloži previšnjoj potvrdi. Premda su se stališi proti ovakovu postupku najvišega kancelara ogradili, te posebnom predstavkom na samoga cara Franju se obratili, nije se time ipak postiglo povoljno po Palackoga

[1] Poimence prof. Ignaciju Cornovi (1807), Franju Niklasu (1808), M. Millaueru (1818) i Fr. Niemetschek-u. Sr. *Zur böhm. Geschichtschreibung* str. 25 slj.

[2] Sr. *l. c.* str. 14.

[3] *Zur böhm. Geschschrbg.* str. 37 slj.

riešenje, jer je car odlukom svojom od 18. lipnja 1830. god. odredio, da se za sada imade odustati od imenovanja zemaljskoga historiografa, budući da se u domestikalnom fondu, iz kojega je Palacky imao plaću svoju dobivati, pokazuje za god. 1831. manjak[1]

Kada je ova careva resolucija u saboru proglašena, izjavi grof Gašpar Sternberg, da se njom doduše stališem zabranjuje formalno imenovanje historiografa, nu da nitko nemože stališem kratiti, da nepodupiru pisanje češke poviesti u obće. S toga stavi predlog, da stališi pozovu Palackoga, neka napiše po osnovi prije već odobrenoj, neobziruć se na djelo Pubičkino, povjest českoga naroda uz honorar i nagrade, za koje je prije mjesto zomaljskoga historiografa primiti hotio.

Na temelju ovoga predloga, uz koji je sabor odmah pristao, dobije Palacky napokon dne 18. travnja 1831. god. na mjesto formalnoga dekreta objavu o konačnoj odluci sabora, da mu se povjerava uz uvjete prije opredieljene, pisanje ćeske povjesti. Tek pet godinâ danâ kasnije, nakon što je grof Saurau zamienjen u uredu velikoga kancelara grofom Antunom Mitrovskym, koji je bio izhodio prof. Bočeku naslov historiografa moravskih stališâ, te nakon što je prvi dio Palacky-ove češke poviesti izašao bio, bude saboru českomu natuknuto, da bi bilo sada sgodno vrieme, predlog glede naslova zemaljskoga historiografa ponoviti; sabor sbilja tako uradi u zasjedanju svom god. 1838. i malo zatim podieli car Ferdinand odlukom od 24. studenoga iste godine Palackomu naslov českoga stališkoga historiografa.

Tako bje Palackomu i formalno zajamčeno mjesto, koje je on mal ne pol stoljeća sebi i narodu svomu na čast i slavu zauzimao!

Za pretresivanja pitanja o mjestu historiografa pozivali su se pokrovitelji Palackoga s jedne strane na spomenute već radnje genealogičke i članke njegove u muzealnih časopisih, s druge pako strane — i to osobito u zadnjoj godini dotičnih priegovorâ — na dvie radnje, kojimi je Palacki zasvjedočio ne samo vještinu u izdavanju starih pismenih spomenikâ češke povjesti, već i znanje, udubiti se u duh povjesti češke, zrelost suda historičkoga i marljivost u sakupljanju podatakâ, kojimi bi se pojedini momenti češke povjesti što objektivnije mogli razjasniti. Kao radnje takove prikazuje se ponajprije izdanje starih ljetopisâ českih od god. 1378 do 1526, ili nastavka kronikâ Přibika Pulkave i Beneša iz Hořovic,

[1] *L. c.* str. 41.

dalje pako njemački pisano djelo: „Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber.“

Već god. 1783. počelo se je sa izdavanjem najstarijih kronikâ naroda českoga, te je pomenute godine po Fr. Pelzelu i Jos. Dobrovskom izdana troškom pražkoga metropolitanskoga kaptola kronika pražkoga kanonika Kosme i njegovih nastavljačâ, god. pako 1784. kronika Franciska i Beneše iz Weitmile. Kralj. učeno družtvo u Pragu, razabiruć, kako bi bilo vriedno, da se ovo izdavanje važnijih vrelâ češke povjesti nastavi, povjeri god. 1824. Palackomu, da priredi za tisak pomenuti, u češkom jeziku pisani ljetopis i u to ime da nastoji najprije sakupiti sve pristupne rukopise, da tako zadobije što kritičniji tekst ovoga spomenika. Palacky se primi toga djela svom pomnjom i revnosti i nakon četiri godine g. 1828. predloži učenomu družtvu kritički tekst, utemeljen na sedamnaest, medjusobno dobom i sadržajem znatno se razlikujućih rukopisâ. Uvod što ga je Palacky svomu izdanju napisao, pokazuje, da je Palacky u ono već doba sasvim bio dorastao zadaći, sbilja ne lakoj, osobito obzirom na način, kojim je morao kod sravnjivanja i uzajamnoga nadopunjivanja pojedinih rukopisâ postupati; pokazuje dalje, koliko su imali razloga, kad su potonji izdavatelji pismenih spomenikâ u Palackom ogled svoj tražili i nalazili.

Nu puno važnijom se prikazuje druga od pomenutih, onoj dobi pripadajućih radnjâ. Postanku ove radnje dala je povod razpisana nagrada god. 1826. od kralj. českoga učenoga družtva za dielo, u kojem bi se imali ocieniti pisci češke povjesti i to od najstarijega do Hajeka, povjestnika XVI. stoljeća. Poimence imali su se u ovakovom dielu nalaziti svikoliki podatci o životu onih pisacâ, ocjena postojećih već njihovih izdanjâ obzirom na rukopise, na kojih ova izdanja počivaju, viesti o novih možda rukopisih, napokon ocjena njihove vjerodostojnosti ili točnosti u porabi starijih vrelâ, koja ocjena se je imala osnivati na čitavom sadržaju djela, načinu pripoviedanja, zadaći piščevoj i okolnostih, u kojih je svoje djelo pisao.

U produljenom za priposlanje ovakove radnje roku podnešena bude jedina radnja, Palackoga naime, te buduć su članovi historičkoga razreda, kojim bje predložena, suglasno izjavili, da je pisac ne samo ondašnje stanje odnosećega se na postavljenu zadaću znanja podpuno shvatio i u jasnom pregledu izložio, već mnogimi ga novimi rezultati obogatio: nagradi družtvo u sjednici od 24. siečnja 1830. djelo Palackoga, koje onda iste jošte godine izadje.

Glede ovoga djela Palackoga može se sbilja kazati, da je njim prokrčen put novoj epoki u iztraživanju i opisivanju češke povjesti, da je njim udaren čvrst temelj, na kojem moraju stati svi, koji se u obće žele kako valja okoristiti povjestničkimi studiami. Zato se smatra Palackoga: „Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber“ i dan danas kao ponajbolje njegovo djelo, zato su se na njega ugledali još i poslje decennijâ čuveni povjestnici drugih narodâ kod sličnih radnjâ.

Sasvim otvoreno i objektivno prizna Palacky u uvodu svojih ocienâ mane i nedostatke povjestničkoga iztraživanja u obće i češkoga na pose, jasno ističe načelo, u ono doba skoro sasvim jošte nepoznato, da nevalja tražiti u povjesti lih tragove krvi i grozote haranja, da se neima izticati mathematička samo veličina a dynamička sasvim s vida puštati, već da socijalni život predjâ, razvoj državopravnih odnošajâ i njihova zasiecanja na sreću i nesreću narodâ pruža predmet, puno dostojniji povjestničkoga opisivanja. Samo djelo sadržaje razlaganje dvadeset i jednoga češkoga povjestnikâ u trostrukom smjeru, kako mu ga je učeno družtvo u razpisu nagrade označilo bilo.

U dodatcih pako govori Palacky o starih čeških legendah, manje važnih monografijah i kronologičkih kompilacijah, napokon o tragovih izgubivših se kronikâ, u razmatranu epoku spadajućih.

Nemože biti ovdje mojom zadaćom uz ovaj kratki osvrt na radnje, koje se moraju smatrati najvažnijimi prije izdanja prvoga svezka njegove povjesti, obazreti se potanko i na razprave i članke, što jih je Palacky u isto doba bio napisao u obadva muzealna časopisa. Dosta će biti, ako se samo napomene, da je Palacky, dok je sam časopise one uredjivao, napisao za nje trideset i osam članakâ, od kojih veliki dio treba i danas smatrati važnom pripomoći kod studiâ historičkih u obće.

Nu ipak nemogu a da neiztaknem barem jednu kategoriju ovih članakâ, i to onu, kojom je Palacky stekao zaslugu, da je bio ponajprviji njegovatelj i povjesti *práva* češkoga, a svakako je prvi počeo, znanstvenim načinom obradjivati u Českoj i povjest prava slavenskoga u obće.

Članakâ pripadajućih ovoj kategoriji neima doduše mnogo, al svaki od njih prikazuje se kao rezultat zamašnih studijâ i jasna shvaćanja organisma prava u obće, te medjusobnoga odnošaja prava pojedinih slavenskih narodâ na pose. U potonjem ovom obziru ističe se osobito članak uvršteni u časopis češkoga Muzea g. 1837.:

„Pravo staroslavensko, ili sravnjenje zakonâ cara Stjepana Dušana sa najstarijimi zemaljskimi redovi u Českoj“. Člankom ovim pokazao je Palacky put, kojim ima udariti iztraživalac pravne povjesti slavenske, kao što i način, kako se može okoristiti viestmi o pravnom stanju jednoga slavenskoga naroda, da njimi razjasni tamnije strane istoga stanja kod narodâ drugih slavenskih. Članci ovimi pokaza Palacky, da narod češki pruža i na polju pravnoga razvoja dosta zanimivih osobinâ, i da nije na prosto preuzimao pravne ideje od tudjih narodâ, kao da nije bio tobože podoban za kakvu tvorbu samostalnu.[1]

Jošte jednu stranu djelatnosti Palackoga u onoj dobi treba iztaknuti, djelatnost, namienjenu prosvjetnim svrham narodnim u obće, na pose pako podignuću znanstvene literature češke.

Djelatnost ova tiče se utemeljenja „Matice Češke“.

Već god. 1818., kad se je utemeljivao narodni muzej u Pragu, pojavljale su se nade, da će ovaj zavod u pomoć priteći znanstvenoj češkoj literaturi, pojavili su se pače i pojedini predlozi, kako bi se namakla u tu svrhu materijalna sredstva; al doskora obuhvati obćenita apatija mislî i one, koji su ovakove nade gojili.

Tek 1829. god. primakne Palacky pitanje o postanku zaklade za podupiranje znanstvene literature sretnomu riešenju. Ove naime godine sporazumio se je Palacky sa prijatelji svojimi Jungmannom i Preslom o izdavanju većega enciklopedičkoga riečnika, prijavi ovu nakanu vrhovnomu burggrofu kraljevine Češke, grofu Karlu Choteku, te mu ujedno predloži potanki plan čitavoga ovoga djela, kao što i imena svih (28) suradnikâ, koji su se obvezali bili, izraditi pojedine partije riečnika, što je imao pružati pregled svihkolikih granâ znanosti i umjetnosti, napose pako članke o domaćoj povjesti, statistiki, topografiji i obrtnosti, kao što i tumačenje češkoga nazivlja u znanosti, umjetnosti i poslovnom jeziku[2]. Ujedno zamoli Palacky, da se njemu i suradnikom njegovim podieli dozvolja, da se mogu poradi skladnosti i jednoličnosti ráda sastajati i razgo-

[1] Palacky nam je sačuvao *(Gedenkbl.* str. 252.) zanimivu viest o nazorih, što su u ono doba vladali u Českoj glede prava českoga kod muževâ, koji su bili baš dužni, nastojati oko toga, da si pribave točna o tom znanja. Profesor českoga državnoga prava na sveučilištu u Pragu M. Schuster izjavi se jedanput Palackomu o načinu, kojim se može lako doći do znanja ćeske pravne povjesti: „Studiren Sie das erste beste deutsche Lehrbuch, notiren sich daraus, was in Deutschland üblich war und nehmen als Regel an, dass es hundert Jahre später auch in Böhmen in Gebrauch gekommen“ (!).

[2] *Gedenkbl.* str. 78.

varati o njoj. Vlada sbilja podieli dozvolju za ovakovo poduzeće uz uvjet, da se u sastancih suradnikâ negovori o drugom, van o izdavanju realno-enciklopedičkoga rječnika, te da suradnici nezaosnuju možda nedozvoljeno nekakovo družtvo. Premda ob ovom potonjem dakako nije imalo biti ni govora, bio je Palacky tako oprezan, te dojavi nakanu svoju i svojih drugovâ takodjer osobno gradskomu kapetanu, vitezu Hoch-u, te ga zamoli za podporu toga poduzeća. Policija je bila već prije dolazka Palackoga doznala za stvar i korake u njoj od ovoga i od vlade učinjene, nije dakle mogla zabraniti sastanke naumljene i od vlade dozvoljene. Nu gradski kapetan upozori Palackoga na to, da bi se ipak krivim izvješćem nepozvanih ljudî u Beču mogle i stvari, za koju se Palacky i drugovi njegovi zauzimaju, i istoj policiji načiniti neprilike. Zato ga svjetovaše da pokuša, nebi-li jedan izmedju postojećih već u Pragu znanstvenih zavodâ, kralj. učeno družtvo, ili narodni muzej, hotio usvojiti misao, koju kani Palacky sa svojimi drugovi izvesti, te tako čitavo poduzeće uzeti pod svoju zaštitu. Palacky posluša drage volje taj savjet, te zamoli odmah odbor muzeja i predsjednika njegova grofa Gašpara Šternberka, neka uzme književnike, sjedinivše se za izdavanje enciklopedičkoga riečnika pod svoje okrilje, kao posebni odbor muzealni za znanstveno obradjivanje jezika i literature češke, te tako oživi zavod, do dana današnjega liepo cvatući.

Palacky i drugovi mu latiše se sada odmah posla oko pomenutoga riečnika; al doskora dodju do uvjerenja, da treba prije, nego li će se ovakav enciklopedički riečnik moći pisati, obraditi monografički i sistematički na pose one znanstvene struke, za koje nije imala češka literatura gotovih već predradnjâ — i takovih strukâ je bilo dosta mnogo. S toga su odlučili izdavati ponajprije posebne radnje iz različitih znanstvenih strukâ u tako zvanoj maloj enciklopediji naukâ, za namaknuće pako materijalnih sredstvâ obratiti se na cieli narod, da stanovitimi prinesci stvori zakladu, koja bi se zvala „Matice Česká“. Tko bi položio 50 for. sr., postao bi utemeljiteljem, te bi dobivao po jednu knjigu svih djelâ, od „matice“ izdavanih. Muzealni odbor imenovao je ujedno kneza Rudolfa Kinskoga kuratorom matice, koja — pošto se je po volji policije, tražeće u imenu matice nješto potajnoga, njekoliko godinâ kanila specialnoga svoga naslova[1] — doskora počme djelovati na trajnu ko-

[1] Srv. o tom *Gedenkbl.* str. 90. slj.

rist literature i narodnosti češke. Prvo veliko djelo, što ga matica izdade, bio je Jungmannov veliki riečnik češkoga jezika, uz koji su dobivali članovi i časopis muzea, kojega nakladu je matica od god. 1832. preuzela.

Medjutim je Palacky sveudilj radio o svojoj povjesti i bavio se osobito sakupljanjem gradje u domaćih i inostranih arkivih, kao što svjedoče mnogi njegovi izvještaji, što jih je stališkomu zemaljskomu odboru šiljao[1].

Uz druge predradnje sastavi Palacky suvremeni pregled najviših zemaljskih dostojanstvenikâ, zemaljskih i dvorskih činovnikâ, te ga izda 1832. god. nakladom češke Matice. Ovo je djelo za onoga, koji se bavi češkom povjesti, od neizmjerne važnosti; za njezinu najstariju dobu, osobito XI—XIII. stolj. treba ga za točniju kritiku listinâ, u dobi kasnijoj za to, da se bolje razumiju viesti listinâ, budući se ondje često iztiču dostojanstva a neoznačuju se njihovi nosioci; napokon se prikazuje kao vrlo važno pomagalo za osiecanje dobe velikoga broja nedatiranih aktâ, kao što i za označenje promjenâ, koje su se u istih najviših zemaljskih činih sbivale[2].

God. 1833. napiše Palacky životopis glasovitoga Josipa Dobrovskoga, budući nije ovaj, kako to ištu pravila kr. češkoga učenoga družtva, za svojega života pobilježio glavnija data iz svojega života, te tako bi se lako dogoditi moglo, da bude život toga, po narod češki vrlo zaslužnoga muža, u kasnijoj dobi nepodpuno i netočno opisan.

God. 1836. napokon izadje prvi svezak Palackyeve povjesti u njemačkom jeziku i svrati na se obćenitu pažnju. Od svih, kojim je stalo do objektivnoga prosudjenja, bude pripoznano, da je djelo Palackoga ne samo daleko nadkrililo svekolike radnje njegovih predšastnikâ, već da zadovoljuje u podpunoj mjeri i najstrožim zahtjevom novovječne znanstvene historiografije. Njim pokaže Palacky vrsnoću svoju i u iztraživanju i u kritičkom protriebljavanju vrelâ, i u liepom jih tumačenju, kojim upravo privlači k studiju povjestničkomu. Ovim već svezkom zauze Palacky mjesto medju prvimi povjestnici našega vieka.

Pošto je ova svezka njegove povjesti na sviet izašla, uputi se Palacky 1837. god. u Rim, da sakupi u vatikanskom arkivu, prebogatom ovom skladu listinâ iz cieloga kršćanskoga svieta, materijal za sliedeće svezke svoje povjesti, za koji se je mogao nadati, da će biti vrlo izdašan obzirom na mnogobrojne i raznovrstne odnošaje, u

[1] Zur böhm. Geschschrbg str. 49—71.
[2] *L. c.* str. 58.

kojih su se vladaoci i čitava zemlja češka puno vjekovâ nalazili prama papinskomu dvoru. Dobivši više važnih preporukâ, medju kojimi i od ministra grofa Kolovrata, dodje Palacky mjeseca travnja 1837. god. u Rim, gdje ga stigne želja i moravskih stališâ, da studija svoja protegne i na listine, tičuće se povjesti markgrofije Moravske. Palacky tako sbilja i učini, te prouči za kratko doba od deset tjedanâ 45.000 listinâ, izmedju kojih sam prepiše 400 listinâ, kojimi je dobila češka povjest jasnoće baš za one epoke, koje su na temelju dosad poznatih vrelâ najmanje se mogle razjasniti. Iz Rima otide Palacky u Firencu, Milan i Mletke, te sakupivši i ovdje mnogo blaga povjestničkoga okrene natrag u Brno, gdje je predao stališem zemaljskim, što je za nje bio sakupio. Opis zanimivoga svoga putovanja, kao što i pregled rezultatâ, u talijanskih arkivih postignutih, priobći Palacky najprije češki u muzealnom časopisu, zatim u posebnom djelu njemački[1]. God. 1838. i 1839. uputi se Palacky opet u Italiju, prouči sve važnije njezine arkive, te sakupi podatke, na česku povjest se protežuće. Vrati se potonje ove godine u Prag; al nenadje više u životu pokrovitelja svojega grofa Gašpara Šternberka, kojega smrću je narodni muzej izgubio ne samo prvoga svojega presidenta, već i glavnoga promicatelja svrhâ svojih. Palacky se je počeo sada svom silom brinuti, da si prosvjetni taj zavod naroda ne samo osigura budućnost, već da se i, koliko se može, podigne. Toga radi dobro mu dodje nakana stališâ zemaljskih, podignuti pokojnomu caru Franji I. veličanstveni spomenik. Glede vrsti ovakovoga spomenika nisu se mogli stališi složiti: u to dodje Palacky, te podnese odmah stališem obsežnu predstavku, da bi se najsjajnijim spomenikom caru mogla smatrati veličanstvena sgrada „Francisceum“ zvana, u koju bi se imala smjestiti svakolika znanstvena družtva i prosvjetni zavodi, koji su u Pragu za vlade cara Franje postali. U prvom redu smjerao je dakako ovaj predlog na korist narodnoga muzea. Premda se ova ideja Palackoga nije izvela, to je ipak dala povod razpravam o boljem nego dosada smještenju sbirkâ narodnoga muzea, te je imala nakon šest godinâ posljedicu, da su stališi kupili za ove sbirke sgradu, u kojoj je češki narodni muzej još i dan danas smješten.

God. 1839. izabran bude Palacky i tajnikom kralj. učenoga družtva, kojega je članom bio već 1830. god. postao.

Iste godine izadje prvi dio drugoga svezka povjesti njegove,

[1] „Italienische Reise“ 1838.

obuzimajući epoku od god. 1197. do god. 1306., epoku dakle, u kojoj se razmatra sudbina Češke za vlade kraljevâ iz Přemyslovacâ.

Obsežna djelatnost Palackoga na polju znanstvene literature, (prekinuta za kratko doba poslje izlazka prvoga djela njegove povjesti osobito arkivalnimi njegovimi studijami), počela se je opet od god. 1840. osobito razvijati.

Da obrani najstarije spomenike češke literature od nasrtajâ s različitih stranâ, te da njihovu pravost u paleografičkom i linguističkom obziru dokaže, izdao je Palacky sa Šafarikom njemačko djelo[1], u kojem je s pomenutih gledištâ razmatrao četiri izmedju najvažnijih ovih spomenikâ, imeno t. z. Libušin sud, evangjelje Ivanovo, zakladnu listinu Litomjeričku i češke glose riečnika, „mater verborum“ zvanoga. Djelo ovo smatra se još i dan danas najboljom izmedju svih radnjâ, o pomenutih spomenicih napisanih.

Iste godine 1840. započme Palacky izdavati djelo, koje dostojno stoji uz bok njegovoj povjesti, naime svoj „Archiv Český“. Ovo djelo imalo je po predlogu, šta ga Palacky u toj stvari zemaljskomu odboru učini[2], sadržavati izbor najzanimivijih historičkih i historičko pravnih spomenikâ pisanih českim jezikom, dakle listinâ javnih i sukromnih, dalje pravnih knjigâ, izvadakâ iz zemaljskih dasakâ, odlukâ najviših zemaljskih sudištâ itd. Ujedno imalo je ovo djelo, kojega sadržaj je i onako većinom XV. i XVI. stoljeću pripadao, služiti za dotične svezke njegove povjesti kao codex probationum i tako mu olakotiti pisanje, a čitaocu pružati sredstva za kontrollu istinitosti historičkoga njegova razlaganja. Zemaljski odbor prihvati predlog Palackoga, te pošto nije niti policija izdanju prigovorila, izišao je već iste godine 1840. prvi svezak arkiva, a primljen bi sa obćenitom radošću svih prijateljâ češke povjesti. Djelo ovo nastavi Palacky tako, da izadje 1842. god. svezak drugi; 1844. god. treći; četvrti pako god. 1846. God. 1853. odroči zemaljski odbor dalnje izdavanje arkiva na „neodredjeno vrieme“; tekar god. 1862. izadje svezak peti, napokon 1872. god. i šesti, kojim je Palacky dalnje izdavanje obustavio, budući je ovim svezkom dovedeno izdavanje pismenih spomenikâ do god. 1526., kojom je kasnije Palacky i povjestničko svoje djelo ograničio.

God. 1841. izabrao je odbor muzealni Palackoga za svojega tajnika. Time, kao što i prije već postignutim tajničtvom učenoga družtva, zadobio je Palacky odlučni upliv na najviša dva domaća

[1] „Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache.“

[2] *Zur böhm. Geschschrbg.* str. 87. slj.

učena zavoda, a uplivom tim se je mnogo godinâ služio za to, da se i stroge znanosti u Českoj njeguju u duhu narodnom, dakako bez uštrba stroge objektivnosti, vodeće izključivo do sigurnih rezultatâ. Muzej je dosada pretežno podupirao znanosti prirodoslovne, budući se je ovimi prvi predsjednik muzea poglavito bio bavio: Palacky pobrine se sada za to, da se u muzeu izjednači struka prirodoslovna i historička. Nastojanja ova obrazložio je Palacky posebnim njemačkim djelom, u kojem je potanko razjasnio znanstvene svrhe, kojim bi muzej služiti imao, kao što i sredstva, kojimi bi svrhe sbilja postići mogao.[1]

Uzporedo s izdanjem glavnoga svojega djela, od kojega je god. 1842. izašao drugi dio drugoga svezka — obuzimajući epoku od izumrća kraljevske porodice Premyslovacâ po maču do smrti cara Karla IV. (1306—1378) izdao je Palacky opet dvie važne radnje, od kojih prva se odnosi na dogadjaj, znameniti za čitavu povjest evropsku, druga je pako vrlo važno pomagalo za studium češke povjesti u XIII.—XV. stoljeću.

Radnja prva tiče se naime navale Mongolâ 1241. god., te se u njoj razmatraju kritički svakolika vrela, odnoseća se na poraz ovoga divljega naroda kod Olomuca. Na temelju ovih vrelâ dopuni i popravi Palacky nazore prijašnjih povjestnikâ o onom dogodjaju, te dokaže, da se može poraz Mongolâ smatrati sbilja izključivom zaslugom Čehâ, a ne možda, kako se je češće tvrdilo, njemačkoga cara Fridrika II. Druga je radnja: „Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte“; ovo je skup dragocjenih, dosada mal ne sasvim nepoznatih vrelâ za političku, crkvenu i pravnu povjest češku pomenutih stoljećâ. Djelo ovo primljeno bi od učenjakâ u Českoj i Njemačkoj s uzhićenjem, koje je prinukalo Palackoga, da ga nastavi, što on sbilja učini, te god 1847. drugi njegov svezak izdade.

Godina 1843. doniela je Palackomu posao sasvim nove vrsti, al ne manje važni, nego li su bili njegovi dosadanji literarni poslovi. Palacky postane naime učiteljem visoka češkoga plemstva i to učiljem češkoga državnoga prava.

Za vlade naime cara Ferdinanda V. kušali su češki zemaljski stališi, na čelu njim grof Friederik Deym, zadobiti češkomu saboru opet ona ista prava, koja su ga išla po obnovenom zemaljskom ustavu Ferdinanda II. od god. 1627. Budući im je pako ministar-

[1] „Das vaterländische Museum in Böhmen im Jahre 1842.“

stvo u Beču svakojako u tom smetalo, a njim samim nije bio dobro poznat pravni temelj, na kojem su se mogli kretati, zamoliše Palackoga, da ih pouči o tom, kakvu kompetenciju su imali češki sabori po Ferdinandovu ustavu, i kakove su se u tom smjeru dogodile do sada promjene. Palacky zadovolji rado ovoj želji, te je predavao dulje vrieme izabranomu krugu članovâ visokoga češkoga plemstva o državnom pravu češke krune, o djelovanju stališâ i o njihovih odnošajih pram češkim kraljevom. Posljedice ovih predavanjâ bile su zamašne u političkom pogledu; al i u čisto znanstvenom su bile dosta znamenite. Visoko plemstvo naime, uvjerivši se o praktičnoj važnosti historičkih studiâ, podupiralo je sada Palackoga jošte revnije nego li prije u njegovih radnjah, osobito pako u arkivalnih iztraživanjih, doznačivši mu uz njegovu staru plaću godišnji doplatak od 600 for. sr. da može plaćati pomoćnika kod prepisivanja pismenih spomenikâ.

God. 1845. dospio je Palacky u svojoj povjesti do epoke husitskoga pokreta. Nu prije nego započe ovu epoku opisivati, osvjedoči se o potrebi, da se upozna posve točno sa starom topografijom češke kraljevine, a budući da ga jedino novije veće topografičko djelo J. G. Sommer-a[1] nije moglo u tom obziru baš ništa podupirati, prouči Palacky iznovice sve starije kvaterne zemaljskih i dvorskih dasakâ, te načini iz njih ogroman broj izvadakâ topografičko-genealogičkih. Isto tako prouči knjige confirmationum i erectionum pražke nadbiskupije, te sakupi takodjer iz bezbrojnih listinâ materijal, koji, sravnivši ga s novijimi popisi kraljevine, tako uredi, da dobije viesti o svih gradovih, selih, tvrdjavah, samostanih i ostalih mjestih, kojih imena se u češkoj historiji osobito u ratnoj periodi husitskoj ističu. Posljedak ove dugotrajne i umorne radnje izdade Palacky god. 1848. u svojem „opisu kraljevine Češke“. U istu svrhu nacrtao je Palacky i historički zemljokaz Češke, nu ovaj izadje tekar ove godine na vidjelo.

Svršiv u glavnom ovaj posao, god. 1846. obidje Palacky opet množinu arkivâ u Ugarskoj, Austriji i Njemačkoj, sve do renskih zemaljâ, te sakupi opet znatan broj važnih podatakâ, kojimi se je u mnogom obziru okoristio za dalnje svoje radnje povjestničke.

U ono doba može se kazati, bio je Palacky već na glasu u čitavoj obrazovanoj Evropi, al ujedno su njegove zasluge pravedno ocienjene i ondje, odkle nije mogao u početku svojega djelovanja niti pukoga naslova zadobiti, naime na carskom dvoru u Beču.

[1] Königreich Böhmen; stat.-topogr. dargestellt. XVI. sv. (1833—1849.)

Kada je naime 1847. god. u Beču utemeljena carska akademija znanostî, bio je Palacky dne 14. svibnja iste godine imenovan od cara Ferdinanda V. jednim izmedju pravih njezinih članovâ.

Ondje je stajao Palacky u oči povjestne god. 1848.

Ova godina prouzroči i u njegovom životu veliki pokret, postavivši njega, koji je sav svoj život znanosti bio posvetio, na polje političkoga djelovanja, metnuvši ga tako rekuć u sried političkih borbâ!

Palacky nije mogao, a nije ni smio uzmaknuti iz ovih borbâ; on, koji je ponajviše doprineo k tomu, da se narod probudi k novomu životu, nije se mogao odreći zadaće, biti njegov vodja, kada se je opet imalo ivvojštiti priznanje političke njegove važnosti u broju narodâ, s njim od vjekovâ u jednu državno-pravnu cjelinu sjedinjenih.

Al niti u najžešćih bojevih političkih nije se Palacky iznevjerio glavnoj zadači života svojega; i u političkom djelovanju njegovom možemo naći preobilnih podatakâ za opisanje znanstvenoga rada njegova.

Jošte prije nego su planule strasti političke, te mirni rad znanstveni mal ne sasvim nemožnim učinile, uspio je Palacky dovršiti prvi svezak svoje povjesti u českom jeziku, pa ga je, s predgovorom od dne 9. ožujka 1848. iste godine predao u ruke českoga občinstva, željno ga već izčekujućega.

Željnomu ovomu izčekivanju bila je ravna i ljubav, kojom je Palacky narodu svoje djelo podnio: svekolike dosadašnje svoje radnje povjestničke — tako on sam veli — smatrao je lih kao puke predradnje svojoj u českom jeziku pisanoj povjesti; njezino pisanje shvaćao je kao glavnu i zadnju zadaću života svojega. Svojom češki pisanom povjesti hotio je jedanput dokinuti stanje, u kojem je narod češki „uzprkos svojoj — tako rekuć — idealnoj ljubavi prama povjesti, čamio u dubljem neznanju, u podpunijoj zaboravnosti, nego li se je gdjegod drugdje dogodilo.“

Iz ovoga djela Palackoga mogao je češki narod crpati obilnu pouku; a on ju sbilja i pocrpi, al ne još onda, kad je Palacky pomenute rieči izustio. Studium povjesti uči doduše poznavati pravila, prema kojim se razvija život narodâ, uči znati i zapreke, stojeće na putu pravilnosti ovoga razvoja: al u ono uzburkano doba, kada je počeo Palacky češki izdavati svoju povjest, trebalo je pouke skore, pouke od čovjeka, koji je već znao motriti u povjesti učiteljicu života i jasno shvaćati opomene, koje ona pruža za sretno

uredjenje budućnosti. Narod češki nebi jošte bio znao pronaći pravoga puta k ovakovoj budućnosti; njemu je trebalo sigurne i čvrste ruke: a takovom ga je mogao voditi možebiti jedini Palacky.

Ova okolnost prouzročila je političko djelovanje Palackoga, prouzročila je takodjer publicističke radnje njegove.

O prvom nemožemo ovdje govoriti: motive, koji su tamo Palackoga vodili i način, kojim je tu postupao, natuknusmo već; nu tim više treba, da nacrtamo bar u glavnih potezih potonju stranu njegove djelatnosti, a pokažemo, koliko se je i u publicistiki prikazao kao pravi historik.

Prilika za razvijanje publicističke djelatnosti pružila se je do skora Palackomu. Težnja da se Austrija „što tjesnije sjedini s Njemačkom", dovela je t. z. odbor petdesetorice, koji je viećao u Frankobrodu n. M. o novom političkom uredjenju Njemačke, do toga, da je dao po svom predsjedniku pozvati Palackoga, neka dodje u ime Češke sam, ili pošalje svoga zamjenika u Frankobrod, da bude učestnikom viećanja. Palacky odgovori na taj poziv obsežnim dopisom od 11. travnja 1848. god. tako, da nemože biti dionikom viećanja njemačkih patriotâ. Prvi mu je razlog u tom bio položaj njegov kao člana naroda českoga, koji je prama njemačkomu uviek čuvao i sačuvao svoju podpunu samostalnost, koja nije trpila uštrba time, što su dolazili različiti češki vladaoci u odnošaje sad više, sad manje tiesne s carevi svete rimske države. Razlogom drugim smatrao je Palacky okolnost, da bi ustrojenje njemačke države, kako ga snuju članovi njemačkoga parlamenta, oslabilo, dapače nemožnim učinilo obstanak Austrije kao samostalne carevine: obstanak taj pako smatraše onda Palacky koristnim i nuždnim za narod češki, dapače za čitavu Evropu.

Dopis ovaj — razglašen novinami — probudi ogromnu senzaciju u Českoj i u istom Beču, dapače u cieloj Austriji; njim je tako rekuć austrijska samosviest probudjena u mjerodavnih krugovih vladinih, koji su se tada počeli odlučnije opirati obiestnim dekretom njemačkoga parlamenta frankobrodskoga.

S toga razloga mnogi odviše revni Niemci, niti nemisleći, da bi se njetko mogao usuditi, stisnuti njihove nazore o jednoj velikoj Njemačkoj u uže granice, nego li su si je oni sami postavili, počeše sada sa svih stranâ navaljivati na Palackoga kao na izdajnika veliko-njemačk.h interesâ. Mržnja, kojom je osobito slabo obrazovana i zato svim, i najbezumnijim agitacijam pristupna svjetinja bečka Palackoga zamrzila, iztače se imenito onda, kad je Palacky

8. svibnja 1848. pozvan bio u Beč, da primi ministarstvo nastave i bogoštovja, za koje ga je car Ferdinand V. bio već imenovao. Nu Palacky nije primio časti njemu ponudjene s razlogâ u posebnoj promemoriji vladi označenih, te tako zaprieči buru, koja je imala, čim bi bio ministarstvo primio, i njegovomu životu postati pogibeljnom.

Još jedanput bio je Palacky pozvan (2. rujna 1848.), da primi ministarstvo, njemu prije već ponudjeno, nu i opet izjavi, da nemože dotle postati članom vlade, dok ona i činom neprizna Slavenom u Austriji živućim ravno pravo s narodom njemačkim i magjarskim.

Al nisu mrzili Palackoga samo oni, kojih težnjam po narodnoj hegemoniji se je on opirao; njegova djelatnost, smjerajuća k podignuću naroda českoga na stupanj političke s ostalimi narodi u Austriji ravnopravnosti, naišla je na odpor i u krugovih rodoljubâ u Moravskoj, koji, nepoznavajući povjesti svojega naroda, tražili su u želji njegovoj glede sjedinjenja Češke s Moravskom i Sležkom težnju za supremacijom one prve nad potonjima zemljama. Da razbistri pojmove o odnošaju, u kojem ove zemlje medjusobno stajahu, pa ga je Palacky želio vidjeti uzpostavljenim, napiše po nalogu t. zv. narodnoga odbora u Pragu „proglas Čehâ Moravcem“ od 6. svibnja 1848. god., koji je sbilja mnogo doprineo solidarnomu u kasnijoj dobi postupku političkih vodjâ naroda česko-slavenskoga u Českoj i Moravskoj.

God. 1849. započela je kao u cieloj Austriji, tako i u Českoj politička reakcija, koja je Palackoga prinukala, da se posvema okani političke svoje djelatnosti i povrati historičkomu svojemu studiu, koje i onako nije rad ostavio. Jedinu je jošte napisao političku razpravu iste godine,[1] u kojoj je hotio, prije nego odstupi sa političkoga poprišta, izreći svoje nazore o državi, napose o načinu, kojim bi valjalo urediti državni život Austrije, različitimi narodi napućene, da se u njoj oživotvori ideja pravne države. Kao absolutni zahtjev, koji se mora u tu svrhu postaviti, smatrao je Palacky jednakost pravâ i dužnostî za sve članove države. „Svako preimućtvo jednoga prema drugim iznimka je od prava, dakle negacija istoga, nepravednost. Ona se samo silom može uvoditi i držati, prouzročuje dakle stanje bezprekidne borbe učestnikâ.“ Protežuć zahtjev pravne

[1] „Union — nicht Centralisation, noch Föderation.“ Sr. *Gedenkblätter* — str. 206 slj.

države na Austriju, proglasi dalje Palacky štovanje one jednakosti u pravu za sve narode kao jedino sredstvo, kojim može Austrija svoju existenciju na pravnom temelju osigurati.[1]

Mnogo protivštinâ morao je Palacky u kasnije dobe podnašati zato, što je tako otvoreno svoju misao očitovao; al nakon više od jednoga decenija, kada bude jednoglasnom voljom češkoga naroda pozvan, da preuzme vodstvo u političkoj borbi, na koju bje češki narod izazvan preustrojstvom Austrije u konstitucionalnu monarkiju: onda je misao, koju Palacky 1849. god. izreče, postala temeljnom idejom političkoga programa, koji je narod slavenski u u Českoj i Moravskoj jednodušno prihvatio, te žilavom uztrajnosti nastojao oživotvoriti uzprkos tomu, što je napuštanje ovoga programa kadšto obećavalo na oko veću korist.

Malo je momenatâ, koji se glede javnoga djelovanja Palackoga ističu u dobi do god. 1861. a niti ovi nisu baš radostni, dokazujuć po kadgod baš i nezahvalnost onih, za koje je Palacky ostavio privremeno mirni život učenjakâ, te ga zamjenio nezahvalnim djelovanjem političkim: al se zato tim više razvijaše znanstvena njegova djelatnost, namienjena postignuću prvobitnoga uzvišenoga cilja, što si ga Palacky postavio bio, tim više se množahu rezultati, što jih je Palacky glede razsvietljenja povjesti svojega naroda postigao.

U jednom smjeru osobito su djelovale na Palackoga protivštine, koje je od 1848. god. morao podnašati. Usljed graje, što ju podigoše na njega njemačka žurnalistika u ovoj i sliedećih godinah, odluči Palacky, izstupiti iz reda njemačkih književnikâ, u koje je obzirom na tu okolnost spadao, što je glavno svoje djelo, svoju povjest českoga naroda pisao prije njemačkim jezikom, a tek onda ga na češki jezik prevadjao. U posebnoj predstavki od 15. studenoga 1850. god.[2] izjavi Palacky zemaljskomu odboru stališâ, da će nadalje pisati svoju povjest lih u českom jeziku, te ju dati onda od druge osobe na jezik njemački prevoditi. Da ovu svoju odluku odmah oživotvori, započeo je treći dio svoga djela izradjivati češki. Nu odluka ova izazva žestoki odpor kod zemaljskih stališâ, koji izreknu odlučno zahtjev, da Palacky napiše nastavak svoje povjesti u istoj formi, u kojoj ju je započeo izdavati, dakle kao izvorno njemačko djelo.[3] Odpor ovaj protegnuo se je tako daleko, da su se

---

[1] L. c. str. 207. sl.
[2] *Zur böhm. Geschschrbng.* 121. slj.
[3] *L. c.* str. 126. 129 sl.

stališi zagrozili, da neće dati štampati o svom trošku taj dio češke povjesti, u kojega predgovoru je Palacky ovu svoju odluku občinstvu javiti hotio, ako se taj predgovor ili sasvim neizpusti, ili barem tako nepopravi, da nenastane sumnja o izvornosti njemačkoga djela.[1] Palacky je ipak i nadalje pisao djelo češki, te ga u isto doba dao na njemački jezik prevadjati; češki dakle tekst njegov mora se za sve poslje 1850. god. izašle svezke smatrati izvornim.

Budući da je Palacky do sada samo prvi svezak svoje povjesti na češkom jeziku izdao, bio bi sada imao drugi svezak prvoga diela, dobu od 1125—1253. god. obuzimajući, prevesti na češki jezik i izdati ga. Al su ga poglavito dva razloga ponukala na to, da nastavi česko izdanje svoje povjesti upravo ondje, gdje se je onda nalazio u njemačkom. Zahtievala to ponajprije pomenuta odluka njegova, smatrati lih češki tekst svojega djela izvornikom, prema kojoj je morao jedan dosad u obće neizdani dio njegov češki izdati; s druge pako strane zahtievali su i politički razlozi, da se taj dio češke povjesti, kojega izdanje je bilo baš na redu, izdade što prije. Kod prvih već dielovâ imao se je Palacky mnogo boriti s c. k. cenzurom, koja je Argusovim okom pazila na to, da se neostavi u razlaganju Palackoga ništa, što bi moglo možda voditi „suvišnomu za podaničke umove mudrovanju“; tim više se je morao Palacky bojati cenzure sada, imajuć pristupiti razlaganju epoke češke povjesti, visokim krugovom najodurnije, epoke naime husitskoga pokreta. I onako se je već god. 1844. izrekao na dotičnom mjestu nazor, da bi se ovaj dio radnje Palackoga imao u obće zapriečiti.[2] Usljed sve više se sada šireće reakcije nije se mogla netemeljitom smatrati bojazan povratka stroge cenzure preventivne, dokinute zakonom o štampi 1848. god. izdanim, koja za sigurno nebi ostavila povjest husitisma neosakačenu i nelišenu onoga karaktera, koji je u razlaganju Palackoga zadobiti morala. S toga odluči Palacky, izdati sada treći dio svojega djela a tek kasnije se povratiti k prevodu prijašnjih svezakâ.

Zbilja izdade Palacky god. 1850. prvi, te već sliedeće godine drugi svezak diela ovoga. Prvi svezak obuzima dobu od god 1403. sve do god. 1424., razmatraju se u njem uzroci i razvoj crkvenih nemirâ, koji su dali neposredni povod težnjam reformatornim, našavšim u nauci Husovoj konkretni svoj izražaj, prati se širenje ove

[1] *L. c.* str. 130.
[2] Sr. *Zur böhm. Geschichtschrbng.* str. 95.

nauke, kao što i djelovanje Husa i njegovih pristašâ sve do sažega Husa i Jerolima Pražkoga u Konstanciji. Nadalje opisuje ondje Palacky početak i širenje ratovâ husitskih u Českoj i Moravskoj, bezplodnost naporâ, namienjenih uništenju moćne stranke Taborâ i to sve do smrti glavnoga njezinoga vodje Ivana Žižke iz Trocnova 1424. godine.

Svezak drugi opisuje epoku husitskoga pokreta od ovoga momenta sve do god. 1439. kad je umro kralj Albrecht. Njegovom smrću zaključuje se naravno taj historički razvoj českoga naroda, kojemu su prvom polugom bile ideje reformatorne i narodne. Upravo plastički nacrtane su u ovom svezku osobe, koje moćno zasiecahu u tiek dogodjajâ one dobe; jasno se ističu motivi njihova djelovanja, ugovaranje Čehâ preko njihovih poslanikâ s crkvenim saborom Basilejskim; postanak stranke plemićke, koja napokon uništi glavne snage taborâ i Sirotkâ, postanak t. z. kompaktatâ, napokon kratka vlada kralja Šišmana, koji je mnogo zla zemlji i narodu českomu bio nanio, i njegova zeta Albrechta, koji je prvi pokušao oživiti ideju države austrijske[1].

Bilo bi suvišno, dapače neumjestno, govoriti o nutarnjoj vriednosti osobito ove partije Palackoga povjesti. Epoku husitskoga pokreta u českom narodu, nutarnje njezino biće i znamenovanje mogao je samo veleduh shvatiti: samo veleduh je mogao zaroniti u one dubljine povjestničkoga života naroda českoga, iz kojih izviru pojavi, tvoreći ukupno veličanstvenu onu sliku, u kojoj se prikazuje narod češki u dobi, kad je na kocku stavio svukoliku svoju materijalnu i duševnu snagu, savkoliki život svoj, da izvojšti od čitave Evrope priznanje slobode mišljenja, slobode narodnoga i vjerskoga uvjerenja. Narod češki vojevao je onda za interese duha ljudskoga: samo onaj mogao je pojmiti i opisati s pravoga gledišta ono vojevanje, koji je čuo kucati bìlo povjestnoga života, što ga je narod češki u sretnih i nesretnih dobah proživio; koji je shvaćao, koliko se u českoj povjesti zrcali povjest razvoja, kojim se duh čovječji u obće razvija. Jedini je dosad Palacky znao zauzeti pravo gledište u razmatranju one epoke, jedini je Palacky mogao nju u pravom svjetlu prikazati: a sreća po narod češki i njegovu povjest, da je to Palacky učinio! Husitska epoka našla je u Palackom najvrstnijega povjestnika, a Palacky je našao u husitskoj epoki najdostojniji predmet, da vrline svoje kao povjestnik najbolje izkaže.

[1] Sr. *Dějiny* — III. 2. str. 442 sl. (I. izd.)

Izpitivanje periode husitske u českoj povjesti dalo je povoda postanku još̆te mnogih radnjâ, koje jasno svjedoče o onoj ozbiljnosti, kojom se je Palacky bavio izučavanjem osobito ove epoke, o onoj obsežnosti i čvrstoći temeljâ, na kojih je svoje historičko poviedanje o njoj osnivao. U obće nije Palacky smatrao dovršenim svoje iztraživanje ove i periode Gjure Podiebrada s husitskom tiesno svezane, već je uviek nastojao oko toga, da sakupi, koliko moguće, svekolike historičke viesti, koje se protežu na one dobe, da dobro utvrdi i odbrani od svihkolikih navalah neprijateljskih českomu narodu historikâ one posljedke, koje je hotio u djelu svom priobćiti. Zato nalazimo Palackoga god. 1853. u Parizu, zatim mal ne svake godine u drugih arkivih i važnijih knjižnicah domaćih i tudjih, u Njemačkoj, Francezkoj i Italiji, gdje s neumornom marljivošću radi i sakuplja historičke podatke, neobziruć se na to, da dobiveni rezultat neodgovara kadkada nit iz daleka onomu trudu, što ga je uložio. Pa uz ova iztraživanja ipak je još̆te našao Palacky vremena da nastavi izdavanje na českom jeziku onih svezakâ svoje povjesti, koji su dosad samo njemački bili izašli. Tako izdade već 1854. g. drugi svezak prvoga diela, u kojem se opisuje sudbina českoga naroda za vlade knezovâ Soběslava I. (1125—1140) i Vladislava II. (1140—1173), nutarnje borbe u zemlji usred razmiricâ, koje su zavladale u kući Přemyslovacâ u dobi od god. 1173—1197., napokon vladu kraljevâ iz roda Přemyslova, i to Přemysla Otakara I. (1197—1230) i Višeslava (Vaclava) I. (1230—1253). Osobito je zanimiv ovaj svezak radi slike državnoga i narodnoga života u Českoj i Moravskoj u dobi po preimućtvu slavenskoj, kao što i radi dodatakâ, koje je Palacky kao priloge III—V. knj. ovomu svezku pridodao, te u njih priobći članak gore spomenuti o pravu staroslavenskom, rodopis Přemyslovacâ, pregled visokih crkvenih i svjetskih dostojanstvenikâ i činovnikâ, na dalje je ondje pokazao, kako se je zemlja dielila na okružja, te su ovo početa českoga rodo- i mjestopisa.

Nu ovoliki napori nisu mogli ostati bez pogubnih posljedicâ za zdravlje Palackoga. Vać na izmaku god. 1852. morao je Palacky potražiti odmor od svojih radnjâ u mirnom podneblju južnom, te je morao kupati u Sternberku i liečiti se grožd̆jem u Dürkheimu za Renom.

Sretno se oporavivši, poprimi se Palacky opet s novimi silami posla, poimence opisivanja vieka Podiebradova u českoj povjesti.

Al kod opisivanja ove periode, kao što dielomice već kod opisivanja epoke husitske, valjalo je Palackomu svratiti pažnju na jednu okolnost, na koju se nije morao toliko obazirati kod opisivanja starijih periodâ češke povjesti, koliko sada. Vrela naime za predhusitsko doba, premda su se i ova morala s velikim naporom sakupljati, bila su ipak ponajviše pristupačnija; isto tako bilo je već predradnjâ za opisivanje one dobe razmjerno mnogo više gotovih, a i donjekle bar izdašnih: nego za husitsku i s njom tiesno svezane epoke morao se je put sasvim iznovice utrti, morala su se svakolika vrela izkapati, radnje pako, dosad o ovih epokah napisane, ne samo da nisu olakoćivale novo iztraživanje, već su ga upravo priečile, te je valjalo prije svega ove zapreke sasvim odstraniti, da se može pristupiti novoj gradnji. Politički i crkveni odnošaji za vlade, kad su pisali o ovih dobah češke povjesti predšastnici Palackoga, bili su takovi, da je po njih bilo ne samo nepristojno, već upravo opasno opisati najsjajniju ovu epoku češke povjesti inače, nego kao epoku žalostnoga zabludjenja, kao epoku, u kojoj su razvraćenost i sirovost na toliko mah preotele, da nije bilo niti moguće, drugimi sredstvi, van mačem i vatrom uzpostaviti vladu ćudoredja i pokornost pram oblastim od Boga postavljenim. Ogroman je dakle morao biti znanstveni aparat, kojim se je sada trebalo služiti, da budu rezultati, koji će se pružati, što se može objektivniji, da se što više sudaraju s istinom, koliko se ova dokučiti može. Savkoliki ovaj aparat Palacky niti nije mogao, niti je hotio u svoje povjestničko djelo preuzeti; navodjenjem bo svihkolikih podatakâ, na kojih su se temeljili rezultati od Palackoga priobćeni, promienio bi se bio i prvobitni karakter istoga djela, te razmjerje izmedju sada pisanih i prijašnjih svezakâ; suzbijanjem pako dosad postojećih, više ili manje vjerodostojnih nazorâ prijašnjih i Palackomu suvremenih povjestnikâ, pretvorilo bi se pripoviedanje historičko u polemičko hrvalište, nedostojno monumentalnoga djela, koje je Palacky hotio ostaviti narodu svome.

Uslied toga vidimo, da sada uz glavno djelo Palackoga postaju djela druga, stojeća s periodami sada opisivanimi u savezu tako, da se u njih navode ili vrela, dosad neizpitana, od Palackoga prvi put na vidjelo iznešena, ter u izdašnoj mjeri upotriebljena, ili da se u njih ocjenjuju nazori i povjestničke tvrdnje, o pojedinih pojavih onih dobâ od drugih povjestnikâ izrečene, na koliko ih Palacky nije mogao u obće prihvatiti, ili bar ne u tom obsegu, u kojem su se pružale.

Za prvi već svezak onoga djela svoje povjesti, u kojem je hotio opisati dobu Podjebradsku, morao je Palacky posebnim djelom pokazati temelj, na kojem je osnivao tvrdnju, koja je imala pokazati karakter glavne osobe u ono doba u Českoj čist, zločinom neokaljani, kao što joj se je više puta podmetao.

Nenadana smrt mladoga jošte kralja českoga Ladislava posmrtčeta, dne 23. studenoga 1457. u Pragu dala je povod neprijateljem českoga naroda, osobito pako osobnim neprijateljem Gjure Podjebrada, da počmu razprostranjivati odmah iza smrti Ladislavove glasove, kao da je kralj otrovan, da nebude Podjebradu na putu, koji da je sam težio za krunom českom. Da oprovrgne sve ove laži, i da pokaže razloge, rad kojih se nesmie savjestni povjestnik na nje možda kao na vjerodostojna vrela pozivati, izdade Palacky 1856. god. posebno djelo[1], u kojem priobći potanko i ocieni sa svih gledištâ svekolike stare svjedočbe i druge glasove o smrti Ladislava te dodje ovom ocjenom do posljedka, da je Ladislav umro naravnom smrti od kuge, koja je u ono doba u mnogih zemljah, i u Českoj, bila zavladala, dakle da se moraju svi oni glasovi smatrati prostimi klevetami, koje nijedan pravi povjestnik nemože upotriebiti kao vrela i malo vjerodostojna.

God. 1857. pako izadje napokon početak monumentalnoga djela, od Palackoga zasnovanoga, te za povjest česku XV. stolj. neizmjerno važnoga. naime: „Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti[2]. Već god. 1849. predloži Palacky carskoj akademiji znanosti u Beču, da odluči izdavati akta obćenitih crkvenih saborâ XV. stoljeća i to ponajprije ona, koja se protežu na sabor u Bazileji. U obrazloženju svojem iztakne Palacky, da akta koncilijâ pripadaju najvažnijim historičkim vrelom, al se nalaze većinom samo u velikih i riedkih sbirkah, i to često nepodpuna, dapače osakaćena. Sabori XV. stoljeća sadržaju prve napore, da se u većem obsegu uvedu ne samo crkvene, već i državne reforme, imadu dakle veliku važnost za slične težnje sadašnjosti, za sadašnji smjer razvoja svjetskoga, da za isti praktički život[2]. Akademija prihvati ovaj predlog svojega člana, nakon osam pako godinâ pojavi se

[1] „Zeugenverhör über den Tod König Ladislaws von Ungarn und Böhmen im Jahre 1457. Eine krit. Zusammenstellung und Würdigung der darüber vorhandenen Quellenangaben". U dodatku nalazi se tamo takodjer ljećničko mnienje o bolesti i smrti Ladislavovoj dra. Vilima Dušana Lambla.

[2] Sr. Sitzgsber. d. ph. hist. Cl. d. k. Akademie d. Wissenschaften. III. Bd. 6. Hft. 58. S.

sbilja prvi svezak pisacâ o bazilejskom crkvenom saboru, u kojem nalazimo od Palackoga priobćena tri spomenika, na kojih je ovaj u mnogom obziru utemeljio svoje poviedanje o djelovanju českih izaslanikâ na onom saboru, te su ih prijatelji češke povjesti dobili sada podpuna u izdanju, dolikujućem njihovoj važnosti[1].

Iste 1857. god. izdao je Palacky prvi svezak četvrtoga diela svoje povjesti. Nadovezujuć razlaganjem posljedicâ smrti Albrechta na treći diel, motri u ovom svezku ponajprije stanje Češke u dobi nakon smrti toga kralja, od kojega se je bilo nadati, da će energijom svojom doprinieti izliečenju ranâ, u prijašnje doba dobivenih, zatim motri borbe stranakâ, njihove težnje za najvišom u zemlji vlasti, okolnosti, jednoj ili drugoj stranki u tom više prijatne, prati dalje izticanje umnoga i krepkoga Gjure Podjebrada, njegovu borbu s moćnom kućom Rožmberkâ i konačni uspjeh njegov sve dotle, dok nepostade upravljateljem vlade u češkoj kraljevini. Dalje razmatra kratko doba vlade Ladislava posmrtčeta (1453—1457), odnošaj njegov pram Gjuri Podjebradu, posljedice krunisanja Ladislavova za dobrobit u zemlji, odnošaje vanjske politike, u koju je Ladislav stupiti morao kao kralj češki; na kraju opisuje zadnje dane i smrt njegovu. Napokon pruža Palacky u istom svezku jasnu sliku literarnoga i vjerskoga života, vojničkoga ustrojstva češkoga naroda, te opisuje njegove običaje i navade, kako se prikazivahu u dobi Podjebradskoj.

Drugi svezak ovoga diela, obuzimajući dobu od 1457. god. sve do smrti kralja Gjure Podjebrada god. 1471., izdade Palacky god. 1860. Divnim upravo načinom opisuje tu Palacky udes plemenitoga ovoga a ipak nesretnoga kralja češkoga, koji, buduć izašao iz sredine onoga naroda, kojim mu bijaše vladati, poznavao je potrebe njegove, te ljubeć ga upravo požrtvovno, nastojao lih oko toga, da mu osigura sreću, što ju je dugimi svojimi patnjami zaslužio. Vidimo tu, kako napori Gjure sbilja liepim uspievaju plodom, kako zauzima dostojni položaj kraljevina češka u redu evropskih državâ: al ujedno vidimo, kako se iznovice iztiče razmirica medju kraljem i papinskim dvorom, koja dade povod novomu nizu burâ, prietećih zemlji

[1] Spomenici oni su poimence:

1) Johannis de Ragusio initium et prosecutio Basiliensis concilii;

2) Johannis de Ragusio tractatus, quomodo Bohemi reducti sunt ad unitatem ecclesiae;

3) Petri Zatecensis liber diurnus de gestis Bohemorum in concilio Basiliensi.

pogubom. Gledamo postanak stranakâ, kralju neprijateljskih, početak borbe s mnogimi buntovnici u zemlji, vjerolomno postupanje kralja Matije Korvina prama tastu svomu, vodeće do rata, u kojem bude Matija hametom potučen, i iz Češke iztjeran; dobivamo napokon viesti o zadnjoj dobi vlade Gjure Podjebradskoga, njegovoj smrti i osobnosti. Kao prilog k poznavanju nazorâ i vjerskih razmiricâ one dobe objelodani Palacky u dodatku ovoga svezka zanimivi „Dialog Ivana iz Rabšteina od god. 1469.“

U isto doba s ovim svezkom svoje povjesti izdade Palacky u XX. sv. sbirke „Fontes rerum Austriacarum“, izdavane od c. akademije znanosti u Beču, obsežnu sbirku vrelâ, potežućih se na Podjebradsku periodu češke povjesti[1]. Zadaću sbirke ove i razlog njezinoga izdanja označi Palacky u predgovoru naime, da ima ponajprije služiti diplomatskim temeljem pripoviedanju, koje tvori sadržaj četvrtoga svezka njegove češke povjesti, nadalje pako, da doprinese u obće razjašnjenju ove važne, a dosada samo pomalo poznate povjestničke periode. Zadaću ovu postiže djelo Palackoga u jednom i drugom smjeru podpuno. Sbirka, koja se prikazuje kao posljedak trideset i šest godišnjega (1824—1859.) sakupljanja gradje za Podjebradsku dobu, sadržaje 533 više ili manje obsežnih, sad doslovce, sad u izvadku priobćenih viestî iz listinâ, spomenicâ i dr. kao što i dva dodatka, od kojih prvi sadržaje obsežnu apologiju kralja Gjure, pisanu 1467. god., drugi pako dvie obširne viesti o životu i smrti M. Rokycane. Izključene su bile sve viesti, pripadajuće doduše vieku Podiebradskomu, al tičuće se lih odnošajâ sukromih, privatnopravnih posalâ i sl. kao što i viesti, koje su bile pisane na českom jeziku, budući su ove potonje ili već bile priobćene u sbirci gore spomenutoj „Archiv Český“, ili ih je Palacky čuvao za slučaj, da se izpuni njegova želja glede nastavka „Archiva“, što se sbilja dogodi, kako jurve spomenuh, 1862. g. usljed odluke zemaljskoga odbora od 3. prosinca 1861. god.

Godina 1860. zadavši ljutu ranu Palackomu u privatnom njegovom životu, postala je kobnom i za javno njegovo djelovanje, kao što nije ni za znanstveni rad njegov ostala bez važnosti.

Diplomom carskom od dana 20. listopada 1860. povrati se naime ustavni život u Austriji, te pozove Palackoga i opet na polje političke djelatnosti. Narod češki proglasi ga jednodušno političkim

---

[1] „Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens u. s. Nachbarldr. im Ztalter Georgs v. Podiebrad. (1450—1471).“

svojim vodjom, car pako sam pozove ga neposredno na političko poprište, imenovavši ga dne 18. travnja 1861. god. članom gospodske kuće carevinskoga vieća.

Što je Palacky u novom svom položaju radio, kakvu je zadaću postavio svojemu političkomu radu, kako je ravnao političku djelatnost stranke, kojoj je bio glavom, kakovi su njega i smjer, kojim bje udario, zapali sjajni dokazi suglasja s njim čitavoga naroda českoga u Českoj i Moravskoj: to se nalazi u živoj jošte pameti svih onih, koji prate pozornim okom politički razvoj naroda českoga u najnovije doba; iz razlogâ gore iztaknutih, nemože se i nesmie se o svem tom sada već izreći konačni sud; o tom će suditi jednoć historija naroda českoga, historija Austrije. Kako god ovaj sud izpao, jedno će morati uviek sadržavati, da je Palacky težio svom svojom snagom za tim, da se politika njegova naroda, da se politika narodâ austrijskih u obće stalno postavi na nepokolebljivi temelj morala i pravednosti. „Svoji k svomu, al uviek pram istini" — uz ovu lozinku vodio je svoj narod u političke bojeve, ovomu geslu ostao je vjeran i onda, kad su ga ostavili mnogi od onih, koje bijaše odgojio za život politički, kad se je činilo, da će ga ostaviti svi. Zastavu, na kojoj bje ova njegova poslovica napisana, držao je Palacky čvrsto u ruci, dok nije zadnji svoj dah izdahnuo!

Politička djelatnost vodila je Palackoga, kao što 1848. g. tako i sada na polje žurnalistike, u novinah priobćivao političke svoje nazore, te poučavao narod o načelih, koja je kao temeljna politici svojoj bio postavio. Članci, što no jih napisa u političke svoje organe, odlikuju se, (a drugačije niti nije moglo biti), strogim svojim historičkim znamenovanjem, imaju stalnu i znanstvenu vriednost, te će se jednoč prikazivati medju najvažnijimi vreli za spoznanje političkoga razvoja u Českoj i Moravskoj u novijoj dobi.

Znamenito će uviek mjesto zauzimati u političkoj literaturi onaj niz članakâ, što ga priobći Palacky 1865. god. pod ukupnim naslovom: „Ideja države Austrijske"[1]. Opetovno izriče u ovih člancih misao, koju je iztaknuo bio već 1848. u spomenutom svojem listu na sabor Frankobrodski, priznaje opetovno osvjedočenje svoje, da je obstanak države Austrijske nuždan, nnždan osobito za narode slavenske, u njoj stanujuće; al ujedno iztiče uvjerenje svoje i u tom smislu, da će biti ova existencija samo pod tim uvjetom i za

[1] Naštampano i na pose, prevedeno i na njemački jezik, napokon pako uvršteno u III. dio „Radhosta", str. 158—230.

buduće osigurana, ako se utemelji državni organizam u Austriji na sustavu federalnom. Na federalizmu samo, prikladnom osobinam, koje je isti postanak države prouzročio, temelji se moderna „ideja države Austrijske". Kako je Palacky poznavao odnošaje političke i narodne u svih zemljah Austrije, kakim načinom je želio uvesti u sklad različite težnje pojedinih narodâ, kako je mislio čuvati državno jedinstvo te prepriečiti oslabljenje njegovo; o svem tom nalazimo obilnih dokazâ i podatakâ u ovih člancih; valja n. pr. pregledati samo rieči, što jih izusti Palacky o Hrvatskoj i o političkih strujah, koje su se u ono doba u narodu hrvatskom izticale, da se osvjedočimo o potankom poznavanju odnošajâ, koji su se u Hrvatskoj razvili i o jasnom shvaćanju koristî zemlje te.

Nu političko ovakovo djelovanje nije odbilo Palackoga s puta, kojim je dosad išao bio za razjasnjenjem češke povjesti. Uz političku djelatnost razvijao se je i strogo znanstven rad. Najbolji je tomu svjedok ta okolnost, što je iste god. 1865., kad je Palacky napisao svoju razpravu o ideji države Austrijske, izašao novi opet svezak njegove povjesti; uzprkos bezprekidnomu sudjelovanju u političkih sastancih, saborih i razpravah Palacky je uviek nastojao oko usavršivanja onih dielovâ svoje povjesti naroda českoga, koje je bio u prijašnja vremena napisao i za njihovo popunjenje novih zanimivih podatakâ našao.

Svezak, koji izadje 1865. god. na vidjelo, prva je polovica petoga diela češke poviesti, posvećenoga dobi Jagellonskoj. U njem se opisuje vlada kralja Vladislava II. od god. 1471. do god. 1500. Nije to sjajna perioda češke povjesti. Odmah iza smrti kralja Gjure počeo se je kralj Matija Korvin opet otimati za českom krunom, te je našao u tom nastojanju revnu podporu sa strane papinskoga poklisara, koji ga je Čehom, napose pako Pražanom toplo preporučao u nadi, da će se onda povratiti odnošaj podpune poslušnosti Čehâ pram papinskoj stolici, husitskim pokretom u svojih temeljih uzdrmani. Nu pogibeljnoga takmaca nadje Matija uz mnogo drugih osobito u kralju poljskom Kazimiru, koji je nastojao zadobiti krunu česku za svojega sina Vladislava, za kojega se je i većina naroda očitovala, te bude Vladislav dne 27. svibnja 1471. kraljem českim sbilja izabran. Zanimive, prem za jedinstvo zemaljâ pod českom krunom sjedinjenih pogibeljne posljedice borbe i različito ugovaranje obijuh kraljevâ opisuje Palacky na tanko, prateć pomno razvoj dogodjajâ, vodećih do razciepljenja češke krune, do propadanja českoga bitka, dapače istoga ugleda kraljevske moći u českom narodu.

Povjest Češke izgubila je sada veliki dio svoje važnosti, i narod češki nezasjeca više u dogodjaje svjetske; nu tim jasnije se ističu pojavi nutarnjega njegova života, odnošaji socialni u njihovom razvoju pružajući povjestniku mnogo zanimivih točakâ, na koje se rado svraća pažnja štiocâ. Ovim smjerom udara sada i Palacky. Razvoj odnošajâ staliških i njihovu važnost u pogledu političkom, razvoj odnošajâ crkvenih i pravnih: ovo sada poglavito razmatra Palacky, nepuštajuć dakako s oka i političke odnošaje, u kojih se je nalazila češka kraljevina prama zemljam susjednim, na koliko su se ovakovi odnošaji ipak pojavili. Što je češki kralj Vladislav nakon smrti Matije Korvina izabran 1490. god. za kralja ugarskoga, to pruža Palackomu priliku, da razmatra političke odnošaje u Ugarskoj, kao što i odnošaje susjednih Českoj zemaljâ, n. pr. u Bavarskoj, na koliko su oni za česku povjest od važnosti.

Drugi svezak istoga, petoga diela češke povjesti svršio i izdao je Palacky 1867. god. i onda se zaputio u Moskvu na etnografičku izložbu.

Kao što prvi, sadržaje i ovaj svezak poglavito razvoj nutarnjih vjerskih, političkih i pravnih odnošajâ čeških, kako je bivao u zadnje godine vladanja Vladislava II. (1500—1516) i za vlade njegova nasljednika Ludvika I. (1516—1526).

Karakteristiki osobâ, znatnije u povjest ove dobe zasiecajućih, obijuh kraljevâ, Solimana I., Ivana Zapolje, čeških i ugarskih velikašâ i dr. neima para u nijednom djelu povjestničkom novije dobe.

Drugim ovim svezkom petoga diela svoje češke povjesti nakanio je Palacky završiti svoje djelo. Više je bilo razlogâ, nukajućih ga na to; najvažnije od njih iztaknu Palacky u predgovorih zadnjih svezakâ. Uz veliku starost svoju, uz okolnost, što cieli jedan dio, i to drugi, na češkom jeziku nije jošte bio izdan, za ovaj pako, kao što i za dio treći se je nadao, da će ga moći u formi još savršenijoj izdati, nego li je u svoje doba učiniti mogao, uz ove okolnosti bila su poglavito dva razloga, radi kojih nepokuša Palacky nastavljati djelo, na kojem je mal ne za čitava svoga života radio. Epoka Jagellonska (1471—1526) prikazuje se naime kao doba, u koje je zadobio državni organizam češke onaj oblik, što ga je sačuvao sve do najnovijega vremena, do godine naime 1848.: njom se dakle naravno zaključuje taj dio češke povjesti, koji pokazuje stvaranje onoga organizma, momente, koji su ovo stvaranje podupirali ili priečili, razloge, radi kojih je organizam taj zadobio sta-

novitu svoju formu. Nu s druge strane tvori epoka Jagellonska ujedno i pretin medju dviema periodama češke povjesti obzirom na množtvo historičkih vrelâ, koja su se dosad sačuvala. Za iztraživanje dobe do god. 1526. mora se povjestnik na svakom koraku boriti s oskudnosti i nepodpunosti, dapače nevjerojatnosti vrelâ, od kojih je veći dio od neznanja, vandalizma i nesreće ili sasvim uništen, ili barem tako osakačen, da je kadkad uzalud sav trud, dokopati se zrna istine. Zato opet epoka poslje 1526. god. obiluje bogatimi i izdašnimi vreli, te povjestnik, koji se je morao dosada tužiti na nestašicu izvorâ, mora se odsad boriti s prevelikim izobiljem materijala, što ga ima svladati. Na ovakav posao nije se više mogao Palacky odvažiti, znajuć dobro, da će smrt presjeći završetak njegov; s toga odluči, odustati od iztraživanja dalnjih periodâ češke povjesti, a još jedanput pregledati rad jurve dovršen, popravljati ga, gdje to dopuste sredstva, a ostaviti njegov nastavak silam mladjim, za kojih odgojenje i usposobljenje radu tomu bio se je za vrieme pobrinuo.

Drugi dio češke povjesti, u kojem se opisuje poglavito vladanje kralja Přemysla Otakara II. i cara Karla IV. ostavi Palacky jošte neprevedenim, zato, što su mu se činili popravci i popunjci njegovi manje važnimi; prije svega odluči Palacky prigotoviti novo izdanje trećega diela, za koji je bio od dobe prvoga njegova izdanja u god. 1850. i 1851. razmjerno najviše sakupio nove gradje, uslied česa mišljaše, da će se najvažnija ova epoka starije češke povjesti još više razjasniti i ocieniti moći.

God. 1868. slavio je Palacky sedamdeseti svoj rodjendan.

S njim ga je proslavio čitav narod u Českoj i Moravskoj; da pako ostane uspomena nanj trajnom, odazva se narod obćenitim oduševljenjem pozivu njekojih štovateljâ Palackoga, te sakupi u kratko doba znatnu glavnicu, koju predade Palackomu, da ju namieni znanstvenoj svrhi, koja da se postigne pripomoći ovom. Glavnica sama imala se je nadalje zvati zaklada Palackoga. Palacky namieni kamate ove zaklade izdavanju vrelâ češke povjesti, poimence kritičkomu izdavanju svih starih pisacâ češke povjesti sve do početka XVI. stoljeća, osim toga pako izvadakâ iz svih inostranih pisacâ, koliko se njimi razjasnjuje češka povjest. God. 1871. započme se sbilja izdavati sbirka ovih vrelâ pod ukupnim naslovom: „Fontes rerum bohemicarum“, te se revno nastavlja.

Iste godine izdade Palacky jošte autobiografiju grofa Gašpara

Sternberka, kojoj je pridodao pomenutu već razpravu o Gašparu i Franji gr. Šternberskih.[1]

Napokon započimlju god. 1868. takodjer radnje Palackoga glede drugoga izdanja njegove povjesti husitske dobe.

Posve je naravno, da ova epoka češke povjesti pruža priliku, motriti ju sa raznih gledištâ, te će se i rezultati motrenjem ovim dobiveni u različitih oblicih prikazivati. Sbilja je i mnogo povjestnikâ svraćalo pažnju svoju na onu epoku, sad sa stanovišta teologičkoga, sad sa etičkoga, sad opet s nacionalnoga. Dakako da su se prema tomu razlikovali i sudovi od ovih povjestnikâ izrečeni. Medju najneprijatnije osude husitske dobe valja ubrojiti osudu povjesnika Höflera, koji si je stavio kao zadaću, prikazati opreku narodnosti češke pram njemačkoj u onoj dobi u prilici, za česku narodnost dakako što ružnijoj. U tu svrhu razdieli svoju djelatnost na dvie strane, najprije naime na izdavanje vrelâ, za koja je scienio, da izriču što nepovoljniji sud o husitizmu,[2] a zatim na komentiranje istih vrelâ, t. j. izticanje iz njih osobito onih viestî, koje bi mogle služiti kao temelj njegovim tvrdnjam.[3]

Da pokaže karakter djelatnosti Höflerove, da dokaže, kako manjka rezultatom njegovim temelj istine, bezpristranosti i pravednosti, napokon da bude riešen dužnosti, u glavnom svom djelu baviti se oprovrgavanjem pojedinih tvrdnjâ njegovih: napiše Palacky, te izda god. 1868. djelo,[4] u kojem razmatra i ocienjuje djelatnost Höflera najprije kao izdavatelja vrelâ husitske povjesti, zatim kao kritika husitizma u obće.

Uništujući upravo sud izreče tu Palacky; on dokazuje Höfleru medju ostalim, da nije znao ni čitati vrelâ, koja objelodani, da je historičke spomenike nagrdio tudjimi umetci, dapače da je medju

---

[1] „Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben nebst einem akademischen Vortrag über der Grafen Kaspar und Franz Sternberg Leben und Wirken für Wissenschaft und Kunst in Böhmen. Zur fünfzigjährigen Feier der Gründung des böhmischen Museums herausg. v. Franz Palacky.“

[2] „Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen“ (III. sv. 1856—66).

[3] Ovamo poglavito spada djelo njegovo: „Magister Johannes Hus und der Abzug der deutschen Professoren und Studenten aus Prag. 1409.“ (1864.) U prvoj knjizi ovoga djela (str. 3—89) motri Höfler i do husitske dobe češke povjesti sa izključivo njemačkoga gledišta.

[4] „Die Geschichte des Husitenthums und Prof. Constantin Höfler. Kritische Studien von Dr. Franz Palacky.“

vrela XV. st. uvrstio n. pr. razpravu iz XVIII. stoljeća, premda je u njoj mutno njezino vrelo izrično iztaknuto. Glede kriticizma Höflerova navodi Palacky, da sakuplja i ističe Höfler uviek samo glasove jedne stranke, one naime, koja Husa i njegove pristaše okrivljuje; glasove njega opravdajuće i štiteće Höfler isto tako nepoznaje, kao niti one, koji protivnu Husu stranku okrivljuju. Izreke protivnikâ Husovih rabe Höfleru uviek kao axiome, iz kojih zna sve to nove istine i podatke izvadjati; ako je manjkao medju dva podatka srednji članak, onda ga konjunkturom sretno pronadje, i kao novi podatak upotrebi. Uz to meće Höfler starije i novije, skupa spadajaće i različite stvari na jednu hrpu, u kojoj nitko njezine sastavine naći nemože.[1]

Pozornost, koju je ovo djelo Palackoga probudilo, bila je unutar i izvan granicâ Češke ogromna; uz njekoliko mjeseci razprodana su dva izdanja, jedno poglavito u Njemačku.

Već sliedeće godine 1869. izdade Palacky na vidjelo prvi dio vrelâ, na husitsku epoku se protežućih, na kojih je dakle Palacky hotio novo svoje izdanje ove epoke utemeljiti, te njihovim izdanjem svakomu istraživaocu pružiti priliku, da prokuša sam najsigurnijim sredstvom, istimi vreli, temeljitost i objektivnost tvrdnjâ, što no ih Palacky izreče o pojedinostih one dobe, kao što i prâvost njegova historičkoga shvaćenja. Kao takav prvi dio prikazuje se djelo, koje sadržaje najvažnije, na postanak husitizma se protežuće pismene spomenike.[2] Medju ovimi spomenici su svi, dosad pronadjeni listovi Husa, tičući se njegove razpre i procesualna acta, dalje izvieštaj M. Petra iz Mladenovicâ o ponašanju i muci Husovoj u Konstanciji, napokon 120 najvažnijih suvremenih dokumenatâ iz dobe od god. 1403. do god. 1418. o postanku i razvoju husitizma u Českoj. Da su svi ovi spomenici priobćeni sasvim korektno, da nije u izboru njihovom vladala težnja, prikazati husitizam u drugom, nego li naravnom njegovom svjetlu, tomu zu sigurno netreba navadjati posebnih dokazâ.

S ovim dielom je svezano drugo o vrelih, kojega prvi svezak izdade Palacky god. 1872., drugi pako 1773. god.[3] U djelu ovom

---

[1] L. c. str. 7—9; 68—69 i dr.

[2] „Documenta Mag. Johannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Eohemia annis 1403—1418 motas illustrantia.“

[3] „Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Husitenkrieges in den Jahren 1419—1436.“

nastavlja Palacky izdavanje historičkih spomenikâ, protežućih se na periodu husitskoga pokreta ondje, gdje ga je u prije spomenutoj sbirci zaključio bio.

Već prvi svezak obuzima epoku od smrti českoga kralja Vaclava IV. (1419) sve do god. 1428. te sadržaje 558 listinâ i drugovrstnih historičkih izpravâ, priobćenih većim dielom po rukopisih, koje je Palacky za svojih arkivalnih studijâ prepisao ili izcrpio. Izprave ove pisane su ili latinskim ili njemačkim jezikom; glede mnogobrojnih českih izpravâ, koje su već bile u izvornom jeziku izdane u velikoj sbirci Palackoga: „Archiv Český“, služio se Palacky, da bude djelo što podpunije, tim sredstvom, da priobći u redu, u koji ove izprave po kronologičkoj postupnosti pripadaju, kratki izvadak njihova sadržaja u njemačkom jeziku. Takim načinom mogu se ovom sbirkom okoristiti i svi oni, koji inače, budući nevješti českomu jeziku, nebi polučili podpuni pregled svega materijala, koji je Palacky za dotični dio svoje povjesti upotrebio. Medju izpravami priobćenimi ima dakako i dosta velik broj takovih, kojih sadržaj očituje neprijateljsku cielomu husitskomu pokretu misao dotičnih pisacâ — nov dokaz historičke objektivnosti, koju je Palacky i onda štovao, kad mu je bilo priobćiti podatke ne baš ugadjajuće českomu narodu.

Drugi svezak sadržaje izprave od god. 1428. do god. 1436., koje su godine na saboru u Iglavi dne 5. srpnja slavno proglašena kompaktata, kojimi se je imao završiti priepor Čehâ sa koncilom Bazilejskim. Uz to preuzeo je Palacky u ovu sbirku i njekoliko važnijih listinâ, pripadajućih god. 1437. te dokazivajućih, kako su se malo po malo utaložili valovi vjerskoga pokreta. Svih izpravâ u ovom svezku priobćenih onako kao i u prvom svezku ima 988. Napokon pridodao je Palacky ovomu svezku dva dodatka, od kojih sadržaje prvi dopise i listine, u redu, kamo su spadale, izpuštene (njih 45 na broju), drugi pako sadržaje 26 izpravâ, kojih datum se nije mogao točno ustanoviti, te jih Palacky volio na ovom mjestu priobćiti, nego da ih, nagadjajuć samo dobu njihova postanka, postavi u red s drugimi izpravami, točnim označenjem datuma providjenimi.

Na takovom temelju izdade Palacky 1870—72. god. drugo izdanje cieloga trećega diela svoje češke povjesti. Izdanje ovo može se punim pravom nazvati novim djelom; ne zato, kao da nazori u prvom izdanju priobćeni, sada nakon novoga studija, nisu se pravimi i temeljitimi prikazivali; nego zato, što je ovdje priobćeno

mnogo novih podatakâ, što je mnogo mnienjâ, u prvom izdanju iztaknutih, novimi podatci podkriepljeno, te tako proti svakomu sumnjičenju glede njihove vjerodostojnosti osigurano, napokon, što je i način historičkoga pripoviedanja, koliko je bilo u obće moguće, još savršeniji nego u prvom izdanju.

Početkom god. 1871. započne Palacky izdavati niz djelâ, sadržavajućih s jedne strane skup manjih znastvenih radnjâ njegovih, sadržanih u različitih časopisih, s druge pako podatke, razjasnujuće pojedine momente historičke njegove djelatnosti.

Često su već Palackoga pozivali njegovi mnogobrojni štovatelji, da napiše uspomene svojega života. Želji ovakovoj nije se mogao Palacky odazvati radi velikih jošte poslovâ znanstvenih, koje je želio prije smrti svoje svršiti. Nu zato izdade pomenute godine djelo,[1] koje je imalo pružati diplomatske obaviesti o čitavoj njegovoj djelatnosti, kao českoga povjestnika. U ovom djelu sakupio i izdao je Palacky listine i drugovrstne izprave, koje se tiču postanka českoga povjestničtva novije dobe u obće, a napose postanka ideje, da se stvori mjesto historiografa kraljevstva českoga, nadalje izprave o tom, kako je Palacky sam postao ovim historiografom, kako se je njegova djelatnost prvobitno imala ograničiti i kako se je razširivala, dok napokon nedobije zadaću, napisati novu poviest českoga naroda; jošte nalazimo ondje izvještaje, koje je Palacky o svojih poslovih pošiljao odboru zemalskih stališâ, izprave o putu njegovu i radnjah u vatikanskom arkivu 1837. god., dokaze o podieljenom naslovu zemaljskoga historiografa, različita akta od god. 1840—1862 potežuća se na njegove historičke radnje, te manje polemičke izprave od god. 1838—1846. Napokon posveti Palacky posebni odsjek ovoga djela kratkomu osvrtu na različite navale, koje su se u najnovije doba činile na pojedine partije njegove češke povjesti. Premda se tu Palacky neupušta u polemiku proti napadačem, koji su nepristupni objektivnim razlogom, te proglašuju svako pisanje povjesti tendencioznim, koje se nevrši po pravilih od njih jedino za valjana proglašenih; to ipak pokazuje pojedinimi primjeri plitkoću temeljâ, na kojih počiva i znanje i razbor ovakovih cjepidlakâ i nadrikritikâ.

Čuditi se je štiocu ovih izpravâ, s kolikimi se je bilo Palackomu boriti za života njegova predsudami, koliko putâ je zlovolja stajala

[1] „Zur böhmischen Geschichtschreibuug. Actenmässige Aufschlüsse und Worte der Abwehr.

ideja slavenske uzajamnosti, ideja Slavenstva u obće sve to konkretniji oblik.

uz neznanje na putu njegovih težnjâ i naporâ, kakovih golemih potežkoćâ je morao svladati, prije nego je cilj svoj postignuo. Za životopis Palackoga prikazuje se ovo djelo kao bogato vrelo velevažnih podatakâ.

U isto doba s ovim djelom započeo je Palacky izdavati sbirku manjih svojih članakâ, na českom jeziku pisanih[1].

Sbirka ova, prikazuje nam kao u jednom zrcalu čitav literarni razvoj Palackoga, posljedke težnjâ i patnjâ njegovih uz više nego petdeset godinâ.

Razdieljena je pako sbirka ta u tri diela izmedju kojih sadržaje prvi članke, tičuće se českoga jezika i češke literature. Uz pjesmu, koju spjeva Palacky 1818. god. na goru Radgost, te sada nju na mjesto uvoda pred ovu sbirku postavi, uz nju nalazimo članke o časopisu českoga muzea, literarne obznane i ocjene, prinose českomu imenoslovu, članke o českom jeziku i o pravopisnih borbah 1846. god., nadalje dva članka o naučnom rječniku (1850, 1852), te obsezni zivotopis njegova zemljaka I. A. Komenskoga U drugoj česti istoga djela priobći Palacky svoje razprave o estetici, kao što i prievod dvijuh pjesamâ Ossianovih, učinjeni 1816. god.

U drugi dio „Radhosta“, najobsežniji, uvrsti Palacky svoje razprave i sitne radnje povjestničke, i to najprije razprave iz obće povjesti, te zatim znatni broj (18) razpravâ i radnjâ, koje se tiču poglavito češke povjesti političke, kulturne u obće, na pose pako pravne, dalje češke topografije i genealogije. Napokon preštampao je Palacky u ovom dielu takodjer pregled češke povjesti starije dobe do 1526. god., koji je prvi put napisao za veliki češki „Slovník Naučný“, kojega suradnikom je Palacky sve do svoje smrti ostao. Ovaj pregled vrlo je zanimiv, te sadržaje nakon uvoda, — u kojem se razpravlja o poprištu i obsegu češke povjesti, obćenitom njezinom karakteru i znamenovanju, napokon o epokah njezinih — pregled povjesti stare, naime do god. 1306., dalje srednje povjesti, koja dosiže do god. 1526. U obće sadržaje ovaj pregled jezgru velikoga povjestničkoga djela Palackoga, te dobiva time trajnu vriednost.

Treći dio ove sbirke napokon sadržaje razprave i radnje poli-

[1] „Radhost. Sbirka spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásowědy, historie a politiky.“ 1871—1873.

tičke i to najprije one, koje je Palacky pisao god. 1848. i 1849. te zatim razprave, pisane od god. 1861. do god. 1865, medju koje je uvrstio i spomenuto već političko djelo: „Ideja države Austrijske“. Osim toga nalazimo u ovom dielu jošte tri zanimiva dodatka sbirki članakâ jezika i literature češke se tičućih.

Trećemu ovomu dielu pridodao je Palacky i obsežni pogovor, u kojem nam pruža osvrt na cieli svoj život, motive svega svojega djelovanja, karakteristiku one dobe, koju Palacky životom svojim obuhvaćao, ključ razjašnjenju mnogih pojavâ socialnoga i političkoga razvoja naroda českoga poslje njegova preporodjaja.

Ovaj pogovor, koji se češće zove upravo političkom oporukom Palackoga, natuca mnogo koje šta kako da se onaj cilj sretno postigne, što ga je Palacky sa svojimi jednomišljenici narodu českomu postavio, nu do kojega on sam ga više dovesti nije mogao.

Značajne rieči izusti Palacky u ovom pogovoru i o ideji Slavenstva, osobito o srodnosti karaktera naroda ruskoga sa českim. —

I njemačke svoje članke, važnije dopise i drugovrstne spisove sakupi Palacky, te nje 1874. god. u posebnom djelu izdade[1].

U kronologičkom redu uvršteni su tu članki iz raznih znanstvenih strukâ, ponajprije za epoku od god. 1822—1848, zatim za dobu od 1848—1873. godine.

Zanimivih tu imademo podatakâ za saznanje znanstvenoga razvoja u českom narodu, zanimivih i spomenikâ za ocienu političkih težnjâ i naporâ naroda českoga osobito u dobi, kada se je činilo, da će se izpuniti želje njegove, te da će jednakih uživati pravâ sa svimi ostalimi narodi Austrije.

Osobito se u ovom nizu članakâ ističu članki, tičući se postanka češke matice, českoga muzea, kao što i razprave, protežuće se na najvažniji spomenik českoga jezika, t z. rukopis Kraljičino-dvorski. U članku 41. pako nalazimo kratki pregled novije povjesti českoga jezika i češke literature.

Kao što u „Radhostu“, tako zaključi Palacky i ovu sbirku posebnim pogovorom, u kojem još jedanput pred svojom smrti diže svoj glas, te opominje Njemce u Austriji, da budu pravedniji pram Slavenom, nego-li dosad, da njihovom krivnjom jednoč nebudu izazvane pogibelji, prieteće istomu obstanku države, i nje, i Slavene obuzimajuće.

[1] „Gedenkblätter. — Auswahl von Denkschriften, Aufsätzen und Briefen aus den letzten fünfzig Jahren. Als Beitrag zur Zeitgeschichte herausg. v. Franz Palacky.“

Sad pako lati se Palacky posla — zadnjega u svom životu — da priredi svojemu narodu jošte taj dio svoje povjesti u českom ruhu, koji je dosad samo na njemačkom bio jeziku izdan, dio naime drugi, obuzimajući dobu od god. 1253—1403.

Premda je Palacky u predgovoru drugomu svezku petoga diela svoje povjesti izjavio, da ima za drugi dio njezin razmjerno malo kazati, što nebi bilo već iz njemačkoga texta poznato; ipak se vidi u svakom skoro članku českoga texta, kako kadkad bitno se razlikuje od njemačkoga.

Mnogo novih podatakâ iz nova potvrdjuje mnoge tvrdnje, koje je Palacky prije izrekao, ali manje izdašnimi vreli poduprieti mogao, mnogo novoga svjetla dolazi u periode, kojih su pojedini pojavi manje razjašnjeni bili, ima dapače rezultatâ novih, bitno se razlikujućih od onih, koji su u njemačkom dielu priobćeni.

Tako je n. pr. čitavi odsjek, u kojem se pruža obćenita karakteristika vlade i osobnosti Přemisla Otokara II. mal ne sasvim iznovice izradjen, tako se nadje u svakom odsjeku, da je preradjen sa pomnjom i duševnom svježesti, kojoj se je upravo čuditi obzirom na visoku starost, u kojoj Palacky rad ovaj preduzme i na koju se sada sam već tužiti počimlje.

Nu sretno obavi Palacky i ovaj jošte posao te dobije početkom ove godine obćinstvo i zadnji svezak njegov u ruku.

Cieli českí narod, da čitav učeni sviet slavenski obraduje se sa Palackym, da je sretno postignuo cilj, za kojim se je preko pol stoljeća trsio, da je završio djelo, kojim će se ponositi ne samo češka znanstvena literatura, već koje će se smatrati obćim sviuh Slavenâ blagom, koje će se prikazivati kao jedna od najvažnijih karikâ, vezućih medjusobno različite grane velikoga stabla slavenskoga. U tom leži veliki, za kulturnu povjest Slavenâ u obće važni momenat, što je Palacky znao dati svojemu djelu važnost universalno-historičku, što je njim pokazao, da mogu djela slavenskih učenjakâ dostojno se uzporediti sa proizvodi najglasovitijih umovâ svih narodâ novije dobe.

Da oslave sa Palackym svršetak rada njegova, prirede najodličniji muževi českoga naroda svetčanost u Pragu za dan 23. travnja t. g. na koju prispješe ne samo odličnjaci iz Češke i Moravske, već su se svi narodi slavenski dali zastupati kod ove svetčanosti preko svojih izaslanikâ. Bilo je tuj Rusâ i Poljakâ, došli Hrvati i Srbi, prispješe izaslanici Slovakâ i Slovenacâ, jedni sa drugimi se natječući, da iztaknu važnost ove svetčanosti, da pokažu, kako dobiva

ideja slavenske uzajamnosti, ideja Slavenstva u obće sve to konkretniji oblik.

I Palacky progovori još jedanput, opominjajući na neumoran duševni rad; progovori tu javno — u životu svom zadnji put.

Premda se je činilo, da će Palackomu oslabljeno doduše, al ipak razmjerno dosta jošte dobro zdravlje i na dalje služiti, to ipak, četrnaest već danâ nakon svršene svetčanosti, oboli starac pogibeljio od upale plućâ a bolest ova izcrpi zadnju snagu njegovu, te ga i strovali.

Palacky je preminuo u petak, dne 26. svibnja 1876. god. po pôdne u $4^1/_2$ sata u krugu svoje obitelji.

U njem izgubi narod njegov otca svojega, Slavenstvo jednoga izmedju prvih svojih buditeljâ i njegovateljâ, znanost odličnoga svećenika, čovječanstvo pako gubi u njem uzor poštena, plemenita čovjeka.

Živo saučešće, veliko štovanje osobe njegove pokazalo se je u odličnoj mjeri dne 31. svibnja t. g. u dan Palackyeva sprovoda.

Lies njegov nisu riesili vienci krunisanih, nisu ga pratili visoki dostojanstvenici: nu oko liesa njegova sakupi se jedan čitav narod, narod, kojemu je Palacky razsvietio luč znanosti, dao u ruku oružje duhâ, kojim će izvojevati mjesto uz prve narode kulturne. Ime Palackoga štovat će se, dok će postojati češki narod, uspomena njegova biti će trajna, kao što će biti trajnim ono štovanje, kojim štuje sav sviet odlične uspjehe na polju znanosti dobivene. Slava politička najčešće biva posljedicom sretnih okolnostî, koje privoditi stoji izvan volje pojedinčeve, okolnosti opet mogu slavu tu u prokletstvo promieniti: nu to, što je čovjek na polju znanosti dociljio, jest i ostat će uviek njegova i lih njegova zasluga, slava ove zasluge biti će nepromienljiva.

Slavu ovakovu stekao je Palacky u obilnoj mjeri već za života svojega. Neće biti valjda ni jednoga važnijega znanstvenoga zavoda u Evropi, kojega rad se prostire na polje, na kojem je Palacky radio a da nebi gubio u Palackom odličnoga svoga člana, člana, kojega izborom se valja dičiti.

Najvažniji znanstveni zavodi, izmedju onih, kojih je članom bio Palacky imenovan, jesu osim kr. českoga učenoga družtva sliedeći: God. 1830. imenuje Palackoga gornjo-lužičko družtvo znanosti u Sgorelicih dopisujućim članom; 1834. god. šležko družtvo u promicanje izobraženja u Vratislavi dopisujućim, ugarsko znanstveno družtvo u Pešti dopisujućim; 1836. god. kralj. bavarska akademija

znanosti u Monakovu zagraničnim pravim članom; god. 1840. historičko družtvo za marku Braniborsku u Berlinu dopisujućim; 1845. god. kralj. pruska akademija znanosti u Berlinu dopisujućim, kralj. dansko družtvo za nordičke starine u Kodanju pravim članom; 1846. god. historičko družtvo velike vojvodine Hesenske u Darmstadtu dopisujućim, carsko družtvo za povjest i starinu rusku kod sveučilišta u Moskvi počastnim; god. 1847. postane Palacky pravim članom carske akademije u Beču; 1850. god. imenuje ga Monakovsko družtvo za prirodne nauke počastnim članom; 1852. god. gornjo-lužičko družtvo znanosti u Sgorelicih počastnim; god. 1855. izabere učeni odbor germanskoga muzeja u Norimberku Palackoga za svojega pravoga člana; 1860. god. c. kr. družtvo znanosti u Krakovu za člana dopisujućega; god. 1861. imenuje ga historičko družtvo za Krajinu u Ljubljani počastnim svojim članom; 1863. god. carska akademija znanosti u Petrogradu dopisujućim, carsko rusko geografičko družtvo u Petrogradu zagraničnim počastnim članom; god. 1864. izabra njega Matica Slovačka počastnim, Moskovsko arheologičko družtvo pako dopisujućim članom. Osim toga je bio Palacky član historičko-statističke sekcije c. kr. moravsko-šležkoga družtva u Brnu, kr. učenoga družtva u Gottingah.

Sa strane sveučilištâ počastila su Palackoga diplomom počastnoga doktora najprije sveučilište u Pragu, kojega pravnički i mudroslovni fakultet njega god. 1848. honoris causa promovira, dalje carska sveučilišta u Petrogradu, Harkovu, Kijevu i Odesi.

U Českoj i Moravskoj nije bilo valjda nijednoga narodnoga, prosvjetnim svrham služećega družtva, koje nebi brojilo Palackoga sa ponosom medju počastne svoje članove.

Više nego jedna tisuća gradovâ i občinâ kraljevstva Českoga i Markgrofije Moravske, na čelu njim kraljevski Prag, poklonilo je Palackomu počastno svoje gradjanstvo.

Palacky bio je takodjer vitez više redovâ: god. 1863. dobio je od cara Aleksandra II. komanderski krst carskoga ruskoga reda sv. Vladimira; god. 1866. podieli mu N. V. car Franjo Josip I. komanderski krst c. k. austr. reda željezne krune „za zasluge, što no si jih Palacky stekao o česku povjest“; nadalje dobio je Palacky komanderski krst carskoga Mexikanskoga reda Quadelupskoga i Crnogorskoga reda Danilova.

Liepo ga je napokon odlikovao i hrvatski narod. God. 1850. izabra ga naime družtvo za povjestnicu i starinu jugoslavensku u Zagrebu počastnim svojim članom; a županija Križevačka i

Pož ežka imenovaše ga počastnim svojim prisjednikom. U prvoj pako svojoj glavnoj skupštini dne 25. srpnja 1867. god. izabra Palackoga i jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti počastnim svojim članom, te je Palacky sve do svoje smrti pomno i sa veseljem pratio njezin napredak.

Završujem ovaj svoj kratki i čedni osvrt na život jednoga izmedju najvećih muževâ ovoga vieka, kojega ime zlatnimi slovi će biti ubilježeno u povjest novovieke prosvjete.

Dao Bog, te se izpunila želja Palackoga, da budu djela njegova služila „narodu za pouku, osvješćenje i učvršćenje u bitku njegovom, da koraca uviek na putu istine i prava, da se neponese u sreći, i da neklone duhom u nevolji!“

Književna obznana.

„Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia, compilate dal dr. Giambatista Cubich. Trieste 1874."

obznanjuje Šime Ljubić.

God. 1874 počelo je izlaziti na svietlo u svezcih na osmini u Trstu već davno oglašeno djelo o otoku Krku g. Iv. Krst. Kubića, kotarskoga liečnika u gradu Krku, u italijanskom jeziku a pod naslovom: „*Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia*". Pošto krčki otok po svojih navlastito staro-hrvatskih starinah i po svojih knezovih iz slavne tako zvane Frankopanske porodice dosta slovi u našem narodu, mnogi se od nas ovomu djelu naradovao, držeći za stalno, da će g. Kubić puno toga na svietlo iznieti, što je dosadašnjim spisateljem ostalo nepoznato, na sve veću korist naše knjige i na razjasnjenje sve bolje naše prošlosti.

G. Kubić dieli svoju radnju na tri strane. U prvoj bavi se prirodopisom krčkoga otoka; u drugoj s poviesti, a u trećoj prilaže spomenike, koji ili razjasnjuju ili izpunjuju, što je u prednjih rečeno.

U prvom dielu, predstavivši geografički pregled otoka Krka s prinadležećimi otoci, govori o njegovoj najstarijoj dobi *(origine)*, o njegovoj površini *(elevazione)*, podnebju, vodah, proizvodih, te o ćudi i obrtu njegovih stanovnika, a napokon i o uzrocih mjestnih bolesti i kako da se odstrane. U koliko se prirodopisa tiče, za biljoslovje veoma mu služila iztraživanja g. 1841—3 na otoku Krku obavljena od dra. Ote Sendtnera iz Bavarske, a za rudoslovje i živinstvo sam si pomagao; spoviedajući u tom, da mu s ovoga gledišta radnja nepodpuna, navlastito u pogledu bubarstva i morskih plodina.

Najveće mu potežkoće na put stajale u osnovanju poviestničkoga diela. Veli, da se je veoma trudio pobiranjem amo tamo od ono

malo ulomaka, što ostaje o krčkom otoku dakako u knjigah (za arkive nezna), da jih na zgodnom mjestu zaplete s običmi čini, s kojimi su se u odnošaju nalazili, te da mu trebalo mjeseca, da iz tih gromača, dračom i koprivom zasadjenih, njekoliko redaka izčupa. A koja su mu to vriela? Za staru poviest jedini *C. Plinius secundus*, i to u izdanju od g. 1616, a za svu u obće Dandolo, Orbini, Valvasor, Lucius, Schoenleben, Farlati, Freschcot, Muratori, Kreljanović itd. a Krčelić ponavlastito. O pravih poviestnih vrelih, o neizdanih spomenicih, o listinah našom akademijom izdanih, o raznih diplomatičkih sbornicih te o razpravah i drugih sastavcih na sviet iznesenih u ovih zadnjih dvadeset godina, u kojih dosta o prošlosti našega primorja, nema ovdje skoro ni spomena. A da se bar stranom opravda, veli Kubić, da su Frankopani uništili spomenike namjerom, da tako skriju svoju ovisnost od mletačke republike, a obratno, da je i ova satrla svaku uspomenu Frankopansku, no kojim uzrokom nekaže; da se je mnogo toga raznilo i uništilo za brzih promiena raznih vladanja; da se je dodar izgubio ili prodao i zadnji prepis domaćega zakonika; ter glede ovoga, da mu je jedva do rukuh došlo i to slučajno nješto malo medju sobom si protuslovećih viesti iz sukromnih sbirka. Neimajući dakle gradiva pri ruci, morao je, veli, paziti na posliedice svršenih čina, da uobrazi stanje raznih doba, stvarajući tako okostnicu, koju će vrieme i dalja iztraživanja upùtiti, dočim mu pravo i ta okostnica, kako ćemo vidieti, uprav bršljava.

Ovdje nam je odmah opaziti g. Kubiću, da su Frankopani mogli lasno uništiti listine tičuće se njihove podanosti prama mletačkoj republiki, akoprem je i to sasvim nevierojatno; nu da su Mletčani satrli Frankopanske uspomene, to je sasvim neistinito a i nemoguće bilo. Dokaz je sasvim jasan sam mletački arkiv, u kom jih ima danas u izobilju. Mogao se, a i morao se o tom na mjestu obaviestiti g. Kubić, prije nego se stavio da opiše poviest jednoga otoka, kojega je udes onako tiesno spojen bio skoro kroz cieli srednji i novi viek sa mletačkom republikom. A nije ni moguće bilo, da Mletčani one listine i spise unište, pošto mal ne svi mletački poslovi, bili ma koje struke, do na odmaku petnaestoga vieka bilježili su se ukupno, dakle neodjeljeno, kronologičkim redom, u debelih pergamentskih svezcih po njekih redovih, kao što su: *Libri communis, Commemoriales, Pacta, secreta consilii Rogatorum, Misti* itd., te da su htjeli uništiti frankopanske uspomene, bili bi morali ujedno satrti i sve druge dotične dobe domaće i strane. A glede Krčkoga

zakonika, hrvatski od god. 1388 glagoljicom napisan čuva se sada u Vrbniku kod g. Jos. Petrisa, te iz njega je tiskan bio od g. I. K. S. u II. knjizi Arkiva (*str. 277—307*). Latinski pako tekst dosta je razgranjen, te veoma pristupan. Ima ga u Rabu gosp. Ante Nemira, u Zagrebu Jugoslavenska Akademija iz XVI stoljeća, koja će ga i do mala tiskati; nalazi se jošte u knjižnici sv. Marka i u muzeju Correrovu *(iz sbirke Cicogna c. 1196)* u Mletcih, kod mene itd., a dosta se i o njem u periodičnih i drugih listovih pisalo. Ovakove se radnje, kakovu si preduzeo g. Kubić, nedaju danas po ostarielih knjižurinah osnovati i razplesti, za to treba dovoljne priprave i nauke, puno vremena i truda a i troška, ako ćeš do pravoga uspjeha.

Prvi dio svoje radnje, naime prirodopisni, dieli Kubić ovako: Glava I. Kratke viesti o Liburniji. Karner, njegovo primorje, razdiobe i opasnosti. Str. 15—22. II. O otoku Krku, njegov zemljopisni položaj, razni naziv, oblik i prostor. Str. 23—31. III. Podnebje, zračište (parokrug), uzdušni pojavi (meteore), protres od g. 1838. Str. 31—42. IV. Postupnost i nalikovanje tla, zemljopisne i vodopisne viesti. Str. 43—59. V. Carstva, rudno, rastlinsko i živinsko. Str. 60—68. VI. Putovanja uz obalu otoka. Str. 69—78. VII. Varoši, gradišta i sela. Str. 78—88. VIII. Ostrovi pripadajući otoku. Str. 88—92. IX. Špilja (pećina) Omišljska. Str. 92—96. X. Ustroj političko-crkveni; značaj fisički i ćudoredni pučanstva. Str. 96—106. XI. Jezici stari i novi. Str. 107—121. XII. Poljodjelstvo, zanati, trgovina. Str. 121—151. XIII. Etiologija domaćih nemoći. Str. 151—172. XIV. Nemoći mjestne, pošastne i kužne. Str. 173—248. XV. Marvinska pošast. Str. 248—256.

U koliko se tiče staroga zemljopisa, a naposeb kakova je bila Ilirska prije Rimljana, te kako se rimski Ilirik ustrojio a zatim razdvojio, i od kojih je dielova sastavljen bio, obraćamo pažnju g. Kubića na našu razpravu „o upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja (Rad XXXI), gdje smo o tom predmetu po izvorih potanko razložili. Svaku mu pako prirodopisnu crticu, navlastito za staro doba, pojedince odbiti, bio bi nezahvalan trud, pošto necrpi iz izvora nego iz svakojakih starih knjiga, koje danas u tom pogledu ni spomena nevriede, te mu uprav zato imena obično izkvarena a čitati krivo označeni.

Liburni su mu slavenskoga plemena, kao što i Gali i Scite (str. 107); te jezik, koj se prvo govorio na Krku, bjaše celto-liburničko-slavenski. Tvrdi nadalje, da su se kašnje za rimskoga vla-

danja osnovala dva jezika, slavensko-liburnički i rimski; ovaj pako, kako su ga izgovarali Gali, jer da je Cesar (?) poslao svoje vojnike rodom Gale na otok Krk, da ga posiednu, te de su ovi taj rimsko-galski jezik udomaćili. O tom izkovanom slavensko-liburničkom jeziku dalje ni slovca nedovezuje, dočim iztražuje ostanke rimsko-celtičkoga, s kojim se, veli on, samo prosti narod služio, te označuje velikom pomnjom njegove eufonetičke i slovničke osebine, sravnajući jih s gornjo-italjskimi izgovori i sa latinskim jezikom, te izvadja veoma znamenite podatke o tom jurve izčeznutom govoru krčkom. Donosi uz to liepu zbirku izreka u istom govoru. Ono, što veli Kubić o rimsko-celtičkom govoru, po našem mnienju jest najvažniji dio ciele njegove radnje.

Pridodaje *(str. 118)* pako, da je na istom otoku još jedan drugi govor obstojao, koj, akoprem porodom iz latinskoga, da se smatrati ima kao nješto sasvim drugo od pomenutoga rimsko-celtičkoga. Veli zatim, da od toga govora ostaju nam danas dvie samo molitve, koje doslovce primjećuje po prepisu vrbničkoga njegda župnika Petra Volarića. Ali promatraš li dobro te dvie molitve, lasno ćeš se osvjedočiti, da su tvor prosta neuka čovjeka, ni slavenskomu ni italijanskomu jeziku viešta, te da nisu nikako ostanak osobitoga govora.

Napokon uz ovo prilaže malo rječi, i to veoma površno o našem jeziku; a glede glagoljice, po kojoj Krk visoko slovi po svietu, smije samo ponoviti onu bajku veoma smiešnu, da po Cicerunu bje izumljena od Erkula Egipcija, a po Herodotu od Friskoga Atlanta.

U koliko se tiče ekonomičko-statističkoga predmeta u ovom sastavku, rado priznajemo, da se je pisac marljivo trudio pobiranjem gradiva, te da je tu stranu, zasiecajuću u sadašnjost, veoma okretno i bogato predstavio. Mogao je samo one glave, koje su domaćim nemoćim posvećene, od suvišna otriebiti, da razmierno s drugimi djelovi nedosade.

S gledišta napokon čisto prirodopisnoga, u koliko je naime prirodopisna znanost u ovom prvom dielu Kubićeve radnje amo tamo zastupana, nismo o predmetu tako upućeni, da bi se osmielili izreći sud. Toga radi zamolili smo našega druga gosp. Brusinu, da nam svoju reče u tom pogledu, a on nam rado posluži, na što mu naša zahvala.

Opazuje naime u tom pogledu gosp. Brusina, da se spominju radnje Walfena, Müllera i Visiania, ali da su se mukom mimoišle one najnovije prof. Lorenza, koj je u svojih dielih o Karneru mnogo pisao o fauni i o podmorskoj flori oko Krka, te priložio

dobar fisičko-morski zemljovid Karnera i otoka Krka. Viesti navedene u IV glavi (o podnebju, tlu i moru) zastariele su, dočim jih Kubić pomladiti mogao s Lorenzevimi iztraživanji. U V glavi mineralogička strana ima malo zanimiva; o botaničkoj sam Kubić veli, da će ju zastupati popis u prilozih (stoji kao prvi u trećem dielu iz pera Vit. M. Tomasinia iz Trsta), a zoologička je pako veoma površna. Jednu mu dosta iztaknuti, što pliskavicu stavlja medju skvalom i jaglunom, dočim ju je medj sisavce uvrstiti morao. A i goli spomen strašnoga skvala uprav ništa nekaže, pošto je to ime obćenito za svu porodicu, dočim u Karneru, kao što u jadranskom moru svukud, živi pet ili šest vrsti i to opasnijih a medju sobom različitih skvala, od kojih najveći i najpogibelniji zove se *carcanodon lamia* ili samo *lamia*. Spominjaiući na prosto skvale, pliskavice itd. bez označenja dotične vrsti, na koju spadaju, tako poetički opis mogao bi se prilagoditi svakomu mjestu ne samo sredozemnoga nego i atlantičkoga mora, dapače cieloga svieta.

Drugi dio, naime poviestni, Kubićeve radnje isto je razdieljen na glave: Glava I. Starine. Basnovito doba. Str. 1—10. II. Krk s otoci Apsirtidskimi kano dio stare Liburnije. Str. 10—15. III. Liburni saveznici rimski. Konsul Lucius Anicius. Pad rimske republike. Str. 15—21. IV. Sdruženje Liburnije s Ilirskom. Stanje otoka Krka za rimskih careva. Poviestnički pregled do premieštanja carske stolice u Carigrad. Str. 21—31. V. Barbarske navale u Ilirsku. Krk s primorskom Dalmacijom ostaje pod vlasti istočnoga carstva mal ne do njegova pada. Postanak i djela Anicijeve porodice kašnje Frankopanske. Stanje rimske Dalmacije pod istočnim carstvom. Napredovanja mletačka po jadranskom moru. Krk se za prvi put Mletčanom predaje. Str. 31—46. VI. Dalje viesti o Anicijevoj ili Frankopanskoj porodici; njezino razgranjivanje i moć. Nikola obretnik Frankopanske kuće na Krku i njegovi potomci u Hrvatskoj. Gusari na novo pustoše Krk i Dalmaciju. Mletčani za drugi put osvajaju Krk pod Orseolom III (?). O Dariju Frankopanu knezu i o Vitalu biskupu krčkom. Str. 46—58. VII. Treće posvojenje Mletačko. Pobuna i krivovierstvo Ulfovo i Cenedovo. Kolomanova provala u Dalmaciju. Njegovo poduzeće proti Rabu. Ugri napadaju Krk, ali su porazeni. O knezu Dujmu i o njegovih nasliednicih do Bartula II. Str. 58—68. VIII. Crtice o tadašnjih zgodah. Knez Bartul II i doček Bele IV, od Tartara na bjeg natjerana. Frankopani ga opet na priestol podižu. Negodovanje mlet. republike. Frankopani iz otoka prognani, ali su do mala pozvani

natrag i uspostavljeni. Povelja dužda Raineria Zena. Str. 68—81. IX. Svadja medju Ugri i Mletčani. Krk cvate pod Frankopani. Nasliednici Bartula II. Pobuna i osvojenje Zadra. Djela i pobožnost Dujma II i njegovih potomaka. Tadašnje stanje Evrope. Rat medju Mletčani i Ugri. Obsada Kioje. Ivan Frankopan sudjeluje u oslobodjenju kraljice Marije iz Novoggrada. Rat medju mlet. republikom i Sigismundom, te iznova Mletčani dobiju Dalmaciju. Nikola Frankopan nazvan Veliki. Nastavak o Krčkih biskupih. Str. 81—97. X. Ivan Frankopan Nikolin zadnji knez krčki. Mletčani posjednu Krk, i k svojoj ga državi stalno sdružuju. Pogled na Frankopansko vladanje na Krku. Str. 97—113. XI. Krk pod mlet. republikom. Vinciguerove preinake u upravi. Str. 114—130. XII. Stanje političko Mletaka i Evrope. Rat proti Uskokom. Patnje otočana za ovoga rata. Mir Madrički. Dogovor konačni u poslu otoka Krka. Str. 130—143. XIII. Nastavak o poviesti otoka. M. Frkić. Zadnja doba mletačke republike i njezin pad. Str. 143—153. XIV. Dalje zgode do danas.

Poslije obćega potopa, povieda Kubić počam ab ovo, uzmnoživši se čovječanski narod u južnoj Asiji tako da mu prostora nedostajalo, poče se sve naokolo širiti. Jedan ogranak podje dalje, te prokrčivši si stazu medju hvalinskim morem i Bosforom (?), kroz Traciju, Macedoniju, Epir, sjevrnu Grčku (?), Dalmaciju, Japidiju i Istru prodje u sjevrnu Italiju. To su mu Sciti, Jeti i Celti i drugi s njimi sdruženi narodi, koji pod imenom Pelasga, Istra, Japida, Ilira i Eneta napučiše one predjele, koji su kašnje od njih svoje ime dobili. Medju ovimi dakako stavlja Kubić i Liburne, koji posiedoše namah sve primorje i otoke od Flanatskoga zaliva tja do Epira. Liburni dakle prvi naselnici i otoka Krka. Nastavlja basnom Jazona i Medeje na Osoru, te mnie, da se ova i Krka tiče, jer da je ovaj otok imao kao i drugi ondješnji iste stanovnike Brije scitičkoga porekla.

Govori dalje o Liburnih i o njihovoj premoći na moru, poredajući svojevoljno njihove zgode, dajući jim granice, koje nisu nikada imali, i pripišujući jim stvari, koje se njih ili nikako ili izključivo netiču, a mnogo jih napriečac kuje. Liburni su na pr. po Kubiću zauzimali svu obalu s otoci od Istre do Epira, dočim se dobro zna, da nisu prelazili rieku Krku, a da su dalje Iliri u svojih raznih plemenih stanovali; ta njegova Liburnija bila bi se dielila na prekogorsku i na primorsku, dočim je svakomu poznato, da su Liburni samo uz more i na otocih pribivali. Po Scymnu od Kija kaže, da

su otoci Apsirtidski, Eletridski i Liburnički imali do 150,000, stanovnika, dočim ovaj spisatelj govori o cielom primorju uz jadransko more, te označuje njegovo stanovničtvo kao neizbrojivo *(Geogr. Graeci min. Parisiis 1855. I. p. 211 v. 375—378):*

Sinum Adriaticum ferunt
barbarorum multitudinem circumhabitare
centum ferme et quinquaginta myriadibus[1]
regionem optimam colentium et fructuosam.

Po Kubiću Toskanci (Tirenci?) izgonjeni od Celta, pribjegnuvši k Liburnom, nadjoše, da jim žene Amazonke, kako jih Silax opisuje, i da jim ta navada po svom rodu dakako scitskom. Te da bolje okriepi, po nas našara, tu basnu, primjećuje, da je dosta spomenuti junačku obranu solinskih žena (i te mu Liburkinje dakako i Amazonke) proti Octavianu (sic). Sreća da mu nepoznato bilo, kako su isto tako radile god. 1483 korčulanske Amazonke proti Gjenuvezom na obranu krilatoga lava! Mnogo bi vremena trebovalo i hartije, da se sve iztriebi i od suvišna izčisti, što je tu g. Kubić još naveo o Liburnih i o Ilirih do pada rimske države. G. Kubić mogao je prvo doba krčke poviesti sjajno izpuniti a znanosti liepu zaslugu izkazati, da se je stavio duboko proučavati spomenike, koji se iz predrimskoga doba izkapaju u izobilju i od samoga najdražijega kova na krčkom otoku, i kojih smo mi sami u ondješnjih gromačah ne daleko od Vrbnika pomoću vrloga vrbničkoga župnika Zakarije i drugih ondješnjih prijatelja dosta iznašli, i našu muzealnu predhističku sbirku s istimi obogatili. Ovi su mu prije mogli pružiti sigurni trag za proučavanje prvih stanovnika na Krku nego li Farlati, Krčelić, Kreljanović, kojih se vierno drži, akoprem su novija iztraživanja na samih izvorih njihove zablude odlučno zabacila. Za drugu t. j. rimsku dobu mjesto se na dugo a vele često površno i pogriešno zabavljati sa obćom ili ilirskom poviesti, mogao se s ovom samo u njekih crtah služiti, da iztakne obširnije ono, što se Krka pobližje tiče ili bi se vierojatno ticati moglo, na pr. bitku, koja se god. 49 pr. Is. dogodila medju Krkom i kopnom, a ne kod Korčule *(Florus 2, 13: Curictico litore; — Lucanus 4, 406: gente Curetum ubi scr. Curictum; unde emendandum, quod traditur apud Caesarem 6. c. 3, 10: ad corcyram.* V. *Momm. C. I. L. III. 398).* Mommsenova iztraživanja *(Röm. Gesch. V. 10.)* bila bi mu dosta

[1] μῦριάς, αδος, ἡ, unzählbare, grosse Menge. Gew. eine Zahl von zehntausend, daher δέκα μυριάδες = 100.000 *(Pape II. I. 214).*

tragova pružila, da ovu stvar obširnije razlaže. Bio bi još i tim veoma znanosti doprinio, da se je truda dao iztražiti i točno opredieliti mjesto, gdje je u staro doba ležao na otoku Krku onaj drugi grad nazvan *Fulfinium*. Piše Mommsen i ob ovom *(Corp. Insc. Lat. III. 398)*: *„Addit Ptolemaeus in eadem insula alterum oppidum fuisse Furfinium sive Fulfinium, quocum componendi videntur Fertinates, quos Curictis praeponit Plinius 3, 21, 139, emendandi fortasse in Ferfinates sive Furfinates. Sed eius sive oppidi sive insulae praeterea notitia nulla superest“*. Po nas nebi se imalo dvojiti, da su to bila dva grada, i to na samom Krku, pošto to jasno sviedoči Ptolemaeus *(ed. Wilberg)*: καὶ Κουρίκτα, ἐν ᾗ πόλεισ δύο, Φουλφίνιον (Φουρφινιον), Κούρικον *(et Curicta, in qua oppida duo, Fulfinium (Furfinium), Curicum)*. Plinius pišuć: *et ex insulis Fertinates, Currictae (edit. Detlefsen)*, mogao dobro misliti i na dva grada na istom otoku, te da su samo njihovi stanovnici od svih drugih na otocih italsko pravo uživali.

Treba nam prije nego se odalečimo od rimskoga doba još ovu iztaknuti. Donosi naime g. Kubić amo tamo po djelu razasutih njekoliko rimskih nadpisa, tečajem vremena izkopanih na Krku, izostavljajući ipak njekoje, kao n. pr. onaj, koj se još danas nalazi uz crkvu sv. Lucie u novoj Baški, i tri Sanutu poznata *(V. Mom. C. I. L. III. str. 398)*. Nego je i u tom bio nesrećne ruke. Mjesto jih rabiti u tekstu za popunitbu rimskoga doba, i s njimi se okoristiti u razjasnjenju gradske uprave, donosi jih u opazki i bez ma kojega tumača. Glede pako njihova prepisa iz kamena nije ni jednoga pravo pogodio:

Kubić.	*Mommsen III. 398 n. 3127.*
ISTREBIVS PAVLVS LEG VIII	L · TREBIVS · PAV
AVG T. F.	LVS · VETERA
	NVS · LEG · VIII
	AVG · T · F · I

Kubić.	*Mommsen III. 398 n. 3129.*	*Po nas*
RAECIAE	R A E C I A E	. . . . .
CEPOLLAE	C · F · POLLAE	R A E C I A E
D · D · D	*l* D D D	C · F · POLLAE
		D D D

U glavi V, predpostavljajući najprije, no površno i gdjegdje netočno, pregled barbarskih provala u rimsko carstvo, s čega mu je-

dino a ne s nutrnjega razvraćanja družtvenoga i političkoga života te i drugih uzroka propast zapadnoga carstva, prepovieda, da se u svom sjaju kroz to burno doba sačuvala prastara rimska porodica Anicia, izlazeća tja od Eneje i Turna (krasan sklad); i tu nabraja njeke osobe, koje su tu kuću sjajno osvietlale, počam tja od Lucia Anicia konsula, zarobitelja Gencija, zadnjega ilirskoga kralja, do Lava Anicia, koj god. 717 po Is. za tiberske poplave, budući se izkazao dobrotvorcem rimskoga puka, dobi pridjevak *Frangipane (a „frangere panem“)*; a sve to gradivo zato, da malo kašnje iz ove porodice izvede svoje krčke knezove. Nastavlja zatim o rimskom vladanju u naših stranah, da izreče ovo navlastito, kako se Krk uviek slobodno vladao za Liburna, za Rimljana i za iztočnih careva, i kako je ostao uviek netaknut od navala Slavena a Hrvata osobito. Dalje kaže o Obrih i o Mahometu i njegovih nasliednicih tja do u Kordovi, novoj Atini, da jih krasnim viencem spoji sa sve više raztućom moći papinske stolice u Italiji. Nepomuči ni Lombarda ni njihove borbe s Franki, ni Ariga i Kadolaka, friaulskih vojvoda, ni trsatske osvete Karla Velikoga, te nam zna kazati napokon i to ovdje proti Kerčeliću, kako je Eraklij, dozvolivši Hrvatom, do Obre iz naših strana iztjeraju, stavio jim taj uviet, da se nepačaju u stare stanovnike u Liburniji i u Dalmaciji, a da je tomu jasni dokaz, što je Krk mal ne do zadnjega doba iztočnoga carstva stajao pod upravom grčkoga priora. Uztvrdiv zatim, da Krk nije nikada spadao pod vlast ni Slavena, ni Ugra, ni Obra, niti Franka, dozvoljava samo, da je plaćao u njeko doba danak Hrvatskim vladarom po savietu cara Vasilije I (867—886); no ipak ni to mu nesmeta, da se umah povlači natrag i poreče, tvrdeć, da se je Dalmacija s otoci već god. 822 proglasila sasvim samostalnom, da su ju Hrvati neprestano napadali i naokolo po moru gusarili, a da ju je napokon od njih oslobodio Ursus Pasticipacius dužd mletački (g. 864). Koliko protuslovja i neistine! Misli, da je Krk dva puta od Mletčana u devetom stoljeću osvojen bio. Prvi put za kralja Pipina od dužda Obelerija (804—811), a drugi put radi istoga Obelerija, koj, svrgnut s priestola i u Carigradu ili Zadru zatočen, bio bi se odavde u Krk sklonuo, i ovdje utvrdio; ali da ga je dužd Ivan tu ulovio i javno smaknuti dao.[1]

[1] Naš vrli dr. Iv. Črnčić *(Povjest str. 40)* piše ovako: *„Vigilia grad, ki je onda njihov knez Obelerij dobio a Partecipacij predobio, nije Vecla; ni Vegla, ni Veglia, ni Vegia, ni Veja, Krk; samo sliepci i glušci mogu reći da jest; nego je bio na Benetačkom, pokraj Auriala*

U VI. glavi povraća se naš pisac na svoje Frankopane. Ovdje, akoprem se pozivlje na Ammiana Mar., Claudiana, Sv. Jerolima, Baronia itd., mal ne sve ipak vadi iz knjige Klara Paskonia pod naslovom „*Triumphus coronatae reginae Tersactensis*“, te još: „*Hictoricus progressus Mariani Triumphi et Frangepanae Aniciae prosapiae (Venetiis 1744)*“, gdje ne samo ni sienke nema zreloj razsudi, nego mnogo ćeš toga naći izkovana ili izopačena. Kaže naime g. Kubić, da kroz nastavše nerede za barbarskih vlada u Italiji buduć se podigli u Rimu na vlast i moć ljudi prosti i zločinom okaljani, ovi nisu trpiti mogli starih slavnih porodica, koje su toga radi ili stradale ili izbjeći morale. Veli dalje, da ovo zadnje, t. j. bjeg, odabra i staro-slavna Anicia Frankopanska porodica; te znade nam kazati po Panviniu i po njekih starih uspomenah, da se je prvi maknuo njeki Elisej (god. 803), koj se u Fiorenci nastanio, te da je od njegova koljena proizašla obitelj Aldighiero sa slavnim Dantom. Za ovim oko god. 823. bila bi se iz Rima izselila tri brata, Ugo (Augustin), Mihail i Nikola Frankopani u Mletke. Ugo prodje u Apuliju, a odavde u Švajcarsku, te od njega bila bi potekla habsburžka carska porodica. Za Mihaila pako kaže, da je praotcem postao slave mlet. obitelji Michieli; a za Nikolu, da su njegovi potomci svoje prezime sadržali i u Mletcih proživili do g. 1340. Slave se zatim kneževske porodice, s kojimi je Frankopanska obitelj tečajem vremena u rodstvo došla; te nemožemo da nespomenemo ovdje bar jednu od mnogobrojnih smješica tu punom šakom nanizanih, naime da joj u rodu bila „*l' antichissima prosapia dei Lubich* (je li Kubić? ili Subić?), *da cui discese Mladrito* (sic) *principe della Dalmacia, sovrano de' Bosniaci*“. Nabrajaju se dalje glavni članovi Frankopanske porodice, medju kojimi papi

---

(Aureliaca ili Oriaga) i pokraj Malamoka, kako da su to dokazali Lučić, Foscarini i Filiasi, svjedoči pop Osip Cappelletti, liepo Bnetčanin (III. 175—8), *i još da su se narugali onim, koji su pomislili na Krk*“. Nego Lučić *(lib. II. c. 2)* i drugi nisu ni ma šta dokazali, te Romanin o tom ni slovca; a mi smo tomu Cappelletiu, dieleć mu lekcije o mletačkoj poviesti *(In risposta al prete Gius. Cappelletti ecc. Venezia 1860)* dokazali, da se je tu uprav radilo o Krku (str. 14). Ovdje dosta budi napomenuti, da ne samo Dandul i Sabellico, nego i sam Ivan Diakon, dužda Orseola drug na putu po Dalmaciji (998) piše izrično: „*interea Obelerius dux, qui apud Constantinopolim exilio fuerat dampnatus, Venetiam reciprocavit, et in Vigilia civitate apud Curidum (nota: Curidum aut fortasse Curiclum, est hodie Cornichia in insula Veglia prope eiusdem vocabuli oppidum) sese retrusit* etc. *(Pertz VII. p. 16).*

*

Inocent III, Grgur IX i Aleksander IV; te Probin oglejski patriarh i rodjak cesara Justiniana itd.

Povrativ se na Nikolu Frankopana, nastavlja, da, pokle ustanovi svoju obitelj u Mletcih, prodje u službu Karla Velikoga (niti ga u tom nesmeta ono, što ma'o prije uztvrdi, da se iz Rima odputio stoprv god. 823, t. j. 9 godina po Karlovoj smrti), i da je od Karla dobio kao leno Liburniju, i tako postao praocem frankopanske loze u Ilirskoj, iz koje su pako potekli krčki Frankopani. Što je osobito smiešno u ovoj priči jest to, da mu je Nikola jedna te ista osoba sa Bornom hrvatskim velikim županom, prvom narodnom izdajicom u našoj poviesti; te što nadalje tvrdi, da se je Nikoljina porodica nazvala Subić, i da su se Hrvati stoprv god. 899 franačkoga jarma oslobodili. Napadanja ličkoga kneza Vrakica Subića ili Frankopana i njegovih saveznika Neretvana na grčke primorske gradove bila bi po Kubiću povela iztočni dvor, da dopusti istim gradovom podložiti se mletačkoj vladi. Uslied toga Petar Orseolo II krene iz Mletaka, i pobjediv više puta neprijatelje *(dopo varie vittorie ottenute contro ai nemici)*, slavodobitno ulize u Zadar, gdje ga dočekale najvišje državne oblasti, da u njegove ruke prisegu viernosti polože. Niti je iztočni dvor dozvolio Mletčanom prisvojiti si Dalmacije, niti su je tada Mletčani u svoju vlast uzeli. Najbolji svidok Ivan Djakon Orseolov na tom putu sudrug. Ovaj kaže jasno, da je Petar Orseol II, stupivši na duždov priestol, Hrvatom zanjekao danak *(censum)*, koj su već davno Mletčani plaćali hrvatskoj kruni za slobodno brodarenje po hrvatskom moru; da su toga radi Hrvati god. 996 napali na Mletčane i na stanovnike Grkom podložnih primorskih gradova (valjda zato, što su tajno s Mletčani drugovali, nemogući se nadati pomoći iz Carigrada); da su se ta napadanja povećala, pokle su Mletčani porobili hrvatski grad Vis *(Issa)*; te napokon da je isti dužd, da stavi kraj tim hrvatskim navalam i uz poziv primorskih gradova god. 998 velikom pomorskom silom krenuo u Dalmaciju, da su mu na tom putu došli u Osor na poklon Latinjani i Hrvati: *„ubi non modo cives verum omnes de finitimis tam Romanorum quam Sclavorum castellis* (a to prem jasno svjedoči, da je bilo već dosta Hrvata i na zapadnih kao što i na iztočnih dalmatinskih otocih) *convenientes, tanti ospitis* (a ne *domini) adventum se praevenisse gaudebant“*; da je bez i ma koje oprieke a kamo li pobjede Orseol stigao u Zadar; da su mu se tu samo poklonili krčki i rabski biskup sa dotičnimi gradskimi načelnici ili priori; da, putujući dalje, istu mu čast izkazali, a ne

drugo, Biograd, Trogir i Spljet, gdje se s Neretvani pomirio; da je silom predobio samo Hvar i Korčulu, bez dvojbe tada gnjezda svakojakih gusara; te primiv napokon odanost dubrovačkoga poslaničtva, da se je *slavodobitno* vratio u Mletke. Ivan Djakon nema dakle ni slovca o privoli iztočnoga dvora, niti spominje ma koga sukoba s Hrvati za Orseolova putovanja; kaže dapače, da je u to doba vladao nad Hrvatskom kralj Držislav (već tada od istočnoga dvora odlikovan naslovom eparhe i patricija i pripoznat kao kralj Hrvatske i Dalmacije. *Tom. archid.)*, i da se je radi priestola nalazio u zavadi sa svojim bratom Kresimirom (Surigna), da je dužd ovoga uzeo tom prigodom u svoju zaštitu i dao njegovu sinu Stjepanu svoju stariju kćer Hicelu za ženu. Tadašnji dakle polazak mletačkih brodova uz Dalmaciju nije ni u čem promienio dotadašnje stanje u ovoj državi; s Hrvati nije bilo sukoba, možda muče pregorili mlet. danak; gradovi ostadoše i nadalje pod upravom iztočnih priora, osim valjda Zadra, te stoprv za god. 1018 znamo to, da su se Krk i Osor po svojih biskupih i priorih mlet. vladi obvezali na njeku godišnju počast, što pako uz obstanak iztočnoga priora za pravo podaničtvo neslovi. Ništa ne manje Kubić zna nam kazati, da je njeki *Dario* od mlet. frankopanske loze Nikoline pratio Orseola na onom putu, te da mu je tom prilikom mlet republika nagradila zasluge darom otoka Krka, imenujući ga s prva jednogodišnjim knezom. Puka izmišljotina!

Glavu sedmu počima Kubić tim, da, buduć Hrvati napali mal ne sve dalmatinske prediele, god. 1018 doleti mlet. dužd Oto u Dalmaciju, i da jih je svestrano razagnao, te od Dalmatinaca primio prisegu vjernosti i obvezu na godišnji danak. Vrelo mu u tom Dandulova kronika; nego ova spominje samo, da je Kresimir III navalio bio na Zadar, koj je vierojatno u tom vršio želje carigradskoga dvora, od koga odlikovan bjaše naslovom Patricija *(Tom. Archid.)*, a nekaže nipošto, da su Dalmatinci u Zadru mlet. duždu podanost zaprisegli, no jedva to, da su se na duždovu povratku, kako smo gori napomenuli, Rab, Osor i Krk (a to nije jamačno ciela Dalmacija) obvezali Mletčanom samo na njeku godišnju počast. A da se nije tada u Krku nalazio načelnikom grada ili knezom ni gori pomenuti Dario ni ma koj drugi tobož Frankopan, kaže nam jasno listina tom prigodom sastavljena (srp. 1018) u pogledu one počasti, pod kojom se nalazi „*signum manus Andree prioris*“ tada gradski načelnik (*Farl. V. 639).*

Napreduje naš pisac sa dobro poznatom pričom Ulfa i Cenede,

vierno ju prepišući iz Farlata; ali neće da s nje vadi, kako su Krčani tada spadali na hrvatsku krunu *(V. Črnčić. Poviest str. 50 do 56)*. U koliko piše o spojenju Hrvatske s Ugarskom, mi ga rado upućujemo na Račkieve razprave u Radu o tom predmetu. A što kaže, naslonjen krivo na Farlata, da Krk nije spadao na Kolomanovu Dalmaciju, nevriedi osobitoga uztuka, pošto mu u onih razpravah dovoljno odgovara.

Poslie kneza Daria, veli Kubić, nema traga krčkim knezovom iz porodice Frankopanske, jer niti nema spomenika iz onoga doba; stoprv oko god. 1133 iznova se srećamo s čislom Frankopanskih knezova na Krku. Prepišujući i ovdje Farlata (V. 299) mal ne doslovce, pripovieda, da su višeputa a navlastito ove godine Magjari i Hrvati velikom snagom napali otok, no da su napokon bili od Krčana na bjeg prisiljeni i poraženi; a svemu ovomu jedini dokaz kratka uspomena od 3 studenoga 1133 na svietlo iznesena od Farlata, u kojoj se veli samo, da su se taj dan sastali u biskupiji krčkoj Dominik krčki biskup i gradski sudci s jedne strane a Dujam krčki knez s druge, i da su se složili u tom, da se istomu knezu izruči namet po občini sakupljen za popravu grada i druge potrebe, za odpravljanje poslanika i za darak Mletčanom *(pro urbe reparanda et aliis expensis faciendis, nuntiisque mittendis et strena Venetis danda)*, neka on te stvari izvrši. Nu o Hrvatih ni slovca[1]. Ova mu pako uspomena služi da utvrdi čislo krčkih knezova. Da je poznavao povelju od 3 kolovoza 1163 (Listine I. 6.), bio bi mogao točno označiti doba, kada je Dujam prvim krčkim knezom postao. U toj povelji kaže mletački dužd Vitalis Michael, da *comitatum Vegle, post discessum comitis Duimi vacantem*, daruje njegovim sinovom Bartulu i Vidu[2], i to samo *tempore vite vestre*, te *tali modo et pacto, quali predictus pater vester habuit tempore predecessorum nostrorum ducum videlicet Dominici Michaelis, Petri Polani, Dominici Mauroceni et tempore nostro*. S ovoga jasno izilazi, da je

[1] Ako je bilo nasrta, to je došlo s mora a ne s kopna, od stranih gusara, koji su tada robili i druge dalmatinske krajeve. Ali Kubiću je samo do toga stalo, da Hrvate izkaže kao strane na otoku, i da jih bilo ma kako ocrni.

[2] Črnčić (Poviest str. 67) veli: „nad Krčani g. 1100 ljeta biahu knezi Bartol i Vid *(B ac W comitum)*, kako sam u Književniku (1865 str. 19) dokazao, u onom istom, i da ono biahu Frankopani. Tako Frankopani biahu knezi Krčki onda, kada Krčani ne biahu ni Ugarski ni Benetački". Ali se Črnčić jako prevario. Ono, što on tumači u onom nadpisu na Kamplinu u Krku sa *Na*(tale) *Mu*(gistro), ono je bez ikoje sumnje dopunjak godine MC, te vjerojatno *nonagesimo*.

Dujam doživotno dobio krčko kneževstvo od dužda Dinka Mikela (god. 1118—1130), te po svoj prilici, da su Mletčani tada i za prvi put primili u svoju vlast otok Krk.[1] Veli Kubić, da je god. 1115 mletački dužd Ordelaf Falier, vraćajući se iz Palestine, uništio časovito predobiće Kolomanovo u Dalmaciji; dočim je svakomu poznato, da je isti dužd god. 1116 prošao iz Mletaka u Dalmaciju, i Stjepanu II ugar.-hrv. kralju oteo veći dio ove države, te i to, da su dvie godine kašnje Hrvati ne samo porazili ga, nego i pod Zadrom smaknuli, i da uslied nastavšega primirja osim Zadra i zapadnih otoka sva se Dalmacija povrati u hrvatsku vlast *(V. Romanin I. 28. Ogledalo I. 124 itd.)*. Tako god. 1118 dopade Mletčane otok Krk, te ga oni bez dvojbe tada doživotno povierili Dujmu kao knezu. Isto tako su radili Mletčani s prva i drugdje po Dalmaciji. Na pr. iste godine kad i Dujmu naime 1118 Ordelaf Falier potvrdi Rabljanom prava, koja su uživali za iztočnoga vladanja *et sub rege Hungarorum*, te i ovo: *presulem vobis eligendi et comitem, confirmatione comitis nobis reservata.* Opet dne 28 lipnja 1166 dopuščali su dapače Rabljanom, da si izaberu četiri *ex concivibus suis nobilioribus*, a da će jim jednoga od tih mlet. vieće potvrditi za kneza *(Listine I. 8.)*. Na Krku su Mletčani sami izabrali Dujma izmedj gradjana kao medju ovimi najodličnijega.

Gosp. Kubić sliedi dalje, da nam opiše redomice lozu krčkih knezova, od Dujma dakle do zadnjega Ivana, ali je i u tom veoma nesrećne ruke, pošto nepoznaje ne samo neizdanih spomenika, nego ni samih naših Listina, a mal ne jedina mu podpora u ostarielih knjigah. Mi ćemo još jedan korak s njim, samo zato, da se uvieri o svojoj zabludi i na ovoj stazi.

Veli dakle, da je knez Dujam imao tri sina, a to su mu Vid modruško-krčki knez, Mirko koruški, i Ivan; ali da Vid nije namah po otčevoj smrti zaseo kneževsku stolicu, valjda radi svoje nepunoljetnosti, a da je dakle Dujma nasliedio njegov rodjak Bartul, a ovoga Bartula sin Marko, poslie kega da je stoprv postao knezom Dujmov sin Vid. Gori spomenuta listina od 8. kolovoza 1163 kaže nam ipak sasvim drugo, naime da je mlatačka vlada po smrti

[1] Ovo bi dokazala i sliedeća izreka iz gori pomenute povelje od god. 1163: „*angarias nostras* (sc. Venetas), *quotiens opus fuerit, sicut tempore predictorum ducum et nostro, Veglenses communiter faciant*“. Da su te tlake postojale prije dužda Dinka Mikela, nebi se bilo ovdje za njih označilo vrieme, to jest kako su u navadi bile za ona tri prednja dužda nego samo obćenito, kako je već prije običaj bio.

Dujma, budući tim kneževska stolica krčka ostala prazna *(comitatum vacantem)*, podielila ju taj dan njegovim sinovom a braći *(ambobus fratribus)* Bartulu i Vidu, i to *tempore vite vestre* a ne nasliednim pravom, te pod onimi istimi uvjeti, kakovi su bili i za njihova otca, osim ovoga samo: *preter barchas Veglensium, quas nolumus ut oneratis; neque asinos vel iumenta illorum volumus, ut per vim auferatis*; *canistrum quoque uvarum per vineas illorum non tollatis.*

Niti je Bartula nasliedio njegov sin Marko[1], niti Bartulov brat Vid. Ovaj se je bez dvojbe prije Bartula prestavio, jer da ga je preživio, bio bi po povelji od 1163 ostao jedinim krčkim knezom[2]. Imamo dvie listine, koje nam ovo čisto i potanko razriešuju. Prva listina, od svibnja 1198, pripovieda, da je godinu prije mletački poslanik uslied tužbe kneza Bartula u Krku vodio iztragu proti Krčanom, što su obični namet istomu knezu uzkraćivali, te kaže izrično o knezu Bartulu *nuper defunctus (Listine I. 16.)*. Iz druge pako listine od travnja 1199 doznajemo, da je mletačka vlada lipnja 1198, to jest malo poslie smrti Bartulove, podielila otok Krk Ivanu i njegovim rodjakom a braći Vidu i Mirku, a za dva zadnja kaže izrično, da su sinovi pokojnoga kneza Bartula[3]. Mirko nije bio za tada punoljetan, te ga zastupao stariji brat Vid *(Listine III. 388)*. O Ivanu nekaže se ni ovdje ni drugdje, čiji bijaše sin, ali je sasvim vjerojatno, da je bio sin Vida, Bartulova brata, te kao stariji po godinah u listini prvi napomenut.

---

[1] Gosp. Kubić tvrdi, i to po listini kod Lucia III. 12. od g. 1193 u Rabu sastavljenoj, da je Marko nasliedio otca Bartula, ali ona listina toga nekaže. Na njoj dolazi, i to na drugom mjestu, sliedeći podpis: *Ego M. filius comitis B. de Vegla testis.* Iz ovoga podpisa doznajemo samo, da je Bartul imao jednoga sina imenom M. (Marcus, Martinus, itd.), koj nije imao prava na kneževsku vlast, pošto se je ova davala doživotno, i s toga niti se knezom zove, te je po svoj prilici prije otca umro. Črnčić piše (Poviest str. 86): *I umro je bez djetce Bartol, negdi od 1209 do 1223 . . . Tako Skinella, komu su ono Benetčani zapisali polovicu krčke knežije, on nije bio njegov sin, kako Kukuljević piše u onom arkivu na 58 strani. Ali je bio imao sina M. najbrže Marka, jer „Ego M. filius comitis B. de Vegla testis (1193)“*; a veli i to, da Bartul god. 1186 nije jošte ni krčkim knezom bio.

[2] U povelji ovako: *iccirco ipsum comitatum et totam insulam vobis ambobus fratribus tempore vite vostre damus, concedimus atque transactamus, et illi de vobis, qui supervixerit.*

[3] Vid veli u toj listini o Ivanu *consanguineus meus*, o Mirku *frater meus Henricus*, a o sebi *filius condam Bartholomei comitis.* Isto u listini od pros. 1232 *(Listine I. 49)*.

Gosp. Kubić nezaslužuje, da ga dalje sliedimo, u koliko se tiče porodice krčkih knezova, jer mu mal ne svaki korak o brazdi zapeo. Izpravljati sva i čitatelju bi dosadilo. Ono pako što veli kašnje, valjda na svoje izpričanje: *simili intrecci non sono da qui avanti infrequenti, e difficoltano immensamente la cronologia per diffetto di documenti,* nije istina; spomenika ima sijaset, treba samo tražiti jih; no pošto si on nije truda dao, da jim udje u trag, morao je barma paziti na to, da neizreče, što i vjerojatnost vriedja[2]. Rodoslovje krčkih knezova tobož frankopanskih od zamašne je važnosti za našu narodnu poviest, pošto je velečesto ova kuća, kao posiednica mal ne cieloga hrv. primorja, glavno utjecala u najznamenitije zgode našega naroda. Mi ćemo toga radi njezino rodoslovje po koliko nam moguće bude što bolje proučiti, i osobitom razpravom razviti i na čvrstih temeljih ustanoviti; tim veće, pošto sve, što se do sada na tom polju izradilo od Vitezovića, Paškonia, Nagya, Sladovića itd. nezaslužuje ni spomena.

Samo nam je još ovu od Kubićevih sanjarija iztaknuti, naime da su krčki knezovi proizašli iz staro-italijanske kuće Frankopanske, i da su ovo prezime Frankopana uviek nosili, kako sviedoče stare listine; te se čudi Antunu Vinciguerri, koj, god. 1481 pisući o Krku, tvrdi, da je stoprv Martin V papa (1417—31) ovo prezime dao krčkomu knezu Nikoli banu na njegovom posjetu u Rimu. Ono prvo kako smo gori rekli, Kubić ničim nedokazuje, niti se ma kako dokazati može. U koliko se pako tiče prezimena Frankopana, Vinciguerra stoji na temelju listina, te ima pravo: *Io non trovo alcuna scriptura ne privilegio facto da lo imperador Sigismondo in su, dove sia may nominata casa di Frangapani, et apertamente se vede nel privilegio di Bela fina a quel ultimo di Sigismondo, che may non foreno nominati, salvo egregij nobiles de Vegla, perche revera l origine loro non fu di altro loco, ma naquero zentilhomeni, chomo gli altri, che al tempo de la comunitade governavano quella isola.* I sbilja u velikoj množini listina, koje nam ostaju od krčkih knezova nedvojbene pravosti tja do Martina V, nenalazi se ni jedan put navedeno prezime Frankopansko; dočim od tada u naprieda nema mal ne ni jednoga njihova i najneznatnijega spisa, gdje ono prezime nedolazi. Isto se može reći i od svih drugih rukopisa do-

[2] Na primir veli, da je Bartul II imao sina Nikolu III, koj je hrabro vojevao uz Stjepana II ugar.-hrv. kralja († 1272) za rata s Otokarom češkim, te da se čini, da je već mrtav bio god. 1384. Tako morao je imati na smrti najmanje 150 god. itd.

maćih i stranih iz onoga doba, u kojih su krčki knezovi napomenuti. Farlati V. 303 piše: *ante Martinum pontificem sub initium saeculi decimi quinti comites Veglae etc. Frangipanios cognominari coepisse declarat diploma confectum anno 1405*, te ga navadja; ali to nije od te godine, nego od g. 1435 ili 1445, a dosta mu bilo, da se osvjedoči, paziti na imena ondje napomenutih knezova, svi sinovi kneza i bana Nikole († 1432), koj si ono ime prvo nadjenu. Na ono pako što kaže Kubić, da okrunjene glave nisu po običaju u svojih naslovih prezime dodavale, neka mu bude to na uztuk, da krčki knezovi nisu nikada krune nosili; da njihova vlast na Krku bila je zakonom opredjeljena, do g. 1280 navlastito veoma uzkim; da daleko moćnije ondašnje obitelji i kod nas u svojih listinah netaje svoga prezimena; te napokon, da kad bi se i našla koja listina krčkih knezova prije pape Martina V sa prezimenom Frankopana, nebi se primiti mogla kao prava, jer nas pomenuti mlet. tajnik Vinciguerra ovako opominje o Ivanu zadnjem krčkom knezu: „*per favorizar l antiquita de casa sua ha fato sua signoria piui volte falsificar privilegij del re de Hungaria, facendo imitar le lettere o i privilegij de quei tempi; et dal orifice, che al presente se atrova in Vegla, fece intagliar una forma di piombo da imprimer el sigilo de sua maesta in cera, quando gli occoreva el bisogno*“ itd., te nastavlja kazati, da je još druge listine i pečate po istom zlataru izkovati dao. I grb sa dva lava lomeća hljeb poprimiše krčki knezovi stoprv u XV vieku, dočim su se prije vazda služili grbom, u kojem bjehu zviezde medju dvie pruge *(V. Farl. v. 303. Kukulj. Borba str. 56)*.

Gosp. Kubić dokončava ovaj drugi dio svoje radnje s pregledom neposriednoga vladanja mletačkoga i austriankoga na Krku do danas.

Treći dio sadržaje spomenike, koje Kubić dieli na dva odsjeka, prirodoslovni i historički. U prvom piše o krčkoj flori dvorski savjetnik u Trstu Mucij Tommasini; o zoologiji sam Kubić. U drugom doći će sliedeći članci: Statut knezova Stjepana i Ivana Frankopana, nasilja kneza Ivana, statut Vinciguerrov, dopis *(ducale)* dužda Augustina Barbadico, pregled književni, naputak za Ljudevita Giovia poslanika u Dalmaciji, popis kronologički mletačkih providura na krčkom otoku i napokon izbroj, po kom se vidi iznos zaklade krčkih cehova za g. 1850.

Drugo otvoreno pismo g. prof. J. Hanelu.[1]

Štovani kolego! Doskora će izteći četrdeseta godina od onda, kad mi se je odazvao slavni češki povjestnik, sada već pokojnik Franjo Palacky, i zamolio me, da iztaknem mnienje svoje o tom, je l' istina il bludnja ona tvrdnja, da je ono, što se je bilo kod starih Čehâ i drugih Slavenâ uobičajilo, pa onda se u pismu izrazilo, postojalo i kod germanskih narodâ, bivši od Slavenâ uzajmljeno, pa onda kao njemačko proglašeno, unatoč svjedočbam u povjesti utemeljenim[2]. Nastojeć po mogućnosti zadovoljiti ovomu pozivu, latio sam se odmah stvari, ter sam, razvijajuć misli, u prvom izdanju svoje: „Historyi prawodawstw" iztaknute, pokazao u drugom svezku svojih: „Pamiętników" (str. 291—330), odkle i iz česa bi moglo jedno il drugo pravo poteći, te se i u Njemačkoj razviti i aklimatizovati.

Tražeć istinu, valjalo je napredovati polagano, s velikim razmišljanjem, opreznošću i premišljanjem, jer glede svega, što se je izreklo, sumnjali su njemački naučnjaci, te gdje je bilo moguće, udarali su s boka, namjesto da razpravljaju stvar *in merito*, kako su govorili stari polski pravnici. Volili su navaljivati kao mačke sa strane, pazeć na riečice („da gehen sie herum, wie die Katze um den heissen Brei", kako je kazivao štovani Karl Friderik Eichhorn, jednoč profesor sveučilišta u Götingenu, moj vriedni vodja u nauci prava njemačkoga 1816. god). Ovim načinom postupao je i g. Zybel (Heinrich von Siebel 1844) prigovarajuć Palackomu i meni, neobziruć se na to, što smo oba izrekli o postanku i razvoju slavenskih občinâ, te odanle o postanku pravâ občinskih, rodovnih, nasljednih i sudbenih, koja su se znatno razlikovala od njemačkih, što je dobro shvatio dr. Meyer u Amsterodamu, kao što prizna u pismu, koje mi napisa 1834. god. i koje sam dao u

---

[1] Sr.: „Przewodnik naukowy i literacki", što izlazi u Lavovu. 1875. str. 1054—6.

[2] Časop. česk. Mus. 1837 (XI. 1. str. 44). Isto opetovao je u svom djelu, što izadje u Pragu 1848. god. Dějiny nár. č. I. 2. str. 333.

obsežnom izvadku naštampati u pomenutom već „Pamiętniku“ (str. 297—8).

Iz svega toga vidiš, štovani kolego, da sam morao, govoreć o sebi, Zyblu za volju, spomenuti i Palackoga, ne zato, kako u Radu akademije, koje smo oba članovi (Rad jugosl. akad. XXXIV. str. 181—4) pogrešno scieniš, da bi se š njim izporedio („zar možda za to, da sebe postavi s njim u parallelu“ jesu Tvoje rieči), već za to, da dokažem, da je moj posao s g. Zyblem i poslom Palackoga. Umiešao si se i Ti u taj posao, što me jako veseli, jer se nadam, da može vrlo koristiti razvoju povjesti pravâ slavenskih dalnja razpra, koja će možda medju nama postati.

Pisao sam u Varšavi mjeseca studenoga 1876.

Vaclav Aleksander Maciejowski.

SVEČANA SJEDNICA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

dne 25. studenoga 1876.

I.

BESJEDA

PREDSJEDNIKA DRA. FR. RAČKOGA.

Velečena gospodo akademici, visoko poštovani slušaoci!

Otvarajući ovogodišnju svečanu sjednicu pozdravljam vas iskrenom radošću, što nam se iznovice daje prigoda, da se osvrnemo na godišnji trud naše akademije. U tajnikovu izvještaju razvit će se, gospodo akademici! vjerna slika radnje naše i naših književnih drugova tečajem prošle akademičke godine; u njem predložit će se račun o godišnjem dobitku naše umne glavnice; pà ćete i vi i prijatelji naši izazvani biti na razmišljanje, što bi sve trebalo učiniti, da se naš zavod bržim, ako je moguće, korakom primakne konačnomu zadatku svomu.

U razsudjivanju našega književnoga i naučnoga rada ima se prije svega uzeti u obzir ono prosvjetno podnebje, pod kojim naša akademija živi, i ono prosvjetno zemljište, iz kojega ona hranu crpa. Jer kano što taj zavod naš, htjeo ili nehtjeo, stoji pod uplivom onoga prosvjetnoga podnebja i zemljišta, tako bi i svoj zadatak promašio, kada se ne bi na nje u svojem radu osvrtao. Kod inih takodjer naprednijih i većih naroda znanstveni zavodi niesu bili i ni sada niesu drugo van duševni samonici njihova umnoga života i mjerilo prosvjetnoga jim stanja, ili zastupnici težnje za samostalnošću na polju nauke, koju je neodvislost na polju državnom obično predhodila. U tih prosvjetnih i javnih odnošajih, u kojih su znanstveni zavodi postali, odsječen jim je ujedno pravac i smjer djelovanju njihovu. Vi znate, da je primjerice u kolievci novovjeke prosvjete, u divnoj Italiji, prieporod književnosti u XV. stoljeću

porodio i prvu akademiju nove dobe, kojoj bi prema duhu i potrebi vremena zadatkom uzkrisiti spomenike klasičke prošlosti. Vi znate, da je u Francezkoj Richelieu-ova doba, koja je dala Corneilla dramatici, Decartesa filosofiji, Pascala retorici, izniela takav zavod, koj je imao francezkomu jeziku krčiti put do onoga položaja u Evropi, do kojega se francezki narod upravo tada stao uzpinjati u evropskom državnom sustavu. Vi znate, da je Englezka posjela bila svojim brodovljem sva mora, da si u starom i novom svietu zasnovala bila trgovinske naselbine, kada si god. 1645 podignù svoje prvo učeno družtvo, koje je prema takovu položaju zemlje i duhu naroda stalo gojiti ponajglavnije matematičke i prirodoslovne nauke. Vi znate, da je berlinskoj i petrogradskoj akademiji postavljen temeljni kamen u doba, kada su si Pruska i Rusija pod kraljem Fridrikom I. i carem Petrom velikim izvojštile gospodujući položaj u sjevernoj Europi. Znate napokon, da su takovi zavodi i kod manjih naroda, osobito u našem vieku, nikli, čim se osviešten duh njihov usudio stupiti na poprište znanosti, da si tuj svojoj osebnosti primjerno mjesto izvojšti.

S toga ako i spadaju učeni zavodi kod svih naroda medju regulatore njihova umnoga života, vise oni s druge strane o javnih i družtvenih odnošajih zemlje, tè s ovimi rastu i oni i padaju. Čim se više podloga narodnomu životu razastire, čim snaga narodna jača postaje: tiem se i područje učenomu zavodu dalje širi, tiem se više djelatnost njegova diže. Sve ovo znali biste, štovana gospodo! utvrditi dokazi iz povjesti učenih zavoda bud kojega naroda, bud koje zemlje.

Ne manje tiesna je sveza izmedju učenoga zavoda i prosvjetne predaje naroda i zemlje. Ni učeni ni učevni zavodi ne stvaraju jedini prosvjete, niti su jedini nosioci njezine predaje, jer oboje visi o sveukupnom životu naroda i zemlje i o svih odnošajih njihovih. Ali ti su hramovi nauke jedna od glavnih radionica narodne prosvjete i jedno od prvih čuvališta njezine predaje. Obratno, gdje se nît narodne prosvjete uslied nadošlih katastrofa prekinula, tuj je i učenim zavodom veoma težko nadovezati na konac one pretrgane nîti; jer jim je red ne samo potražiti onaj konac u prošlosti, nego još i sljubiti ovu prošlost sa sadašnosti, pa obje u duši naroda izjednačiti.

U tom položaju nalazi se danas i naša akademija i svi zavodi naši radeći okô prosvjete našega naroda.

Vi znate, štovana gospodo! da je balkanski poluotok zahvaćen

bio u davnini dviema prosvjetnima strujama, koje prem iz jednoga vrutka potekše sve su se više vremenom razilazile. Ali kano da je ovo zemljište odredjeno bilo, da se na njem obje struje izmire a za posrednika da jim je naš narod odabran bio — narod koj nije bio izravno upleten u razmirice izmedju grčkoga i latinskoga življa. Ovomu posredovanju naći će bistro oko dosta jasnih tragova u ostancih sredovječne prosvjete hrvatskoga i srbskoga naroda. Ono je prilično jasno izraženo na umotvorinah, na kojih se strani uplivi u obće prikazuju bistrije i za manje uvježbano oko. Carska lavra u Studenici, u bitnosti bizantinskoga sloga, sjeća nas po svojem osnovnom nacrtu, po gradjevnoj tehnici i po vajarskom djelu na romansko-talijanske gradjevine one dobe; slike na liepu u krunitbenoj crkvi u Žiči izvedene su takodjer po talijanskih uzorih; naprotiv stariji hramovi u hrvatskoj Dalmaciji, prem romanskoga sloga, niesu se mogli posvema oteti uplivu bizantinske umjetnosti. Ovaj dvojaki uticaj na polju književnosti srbske i hrvatske srednje dobe, iztaknut će se tim izrazitije, čim se dublje izpitali budu dotični spomenici. Kako su se državne uredbe grčko-bizantinske i romansko-germanske na balkanskom poluotoku križale i za prvenstvo borile i kako su se u mnogom prilagoditi imale domaćim samoniklim oblikom: to je prilično poznato, ako i nije dovoljno ocienjeno.

Da je indi balkanskomu poluotoku mirni razvoj društvenih i javnih odnošaja kroz više stoljeća dozvoljen bio: to bi se i na njem izveo bio proces asimilacije izmedju obiju starih prosvjeta i samorodna življa, kano što se je taj proces obavio na zapadu i u sredini Europe, stvorivši tiem uvjete novoj prosvjeti. Veoma je pače vjerovatno, da bi se i plemenske osebine po vremenu pod uplivom jednakih prosvjetnih uvjeta sastavile bile u narodnu zajednicu, koja bi postala bila dovoljno kriepkim nosiocem samostalnoga prosvjetnoga i državnoga života izmedju jadranskoga i crnoga mora.

Ali takav razvoj nebi dosudjen narodom balkanskoga poluotoka. Jurve tiem bijaše ondje ravnovies sîla poremećena, što je hrvatski narod za rana prestao biti samostalnim državnim faktorom i u novom položaju svojem okrenuo ledja onoj naravnoj zajednici. A to se sbilo u oči onoga gorostasnoga sukoba izmedju kršćanstva i islama, kojega povodom zapad se upoznao s naprednijim iztokom, tè se prosvjeti otvorili novi izvori, do kojih je hrvatski narod, stojeći sada tek u drugom redu, jedva mogao doći. Prenesav si pako bîlo javnoga života sa Adrije u Posavinu ne samo uklonio se sa glavnoga puta tadanjega svjetskoga saobraštaja, nego i odriešio si netom ob-

uzdani romanski živalj u primorju, tè olahkotio odpadnuće Dalmacije. U takovu položaju hrvatski je narod kroz više vjekova slabo sudjelovao na polju narodne književnosti; te se za to lasno razumije ona praznina u hrvatskoj književnoj povjesti srednjega vieka.

Naprotiv u iztočnoj polovici našega dvoimenoga naroda, u samostalnoj državi Nemanjića, nastà u ono doba tolika radenost na polju prosvjetnom, da sudeći po preostalih spomenicih iz svih grana suvremenoga područja umnoga ne bì izlišna nada u samosvojan razvitak svih narodnih sila kada bi radenost ona mogla bila potrajati do sveobćega preobražaja nauka u drugoj polovici XV stoljeća. Ali upravo u ono doba, kada su izpitivanja klasičke davnine sve plemenite duhove obuzela bila; kada su se živući jezici o tih uzorih usavršivati stali; kada je u svih granah ljudskoga umienja neobična vreva nastala; kada je nov izum štampa, nove stečevine u sve krajeve neznanom prije brzinom raznositi počela, kada je „reformatio“ svih javnih odnošaja obćenitim uzklikom postala — upravo na tom znamenitom prielazu iz srednje u novo doba, snadje veći dio balkanskoga poluotoka užasna katastrofa na Kosovu, kod Trnova i Jajca. Tuj su uništene mučne stečevine prošlih stoljeća, uništene bez nade da će pobjeditelj, kano što se to dogodilo na zapadu s germanskim i na jug-iztoku sa slovenskimi slavodobitnici, pobiedjen biti većom prosvjetom svojih kršćanskih podanika. Malo poslje pisao je talijanski historik i geograf Petar d' Anghiera glasovitomu humanisti i učitelju našega E. L. Crievića, Pomponiju Letu, izmedju ostalih i ove rieči: „Našemu bì vremenu pridržano vidjeti, koliko se proširuju naše misli, i kako se tolike nove stvari iznenada prikazuju na obzorju“. Tako i bijaše u ostaloj Evropi; ali jugiztočnomu dielu njezinu stiešnjavale su se misli, na obzorju njegovu prikazao se krvavi mač. Sve misli i svi osjećaji naroda utekoše se u obitelji i crkvu; pjesma postà mu utješiteljicom i buditeljicom nade u sretniju budućnost.

Od svih stečevina nove prosvjete ubrao je mrvice onaj diel hrvatskoga naroda, koj živeći ili u slobodnoj obćini dubrovačkoj ili pod zaštitom mletačkoga lava stajaše u neprekidnom doticaju s prosvićenom Italijom. Daleko budi od mene misao koprenom neuvazenja zastrti ovu jedinu svjetlu točku na prosvjetnom obzorju prošlosti naše; ali to će mi se dopustiti, da se luč njezina nije daleko po narodu razprostirala. I od pojedinih umnih sinova, kojih djela znanosti i umjetnosti izpunjuju listove tudje povjesti, slabu je korist narod naš imao. Uz Franju Patricija, uz Anselma Banduriča, uz

M. Antuna Domina, uz Marina Getaldića, Bartola i Rugjera Boškovića, uz Jurja Baljiva, uz Julija Klovija, Andriju Medulića, Martina Kolunića i Lucijana Vranjina, ležale su u zemlji hrvatskoj na ugaru filosofija i arkeologija, matematika i astronomija, fisika i medicina, slikarija, rezbarija i graditeljstvo. Ovih i drugih učenjaka i umjetnika imena mogu se u našoj povjesti spominjati gotovo samo u toliko, što nas sjećaju, da duševna sveza izmedju hrvatskoga naroda i zapada ni je prestala ni onda, kada se mačem u ruci borio za svoj život, i da su nauke i umjetnosti zapada našle dičnih zastupnika i u domovini našoj i u crnih danih njezinih.

Naši indi učeni i učevni zavodi, koji su u naše doba iz probudjene sviesti narodne nikli, našli su i nalaze prekinutu nit prosvjetne predaje u domovini — a izvan nje nepregledivu zalihu umnih plodova, koju je duh ljudski posljednjih stoljeća postupice i neprekidno sakupljao; našli su i nalaze narod po vjeri razdvojen i raztrojen, po mišljenju i osjećanju pocjepan, po državnih tvorbah razstrgan, po odgoju nerazvijen — a prieko granica njegovih velike, moćne, prosvićene narodne zadruge. Odavle će se lasno pojmiti i opravdati, što misaoni rodoljubi stoje zamišljeni pred ogromnošću zadatka, kako da narod, kako da zemlja u najkraće vrieme i najjednostavnijimi sredstvi dostigne u svih odnošajih, što se drugdje tečajem vjekova postiglo; što bismo i mi, štovani drugovi! rado, da naša akademija po svojem radu stupi skoro u red onih inostranih zavoda učenih, koji su već u postanku svojem našli jur prilično obradjeno polje nauka.

Medju tiem znajući, da biljka narodne prosvjete korien hvata i uspieva, kada se znojem više naraštaja zalieva, možemo umireni biti, ako samo naša akademija prema potrebi zemlje radi, koliko više može — možemo u tom slučaju umireni biti tiem više, što se mi koristimo gotovimi rezultati nauke, do kojih su se drugdje tek dugotrajnim trudom dovili. Možemo umireni biti i odatle, što mirno i nepristrano oko vidi, kako se sile naroda danom kriepe, podloga javnomu životu u svih odnošajih razširuje, sviest o suvislosti srodnih plemena raste; kako se napokon približava vrieme, u kojem će se svi djelovi balkanskoga poluotoka natjecati na trkalištu znanja i umienja.

Tiem bi ja ovu besjedu svoju završiti mogao. Ali budi mi dozvoljeno nješto „pro domo“ dodati.

Vi ste, vele štovana gospoda akademici! u glavnoj skupštini od 20. o. m. izvoljeli jednoglasno izabrati me predsjednikom akademije

na sliedeće tri godine, prem sam vam očitovao bio, da je moje boravljenje u Zagrebu na dulje postalo neizvjestno. Ja primam vaš izbor ne samo za dokaz vašega pouzdanja naprama osobi mojoj, za koje vam se prijateljski zahvaljujem, nego i za izraz volje vaše, da ostanem na čelu našega zavoda, dokle god sam u sredini vašoj. I ja se toj volji vašoj pokoravam. Ne trieba vas uvjeravati, da ja, gdje god bio, ne bi ni mogao prekinuti sveze s akademijom, koju sam pomogao dići na noge i o kojoj sam uvjeren, da može biti ne posljednjim faktorom u podizanju naše narodne prosvjete. A stajati na čelu zavodu, kojega članove veže „charitas et concordia"; gdje se svaki oblačac razprši, čim se pojavi; i gdje svaki u težih pitanjih imade pred očima one liepe Hanibalove rieči: „multa, quae impedita natura sunt, consilio expediuntur" (Tit. Liv. XXV, 8) — stajati na čelu takovu zavodu i dično je i ugodno.

II.

IZVJEŠTAJ

TAJNIKA DRA. P. MATKOVIĆA.

Prije nego nacrtam sliku djelovanja jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî za prošlu akademičku godinu, dužnost mi je pripomenuti, da je akademija ove godine smrću izgubila četvoricu svojih odličnih članova, i to dva počastna i dva dopisujuća člana.

Pokojnim Mihajlom Petrovićem Pogodinom, koj je dne 8./20 prosinca pr. godine u Moskvi preminuo u 76 godini svojega života, nije samo ova akademija izgubila svojega odličnoga počastnoga člana, već je smrću njegovom slavenskoj nauci zadan silni udarac, jer pokojnik bješe svoj život posvetio proučavanju slavenskoga života, a osobito duboku izpitivanju ruske historije, i tuj je on mnoge česti u historiji svojega velikoga naroda znamenito razbistrio.

Drugu ljutu ranu zadade smrt braći českoj, a osjeća ju i ova akademija, ugrabiv joj počastnoga člana dra. Franju Palackoga, slavnoga českoga historiografa, koj je dne 26. svibnja o. g. u Pragu preminuo; jedva što mu je i ova akademija pridruživši se općemu slavju prije nekoliko nedjelja čestitala kad je svetkovao četrdeset-godišnju uspomenu što je prvu knjigu češke historije na sviet izdao. Smrću Palackoga slovenska je nauka premnogo izgubila, osobito pako češki narod, kojega je on, odkrivši mu slavniju

prošlost, probudio na nov život. Palackoga znamenita znanstvena djela, a osobito klasička historija českoga naroda, utrla su u historičkoj nauci kod Slovena nove puteve i slovensko ime u tudjem svietu proslavila. Palacki je i radnju ove akadedemije pozornim okom pratio, te se je u svojoj plemenitoj cielo Slovenstvo obuhvaćajućoj duši veselio svakomu napredku njezinomu.

Smrću dopisujućega člana u filologičko-historičkom razredu dra. Janka Šafařika, koj je dne 20 srpnja o. g. u Biogradu preminuo, izgubi ova akademija iskrenoga si prijatelja. Pokojnik je osobitom ljubavju gojio srbsku historiju i starine, te priobćio više znamenitih radnja, kojimi se trudio razsvjetliti mnoge odnošaje u životu srbskoga naroda, i na sviet iznio više spomenika za književnost i povjest srbsku znamenitih. On je kao član, tajnik i najposlje predsjednik srbskoga učenoga družtva mnogo pripomogao razvitku toga po smjeru i trudu srodna nam zavoda.

Preminućem dopisujućega člana u razredu filologičko-historičkom dra. Augusta Bielovskoga puče dne 10 listopada riedka karika u lancu, koj veže ovu akademiju s poljskim narodom. Pokojnik je stekao i kano historiograf i kano ravnatelj zavoda Osolinskih u Lavovu velikih zasluga za poljsku nauku, a svojim djelom „Monumenta Poloniae historica“, privriedio je mnogo i za obću slovensku znanost.

Pristupajuć nacrtu radnjâ jugoslavenske akademije za prošle akademičke godine, valja mi spomenuti u obće, da su se one prema njezinu zadatku, kao što i minulih godina, ticale raznih naučnih grana, i očitovale se u razpravah i drugih člancih, što no jih je priobćivala u svojem organu „Radu“, za tiem u spomenicih, odnosećih se na jezik, književnost i historiju, koje je iznosila na sviet u posebnih knjigah i zbornicih.

Sama pako radnja jugoslavenske akademije, i to u razpravah i drugih pomanjih člancih, bila je po razredih ova:

U razredu filologičko-historičkom pravi člani predsjednik dr. Fr. Rački, pošto je do sada u više razprava razbistrio vanjske odnošaje hrvatske državc za njezine podpune samostalnosti, izpituje u svojoj razpravi o dvorskoj kancelariji hrvatskoj i njezinih izprava za vladavine narodne dinastije njezine uredbe, njezino nutrnje stanje i kulturne odnošaje. Nacrtav kako je kancelarija bila ustrojena u rimskoj i bizantinskoj carevini, ističe, da je po ovom obrazu bila

vladalačka kancelarija uredjena u drugih takodjer romanskih i germanskih državah srednjega vieka, pa tako i u Hrvatskoj. Izpitujuć kritički izprave, koje su izdane iz hrvatske dvorske kancelarije dolazi do rezultata, da su one sastavljene u dvorskoj kancelariji po nekom obrazcu, a taj se, kano i drugdje po Europi, prislanjao na davne rimsko-bizantinske obrazce za sastavljanje pisama u različitih odnošajih javnoga života — Na ovu se razpravu prislanja druga o starih priepisih hrvatskih izprava do 12. vieka prema maticam, u kojoj učeni akademik dokaza, da su se u nas kao što i drugdje, priepisi sačuvali to na posebnih artijah, to u zbornicih. Navodeć zbornike potanje razpravlja o zborniku bivše opatije sv. Stjepana kod Spljeta, o kojem se trudi dokazati, da je bio sastavljen godine 1251, pa da je za vladavine mletačke, po svoj prilici početkom 16. stol., bio preveden na talijanski. Izpitujuć prepise dokazuje primjeri kako nam i službeno ovjerovljenje starih priepisa nezajamčuje vjernost i točnost njihovu, te dolazi do rezultata, da nevještim prepisivanjem starih listina nije ni jedna čest njihova ostala nepoštedjena, s toga da je dužnost nauke kod izdavanja tih spomenika uzpostaviti im prvobitni oblik. Ovom prilikom svraća akademik pažnju na neke listine patvorene i preradjene, koje su do sada pravimi smatrane bile. — Isti član priobći nekoliko listina, kojimi se dopunjuje historija hrvatsko-slovenske bune od god. 1573, koju je izdao u VII. knj. Starina, te kojimi se odmetničtvo Frana Filipovića u isto doba razjasnjuje.

Pravi član Armin Pavić u svojoj razpravi „kako su nadomještena pjevanja 14. i 15. u Gundulićevom Osmanu“ spominje još neka argumenta, kojimi nastoji podkriepiti svoju hipotezu, da je Gundulićev Osman još nedogotovljena sastavina dviju od prije napose spjevanih epskih djelâ: Vladislavijade i Osmana. Posljednje da je sadržano u pjevanjih prvom i u pjevanjih 16 do 20; a dielovi prvoga da su od sastavitelja, poglavito u pjevanjih devetom, desetom i jedanaestom, upotrebljeni. Za pjevanje 14 i 15 drži akademik, da se ni nedaju ispuniti osim ako bi pjesnik i dalja pjevanja prenačinio prema intenciji pjesnika pjevanjâ prvoga do petnaestoga. O Sorkočeviću nastoji akademik pokazati, da je ostao vjerniji namisli pjesnika pjevanjâ 1—15, o Mažuraniću pako pokazuje, da je namisao onoga pjesnika napustio, te je pjevanja 14. i 15. izpunio drugačije, a ne kako to sadržaj onih prvih pjevanja ište.

Pravi član Šime Ljubić u svojoj razpravi na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca odkritih g.

1873 negdje blizu Kosova polja u Staroj Srbiji, opisuje sve one zlatne novce i spomenice, pridodav znamenitijih slike, koje je imao u rukuh, i razrediv je, kako jih ide mjesto. Suzbijajuć prigovore, koji su proti njim izrečeni, podkrepljuje svoje mnienje o pravosti istih novaca i spomenica historijskimi razlozi, oblikom i težinom istih novaca. — Isti član priobći sve pisane grčke i rimske spomenike, koji se čuvaju u našem zemaljskom muzeju, pod naslovom: inscriptiones quae Zagrabiae in museo nationali asservantur. To je početak one publikacije, o kojoj mi je bila čast u izvještaju od prošle godine potanja kazati, te joj je glavni naslov: Specilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. — Isti član obznani rimsko-carske zlatne novce, koji su u prosincu g. 1875 u Zemunu nadjeni. Od tih, više od 250 komada, preosta 230, koje su vis. kr. zemaljska vlada i visoko c. kr. glavno zapovjedničtvo kao vrhovna krajiška upravna oblast za zemaljski muzej nabavili. Akademik nastoji dokazati, da ti novci pogledom na dobu, obsižu drugu polovicu prvoga stolječa po K., jer Trajanovi novci spadaju na prvu godinu njegova vladanja, a Neronovi ne nose izvjestna datuma; valjda su ondje zakopani za Trajanova rata proti Dakom, kako su one strane vrvile tolikom vojskom, kada je Taurunum (Zemun) ležeći naproti Singidunumu (Biogradu) imao osobitu važnost. I ovu je radnju akademik objasnio tablicom rjedjih novaca. — Isti član predade njekoliko južno-slovenskih listina, naime staro-srbskih, tursko-mletačkih, crnogorsko-mletačkih i bosansku listinu od kr. Ostoje.

Pravi član dr. Lavoslav Geitler u svojoj razpravi etimologija imena Hrvat pobijajuć Šafařikovo mnienje o etimologičnom izvoru narodnoga imena Hrvat razlaže, kako je to mnienje zato nemoguće, što u slovenskom jeziku (izuzamši nekoje mlade sasvim neznatne slučajeve) neprelazi *b* u *v* osobito medju suglasima, i drugo, što je bio u prispodobljenih riečih hrbat-Hrvat, koja u ostalom dosad jezik živo luči, vrlo važni položaj slitnoga suglasa izprva sasvim različit. Akademik predlaže korien „chărv, sarv“, koj se i sada jošte u slovačkom jeziku rabi u glagolju „chărviti“, braniti se; razviv njegova znamenovanja u srodnih jezicih dolazi do rezultata, da je litavski „szarwotas“, „naoružani“ uprav istovietno s rieči Hrvat i glede koriena i glede nastavka, te da joj je prvotno znamenovanje i „branac, oružanik“.

Pravi član Matija Mesić prigodom jubilarne uspomene kru-

nitbe hrvatskoga kralja Dimitra Zvonimira, koja se je obavila prije 800 god. početkom listopada u Solinu, prinese razpravu: Dimitar Zvonimir, kralj hrvatski u kojoj razvija najglavnije momente u dobi njegovih najbližih predšastnika, osobito u historiji kralja Petra Kresimira kao i u dobi, koja je sliedila poslije Kresimirove smrti. Iztakne one momente i okolnosti, koje su mogle Zvonimira k tomu voditi te je stupio prema Grguru VII u onaj odnošaj, koj se pokazuje u njegovoj krunitbi, a još točnije u onoj prisegi, što ju je istom prigodom položio. Označi i glavne pravce politike Zvonimirove i posljedice njezine, pa onda odgovori na pitanje: kako se je Hrvatâ dojmila politika kralja njihova i sve ono, što je s njim stalo u nuždnom savezu. Odbiv ono mnienje, koje izriče, da si je Zvonimir bio sasvim odtudjio svoje Hrvate, trudi se akademik dokazati: da Zvonimir, premda je bio odlučno pristao uz zapad i premda se u svem njegovom vladanju jasno očituje njegova sklonost prama životu romanskomu, nije zaboravio da je hrvatskim kraljem i da si je uviek svieštan bio porekla svoga i po tom one naravske sveze, koja ga je vezala s velikom većinom podložnika njegovih.

Pravi član dr. Vatroslav Jagić u svojoj razpravi o historijskih svjedočanstvih o pjevanju i pjesničtvu slovinskih naroda razpravljajuć u uvodu pojam pjesme dokazuje, da je pjesma tako stara kao što i rieč, jezik. Nadalje izvodi akademik, da su pjesme kod Slovena u najstarije doba imale dvojaki karakter, hieratski naime i obredni. Prelazeć na svjedočanstva, u kojih se slovinske narodne pjesme spominju, navodi najprije neka obćenita, a onda navodi svjedočanstva za pojedina slovenska plemena. U posljednjem odsjeku iztražujuć svjedočanstva o narodnoj poeziji kod južnih Slovena, pokazuje da su najjasnija svjedočanstva iz 16 vieka. Pošto je pokazao da su hrvatske ili srbske narodne pjesme i dalmatinsko-dubrovačkim pjesnikom nesamo bile poznate, nego su neke oni paće i pobilježili, svraća pažnju na Andriju Kačića Miošića, koj je mogao, da su bile druge prilike, za sto godina ranije steći onu slavu, što poslije dopade Vuka Karadžića.

Dopisujući član Stojan Novaković priobći pet u literaturi slovenskoj do sada nepoznatih apokrifa, koje izpisa iz jednoga ćirilskoga sbornika 14. vieka bivši prigodom arheložke izložbe god. 1874 u Rusiji, naime a) slovo proroka Jeremije o plienjenju Jerusolima, b) mladenstvo gospoda boga,

c) djejanije sv. apostola Andreja i Mateja, d) djejanije sv. apostola Thomy; e) mučenije sv. mučenika Georgija. Ovakovi su spomenici znameniti i s te strane, što nam odkrivaju kulturno stanje našega naroda u srednje doba i njegov saobraštaj s bizatinsko-grčkim narodom, u kojega je upravo apokrifna literatura cvala. — Isti član prinese za sredovječnu geografiju južno-slovenskih zemalja znamenitu razpravu, kojom ustanovljuje neizvjestan položaj Brskova, Danja i carine u Sv. Spasa, te crta mrežu puteva od Jadranskoga mora u stare srbske zemlje. Pobiv dojakošnje mnienje o položaju Brskova, iztražuje mu sam pravi položaj te dolazi do rezultata, da je Brskovo bilo ondje, gdje je sada mjesto „Plava“ kod jezera istoga imena; Danju sačuva se spomen u razvalinah gradića „Daino“ nad Skadrom, a Spasu u brodu istoga imena, koj je na mjestu, gdje tiesnac Drina prestaje na utocih Gorske i Grune. Našav glavne trgovačke točke i ceste, koje su jih spajale, iztiče akademik smjer, kojim su obćila prolazila u srbskih zemljah sriednjega vieka, a po njih takodjer kultura rimska i grčka, obaziruć se svagdje na stare rimske ceste i koja su glavna mjesta uz nje ležala. — Isti član u drugoj razpravi stara štamparija za Bugare dokazuje, da je Božidar Vuković stao prvi početkom 16. stoljeća štampati knjige u Mlecih ne samo za Srbe, nego i za Bugare.

Dopisujući član Ivan Tkalčić u razpravi o prieporodu biskupije zagrebačke u 13. vieku dokazuje, da povod utemeljenju biskupije zagrebačke nije bio samo vjerski, već da su isto toliko i politični razlozi sudjelovali, koji su išli za tim da se ovaj dio posavske Hrvatske i politično i crkveno odruži od svoje prekogvozdanske braće, pa stopi s Ugarskom. Iztaknuv nevoljno stanje i razvraćenost, koja je tada zavladala u zagrebačkoj biskupiji, razvija djelovanje biskupa Stjepana II. za preporod biskupije zagrebačke, koja da se za buduća vriemena obezbiedi od supremacije ugarske hierarhije, namisli ju podići na metropoliju, u kojoj ga zamisli revno podupiraše i hrvatski vojvoda Koloman. Što se uzvišena ova Stjepanova zamisao nije izvela, bijaše kriv ugarski episkopat, koj je svjetovao papu, da bi to bio prvi korak, da se Hrvatska odruži od krune ugarske. — Isti član u drugoj razpravi buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u 14. vieku govori o postanku i razvitku crkvene desetine u obće, na pose pako kako se i kojim načinom pobirala u zagrebačkoj biskupiji, pripomenu, kako se je već za 13 stoljeća počelo opirati davanju iste i

plemstvo i gradjanstvo. Iz ovakova odpora porodi se za biskupovanja Ladislava Kabola buna u županiji čazmanskoj, ivanićkoj i dubravskoj, koja se izleže u otvoreni rat proti biskupu i njegovim četam, dok ročištu, kojega sam kralj na Višegradu odredi, nepodje za rukom udušiti bunu. — Isti je član priobćio izvještaj o svojih arkivalnih iztraživanjih u Dalmaciji, osobito u arkivih dubrovačkih, o kojem putovanju čast mi je bila u izvještaju od minule godine nekoja napomenuti.

Još petorica književnika, koji nijesu članovi jugoslavenske akademije, stekoše zasluge u radnji ovoga razreda, naime gosp. Ivan Kukuljević, predsjednik družtva za povjest i starine Jugoslavena prinese razpravu: „Hrvati za austrijsko-našljednoga rata“, u kojoj dokazuje, da uprav Hrvati bijahu vazda medju prvimi, koji prihvatiše oružje i potekoše u krvavi boj, kadgod ratna trublja sazva narode austrijske na bojište. Prešav na zametak austrijsko-nasljednoga rata, dokaza, kako Hrvati odmah u početku rata staviše na noge 14000 oružanih vojnika, dočim je u Krajini stajalo još 45000 pripravnih momaka. Medju hrvatskimi ratnimi vodjami iztiče djela Franje baruna Trenka, koj upozna daleki sviet s hrabrošću i nečuvenom smjelošću Hrvata, ali ujedno ime hrvatsko ozloglasi kod obrazovanih naroda. Opisujuć sudjelovanje Hrvata u tom ratu, iztiče i njegove posljedice, osobito preustrojenje Krajine principom Hildburkshausenskim, kojemu bijaše zadatak, da Krajinu pretvori u veliko vojničko sjemenište, iz kojega je imala Austrija crpiti što više i što jeftinijih vojnika.

Gosp. Matija Valjavec, profesor na gimnaziji u Zagrebu, u razpravi: „Novoslovenski komparativ prema staroslovenskomu glede na formaciju“, podielivši novu slovenštinu na tri razriečja, na kranjsko, ugarsko i hrvatsko, trudi se obiljem primjera iz starije i novije literature dokazati, da je slovenština u oblicih êji i êjši, pa dobrahno i u êši podpun oblik staroslovenštine sačuvala, pa da je slovenština gledom na komparativ sličnija latinštini, a hrvaština sličnija grčštini; da kajkavština ima formaciju komparativa sasvim slovensku, te da je ta točka jedan od dokaza, kojimi se sa naučnoga gledišta kajkavština pribraja k slovenštini.

Gosp. Luka Zore, ravnatelj realne gimnazije u Kotoru, u svojih primjetbah na razpravu A. Pavića: prilog k historiji dubrovačke hrvatske književnosti, naštampanu u XXXI. knjizi „Rada,“ nastoji nekoje Pavićeve tvrdnje izpraviti, a ujedno prinosi nekoje priloge,

dopunjujuće historiju državnu i literarnu obćine dubrovačke. — Isti pisac u razpravi o kompoziciji Gundulićeva Osmana pretresujuć literarno-historičke viesti dubrovačke o Gundulićevom eposu, nastoji dokazati, da Gundulićev Osman nije nedogotovljena sastavina dviju napose spjevanih djelâ, nego da je današnja Osmanida, osim 14. i 15. pjevanja, prava ostavština Gundulićeva. Ovaj nazor podkriepljuje i nutrnjimi razlozi, pokazujuć naime da pjevanja sadanje Osmanide nijesu po sadržaju protuslovan agregat, nego cjelina savezna poput eposa Tasova i Ariostova.

Gosp. Franjo Kuhač u razpravi „Gusle“ razpravlja o naših narodnih guslah i o vijalu, koje se usavršivanjem gusala smatrati može. Pisac dokazuje ponajprije putem sravnitbe slavenskih jezika, da je slavenski narod gusle imao, reć bi, odkad postoji, a obilnimi historičkimi podatci trudi se dokazati, da se kod nijednoga naroda u spomenicih nespominje glasbilo nalik na gusle, prije nego kod Slavena. Pošto je dokazao, da se u slavenskih historičkih spomenicih po „guslah“ vazda razumieva glasbilo, koje se gudalom gudi, pobija tvrdnju onih, koji obret glasbilâ sličnih našim guslam pripisuju orientalnim narodom, osobito Arabom, te nastoji dokazati, da su Slaveni ne samo obretnici gusla, nego budući je to prvi najprimitivniji oblik glasbila, u koje se gudi, ujedno obretnici čitave vrsti tih glasbila, ili tako zvanih gudaljka. Isto se tako što linguističkimi, što historičkimi podatci izvodi dokaz, da je vijalo praoblik današnje viole ili violine i što je još te vrsti glasbila.

Gosp. Franjo Meiksner, profesor na sveučilištu u Zagrebu, obznani jedno hrvatsko djelo o rimskih starinah, procienivši ga svestrano i na tanko.

U razredu filozofičko-pravoslovnom pravi član dr. Jaromir Hanel u prvom dielu svoje razprave: ocrt literarne povjesti prava češkoga, razloživ u uvodu osnovu svoga rada i označiv zadaću literarne povjesti, opisuje karakter razvoja prava u Českoj i Moravskoj u najstarije doba. U tom obziru nalazi kao najvažniji momenat po taj opis tu okolnost, da su na razvoj svega pravnoga života českoga djelovale dvie struje, s jedne naime strane obrazovanost i kulturni život zapada, s druge pako strane narodni karakter slovenski u Českoj i Moravskoj udomivši se doseljenjem Čeha. Posljedica tomu bila je, da pravni život Čehâ prikazuje stanovitu osebujnost, al ujedno, da se isti vremenom udaljio od onih temelja, na kojih se je imao i mogao naravno razvijati. — Isti član nastavljajuć u književnoj obznani svoj kritički pregled

djelâ o slavenskom pravu, na tanko procieni dva pravno-historička djela. — Isti član opisujuć život počastnoga člana pokojnoga dra. Franje Palackoga ocieni osobito pokojnikov râd kao učenjaka, koj je njegovao nauke duhom narodnim, i u strogo znanstvenom šmjeru. Razdielivši život Palackov na četiri periode, karakteriše mu djelovanje u svih redomice epoka, a osobito prati râd Palackoga oko češke historije.

Dopisujući član dr. Franjo Marković prinese razpravu o filozofu „Josipu Rugjeru Boškoviću“, u kojoj podaje cjelovitu oznaku Boškovićevih filozofskih nazora. Prispodabljajuć metodu, kojom je Leibnic došao do svoga pojma monada, s onom, kojom je Bošković izveo pojam jednostavnih nepretežnih atoma, trudi se dokazati samostalnost Boškovićevu, na ime da je njegova atomistika posve izravan i samostalan filozofijski obret. Razvijajuć atomističku teoriju putem historijskim, dokazuje, kako Boškovićevu atomistiku prihvatiše mnogi englezki filozofi, a u najnovije vrieme uskrisio ju je znameniti prirodoslovac i filozof Gustav Fechner, pristajuć malo ne uza sve Boškovićeve nazore.

U razredu matematičko-prirodoslovnom, pravi član Ljudevit Vukotinović obznani nove biline, koje je na botaničkih izletih po Hrvatskoj, u svrhu popunjenja muzejalnoga hrbara, našao i time znatno popunio floru hrvatsku. — Isti član prinese razpravu o descendenciji ili rodoslovju bilina, u kojoj razlaže da rodoslovni savez bilina stoji u postepenu razvitku individua i u prielazih, koji postepeni ovaj savez spajaju; da rodoslovni savez stoji u takovih svojstvih biline, koja se nikada nemienjaju niti neudaljuju na toliko od glavnoga tipa, da bi ovaj izčeznuo; bilina može imati svojstva s različitimi karakteri, pa može ipak ostati ona ista. Biline si mogu dakle biti glede pojedinih svojstva naličnе, a u cielosti nenaličnе, t. j. neimati rodoslovnoga saveza. Akademik praktično razloži rodoslovni savez bilja u vrlo promjenljivom rodu „Hieracia“, koj botanikom mnogo truda zadaje; zatim kritizuje dojakošnju klasifikaciju u rodovih „Centaurea i Ranunculus“, te ovoj suprotstavlja svoju novu klasifikaciju po rodoslovju izvedenu. — Isti član u drugoj razpravi „Addenda k flori hrvatskoj, koja je rezultatom akademikovih botaničkih iztraživanja u podžupanijah riečkoj i delničkoj, kao i u nekojih priedjelih podžupanije zagrebačke, iztiče dvie nove dosad nepoznate biline, a druge opet tri do četiri vrsti, koje dosad u flori hrvatskoj

ubilježene nisu; nekoje pako netočno opisane i krivimi imeni nazvane biline razjasni i kritički opredieli.

Pravi član Spiro Brusina prinese razpravu: „prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas“, u kojoj razpravlja ob obsežnosti zoologije, o velikih potrebah i sredstvih za napredak i proučenje zoologije, o pomoćnih znanostih, o književnosti i o enciklopediji zoologije. Uz to akademik dokazuje, kako će se i onako ogromni broj vrsti poznatih životinja na jednom tim umnožiti, što će se odsele unapried morati proučavati ne samo tako zvane „prave ili dobre vrsti“, nego svaka posebna forma, i to bilo nebilo u smislu descendentalne teorije. To svakako zahtjeva današnji napredak znanosti, jer bez toga neće se doći do tumačenja velikih zakona prirode i postanka organizma.

Pravi član dr. Gjuro Pilar u razpravi „o tragovih oledbe u zagrebačkoj gori,“ trudi se dokazati, da u ono vrieme, kad su Alpe bile oledjene, te plazuri alpinskih visočina prodirali u Lombardijsku ravnicu skoro do površine mora, u ono vrieme, kad su Vogezi, Crna šuma, kad su Apenini, Karpati i mnoge druge planine i srednje gore oledjene bile, bila je oledjena i zagrebačka gora. Najznatniji plazur na zagrebačkoj gori polazio je izpod Slemena, prodoljem iza Medvedgrada, te se odonud razširivao spuštajuć se prama ravnici i noseć na sebi ruševno gradivo i zimom odciepano stienje, koje je nanj sa bokova popadalo. To gradivo ostavio je na mjestu, gdje mu je toplina učinila kraj tvoreć tako zvane rubne gruje, koje su tim dalje od briega stajale, čim je oledjenje jače bilo. Učinak leda nivelirao je goru te je iza oledbe ostala slabo položena ravnica, spuštajuć se od Šestina prama Zagrebu, a tek poslje oledbe izrovali su potoci svoja sadanja korita.

Pravi član Josip Torbar prinese razpravu o anemometriji s obzirom na vladajuće vjetrove, u kojoj ponajprije razlaže kako iz glavnih struja, uz sudjelovanje zemaljske vrtnje i raznolike konfiguracije zemaljske površine, postaju različiti mjestni vjetrovi. Govoreć o važnosti gora pogledom na glavne i drugotne vjetrove, dokazuje iz domaćih meteoroložkih opažanja, da u Zagrebu prevladjuju samo dva vjetra: sjevero-iztočnjak i jugozapadnjak. Razpravljajuć obširnije o našoj primorskoj buri i njezinih uzrocih, s kojih naša obična sjevero-iztočna struja postaje karakterističnom burom, razlaže na tanko upliv vjetrova i gora na podnebje.

Dopisujući član dr. Simo Šubic u svojoj razpravi o naći-

nih kako se vlaga u zraku mjeri, pokazuje, da se načini, kojimi se je vlaga atmosfere do sada mjerila, nisu se obazirali na mehaniku atmosfere. Hoteći dakle vlagu zraka mjeriti, treba da se služimo takovimi spravami, koje nam napetost vodene pare u atmosferi označuju. Ovaj novi način predlaže akademik tim, što uvadja u Chygrometriju takove vlagomjere, kojimi su dodani i manometri. — Isti član u drugoj razpravi o matematičkih pripomagalih za fizikalna opažanja razpravlja, kako se kod fizikalnih opažanja nesmijemo osloniti samo na svoja osjećala niti na rabljene sprave, jer u jednom i drugom slučaju možemo pogriešiti. Da se takovim pogrieškam uklonimo, treba da posljedke svijuh opažanja i pokusa matematičnimi razlozi podkriepimo. U ovu svrhu navadja i razlaže više matematičkih metoda, kojimi možemo dokazati, jeli nam postupak bio pravilan.

I u ovom razredu jedan od učenjaka iz susjedne Ugarske, gosp. Vincentio Borbaš, profesor na realci u Pešti, koj je kao botanik domovinu našu obišao, prinese razpravu symbolae ad Caryophylleas et Melantheas florae croaticae, u kojoj opisa nekoje znamenitije i redje vrsti (a jednu baš novu) pomenutih botaničkih plemena, te jih prispodablja s drugimi florami.

Većinu od ovih do sele spomenutih radnja priobćila je jugoslavenska akademija u svojem organu „Radu“ od kojega su ove godine tri knjige (XXXIV, XXXV i XXXVI) izašle, a četvrta (XXXVII) će do konca ove godine na sviet izaći; ali će iza nje preteći spomenutih radnja, koje će se štampati u „Radu“ za g. 1877. Pomenute omanje historičke i književne spomenike priobćila je akademija u svojem sborniku „Starina“, kojih se VIII knjiga nedavno doštampala.

Osim pomenutoga rada, jugoslavenska je akademija i prošle godine jednak trud ulagala u izdavanje gradje za jezik, historiju i pisano pravo slovenskoga juga. Nastavljajuć izdavanje Starih pisaca hrvatskih, iznese na sviet knjigu VIII, u kojoj su pjesme ljuvene Nikole Nalješkovića, Jegjupka Andrije Čubranovića, Jegjupka i Pelegrin Saba Mišetića od Miše Pelegrinovića, Jegjupka, poslanice i pjesme ljuvene od Saba Mišetića Bobaljevića, napokon Jegjupka od neznana pjesnika. Ova je djela kritički po rukopisih i prvotiscih uredio gimnazijski profesor S. Žepić, a životopise su napisali pr. čl. i predsjednik dr. Fr. Rački i ravnatelj Luka Zore.

Nastavljajuć izdavanje izvora za jugoslavensku historiju, razširila je akademija ovaj dio svoje radnje i osnovala veliki posao, koj će se uz mnogo godina postupno izvadjati.

Ona je naime odlučila sakupljati potrebitu gradju za zbornik „Codex diplomaticus et epistolaris; izdavati mletačke relacije ili izvještaje o Dalmaciji, kojih je gradja prilično sakupljena; sakupiti i za tisak prirediti omanje dubrovačke ljetopise; sakupiti i pripraviti za štampu acta dietalia Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kojih će prepisivanje na skoro započeti. Od pomenutih radnja započelo je jurve štampanje prve svezke najstarijih mletačkih relacija o Dalmaciji, što je pr. čl. S. Ljubić sakupio i za štampu priredio, te će ju akademija za koju nedjelju na sviet izdati. Ostali od pomenutih posala spadaju po svojoj naravi medju one književne radnje ove akademije, koje će trajati više godina. Akademija je po izradjenoj osnovi već povjerila vrstakom sakupljanje dotičnih spomenika, koji će se prema tomu, kako budu gotovi za izdanje, na svjetlo iznositi. Dop. čl. I. Tkalčić prepisao je listine 13. vieka u zemaljskom arkivu, te je bio izaslan u Varaždin, da pretra i tamošnji kaptolski arkiv.

Posao oko skupljanja i priredjivanja gradje za izdavanje zbornika „Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium“, o kojem sam imao čast u izvještaju od minule godine potanje kazati, napredovao je ove godine tako, da će akademija za koj dan prvu knjigu toga sbornika, na ime statut Korčulanski, što ga je pr. čl. dr. J. Hanel kritički za štampu priredio, učenomu svietu predati. Štampanje ovoga statuta tim se zateglo, što je akademija odaslala pr. čl. dra. J. Hanela na otok Korčulu, da ondje sravni svoj priepis s rukopisom, što je u posjedu obitelji Kapora. Ovo putovanje akademika Hanela imalo je i tu još svrhu, da pretraži u dalmatinskih arkivih gradju odnoseću se na pravnu historiju dalmatinskih općina, koja bi bila pomagalom kod izdavanja statuta dalmatinskih gradova. Ovo je putovanje učenoga akademika imalo veoma povoljni uspjeh, jer je Hanel na samoj Korčuli našao dosta listina i rješitba protežućih se na statut Korčulanski. Povrh toga pretražio je na tom putovanju sudbeni arkiv u Dubrovniku, arkive u Kotoru, Spljetu, Šibeniku i Zadru, a pobilježio, što u njih ima važnijega za pravnu historiju slovenskoga juga.

Ostali književni poslovi, o kojih je poznato, da se jugoslavenska akademija njimi bavi, i koje sam imao čast u izvještaju prošle godine napomenuti, napredovali su po mogućnosti tako, da se zbornik

spomenika odnoseći se na hrvatsku historiju do združenja s Ugarskom što ga priredjuje predsjednik dr. Fr. Rački jur štampa, te će se početkom iduće godine učenomu svietu predati. On sadržaje u glavnih odsjecih: „acta, rescripta, synodalia, formulae, scriptores, inscriptiones“, sve spomenike one dobe, koji su se do sada našli. Kod svakoga spomenika zabilježena je „tradicia“ njegova i opravdano svako čitanje, koje od dojakošnjih odstupa.

Vrh toga nastojala je jugoslavenska akademija pomoći narodnoj književnosti izdavanjem i drugih znanstvenih djela. Njezinim troškom izašao je Bilinar, što ga priredjuje pr. čl. dr. J. Šlosser i Lj. Vukotinović, o kojem se akademija nada, da će biti koristan svim prijateljem hrvatske flore, jer će im na putovanjih i izletih olahkotiti sabiranje i označivanje bilja. Još jedno prirodoslovno djelo, što ga pripravlja pr. čl. dr. Gjuro Pilar, naime fosilnu floru susedsku, odluči akademija na sviet izdati, i već su zato potrebite litografske radnje u domaćem zavodu započele.

U srpnju dojduće godine (1877) minuti će deset godina, što ova akademija postoji. Za to vrieme izdan je njezinim trudom i nastojanjem dobar niz raznih znanstvenih djela, od kojih nekoja, kao n. pr. „Rad“ bez cjelokupnoga kazala težko se već danas rabe. Jugoslavenska akademija odlučila je toj potrebi tim doskočiti, da će i ona poput drugih akademija, u nastajućoj godini izdati svoj Almanak, koj će uz historičku sliku o njezinom ustrojstvu i razvoju, njezin sastav, razne nutrnje promjene sadržavati i točan pregled svih akademičkih publikacija po piscih i sadržaju.

Posao oko sakupljanja gradje za rječnik znamenito je napredovao i ove godine, ne samo radom dojakošnjih vriednih pomoćnika pr. čl. dra. B. Šuleka, gg. prof. S. Žepića i M. Valjavca u Zagrebu, nego i pomoću trojice mladjih hrvatskih sinova, slušatelja na sveučilištu u Zagrebu, gg. Maretića, Milčetića i Papića. Osim ovih radnika i ove je godine preuzeo akademik dr. Gjuro Daničić, koji je i dosad rukovodio taj posao, da se i u Biogradu nastavlja sakupljanje gradje iz srbskih književnih spomenika. Uz ovo skupljanje obavlja se i redanje gotove gradje. Videći akademija sakupljenu uz devet godina toliku gradju, da se k redakciji rječnika jurve pristupiti može, pozva svojega člana dra. Gj. Daničića, da preuzme taj posao; uslied ćega nada se ova akademija, da će moći u budućoj svečanoj sjednici oglasiti, kako je ova misao njezina činom postala.

Medju učene i književne zavode, s kojimi jugoslavenska akademija stoji u svezi šaljuć im svoja djela u zamjenu za njihova, prošle

godine pristupiše car. ruska arheografska komisija u Petrogradu i ljekarsko družtvo u Biogradu.

Knjige, koje je dobivala akademija od raznih učenih zavoda i družtva, kao i one, koje su joj poklanjali pojedini pisci i rodoljubi, a tako i rukopise sa zahvalnošću je javljala u svojem organu. Budi mi ipak dozvoljeno izrično se ovdje na ime akademije zahvaliti slavenskomu blagotvoriteljnomu komitetu u Moskvi, od kojega je posredovanjem njegova prevriednoga tajnika sveučilištnoga prof. Nila Popova i ove godine primila obilje raznovrstnih ruskih skupocienih djela. Budi zahvalna spomen takodjer i pokojnomu umirovljenomu prof. Jurjeviću u Beču, koj je u posljednoj volji ostavio našoj akademiji svoju knjižnicu. Timi darovanimi i u zamjenu dobivenimi knjigami znamenito se obogatila knjižnica naše akademije. Ove godine dovršeno je revnom pripomoći sveučilištnoga slušatelja g. Franje Večerine popisivanje te knjižnice, te se sada potanko znade sav njezin sadržaj. Imade u toj knjižnici 12098 djela u 18118 svezaka, po svoj prilici u nas najbogatija „in slavicis.“ Sbirka rukopisa imade do 1250 kodeksa, sbirka listina nalazi se u 53 velika kartona, u kojih će biti do 15000 listina, koje se tiču naše historije i potiču od XI. do ovoga vieka. Osim toga dobi ova akademija po smrti Augustina Theinera veliku i dragocjenu sbirku priepisa, izprava, većinom iz vatikanskoga arkiva. Rukopisi su samo općenito popisani, ali tako, da se popis može upotriebiti za historička i jezikoslovna iztraživanja. Listine su samo po stoljećih poredane. Triebalo bi mnogo i vremena i troška, da se sve ovo dragocjeno, u rukopisih sakriveno blago, onako predade javnosti, kano što drugdje biva; ali doći će red i na taj posao.

I briga ove akademije oko sgrade, u koju bi se smjestila ona i sbirke umotvorina, koje joj preuzv. gospodin pokrovitelj poklonio, nije ni prošle godine ostala bez uspjeha. Prilozi za gradnju teku polagano ali neprekidno. Zastupstvo glavnoga grada poklonilo je gradilište na Zrinjskom trgu. Akademija obrati se i na sabor ovih kraljevina, da i zemlja pripomogne, kojoj će se tim prosvjetni zavodi jednim umnožiti. Kako je taj poziv našao vrućega odziva, ima nade, da će se gradnja već na proljeće buduće započeti. Prema tomu čast mi je zahvaliti i ovom prigodom svim i svakomu, koji i u tom poslu podupiru akademiju.

Što se tiče novčanoga stanja jugoslavenske akademije: zakladna glavnica iznosila je koncem godine 1875 okruglim brojem 337,000

for., pošto je na svršetku godine 1874 imala 330.000 fr., prirasla je dakle ove godine za 7000 fr., i to što petinom kamata, koji se glasom pravila prilažu glavnici, što izplatom starih priloga, što novimi prilozi. Premda je svaki prilog akademija s novinah sa zahvalnošću javljala, ponavlja i ovom svečanom prigodom svoju zahvalnost na svakom daru.

Prihoda je imala jugoslavenska akademija god. 1875. ukupno 17.927 fr. 90 nč. Od toga je prihoda izdala ukupno 15.076 fr. 75 nč., tako da je 2851 fr. 15 nč. za tekuću godinu preteklo. Taj višak dolazi odatle, što neka djela, koja bi do konca god. 1875. bila imala izaći, nijesu bila gotova, ni doštampana. U taj prihod bilježi akademija sa zahvalnošću prinos preuzv. g. pokrovitelja od 1608 for. 65 nč. za izdanje druge knjige vatikanskih spomenika, i zemaljsku pripomoć od 1000 fr., doznačenu saborom za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika. Kako je akademija svoj prihod upotriebila, pokazali su računi, koje je po pravilih svojih obznanila u novinah u XXXV. k. „Rada“.

Evo slavni sbore! to je trud ove akademije tečajem prošle godine, koj može ona mirnom sviešću podastrieti općemu razsudjenju. Nacrt ovaj mogao je uvjeriti svakoga, da se radnja akademije svake godine razširuje i da polagano pristupa k onim takodjer dielovom svoje prvobitne osnove, kojih nije mogla prije zahvatiti. Bude li, kano što se ima razloga nadati, tvorna sila akademije u tom razmjerju rasla, nadoći će skoro vrieme, a možebit je već ovdje, gdje neće novčana sredstva njezina dotjecati, te će prisiljena biti uteći se k onim faktorom, koji su pozvani podupirati znanost i umjetnost u našoj domovini.

Pošto su ovom godinom minule tri godine, na koje u smislu pravila jugoslavenska akademija bira sebi predsjednika: s toga je u svojoj glavnoj skupštini od 20. studen. o. g. izabrala opet za predsjednika dra. Franju Račkoga. U istoj glavnoj skupštini izabrala je jugoslavenska akademija nekoliko novih članova, da popuni donjekle one praznine, koje je osjetila smrću svojih vriednih članova. Izabrani su naime

Za počastnoga člana:

Dr. Roberto Visiani, profesor na sveučilištu u Padovi.

Za pravoga člana u razredu filozofičko-pravoslovnom:

Dopisujući član dr. Franjo Marković.

Za dopisujućega člana u razredu filologičko-historičkom:

Matija Valjavec, profesor na gimnaziji u Zagrebu.

Salonis. 13.

IMP · CAESAR · DIVI · VESPASIANI · F · DOMITIA
NVS · AVGVSTVS · GERMANICVS PONTIFEX MA
XIMVS TRIBVNIC · POTEST · · · XII IMP · XXII
COS XVI · CENSOR · PERPETVVS · P · P ·
PEDITIBVS · ET · EQVITIBVS · QVI MILITANT IN · CO
HORTE · III ALPINORVM · ET · IN · VIII · VOLVN
TARIORVM · CIVIVM ROMANORVM · QVI
PEREGRINAE · CONDICIONIS · PROBATI · ERANT
ET · SVNT IN DELMATIA · SVB · Q · POMPONIO
RVFO · QVI · QVINA · ET · VICENA · STIPENDIA
AVT · PLVRA · MERVERVNT · ITEM · DIMISSO
HONESTA · MISSIONE · EMERITIS · STIPEN
DIIS · QVORVM · NOMINA · SVBSCRIPTA
SVNT · IPSIS · LIBERIS · POSTERISQVE · EORVM
CIVITATEM · DEDIT · ET · CONVBIVM · CVM
VXORIBVS · QVAS · TVNC · HABVISSENT
CVM · EST · CIVITAS · IIS · DATA · AVT · SI · QVI · CAELI
BES · ESSENT · CVM · IIS · QVAS · POSTEA · DVXIS
SENT · DVMTAXAT · SINGVLI · SINGVLAS
A · D · III · IDVS · IVLIAS
M · LOLLIO · PAVLINO · VALERIO · ASIATICO · SATVRNINO
C · ANTIO · IVLIO · QVADRATO · COS
VIBVS MAXIMVS
PEDITI
VENETO · DITI · F · DAVERS
ET · MADENAE · PLARENTIS · FILIAE · VXORI · EIVS DERAMISI
GALLO F ETEIVS
DESCRIPTVM · ET · RECOGNITVM · EX TABVLA
AENEA · QVAE · FIXA · EST · ROMAE · IN · MVRO
POST · TEMPLVM · DIVI AVG · AD · MINERVAM

A · VOLVMNI	EXPECTATI
Q · ORFI	CVPITI
CN · EGNATI	VITALIS
SEX · MANLI	CINNAMI
L · PVLLI	SPERATI
P · ATINI	AMERIMNI
L · PVLLI	VERECVNDI

Hoc ita descriptum in tabulis aeneis intra Salonarum ruinas repertum vidimus, legimus, exscripsimus. Has autem tabulas nunc tu

Dominice dono tibi datas in deliciis habes quasi heres eorum, quibus olim in testimonium virtutis ab imperatore traditae fuere. Hec iniuria id facis, quoniam quidquid avorum gloria ad nepotum redundat laudem, tantoque ad te magis, quanto plenius eos expresseris et militiae studio et animi vigore. Dum enim virenti adhuc aetate floreres, equos alere, arma tractare, et nunc hasta, nunc ense pugnae simulacra cum aequalibus ciere magnopere te delectabat; quin etiam quoties incursiones pati contigit, toties obviam hosti cum armatorum manu prodibas, contempto vitae periculo pro patriae honore. Post haec in classe Veneta triremis praefectus Ottomanico bello ita te gessisti, ut iam emeritis stipendiis domum reversus domesticis laudem atuleris, amicis laetitiam, patriae decorem. Non vereor ne quis me adulari existimet, omnibus nota loquor magisque timeo, ne verecundiam tuam offendam, que ne aliorum aures gravem. Te enim tuo merito et summi diligunt, et medii amplectuntur, et infimi colunt, sed quum ea modestia es, ut ostentari opera tua et coram efferri non satis aequo animo pati soleas, his omissis, revertar ad tabellas, et scripturam istam, quae de terrae pulvere eruta et fato quodam tibi exhibita in tuo servatur scrinio, interpretari pergam.

Domicianus imperator Delmatis quibusdam, qui sub eius auspiciis frequenter militaverant, praeter stipendia, quae meruerunt, privilegium facit, quo ipsis uxoribusque eorum, liberis posterisque eorum civitatem donat, id est ut civium Romanorum iure utantur et pro civibus habeantur. Atque hoc ipsum Principis privilegium descriptum fuisse Romae dicitur in tabula aenea, quae muro affixa erat post templum Octaviani Augusti ad Minervam, loco videlicet conspicuo, ut legentes illorum, qui sic honorati erant, exemplo ad virtutem exercendam accenderentur.

IMP. CAESAR. Quinam hic fuerit, quid egerit, quomodo finierit, breviter tibi expediam. Domitianus Vespasiani filius, Tito fratri successit in regno, de Dacis et Germanis triumphavit, statuas aureas et argenteas sibi in Capitolio poni jussit, primus dominum se et Deum appelari praecepit, Christianos persecutus est, Joannem Apostolum in Pathmos ipse relegavit. Sicut Quintilis mensis a Julio Julius, et Sextilis ab Augusto Augustus dicti sunt, ita ille septembrem Germanicum, octobrem Domitianum nuncupari edixit, sed nomina ista cum ipso similiter desierunt. Philosophos et mathematicos Roma repulit; Indeos, qui de stirpe Davidis erant, interfecit, regium genus suspectum habens. Ipse occisus in palatio periit anno aetatis suae XXXVI. Tunc clypei imaginesque ejus in terram de-

iectae, et ab omnibus conculcatae: quod contigit anno humanae salutis XCVIIII; regnavit annos XV. menses V.

Hic igitur enim quae dicta sunt, concessit pedibus et equitibus, qui militabant in cohorte tertia Alpinorum. Alpini sunt, qui sub Alpibus habitant, Ligures. De cohortium autem generibus diximus, et octava voluntariorum Civium romanorum ·/· eorum, qui ultro se obtulerunt in militiam, velones olim dicti, quia post Cannensem cladem servi in militiam recepti acceperunt libertatem, quum sponte se obtulissent. Qui peregrinae, inquit, conditionis probati erant ·/· non Itali noscebantur sed Delmatae; qui quina et vicena stipendia aut plura meruerunt ·/· qui quinquies et vicesies vel pluries in expeditione belli fuerunt. Item dimisso honesta missione triplex fuit missionis ratio. Honesta, quando exacto militiae tempore miles dimittebatur. Causaria, quando vitio corporis vel mentis parum idoneus putabatur. Ignominiosa, quum ob delictum aliquod exauctorabatur. Emeritis stipendiis ·/· persolutis. Emeriti enim dicuntur militia soluti. Singuli singulas per hoc intelligimus, uni viro nefas fuisse, plures habere uxores. A D. III, a die tertio Idus Julias. Marco Lollio haec equitum nomina. Pediti etiam ac peditum. In fine ponuntur nomina liberorum posterorumve. De magistratibus autem, qui hic Domitiano tribuuntur, in praecedentibus est tractatum. Nihil aliud hoc l co explicandum restat, nisi quod et te ius romanae Civitatis possidere credi parsit, qui cum privilegium possis atendere, cum Papalis cognomen geras. Papam enim Romae modo preesse novimus, cui tunc Caesares Augusti praefuerunt.

Salonis. 14.

D M

L · CORNELIO · L · F · BEATISSIMO · QVI VIX
PL · M · ANN · XXIX · FVIT ORDINIS MILIT ·
CON · I · HABVIT · VII · SPOL · XI · CORON · CIV ·
IC · A CLASSE ROMAN CVM EORVM NOTA
INTERFECTVS PERIIT · ET A SOCIIS CONCL
AMATVS EST · S · C · EX AERARIO CIVI NOBI
LISSIMO ET · B · M · P · III · IDS · IVLIAS ·

D. M. Diis manibus, L. Lucio, L. F. Lucii filio, ordinis militaris, cohortis primae. Habuit septem spolia, quia et provocatione septies singulari certamine vicerat; undecim coronas civicas, toties cive in praelio servato. Civica enim corona donabatur, qui civem ab inimicorum oppressione liberasset; ea erat ex fronde querna, quum cibus

victusque e quercu capi quondam solebat. A classe romanorum fuit interfectus tunc opinor, quum Marcus Octavius, ut dictum est, super Salonas cum navibus veniens, obsedisset etiam, quum per dolum ex insidiis fuit interceptus, ideo cum eorum nota sc. ignominia interemptus dicitur, a sociis conclamatus est ·/· deploratus atque defletus, et ad rogum usque deductus, ex decreto Senatus vel decurionum sepultura honoratus ex aerario collata pecunia. S C. senatus consultum. B M P benemerito posuit. VIX ANN XXIX PL M., vixit annos XXIX plus minus ·/· circiter. etc.

Salonis. 15.

L · AELIO · CAESARE · IMP · P · COELIO ET VIBVLIO · PIO · COSS
VII IDVS OCTOBRES
C DOMITIVS · VALENS · II · VIR · I · D · PRAEEVNTE · C · IVLIO · SEVERO PONTIF
LEGEM DIXIT IN EA VERBA QVAE INFRA SCRIPTA SVNT
IVPPITER·O M QVANDOQVE · TIBI · HODIE · HANC · ARAM · DABO . DEDICABOQVE.
OLLIS LEGIBVS
OLLISQVE · REGIONIBVS · DABO · DEDICABOQ_ QVAS HIC HO
DIE PALAM DIXERO VTI INFIMVM SOLVM HVIVS · ARAE EST ·
SI QVIS HIC HOSTIA SACRVM FAXIT QVOD MAGMENTVM NEC
PROTOLLAT IT CIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO CAETERAE
LEGES HVIC ARAE EAEDEM SVNTO QVAE ARAE DIANE SVNT
IN AVENTINO MONTE DICTE HISCE LEGIBVS HISCE REGIONIBVS
SICVTI DIXI HANC TIBI · ARAM · IVPPITER OPTIME MAXIME DICO
DEDICOQVE VTI SIS VOLENS PROPICIVS MIHI CONLEGISQVE
MEIS DECVRIONIBVS COLONIS INCOLIS COLONIAE MARTIAE
IVLIAE SALONAE CONIVGIBVS LIBERISQVE NOSTRIS

Helius Pertinac septuagesimum aetatis excedens annum, quum esset praefectus urbis ex Senatus Consulto imperare iussus est. Obsecrante Senatu, ut uxorem suam Augustam et filium Caesarem appellaret, contradixit, et sufficere testatus est, quod ipse regnet invitus. Occiditur in palatio Juliani iuris periti scelere, quem postea Severus apud Milvium pontem interfecit. Helvius imperavit menses sex. Eo imperante, Caius Domitius Valens duumvir apud Salonas Jovi aram dedicat hac lege, ut si quis ibi hostiam sacram faxit ·/· pecudem ita sacrificet, quod magmentum, antiqui maius augumentum dicebant, nec protollat ·/· nec proferat quaedam, quae augeri solent sacrificium, libamenta, et sine his probe factum esto, et rite sacrificatum putetur. Pro arae autem dedicatione Jovem postulat, ut sibi ac suis volens propiciusque sit. Hostia dicitur pecus, quod

in sacrificio occiditur; hostiae enim dicebant forire. Ollis antique dictum pro illis; dico dedicaboque pontificale verbum, significat aeternum trado. In Aventino, Romae collis ab Aventino Albano rege ibi sepulto dictus. In eo colle fuit templum Dianae, cuius leges huic arae communes esse iubet, ut eodem sacrificanti ritu utatur, qui hic Jovi sacrificat, quo utuntur, qui in Aventino sacrificant Dianae.

II. VIR duumvir, I. D. primo die vel uno die, O. M. optime maxime; caetera patent.

Salonis. 16.

VARIVS · VALENTINVS ET FLAVIA LIC
ENTINA IVLIO CTRANO ET VARIAE
FLAVIAE SALONAE QVI VIX · IVLIVS
ANNOS XXVIII MENSES II SALONA
ANNOS XVI MENSES VIII PARENTES
INFELICISSIME FILIIS CARIS POSVERVNT

Salonis. 17.

C · TESPRIO MASCELIONI VISELLIA
FELICLA MARITO INCMPARABILI
POSVIT

Facilis quidem horum ac plana est lectio, sed nuda nomina, tam enim nescitur, qui fuerint isti, aut quid egerint, quamsi nulla omnino de illis ciffera hic extaret; ex quo constat neminem inscriptionibus clarum fore, quem nobilem non fecerit virtus. Soli memorantur illi, qui memoratu digna gessere. Aliorum nomina simul cum corporibus mortua iacent illa oblivione haec terra obruta. Nobis tamen non ideo colenda est virtus, ut posteritati noti simus, sed ut Deo placeamus.

Salonis. 18.

L · IVLIVS C · F · TRO · CLEMENS NEGOTI
ATOR · T · F · IVSSIT · SIBI · ET · C · IVLIO C · F · TRO ·
MAXIMO PATRI ET · NONIAE LACRI · F ·
MARVLIAE MATRI · ET · L · IVLIO · L · F · TRO ·
MAXIMO FILIO ET · IVLIAE · L · F · MARV
LIAE · F · · ET · IVLIAE · L · F · CLEMENTILLA · FF

Haec apud te in saxo ingenti incisis litteris habentur, quae nos de fundamentis Salonarum littoralis muri eruta ad tuas aedis transferri sicut pleraque alia nuperrime vidimus. Nec sumptui enim nec labori parcis, dum veterum monumenta undequaque tibi comparas. Haec igitur in fine opusculi descripta ita exponere libuit.

L IVLIVS. C. F. TRO CLEMENS NEGOTIATOR T. F. IVSSIT SIBI ·/· Lucius Julius Cai filius Troezenus, cui Clementi agnomen fuit; externus enim fuit ex Troezene Achaiae oppido, et Salonis residens negotiabatur. Is testamento fieri iussit sibi, iussit quippe fieri sibi sepulchrum cum edificio superposito et parentibus et filiis iam vita defunctis, unde dicitur et Julio Cai filio Troezeno Maximo patri et Noniae Lacri filiae Maruliae matri et Lucio Julio Lucii filio. Ipse autem Lucius est dictus Troezeno maximo filio, ideo Troezeno, quia quum maximus natu esset, in patria eum genuerat, reliquos Salonis. De quibus dicitur et Juliae Lucii filiae Maruliae filiae et Juliae Lucii filiae Clementilla filia fecit. Clementilla ergo filia superstes, quod pater Lucius Julius Clemens fieri iusserit, hoc faciundum curavit, ut ostenderet, quantum vivo obsequens fuerit genitori, quae mortuo quoque obedivit.

Haec habui Dominice iocundissime, quae de veteribus collecta monumentis tuo rogatu tibi exponere. In quibus (ut vides) manifesto apparet illis, qui aliquo virtutis studio claruerunt, et vel foris vel domi magni habiti sunt, honorem publice exhibitum laudemque literis, quo perennior fieret marmore insculptis memoriae mandatum, praemia ista, quae momentanea sunt, et tam vulgi quam temporis obnoxia iniuriae contemnentes ad illam semper totis animi corporisque viribus capiendam mercedem contendamus, quae nobis ab ipso omnium rectore ac dominatore deo promissa est, sola enim neque vetustatis sentit, neque sui status mutationem formidat, nec ullum suae felicitatis finem futurum expectat. Eam autem assequemur, si sicut Romani imperatores contra inimicos magno animo dimicabant, ita nos adversus pravas cupidines boni et aequi rationem tuendo depugnabimus acriterque resistemus. Gloriosum est profecto adversariorum conatibus reluctari, reluctando superare, superando vel tropheum vel ovationem vel triumphum demereri. Nulla tamen gloriosorum est victoria, quam se ipsum vincere et affectibus imperare, et non ea, quae corporis voluptas suggerit, facere, sed quod lex praecipit divina illud meditari, illud exequi velle, ad illud perficiendum tota animi affectione niti atque contendere; eos enim, qui sic agunt, non terrena manet remuneratio, sed coelestis, non laus in marmore incidenda vel in chartis describenda, sed illa inestimabilis atque ineffabilis gloria in coelesti regno perpetuo permanenda, divinaeque destinationis immobilitate stabilienda, neque minuenda unquam neque finienda. Non hanc acceperunt veteres Romani, non Carthaginenses, non Macedones, non Athenienses, non Thebani, non Lacones, non aliae nationes,

quaeque diu multumque dominatae sunt. Quum quos vera latuit religio, veri boni mercede indigni fuerunt, solis itaque in Christum credentibus et unum Deum pie sancteque colentibus ea impenditur. Quae quidem tanta ac tatis est, ut sicut Paulus Apostolus ait, omnem sensum superet humanum, omnem vincat mundanae opulentiae taxationem. Nec oculus vidit, inquit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quam grande bonum illud sit, quod preparavit deus iis, qui diligunt eum. Nihil enim aut maius cogitare aut pulchrius cernere, aut dulcius gustare, aut suavius audire, aut iocundius odorari, aut perennius possidere, quam eum possimus, in quo uno sunt omnia, et a quo omnia et per quem omnia. Semel benigne statuendum est, qui deum habet, eum nullius unquam boni indigere. Qui vero Deum non habet, eum habere nihil. Deum autem habent, qui iussa eius perficere student, atque conantur, cavendo a vitiis, virtutibusque inherendo. In deo enim manet et Deus in illis, hic per fidem firmam, illic per charitatem perpetuam atque sempiternam.

Finis.

Salonis postea repertum. 19.

I O M
Q· RAONIVS DIODORVS EX VOTO POS
VIT LIBES MERITO · IIII IDVS MAIAS
PRONIANO ET BRADVA COSS

Jovi optimo maximo. Libes pro libens, quaedam enim huiusmodi vocabula subtracto . n . scribebant antiqui. Hic Quintus Raonius Diodorus, posita Iovi ara sive templo, votum solverat. Quando autem id egerit, per idus diem, per consules annum ostendit. Hoc autem tunc Deo gratissimum solvimus votum, cum vitae cursum ita, ut ipse praecipit, dirigere studemus.

Salonis. 20.

A TER PANTERA
AGO FECIT

Puto sic legendum: Aulus Terentius pantherarum agonium fecit. Agonium ludum est, ait Festus Pompeius, ob hoc dictum, quia locus, in quo ludi initio facti sunt, fuit sine angulo, cuius festa agonalia dicebantur. Haec factitata sunt, ait, Romae in monte Quirinali; est enim Quirinalis agonius et collina porta Agonensis. Agoniorum meminit Ovidius lib. Fastorum primo dicens:

et prius antiquus dicebat agonia sermo.

De pantheris autem Plinius lib. VIII. cap. XVII sic scribit. Pantheris, inquit, in candido breves macularum oculi. Has a pardis, ait, solo candore discerni, et id animal gigni in Aphrica Syriaque. Idem ait, pantheras primus Scaurus in aedilitate sua varias CL universas misit, deinde Pompeius Magnus quadringentas decem, divus Augustus 420. Aulus igitur Terentius apud Salonas Romano more in agonali ludo pantheras exhibuit; et quidem id fecit, ut posteris quoque notum foret, litteris in marmore sculptis testatus est. Hoc equidem in illo amphiteatro factum reor, cuius adhuc vestigia extare cernimus. Et satis certe magnificum fuit, tam procul petitas bestias in ludum adduxisse, sed ego multo magnificentius esse dixerim, hominum bestiali viru viventium licentiam legibus coercere. Illud enim ad voluptatem pertinet occulorum, hoc ad morum censuram.

Salonis. 21.

C SEXTIO QVOD · C · BELLO · CONF · RELIQVI
AS NON DESERVERIT POMPEIANORVM
VICTORIS IVSSV M · K · D · MVLTATO · ET ·
IN EXIL · ACTO · C · SEXTIA VXOR PARV
VLIS CVM LIBERIS OBSERVARI IVSSA
SEQ· IPSOSQ· REPENTI PRAECIPITIO
VINDICAVIT IN LIBERTATEM VIXIT
LIBERA · ANN XLVI SERVA NEC DIEM

C. bello conf. · / · civili bello confecto. M. K. D. maxima capitis diminutione multato. Caius iuris consultus. Capitis, inquit, diminutio est status permutatio. Paulus etiam ait: capitis diminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima. Tria enim sunt, quae habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur quum haec omnia amittimus. hoc est et libertatem et civitatem et familiam, maximam esse capitis diminutionem; quum vero amitimus civitatem, et libertatem retinemus, mediam esse capitis diminutionem; quum libertas et civitas retinetur, familiae tantum multatur, minimam esse capitis diminutionem constat; coetera in epitaphio posita patent.

Ne quis autem ulla unquam de causa sibi ipsi manum inferendam putet, Platonis in Phedone sententia est, nemini fas esse sibi mortem consciscere. Animam enim Dei omnium domini depositum esse in corpore, quam qui excluserit illo invito, graviter peccabit. Photinus quoque putat, animam corporeis passionibus liberam exire oportere, quam qui de corpore violenter excludit, liberam esse non patitur; aut enim metu aut odio agit, et animam talium passionum

sordibus inquinat. Quod si paganis divinae legis ignaris haec sententia sederit, quanto magis christianis, deo cui serviunt, id ipsum asserente, placere debet? Ait enim: non occides; et si alios occidere vetamur, quanto magis nos ipsos. Longe autem satius est, servitutem, exilium, proscriptionem et quaeque adversa in vita pati, quam malis istis, quae temporaria sunt, evitatis, in malum aeternum incidere, et post corporis animaeque solutionem ad inferos relegari. Divini quippe mandati prevaricatoribus talis proposita est poena.

Salonis. 22.

CONSENTIO DEORVM MARC
AN · A · SOZOMENE IMPERIO FECIT

Marcus Terentius Varo de re rustica scripturus Deos invocat consentes, eosque XII. nominatim enumerat. Festus quoque Pompeius ait: consentia sacra dici, quae multorum consensu sunt statuta. Consentes ergo deos illos appellasse videtur Varo, a quibus terrae fruges iuvare, et multorum concensu creditum sit. Hic ego consentionem deorum hoc loco aedem cognominatam reor, quae diis illis dedicata erat, quos populus Salonensis pariter se consentiens magis religiose venerabatur. Hanc igitur aedem Sozomene mulier sic dicta fabricandam curavit iussu et imperio Marci Antonini Augusti, de quo dicendum restat. Marcus Antoninus ab Antonino Pio adoptatus, eo defuncto et senatus autoritate reipublicae regimen suscepit. Cum Lucio Vero fratre primus aequo iure imperavit. Uxorem habuit Anniam Cornificiam, deinde Faustinam Juniorem amitinam suam, graecis latinisque perdiscendis literis operam dedit, philosophiaeque incubuit studiis. Pio ipsi morum vitaeque probitate persimilis fuit. Marcomanos, Germaniae gentem, in Danubii transitu vicit. Cum Commodo filio, quem de Faustina genitum caesarem nuncupaverat, triumphavit. Aufidio Cassio a senatu hoste iudicato, post eius necem Antiochenis, qui cum illo coniuraverant, veniam indulsit. Marcomanos bello repetiit, tertioque anno, quam ad eam expeditionem profectus est, vita decessit, Commodo filio relinquens imperium. Luxit eum civitas, quisque omnium optimum fuisse predicavit. Imperavit annos XVIII, vixit LXI.

Salonis. 23.

FL CONSTANTI · NOBILISSMO AC BEATIS
SIMO CAESARI COLL FABRVM VENERIS

De Flavio Costantino Caesare superius inter romanas inscriptiones est relatum. Huic ob merita collegium Fabrorum aedis Veneris statuam erexerat, atque ita insculptis in marmore literis inscripsit.

Flavio Constantino nobilissimo ac beatissimo Caesari collegium fabrum Veneris, subintelligitur posuit. Collegia erant, quae nunc frataliae vulgo appellantur, dicebantur eius diei, cuius aedem frequentabant. Fabrum sincope est pro fabrorum. Faber, commune nomen est eorum, qui manibus opera exercent. Beatus dicitur, cui cuncta prospere sucedunt. Sed quum mortalium beatitudo flux atque fragilis est, beatum non putabant, nisi quem usque in finem vitae beatum fuisse constabat, unde Iuvenalis.

Dici beatus ante obitum nemo supremaque funera debet.

Nos vero illum beatum esse dicimus, qui iam illam beatitudinem, quae amitti non potest, est confectus. Quid enim iuvat usque ad diem extremum prosperitatibus perfrui, et post haec eternis subjici suppliciis.

Salonis. 24.

D S P
FEL · VR · QV · TE · CI · Q · L · SEV AB
INI · INT · AN · XX · S · C · DEC · B · M · ST · P

Integrum sic: felix urna, quae tenes cineres Quinti Lucii Severi ab inimicis interempti annorum viginti Salonarum cives decuriorum benemerito statuam posuerunt.

Decuriae (ut Pedianus ait) nobiliorum sunt centuriae inferiorum. In municipiis id est decurio, quod Romae senator. Pomponius juris consultus de verb. sign. decuriones inquit dictos ex eo, quod initio, cum coloniae deducerentur, decima pars eorum, qui deducebantur, publici consilii gratia conscribi solita erat. Idem ergo Severus ex nobilioribus fuit, et iuvenili ardore fervens, cum inimicis congressus periit; ob quam animi fortitudinem stutuam a civibus meruit. Titulus habet D. S. P. hoc est: Diis sacrum pepetuum.

Salonis. 25.

VIBIVS PIVS DEO SOLI INVICTO ARAM
DEDICO VT SIS MIHI PROPICIVS MIL
ITIB · CENTVRIONIBVSQ · MEIS

Vibius deo soli aram dedicat. Deo inquit soli invicto, vel quia dictus solus superior omnium sit, vel solem deum putavit, quia suo splendore cuncta illustrat, suo calore omnium causa est gignendo-

rum. Primi Egyptii, ut Diodorus ait, solem et lunam deos putarunt, et solem quidem Osirim, lunam Isim nuncuparunt.

Vibius iste ductor Salonitani exercitus fuit, et cum hoste conflicturus deum sibi propicium optavit. Hic reprehendenda est quorundam christianorum temeritas, qui suae solertiae virtutique confidentes deo suplicare negligunt, ideoque a paucioribus interdum superantur et pereunt. Ignorant utique dei potentiam humanis viribus esse maiorem.

Salonis. 26.

MAR̃ · INVIC DOMIC POMPE SAL CV
CEN̄ · · SIG MIL · ⁻E · ARMA POSVER

Sic legendum: Marti invicto, Domicius Pompeanus Salvus cum centurionibus signa militaria et arma posuerunt.

Offerebant gentiles diis arma atque signa sive hostium sive sua, hostium, cum victores reverterentur, sua, cum emeritis stipendiis salvi in patriam redissent, hi pro salute, illi pro victoria gratiam referentes. Is mos etiam apud christianos inolevit.

Pendere videmus nostris in templis vexilla, scuta, thoraces, aliaque arma. Id iuventuti bellicae virtutis incitamentum est, ut videlicet caeteri ad eandem acquirendam gloriam pro viribus nitantur sui memoriam posteris relicturi.

Salonis. 27.

A · IANIO SATYRO DELMINIO DECVR
LEG · II · VIRTVTISQ̄ · CAVSA · DONS DONA
TO · GEM · TORQ̄ · CORON · MVRALIB · AV
RE · II · VEXILL · III · VIBIVS · P · MIL · SVO · B · M ·

Logendum sic: Aulo Ianio Satyro Delminio decurioni legionis secundae virtutisque causa donis donato, gemmis, torquibus, coronis muralibus aureis duabus, vexilis tribus. Vibius pius militi suo benemerito.

Janius iste videtur Delmata fuisse, et quod Delminius hoc est Delminio oriundus, de quo oppido Strabo lib. suae geog. VII. Delminium inquit ampla civitas, a qua cognomen gens illa vindicat, eam Nasica exilem reddidit, agrumque desolatum pecori pascendum reliquit. Janius ergo Delminius, dum sub Vibio Pio militaret, ita strenue se gessit, ut his donis, quae hic memorata sunt, affici mereretur. De coronis autem militaribus superius a nobis tractatum est, et qui plenius vult discere, legat A. Gelii lib. v. cap. sextum, ubi idem ait, muralem coronam et castrensem et navalem ex auro fieri soli-

tam. Poro Vibius Pius tertio citra hoc epigrammate aram dedicat soli invicto, ut sit ipsi propicius, militibus centurionibusque suis. Juvenis in hoc libello inter extremma et alium Vibium Gallum primipilarem praefectumque castrorum et ipsum donis donatum honoris virtutisque causa. Noster igitur Janius Delminis nequaquam posthabendus Vibiis istis vel et Licinio illi Dentato, quem Plinius in libris naturalis historiae donatum refert hastis puris duodeviginti, phaleris XXV, torquibus III et LXXX armillis, CLX coronis, XXXVI civicis, XXIIII aureis, VIII muralibus, III obsidionalibus. Fit enim plerumque, ut aliquis plura dona referat, non quia viribus alteri praestet, sed quia quod saepius rei gerendae nactus sit occasione; quae si Janio nostro toties daretur, sicut virtute, ita et donorum merito Licinium, quem forsitan equasset. Huic militi suo benemerito Vibius Pius imperator sive sepulturam sive statuam posuit, ut in hoc epigrammate apparet.

A · D · V · M · P · R ·

Finis.

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXVIII.

U ZAGREBU 1877.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Dionička tiskara u Zagrebu.

Sadržaj.

Strana

Prilog za povjest glasbe južnoslovjenske. Od Fr. Š. Kuhača 1
Hrvati za nasljednoga rata. Od Iv. Kukuljevića Sakcinskoga 79
Ob anemometriji u obće uz obzir na vladajuće u nas vjetrove. Od J. Torbara 177
Mihail Petrović Pogodin. Nekrolog od dra. Fr. Račkoga 200
Književne obznane:
Prinesci tumačenju nekih latinskih i grčkih napisa u kr. narodnom muzeju zagrebačkom. Od prof. Fr. Maixnera 228
Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti . . . 236
Darovane knjige 240

Prilog za povjest glasbe južnoslovjenske.

Kulturno-historijska studija

Fr. Š. Kuhača.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 25. travnja 1876.

Uvod.

Držeć se načela, da umjetnosti neima napredka bez povjesti o njoj i bez znanstvenih iztraživanja, te da se imenom pravih kulturnih naroda mogu ponositi samo oni narodi, koji imaju svoju posebnu povjest ob umjetnosti latih se posla, eda bih skupio dokaza o glasbenoj obrazovanosti starih Slovjena, pa tim prokrčio put slovjenskoj ili bar južnoslovjenskoj poviesti glasbe. Da to postignem, evo najpredje opisa i povjesti onih glasbala, koje južnim Slovjenom sada rabe ili nekada rabljahu, a to ovim redom: I. opis i poviest strunilâ (Saiteninstrumente), II. opis i poviest sviraljaka, III. opis i povjest jezičnih i inih glasbala, IV. opis i poviest udaraljaka, V. opis i poviest zvonâ.

I.

A. Opis i poviest gusala.

Ne znadu zlatna pera onako pisati,
kako javorove gusle gude.
Nic. Tomaseo.

Koliko je meni poznato, do sada nije još nitko iztraživao ni opisivao onoga glasbala, koje je tako čvrsto skopčano sa životom naroda slovjenskoga, da se jedno bez drugoga pravo ni pomisliti ne da, te koje su i stari i novi pjesnici južnih Sloviena sto i sto puta spominjali i spjevali. S toga ću i gledati, ne bih li ovom razpravom doskočio oskudici, koju svatko opaža u znanosti ob umjetnosti.

Gusle (starosl. гласль, u hrv. primorju „gusla“, u Dalmaciji „gusli“, ili ako su poveće takodjer „guslina“ i „gudnica“) pralik su gudaljaka (Bogenstreichinstrumente), a prave se od hrastovine, borovine, dudovine i javorovine. Javorovinu bi mogli smatrati pravim guslovcem (Geigenholz) slovjenskim, jer već stare pjesme narodne spominju uviek *„gusle javorove“*, po čem se i može suditi, da su gusle tvorili najpredje od javorovine. Materijal gusala kaže po tom, da jim je domovina na jugu, što će nam kasnije i služiti dokazom o porietlu njihovu.

Varjača (Corpus, Schallkasten) pravi se ponajviše od jednoga komada, ali se nadje i gdjegdje, da joj je vrat priljepljen: nigda pako nije sastavljena od daščica, već uviek od jednoga komada drva, izdubena šupljim dlietom (Hohleisen). Dužina je varjači i vratu skupa 60—65 cm., od čega ima varjača 25—30 cm. Varjača je naobla, a vrat vrlo raznolik, kao što to pokazuju slike na sliedećoj strani.

Prvim je guslam gornji kraj vrata, koji se zove *glava* (Wirbelkasten), na ravno odsječen. Gusle 2. imaju izrezuckanu glavu ovnju; gusle 3. glavu čovječju; gusle 4. imaju čekrk (eine Art Wirbelkasten); gusle 5. kljun rodji.[1] Vidjevah i onakovih gusala, koje imavahu na gornjem kraju vrata grčki krst liepa oblika ili pak jabuku poput buzdovanlijke.

Od prilike u sredini vrata, od varjače 20—25 cm. daleko, velik je vrtak, kao prst debeo, ali bez zavoja; guslari ga zovu *ključem*, jer je ovomu sasma nalik. Ako su na guslah dvie strune mjesto jedne, onda treba dakako dva ovakova željezna ključa (v. sliku 3.), kojima se strune zapinju te krupnije i sitnije ugadjaju.

Poklop varjače (die Decke des Schallkastens) jest od tanke, strojene kože ovčje ili zečje,[2] u koju je urezano ili užeženo 5—10

[1] Gusle 1., koje sam dobio po dobroti djakovačkoga načelnika g. Josipa Laudenbacha, u mojoj su sbirci, a potječu iz slav. krajine iz sela Prnjavora; sadjelao ih je pred kojih 50 godina seljak Pavao Trepović. Gusle 2. precrtane su iz djela „Das Fürstenthum Serbien“ od Dr. P. A. Possart-a, Darmstadt 1837. Gusle 3. u mojoj su sbirci, a načinio ih je pred 35—40 godina guslar sriemski Tomo od Kača. Gusle 4., crnogorske, nacrtao je češki slikar Zvěřina te u sviet izdao g. 1874 u česk. ill. časopisu „Světozoru“. Gusle 5., koje su u mene, kupio sam u Bugarskoj. Ovim je zadnjim varjača i vrat tamnomodar, a rodji kljun rumenicom obojadisan.

[2] Poklop mojih bugarskih gusala (sl. 5) mjesto od ovčje kože jest od kožice uvora puranjega.

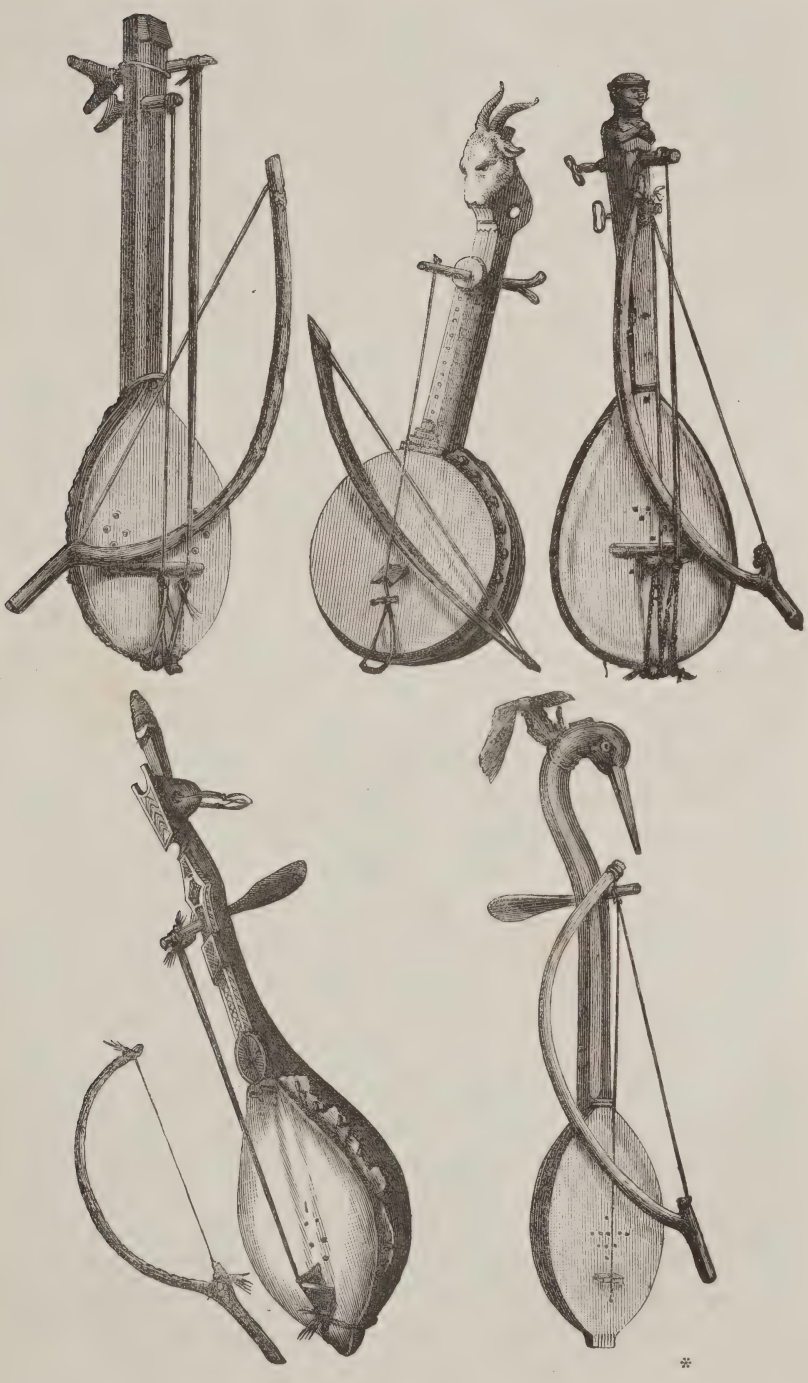

okruglih rupica, *glasica;* ove rabe mjesto ureza violinskih nalikih slovu *f*. K tomu, da bi olakšali izlaz glasova, urežu često varjači u dno *rupu-glasicu* (Schall-Loch), koja se zove *krstom,* budući često ovakova oblika. Na dolnjem kraju varjače jest *zapinjača* (Saitenhalter), čepiću nalika, oko koje se omataju strune; njom podbača gusle guslar, kad ih drži, da nebi varjača nalegla upravo na koljeno. To mu dakako nije ni naredno ni ugodno, ali se čini, da to râdi naslućujuć zakon akustički, koji veli, da širenje glasu slabi, kada je glasbalu sasma blizu tvar vunena ili platnena, t. j. slab vodič zvuka, a usuprot ga jači, kada je glasbalo slobodno, te nedira onih tvari, koje slabo odjekuju (schlecht resoniren).

Ostrag zapinjače priljepljuju guslari grčku smolu, ogrijanu predje, kojom onda mažu gudalo. Mnogo gusala imade zapinjača izdubenih, a nad dublom pomičan poklopac, tako da je kolofonij kao u kutiji.

Kobilica (der Steg), kadkada krivo zvana konjićem, nalika je onoj violinskoj, samo što je primitivnijega oblika, a namještena je na poklopu odmah pod glasicami. *Konjića* (Sattel) ne imaju gusle, nu ga ni ne trebaju, jer su strune poradi duga ključa toliko odmaknute od vrata, da su i bez konjića dosta daleko od njega. Tako ne ima u njih ni *hvataljke* (Griffbrett) s toga, što guslar, prebirući glasove, hvata strune postrance. Gusle, navite dvjema strunama, zovu se *gega*. Strune, koje su uviek od konjskoga repa, debele su od prilike kao struna „G“ u violončela. Strune se gegine ugadjaju u maloj terci (n. p. e—g, ili a—c; obratno g—e ili c—a), a to vazda polag krupnine ili sitnine grla pjevačeva. U novije se vrieme ugadja gega — najpače u Sriemu i Bačkoj — i istozvučno (unisono), n. p. e—e, a—a ili u kvinti n. p. a—e, e—h.

Na guslah se i gegi gudi svinutim *gudalom* (gudilo, vijalo, starosl. **бряцало**, njem. Bogen), koje ima malen *držak* (Handhabe). *Tetiva* (die Sehne des Bogens) mu je od crnih struna konjskih, a drvo od šimširovine.

Guslajuć upire guslar gusle u lievi gnjat blizu koljena, a vrat gusalski sloni o rame, te pazi, da se ne bi varjača ticala prsiju njegovih; kod toga ne pritište struna poput violiniste cielom snagom ruke, već tako, da nutarnja strana prstnoga kraja dira u strune sasma lagano, a to ne odozgor, nego postrance. Ovaj je način hvatanja potežak, pa treba mnogo vježbe, da svaki glas odmah zamnije, čim se tko struna hvatne te zagudi. Narod se ovomu načinu gudnje mnogo prije nauči, nego li onaj, koji je vikao violinu ili violončelu; a čini mi se, da je kod toga mnogo pravilnije shvaćen

pojam umjetnosti, nego li kod glasbala evropskih, gdje valja tielo vrlo napinjati.

Osim glagola *guslati* rabe i *gegati, vijati, redati;* a za vijanje po strunah gudalom glagol *guditi.* Glag. samostavnici jesu: *guslanje, geganje, vijanje, redanje* i *gudjenje.* Onaj koji gusla, zove se *guslar, gudač* ili *gegavac.* „Gudač" rabi za onoga, koji gudi na *gudah* (Bassgeige, Violoncello).

U Slavoniji se guslari zovu *sliepci,* buduć ponajčešće sliepi prosjaci.

Koliko ja stvar shvaćam, mislim, da je u tom nazivu nešto i povjesti, jer udara u oči, da guslare drže upravo za sliepce, koji su u Srbiji, Hercegovini i drugdje vrlo riedko sliepi, te što jih uviek zajedno s guslami prikazuju, dočim to ne dopada nigda ni tamburašâ ni sviracâ, a ipak bi mogao sliepac jednako valjano udarati u tamburu ili svirati u frulu ili gajde, kao što guslati u gusle. Ja slutim po tom, da su poput troubadoura, jongleura, menstrela i meistersänger-a guslari bili vodjami naroda, te da su jih dvorovi slovjenski ne samo pazili, nego i mrzili i bojali jih se. Kad bi dakle guslari narod bili podboli i uzpalili za koje djelo vladaocem nedrago, tada bi jih ovi pohvatali i ponajčešće osliepili.[1] Uzmogoše li pako prijatelji pjevača riešiti uze, ili odpusti li vladar sam osljepljenika kući, da bude strašilom: tada bi narod do njega išao kao k mučeniku slobode i davao mu milostinje. To je narod poslije tako sačuvao, da mu se je činilo za dušu pomagati i slušati svakoga guslara, bio on gonjen od mogućnikâ ili ne bio, pa se i dan danas, čim ga opazi, kupi oko njega u broju kud i kamo većem i daje mu darak mnogo radje nego li tamburašu ili gajdašu.

Ovdje i ondje nalaziš u naroda vrlo skupocjenih gusala, koje su liepo i umjetno obložene ili raznimi ornamenti izrezuckane, te jim je varjača obložena zlatnimi ili srebrnimi listići, biserjem, dragimi kamenčići liepe boje i drugim koječim; gudalo pako sedevom, komadići zrcala ili žutoga lima i drugimi sitnicami. O kovnih viticah (karičicah) visi sa gudala kojekakva kitnjarija, često drevna i riedka oblika. Ovi se uresi na gudalu zovu *trekesulje,* a njimi se ponose guslari, osobito ako su poveće ciene novčane. Slika na sliedećoj strani pokazuje, kakovo je takvo gudalo.

[1] Eduard I. englezki bio je u tom još stroži nego slovjenski vladari, jer osvojivši god. 1284 Wales podpuno, prva mu bješe briga pogubiti sve pjevače i arfaše, čega svakako ne bi bio učinio, da oni nisu imali velika ugleda i upliva u naroda.

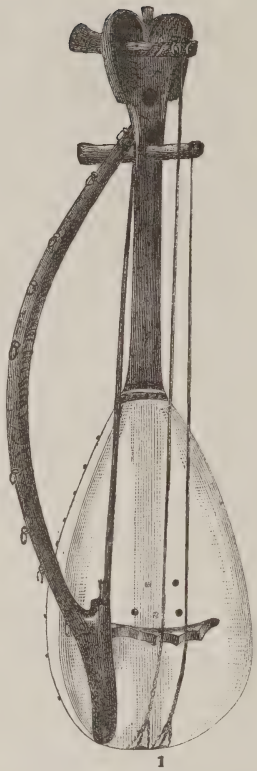

1

Skupocjene starinske gusle čuva narod velikim štovanjem, te jih ni uz koju cienu ne prodaje; uz to smatra ovakove gusle, koje su urešene raznimi simbolnimi i drevnimi znakovi i remek-djeli, poput povelja, koje kažu plemenito tobože koljeno vlastnika njihova.[2] Gusle novije dobe niesu ni s daleka toli vješto izradjene i dragocjeno nakićene kao one stare; često su ne samo priproste nego i siromaške.

Gusle pravi sam narod, koji i onako sgotavlja sve svoje sprave i orudje. Malo ne u svakom selu ima ljudi, koji umiju praviti glasbala, što je prije još obćenitije bilo, jer ih malo ne svatko umio sam praviti. Tako će se malo po malo razlučiti domaća obrtnost slovjenska u pojedine obrte, a što se tiče glasbalâ, osobito gusala i tambure, to se je u Slavoniji i Bačkoj već i dogodilo. U Bačkoj se trži na sajmu vrlo mnogo gusala, a u Slavoniji tambura. Ciena ovim guslam je od prilike 4 for., a poboljih, osobito onih, koje narod za lazna pravi, ne dobiješ za manje od 8—10 for. Ljudi, baveći se tim zanatom, smatraju sebe — prem seljaci — obrtnicim, te ih narod zove remek-guslari ili „majstori“.

Najviše gusala ima po Srbiji, Sriemu i Bosni, osobito po bregovitih krajevih, zatim u Bugarskoj, Hercegovini, Crnoj Gori, Slavo-

[1] Preliep original ove slike jest u hrv. nar. muzeju, darovan od župnika St. Mavračića iz Dolnjega Miholjca u Slavoniji. Netko je skinuo trekesulje, koje su jednom visjele s gudala, a nemogavši inače, poslao jih podaritelj muzeju ovakove.

[2] Neki guslar-prosjak, Kuzman Branković, imadjaše prekrasno izradjene gusle mnogih naresa i znakova — da ne rečem slovjenskih hieroglypha — koje je bio baštinio od djeda svojega, te koje čuvaše nekom tajnošću. Ponudih mu 60 cvancika misleći, da će mi uz tu cienu, pa što imadjaše još dvoje gusle, dati tu svetinju, ali zaludo. Branković mi prizna doduše, da bi mu ti novci dobro došli za popravak kućice u Budimcih (u Slavoniji), ali da se ipak ne može rastati sa svojimi guslami osobito s toga, što mu je djed na umoru rekao, neka si krije gusle izpred tudjina i neprijatelja, a najpače izpred gospode, te neka prilježno motri znakove na njih. Upitavši

niji i gornjoj Hrvatskoj (gornjoj Krajini). Po srednjoj Krajini, po mjestih, koja su do dalmatinske obale i po Istriji, ne nalazi se toliko gusala, koliko u prije spomenutih priedjelih; u gradjanskoj Hrvatskoj još manje, po hrv. Zagorju i u Slovenaca već ih valjda ni neima, a s toga ovdje mnogo rabi moderni violin.

U Slavoniji se i Bačkoj bave guslanjem većinom prosjaci (kojih dakako ne ima malo), pa se gusle s toga i zovu, kako već rekoh, „sljepačke gusle“. Ne ima li uz substantiv „gusle“ i adjektiva „sljepačke“, tada se guslami razumieva ovdje kao i u Hrvatskoj violin.

Premda gusle po Dalmaciji i gornjoj Hrvatskoj prilično rabe, ima ipak pojedinih krajeva, kao n. pr. Jezerane i Perušić, gdje ih malne već ni ne ima. Ta čudna iznimka dade se tim tumačiti, što je najviše stanovnika jezeranskih i perušićkih negda bili Turci, kojim (kako ću pokazati u poviesti ovoga glasbala) gusle nisu narodnim glasbalom, a nikad ni ne bijahu. Spomenuti stanovnici imadu još uviek nješto muhamedstva, premda su već od kojih sto godina kršćani.[1]

Po Srbiji, Sriemu, Bosni i Hercegovini nalaziš gusle malne u svakoj kući; mlado i staro, mužko i žensko, dapače i djeca guslaju; svećenik i vojnik, poljodjelac i načelnik, hajduk i prosjak. Narod toli predmnieva umienje guslanja, da pruža gostu (bio on i tudjin) odmah, čim se je s njim nešto porazgovorio i dao mu okrepe, gusle u ruke, veleći mu, neka zapjeva uz nje. Gusle su vjerna uzdanica, kojoj se najprije kazuje svaka radost i svaka tuga. Bez njezinih zvukova ne može biti ni jedne svečane zgode, nijedne zabave;[2]

---

ga ja, je da li razumie te znakove, uvjeravaše me, da nerazumie nijednoga osim onih dviju zviezda, urezanih u gudalu, ali da je ipak tvrde vjere, da ti znaci nešto velika i znatna kažu: „ta gusle ove potiču od staroga Brankovića, koji bijaše silni junak.“ (Vidi kritiku o Lay-evoj „sbirci jugoslovjenskih ornamenata“ god. 1874 u „Agramer-Zeitung“-u.)

[1] Seljak Joso Jurišić iz Perušića reče jednom zagrebačkomu kanoniku J. Vučetiću: „još se nije u mene utrnula turska vatra“, a tim htjede reći, da se još nije utrnuo na ognjištu onaj oganj, koji se je — zapaljen od djedova mu — po starom običaju danju i noćju uzdržavao. Ali se te rieči mogu i drugčije tumačiti, a ja bih rekao, da je Jurišić imao na umu ono drugo.

[2] Običaj je u našega naroda u neke zgode priredjivati večernje zabave, koje bi se mogle zvati i glasbenimi produkcijami, budući da se tu ponajviše glasbuje i pjeva. Takva se zabava zove *sielo* ili *posielo*, a najobičnije je u onih krajevih, gdje ima mnogo gusala. Šime Milinović opisa u V. knjizi „Arkiva“ takovo sielo u Lovreću u Dalmaciji: „Na sielu se može

bez te tješiteljice lje ne podnie narod slovjenski svojih jada, ne sačuva svoje narodnosti, ne uzdrža u pameti svoje pojezije ni svoje poviesti. Liepo veli Preradović: „sva je naša povjestnica velik samo zbor pjesama“. Dubrovački pjesnik Andrija Paulić (1743) u svojoj pjesmi „hvalopjev na muziku“ zapoja dapače: „kako bi se ovi naši miri od grada sačuvali, da soldati svi na straži niesu guslim popievali.“ Jednom riečju: gusle prate Slovjenina od kolievke do groba.

Da bi se djeca za rana privikla guslanju, čine joj igračkom vrlo primitivna glasbala od sasvim neznatnih stvari, koje nazivlju *guslicami* ili *gingarom* (Strohfiedel). Tako prave maloj djeci guslice od ivera t. j. držka obične sobne metle od kukuruzovine ili kao u hrv. Zagorju od drvene luči. Kako pokazuje ova slika, gudalo im je kao i kod gusala od jednoga komada. Da glas zamnije, valja pokvasiti onaj dio kore, koji je mjesto struna i tetive. Kod drugojake neke gusle-igračke napinju

---

sve čuti i vidjeti, što u narodu ima, bilo u pjesničtvu, poviedanju, basnah, zagonetkah; o vilah, vještičah itd. Netom se mrak prihvati, kupe se momci, gdje znadu veće djevojaka, i tu ima veselja. Čim je kuća puna, odmah se *gusle* guslaru dodaju, on se nećka i tada veće puta prihvati koja djevojka, ter znade udariti, počme kuditi nećkanje i zapjeva *uz gusle* pjesmu junačku. Kao pčela zuji, kao slavić u gori previja, kano vjetrić kroz lišće tiho kad mahšuka, oli vila gigoće, nahitiva se ona na sve. Ona pripieva staromu otcu, oli majci, kojoj zahvaljuje na odgojenju i odielu gizdavu, kog joj je pripravila, da more prosce primamljivati i udadbu ne čekati. Zatim uzimlje druga, ter počme:

Moje gusle, da ga zapivamo,
Da pivamo pismu od junaka . . . .
Ne mogu vam, moje *gusle* tanke,
Gusle jake, a ruke nejake —
To se dvoje udarit ne more. itd.

Kad dovrši pjevat pjesmu, tad pripieva komu hoće. Komu se pripieva, treba da guslaru vino plati. Zatim se počmu izmišljati igre i veselja, i sva noć u tom blaženstvu čvrsto prodje.

mjesto struna dobro ugladjene nîti prediva, pa i na gudalo, koje je savita šiba. I lužički Srbi prave za djecu takove igračke, a zovu ih „huslice“. Privežu najme za drvo kobilicu pečene guske, preko toga pripnu tri strune, koje se ugadjaju čekrkom (Wirbel) dolje namještenim, te gudaju gudalom po njih.[1] To je svakako toli priprosta stvar, da nebi bila ovdje ni vriedna spomena, nu htjedoh pokazati, koliko zasiecaju gusle u život slovjenski.

Narodu je mnogo do spominjanja gusala u narodnih pjesmah, te ih apostrofuje u početku i na kraju pjesme; ali i oni naši pjesnici, koji narod razumiju i s njim drže te počitaju njegove tradicije, gledaju zadovoljiti toj njegovoj želji. Tako čini Mažuranić u „Čengić-Agi“, Gundulić u „Osmanu“, Petrović Njeguš u „gorskom vincu“, Jovan Gjorgjević u alegoriji „Markova sablja“ i drugi. Pjesama, gdje se gusle spominju i poput helenske lire slave, ima u djelih Kačićevih, Preradovićevih, Trnskovih, Kukuljevićevih, Vrazovih, Subotićevih, Markovićevih, Šenoinih, Dežmanovih i drugih.

Zvuk je gusalski mekan i elegičan, nalik na zvuk viole, ali nije toli jak, koliko ovaj. Guslami se i gegom prate junačke i prosjačke popjevke, u obće takove, koje su recitativne ili koralne; kod veselih pjesama ili plesa ne biva to nikada ili bar vrlo riedko. Kadkada fantazuje guslar na svojem glasbalu i bez pjevanja. Takvi izlievi glasova uviek su u mol-u, ili bolje rekuć u eolskom načinu, koji je pravi način guslarski. Nu nevalja njimi razumievati onaj helenski ili eolski način pape Gregorija, jer stari Slovjeni imadjahu ine razmačne oline (Intervallengrössen) nego li Heleni. Ali budući da i dan danas naš narod pjeva i glasbuje po staroj skâli sve one pjesme i glasbene komade iz stare dobe, s toga ove glasbe ne možemo inače osim približno oponašati, jer nam je sluh i intonacija privikla tako zvanoj temperanoj ugodbi, i što točnomu bilježenju slovjenskih razmaka nedostaje moderni kajdopis (Notenschrift). Približnim primjerom, kako guslar fantazuje, neka budu dva ova glasbena komada:

---

[1] Vidi Dlabacz „Etwas über die musikalischen Instrumente der alten Slaven“ u Riegerovoj gradji za statistiku Češke. (7. svez. 98 str.)

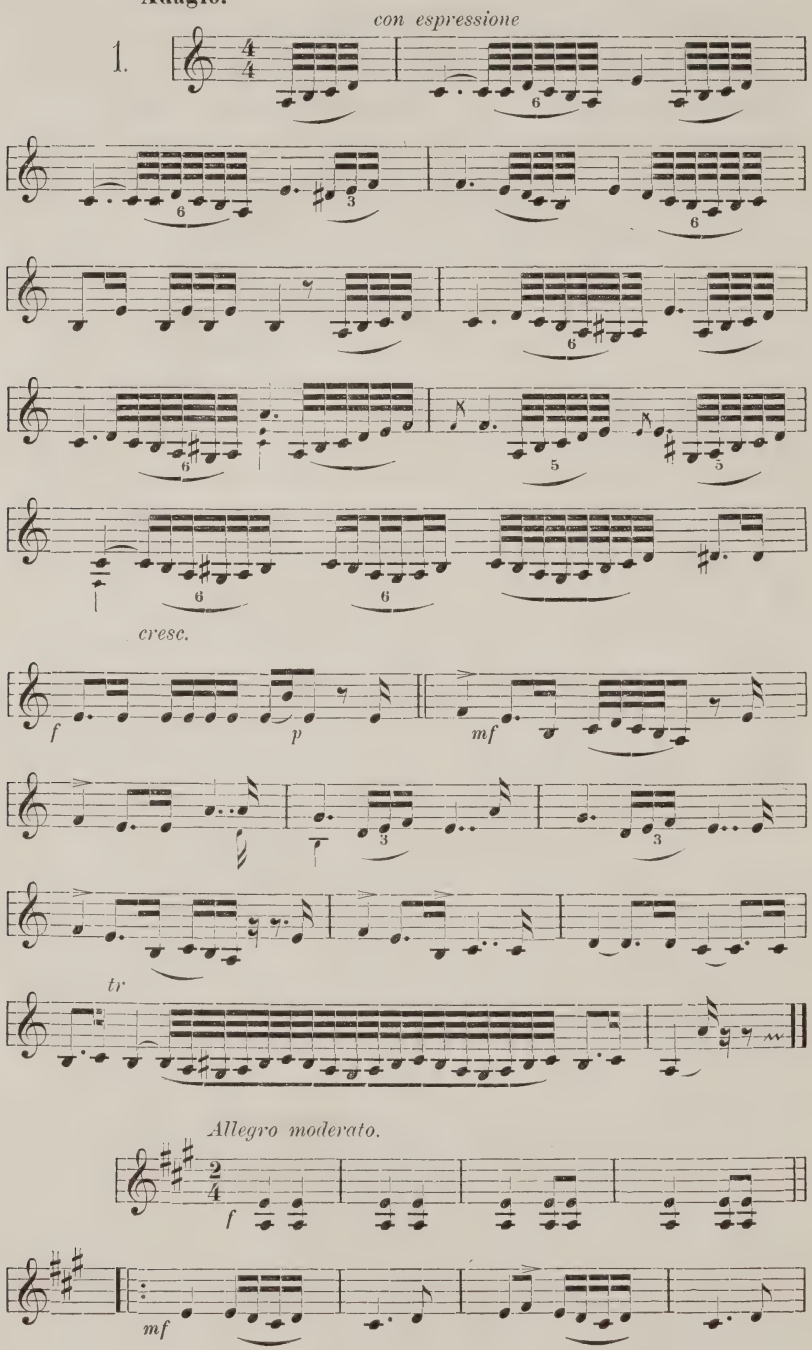
Adagio.
con espressione
1.
cresc.
f
p
mf
tr
Allegro moderato.
f
mf

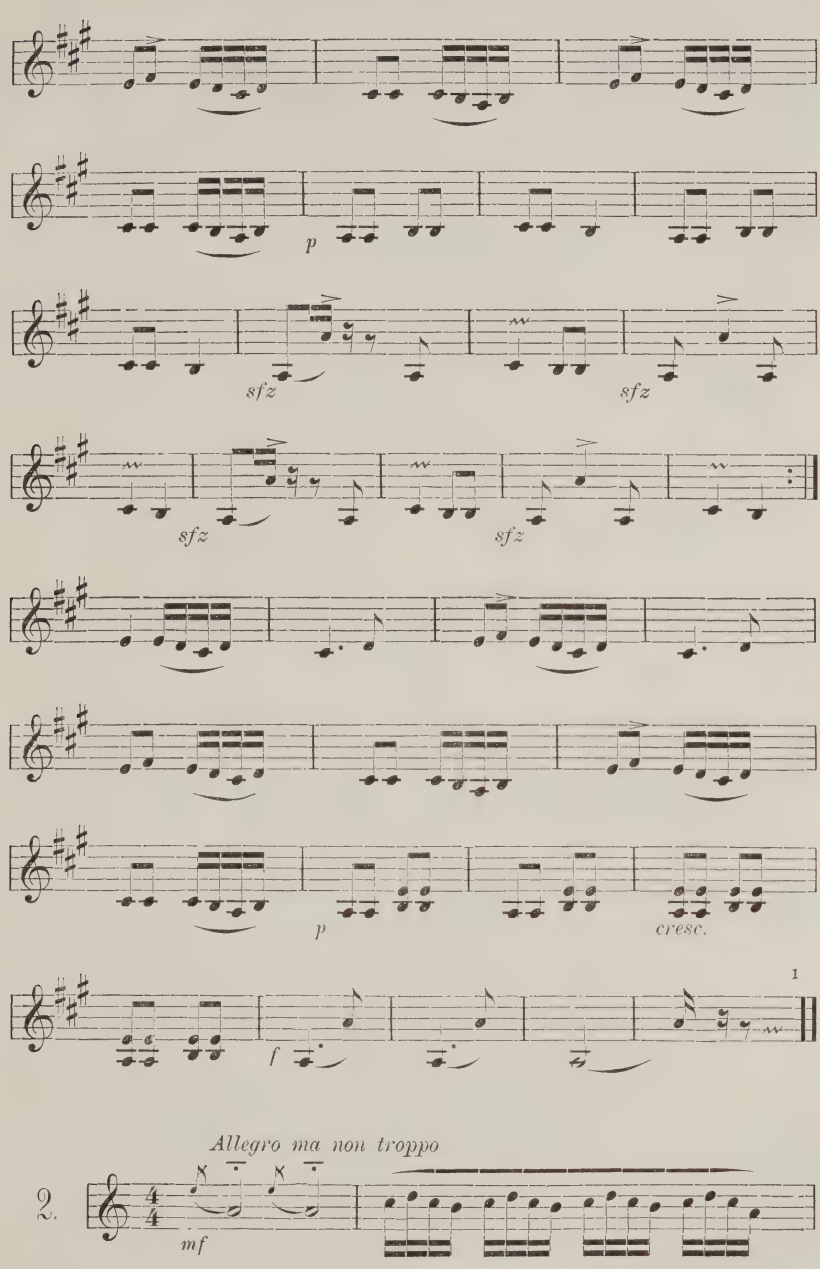

[1] Po guslanju bosanskoga guslara Muje Barića iz Čajicâ. Dvie strune gusala ili bolje rekuć gege bijahu ugodjene u g—e.

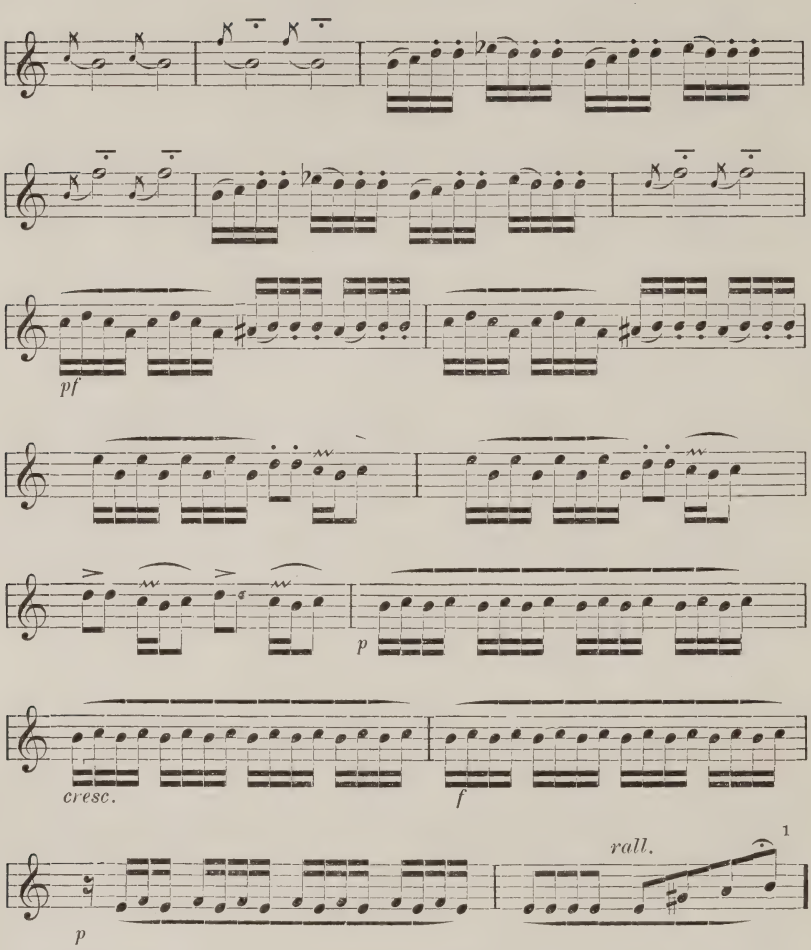

Da je ciela glasba gusalska primitivna i jednolika, ne da se tajiti; nu šta se i može mnogo učiniti glasbalom, u kojega je samo jedna ili dvie strune u obsegu od samo $1^1/_2$ oktave? Ali kada se pomisli, da svaki guslar ima svoje napjeve i svoje načine pratnje, valja priznati, da je u ovoj guslarskoj glasbi sakrito veliko blago izvornih slovjenskih melodija i instrumentalnih fraza. Pa uza to ima u narodu toli vrstnih guslara, da se u tehnici mogu prispodobiti Paganinu (virtuozu na jednoj struni).

[2] Ovo je predigra pjesmi „Car Lazar sjede na večeru“, čim ju je započeo neki srbski guslar blizu Kragujevca, čijega imena si zabilježio nisam. Gusle imahu samo jednu strunu u glasu e.

Kazalo mi se je, da je vrstnim guslarom bio i stari srbski knez Miloš[1] i pjesnik „gorskoga vienca“ vladika crnogorski Petrović Njeguš; isto se veli i o hajduku Veljku. Vuk Karadžić spominje u predgovoru sljepačkim pjesmam („Српске народне пјесме женске“) nekoga Filipa Višnjića, koji je dobro guslao i pjevao, pa se ljutio, što da guslari slavonski i banatski toli malo znadu. Kad se uzme na um, da se upravo u Slavoniji, Bačkoj i Banatu nalazi vrlo vještih guslâra, to je morao biti ovaj Višnjić osobit vještak. U ostalom je istina, da je od vajkada najboljih guslara bilo upravo u Srbiji. Neka magjarska balada spominje staroga Milana iz Kragujevca kraljem gusala i tambure:

Kragujevácz fejedelmi város
Nagy faházal szive Szerbiának
Itt lakott az ösz Milán, *királya*
Guszliczának és a tánborának.
Milán, a ki hangközött születvén,
Hangvilágot alkotott magának,
Mellyben ö, mint szent Ilia hajdan
Tüzfelhöül ége szép hirében.“ itd.

Drugu viest o nekom srbskom na glasu guslaru ima stihovana kronika od god. 1554 magjarskoga lutnjara (Lautist) Tinodi-a Sebastijana, gdje se spominje najvještijim guslarom Ugarske neki Kármán Demeter (Dimitrija Krma ili možda Kara-Dimitrija), koji je svojimi slovjenskimi napjevi tako uznio lipičkoga bega, da ga je ovaj obasuo darovi. To mjesto glasi:

„Sok hegedös vagyon itt Magyarországban
Kármán Demeternél jobb nincs a rácz módban,
Sokat csélcsap Bégnek a Lippa várában
Azt állitja, értte esnék nagy gazdagságba.
Az ö hegedöjét felhajtván rángatja,
Az Uluman neki csúfságban fogadja,
Minden ajándékkal öt meggazdagitja.
A fogadás hozá ötet nagy kolduságra.“

Poljački spisatelj Mjakovski osobito slavi srbske guslare („srbskie skrzypki“) u pjesmi tiskanoj god. 1622.

[1] To se potvrdjuje i u Talvj-evoj poviesti slovjenskih jezika. Na strani 320 veli: „Pruski častnik Pirch, koji je putovao po Srbiji pred kojih 20 godina (dakle oko g. 1830), pripovieda, da je njegov domaćin, knez, uzeo gusle iz ruku mladića, koga je bio pozvao, da pjeva pred gostom, ali nezadovoljan s njim, guslao i pjevao sam velikom vještinom.

Przy nim Serbin żałośny długi smyczek wlecze
Łeb skrzywiwszy po połciu a rywulę siecze,
Grając im starodubskie dumyiak przed laty
Turków bili Polacy y mężne Horwaty.

Pretiskano u Krašewskovom „pomniki do historij obyczajow w Polsce z XVI i XVII vieka“ (1843).

U poljskom djelu „Swiatowa roskosz“ izašlom god. 1624 pripovieda nepoznati pisac, da su srbski pjevači putovali po Poljskoj, te na gradovih poljskih plemića, osobito kod maloruskih kozaka, pjevali o junačtvih hrvatskih i poljačkih boraca. (Po dr. V. Jagiću.)

Gusle umievaše i naš stari pjesnik Andrija Kačić (rodj. 1690), te ih imadjaše na svojih putevih uviek uza se. O starcu Milovanu, kako sam sebe zove, veli: „skitaše se *z guslam* od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara.“ — Vrstnim guslarom slave i otca Petra Kadčića Peke, koji je stanovao u Makarskoj u Dalmaciji (vidi „Arkiv“ svez. V, str. 338). — Slavan guslar bijaše u svoje doba u Slavoniji Franjo Štefanac, od koga je dobio više pjesama koncem tridesete godine ovoga vieka Luka Ilić, pisac „Narodnih slavonskih običaja.“

Vriedno je zabilježiti, da je u našoj domovini bilo negda glasbenih ili pjesničkih škola, gdje se obučavahu mladi ljudi a i stariji, osobito takvi, koji ne bijahu za poljski rad.

Ponajglasovitija ovaka škola bijaše u Arbaniji, a i danas se još zove ondje velik predio „gegavačkom zemljom.“ Svaki od potomaka glasovitoga guslara Keči a, koji je postigao bio čak i bansku čast, ima sada ime Gega (Lazar Gega, Piec G., Ivan G., Trivun G. itd.). To čuh od nekoga arbanskoga kalugjera; u ostalom vidi „Jadranske vile“ I. 1869 „crte o Arbaniji“. Za gospodovanja Turaka biše ove škole ukinute, gdje Turke baš mnogo ne hvaljahu; nu jedna se ipak uzprkos zabrani turskoj i uzprkos njemačkoj organizaciji Krajine vojničke uzdrža do god. 1780 u Iregu[1] u Sriemu. Tu školu, gdje obučavahu neki vrstni učitelji, uzdržavaše občina, a bijaše vrlo polažena. Budući da medju mnogimi učenici bijaše i slieпaca, prišili su irežkoj pjesničkoj školi krpicu „sljepačka akademija.“

Takvih škola obstojaše možda i u Českoj. Družtva literata, koja su se najljepše razcvala početkom 15. vieka, čini se barem, da bijahu

[1] Fr. Wilh. pl. Taube veli u svom djelu „Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthums Syrmien“ (Lipsko 1778. Tom. III. Pag. 70): „Ireg je prostrano ali zlo zidano trgovište, najveće u cieloj kraljevini, jer imade preko 1000 kuća.“

nešto slična. „Literaci“ osnovaše upravo glasben savez, koga članovom valjaše kod crkvenih svetkovina kazivati i pjevati na ugled narodu napjeve svetih popjevaka. Taj savez imaše svoje posebne slobode i prava te bijaše u glasbi za crkveni piev po prilici ono, što kod Niemaca savez „meistersängera“ a kod južnih Slovjena „pjesničke škole“.[1]

Da nisu južnoslovjenski pisci 14. i 15. vieka zabilježili imena poboljih guslara, može se valjda tim protumačiti, što se naši stari pisci malne sasvim bavljahu vjerskimi stvarmi, te im gusle i pjevači slobode dapače i neprilični bijahu, — ili možda i tim, što se gusle toliko uporabljavahu te se po narodu nalazaše toliko vrstnih guslara, da nije bilo za čudo, ako je jedan ili više njih dostigao vještačtvo. Poslovica veli: „samo prosjak može si blago prebrojiti“, a to je, pa ništa drugo razlogom, što ni sadanji pisci ne mogu kazati sve vještake naroda našega, nije pako razlogom to, da bi negdanji pisci pa i sadanji bili daleko od naroda. Lako je spomenuti ime ondje, gdje ima samo malo vještaka, ali to bi bio mučan posao kod našega naroda, gdje ih ima toliko, i gdje se nikomu neće izticati. Uzhtiješ li n. pr. imenom spomenuti one žene, koje pletu čipke poput bruxelles-skih ili tku remek-sagove, to bi morao u svakom selu slavonskom sastaviti ovelik popis, — a tako je i kod guslara. Naš siedi narodni pisac Mijat Novak poznaje samo u selu Dubici ove izvrstne guslare: Deverdeg Nikola, Isaić Jovo, Kulundjić Jakov, Nestarović Jovo, Plavšić Kojo, Šuša Stevan i Zaklanac Miško; zatim Čević Gjuka iz Utišaca i Šaka Mato iz Koštarica.[2]

Po kazivanju Time Prelića sriemskoga guslara potekoše iz irežke škole guslari Tomo od Kača i Nedeljko iz Lota, oba već umrla.

Izvrstni meni poznati guslari jesu: Kuzman Branković iz Budimaca (u Slavoniji), Tomo Pilić iz Tenja (u Slav.), Jakša iz Kumana (u Sriemu), Mujo Barić iz Čajicâ (u Bosni), Timo Prelić iz Slankamena (u Sriemu), Jovan Vučkorić iz Ostvove (u Sriemu), Tošo Ogrizović (srbski nar. učitelj u Sriemu), Kuzman Ostojić iz Prve (u Sriemu), Vasilj Eror iz Petrinje (u Hrvatskoj), Stevo Grković iz Krstinje (u slunjskoj pukovini), Šimun Grubač iz Biečića (u Dalmaciji, kotar Drniški), Stajko Popov iz Tatari (u Bugarskoj, Svištovsko okružje).

Svaki guslar, osobito prosjak, ima dva tri svoja napjeva, koje je

[1] Obširnije se može naći o literacih u Christian Ritter von Elvert „Geschichte der Musik in Mähren und öster. Schlesien“ prilog 1. str. 2—3.

[2] Vidi kroniku izvrstnih narodnih tamburaša i drugih „glasbenika“ od M. Novaka, štampanu u Zagrebu god. 1869.

ili primio tradicionalno od svojih predja ili sam izmislio, te po kojih pjeva sve svoje pjesme jednaka mjerila. Sriemski se prosjak vrlo brine, da tko ne nauči od njega napjeva njegovih i načina pratnje (Begleitungsformel) bojeći se, da ne će narod slušati i darivati njega, nego drugoga, koji bi upravo isto znao. Tako mi je god. 1865 u Almašu pjevao prosjak više pjesama, koje sam ja, napisavši ih ujedno s načinom pratnje, pred njim na violin izveo, pitajuć ga, je da li sam dobro pogodio. On to doduše potvrdi, ali si odmah spravi gusle u platnenu torbu i nakani otići. Ta mi se žurba pričini tim čudnijom, što sam se s guslarom bio već prije pogodio, da će mi pjevati i guslati uz plaću nekoliko sati. Zapitah ga dakle, nije li mu možda plaća premalena, ili je li možda samo te tri pjesme znade, koje mi je do sada pjevao. „Ni jedno ni drugo“, odgovori mi guslar, „znam ja više pjesama, a k tomu si mi ti, gospodine, dao toliko novaca, koliko si ne bih zaslužio na sajmu cio dan; ali — gospodine moj — nastavi on, „od čega ću *ja* kasnije živsti, pokle si ti naučio od mene najljepše mi pjesme?“ Meni bi od te njegove brige do smieha, pa za to mu reče djak g. Kozić, koji mi pomagaše tekst pisati: „Ej brajko, budi posve dobre volje, jer ovaj gospodin ne kani guslati na sajmu, pa ti tako škoditi.“ „Tako mi boga“ — odvrati guslar — „žuhko je drvo gudalo!“, uzdahne i pogleda na nebo. Sporazumjevši se mi tako s nova, stane prosjak pjevati i guslati mi još nekoliko poboljih si popievaka.

Da čitateljem dadem ogled takvih prosjačkih napjeva, evo dviju pjesama, koje sam ukajdio i radi boljega razumljenja udesio glasovirskoj pratnji.

Kraljević Marko i Andjelija.

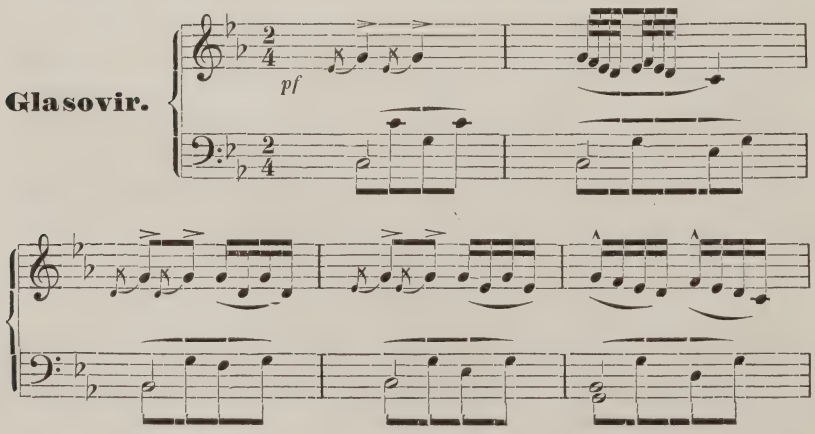

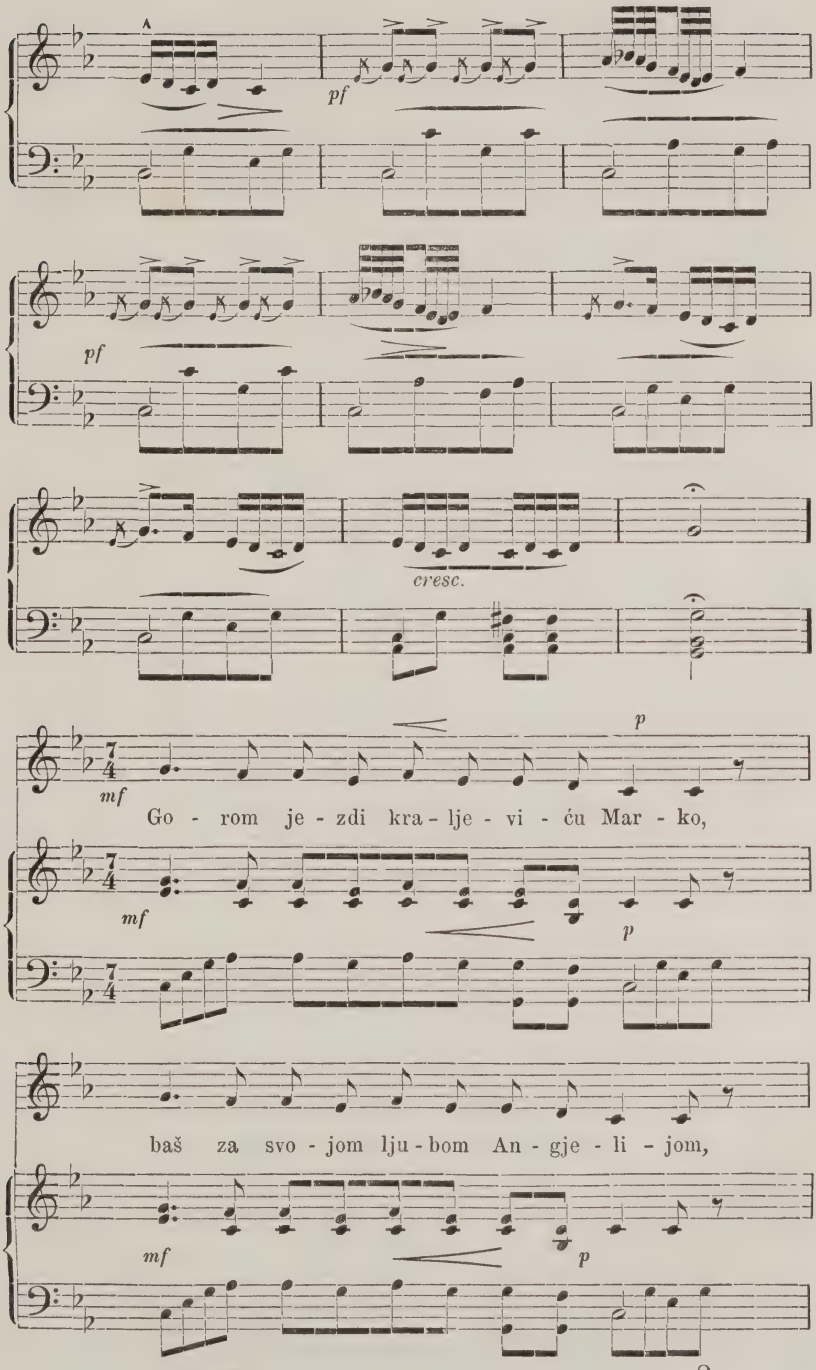
pf
pf
cresc.
mf
p
Go - rom je - zdi kra - lje - vi - ću Mar - ko,
mf
p
baš za svo - jom lju - bom An - gje - li - jom,
mf
p

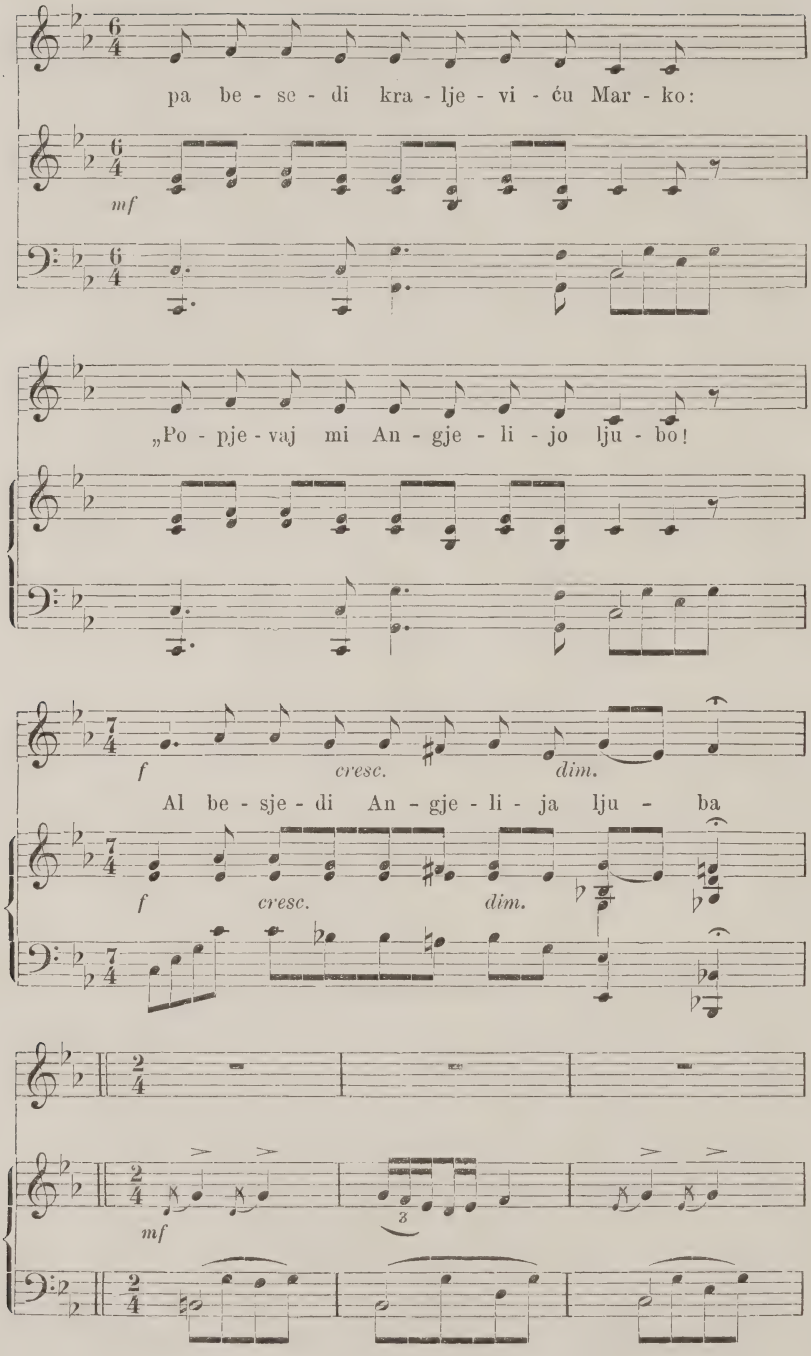
pa be - se - di kra - lje - vi - ću Mar - ko:
mf
„Po - pje - vaj mi An - gje - li - jo lju - bo!
f cresc. dim.
Al be - sje - di An - gje - li - ja lju - ba
f cresc. dim.
mf
3

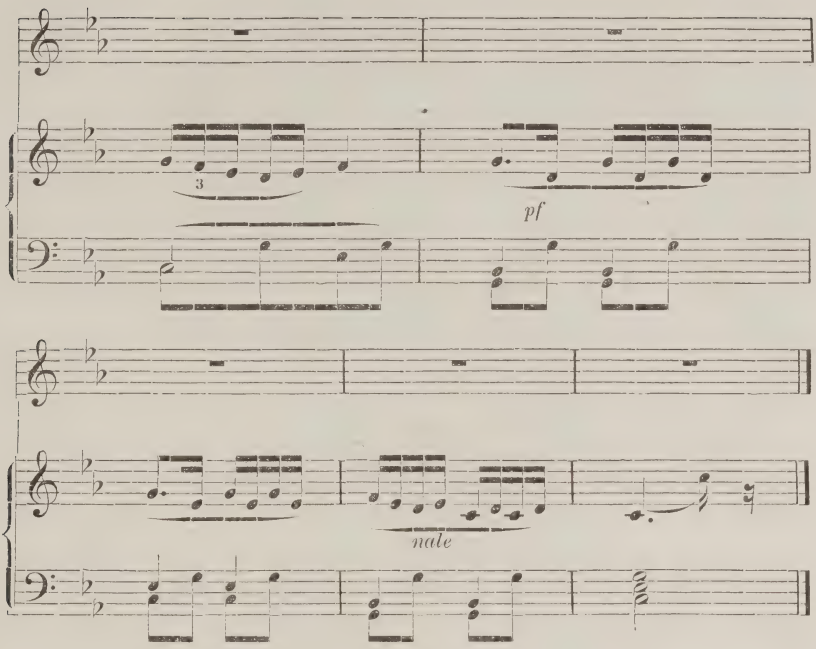

1 Gorom jezdi Kraljeviću Marko
Baš sa svojom ljubom Andjelijom,
Pa besjedi Kraljeviću Marko:
„Popjevaj mi, Andjelijo ljubo!“
5 Al besjedi Andjelija ljuba:
„„Gospodaru Kraljeviću Marko,
Ja bi vama odavno pjevala,
Al ne smijem kroz goru zelenu.
Dok sam bila kod majke djevojka,
10 Prosilo me diete Tatomire;
Al me ne da stara mila majka.
Al se diete vrlo razljutilo,
Od ljutine u goru otišlo,
Sobom vodi devet harambaša.“
15 Al besjedi Kraljeviću Marko:
„Popjevaj mi, Andjelijo ljubo!
Ti se ne boj mladog Tatomira
I njegovih devet harambaša,
U men' ima devet bojnih striela,
20 Ustrielit ću devet harambaša.“ —

*

Al zapjeva Andjelija ljuba
Ženskim grlom a junačkim glasom:
Al izlazi diete Tatomire
I za njime devet harambaša.
Trže Marko devet bojnih striela,
Pa potuče devet harambaša.
Uhvati se s mladim Tatomirom,
Hrvaše se cieli ljetni danak.
Pa besjedi Kraljeviću Marko:
„Andjelijo, moja vjerna ljubo,
Trzaj, ljubo, sablju iz korica,
Pa odsjeci makar komu glavu.“ —
Misli ljuba, misli svakojako,
Pa potrže sablju iz korica,
Pa udara Kraljevića Marka.
Sablja težka, a ruka nejaka,
Istom malo njemu nahudila,
Omahnu se mladim Tatomirom,
Udara ga o drumove carske;
Odmah iz njeg izletila duša.
Stade bježat Andjelija ljuba,
Al besjedi Kraljeviću Marko:
„Ne bježʼ kujo, jer izbjeći nećeš,
Da sʼ pobjegla na godinu dana.“ —
Prorazuje dojke iz njedara,
Kroz dojke joj prometnuo ruke,
Pa joj vadi obe oči čarne. —
Težko dugu na hrdjavom drugu,
A još teže, tko se s hrdjom veže.[1]

[1] Pjevao mi sliepac Tomo Pilić iz Tenja u Slavoniji. Pjesma ne bi do sada jošte nigdje štampana.

Sljepačka pjesma.

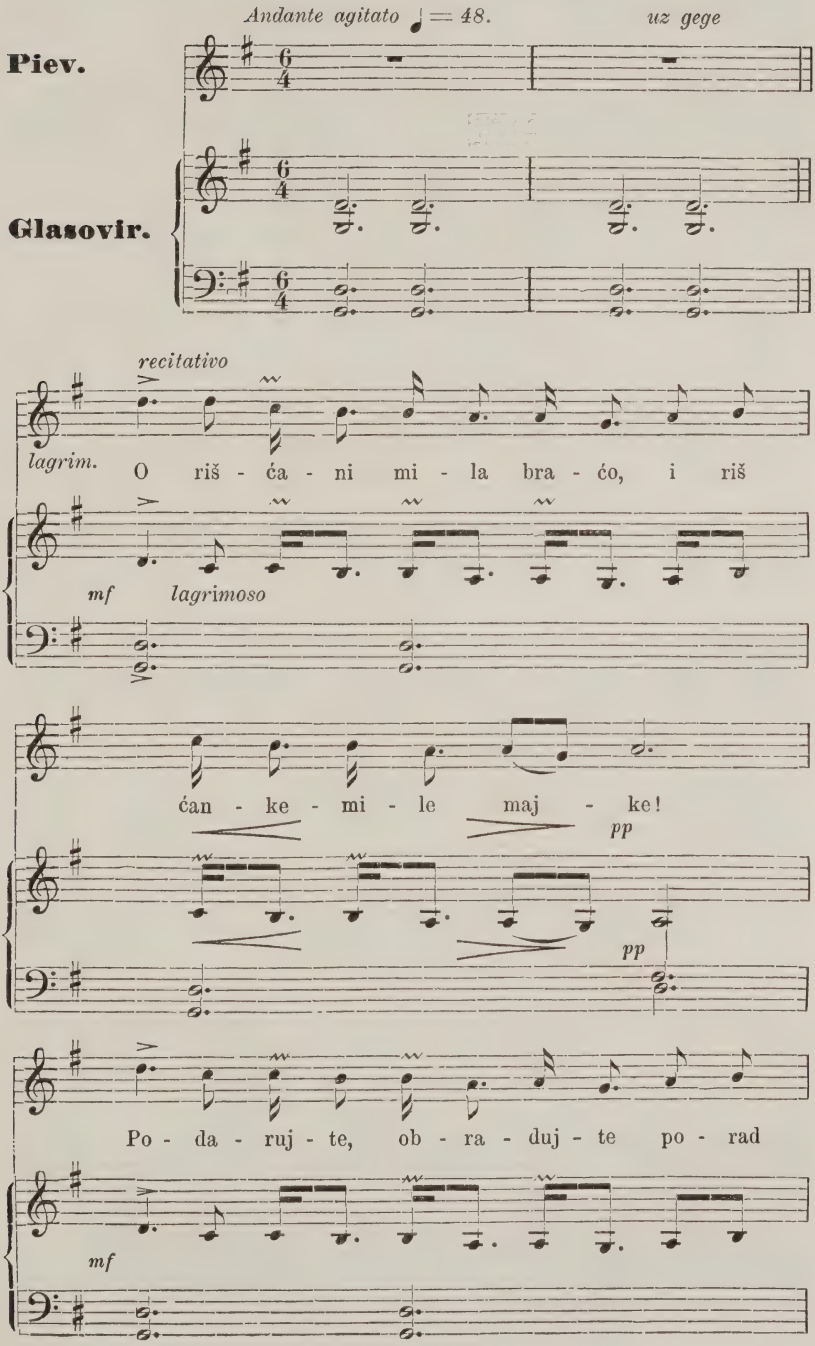

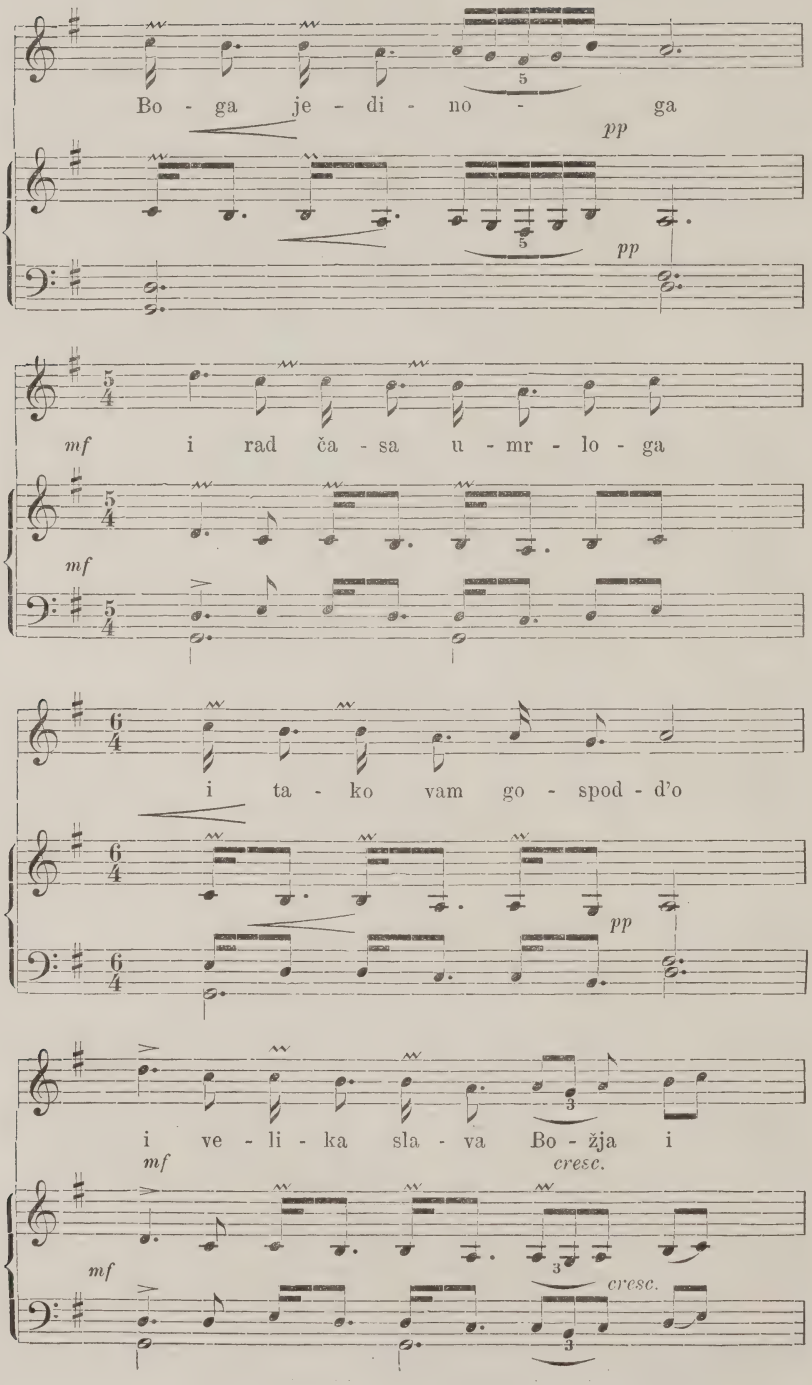
Bo - ga je - di - no - ga
pp
pp
mf i rad ča - sa u - mr - lo - ga
mf
mf
i ta - ko vam go - spod - d'o
pp
i ve - li - ka sla - va Bo - žja i
mf
cresc.
mf
cresc.

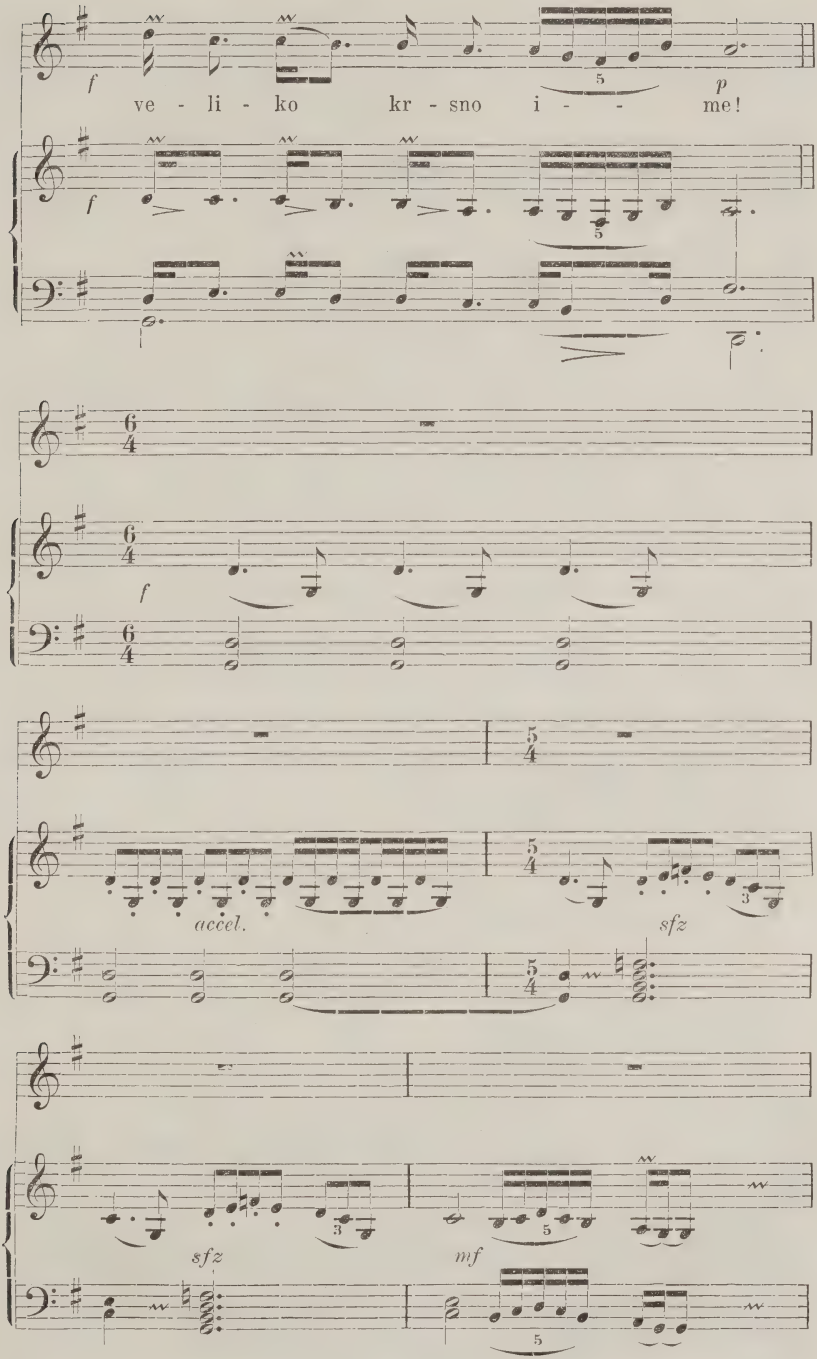
f
ve - li - ko kr - sno i - - me!
p
f
6/4
f
5/4
accel.
sfz
sfz
mf

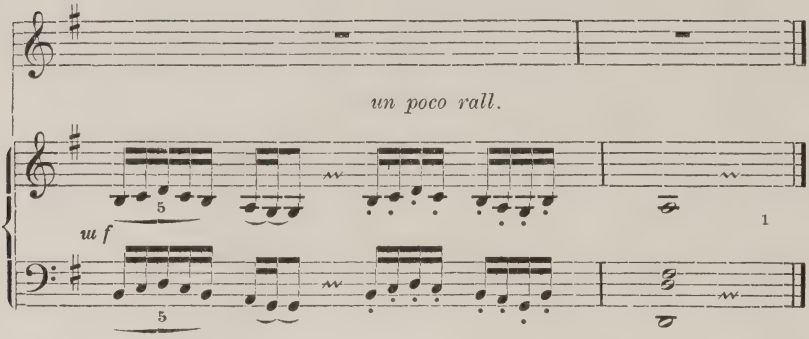

Za povjestni dokaz tomu, da narod slovjenski već odavna poznaje gusle svoje, evo nekoliko poslovica Slovjena južnih i sjevernih, pa narodnih pripoviedaka, gdje se spominju gusle, strune, gudalo i sami guslari. Jedva mi je iztaknuti, da često treba mnogo vjekova, dok bude ova ili ona poslovica općim dobrom naroda, i da mnogo njih dopire čak u davnu prošlost, te nam zbog toga daju vrlo dragocjen materijal za našu poviest umjetnosti.

Poslovice naroda srbsko-hrvatskoga.

Uzete iz Vukovih srbskih nar. poslovica.

Kad egeduš pravdu gudi, gudilo ga po nosu bije.
Kad mi gusle ne mogu da gude, ne mili mi se ni što sam slijep.
Kako koji sljepiji, sve gore gudi.
Ko poslije sliepi, ljepše gudi.
Krivo kao gudalo.
Ni gudi, ni gudala vadi. („Ne pominji ništa za to.“)
U mlini gusle ne valjaju.

Iz Daničićevih „poslovica“.

Ak' ne zna gusle, a ti daj mu talambas.
Gusli u mlinu ne trebuju.
Kola pelješka a gusli primorske.

---

[1] Ovu mi je pjesmu pjevao i guslao prosjak Jakša iz Kumana u Sriemu. Dvie strune njegove gege bijahu ugodjene u g—d. Daljnji tekst ove pjesme nalazi se u I. knjizi Vukove sbirke.

Gledeć na razdiobu teksta valja pripomenuti, da se kod ovakih recitativnih pjesama ne uzimlje uviek isti broj stihova u jednu kiticu, nego tolik, da se misao valjano dokonča, dakle sad veći sad manji broj. U takovih slučajevih opetuje guslar ovaj ili onaj diielak napjeva, ili izpnšta ovaj ili onaj dio glasbene stavke.

Ne trebuju u mlinu gusli.
Nikomu zla ne gudi, ali ga ne žudi, da ti na glavu ne padne.
Sliepac ne gudi bez mjedi.
U mlinu gusli ne trebuju.

Iz „Bosanskoga prijatelja" od F. Jukića.

Gusle gude, al se još dobro ne čuju.
Gusle gude Milošu za dušu, Miloš psuje i vjeru i dušu.
Istinu tko gudi, gudalom ga po nosu biju.

Iz „Narodn. slavonskih običaja" od Luke Ilića.

Koji istinu gudi, gudalom ga po prstih biju.
Nit gudi, nit gudalo traži.

Iz sbirke narod. poslovica od M. Stojanovića.

Čudne gusle gude, čudna će se i pjesma pjevati.
Čudne gusle o njem gude.
Čuju se već i njegove gusle.
Gudi se zlo o njemu, neka pritegne opanke.
Gusle sliepcu hrana, a okatu zabava.
Gusle sliepcu plug i motika.
Kad egeduš pravdu gudi, gudilom ga po nosu biju.
Tko istinu gudi, gudalom ga po prstih tuku.

Iz „Mudrosloví nar. slovanského" od Fr. L. Čelakovskoga.

Kad počmeju v grlu gudci igrati, za vratom je smrt.
Kak se guda, tak se pleše.
Struna preveć napeta pukne.

Iz rukopisnog riečnika Fran Kurelca.

Čut ćeš gusle (t. j. budeš pokoran).
Kad topovi zagude, hora ti je.
To su druge gusle. („Die Sache verhält sich ganz anders".)

Iz mog putopisnog dnevnika.

Crnogorski guslar zna, što i vrag zaboravio. (Čuo sam od jednog Crnogorca na putu u Dubrovnik).

Gudile su gusle javorove. („Razširila se viest". Čuo sam u Slavoniji.)

Jednako ti stare gusle gudi. („Er spielt immer die alte Leier." Čuo sam u Hrvatskoj).

Kiša je gotovo sljepački (guslarski) svetak. (Čuo sam u Sriemu.)

Laglje je prebirat neg' guditi. (Čuo sam u Bosni.)

Mladi guslar, stari prosjak. (Čuo sam u hrv. Zagorju.)

Nisu gusle mačije suze. (Čuo sam od stare Ciganke u Medjumurju.)

Nužda uči guditi. (Čuo sam u Slavoniji.)

Odbilo mu se kao guslaru groš. (Čuo sam u Sriemu.)

Tko guslat ne zna, nek stane svirati. (Čuo sam u Slavoniji.)

Žuko je drvo gudalo. (Čuo sam u Slavoniji.)

Ruske narodne poslovice.

Iz „Mudrosloví národu slovanského" od Fr. L. Čelakovskoga.

Скоморохъ голосъ на гудкѣ настроитъ умѣетъ, а житья своего установить (pag. 82).

Жена не гусли, поиграетъ на стопку не повѣсишь. (pag. 383.)

Poljske narodne poslovice.

Iz istoga djela.

Która czyta, śpiewa gędzie, z téj rzadko cnotliwa będzie (pag. 385).

Sam sobie gędę, sam wesoł będę (161).

Češke narodne poslovice.

Iz istoga djela.

Dal svini housle a oslu buben. (pag. 571.)

Darmo svini učiti housti. (571.)

Darmo ve mlýně housti. (571.)

Hudci mu v hrdlo hudou. (587.)

Jak se hude, tak se plše. (129.)

Jednu notu housti. (634.)

Kdo nevděčnou pánům pravdu hude, houslami o hlavu míti bude. (65.)

Když počnou v hrdle hráti, smrť stoji v hlavách. (310.)

Která čitá, zpívá, hude: div, dobrou-li ženou bude. (385.)

Má to v prstech jako slepý housle. (649.)

Mistr nouze naučil Dalibora housti. (491.)

Počal housti (vida, že o krk běži). (578.)

Sám sobě hudeš, sam vesel budeš. (161.)

Struna příliš natážená praskne. (131.)

Šumař (Fiedler) si housličky k hlasu spravì, ale života svèho ne upravì. (82.)

Trhají se mu struny. (625.)

Uč se, půjdeš za hudce. (215.)

Ve vlasti nenajde hudec přítele (228.)
Žena nejsou housle, aby pohráv na stěnu pověsil. (383.)

Pripoviedke naroda srbsko-hrvatskoga.

Zašto su guslari siromasi.

Kad su narodi dijelili sreću ovoga svieta, skupe se svi nasred svijeta i počnu dijeliti dobra njegova, pa da bruškete meću, i koga što dopane na sreću, neka ga nosi. Rišćani ne znajući, šta bi oni odabrali za se najbolje, ne pristanu na bruškete, nego reku, da svaki za sebe izabira po svojoj volji, i da u isto vrijeme vide, ko što misli. Reku najprije Latini: „Mi ćemo mudrost"; Inglezi: „A mi ćemo more"; Turci: „Mi ćemo polje"; Rusi: „A mi ćemo gore i rudu"; Francezi: „Mi ćemo aspre i rat." — „„A vi Srbi, guslari, šta ćete vi?"" — „Dok se dogovorimo" reku, pak ni danás jošt se ne dogovoriše, te tako svaki svoje ponese."

(Iz Vukovih nar. pripoviedaka)

Opazka. Neglededć na to, da čovjek kod ove pripoviedke nehotice pomišlja kao da je ona podlogom Šilerove pjesme „Die Theilung der Erde", mogla bi se nekako nadopuniti Preradovićevom pjesmom „Plemstva nema u Slavena": „Dudari ste i guslari, vi, Slaveni, svirat znate samo drugim na veselje! vele Niemci podrugljivo. — Oj dajte nam mira samo! sklada pravo još ne znamo u glasbi si udesiti; kad se malo uvježbamo, prilagodit dudam gusle, uzajamnost kad spojimo svih glasova na čas jedan: zaigrat ćmo tada kolo, zemlja će se od njeg tresti; a vi plesat znam da nećte od slavenske te radosti.

Ljenivi sliepac.

Srete jedan lijenština na putu sliepca, gdje jednu torbu nosi puna kruha, a u drugoj *gusle*, pak sjede pred kućom jednom i uzme sliepac *gusle*, te uza njih mlogu liepu i krasnu pjesmu izpjeva. Slušajući ga ljenivac, stane mu zavidjeti govoreći, da nitko na svijetu lasnije od sliepca ne živi, a za to, što mukte jede a uz *gusle* pjeva bez najmanje brige, te počne moliti boga da osliepi. Bog kao bog, hvala njemu, oduzme mu vid očinji, te ondar on veseo. Kupi od nekuda *gusle* i počne se učiti pojati, te dobavi vodja te s njime po svijetu krenu, sljepačke i svake pjesme pojući. Jedan dan zar su mu se bile *gusle* nešto pokvarile, kako li, ele nikako nemogaše započeti da s njima napreduje, pak pred skupljenijema nasmija se

i reče: „Hvala gospodo, kad mi gusle liepo ne izleišu, ne mili mi se, ni da sam oslijepio.“ *(Iz Vukovih srbskih nar. pripoviedaka.)*

U s u d e.

Bio njeki bogatlija. Žena mu noseća u devetom mjesecu. Oćuti žena, skoro će roditi. Isti dan došo pred vrata bogatlije prosjak, i pjeva uz *gusle:* „O čoviče pravedniče! jedan božji službeniče! ako misliš božji biti, čini dobro za života, poštuj brata starijega i tebe će mladji tvoji. U dobru se ne ponesi, na tudje se ne lakomi; jer čoviče pravedniče! kad čovjeka smrtca nadje, niš sa sobom ne ponese, već skrštene biele ruke i pravedna svoja djela. Što za boga udielite i za dušu namienite, eda bi vam dobro bilo ovog svieta i onoga.“

Sluša domaćin, što pjeva prosjak. Uvede ga u svoju kuću na konak. Nahrani ga i napoji i dopusti, neka prenoći u kuhinji.

Prosjak legne spavati i zaspi. Oko gluho doba noći, kad je već svatko u kući spavao, nješto se stropošta kroz dimnjak u kuhinju. Prosjak se probudi, gleda na ognjište. Žacne se i lecne od straha, vidi prosjak sedam žena odjevenih u bielo, sjede na ognjištu. Čupave su i sorave babe, kao kuke ljeskove.

Najstarija sudica veli: Sudice, družice! u ovom mjestu rodjeno je noćas mužko čedo, da mu sudimo, što će mu biti?

Prva usuda veli: Neka diete to živi sedamdeset i više, do blizu osamdeset godina; nek bude bogat čovjek kao i otac mu, i ženi se tri put.

Druga usuda: „Nek živi, dosta mu je i petdeset godina, a malo lošija od otca. . . . . .

U jutro kaže prosjak gospodaru domaćinu, šta je noćom vidio i čuo. itd.

(Vidi Mijat Stojanovićeve „Pučke pripoviedke“ na str. 123; štampano u Zagrebu god. 1867.)

Professor Matija Valjavec izdao je pripoviest u kajkavskom narječju uz naslov „Deček vile z igranjem nadvladal“, koja bi po prilici u modernom izražaju ovako glasila:

Neki kralj imao je tri sina, koje je dao osim u oružju poučavati u svem, što je liepo i koristno. Kad sinovi dorastoše i biše mladići, upita ih otac, kojemu li je zvanju svaki od njih nakanio. Najstariji reče, da mu se hoće biti kraljem i vladati narodi; srednji, da bi rad bio velikim vojvodom i dobivao zemlje, a najmladji — šutijaše. Upravo razveseljen odgovorî starijih sinova

okrene se otac dobre volje k najmladjemu te ga zapita: „A što hoćeš ti, šutljivče moj?“ Ovaj, nešto ohole i slavične ćudi, odvrati: „Ako mi hoće braća da budu slavnimi ljudmi, to ja borme još više, jer imam bolju pamet od njih.“ — „Dobro, dobro,“ reče otac, „ali kako ćeš to učiniti?“ — „Hoću“, odsječe kraljević, „da budem umjetnikom, umjetnikom, komu će se nekad klanjati i otac i mati.“ — „Ej, tu ćemo ti nakanu, primieti otac, već prekratiti.“

Pa kako su otcevi negda već bili tvrda srca, zapovidje kralj slugam, neka mladoga zanešenjaka ukinu sa života, misleći, da je mnogo bolje kraljevića ubiti, nego li ga pomagati u ludoj mu namjeri. Sluge podju, da izvrše zapovied; odvedu kraljevića u šumu, te se dadu na krvavi posao.

Opazivši kraljević, što li ga čeka i u čijoj je vlasti, zaklinjaše sluge, neka mu poštede mladi život, uvjeravajuć ih, da će umjetnikom i onako od gladi poginuti. Nu ovim se to ne čini dosta sjegurnim, te ga zato vole ubiti. Kad kraljeviću ne bješe ni kud ni kamo, pade na koljena i zamoli sluge, da mu radje odsieku nekoliko prsti desnice i tako ne dadu da bude vještakom glasbala kojega, nego li da ga sasvim zatuku.

Zna se, da je najvećom sramotom umjetnikovom takovo poniženje, ali zna se i to, da pad na koljena sluge uviek umekša. K tomu bijahu oni još i toliko dohitni, da se bez prsti nemože ni svirati ni tamburati, pa tako učine kraljeviću na volju. Nu radi svoje domoljubne kože stave kraljeviću pogodbu, da nikada više ne zaviri u domovinu. — „Toga se ne trebamo ni pogoditi“, odvrati priezorno mladić, „ta valjda se neću vraćati k otcu, koji me je samo s toga odbacio, što mi se hoće podati umjetnosti, te valjda neću sa slugami drugovati, koje mi zakrčuju put k mojemu zvanju. Evo ruke, — siecite!“

Nož zabljesne, a dva prsta s desnice kraljevićeve padnu na zemlju. Velikim naporom duše pregrize mladić bol svoju, te ode naglo. Sluge dignu i sprave u torba odsječene prste, kaneći ih štovati poput svetinje ruke umjetnikove.

Ovdje bi se dašto moglo misliti, da je pripoviedalac zabrazdio, jer kako će surove i nesmiljene sluge znati štovati ruku umjetnikovu? Ali naš se poviedalac ne vara, znajući dobro, da sluge tek onda štuju umjetnika, kad su ga prije ponizili i uništili.

Kraljević prepušten nemiloj kobi svojoj, tisne se u široki sviet. Naputovavši se i prodavši ono malo dragocjenja, što bješe u njega,

a novac — što je za nje dobio — potrošivši, zaputi se ipak u onu šumu, kojoj nema ni kraja ni konca, a ta je šuma umjetnost.

Tu nadje starinsku kuću i u njoj dvoje starih ljudi, koji mu na molbu dadu konak. Ali mu već za nekoliko dana rekoše, ili da ode iz kuće, ili — ako može i hoće, da si kruh zasluži — neka uči drage unučiće njihove čitanju i pisanju. Druge mu ne bijaše i muka za njega počne. Nekoga večera, kada su dragim unučićem bile glave odveć tupe, a dobra starica primietila, da inače pametni joj potomci ni malo ne napreduju u nauci, zasinu suze na oku učitelja. Taj čas očuti cielu težinu sudbine svoje.

Starica opazivši suzu, vješto i lukavo okrene smjeranje od sebe i zapita tobož milostno: „Što ne gospodine učitelju, neka vam tajna pritište srdce?“ Ovaj to s početka zanieče, ali kada ga ona sve više i više pitaše, kaže joj, tko da je, i kako mu se je valjalo za uvieke glasbe odreći. Starica, ganuta tim, pozove si muža, da mu kaže, tko li je onaj, kojega su toli *čovječno* primili. Doslušavši starac pripoviest, reče prijaznim glasom: Kraljeviću, tvoja je sudbina doista tužna, ali se s toga ipak još ne trebaš odreći glasbe, jer ako već i ne možeš frulati ili harfu prebirati, možeš bar gudati, jer ako je baš i po zlu pošlo, dade se to i *trimi* prsti učiniti. Evo ti gusala i podji sutra dan u grad, koji je odavle vidjeti. Ondje ćeš naći vila, koje znadu vješto guslati, te koje će te sigurno primiti i poučavati; samo te prosim, da povedeš sa sobom moja oba dječačića, eda bi se i oni nešto okoristili.“

Mladiću čisto naraste srdce od veselja kod tih rieči starca — koji težko da je bio školnikom, jer priča izrikom veli, da je bio imućan — pa se tisne na put sa oba dječaka, čim zora zarudi.

Dječaci opazivši krasni dvor, koji je bio na boku briega, (zar bijaše to slovjenski konservatorij?) skamene se od čuda, te se ne usude ući, dapače zaprose učitelja, neka sam ide u grad, obećajući mu, da će oni dotle spavati pod starom nekom sonatom, — da kažem, pod starim nekim drvetom.

Vile primu odmah kraljevića u nauk učeći ga guslam. Izvježbavši se nekoliko godina na svom glasbalu, i proučivši i ine umjetničke znanosti, dostiže toliku vještinu i učenost, da je kod izpita dobio ne samo prvu nagradu, nego mu i kazaše vile, kako se može umjetnikom usrećiti i proslaviti. Po tom podje mladi umjetnik u tudjinu, gdje si steče veliku slavu i priličan imetak. Tajna dakle vilinska ne može inom biti, nego da valja umjetniku poći u tu-

djinu, hoće li priznanja steći. E da, pravo vele Latini: „nemo propheta in patria“.

Viest o slavnom umjetniku, koji je bio primio tudje ime, dopre i u njegovu domovinu. Sad priredi otac njegov, kralj, veliku svečanost i pozove sve umjetnike s daleka i bliza, da prosude, je li je slavni stranac zbilja tolikim vještakom, kolikim ga sviet cieni. Slavan naš umjetnik dodje te dogudivši, kralj i kraljica kao i velikaši zemlje obaspu ga odlikami i počastmi tako, da su se drugi domaći umjetnici mal ne htjeli izseliti.

Tako se pako izpuni ponosna besjeda, koju je bio naš junak izrekao za svoje mladosti, najme, da će se jednom pred njim klanjati i otac i mati.

Dosjetljivi guslar.

Neki sliepi guslar dodje u manastir prositi milostinje. Stupajući u blagovalište, nazove duhovnim otcem — koji su upravo o liepih djevojčicah bližnjega sela govorili, te kojekakve šale sbijali — „dobar dan prečastna gospodo!“

Kaludjeri videći ga sliepa, zapitaju ga: „a kako ti sliep znadeš, da smo mi prečastna gospoda?“

Na to guslar odgovori: „Poznajem vas po lijepoj besjedi.“

(Pripoviedao mi otac Arsenija Dragić, jeremonah krušedolskoga manastira u Sriemu.)

Bog sreću dieli.

Dva guslara hodahu jednom po Carigradu; jedan vikaše: „Pomozi bože“ a drugi: „Pomozi care!“ Car slušajući guslara, gdje svaki dan više: „pomozi care“, dosadi mu, te naumi sasvim ga obogatiti. Zato ga pozva k sebi, pa mu dade hljeb, u kom su bili sami dukati zamiešeni, te reče guslaru: „Ne viči sad više, idi kući pa budi sretan.“ Guslar ne znajući što je u hljebu, krene kući; na putu sretne onoga drugoga guslara i pripovjedi mu sve, šta se s njim zbilo, te mu pri tom ponudi hljeb za odkup, pošto je držao, da hljeb nije dosta izpečen. Guslar, koji je vazda vikao: „pomozi bože“, prihvati ponudu i dade mu za hljeb nekoliko dinara. Kad kući dodje, zareže u hljeb i na veliko svoje čudo spazi gomilu žutih dukata, te prestane od toga dana prositi. Guslar, koji je vikao „pomozi care“, prinuždjen bi i na dalje prositi.

Kad car to opazi, dozove ga k sebi i cielu stvar izpita, i kada je sve saznao reče: „Ne koristi ti vikati: pomozi care — bog sreću dieli.“

(Pripoviedao mi gosp. Andrija Stojšić, narodni učitelj u Iregu u Sriemu.)

Dalibor.

Češka narodna priča.

Dalibor bijaše husitski plemić, koji poslije lipanskoga poraza Taborovaca i smaknuća Rohača (gospodara grada Siona) pokuša, ne bi li narod oko Litoměrica još jednom podigao na oružje. Ustanak mu doduše podje za rukom, ali on bude naskoro izdajom zarobljen i bačen u kulu pražkoga grada, koja se još dan danas zove Daliborka. Da bi si sužanjstvo išto olakšao, lati se gusala, vježbajuć se na njih danju i noćju tako, da je poslje nekoliko godina bio velevještakom. Svakoga se večera skupljaše narod oko kule, da sluša čarobne pojke, koje izvirahu iz struna Daliborovih gusala, te koje možda i sjećahu narod na stare mu husitske napjeve. Čuvši o tom kralj Vladislav, dade razbiti gusle Daliborove; ali noćni napjevi ne prestaše zamnievati, a narod stade zahtievati još glasnije nego li prije slobodu sužnja, dapače pokuša i osvojiti grad na juriš. To mu ne samo podje po zlu, već kralj dade istoga dana i Daliboru glavu odsjeći. Kad je bio krvnik sa ruba krova pokazao narodu glavu ugodnika njegova, poboja se ne samo narod, da je sve, sve propalo, nego je i sam kralj bio toga mnienja, da će od sada slovjenske gusle valjda za uviek umuknuti. Ali se oba prevariše.

Gusle Daliborove uzprkos grozna djela ne prestaše guditi, a kralj morade uzmaći pred ovim svetim glasom naroda slovjenskoga, koji je narod poticao ne malo na jarost. Vladislav umrie doduše „kraljem českim“, ali ne u otačbini, nego u Ugarskoj, kamo bješe pobjegao i stekao nezasluženo ime „László Dobře“.

(Po ustmenom kazivanju gosp. F. V. Friča, urednika „Agramer Zeitunga“.)

Ovoj bi se pripoviesti mogao pridodati vrlo ozbiljan tumač; ali budi dosta, ako iztaknem, da je zaludu svaki pokus, uništiti ili zapriečiti slovjensku glasbu, budući da joj je korien tako duboko u narodu, da joj ne može škoditi nikoje vrieme nit ikoja sila. Neprijatelja i preziraca njezinih — ma ih i poput kralja Vladislava odlikovali tudjinci laskavimi pridjevi — ne će ne samo ne biti više, kada slovjenska glasba prosine cielom svojom divotom svietu na ogled, nego će i povjest umjetnosti znati snditi ovakim ljudem.

Na koncu ovoga biti će potrebno ili bar koristno pobliže se obazrieti na naše rapsode, guslare.

Kako već spomenuh, nalazi se po Srbiji, Bosni itd. malne u svakoj kući jedna ili poviše osoba, koje umiju guslati i pjevati historijskih pjesama. — Kada se je u večer sakupila družina u dru-

žinskoj sobi[1] te se porazgovorila o poslu budućega dana, uzme tkogod od mužkaraca gusle i zapjeva uz nje o kojem narodnom junaku, a svi ga pozorno slušaju. Kad je pjesma dopjevana, pa dok se druga počne, primjećuje koli guslar toli i slušaoci razna opažanja o sudbini pjevana junaka. Timi pjesmami i razgovori narod ne samo održa u pameti poviest svojih junaka, nego se i dovi divne spretnosti izpjevati u stihovih kojugodj zgodu. Što kod Germana i Romana tek pravim pjesnikom uspieva, to čini kod nas kojigod seljak, koji vrlo često ni nevidje škole. Svako djelo, koje je vriedno uspomene, slavi se odmah u jednoj ili više pjesama, pa tako biva, da se pjevaju, šire i poslije tradicijonalno uzdržavaju pjesme o svakom ustanku narodnom, o svakom okršaju, koji bi se zbio medju južnimi Slovjeni i njihovim din-dušmaninom Turčinom. Osim priznatoga pjesničkoga dara slovjenskoga pomaže jim u tom i jednako mjerilo junačkih pjesama, neke rhetorske forme, kojimi se obično ove pjesme započinju i njihov stereotipni napjev. Oboje je literarnom tradicijonalnom ostavštinom negdanjih im učitelja i pjesničkih škola, te svjedokom negdašnjega višega umjetničkoga života. Doduše ne pjevaju svi južni Slovjeni svojih junačkih pjesama po istoj melodiji, ali svaka krajina, svaki predio, malo ne svako mjesto ima svoje napjeve historijom primljene, od kojih se narod tek mučno razstavlja, te po kojih se pjevaju i novi tekstovi. Taj nam faktum dokazuje, da se je ovaj kraj ravnao po ovoj, onaj po onoj staroj pjesničkoj školi, i da nam je narodna pojezija — bar po obradbi — plod književno obrazovanih ljudi.

Kada se tko od naših guslara bolje uvježba, i znade li pjesmu, koja se tiče novije dobe, spjevanu možda i po napjevu od njega, tada ju pjeva pred narodom u koji nedjelni ili ini blagdan ili kod druge svečane prilike. Poziv k tomu biva vrlo jednostavnim načinom: guslar sjedne pod drvo ili na ino koje prostranije mjesto, te malo zagudi. Malo po malo sakuplja se sve više naroda oko guslara, i kao da ide na molitvu, sprema se vrlo pobožno slušati pjevača, a poslje — o njem suditi. Kao što je smjelije, nu i mnogo koristnije, pokazivati svoju vještinu pred vještaci nego li laici, isto tako nije lako pokročiti pred sud naroda našega, poznavaoca umieća, izmedju kojega se je malne svaki već ogledao u pjesmah i u glasbi.

Zadovolji li takov rapsod nadam svojih slušalaca, ili ih čak preteže, onda nema veselju i klicanju ni kraja ni konca. Zaludu muka

[1] Bugari zovu tu sobu „prus, proust“

svakomu peru, da opiše djelovanje liepe koje pjesme na naš narod. Radostnom zanešenošću prati on tok pripoviesti i motri usta pjevača tolikom požudnošću, kao da hoće svaku njegovu rieč sačuvati na vieke u najtajnijem zaklonu srdca svoga, ako junak pobiedi; ali snadje li junaka nesreća, tada ponikne glavom i suznim okom ili drhtavima ustima zaklikne pjevaču: „stani, nesretniče!“ Na okrutnost neprijateljâ odgovara stisnutom piesti, dapače često i mašiv se oružja za pojasom, kao da hoće u pomoć teći nesretniku, koga već davno zemlja krije. Da u takvih zgodah ublaži slušateljem uzbunjena srdca, upliće guslar u pjesmu rieči opomene ili nade, da će neprijatelje njihove napokon ipak stići osveta nebeska, dà stići morati.

Kad odjeknu posljednji zvuci pjesme, grne sve k vrstnomu pjevaču, da mu čestita i da ga uprosi, nebi li mu pjevao još koju pjesmu, ili nebi li u zgodu opjevao i ovoga ili onoga junaka.

Budući da ovakovi guslari — možemo ih pravom nazvati rapsodi — ne pjevaju ni ne guslaju radi plaće, nego s rodoljubnoga nagona i valjda i za to, da ih slušaoci zamieraju, s toga se svatko čuva, da ih ne uvriedi prosjačkim darom; ali im zato žene i djevojke daju na spomen kojekakvih stvari, ručnih djela, svilenih vrpca ili kîtâ cvieća, dapače i skupocjena nakita, dočim im mužkarci pružaju vina ili rakije, a *osobito slavljenu* pjevaču daruju i birana oružja, dakle ono što je najmilije Srbom.

Bez pratnje gusala težko da može naš narodni pjevač kazati pjesmu, osim ako odbiješ pojedine riedke slučaje. Taki riedki slučaj vidjeh u Osieku u gornjem gradu, gdje je mlad Bošnjak (jedva mu bilo 18 godina), za sajma kazivao pjesme u gostionici mojega ujaka Ladislava Pilara. Momče se za recitovanja (nemože se zvati deklamacijom) držaše kao kamen miran tako, da mi je trebalo više časova, dok opazih tko li to govori izmedju seljaka, koji sjedjahu oko stola. Slušah poviedaoca čitava dva sata, za koje vrieme izkaza jedva četiri, pet li pjesama, a ne presta ni časa. Momčetu tomu bijaše tolika pamet, kolike još u nikoga ne vidjeh; tà on je izustio stihovâ na tisuće, a ne zapeo ni kod jedne rieči. Taj me slučaj toli zanimaše, a toli željah napisati jednu ovih pjesama, da sam momka pozvao, neka sutra dan dodje k meni. Da ne budem sam svjedokom ovoga riedkoga talenta i da mi tko pomogne pisati tekst ovih pjesama, uprosih nekoje profesore osječkoga gimnazija, neka izvole po podne k meni. Dodjoše gospoda profesori (medju njima i zaslužni naš slikar Dr. Kršnjavi), ali moga deklamatora

ne ima te ne ima. Počekavši ga neko vrieme utaman, pohitim k Pilaru, da ga upitam, kamo li mi dospje momče. Tu začujem, da je gradska policija shodnim smotrila, odpraviti ga, budući da on — po njezinom sudu — pjesmami svojimi ljude čini odveć prevratnimi, te jer da njimi previše udara na Turke. Tako se sbude, da nemogoh saznati ni imena ovoga riedkoga talenta, te da ne imam svojoj viesti inoga poruka, osim što se je onoga večera osim mene još nekoliko osječkih gradjana divilo deklamatoru onomu.

— — — — — — — — — —

Druga vrst guslara jesu prosjaci, koji se bave guslanjem poput zanata; njih ima i po Srbiji, Bosni, Hrvatskoj, ali nigdje toliko, koliko po Sriemu. Prosjaci ovi, prem sliepci nazvani, nisu ipak svi sliepi, nego ih ima i posve zdravih očiju. Tako upitah jednom sliepca Kuzmana Brankovića, ponajboljega guslara slavonskoga, mlada i jaka čovjeka, čemu li se sliepim pričinja te kose tako nizko na oči spušta? Na što mi on odgovori, da mu to valja s toga činiti, što mu se narod inače ne bi smilovao, te bi mu manje dao nego li pravomu sliepcu. „Ako je to tako“, pitah ga dalje, „zašto se ne laćaš inoga posla, tà ti si zdrav i jak, a imaš sam i kuću i polja?“ „Toga ne smiem činiti“ odgovori on, „jer su do mene svi moji predji bili guslari, i jer je u mojoj porodici zavjet, dok nam teče jednoga mužkoga potomka Brankovićeva, da mora svaki od njih ili bar najstariji sin biti guslarom.“ A dalje umujući reče: „Ne imam utaman na guslah znak častnoga krsta! Za taj krst pogiboše svi dosadanji Brankovići, a s toga *hoću* i ja, a *mora* i moj sin vjeran mu ostati.“

Nu većina je ovih sliepaca ipak sliepa ili su inače sakati; a štovani će mi čitalac valjda ipak nekakov umjetnički patriotizam priznati, kad mu kažem, da sam više od jednoga puta bio u družtvu ovakovih sliepaca, od kojih je jedan bio bez nosa, drugi sakatih nogu, treći imao rak na licu itd., te da sam često ciele dane sjedio uz nje van sela u kojem jarku, pišući njihove pjesme ili izpitujući njihov život, njihov govor i poviest.

Svaki sliepac, bio sliep ili ne, ima vodja, koji ide s njim prosjačeć i pjevajuć pjesme od sela do sela, od sajma do sajma. I gusIaru i vodju visi niz ledja jedna torba ili više njih. Veću torbu za gusle i drugu maljušnu za novce nosi guslar, a vodj nosi druge torbe, kamo se meće jestivo: brašno, kruh, sočivo, slanina, meso i drugo, što dobiva kao milostinju. Svaki sriemski sliepac imade obično malenu dvokolicu sa platnenim krovom, a vozi ju većinom

mršavo kljuse. Njihov voz, koji ne daje samo zaklona za troje čeljadi, nego je i spremnicom hrane, ostaje obično van sela ili u jarku, ili za brežuljkom ili za plotom, u kratko za mjestom, koje je zaklonjeno od vjetra, jer premda sliepci naši pregaraju i kišu i studen i toplinu, gledaju se ipak obraniti vjetra. — Dok guslar i vodj mu selom obilazi i zanatom se svojim bavi, ostaje kod kola diete, (a to je treći u družini), čuva ih i pazi kljuse priskrbljujući mu paše i vode. Kad bi guslar mnogo ubrao, te mu torbe već pune bile, ide do kola svojih, gdje sve iz torba vadi, razredjuje i sprema.

Kod sajmova ili crkvenih zborova (proštenja) skuplja se često 20—30 ovakih sliepaca. Glavni im je sastanak svake godine kod samostana Ravanice u Sriemu. Osim poznatih sljepačkih pjesama: „Daruj rode milostivi“, „O rišćani mila braćo“, „Podarujte, obradujte“, koje se zovu i klanjalicami, jer se guslari pjevajući ih klanjaju, tobož pozdravljajući one, koji mimo prolaze, pjevaju pjesama i junačkih, pobožnih, mitologijskih ili moralnih.

Narod je sliepcem svojim vrlo podaran, tako da malo tko mimo prodje, a da mu ne bi barem novčić bacio u klobuk na zemlju. Začuvši prosjak zveket novca, kad padne, prekida tekst pjesme i darivaocem izriče koju blagoslovnu rieč ili ju dapače izpjeva po melodiji svoje popievke, a za tiem nastavlja prvašnju pjesmu. Pjeva li sliepac pjesmu junačku, i skupi li se oko njega više slušatelja, te daju li mu poslje dopjevane pjesme više novčića, tada izriče onim posebnu pjesmu-zahvalnicu: „Fala brate rišćanine“, „Fala mi ti desna ruko“, „Fala rode milostivi“.[1]

Kad se sumrak spusti, a ponestaje sve više i više ljudi na sajmu, ide guslar u koju krčmu, da se okriepi ili da i ondje što zasluži. Valja naime spomenuti, da guslari osim gore rečenih pjesama znadu i raznih „vragoljastih pjesama“, koje pjevaju u veselu družtvu; kod toga imadu ipak toliko poštenja i stida, da — prije nego li počnu — zaviknu: „Djeco i žene, bježte na stran!“ — Upitaš li sliepca, od koga se je naučio ovoj ili onoj pjesmi, dobiješ (spjevao ju on ili tko drugi) vuhveni odgovor: „vjerujte, nisam ga vidio.“ Pitaš li ga ovako pri vragoljastoj pjesmi, odgovara ti: „grieh ti kažem, ali griešnika ne ću.“ Rečeš li, da je on ili koji drugi sliepac ružan, odgovara; „ne plače sliep, što nije liep, nego što ne vidi bieli sviet.“ Upitaš li ga, pjeva li kadkada i na samu, odgovara ti: „kako ne bih, tà svaki se rišćanin ima bogu moliti.“

[1] Vidi u Vukovoj sbirci sljepačke pjesme br. 218—222.

Takvih mudrih izreka ili poslovica znadu sliepci sijaset. U tom je živom slovniku toliko još sakrivena i neizpitana blaga, da bi ga vriedno bilo do dna proučiti.

Uzrokom, zašto ima upravo u Sriemu toliko sliepaca, jest koje spomenuta irežka pjesnička škola „sljepačka akademija“, koje to, da je velik dio sriemskoga žiteljstva prije izuma ciepljenja boginjâ gubio vid i tim prinudjen bio zaslužiti si kruh guslanjem. Kašnje je doduše jenjala ta bolest, ali ipak ostadoše kod staroga posla potomci onih, kojih djedovi su ga se bili latili, jer Slovjenin rado ostaje pri onom, čim mu se otac bavio. Velik broj sliepaca a razmjerno malen prostor Sriema potiskuje ih na put u susjednu vojnu Krajinu, u Bačku i Banat, u Srbiju i Ugarsku, dapače i u Hrvatsku. Budući da se sliepci kreću uviek istim putem, uredjuju si u tudjini stojna konačišta, nekakva vrst prosjačkih svratišta. Takovo mi poznato svratište sriemskih sliepaca jest u selu Lašćinah kod Zagreba pri seljaku Očiću. Ova se svratišta baš izplaćuju, jer guslar preko nade mnogo troši, budući da im je „otac svratišta“ ne samo gazda nego i posrednik, koji prodaje naprošena njihova jestiva. Guslaru i njegovu konju bilo bi naime pretegotno dopremati kući sve darove *in natura*.

Mnogo je sriemskih sliepaca prilično imućno, imaju kuću i kućište, ženu i djecu. Guslar Tomo Prelić u Slankamenu ima liepu kućicu criepom pokritu, liep vrt, kravâ i svinjâ, orudja i pokućtva toliko, koliko koji imućniji seljak, a dakako i „equipage“u.

Zimi su sliepci većinom kod kuće, bave se malim svojim gospodarstvom i — smišljaju pjesme za buduću ljetnu sezonu, ili uče svojoj umjetnosti mladje sliepce. To pako čine samo oni, koji su u narodu već na glasu te su toliko prigospodarili, da već ne mare, ako znadu i drugi sliepci njihove pjesme i način guslanja. Sliepci, remek-guslari, u kojih traže nauka mladji sliepci, čine s njimi rek bi pravu pogodbu; ovi se bo obvezuju, nositi učitelju svomu dio izprošene milostinje toliko godina, koliko je nauka trajala.

Za poviest naše umjetnosti velikoga je znamenovanja tajni govor sljepački, buduć da u njem ima rieči, koje sižu možda čak u sanskrit. Ovaj se govor, na koji ću se pobliže obazrieti u poviesti gusala, zove obično *gegavačkim jezikom*, te je smjesa srbsko-hrvatskih i starih rieči, neznanih evropskim jezikom. Srbsko-hrvatske rieči nisu hotimice ili slučajno pomiešane, nego naknadjuju samo zaboravljene stare izraze. Sriemski prosjaci, ne manje i žene i djeca im, a i vodji govore ovim jezikom. Za srbsko-hrvatsku knjigu vrlo za-

služni Srbin Vuk Karadžić, koji se je na sve obazrio, što zasieca u naš narod, spominje ovaj govor u svom „srpskom rječniku“ kod rieči „gegavac“, te veli: „Sliepci govore kadšto izmedju sebe, da ih drugi ljudi ne mogu razumjeti, i to se zove *„gegavački jezik“*, ili: *govori gegavački.* Ja sam prije nekoliko godina u Vukovaru pitao jednoga mladoga sliepca za podosta rieči, kako se zovu gegavački, pa mi mnoge nije znao kazati, a koje mi je kazao, evo ih ovdje naznačujem:

erić = bog, nebo;
prošlica = voda, zima;
jarba = trava;
baštunjac = drvo, štap;
palja = hljeb;
zrnija = sol;
miškra = meso;
murivo = sin;
laul = luk;
paljkuš = grah, pasulj;
težnjak = kupus;
urviz = vino;
gotivica = rakija;
gagul = djavo;
vanta = glava, čelo;
risulja = krava;
risuljka = ovca;
zunija = riba;
levat = čovjek;
utento levat = umro čovjek;
levatka = žena;
klindov = sin;
klindovka = djevojka;
klinče = dijete;
zrakavica = oko;
glavica = noga;
mucvanjak = jaje;
redavice = gusle;
redati = prositi;
saglja = torba;
raškav = konj;
raškovica = kobila;
treskavice = kola.
undža = kuća;
undžica = soba;
paverica = vatra;
pavernjak = lonac;
unta = pseto;
risovče = goveče;
vrgodnik = brat;
vrgodnica = sestra;
kevac = otac;
keva = mati;
miskinjav = mali;
razredivati = govoriti;
gljaj gotivno = idi brzo;
plinčiti = plakati;
gotivno redati = moliti.

Sliedeće rieči i fraze, kojih nije Vuk spomenuo, čuo sam ja od sliepaca:

redav[1], rebav[2] = gusle;
redavati = guslati;
davorija = gudalo;
davoriti = guditi;

[1] Po guslaru Tomi Preliću.
[2] Po guslaru Kuzmi Brankoviću.

trekesulje = nakit gudala;
tanjaj mi davorije = daj mi gudala;
oredavice = gajde, dude;
oredivati = u gajde svirati;
baštalo = bubanj, zvono;
redavica = pjesma;
treskavica = kolo, ples (a ne kola);
gotivni levati = junačke ljude;
varza = pop, sveštenik;
kenjaj! = šuti!
paverila ti se undža! = izgorjela ti kuća;
erić ga ubašto! = bog ga ubio!
zdrake mu se izredale! = oči mu izkočile!
gljalo mu klinče pa redalo! = išlo mu diete pa guslalo (prosilo);

Ne ima ni najmanje sumnje, da su guslari bili negda učitelji naroda i poslanici kraljeva, čije bi oni zapoviedi narodu javljali i djela im pjevali. U mnogih se pjesmah narodnih spominju guslari poslanici nebeskimi, proroci, n. pr. u ovoj:

Zapovedi gospod bog
Dvema, trima andjelom:
„O vi moji andjeli,
Tri nebeske vojvode!
Sidjte s neba na zemlju,
Sadelajte guslice
Od suvoga javora,
Pa podjite po svetu
Od božijeg prozora
Od sunčevog iztoka,
Te kušajte sve vjere
I sve redom gradove
Znade l' svaki za boga
I za ime božije.“ —
Pa sidjoše andjeli,
Sidjoš' s neba na zemlju
Sadeljaše guslice
Od suvoga javora,
Pa podjoše po svietu
Kao pčela po cvetu,
Od božijeg prozora
Od sunčevog iztoka,
I kušaju sve vjere
I sve redom gradove itd.

Kao što prije rekoh, da su guslare često mrzili i bojali ih se slovjenski vladaoci, ima i spomena, da su ih milovali i brinuli se za nje. U narodnoj pjesmi „Smrt Kraljevića Marka“ jest ovo mjesto:

Knjigu piše Kraljeviću Marko:
„Kogodj dodje Urvinom planinom
Medju jele studenu bunaru,
Te zateče ondje deli-Marka,
Neka znade, da je mrtav Marko;
Kod Marka su tri ćemera blaga:
Kakva blaga? Sve žuta dukata.
Jedan ću mu ćemer halaliti,
Što će moje tielo zakopati,

Drugi ćemer nek se crkve krase,
Treći ćemer kljastu i *slijepu*,
Nek sliepi po svijetu hode,
Nek pjevaju i spominju Marka".[1]

Nešto o poviesti gusala.

Doista je za čudo, kada se motre zanovietanja povjestnika umjetnosti, da nebi kod jednoga ili drugoga važna pojava spomenuli slovjenskoga naroda. Oni to čine, kao da ne bi nigda bio dopro do njih glas ob ovom velikom i slavnom narodu, te pripisuju (osobito kad dodju do toga, okrstiti diete pravim mu imenom) sad ovomu sad onomu narodu stvari, koji bi do svih inih imao veće pravo. Kod toga pako zaboravljaju, da se Slovjeni, kad je god o njih spomena u povjesti ljudi i država, uviek opisuju kao narod, koji miluje i njeguje pjesmu, instrumentalnu glasbu i ples, te da ne može narodu ni vrieme ni koji mu drago dogodjaji do koriena iztriebiti obćega karaktera i priklonosti njegove. Židovi bijahu još za stanovanja u Egiptu lukavi i spekulativni, Niemci još pod imenom Teutona i Germana politični i umujući, Francezi još Galli zvani okretni i prikloni biranim riečim i djelom — pa tako i danas. Zašto dakle o Slovjenih, koji ljube glasbu kao nikoji ini narod pod nebom, predmnievati, da nisu u starom vieku imali nikakvih glasbala ni teorije glasbe, ili da su od inih naroda dobili sva ona glasbala, koja su im rabila i glasbeno znanje, koje su imali? Ovoj se predpostavci ne protivi samo obće izkustvo, nego i faktum, da se ne može u starijih napjevih slovjenskih dokazati upliv starijih škola,[2] i da je

[1] Dalnji se tekst nalazi u Vukovoj sbirci „srbskih narodnih pjesama" u II. knjizi na str. 439—445.

[2] Grčić Nikephoros Gregoras, koji je bio god. 1326 došao na čelu poslanstva u Srbiju, rugaše se doduše pievu Srba, koga ne razumievaše, ali nam time ipak poda dokaz, da su Srbi imali sasvim inu glasbu, t. j. sasvim ine razmake i ine glasovne načine (Intervallen und Tongeschlechte) nego li Grci, te da srbskoga narodnoga pieva nije odgojila grčka škola. Gregoras piše: „Ibi sacrum pascha moleste quidem et praeter veterem nostram consuetudinem, sed tamen celebravimus. Ibi enim omnis doctrina „rythmi" et sacrae hymnodiae musica pro nugis habentur; quippe quum oppidani barbara fere lingua utantur, et iis sint moribus, qui aratrum et ligonem inprimis deceant. Neque enim sonum edebant, qui etsi semibarbarus, tamen modulatus foret, et aliquis ipse quoque esse censeretur, ut semilydius, et si fas dicere, semiphrygius, sed belluinum plane et montanum sonabant, quo ritu nomades (!) ipsi *canerent;* gregibus suis praeeuntes ad juga et silvas. (I. 231—4). (Crpeno iz Šafařikov „Gesch. der südsl. Lit. V 88—89.)

inim narodom staroga vieka bilo sasvim nepoznato poviše glasbala, osobito gudaljke,[1] koje su Slovjenom rabile već u najranije doba, nadalje, da Slovjeni — bar južni — odbijaju i odbijahu svom dušom glasbala inih naroda. Nam bar nije poznato, da narod bugarski, srbski ili hrvatski rabi psalterij, arfu, cindru, kitaru, inglezki rog ili trubljinu.

Da nedodju dakle povjestnici u nepriliku Slovjenom ustupiti zasluženo mjesto u poviesti umjetnostî, radje su, izpunjujuć prazninu, uvrstili medju stare obrazovane narode izlamska plemena, te im pripisali izum nekih glasbala, premda sami Arapi nazivlju cielo vrieme prije Muhameda „dnevî neznanja". Neki povjestnici umjetnosti pokazaše doduše, da ne vjeruju ovoj sljepariji, ali se nijedan ne usmjeli ogledati se s ovim *općim uvjerenjem iztraživalaca*, pa tako je jedan za drugim mucao ovu tursko-arapsku laž, misleć, da ovako neporemeti mira, da se dovi velika slavlja i da ostade liepo zdrav i čitav. Kiesewetter, koji je toj laži u trag ušao, piše u svom djelu „Die Musik der Araber" (na str. 58): „Nizka obrazovanost Arapa prije njihova druženja s inimi narodi već bi sama mogla dokinuti slutnju o *umjetnih glasbalih* njihovih. Strunjače ne poznavahu u nikakvom obliku, imadjahu samo pastirsku sviralu, možda trstenicu (Haberrohr), pansku zviždaljku (Panspfeife) i neka surova veskala (Schallwerkzeuge), kojih ritmom bi se veselio sin prirode."

Ali ne samo *do* Muhameda, nego još dugo vrieme za njim ne bijaše izlamski narod glasbenim. Zašto? Jerbo mu je vjera glasbu sasma kratila. Danas bi se valjda dalo još nekako protumačiti, što Arapi i Turci ne slušaju onako savjestno kao prije onoga diela korana, koji im brani vino i glasbu, ali je sjegurno, da su se strogo držali zapoviedî proroka svoga Muhameda u vrieme najvećega za nj oduševljenja, te da su za praktičnu glasbu malo ili nimalo marili. „Još sada" — veli Niebuhr u opisu Arabije — „mnije se, da je nedostojno ugledna Turčina ili Arapina umjeti glasbu i ples." Nu uzme li se ipak na um, da se od kojih sto dvjesta godina Turci

---

[2] „Etiopski se zove lira: mesinko. Rieč „sinko" znači, da žice pod prsti zvuče. U Abisiniji *gudalo nije nigda rabilo*, tako da „mesinko" doslovce prevedeno znači glasbalo sa žicami, koje se prsti prebiru." Vidi Joh. Nic. Forkel „Allgemeine Geschichte der Musik" I. 87.

„Grci i Rimljani *ne poznavahu gudaljka*, koje se ne mogu naći na zapadu prije dolazka Arapa (?) u Evropu". Vidi Zamminer „Die Musik und die musikalischen Instrumente", str. 41.

zaisto prilično bave instrumentalnom glasbom, a ovdje ili ondje i pjesmom, ne valja toga pripisati nemaru njihovu za vjeru, nego uredbi haremskoj, gdje je mnogo kršćanskih — osobito mnogo *slovjenskih* žena — milom ili silom zatvoreno. Budući da Turčin, kako je poznato, strastveno ljubi liepi spol, te znade prema njemu vanredno galantnim biti: može se pojmiti, što je ženam u haremu svojem ne samo dozvolio glasbovati, da si vrieme prikrate i tim mu manje povoda ljubomorju pruže, nego što se i sam laća glasbala, ne bi li time dao novih dokaza nježnosti svoje.

Sudac Ebut-Taib Ahmed ben Abdallah el Taberi napisao je knjigu „O pievu i nedozvoljenosti mu“, pak je znao (zaisto ženam si po ćudi) riešiti ovo pitanje tako, da alkoran zabranjuje samo nećudorednu glasbu. — U ostalom glasbovanje i izum glasbala dvojake su stvari. Mislim da je izum glasbala Muhamedovcem isto, što i pripisivanje umjetnih vina ili pak Židovom pripremanje jestiva od krmetine. Tomu, da ovdje mjesto Arapa velim Muhamedovce, uzrok je, što su Arapi i Turci *pred* Muhamedom bili narod surov, ratoboran i razbojnički, ne imajući nikakve kulture, a za umjetnosti mira ni pojimanja ni vremena. Istom podloživši se koranu i utemeljivši veliku državu, ganuše se iz prvašnje divljači i počeše se brinuti za znanje i umienje. Štujući još uviek koranovu zabranu glasbe, pristaše velikom pomnjom uz teoriju glasbenu te ju tako rekuć uočiše u znanost, koju su vrstali u red matematike i filozofije. Ali ne valja zaboraviti, da se je sve to tek onda dogodilo, kad su došli u dodir s obrazovanimi narodi Evrope te preuzeli od njih elemenata obrazovnosti.

Što se pako tiče glasbalâ, imenito gusala, koje se tako rado pišu Arapom u izum, znamo, da je arapski spisatelj El-Farabi, rodjen oko god. 900 našega brojenja, opisao sva glasbala, koja su kod Arapa u porabi; ali ne ima u njega ni spomena kakvoj gudaljci (redavu). Za najljepšega cvieta Arapa, naime za gospodovanja njihova u Španiji, kamo su iz ciele Evrope zvali glave znanosti i umjetnosti, te se ovako ne malo kitili tudjim perjem, možda su i poznavali i sami glasbovali redavom, guslami (ili kako se već zvahu gudaljke one dobe); ali gusala izumili nisu, jer ih je već odavna poznavala ciela Evropa. Više je, nego li samo vjerojatno, da su Arapi primili redav upravo iz ruku Slovjena, kojih je u 9. i 10. vieku bilo čitavih naseobina medju Arapi po Africi, Španiji i Siciliji. Mnogo ih je služilo u tjelesnoj straži kod kalifâ, dapače nekoji od njih biše podignuti i na njihov priestol.

Znajući ovo od poviesti, ne začudih se onim guslam ili redavu, koje je Liwingstone našao u Africi, ili dapače, ja se začudih upoznavši u njih slovjenske gusle.

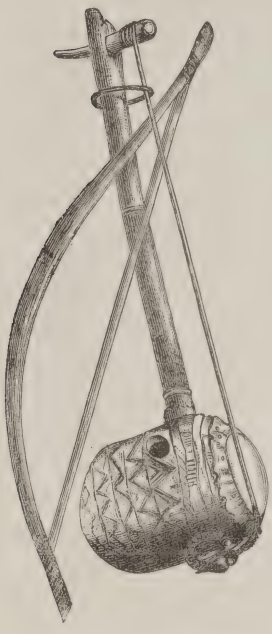

Kako u tom zabrazdiše povjestnici umjetnosti i što sve nagadjahu, pokaži nam ovo mjesto iz „Geschichte der Musik“ (svez. I. str. 475) Dr. Ambrosa. Ovaj piše: „Umienje, previjanjem gudala zatitrati strunami, bijaše starim skroz nepoznato. Ovo se dokazuje ne samo, što ne ima takvih kipova te mjesta u starih pisaca, koja bi amo smjerala, nego i sama narav stvari, naime, što je stari helensko-rimski sviet slabo mario za strunjače hvataljkami. Da uzmogne gudalo koristno rabiti, valja ga previjati samo preko malo struna; a da dostane malo struna, valja iz njih znati hvataljkom mamiti mnogo raznih glasova. Egipćani, kojim je radi njihovih mnogih lûtnjâ i kitara bio taj izum blizu, ne bijahu radi hieratskoga im konservatizma ljudi k tomu, da toliko preustroje glavno glasbalo državno i crkveno; Heleni imahu *liru* glavnim glasbalom, te ju zadržaše s političkoga konservatizma. Tà, kako bi bio bučio Platon proti drhtavomu, uznemirujućemu glasu gusala,[1] on — koji ne može ni da čuje frule ni trigonona! — Rimljani ne cienjahu mnogo glasbe za prvašnje, starinske dobe, a u kasnije doba razkošja budne ona gospodskom pasijom i diletantnim glasbarenjem. Udobnije je naći gotove glasove na glasbalu, nego li ih istom tvoriti; te kao što s istoga razloga medju našimi diletanti ima pri sto glasovirača kojih pet violinista, tako bijaše u Rimu pri stotini, koji su glasbovali na liri ili kitari, jedva petorica, koji bi glasbovali na panduri. Tim se tumači ono, što čovjeka u istinu iznenadjuje, da su se istom Arapi dosjetili previjanjem po lutnjenih žicah tvoriti rebabe t. j. gusle.[2] Duhovit, dosjetliv, prilagodljiv i nemiran ovakov narod búdne mašte, kojega nije vezala nikoja vjerska ili politička usta-

[1] Osobito ako se misle stare gusle poput sadanjih!

[2] Vidi se, da sám dr. Ambros *jedva vjeruje* tomu arapskomu izumu; ele tako mora biti, ma i potrošiv na to sve svoje znanstveno osvjedočenje.

nova, i koji je imao lutnju već mnogo vjekova od egipatskih si susjeda, lako se je u zgodan čas tomu dosjetio.“

Za logikom dra. Ambrosa, kojega valja inače cieniti svim, koji se bavimo glasbenom znanošću, u ovom slučaju ne mogu poći, jer mi se posve ništavom čini tvrdnja, da valja izum gudaljaka samo s toga Arapom pripisati, što su bili narod duhovit, dosjetliv, nevezan za nikoje vjerske ili političke ustanove, te što su od Egipćana imali *lutnju*. Tà, da je izumljanje glasbala spojeno s neodvisnošću i prilagodljivošću naroda kojega, tada bi Cigani, koji nisu nikimi ustanovami sapeti, a dosta dosjetljivi, već bili izumili nebrojeno mnogo glasbala; ali se oni, na žalost, ne mogu ni batom bubnjevim kao svojim izumkom pohvaliti. A k tomu je lutnja glasbalo sa žicami od željeza ili svile, i sasma drugojaka ustroja, nego li su gusle ili redav. Doista, bilo bi to više nego li se „u zgodan čas čemu dosjetiti“, kada bi čovjek žične ili svilne strune izmienio *primitivnijimi* konjskimi, strunam podmetnuo konjić, odbacio hvataljku i krstnice (die Bünde) lutnjine, zgotovio gudalo, te ga smolom namazao i u obće sasma promienio oblik lutnjin. — Ja se uslobodjujem tvrditi, da su gusle sasvim samonikao izumak, koji se je možda slučajno porodio, ali se je u lutnju tako malo ugledao, kao što „verklec“ u glasovir. *Ja mnijem, da je ona gudaljka, od koje potiču sadašnja viola, violin itd. — najme gusle — slovjenskim izumom, a oslanjam se na ove znatne razloge.*

Rieč „gusle“ jest sveslovjenska: starosl. glasi гѫсль, Srbi i Bugari kâžu *гусле*, Hrvati *gusle* (gusla i gusli), Slovenci: *gosle*, Rusi: *гусли*, Poljaci: *guslić* (guinsl, gonsle i guindzba), Česi: *housle*, a lužički Sorbi: *husla*.

Sudaranje ovih rieči kaže, da su Slovjeni već onda poznavali i upotrebljavali ovo glasbalo, kad nisu još bili razlučeni u plemena, već kada su u zajednici stanovali u svojih evropskih prasielih. Jan E. Vocel reče 12. prosinca god. 1864 u kr. českom družtvu znanosti u Pragu u nekom čitanju ovako: „Šafařik je dokazao, da su Slovjeni, narod indoevropskoga roda, imali siela svoja medju Karpatami, crnim i baltijskim morem, te da su u 5., 6. i 7. vieku, prodirući pojedina plemena iz one domovine svoje na zapad i jug, posjeli zemlju do utoka Labe u sjeverno more, do Sale i Šumave, pa od tirolskih klanaca daleko zasegli u ilirski trokut. Promotrimo li družtvene, političke i teritorijalne odnošaje one pradobe pak i srednjega vieka, prinudjeni smo priznati, da u ono vrieme nije moglo biti nikakova neposredna véza sviesti o zajedničkom porietlu medju raz-

nimi slovjenskimi plemeni, razštrkanimi po dalekih krajevih, t. j. nikakova družtvena dotika medju Rusi i Česi, Poljaci i Bugari, Korutanci i Polabljani. Ne možemo dakle nikako pomisliti, da bi 8., 9. ili 10. vieka, prostorom toli udaljena plemena bila viećala, kako bi zajedničkim sporazumkom uglavila nazove onih stvari i pojmova, koje bi bilo ovo ili ono slovjensko pleme upoznalo. To najbolje znadu austrijski Slovjeni, koli je težko uglaviti takvih zajedničkih nazova još danas, kada nam takov posao svâdja olakšava narasla obrazovanost i napredni duh znanosti. To nas pako ovlašćuje reći, da nazivi stvarî i pojmovâ, jednakih u svih slovjenskih narječjih, potiču iz one dobe, kada su Slovjeni živjeli u zajedničkoj domovini, te da su ih po tom rabili već prije, nego li se pojedina plemena odciepiše od svoga debla.“[1]

Po ovih Vocelovih riečih možemo izum gusala staviti ako ne već u raniji viek, a ono bar u treći ili najkasnije u četvrti poslije Isusa.

Da su gusle izumljene u Evropi, a da nisu ovamo doniete iz starih azijskih siela[2], svjedoči nam do volje sanskrit i litavština. Sanskritska bo literatura ne spominje nigdje kakve gudaljke, dočim ne samo kaže imena glasbalom, rabljenim u staroj Indiji, nego ih često i opisuje vrlo na tanko i pomno. Po kazivanju Gerberovu spominje i razpravlja knjiga „Soma“ ili „Ragavibhode“ ova glasbala: Vina, Udukai, Naguar, Karna, Otou, Nagassaran, Cojel, Turti, Matalan, Tal, Basarèe, Tumeri, Buri, Tutare, Combuo i Tare. Vina da je bila glasbalo sa žicami (lira, arfa ili što takova), a ini strojevi sviraljke, udaraljke i zvona.

Isto tako ne ima u litavštini ni jedne rieči poput „gusala“ ili „redava“. Da su gusle bile izumljene u Indiji, to bi ih zaisto poznavali Litavci, koji su u pradomovini bili istoga roda sa Slovjeni, te došli u Evropu najkasnije, dakle poslije Slovjena. Ali ih oni nisu poznavali, pa samo za ina glasbala, najpače za sviraljke i uda-

[1] Vidi k tomu Vocelovo djelo „Pravěk zeme Českе“.

[2] Seoba Slovjena iz Azije, koji su u Evropu došli bez dvojbe kasnije od Germana, bi po prilici u 7. ili 8. vieku prije Isusa. Sravni Schlegelovo „Sprache und Weisheit der Inder“ Heidelberg. 1803 str. 1.

„Doba, kad su Slovjeni sjeli u Evropu, jest peti viek prije Isusa, premda svi znaci vele, da je to bilo dosta vremena prije sjednuća Skita i Sarmata na obale Ponta i bližnje sjeverne krajeve. Ali do ikoliko znatne naseobe prošlo je svakako više vjekova, a ovo nam ponešto tumači gonetku, kako to, da su se Slovjeni izmedju svih azijskih naroda najkasnije pojavili na pozorištu poviesti.“ Dr. Gregor Krek: „Einleitung in die slav. Literaturgeschichte.“ 1. str. 39. Gradac. 1874.

raljke imali izraza, što je sasma prirodno, budući da su im ova glasbala mogla biti znana još iz Indije.[1] Kasnije uporaviše Litavci doduše nekoje rieči jezika svoga za gusle, n. pr. „Kaklás“: vrat gusalski (inače vrat čovječji); „kilpa“, „kilpinnis“: gudalo (inače luk za strjelice), „tetiwá“: tetiva gudalova; „itaisau“: strune naviti, glasbalo ugoditi (inače: urediti, prirediti, jelo pripraviti) itd., ili uzajmiše nekoje slovjenske rieči n. pr. „smuk“: gudalo od strsl. смъкъ, „strúna“: struna od starosl. струна, od čega nastadoše rieči „smuikas“: gusle; „smuikżaislis“: guslanje; „strunomis żaisti, ant strunû skambinti“: glasbovati na strunači itd.[2]

Da ne smatram sada spomenutih litavskih rieči, najpače „smuk“ i „smuikas“ izvornimi litavskimi, nego slovjenskimi, uzrokom je to, što nijedna starija ni novija narodna pjesma litavska ne spominje ni gudala, ni gusala, ni guslara („smuk, smuikas, smukżaidis“), a to bi svakako bilo, da su gusle t. j. „smuikas“ bile ikada narodnim glasbalom litavskim. Pa kao što Slovjeni samo ono spominju u pjesmah svojih, što im se je uz dušu privilo, a odmiču pomno sve tudje, bilo to još toli neobično ili koristno (n. pr. željeznicu, brzojav), tako će biti i u Litavaca; jer i oni čuvaju poput Slovjena cielu svoju tradiciju u pjesmah narodnih, koje su s toga najvjerniji izvor za prošlost obiju ovih naroda. Zaisto nije bez značenja, a još manje samo slučaj, da litavska rieč „dainâ“ znači i pjesmu narodnu i zakon.

---

[1] U litavskih se narodnih pjesamah često spominju sviraljke i udaraljke, n. p. u pjesmi „Wilko swodba“ (Vukova svadba), ili u pjesmi „Negreits i kárajóti“ (Skanjuje se u boj pojahati):

„Gándras kankliáwo,	=	Roda arfuje,
Lokys trimitáwo,	=	Medjed trubi,
O wilkélis	=	A vuk
Linksmas ésąs	=	Veseo
Wesis oszka szókti.“	=	Pleše s kozom.

„O kàd àsz issjósu, i waiska stóti,	=	A ja kada podjem tamo k vojsci,
Kàs manę paiidės, kàs mane palinksmis?	=	Tko će me pratit, tko li me tješit?
Skaistus bubnáczei, tie tawę palidės;	=	Glasoviti bubnji, ti će me pratit,
Wário trimitaczei, tie tawę palinksmis.	=	Gvozdene trublje te će me tješit.

(Crpeno iz L. J. Rhesa „Dainos“ ili litavske pjesme, Königsberg 1825. Novo izdanje 1843, str. 76, 79.)

[2] Vidi Miklošić „Die Wurzeln des Altslowenischen“ XIII razred, str. 18. i Nesselmann „Wörterbuh der lithauischen Sprache.„

Ravanastron i redav, ili kako se ovaj i drugčije zove: rebab, rebeb, rebek (Hammerpurgstall i Kiesewetter pišu i „revav“ i „redav“), koje se još i dan danas vidja po Indiji te je ovakova oblika, po misli svih historika umjetnosti nije indijskim glasbalom,

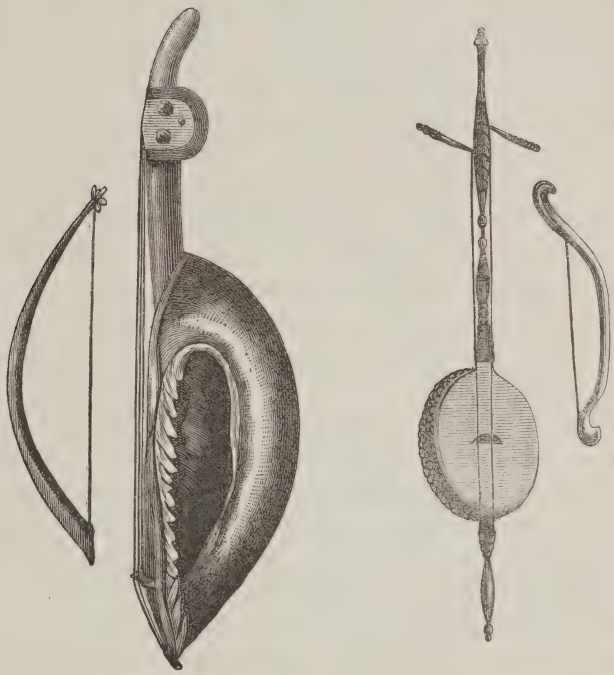

nego je tudjim, koje su u Indiju donieli zapadni narodi Azije (tu se dakako misle Arapi!)[1] Ja sa svoje strane ne pristajem uz ovo mnienje, uvjeren, da je redav došao u Indiju *iz Evrope.* Ovaj je put doduše proti toku ine kulture, ali se glasbalu višega reda može ovakov put doista vjerovati. Dr. Ambros veli u I. svezku svoje

[1] „Izim „Vine“ nalazimo u Indiji još dva glasbala: neka vrst četverostrune lutnje i jednostrunu gudaljku „Ravanastron“, koji gude pandoroni, vrst pustinjaka—skitalaca. Po svoj prilici oba glasbala nisu čisto indijska, nego unešena od azijskih naroda na zapadu. Na Javi nalazimo rebab, dvostruno glasbalo, po kojem se vije gudalom, te koje će nas na našem putu starim svietom pratiti do dalekoga zapada. Ovo čudno glasbalo, od kojega potiče viola, violin, jednom rieči sve gudaljke našega orkestra, *čini se* arapskoga (!) porietla, i da se je iz ove zemlje razišlo na istok i zapad.“ Vidi Friedr. Zamminer „Die Musik und die musikal. Instrumente“ str. 379.

poviesti glasbe (str. 113): „Sjetimo li se, da je „eud“ kao „laudo“ dopro u Spaniju a kao „biwa“ do Japana, valja nam se u istinu čuditi dalekomu širenju ovoga glasbala na zapad i iztok.“

Uzmemo li inače, da je redav izumljen tek onda u Indiji, kada su Slovjeni i Litavci bili već došli u Evropu, to se jedva može pomisliti, da je naš guslar saznao novo indijsko tobož ime „redav“, kojim zove gusle u tajnom si govoru. Ali ako i to dopustimo i prihvatimo, da je redav došao našemu guslaru izravno iz Indije, onda zaisto ne može biti to, da bi ga bio mogao inim Slovjenom predati. A Rusi, Poljaci i Česi znadu dobro, što znači rieč „redav“, a znadu i to glasbalo, ako ga i ne zovu upravo „redav“ ili „rebav“, nego „redova“ ili „rebeka“,[1] koje su modifikacije jednake sa „gusle, gosel, guinzl i housle“. Slovjeni su rieč „redav“ ili „rebab“ upravo tako izvili iz staroga indijskoga koriena „rhab“, kao što „svirala“ iz „svar“, „bubanj“ iz „bub“, „domra“ iz „dham“ itd.

Isti je odnošaj s trećim sveslovjenskim imenom ovoga glasbala, najme rječju „gega“ (ruski: „гуига“, poljski „genga“), jer je i ovo svim Slovjenom poznato, a potiče od slovjenskoga naziva za glasove „ge“ i „ga“, čim su stari Slovjeni zvali četvrti i šesti stupanj ljestvice (brojeći od ozgor dolje). Stari nazovi glasova slovjenske skale, koje je možda izmislio apostol slovjenski Method, ili ih je narod već prije znao, te o kojih ću u inom odjelu ove radnje na tanje govoriti, jesu: pa, ni, zo, ge (ke), di, ga, vu, (= c, h, a, g, f, e, d). Ovi nazivi glasova, pa i stari kajdopis (Notenschrift) slovjenski sačuvao se je i za praksu do danas u Bugarskoj.

U rieči „gega“ nalazimo ne samo pravu ugodbu onih dviju struna ovoga glasbala, nego i izvor njemačke rieči „Geige“. Poljak Albert Sowinski veli o tom ovo: „Le violin s' appelait autrefois *guiga* en langue slave, du mot *genga*, qui passa ensuite dans le langue allemande; le nom de „Geige“ n'a pas d' autre origine.“[2] Tumačenjem reči „Geige“ namučiše se Niemci do zla boga. U Wigandovu „Wörterb. der deutschen Synonimen“ izvodi se „Geige“ od staroskandinavske rieči „geiga“ (drhtati), ili od „gigel“ (trzanje ovamo pak onamo). Dr. Ambros umuje: „Gigue ist vielleicht das Stamm-

[1] „Rebeka“ (Rebeque.) Cet instrument avait trois cordes; on le tenait sous le menton et l'on en jouait avec l'archet. Il avait la forme d'un petit violoncelle“. Albert Sowinski „Les Musiciens Polonais et Slaves.“ Paris 1857. pag. 50.

[2] Vidi u istom djelu stranu 51.

wort unserer Geige (giga), etwa benannt nach ihrer Form, welche an Schenkel und Bein einer Ziege oder eines Hammels (gigue, gigot) mahnte.“ (Musikgesch. II, pag. 237.)

U nekih južnoslovjenskih krajevih, n. pr. u Dalmaciji, ne znadu sada, što upravo znači rieč „gega“, pa tumače obično: „krilom“ (Schoss), a „gegavac“: lienim hodaocem.[1] U prenešenom smislu znači nešto ovo tumačenje, budući da se gega zbilja drži u krilu, a što gegavci u istinu nemarno i lieno hodaju. Ali da je glagolni substantiv u početku drugo značio, ne lieno hodanje, nego zvučenje, glasbovanje, veli nam staroslovjenština. Miklošićev „lexicon palaeoslovenicum“ kaže: гѫгнати, murmurare, mussitare; гѫгнаниѥ γογγισμός, mussitatio; гѫгникъ, гѫгникъ, murmurans, *slov.* gôgnjati, sanskr. gundž, murmurare *grč.* γογγύζειν.

Ini slovjenski nazovi gusala biše polag protegâ, strunâ, vrsti glasa ili raznih poraba gusala tek onda specijalizovani, kada su se bili Slovjeni razišli po Evropi i našli nove postojbine u Panoniji, Iliriji, Poljskoj, Českoj, Lužici itd.

Osim spomenutih slov. nazova gusala znadem još ove: srbskohrvatski: egeda (egede), vijalo, bajs; ruski: гудок, домра, скрипка; poljski: skrzypcé; češki: houdok; lužičkosrbski: serska husla.

Da rečem nešto i ob ovih posebnostih, spominjem, da naš narod rječju „egede“ uviek razumieva njemačke gusle ili bolje veleć talijanski „violin“,[2] i da je kasnije mjesto „egeda“ došla u porabu rieč „egede“, jer su južni Slovjeni vikli nazove glasbalske rabiti samo u pluralu. U početku zvale su se i gusle možda „gusla“, jer ovaj oblik još i sada rabi po hrv. primorju, ali budući da druga glasbala rabe ponajviše samo u pluralu, n. pr. gajde, dude, diple, dvojnice, počne se i gusla i egeda zvati guslami i egedami. Koli su kasno došle gusle k Magjarom, vidi se po tom, što nisu pomagjarili staroga imena „gusle“, „gega“, „redav“, nego novo „egede“, te nazvali „hegedü“. Zašto naš narod razumieva egedom baš njemačke gusle, tumači se tim, što su Niemci, prisvojivši slovjensku gegu, bitno ju promienili (ili bar zaslieplјivali Slovjene, da su to oni učinili), napevši na nju mjesto dviju struna četiri, te pojedine strune nazvali ne slovkami „ge—ga“, već slovî. S toga bih lako povjerovao, da ime „egeda“ nije ništa drugo, nego spoj od četiri njemačka na-

[1] Vidi Vuk Karadžić „Српски рјечник“.

[2] еге̏де, еге̏да, f. pl., die deutsche Geige, fides germanicae; **еге̏душ** m. Violinspieler.“ Vuk.

zova za strune e—g—d—a u jednu rieč. Jesu li stare njemačke gusle bile ugodjene u e—g—d—a, ne mogoh do sada naći; ali se znade, da nisu uviek i svagdje bile gusle poput sadanjega violina ugodjene u kvintah (g—d—a —e). Jer ne samo da su Slovjeni različito ugadjali svoje gusle, nego se u tom i razlikovahu i njemački i romanski virtuozi violina. Hrvat Trtić (koji se je kasnije, dostavši se velike slave, zvao Tartini) ugadjaše si gusle u: a—d—a —e, Lolli u: d—d—a—e, Barabello u: a—d—fis—cis, Bailot u: fis—d—a—e, Winter u: f—d—a—e itd.

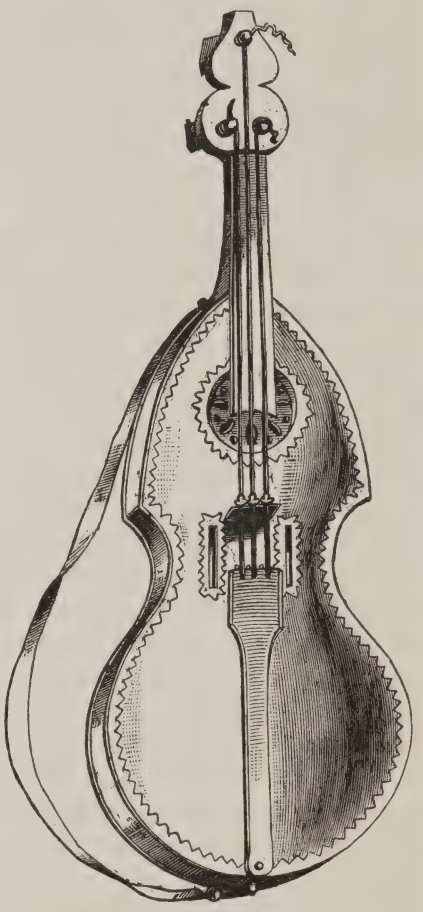

O najsavršenijih guslah južnih Slovjena, o vijalu, zvanom i primorska gusla, govorit ću u bližnjem članku.

Hrvati, osobito žitelji zagrebačke županije, rabe violoncel sa tri strune, ugodjene u kvartah, te ga nazvaše po talijanskoj rieči: basso, „bajsom“. Valjda je narod zaboravio stari slovjenski nazov „gudok, guda“, ili pritišten njemštinom uzeo i prekrojio sakatu njemačko-talijansku rieč „Basettl“. Hrvatskomu violončelu (bajsu) sasma nalike gusle imadu osim Rusa i Čeha (гудок, houdok) i lužički Srbi,[1] koji ih zovu „serska husla“, te je ovakova oblika. (Gledaj sliku).

Smoler opisuje to glasbalo u djelu "Próznicki serskego ludu“ (svezak I., str. 219) ovako:

[1] I Litavci imadu nalike gude, koje zovu „birbininke“; i u Bosni i dalje u Turskoj možeš ih naći; Turci ih zovu: ajahli keman. Slika ovih slovjensko-turskih guda nalazi se u „Allgemeine Leipziger Musik-Zeitung“ od godine 1826.

„Serska je husla s vratom i glavom duga dvie renske stope. Dno varjače od hrastovine otanko je i sasma plosnato, naprotiv pokrov od javorovine visoko je sveden i ima tri glasice. Strane od hrastovine znatno su zaobljene, Hvataljka i glava, kao i zapinjača su od javorovine. Kobilica (mužik) razmjerno je visoka, tako da su od hvataljke nešto odaljene one tri strune, koje nisu kao kod obična violina pripete na obijuh stranah, nego na čekrcih pod njom namještenih, a ugodjene su u: d—a—e. Gudalo „smók", kojim se vije po tom glasbalu, dugo je kao i husla, napeto strunami konjskimi i jako kao gudalo violoncela. Zvuk serske husle oštar je i prodiran."

O domri i s krzypcih pozivljem se tim radje na jednoga ruskoga i jednoga poljskoga pisca, što se ne mogu pohvaliti, da bih bio talenta, u naše doba toli obradjena, da pripovieda o stvari, koje ni sam ne poznaje.

Rus Atanasiev piše: „G. Makucki nazvanie muzikalnago instrumenta „Domra" (d'mra), proizvodit od sanskr. „dham", litovski „dumъti" (dumju), drevno-slavjanski „duti" (d'mu). Poljskija skazki razkazivajut o gusljah-samograjah, i to izdajut čudnije zvuki „že v calim dworze zdrowi w skoczny taniec poszli, chorzy wnet pozdrowieli, smutni śmiat' sie zaczeli." V Miniaturjah srednjovjekovih rukopisej car David izobražaetsja igrajušćim pered grobom Spasitelja, dabi zvukami muziki probudit jego iz mrtvih".[1]

Sovinski veli u „Les musiciens Polonais et Slaves" na strani 50: „Skrzypcé (Violon). Le nom de cet instrument, en langue polonaise, vient du crissement (skrzyp)[2] expresssion qui indique un son désagréable à l' oreille, mais que l' art parvient à rendre séduisant et enchanteur. L'artiste qui joue du violon, comme celui qui joue de la flûte, ne font qu' imiter la voix humaine, sans en égaler le charme. Le violon fut connu dans l' antiquité; on represente Apollon, sur de vieilles médailles, jouant d' un instrument à trois cordes qui resemble au violon. (?) La forme rapelle celle de la lyra „mais d' une lyre perfectionnée, qui joint à l' avantage de prolonger le son, la richesse des modulations, que la lyre ne possédait pas".

---

[1] A. Атанасіевъ „Поэтическія Воззрѣнія Славянъ"; Москва 1866, том III, паг. 784.

[2] U Hrvata i Srba znači „škripiti" ono što njem. „knarren, knirschen"; škripka ili škripaljka bila bi po tom ono, što njem, „Knarre" t. j. veskalo koje daje od sebe škripeći zvuk. U nekih se priedjelih Hrvatske zove cindra (Zither) i skripica ili skripka.

Valja nam ovdje napomenuti još dvie odlike (suvrsti) gusala: „lyra rustica“ (lyra pagana) i „kobza“ (zvana i „bandoska“). Ni jednoga ni drugoga glasbala ne poznaju južni Slovjeni, ali je znadu Česi. Lyra, česki „kolovratek“ (njem. Leier), nalika je dolnjemu dielu „viole d' amour“-a, u čijih stranah ima 10—12 tipaka (Tasten, Claves), po kojih se prebire ljevicom. Na kolovratku su napete četiri crievnice (crievne strune, Darmsaiten), koje se stavlja ju u titranje ne gudalom nego drvenim kotačem, komu je rub kolofonijem namazan. Od vrćenja toga kotača dobi glasbalo ime „kolovratek“.

Kobza ili bandoska, glasbalo samo u Českoj poznato, jest običan vrč napunjen s vodom. O količini ulite vode visi sitnoća ili krupnoća glasa. Preko zjala napne se komad kože, kojoj se na sredinu metne nekoliko konjskih struna. Ove se strune vuku zamočenim prstom amo tamo, kad se hoće izmamiti toj „kobzi“ glas, koji je violoncelu nalik.[1]

Ako i nije kobza guslami, ipak to nešto znači, što ju je Comenius (Jan. Ling. c. LXXVII.) uvrstio medju gudaljke. S toga nisam ni ja smio te dvie pavrsti mimoići.

Gudalo gusalsko ne imadjaše u staro doba posebna imena; Slovjenom se činjahu gusle i gudalo tako nerastavnimi, da bi tek oboje činilo jedno glasbalo. Razna imena, kojimi se zove gudalo u slovjenskih narječjih, čeda su one dobe, kada bijahu Slovjeni već razlučeni u razna plemena. U starom jeziku panonskih Slovjena zvaše se gudalo брѧцало ili лук (лучац), u Rusa: смык, смычокъ, u Poljaka: smyk, smyczek, u Čeha: smyčec, u lužičkih Srba: smók, u Slovenaca: lok; u Hrvata i Srba: gudalo (gudilo, lučac, vijalo). Starim dakle piscem stranih naroda bijaše ne malo neprilično, prozvati gusle ili gudalo u svojem jeziku; nazvaše ih sada „cithara“, „lyra“, sad „pandora“ „crouth“, „fides“, a gudalo sad „tympanum“, „organum“, sad „pulsatio“, „vielle“, „fiedel“, „machina“, „arcu“ itd.

Znam, da bi se ovdje lako moglo zapitati: jesu li te ondašnje gusle bile upravo gudaljka, a ne možda kitara ili lutnja? — Tu sumnju mogu dokinuti ovimi pozitivnimi viestmi. U pentikostaru slovjensko-iztočne crkve jest u duhovnoj pjesmi mjesto, odkuda se jasno vidi, da se riečju „брѧцало“ ne može razumjeti ino do gudala.[2] Pjesma je od Jovana Damaskina, a bila je, kako većina učenjaka

[1] Vidi Dlabacz „Etwas über die musikal. Instrumente der alten Slaven.“ svez. 7. str. 98.

[2] Inače znači „brencalo“ obično bat sa zvona (Glockenschwengel), dakle i ovdje stroj, kojim se zvukovi mame iz zvučna tiela.

mnije, prevedena u slovjenski od apostola Cirila. „По восстаніи христе еже ѿ гроба, и еже къ висотѣ небесной божественомъ вознесеніи боговидцем. славу твою низпослалъ еси щедре, духа праваго обновивьт ученикоюмъ, тѣмже яко гуслъ мусикійскаа всѣмъ удасниса божественнимъ брацаломъ тайно спасе глашенія и смотреніе твое“.

Tomu još i ovi svjedoci:

a) Glagolita Clozianus cod. membr. iz 10. vieka (na sviet izdan od B. Kopitara, Beč 1836): „Брецаниешь гоусли“ (Брацаніе = strepitus).

b) Krmčaja, cod. membr. od god. 1262: „гоусти лоучьцемь“ (гоусти, nsl. gôsti, gôdem, serb. gudjeti, pol. gąść = cithara canere). „смычькъ или гоудьць“ — гоудьць ієсть смычькь, иже гоудеть лоучьцемь“.

c) Homiliae variorum, cod. membr. iz 13. vieka (vidi „Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften 10. 197): „Брацати вь гоусли“ (Брацати = sonum edere).

d) Život svetoga Save, napisao Domentijan, iz 13. vieka (izdao Daničić god. 1860): „Брецаніемъ гоусли“.

e) Chronicon, cod. membr. od g. 1377 (russ. bibliothecae publicae petropolitanae): „Бряздати даѫщамъ гоуслемъ“ (Бряздати = sonare).

f) Ephraem Syrus codd. saec. XIV. et XV. (Vostokov): „Брязнеть къ гоусли“ — „да вь прьси мою брекнеть гласом веселиа“ (брязнеть = sonare).

g) Patericum, cod. membr. iz 14. vieka (serb. bibliothecae palatinae vindobonensis XLII): „Брацало“ = tympanum, organum.[1]

Mnienje, koje prije izrekoh, da se je izum gusala slučio ako ne prije a ono svakako u 4. vieku, ne bi možda uza sve dokaze vjerojatnosti i jezikoslovja moglo njemačke historike umjetnosti odvratiti od vjere, da su gusle iliti rebab u 10. ili 11. vieku[2]) doniete u Francezku i Njemačku tobož iz orienta (arapskoga), kad ne bih mogao proti toj vjeri staviti starije i to pozitivne pismene viesti. Ja si sa svoje strane mogu tu oporost ne samo protumačiti nego ju i opro-

---

[1] Vidi Fr. Miklošića „Lexicon Palacoslovenico-graeco-latinum“, (Beč 1862—1865,) rieči: брацаніе, брацати, бряздати, брацало, гѫсти, смычькь.

[1] Zamminer piše u svom djelu „Die Musik und die musikal. Instr.“ na str. 42: „Nije nam pošlo za rukom dobiti nepobitnih dokaza o porabi rebaba iz ranije dobe, nego li je 11. viek, kada se je, kako znamo, počela južna Evropa češće doticati s istokom“.

stiti; protumačiti, jer su Arapi bili u 10. i 11. vieku zbilja zatočnici umjetnosti i znanosti; oprostiti, jer je prije bilo težko doprieti do slovjenskih pismenih izvora, a stariji se historici umjetnosti nisu brinuli potražiti ih i proučavati. K tomu se valja i na to obazrieti, da su ljudi imali prije nevaljale geografijske pojmove o slavenskom jugu,[1] te istokom zvali i Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu, Srbiju itd., ili ih zamienjali drugimi zemljami. Strani vojaci i hodočastnici, koji su bez dvojbe imali još manje geografijskog i etnografiijskog znanja nego li stari pisci, našavši gusle u Panoniji, mogli su s neznanja lako reći, da su redav donieli iz istoka, te slovjenski jezik smatrati arapskim a slovjensku nošnju turskom. Ali već V. Galilei u djelu „Dialogo della Musica antiqua e moderna" (Fiorenza 1581 str. 136) pokazuje, da i on mnije, da gusle (violino) iz Panonije potiču: — „fu portato à noi questo nobillissimo strumento da Pannoni".

Ja pako odlučno pobijam namišljaj, da bi Arapi bili izumili gusle, premda je istina, da su ih oni najdalje razširili, a ne mogu propustiti, da ne bih ovdje još jednom primietio, da su Arapi bili pred Muhamedom duševno mrtav narod. Tek 50—60 godina poslje smrti proroka svoga (g. 632) obuze i njih viša duševna pregnja. Prvo gi-

---

[1] *a)* Pripravljajuć car Friedrik I. god. 1188 veliku krstašku vojnu u Palestinu, pošalje Nemanja srbske poslanike u Njemačku k državnomu saboru u Eger, i ponudi caru uza znakove veselja, što će ga moći vidjeti i i s njim govoriti, ne samo slobodan prolaz Srbijom, nego i najbolji si grad za odmor. To poslanstvo porodi veselo čudjenje. Nu, premda je već sto godina više hodočastnika u istok hodilo Srbijom, ipak poznavahu Niemci ovu zemlju tek imenom, te mišljahu, da je negdje medju Rusijom i Ugarskom." (P. Šafařik „Südslav. Literatur-Geschichte" V. str. 64.)

b) „Francezki pukovnik Vialla de Sommiers proputova na zapovied Napoleonovu I. cielom Crnom Gorom, pa uprav nakanom upoznati narod i zemlju. Bijaše sa Crnogorci kod jela, pila i razgovora, a ipak mišljaše kod toga uviek, da su to Grci, a jezik njihov da je grčki." (P. Šafařik „Ueber die Abkunft der Slaven" Budim 1828, str. 64.)

c) Koli se u čudu nadjoše u Njemačkoj, dapače u samom Beču, kad čuše god. 1869 (!) o nekakvoj „Boci".

d) Lipsijska „Illustrirte Zeitung" donie u broju 1267 kratak vjekopis naše pjevačice Matilde Malingerove, gdje možeš naći ovaj komični pasus: „M. Malinger ist die Tochter des Musikprofessors Mallinger zu Agram, und wuchs in der von Deutschland wenig gekannten, (uza sve željeznice!) so malerisch schön am Fusse des waldigen Szelma-Gebirges und an den *trüben Fluten der Krapina* (?) *gelegenen Haupstadt* des Königreichs Kroatien still und friedlich auf."

Takovih slučajevah mogao bih još mnogo nabrojiti, nu neka bude dosta ovo.

banje njezino bijaše osvajalački duh; oni stupe na pozorište svieta narodom ratovnim, a početkom osmoga vieka širila im se vlast od Lisabona do Indije, od indijskog oceana do Samarkanda. Ali je svakomu jasno, da za vrieme njihova ratna zanosa nemogahu uspievati mirne umjetnosti, ni cvasti bilje duha. Tek druženje s obrazovanimi narodi ublaži sirovi im duh, a istom za vlade Abasovaca (750—800) probudi se u njih mar za znanosti. Da ne ima dakle obstanku gusala kod Slovjena viesti iz starije od ove dobe, ne bi možda sasvim uspjela filologijska dedukcija; ali mi ih imamo, ako i ne potiču od Slovjena. Jer stari Slovjeni, premda vješti pismu i raznom umienju,[1] nisu ni s daleka tako rado pisarili kao Romani i Germani. Jedino, radi čega bih se imao na svoje uzdanike požaliti jest to, što uza svu učenost i drugčiju pouzdanost, ne mogoše ime našega glasbala točno izraziti u svojem jeziku; ali kako se može vidjeti po kasnijih viestih, koje sasma jasno pokazuju, da govore o guslah, ova je gudaljka i ovdje nazvana većinom „cithara“, „lira“, „timpani“, „shizan“[2] itd. Da ono, što su stari „cythara“ ili "lyra“ zvali, ne može biti ni citarom ni lirom, vidi se po tom, što kod Slovjena ne ima ni najmanjega traga kakvoj citari ili liri, a bogme se Slovjeni nikada ne iznevjeriše svojim tradicijam. Ja s toga ne mogu povladiti Budinskomu, koji misli, da je ciela pojezija i glasba naroda slovjenskoga tek odjekom grčke, te da je od Grka baštinom sve što Slovjeni u ovih umjetnostih imaju.[3] Kao što ini narodi

---

[1] „Cielo vrieme obće tame i barbarstva obskrbljahu Slovjeni sjever evropski prirodninami i umjetninami Grčke, Azije itd. Prve polovine VII. vieka bijahu nekoja slovjenska plemena tolika ugleda, da su ih Grci vrstali medju obrazovane i takove narode, koji su imali svoje pismo i razna znanja“ (Šafařik).

[2] Glarean opisuje u svom djelu „Dodecachordi“ (knjiga I. glava 17. str. 49) izašlom god. 1547 glasbalo, koje zove „tympani shizan“ . . . . „arcu, quo Lyrae Chordas hodie equinis fetis, pice illitis, radunt verius quam verberant, pulsatur aut verritur potius.“ (Uzeto iz Leopolda Mozartova „Gründliche Violinschule. Augsburg 1770. pag. 19). — No, valjda će bar to biti gudalo sa konjskimi strunami, smolom namazano, a glasbalo guslami? A ipak nije ni tu nadjeno pravo ime.

[3] „Ako stanemo razbirati potanko život južnih Slavenah, to možemo opaziti, da je njihov nutarnji život, pače isti običaji i izrazi života vanjskoga, u velikoj srodnosti sa životom starih Grkah; ili da bolje kažem, upliv starih Grkah preko riekah i planinah uticao je u Slavene, stanujuće na daleko od njih na sjeveru, i da se duh Grkah, presadivši se u staro doba u narod slavenski, danas odziva u njihovu načinu mišljenja i u svakom duševnom

tako spjevahu i Slovjeni svoje junake već onda, kad Grka ni ne poznavahu. Grčki narod bijaše doista obrazovan, ali otcem slovjenskoga ne bijaše, a mi bi ga previše počastili, kad bismo rekli, da je Slovjene odgojio.

Grčki pisac Theophylaktos veli u V. knjizi, 2. glavi „chronike", da je za cara Mauricija, kad je ovaj godine 592 pripravljao vojnu na Avare, uhvatila carska tjelesna straža tri Slovjenina, koji nisu nosili uza se nikakova oružja, nego samo gusle („citharas"). Na upit Mauricijev, od koga li su naroda, iz koje li zemlje, i zašto obilaze rimskimi mjesti, odgovoriše, da su Slovjeni, da stanuju uza sjeverni Ocean . . . . i da se bave samo glasbom, jer da ne ima željeza u njihovoj zemlji, te da s toga ne znadu baratati oružjem, da živu u miru i pokoju i pjevaju uz gusle, ne znajući trubiti u trublju." — Vjeran latinski prevod toga mjesta iz ove kronike glasi ovako:

„Cum Mauritius bellum adversus Avares apparatum in Thraciam profectus esset (a. 592): viri tres Sclaveni genere, nec ullo genere armorum praediti, tantum modo citharas (κίθαρα) gestantes, a satellitibus imperatoris capiuntur. Quaerit ex iis imperator: qua gente oriundi, qua regione, quibus de campis romana loca obeant? Respondent se Sclavos esse, ad oceanum occidentalem habere sedes; chaganum eo legatos ad colligenda auxilia cum muneribus multis ad principes gentis misisse; principes muneribus susceptis auxilia recusasse affirmantes itinerum longitudinem sibi onerosam ac molestam esse, et se, qui modo capti sint, ad chaganum missos, ut re ipsa illi respondeant; menses quindecim in itinere peragendo consumpsisse; chaganum, legis legatorum immemorem, eorum reditum consulto impedire; audisse, Romanos potentia et humanitate summam, quod dicere liceat, adeptos claritudinem; opportunitatem proinde arripuisse et in Thraciam revertisse; citharam porro curare quod arma tractare nesciant, quando quidem ipsorum regio ferro careat; unde extra seditiones in tumultu in pace ac tranquillitate aevum degerat; lyris canere, cum tubis circumstrepere non didicerint; bellum enim ignorantibus optabiliorem autum-

---

pojavu, što će svaki uviditi, koji je zavirio u nutarnjost života Grkah i Slavenah. Rapsodično-epična poezija južnih Slavenah, koja se prelieva u njih kroz usta sliepih guslarah i drugih putujućih pučkih pjevačah, nije sigurno puko nasljedovanje; *nu baština je od starih Grkah, koji su prvi pokazali primjer, kako se povjestnica naroda kroz usta puka iz koljena u koljeno predaje.*" (Vidi Veberovu čitanku za III razred dolnje gimnazije, str. 41. U Beču 1871.)

abant esse exercitationem musicam. Imperator hinc gentem laudans et illos ipsos ad se adductos hospitalem in modum habens, eorumque magna corpora et magnos artus membrorum admiratus Heracleam misit.“

Vrlo dragocjenu viest o obstanku gusala kod starih Slovjena imamo iz 9. vieka (880—890) od presbytera Kozme, zadnjega bugarskoga pisca drevne dobe. Kozma tuži u „Besědi na novopojavivšuju se jeres bogomilju“, da su se u Bugarskoj porodile opake godine i da kršćani probavljaju vrieme kod gusala, plesa, pieva i pijanaka, te vjeruju u svaku vražju vjeru: „Kaki su to hrišćani, koji s *gusьmi* i pleskanijemь i pěsnьmi besovskymi vino pijutь i sręštamь i snomь i vsakomu učeniju sotoninu věrujutь!“[1]

Da je to bilo pisati Grku ili Latinu, zaisto bi bio mjesto „gusala“ napisao „cythara“ ili „lyra“.

Druga neka viest potiče od arapskoga pisca Ibn-Foszlan, koji je prošao god. 921 onda još poganskom Rusijom, te bio nekom zgodom pri pogrebu odlična Rusa. Ibn-Foszlan pripovieda, da su mrtvacu u grob metnuli i opojnih pića, voća i nekoliko glasbala.[2] Ono mjesto izvješća Ibn-Foszlana, koje govori o glasbalih, u arapskom je izvoru: „We lehüm zurube min el-ijdani wettenabiri we tawle müzmarühüm zeriare we ala udühüm zemaniet ewtar u embizetühüm el-asl we jetribune and el-mit jezumne ennehüm jefrihune li rahmeti rebbihi.“[3]

Ruski učenjak Д. А. Хвольсонъ prevadja to ovako: „Естъ у нихъ разнаго рода лютни, гусли и свирѣли. Послѣния длиною въ два локтя, лютня же ихъ осьмиструнная.“[4] (U njih jest razna

---

[1] Navedeno iz Dr. Jagićeve „Historija književnosti“ I., pag. 79.

[2] Vidi Frähn „Ibn-Foszlan und anderer Araber Berichte.“ Petrograd 1821, strana 14 i 112.

[3] Budući da ovdašnje štampare ne imaju arapskih pismena za pretisak originala, zamolih ovdašnjega orientalista, c. kr. vladinoga savjetnika gosp. Emila Wickerhauser-a, neka mi to napiše latinicom, što je i učiniti izvolio.

[4] Vidi D. A. Hvolson „Извѣстия о Славянахъ и Руссахъ Ибнъ-Даста“ (С. Петербургъ 1869, стр. 31). Na strani 133—134 dodao je Hvolson sliedeći komentar: „О склонности древнихъ Славянъ къ пляскѣ, пѣнию и вообще музыкѣ свидѣтельствуютъ многие древние писатели; см. Палацкаго, I. п. 60 и 189; Карамзина I. 3; паг. 41, и Погодина „Изслѣдования“, II, паг. 370. — Болѣе подробное извѣстие объ употребляе мыхъ нихъ музыкальныхъ инструментахъ находимъ мы, сколько мнѣ извѣстно, только у

roda lutnja, gusala i svirala. Potonje su dva lakta dugačke; lutnja imaše osam struna.

U arapskom tekstu stoji za rieč gusle „tenabir“, koju jedni prevadjaju „cithara“, „lyra“, a drugi „psalterion“. Hvolson rabi za tu arapsku rieč slavensku „gusle“. Ja sa svoje strane mislim, da je Hvolson pogodio istinu toliko, što je onaj odlični Rus (valjda pjesnik i kao takav vodja naroda?), koga su onda pokapali, bio bez dvojbe slavan, a što mogu gusle prije od ikoga inoga glasbala biti Slovjenom znakom slave. Je li im se učinilo zgodnim, metnuti pokojniku u grob lutnju i sviraljku, tada je tim više bila i kraljica slovjenskih glasbala: gusla. Arapska rieč tanbur (pl. tenabür) nikako nije mogla značiti današnju tamburicu, jer u Arapa uviek je „tanbur“ značio polububanj (Halbtrommel, talj. tamburino). Mislim da je Ibn-Foszlan s toga uporabio rieč „tanbur“, jer mu se gusle učiniše sličnimi arapskomu bubnjicu, zato što joj je varjača previta bila kožom, pak budući da je on pri pokopu onoga mrtvaca vidio samo gusle a ne načina glasbovanja na njih, lako mu bješe pomisliti, da se po njoj udara kao po bubnju. Da su Arapi onda imali gudaljku kakvu, bilo bi joj ime Ibn-Foszlanu zaisto poznato. Ali se vidi, da gusle, redav ili gega nisu arapski izum, i po tom, što ni u slovjenskom, ni njemačkom, ni sredovječnom latinskom jeziku ne ima ni kakva traga onoj rieči, kojom su kasnije zvali gusle Arapi, Turci i Perzi; arapski „keman“ očevidno je prevod rieč „arcu“, (luk)[1] i potiče iz mladje dobe. Isto tako rieč „rebab“, jer se u Meninskovu riečniku (štampanu u Beču god. 1780) označuje

---

Ибнъ-Даста. Θеофилактъ и Ибнъ-Фодланъ упоминаютъ только о *гусляхъ*. Было бъ любопытно изслѣдовать музыкальные инструменты западныхъ неславянскихъ народовъ, чтобъ узнаът, были ли у нихъ музыкальные инструменты, подобные славянскимъ. Если не были, ето указывало бы — и по моему мнѣнию, оно вѣроятно — на то, что древніе Славяне сами дѣлали нхъ, изъ чего можно было бы вывести заключение о существованіи нѣкоторой степени искуства у древнихъ Славянъ.“

[1] „Kemân: arc; sagittaire (signe du zodiaque); violon; Bogen; Schütze (im Thierkreis); Geige. — Kemân Jajy: archet, Fiedelbogen. — Agus: seine, poitrire brassée, embrassement; Busen, der Raum zwischen den beiden Armen, Armvoll, Umarmung. — „Kemân agus: Armgeige, Brustgeige. — Kemânće, vulg. Kemangé: (persisch), sorte de violon à deux cordes; eine Art Geige mit zwei Saiten. — Kemân Ajahli: eine Geige, die man zwischen den Füssen hält, eine Bassgeige. — Vidi Dr. Julius Theodor Zenker „Dictionaire Turc-Arabe-Persan“; Lipsik 1867.

„rübab“ (pandura, instrumentum musicum) ne arapskom rieči nego perzijskom, dakle istom kasnije posudjenom.

Sliedeće pismene viesti, koje slavenska literatura imade, uzete su (izuzam br. 9) iz Miklošićeva „Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum“, pa su najviše tek spominjanje rieči: gusle, gudac, gudenije itd. Meni bi samomu bilo vrlo ugodno, kazati čitaocem ne samo rieči, nego i ciela mjesta, gdje se spominju gusle, ali mi nisu u vlasti izvori, koje Miklošić spominje; a k tomu se podpuno uzdam u auktoritet ovoga učenoga slaviste.

1. **гѫсль**, cithara, spominje se u „Glagolita clozianus cod. membr. saec., uti videtur, X. sloven. Editus a B. Kopitario.“
2. **гѫсль**, psalterium, u „Monumenta linguae palaeoslov. e codice suprasliensi, edidit F. Miklosich, slov. Est vero codex membr. saec. XI. slovenicus.
3. **пѣсница**, psalterium, „**пѣснице и гѫсли**“ u „Psalterium cum commentariis Theodoreti. Vostokov „**пѣсница и гоусли**“ Prophetae cum commentariis, descriptus e cod. anni 1047.
4. **гꙗсльнъ**, citharae. Vita Theodosii hegumeni kievo-pečerensis, russ. scripta a Nestore.
5. **гѫсълъхъ**, cithara. „Psalterium cum comentariis uti putanti, S. Athanasii, cod. membr. saec., uti videtur XII. bulg. Dobrovský.“
6. **гѫды гоусльми**, Psalterium cum comentariis, cod. chart. saec. XII. russ.
7. **състроити**, administrare, „**състроикъ и златы гоусли**“, auream citharam modulatus; u „Zlatostruj“ cod. membr. saec. XII. russ. bibliothecae publicae petropolitanae. Vostokov.
8. **строити**, parare, „**гѫсли божиꙗ ты ꙗви сѧ строимъ.**“ „Izvêstija imperatorskoj akademii nauk.“ Sanktpeterburg. Volumen X. 6. „Triodium“ anni 1100.
9. **творьца гѫсльнаго**, opifex creatur, „Izvêstija imperatorskoj akademii nauk.“ Sanktpeterburg. Volumen X. 12. „Antiochi pandectes“ anni 1100.
10. **гоусль**, cithara. „**егда же бо и на трапезѣ прѣдьсѣдѣще, тумьпани и гоусльми ꙗко ѡбычаи самодрьжцемь благорѡдныхь веселꙗше.**“ Ovo je mjesto u Domentijanovu „Život sv. Save“, gdje govori o srbskom velikom županu i prvovjenčanom kralju Stjepanu, god. 1195—1228 (objelodanio Daničić, Biograd 1860).
11. **гѫсль**, cithara, „Joannes Damascenus, De fide orthodoxa, e

versione Joannis exarchi", codd. saec. XVI et XVIII, facta e cod. membr. saec. XIII. russ. bibliothecae synodalis Mosquae. Vostokov.

12. гѫсти, гѫдѫ, гѫдѣши, cithara canere, вєсєлоующє сє и гоудоующє", Homiliae variorum, cod. membr. saec. XIII. serb. olim Ant. de Mihanović.
13. гоусти къ гоусли, „Cyrillus Turovensis", Homiliae, cod. saec. XIII. russ. bibliothecae publicae petropolitanae. Vostokov. „Istoričeskija čtenija etc.".
14. възгѫсти, sonare „възгѫдѣть морє" „Paremejnik, cod. saec. XIII (1271), bíbliothecae publicae petropolitanae. Vostokov.
15. гѫдьць, citharoedus, fidicen, „krmčaja", cod. membr. anni 1262. serb. olim A. de Mihanović.
16. гоусти лоуъцємь, Krmčaja cod. membr. anni 1262.
17. гѫсльнъ, citharae, „Patericum", cod. membr. saec. XIV. serb. bibliothecae palatinae vindobonensis.
18. моусикиѩ, musicus, „глась гоудєць и моусикиѩ", Apostolus cod. saec. XIV. russ. bibliothecae publicae petropolitanae. Vostokov.
19. прѣгѫдиница, cithara, Homiliae alligatae codici continenti Antiochi pandecten cod. chart. saec. XIV. serb. bibliothecae palatinae vindobonensis.
20. гоудєниє, citharizatio; Apostolus cod. membr. anni 1324, serb. monasterii Šišatovac. Editus a Fr. Miklosich.
21. гѫсльникъ, citharoedus, Philippi Dioptra, cod. membr. et chart. saec. XV.
22. гѫсльнинъ, citharoedus „цѣвьница гѫсльнина" Philippi Dioptra, cod. saec. XV.
23. гѫсльнъ, citharae. Prophetae cum comentariis, cod. chart. saec. XV. russ. descriptus e cod. anni 1047. Hilferding.
24. гоудєниє, citharae pulsatio. Vita S. Cyrilli, E. codicibus saecc. XV, XVI et XVII serb. edidit P. J. Šafařik in „Památky".
25. гѫсль, cithara. Penta teuchus et aliae quaedam veteris testamenti partes, cod. chart. saec. XVI. serb. olim A. de Mihanović.
26. гоудєниє гоусльно. Nomocanon, cod. chart. saec. XVI. Miklosich.
27. гѫсльникъ, citharoedus, Miscellanea, cod. chart. saec. XVI. serb. Miklosich.
28. играти, iocari, играти въ гоусли". Nomocanon, cod. chart. saec. XVI. Miklosich.

29. **прѣгѫдонноуьскъ**, citharoedicus, „Vita Alexandri Magni“, cod. chart. saec. XVI. serb. olim A. de Mihanović.
30. **пѣтьнъ**, canendo inserviens, „**гоуслн пѣтныѥ**“. Testamentum vetus, cod. chart. saec. XVI. serb. monasterii Krušedol. cod. 1538.
31 **погѫстн**, cithara canere, „**да погоудешь**“, „Prologus“, cod. membr. saec. XIV. serb. e russico factus, olim A. de Mihanović et alius saec. XVI. (1572).
32. **пятостроунынъ**, quinque chordas habens, „**пятостроуны гоуслн**“, „Typicon chilandarense, cod. membr. saec. XVI. serb. postea Vuk. Stef. Karadžić.
33. **прѣгѫдьнныь**, psalterii. Materialy dlja istorii pisьmen vostočnych, grečeskich, rimskich i slavjanskich, excerp. 11) Evangelium anni 1537.
34. **гѫслє пѣвьць**, citharoedus, Panoplia, cod. chart. saec. XVII. serb. olim A. de Mihanović.
35. **гѫсльнъ**, citharae. Danielis vita et peregrinationes codd. saec. XVII. bibliothecae publicae petropolitanae.
36. **гѫденнѥ**, citharae pulsatio, Miracula beatae virginis Mariae, cod. chart. saec. XVII serb.
37. **гѫдьба**, citharae pulsatio. Vostokov Slovarь cerkovno-slavjanskoga jazyka.
38. **гѫсльннбъ**, citharoedus, Bellum troianum, cod. bulg. bibliothecae vaticanae.
39. **гѫстн къ гѫслн**, Bellum troianum.
40. **прѣгѫдьникъ**, citharoedus, Leksikon sloveno-rosskij Pamvoj Beryndo.

Ako Niemci po riečih kronike magdeburžke „dass a Chr. 1203 zu Ossemer bei Stendal der pfaf in pfingstfeiertagen den bauern selbst zum tanz gefiedelt habe, da ihm denn bei aufsteigendem wetter der donner die hand sambt dem fiedelbogen hinweg geschmissen habe“[1] — sude, da su prije godine 1203 bile gusle već dobrano poznate u Njemačkoj: onda možemo mi, sudeć po svojih viesti, reći, da su Slovjenom obćenito rabile gusle u 10., u 9., da već u 6. vieku. Ali i onda, kad bi valjanost slovjenskih viesti počimala

[1] Vidi u Jakob i Vil. Grimm-ov „Deutsches Wörterbuch“ rieč „Fiedel“. — Ovdje bih mogao još to primjetiti, da je grad Magdeburg bio onda još na medji Slovjenstva i Njemstva. Pa gle čuda, uprav od te medje ima *najstarijih* njemačkih viesti o guslah.

tek u devetom vieku, ne može se — sudeći po vajkadašnjih načelih slovjenskoga naroda, koji je od uvjeke mrzio izlam — ni pomisliti, da bi on primio arapsko glasbalo, da bi to glasbalo odmah „gusle“ krstio, i da bi stari pisci saznali u isti čas ime toga glasbala.

Izum gudaljaka jest i biti će uviek nepobitnom svojinom naroda slovjenskoga.

B. Opis vijala.

Po Dalmaciji, osobito na otoku Hvaru, po Župi, a gdjegdje i u hrvatskom primorju rabi narod glasbalo, koje zaslužuje pažnju ne samo s toga, što je pralik violinu, nego i što ga van Dalmacije nigdje više ne nalaziš. To glasbalo ovakova je oblika:

1

Vijalo je načinjeno od jednoga komada javorovine, a samo je dio gornjega pokrova (po prilici polovina) prilepljen, što se valjda čini s toga, jer bi inače težko bilo izdubsti varjaču. Gledaš li na veličinu, to je glasbalo prilično težko, budući da je pokrov i dno dosta debelo. Lik je vijala plemenitiji od lika gusala, a varjača i gudalo jasno pokazuju odkuda li potiče violin. Onaj dio glasbala, gdje su ključevi (Stimmschrauben) učvršćeni, zove se *glavica*; površje joj je (kod ovdje nacrtanoga glasbala) naokolo izrezuckano i obloženo trima komadićima od zrcala, koji su kao cvancika veliki. Nad glavicom je *nadglavica* (Kappe), kojoj se oblik približava liku krsta, te je obložena takodjer dvjema nešto manjima komadićima od zrcala. Poput gusle ima vijalo zapinjaču (nazvanu i podbačalom), a upravo poput njih ne ima ni konjića ni hvataljke; gornji dio vrata t. j. poklop vrata zove se *podstrunik*. Vijalo je od nadglavice do kraja podbačala 53 Cm.; najširiji dio u varjače ima promjerice 15 Cm.; najuži dio vrata 5 Cm. a glavica 12 Cm.

[1] Ovo je fotografirano po vijalu, koje sam kupio godine 1869 u dalmatinskom gradu Hvaru od nekoga Jakova Dujmovića.

Od onih triju crievnih struna, koje su na vijalu, napeta je srednja — da bude na više od drugih dviju — na malenu šiljku (Zapfen), koji je mjesto konjića, te metnut medju ključeve. Prve dvie strune (brojeć kao obično od lieva) debele su po prilici poput strune „A“ a treća poput strune „D“ u violina. Kobilica vijalova nije dupljasta (concav) kao kod violina, nego ravna. *Žabica* (na guslah-zapinjača, Saitenhalter) je od grafita, te je kobilici na blizu. Kobilica (vilinski konj, Steg) jest na *mostu*, uzkoj daščici, koja je stavljena preko *glasnica* (glasica, Schall-Loch),

Gudalo, koje je vrlo naliko modernomu violinskomu, zove se *vijalo*. Tetiva vijalova nije ni malo napeta, nego tako klimava, da držeći gudalo posve ravno, dotičeš tetivom sasma lako sve tri strune u isti čas, čim možeš izvadjati akorde a da ne trebaš gudjeti „arpeggio“. — Gudalo se drži tako, da se hvata drvo gudalovo kažiprstom i palcem, a dolnji dio drva dosiže do zapešća, dakle od prilike tako, kako se drži pisaće pero. Valja još to opaziti, da guslar (vijalar), vijući po vijalu, odmiće trećim i četvrtim prstom tetivu dosta daleko od dolnjega kraja drva, što pri slaboj napetosti njezinoj lako može činiti, ali tiem za duljega neprestana vijanja (guslanja) ruku ne samo umara, nego lako i ranjava treći i četvrti prst. Da se to ne sbude, omata vijalar ili oba prsta ili dolnji dio tetive mekom krpom. Na našem priecrtu omotano je gudalo takovom krpom, oko koje je obavit jak konac.

Ugodba je struna ovakova: prva struna (basso) daje dvaput podcrtani $\underline{\underline{d}}$, druga (contrabasso) jedanput podcrtani $\underline{a}$, treća (tenoro) dvocrtani $\underline{\underline{e}}$; *nije* dakle ugodjena u kvintah. Najkrupnija struna, koja pri vijanju zamnieva uviek s inimi poput berdeta (Orgelpunkt, Pedal), jest dakle u sredini.[1]

---

[1] Vijalar Jakov Dujmović, seljak iz Hvara, koji je znao tako vrstno vijati, da je na savjet nekoje hvarske gospode pošao početkom 1860. god. u Trst, pa ondje „concertirao“ uz veliku pohvalu, protumačio mi je malne sve o vijalu, te mi reče, da vijalove strune prije nisu imale nazova: „basso, contrabasso i tenoro“ nego hrvatska imena, ali da ih već otac njegov nije znao, a sada da na cielom otoku ne zna nikoga, koji bi ih njemu i meni kazao. Gosp. Tomić narodni učitelj iz okolice spljetske kazivaše mi, da se tenorna struna vijala zove „cvrljuga“, struna basa „brenče“ a struna contrabasa „bučilo“. Isti se je gospodin dušom zaklinjao, da su ta imena narodna, nu ja za njih jamčio nebih.

Budući da je za nas znatno, saznati prava imena ovih struna, pozivljem ovim prijatelje umjetnosti i znanosti naše, neka bi ih izvoljeli potražiti i javiti mi ih.

Glasbalo samo po sebi ne zvuči sitno niti ima veoma prodirna glasa, ali ga je ipak ugodno slušati radi njegova nježna i sitna zvuka Vijalo nikada ne rabi uz pjesmu, nego samo uz ples ili pak onda, kada se Dalmatinu hoće na lako se zibljuće valove jadranskoga mora pozirati i čuvstva si glasbeno izražavati, a to ga je uviek volja kada je more mirno. Za burna mora šuti vijalo, a mirni vijalar prometne se smjelim mornarom, da mu valja premca tražiti, koji život u pogibelj baca nebrojeno puta za komad suha kruha. Dade li se Dalmatin na dalek put, uzimlje i vijalo sa sobom, pa onda sjedi naš vijalar daleko u Aziji ili Americi snivajući, te se sa svojom sirenom razgovara o milom svojem zavičaju.[1] I u vjekopisu našega vijala, čiji smo nacrt napried donieli, zapisano je, da mu se je cilik razliegao nekada zrakom Indije.

Vijalo je u pravom pravcatom značenju rieči glasbalo-samče (Solo-Instrument), uz koje ne pristaje nikakva pratnja, pa ni skup više vijala. Vijući vijalar podbača vijalo o lievo koljeno, pa hvata glasbalo tako, da smiera podstrunik njegov više van nego li prema prsima vijalara.

Valja li izvadjati glasove poláganjem prsta na strune, to biva tako da ih vijalar dotiče sasma lagano plohom nokata, a to tako, da meso prstnoga kraja počiva na podstruniku. Strune nisu dakle pri tom pod prsti kao kod violina. Strune valja dodirnuti tako lagano da se jedva opazi, jer jak pritisak (ma bio samo i nešto jak) čini glas hrapavim. Tim se neobičnim načinom hvatanja radjaju nekakvi cigulujući glasovi (Flageolett-Töne), koji čine vijalove zvuke šaptavimi poput lahora. Da valja plesačem pri takovoj šaptavoj glasbi mučati, razumieva se samo sobom.

Da upoznam čitatelja ponešto plesnom glasbom vijalovom, evo dviju primjera, koje sam ukajdio po vijanju Jakova Dujmovića.

---

[1] Njemački pisac Geza Berger, koji se je bavio duže vremena u Slavoniji, te se naučio nešto hrvatski, pošav kasnije u Ameriku i vrativ se opet u Austriju pripoviedaše mi, da je u južnoj Americi nekoga večera pri šetnji uz obalu morsku vanredno iznenadio piev nekih ljudi, koji su sjedili u kolu na žalu. Ti bo ljudi pjevahu dobro mu poznate hrvatske pjesme; jedan je od njih pjevao uz gusle, dočim je drugi za odmora gudao plesanke malimi trostrunimi guslami. Ne vidjevši Berger nikada prije u Slavoniji takovu guslicu, zapita ih odkuda li im ona. Brodari iznenadjeni, što ih je tudjin nagovorio njihovim jezikom, rekoše mu, da su ju donieli iz zavičaja svoga, iz Dalmacije, pa ga pozvaše u njihovo kolo. „Ja ih rado poslušam“, kazivaše mi Berger, „i ostanem malne cielu noć kod tih brodara, koji nisu s veselja znali čim bi me najprije pogostili“.

1. „Skoči gore“ (ples).

Allegro moderato ♩ = *116.*

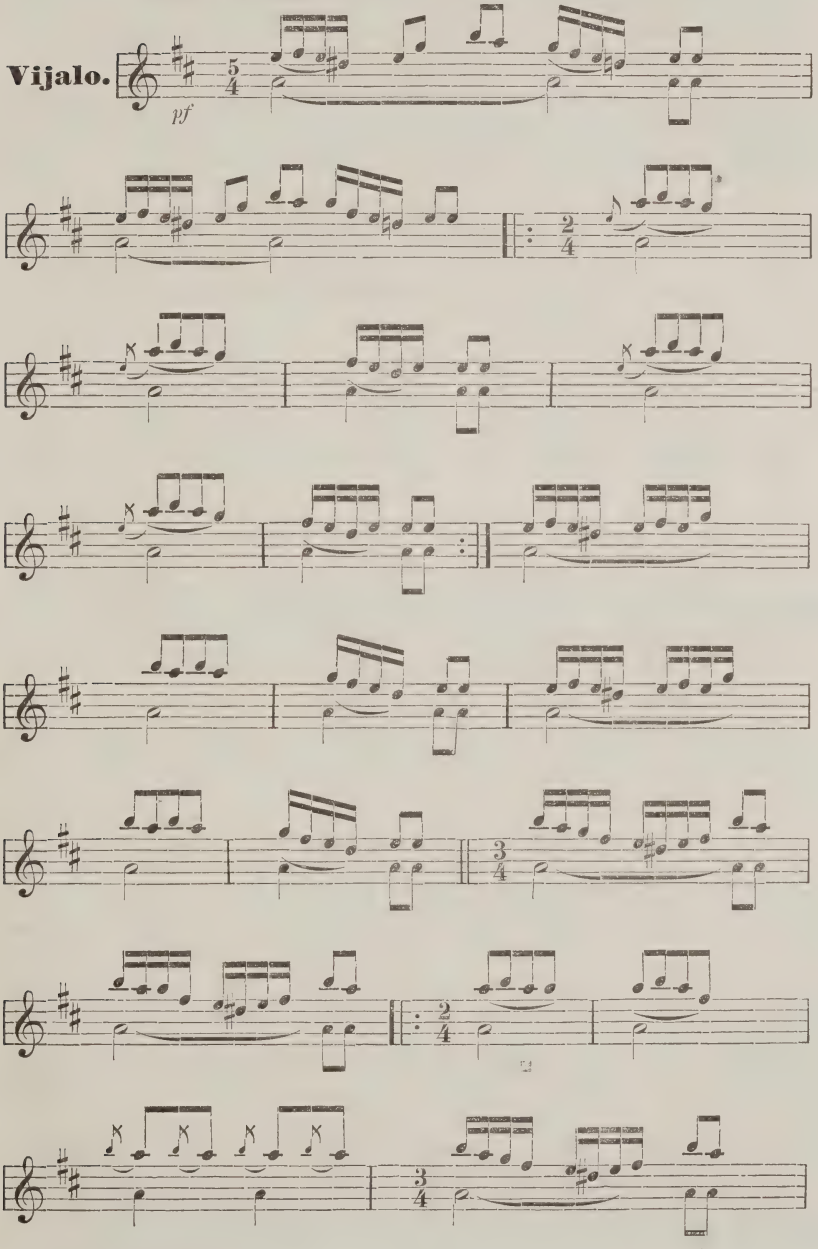

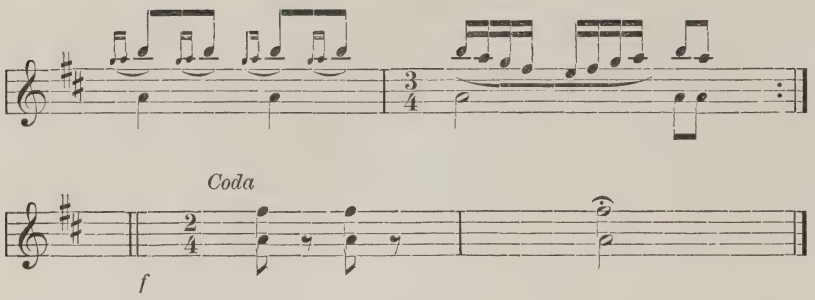

2. „Po starogradski“ (ples).

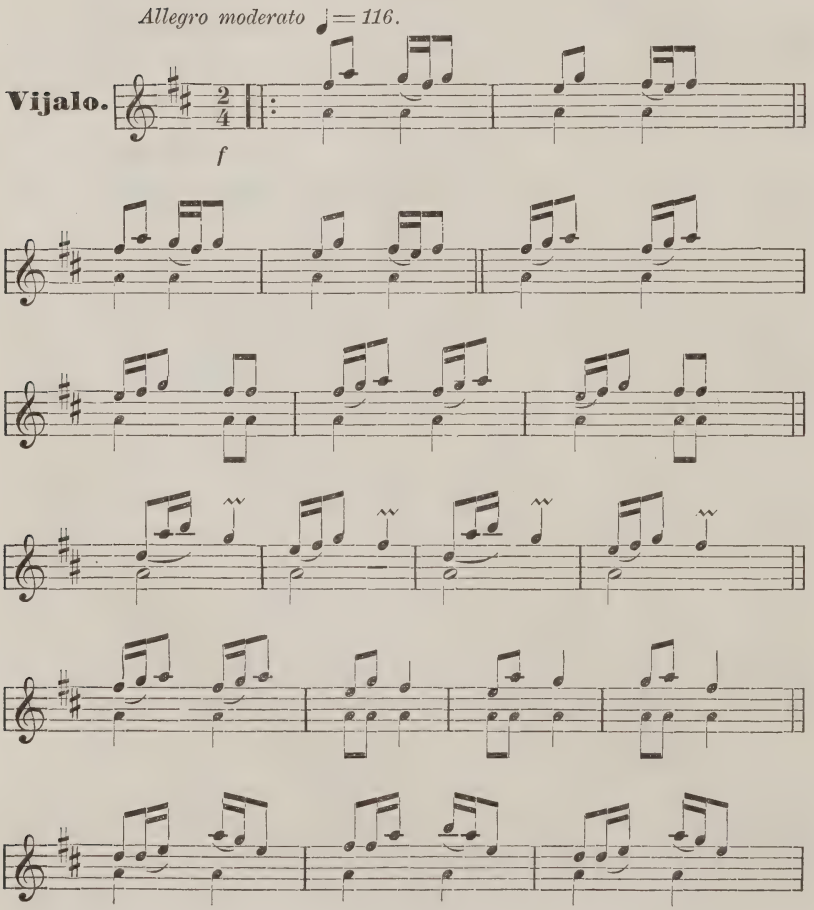

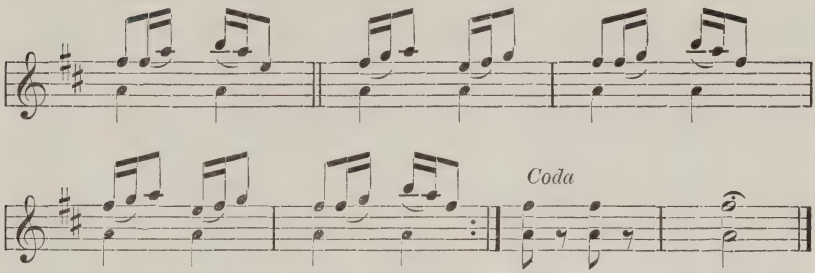

Malo ne sasma zaboravljena „primorska gusla“ dostala se je u najnovije doba nova ugleda, te po hrvatskom primorju, na otoku Krku itd. gudi narod uz nju vrlo prilježno. Na tom novom udomaćenju valja se, po svoj prilici, zahvaliti spomenutomu Jakovu Dujmoviću.

Kako me moj prijatelj, riečki gimnazijski profesor gosp. Stjepan Kućak, uvjeravaše, pa kako i od drugih ljudi doznah, bave se u selu Grobniku djeljanjem vijala baš zanatski, pa vele da ima ondje više povećih ovakovih radionica.

Nešto o poviesti vijala.

Vijalo se može nazvati savršenijimi guslami Slovjena, preko kojega nisu ovi dalje zasegli, ali od kojega su se gudaljke sve više i više razvijale, dok nisu doprle do savršenosti današnje violine. To učiniše ponajviše Talijani i Francezi, a Slovjenom ne dopada s toga nikakva zasluga ili bar vrlo malešna.

Zašto se nisu Slovjeni sami latili usavršivanja vijala, nego to tudjinom prepustili, tumači se samo sobom. Izgubivši Slovjeni svoju samostojnost, zaostadoše produkti njihove umjetnosti na ondašnjem stepenu razvitka; narod utonù u letargiju, očaja u svojoj sudbini, pa ustupi na žalost umno i kulturno dosta natražke. Doista se držao baštine svoje gvozdenom vjernošću, ali se ne usmjeli, ili mu se ne htjedne, rukom se popravnicom hvatiti stvari baštinjene od djedova. Tako mu ostadoše i glasbala kao što bijahu u staro doba; vijalo ne bijaše po svoj prilici pred 5—600 godina ni za dlaku drugčije nego li je sada. Dakle ne vrstnoće nego volje ne bijaše u južnoga Slovjena k popravnji rukotvorina i umjetnina svojih, jer je očito kao na dlanu, da onaj narod, koji je razvio primitivne gusle do vijala, da bi bio mogao i oplemeniti oblik vijala, dodati ovomu četvrtu strunu, a krivo ili nesavršeno gudalo zamieniti zgodnijim. Ja mnijem dapače, kad bi se slovjenske ruke bile mašile popravaka vijala, da bi on bio sada mnogo spretniji, zna-

čajniji i plemenitiji od današnje violine, koja se ne slaže s ukusom našega naroda, a protivi se mnogo i mnogo ornamentalnim radnjam njegovim. Prispodoba, izrečena od starih pisaca 11. i 12. vieka o vijalu i gornjem tielu čovječjem, koja se sada silomice navlači i nateže na današnju violinu, bila bi se po slovjenskih rukuh obistinila tolikom sjegurnošću, kolikom i ona u violini nimalo ne vriedi. Doklegod tudjinci ne promieniše vijala bitno, stajaše nam narod uz ovo glasbalo istom vjernošću, kojom i uz gusle i gegu; ali čim opazi kako li vijalo nagrdiše Amati, Testori i kako li se sve ne zvahu oni popravitelji njegovi, odbije ga poput poturice i poče već i ime njegovo otimati ustmenoj tradiciji. Da su Hvarani bili u jačoj svezi sa žitelji Bosne, Hrvatske, Slavonije itd., te da im je život i promjene njegove ovako tekao kao ovih: tada nebi bilo danas ni kod njih ni spomena ovomu glasbalu, koje je bilo u porabi nekada kod svih južnih Slovjena. Sada je sâma imena njegova toliko nestalo narodu iz pameti, da nalaziš samo ovdje ondje u Slavoniji starca seljaka, koji znade nešto o rieči "vijalo".

U prvašnje doba, dapače i pri koncu prošloga vieka, rabljaše ovo glasbalo i u Slavoniji i Hrvatskoj obćenito. Breton u djelu „Beschreibung der süd-west- und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven"[2] u glavi „die Slavonier" veli ovo: „Nach der Mahlzeit folgte ein Tanz bei einer kleinen Geige mit drei Saiten". Premda u obće ni ne držim mnogo do tudjih pisaca, koji su opisali naš narod u prvanje doba, ipak se ne može misliti ob ovom piscu, da je velike gusle smatrao *malenimi*, a jednu ili dvie strune *trimi*. Ali budući da je vijalo zbilja maleno i uviek trostruno, i da se nikada ne pleše uz gusle ili gegu, nego uviek samo uz vijalo, ne mogu spomenute gusle ničim drugim biti do vijalo.

Inače se ovdje ondje još dan danas čuje po narodu rieč vijulica, vijalica, vidalica. U hrvatskom primorju medju Riekom i Senjem zove narod vijulicom ili vitulicom onu sviraljku, koja se po Slavoniji i Hrvatskoj zove svirala ili zveklja (žvegla). Prezimena Vitulić, Vidulović itd. potiču valjda odovud.

Valja mi još i to opaziti, da se ovo glasbalo u Dalmaciji zove često i *lirom*, a na svoj upit odkuda li mu to ime, dobih ovaj odgovor. Dalmatinski, osobito dubrovački pisci 15. i 16. vieka ne bi-

[3] Ovo djelo (ilustrovano) štampano bi godine 1801 u Lipskom, i kako se veli u predgovoru, sastavljeno je po starijem franczekom djelu Haquet-a, koji je proputovao Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom.

jahu samo ponosni, što umiju helenski jezik i helensku knjigu, nego i mišljahu, da će domaćoj obrazovanosti najuspješnije pomoći tiem, ako u nju presade što više helenštine. Slavljahu helenske bogove, kao da su slovjenski, opisivahu im svetkovine i igre, te hvaljahu državne uredbe njihove, ili kao što Patricius Franjo glasbu i glasbala. Slovjenske im se gusle pričinile onim simbolskim glasbalom, koje su Heleni *lirom* zvali, s toga su i pjesničkom slobodom vrlo rado nazvali gusle lirom, t. j. glasbalom bogovskim. Premda dakle gusle ne naliče ni malo helenskoj liri, kako pokazuju ove slike, prodre ipak ime malo po malo u narod, a primorskoj gusli

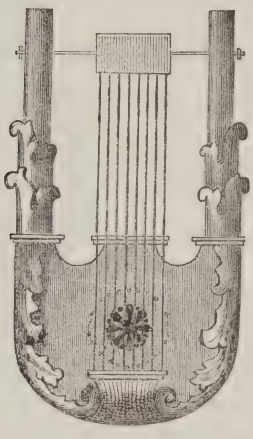

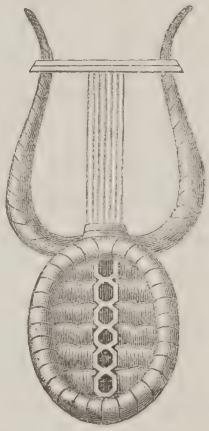

odtuda eto nenadano ime lire! U ostalom nije ovo ime prodrlo vrlo daleko, jer van medja negdašnje dubrovačke republike ne zna narod o kakvoj liri ništa kazivati, a toga imena ne spominje ni u poslovicah ni u pripoviedkah. Besjeda „stoji cilik lire i tambure“ koje je čuo Vuk oko Dubrovnika, jest sve što sam našao u tradicionalnoj literaturi našega naroda o „liri“. Ni u hrvatskom primorju, ni u Bosni, još manje u Crnoj gori, Hrvatskoj ili Slavoniji ne zna nitko što je „lira“.

Rieč „*vijalo*“ znači samo gudalo gusle primorske, ali inače rabi i za glasbalo samo, kao što „gudnica“ za gusle. U staro-slovjenskom jeziku znači кнтло orudje, machina, čim se mogu iz zvučna tiela vabiti glasovi, kaošto кнтн, кѣтнє (symphonia), vijati, previjati itd. znači u obće zvuk, a u tom je značenju poznato i sjevernim Slovjenom. Nu glasbalo vijalo tako malo poznadu sjeverni Slovjeni, kao što južni Slovjeni poljske gusle skrzypcé ili rusku домру.

Imajući to na umu mnijem, da je vijalo izum južnih Slovjena, a po tom si lako tumačim, s čega ne spominju staroslovjenski spisi uprav ništa o vijalu, kao ni glagolska hrv. literatura što o skrzypcih ili домри. Što vijala nikada ili samo vrlo riedko ima u naših narodnih poslovicah, bit će uzrok, što vijalo — kako već rekoh — za pravo samo gudalo znači, a poslovice nemare u obće za **брацало, лоуѧць, смык** ili gudalo.

Sudeć po viestih tudjih pisaca bijaše vijalo u južnih Slovjena već u 10. vieku, a moguće još i nekoliko stotina godina prije u porabi. Od slovjenske rieči „vijalo“ potiču sva ona imena, kojimi su kasnije nazvali ovo glasbalo Franki, Romani i Germani, najme: vitula, vidula, viula, viola, vielle, vigella, phiala[1] fidula, fiddel, kaošto i videlar i videlare od slovjenskoga „vijalar“.[2]

Njemački historici umjetnosti tumače ovu ricč doduše inače, veleć, da „vitula“ potiče od latinske *fidula*, *fidicula*, ali ujedno tvrde i to, da gudaljka „vielle“ ili „fidicula“ ne bješe Rimljanom ni znana. Takovoj tumačbi treba u istinu premice tražiti, jer je do boga originalno misliti o narodu, da izumljuje ime za stvar, koje niti ne poznaje. Drugi su tumačnjom ove ricči još smješniji. Tako čitam u Mayerovu „Conversation Lexicon“: „Der fremde Gattungsname der Geige ist Viola, von der mit einem Veilchen (!!) änlichen Gestalt dieser Instrumente“. Zehetmayr pako izvodi rieč „la violina“ od čisto latinske „vitula“ (junica), jer da se na violinu prsti i gudalom skače poput junice.[3] E da kako; ta Goethe je sam rekao: „Im Auslegen seid frisch und munter, legt ihr's nicht aus, so legt etwas unter“, pa bilo to, što je podmetnuto, još toli bezumno, kao što je ljubičast oblik violine. U ostalom neka se vesele svojemu tumačenju!

Velim, za krstaških ratova ili za ine zgode, kad su se Arapi, Niemci i Francezi počeli družiti sa Slovjeni, da su oni upoznali više vrsti slovjenskih gusala, te ih kući ponieli. Redav na svom putu u Arabiju a kasnije u Indiju, prometne se „rebavom, revavom,

[1] Pisac 11. vieka Cotton zove gusle „phiala“ a tako i Ivan de Muris.

[2] „Fiedel f. fidikula, mlt. fidula, figella, vigella, vidula, vitula: ital. viola prov. viula, altfr. viele.

Ob ez dir wol gevalle, vit liepe vreuwe min,
sô wold ich gerne senden nâch den virunden din
die mînen *videlcere* in Burgunden lant.“

iz pjesme Niebelungâ (god. 1210) Vidi Jakov i Wilh. Grimm „Deutsches Wörterbuch“.

[3] Vidi Seb. Zehetmayr „Lexicon etimologicum latino etc.“ Vindobonae 1873.

rübabom"; od *gege* budne u njemačkih ruku „Geige", a *vitlo* ili *vialo* podje u Francezku, prekrsti se u „viola, viula, vitula, vielle". Dobivši kasnije Niemci preko Francezke popravljenu „viula, vielle", budne ova rieč „vidula, viedel, ili fidula, fiedel" na pismu i u ustiju. Izvodit[1] njemačku „fiedel" od latinske „fidis" (žica) uzaludno je igrarenje.

Drieberg u svom „Wörterbuch der griechischen Musik" (ploča VI, br. 37) donosi ovaj nacrt nekoga vijala, veleći, da se ovim guslam obično pripisuje arapska podriet, ali da je izum ovoga glasbala bez dvojbe stariji od pojava Arapa. — Kako vidiš, primakao se je Drieberg istini blizu u trag, samo ne zna o starom umjetničkom narodu slovjenskom, a s toga ni to, koga li upravo dopada vijalo.

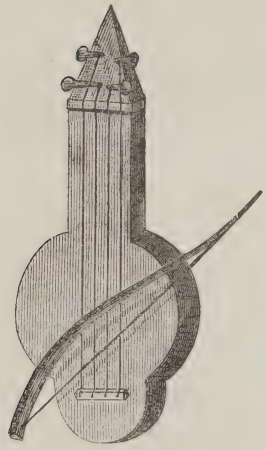

Slovjensko podrietlo guslino priznaje mimogredce i Michael Praetorius u „Syntagma musicum" (1619), veleći: „Diese beiden Arten Violen (Viole de gamba und Viole de bracio) werden von den Kunstpfeiffern in Städten also vnterschieden, dass sie die Violn de gamba mit dem Namen „Violen", die Violn de bracio aber „Geigen" oder „polnische Geigeln" nennen: vielleicht daher, dass diese Art *erstlich aus Polen herkommen* seyn soll, oder dass doselbsten auszbündige treffliche Künstler vff diesen Geigen gefunden werden."

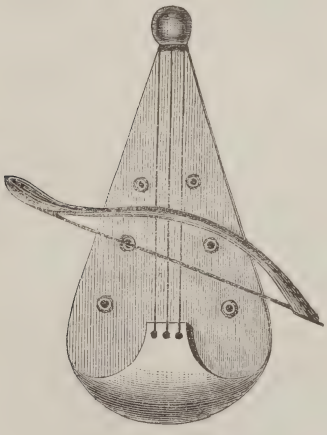

Najstarija slika u Niemaca o „vielli" jest u lipiskoj gradskoj knjižnici u Heferovom rukopisu „Die Trachten des Mittelalters" na 83. ploči prvoga razdiela:

Hefer veli, da je ovu sliku, koja je vrlo nalika *našemu* vijalu, uzeo sa neke pergamene 11. vieka, na kojoj bijahu psalmi Davidovi.

Premda ne dvojim ni časka o riečih Heferovih, ipak nam je ovdje upitati, nije li ova pergamena možda potekla iz Dalmacije, Slavonije ili iz Mletaka, gdje je uviek bilo slovjenskih umjetnika. Tomu upitu tim nam je veće pravo, što znamo, koli su izro-

bili tudjinci umjetničko blago Dalmacije, i da su iz samoga Dubrovnika odvukli na škrinje starih rukopisa i slika. Samu meni je znano, da je šibenički samostan po višoj zapovjedi iz Rima poslao tamo na put u nepovrat mnogo dragocjenih slika i rukopisa. Zapovied banu toli nenadano, da samostancem nedostade ni vremena, da popišu stvari, koje imadoše odpremiti, a kamo li da što precrtaju ili prepišu. Rado bih dakle nešto potanje doznao o Heferovoj pergameni tim više, što i slovjenski pisci spominju takove miniaturne slike uz psalme Davidove.

I Francezi imadu neku sliku vijala (vielle); ona je u carskoj knjižnici u Parizu pod brojem 1118 latinskih rukopisa, a veli se, da potiče iz opatije St. Martial Limoges iz 11. vieka; dakle iz istoga vremena, kada je do Niemaca došlo vijalo.

Budući da taj rukopis ne spominje imena ovoga vijala, to mu daju englezko ime *Crwth* ili *Crouth*, misleći, da je to valjda ono glasbalo, koje biskup poitiers-ski Venance Fortunat spominje u pjesmi pisanoj oko god. 600 („Romanusque lyra plaudat tibi, Barbarus harpa, Graecus achilliaca, chrotta Brittana canat“.) Pri tom su dakako zaboravili, da nije nitko i nikad dokazao, da se za crouth gudalo rabilo.[1] — Doduše nije baš vješta ruka risala ovaj tobožnji crouth, ali se ipak iz narisa može razabrati lik našega vijala.

Najstariji slikani spomenik o vijalu u Slovjena nalaziš u českom muzeju pražkom. Na pergamenskom rukopisu od god. 1202 zvanu „mater verborum“ naslikan je angjeo u miniaturi držeć u ruci gusle sasma nalike vijalu.

Talijani se obazreše na ovo glasbalo tek onda, kada su ga uveli trubaduri u Francezku. Da ne bude vielle ušao u modu na francezkom dvoru,[2] težko da bi se bio dostao današnjega ugleda. Italija je i Njemačka bliža doduše slovjenskim zemljam nego li Francezka, ali su Talijani i Niemci premalo simpatisali sa Slovjeni, da bi bili

[1] Zamminer piše: „Die Crwth oder rotta, ein ächt keltisches Saiteninstrument, nicht unähnlich unserer Cither und einheimisch in Britannien und Gallien. Der Name ist aber später auch auf neu eingeführte Saiteninstrumente, selbst auf Bogeninstrumente übertragen worden.“ (387—388.)

[2] Glasoviti „vingt-quatre violin du roi“ francezke dvorske glasbe zgotovi Amati po zapoviedi i uputi kralja Karla IX.

kod sebe udomaćili izum slovjenski; k tomu bijahu Niemci i Talijani uviek ljudi, koji su samo uz ono pristali i samo ono valjanim cienili, čemu je put prošao Francezkom. Ta čak i hrvatski ovratnik, koji su za zajedničkoga vojevanja Hrvata i njemačke vojske god. 1636 upoznali Francezi i na brzu ga ruku okrstili „kravat"-om,[2] valjalo je prije Francezom udomaćiti i popraviti, e da bi tek onda uvidjeli Niemci, da je naredan i zgodan.

Na taj način izvinuše južnim Slovjenom njihovo vijalo, preobličiše ga i popraviše, te budući mu porekla kazati ne htjedoše ili ne mogoše, a Slovjeni uz to, kao što i uza sve ino mučahu, to bivaše stara poviest „viole" sve zamršenijom, neuzdanijom, a napokon basnovitom.

Hrvatske rieči, koje se tiču gusala i vijala,

od kojih ima nekoliko i u ovih razpravah.

bajs (kroat. Provincialism.), eine dreisaitige Bassgeige, russ. домра, serbisch: serska husla.

brenčati, das Tönen der Bassgeige (Veselić); altslav. брѧцати, mit dem Geigenbogen Töne hervorbringen.

brenče, die Bass-Saite des Vijalo (nach Tomić).

bučilo, die Contrabass-Saite des Vijalo (nach Tomić).

ciguliti (na guslah), Flageolett-Töne hervorbringen (Kurelac).

cilik, das fortwährende Getön der Geige, des Vijalo. (Trnski.)

cvrguljiti, zwitschern, aber man sagt dies auch von den höchsten Tönen der Geige. (Kurelac.)

cvrljuga, die Tenorsaite des Vijalo (nach Tomić), Melodiesaite, Sangsaite.

čekrk gusala, Wirbelkasten der Geige.

četverogudje, Streichquartett.

davorija, in der Geheimsprachu der syrmischen Bettelgeiger so viel als gudalo: Fiedelbogen.

davoriti, mit dem davorija streichen, geigen.

dodirnuti strune, die Saiten anfühlen, greifen.

dogudjeti, zu Ende streichen, ausfiedeln.

doguslati, zu Ende geigen, ausgeigen.

držak, *držalo*, die Handhabe, das Griffholz des Geigenbogens.

dvostrunat, zweisaitig, zwei Darmsaiten habend.

dvožičan, zweisaitig, zwei Metallsaiten habend.

[2] Vidi Dr. Rudolf Kleinpaul „Deutsche Fremdwörter im Französischen."

egeda (sonst meist nur im Plural gebraucht als egede), die deutsche Geige, poln. skrzypce, arab.-türk.-persisch: kemân aguš, Armgeige, Brustgeige.
egedanje, das Spielen auf der deutschen Geige.
egedati, die deutsche Geige spielen, geigen.
egede, pl., die deutsche Geige.
egeduš, der Geiger.
gega, altsl. гега, russ. гуига, poln. gęga; eine zweisaitige Geige.
geganje, das Geigen, sonst das träge Gehen.
gegati, die gega spielen, geigen.
gegavac, der Geiger, sonst: ein träger Gänger.
gegavački jezik, Geigersprache, die Geheimsprache der syrmischen Bettelgeiger.
gegavački način, Geiger-Manier.
gingara, Strohfiedel, ein aus dem Strunke des Besenreisig verfertigtes Spielzeug für Kinder.
glas gusala, Geigenton.
glasice gusala, die Schall-Löcher der Geige (statt der F-Einschnitte der Violine).
glasnica, das Schall-Loch des Vijalo.
glava gusala, der Kopf der Geige (anstatt der Schnecke der Violine.)
glavica, wörtl. das Köpfchen, sonst jener Theil des Vijalo, worin sich die Stimmschrauben befinden, also der Wirbelkasten der Geige.
grčka smola, wörtl. griechisches Harz, Colophonium.
gud, Bogenstrich, der Strich auf der Geige; z. B. diese Töne kommen auf einen Bogenstrich: ovi glasovi dolaze na jedan gud.
gudac, (Stulli) altsl. гѫдєць, der Streicher, der Geiger, der Bassgeigenspieler.
gudač, der Geiger, der Streicher.
gudačica, die Geigenspielerin.
gudaljka, das Streichinstrument.
gudalo, altsl. брѧцало, брѫцало, лоук, лоучаць, смък, russ. смьк, смычóкь, poln. smyk, böhm. smyčec, wend. smók, sloven. lok, bulg. смѧкъ, lith. smuk; arab.-türk.-persisch kemân Jajy; das Werkzeug, womit die Töne der Geige zum Erklingen gebracht werden; der Bogen, der Fiedelbogen, Geigenbogen.
gudba, гѫдьба, Musik, ausgeführt auf Streichinstrumenten, die Streichmusik.
gude, russ. гудок, böhm. houdek, lith. birbininke, arab.-türk.-pers. Ajāhli kemân, eine Bassgeige.

gudilo, dalmat., siehe gudalo.
gudiona, Streichinstrument-Schule, Lehranstalt.
guditi, streichen mit dem Fiedelbogen.
gudjenje, altsl. **гоудєнїє**, **гждєнїє**, das Streichen mit dem Fiedelbogen.
gudjeti, mit dem Bogen streichen, geigen, fiedeln.
gudnica, russ. домра, die Bassgeige, das Violoncell.
gudničar, Bassgeiger, Violoncell-Spieler.
gudničica, ein kleines Violoncell, das Bassetl.
gudničina, dasselbe was guslina (Stulli).
gudno, Contra-Violin, Contrabasso.
gusla, sing. (in Dalmatien gebräuchlih), die Geige.
guslač, der Geiger.
guslačica, die Geigerin.
guslanje, das Geigen, das Geigenspiel.
guslaona, die Geigenschule, Lehranstalt.
guslar, altsl. **гѫслѧнинъ**, der Geiger, besser der Geigenmacher.
guslarica, die Geigenspielerin, Geigenmacherin.
guslarska škola, die Schule (Lehranstalt) der Geiger.
guslarski, nach Art der Geiger, geigerartig.
guslarstvo, das Geigenwesen, das Geigenthum, die Geigerzunft.
guslast, geigenförmig.
guslati, altsl. **гоуєти**, **гѫсти**, geigen, die Geige spielen.
gusle, pl., altsl. **гѫсль**, **гѭслъ**, **гѫсль**, russ. гусли, poln. guślić, gęśl, gąśle, gędźba, böhm. housle, wend. husla, sloven. gosle, slovak. husle, bulg. гусле, lith. smuikas, arab.-türk.-pers. kemân, kemanće, kemangé; die einsaitige slavische Geige.
gusleć, geigend.
guslen glas, der Geigenton.
gusli, pl. (in Dalmatien gebräuchlich), dasselbe was gusle.
guslice, pl., (auch sing. guslica), Dim. von gusle; ein Geigelein, eine kleine Geige, Kindergeige, Brettgeige.
guslina, eine grössere Geige, Altviola, Bratsche (Bellostenec).
guslinar, Bratschist, der Altviolaspieler.
гѫсли пѣтиѥ, Geige zum Gesang.
guslište, der Ort wo gegeigt wird, Geigenplatz.
gusliti, dasselbe was guslati.
guslovac, das Geigenholz, Ahorn.
guslovit, in Form der Geige, geigenförmig.
guslovnik, die Geigenschule, (Lehrbuch, Notenbuch).
гѫслєпѣвьць, (citharoedus) der Sänger-Geiger.

izguditi, abstreichen, abgeigen, ausgeigen, ergeigen.
izguslati, ausgeigen, ergeigen.
jednostrun, der Einsaiter, das Monochord.
jednostrunat, einsaitig, eine Saite habend.
klanjalica, eine Art Lieder der blinden Geiger, mit denen sie auf der Erde sitzen und sich verbeugend um Almosen bitten.
ključ, wörtl. der Schlüssel, sonst die Stimmschraube der gusle.
kobilica, wend. mužik, der Steg der Geige.
konjić, der Sattel, das Sattelbein.
krst, wörtl. das Kreuz, sonst das Schall-Loch in der Hinterwand
krupne gude, tiefe Bassgeige, Contrabass, Contra-Violon.
lira, (Dalmatien) eiu fremder fälschlicher Name für das Vijalo.
luk, *lučac*, siehe gudalo.
most, wörtl. die Brücke, sonst: das schmale Brettchen über dem Schall-Loche des Vijalo.
nadglavica, wörtl. das Oberköpfchen, sonst jener Theil des Vijalo, der sich ober dem glava (Wirbelkasten) befindet; also so viel wie die Schnecke der Violine.
naguditi se, sich satt geigen.
napinjati strune, die Saiten nach und nach aufziehen, anspannen.
napeti strune, die Saiten aufziehen, anspannen.
nastruniti, besaiten (u Sriemu).
nategnuti strune, die Saiten anziehen, anspannen.
naviti strune, die Saiten aufziehen.
neugodjen, verstimmt, nicht gestimmt, misstönig.
odapeti strune, die Saiten abspannen, nachlassen.
odapeti tetivu, die Bogensehne nachlassen, abspannen.
odguditi, abfiedeln.
oduslati, abgeigen, heruntergeigen.
odviti, *odvrnuti*, aufschrauben, zurückschrauben.
odvrtati, losschrauben, zurückschrauben.
podstrunik, die Decke des Halses des Vijalo; bei der Violine: das Griffbrett.
poguditi, **погѫсти**, (cithara canere) ein Wenig geigen.
poklop, die Decke der Geige, Corpus-Decke.
potegnuti strune, die Saiten anziehen.
povoj, das Schraubengewinde.
прѣгѫдьница, die Vorgeigerin, auch die erste Geige (cithara).
прѣгѫдьникъ, der Vorgeiger.

prenapeti strune, die Saiten überspannen, zu hoch spannen, zu straff machen.
preudesiti, umstimmen, anders stimmen.
preudešenje, die Umstimmung.
previjati, überstreichen, überfiedeln, sonst: moduliren.
pritezati strune, die Saiten anziehen, stärker spannen.
puče struna, die Saite platzte, riss, sprang ab.
razdesiti, verstimmen, missstimmen.
redanje, redavanje, das Geigen (in der Bettlersprache).
redati, redavati, das Redav spielen, geigen.
redav, rebav, die antike Geige, das Rebab, Rebek.
remek-guslar[1], der Geigenmeister, Virtuos, besser: der Geigenmacher.
rupa-glasica, das Schall-Loch.
sliepac, wörtl. der Blinde, im übertragenen Sinne: der blinde Geiger, Bettelgeiger.
sljepačka akademija, Akademie der Blinden, Spottname für die Ireger Sängerschule (in Syrmien).
složiti gusle, die Geige zurechtmachen, stimmen.
състроити гоусли, citharam modulari.
struna, eine Saite aus Rosshar oder Schafdarm.
strunilo, das Saiteninstrument.
šiljak, der Zapfen des Vijalo, worauf die mittlere Saite ruht.
tetiva, die Sehne, die Haare des Geigenbogens.
trekesulje, (in der Bettlersprache) das Bijouterie am Geigenbogen.
творьць гѫслынъ, der Geigenmacher.
udesiti gusle, die Geige zurechtrichten, in Uebereinstimmung bringen, concordiren.
ugadjati gusle, die Geige stimmen.
ugodba, die Stimmung.
uz gusle, neben der Geige, bei Begleitung der Geige, z. B.: pjeva uz gusle, er singt bei Begleitung der Geige.
varjača, der Schallkasten, der Corpus der Geige.
vijalac, vialac, der Streicher, der Vijalo-Spieler.
vijalar, der Vijalo-Verfertiger, Geigenmacher, auch der Vijalo-Spieler.
vijalo, altsl. **китлъ**, bulg. **киюлица**, altd. Vielle, lat. Fidula, 1. dasselbe was gudalo, 2. die dreiseitige Geige der Südslaven, die Violine, fälschlich „Lyra“ genannt.

---

[1] Staroslavenski **ремьство**, ars, **ремьствьникъ**, artifex; **ремьствьница**, artificis coniux. Miklosich; čes. *remeslo*, Handwerk.

vijanje, das Streichen der Geige, sonst: das Heulen der Wölfe
vijati, das Vijalo streichen, sonst: heulen.
vilinski konj, der Sattel des Vijalo.
vodj, der Führer (der blinden Geiger).
vrat gusala, der Hals der Geige, Geigenhals.
ВЪЗГЯСТИ, (sonare,) aufgeigen.
zagudeti, siehe: zaguditi.
zaguditi, einen Strich auf der Geige machen, anfangen zu geigen.
zagudjeti, dasselbe was zaguditi.
zapinjača, der Saitenhalter bei der Gusle.
žabica, wörtl. das Fröschlein, sonst der Saitenhalter bei dem Vijalo.

Hrvati za nasljednoga rata.

od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29. travnja 1876.

Veliki europski ratovi, što ih je vodila austrijska monarhija XVII. i XVIII. stoljeća, niesu još do sada opisani onako nepristrano, kako bi to zahtievala kritička povjest svjetska i pojedinih naroda. Posebice mogli bismo se potužiti mi Hrvati na inostrane povjestnike, koji pri opisivanju rečenih ratova riedko kad se obaziru ozbiljno i pravedno na sudjelovanje Hrvata. Pa ipak bijaše hrvatska pripomoć u svih austrijskih ratovih od velika zamašaja i odlučnih posljedica.

Mogli bismo dapače tvrditi, da upravo Hrvati bijahu vazda medju prvimi, koji su prihvatili oružje i potekli u krvavu borbu, kadgod ratna trublja sazvà narode austrijske na polje bojno.

Ja sam već na drugom mjestu pokušao nacrtati djelovanje Hrvata u tridesetoljetnom ratu, sada naumih evo iztaknuti sudjelovanje njihovo u nasljednom ratu, kratkim obzirom na tadašnje stanje zemlje i na ostale sgode naroda hrvatskoga.

I.
Početak rata i stanje u Hrvatskoj.

Kad mlada i liepa kraljica Marija Terezija, kao posljednji ogranak habsburžke kuće, dne 20. listopada 1740. sjede na priesto svoga otca cesara Karla VI., podigoše se odmah protiva njoj vladaoci skoro polovice Europe, pod izlikom prava na nasljedstvo pojedinih djelova monarhije austrijske. Ludovik XV. kralj francezki, Filip V. kralj španjolski, Don Karlos kralj napuljski, Augusto III. kralj poljski i vojvoda saksonski, Friderik II. kralj pruski, Karlo Emanuel kralj sardinski, Karlo Alberto izborni knez bavarski, uz pomanje knezove Palatinata i Modene, pograbiše skoro u isto vrieme

mač proti osamljenoj baštinici saveznih kraljevina i zemalja monarhije austrijske. Englezka i Holandija bijahu prve, koje su Mariji Tereziji u pomoć pritekle, dočim Rusija, poradi rata sa Švedskom i radi kojekakvih drugih uzroka, nehtjede ponoviti onaj savez s Austrijom, kojega bijaše sklopila za posljednjega turskoga rata carica Ana sa Karlom VI. Tekar kasnije podje austrijskoj diplomaciji za rukom, predobiti za sebe i kralja sardinskoga, a još kasnije vojvodu saksonskoga.

Prvi bijaše knez bavarski Karlo Alberto koji je još g. 1731., zajedno sa svojim šurjakom vojvodom saksonskim, prosvjedovao proti pragmatičkoj sankciji, osnivajuć svoje pravo na oporuci cara Ferdinanda I. od g. 1543., kojom ovaj proglasi svojim baštinikom potomke svoje kćeri Ane i kneza bavarskog Albrechta III. u onom slučaju, kad bi izumrla loza kuće habsburžke.

Ali knez bavarski Karlo Alberto neprihvati prvi oružje proti Austriji, nego častiljubivi kralj pruski Friderik II. Ovaj zaboravi, da je njegova otca kneza Friderika Vilhelma car Leopoldo I. od kuće habsburžke g. 1701. povisio na kraljevsku čast. Zaboravi na mnoga dobročinstva izkazana mu od svoga kuma Karla VI., otca Marije Terezije, koj mu i život spasi, kad ga jednom vlastiti otac radi ljutih prekršaja pogubiti htjede. [1] Friderik zahtievajući od M. Terezije pokrajinu Šlezku, koju mu ona odstupiti nehtjede, provali sa 28.000 Prusa i 30 topa dne 16. prosinca 1740. preko granice austrijske u Šlezku, [2] bez da je i rat naviestio bio. Iza znamenite pobjede pruske kod Molvica podigoše i ostali neprijatelji Austrije protiva njoj svoje oružje, te dugotrajni nasljedni rat započne sa svimi svojimi strahotami.

U skrajnjoj nevolji, bez poveće vojske i postojanih pomoćnika, uteče se M. Terezija k svojim vjernim narodom, osobito k Ugarskoj i k saveznim š njom zemljam. Nada ju neprevari, jer tu nadje zbilja krepku pomoć i svoj spas.

U veleznamenitoj sjednici sabora ugarskoga, držanoj dne 11. rujna godine 1741. pod predsjedničtvom personala baruna Grašalkovića, obećaše joj zastupnici zemalja krune ugarske glasovitom izjavom „vitam nostram et sangvinem consecramus“, oružanu podporu od 35.000 vojnika i to 15.000 Ugra, 14.000 Hrvata i 6000 Erdeljaca. Ali od ove obećane pripomoći stavila je Ugarska jedva

---

[1] Weiss M. Theresia und der öst. Erbfolgekrieg. Wien. 1863. 31.
[2] Höhring. Die Kriege Preusens gegen Oesterreich. I. 37.

polovicu na noge. Do konca godine 1741. otišlo je u rat iz Ugarske jedva njekoliko stotina.[1] S toga je mogla M. Terezija sa svim pravom doviknuti Ugrom: Bene! Bene! multa quidem dicitis, sed effectus apparet nullus".[2] Medju svimi austrijskimi narodi bijahu i u nasljednom ratu Hrvati prvi, i na broju najsilniji, kad pribrojimo k njim one čete, što su za vrieme rata neprestance dolazile iz vojničke krajine, u kojoj odmah na početku rata bijaše popisano 45.000 za oružje sposobnih vojnika.

Nu prije nego li zavirimo na bojno polje, valja da u kratko razjasnim tadašnje stanje Hrvatske i Slavonije.

Izza nesretno vodjena rata s Turci pod generali Sekendorfom i Hildburgshausenom izgubi austrijska monarhija ugovorom mira učinjenim u Biogradu dne 18. rujna 1739. u Srbiji i u turskoj Hrvatskoj sve ono, što bijaše dobila mirom požarevačkim. Granice naše prema Turskoj bijahu tada opet Dunav i Sava do utoka Une, zatim Pounje do utoka Sane kod Novoga. Dalje od Une do lička tromedje ostade ona ista granica, koja bješe ustanovljena u miru karlovačkom i požarevačkom, samo posjed otoka na Uni bijaše još neizviestan, te ga tekar g. 1741. urediše u Carigradu.

Slavonija bijaše još uviek odciepljena od Hrvatske, stojeć pod upravom vojničkom i komorskom. Stalniju zemaljsku vladu uvedoše tamo tekar g. 1737. usljed izvješća generala Khevenhüllera i grofa Hamiltona, koji su grozno opisivali žalostno stanje zemlje. Sva zemaljska vlada u Slavoniji sastojala je tada iz njekog zemaljskog odbora, kojega predsjednikom bijaše tako zvani Generalamtsverwalter. Politička i financijalna uprava podpadala je pod komoru, vojnička pako pod c. kr. ratno vieće.

Varaždinsku vojničku krajinu (sadašnju belovarsku i dio križevačke županije) ustroji iz nova g. 1737. princip Sachsen-Hildburghausen, razdieliv ju na četiri vojna zapovjedničtva, na ime: koprivničko, križevačko, ivaničko i gjurgjevačko.

Banska krajina ostade još pod upravom bana i sabora, ali pod zapovjedničtvom vojničkih častnika, koji su obnašali ujedno i civilne časti, osobito sudbene. Sjedišta ovih zapovjedničtva bijahu Jasenovac, Kostajnica, Zrin i Glina. Grad Dubica ostà po starom pravu pod zapovjedničtvom kanonika zagrebačkih.

---

[1] Arneth. Maria Theresia's erste Regierungsjahre I. 308.
[2] Kolinovics. Nova Hungariae periodus p. 612.

Karlovačka i primorska krajina s Likom i Krbavom bijaše ustrojena na vojnički, ali ne bijaše još onako po strogo vojnički uredjena kao varaždinska.

Civilna Hrvatska bje razdieljena na tri županije: varaždinsku, križevačku i zagrebačku, ali od dviuh posljednjih odkidala je vojnička vlast koliko mogla na korist vojničke krajine.

Na čelu civilne političke uprave u Hrvatskoj stojao je ban ili banski namjestnik s banskom konferencijom, sastavljenom ponajviše iz velikaša i viših dostojanstvenika. Županijske poveće častnike birao je hrvatski sabor ili ban, koji je imenovao takodjer zapovjednike i častnike banske krajine i banderijalske vojske (insurekcije).

Vrhovno sudište za civilnu Hrvatsku i bansku krajinu bijaše banski stol i kotarski ili zemaljski sud (Tabula districtualis).

Financijom upravljala je komora, porezovnimi poslovi sabor i porezni exactor, imenovan po saboru. U krajini bijaše narod prost od poreza, kao u civilu plemstvo, predialiste i slobodnjaci.

Puk bijaše u civilnoj Hrvatskoj razdieljen na kmetove, predialiste i slobodnjake, stojeće ili pod gospodstvom svojih vlastelja, većom stranom od staroga koljena hrvatskoga, ili pod vlašću crkve. Sva skoro poveća slavonska vlastelinstva bijahu stranom darovana, stranom prodana inostranim obiteljim, došavšim iz Njemačke, Italije, Španije, Ugarske, Srbije, Bugarske itd. Od mnogih tudjih pridošlica hoću da spomenem samo Brandaue, Karafe, Kolorede, Eltze, Kuhne, Odeskalke, Schönborne, Trenke itd.

U ovom dakle više ili manje žalostnom stanju bijaše Hrvatska i Slavonija, kad nasljedni rat otvori krvava svoja ždriela, te do skora poteče krv hrvatska u Bavarskoj, Austriji, Českoj, Moravskoj, Šlezkoj, Italiji, Francezkoj, Belgiji i Holandiji.

Čete hrvatske, što pješke, što na konju, polete odmah početkom rata sa svih strana na ratište, osobito u Česku i Moravsku.

Medju hrvatskimi ratnimi vodjami one dobe nalazim kao zapovjedajuće generale: grofa Karla Baćana, bana hrvatskog, Franju grofa Nadaždа, kasnijeg bana hrvatskog, Josipa grofa Festetića, Benvenuta grofa Petaza, Franju grofa Forgača, Makara, Baranjaja, Minskoga, Tripsa itd. Medju pukovnici i podpukovnici bijahu Josip grof Draškovič kasniji Feldzeugmeister i zapoviedajući general u Erdelju, Petar Paraminski, Stjepan barun Patačić, Juraj Pogledić, baron Kollin, grof Guicciardi, Josip Benzoni, grof Herberstein, Dillis, Monasterlić, Preradović, Menzel, Gavro Škerlec, Litvić, Hoberdanec, Floris, Budaj i t. d., a medju ovimi najpoduzetniji i najodvažniji

Franjo barun Trenk, o kojemu je vriedno, da najprije na kratko progovorim, kao o onom inostrancu, naseljenom u Slavoniji, koj upozna daleki sviet s hrabrošću i nečuvenom smjelošću plemena hrvatskog, ali koj ujedno ime hrvatsko ozloglasi kod obrazovanih naroda.

II.

Trenk i panduri.[1]

Franjo barun Trenk bijaše sin hrabra vojnika rodom iz Pruske, koj iza oslobodjenja Beča g. 1683. primi austrijsku službu. Služeći punih 60 godina vjerno i pošteno kao vojnički častnik, kupi iza turskoga rata velika imanja slavonska Pakrac i Pleternicu, zatim Nuštar i Brestovac.

Franjo Trenk rodio se dne 1. siečnja 1711. slučajno u Kalabriji, u gradu Reggiu, gdje mu se otac desio kao podpukovnik. Franjeva mati, rodjena Ketler Hargvattenska, bijaše u rodu s obitelju vladajućega hercega od Kurlanda. Ona je njegovala majčinom nježnošću svoga sina, dočim ga otac uz dva njegova brata odgojivao najvećom strogošću.

Ali u natoč izvanrednoj strogosti otčevoj i kasnijemu odgojivanju Ježuvita, bijaše Franjo preko mjere žestok, smion, razuzdan, lakomišljen, a često i okrutan. Inače odlikovao se bistrim umom, naučio je lasno sedam jezika, bijaše vješt muzici, a u družtvu veoma prijazan.

Jur za mlada omili Franji život vojnički. Bilo mu pet godina, kad stari barun Trenk u turskom boju kod Petrovaradina g. 1716 zadobi dvie rane. Maleni Trenk gledao je groznu ovu bitku, koja se duboko kosnu njegove ćudi. Dvie godine kasnije ode mu otac u južnu Italiju, da vojuje proti Filipu kralju španjolskomu. Tu zadobi kod Milazza u Siciliji opet dvie rane, te ga je Franjo kao nježan sin čitavo vrieme bolovanja postojano dvorio.

Iza rata talijanskoga premiestiše mu otca u slavonski Brod, kao zapovjednika tvrdje. U ovo doba učio je mladi Franjo zajedno sa

---

[1] Kao izvore upotriebio sam: Merkwürdiges Leben und Thaten des Freiherrn Franz von der Trenk, dargestellt von einem Unpartheischen (E. F. Hübner) mit einer Vorrede von Schubart. Stuttgardt. 1788. — Wahrmann Th. Leben etc. des Franz Freiherrn von der Trenk. Leipzig. 1837. — Erich. Leben u. Schicksale des Abenteurers, Friedrich von der Trenk, nebst Anekdoten des Panduren-Anführers Franz von der Trenk. Leipzig. 1846. — Ilić. Baron Fr. Trenk i slavonski panduri. U Zagrebu 1845.

svojom braćom kod Ježuvita u Soprunu i u Požegi, napredovavši ponajbolje u stranih jezicih i u mačevanju.

Kad godine 1725. po nesreći pogine stariji brat mu, umre od žalosti i njegova babica, rodjena grofica Vitova, a za dvie godine sliedila ju u bolji sviet i nježna mu majka. Od tada ostane on osamljen, bez ikakove njege i prijazna rukovodstva pod stegom žestoka i nestrpljiva otca.

Bavio se tada najradje lovom i svakojakimi vratolomnimi poduzeći, kod kojih bi čestoputa dolazio u veliku opasnost.

Kad njegov mladji brat ode u cesarsku vojsku, postavši zastavnikom kod pukovine Valiseve, nehtjede ni Franjo da ostane nadalje kod kuće. On zamoli otca da mu dozvoli takodjer otići u vojnike. Otac privoli i preporuči ga svomu prijatelju generalu Ni koli Palfiju, koj ga dne 10. srpnja 1727. imenova zastavnikom kod svoje pukovine, ležeće tada u Biogradu.

Franjo jedva došavši k pukovini, započe odmah kavgu sa častnici, dieleć do g. 1729. četiri ili pet mejdana. Borio se u dvoboju medju inimi s plemićem Gresdorfom, s grofom Paradisom i sa svojim ujakom.

Čuvši otac o neprestanih svadjah i o pustolovju svoga sina, pozove ga g. 1731. kući, prisilivši ga, da ostavi vojnički stališ i da preuzme gospodarstvo dobara Pleternice, Brestovca i Pakraca, neimajuć ih komu predati, pošto mu i mladji sin umre u Beču kao pobočnik generala Ufela.

Baveć se kod kuće gospodarstvom, oženi se Franjo g. 1731. u Petrovaradinu kćerju Feldmaršallieutenanta Tilliera, bivši tada u zatvoru poradi novih svadja i dvoboja. Ali njegova supruga i četvero djetce umre za njekoliko godina, te on postane godine 1737. udovcem.

Do skora zatim bude mu otac premješten u slovački grad Levoču, a mladi Trenk ostavši kod kuće bez nadzora, učini opet kojekakova bezdjela, radi kojih bješe progonjen od političke vlasti.

Godine 1736. buknu rat medju Turskom i Ruskom, kojoj posljednjoj priteče g. 1737. u pomoć i cesar Karlo VI. Trenk želeći upotriebiti ovu priliku i dokopati se iz nova vojničke časti, ponudi svoju službu generalu Seckendorfu i obeća u Bosnoj i Slavoniji podići četu pandura na svoje troškove, ako ga prime u vojsku. Pošto Austrijci odbiše njegovu ponudu, razljuti se i otide u Rusiju, gdje mu ruski pukovnik Kuming priskrbi čast kapetansku u svojoj konjaničkoj pukovini, sastojećoj iz ugarskih dobrovoljaca.

Ali žestok i razuzdan mladić nenadje ni u Rusiji dobre sreće. Premda se je u boju s Turci i Tatari višekrat kao junak proslavio, neminu ga ipak radi kojekakvih izgreda, ljuta nesreća, jer vojnički sud osudi ga najprije na progonstvo u Sibiriju, a zatim na smrt. Kad uteče prvoj i drugoj kazni po milosti maršala Münicha, bude zatvoren u tvrdju Peček, a zatim prognan za uvjek iz Rusije.

U proljeće godine 1740 vrativ se Trenk u Slavoniju, nadje svoja imanja navlastito Nuštar i Pakrac uznemirena od razbojničkih četa, koje su haračile po čitavoj Slavoniji. Na prošnju svojih podanika oruža on poveću četu pandura, ustrojiv ju na vojnički, te natjera š njome uz svoju nečuvenu hrabrost i okrutnost razbojnike u toliki strah, da do skora u okolici njegovih dobara nijednoga hajduka nebijaše.

Kad godine 1741. na svih stranah monarkije austrijske razprostre rat svoja krila, kad usljed toga u Ugarskoj pojedini velmože i prelati, kao grof Gavro Patačić nadbiskup koločki, obećaše podići čitave regimente, tad poveća i Franjo Trenk svoju četu pandura, te postavi uz dozvolu vlade na noge 1000 pandura troškom svojim i ostalih vlastelja slavonskih. Kao zapovjednik ove čete bude on ujedno imenovan carskim majorom.

Medju rečenimi panduri bijaše i 300 hajduka koje pohvata Trenk u Slavoniji, a svi bijahu ljudi visoka stasa, junačka srdca, odvažni, smioni, siloviti, ali često kao divljaci okrutni.

Nošnja im bijaše različita, po kroju različitih priedjela slavonskih. Ponajviše naličila je odjeći hrvatskih šerežana. U kožnatom pasu nosijaše svaki pandur utaknute dvie do četiri pištolje, uz handjar i maleni nož, na kom bijaše urezana slika pandurova s nadpisom „vivat Pandur“. O ramenu visila duga puška šarenica, a uz bedro kadikad još i sablja. Mjesto zastave dao im Trenk konjske repove po načinu turskom, a da ih na putu i u boju razveseli, pridruži četi tursku bandu, koju do tada još nigdje europejska vojska rabila nije.

S ovom dakle četom krene Trenk dne 1. travnja 1741. u Beč, i dodje onamo dne 27. svibnja, uprav na onaj dan, kad se predstavi kraljici svečano odaslanstvo sabora ugarskoga pod vodjenjem jegarskoga biskupa Gavre grofa Erdöda. Kraljica dodje pandurom na susret kod favoritske linije na kočiji. Čitava četa Trenkova bijaše podieljena u 20 satnina, svaka po 50 momaka. Kad ugledaše panduri kraljicu, pozdraviše ju gromovitim uzklikom radosti uz glasno sviranje svoje turske muzike, te dokazaše za tim osobitu vještinu

i uvježbanost u svom izvanrednom načinu vojevanja. Sav Beč strkao se da vidi ratnike dosad nevidjene, diveć se njihovomu vitkomu i krepkomu tielu i junačkomu izgledu, kao i njihovoj nošnji i množtvu oružja. Kraljica nagradi bogato momke, dade njekoliko od njih predstaviti svojoj materi carici Jelisabeti, a kad su panduri krenuli na Dunav prema Sleziji, morali su prolaziti kraj samostana Salezijanerica, da ih vidi carica Amalija. Tisuće bečkih stanovnika odpratiše ih preko Landstrassena na Dunav. [1]

III.

Ratovanje god. 1741.

U Slezkoj bijaše početkom g. 1741. pod slabim i neodvažnim feldzeugsmeisterom Neippergom osim 13. bataljuna regularnih pješaka, ponajviše Slavena, i dvie pukovine husara, još i njekoliko dobrovoljnih četa Gorala i Hanaka. K ovim se pridruži i Trenk sa 1000 svojih pandura, a od ostalih Hrvata bijahu tu četiri bataljuna krajišnika varaždinskih (preko 3000 m.) Dvie čete krajišnika posavskih i sriemskih (1500 m.) uz više satnina krajiških husara.

U Italiju ode takodjer više tisuća Hrvata iz karlovačke i primorske krajine, a u primorju stražilo je do 3000 momakah obalu morsku.

Trenkovi panduri došavši u Slezku, bijahu po generalu Neipergu odpremljeni odmah u Strelicu na predstražu. Idući onamo zapliene više neprijateljskih kola s branom i strielivom, te se zatim utabore na brdu Kotenu, naprama pruskoj vojsci.

Ali uzgredice ubiše panduri na putu i dva austrijska trgovca, koji su prodavali našoj vojsci rakiju. Radi ovoga i podobnih izgreda bude Trenku, jer nije znao držati vojničke stege, uzeto zapovjedničtvo nad panduri i predano odvažnomu vodji neregularnih četa, majoru Menzelu. Nu pod ovim nehtjede Trenk služiti, te ga s neposluha zatvoriše.

Pod Menzelom [2] uzeše panduri dne 30. srpnja grad Kosel, što ga je branio pruski podpukovnik Putkammer s jednim odjelom šverinske pukovine. Tu pade na neprijateljskoj strani mnogo prostih vojnika, uz dva kapetana, tri poručnika i dva zastavnika, a

---

[1] Arneth: M. Theresias Erste Regierungsjahre I. 267.

[2] Menzel bijaše rodom Saksonac, ali je služio prije u ruskoj vojsci, te bijaše vješt hrvatskomu jeziku.

sam zapovjednik gradski bje ranjen, uz više drugih častnika. Panduri oplieniše i upališe grad.[1]

Poradi velike strogosti Menzelove pobune se ipak doskora panduri proti njemu, usljed česa bude 40 njih obsudjeno na robiju u šancevih te odvedeno u tvrdju Gladsku. Nu pošto se i nakon tog izjaviše odvažno da kao dobrovoljci vole otići kući, ako im nepovrate Trenka, bude Trenk po generalu Neipergu iz nova postavljen na čelo pandura.

Kako Trenk primi zapovjedničtvo, udari odmah treći dan medju Strelenom i Svidnicom na zaledje pruske vojske, ubije 11 oklopnika i raztjera druge, neizgubivši nijednoga od svojih.

Malo zatim branio se je Trenk velikom odvažnošću u jednoj šumici proti čitavomu zboru neprijateljskih konjika, ubivši jednoga majora sa više pješaka i konjika.

Mjesec dana kasnije udari Trenk medju Svidnicom i Nisom po tavnoj noći na pruske straže, koje pratijahu prtljagu pruske vojske, pobije preko 80 vojnika i otme 34 natovarenih kola sa 300 komada konja.

Medjutim uzmicala je austrijska vojska podjedno pred Prusi, ali panduri neprestadoše robiti prijatelja i neprijatelja, što probudi i kod naše vojske veliko ogorčenje te se isti posavski krajišnici izjaviše, da neće više na svoju sramotu vojevati uzpored pandura, moleći da ih pridruže k regularnoj vojsci generala Kevenhüllera. S toga bijaše proti pandurom odredjeno još strože postupanje, na što se oni i opet dogovore, da će otići kući, jer da su pošli u vojsku od svoje slobodne volje, u svojoj odjeći, na svoje troškove.

General Kevenhüller pozva na to Trenka proti Bavarcem, koji bijahu zajedno s Francezi doprli jur blizu do Beča. Trenku podje sretno za rukom nagovoriti 300 pandura, da ga sliede iz nova u rat i da odustanu od svoje namjere otići kući, te on otide š njimi na Dunav da odbija tu neprijatelja od prielaza. Tu uhvati on pet velikih neprijateljskih ladja natovarenih sienom, poslavši ih u Beč, a u gradu Strenbergu pogubi dva neprijateljska častnika sa 40 konjika.

Mjeseca rujna godine 1741. dodje iz Slavonije u Bavarsku podpukovnik Josip Ljubibratić s Gradiškanci, a ratno vieće naumi pozvati u pomoć još više vojske iz krajine. S toga pisa zapoviedajući general Kevenhüller dne 28. rujna 1741. generalu markezu Gva-

[1] Oest. Milit. Zeitschrift 1827. Heft IV.

danju u Osiek, da odpremi u Bavarsku 2000 pješaka i njekoliko stotina konjika, i da se zagrozi krajišnikom, ako nebi htjeli krenuti, da će kraljica opozvati patenat od g. 1735. koj ih je oprostio od poreza. Ali u prkos tomu podignu se buna u Slavoniji, te krajišnici i stanovnici oko Požege poubiše i njeke častnike, koji ih tjerahu u vojsku, premda se gospoštine oko Požege i Pakraca bijahu obvezale da će staviti 900 pješaka i 100 konjika u vojsku.

Medjutim dodje ipak u Bavarsku 2000 varaždinskih, 2400 posavskih i 4000 karlovačkih i ličkih krajišnika, a osim ovih jedna četa srbskih dobrovoljaca pod majorom Izakovićem sa 570 momaka.

Ali nova hrvatska pripomoć stiže prekasno, jer je neprijatelj silno napredovao tako u Českoj kao i u Austriji. Sám priestolni grad Beč dodje u veliku opasnost, kad franceski general Belleisle poče odvažno napredovati s jedne strane prama Pragu, a s druge strane zajedno s Bavarci preko Linca prema Beču. K tomu bješe i franceski general Montagne kod Sieghartskirhena suzbio generala Palfija, a magjarsku insurekciju iz Maroša, Potisja, Komaroma i Gjura natjerao u sramotan bjeg.

Kad se kod Praga s franceskom vojskom sjedini takodjer izborni knez bavarski i saksonska vojska pod grofom Rutovskim, poslà Franjo herceg lorenski obsjednutomu gradu u pomoć 4 bataljuna Varaždinaca, sa 500 husara i 300 draguna pod generalom grofom Kolovratom. Ali ovi dodjoše prekasno, jer 24. studenoga bješe Prag od neprijatelja osvojen, a bavarski knez Karlo Alberto dade se dne 7 prosinca proglasiti kraljem českim.

Koncem prosinca 1741. preuze zapovjedničtvo nad francezkom vojskom herceg od Broglie-a. Naši htjedoše š njim zametnuti odlučnu bitku, radi česa biše Varaždinci poslani prema gradu Pisku, da započmu boj. Ali se Francezi izmaknu boju, na što naša vojska u Českoj, sastojeća iz 36.000 momaka, otide u zimske stanove.

Jur prije biše poslane dvie tisuće Varaždinaca u Štajersku, da zauzmu presla, prilaze i klanjce kod Špitala, Šotvina, Asperga, Marijina Cela i Severnika; nu kad iz Italije dodje našoj vojsci u pomoć novih sedam bataljuna, ostaviše Varaždinci svoja prvašnja mjesta, pridruživ se onoj vojsci, koja je imala poći prama Bavarskoj.

Pod zapovjedničtvom grofa Kevenhüllera i pod generali Bärenklavom, Merciom, Palfiem i Moltkeom sakupi se tada 2000 Varaždinaca, 3000 Karlovčana, više četa Posavčana, zajedno s Trenkovimi panduri i krajiškimi husari, koje vodjaše odvažni Mencel.

Naša vojska protjeravši neprijatelja preko rieke Anisa iz Austrije, napredovà sretno prama Bavarskoj.

Pod konac g. 1741. pokušà Trenk s panduri uzeti na juriš grad Steier. Nu pošto ga je branio bavarski general Minucci sa 3000 Bavaraca i 600 konjika, nije mogao Trenk izvesti svoju namjeru. Uhvati ipak pred gradom 45 neprijateljskih vojnika, i podje natrag da se vrati k vojci Kevenhüllerovoj. Ali na putu dobi zapovjed, da otme iz francezkih rukuh štajerska mjesta Klas, Windišgarsten i Špital. Ova mjesta tvrdo ogradjena ležahu na strmovitih brdih, i priečahu ulaz iz Štajerske u Austriju i Bavarsku; s toga bijaše zapovjedničtvu naše vojske mnogo do toga stalo da padnu opet u naše ruke. Trenkovim pandurom pridruže se i njeki odjeli hrvatskih krajišnika, i dok bijahu još na putu onamo, mine godina 1741.

IV.

Ratovanje g. 1742.

Početkom siečnja 1742. stigne Trenk sretno do mjesta Klausa u Štajerskoj. Po tamnoj noći udari on iz nenada na posadu i protjeravši ju, otme mjesto, na što se Windišgarsten i Špital takodjer predadu. U njih zarobili su naši 664 prosta vojnika i 22 častnika, zaplienili 48 velikih pušaka i osam topova, poslavši sav taj plien generalu Kevenhülleru. Isto tako osvojili su Hrvati gradove Efferding i Kremsmünster.[1]

Dne 17. siečnja 1742. proslave se Karlovčani i Gradiškanci u bitci kod Šardinga proti Bavarskoj. U toj bitci ostade na strani neprijateljskoj 150 mrtvih a 500 njih dopade sužanjstva. Uz to zaplienili su naši 100 pušaka, 6 topova, 10 zastava i petera kola sa strieljivom. Od Hrvata bje tu ranjen satnik Jerolim Ljubibratić, sin hrabroga podpukovnika Josipa Ljubibratića.

Noći na 23. siečnja dodju Trenkovi panduri sa njekoliko stotina Varaždinaca i Gradiškanaca pred grad Linac u gornjoj Austriji, upale njegova predgradja i popnu se na brdo Kalvarije, spremajuć se da jurišaju na grad. General francezki Segur, vidivši da grad gori, pohiti svojoj posadi u pomoć, ali ga Hrvati junački suzbiše. Udarivši zatim složno na grad, raztjeraju granatirske straže, osvoje palisade i počnu jurišati na nutarnji grad. To prinudi neprijatelja na kapitulaciju, pod uvjetom, da posada, sastojeća iz 9600 momaka,

[1] Schubart I. 60.

nesmije vojevati godinu dana proti Austriji. Tu bijaše medju višjimi neprijateljskimi častnici ubijen i markez D' Aché, a od naših bude Trenk ranjen na lievom licu. Od pandura 6 ubijeno a 15 ranjeno.

Iza ovoga junačkog čina dobi Trenk zapovied od generala Kevenhüllera da sa svojimi panduri krene u Bavarsku i da se tamo pridruži zboru generala Bärenklava. Po najvećoj zimi odvede Trenk na 100 saonica svoju četu u Bavarsku staviv se u Šardingu pod zapovied Bärenklava.

Dne 24. siečnja, kad su Hrvati osvojili grad Linac, izabran je u Frankfurtu za rimskoga cara bavarski izborni knez, pod imenom Karlo VII., koj za mala ostà i bez zemlje i bez podložnika, na što mu dade njetko skovati medajlu s njegovim likom i porugljivim nadpisom: „Et Caesar et nihil". Proti ovomu izboru prosvjedova odaslanik Marije Terezije barun Prandau, poradi izključenja českoga glasa.

Zajedno s panduri otide i više krajiških četa pod generalom Bärenklavom u Bavarsku. Došavši do rieke Izre, bude Trenk poslan na rekognosciranje i kad nadje razvaljene sve mostove, sagradi novi most kod Blattlinga, priedje preko rieke, te prodre sa svojimi panduri uz pomoć od 600 karlovačkih krajišnika i jednog bataljuna regularne vojske u Bavarsku, stavivši sve oko Izra pod harač. Do skora osvojili su Hrvati Kam, Filzhofen, i Dekendorf. Panduri pobacali su u prvom mjestu žensko i mužko u vatru ili u vodu, jer gradjani Kamski bješe odrezali šestorici Pandura ruke, vodeći ih osakaćene, kao na ruglo po svojih ulicah.

Na osobiti način predobi Trenk grad Dekendorf. Tu bješe Francezi razorili most da zaprieče našim prielaz, ubivši dvojicu naših konjika, s ove strane rieke. Čuvši to Trenk pojuri onamo, uzme sa sobom poveći brod, pošalje 40 svojih na mjesto porušenoga mosta, da samo puškare s neprijateljem, nu da ujedno prevari i da izgleda kao da ima mnogo više vojnika, dade obući slamnate snopove u pandursko odielo, i ponamjesti ih uz obalu rieke. Medjutim prodje sa svojimi jednu uru hoda od mosta preko vode na svom brodu, te udari po noći iznenada pod sviranjem svoje bande s upaljenimi bakljami i sa strašnom vikom na grad, pozvavši posadu da se preda, grozeći se, da će inače popaliti sav grad. Posada gradska izadje i predade se pandurom. Tu bijaše uz bok Trenka i mladi Laudon kao poručnik, učeći se, kako valja lukavo voditi rat proti jačemu neprijatelju.

General Bärenklau otme medjutim gradove Pasovu i Oberhaus, ostavivši u tih mjestih Gradiškance za posadu. Trenk i Menzel s panduri i krajiškimi husari utjerivaše od stanovnika uz rieku Izar porez i hranu, a Kevenhüller unidje takodjer u Bavarsku. U njegovoj vojsci bijaše tada, osim pandura i krajiških husara, 2000 Varaždinaca, 6000 Karlovčana i Ličana, i do 1000 Posavčana. Naši potukoše Bavarce kod Braunaua, Ottingena, Burghausena, Degendorfa, Chüldorfa, Rosenheima, Traunšteina i Zangenaua, napokon osvojiše i bavarsku priestolnicu, grad Monakov, izza kako su Karlovčani kod Mainburga razpršili dvie neprijateljske pukovine konjika. Na čelu naše vojske unišli su u Monakov panduri i Menzelovi krajiški husari. Tuj bje ranjen gradiškanski podpukovnik Josip Ljubibratić.

Trenkovi panduri odlikovahu se zajedno s Karlovčani osobito kod Marienburga i Meinburga. Kada Trenk vodeći prednju stražu dodje do Marienburga, predade privremeno zapovjedničtvo drugomu častniku, baci preko sebe morsku kabanicu s kukuljicom, što je izgledala kao fratarska halja, uzme razpelo u ruke i otide na uhodstvo. Razgledavši razredbu neprijateljskih četa, udari zajedno s majorom Molinarom iz nenada na kapetana grofa Sesela, natjeravši ga u bjeg. Tom prilikom zarobili su naši rečenoga Sesela, četvericu višjih častnika i 192 vojnika,[1] osvojivši i jedan barjak, koji je carica Terezija supruga cara Karla VII. nakitila vlastoručnim vezivom. Tu bude ranjen major Molinar, te umre za njekoliko dana.

Kod Mainburga udarili su Panduri na tjelesnu stražu generala Doringa, i razbiše ju, ubiše kapetana sa njekoliko vojnika, zarobivši njih 55. Ove odvedu u naš logor, kamo se i slavodobitni Karlovčani bijahu vratili. Malo kasnije zaplieni Trenk svu prtljagu generala Döringa, i zasužnji zajedno s grofom Rudolfom Palfijem 400 Bavaraca. Döring utječe preko Dunava, a Trenk pošav za njim u potjeru, zaplieni deset kola s hranom i strieljivom.

Dok je Kevenhüller jošte osvajao Bavarsku, spremajući se da osvoji Straubing i da udari na ostatak bavarske vojske sastojeće iz 5000 momaka pod generalom Döringom, dobi on zapovjed da ili pohiti Beču u pomoć, ili da se u Českoj sjedini s glavnim zapovjednikom austrijske vojske principom Karlom Lorenskim. Kevenhüller posla s generalom Mercijem dne 22 veljače 1742 u Česku

[1] Šubart I. 168.

proti tamo napredujućim Prusom samo jedan dio svoje vojske, a medju ostalimi tri tisuće Karlovčana i Ličana, ostalu vojsku pričuva kod sebe da brani Bavarsku.

U Českoj ostade 1800 Ličana kod Budjejovica da krati neprijatelju put u Beč. Šest stotina od ovih pokuša osvojiti grad Frauenburg, ali im nepodje za rukom. Sretniji bijahu Varaždinci, koji su sa svojim pukovnikom Makarom nasrnuli dne 15. travnja 1742. kod Ustrepa na jedan odjel saksonske vojske, ubili jednu stotinu, a 244 momaka zajedno s pukovnikom zasužnjili, osvojivši četiri topa i više barjaka. Ovaj plien dobiše Varaždinci po naročitoj zapovjedi kraljičinoj na dar, o čemu je dvorski kancelar grof Ludovik Baćani javio banskomu namjestniku dne 21. travnja 1742.[1]

Do skora zatim protjera general Festetić neprijatelja iz Moravske. Š njim bijahu posavski krajišnici i jedna tisuća Karlovčana. Od ovih bude odpremljena jedna stotina u Olomuc da umnoži ondješnju posadu.

U Bavarsku bijaše takodjer mjeseca veljače poslan general Stentsch sa dva bataljuna regulaša, dvie satnine grenadira, 900 Ličana, s pukovnikom grofom Petacom, 200 karlovačkih husara i 200 Trenkovih pandura, da uzme grad Reihenhal, što ga je branio bavarski general Fermiam.[2] Trenk sa svojimi panduri, bivši na prednjoj straži, osvoji prve obkope, zatim ponamjesti na oborenoj kući jednoga kovača svoje topove i stane rušiti gradske kuće. Kad mu u pomoć priteče ostala vojska, predade se neprijateljska posada zajedno sa zapovjednikom dne 30. ožujka, a naši nadjoše u gradu soli i ostale robe u vriednosti od 300,000 fr.

Tu ostade u posadi do 300 Ličana s podpukovnikom Litokom. Ostala vojska ode prema Landenbergu, a zatim napade Döringovo zaledje, ubi do 120 i zasužnji do 300 momaka.

Kad zapoviedajući general Kevenhüller, čuvši o napredku francezke pomoćne vojske, morade natrag preko Ina: ode 500 Karlovčana s Menzelovimi krajiškimi husari put Pasave, dočim Trenk sa 164 pandura i 400 drugih Hrvata otide u potjeru za neprijateljskimi strielci, koji bješe zaplienili prtljagu generala Herbersteina. Strielci njih na broju oko 1800 bijahu se utaborili kod sela Lenggriesa. Tu ih napade iz nenada Trenk s panduri, zapali selo, ubi

[1] Acta Banalia. 1742.

[2] Trenk i Šubart vele, pukovnik Merci.

62 vojnika a druge natjera iza žestoke borbe u bjeg; na što mu neprijatelj drugi dan pošalje svezane one strielce, koji bijahu zaplienili prtljagu, dodavši u ime odštete 1500 for., kako je zahtievao Herberstein, zajedno sa 572 konja i više kola s hranom i gorivom

Dok je Trenk s panduri oko Fersburga, Ettala, Tegernsea, Firštenfelda, Bruka i Friedberga pobirao palježinu i kupio za vojsku hranu: prodre francezki general herceg od Harcourta sa 20.000 Franceza u Bavarsku, osvojivši grad Monakov, kog bijaše prije posjelo 2000 Austrijanaca. Nu Kevenhüller zapovjedi generalu Bärenklavu da sa 5000 momaka rečeni grad odmah natrag otme. S ovim odjelom vojske bijaše i jedna četa Pandura zajedno s Trenkom, i Menzel s krajiškimi husari. Hrvati provale prvi po hitro sagradjenom mostu preko Izera, dopru pod pucnjavom neprijateljskih topova do predgradja Löhela, potjeraju neprijateljske strieljačke čete, i lasno bi bili prodrli u grad; ali im od straha, da će plieniti, zabraniše zapovjednici unići, na što grad kapitulira, a Menzel i panduri odjurili su plieneći i robeći sve do prieko Leha. Kod grada Winzena napadoše panduri 3000 Bavaraca i protjeraše ih. Odmah zatim pošalje general Bärenklav Trenka s panduri da dobavi hranu za vojsku, nu kad panduri dotjeravši u tabor 382 volova i 700 ovaca dobar dio od njih za se zadržaše, posvadi se general s Trenkom, te on posla za plienom iz nova 100 konjika i 300 hrvatskih pješaka. Trenk zarobi medjutim, dok se izaslani s praznimi rukami vratiše, 58 neprijateljskih vojnika.[1]

Kevenhüller priečio je do toga sa svojom vojskom, u kojoj bijaše do 5000 Hrvata, francezkomu generalu put do Pasave, namjestivši u Hilkensbergu pod zapovjedju slunjskoga pukovnika Benzona 200, a u Vilshofenu pred Pasavom 2000 karlovačkih krajišnika. Do skora dodje u Hilkensberg još 2000 Karlovčana s generalom Helfreihom u pomoć prvašnjim.

Kod ovoga mjesta, bivši napadnuti Hrvati od neprijatelja, održali su slavnu pobjedu tjerajuć ga s puškom preko ramena, a mačem u ruci preko jedne ure daleko. Od neprijatelja pade na mjestu do 300 što mrtvih što ranjenih, sa više kapetana i častnika. Osam topova osvojiše naši, izgubivši samo njekoliko mrtvih i 52 ranjena.[2]

Po nalogu maršala Kevenhüllera osvoji dne 29. srpnja Trenk sa svojimi panduri i sa njekoliko četah Andrašijevih i Forgačevih

---

[1] Čubart I 182 i Treuk Leben. 100.

[2] Oest. Milit. Zaischr. 1828. Heft 10, i Arneth. II. 99.

husara gradove Grafenau, Bernstein i na granici Česko-Bavarskoj ležeći grad Diesenstein, te bude tu u jednom podrumu od slučajno upaljena baruta znatno ozledjen. U nagradu svoje velike hrabrosti imenova ga kraljica podpukovnikom, na preporuku Kevenhüllerovu, još prije nego je ozdravio.

Malo zatim razbiše Trenkovi panduri pod majorom Šlangenom i barunom Erlahom, zajedno sa njekoliko hrvatskih konjika, neprijateljsku četu, sastojeću iz 3200 vojnika, kod grada Weisensteina, oplieniše zatim grad Au i samostan dolnjo altaijski.

Odmah zatim pridruže se iz nova Kevenhüllerovoj vojsci do 4000 Varaždinaca, došavših iz Češke, pošto bje s Pruskom mir utanačen.

Ovomu miru dade povod nesretna po našu vojsku bitka kod Časlave, bijena s Prusi dne 17. svibnja 1742. U toj bitci sudjelovalo je osim 2000 Varaždinskih krajišnika, takodjer više četa Ličana, kojih pukovnik barun Kolin sa dva svoja sina slavno poginu.

Rečeni mir medju Pruskom i Austrijom bijaše potajno utanačen, ponajviše uplivom englezkim. Austrija morade odstupiti čitavu Sležku, osim Tešina, Opave i Jägerndorfa, ali još ostadoše pruski savezници Francezi pod Broglie-om i Bellislom u Češkoj. Proti ovim vojevao je general knez Krsto Lobkovic pod glavnim zapovjednikom Karlom hercegom Lorenskim.

I u češkoj vojsci bijaše više hrvatskih četa, koje se odlikovaše u bitci kod Sahaja dne 25. svibnja 1742. Tu su udarili Ličani jurišem na njeko selo, branjeno od Francezah, osvojivši i upalivši ga, podjoše napred u potjeru za neprijateljem. Dne 5. lipnja odlikovahu se Varaždinci kod Tejna, a dne 9. lipnja proslave se Ličani i krajiški husari kod Piska pod generalom Nadaždom. U ovom gradu bijaše jaka francezka posada, koja se nehtjede predati našim. Nu Hrvati preplivali su rieku, braneću grad, popjeli se na ramenih jedan drugomu na zidine i osvojili grad. Iza toga uzeli su drugu tvrdju Plzno, a Ličani zaplienili neprijateljsku blagajnu i množinu prtljage francezkih generala i častnika.

Kad se pojavi nova pomoćna francezka vojska pod maršalom Mailleboisom, preuzmu Hrvati stražu velike hebske ceste, da zaprieče put francezkoj vojsci maršala Bellisla, koj se uslied toga povukao natrag u Bavarsku, ali ga na putu sliedom sliedila austrijska vojska pod Bärenklavom s Varaždinskimi krajišnici i panduri, a za ovimi general Herberstein s Karlovčani i Menzelovimi krajiškimi husari. Preko Tirola dodje našim u pomoć još 5000 hrvatskih krajišnika,

na što Kevenhüller posla generala Bärenklava s Varaždinci i husari u Monakov, da brani taj grad. Ali su naši pustili do skora isti grad, pošto veća strana vojske zajedno s Kevenhüllerom ode u Česku, na poziv principa Karla Lorenskog, koj htjede svu vojsku austrijsku sakupiti u jedno.

Jedini Bärenklau ostade u Bavarskoj sa 4300 pješaka i 300 konjika. Medju ovimi bijaše 900 Gradiškanaca i Trenkovi panduri. S Kevenhüllerom ode u Česku do 8000 Hrvata.

Kad je valjalo bavarsko-francezkoj vojsci, sastojećoj iz 24.000 vojnika, zapriečiti put u Česku, zasjedne 3000 Hrvata pod generalom Helferihom zajedno sa 400 konjika pod Šmercingom i Nadaždom i sa 140 pandura pod Trenkom sve prielaze i klanjce, posebice kod Roshaupta i Neuhausa, na što bje prisiljena vojska neprijateljska povući se natrag.[1] Kada ona opet napred podje, bude prednja straža sastojeća iz više tisuća francezkih vojnika, kod Plana od Hrvata pod varaždinskim pukovnikom Minskim i pod Trenkom napadnuta i velikim gubitkom suzbijena. Još prije svoga odlazka iz Bavarske, posla maršal Kevenhüller podpukovnika Trenka s panduri da osvoji grad Cham, koji je zatvarao prielaz u Česku. Grad ovaj branio je bavarski pukovnik grof Künigl s onimi vojnici, koji bijahu iz grada Linca odpušteni na poštenu rieč, da proti Austriji vojevati neće. Pošto se posada dobrovoljno predati nehtjede, uzme Trenk grad na juriš, upalivši ga i učinivši u gradu veliki pokolj i stravu[1] s toga, jer su gradjani njeke zarobljene pandure ružno osakatili bili[2]. Ovom prilikom zarobi Trenk 772 momaka, zaplieni 5 barjaka i više topova.[3]

Uz sva ova pojedina junačtva Hrvata u Českoj i Bavarskoj nije se mogla slaba vojska generala Barenklava uzdržati u Bavarskoj, On bje napokon prisiljen povući se natrag preko Ina, sve do Šardinga. Ličani s pukovnikom Litvićem odoše u Tirolsku, a Bavarska bijaše sasvim očišćena od Austrijanaca.

U Českoj sakupi princip Karlo sbilja svu svoju vojsku, sjediniv se takodjer s feldmaršalom knezom Lobkovicem, i suzbivši generala Broglie-a sve do zidina pražkih. U potjeri za neprijateljem bijahu opet prvi Hrvati i husari pod generalom Nadaždom. U toj potjeri

[1] Šubart, I. 204.

[2] Arneth. II. 127. Šubart I 196—203.

[3] Trenk. Leben p. 117 Do toga vremena zarobiše jur Panduri 4500 momaka. 72 častnika i 9 štabskih oficira; zaplieniše 22 topa, 3 mužara, 10 barjaka.

izgubi neprijatelj do 5000 ljudih, a stvarih u vriednosti do tri milijuna.

Sjedinjena vojska hercega Karla sa zborovi Festetića i Kevenhüllera, narasla je u to doba na 44.000 momaka, dočim je francezka brojila do 60.000 m.

Kad naša vojska sa svieh strana zatvori Prag, suzbijale su prednje hrvatske čete, osobito Ličani i krajiški husari, neprijateljske čete gradske, tražeće izvan grada hranu. Kasnije kad jedini Festetićev zbor ostane pod Pragom da smatra neprijatelja, ostadoše š njim njeke hrvatske čete, zajedno s odjelom pandura pod Menzelom. Ostali Hrvati, do 8000 njih, pridruže se ka glavnoj vojsci, koja se sakupi oko Kodrica. Kod Kubiela i Königsaala pobune se panduri, a malo zatiem kod Rosthaupta dne 23. rujna do 3000 karlovačkih krajišnika, strieljajući svoje častnike. Uzrok tomu bijaše, što nisu dobivali uredno ni plaće ni hljeba, bivši prisiljeni vazda samo plieniti u domaćoj zemlji, premda plienjenje strogo zabranjeno bijaše. Isto tako podigli su bunu i ugarski insurekcionalni husari, otišav bez dozvolje kući.[1]

Dočim je francezki maršal Maillebois, popošav iz renske pokrajine, namjeravao se sjediniti s pražkom posadom, dobi Menzel sa svojimi panduri nalog, da razori sve puteve što vode u Prag. Pod generali Herbersteinom, Strasoldom i Gilanjem, bijahu poslani Karlovčani, Varaždinci i krajiški husari, ukupno do 6000 njih, proti neprijatelju u Kaden, gdje 500 Varaždinaca s pukovnikom Makarom uze na juriš kapucinski samostan, u kom se bio utvrdio neprijatelj. Ova pobjeda naših prisili Mailleboisa povući se u gornji Palatinat. U isto doba čuvalo je 3000 Hrvata pod generalom Helfreihom sa 1400 konjika česku granicu, želeći zapriečiti da neprijatelj nedobije pomoći iz Francežke. Osim pomanjih čarkanja dodje kod Plana do ozbiljne bitke, u kojoj general Nadaždi sa 700 husara, pukovnik Minski sa 2000 Varaždinaca i Trenk sa svojimi panduri, neprijateljski zbor od 6000 vojnika junački suzbiju. Do mala zatiem vrati se 2000 karlovačkih krajišnika uprav preko Beča svojevoljno kući, izgovarajući se, da su obvezani vojevati samo za jednu godinu. Ostali Karlovčani otidu sa zborom kneza Lobkovica pod Prag, dočim se Varaždinci sjedine s glavnom vojskom kod Vaidhausena.

Dne 26. studenoga otmu Ličani na juriš tvrdi grad Litomjerice, popev se po hrvatskom običaju na gradske zidine preko ramenica.

---

[1] Arneth II. p. 133.

U oči dne 17. prosinca 1742. prodre 14.000 momaka pražke francezke posade pod Belleislom po najvećoj zimi prama Hebu, ali ih na putu ozeble i nemoćne tjerao general Festetić, s hrvatskimi i ugarskimi konjici, preko brda i gudura sve do Heba, u koj grad, su se Francezi zatvorili, dočim se Zlatni Prag predade dne 26. prosinca generalu Lobkovicu. Francezka vojska bude na to potjerana preko Rena, pošto izgubi do 7000 ljudih.

Iza pobieda u Českoj, dodje najprije general Serbeloni sa 9000 vojnika našim u Bavarskoj na pomoć. Medju ovimi bilo je 1000 Gradiškanaca. Malo zatim pridruži se ovomu zboru i general Gaisring sa 4000 varaždinskih krajišnika. Ovi uzmu ponajviše nastojanjem Trenkovim Degendorf, sjedine se s glavnom vojskom i odu zatim na zimne stanove.

Tada se izjavi opet jedna strana hrvatskih krajišnika i Trenkovih pandura da žele otići kući, pošto se bješe obvezali da će vojevati samo jednu godinu dana. Povratak im se dozvoli, i oni krenu preko Linca u Hrvatsku, te kraljica Marija Terezija naloži banskomu namjestniku dne 17. prosinca, da ove vojnike, kad budu prolazili preko civilne Hrvatske, dobro smjesti. S panduri zajedno ode kući i njihov zapovjednik barun Trenk.

Putujući kroz Beč, kako pripovieda Šubart, sastane se Trenk s jednim častnikom bavarskim, koji je kod Chama na njega pucao, izpod njega konja mu ustrielio, a zatiem pobjegao, ali od pandura uhvaćen u Beč odveden bio. Taj častnik nazivao se barunom Lestohom, u istinu bijaše pako Lestohova žena, s kojom se njegda barun Trenk poznavao u Osieku, obećavši joj da će ju uzeti za ženu. Nu njezini roditelji prisiliše ju da otide u samostan, odkuda ju barun Lestoh izbavi i uzme za ženu, pošto se Trenk za nju više brinuo nije. Rečeni Lestoh osta u istom čarkanju kod Chama po boku svoježene ranjen i prividno mrtav, te ga proglasili doista mrtvim. Našto mu žena naumi osvetiti se nad Trenkom. Ona ode kao mužkarac u vojničku službu i sukobiv se kod Chama s panduri, opali pištolj na Trenka, ali ga ne pogodi. U Beču pomiri se ona opet s Trenkom, te ode š njim zajedno u Slavoniju. Kad se oba vraćahu u Beč, sretnu na putu njezina muža, koj se bio medjutim od rana oporavio, i došlo bi bilo do dvoboja, da nije barunica umno umirila svoga muža, dokazavši mu, da mrtvi ljudi gube pravo biti ljubomornim.

V.

Borba u Italiji 1742.

Prije nego li zavirimo u ratnu godinu 1743. valja nam proći još i na ratište talijansko, da vidimo i tamo djelovanje hrvatskih četa, a napose tako zvane *narodne* hrvatske vojske, koja je vojevala u nasljednom ratu pod imenom banderijalaca i banovčana, budući da su njezine čete sastojale iz onih vojnika, koji bijahu iz provincijalne Hrvatske i banske krajine, podčinjene još tada sasvim banu, saboru i vrhovnoj civilnoj upravi i sudstvu.

Spomenuo sam jur u početku ove razprave, da proti sjedinjenim neprijateljem austrijskim kraljica Marija Terezija predobi za sebe osim Englezke, takodjer kralja sardinskoga Karla Emanuela, koji se u Italiji imao boriti na kopnu proti Španiji, Franciji, Napulju i Modeni, dočim ga jedini Englez pomagao na moru. Austrija bijaše dakle prisiljena poslati u Italiju vojsku pod maršalom grofom Otonom Traunom.

Ovu austrijsku vojsku podkriepile su i hrvatske čete na kopnu i na moru. Iz Senja izkrcala se dva vojna broda s odvažnimi senjskimi pomorci, uznemirujući neprijatelja na moru. Tri broda s krajišnici iz generalata karlovačkoga odplovila su k ušću Pada. Više hrvatskih oružanih ladjah dobi zapovied da se sjedine s Englezi. Istarsko i hrvatsko primorje čuvahu hrvatske posade u gradovih.

Pet do šest tisuća krajišnika varaždinskih, posavskih, i ličkih dobi nalog da otidje u Italiju, kamo bješe odpućena i hrvatska insurekcija sa 2000 pješaka i 400 konjika.

Jur dne 11. ožujka 1742. pisà bečko ratno vieće tadašnjemu banskomu namjestniku biskupu Jurju Branjugu, neka nastoji oko toga, da sabor hrvatski digne na noge 3000 pješaka i 400 konjika u ime insurekcije, koja će poput varaždinskih krajišnika dobivati plaću, dakako bez odjeće, konja i oružja, što je svaki vojnik sam nabaviti ili od zemlje dobiti imao. Odmah sliedeći dan (12. ožujka) odpravi i sama kraljica na istoga biskupa najviši odpis, u kojem mu naloži, da u smislu zaključaka dvajuh sabora, rečene vojnike odmah u Italiju odpremi.[1]

Malo dana zatim (17. ožujka) pisà kraljičin suprug Franjo Lorenski stališem i redovom hrvatskim u istom poslu, obećavajući da će njihove narodne čete vojevati zajedno s hrvatskimi krajišnici, da

[1] Zem. Arkiv. Acta Banalia. 1742. br. 12. 13.

će za jedan ili dva mjeseca dobiti u napried plaću, koja će biti ona ista koja i krajišnika varaždinskih (jur posve na vojničku uredjenih). Da će nadalje primiti od erara i oružje, koliko im manjka, nagovarajući ih, da što hitrije pošalju ove svoje vojnike u Italiju.[1] U istom smislu pisà kraljica istim stališem dne 17. travnja, dodavši da će vojnici dobiti u Mantovi potrebito oružje, a podmaršal Traun da će ih svačim providiti Odmah zatim dne 23. travnja priobći kraljica banskomu namjestniku, da je u Ljubljani za hrvatsku narodnu vojsku položeno 10.000 forintih, koje će tamo dići moći.[2] Nu ova svota bje do skora povećana jer dne 9. svibnja javi ratno vieće banskomu namjestniku, da Hrvate čeka u Ljubljani svota od 31.042 forinta.[3]

Iz ovih odpisa, koji brzo sliedjahu jedan za drugim, vidi se kolikom opreznom, ali ujedno i bojazljivom nestrpljivošću očekivahu u Beču odlazak narodne hrvatske vojske, dobro znajući, da kod spremanja i odpremanja takove vojske ima vazda kojekakovih potežkoća.

Početkom svibnja 1742. bijaše ipak ova vojska, sastojeća iz 2400 momaka, podpuno spremna, i udari oko 10. svibnja put Italije. Glavnim zapovjednikom bijaše po stališih imenovan pukovnik Petar Paraminski, ostali častnici bijahu sliedeći: podpukovnik Juraj Pogledić, majori Baltazar Bušić i Josip Pakši, auditor i tajnik Josip Tijan, učitelj u vojničkom vježbanju Gavro Garličić, nadzornik nad hranom Šišman Greblički. Kapetani kod 16 pješačkih satnina bijahu: Andrija Jakopović, Pavao Kaloci, Milašinović, Bordalini, Nikola Friderik Garličić, barun Petar Sermage, Toma Bublić, Petko Nosinić, Jurekić, Zdenčaj, Benić, Radko Gjurić, Abraham Jakovljević, Toma Svilokos i Marijan Marijanović. Konjički kapetani bijahu: Ladislav Bedeković, Koncas, Vernić i Trivunović. Od ostalih častnika spominju se sliedeći: Arbanas Nikola, Babić Augusto, Beković Vuk, Blašković Nikola, Briglević, Čorić Stjepan, Drakulić Vikelija, Filipović Juraj, Glàvač Ivan, Gverčić, Horvatić Matija, Jakić Antun, Kalufi Klašić Trifun, Knežević Pavao, Kovačević Miho, Ljubičić Vicko, Milić Ivan, Miljević Mitar, Nistović Vuk, Pašić Ivan, Pendelin Stanko, Perić, Perović Lovro, Popara Maksim, Posdarin, Prečanica Periša, Radišević Nikola, Raić Martin, Ranjanović,

[1] Tamo br. 16.
[2] Tamo br. 22. 29.
[3] Tamo br. 29.

*

Maksim, Rubešić Ivan, Sertić, Simić, Svilokos Toma, Trumbentašić Ivan i Vincić.

Vojnici bijahu: plemići turopoljski pod svojim barjakom, zatim krajišnici banski, predialiste biskupski i kaptolski, banderijalci Patačićevi, Baćanjevi, Draškovićevi, Keglevićevi, Esterhazijevi, Perlasovi, Erdödijevi i Kalocijevi, pod zastavami narodnimi i svojih velevlastelja.

Kad ovi vojnici polažahu u Italiju, rečeno im je, da idu samo na jednu godinu t. j. do konca god. 1842., pošto bijahu jur početkom godine spremljeni kod kuće na odlazak. Nu njihova zakletva glasila je ovako:

„Mi vsi skupa i svaki po sebi prisežemo bogu vsega mogućemu i njegovomu svetomu evangelijumu, i na naše duše beremo, da mi od sada, *doklam potrebni budemo*, njih rimske kraljevske svetlosti katoličanske, i presvetle hiže austrijanske, vu vsakom vremenu i potrebne prilike verni i pokorni biti hoćemo, naših poglavarov ali predpostavlenih oficirov zapovedi poleg dužnosti naše verno poslušati i što najmarliveše izvršavati obećamo. Zato poleg reda vojačkoga segurno, stalno i ufano živeti i ravnati na tuliko, da naše zastave do zadnje kaplje krvi braniiti, poleg njih vužiti ali vumreti prez vsake dvojne obečamo. Tako nami bog pomozi i njegova reč presveta! Amen.“[1]

Iz ove zakletve, poslane iz Beča, može se razabrati, da su u Beču već u napried naumili bili, ovu narodnu, u smislu zakona samo na jednu godinu u boj odpremljenu vojsku, zadržati i na dulje vrieme, t. j. dok bude potriebno, što je, kako ćemo viditi kasnije, imalo veoma žalostnih posljedica.

U Talijanskoj vojevali su god. 1842. Hrvati zajedno sa Sardinci proti španjolskomu generalu Montemaru kod San Giovanna na Padu, natjeravši jedan dio neprijateljske vojske u bjeg. Jedna tisuća banderijalskih vojnika dobi dne 18. lipnja nalog, da zajedno sa 4000 konjika čuva prelaz preko Pada kod Mirandole. Nu pošto neprijatelj na drugoj strani istu rieku prebaci, bijaše 2000 Gradiškanaca poslano takodjer u okolicu Mirandole i San Giovanna. Do skora uzmu naši na juriš Modenu i Mirandolu, u koj posljednji grad bijaše poslano 400 Hrvata, medju njimi 300 banderijalaca s kapetanom Bublićem, da ga čuvaju kao posadu. Kasnije proslave se Hrvati dne 11. veljače 1743. u znamenitoj bitki kod Camposanta

[1] Acta banalia 1742. Br. 83.

proti Španjolcem, vodjenim pod maršalom Gagesom. U toj bitci biše austrijski sardinski konjici od Španjolaca natjerani jur u bjeg, kad hrvatski pješaci hladnom odvažnošću udare na napredujuće španjolsko pješačtvo i u ljutom okršaju na šake i noževe neprijatelja suzbiju, izvojevavši slavnu pobjedu našoj vojsci.[1]

Maršal Traun poslavši po grofu Altanu svoje izvješće u Beč, hvali osobito ove hrvatske čete, medju kojimi bijahu i dobrovoljni banderijalci.

Pošto kasnije naša vojska podulje mirovaše, izjavi se jedan dio banderijalaca, da se želi vratiti kući, i to zato, da mogu još prije zime štogod priraditi za svoju obitelj. Nu kraljica Marija Terezija pisà jur prije dne 20. rujna banskomu namjestniku, neka nastoji nagovoriti stališe na dozvolu, da banderijalci mogu ostati još jednu godinu u Italiji.

VI.

Bune vojničke.

Čim dopre u Beč glas o zlovolji vojnika hrvatskih u Italiji, počelo se u Beču misliti na to, da se u važno ratno doba imenuje banom čovjek, koji bi bio ujedno i vojnik. Kocka pade na muža, koji se odlikovaše svojim plemenom, vrlinom, revnošću i znanjem, a uz to bijaše on jedan izmedju najboljih generala austrijskih, vlastelin hrvatski i veliki ljubimac kraljičin. Taj muž bio je grof Karlo Baćan, koj se može uvrstiti medju najbolje, najrevnije i najplemenitije banove hrvatske. Dne 5. listopada bude on imenovan banom, a dne 24. listopada čestità mu sabor na imenovanju. Istoga dne odluči sabor da banderijalna vojska može ostati još jednu godinu u Italiji. Dne 26. studena izjavi kraljica pismeno saboru hrvatskomu svoju radost nad ovim rodoljubnim zaključkom, ali mu ujedno priobći, da je dne 1. studenoga 700 banderijalskih vojnika krenulo svojevoljno kući, nu da su se kasnije uz obećanje Traunovo, da će ih samo još 10 nedjelja trebati kod vojske, vratili natrag. Ujedno nagovarala kraljica stališe, da pošalju njekoga od svoje strane u Italiju, koj će umiriti vojnike i nagovoriti ih da ostanu kod vojske.[2]

U istom smislu pisà stališem hrvatskim i ratno vieće dne 28. studenoga. Namjestuik banski biskup Branjug odgovori kraljici dne 12 prosinca, da je banska konferencija odlučila odaslati u Italiju

---

[1] Arneth II. 188.

[2] Acta Ban. 2742. Br. 72.

od civilne strane Baltazara Magdalenića, bivšeg podžupana zagrebačkog i u turskom zadnjem ratu zapovjednika konjika, a sada prisjednika sudbenoga stola; od strane pako krajiške Gavru Škrlca, zapovjednika jasenovačkog, koji je od svoje mladosti služio u krajini. Ujedno očitova banski namjestnik sasvim odlučno, ako se vojnici u Italiji nebi dali nagovoriti da ostanu tamo i nadalje, da će onda biti veoma težko odpremiti druge vojnike na njihovo mjesto, budući da jur ovogodišnja insurekcija stoji zemlju do sto tisuća forintih, a uz to je stanovničtvo hrvatsko u velikoj nevolji radi neplodnosti, radi straha od kuge, koja se približuje iz Bosne, radi vječne straže na granici turskoj i radi obćeg siromaštva; s toga se novi vojnici nebi mogli ni providiti potriebnim oružjem, konji i odjećom.[1]

U isto doba počela se buniti i karlovačka krajina, jer je morala neprestance davati prekoredno mnogo vojnika, radi čega pade sumnja na hrvatske stališe, da oni bune Krajinu zbog svoje koristi. S toga odpravi sabor hrvatski dne 19. prosinca k banu u Beč svoje poslanike, koji su imali izpričati stališe i redove, s izjavom, da oni Krajine niti bune, niti ju odvraćaju od oblasti vojničke, nego da brane samo pravo zemlje na svukoliku Krajinu, žaleći da se tamo pučanstvu nanašaju mnoge krivice, poglavito u tom, što viši častnici tjeraju u rat i u vojsku samo siromahe, a bogati ostaju kod kuće, jer mogu mititi svoje poglavare. S toga je naravno, izjavljuje sabor, da se vojnici boraveći i ratujući izvan domovine, bune i na krivicu tuže.[2]

Još prije javi banski namjestnik banu, da se krajišnici radi toga bune, što su im knezovi i častnici nametnuli njekakav ratni danak. Dne 29. prosinca 1742. javi isti banski namjestnik banu, da se je zapovjednik banderijalski, pukovnik Paraminski, vratio iz Italije, davši vojnikom sa svojim odlazkom veoma zao primjer. Isto tako vratili se bezuspješno kući i zemaljski izaslanici sa svoga puta iz Ljubljane, čuvši tamo, da su sve granice prema Italiji za putnike iz Hrvatske i Ugarske strogo zatvorene poradi kuge, i da je svaki putnik podvržen 40dnevnoj kontumaciji.

Medjutim pobune se u Roveru podpunoma vojnici hrvatske insurekcije, izjaviv se pred svojimi častnici, kako su tvrdo odlučili otići kući, pošto im je minula dužna godina službovanja. Pa zbilja

---

[1] Tamo Br. 79.
[2] Tamo Br. 82.

krenuše oni svojevoljno početkom godine 1743. iz Italije kući, pod komandom jedinoga kapetana Tome Bublića, kojemu bi naloženo, da ih vodi u redu, kad već nikako ostati nehtjedoše. Svi ostali častnici ostali su bez vojnika kod vojske.

O toj uroti poslà podmaršal Traun dne 18. siečnja 1743. iz glavnoga stana u Karpiju, ratnomu vieću u Beč sliedeće izvješće:

„Das bisthero hier gestandene Croathen-Corps ist auf ainmahl ganz ohnvermuthet aufririsch worden, und hat hier nicht weiters verbleiben, sondern ganz ehrvergessener Weise nacher haus zu gehen begehrt. Man hat zwar alle erdenkliche Bewegsmittel hervorgesucht, umb diese Leuthe ferner beizubehalten, allein es war keine Möglichkeit selbe von ihrer so beschaffenen halstarrigkeit abzubringen, sondern si seynd vermessener weise bis auf die offiziers und einige wenige gemeine von hier entrissen. Weiller nun diese ehrvergessene Leuthe demnächsten daselbsten eintreffen werden, so habe deroselben hiervon die geziemende Anzeige zu thuen ohnermangeln sollen, nicht zweiflend, eine löbliche I. Oe. Kriegsstölle werde von Selbsten für gut erkennen, das dieses umpändige Volk umb alle excesse zu verhitten, von da so bald möglichst weithers zu schüben sei. Gehorsamster diener“

G. v. Traun.

Hauptquartir Carpi den 18. Januarii 1743.
(Naslov: An einen löbl. I. Oe. Hof.-Kriegs.-Rath.)[1]

Prvoga veljače 1743. dojavi ovu viest o buni ratno vieće banskomu namjestniku, dodavši, da su izdane shodne naredbe da rečeni vojnici na svom povratku iz Italije kroz Korušku, Kranjsku i Štajersku svuda dobro nastanjeni budu, želeći tako prepriečiti svaki izgred na putu. Dne 15. veljače dojavi banu tadašnji podban Rauh, da su banderijalski vojnici doista krenuli iz Italije, i da su već doprli do Štajerske. Kasnije javi isti banu, da se njeki dio vojnika vratio jur kući, i da su izpitani vojnici naveli razne uzroke svoga povratka. Jedni rekoše, da im častnici uztezavahu plaću, drugi navedoše, da im za častnike narivavahu Madjare, nevješte hrvatskomu jeziku. Treći napomenuše, da ih pukovnik Paraminski ostavi sáme, te su za njim pošli. Nu veća strana njih izpovjedala je, da jedini uzrok njihovomu povratku bijaše taj, što je iztekla godina dužna službovanja.

---

[1] Acta banalia 1743. Br. 15.

Do skora vrate se i svi ostali vojnici, a namjestnik banov odgodi dalje odluke do budućega sabora, što ga sazva na dan 12. i 13. ožujka, kad se imao i novi ban svečano uvesti u službu. Banov uvod bješe zbilja proslavljen veoma svečano na rečene dane, a jur 16. ožujka dobi ban od ratnoga vieća nalog, da proti vojnikom utekavšim iz Italije, a napose proti začetnikom bune, odredi strogu iztragu.

Uslied ovoga naloga imenova ban s dozvoljom sabora, iztražno povjerenstvo pod predsjedničtvom grofa Ludovika Erdöda. Ova iztraga trajala je šest mjeseci. Sud obsudi devet vojnika na gubitak glave, ili na vješala, te bi imali biti pogubljeni na trgu Manduševcu u Zagrebu.[1] Ostali na broju trideset i devet imali su biti šibani od 200 momaka. Ban Bačani promieni odsudu dne 20. studenoga 1743. u Beču, umanjivši mnogim kaznu. Glavni buntovnik Martin Guzan, iz kostajničke krajine, bje odsudjen na gubitak glave, s dodatkom, da mu se glava u rodnom mjestu na ugled izvjesiti ima. Todor Puhović, Filip Bašić, Radoslav Groić, Miloš Derenić, Luka Mačak, Ivan Brajčić, Marko Paležac, i Vukašin Magjerčić, koji bijahu po sudu obsudjeni na smrt, imali su se po osudi banovoj izvesti na stratište, i tamo uz pouku oprostiti smrti. Nadalje bješe odsudjeni na šibanje kroz ulicu od 100 momaka Jovan Businac, Jovan Srbljanin i Juraj Petrović sa još 36 drugova. Napokon kažnjeni su oni, koji na putu povratka zlostavljahu svoga vodju Tomu Bublića, i to Juriša Šušnjar gubitkom glave i desne ruke, Toma Metikoš, Mato Turković, Kuzman Boroević, Mihajlo Musulin, Radoica Šašić i još njeki trčanjem kroz šibe. Radko Gjurić kapetan, koji je izgrede svojih vojnika mirno gledao, kao i zastavnik Maksim Ranjanović, bijahu odsudjeni na povratak jednomjesečne plaće. Kompromitiranimi spominju se po sudu još Abraham Jakovljević kapetan dubički, Toma Svilokos podkapetan dubički, Nikola Radišević i Trifun Klaić zastavnici, Petko Nosinić kapetan zrinjski, Marijan Marijanović podkapetan zrinjski i Dragiša Grahovac kaporal kostajnički. Nevinimi i krivo obtuženimi bijahu proglašeni Antun Jakić zastavnik kostajnički, Antun Radić kirurg zagrebački i Josip Koločianek furir. Napokon bijahu obsudjeni s ogluhe: Matija Blagaj, Nikola Samac, Mato Krčelić, Mato Piškorić, Juraj Domitrović, Antun Kaklar Dubičanin, Mihajlo

[1] Kronika hrvatska P. Vitezovića. Produženje veli, da su pogubljeni na piacu sv. Margarete.

Kukolj Glinjanin, Mato Paničić, Juraj Kos, Ivan Cunčić, Jakov Ban, Juraj Držanić, Juraj Ludić i Ilija Halabajsa.

VII.

Buna u Slavoniji.

Još nebijaše ni započeta iztraga proti talijanskim buntovnikom, kad se početkom god. 1743. porodi još opasnija buna u Slavoniji. Oko Virovitice, Požege, Pakraca, Pleternice, Podvorja, Crneka, Sirca i Subocke ustade preko 4000 oružanih seljaka proti svojoj vlasteli i proti upravi komorskoj, zahtievajući, da ih spoje s varaždinskom krajinom. Na čelu ustaša bijahu *Mato Lučić*, *Ilija Romić* i *Ilija Paleganović*, a tajni podstrekači sakrivahu se po kutovih. Najprije poslali su ustaši svoje poslanike u Beč, predavši dvorskoj kancelariji pismenu molbu, neka ih rieši prevelikih tereta i poreza, i neka ih spoji s krajinom varaždinskom, u kojoj se porez neplaća. Izaslanici bijahu Milanković, Matijašević, Banić, Peica, Sabolović i Popratić. Ovi premda u Beču ništa neopraviše, došavši kući, proglasiše ipak, da je od sele narod prost od poreza i daća, te da je spojen s Krajinom. Rečeni izaslanici primili su naslov kapetana, izdavši po svojih pisarih Kovačeviću i Filipoviću povelju, kojom se narod oprašta svakoga poreza i daće, koju povelju dali su pročitati na velikom narodnom zboru.

Baron Engelshofen, zapoviedajući general u Slavoniji, odredi proti ustašem iztragu, a njegov namjestnik markez Gvadanji javi to banu dne 8. ožujka iz Osieka.[1] Ratno vieće u Beču odredi u sporazumljenju s banom, da se u Slavoniju za utišiti bunu imade poslati 1000 hrvatskih krajišnika. Još prije odpremljena je u Slavoniju jedna satnina Marulijeve pukovine, 50 Klementinaca, sa 500 dunavskih i potiskih krajišnika, kojim se pridruži i Trenk sa stotinom pandura. Ustaše bijahu naumili pozvati u pomoć ivaničke, križevačke i koprivničke krajišnike; ali namjera nepodje im za rukom, premda su od slavonskih krajišnika mnogi uz nje pristali, a medju ovimi i podpukovnik Sekula, i više pravoslavnih popova, nepazeći na proglas vladike pakračkog, koj ih je odgovarao od bune.

Kad se iztražno povjerenstvo pod predsjedničtvom podpukovnika Hallera spremilo da započme iztragu, sakupi se kod Milankovića u Seranovcu 1500 ustaša, te zaključi oprieti se silom vojnoj sili. Nu istom kad najbolje viećahu o tom, na koj način da se opru, dodje

[1] Acta banalia 1743.

u njihovu sredinu njeki strani putnik, razloživši narodu veliku opasnost, koja prieti ustašam, kao neukim ljudem, od uvježbane i dobro oružane vojske. Veća strana sakupljenih razide se na to usljed dobivena u vrieme dobra nauka; nu skupština imenovà ipak odbor pod vodjenjem Todora Milankovića, s nalogom da ide još jedankrat u Beč.

Iztraga bi zatim vodjena bez ikakove zapreke, i već dne 22. ožujka 1743. javi markez Gvadanji banu, da su ustaški vodje: Mato Lucić, Ilija Romić i Ilija Paleganović kažnjeni smrću. Prvomu odsjekoše glavu, a tjelo mu razsjekoše na četvero. Drugi umre na vješalih, treći od puške, 33 buntovnika bje poslano na galiju.

Ali uza svu ovu strogost nebijaše jošte buna sasvim utaložena, već je neprestance tinjala potajno u narodu. S toga naloži ban dne 1. travnja, bivši tad u Kostajnici, svomu banskomu namjestniku, da pošalje u Slavoniju za veću sigurnost banderijalce. Banska konferencija držana dne 7. travnja pristane uz želju banovu, te odredi za Slavoniju 500 pješaka i 100 konjika banderijalskih pod zapoviedju kapetana Ignjata Domjanića, koj se imao dne 16. travnja sa svojom četom postaviti u Moslavinu.[1]

Medjutim dodjoše ustaški poslanici u Beč, ali neoprave ništa. Ratno vieće javi dapače banu dne 13. travnja, da su rečeni poslanici sa svojim vodjom Todorom Milankovićem upravo onda izmakli iz Beča, kad naumiše zatvoriti sve članove poslanstva. Vieće ratno zamoli ujedno bana, da rečenoga vodju svakako uhvatiti dade. To je i učinjeno. Milanković bje doista zatvoren, a malo zatim s drugovi svojimi Matijaševićem, Banićem, Sabolovićem i Paprotićem pogubljen. Njihove odsječene glave iztaknuše po zidinah pakračkih. Njekog Kapetanovića zatvorili su na jednu godinu, a one krajišnike, koji bijahu još godine 1741. kod Požege ubili svoje častnike, tjerajuće ih na odlazak u Italiju, osudili su na vješala. Osim toga bijaše njih 32 odsudjeno na galiju, a preko dvie tisuće ustaša stavište u vojnike, koji doskora zajedno s panduri otidu stranom u Bavarsku stranom u Česku.[2]

Na ovaj način bje buna sasvim utišana, ako i na kratko vrieme.

[1] Acta ban. 1743. Ban. 70.

[2] Trenk pripovieda u svom životopisu, da je iz Subocke 550 momaka, iz gornje slav. granice 700, iz srednje slav. granice takodjer 700, a iz dolnje slav. granice 560, dakle ukupno 2500 momaka, pod kazan stavljeno u vojsku, i odpremljeno u rat. Ovim se pridruži 700 pandurah pješke i 100 na konju.

Jur dne 22. travnja 1743. mogao je ban, baveći se u Šiklošu, podati zapovied Domjaniću da svoje banderijalce iz Slavonije pošalje kući, samo 150 od njih imao je zadržati i postaviti pod zapovied pukovnika baruna Sojera.

VIII.

Početak sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom.

U isto doba priobći ban svomu namjestniku radostnu viest, da je sjedinjenje posestrime Slavonije s Hrvatskom konačno odredjeno, te ga moli da traži u Hrvatskoj sposobne plemiće za županijske službe, pošto je u Slavoniji „populus rudis et incultus“. Ali prosti puk u Slavoniji, čuvši o toj namjeri jedinjenja, volio je još uvjek da padne pod krajinu vojničku, nego li pod civilnu Hrvatsku, jer krajišnici bijahu tada prosti od svakoga poreza i robote. S toga dodjoše poslanici seljaka slavonskih pred bana u Šikloš, moleći ga, da ih stavi pod krajinu. Kad čuše od bana, da je ozbiljna volja kraljičina da se Slavonija pripoji civilnoj Hrvatskoj, odoše izaslanici, po tajnom nagovoru njekih vojničkih častnika, u Osiek generalu Engelshofenu, koj im dade putne listove, da mogu otići u Beč s molbom pred kraljicu. Ali ban pisà odmah u Beč, da su isti izaslanici seljački drugovi buntovnika, te savjetova ujedno, da se u Beču pridrže i zatvore, da ne bune kod kuće puk iznovice. Engelshofenu nebijaše milo postupanje banovo, ali poznavajući veliki njegov upliv u Beču, smiri se, dočim sam ban ode u Slavoniju, gdje se u Valpovu dogovarao sa slavonskimi oficiri i poslanici hrvatskoga sabora u poslu sjedinjenja Slavonije.[1]

Dne 17. travnja zamolili su bana slavonski vlasteli, neka izvoli i njih pozvati na viečanje, kad se bude radilo o načinu sjedinjenja. Ovu molbu podpisali su: Martin Črnić, rektor Ježuvita, kao opat kućevački, barun Trenk, podpukovnik i vlastelin brestovački, Marko i Josip baruni Pejačevići, vlastela od Orahovice, Feričanaca i Našica, napokon sudac i poglavarstvo grada Požege. Ali čini se da se na ovu molbu nije ban obazrio, budući da je jedino po saboru imenovano povjerenstvo pod predsjedničtvom grofa Aleksandra Patačića, u sporazumljenju s banom, tjeralo i od sada sav posao sjedinjenja od strane civilne.

[1] Acta ban. 1743. br. 94. Za katoličku *Subotsku* izradi ban, da je pod imenom „Sveta Marija“ dne 7. svibnja 1743. povišeno u red trgovišta te odkinuto izpod vlasti vojničke, dobivši svoje poglavarstvo, svoj grb i tri sajma na godinu. Acta ban. 1743. br. 228.

IX.

Ratovanje g. 1743.

Dok se ovo sbivaše kod kuće i dok se nove banderijalske čete tekar iz nova sastavljahu, odoše i ove godine pomoćne čete iz Krajine hrvatske i slavonske u Bavarsku, Česku i u Italiju.

U bavarskom zboru generala Kevenhüllera bijaše početkom god. 1743. preko sedamnaest tisuća Hrvata, i to 3800 Varaždinaca pod pukovnikom Minskim, 8000 karlovačkih krajišnika pod Nadaždom i Strasoldom, sa 2000 Posavaca i 3300 Trenkovih pandura. U Českoj kod zbora kneza Lobkovica bijahu do 4000 Ličana, Varaždinaca i Posavaca. Nad čitavom austrijskom vojskom, sastojećom iz 68.000 vojnika, zapoviedao je princip Karlo Lorenski, dočim je Franceze vodio maršal Broglić, a Bavarce feldzeugmeister Minuzzi.

Glavna borba zametnula se g. 1743. u Bavarskoj proti sjedinjenim Bavarcem i Francezom. Hrvatske čete odlikovahu se ponajprije u bitci kod Simbacha i Braunove dne 9. svibnja. O potonjoj bitci javi dne 18. svibnja bečko ratno vieće banu hrvatskomu, da je od neprijatelja palo više tisuća ljudih, a medju zasužnjenimi da se nalazi general Minuzzi, kao i generali Preysing i Gabrieli. S toga bi naredjeno, da se po čitavoj monarkiji proslavi pobjeda s Tedeumom i pucnjavom iz velikih i malih topova.[1] U toj bitci proslavili se medju Hrvati ponajbolje krajiški husari i Posavci pod Berlihingenom. Od posljednjih pade medju drugimi kapetan Erpašić sa 15 momaka, ali i oni uhvatiše jednog neprijateljskog satnika, jednog poručnika i 80 momaka.[2] Dva dana prije ove bitke osvojili su Ličani pod majorom Rafaelisom grad Auerberg, raztjerali Bavarce kod Streihena i zarobili jednog satnika sa 47 momaka. Nadalje proslave se Hrvati kod osvojenja grada Dingolfinga (17. svibnja) i Landave na Izru (18. svibnja). Isto tako kod jurišanja grada Degendorfa, u koji prodrieše Ličani i Grenadiri prvi. Taj veoma dobro utvrdjeni grad branio je francezki general Conti sa 6000 vojnika, a Hrvate vodio je general grof Braun (Brown) s pukovnici grofom Petacijem, Frankinijem i Gilanijem. Pod pukovnikom Litvićem oteli su Karlovčani Frauenstein i suzbijali zajedno s Varaždinci i Trenkovimi panduri Bavarce na svih stranah, dočim iz Tirola opet druge čete Karlovčana pod generalom Herbersteinom,

[1] Acta ban. 1743. br. 142.

[2] Izvanrednim junačtvom odlikovao se gradiškanski barjaktar Mato Brižić, koj svojom rukom smaknu devet neprijatelja.

a preko otvorena Dunava čitav Lobkovicev zbor s Ličani i Varaždinci pod Minskim našoj vojsci u pomoć pritekoše.

General Baranjaj obkoli dne 6. lipnja sa 600 regulaša i sa 800 krajiških pješaka i konjika tvrdju Straubing. Tri dana kasnije unidje general Bärenklau s hrvatskimi krajišnici pobjedonosno u glavni grad Monakov, a general Herberstein otme s Karlovčani grad Hohenschwangau.

Do skora zatim odlikovahu se Hrvati pod grofom Nadaždom pri osvojenju tvrdje Frîedberga i pri očišćenju obale dunavske i izarske pod pukovnikom Minskim, prošavši na silu preko Dunava i Izre, protjeravši medju Mettenom i Loheimom Franceze i osvojivši mjesta Plodling i Straubing. Ličani su zatim oteli pod Karlom grofom Palfijem mjesto Landshut, a mjeseca listopada znamenitu tvrdju Ingolstadt, kod koje bijaše 4000 krajišnika karlovačkih pod generalom Herbersteinom, 1000 Varaždinaca pod pukovnikom Benzonijem, jedna četa Ličana, karlovački husari i dobrovoljci pod kapetani Bakićem i Haslingerom.[1]

Veliko junačtvo pokazà 300 Hrvata zajedno s Trenkovimi panduri pri osvojenju utvrdjenoga mjesta na Lehu, koje bez topova na juriš oteše. Ponajviše odlikovà se pri ovom poduzeću sám Trenk na čelu svojih pandura. Čim raztjera neprijatelja, prebaci on sa svojimi rieku Leh i htjede da udari na neprijateljski tabor, ali našav ga prazna, osvoji do 120 šatora, postavivši na šancevih svoje straže. Odmah zatim odjuri za uzmičućimi Francezi, dopre 29. srpnja do mjesta Breizacha i zamieni tu bivšu posadu pukovine Daunove te osvoji sa 100 pandura i 25 husara grad Neuburg, odkuda se spremao preko franczke medje udariti u Elzaciju, izdavši proglas na narod u njemačkom i francuskom jeziku.[2]

Početkom srpnja zamoli feldmaršallieutenant baron Damniz u Freiburgu principa Karla za pomoć proti Francezom, koji se u Starom Breizahu htjedoše učvrstiti. Princip posla onamo 500 slavonskih krajišnika pod pukovnikom Trenkom, dočim su se njegovi panduri pod Menzelom zajedno sa 200 Srbalja i sa pukovinami Baranjaja i Forgača već odprije spojili s velikom vojskom saveznom[3], vojujući dne 27. lipnja u znamenitoj bitki kod Dettingena pod generalom Ahrenbergom.

---

[1] Oester. milit. Zeitschr. 1830. Heft 12.
[2] Trenk Leben 154. — Šubert II 31—33.
[3] Oesterr. Milit. Zeitschr. 1830. Heft 10, 24, 28.

U noći 5. kolovoza prebaci Trenk kod Staroga Breizaha sa 130 pandura rieku Ren, protjera neprijateljske straže, te zaplieni do 50 volova. Vrativ se natrag, prebaci zatim opet rieku, otme neprijatelju jedan most, ubije 14 vojnika i zarobi njihova kapetana s prtljagom i s konji. Ovom prilikom osvojili su panduri jedan neprijateljski barjak i srebrni mač zarobljenoga kapetana, koje stvari poslà Trenk hercegu Lorenskomu. Ovaj mu pošalje barjak natrag s nalogom, da ga u znak hrabrosti i junačtva nosi pred sobom ona četa, koja ga osvoji. Mač zadrža na uspomenu.

Trenk opetovà zatim višekrat svoja četovanja preko Rena, paleći neprijateljske čardake, tjerajući straže, osvajajući topove i hranu. Prirodjenom ironijom običavao bi razglašivati, da je došao u Francesku s Hrvati, da se ovi priuče ugladjenomu životu i običajem od Franceza, koji nazvaše pandure crvenimi kapucini. Isto tako postupao je i Menzel s krajiškimi husari, koji doprieše sve do Lotaringije, protjeravši od onuda Stanislava Leščinskoga. Njekom prilikom udari Trenk sa 800 Hrvata na rensku tvrdjavu Mortier, osvoji pod najžešćim pucanjem topova jednu redutu i zarobi 60 Franceza, koje dovede preko Rena.

Kod vojske principa Karla, koj se tada spremao da provali preko Rena u Francesku, bijaše osim pandura velika množina Hrvata pod generali Nadaždom i Tripsom i pod pukovnikom Minskim. Uz Hrvate bijahu tu i banatski šajkaši, koji se odlikovahu pri gradjenju brodovnih mostova (ladjenjaka).

Kad austrijska vojska osvoji svu skoro Bavarsku, haračili su panduri po onih mjestih, koja se protiviše primiti posadu austrijsku. Medju ostalimi gradovi htjedoše panduri upaliti i grad Rosenheim na Inu, s toga, što bijahu gradjani u prvašnjoj godini zarobili 200 pandura. Već bijahu užgali baklje, muževi, žene i djeca ostaviše od straha svoje stanove, kad stari otac Remedio, gvardijan Kapucina, izadje pred pandure, moleći milost. Toploj molbi čestitoga starca odazva se pandurski kapetan, te Rosenheim bje spašen.

Malo zatim preuzme hrvatski ban Karlo Baćani vojničko i civilno zapovjedničtvo nad čitavom Bavarskom,[1] i obustavi sva četovanja i haračenja svojih vojnika.

Medjutim dopre na rieci Renu Karlo Lorenski dne 7. kolovoza

[1] Dne 30. listopada javi ban svomu namjestniku, da je imenovan upraviteljem i zapovjednikom u Bavarskoj, te mu preporuča svoju ljubeznu domovinu (charam patriam), za koju moli, neka ju dobro ravna, dok bude odsutan. Acta banalia 1743. Br. 517.

sa čitavom svojom vojskom do Bišena, odtuda krene do Hochstadta, na što bje odlučeno silom prevaliti rieku. Da se postigne ova svrha, bješe hrvatske čete s konjici i granadiri poslane napred kao predstraže. Vodje hrvatskih ovih četa bijahu Franjo grof Nadaždi, princip Valdek, generali Karlo grof Palfi i Ghilanji, pukovnik Varaždinaca Minski i Franjo Trenk na čelu svojih pandura.

Trećega rujna 1743. imala je naša vojska prebaciti Ren. Prvi prebrodiše vodu kod Reinveilera Valdekovi Hrvati, njih 600 na broju, s jednom satninom granadira. Oni otmu sretno jednu francezku redutu, ali budu dne 4. rujna od sedam francezkih bataljuna stranom obkoljeni, stranom velikim gubitkom suzbijeni. Boljom srećom pokušali su prielaz Ličani i panduri kod Staroga Breizaha. Petnaest stotina Hrvata i 100 pandura oteli su ostrov Reinah, posjekli do 100 neprijateljskih vojnika, zajedno s njihovim zapovjednikom grofom Crevecoeurom, sagradili u hitnji glavu mosta za prelaz vojske. Dogotavljajuć most, potratili su četrnaest ura, dočim su na naše iz tvrdjave Mortiere neprestano pucali iz topova. Da se rieše ove ljute neprilike, udari 800 Hrvata zajedno s panduri na rečenu tvrdju, te ju uzmu na juriš,[1] dočim se na otoku Reinahu utvrdi 700 Varaždinaca, 100 pandura i šest satninah granadira. Pukovnik Menzel s panduri i generali Trips i Baranjaj s hrvatskimi i ugarskimi husari prodru dapače daleko u Francezku, te je Menzel imao više sretnih okršajah s francezkim generalom Berčenijem, emigrantom magjarskim.

Ali sve ovo junačtvo Hrvata, nije moglo pomoći austrijskoj vojsci da prodre svakolika preko Rena, jer francezka vojska pod Noaillom bijaše mnogo veća na broju i dobro utvrdjena uzduž rieke. Pomoćna pako vojska holandeska, hanoveranska i englezka sa 50.000, koja bi imala bila napred poći s kraljem englezkim Jurjem II. zakasni kod Vormsa i Špeiera. Naši, uvidivši da proti velikoj sili francezkoj sami ništa opraviti, niti preko Rena prodrieti nemogu, povuku se napokon natrag u Švabsku i Bavarsku, englezki pako kralj zajedno s Hanoveranci u Hanover u zimske stanove.

Jedine gradove Breizah i Freiburg dade Karlo Lorenski utvrditi i stavi u njih za posadu većom stranom Hrvate. U samom Frei-

[1] Jedan suvremeni pisac veli o tadašnjih bojevih sliedeće: „Multa ibidem ad Gallorum perniciem et militis nostri commendationem praeclara gesta sunt, praesertim a Croatis, Sclavonijs, et quos Galli non sine pavore nominant, Panduronibus". Rerum gestarum Comitis Lud. Andr. Khevenhüller, brevis Commentarius, Vienae 1744 p. 65.

burgu bijaše pod Trenkom 1200 pandura, od kojih zahtievaše mnogi da ih na zimu odpuste kući, ali od renske vojske bjehu odpušćeni samo Gradiškanci, koje odvede kući podpukovnik Josip Ljubibratić. Isto tako odpusti ban hrvatski iz Bavarske veću stranu krajišnika varaždinskih, karlovačkih i ličkih, samo jedna stotina krajiških konjika morade krenuti u Moravsku, a 2000 regularnih Varaždinaca u Česku. Trenk se je medjutim zabavljao sa dvoboji, od kojih je vriedno spomenuti onaj, koj je imao s grofom Draškovićem, tadašnjim majorom Forgačeve pukovine, kojega je izazvao radi 7000 for. koje mu grof platiti nehtjede.

Godine 1743. nesudjelovahu u ratu hrvatski banderijalci, premda bijahu jur spremni za put u Bavarsku. Poradi kuge, koja se pojavi na granici oko Jasenovca, Siska i Zrinja, bješe odredio ban da se vojnici nekreću od kuće.

U opisanih bojevih odlikovahu se čestoputa i Ličani, te medju njimi pade samo od obitelji Došenove dvanaest članova.[1]

IX.

Priprava za novo ratovanje.

Jur dne 11. siečnja 1744. pisà ban Baćani iz Monakova svomu namjestniku biskupu Branjugu, kao i barunu Stjepanu Patačiću pukovniku i podkapetanu hrvatskomu, neka spreme čim brže banderijalce, a poglavito konjike s kopljem, kojih se Francezi ponajviše plaše.[2] Dne 29. siečnja pisà ban opet u Hrvatsku: neka budu vojnici spremni na odlazak do proljeća, ali da neće više vojevati pod starimi barjaci, nego da će dobiti nove, slične barjakom ostale vojske.[3] Proti ovoj naredbi ustade banska konferencija, u koje ime odgovori banski namjestnik banu dne 5. veljače, da su novi narodni barjaci već gotovi, te da hrvatskim vojnikom netreba drugih. Isto tako niesu prihvatili onu zakletvu, koju je polagala uredna vojska.[4]

Dne 11. veljače naloži kraljica banu da sakupi od banderijalne vojske 2000 pješaka i 400 konjika, o čemu pisa i stališem hrvat-

[1] Gesch. d. Likaner Reg. Msc

[2] Ut si re ipse croaticus miles prodibit, in equitatu quo plures haberi possunt, hastati equites assumantur, utpote quos gallicus miles non postreme expaverit. Acta banalia 1744.

[3] Do tada vojevahu banderijalci pod grbovi županijskimi dotičnih velikaša, samo konjanici imali su na zastavi grb trojedne kraljevine.

[4] Acta ban. 1744. Br. 21. 23.

skim. Radi ovoga predmeta sazva banski namjestnik „po nalogu banovom," sabor na dan 16. ožujka, te na njemu bude prije svega zaključeno, da se banderijalna vojska do prvoga svibnja gotova izvan zemlje odpremiti ima. Nu ban opomenù medjutim stališe hrvatske iz Monakova dne 18. ožujka, neka vojnike čim prije u Bavarsku pošalju, koji će pod njim vojevati, dodavši: „Ego profecto velut inclyti illius Regni et bellicosae nationis Banum me esse glorior, ita nunc et quoties in posterum occasio secum tulerit, in arduis quibusquam circumstantiis eidem prae-et prodesse syncere cupio, nec dubito, quin et ipsi gloriosum sibi arbitrabuntur, sub commando Bani sui militare, ac ideo alacriter isthinc festinabunt".[1] Isti dan pisà ban u istom predmetu podbanu Ivanu Rauhu, dodavši viest, da mu je podieljena ne samo uprava gradjanska čitave Bavarske i gornjega Palatinata (Pfalz) nego povjereno i zapovjedničtvo čitave vojske u Bavarskoj.

Trebalo je još njekoliko požurnih dopisa banovih, dok napokon dne 1. svibnja prva četa pješaka sa 671 momaka pod majorom Vukom Jellačićem na put krene. Druga sa 670 momkom s podpukovnikom Gavrom Škrlcem ode preko granice dne 6. svibnja, treća opet sa 670 s pukovnikom i zapovjednikom svih četa pod Stjepanom barunom Patačićem udari dne 10. svibnja, kao i ostale, preko Štajerske u Bavarsku, napokon sliedila je i konjička četa sa 400 momaka pod majorom Križanićem.

Ali jur na putu pobuni se prva četa u štajerskoj Bistrici. Čuvši da vojnici neće dobivati na dan osam krajcara, osim prireza (Beitraga), kako im kraljevskom odlukom bijaše dopitano, nego samo šest krajcara, izjavili su vojnici, da neće napried. Težkom mukom umire častnici vojnike, dokazujući im, da ni momci od regularne vojske nedobivaju veće plaće, nu da će vojničko poglavarstvo nastojati oko toga, da im se naknadno ono doplati, što im je obećano[2]. Druge dvie čete zajedno s konjici dobile su u Gradcu jur podpunu obećanu im plaću i krenule veselo napried za prvom.

Dok su banderijalske čete jedva na put krenule, javi ban dne 9. svibnja iz Monakova svomu namjestniku, da je princip Sachsen-Hildburgshausen imenovan zapovjednikom obijuh krajiških generalata, na ime varaždinskog i karlovačkog, Znamenitomu ovomu generalu i državniku bijaše pričuvana zadaća, da krajinu posve na

[1] Tamo br. 62.
[2] Acta ban. 1749. Br. 21.

vojničku uredi, i sve, što su prije njega Rabatta, Stubenberg, barun Stihling, Kevenhüller, Kordua itd. naredili bili, iz nova preustroji.

Prije svega izradi Hildburgshausen, da je kraljica potvrdila povelje podieljene krajišnikom od Ferdinanda I. i Leopolda I. Glavna mu bijaše svrha kod preustrojenja, da izvadi iz krajine što više vojnika i da ovi budu čim strože disciplinirani, a manje nego do tada skloni na bune i na odpor. Svikolici stanovnici krajine imali su biti dobri i poslušni vojnici, uz najmanji trošak državne blagajne, a nagradjivahu ih napuštenim hrvatskim zemljištem i kućištem, na kojem naseljivahu često pridošlice iz raznih inostranih zemalja. Ali ni Hildburgshausenu nepodje za rukom podpunije uredjenje krajine, sve do god. 1746., kad je svu krajinu razdielio u nove pukovine, uzporedivši ih glede vojničkih dužnostih sasvim s regularnom vojskom, kako ćemo dalje viditi.

Dok se ovako u gradjanskoj i vojničkoj Hrvatskoj i Slavoniji spremalo sve na novo ustrojenje i razstrojenje, odoše iz nova mno gobrojne čete iz svoje domovine, da se bore u dalekih tudjih zemljah.

Nove čete pješačke i konjičke iz varaždinske, karlovačke i ličke krajine krenuše odmah početkom g. 1744. na bojno polje u Bavarsku i na Ren. Posavski krajišnici s podpukovnikom Josipom Ljubibratićem krenuše prvih dana veljače put Bavarske. Trenk sakupi u Slavoniji, Hrvatskoj i Bosni novu četu sa 2500 pješaka i 130 konjika, koje obuče u novu zelenu uniformu, urešenu crvenimi i žutimi kukuljicami, te krene š njimi koncem ožujka put Beča. Ostale čete hrvatske udare prama Českoj, Moravskoj, renskoj pokrajini i u Italiju.

IX.

Ratovanje i stanje Hrvata godine 1744.

Pošto Francezka dne 26. travnja god. 1744. Austriji rat najavi, naumi odmah austrijski vojskovodja herceg Karlo Lorenski provaliti s čitavom vojskom preko Rena u Francezku. Sakupiv kod Heilbrona oko 50.000 vojnika htjede nadmudriti Franceze, pod generalom Coignyem, koji je čuvao prielaz preko rieke velikom silom i opreznošću. Karlo razdieli vojsku na troje, posla generala Bärenklava, ponajviše s Hrvati i Ugri, prema Moguncu (Mainzu), na što Bavarci pod Sekendorfom, misleći da Austrijanci žele kod rečenoga grada prelaziti preko Rena, provale sa 18.000 momaka kod Filipsburga na lievi kraj rieke, francezki pako vodja povede svoju voj-

sku od Špeiera prema Moguncu, u kojega blizini prebaci general Bärenklau sa njekoliko tisuća naših vojnika rieku Ren.

Austrijski general Berlichingen utabori se kod Valdorfa. Uz njega bijahu njeke čete hrvatskih dobrovoljaca, dočim s Berenklavom odoše ne samo Trenkovi panduri, nego i krajiški pješaci i Menzelovi konjici.[1] Od ovih prodje kasnije 700 konjika i 100 pješaka medju prvimi preko Rena.

Dok se naša vojska spremala na prielaz preko Rena, dodjoše po četkom lipnja banderijalne čete sretno u Bavarsku, gdje je maršal Traun imao zapovjedničtvo nad 68.000 austrijskih vojnika. Jedan dio ove vojske vodio je ban Baćani. Podpukovnik Gavro Škrlec javi banu dne 11. lipnja, da je sa svojim bataljunom sretno dopro do tvrdje Braunau, ali da ga tamošnji zapovjednik podpukovnik Guldenhoff neće da pusti u tvrdju, izgovarajući se, da neima za to dozvolje od svoga generala Vallisa, punomoćnika banova. On bijaše dakle prisiljen ponamjestiti svoju vojsku u bližnja sela, premda nije imao za svoje vojnike ni praha ni olova.[2]

Četiri dana kasnije pisà ban iz Amberga svomu namjestniku biskupu Branjugu, kako ga veoma obradova što su njegovi Hrvati došli sretno u Bavarsku bez ikakova izgreda. Istoga dne 15. lipnja dostavlja ban do znanja Vuku Jellačiću majoru, da ga je kraljica potvrdila za majora, kao i Patačića za pukovnika, a Škrlca za podpukovnika Istomu Škrlcu naloži ban dne 18. lipnja, da se ima staviti pod zapovjedničtvo starijega podpukovnika Guldenhofa u Braunavi; prah i olovo naznači mu u gradu Ingolstadtu, a plaću za vojnike u Monakovu. U ostalom imao je u svemu slušati generala Vallisa, zapovjednika svih tvrdjava u Bavarskoj.

Pukovniku Patačiću naloži ban dne 20. lipnja da sa svoja dva bataljuna imade krenuti iz Valderbaha u Wetterfeld, kroz Kemnah, Hofenstetten, Sonnenwirt, Rastah i Wundsam, odtuda u judicat Neuburg, a napokon kroz Hilfersdorf, Vegling, Paulsdorf u Garmersdorf.

U isto doba (22. lipnja) pisa ban iz Amberga barunu Josipu Sermažu u Hrvatskoj, da je velikim veseljem pregledao čete banderijalske, došavše iz Hrvatske, koje su zdrava pogleda i dobro odievene (na svoj trošak). Ban mu ujedno prijavljuje, da je sina mu,

[1] Hrabri ali često pijani pukovnik Menzel pade kod Stokstadta od neprijateljske straže, kojoj bivši pijan str . . . . . u pokaza, da u nju puca. U Menzelu izgubi Trenk svog najvećeg neprijatelja i protivnika.

[2] Acta ban. 1744. 137.

*

kao banderijalskog častnika poslao sa 200 Hrvata i 500 njemačkih pješaka u pomoć onim, koji obsiedaju tvrdju Rottenberg, sedam urah udaljenu od Amberga. Ovu jedinu tvrdju u Bavarskoj nemogahu naši do tada još predobiti. Ove iste viesti priobći ban i biskupu zagrebačkomu i grofu Aleksandru Patačiću, dodavši, da su čete Hrvatske kod Rottenberga otele neprijatelju devet topova, i da su svi hrvatski junaci zdrava tiela i junačkog ponašanja.

Dok se ovo zgadjalo u Bavarskoj, vojevahu ostale čete hrvatske na obalah rieke Rena. U oči dne 1. srpnja prebrodili su na 70 ladjah Beleznajevi karlovački husari, Trenkovi panduri i Ljubibratićevi Gradiškanci rieku Ren kod Šreka.[1] Najprvi prodje preko vode Trenk sa 1300 pandura, pod sviranjem svoje muzike, raztjeravši sve neprijateljske straže i čitavo neprijateljsko konjičtvo s one strane rieke.[2] Divizionski general Nadaždi, pod kojim stajahu brigadiri grof Strassoldo i Minski s karlovačkimi i varaždinskimi krajišnici, udari dne 3. srpnja na utvrdjene obkope kod Lautenburga i Veisenburga, te raztjera tri pukovine bavarskih draguna pod Taxisom i Oetingenom sa 150 žandara, stojećih pod zapoviedju generala Chateleta. Na bojištu ostadoše od strane neprijatelja 532 mrtva, dočim na našoj strani bijaše samo 13 mrtvih i 60 ranjenih. Trenkovi panduri zaplieniše ujedno sav neprijateljski tabor s čadorom, prtljagom i zairom, uhvativši jednog pukovnika grenadirskih konjika.

General Strassoldo s Karlovčani i general Minski s Varaždinci sagrade do toga most preko Rena na 170 ladjica, dočim je general Bärenklau kod Veisenaua dogotovio u isto doba drugi most, te tako je mogla naša vojska, sastojeća iz 60.000 vojnika, lasno prelaziti preko Rena. Nu najveću pohvalu zadobiše od zapovjednika vojske general Nadaždi i podpukovnik Trenk, kao glavni vodje Hrvata i konjika. Potonjemu bje ovom prilikom po principu Karlu obećana u znak odlikovanja pukovnička čast, koju je za kratko vrieme i dobio.

Tri tisuće Hrvata bijaše medjutim poslano u Kostheim na Majnu, da unište svakoga neprijatelja, koj bi preko Mogunca pokazao se na kopnu ili na vodi. Uslied Nadaždeve pobjede predade se u Lautenburgu dobrovoljcem hrvatskim, krajišnikom varaždinskim i karlovačkim, kao i Trenkovim pandurom, dne 4. srpnja čitava nepri-

[1] Ramshorn, Maria Theresia und ihre Zeit. Leipzig 1861. p. 145. tvrdi, da je taj prielaz bio kod Filipsburga i spominje samo Nadažda sa 9000 konjika i pandura.

[2] Arneth II. p. 394.

jateljska posada, sastojeća iz 1000 francezkih vojnika i 700 seljana, zajedno s generalom *Gensayem*. U gradu nadjoše naši množinu hrane, goriva i streljiva, medju ranjenimi bijaše s naše strane i barun Trenk. Iste noći osvojili su nasi i Kron-Veisenburg, kod kojega pade 215 posavskih Krajišnika. U osvojeni grad zatvori se grof Forgač sa 1 četom svoje pukovine i sa 300 hrvatskih krajišnika i dobrovoljaca, te kad kasnije na njega navali čitava vojska od 40.000 Francezah pod Coignyem, nehtjede predati grada, premda mu to bijaše naloženo od generala Nadažda. Kad vojnikom ponestane streljiva branijahu se golim mačem, dok napokon nadvladani svi skoro nepadnu. Ali i Francezi izgube 1400 vojnika i 100 častnika. Pukovnik Forgač bude uhvaćen.

Dok je francezka vojska obsjedala grad, navali na nju general Nadaždi sa 10.000 vojnika, medju kojimi bijahu osim drugih Hrvata i Trenkovi panduri. Nu pošto očekivana pomoć od generala Preizinga zakasni, a našim nestade streljiva, moradoše se povući natrag sa gubitkom od 1000 svojih, premda je neprijatelj izgubio do 5000 mrtvih, a isto toliko zarobljenih.[1]

Malo zatim morali su Francezi i Bavarci izprazniti opet grad Veisenburg, te unidjoše unj iz nova Hrvati, osvojivši magazine u vriednosti od dva miljuna forintih.

Kad se francezki general Coigny sa svojom vojskom utabori kod Hagenaua, da čuva liniju rieke Mottira, pohitiše Nadaždi i Trenk za neprijateljem, uznemirujuć na putu neprestano straže neprijateljske.

Nadaždi utabori se zatim kod sela Šulca iznad Hagenaua, te dovede svojim položajem neprijatelja u veliku smetnju. Radi toga navale Francezi na naš tabor, ali nemogahu odtjerati s njihova mjesta naše čete. Čuvši napokon Francezi, da se je naša glavna vojska pod hercegom Karlom pomaknula od Lautenberga napred prema Lotaringiji, ostave oni Hagenau i povuku se natrag uz rieku Moter sve do Pena. Medjutim je general Bärenklau s Hrvati i drugimi četami obsjeo tvrdju Fortlouis.

Trenk pohiti s panduri za neprijateljem i osvoji Pfafenhofen, dočim general Nadaždi, a iza kako on oboli, general Gilanji, prodrieše s Hrvati i konjičkimi četami sve do Bišweilera i Strassburga. Kasnije, kad je herceg Karlo unišao u Hagenau, povuče se neprijateljska vojska preko Lampersheima i Štrasburga natrag, na što

[1] Šubart II. 94—95.

Trenk popali mjesta Vaucenau i Gambsen. Nadaždi, čim ozdravi, otme s hrvatskimi četami i Trenkovimi panduri na juriš grad Elsas-Zabern (Savern), kojemu htjede francezki general herceg Harcorut sa 20.000 vojnika priteći u pomoć, ali zakasni, jer Hrvati, čuvši da dolazi poveća sila neprijateljska, a vidivši da se posada s dobra predati neće, popnu se jatomice na gradske zidine, unidju kroz biskupovu bašču u grad, i protjeraju na stražnja vrata posadu iz grada. Dvie stotine seljaka, što se u gradu hrabro opirahu pandurom, budu do jednoga posječene. Nu kada počeše panduri plieniti grad, došavši jur do palače generala Rohana, zapovjedi Nadaždi da se iz grada odmah udalje, na što Trenk s panduri posjedne njeko brdo kod Falcburga, i zatim prodre sve do Strasburga.

Hrvati i Panduri, pred kojimi se Francezi iz prvine zgroziše, držeći ih za divljake, kakovimi ih Njemci bješe proglasili, oprijatelje se kasnije s pučanstvom francezkim u Elsasu na toliko, da su se zajedno gostili i veselili, živući u najboljem porazumljenju i prijateljstvu.[1]

Dok naši u Elsasu sretno vojevahu proti Fraucezom, objavi vjerolomni kralj pruski Friderik II. iz nova rat Austriji i prodre odmah sa 80.000 Prusa iz Sležke u Česku.[2] U isto doba spremi se nova francezka vojska pod Noaillem iz Nizozemske, da priteče u pomoć renskoj vojsci. Na oto bude prisiljen herceg Karlo vratiti se natrag preko Rena prama Českoj. Uz rieku Crnu sakupi on svoju vojsku kod Weitersheima, spremnu na prielaz preko Rena. Nu Hrvate mogoše tekar nakon dugotrajnih prietnja i nagovaranja sklonuti da ostave francezku zemlju, gdje im je bilo vrlo dobro.[3]

Da Prusija nješto opasna snuje, naslućivao je jur odprije ban hrvatski Baćani, tada jur zapovjednik vojske u Bavarskoj. Dne 20. srpnja javljajuć biskupu Branjugu i grofu Aleksandru Patačiću, kako se banderijalske hrvatske čete kod Rottenberga u Bavarskoj junački ponašaju, suzbijajući hrabro neprijatelja napadajućeg iz tvrdje, spomenu ban ujedno, da naša vojska preko Rena slavno napreduje, ali da Prusija nješto kuje, jer joj napredovanje austrijske vojske u Bavarskoj i Elzasu nikako po ćudi biti nemože. Ovo bi nam (primjećuje ban), ako se obistini „na veliku štetu biti moglo.

[1] Šubart II. 103. i Trenk.

[2] Kao u svih izvanjskih neprilikah monarkije austrijske, našla se i sada znatna revolucionarna stranka u Ugarskoj, koju kralj pruski predobi na svoju ruku, te ga ona znatno podpomagala.

[3] Trenk. Leben. 242.

S toga tješi ban biskupa i poradi najnovijih povrieda nanešenih hrvatskomu zemljištu od strane novljanskoga kapetana Cerić-age, nagovarajuć ga, da nikako nenaruši mir s Turci, pošto monarkija dosta lukavih neprijatelja ima. Sa žalošću primi ban u isto doba viesti, da se u Slavoniji razbojničke čete umnožavaju, da je hrvatska krajina u veoma tužnom stanju radi nesigurnosti i siromaštva, a u Bosni na granici hrvatskoj da se pojavila kuga.

Herceg Karlo priedje dne 24. kolovoza sretno natrag preko Rena, praćen iz daleka francezkom vojskom, kojoj se je umno ugibati znao. Na putu, prije nego li naša vojska prebrodi rieku Saar, udari na jedan dio Nadaždevih i Trenkovih četa tisuća francezkih pješaka, s jakom četom konjika; ali neprijatelj bude od naših sretno suzbijen i raztjeran. Isto tako suzbijahu panduri i krajiški Hrvati Franceze kod Angenaua.

Koncem srpnja 1744. ode takodjer veća strana hrvatskih četa, poradi pruskih gibanja, iz Bavarske u Česku, kamo ih je imala sliediti i ostala banova vojska, kako to ban priobći biskupu Branjugu dne 6. kolovoza.

Pukovine varaždinskih i gradiskanskih krajišnika, zajedno sa dva bataljuna banderijalaca i 400 konjika, svega skupa 6000 Hrvata, odvede u Česku general Festetić, te dodje za sedam dana do Hořelicah, dvie milje daleko od Praga.

Treći bataljun banderijalaca s podpukovnikom Škrlcem, zatim pojedini odieli Posavčana, Klementinaca, Karlovačkih dobrovoljaca, pod kapetanom Vukom Prodanovićem, kao i karlovački husari pod Bartoletijem ostadoše u Bavarskoj pod zapoviedju generala Bärenklava.

Samoga bana, prije nego ostavi Bavarsku, uznemirile su dvie neugodne viesti, jedna priobćena po pukovniku barunu Patačiću, da se njegovi vojnici počimlju buniti poradi uzkraćivanja obećane im veće plaće; a druga, primljena od grofa Aleksandra Patačića i biskupa Branjuga, koji dne 12. i 26. kolovoza javiše banu, da je kuga iz Bosne prodrla u sisački kotar, u sela Drenčinu, Gredu, Jasvenik, Brest i Letovanić, te da će se razbojnici u Slavoniji tekar izza sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom uništiti moći, jer se pod komorskom upravom ništa odlučna proti njim poduzeti nemože. Veoma razžalosti bana i pobuna Varaždinaca, od kojih oko 24. kolovoza, njih 1008 na broju svojevoljno otidu kući, kako je sam dne 25. kolovoza iz Miesa prijavio hercegu Karlu.[1]

[1] Arneth, II. 424.

Koncem kolovoza 1744. dodje ban s ostalom svojom vojskom iz Bavarske u Česku, pošto još prije Hrvati osvojiše Savernu. Banova vojska brojila je tada 20,000 vojnika, a medju ovimi bijaše 1300 varaždinskih i banskih husara, sa više tisuća hrvatskih pješaka, brojeći ovamo i Festetićev zbor. S malenom svojom vojskom nije mogao ban odvažno napasti pretežnu vojsku prusku, s toga naumi čekati glavnu vojsku austrijsko-rensku, da se š njom sjedini.

Dne 1. rujna nalazio se ban u taboru kod Plasa, i poslà od onuda 838 Varaždinaca na pomoć posadi pražkoj. Iz tabora kod Čerovica, dne 11. rujna, priobći ban svomu namjestniku, da je Prus dne 6. o. m. udario velikom silom na česku Veronu (Braunau), ali da je od naših junački suzbijen. Tom prilikom odlikovahu se hrvatski banderijalci izvanrednim junačtvom i to na očigled svoga bana. Ban naloži, da se ova radostna viest priobći svemu narodu, a on sàm dojavi ju kraljici, koja uz pohvalu odredi, da banderijalske čete imadu zadržati na uspomenu onaj top, što su ga kod Verone osvojile.[1] Ovom prilikom vodio je Hrvate general Festetić, a Pruse general Haake. Posljednji izgubiše 134 mrtvih, 300 zasužnjenih i 149 konja.

Njekoliko dana kašnije (dne 19. rujna) morade ban izdati hrvatski proglas na banderijalce, koji se počeli buniti, budući ih stavili pod zapovied njemačkoga podpukovnika baruna Hoyma.[2]

Kod Donauverta uzdrža njekoliko stotina Hrvata pod kapetanom Prodanovićem čitavu bavarsku vojsku, braneć jedan most 6 satih i ubivši 500 neprijatelja. Malo zatim osvoji Trenk Sulzbah i Neumark.[3]

Budući da je medjutim pruska vojska dobrim uspjehom napredovala, zaprosi kraljica Marija Terezija u svojoj nevolji opet pomoći od Ugarske i Hrvatske, te za kratko vrieme bijaše 12.000 ugarskih i 10.000 hrvatskih novih vojnika spremno da se sjedine s ostalom vojskom.

Kao što banski namjestnik dne 16. rujna dojavi banu, bijaše princip Hildsburgshausen samo iz karlovačke krajine poslao 4000, a iz varaždinske krajine 2000 novih vojnika u Česku. Od ovih posljednjih bijaše njih 1100 u Pragu pod zapoviedju generala baruna Harša, koji je sa 1600 vojnika i s pražkimi djaci i gradjani imao braniti grad proti Prusom. Ali ga žalibože ne obrani, jer iza kako

[1] Acta ban. 1744. br. 203.
[2] Gledaj prilog I.
[3] Šubart III. 3.

dne 12. rujna pruski feldmaršal Šverin osvoji utvrdjeno Žižkovo brdo, a sam grad Prag na njekih mjestih upali, bijaše general barun Harš prisiljen predati grad u pruske ruke (dne 27. rujna).

Iza osvojenja Praga krene pruski kralj s vojskom prema Moravskoj, nu bude na putu od bana Baćana i generala Festetića neprestance uznemirivan.

Banu Baćanu bijaše nenadano osvojenje grada Praga po Prusih posve nerazumljivo. Bivši uvjeren, da će ga naša posada podulje braniti moći, izjavi on u svom pismu poslanom banskomu namjestniku dne 20. rujna iz Čerovica, da ga je viest o predaji Praga veoma neugodno dirnula, nu da se nada da će ga naši doskora natrag osvojiti. Ovo se kasnije i sbilo, kad se velika vojska hercega Karla Lorenskog ojačala ugarskom insurekcijom.

Dne 24. rujna bijaše ban jur u Rokičanu, dobivši nalog: da motri na korake kralja pruskog. Generalu Minskomu, bivšemu u Veroni (Braunau), zapovjedi ban jur prije da s jednom tisućom Varaždinaca i s banderijalskimi četami preprieči neprijatelju prielaz preko Lužnice. Minski došavši dne 21. rujna u Tabor razori sve mostove na Lužnici, te započme čarkanja s pruskim generalom Nassauom. Nu neimavši potrebitih topova, morao se povući natrag do Budovica, na što pukovnik Bukov, mjesto Tabor predade Prusom, ali Budovice nehtjede predati general Minski.

Kad Prusi pod generali Šmetauom i principom Hessendarmstadtskim sa dvie strane navale na rečeno mjesto, branili su hrvatski banderijalci nedovršene još obkope i sam grad od kuće do kuće velikom hrabrošću. Tekar onda, kad Prusom još i general Zithen sa svojimi konjici u pomoć priteče, predade im grad general Minski, uz uvjet, da vojnici oružje i prtljagu sa sobom ponesu.

Glavna vojska austrijska pod Karlom Lorenskim naumi medjutim sjediniti se sa zborom Baćanijevim, te napredova odvažno prema Českoj. Na putu odbijao je Trenk sa svojimi panduri prednje straže francezkoga generala Bellisla, koji je sliedio našu vojsku želeći se sjediniti s Prusi.

Maršal Traun, bivši pridieljen hercegu Karlu kod zapovjedničtva, idući iz Donauverta u Česku, ostavi u posljednjem gradu hrvatsku posadu pod kapetanom Prodanovićem, a Nadažda i Trenka s ostalimi Hrvati posla napred da prokrče svuda put vojsci.

Panduri uzeše tom prilikom po prevari važan grad Neuburg, a Trenk metne pod harač isti grad i Salcbah, te posla odanle do 300.000 fr. našoj ratnoj blagajni.

Kad Francezi velikom silom obsjednu grad Donauvert, prodre hrvatska posada kroz neprijateljsku vojsku, ubije do 500 neprijatelja i pomogne zatim Trenku osvojiti grad Neumark.

Glavna naša vojska sjedini se dne 2. listopada kod Mirotica s banom Baćanom i Festetićem (26.000 momaka). Prednja straža, koja je krčila put napried, sastojala je iz pandura, iz hrvatskih konjika i pješaka, te ugarskih husara. Oni uznemirivahu neprestano čete kralja pruskoga, zatvarajući mu puteve i klanjce, i priečeći mu sjedinjenje pojedinih odiela, hvatajući njegove ulake i viestnike. Dne 7. listopada sukobi se Trenk s jednom pruskom četom kod Cirnave, i raztjera ju, a u njekom čarkanju navali pandurski zastavnik *De Fin* sa 4 pandura na jedan francezki piket, sastojeći iz 40 momaka, i bio bi propao da mu nije Trenk pohitio u pomoć sa 21 konjika[1] razagnavši neprijatelja. Odmah zatim vojevahu panduri zajedno s Posavčani pod podpukovnikom Hoberdancem i kapetanom Leniusom veoma hrabro kod Tina (Tein). Ovim neprestanim bockanjem bijaše pruski kralj napokon prisiljen povući čitavu svoju vojsku natrag prema Sležkoj.

Ali panduri i ostali Hrvati bijahu mu uvjek za ledji. Generali Minski i Gilanji, koji su vodili Karlovčane, banderijalce i Varaždince, osvojiše grad Tin i tamošnji pruski logor. Trenk otme u isto doba most na Vltavi, te ubî u potjeri do 130 Prusa zajedno s jednim majorom. Dne 9. listopada napadnu Hrvati pod Gilanjem, Morocom, Minskim, Trenkom i podpukovnikom Hoberdancem prusko zaledje, i raztjeraju ga. Ovom prilikom pade pod vodjenjem kapetana Laniusa od slavonskih krajišnika 68 mrtvih i 130 ranjenih.

Ali upravo to, što su Hrvati morali vazda prednjačiti i na prednjoj straži boriti se s neprijateljem, pobudi u njih veliko nezadovoljstvo, koje tim većma naraste, što su im davali za vodje tudje generale.

Ova zlovolja prinuždi banderijalskog pukovnika baruna Patačića prijaviti banu iz Toplica dne 8. listopada, kolike nevolje trpe njegovi vojnici, nedobivajući ni uredne plaće, ni hrane, a vojujući ipak neprestano s neprijateljem. Dne 13. listopada, bivši tada u Tinu i čuvši da će ban primiti zapovjedničtvo nad njekom drugom vojskom, umoli ga Patačić, da uzme svakako i svoje banderijalce sa sobom, jer da trpe odviše velike progone i krivice od tudjih generala.[2]

---

[1] Šubart III. 8. [2] Acta ban.. 1744. Br. 221. 224.

Na iste progone tužio se i podpukovnik Škerlec iz Bavarske, te podnese pismeno „*Prituženje*“ na hrvatskom jeziku, od strane svojih vojnika.[1]

U oči dana 23. listopada otme Trenk s panduri i s jednim odjelom Varaždinaca grad Budějovice na juriš, po što ga bješe Minski predao Prusom. Tu bje što ubijeno što ranjeno preko 200 pandura i 10 častnika, ali posada pruska, sastojeća iz 1000 vojnika morade se predati na milost. Panduri unišav u grad obuku se na pogrdu Prusa u njihovo vojničko odjelo, jer se prije narugaše Prusi pandurskim crvenim kapam i ukabanicam. Nu grenadirske pruske kape zadržaše oni i u napred mjesto crvenih kapa, kao i 10 pruskih barjaka, koje zaplieniše.

Odmah zatim osvojili su Hrvati grad Frauenburg, što ga pruski major Konradin branio sa 600 vojnika. Za njim uzeli su grad Tabor, kojega predade generalu Gilanju pruski pukovnik Kalnein sa 1700 vojnika, deset barjaka, s množtvom oružja, baruta, novaca i prtljage. Većom stranom od pandura bješe protjerani Prusi iz Placa, Königseka, Neuhausa, Veselica, Rešica, Kamenice, Černovice itd.[2]

O bitci kod grada Tabora izviesti bana pukovnik barun Patačić dne 30. listopada iz Kutnehore: „Nakon bitke kod Tina, javlja on, odoše banderijalci zajedno s karlovačkimi i posavskimi krajišnici kao i Trenkovimi panduri pod zapoviedju generala Gilanja prema Taboru. Došavši dne 18. listopada pod Budějovice (Budweis) i Frauenberg, te osvojivši ova mjesta, pridruži im se dne 21. list. njemački general Marstih (?) sa više topova i jednom četom njemačkih pješaka. Dne 22. list. protjeraju naši neprijatelja iz taborskih šanceva i gradskih zidina. Na zidine popnu se prvi banderijalci i Karlovčani, na što se u zoru 23. listopada neprijateljski zapovjednik predade sa 1700 služećih i preko 600 bolestnih vojnika.“

Nakon osvojenja Tabora počeli se Hrvati pri odlazku iz grada buniti, jer im nebijaše dozvoljeno ni odmoriti se nakon krvave borbe. Od karlovačkih krajišnika ode odmah drugi dan jedan dio kući, a banderijalce umiri jedva pukovnik Patačić, nagovorivši ih, da ostanu. Jur prije, naime dne 16. listopada, bijahu se pridružili banderijalci kod Kamerberga iz nova zboru generala Gilanija, sljedeći neprijatelja, koji je uzmicao.

---

[1] Gledaj prilog II.

[2] Šubart III. 15.

Dne 29. listopada došli su pješaci banderijalski u Kutnuhoru, ali konjici raztrkali se bez ikakove stege za plienom.[1]

U isto doba, dne 21. listopada pridružilo se kod Hradića ili Hlumca k austrijskoj vojsci 22.000 Saksonaca, pod hercegom Sachsenweisenfeldom. S ovimi naraste broj čitave austrijske vojske na 70.000 momaka.

Kod Maršavice stojahu obe neprijateljske vojske u najboljem redu, čekajući da jedna na drugu navali. Ali herceg Karlo izviešten od Trenka i hrvatske prednje straže, da je Prusom ponestalo hrane, nehtjede udariti na neprijatelja, bivši sa svojom vojskom u dobrom položaju, te tako uzmakne pruski kralj dne 25. listopada natrag, krenuvši najprije prema Pragu, zatim prema Pardubicam, gdje bijahu njegovi magazini. Čuvši kasnije kralj pruski da su naši pošli preko Labe, naumi ostaviti Česku i povući se u Sležku. Nu još prije podje za rukom Trenkovim pandurom zaplieniti čitavu prtljagu i zairu bataljuna staroanhaltske pruske pukovine, stojeće pod zapoviedju pukovnika Šverina.

Kralj pruski uzmičuć u Sležku, morade preko Kolina. Nu jedva se tu bio utvrdio, nadodju iz nenada hrvatski konjici te natjeraju njegove prednje straže u grad. Do mala ostave Prusi u najvećoj smetnji prvo predgradje, utekavši zajedno s kraljem u drugo. Ali noćju dodje Trenk s panduri, sa svirajućom turskom bandom, te upalivši ovo predgradje, dade zatrpati šanceve i poplavi vodom veliku stranu grada, te tako moradoše stojati pruski vojnici u vodi do pojasa. Kod Prusa nastade tada još veća smetnja, nu dobro po njih što jedno tane rani iz topa Trenka u nogu, te ga panduri morali odnieti sa bojišta u grad Pačkov, ostavivši Kolin.[2] Time bude spašen i kralj pruski, koj zatim ostaviv Kolin, krene u Sležku; nu panduri, pod zapoviedju podpukovnika De Dolna, zajedno sa njekoliko hrvatskih četa i konjika, pošavši za kraljem u potjeru, posjekoše na mostu od Metave kod Jaromirca i Plesa preko polovicu zadnje mu straže. Ceste kuda prodjoše Prusi, bijahu posute modro odjevenimi neprijatelji kao cvatućom modricom (Kornblumen). Svu neprijateljsku prtljagu osvojiše takodjer Hrvati.[3]

Još prije nego li kralj pruski udje u Sležku, dne 1. prosinca, podieli zapovied pražkomu zapovjedniku generalu Einsidlu, da s po-

[1] Acta ban. 1744. Br. 233.
[2] Trenk je od te rane bolovao dvie godine dana.
[3] Šubart III. 33.

sadom ostavi Prag, i da dodje za njim u Sležku. Nu čim poče pražka posada, sastojeća iz 10.000 vojnika, izlaziti iz Praga, navali 400 hrvatskih pješaka, sa njekoliko konjičkih kao i temešvarskih i dalmatinskih četa, pod majori Simbšenom i Cognazzom i pod kapetani Keylerom i Krumenauom kroz troja vrata u Prag, zametnuvši boj s Prusi. Zajedno napadoše ove i gradjani pražki sa ženami i djecom. U ovoj krvavoj borbi pade od naše strane hrabri Cognazzo na kamenitom pražkom mostu, a Prusi izgubiše 70 mrtvih, 130 topova i čitavu ratnu spravu, zajedno s prtljagom. Židovsku stranu grada Praga oplieniše Hrvati, s toga što su židovi ponajbolje pristajali uz Pruse.[1] Einsiedel uteče težkom mukom sa njekoliko svojih četa izpod Praga, ali prije nego dodje preko Friedlanda do sležke granice, uznemirivahu ga sveudilj panduri i Hrvati, te mu nanesoše toliko štete, da je jedva malenom od velike zime ozeblom četom dospio u Sležku, na što ga kralj s časti svrgne.

U potjeri za neprijateljem doprli su i hrvatski banderijalci do mjesta Šaclera, na granici Sležkoj. Odavle javi pukovnik Patačić dne 8. prosinca banu, da je njegova pukovina pod komandom generala Nadažda doprla najprije do Kolina, očišćena od neprijatelja, gdje jedan dio njegovih ostade u posadi. Od Kolina krene s vojskom do Bičeva i Jaromirca, bijuć se nepreštano s uzmičućim neprijateljem. Sjedinivši zatim pod svojom zapoviedju Trenkove pandure i banderijalske husare, preteče neprijatelja najprije kod Beršca, zatim dne 2. prosinca kod Morsendorfa, gdje su naši mnogo Prusa stranom pobili, stranom zasužnjili. Kod Jaromira uhvatili su banderijalski konjici jednog pruskog poručnika sa dva vojnika, kod Trautenaua oteli su jedan top, predavši ga pandurom. Tjerajući zatiem neprijatelja po sniegu sve preko granice sležke, vrati se Patačić u Vilšicu, došavši pod zapovied generala Hohenebmsa. Nu kad je tu vojnike po selih ponamjestiti htio, bukne iz nenada u večer sedmoga prosinca medju njimi buna proti častnikom. Zahtjevali su burno, da se po zadanoj rieči odpuste kući. Njeki od vojnika prodrieše i do glavnoga čadora, gdje bijahu sahranjeni barjaci; ali im nepodje za rukom ponieti ih sa sobom. Napokon uteče njih 150 kući, a samo 700 ostade pri vojsci. Za utekavšimi poslà Patačić odmah konjičkog majora Križanića sa njekoliko častnika, tim naputkom, da ih nagovore neka se vrate. Ali nebijaše moguće umiriti ih i skloniti na povratak, jer svi bijahu složni i jedne duše,

[1] Arneth. II. 440,

tužeći se „da od početka kolovoza sve do kasne zime, danju i noću, bez čadora, kadkada i bez kruha, lišeni odore i novaca, moradoše podnositi sve ratne potežkoće. Pa ipak ih i sada po najvećoj zimi neće da namjeste u mirne stanove, nego ih stavljaju na skradnju granicu neprijatelja, i to u zemlji poharanoj, lišenoj svake hrane, gdje moraju poginuti od nevolje. S toga da vole kući otići nego sveudilj stradati i držati stražu proti neprijatelju u pustoj zemlji.“

Ali i oni vojnici, što su ostali kod vojske, zahtievali su da se premjeste u mirnije stanove na zimovanje, nadalje da im se zimske porcije povećaju i obećana plaća po dva krajcara povisi.

Sve ovo javi Patačić i generalu Hohenembsu, jer svi vojnici bijahu odlučili za koj dan otići, ako im se neusliši molba. Jedva ih nagovoriše častnici, da dotle ostanu, dok stigne povoljan odgovor. Svi bijahu ipak pripravni na godinu u povoljnije ratno vrieme vratiti se u vojsku.[1]

Dva dana iza ovoga izvješća Patačićeva vratili se ipak po nagovaranju majora Križanića i oni vojnici, koji bijahu utekli, ali pod pogodbom da budu prosti od svake kazne. Uslied toga umirili se i ostali banderijalski vojnici. Dne 13. prosinca stigne naredba od zapoviedajućega maršala hercega Karla, da će se u slučaju nove podobne bune najstrožije kazniti ne samo vojnici nego i častnici. Ova naredba nebijaše od velika uspjeha, jer se nakon toga sve banderijalske čete, zajedno s častnici, izjaviše otvoreno, da će istinabog kroz zimu još ostati kod vojske; ali pošto im je dužna godina vojevanja minula, da ih u proljeću nitko na dalje kod vojske uzdržati neće. Ovu odluku podupirao je i sám pukovnik Patačić u pismu poslanom banu dne 17. prosinca 1744.[2]

Ban hrvatski Baćani dobije medjutim opet svoje staro zapovjedničtvo u Bavarskoj, koja bijaše do toga, dok je trajao rat u Češkoj, sasvim izgubljena. Dne 26. listopada pisà ban iz Müldorfa banskomu namjestniku Branjugu, da se je iz Češke sretno vratio u Bavarsku. Tu bijaše on kod svoga odlazka ostavio generala Bärenklava s vojskom odveć slabom naprama bavarskoj vojsci generala Seckendorfa, koja brojaše 32.000 momaka. S toga se ograniči Bärenklau na obranu tvrdjava, nemogavši dočekati obećanih mu u pomoć 6000 krajišnika iz Hrvatske.[3]

U tvrdji Ingolštadtu bijaše osim šest bataljuna regulaša, takodjer

[1] Acta banalia 1744.
[2] Tamo br. 255.
[3] Arneth II. 445.

jedna tisuća karlovačkih i 300 sriemskih krajišnika. U Braunavi ležao je još uvjek podpukovnik banderijalski Škrlec sa svojim bataljunom. Isto tako bijaše i u Pasavi 400 varaždinskih krajišnika.

Bavarski general Seckendorf protjera kod Donauverta 300 karlovačkih dobrovoljaca pod Prodanovićem, koji su najvećim požrtvovanjem branili most proti njegovoj vojsci, nemogavši napokon odoljeti velikoj sili neprijateljskoj, pošto im uzmanjka strieljivo. Iza toga napredovà Seckendorf neprestano u Bavarskoj, sve do povratka banova.

Jedino kod Salce suzbije austrijski general Bärenklau s krajišnici i regulaši neprijatelja, postavi zatim na Salci kordun od samih krajišnika i povuče se natrag u zimske stanove.

Izmedju različitih pomanjih bitaka bijaše jedna kod Reichenhalla, koja po jedan dio Škrlčeve čete zlo izpade, jer tu bijahu naši od neprijatelja iz nenada napadnuti, mnogo njih poubijano, a još više zarobljeno. O toj borbi javi Škrlec dne 28. listopada iz Braunave banu.[1]

Kasnije vratili se zarobljenici k svomu bataljunu, ali bez odjeće, bez oružja i novaca. Ovi izjaviše, da se nikada nebi bili dali zarobiti, da se nisu njemački vojnici, bivši š njimi zajedno u bitci, dvie ure prije predali, na što bijahu preslabi da se sami brane proti pretežnoj sili. Oni obtužiše dapače svoga njemačkog poručnika, koj im zabrani strieljati na neprijatelja. Tu pade medju ostalimi njeki Todor Radmanović.

Još veća sramota postiže četu Škrlčevu kod Burghausena, gdje se general Bärenklau opre Bavarcem, želeći im zapriečiti put da neprodru dalje. Četa banderijalska, napadnuta od jedne baterije topova, okrenu trikrat ledja neprijatelju i napokon natjera u bjeg istog svog podpukovnika, koj uz jednog husara pade zajedno sa svojim konjem u njeku jarugu, gdje slomi desnu ruku i razbije prsa i ledja. Polumrtav izvučen od svojih bude zatim odveden u Braunau. Od tuda izviesti on dne 28. studena bana o svojoj nesreći, tužeći se na svoje častnike, koji se nepokoravahu nikakovoj stegi.[2] Nu bilo ih je koji su i kod Burghausena junački vojevali, a medju ovimi poručnik Adam Vinković, koji se prvi pope na gradske šanceve. Kod Burgshausena ostadoše mnogi banderijalci svojevoljno

[1] Tamo N. 144.
[2] Tamo br. 242.

kod prtljage, te poradi njih izdade ban strogu naredbu, u taboru kod Oetinga dne 1. studenoga.[1]

Ban je ukorio Škrlčeve vojnike i radi izgreda koje počiniše kod Šardinga, grozeći se Škrlcu, da će ga zajedno s vojnici zatvoriti u kojugod tvrdju, ako nebude više reda. Medjutim htjede Škrlec u svojoj bolesti predati zapovjedničtvo čete kapetanu Mikšiću; ali ovaj nehtjede primiti ovo poradi svojih rana, dobivenih u posljednjem turskom ratu, te tako predade ban privremeno zapovjedničtvo čete kapetanu i vojvodi Jurju Poglediću.

Kad je pod konac godine 1744. Češka od neprijateljskih četa sasvim očišćena bila, spremao se ban da proćera neprijatelja opetovano iz Bavarske, te da udari na gornji Palatinat, pošto bijaše do rieke Ena jur sve osvojio. Ovo javi on dne 25. prosinca iz Sv. Martina podbanu Rauhu i zapovjedniku glinskomu Poglediću, s primjetbom, kako duboko žali da se upravo u ovo vrieme počeše buniti banderijalske čete u Českoj, želeći vratiti se kući, kada treba najviše da se umnoži vojska. S toga umoli on rečenu dvojicu, kad bi se ove čete doista kući vratile, neka nastoje s ostalimi stališi i redovi hrvatskimi, da se druge nove čete za vojsku spreme. Ali kad se uskoci sa svoga puta vratiše, nije trebalo više brinuti se za nove čete.

Iz sáme Hrvatske dobivao je ban tečajem godine 1744. veoma nepovoljne glasove. Jur početkom veljače pojavi se u okolici kostajničkoj kuga, koju uz sva poduzetna sredstva dugo utišiti nemogahu. Mjeseca rujna prodre užasna ta pošast i u okolicu sisačku, navlaš u sela Gredu, Letovanić, Žažinu, Jazvenik i Drenčinu, te je u ovih mjestih od 15. rujna do 8. listopada umrlo od kuge 116 ljudih, a 56 ostalo bolestnih. Mjeseca studena prodre kuga i u Liku, a marvinska pošast u Samobor i na Ratkajeva imanja kod Save. U studenu mjesecu od 9. do 13., dakle za pet dana, umrlo je u sisačkom kotaru od kuge 133 ljudih; 71 ostalo bolestnih, od uglednijih umrè zagrebački kanonik Stanko Pepeljko, bivši kapetan grada Siska, zatim Nikola Galović župnik Žažinski i dva liečnika poslana iz Beča.

Osim kuge uznemirivali su Hrvatsku i Turci na granici kostajničkoj, protiveći se kopanju vodovoda kod Struge, i tvrdeći, da naši namjeravaju kopati šanceve proti njim i načiniti novi otok.

U Slavoniji, a stranom i u karlovačkoj krajini haračile su raz-

[1] Gledaj prilog III.

bojničke čete. Medju civilnimi i vojničkimi oblastmi trajale neprestano razpre i zavade. Hrvatski stališi tužili su principa Hildburgshausena, da pri novom ustrojenju krajine vriedja prava vlastelinska i otimlje zemljište hrvatsko. Senjani dizahu neprestane tužbe proti upravi vojničkoj, zahtievajući po zakonu civilne sudove. A sva vojnička krajina bijaše tako nezadovoljna, da su mnogi krajišnici prebjegavali u Bosnu, premda je tamo vladala najžešća kuga.

Medju častnici hrvatskih banderijalaca, koji g. 1744. vojevahu u Českoj i Bavarskoj, nalazim osim gore spomenutih viših častnika takodjer sliedeće: *kapetane:* Andriju Jakopovića, Jurja ml. Pogledića, N. Novaka, Čučkovića, koj umre u Českoj, Ivana Mikšića, Žigu i Krsta Vojkovića, Petra Sermaža, Jurja Mihanovića, N. Zdenčaja, Tomu Ščitarovečkog, Gavru Deželića, Antuna Čačkovića, Ignaca Benkovića, Adama Vinkovića, Luku Mikića, Todora Baždara, Petra Kulojevića i Marka Ćorića. *Poručnike:* Jurja Filipovića, Mihalja Sudenića, Petra Botičkog, Ivana Jaketića, Ivana Vinkovića, Ivana Mucelovića, Radosava Borojevića, Josipa Špoljarića, Tomu Dvorskoga, Nikolu Petkovića, Mirka Gradačkog, Franju Prnčevića, Franju Mudića, Jakova Sudarića, Ignaca Lepošu, Antuna Vulakovića, Andriju Berdana, Andriju Palcića i Ernesta Wolgemuta. *Zastavnike:* Baltazara Baloga, Antuna Jagatića, Nikolu Blaškovića, Mirka Vinkovića, Antuna Bedekovića, Nikolu Plepelića, Marka Vučetića, Andriju Palčića, Antuna Novaka, Jurja Šašića, N. Percaića, koji je pao kod Budějovica, Ivana Lucića, uhićena kod Pfafenhofena, Josipa Žuvića, Matiju Švagla, Ivana Markovića, Marka Janoševića, Maletu Paulicu, Žigu Jellačića, Radojicu Sarkovića, Ivana Vuičića, Iliju Boltešića, Konstantina Držanića i Ivana Sliepčevića. Svećenici bijahu: Matija Varasić Ježuvita i Todor Museda.

Kako dokazuje službeni izkaz vrhovnog povjerenika hrvatskog u krajini baruna Josipa Sermaža, bijaše g. 1743. u samoj banskoj krajini, u kotarih zapovjedničtva jasenovačkog, dubičkog, kostajničkog, zrinskog i glinskog, sposobnih za oružje mužkaraca ukupno 14.506 i to u 26 knežijah, 197 selih i 6554 kuće. Od ovih bijaše u službi 3540 pješaka, 1428 konjika, 193 topnika, i 219 pandura. U Bavarskoj i Českoj bijase njih 1273.[1]

Osim Bavarske i Češke vojevahu Hrvati godine 1744. i na talijanskom zemljištu. Tamo bijaše do 2000 Ličana i krajiških konjika pod Dežefijem. Ponajbolje odlikovahu se ondje Hrvati dne 10. kolo-

[1] Acta ban. 1744. Br. 27.

voza kod Velletra pod generalom Brownom, gdjeno protjeravši neprijateljske konjike, osvoje neprijateljski tabor, zapliene svu prtljagu i množinu konja i barjaka, raztjeravši čitavu pukovinu Irlandeza pod gradskimi zidovi. Unišav u grad i zarobivši više od 2000 vojnika sa 80 častnika, počeše kuće harati i plieniti, na što ih iz nenada napadnu Valoni i Švicari pod hercegom Castropignanom, koji premda izgubiše svoga generala Beaufurta proćeraše napokon krajišnike iz grada.

Kad su naši prodrli prema Napulju, imali su Ličani braniti naše baterije i branili ih doista junačkom odvažnošću čitava dva dana.[1]

XII.

Ratovanje g. 1745.

Godine 1745. prikazuje nam se nasljedni rat u sasvim drugoj slici. Dne 8. siečnja sklopi Marija Terezija u Varšavi prijateljski savez s kraljevi Englezke i Švedske, s knezom saksonskim i ujedno kraljem poljskim, kao i sa stališi nizozemskimi. Ista Rusija bijaše sklona stupiti u taj savez, držeći za veliku pogrešku, sto je dozvolila da se Pruska poveća i osili, što je tadanji ruski kancelar Bestušev žalibože prekasno uvidio.[2] Malo dana iza toga, naime dne 20. siečnja, umre car njemački te izborni knez bavarski Karlo VII., na što njegov sin Maksimilijan, premda bijaše iz početka naklonjen miru, po huškanju ipak Franceza nastavi rat s Austrijom.

Ban Baćani, kao zapoviedajući general austrijske vojske u Bavarskoj, ležaše početkom g. 1745. sve do konca siečnja u Sv. Martinu bavarskom, kao glavnom zimskom stanu. Od tuda javi on dne 5. siečnja pukovniku Patačiću svoju radost, što su se njegovi uskoci povratili k vojsci. Nastojavao je ujedno oprovrgnuti mnienje, da hrvatski banderijalci imaju služiti samo jednu godinu, pozivajuć se na krajišnike varaždinske i karlovačke, koji jur tri godine vjerno služe u vojsci, a nisu, veli ban, ni stališi hrvatski ikakovim zaključkom opredielili rok službovanja.

Dne 7. siečnja potuži se banu podpukovnik Škrlec, ležeći još uvjek bolestan u Šardingu, na pravoslavne (Valache) i Madjare služeće u njegovom bataljunu, koji praviše najveće izgrede, kvareći dobro ime njegove čete. Oni ga, veli, ostaviše i kod Burghausena

---

[1] Vaniček. Specialgeschichte der Militärgrenze B. II. p. 370.371.

[2] Acta banalia 1744.

na cjedilu, kao što se iznevjeriše g. 1737. u turskom ratu kod Bužima prvašnjemu banu Esterhazu, a ovih dana pukovniku Forgačeve pukovine kod Bernšteina.[1] Sliedeći dan (8. siečnja) izdade ban hrvatski proglas na brodske krajišnike, da izmiene jedan bataljun svojih zemljaka, koji se imao vratiti kući. Drugim proglasom nagovaraše ban drugi bataljun Brodjana, stojeći u kneževini Solnogradskoj pod zapoviedju baruna Rieda, da se nipošto nevraća kući, nego da čeka do mjeseca ožujka.

Odmah zatim dne 13. siečnja prijavi pukovnik Patačić iz Šaclera, da se njegovi vojnici iz nova počeše buniti, jer nedobivaju potrebite hrane ni odjeće, a ipak su svejednako uznemirivani, stojeći upravo na granici neprijateljskoj. Patačić dodaje, da se badava pritužio hercegu Karlu, jer velika gospoda misle, da su hrvatski častnici krivi tomu, što se vojnici bune.

Isto tako kao u Češkoj bijahu banderijalci nezadovoljni i u Bavarskoj, spremajući se uvjek na odlazak, i tvrdeći, da već sedam godina služe u ratu, vazda jedni te isti, pa ipak ima takovih medju njimi, bez kojih siromašna kuća i obitelj obstojati nemože, pošto ih izvan domovine s malenom plaćom od 6 krajcara ni malo podupirati nemogu.[2]

Na ove tužbe izdade ban strogu naredbu na vojnike, da budu poslušni, a častnikom naloži, da drže vojnike u većoj stezi. Zagrozi se ujedno, da će u slučaju bune svakoga tako kazniti, da će još njegovo treće koljeno pamtiti ovu kazan. Zapovjednikom regularne vojske zapovjedi podjedno ban, da pružaju oružanu pomoć banderijalskim častnikom u svako doba, kad bi ju zahtievali. Ove stroge naredbe čini se da su dobro djelovale, barem na nieko vrieme, tim više, jer je banderijalcem ban izdaleka obećao, da će ih do skora drugi vojnici izmieniti, i da će dobiti zahtievanu novčanu pripomoć (Beitrag).

Odmah zatim dne 26. siečnja, bude iz Beča odpravljen kraljevski odpis na stališe hrvatske, pozivajući ih, da ili sadašnjoj banderijalskoj vojsci nalože, da ima i nadalje ostati na svom sadašnjem mjestu u Bavarskoj i Češkoj, gdjeno pokaza osobite krieposti junačtva (ubi eximia strenue militaris virtutis suae ediderunt specimina), ili pako da sadašnje vojnike zamiene drugimi. Na ovaj odpis odgovoriše stališi, da će naložiti sadašnjim četam, da ostanu

[1] Tamo br. 255.
[2] Arneth II. 445.

kod vojske barem do Martinja (11. studenoga), premda se dobromu uspjehu nenadaju, budući da se i krajišnici varaždinski i karlovački kući vraćaju, s toga će ujedno nastojati oko toga, da dignu nove vojnike, koji će imati zamieniti stare.[1]

Iza čestog dopisivanja, dogovaranja, ustmenog i pismenog, prietnje i moljakanja od strane bana, hrv. stališa, banskog namjestnika i dotičnih banderijalskih častnika, podje napokon pukovniku Patačiću najprije za rukom skloniti vojnike da ostanu kod vojske do Martinja, ali pod pogodbom, da i Škrlčeva četa u Bavarskoj ostane. Ovu radostnu viest javi Patačić banu dne 23. veljače, dodavši da su i hrv. stališi opomenuli vojnike, neka nečine sramote narodu bježanjem od vojske, već neka vojuju slavno, dok se po narodu neopozovu.[2]

Ali Škrlčevu četu u Bavarskoj nemogahu nikako skloniti na to da ostane do Martinja, jer kako ban javi stališem hrvatskim dne 3. ožujka iz Sv. Martina, govorahu ovi vojnici, da nikako nemogu uviditi, zašto nebi oni koji su kod kuće popisani i na službu obvezani, vršili takodjer svoju dužnost onako, kao što ju oni vrše. Jošte tvrdjahu da nadalje preko obveze služiti nemogu, jer neimaju ni odjeće ni troška, a kad bi do Martinja ostali, vratili bi se kući upravo u najgore vrieme, pošto bi došli na zimu samo trošiti, niti bi svojim rádom za domare i za kuću štogod privriedili mogli.[3]

Medjutim pohvali ban Patačića i majora Jellačića, što su umjeli umiriti svoje vojnike, te oprosti kazan svim onim, koji bijahu prije zametnuli bunu i koji uskočiše. Ujedno povisi na čast vojvodsku (podkapetana) na mjesto Zdenčaja, poručnika Šimuna Petkovića, koj se proslavi kod Verone (Beraun), bivši tamo i ranjen, majora pako Jellačića pohvali osim toga radi njegovih junačkih djela, počinjenih u gornjem Palatinatu i u Českoj, primietivši, da će ova djela dobrom zgodom prijaviti i najvišemu priestolu.[4]

Koncem mjeseca ožujka nastavi ban ratovanje u Bavarskoj. Dne 31. ožujka prodre sa tri vojnička zbora kod Passave, Schärdinga i Braunave preko Ina, te naumi kod Wilshofena raztrešenim neprijateljskim četam bavarskim, francezkim i heskim zatvoriti prielaz preko rieke Izra. U tu svrhu posla on generala Tripsa sa svimi

[1] Tamo br. 70.
[2] Tamo br. 89.
[3] Acta ban. 1745. N. 32.
[4] Tamo br. 61.

konjici i sa 500 Gradiškanaca iz Pfarkirhena u Pesing, dočim s ostalom vojskom krene prema Wilshofenu. Trips potjera natrag neprijatelja i uhvati 300 vojnika sa četiri častnika. General Bärenklau osvoji s Varaždinci grad Griesbah, zarobivši 600 vojnika. Sám ban dodje dne 27. ožujka sretno do Wilshofena. Kod osvojenja ovoga dobro utvrdjena grada proslavi se banderijalska četa pod kapetanom Jurjem Pogledićem, kao i krajišnici varaždinski i gradiški, osvojivši zajedno obkope, upalivši predgradja, i provalivši kroz vatru i plamen u grad, gdje počeše uništivati sve što im dodje pod ruku, i to još za vrieme dogovaranja o konačnoj predaji. Austrijski general Brown sa svojimi častnici opirao se mačem u ruci bjesnilu, Hrvata, koji htjedoše napasti na posadu i na gradjane, te ovom prilikom bude isti veoma valjani general od svojih ljudih ranjen.

U osvojenom gradu zarobiše naši 3000 neprijateljskih vojnika, zajedno s franceskim pukovnikom Du Chaffatom. Medju zarobljenimi bijahu dvie pukovine Hesa, a mnogi neprijatelji utope se u Dunavu. Naši zaplieniše takodjer mnogo barjaka i deset topa, a izgubiše samo 13 mrtvih i 32 ranjenih, medju kojimi bijaše, kako je rečeno, i feldmaršal-lieutenant grof D. Brown ranjen na nozi.

O toj slavnoj pobjedi izviesti sám ban stališe hrvatske dne 3. travnja iz tabora kod Osterhofena, dodavši, da je žalibože dobio nalog, da primi njeko novo zapovjedničtvo u Italiji, na što samo radi toga žali, što će biti više odaljen od Hrvatske, nego li sada. Nu obećaje ipak brinuti se i nadalje za dobro i korist svoje drage domovine. (Nihil tamen praetermittam, quod in bonum commodum et incrementum huius charae Patriae, tam commune quam particulare, sicubi a me contribui poterit et valebit.[1]

Odmah zatim potisne general Trips s Gradiškanci i husari neprijateljsku predstražu kod Frankenhausena, protjeravši takodjer neprijatelja iz Fišerdorfa i Natterberga. Ban napredujući s ostalom vojskom očisti na putu Landau, Dingolfing, Straubing i mnoga druga miesta od neprijatelja. Pred Landshutom zarobi 200 konjika zajedno s častnici, ubivši i ranivši mnoge. Zatim osvoji magazine neprijateljske u Keelingentalu i Landshutu, gdjeno pade 9 Gradiškanaca sa svojim kapetanom Ilićem. Iza osvojenja Mosburga, juriša general Trips s hrvatskimi četami grad Izareck, prisilivši posadu na predaju. Tu bje zarobljeno 439 neprijateljskih vojnika

---

[1] Acta ban. 1745. Nr. 94. — Oest. Milit. Zeitschr. 1822. Heft VI. p. 306.310.

sa dva podpukovnika, jednim majorom, i 15 častnika, od naših pade njekoliko mrtvih i 30 ih bude ranjeno.

Čuvši zatim ban, da se kod Pfafenhofena sakuplja više tisuća Franceza sa njekoliko njemačkih četa iz palatinata neuburžkoga, u svrhu da se sjedine s bavarskom vojskom, posla on svoje banderijalce i husare kao predstražu u Bruck i Dahovu, da napadnu osamljene Bavarce, koje naši sretno raztjeraše. Ban pako udari s čitavom vojskom na Pfafenhofen, gdje nadje neprijatelja pod generalom *Segurom* pripravna na boj.

Na otvorenom polju udari ban dne 15. travnja[1] odvažno na neprijateija, s krajišnici i husari na čelu, potisne ga natrag i otme mu 9 topova i svu prtljagu. Kad podje za njim u potjeru, uteče neprijatelj kroz šume i brda, izgubivši u potjeri preko 2000 momaka, i dopre u bjegu do Rena na Lehu, odkuda ga opet potjeraše naši do Donauverta.

Suzbijena bavarska vojska htjede na Friedberg, da se sjedini s Francezi, ali joj naši zapriečili put.

Ban tjerajući podjedno neprijatelja, udari kod Donauverta na Franceze i Palatince, raztjeravši ih, pošto neprijatelj svoje topove u Dunav pobaca, odkuda ih kasnije naši izvadiše.

Kod Ulma oteše naši opet šest velikih topova i četiri mužara s mnogimi koli hrane i strieliva.

Za kratko vrieme pade sva Bavarska u ruke banove, osim glavnoga grada Monakova, odkuda udova carica zamoli bana da neosvaja taj grad, budući da je ona pripravna pokoriti se kraljici Mariji Tereziji, te je u tu svrhu poslala tri gradska poglavara, koji pred banom položiše zakletvu vjernosti. Tako ostane glavni grad bavarski bez austrijske posade.

I mladi knez bavarski Maksimiljan poslà iz Augsburga jednoga pukovnika, moleći bana za primirje. Na što bude ugovor primirja doista podpisan, a sve neprijateljstvo s Bavarskom prekinuto.

Ove slavne pobjede, u kojih naši jedva 150 ljudih izgubiše, prijavi sám ban stališem hrvatskim dne 26. travnja iz Potmessa, moleći, da ih u Hrvatskoj svečano proglase i proslave.[2] Ujedno doglasi ban istim stališem i pukovniku Patačiću, da će nakon ovih pobjeda i primirja izvesti svoju vojsku iz Bavarske u kraljičine zemlje, a sám valjda otići u Italiju i predati zapovjedničtvo maršalu grofu

---

[1] Ramsborn. M. Theresia u ihre Zeit. p. 155.

[2] Acta ban. 1745 N. 103.

Traunu, kojemu preporuči osobito banderijalce, s molbom, da sve njihove čete u jedno spoji.[1]

Glede ovih četa bijaše medjutim sabor hrvatski dne 22. ožujka zaključio, da im se ima doglasiti, da pod kaznom gubitka glave, a častnici pod kaznom odpuštenja sa službe, imadu ostati kod vojske do Martinja. Stališi javiše ujedno banu, da su odlučili popraviti njeke gradove na granici turskoj, i to poimence Kostajnicu, zajedno sa novo izkopanim studencom Dedom, u Glini kulu za barut, u Zrinu stan podpukovnika s krovovi na kulah, kao i u Gvozdanskom krov i kule.

U ovo doba ode iz nova iz karlovačkoga generalata 4000 pješaka i 400 konjika u vojsku, a sabor bude pozvan kraljevskim odpisom od 27. travnja da pošalje svoje povjerenike u Slavoniju i Sriem u poslu konačnog sjedinjenja ovih dielova s Hrvatskom. U tom poslu radjahu već dvie godine kraljevski povjerenici general Franjo barun Engelshofen, grof Aleksandro Patačić, i barun Vladislav Vagaj.

Sabor hrvatski zaključi ujedno dignuti nove banderijalske čete sa 2400 vojnika, te imenovà povjereničtvo pod predsjedničtvom grofa Krsta Oršića, koje se imalo baviti popisom i ustrojenjem otih četa.

Za Slavoniju bješe tekar kasnije izabrani kao zemaljski povjerenici Ivan Bužan, Ivan Saić i Antun Spišić kao perovodja.

Kao što su u Bavarskoj Hrvati kod svih pobjeda slavno sudjelovali, tako vojevahu oni junački i nadalje proti Prusom u Sležkoj i u Českoj.

U kneževini gladskoj borahu se dne 20. veljače Trenkovi panduri sa četiri bataljuna pješaka i tri eskadrona konjika proti 40.000 Prusa stojećih pod generalom Lehvaldom. Devet dana kasnije pomogli su Hrvati pod generalom De la Mottom ponajviše do pobjede u bitki kod Laslave na Odri. Dne 19. i 20. travnja izpraznili su Prusi sva mjesta od Hiršberga do Gladskoga, a u isto doba (20 tr.) pomogli Hrvati osvojiti Ratibor i Tropavu. Banderijalce bijaše barun Patačić poslao u Landshut i Libavu, gdje bijaše još posada pruskih konjika, te je 28. travnja u istoj okolici neprijateljske ma-

---

[1] Na bečkom dvoru bijaše istinabog zaključeno Baćana na mjesto Lobkovicevo poslati u Italiju; ali kasnije promieniše misao, te onamo otide knez Vaclav Lichtenstein, a Baćani primi zapovjedničtvo porenske vojske, mjesto slaboga hercega od Aremberga.

gazine izpraznio. U Hïršbergu udari 200 pruskih konjika na 160 naših banderijalaca, koji se za čas natrag povukoše, izgubivši 4 do 5 ljudih, nu kasnije udari Patačić sa svojimi bataljuni prema Šmidbergu i Landshutu, te protjera odonuda neprijatelja.[1] Početkom svibnja oteli su Hrvati kod Mokera u gornjoj Slezkoj 600 kola natevarenih sa strieljivom i hranom, i više stotina konja i volova. Dne 10. svibnja udariše panduri pod generalom Festetićem na grad Neustadt, i razbiše jur gradska vrata, s namjerom, da unidju u grad; ali poradi množine neprijatelja branećih grad budu pozvani natrag. Dva dana kasnije navale iz nenada na poveću prusku četu, što ju je vodio markez Karlo, te ubiše stotinu neprijatalja a tisuću njih raniše, osvojivši njihovu prtljagu, hranu, barut i ljekarnu.[2] U ovoj bitki bijaše i sám Trenk, došavši uprav tada na polu izliečen s novimi panduri iz Slavonije, i dobivši za svoje zasluge od carice dozvolu i povlasticu, da se pandurske čete pod njegovim imenom pretvore u regularnu regimentu.

Noći na 17. svibnja uzeli su Hrvati na juriš tvrdju Kozel, saznavši od jednog pruskog zastavnika, da njezini prokopi nisu gotovi, i da je lako prieći preko njih. Pregazivši dakle plitku vodu i popevši se na ramenicah do gradskih bedema, prodru Hrvati s pukovnikom Florisem u grad, zarobe 400 vojnika i osvoje 27 topova, preko 100 kola, streljiva, hrane i prtljage. Tu bijaše ranjen major Svetoivanski i jedan kapetan, a odlikovali se pukovnik Bukov i pandurski podpukovnik barun Dobne. Od neprijatelja pade preko 60 mrtvih, a medju ovimi jedan pukovnik i zapovjednik tvrdje, 1 major, 1 kapetan, više manjih častnika. Odmah zatim osvojiše Hrvati Opelno, Paškovo, Otmahovo sa više pomanjih miesta.

Banderijalska dva bataljuna zajedno s konjici pod pukovnikom Patačićem ležahu u to doba kod Šaclera. Odtuda javi isti Patačić banu dne 20. svibnja da njegovo konjičtvo, koje pod majorom Adamom Križanićem bijaše poslano u Niesperg da osvoji magazine, bi izdajstvom luteranskih gradjana u svom taboru napadnuto iz nenada od 700 pruskih konjika, te je u borbi ubijeno 15 prostih vojnika, 1 stražmeštar, 7 korporala, 1 poručnik, i barjaktar i 1 kirurg, a zarobljeno 130 momaka. Njeki častnici ovoga odjela bijahu slučajno tada izvan tabora u gradu, nesluteći, da je neprijatelj tako blizu. Ujedno dojavi Patačić, da je za sutra (21. svibnja) dobio

[1] Acta ban. 1745. N. 109.
[2] Šubart. III. 122—124.

zapovjed, da pod generalom Nadaždom zajedno sa više hrvatskih i ugarskih četa krene u Sležku na Pruse.[1]

Medju ostalimi mjesti osvojili su u ovo doba panduri i samostan Kamenicu. U ovom samostanu običavao je kralj Friderik II. često obćiti s kaludjeri. Njekom prilikom, kad se uprav desio u samostanu, zanjuše to panduri, te navale iz nenada na samostan. Ali predstojnik samostanski, da izbavi kralja, preobuče ga na hitro u kaludjerske haljine, i turi ga medju kaludjere koji se u crkvi bogu molijahu. Panduri protraživši sav samostan i nenašavši kralja, odalje se opet, misleći da su zlo izviešteni bili, te tako bude spašen pruski kralj.[2]

General Nadaždi krene doista sa 7 do 8000 momaka prama Landshutu. U ovom zboru bijahu i hrvatski banderijalci, Petacijevi Slunjani pješke i na konju i temišvarski dobrovoljci. Na predstraži bijahu Hrvati iz karlovačke krajine, koji dne 22. svibnja protjeraše pruske konjike iz Reich-Hennersdorfa. Nadaždi udari zatim na jedan odiel pruske vojske, koji bijaše pukovnik Winterfeld dobro poredao po brdih. Prvi počeše jurišati regulaški bataljuni pod Hallerom, ali bješe suzbijeni. Na to se uzapnu na brda Ličani s ostalimi krajišnici sa strane i za ledji neprijatelja; ali nemogoše nadvladati većinu, pošto neprijatelj ugarske husare u bjeg natjera, te se ovi u bjegu bacili na naše pješake dovedši ih u veliki nered. Od naših pade tu 68 mrtvih i 100 ranjenih, a 175 bude zarobljeno. Od banderijalaca pade 6 mrtvih i 14 bude ranjenih. Isti pukovnik Patačić s jednim kapetanom bude takodjer ranjen i dopade sužanjstva. O uspjehu ove bitke javi banu podpukovnik Jellačić dne 23. svibnja iz Simperga, moleći za drugoga zapovjednika, ali samo ne Niemca, pod kojim naši služiti neće.[3] Patačić dodà u svom kasnijem izvješću pisanom u sužanjstvu dne 11. lipnja iz Dubovca kod Jaromira, da je Nadaždi kod Landshuta udario na mnogo pretežnijega neprijatelja; da su se njegovi ljudi tukli od $5^1/_2$ do 11 ure u jutro, htijući jurišati na neprijateljske topove, kojom prilikom došavši jur blizu topova na 40 koračaja, ubiše naši jednog kapetana, jednog poručnika i 89 momaka, a raniše ih oko 40, kako mu kasnije pripoviedali pruski generali, slaveći hrabrost naših vojnika. Od njegovih pade tom prilikom kapetan Zimić i šest momaka, sedam ih je ranjeno, a kasnije pade opet sedam momaka.

[1] Acta ban. 1745. br. 130.

[2] Göhring, Die Kriege Preussens gegen Oesterreich. I. 76.

[3] Acta ban. 1745. N. 133.

Patačić veli, da ne pojmi, zašto je zapoviedajući general propustio udariti u zgodno doba zajedno s pješaci i konjici na neprijatelja. U bitki izgubi on pod sobom svoga najboljega konja, a oko 11 ure priskočiše Prusom u pomoć tri bataljuna granadira sa 10 topova, i jedna pukovina draguna, na što pozove Nadaždi ugarske husare zajedno s Patačićevimi napredujućimi četami natrag. Sám on poteče k Nadaždu glede njekih novih naredaba, nu u taj par krenu husari tolikim neredom natrag, da ih neprijatelj jošte žešće tjerati stane. Patačić zasjede drugoga konja, želeći pohititi k svojim ljudem i krenuti ih u šumu, nu husari dovedoše i ove u nered, te tako izgubivši ih iz oka, ostane sám i bude od neprijatelja obkoljen i uhićen, pošto zadobi sedam rana. Po zapovjedi pruskoga kirurga odvedoše Patačića na kolih u Landshut na 25. svibnja. Kad bukne glas, da će naša vojska udariti na grad, izpraznište Prusi Landshut, ostavivši njega s liečnikom na poštenu rieč da neće uteći nego u gradu ostati kao zarobljenik. „Sad se, veli, oporavljam od rana, u nadi da ću do skora ozdraviti.“

Dalje nastavlja Patačić svoje izvješće o tadašnjem kretanju naše vojske. Do noći 3. lipnja, kaže on, zauze naša vojska sva brda prema Svidnici, do Reihenaua i Friedberga. Ali one noći ostavi neprijatelj Svidnicu, te udari rano u jutro na Saksonce, koji bijahu na lievom krilu naše vojske. Natjeravši njihovo konjičtvo u bjeg, zaplieniše Prusi preko 20 topova, s kojimi Saksonci u močvari kretati nemogahu. Neprijatelj sakupivši zatim sve svoje sile udari na naše desno krilo, i boreći se š njim do 11 ure u jutro, suzbije ga napokon. Tom prilikom padoše generali Dingen, Heslinger, Vallis i Forgač, koji je vodio hrvatske konjike. Nu za dva zadnja nezna se, veli, pravo, da li su pali, ili su uhićeni. Saksonci izgubili su takodjer 4 do 5 generala i mnogo častnika. (Tu pade i od Gradiškanaca kapetan Ivanović i barjaktar Blažević sa 24 momka.)

Jučer (10. lipnja) nastavlja Patačić, doprieše neprijatelji s jedne strane do Stockstadta prema Českoj, a s druge do Landshuta. Naša vojska stoji kod Dubovca prema Jaromiru. Što snuje neprijatelj, što li naše visoko zapovjedničtvo vojske, to ga on nezna. Od njegovih banderijalskih konjika izgubili su mnogi svoje konje, a 120 njih čami još uvjek u sužanjstvu.

Mnogi su pali u boju, te ih ostade za službu sposobnih jedva šestdeset (od 400). Nu pošto i ove zajedno s husari svejednako pošiljaju napred na čarkanja, nestat će ih do skora sasvim. On je,

veli, prijavio sve to i hercegu Karlu, ali neima odgovora, tekar prije šest dana obećana mu je polakšica. Od pješaka nefali više nego 90 i njekoliko bolestnih. Nu i oni trpe mnogo, pošto su vazda na prednjoj straži, odaljeni od ostale vojske. Napokon očituje Patačić svoju radost, što je naumio ban proti buntovnim Kostajničanom (od Škrlčeve čete) oštro postupati, jer onaj narod imade se liečiti više octom nego li uljem".[1]

Kad je Patačić ovo izvješće pisao, nije dakako mogao znati, da je kralj pruski velikom lukavošću namislio i dovršio bitku kod Hohenfriedberga dne 4. lipnja, kako sam u svojih spisih kaže, veleći: „Durch List ward diese Schlacht vorbereitet, und mit Tapferkeit ward sie ausgeführt". Sasi i Austrijanci izgubiše u toj bitci 9.000 mrtvih i ranjenih, a 7000 zarobljenih. Ali i Prusi imadoše veliki gubitak, pošto je samo od jedne konjičke pukovine palo 200 mrtvih i 500 ranjenih. Osim banderijalacah bijahu u toj bitci i krajišnici karlovački i posavski. Ovi osvojiše kod Strigove neprijateljski tabor s ratnom blagajnom. Trenkovi panduri i sriemski dobrovoljci pod Popovićem uznemirivahu zatim u zaledju naše vojske pod generali Nadaždom i Vallisom neprijatelja oko Albrehtice, Neustadta, Ziegenhalsa, Ujezda, Kraljeva hradca itd.

Dok je Patačić svoje izvješće odpremao, zametnu se medju našimi i Prusi novi bojevi kod Landshuta, Preča i Jägerndorfa. Pri posljednjem mjestu suzbije grof Esterhazi jedan dio pruske vojske, što ju je vodio markez Karlo Švedski koju uznemirivaše na putu svejednako krajiški i ugarski husari. Ovomu jur odsječenomu neprijateljskomu odielu priskoči u pomoć pruski general Zieten (Siten), izbavivši ga iz opasna položaja. Nu hrvatski krajišnici napadnu sa četiri topa neprijatelja na brdih kod Hüllberga, kojom prilikom oteše mu sav živež, prtljagu, streljivo i poljsku ljekarnu, a od neprijatelja ostade 100 mrtvih i 1000 ranjenih.[2]

Iza bitke kod Hohenfriedberga povuče se herceg Karlo s glavnom vojskom natrag do Kraljeva Hradca, kamo ga sliedio i kralj pruski, te su obje neprijateljske vojske ostale tri mjeseca jedna naprama drugoj stojeć, svaka u svom utvrdjenom taboru.

Za ledji vojske četovahu medjutim lake čete, sastojeće ponajviše iz Hrvata i Ugra. Kod Krijovice napade Nadaždi s hrvatskimi krajišnici jednu poveću prusku četu, i suzbivši ju, osvoji veliko

---

[1] Acta ban. 1745. N. 143.

[2] Oest. Milit. Zeitschrift 1823 Heft. 7.

množtvo živeža. General Frankini s banderijalci zaplieni takodjer hranu kod Miletina i Königshofa, a u gladskoj kneževini četovahu krajišnici i panduri pod pukovnikom St. Andréom i Trenkom.

U noći 4. rujna otide 150 banderijalaca na 20 kolih u Jaromir, kamo bijaše dospio francezki poslanik Valory, kojega naumiše naši uhvatiti. Oni se dovukoše sretno do stana poslanikova, prem da u mjestu mnogo pruskih vojnika bijaše. Prodrievši u stan, uhvatili su poslanikova tajnika D' Angeta, koj se bješe izdao za samoga poslanika, dočim ovaj sretno uteče.

Dne 6. rujna obsjedne Trenk sa 2500 pandura grad Neustadt na Metavi u gladskoj kneževini. Pet dana trajalo jurišanje naših, tada dodje u pomoć gradu poveća sila Prusa s generalom Du Moulinom, na što se Trenk povuče za njeko vrieme natrag, pošto prije uništi sve vodovode oko grada, radi česa bjahu Prusi prisiljeni razoriti tvrdju.

U noći od 10. na 11. rujna prebaci njekoliko stotina hrvatskih krajišnika iz nova rieku Metavu, ali i ovi budu od Prusa suzbijeni s gubitkom od 72 mrtva i 32 uhićena. Bolja sreća posluži Karlovčanom i njekim banderijalcem dne 14. rujna kod Vrhovine, odkuda potjeraše neprijatelja sve do Visokoga.

Glavni stan banderijalskih četa pod majorom Jellačićem bijaše tada kod Jaromira i Plesa. Od tuda javi Jellačić dne 10. rujna banu, da su mu čete u dobrom stanju, da je pukovnik Patačić još uvjek u Kutnoj hori, a naša glavna vojska da stoji kod Kraljeva Hradca preko rieke Orlice u taboru, zatim kod sela Černihova, pruska pako vojska da leži u taboru kod Jaromira, Skalice i Neuštadta. Dne 20. rujna zamoli bana isti Jellačić iz Hořelica, neka dozvoli da se njegovi vojnici kući odpuste, jer neimadu više odjeće. Ujedno doda, da su ovih dana imali više malenih okršaja, kod kojih pade osam momaka, a sedam ih je ranjeno.

U sredini mjeseca rujna, kad se kralj pruski povuko natrag prema Sležkoj, s namjerom da padne s vojskom u Saksonsku, uznemirivali su zaledje njegove vojske jednako Hrvati pod generalom Nadaždom, uz kojega bijaše Trenk i Deževfi s panduri, general St. André, podpukovnik Frankini i major Kušić s Karlovčani, a major Jellačić s banderijalci. Njekom prilikom napali su naši jedan zbor pruske vojske sastojeći iz 15.000 vojnika, otelì mu 16 topova i tjerali ga natrag njekoliko dana.

Koncem rujna naumi herceg Karlo napasti opet glavnu vojsku prusku, pošto bijaše naša vojska pod hercegom Franjom Stjepanom

lorenskim, zajedno s generali Traunom, Baćanom i Bärenklavom protjerala pruske saveznike Franceze iz Njemačke preko Rena; na što bje dne 13. rujna rečeni herceg Franjo Stjepan suprug Marije Terezije izabran u Frankfurtu njemačkim carem.

Dne 30. rujna sukobi se napokon herceg Karlo brat novoga cara Franje Stjepana kod Sora s pruskom vojskom, ali ga ovdje nadje, poradi sporosti njegovih operacija, veoma loša sreća, jer mu bi vojska razbijena, te od naših pade do 7000 što ubijenih, što ranjenih, od Prusa pako 4000.

Za vrieme ove nesretne bitke nagazili su Hrvati i Ugri pod Nadaždom i Trenkom na pruski tabor, kojega kralj pruski u hitnji ostavi bez posade. Tu pade u hrvatske ruke bogati čador kraljev, zajedno s njegovom pisarnom i blagajnom, zatim sva prtljaga principa pruskog, i principa Henrika, zajedno s množtvom kola, konja, mula, oružja i kraljevih dragocjenosti.[2] U blagajni bijaše 80.000 dukata, a sav plien ocieniše na dva miliuna. Osim toga zarobiše 400 pruskih vojnika, i 107 kraljevskih dvornika. Kasnije bi obtužen Trenk, da poradi ovoga pliena hotomice zakasni priteći u pomoć suzbijenoj austrijskoj vojsci.

U bitki kod Sora vojevali su osim banderijalaca i karlovačkih krajišnika, takodjer slavonski krajišnici. Od Gradiškanaca pade kapetan Ivo Pustajić sa dva zastavnika Živatovićem i Bogunovićem te 54 momka.

Iza ove slavne pobjede povuče se pruska vojska ipak natrag u Sležku, nemogavši ostati u opustošenoj Českoj. Austrijska vojska, ojačana sa 2000 Karlovčana došavših s generalom Grüneom iz renskih pokrajina, naumi preko Saske i Sležke zajedno sa saksonskom vojskom udariti na zemlju prusku. U Sležku otidoše i panduri i banderijalci. U Českoj ostade njekoliko četa hrvatskih konjika, kao zaledje vojske, dočim na prednjoj straži, to jest na čelu vojske, bijahu opet Hrvati pod Nadaždom, Frankinijom i Trenkom, osvojivši za mala gradove Šmidberg i Hiršberg, i razpisavši u Sležkoj palježinu i danak.

Medjutim saznade pruski kralj našu naumljenu osnovu ratovanja, te potisne našu vojsku, prije nego se mogla sjediniti sa saksonskom, iz Sležke natrag u Česku, dočim je stari pruski general Dessauer,

---

Ramshorn tvrdi, da je naših palo 10.000, a Prusah samo 2600.

[2] Pogovara se da su Hrvati ovom prilikom zaplienili i znamenitu škaknicu (Schachbrett) kralja Friderika II. koja se sada nalazi u našem narodnom muzeju.

kod Kesselsdorfa potukao do noge saksonsku vojsku pod Ratowskim dne 15. prosinca, prije nego su joj mogli naši priteći u pomoć. U toj bitki bijaše od naše strane jedini general Grüne sa 2000 karlovačkih krajišnika, dočim ostala vojska stajala bezposleno kod Draždjana.

Nakon ove najnovije pobjede pruske bude dne 15. prosinca 1745. u Draždjanih ustanovljen mir medju Austrijom i Pruskom, i tako svrši se drugi sležki rat ne baš slavno po Austriju. Jedini uspjeh bijaše taj, što je ugovorom draždjanskoga mira pruski kralj priznao Franju Stjepana za cara njemačkoga, čemu se do tada tvrdokorno opirao.

XIII.

Hrvati u Njemačkoj, Nizozemskoj i Talijanskoj.

U isto doba kad u Českoj i u Sležkoj, vodila je Austrija rat na Renu i na Majni u Njemačkoj, kao i u Belgiji i Taljanskoj proti Francezom, Španjolcem-Neapolitancem, Modenezom i Genovezom, imajući za saveznike Engleze, Holandeze i sardinskoga kralja Karla Emanuela.

U svih ovih zemljah sudjelovali su kod bojeva takodjer g. 1745. Hrvati.

Ban hrvatski Baćani, bivši imenovan maršalom i vrhovnim zapovjednikom savezne vojske u pokrajini renskoj, boravio je počam od 18. svibnja 1745 u gradovih Neuburgu, Würzburgu, Weihtersbahu, Lambahu, i Bibersheimu. Iz posljednjega mjesta pisa on dne 20. srpnja banskomu namjestniku Branjugu, da je nad saveznom vojskom preuzeo zapovjedničtvo herceg Franjo Lorenski, te da je naša vojska protjerala neprijatelja preko Majne i Rena. Dne 19. srpnja prebaciše naši, osobito Hrvati i Ugri, rieku Renu, tjerajući sveudilj neprijatelja. Ovom prilikom odlikova se banderijalska četa Škrlceva svojim junačtvom. General Bärenklau pobije neprijatelja kod Openheima, Beleznaj opet na drugome mjestu.

Isti dan pohvali ban pismeno podpukovnika Škrlca i njegovu četu radi hrabra ponašanja u jučerašnjoj bitki, žaleći, što su njeki vojnici ranjeni.

O toj bitci javlja Škrlec dne 20. srpnja banu, kako je sa svojom četom i s krajišnici varaždinskimi dobio nalog od generala Tripsa, da iz mjesta Hostheima nad Renom protjera neprijatelja. Ovoj zadaći zadovolji on podpunoma, izgubivši tom prilikom 13 mrtvih i 24 ranjenih. Medju ovimi bijaše kapetan Ilija Dobrojević,

poručnik Dvorski, i jedan stražmeštar. Boj trajaše od 11 u jutro do 4 poslie podne. Njemu samomu ozledjena bje u boju opet ruka i noga. Neprijatelji pobjegoše preko Rena, iza kako sažgaše jedan most, a drugog baciše u vodu. Naši odoše za njimi u potjeru, a on ostade s ranjenimi kod generala Minskoga.[1]

Dne 17. srpnja bijaše Škrlcev bataljun u Ladenburgu. Ovamo dodje i jedan bataljun slavonskih krajišnika s generalom Tripsom i jedna pukovina krajiških konjika s pukovnikom Manasterlićem. Pod ovoga zapovjed pripade i Škrlec sa svojom četom. Od ove čete pobježe dne 30. srpnja iz tabora kod Hochrustinka korporal Juriša Kristić sa pet prostih vojnika Kostajničana, a jedna satnina morade se pridružiti vojnomu odjelu od 100 pješaka i 700 konjika, koji odoše u potjeru za neprijateljem.

Četiri dana kasnije pobježe od Škrlcove čete opet jedan korporal sa osam momaka.

Ban se desio za toga u Haidelbergu, uredjujući vojsku i pošiljajući naloge banskomu namjestniku glede sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom. Ovamo javi banu Škrlec dne 6. kolovoza, da je poručnik Dvorski od dobivenih rana umro, a kapetan Illja Dobrojević da će ih težko preboljeti. (Dne 18. rujna umro je doista.) Preporuča ujedno za nagradu korporala Ivana Markovića, koj mu je u bitki kod Nordheima spasio život. Ban imenova ovoga zastavnikom, premda bijaše medju buntovnici kod Donauverta, bivši radi toga zatvoren u Ingolstadtu. U Viesentalu pobjegne od 20 do 27 kolovoza opet 44 banderijalskih vojnika s jednim stražmeštrom.

U *Nizozemskoj* bijahu od Hrvata tri bataljuna krajišničkih pješaka i dvie satnije granadira. Ovi dieliše istu žalostnu sudbu s ostalom malenom austrijskom vojskom, kojoj bješe na čelu general Kö niggräz. U krvavoj bitki kod Fortenoya, dne 11 svibnja, vojevahu Hrvati u središtu savezne vojske austrijske, englezke, holandezke i hanoverenske, suzbijajući junačkom odvažnošću neprijatelja, dok francezki vodja Mavro princip saksonski, potisnuvši natrag oba krila naše vojske pobjedu neodrža. U toj bitki izgubi savezna vojska 4,000 a francezka 7000 ljudih.

U *Italiji* odlikovahu se hrvatske čete još godine 1744. kad je knez Krsto Lobkovic prodro u okolicu rimsku, potisnuvši španjolskoga generala Gagesa do napuljske granice.

U bitki kod Veletra (dne 10. kolovoza 1744) proslave se Ličani

[1] Acta banalia 1745. N. 166.

svojom hrabrošću i odvažnošću, te od njih pade tada kapetan Pero Raje Rukavina opasno ranjen.

Početkom studena mjeseca, kad se obe ratujuće vojske povukoše natrag u zimne stanove medju Viterbom i Civita-vecchiom, branili su Ličani prielaz naše vojske preko Tibera, kod mosta Ponte molle, čitava dva dana proti Španjolcem, i spasiše austrijske topove od neprijateljske navale.

Kad se godine 1745 malena austrijska vojska pred pretežnijom neprijateljskom silom povuče natrag u sjevernu stranu Italije, čuvahu Hrvati zaledje vojske, a sa strane uznemirivahu hrvatski konjici podjedno neprijatelja.

Njekom prilikom, kad je knez Lobkovic mjeseca travnja iz Modene krenuo napred preko Reggia i Parme, želeći sjediniti se s vojskom sardinskom, sjedjahu kod objeda zapoviedajući španjolski general Gages i herceg od Modene bezbrižno u kući upravitelja od Sarzane. Tu im bude iz nenada dojavljeno, da su Hrvati i panduri preko Pontremola navalili na španjolsko zaledje, i raztjeravši ga, da se spremaju udariti na Sarzano. Uplašeni tom viešću generali jedva utekoše, nedovršiv ni objed.

Hrvatski krajišnici odlikovahu se takodjer pod vodjenjem generala Šulenberga na rieci Tanari, čuvajući hrabro prelaz preko rieke. Mjeseca srpnja potjeraše u bjeg francezkoga generala Montala. Dne 3. kolovoza razbiše Varaždinci kod sela Čeriola jednu četu španjolskih Mikeleta, ubivši 49 i uhitivši 50. Isti Varaždinci zajedno sa Slavonci pod pukovnikom Budajem, čuvajući prielaz na Padu, suzbili su Španjolce kod Mantove i doveli našu vojsku u doticaj s posadom milanskom. Zatim vojevahu pod generali Dežefiem i Stampahom oko Pavije, a 600 Varaždinaca bijaše u Milanu, čuvajući gradski kastel od neprijateljske navale.

Medjutim potuče francezki Maršal Maillebois sardinsku vojsku kod Tarane, na što knez Lobkovic bivši pozvan u Česku morade predati zapovjedničtvo naše vojske knezu Lihtenšteinu, dočim don Filip od Španije unidje dne 12. prosinca slavodobitno u Milan, nemogavši ipak osvojiti kaštela koji su Hrvati junački branili.

XIV.

Pregled hrvatskih zgoda g. 1745 u obće.

Još početkom mjeseca listopada g. 1745 dobiše hrvatski banderijalci u Českoj i Njemačkoj dozvolu, da se mogu vratiti kući.

Dva bataljuna pješaka, zajedno s preostavšom četicom konjika

(99 na broju) što vojevahu u Českoj i u Sležkoj, odvedoše majori Vuk Jellačić i Adam Križanić preko Moravske, Austrije i Ugarske u domovinu, došavši u Zagreb dne 2. i 3. prosinca. Podpukovnik Škrlec krenu stoprv 28 listopada iz pokrajine renske sa svojim bataljunom, i dodje dne 17 prosinca sretno u Zagreb, gdje ga plemstvo i gradjanstvo „sa suzami radosti“ dočeka.

Ban Baćani bijaše dne 1. listopada stigao u Frankfurt na krunitbu novoizabranoga cara Franje Stjepana i prisustvova po bok svoje kraljice dne 4. listopada svečanomu krunisanju njezina supruga.

Dne 14 listopada pozva ban hrvatske stališe da poput ostalih austrijskih pokrajina čestitaju caru i carici, te da pošalju po starodavnom običaju „honorarium“ u novcih. Ali stališi hrvatski, prem da im i carica dne 9. listopada prijavi krunitbu svoga supruga, odgovoriše banu, da novčani honorarium poslati nemogu, jer imaju velike troškove sa spremanjem novih vojnika.

Ban ostade poradi njekih vaznih diplomatičkih poslova još do konca listopada u Frankfurtu, i ode zatim u Beč, pošto je zapovjedničtvo svoje vojske predao maršalu grofu Traunu.

U sámoj Hrvatskoj trajale i ove godine razpre s krajiškimi generali, s pograničnimi Turci, i bojevi s razbojničkimi četami, koji se u krajini i u civilu bijahu razgranili na veliko.

U Senj bijaše poslao ban kao kraljevskog povjerenika podbana Ivana Rauha, koj mu iz Šišlavića dne 30. srpnja dojavi, da je senjske svadje tim uredio, što je slomio silu dvijuh porodica, na ime Vukasovića i Homolića, uz koje se bijahu gradjani u dvie stranke razdielili. Ujedno dokinu on nevaljani običaj, po kojem su imali svi članovi imućnijih porodica senjskih pravo sudjelovati kod gradskoga vieća. On odredi, da odsele imade biti u Senju samo 24 gradskih vićnika, i to od strane vlastela 12, a od gradjana 12, i da svaka polovica bira svoga sudca. Jedna te ista obitelj mogaše imati samo jednoga člana kod gradske uprave. Napokon izdade njeke naredbe glede boljih sudova.[1]

Isti podban Rauh izviesti bana dne 8 listopada i glede njekih prestupaka popovskih, koje prijavi on i bečkoj vladi. Tuži medju ostalimi župnika zagrebačkoga, da je dielio medju gradjane njekakove molitve sv. Krstofora, kojimi se izaziva od vraga pomoć,

[1] Acta ban. 1743 N. 170.

kad hoće tko da kopa blago. Tuži i župnika bedeničkog Arušića i prevendara Tuškanića kao sukrivce čedomorstva itd.'

U Slavoniji bijaše posao utjelovljenja s Hrvatskom ove godine sasvim dovršen. Čitava zemlja bje razdieljena na tri civilne županije, sriemsku, virovitičku i požežku, i na vojničku krajinu sriemsku i posavsku. Dne 8. prosinca čestitao je ban grofu Aleksandru Patačiću, što mu je utjelovljenje Slavonije s Hrvatskom i banskom oblašću toli sretno pošlo za rukom, moleći ga, da mu podnese potanko izvješće o čitavom radu.[2]

Velikimi župani bješe imenovani za Sriem Marko barun Pejačević, za Viroviticu grof Ljudevit Patačić, a za Požegu barun Vladislav Vajaj. Sve tri županije podnesoše iza svoje prve obnove ljute tužbe na baruna Trenka zapovjednika pandura, koj množinu vlasteoskih kmetova natjera na silu u pandursku četu, na štetu vlastela i kmetskih kuća, jer moradoše uzajamno skrbit za odjeću i za oružje otih vojnika. Sáma virovitička županija potrošila je na pandure više od trinaest tisuća forintih, a mnogi kmetovi, koji nehćedoše otići u vojnike, odoše u hajduke i povećaše tim silno razbojničke čete, učinivši zemlju nesigurnom na sve strane.[3] Sriemska županija tužila se, kako Trenk jur tri godine dana tjera kmetove na silu u vojnike.[4] Isto tako jadikovala je radi Trenkova nasilja i požežka županija.[5] Nu sve županije zahvaljivale se banu na utjelovljenju s Hrvatskom; ali svuda bijaše velikih oskudica na plemićih sposobnih za obnašanje javne službe.

U slavonskoj krajini želio je podmaršal barun Engelshofen ove godine uvesti naredbu, po kojoj bi odsele i *njemački* častnici imali pravo ponamješteni biti u krajini i to radi pomanjkanja domaćih sposobnjaka. S toga preporuči on odmah banu njekog baruna Rieda za kapitana kod posavskih krajišnika. Predloži ujedno da se u buduće krajiške *čete* i *vojvodstva* razdiele na pukovine, bataljune i eskadrone i to tako u krajini slavonskoj, t. j. sriemskoj i savskoj, kao i u banskoj gornjoj, sriednjoj i dolnjoj.

Prem da bijaše ove godine iz Slavonije poslano u vojsku 7684 vojnika, i to 2562 s pukovnikom Budajem u Italiju, 3230 s pukovnikom Monasterlićem u Njemačku, 996 s kapetanom Grubenom

[1] Acta ban. Tam N. 218.
[2] Tamo br. 257.
[3] Tamo str. 258.
[4] Tamo br. 262.
[5] Tamo br. 294.

u Sležku, a 896 konjika s podpukovnikom Rajkom Preradovićem u Bavarsku, to je ipak stojalo još kod kuće na oružju 10,167 vojnika, pripravnih da zamiene ili popune one koji su otišli.[1]

O broju svihkolikih vojnika primorske, karlovačke i varaždinske krajine neima podpunih podataka.

Ove godine opažuje se ujedno, da su njeki krajiški častnici počeli službena svoja izvješća pisati na njemačkom jeziku, dočim su prije izvješćivali sve na hrvatskom ili latinskom.

Prije nego li zaključim kratak pregled hrvatskih zgoda g 1745 neka mi bude dozvoljeno spomenuti ovdje još pohvalnicu bana i maršala Baćana, kojom u pismu od 26. veljače 1746 poslanom grofu Ljudevitu Erdödu, preporučujući mu kapetana njegovog banderija Antuna Čačkovića i govoreći u obće o junačtvu hrvatske vojske, ovako piše: „Non possum non condigna laude prosequi mavortiam virtutem et animi generositatem totius nationalis militiae inclyti regni Croatiae, quam non solum anno superiore (1745) in Bohemia, sed et eodem ac presente in Bavaria et nunc in imperio diversis in occasionibus laudabiliter et cum plena satisfactione commonstravit. Nec silentio quoque praeterire possum officialium quoque eidem respective praepositorum, eatenus adhibitam particularem operam atque diligentiam.[2]

XV.

Ratovanje g. 1746 u Italiji.

Pošto bijaše na sam božić g. 1745. u Draždjanih zaključen mir medju Pruskom, Austrijom i Saksonskom, mogle su odmah početkom g. 1746. otići mnoge austrijske čete iz Češke i Njemačke u Italiju proti Španjolcem, Francezom i njekim s njimi sjedinjenim taljanskim državicam.

Medju ostalimi odoše u Italiju generali Braun (Brown), Bärenklau, Nadaždi i Forgač. Ovi posljednji vodili su hrvatske i ugarske čete. Iz primorske i karlovačke krajine dodjoše takodjer u Italiju Ličani, Slunjani i Ogulinci pod Petacom i Dillisom, a iz Slavonije Gradiškanci (1785 momaka) i Sriemci pod Ljubibratićem i Monasterlićem.

Ovi na novo došavši Hrvati sjedine se s bivšimi tu varaždinskimi i posavskimi krajišnici, te bijaše ukupno u Italiji oko 7000 mom.

---

[1] Izvješće generala markeza Gvadagne. Acta ban. 1745. Br. 213. 150

[2] Acta banalia 1746. Br. 37.

*

Čim se znatno povećana austrijska vojska u Lombardiji sakupi i dne 1. veljače do Mantove dopre, bješe i nestalni kralj sardinski prinuždeu iz nova se Austriji pridružiti, prekinuvši započeta pogadjanja s Francezi.

Prvo poveće poduzeće austrijske vojske bijaše jurišanje grada Codogna, što je ležao na lievom kraju Pada, na ušću rieke Ade. Prem da je rečeni grad branio španjolski general Duca di Vialba sa 6 pukovina, to ga je ipak Bärenklau sa generali Ismeringom i Rathom sretno iztisnuo iz grada mnogo manjom vojskom, kod koje bijaše 600 Hrvata i 300 konjika.[1]

U Milanu, u kojega bijahu unišli Španjolci, branila je malena posada od 1500 austrijskih vojnika još uvjek postojano gradski kasteo. Medju ovimi vojnici bijaše takodjer 650 Varaždinaca i Brodjana.

Kad kralj sardinski osvoji gradove Asti i Aleksandriju, a general Braun potjera Španjolce preko Ade, uteče i Don Filip iz Milana, a malena posada kaštelska razori sve šanceve oko Milana i Pavije. Do skora bješe Španjolci protjerani iz svekolike Lombardije.

Krajišnici varaždinski i posavski odlikovali se pod vodstvom Nadaždovim kod Parme, gdje su uzeli na juriš utvrdjeni most i raztjerali naoružane seljake, a zatim osvojili su dne 28. ožujka i grad Gvastalu, kojega je branilo 8000 neprijatelja.

Odmah zatim razbili su Hrvati jedan dio vojske španjolskoga generala Castelara kod Gvaltiera, u kojem mjestu ostadoše kao posada Varaždinci. Isto tako suzbiše Hrvati pod Nadaždom Castelara kod mjesta Marzolara, tjerajući ga do Sarzana na moru, ubivši u potjeri do 3000 Španjolaca.

Kod Ponte Premolia nasrne 500 Varaždinaca pod pukovnikom Makarom na jedan odiel Španjolaca, i zarobi jednoga kapetana sa više vojnika. Dne 22. travnja predade se našim dobro utvrdjeni grad Parma, a dne 15. svibnja osvoji general Nadaždi i pukovnik Budaj s Hrvati i granadiri tvrdjicu Ussolengo, koju je zatim branilo 50 Varaždinaca s jednim poručnikom proti 2000 Španjolaca.[2] Ne manjom hrabrošću vojevahu Hrvati kod Rivalta i Montechiara, osvojivši ove tvrdjice, zatim kod San Lazara i Galiana.

U znamenitoj bitki sa Španjolci i Francezi, pod Gagesom i Mail-

[1] La storia dell' anno MDCCLXVI. Amsterdam p. 102.

[2] Storia dell' anno 1746. Amsterdam p. 240. Waniček Gesch. der Milit. Grenze II. 384—388. Oest. Milit. Zeittsch. 1840. Hefl. 9.

leboisom kod grada Piačence, dne 16. lipnja 1746, bijaše do 4000 hrvatskih krajišnika. Tu su se proslavili Gradiškanci s podpukovnikom Ljubibratićem, koj bješe tu ranjen, Varaždinci s pukovnikom Makarom, koj bude radi svoje hrabrosti i obzirnosti povišen na čast generala, i Brodjani s pukovnikom Budajem, koj pade žalibože u sužanjstvo. Od neprijatelja ostane do 6000 što mrtvih što ranjenih, a 4815 bude od njih zarobljeno.[1] Od Gradiškanaca padoše tu dva kapetana Kovačević i Radmanić sa 27 momaka, a korporal Pinostić proslavi se osobitim junačtvom, pošto je svoga zarobljenoga kapetana Pavića iz neprijateljskih rukuh iztrgnuo i tom prilikom posjeko pet neprijatelja.

Iza ove pobjede poče Nadaždi s hrvatskimi krajišnici i Ugri obsjedati Piačencu, u kojoj bijaše zatvoren general Castelar sa 4000 Španjolaca. Iza kako naši saveznu vojsku španjolsko-francezku kod Rottofreda potukoše i natrag potjeraše, nemogaše Castelar ni Piačence na dalje braniti, te ju predade našim dne 11. kolovoza, pošto Varaždinci zidine jurišati počeše. Tu su osvojili naši 70 topova, 27 mužara, 300.000 velikih taneta, 40.000 bomba, uz mnogo hrane i streljiva.[2]

Malo zatim, dne 1. rujna pomogoše Varaždinci pod generalom Makarom uzeti dobro utvrdjene obkope kod sutiske od Bocchetta, koju branijahu čete španjolske, francezke i genovežke.

Dne 30. rujna poče naša vojska prelaziti preko Vara u francezku Provenciju, te je general grof Petaci s Ličani i Ogulinci prebacio prvi rieku Var, uzevši na juriš mjesto St. Laurent. Kod Vara vojevahu i Gradiškanci i varaždinski krajišnici. Od prvih padoše kapetani Bogdanović, Vujić i zastavnik Zjalić, dočim se osobitim junačtvom proslavi Aleksa Tadić, koj sam posječe sedam neprijatelja.[3]

Kad naši počeše obsjedati tvrdju Antibo, kod koje stajaše 2000 Varaždinaca pod generalom Petacem, pobuni se osvojena Genova, te se zapoviedajući general Botta morade iz nje natrag povući, što je znatno priečilo napredak rašoj vojsci u Provenciji. Nu obsjedanje Antiboa trajalo je i na dalje do konca godine, dočim Varaždinci pod Makarom pomogoše osvojiti miesta Draginjan i Kastelan, a tim bje dovršena vojna u Italiji godine 1746.

---

[1] Oest. Milit. Zeitsch. 1840. Heft 10.

[2] Tamo. Heft 17. — Weiss M. Theresia und d. öst. Erbfolgekrieg. Wien 1863. p. 266.

[3] Ilić. Lovorika gradiškoga puka.

XV.

Ban i Hrvati u Belgiji i Holandiji 1746.

U isto doba, dok su vojevali naši u Italiji proti Španjolcem, Francezom i Genovezom, trajao, ako i mlitavo, rat u Belgiji i Holandiji, gdje saveznoj vojsci austrijskoj, englezkoj i holandeskoj zapoviedaše ban hrvatski Karlo grof Bačani.

Ovaj se bavio koncem g. 1745 i početkom g. 1746. u Beču. Od tuda pisa on dne 26. veljače banskomu namjestniku, da će iza nekoliko dana krenuti u Holandiju i Belgiju te mu preporuči poslove svoje ljubezne domovine (charae Patriae).

Dne 5. ožujka prije svoga odlazka pisa ban iz Beča opet biskupu Branjugu i krajiškim zapovjednikom u Hrvatskoj, da ove godine ne treba pošiljati nove vojnike, ni iz provincijala, niti iz krajine, preporuči im ipak, da kod kuće vojnike dobro vježbaju i obučavaju.

Dne 20. ožujka bijaše ban jur u Moguncu, kamo je dospio kroz Frankfurt, a dne 14. travnja pisa b. namjestniku, da je sretno stigo u Antverpu, iza kako je uzkrsne blagdane i 10 dana sproveo u Holandiji.

Došav ban jedva u Belgiju, bavio se uz vojničke poslove podjedno i poslovi hrvatskimi, dopisujući sa stališi hrvatskimi, s banskim namjestnikom Branjugom, s Ivanom Bužanom, s podbanom Rauhom, s kanonikom Vukom Kukuljevićem, s pukovnici Patačićem i Pogledićem itd.

Dne 21. svibnja priobći ban biskupu Branjugu iz tabora kod Terheydena, da mu žalibože o uspjehu savezne vojske ništa javiti nemože, budući da je sila neprijateljska mnogo jača, a on da čeka svaki dan pomoći od svojih saveznika, te da će onda krenuti napred.[1] Dne 2. srpnja pisa ban opet istomu Branjugu, da je uz zapovjedničtvo savezne vojske primio čast civilnog i političkog upravitelja austrijske Belgije; nu prem da će radi toga zadržan biti na dulje vrieme u dalekoj tudjini, to ipak neće nikad zaboraviti na stališe i redove hrvatske i na čitavu domovinu, zamolivši jur u napred caricu, da mu dozvoli na zimu vratiti se u Hrvatsku. Stjepanu baronu Patačiću pisa ban dne 14. srpnja iz tabora kod Terhajdena, da su mu toli mili poslovi banski, i sve što se proteže na hrvatsku političku i vojničku upravu, da usred ratnih mislih i naj-

[1] Acta banalia 1746. br. 76.

važnijih drugih poslova ne može na ino, nego s Hrvatskom podjedno baviti se.[1]

Jedan jedini čin banov moram iztaknuti, koji bi mogao dati povod sumnji, da li nije i on, poput tadašnjih velmoža u obće, bio ponješto koristoljuban. Dne 2. srpnja 1746. javi banu biskup Branjug, da je bogati grof Čikulin, posljednji svoga plemena, udaren od kapi, iznenada umro, te da će njegova imanja naslieditи valjda njegov zet barun Sermage. Dne 3. kolovoza pisa ban iz Offsteina u Belgiji grofu Aleksandru Patačiću, savjetniku dvorske kancelarije, neka kod iste oblasti potakne pitanje, nebi li se koje od Čikulinovih, sada fiškalskih imanja, podieliti moglo njemu, pošto želi kao ban imati u Hrvatskoj poveći posjed. — Nu ova, ako i sebiradna želja, može se izpričati time, što se u ono doba doista zahtievalo od bana hrvatskog, da bude poveći posjednik i vlastelin u zemlji, jer se pravedno mislilo, da je ban većim posjedom čvršće vezan za interes zemlje, da se radje brine za prava narodna i za napredak materijalan i duševan, a ujedno da je od viših krugova u zemlji i izvan zemlje neodvisniji. Znamenito je, da je u isto doba vrhovni zapovjednik i regulator krajine hrvatske princip Hildburgshausen tražio takodjer od banskog namjestnika indigenat hrvatski, s kojim bješe donjekle vezan i posjed u zemlji. S toga i odgovori ban biskupu Branjugu, na njegovu prijavu dne 10. rujna, iz tabora kod Hembaja ili Hermaja, da mu je veoma drago, što toli ugledan gospodin, kao što je princip Hildburgshausen, traži indigenat hrvatski, ali da mu se po zakonu valja obratiti molbom na bana i na sabor hrvatski.[2]

O ratovanju austrijske i savezne vojske pod Baćanom u Belgiji nemože se mnogo pohvalna kazati, jer ova vojska (13.000 Austrijanaca i 30.000 Engleza i Holandeza) bijaše doista mnogo slabija od francezke, sastojeće iz 124,000 vojnika pod slavnim vodjom principom Mavrom Saksonskim, s toga je bila naša vojska prisiljena samo braniti se, nemogavši ujedno napadati neprijatelja.

Tomu žalostnomu stanju bijahu krivi ponajviše Englezi, kojih

---

[1] Adeo mihi cordi sunt universa officium banale et conservationem huius Regni tam politicam quam militarem concernentia negotia, ut quamquam aliis quibuscunque etiam momentosissimis distenear rebus et laboribus, nunquam ingrata mihi sit, quoties ad me perfertur eorum relatio, quam utpote de his quorum intuitu me informari vi officii expedit, non solum libenter accipio, sed etiam avidus praestolor. Acta banalia 1746.

[2] Acta banalia 1746.

vojska pod hercegom Kumberlandom morade poradi bune Jakova Stuarta na vrat na nos otići iz Nizozemske u Škotsku, te ostaviti samo maleni odjel svoje vojske s Austrijci i Holandezi. U toj nevolji nemogaše se ni ban oprieti velikoj sili francezkoj, te morade žrtvovati do skora neprijatelju sav austrijski dio Belgije, osim Mastrihta, Luksenburga i Limburga.

Uz sve ove ratne nevolje umješe ipak Hrvati jedini, osobito Trenkovi panduri, i u onoj dalekoj zemlji steći njeke pobjede.

Tako protjeraše Hrvati neprijatelja iz okolice oko Cheia, prodrievši do obale Maasa, da osiguraju prielaz austrijskoj vojsci, koja potisnu generala D' Estréa velikim gubitkom natrag.

Dne 21. kolovoza osvoji general Kolovrat s krajiškimi četami i sa stotinom pandura dva sela, Sluze i Malle. Kasnije (11. listop) sudjelovali su Hrvati u velikoj, ali nesretnoj bitki kod Racouxa, te zimovali s novom vojskom hercega Karla Lorenskoga u Nizozemskoj.

Jur prije zamoli ban Baćani caricu, zlovoljan sa svojim malenim uspjehom, da mu dozvoli predati zapovjedničtvo vojske drugomu generalu. On dobi ovu dozvolu, na što herceg Karlo dodje na njegovo mjesto. Ali stališi holandezki zamoliše kroz svoje poslanike u Beču i Londonu, da ostave bana i nadalje zapovjednikom savezne vojske. Ova molba bješe doista uslišana, jer ban javi dne 18. studena iz Aquisgrane svomu prijatelju grofu Aleksandru Patačiću, da mu je naloženo od carice, da po želji Holandeza i Engleza ima i na dalje ostati u Holandiji i primiti zapovjedničtvo nad saveznom vojskom. Dne 13. prosinca doglasi ban biskupu Branjugu, da ga je carica imenovala podjedno punomoćnim povjerenikom u Hagu, u poslu dogovaranja s hercegom od Kumberlanda i sa stališi holandeskimi o načinu uspješnijeg ratovanja s Francezi.[1]

XVI.

Trenkova zla kob.

Dok su pandurske čete u Belgiji hrabro vojevale, bijaše njihov pukovnik Trenk u Beču iznenada zatvoren i nastojanjem svojih neprijatelja, medju kojimi bijaše glava general Lövendal, pred ratni sud stavljen, te po ovom napokon osudjen na doživotni zatvor u Špilbergu, kao i na gubitak svega imutka.

Jednu godinu prije, kad bješe Trenk ranjenom nogom došao u Beč da se lieči, primi ga carica Marija Terezija u svečanoj audien-

[1] Acta ban. 1746. N. 111 129. 130.

ciji. On dodje pred svoju vladaricu u sjajnoj hrvatskoj odjeći. Dragocjeni turski mač visjaše mu niz bedro.

Na hrvatskoj kapi svietljaše uz visoko čapljino pero čelenka od dragoga kamenja. Carica ga dočeka veoma prijazno, i premda bijaše uz nju više visokih dvorskih dostojanstvenika, podade mu ruku za cjelov, dozvolivši mu dapače da sjedne uz nju, koje odlikovanje nedoživiše tada mnogi knezovi i visoki generali. Godina dana ne minu, i eto njega u tamnom zatvoru.

Dvie godine zatim (1749.) umre Trenk u najvećoj nevolji, kao siromašan tamničar od otrova, što ga je svojevoljno popio. Austrija zaboravi na velike njegove vojničke zasluge. Zaboravi da Trenk u najopasnije vrieme monarkije bijaše najhrabriji i najpoduzetniji vojnik čitave austrijske vojske, ne strašeći se ni sablje, ni puške, ni topa; prkoseći vatri, vodi, mnogobrojnim svojim ranam, te stostrukoj smrtnoj slici. Nezahvalni dvor sbaci s uma da je Trenk žrtvovao tisućkrat život svoj za Austriju i za kraljicu. Ako je Trenk imao i mnogo mahna, bivši silovit, osoran, dapače i okrutan, a ujedno lakomišljen, razuzdan, ljubitelj žena i pohlepan za blagom; ali je ipak bio čovjek uman, izvrstan vojnik, sliepo odan svojoj kraljici i monarkiji, koja je imala malo njemu sličnih junaka. Da li je doista zasluzio toli strogu sudbinu, koja u kratko vrieme žilavi njegov život pokosi, o tom još neima kritičkih dokaza i podataka. Ali svakako ostaje ljaga na Austriji, što je dala jednoga od svojih najvećih junaka, pred kojim strepljaše toliko puta Prus, Bavarac i Francez, sramotno uništiti, okovana u gvoždju, zatvorena u tamnici, predana bez utjehe zdvojenju. Slavonska njegova imanja nasliedi knez Grašalković, koji se od prosta i siromašna bunjevačkog djaka popne do najviših častih u Ugarskoj i do kneževske krune.

XVII.

Novo ustrojenje Krajine primorske i karlovačke.

Godine 1746 ustrojena bi sasvim na novo Krajina primorska i karlovačka po principu Hildburgshausenu.

Ovaj inače veoma uman tudjinac uvidio je kao dobar vojnik već odavna velike mane, koje su skopčane sa svakom neregularnom vojskom: stoga naumi neregularne još vojnike krajiške pretvoriti u regularne i ustrojiti čitavu gornju hrvatsku Krajinu strogo po vojnički, kako je i varaždinska jur prije donjekle ustrojena bila.

Razdielivši čitavo zemljište gornje hrvatske Krajine u četiri pu-

kovine, podade im iz prvine imena njihovih dotičnih pukovnika. Tako nazva pukovinu ličku, Guiccardovom; otočku Herbersteinovom; ogulinsku Dillisovom; a slunjsku Petacijevom. U ovih pukovinah proglasi za službu sposobnimi ukupno 22.398 mužkih glava, a od mladjeg naraštaja, koji nebijahu još dorasli za pušku, 20.193 glava, dočim od svega mužkoga pučanstva ovih pukovina, počam od 16 do 60 godine, sastojećega iz 45.585 glava, bijaše samo 2995 mužkaraca nesposobnih za službu.

Svaka pukovina, osim ličke, bijaše razdieljena na četiri bataljuna, dočim je lička brojila šest bataljuna Kod svake pukovine bješe osim toga ustrojena jedna granadirska satnina i četiri satnine konjika ili husara. Tim je jur god. 1746 stajalo za odlazak u vojsku pripravnih vojnika u gornjoj Krajini 18.181.

Ovi vojnici moradoše odložiti svoju dosadanju narodnu odjeću, ter obući carsku monturu, skrojenu po kalupu ugarskih regularnih vojnika.

Na mjesto bivših kotara, knežija i občina stvoriše satnine ili kumpanije. Glavnimi sudci imenovaše kod svake pukovine carske auditore, a dotičnimi prisjednici auditorskog suda carske častnike, podčastnike i proste vojnike. Ujedno prestadoše starodavni vojvode i knezovi kao i njihove posebne povlastice, a višimi častnici i zapovjednici četa i satnina imenovaše većom stranom tudjince.

Hrvatska krstna imena vojnika prevadjali su u službenih pismih na njemački Kao službeni jezik u upravi i kod sudova uveden bje njemački. Svaki odkup od vojničtva bijaše zabranjen. Plaća častnika i prostih vojnika, dok su pod oružjem, izvan zemlje opredieljena bi ona ista, koju dobivaše i ostali carski vojnici, ali kod kuće morao se svaki častnik zadovoljiti manjom plaćom, a prosti krajišnik, nedobivajući plaće, imao se ipak sám odievati i hraniti. Svaki popisani vojnik bješe osim toga pod glavu obvezan, otići u vojsku onamo, kamo ga carska rieč pozvala, te ostati kod vojske tako dugo, dok se poglavarstvu svidi da je od potrebe. Napokon bješe isti lov na zvjerad medju Koranom i Kupom zabranjen, jer ga princip Hildburgshausen za svoju zabavu i na svoju korist pričuva.[1]

Varaždinska i slavonska Krajina bijaše jur prije, po prilici na isti način ustrojena, i prva razdieljena na dvie, a druga na tri pukovine.

Ovo novo preustrojenje gornje Krajine, s kojim bijahu skopčane velike nepravde i povrede zemljišta civilne Hrvatske, uništi u Kra-

[1] Vaniček. Gesch. d. Milit. Grenze. B. I. 494.

jini sav skoro narodan život, razori stari ustroj občina i plemena, preobrazi nazore stanovničtva i običaje, podkopa obrt, promet i trgovinu, preprieči svako napredovanje narodne knjige i podizanje narodne sviesti. S toga probudi ovo ustrojstvo odmah iz prvine u čitavoj zemlji veliko nezadovoljstvo, koje se dapače po njekih mjestih pretvori u očitu bunu osobito u ogulinskoj pukovini, u Senju, oko Brinja i u jednoj strani Like; ovu bunu nazvaše: brinjsko-ličkom.

XVIII.

Buna Brinjsko-lička.

Početnici ove bune bijahu auditor i hrvatski pjesnik Mato Kuhačević Senjanin i poručnik Holjevac Brinjanin, a uz njih pristade i zapovjednik grada Senja major barun Portner. Brinjskoga majora baruna Galla potvoriše kasnije takodjer da je podupirao bunu, jer nebijaše dosta strog s buntovnici; ali njegova supruga podupirala je doista potajno nezadovoljnike.

Ovo nezadovoljstvo s novim ustrojenjem Krajine porodi se ponajprije koncem srpnja 1746. u Brinju. Kod crkve brinjske sakupi se narod, poslavši u stari grad brinjski do majora Galla 30 do 40 ljudih, da ga mole neka im dozvoli poslati odbor u Beč s pritužbom.

Major Gall primi ljude prijazno, a odbor ode doista u Beč. Medju odbornici bijaše njeki Domenčić iz Senja, drugih imena nijesu poznata.

Dne 5. kolovoza sakupi se narod iz nova u Jezeranah, kod porkulaba i kneza Sertića, te odluči protiviti se oružanom rukom novim naredbam i ustrojenju krajiškom, sjediniv se ujedno s Brinjani, Senjani i Ličani. Tu pozvaše proglasom i ostale krajišnike na pripomoć, te naložiše, da svaka krajiška kuća ima dati jednoga oružanoga momka u ustašku vojsku. Onim, koji bi se protivili tomu, zagrozili se, da će im upaliti kuću. Častnike naumiše prisiliti da pristanu uz njih, a one, koji bi se uztezali ili protivili, odlučiše ubiti. S toga ubi doista njeki Mate Slaković jednog zastavnika. Do mrtva iztukoše poručnika Stupinjana, a u Stajnici jedva utekoše smrtnoj opasnosti kapetan Domazetović i poručnik Carina.

U Krmpotah sastanu se prilikom crkvena proštenja opet Brinjani, Stajničani, Jezeranci i njihovi susjedi, te počeše nagovarati Senjane iz grada i bližnje okolice, da pristanu uz njih. Njeki pristadoše. Poslaše zatim odbornike u Dabar, da nagovore narod na ustanak. Brinjani protjeraše ujedno sve svoje častnike, osim onih, koji bijahu rodom iz Brinja i koji su potajno pristajali uz narod. Novoimeno-

vanim podčastnikom, nakićenim batinami po novom propisu, poraz-kidaše batine, kao znakove sramote i samosilja. Odpraviše konje i kola, na kojih se imala dopratiti nova carska montura, napokon protjeraše regularnu vojsku, što je čuvala brinjski grad.

Sabravši se u većem broju, odoše u Stubicu, povedoše sa sobom majora Galla, prisilivši ga, da im bude vodja. Ovaj im od straha obeća, da će ih voditi, ali otide potajno kući, nevrativ se natrag. Krajišnik Marko Kalinić, nagovoren od majora Portnera, uzbuni i stanovnike Sv. Jurja kod Senja, te protjera od tuda poručnika Luketića. Zatim sjedine se svi ustaše na broju preko 2000 u Stubici i nazovu se *„Božjom vojskom“*.

Feldmaršallieutenat Scherzer, čuvši u Karlovcu o napredku bune, zapovjedi podpukovniku Depociju, da digne dva bataljuna otočka i dvie satnine ličke, pa sám ode u Otočac te pozove od tuda sakupljene kod Stubice ustaše, da se pokore i razidju. Nu ovi pošalju po naputku majora Portnera pismenu izjavu, sastavljenu po Senjaninu Perici Vukasoviću, da se neće prije razići, dok se nepovrati *staro* stanje Krajine. Pošto je podjedno Depoci iz Like službeno prijavio, da svi Ličani pristaju uz bunu, i da se s toga proti ustašem upotriebiti nemogu, otide general Scherzer natrag u Karlovac bez ikakova uspjeha.

Ličani se medjutim sastanu u Lovincu dne 10. kolovoza i ubiju tu kapetana Pohla, koj se protivio buni. Dne 15. kolovoza pobuni njeki Butorac sakupljeni u Pazaristu narod iz Like i Krbave, koj protjera odmah svoje častnike, sakupljene kod župnika u župnom stanu. Od ovuda krenuli ustaše vodjeni od korporala Pesuta u Gospić, zahtievajući od podpukovnika Depocija, da odmah protjera sve inostrane častnike, koji na to od svoje dobre volje otidoše.

Medjutim nestane sakupljenim u Stubici ustašam hrane, na što se veća strana razide. U skupu ostaše samo Brinjani, te odoše na Gušića polje, čekajući tu zabadava Otočane. Kad ovi nedodju, vrate se Brinjani u Brinje, ali s tvrdom odlukom, da neće nikad u carsku vojsku, dok im se nepovrate njihove *„stare pravice“*.

Koncem kolovoza poslaše buntovnici sedam svojih ljudi u Beč, a pred njimi otide auditor *Mato Kuhačević*, da im prokrči put do njihovih zahtjeva, i da ih tamo podpomogne sa svojimi savjeti, davši im naputke kako da imadu postupati, ako žele *da unište novotarije Hildburgshausenove*. Ali kad Kuhačević dodje u Beč, dade ga ratno vieće zatvoriti zajedno s trojicom ustaških izaslanika, poslavši ih okovane na sud u Karlovac.

Ustaše čuvši kod kuće ovu žalostnu viest, razidu se i umire sve po malo, a majora Galla i Portnera, podpukovnika Depocija kao i kneza Sertića pozvaše u Karlovac pred ratni sud.

Podpukovnik Depoci okrivljen s porazumljenja s buntovnici umre iz nenada prije odsude, isto tako umre i knez Sertić u tamnici, kako kazivahu od otrova, nehtijući sudu odkriti početnike bune.

Rečeni sud karlovački bijaše sastavljen po principu Hildburgshausenu. Predsjedao mu pukovnik Josip Benzoni. Iztragu vodio generalni auditor Jenkos. Prisjednici bijahu po jedan major, kapetan i perovodja. Po ovom sudu, sastojećem iz sámih inostranaca, bi odsudjena 24 krajišnika na različite kazni. Deset njih pogubljeno je mačem. Trojicu ubiše na kolu, smrvivši im tielo, i nataknuvši odsječene glave na kolac. Sedam častnika i podčastnika odsudiše na gubitak časti i na viečni zatvor. Petoricu poslaše na šanceve.[1] Medju odsudjenimi na doživotni zatvor bijahu i spomenuta dva majora Gall i Portner, zatim auditor Mato Kuhačević i njegov bratučed N. Kuhačević.

Mato Kuhačević bijaše najprije zatvoren kao i barun Trenk u moravskoj tvrdji Špilbergu nad Brnom, zatim u Kufsteinu. Taj učen i slobodouman muž rodio se u Senju početkom 18 stoljeća. Porodica mu bijaše imućna i ugledna, a on sám bješe obće štovan od svojih senjskih sugradjana. Dva njegova brata Luka i Franjo bijahu svećenici crkve senjske. Prvi umre g. 1758 kao predstojnik kanonik i župnik senjski, a drugi g. 1768. kao kanonik senjski. Sestra mu Klara udala se za njekog Udragovića.

Mato bijaše vješt pravoznanac, govorio je više jezika, ali je najvolio govoriti i pisati hrvatski, premda je službeno dopisivao latinski, njemački i taljanski. U svoje doba bijaše on jedini hrvatski pjesnik u primorju i u hrvatskoj Krajini. Vid Došen i Joso Krmpotić, oba Ličanina, mladji su od njega.

Čini se, da je Kuhačeviću pri pjevanju uzorom služio Zadranin Andrija Baraković, jer je i on pjevao u dvanaestercih. Kuhačević izpuštao je ipak u sredini dosadne srokove, koji u obće ne teku u njegovih pjesmah vazda pravilno i harmonično.

Kuhačevićev jezik hrvatski prilično je ugladjen, nu zanaša više na primorsku čakavštinu. Vidi se u svemu, da je učio jezik od naroda, kao takodjer iz starijih hrvatskih hnjiga.

---

[1] *Waničck* Gesch. d. Milit. Grenze. I. — *Bach*, Otočaner Regiments-Geschichte. — *Kussan*, Oguliner-Reg.-Geschichte.

Na koliko su mi poznata njegova djela, izpjevao je: 1. Narikovanje staroga Senja vrh mladoga Senja, po vili slovinkinji. 2. Osam poslanica pisanih u Spilbergu. Medju ovimi ima pismo (u versih) na brata (pobratima) Placencija, i na sudca od Korane, koji su ga izdali nedužna, kako on tvrdi. 3. „Plač Saksonije po vili Slovinkinji vrh čemerna nje stališa na koga ju je spravil rat Friderika kralja od Borusije prot prislavnoj kući austrijanskoj, od lita 1756. do 1760.“ 4. Veselje vile slovinkinje vrh čestite vitorije pod dnevom 12. miseca Augusta 1759. na Kunfinu od grada Krosen blizu Frankfurta nad rikom Oder, od cesarsko moskovitske i del ces. kraljevske austrijanske armade, pod previsokom zapovidjom razglašene gospode generalov grofa von Soltikov i barona von Laudon nad samim kraljem od Prusije vitežko obderžane.“

Tvrde njeki, da je sastavio i njeku paskviladu na senjskog biskupa Čolića, tičuću se njegova ne posve duhovnoga života.

Da li je naš pjesnik izpušten iz tamnice prije svoje smrti? Kada i gdje je umro? Nije mi poznato. Njeki u Senju pripoviedaju, da je njegov stric pop glagoljaš izprosio za njega pomilovanje kod carice, i da je na putu iz tamnice u Beč, pošavši zahvaliti se carici, umro od otrova. Tužnom katastrofom rečene bune dovršila se godina 1746.

XIX.

Ratovanje g. 1747.

Godine 1747 bijaše glavno zemljište nove borbe i ratovanja Italija, Francezka, Belgija i Holandija.

Jur početkom godine odoše dva novoustrojena bataljuna lička i otočka u Belgiju. Jedan bataljun otočki i gradiški, ovaj pod Jerolimom Ljubibratićem, krenuše u Italiju. Svaka krajiška kuća morala je dati u vojnike po jednoga momka. U onoj kući, u kojoj bijahu dva čovjeka sposobna za vojsku, mogaše jedan ostati u reservi, a gdje ih bijaše više od dvojice, morali su svi, osim jednoga, spremni biti za vojsku. S toga bijaše samo u Italiji ove godine preko 8000 Hrvata iz krajine, a u nizozemskih pokrajinah isto toliko, umnoženih kasnije sa 3000 hrvatskih banderijalaca

U Italiji započe borba mjeseca siečnja kod Genove, koj grad naša vojska iz nova obsjedne. Tu se borilo 4000 Varaždinaca zajedno s Gradiškanci, Ogulinci i Ličani i pojedinimi odieli pandura. Bijaše Hrvata i u Forgačevoj regulaškoj regimenti, kod koje se desio kao podpukovnik grof Drašković.

Pukovnik varaždinski Biankini protjera dne 7. siečnja sa 800 svojih krajišnika i 60 konjika Genoveze iz mjesta Ovade, osvojivši i Campofreddo.

Dne 14. siečnja uze na juriš 400 Varaždinaca i Ogulinaca znamenite klanjce kod Bocchete, iztjeravši od tuda neprijatelja i posjednuvši pod zapoviedju ogulinskog pukovnika Dilisa bivše neprijateljske straže. Ali doskora napadnuti od velike sile Genoveza bješe suzbijeni i povukoše se natrag do mjesta Voltaggija. Kad im zatim priskoči u pomoć jedan bataljun Ličana sa njekoliko satnia Varaždinaca i Otočana, udariše svi složno iz nova na neprijatelja, osvojivši opet toli važne za buduće ratovanje klanjce od Bocchete.

Novi glavni zapovjednik austrijske vojske grof Šulemburg |obsjedao je medjutim s austrijskimi i sardinskimi četami grad Genovu, ali bez ikakova uspjeha, jer ga branio odvažni francezki general Boufflers.

Kad se mjeseca lipnja poče francezka vojska pod Belleisleom potiskivati u Italiju, osvojivši redomice Nizu, Montalbano, Villafranku i Vintimilju, ode izpred Genove najprije sardinska vojska da brani svoju zemlju, a zatim povuče se i Šulemberg s austrijskom vojskom natrag u Lombardiju.

Ali doskora postigne zla sreća francezku vojsku pod vodjenjem brata Belleislova, koj želeći osvojiti Turin, poče jurišati na klanjce i na brda oko doline Sture kod Colle d' assienta, koje branjahu 18 bataljuna Sardinaca i tri bataljuna hrvatskih krajišnika, medju ovimi bijaše jedan bataljun gradiškanski s majorom Jerolimom Ljubibratićem.

Triputa ponoviše Francezi juriš na naše, ali svakiput biše suzbijeni, dok napokon padne i sam njihov vodja general Belleisle s barjakom u ruci i sa 400 svojih vojnika. U toj bitci odlikova se slavno grof *Drašković* podpukovnik Forgačeve regimente. Čuvši da je u jednoj reduti saveznim Piementezom uzmanjkalo streljiva, pohiti on dobrovoljno sa njekoliko grenadira onamo. Pod vikom: živila Marija Terezija! napadne on Franceze, koji su jurišali na redutu, te ih sa svojom divnom odvažnošću natjera u sramotni bjeg.[1] Francezka vojska bje malo zatim prisiljena povući se natrag do Biancona i do Nizze,[2] a naši pomaknu se opet napried, prodru do kneževine od Nizze, te se Hrvati u napredovanju odlikovali kod

[1] Arneth. III. 303.

[2] Ramshorn M. Terezija und ihre Zeit str. 176. Ilić Lovorike gradiškog puka.

Conija, kod Campofreda, (15. listopada), gdje pade gradiški kapetan Monasterlić, kod Barcelorette, kod Vintimilje i kod San Agostina.

Na zimu g. 1747 odpuste veću stranu krajišnika kući, samo pet bataljuna ostade u Italiji.

U isto doba buktio je rat u *Belgiji* i *Holandiji*, gdje bijaše zapovjednikom austrijske i holandeske vojske ban hrvatski grof Karlo Baćani, dočim je čitavoj saveznoj vojski zapoviedao englezki general herceg Kumberlandski.

Banu, koj se desio početkom g. 1747 u Cahah (Akvisgrani) pisa dne 14 siečnja grof Aleksandro Patačić, da vlada moli stališe hrvatske neka dignu što prije na noge 4000 vojnika banderijalskih, i neka ih do mjeseca ožujka pošalju u Belgiju. Kasnije prijaviše banu banski namjestnik Branjug i stališi hrvatski, da će poslati 3000 vojnika.

Za ove vojnike, da se što prije na put spreme, pisao ban stališem hrvatskim dne 21. siečnja, vrativ se tada uprav iz Holandije u Cahe, primietiv uz svoju molbu, kako se on kao ban vazda ponosi narodnom hrvatskom vojskom.[1]

Jur dne 13 siečnja primi ban od hrvatskih stališa viest, da će narodna vojska krenuti koncem ožujka put Belgije, i to pod zapoviedju pukovnika Jurja Pogledića, podpukovnika Baltazar Jurišića i majora Baltazara Bušića. Na ovu viest izjavi ban svomu namjestniku Branjugu dne 22 veljače svoju veliku radost. Nu i kod dvora u Beču porodi ova viest ne malo veselje, te jur dne 7 ožujka pohvali kraljica svojim odpisom bana i stališe hrvatske, što odlučiše poslati vojsku od 3000 ljudih. Ujedno bje dozvoljeno, da se broj častnika banderijalskih umnoži s podporučnici, a u smislu hrvatske autonomije bude po želji stališa opozvana naredba, da se računi županija slavonskih imadu pregledavati po *ugarskom* namjestničtvu.[2]

Dne 26 ožujka 1747 ode doista prvi bataljun banderijalaca s majorom Bušićem iz Zagreba na put u Belgiju, a za njim sliedjaše druga dva bataljuna svaki sa 1000 vojnika.

---

[1] A tempore, quo me inclyti huius Regni Banum esse reipsa glorior, peculiare semper inde hausi solatium, et officii banalis existimationem haud leviter augeri sensi, quoties martiam gentis croaticae virtutem et praeclara utiliaque servitia, quae his etiam perdurantis belli temporibus praestitit, non solum ab augusta aula benigne recognosci, verum per exteras quoque nationes depredicari intellexi, et quorum ipse oculatus testis fui. Acta Banalia 1747 N. 12.

[2] Acta ban. 1747 N. 27.

S prvim bataljunom ode u vojsku i jedini sin podbana Rauha, kojemu bijaše obećao ban da će se osobito brinuti za njega.

Hrvatske čete prolazeć kroz Šönbrun kod Beča, morale su izaći pred caricu i cara. Ovaj dodje im u susret na konju, a carica u otvorenoj kočiji, s mnogimi generali, dvoranici i dvorskimi gospodjami. Pred čitavim ovim zborom i velikim množtvom svjetine manevrirali su Hrvati u paradi na sveobće zadovoljstvo. Podpukovnik Jurišić, koj kao i ostali njegovi drugovi javi ovo pismeno banu, spominje medju ostalim, kako mu je na audienciji carica s pohvalom kazala „Habes pulchros homines, nobis placent.[1]

Iz Šönbruna udarivši banderijalske čete preko Češke u Njemačku, dodjoše preko pokrajine bamberške i preko Mogunca, Frankfurta i Kolina (Köln) početkom lipnja u Belgiju. U Liri morade podpukovnik Jurašić predati zapovjedničtvo svoje čete kapetanu Nikoli Frideriku Grličiću, jer bijaše obolio na umu, imajući s čatnici kojekakove prepirke, obtuživ dapače banu vojničkog liečnika Gašpara Bratkovića, da ga je otrovao.

Prvi i treći banderijalski bataljun stavi ban pod zapovied generala Baranjaja, koj bijaše kod rezervne vojske hercega od Wolfenbüttela. Kod ove rezerve bijahu tada još dva bataljuna i tri konjička eskadrona hrvatskih krajišnika. Ostali krajišnici Ličani, Otočani i Slunjani, zajedno s Trenkovimi panduri, bijahu u diviziji generala Tripsa, pod kojim su vojevali Hrvati u Bavarskoj i Češkoj.

Medjutim napredovali su Francezi velikim uspjehom u holandezkoj Flandriji, osvojivši tečajem jednoga mjeseca (17 travnja do 17 svibnja) tvrdje Ecluse, Isendyke, Sas van Gent, Filipine, La Perte, Liefkenshoek, Hulst i Axel.

Ban Baćani, kojega dobre savjete herceg Kumberlandski ni malo slušao nije, pritužio se svojoj carici gorkimi riečmi na opako postupanje hercegovo, proričuć u napried, da se rat nesretno svršiti *mora*.[2]

Koncem mjeseca svibnja osvojili su Ličani mjesto Diest, te čuvali to mjesto i okolicu sa četiri bataljuna. Njihovi konjici uznemirivali su medjutim neprijateljske predstraže, a po stranputicah razne pomanje odjele vojnika, zarobivši njekom zgodom francezke generale i grofove Berangera i Polignaca.

Početkom lipnja posla francezki maršal Mavro Saksonski gene-

[1] Tamo N. 39.

[2] Weiss. M. Theresia u. d. öst. Erbfolgekriege p. 282.

rala grofa St. Germaina sa 6000 vojnika da uzme natrag mjesto Diest. Dne 16. lipnja počeše Francezi jurišati mjesto; ali sakupiv se tu sva četiri bataljuna lička s jednom satnijom pandura, kojim je zapovjedao major Bek, odbijahu najvećom hrabrošću sve navale neprijateljske, dok im napokon nepriteče u pomoć general Baranjaj, na što protjeraju slavodobitno neprijatelja.[1]

Isto tako slavno vojevali su panduri pod zapoviedju generala Kalnokija, kod samostana Rosenheima, protjeravši neprijatelja i ubivši 200 njegovih vojnika.

Kad se naša savezna vojska koncem lipnja utabori kod Hasselta, biše krajiški husari poslani prema Tirlemontu i Tronu, te očistiše svukoliku okolicu od neprijatejskih četa, dovedši u logor mnogo francezkih zarobljenika.[2]

U znamenitoj bitki kod Lavelda (2. srpnja 1747) stajala je veća strana hrvatskih pješaka i konjika, navlaš Ličani i Otočani, na desnom krilu vojske, u brigadah Haddika i Radikata, pod divizionskim generalom Baranjajem. S njimi bijahu i banderijalci. Oni se učvrstili tu i čuvali svoju poziciju na brdih tolikom postojanošću, da im se neprijatelj nemogaše ni približiti. Jedan bataljun Ličana, zajedno s konjici i četom pandura, bijaše pod zapoviedju generala Tripsa na drugom, lievom krilu vojske, čuvajući selo Vitre. Nakon prvog neprijateljskog jurišanja udariše ovi Hrvati tolikom žestinom na Franceze, da su doprli sve do njihovih topova. Zatim čuvali su postojano i hrabro više rečeno selo i okolicu medju Mastrihtom i Lonakenom, olahkotiv bana Baćana, kad je za potisnutom saveznom vojskom u najboljem redu uzmicati morao.

Njeke čete Hrvata pomogle su u selu Laveldu odbijati žestoke navale Franceza, te se povukle natrag tekar nakon šestoga juriša s ostalom vojskom, ali još prije osvoji jedan bataljun Ličana selo Elht, prekinuvši u sredini silu neprijateljsku.

U krvavoj bitki kod Lavelda izgubili su saveznici preko 6000 mrtvih, ali od Franceza pade što mrtvih što ranjenih skoro još jedankrat toliko.

Dva bataljuna banderijalaca i Ličana imali su nakon bitke čuvati u Masseyku prtljagu i hranu naše vojske. Tu bijaše ličkim zapovjednikom pukovnik Josip Guicciardi, a banderijalce upravljao je pod pažnjom jednog višjeg častnika podpukovnik Jurišić,

---

[1] Geschichte des Likaner Grenz-Reg. mss.
[2] Tamo.

koj morade jur 5 srpnja u Ravemond, predavši svoju komandu Grličiću. Pukovnik banderijalski Pogledić ležao je čitav srpanj u taboru kod Bresta, odkuda se banu prituži, da mu ljudi nedobivaju uredno plaće ni hljeba, te su s toga nezadovoljni i prisiljeni grabiti i otimati voće, povrće, itd.

Mjeseca kolovoza osvoji podpukovnik Mitrovski sa njekoliko satnina krajišnika i pandura mnogo strieljiva, što ga francezki kapetan Ruvenye pratio iz Mehelna u Antwerpen. Isto tako raztjeraše Hrvati uz rieku Maas četiri eskadrona francezkih konjika, požgavši im ladje i otvorivši vodovode.

Kod banderijalaca desio se u to doba razuzdani poručnik Vuk Cinderi, koj se bješe upustio u pismene dogovore s generalom francezkim Triérom, želeći primiti francezku službu, te izdati tajne naše vojske. Nu prije nego mogaše uteći, bude uhićen i zatvoren po nalogu banovom, izdanom u Meschu dne 26. kolovoza.

Francezi, obsjedjajući dugo vrieme veoma važnu tvrdju Berg op Zoom, uzeše ju napokon jurišem dne 16. rujna. Tomu bijaše kriva s jedne strane mlitavost zapovjednika savezne vojske ercega Kumberlandskoga, s druge strane slabost zapovjednika tvrdje generala Kronströma, starca od 86 godina. Pošto je pred ovom tvrdjom palo do 7000 Franceza, osvetili su se kao dobitnici krvoločnim klanjem i grabežom.

U njekom boju, valjda kod Berg op Zooma, bude od Franceza zarobljeno 37 banderijalaca, koje neprijatelj bez oružja odpusti. Ovim dozvoli ban dne 23 rujna da se mogu vratiti kući. U isto vrieme naloži majoru Bušiću, da sa svojim bataljunom i s husarskim odielom majora grofa Bethlena ima krenuti put Holandije prema Hilvanenpeku, preporučivši mu, da se čuva na putu svakoga izgreda i da štedi pučanstvo.[1] Sam ban ode sa 18 bataljuna i 19 eskadrona, po želji Wilhelma principa od Oranije, u Oudenboš, da suzbije iz Holandije neprijatelja.

Dne 9 listopada pisao je ban iz saveznoga tabora kod Oudenboša u Holandiji banskomu namjestniku, da se je tvrdo nadao još ove godine dovršiti nesretan rat,[2] nu pošto je po nebrizi i nemarnosti Holandeza predana Francezom jaka tvrdja Berg op Zoom, dobio je rat drugo lice, jer Francezi dižu glavu, te zahtievaju mnogo više

[1] Acta banalia 1847 N. 13.

[2] Ban Baćani dobio je jur dne 17 lipnja 1747 vlastoručno punomoćje od carice M. Terezije, da može ustanoviti ugovor mira s kraljem franceskim i njegovimi saveznici Arneth. III. 478. Note 14.

nego li dosad, na što će carica sa saveznici prisiljena biti, da sakupi još veću vojsku i da gleda postići što povoljnije ugovore mira". Saveznici (nastavlja ban) dogovorili se jur, da će do buduće godine upotriebiti sve svoje sile proti neprijatelju. Učinjene su naredbe, da i carske čete od svih strana budu spremne krenuti na put u Holandiju, s toga želi carica, da i hrvatske čete još buduće godine ostanu tamo, prem da ju veže rieč, da će ih pustiti kući nakon jednogodišnjeg službovanja. Carica naumi dakle hrvatske stališe zamoliti da pošalju opet nove vojnike. „Nu, (dodaje ban) ovo vam javljam sasvim pouzdano, s molbom, da tu viest nepriobćite nikomu, već da gledate u napried skloniti stališe na novu žrtvu."

Ali jur 23. listopada javi sabor hrvatski banu, da je na poziv dvorske kancelarije odlučio, da čete banderijalske još jednu godinu u Belgiji ostati mogu, pošto bi veoma težko bilo smoći odmah druge vojnike. Sabor javlja, da je pisano i zapovjednikom pojedinih četa banderijalskih, neka oglase, da vojnici pod kazan smrti, a častnici pod gubitkom svoje časti, prije vremena kući vratiti se nesmjedu. Onim pako, koji će vjerno vršiti svoju službu, obećano je da će kod kuće prosti biti od svakog službovanja i kmetovanja. Stališi umole jedino bana, da se vojnikom dade dvomjesečna plaća, da mogu nabaviti odjeću, jer im je stara posve poderana.[1] Ovu molbu stališa preporuči ban dne 21 studenoga iz Verviersa dvorskomu kancelaru, a b. namjestniku i stališem izjavi pismeno svoju najtoplju zahvalu za izkazano domoljubje.

Na poziv banski prijavi dne 26. prosinca pukovnik banderijalski Pogledić iz Rosendäla banu, da su vojnici skloni da ostanu kod vojske, ali da mole odjeću za zimu, a častnici onu četvrtinu plaće, koja im bješe dopitana pri odlazku iz domovine, nu do sada još izplaćena nije. Ujedno preporuča kapetana Grličića za majora, budući da jur po drugikrat vojuje kao kapetan s hrvatskom vojskom, a ima liep posjed u Hrvatskoj.

Još istoga dne odgovori ban u Verviersu Poglediću, da je glede zahtievane nagrade vojnika stigla povoljna carska naredba, a isto tako saslušat će se i molba častnika, koji u ostalom zavise od principa Wolfenbüttela, neposrednog svog zapovjednika.

Ovim načinom bijaše narodna banderijalska vojska sasvim umirena, te osta dragovoljno u Holandiji i Belgiji do svršetka rata.

---

[1] Acta banalia 1747 N. 144.

XX.

Ratovanje g. 1748. i mir.

Godine 1748 nastavi se rat u Belgiji iznovice. Iz Hrvatske dodjoše opet nove čete krajiške. Uz saveznu vojsku pristane i 36.000 Rusa pod generalom Repninom[1].

Ban Baćani bijaše sastavio za godinu 1748 novu i od engleskoga kralja veoma pohvaljenu ratnu osnovu, po kojoj bi se imala bila savezna vojska povećati sa 186,000 vojnika i nastaviti rat u Nizozemskoj. Ali ova osnova bješe osujećena mlitavošću i neradom Engleza i Holandeza. Baćani morao se opet pritužiti svojoj kraljici, da saveznici nisu upotriebili shodne mjere za izvedenje osnove, te da su i prevažne tvrdje Breda i Mastriht u toli zlom stanju, da se uzdržati neće moći.

Hrvati bijahu ove godine u Belgiji pod generali Baranjajem i Tripsom. Francezi spremahu se medjutim velikim naporom pod maršalom Mavrom Saksonskim da osvoje tvrdju Mastriht, o kojoj reče isti maršal, da tamo leži mir. Ovu tvrdju branilo je 5000 Holandeza i 5000 austrijanskih vojnika pod zapoviedju hrabroga generala *D'Aylve*.

Banderijalske čete ležale su početkom godine stranom u Rosendaelu, stranom u Sundertu. Od tuda bješe oko 15 siečnja od majora Bušića poslan kapetan Jure Pejčić sa svojom satninom, da otme neprijatelju hranu i strieljivo: ali nagazivši na poveću silu, bude satnina natrag potisnuta, kapetan Pejčić ubijen, a poručnik Konstantin Držanić sa 25 vojnika opasno ranjen.[2] Na mjesto ubijena kapetana bude imenovan Mirko Vinković.

Boljim uspjehom vojevahu banderijalci u njekom okršaju kod tvrdje Bergen op Zoom, koju htjedoše Francezi obskrbiti hranom. Taj okršaj spominje ban pohvalno u pismu pisanom dne 19 ožujka iz Haga pukovniku Pogledíću. On kaže: da je radostnu viest o junačtvu banderijalaca čuo ne samo od generala Hadika, koji je vodio jedan odjel vojske proti Francezom, nego i od hercega Kumberlandskog, te je ista viest pohvalno razglašena i po novinah. On će ju, nastavlja ban, dostaviti do znanja i samoj carici, s molbom, da ona dva topa što su tom prilikom osvojili Hrvati, ostanu njim na dar i na uspomenu. Dok nedodje medjutim previšnja odluka,

[1] Ovu vojsku imao bi bio voditi ruski general Bismark, ali budući da je bio pruski podložnik, nehtjedoše mu ju povjeriti. Arneth. III. 357.

[2] Acta ban. 1748.

može iste topove njegova pukovnina pridržati i svuda ih voditi sa sobom. Taneta i kartače, koje ujedno zaplieniše, neka se prodadu, a dobivenim novcem nagrade vojnici, koji se odlikovali pri osvojenju, naročito pako kapetan Juraj Vernić. U isto doba zamoli ban od pukovnika, da mu pošalje dva liepa momka od svoje pukovine, koji će se uvjek uz njega desiti. Ova dva momka bijahu Sava Dragić i Sime Bojnac.[1]

Medjutim obsjedali su Francezi višespomenutu tvrdju Mastriht, a saveznici, čekajući još uvjek rusku pomoć, stadoše misliti sve ozbiljnije na mir, kojega i Francezka željno čekala, jer svi juriši na tvrdju ostadoše bez uspjeha. Više tisuća vojnika pade pod zidovi tvrdje, a u Franceskoj harao je pučanstvo grozni glad, obćenita bijaše oskudica na novcu, na hrani, i na svemu što je zahtievao rat, a taj rat stojao je jur tada državu Francesku 1200 miliuna.

Koncem travnja sastanu se zastupnici englezki, holandezki i franceski u Cahenu da ugovaraju mir, te su podpisali doista dne 30 travnja tajni predbježni ugovor, na koj kasnije, uz prkos prosvjedovanju kneza Kaunica, morade pristati i Austrija.

Pošto Englezi i Holandezi privoliše na predaju tvrdje Mastrihta (dne 7 svibnja), podpisa napokon dne 25 svibnja ugovor mira i Kaunic, u ime Marije Terezije, veoma nezadovoljne s otim mirom, a kasnije pristadoše uz ugovor i Sardinija, Modena, Španija i Genova. Ove dvie države tekar 18 listopada.

Dok nebijaše mir od svih ratujućih vlastih konačno utanačen, sjedio je ban hrvatski stranom u Pakselu stranom u Rurmondu. Od tuda javi on dne 28 kolovoza stališem hrvatskim: pošto će biti iza višemjesečnoga primirja za sigurno utanačen konačni mir, s toga da je banderijalsku pukovinu odpustio kući, te su prva dva bataljuna pod Pogledićem i Grličićem otišla jur 26. kolovoza, a treći s majorom Bušićem da odlazi danas.

Ban pohvali ponašanje vojnika uz čitav tečaj od dvie godine dana, spominje s radošću osvojenje dvajuh topova, koje i kući vode, priznaje da su se vojnici rado i hitro izvježbali u svem, što treba dobromu vojniku, te je s toga novi nauk o vojničkom vježbanju dao prevesti na jezik *hrvatski*, koj će služiti i za banderija i za ostalu vojsku hrvatsku.

Pred odlazećom banderijalskom pukovinom posla ban u Beč podpukovnika Kleefelda s molbom na caricu, da pregleda vojnike

[1] Acta ban. 1748.

kad budu putovali kroz Beč. Ujedno naloži zapovjednikom četa, da na putu vojnike još bolje izvježbaju po novom propisu.

Pukovina banderijalska stigne sretno dne 11 listopada u Beč, bude tri dana kasnije predstavljena u paradi carici i caru, zatim pako bijahu kod carskog objeda nadareni od carice svi častnici zlatnim novcem, u vriednosti od deset dukata. Štabski oficiri dobiše zlatne kolajne, a pukovnik zlatnu kolajnu, viseću o zlatnom lancu.

Krenuvši iz Beča dne 17 listopada dodjoše banderijalci tekar dne 4 studenoga u Zagreb, odkuda ih odpraviše kući u vrieme najveće povodnje. Mnogi mogaše samo najvećom opasnošću života prieći preko Save, koja se bijaše po svuda razlila kao more.

Pod konac listopada vrati se i ban hrvatski iz Belgije u Beč.

U isto njekako doba došli su kući i krajišnici hrvatski i slavonski sa svih strana svieta, da se odmore od osamgodišnjega ratovanja, a zajedno da se priprave na još žešći rat sedmogodišnji.

XXI.

Stanje u Hrvatskoj.

Dok se je ban sa svojimi Hrvati bavio još u Nizozemskoj, stiže mu viest, da je njegov banski namjestnik i biskup zagrebački Juraj Branjug umro dne 28 travnja, u dva sata poslje podne. On bijaše navršio 70. godinu svoga vjekovanja a 25 godinu biskupovanja.

Prvu viest o njegovoj smrti dostavi banu podban Rauh dne 28 travnja, primietivši, da će odmah preuzeti sva pisma, pečat suda banskoga i ključ od škrinje zemaljskih povlastica. Za njim javi prabilježnik Adam Najšić iz Konjščine dne 30 travnja istu nesreću, dodavši, da će najboljim nasljednikom u njegovoj političkoj časti biti Ljudevit grof Erdödi, jer se na Jurja Cinderija, koj bijaše pod banom Esterhazom banski namjestnik, nemože obzir uzeti, pošto ga nebi slušali velikaši. Ujedno preporuča Najšić za biskupa zagrebačkog takova svećenika, koji je domaći sin.

Barun Stjepan Patačić javljajući banu smrt Branjugovu, veli, da sluti, da će se podban Rauh odmah otimati za zapovjedničtom nad banderijalskimi vojnici na mjesto bana, ali da će se tomu protiviti i stališi hrvatski i vojnički častnici.

Još više nego li za namjestničtvo bansko otimali se ljudi za biskupiju zagrebačku. Franjo Tausi, kanonik zagr. i naddjakon gorički zamoli bana dne 11 svibnja, da ga preporuči za biskupa. U svoje zasluge brojio je, da se rodio u hrvatskoj domovini. Da je

kao klerik učio u Zagrebu humaniora, a u Beču višje nauke. Vrativ se iz Beča postao kanonikom zagrebačkim, zatim naddjakonom čazmenskim i goričkim. Kao kanonik obnašao razne službe. Bivši zapovjednikom dubičkim, utvrdi on grad prije rata s Turci, na veliku korist carske vojske i vlastite domovine, kojoj bijaše tada grad predzidjem naprama Turkom. Za vrieme posljednjeg turskog rata branio je grad kao zapovjednik, a vojevao takodjer izvan grada, bivši pohvaljen od tadašnjeg bana i sadašnjeg dvorskog sudca Esterhaza. Bijaše višekrat zemaljskim poslanikom na dvoru carskom, napokon je u vrieme kuge, bivši povjerenikom kaptolskim u Sisku, pošast ne samo preprečio, nego i zagušiti pomogao. Sada mu je preko 50 godina.

Osim Tausija, preporučao se banu za biskupiju zagr. takodjer biskup baron Čolić i zagr. kanonik Adam barun Patačić, tadašnji zapovjednik dubički. Sa Čolićem bijaše ban stari znanac i prijatelj, s toga mu je najvolio, a imao je i tu zaslugu, što je odvažno podupirao molbu hrvatskih stališa: da se banu Baćanu podiele zrinsko-frankopanska imanja u Primorju i kod Kupe; ali bana preteče tadašnji lukavi dvorski kancelar Leopoldo grof Nadaždi, bivši zlovoljan, što je ban bez njegova znanja imenovao banskim namjestnikom grofa Ljudevita Erdöda. Prije nego je ban iz daleke Holandije mogao poslati svoj obrazloženi predlog glede popunjenja izpražnjene stolice biskupske, bude po predlogu kancelarovom imenovan zagr. biskupom Franjo barun Klobušicki, bivši tada biskup erdeljski. Kad u Beč stigne banovo pismo na kancelara u kom mu preporuča da imenuje biskupom svakako rodjenoga Hrvata, bijaše stvar jur svršena. Nadaždi požurio se imenovanjem već radi toga, što je znao koliki ima upliv ban kod carice i kod dvora u obće, pošto bijaše jur početkom godine 1748, kad se još bavio u Holandiji, po carici imenovan odgojiteljem njezinoga sina i nasljednika Josipa.

Radi ove nove časti umoliše bana stališi hrvatski jur dne 28 siečnja iz banske konferencije, bojeći se da će položiti čast bansku, neka toga nikako neučini, i neka ih neostavi. Oni odpraviše i čitavo poslaničtvo u Beč, da moli caricu, neka im ostavi bana Baćana. Ban odgovori dne 28 veljače u Hagi biskupu Branjugu, koj mu prvi zaključak stališa prijavi, da neće nikada prestati ljubiti dragu svoju domovinu, makar morao i bansku čast položiti.[1] U istom

[1] Etsi-huius vel cuiusvis alterius honoris accessione, sincerum meum erga charam hanc patriam animum et affectum nunquam immutabo.

smislu odpisa on i hrvatskim stališem.[1] Poslaničtvu hrvatskomu, koje se u tom poslu predstavi carici u Beču, odgovori ona: Da Hrvati doista boljega bana dobiti nemogu, nego li je grof Baćani, nu da si ona za buduće ruke vezati nemože.“ Prem da se iz ovoga odgovora ništa izvjestna zaključiti dalo nije, to se ipak nagadjalo u napried, da će Baćani ostati i nadalje banom, pa makar morao stanovati i u Beču.

Da je ban Baćani po smrti biskupa Branjuga imenovao banskim namjestnikom grofa Ljudevita Erdöda, a ne podbana Rauha, kojemu je bio vrlo privržen, bijaše uzrokom škandalozna parnica, koju si je Rauh naprtio na ledja svojom prirodjenom žestinom.

Evo učin taj! Porodica Rauhova i Vojkovićeva baštinila je nepravedno, kako uztvrdi prabilježnik Najšić u izvješću poslanom banu, imanja izumrle porodice Malakocijeve, vodeći radi toga nasljedstva parnicu pred banskim sudom sa rodjaci Malakocijevimi, kao zakonitimi nasljednici. Medju ovimi rodjaci bijaše i Ignacio Franjo Cinderi, koj se svuda javno tužio na Rauhovo silovito otimanje nepripadajućih mu dobara. Čuvši to Rauh, dodje dne 15. veljače 1748. razjaren u predsobje banskoga suda, nastanjena u biskupovom dvoru, i to u vrieme kad bijaše uprav sudbena sjednica. U rečenom predsoblju susrete Cinderija i stane ga odmah vriedjati i psovati lopovom i lajućim psetom, grozeći mu se dapače batinom u ruci. Radi ove nečuvene uvrede poštenja na tako svetom mjestu, kao što je sudbena soba, podigne Cinderi parbu proti Rauhu, i dobi ju pred istim sudom banskim, jer kako odsuda reče, povriedio je i svetost suda (ex violata sede judiciali). O toj parbi blebetalo se dugo po čitavoj zemlji. Glas o njoj dopre ne samo do bana u Belgiju, nego i do carskog dvora u Beču, te je s toga pisao ban kancelaru, neka izvini kod dvora čin podbanov, jer da neima inače druge pogreške nego što je prežestok.[1]

Prije nego dovršim kratko razlaganje o stanju stvarih g. 1748., vriedno je, da spomenem još i njeke častnike hrvatske, koji vojevahu sa svojimi četami godine 1747. i 1748.

Banderijalski častnici bijahu sliedeći: *Pukovnik* Juraj Pogledić, *podpukovnik* Baltazar Jurišić, *major* Baltazar Bušić. *Kapetani:* Nikola Grličić, Juraj Vernić, Andrija Jakopović, Mirko Vinković † u Belgiji. Antun Čačković, vojvoda, pao u Kolonji s konja i umro, Juraj Mihanović, Žigmund barun Fürnberg, Petar Botički, Ivan

[1] Acta banalia 1748.

Mucovljević, Stjepan Vukičević i Dimitar Drakulić. *Nadporučnici:* Antun Novak, Ivan Vuković, Konstantin Držanić, Pavao Turjak, Petar Arbanas, Mihaljo Sudinić, Andrija Palčić, Antun Kovačić, Franjo Prosić, Andrija Raizner, Nikola Zebić, Josip Vernić, Baltazar Čačković i Karlo Levačić, auditor. *Poručnici:* Ivan Lukačić, Jakob Domitrović, Matija Švagel, Nikola Matleković, Josip Gojmerec, Baltazar Vernić, Ivan Petković, Pavao Kačar, Petar Malbaša, Stjepan Šimunović, Andrija Andrijević, Andrija Baraga, Krsto Domjanić, Žigmund Jellačić, Jure Vukmanić, Vuk Cinderi, Ernest Wolgemuth pobočnik. *Zastavnici:* Gabriel Petković, Pavao barun Rauh, Ladislav Pačeša, Radovan Medaković, Antun Sablarović, Juraj Selneković, Ignacia Mihanović, Matija Berković, Ivan Kamerlinski, Ivan Grubešić, Toma Majtović, Stipan Zlovolić.

Kod Forgačeve pukovine, podpukovnik Josip grof Drašković.

Kod *Ličana: Pukovnik* Josip Filip grof Guicciardi. *Podpukovnik* Kiepah. *Majori:* Petar Vukasović i Josip Althof. *Kapetani:* Jure Knežević, Ivan Kotovski, Dujam Došen, Jakov i Pauša Starčevići, Grube Frane i Mate Orešković, Ivan Kalinić, Jure i Pave Rukavina, Marko i Ivan Mesić, Niko Holjevac, Stiepan Pecelj, Ivan Muhar, Stevan Vlatković, Josip Vehla, Josip Ebner, Edmundo grof Preinek, Matija Wolf, Gideon Laudon, kasniji vojskovodja i maršal na glasu. *Konjički kapetani:* Jure i Dane Holjevac, Jure Orešković i Martin Knežević, kasniji general i baron.

Od njekih za Krajinu i hrvatski narod zaslužnih krajiških častnika bijahu imenovani po saboru hrvatskom indigenami hrvatskimi: grof Benvenuto *Petazi*, general i bivši pukovnik slunjski, Josip Benzoni tadašnji pukovnik slunjski i brat biskupa senjskog, i Matija Hucojek od Kleefelda, podpukovnik i generalni adjutant carski, ovomu zadnjemu pripisa sabor u hvalu, što je član srodnoga českoga naroda.[1]

XXIII.

Posljedice nasljednoga rata u Hrvatskoj.

Kako jur gore vidismo, bijaše glavna posljedica nasljednoga rata u kraljevini hrvatskoj novo ustrojenje vojničke krajine. U Slavoniji pristajao narod u početku rado uz krajiški sustav, jer mu se obećavalo, da će ostati za uvjek prost od svakoga poreza, da će se stanovnici smatrati samo kao narodni vojnici, s poglavitom svrhom

[1] Jura Regni, po meni izdana. II. p. 134. 139. 160.

da brane samo svoju zemlju proti Turčinu, te im s toga natovariše tu skupocjenu dužnost, da se sámi bez ikakove državne podpore hrane, odievaju i oružaju. Osim ručne rabote bijahu krajišnici oprošteni takodjer od svake druge rabote, te radi ove tobožnje slobode počeše nazivati svoju braću u gradjanskoj strani domovine „Paurima“ od njemačke rieči „Bauer,“ koju im valjda njemački častnici upiliše u glavu.

Nu princip Hildburgshausen uvidivši, da je Turska sila u Evropi podobro slomljena, i da prvašnja glavna zadaća Krajine neima više pravoga smisla, naumi ju pretvoriti u veliko vojničko sjemenište, s jedinom svrhom, da Austrija crpa iz njega koliko moguće mnogo i jeftinih vojnika. I ova mu želja podje za rukom, jer od vremena Hildburgshausenovih reforma, davala je krajina hrvatska i slavonska, pogledom na svoje zemljište i pučanstvo, više vojnika nego li svakolika carevina

Jur koncem nasljednoga rata bijaše u austrijskoj vojsci 30 do 40.000 krajišnika, a taj broj povećà se znatno u sliedećem sedmogodišnjem ratu.

Neda se tajiti, da je od vremena novog preustrojenja u Krajini uveden bolji red, veća stega i poslušnost prama poglavarstvu i vojničkim propisom. Počelo se više misliti i na škole, na bolje puteve, na veću sigurnost zemlje, tako na prama domaćim ajdukom, kao i prama susjednim Turkom. Ali duhom strogo vojničkim i absolutnom upravom zloradih narodu tudjinaca uništavan bje sve po malo narodan duh i narodna sviest. Narodni jezik bje ukinut u školi, u javnom službovanju, dapače u domaćih krugovih inteligentnijega pučanstva. Sloboda mislih i kretanja bje pogažena, gospodarstvo, obrt, promet i trgovina po kopnu i moru skoro sasvim zanemarena. Uvedenjem carske monture izgine dapače stara i bogata narodna nošnja i š njom propade kod mnogih porodica jedino bogatstvo, sastojeće od starine u bogatu odielu i skupocjenu oružju. S ovimi nestade ujedno i potreba vještijih krojača, krznara, vezilaca, zlatara, puškara itd.

Isto zemljište krajiško preobrazi se znatno. Divne i romantične priedjele gornje i dolnje krajine, urešene negda starodavnimi gradovi i bogatimi manastiri i crkvami, liši vojnička uprava malo po malo svih ovih uresa. Gradove i manastire napustiše, ili ih hotomice sažegoše i razoriše, gradeći iz njihova gradiva neukusne stanove za častnike kao i vojničke magazine i tamnice. Svećenstvo, lišeno svojih prvanjih dobara, nemogaše, buduć osiromašeno, brinuti

se za poljepšanje hramova božjih, kao ni za uspješno poučavanje puka. Monumentalne spomenike upotriebljivahu za gradjenje cesta i popravljanje privatnih i crarnih zgrada, a pismene spomenike, izvan onih koje odpremiše u Beč ili Gradac, razgrabiše ili ih uništiše za uvjek. Napokon bje u Krajini konačno uništena i prvašnja vlast bana i sabora. Jedina, tako zvana banska ili banovačka krajina, ostade još za njeko vrieme pod upravom bana, sabora i civilnih sudova, dok je napokon i tomu odzvonilo, jer bijaše u opreci sa sustavom Hildburgshausenovim.

Veliki dielovi gradjanske Hrvatske i Slavonije bijahu tada na silu pridruženi vojničkoj Krajini, osobito gradiškoj, banskoj, slunjskoj i ogulinskoj. Iz pojedinih gradova, kao Koprivnice i Karlovca, iztisnuti su velikim naporom narodnim vojnički njemački zapovjednici, ali uzaludni bijahu svi napori i mnogi zakonski članci, glaseći o tom, da se grad Senj ima pridružiti civilnoj Hrvatskoj.

Na vjerozakonskom polju nastadoše takodjer kojekakova komešanja, osobito kad se njemački generali sjediniše s višimi poglavari katoličke crkve, da šire uniju medju pravoslavnimi, živućimi od vajkada na hrvatskom zemljištu. S druge strane otimali su opet novonadošli pravoslavni naseljenici iz turske Hrvatske, Dalmacije i Hercegovine na silu plemićka i kmetska selišća, kao i zapušćene katoličke samostane i crkve, tražeći i našavši takodjer za sebe proselite medju katolici.

Na ušću rieke Save htjedoše Turci sagraditi novu utvrdjenu kulu, što opet našim stališem i redovom dade povod da popravljaju u banskoj polucivilnoj krajini pogranične gradove: Kostajnicu, Zrinj, Petrinju, Glinu, Gvozdansko itd. i da se spremaju da kopaju na granici šanceve za obranu svoga zemljišta.

Gradjanska Hrvatska i Slavonija povećana je doduše s trimi dolnjimi županijami; ali tu, kako gore spomenusmo, bje malo sposobnih za javnu službu ljudih, jer iza turskoga gospodstva bje tu uvedena pomiešana komorska i vojnička uprava, jedna lošija od druge, koja se malo brinula za procvietanje zemlje i obrazovanje puka.

Novoustrojenim županijam slavonskim bijaše glavnom zadaćom, da očiste zemlju od hajduka, a tudjim novonaseljenim vlasteljem, da osiromašeni narod upotriebe čim više na svoju korist i na ukras svojih „spahiluka“. S ovim turskim imenom svoga vlastelinstva pričuvahu i u svom vladanju mnoge običaje turskih begova.

Mnoge porodice seljaka i pomanjih plemićkih vlastelja izseliše se u to doba iz Hrvatske u pústi Banat, a nezadovoljni s preustro-

jenjem Krajine stanovnici krajiški bježahu u Tursku, dočim na suprot iz mnogih krajeva svieta dodjoše tudji naseljenici u Slavoniju i ponješto u Hrvatsku.

Osamgodišnji nasljedni rat doni Hrvatskoj i drugih kojekakovih nevolja. Zemlja, u kojoj bijaše i prije malo prometa i trgovine, budući zatvorena od svijuh strana neprijateljskom joj granicom, carinskimi pregradami i komorskom upravom, osiromaši za vrieme rata podpunoma na novcu, na marvi i na konjih, kojih nebijaše više smoći ni za porabu domaćih konjika. Uz prkos tomu zahtievala vlada od zemlje, za uzdržavanje dvijuh banskih regimenta, osim 40.000 forinti, što ih zemlja u podporu davala, još novih 34.000 for. Nu ovaj zahtjev odbije sabor hrvatski, savjetujuć vladu, da ove novce namiri ili iz svoga žepa, ili iz komorsko-fiškalskih dobara zrinjsko-frankopanskih i Mikulićevih, te iz poreza slobodnjačkih i gradskih.

K novčanim nevoljam pridruži se i pošast ljudskà i marvinska. Kuga prodre iz Turske preko granice, harajuć nemilosrdno u njekih kotarih, a na liečnicih bijaše još tada velika oskudica. Za svako pako bolje uredjenje zemlje manjkalo je duševnih i materijalnih sila.

Ali ne manje nezgode podnosile su i one evropske države, koje su vodile rat proti Austriji.

U Francezkoj nastade tolik glad, da su se ljudi morali hraniti papratom na mjesto kruha. Novaca nesstade sasvim, a vojnička snaga iznemogne na kopnu i na moru. Francezka nije od rata zadobila drugo, do nješto slave radi dobivenih njekih bitka u Holandiji.

Španjolska oslabi i osiromaši na toliko, da su se svi slojevi pučanstva tužili na skrajnu nevolju.

Bavarska i Saksonska bijahu poharane i oplienjene.

Austrija izgubi liepu pokrajinu Šlezku, a u Italiji Parmu, Piačencu i Gvastalu.

Jedina Pruska povisi se umom svoga lukava vladaoca na višji stupanj velevlasti, dočim Englezka, pokazavši svoju snagu na moru, ojača kao sila pomorska.

Daleka Rusija poče prvikrat zasiecati sa svojom sakrivenom ogromnom silom u Evropu, spremajuć se za veliki zadatak svoje slavenske budućnosti.

PRILOZI.

I.

Horvatzkim nasse Banie podlosnem, a sada pod Commandum Gna Oberstlaidinanta Barona Hoyma buduchem Junakom, Pesczem, i Konyanikom daje se na znanie : Poklamkam kruto nepovoljno razumeli jesmo, da nekoji Zmed vasz vu vremenu szadassne Commande, ne samo proti Regule Voynichke nepokorno y szamovladno baratali, nego tulikaisse sebe predpostavlyenem officirom, y Szamomu zgora imenovanomu Gnu. Commandantu, illi Nyihovoi zapovedi protistavilisze jeszu; Koteri Chyni kajti vu Narodu Vojnichkom pod glavno zgublenie prepovedani jeszu, zato y My Vama vszimi, y vszakomu ostro, ter pod veliku kastigu po ovom odpertom pyszmu prepovedamo, dasze od Szih doob od takove Nepokorschine, y protisztanija marlivo chuvati, Officirom vassim, y navlasztito Gnu Commandantu ili Nyihovoi zapovedi, y razlucheniu vu vszem, i zevszema pokorni biti imate, ako szuprotivnem zakonom na peldu vszeh nepokornih Vojnikov, presz vszake milosche Kastiguvani bitti nechete; y tho szegurno znaite, y verujte, daszmo gore imenovanomu Gnu. Commandantu takovu szlobodu, y zapoved dali, da ako sze koteri vu slusbe kralyevske, koterasze niega dostoy, ali drugach vu zapovedi officirov, y Gna. Commandanta razluchenju od szih dob nepokornoga izkase, ili sze takovy zapovedi proti ztavi, taki, y presz vszake milosche polag vojnichke navade glavnum pravdum szuditi, i szmertjum kastiguvati sze ima y mora. Dano iz Tabora vu Czerovczu dan 19 7bra. 1744. Kraljeve szvetloszsti skrovni Tolnachnik General Konyaninszki, Horvatzki Ban y Sadasnie Voyske vu Cheskom Dersanyu General Commandant. Groff Battyany Karol m. p.

II.

Puncta ponotovana, illiti pritusenie pred N. E.

1.

Ovde szada, kada vech szoldatov Nemskih doslo szimo vu Bravnau, taki chuliszmo da sze med szobom spominaiu da nehte znami vech strase, illiti slusbe chiniti, nego da Nemczi poszebi budu strasili, Mi pako z Lichani bumo strasili, y zarad thoga vele da mi regulasi niszmo, Nemczi pako jeszu.

2.

Ovde tak na kvarteru kak na strasa nikakove provisie nimamo, naimre, da nasz ie na kvarteru vu iedni hisi po 60 kadi niti sviche niti tople kuche, kadi bi szi mogli obuchu szusiti mokru, nimamo, kada iz strase doidemo nikai nemoremo dobiti, niti dervi pri chem biszi mogli sto szkuhati, nego kada proszimo dervi, tak nasz spotaiu, y iz nasz norcza delaiu; niti na kvarteru nemoremo se od nesznage chistiti, ali szkorom iedan na drugom lesi.

3.

Kada na strasu kamo ali na piket moramo iti, tak chez czelu noch zimu terpeti moramo, da nikakvoga derva nemoremo dobiti prichembisze mogli ogriati.

4.

Kada kakovu tusbu ali poszel pri Nemczi imamo, tak vech verovano ie iednomu Nemskomu prostomu szoldatu, nego officiru Nyh Extie.

5.

Kada hoche koi imati mesza, pive, ali kruha, tak veli da nima za nasz nista, ako pako doide Nimacz, on taki dobi kuliko hoche imati. Mi pako za gotove novcze nemoremo dobiti, ako szve dobimo, tak moramo prosziti Nimcza da on kakti za sze naivuzme da mu mi hochemo povernuti novcze, a drugach ako vsze sto dobimo, tak kai Nemczem osztane, y za nje ni, tak ono dá nam.

6.

Ovdje Znami ie Nemczev dva Bathaliona, nasz pako ni nego iedan, ter vendar nasz vech ide na slusbu svietle kralicze nego Nemczev.

7.

Y ono sto ide nekuliko Nemczev, nie officire po strasu postavliaiu, mi pako moramo silbotariti illiti strasiti na zimi, y onak nasz biju, i nam sze groze, y na nasz merze.

8.

Kada koi Paur donesze na prodai zelia, repe, ali kakvoga Szochiva, tak nedaju nam ni pristupiti blizu, doklem Nemacz neuzme što ie niemu potrebno, ako niemu kaj ostane, y za niega ni, onda stoprav nami da.

9.

Kada goder kamo ie poiti kadi nikakov dobichek nisze uffati dobiti, tak mi moramo iti, kadi pako kakov dobichek uffaiu sze dobiti, ni za nasz ni glasza.

10.

Mi vendar vu Szvakom poszlu vech Slusbe Chiniti moramo, nego Nimczi, akoprem Nemczev jeszu dva Bathaliona, nas pako ni nego jedan.

11.

Sto godszmo voievali tri letta z-Turchinom, Cheterto pod Biogradom, y Peto vu Italiy, nigdar niszmo pod takovu Commandu bili, niti vu takovi Muki, koli szmo sada, Zatho ponizno preporuchamo sze, i na kolena poklechamo pred N. E. Goszpodina Bana, dabi nasz odovud izneli, y pod szvoiu milosztivnu Kreliut vuzeli, Mi pako kud y kam god Szvietla Kralica, y N. E. zapovedali budu, Selimo do nasse Zadne kaple kervi Szlusiti, ali nikoga nimamo kobinam mogel pomochi, nego nai pervich Gpd: Bogh, potlam N. E. Bilobi dusnosti Nasse pritusitisze, doklam szu, N. E. ovde bili, ali chuliszmo da N. E. hoche nasz od ovde izneti, zatho szada ponizno vu Miloschu preporuchamosze koliti Milostivnom Otzu, y Materi nassih.

Kakoti takaisse nigdar Obuche nasse Oszusiti nemoremo.

Nekoji takaisse jeszu koi visse dva tiedna na svojem kvarteru bili niszu, niti kay toploga ieli ieszu, nitisze preoblekli, nego kako iz iedne strase Zidu, tak na drugu Nasz odrede.

III.

Inclyti Regni Croatiae cujuscunque Ordinis Militiae Nationalis, et ad Eandem constitutis Officialibus hisce intimandum. Siquidem intellexissemus multos ex Eadem Militia penes impedimenta Seu Bagaziam in Burgshausen Otiosos et sine labore morari, hinc Constituto ad haecce impedimenta Regiminis Lobkovitzlani Commendanti Capitaneo Dno. a Rosenzveig sub hodierno dato in maudatis dedimus, ut ejusmodi otiosi Milites Croatici sine mora servitia Praesidiaria assummant, et ibi, quorsum Commendabuntur ut Praesidiarii Serviant. Noverint proinde praefati omnes mandato huicce Nostro, Ordinibusque antelati Dni. Capitanei semet Conformare neque intermittant. Signat. in Castris ad Oetting 1. 9bris. 1744.

Carolus Batyani.

Ob anemometriji u obće uz obzir na vladajuće u nas vjetrove.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 27. svibnja 1876.

PRAVI ČLAN J. TORBAR.

Neima možda grane znanosti, koja bi pogledom na materijalno stanje čovjeku toli važna bila, kao što meteorologija, kad bi se svi oni pojavi, koji u njezino područje zasiecaju, na stalne uzroke i zakone svesti mogli. Ta o čem visi toliko dobrobit pojedinaca i cielih naroda, koliko o produkciji zemlje? A šta koristi i najplodnije zemljište, ma obratila se nanj sva znanost i umjetnost racionalna težanja, ako mu nebo u horu neposluži toplinom i vlagom, ili ako obilatim plodom blagoslovljena polja smlati tuča ili opustoše siloviti orkani! Kakova uspjeha imadu države od trgovine po riekah i moru gdje se oluje i orkani spuštaju na brodovlje a ledene mu gore put zakrčuju? A što tek da reknemo o najdragocijenijem blagu, koje se nikakovom zamjenom osigurati nemože — o zdravlju, koje o zraku i liepu vremenu više visi, nego o komadiću probavljene hrane? Kolike dakle blagodati po čovjeka, kad bi se svi pojavi, što se na zemlji te izmedju neba i zemlje sbivaju, na poznate uzroke i stalne zakone svesti dali! Kad bi mu to za rukom pošlo, onda je čovjek odgonetnuv tajne prirode, kadar da takovim pojavom izvor, razvitak, smjer i dobu označi, a učiniv to, znati će i svoj život prema tomu urediti. Nije dakle samo suhoparna teorija, nije puka učenjačka zvjedljivost, koja čovjeka ponukova zaviri za tajno velo meteorologije; već je to i materijalna dobrobit čovjeka, koja s učenjakova nastojanja povoljno riešenje očekiva. S toga i dolazi ona laka vjera, kojom ljudi još danas prianjaju uz stara na sredovječnoj astrologiji osnovana proricanja vremena, stavljajući nadu ili strah u planetu, koja ove ili one godine zemljom vlada. Ovakovi lake vjere ljudi misle da se onako, kako su tečaji i miene nebeskih svjetova astro-

nomijom unapried označeni, toplina i studen, dažd i snieg, vjetrovi i oluje naviestiti mogu. Žalibože da tomu dosad nije tako.

Astronomija sagradjena je na sjegurnih osnovih: ovdje su odkriti uzroci i pronadjeni zakoni, po kojih se nebeski svjetovi kreću — riečju: ovdje imademo činjenice, iz kojih um čovječji uzročnim savezom izvadja sjegurne rezultate i dovija se nedvojbenoj istini; dočim je njena mladja sestra, meteorologija jošte nestašno gojenče najnovijih znanstvenih nastojanja, kojemu se jedva za porod znade, a kamo li da mu uhodimo neizmjerni obseg njegove vladavine. Meteorologija je mlada kao znanost (jer priedmet sam o sebi je star koliko i sviet). Pojavi naime štono čine obseg meteorologiji, zanimahu ljude, koji su se prirodom bavili, još u stara vremena, ali ih nemogoše svesti na stalne zakone: riešenje ovoga zadatka pridržano je kašnjim vjekovom.

Budući da u prirodi neima gola slučaja, već su svi pojavi nekim uzrokom po stalnih zakonih izvedeni, jasno je, da se i one promjene, što ih u zraku i našoj zemlji opažamo, dadu i moraju svesti na stalne uzroke i zakone, po kojih bivaju. Kad bi pako čovjeku za rukom pošlo odkriti te uzroke i zakone, onda je pronašao ključ, kojim će otvoriti vrata prirode, gdje su dosad čovjeku sakrivene bile tajne meteorologijskih pojava, te će promjene atmosfere — ono što jednom riečju vrieme zovemo — unapried naviestiti moći. Uza sve slavlje, kojim se danas čovjek u svih granah znanosti ponosi, nismo se ipak u meteorologiji ovoj tački jošte niti približili, a kamo li da smo ju prevalili. Imajuć ipak na pameti, kako je po um čovječji danas ono nesamo mogućim, nego pače stvarnim postalo, što se još nedavna nemogućim scenilo: neima niti najmanje dvojbe, da će doći doba, gdje će čovjek i one pojave, što se u našoj atmosferi skrivaju, jednom unapried naviešćati znati. La météorologie — veli Flamarion — n' arrivera à soutenir la comparaison avec sa soeur aînée l'astronomie, c'est-à dire à être fixée sur des principes connus et à permettre à la science d' annoncer les mouvements del' atmosphère, les vents, les pluies, les sécheresses, les tempêtes comme elle annonce les mouvements, des astres, que du jour où nous pourrons embrasser sous un même coup d' oeil la circulation générale, qui s'effectue constamment sur le globe entier et donne naissance aux diversités locales dont les régions comme les épocques sont partagées[1].

Bila mnienja glede na mogućnost navieštanja meteorologijskih

[1] L'atmosphère pg. 472.

pojava kako mu drago razdieljena, zadatak je čovječjemu umu, da i ovim pojavom zakone potraži. Za riešenje ovoga zadatka hoće se neizmjerna gradiva. U fizici su motrenjem i umjetnimi pokusi već mnogi uzroci odkriti, mnogi zakoni obreteni i to je put, kojim se ima poći i u meteorologiji: motrenjem i pokušavanjem. S toga danas neima napredne zemlje, koja nebi imala uredjenih meteorologijskih motrilišta, gdje se svi važniji u meteorologiju zasiecajući pojavi bilježe i kao gradja pripremaju, koja će jednom za odkriće još danas nepoznatih zakona poslužiti.

U Zagrebu osnovao je još god. 1857 motrilište danas na dobru glasu u Českoj stojeći *Otakar Zeithammer;* ali tek odkad je preneseno na ovdješnju realku, ter obskrbljeno potrebitimi spravami i strojevi, povišeno je do one važnosti, koja ga čini nuždnom karikom u obsežnom lancu evropskih motrilišta.

Od pojava, što su predmetom meteorol. motrilišta, uzeo sam ja ovom zgodom razpravljati samo o vjetrovih. U koliko se ovdje oslanjam na podatke domaće, imam to zahvaliti g. prof. Stožiru, koji zagrebskim motrilištem upravlja te mi je bilježke za porabu ustupio.

Akoprem su pojavi, kojim je izvor zemaljska atmosfera, mnogobrojni, to su ipak samo dva glavna središta, oko kojih se neprestano kolebaju promjene vremena, pojavi godišnjih doba i godina — jednom riečju meteorologijsko lice naše zemlje; jedno od ta dva središta je *struja zraka*, a drugo *djelovanje vode parom pretvorene* u zraku. Želimo li da drugim pojavom uzroke i zakone odkrijemo, valja nam najprije proučiti glavna središta, odkud su oni kao osebine potekli. Govoreć o zračnoj struji, došli smo do vjetra.

Od mnogih drugih zračnih pojava, koji su predmetom meteorol. motrilišta, ja sam ovaj put uzeo razpravljati samo o vjetrovih, stranom sa obćenitoga stanovišta, stranom pogledom na našu domovinu.

Ja ću imati kasnije zgodu potanje označiti vjetrove koji u nas najviše vladaju, u kakovu stoje odnošaju prama tlaku zračnomu i toplini, te koj im je u obće upliv na promjenu vremena.

Na motrilištih motri i bilježi se prema smjeru odkud dolazi, struja zraka, osam vrsti vjetrova, koje bi inače i nestrukovnjak predpostaviv dakako kad bi jih ponešto pozornije opažao, osjetiti mogao. Ove ćemo zvati glavnimi vjetrovi. Osim ovih ima njih jošte više, kojim su izvori u mjestnih okolnostih, kao što ćemo ih na svojem mjestu iztaknuti.

*

Ove u nas vladajuće vjetrove možemo nazvati *promjenljive*, jer se pojavljuju i nestaje ih kano slučajno, te bi rekao da se nemogu svesti na stalne zakone niti stegnuti pod stanovita pravila. Velim: rekao bi; jer koliko se i čini na prvi mah da naši vjetrovi banu i odmahnu kano slučajno i bez svakoga zakona, a ono su ipak, ako im pozorno stope sliediš, proizašli iz stavna uzroka, te sliede vječni i neuklonivi zakon. Da odkrijemo ovaj zakon, posegnuti nam je kratko do pravoga izvora, iz kojega potiču.

Sunce je svojom toplinom izvor-pokretnik zračnih struja iliti vjetrova. Uzmimo oblačac, koj u stanovitoj visini nad nasom zemljom zrakom plovi: koli je majušan i neznatan, pak ipak može biti izvorom osjetljiva vjetra. Postaviv se medju sunce i zemlju, zakrije neki dio zraka pred suncem. Zaslonjeni zrak postane *hladnijim* i gušćim, a kako je nastala u zraku razlika toplote, poremećeno je ravnotežje, koje se gibanjem i pomicanjem prema zakonom statike izjednačiti mora. Eto dakle vjetra koj je samo od jednoga oblačca nastao.

Ekvatorijalna toplina naše zemlje je izvor i našim vjetrom. Ugrijani naime pod polovnikom zrak postane lakši, digne se u vis nad površinom zemaljskom, pak došav u razmjernu prema svojoj riedkoći visinu, razdvoji se na dvie grane, od kojih se jedna okrene prema sjeveru, a druga prema jugu. Ove dvie struje zovemo *ekvatorijalnimi strujami*, sjevernu i južnu. Na izpražnjeno, ili da točnije reknemo na razriedjeno mjesto uzašla u vis zraka dolazi sa svake strane stožera, sjevernoga i južnoga, hladniji gušći zrak. U obratničkih pojasih zovu se ove dvie dolnje struje *sjeverni* i *južni pasat*, dočim se one dvie gornje zovu protupasati. Tako dakle prelievaju se na svakoj polutci dvie glavne struje: jedna od polovnika k stožeru, a druga od stožera k polovniku; ona struji od polovnika visoko nad zemljom te se tim niže spušta k površini čim dalje dopire od polovnika; ova polazi od stožera nizko nad površinom te se tim više diže, čim većma se polovniku primiče.

Kad bi naša zemlja bila od polovnika prama stožerom jednake konfiguracije, te se *nebi vrtjela oko svoje osi*, nebi bilo na zemlji toliko različitih vjetrova, koliko ih danas ima. Ekvatorijalne dvie struje išle bi visokimi atmosferičkimi priedjeli izravno k stožerom, dočim bi polarne strujale nepromienjenim smjerom k polovniku. Ali vrtnjom zemlje okolo svoje osi mienjaju ove struje svoje smjerove.

Vrteć se naime zemlja oko svoje osi prevali na polovniku svaka točka zemlje u 1 sat 1666.$_6$ kilometara od zapada prama iztoku.

Zagreb n. p. budući mu širina 45° 47′ 40″ prevali u 1 sat samo 1162 kilom.; mjesta ležeća pod 80° šir. prevale samo 289 kilom. a stožerna mjesta ostaju nepomična. Budući da je zrak privlačivosti s našom zemljom spojen, okreće se i on nad svakim mjestom istom brzinom, kojom i površina prama iztoku. Tako je dakle zrak, što ga polarne struje od stožerâ prama polovniku nose, pod uplivom dvijuh pokretnih sila, sile naime toplotne, koja ga izravan k polovniku tjera, i zemaljske vrtnje, koja ga ujedno sa zemljom od zapada prama istoku povlači, brzinom različitom, ovdje manjom ondje većom, kako je širina dotičnoga mjesta veća ili manja.[1]) Dočim bi dakle polarna struja, da nebude vrtnje zemaljske, normalnim smjerom dolazila prama polovniku, te bismo mi na sjevernoj polutci imali uviek čisti sjeverni vjetar: okrene ova struja takovim smjerom, da u južnijih širinah puše ne od sjevera nego od sjevero-istoka, dočim na južnoj polutci puše polarna struja ne kao južni, nego jugo-istočni vjetar. S istoga razloga postane ekvatorijalna struja u sjevernoj polutci u naših širinah već jugo-zapadna, a u južnoj polutci sjevero-zapadna.

Pomislimo sada, da je sjeverna struja od 80° sjev. širine krenula prama polovniku i doprla do 45°, dakle po prilici naše širine. Došav pod 45° ima ovdje velika razlika u brzini izmedju onih zračnih čestica, koje su došle sa 80° sjev. širine, i onih koje se pomiču pod 45° prama istoku. Dočim došle sa 80° česti provale pod 45°—289.$_5$ kilom., okrene se mjesto pod 45° šir. u 1 sat za 1179.$_5$ kilom. Dakle će se naše mjesto za 790 kilom. brže okretati. Ove dvie različite brzine možemo smatrati kao dvie sastavnice sile, od kojih postane posljednica, koja polarnu struju sjevero-istočnim smjerom k polovniku tjera. Čim bliže dopire sjeverna struja k polovniku, tim većma se približava istočnomu vjetru. S analognih razloga postane ekvatorijalna od polovnika k sjeveru upravljena struja tim većma zapadna, čim u veće širine dolazi, tako da u naših širinah dobivamo od čiste južne ekvatorijalne struje jugo-zapadni vjetar.

Ova četiri vjetra, dva polarna i dva ekvatorijalna pušu pravilno i nepromienjenim smjerom čitave godine u obratničkih pojasih, te su ondje od davnih vremena pod imenom pasati poznati, i to po-

[1] Iz poznatih zakona jednolična gibanja znademo, da se na polovniku svako mjesto za jedan sat okrene od zapada prama istoku brzinom $C = \frac{2\,\pi\,R}{24}$. Ako uzmemo polumjer zemlje $R = 6377.{}_{388}$ kilom., onda $C = 1666{\cdot}66$ kilom. Ako se zemljop. širina označi sa φ, onda je brzina, kojom se okreće mjesto pod širinom φ ležeće: $c = C\cos.\,\varphi$.

larni kao pravi ili dolnji, a ekvatorijalni kao protu-pasat, ili gornji pasat. Sjeverne polutke pasat kreće se izmedju 8° 12′ i 27° 45′; pasatu južne polutke je sjeverna medja 2° 20′, a južna mu se iz dosadanjih opažanja još nije mogla označiti. Gornji ili protupasat puše samo u visinah, te se na površini zemaljskoj niti neosjeća, van jedino na visokih gorah, kao n. p. na 3342 met. visokoj glavici afričke gore *Tenerife*. S toga govoreći o pasatu razumievaju se obično samo dvie polarne struje, naime sjevero-istočni i južno-istočni vjetar.

Ako izuzmeš *monsune*, vjetrove indijskoga oceana, koji uplivom obližnjih indijskih kontinenta u obratničkih pojasih postaju, u onih stranah niti neima drugih vjetrova do pasata. S toga i jest ondje vrieme uviek pravilno i jednako, koje nesmetaju niti pustošeći orkani, niti sumorne vjekovite tišine. Sasvim drugoga lica su u tom pogledu umjereni pojasi, kamo i naša postojbina spada. S toga ćemo se ovim pojasom obširnije baviti.

Dočim u obratničkih stranah pušu samo pasati, dakle uviek dva vjetra stalnom pravilnosti, prestaje ova pravilnost, kako se priedje preko obratnika u srednje pojase. Uzmimo n. p. srednju Evropu. I ovdje vladaju čitave godine dva glavna vjetra: sjevero-iztočni, koji nije drugi nego polarni vjetar, i južno-zapadni t. j. equatorijalni vjetar. Da je onaj prvi polarni, poznaje se tim, što je studen i suh, kakov zrak dolazi samo sa sjevera; a ovaj drugi topao i vlažan, kakova struja samo s polovnika dolazi. Ali uz ova dva ima u naših stranah jošte 14 drugih vjetrovah, koji se tečajem godine pojavljuju, neračunajuć jošte nekoliko drugih, koji se samo strogo lokalnimi nazvati mogu. Od vjetrova vladajućih u umjerenih pojasih ima ih osam, koje čovjek i nebaveć se strogo znanstvenim motrenjem ovih struja lasno razaznati može: sjever, sjevero-istok, istok, jugo-istok, jug, jugo-zapad, zapad i sjevero-zapad. Na *vjetrulji*, t. j. spravi, koja nam smjer vjetra pokazuje, ima izmedju svakoga od ovih osam još po jedan vjetar označen, n. p. izmedju sjevera i sjevero-istoka *sjeverni sjevero-istok* itd., dakle ukupno 16 vrsti vjetrova. Dapače mornarska vjetrulja ima ih 32 vrsti; nu to je više samo teoretička razdjelba; jer i na istom moru, gdje se najrazličitije struje zraka pojavljuju, neodgovaraju ovoj teoretičkoj razdjelbi i vjetrovi iste oznake. Na meteorologijskih motrilištih prihvaćeno je ipak 16 vjetrova te se ovi i na našem motrilištu u Zagrebu bilježe.

Kako već opetovano napomenuh, ima samo četiri obćenita vjetra, kojim je obćenit kosmički izvor, te bi jedini ovi po cieloj zemlji

vladali, kad bi joj konfiguracija površine svuda jednaka bila; ali budući površina prema različitomu gorju i morju veoma različita, postaje u umjerenih pojasih uz toliko činjenicâ ono množtvo vjetrova, što ih malo prije napomenuh.

Budući medju dva poldnevnika zatvoren prostor razmjerno sve širji, čim većma se prama polovniku primičemo: razilazi se i pasat sve na veći prostor čim većma k polovniku dolazi, a uz to se istim razmjerom sve većma u vis diže, te dočim je na svojem začetku samo površinom duvao, zauzme došav u manje širine gotovo cielu atmosferu. Upravo protivno opažamo kod protu-pasata, t. j. ekvatorijalne struje. Počam od polovnika pomiče se ova struja u našoj polutci prama sjeveru tako visoko nad zemaljskom površinom, da se nemože niti osjećati; ali čim dalje struji prama sjeveru, tim se većma ohladjuje i uslied toga se k površini spušta tako, da je pod 30° širine već blizu do zemlje dospjela, a u našoj širini već sasvime površinom struja. Donjekle idu obje struje polarna i ekvatorijalna jedna iznad druge, a u naših širinah ulazi već jedna u drugu. Ako uzmeš na um ovo miešanje dvijuh glavnih struja, pak im još dodaš treću činjenicu — vrtnju zemlje oko njene osi, lako razabrati možeš, kako se već ove tri sile u različite sastavnice, koje vjetre zovemo, rastaviti mogu.

Ako uzmemo na um goleme, daleko protežuće se šume, koje zastiruć zemlju od sunčanih zraka atmosferu na okolo hladnom čine; s druge strane ako uzmemo na oko velike pustare, gdje nevidiš grmića, kojim bi se sunčana žega odklonila: lako si pomisliti možemo, kako je atmosfera nad ovakovimi stepami ražarena mnogo jače od onoga priedjela, koj je šumami zaštićen. A s ove razlike topline postaju takodjer mjestni vjetrovi, koji nestoje u savezu s napomenutima dvjema strujama.

More svojimi toplimi i hladnimi strujami mienja takodjer toplotu obližnjih zemalja, a promjenom topline postaju vjetrovi.

Medju najznamenitije činjenice, s kojih u umjerenih pojasih postaju promjenljivi vjetrovi, računamo ipak gore. Kako jedan te isti vjetar različitim smjerom puhati može prema predmetom, o koje udara, vidimo toliko krat u gradovih, gdje se gotovo u nijednoj ulici pred istim vjetrom zakloniti nemožemo, jer ga kuće sad simo, sad onamo odbijaju. Što ovdje čine u malom zgrade, to u velikom gore i planine. U naših širinah piri riedko kad vjetar tako visoko, da se nebi o gore zadievao, pa budući mjesta pod takovom gorom ležeća pred vjetrom zaklonjena, jedva ga i osjećaju.

Pomislimo visoku goru, preko koje s one strane na ovu vjetar puše: on će se preko gore na ovu stran spustiti tako, da će se tekar u nekoj daljini iza gore zemlje kosnuti. Prostor što leži izmedju one daljine, gdje vjetar s ove strane gore počme o zemlju udarati i izmedju gore, zovemo *zavjetrinu*. Prema naklonu vjetrova smjera napram gori i prema visini gore je i zavjetrina veća ili manja. Iz mornarskih izviešća se znade, da u južnoj Americi kod Bolivije i Peru-a izmedju 27° i 3° južne š. ne ima nikada jakih vjetrova, dočim vrhuncem Kordilera pasat redovito žestokom silom struji. Ali 40 od prilike geogr. milja iza Kordilera osjeća se već na moru sila pasata. Prema tomu proteže se dakle daljina zavjetrine u južnoj Americi do 40 milja iza Kordilera. Iz ovoga i drugih slučaja izvadja poznati meteorolog Mühry zakon, po kojem daljina zavjetrine stoji prama visini gore kao što 60 do 80 prama 1. Odprije držahu, da se vjetar već u 30kratnoj visini gore iza ove na zemlju spusti. Dapače ima dokazanih slučaja, gdje daljina zavjetrine prema visini gore stoji kao 40 : 1. To se zbiva osobito ondje, gdje aspiracija dužinu vjetrova spusta prikrati. Ja ću se po koj krat imati svrnuti na aspiraciju vjetra, s toga treba da ju protumačim.

Ako se vjetar, spustiv se s ovu stranu gore, znatnijom silom obori iznad zavjetrine, povući će sobom iz viših slojeva toliki dio zraka, da će tim u zavjetrini nastati za onoliko rjedji uzduh, te će onamo sa svih strana udarati gušći zrak, da se tim poremećeno ravnotežje uzpostavi. Ovaj pojav zovemo *aspiracijom*, *uzvratnjom* (reverzija). Njemu se ima pripisati takodjer protivna struja, koja se često puta u zavjetrini osjeća. Ako je n. pr. preko zavjetrine puhao sjeverni vjetar, osjetiti će se ovakovom uzpostavom poremećena ravnotežja u zavjetrini jug. Pojav sličan vjetarnoj aspiraciji nalazimo kod *aspiracije vodene*. U riekah, gdje se od jedne obale prema sredini uzduž pružio rt, vidimo, kako se doli tekuća voda iza rta uzvrati te donekle gori teče. To je isti pojav, što ga kod vjetra aspiracijom zovemo, a u fizici je poznat pod imenom *fizični paradoxon*. Osim nagle struje vjetra može pojav aspiracije imati povoda jošte i u samoj gori. Ako je naime gora s ove strane gola, te u obće takova tla, koje se sunčanimi zrakami jako ugrijati može: nastati će ljetne dobe iznad ovakova ožarena tla ugrijani s toga razriedjen zrak, a tim je nastala aspiracija, koja će izpreko gore ovamo prelazeću struju k sebi pritegnuti i tim daljinu zavjetrine znatno

prikratiti. Pojavi aspiracije u većoj mjeri opažaju se samo u visokimi gorami zaklonjenih zavjetrinah.

Ja sam se u razmatranje zavjetrine nešto obširnije upustio, jer ju mi imademo u Zagrebu i njegovih okolicah, koje su zagrebačkimi gorami proti sjevernomu i sjevero-istočnomu vjetru zaklonjene. Naša zavjetrina je dakle južna. Kako daleko siže, možemo se vlastitom pažnjom osvjedočiti, kad s jeseni prvi ili s pramaljeća posljednji snieg padne. Dočim je naime zagrebačka gora biela, neima u Zagrebu niti okolici traga sniegu, ali se zato biele kakove dvie milje od Zagreba priedjeli počam od zapada iza velikoga Spusta preko brezovičkih brežuljaka Gorice i Božjakovine, dakle gotovo u polukrugu naprama zagrebačkoj gori, koja se proteže od zapada prama istoku sa sjeverne strane Zagreba. Uzam ovu prostranost naše zavjetrine, mislim, da se njezina daljina prema zagrebačkoj 822 met. od Zagreba relativno višoj gori može uzeti kao 50 : 1. Ja ću se na ovaj povoljni položaj grada Zagreba povratiti kašnje, kad dodjem govorit ob uplivu vjetrova na podneblje.

Mnogokrat se opažaju u zavjetrini sasvim drugi od glavnoga vjetra; jer dočim n. pr. preko zavjetrine puše sjever, osjećamo u zavjetrini jug, a kad što zapadni vjetar.

Ovakovi u zavjetrinu glavnim vjetrom uvučeni drugotni vjetri su ograničenoga mjestnoga obsega; nu ima i takovih, rekli bismo po primjeru munjine, indukovanih vjetrova, koji se aspiracijom glavnoga vjetra zametnu i uz glavnu struju dosta daleko sižu. Pomislimo naime, da glavni vjetar duže vremena istim smjerom struji sred s jedne i druge strane tiha zraka. Ova tišina atmosfere, koja s jedne i druge strane glavnoga vjetra vlada, neće dugo trajati, već će se ravnotežje poremetiti, te će se odprije mirni a sad uzkolebani zrak s jedne i druge strane pomicati kosim prema osi glavnoga vjetra smjerom. Eto dakle od jednoga sad već tri vjetra: glavni i dva pobočna. I ovomu pojavu vidimo nješto slična na rieci. Znademo, da sredinom rieke voda najbrže otiče, s toga ovu sredinu i zovemo *maticom*. Ali bacivši s jedne i druge obale specifično lakših stvari u rieku, opazit ćemo, kako će ove sve većma prema sredini ploviti te se ne daleko od bačena mjesta s jedne i druge strane u matici naći. Ovo su isto tako indukovane struje, kao što i kod zračnih struja pobočni vjetrovi.

Veoma znamenit je red, kojim se vjetrovi izmjenjuju. Već Aristotel reče u svojoj *meteorologiji:* „Kada jedan vjetar prestane da drugomu mjesto ustupi, promjena se zbiva istim smjerom, kojim

sunce nebom ide.“ Taj isti pojav su opazili učenjaci, baveć se motrenjem prirode, kroz sva stoljeća do naše dobe. Polarni naime vjetar, kako već gori napomenu-mo, dolazeći s visokih širina, bude u nas već sjevero-istočni, dolazeći u manje širine prema jugu bude sve većma istočnim te je kod obratnika gotovo istočnjak i to kako rekosmo, uplivom vrtnje zemaljske. Ovdje ga zamieni ekvatorijalni južni vjetar te iz ovih dvijuh trajnih sastavnica, istočnjaka i južnjaka, postane samo južni istočnjak, koj pod uplivom zemaljske vrtnje prelazi u čist jug, s toga u jugozapad te napokon u zapad. Ovdje se zamieni zapadnjak opet polarnom strujom, koja prelazi u sjeverni zapadnjak i sjever, te se onda opet isti red opetuje. U našoj polutci idu dakle vjetrovi od sjevera na istok, jug itd., a u južnoj polutci od sjevera na zapad, jug itd., dakle obratnim redom cieli okrug. Ovaj pojav bješe već od davna opažan, ali ga je tek u naše doba njemački meteorolog Dove primjeri i dokazi iz svih vjekova utvrdio, pa je s toga po njemu dobio i ime: *Doveov zakon* ili vrtnja vjetrova.

Podpuni kolobar vrtnje neobidje vjetar uviek. Jer budući da isti vjetar nepostaje uviek na istom mjestu, pa osim toga imade i takovih mjestnih povoda vjetru, koji nisu dovoljni, da vjetar duže vremena traje, ne može obići ciele vrtnje, nego skoči natrag, dočim samo oni uztraju i dovrše cieli kolobar vrtnje, koji polazeć s obćenitih stalnih povoda uztraju dugo vremena, toliko naime, da mogu obići cieli obod.

Smjer i trajnost vjetrova običaje se grafički tako predočiti, da se središtem kruga povuku pravci sjekući se pod onimi kutevi, pod kojimi vjetrovi dolaze, te se od središta prema obodu na svaki dotični pravac prenese toliko jedinica, koliko je krat vjetar puhao. Ovakov grafički nacrt smjera i trajnosti vjetra zovemo *vjetruljom* (Windrose). Ovo je najjednostavniji način, kojim si možemo predočiti priegled vjetrova, koji na nekom mjestu vladaju. Ja sam po bilježkah, kako ih na meteorol. motrilištu na zagr. realci nalazim, sastavio ovakove vjetrulje za pet godina, počam od god. 1871, te se po njih može vidjeti posrednji smjer i trajanje proljetnih, ljetnih, jesenskih, zimskih i godišnjih vjetrova. Razumie se dakako, da su ove vjetrulje valjane samo za Zagreb. Da se ipak vidi, kako smjer vjetrova visi o teritorijalnom položaju svakoga mjesta, uzporedio sam ponešto vladajuće vjetrove još nekojih mjesta naše domovine. Velim nekojih mjesta; jer premda su meteorol. motrilišta za klimatologiju zemlje od prevelike važnosti, bijaše tek do najnovije dobe

u našoj domovini samo nekoliko malo takovih pazilišta, te tako ne imamo do danas dovoljno gradiva, da bismo si o cieloj našoj domovini anemometričku, a kamo li obću meteorologičku sliku sastaviti mogli. Gradivo za ovakove slike iz ostalih priedjela naše domovine bilo bi tim zanimivije, što se iz prispodobe Zagreba s onimi mjesti, gdje dosad motrilišta obstoje, već sad vidi, da se naš grad od njih u anemometričkom pogledu znatno razlikuje.

Već gori, govoreć u obće o vjetrovih, napomenuh, da su u cieloj srednjoj Evropi samo dva glavna vladajuća vjetra: sjevero-istočni i južno-zapadni. Ovo se, sudeći po petogodišnjem posredku, i o Zagrebu obistinjuje; dočim se o drugih naših mjestih Belovaru, Karlovcu, Senju itd., u koliko bi se iz dvogodišnjega motrenja smjelo suditi, nebi obistinilo. Uzmemo li naime godišnji, proljetni, ljetni, jesenski ili zimski posredak iz svake vjetrulje vidimo, da u Zagrebu prevladu drže sjeverno-istočni i južno-zapadni vjetar. Uz ova dva dolazi još sjevero-zapadni (NO) nešto češće, južno-istočni i južni, ali toli malo, da se prama onim dvima gotovo gube. Za primjer budi napomenuto: Petogodišnji posredak u postotcih izkazuje u Zagrebu[1]:

N. : 1
NE. : 46
E. : $1._3$
SE. : 5
S. : 4
SO. : $30._5$
O. : $1._2$
NO. : 7

Kao što se vidi iz priloženih vjetrulja za proljetne (sl. 1), ljetne (sl. 2), jesenske (sl. 3), zimske (sl. 4) i godišnje (sl. 5) vjetrove, nerazlikuju se one znatno medju sobom; jer smjer i trajnost vjetrova svih ovih petogodišnjih doba ostaje uz malu promjenu ista. Samo u zimsko doba (prosinac, siečanj i veljača) prirastu malko zapadni i istočni vjetrovi.

Neimajući petogodišnjih podataka, uzporedio sam dvogodišnje vla-

[1] Na meteorol. motriliščih označuju se smjerovi vjetrova franceskim nazivljem, s toga sam i ja ovaj uačin pridržao, naime: N. (nord = sjever), E. (est = istok), NE. (sjevero-istok), S. (sud = jug), SE. (jugo-istok), O. (Ouest = zapad), SO. (jugo-zapad), NO. (sjevero-zapad), NNE. (sjeverni-sjevero-istok), ESE. (istočni-jugo-istok) itd.

danje zagrebačkih vjetrova s belovarskim, starogradiškim, rakovačkim, senjskim i rečkim, nu malo ima sumjernosti sa zagrebačkom vjetruljom i onom ovdje napomenutih mjesta. Jer dočim u Zagrebu prevladjuju uviek sjevero-istočni i jugo-zapadni, pretežu u Bjelovaru sjeverni i južni (sl. 8), u Staroj Gradiški (sl. 9) zapadni i istočni, u Karlovcu (sl. 7) sjeverni i zapadni, u Senju (sl. 10) samo istočni, a na Rieci (sl. 11) sjever, sjevero-istok i južno-istočni.

Neimamo razloga dvojiti o točnom bilježenju vjetrova na napomenutih motrilištih; s toga je vriedno pripomenuti, da jedini Zagreb točno izkazuje prevladjujuće sriednjom Evropom dvie glavne struje, polarnu i ekvatorijalnu, koje u nas, kako rečeno, preuzimlju sjevero-istočni i jugo-zapadni smjer, dočim ove prevage na navedenih drugih mjestih neima. Ova razlika ima se tražiti u mjestnih okolnostih; jer prema tomu, jeli, kakovih i kojim smjerom idućih gora ima blizu kojega mjesta, svrne se jedan te isti vjetar drugim smjerom. Takovim mjestnim uzrokom ima se pripisati, da je u Zagrebu od osam glavnih vjetrova sjever najrjedji, jer u pet godinah čini od svih vjetrova jedva po jedan postotak, dočim dvogodišnji posredak u Bjelovaru čini 40, u Staroj Gradiški 16, u Karlovcu 17.5, u Senju 4, a na Rieci 20 postotaka.

Napomenuo sam već na drugom mjestu, kako prema različitim mjestnim uvjetom od jedne te iste struje mogu postati različiti mjestni vjetrovi, koje narod i posebnim imenom zove. Takav je vjetar i naša *primorska bura*. Ja sam samo jednom, vozeći se iz Zadra u Senj na parobrodu, osjetio silu ovoga vjetra. Ono nekoliko sati, što se naš parobrod borio na ulazu same luke s ovim vjetrom prije nego je u Senj uleznuti mogao, nije dovoljno izkustvo, da se shvate i ociene posebnosti, kojimi se bura od ostalih vjetrova odlikuje; tomu se hoće višegodišnjega obitavanja na našem primorju te pomnjivo motriti, bilježiti i učiti postanak, miene, udaranje, popuštanje i prielaz ovoga znamenitoga vjetra. Bura sjeverne obale sinjega mora igra važnu ulogu na meteorologijskih motrilištih naše monarkije; nu ipak nije ova vrst vjetra samo u našem primorju kod kuće, jer se pojavlja i u drugih priedjelih, a najčešće na morskih obalah, koje su sa sjeverne strane visokimi bregovi zaslonjene.

Vriedno je pripomenuti, što poznati meteorolog *Kämtz* piše o sličnom vjetru, koj potresa obalom Crnoga mora te ga ondje *buran* zovu. Ovaj je opis crnomorskoga vjetra *burana* tim zanimiviji, što po njem sasvim nalikuje na našu primorsku buru. Pošto je Kämtz u savez stavio franceski zapadno-sjeverni vjetar *mistral* s tršćanskom

burom, piše dalje: Da hier von Winden die Rede ist, welche sich durch ihre Heftigkeit auszeichnen, will ich sogleich der Bora erwähnen, welche am östlichen Ufer des Schwarzen Meeres hinreichend bekannt ist. Es ist dieses ein sehr starker Wind, oft unerwartet ankommend, welcher stossweise mit ungewöhnlicher Heftigkeit weht und öfter drei Tage fortdauert, zuweilen mit grosser Kälte. Die furchtbarsten Orkane des grossen Oceans und der Antillen, welche 6 bis 10 Stunden wehen, sind in mancher Hinsicht nicht so furchtbar als die Bora. Die furchtbare Wirkung dieses Windes ist namentlich bekannt den Bewohnern der Stadt Novo-Rossijsk, welche vor nicht langer Zeit am östlichen Ufer des Schwarzen Meeres in der Vertiefung der gleichnamigen Bucht erbaut wurde. Diese malerische Bucht erstreckt sich gegen NW, sie wird in N und NO durch die Ausläufer einer Bergkette von 1000 Fuss Höhe geschützt; die Stadt mit den beiden Forts liegt auf dem südwestlichen Ufer. Die Gewalt des Windes ist furchtbar, er erhebt das Wasser in der Bucht, führt es fort und es fällt als Wasserstaub auf die entfernten Gebäude. Eisenbleche werden zu engen Röhren gebogen. Zur Zeit des Sturmes verbergen sich die Schildwachen in der benachbarten Brustwehr; in den Forts ist es nicht möglich irgend welche Signale zu hören, kein Feuer will brennen; der Mensch, welcher von der Bora auf einem Platze überrascht wird, ist genöthigt, ihrem Willen zu folgen, und auf die Erde geworfen, wird er bis zur nächsten Mauer fortgerollt. Weht die Bora im Winter, so sind in 10 Minuten die Kleider steif und auf dem Leibe festgefroren; Wassertropfen, zu eckigen Eismassen gefroren, werden in's Gesicht geworfen und dieses zum Bluten zerrissen. Bei einer Kälte von —16° und mehr hängt sich das von den Winden in die Höhe gepeitschte Wasser als Eisrinde an den Seiten und auf dem Verdecke der Schiffe an, welche dadurch von Moment zu Moment schwerer werden und endlich zu Boden sinken; ein dichter Nebel[1] liegt über der Bucht; auf dem Schiffe ist es völlig unmöglich, irgend eine Vorsichtsmassregel zu seiner Sicherung zu treffen, man hört nur das heulende Concert des Windes in den Spalten, Masten und Tauen.“[2] Čitajući ovaj opis crnomorskoga burana, kao da nam pisac slika našu primorsku buru, koja prostorom

[1] Ovakova magla „fumarea“ nazvana, diže se, kako G. Bučić opisuje u 2) navedenom djelu za vrieme bure nad hrvatskim morem nedaleko obale.

[2] Zeitschr. f. Meteorol. I Bd., pag. 234.

od Trsta pak do Senja, ljudi, pače teretom natovarena kola prevraća, koja po 10 funta težko kamenje s krovova poput pljeve razbacuje; rad koje su nekadanju ljubljansko-tršćansku cestu od Sv. Petra do Divače napustiti morali, jer je poput orkana najtežim teretom natovarena kola prevraćala; koja je ono god. 1873. kod Meje pet vagona niz brdo strovalila. Žestina bure nije svuda jednaka; ona visi o konfiguraciji zemljišta, te je prema tomu najveća sila u tjesnacih i priedorih, gdje se stisnuta stienami struja zraka kao protisnuti mora. Kako opažanja svjedoče, raste njezina sila od zapada prama istoku, te je najveća kod Senja. Prostor u obće, kojim bura vlada, proteže se od zapada pram istoku duž sjeverne obale Sinjega mora, dakle od Gorice, Trsta, Istrije, Kvarnera do dalmatinske obale, a morem prama jugu gotovo kako Jakin dosiže.

Naš narod s ove strane Kupe zove *burom* sjevero-istočni vjetar. Naša primorska bura je istina istoga porekla, kojega i naš sjevero-istočni vjetar, ali se mjestnimi okolnostmi pretvara u onaj siloviti karakteristični vjetar, koj je pod imenom primorske bure poznat. Primorska bura nije ništa drugo nego ovaj sjevero-istočni vjetar, koj samo od mjestnih okolnostih dobiva osobiti karakter. Ovaj pako znamenit biljeg, kojim se primorska od ovostrane bure razlikuje sastoji se u tom, što i senjska bura puše neko vrieme žestokom doduše, ali ipak jednakom silom, nu na jedankrat provali poput orkana, te je kadra ovim udarom najveće terete strovaliti. Ovi dakle *od časa do časa opetujući se kratki ali poput orkana silni udari* su biljeg prave i zlokobne primorske bure.

Pošto dakle i ovaj vjetar ima svoj prvobitni izvor ondje, gdje obća evropska sjeverna struja, te ju samo mjestne okolnosti pretvaraju u karakterističnu primorsku buru: bilo bi veoma zanimivo i po znanost koristno tražiti i pronaći one uvjete, s kojih ova struja postaje toli znamenitim mjestnim vjetrom. Jedan od najrevnijih motrilaca ovoga vjetra je dr. Lorenz, koj je duže vremena bio profesorom na Rieci. On je kušao da protumači izvor, odkud obćenita polarna struja dobiva u primorskih priedjelih onaj biljeg, koj ju toli kobnom burom čini. Njegovi dosad jošte hipotetički nazori moći će se tek onda kao dokazani znanstveni rezultati prihvatiti, kad se ovomu specifičnomu vjetru više pozornosti posveti nego što se to dosad činilo. Da se pako to uzmogne činiti, valjalo bi ovaj vjetar, znajući ga od obćega sjevero-istočnoga vjetra razlikovati, na meteorologijskih motrilištih posebnim imenom „bura“ bilježiti.

Jedan od pobližih izvora buri polaže se u prostranoj kraškoj vi-

sočini, koja se proteže od Postojne i Idrije daleko k Sinjem moru do dinarskih planina. Budući naime sjeverno-istočna struja za časak obustavljena visokimi koruškimi alpami — Karavankami, koje se od zapada prama istoku protežu: popne se tim većom silom preko njihova hrbta i spusti se relativno mnogo nižom kraškom visočinom. Strujeć ovako već donesenom znatnom silom preko kraške visočine bude vjetar još silniji, pošto se odbija sa zapada od visokih strmih ogranaka, što ih Triglavske alpe prama jugu pružaju. Kraške dakle visočine poduprte odbojem triglavskih ogranaka bio bi jedan izvor gdje nalazimo postanak primorskoj buri. U ostalom neima dvojbe, da se poglaviti izvor karakteristici bure nalazi u poremećenu i uzpostavljenu ravnotežju uzdušne gustoće. Već sam gori, gdje sam govorio ob uplivu gora na promjenu vjetra, napomenuo kako žestokim strujenjem vjetra izpreko visoke gore ovamo nastaje u zavjetrini rjedji zrak te uslied toga pada ozgor vjetar tim većom žestinom u zavjetrinju, čim je veća razlika gustoće izmedju gornje struje i onoga zraka, kojim je zavjetrina zapremljena. Da nam bude tumačenje podpunije, valja nam na umu držati, da dočim tik iznad površine zemlje polarni vjetar puše, ide iznad njega protivnim smjerom ekvatorijalni, u nas južno-zapadni topli vjetar. Razmedje, kojim jedna struja iznad druge ide, često puta je toli neznatno, da upravo jedna u drugu ulazi, s česa toliko krat postaju silni zavitlaji, koji putovanje ovakimi priedjeli nesigurnim čine. Kraška visočina dopiruć do mora pada toli nizko i strmo, da se obala i još podalek dio mora nalazi u zavjetrini napram sjevernoj i sjevero-istočnoj struji zraka Kada dakle sjeverno-iztočni vjetar već znatnom silom puhne preko visokih obala, nastane u zavjetrini već gornjim strujenjem ozdol razriedjen zrak. Ova razlika gustoće izmedju gornjega i dolnjega zraka tim je veća, što je već i protivnom južno-zapadnom toplijom strujom uzduh u zavjetrini bio razriedjen te je tako sjevernom iznad obala duvajućom strujom ova razlika još povišena. Tim je dakle ravnotežje poremećeno. Buduć pako da se svako u atmosferi poremećeno ravnotežje mora tim brže izjednačiti, čim je veća nejednakost, razumie se, da će sjeverna struja tim brže i tim većom silom spasti u niže slojeve uzduha, čim je veća bila razlika u gustoći. Ovakovo opetovano padanje gornje struje u dolnje slojeve očituje se onimi kratko-trajnimi ali silnimi udari vjetra, koji čine biljeg naše bure.

Uz buru je, kako gori napomenuto, još drugi u nas vladajući vjetar, jugozapadni. Narod zove ovaj vjetar jugom, dočim ljudi,

koji su imali zgodu upoznati se s taljanskimi vjetrovi, nanj prenašaju talijansko ime scirocco. Strogo uzamši ipak su ova dva vjetra različita, jer dočim naš vladajući vjetar, što ga naši jugom zovu, puše jugozapadnim smjerom te je vlažno topao, dolazi talijanski scirocco s juga ili jugo-istoka te je suh i tako vruć, da se n. p. u Palermu neusudjuju iz kuća izlaziti, kad ovaj vjetar trajno struji. Brydone piše na 8. srpnja 1770 iz Palerma: „Jutrom u 8 sati otvorim vrata nesluteći da se toplota promienila i presjenetih se kako još nikad u svom životu. Najednom osjetih obrazom tako goruću struju, kano da je iz peći potegnula; ja se povučem natrag, zatvorim naglo vrata i zaviknem Fulartonu da je čitava atmosfera u vatri. Toplomjer pokaza na suncu 44 stepena.“[1] Ako se uzme na obzir ono, što je gori rečeno o promjeni smjera istoga vjetra s promjenom zemljopisne širine, zatim o kopnu i moru, koja i značaj vjetra dalnjim tečajem mienjaju: lasno ćemo shvatiti, da naš jugozapadni vjetar ima doduše isto poreklo, koje i sicilski scirocco, nu dočim dolazeći neposredno iz vruće Sahare, svojom paležnom suhom strujom ožeže Palermo, izgubi dalnjim strujenjem preko Sredozemnoga i Sinjega mora, i zasitiv se množtvom vodenih hlapova paleću žestinu, postane dakle vlažno-toplim; a s druge strane uzlazeć k nam višom geogr. širinom osvoji si i južno-zapadni smjer.

Osim geografske širine i različite prema njoj insolacije te okrom različita razmjera izmedju kopna i vode, odlučuju podnebje mjesta najviše vladajući vjetrovi i položaj gora. Bilo bi nesamo sa znanstvenoga gledišta veoma zanimivo, već i s materijalnoga vrlo koristno, kad bi se iz ciele naše domovine toliko sakupljena gradiva imalo, da bi se na ocjenu podneblja ciele naše domovine uporaviti moglo. Ostavljajući izpunjenje ove želje budućnosti, koja će se obilatijim materijalom poslužiti moći, ja ću ovo malo meteorologijskih bilježaka obratiti na ocjenu podneblja samo našega grada i njegove okolice, imajuć pred očima vladajuće u nas vjetrove i zagrebačku goru.

Svakdanjim izkustvom znademo, kako uz različite vjetrove na istom mjestu i različita toplota vlada. Znanstvenimi opažanji nastoji se o tom, da se odnošaj izmedju topline i svakoga vjetra grafičkim načinom tako predoči, da se vidi, koja toplota kojemu vjetru odgovara. Ovakov grafički nacrt zovemo termičku vjetrulju. Ovakove

---

[1] Flammarion: L' atmosphère pg. 549.

vjetrulje izkazuju nam u obćem priegledu, za koliko su vjetrovi dolazeći izmedju sjevera i istoka studeniji od onih, koji pušu izmedju juga i zapada. Vladajuće, u koliko u pojedinih mjestih lokalne okolnosti pravac vjetrova nemienjaju, cielom srednjom Europom dvie glavne struje: sjeverno-istočna kao polarna i jugo-zapadna kao ekvatorijalna struja, donosi nam ona prema svojemu poreklu studen, a ova toplinu. Prema tomu kakove su mjestne okolnosti, navlastito pako položaj gora, te jedna ili druga od ovih struja više vlada, jest i toplota različitih mjesta iste zemljopisne širine takodjer različita. Dočim n. p. u Bostonu sjev. Amerike 42° sjev. širine tako žestoku zimu imadu, da se jezera na metar duboko smrznu, uspieva u Španjolskoj pod istom zemlj. širinom maslina, a u Dalmaciji već pod 43° mogranj, smokva, maslina i drugo južno voće.

Kako nam sastavljena po zagrebačkom motrilištu vjetrulja za mjesto Zagreb pokazuje, vladaju ovdje malom iznimkom samo dva glavna vjetra, sjevero-istočni i jugo-zapadni, i to onaj prema ovomu, kao što 46: $30._5$. Dakle je sjevero-istočni gotovo za polovinu jači. Kad bi lice zemlje svuda bilo jednako, onda bi polarni vjetrovi, dolazeći s ledenih stožera bili najstudeniji, a ekvatorijalni najtopliji; nu budući konfiguracija zemlje veoma različita: ovdje kopno, ondje more; ovamo suhe ravnine, onamo visoke sniegom i ledom pokrite planine, preko kojih vjetrovi struje: lasno ćemo shvatiti, zašto jedan te isti vjetar na različitih mjestih nedonosi isti stupanj toplote. U Beču, Parizu, Londonu je sjever najstudeniji, dočim je u Karlsruhi i Hamburgu studeniji sjevero-istočnjak. Kakova je razlika toplotom medju čistim sjeverom i sjevero-istočnjakom u Zagrebu, nedade se označiti, pošto se čisti sjever u Zagrebu tako riedko pojavljuje, da nam kod sravnjivanja pogledom na toplotu nemože podlogom služiti. Budući da se u naših zemljopisnih širinah čist sjever, kako smo već razjasnili, vrtnjom zemlje sjevero-istočnjakom pretvori, imao bi ovaj vjetar biti u nas najstudenijim. Opažanja po cieloj srednjoj Evropi pokazuju, da je sjevero-istočni vjetar u istinu najstudeniji, izuzam gdjekoje mjesto, kojemu povoljne lokalne okolnosti ledeni sjevero-istočnjak ublažuju.

Budući da u Zagrebu najviše puše sjevero-istočnjak, 46% od svih vjetrova, moglo bi se naše podneblje razmjernno medju studenije brojiti, dočim ipak iskustvom znademo, da je zagrebačko podneblje blaže od mnogih mjesta, koja dalje na jug le e. Zagreb sa svojom okolicom je vegetacijom za tri nedjelje napried prema okolicam, koje znatnije prema jugu leže. Kako da si protumačimo

ovo prividno protuslovje. Neima dvojbe, da ovu povoljnu okolnost imademo zahvaliti, kako no već gori napomenuh, zagrebačkoj gori. Velika je razlika izmedju sjeverno-istočnoga vjetra, koji otvorenim poljem struji, i onim koji puše preko visoke gore, kao što je to slučaj kod Zagreba. Jer dočim u našem slučaju velik dio studene struje iza gore ostane, imadu mjesta na otvorenu polju studen ciele neprekinute struje podnašati. Osim toga dolazi Zagrebu i njegovoj okolici u prilog osobito aspiracija, uslied koje i studen vjetar, spustiv se u zavjetrinu, toplijim postane. Ovo nam bude jasno, ako promatramo vjetrove pogledom na vlagu.

Važni su naime vjetrovi pogledom na podneblje, ako se uzme obzir na upliv što ga imadu *na vlagu*. Da u atmosferi imade svuda vode u obliku zrakom lebdeće pare, to je poznato, kao što i to, da je ove pare mnogo više u morskih stranah, nego u onih priedjelih, gdje je pretežnija sastavina zemaljske površine kopno. S toga je i množtvo vlage različito prema priedjelom odkud ju vjetar donosi. Sjeverni vjetri, jer dolaze s azijskih i evropskih kontinentalnih strana, donose nam studen zrak ali malo vlage. Naproti tomu donosi drugi u nas vladajući južno-zapadni vjetar, jer dolazi preko atlantskog oceana te se zasiti vodenimi hlapovi, obilate pare, koje se kišom ili sniegom pretvorene na zemlju spuste. Kako daleko nosi južna struja prama sjeveru vodene pare, dok se kišom na zemlju spuste, to visi o tom, kako se južna struja pod uplivom studenije sjeverne prije ili kašnje s visinâ atmosfere niže k zemlji spusti. Prema dosad navedenomu imala bi u srednjoj Evropi samo južna struja dažd donašati; nu pošto se ova struja, to prema zemljo pisnoj širini, to prema položaju i visini gora smjerom mienja, lako se može protumačiti, zašto u nekih mjestih drugi vjetrovi dažd donose. Tako n. pr. pada u Beču najviše dažda uz sjevero-zapadni[1], u nas uz sjevero-istočni i južno-zapadni vjetar. Da se može točno označiti, koliko atmosferičkih oborina donosi u nas koj vjetar, tomu se hoće više sakupljenih podataka, nego što ih mi danas imademo. Držim ipak, da će i buduća motrenja potvrditi dosadanje bilježke, po kojih oba vjetra sjevero-istočni i jugo-zapadni najviše vlage kod nas obaraju i to ljeti: lipanj, srpanj i kolovoz najviše jugo-zapadni, a ostale godišnje dobe sjevero-istočni vjetar. U nas drže i istočni i zapadni vjetar za daždonosan, te im je puk s toga nadjenuo takova imena, koja kišu naznačuju. Istočnjak i sjevero-istočnjak su u obće više suhi

[1] Klimatologie v. Dr. Lorenz pag. 138.

nego vlažni; ali budući oba hladna, donesu dažd samo onda, kad se u viših priedjelih sudare s ekvatorijalnom vlažnom strujom. O zapadnjaku nisu jednaka mnienja; po jednom donosi liepo vrieme, po drugom dažd. To visi o tom, je li dolazi uzvratom od sjeverne, ili pako pod uplivom mjestnih okolnosti od ekvatorijalne struje. Pravilno donosi jugo-zapadni kišu, sjeverno-istočni samo onda, kad dolazi u bliži doticaj s južno-zapadnom strujom; dočim čisti sjever donosi obično liepo vrieme; ostali vjetrovi sad jedno sad drugo, prema tomu, od koje struje postaju. Da u ovih slučajih gore važnu ulogu igraju, napomenuo sam već gori, a ovdje mi je pogledom na našu okolicu veći obzir uzeti na našu zagrebačku goru.

Na drugom mjestu sam razjasnio, kako gore zaklanjaju pod sobom ležeća mjesta proti vjetrom i kako je zavjetrina manje ili više prostrana prema visini gore. Ovdje mi je iztaknuti kako su gore ne samo tim važne za dotičnu okolicu, što ju zaklanjaju od silovite struje zraka, nego još i pogledom na promjenu toplote i vlage.

Kada vjetar puše preko visoke i dugačke gorne kose, koja se priečki prama vjetrovu smjeru pruža, onda će, udariv o podnožje gore, ovom biti prisiljen da se na vrh digne. Dižuć se u vis postane zračna struja istim razmjerom kako se diže rjedja, a s toga i hladnija, čim više se uzpela. Silazeći s druge strane niz goru dobiva tim više topline, čim u niže slojeve dolazi. Tako dakle ne samo da gora s ove strane zakloni zavjetrinu pred vjetrom, nego i onaj vjetar što se aspiracijom u zavjetrinu spusti, bude znatno topliji od onoga, što u gornjih slojevih puše. Ovako se dakle suh ali studen vjetar pretvori uplivom gore na protivnoj strani u toplu struju.

U visokih priedjelih njemačkih i švicarskih alpah puše često puti vrući suhi vjetar, koj onud *föhn* zovu. Donedavna držahu meteorolozi, da ovaj vjetar dolazi iz vruće pustare Sahare, s toga da i jeste toli vruć, da u kratko vrieme više sniega na alpah otopi, nego najveća sunčana žega. U najnovije vrieme uzeo je čuveni bečki meteorolog *Hahn* dokazivati, da föhn nije drugo nego sa sjevera preko Alpa na južnu stranu prelazeća struja, koja silazeć u nizinu dojde pod veći zračni tlak, uslied česa se prema poznatim fizikalnim zakonom objam zračnoj struji smanji, tim bivši vezana toplina prostom postane i tako se toplota na južnoj strani Alpa znatno digne. Ovu teoriju potvrdjuju, kako *Billwiller* dokazuje, meteoroologijska opažanja u Švicarskoj.[1]

[1] Vierteljahrschr. d. Züricher Nat.-Ges. 1876.

Nemanje važna je promjena vlažna vjetra. Ako je dižuć se od podnožja prama vrhu gore vjetar vlažan, oborit će se iz ohladjele na vrhuncu struje vlaga u obliku dažda ili sniega na zemlju. Pretvoriv se vlaga u dažd ili snieg odriešit će se u struji opet ona toplina, koja bijaše parom vezana, te će se struja za toliko toplija na drugoj strani spustiti, za koliko je vezane topline odriešeno. To su one blagodati, što ih gore svojim obližnjim okolicam pružaju. Zagrebačka gora protežuća se od zapada prama istoku sjeverno od Zagreba visoka je na najvišem sljemenu samo 820 met. iznad Zagreba, pa ipak imadu naš grad i okolica ovoj gori zahvaliti povoljan upliv na našu okolicu, koje nam mnogi zavidjeti mogu. Koliko nije gora visoka, toliko joj povoljni zaštitni upliv povećavaju šume, kojimi je obrasla.

Uzmimo pogledom na ovako šumom obraslu goru i opet na um dvie vladajuće u nas struje sjeverno-istočnu i južno-zapadnu, i pustimo ih strujiti preko zagrebačke gore. Dočim se sjevero-istočne struje studen osjeća s one strane gore, projuri ona preko sljemena daleko iznad naše zavjetrine, a onaj dio, koj se uslied aspiracije i uzvrata ovamo spusti, znatno je topliji od glavne struje. Vlažna jugo-zapadna struja odniela bi toliko krat potrebitu nam vlagu dalje na sjever, da još penjuć se s ove strane prama vrhu nemora je ostaviti na ovom kraju, te tako pripunjuje vrela, odkud Zagreb vodu dobiva s jedne, a s druge oblažuje ljeti svojim izhlapljivanjem žegu, a zimi svojom oborinom ciču studen ne samo u Zagrebu, nego i obližnjoj okolici. S toga je opravdana bojazan onih za obće dobro zabrinutih ljudi, koji su radi bujnu vegetaciju našoj gori osigurati. Zamislimo se malko samo u ono doba, gdje bi rebra zagrebačke gore lišena bila bujnoga drveća, koje joj je danas zelenim uresom.

Zavjetrina mienja se prema tomu, je li zaklanjajuća gora gola ili šumom obrasla. Netreba na široko dokazivati, da se golo tlo više ugrije sunčanim žarom, nego ono, koje je bujnom vegetacijom obraslo; s toga je nad ovakovim tlom i zrak rjedji. Strujeći iznad gole gore sjeverni vjetar, nastat će iznad ugrijana tla s ove strane aspiracija, te će se uslied toga studenija gušća struja, kako prevali sljeme, da se izjednači poremećeno razredjenim zrakom ravno težje, tim brže i tim niže u našu zavjetrinu spustiti, čim je većma zrak bio ugrijan. Tako će tangencijalna ravnina, kojom s onkraj gore ovamo dolazeća studena struja naš obzor sieče, bliže Zagreba pasti, dakle će zavjetrinja biti skraćena na manji prostor, nego

što bi bila, kad bi šumom obrasla gora ovu dodirnu ravninu dalje odbijala. S ovoga razmatranja se jasno vidi, kako daleko bi se osjećale posljedice opustošene zagrebačke gore, ako se obzir uzme samo na promjenu topline. Druga ne manja nepovoljna posljedica bila bi, ako se pred očima ima promjena vlage, koju bi do gola posječena zagrebačka gora za sobom povukla.

Gori bi izvedeno, kako vlažna struja zraka dižući se s podnožja prama vrhu gore ohladi, prejde preko tačke zasitišta, t. j. one tačke, gdje je vodenih hlapova toliko nakupljeno, da ih zrak više nemože držati te se moraju u kapi pretvoriti i daždom na zemlju spustiti. Tačka pako zasitišta visi o toploti onoga uzdušnoga sloja, kamo vlagu noseća struja dospije; jer čim topliji je uzduh, tim više može vlage parom držati i obratno. Imajući u pameti jedan kub. metar uzduha, moći će uzduh vlage nositi

kod	— 24°	grama	1
„	— 15°	„	2
„	— 9°	„	3
„	— 5°	„	4
„	— 2°	„	5
„	— 0°	„	5·66
„	1°	„	6
„	4°	„	7·32
„	6°	„	8·25
„	10°	„	10·57
„	15°	„	14·17
„	20°	„	18·77
„	25°	„	24·61
„	30°	„	32
„	35°	„	41

Čim topliji dakle zrak tim se tačka zasitišta dalje pomakne, drugimi riečmi: tim više može uzduh vlage nositi prije nego se daždom pretvori. Ako dakle južno-zapadna vlagom zasićena struja udara o goru zagr., njoj će se poradi ugrijana od puste gore odbijana zraka zasitište povisiti tako, da će onu vlagu, koju bi uz nižu toplotu tiela spustila u našoj zavjetrini, dalje na sjever prenieti. Ovo je jedan od onih razloga, s kojih obilje vode prestaje pod takovimi gorami istim razmjerom, kojim se lišavaju svojih šuma.

Sravniv ovako struje uzduha s gorami razabiremo preveliku važnost, što ih navlastito šumami obrasle gore imadu za podneblje

dotičnih mjesta. Kad bi po različitih stranah zemlje bilo na današnju uredjenih motrilišta bilo prije više vjekova, dok su one strane bujnimi šumami obrasle bile, te bismo mogli uzporediti tadašnje meteorologijske rezultate pojedinih priedjela s današnjimi: neima dvojbe, da bi se današnje samo teoretičko nagadjanje moglo pozitivnimi podatci dokazati, da je danas u mnogih stranah s toga nepovoljno podneblje postalo, što su nekadašnje bujne šume poharane. Primjer krašoviti priedjeli Kranjske, primjer naša Dalmacija.

Središnji pravac

proljetnih, ljetnih, jesenskih i zimskih vjetrova od god. 1871—1875. — U prvom redu vjetrovi u svem opaženi, u drugom redu vjetrovi u postotcih izraženi.

Od godine 1871 do 1875	N	NNE	NE	ENE	E	ESE	SE	SSE	S	SSO	SO	OSO	O	ONO	NO	NNO
Pramaljeće	0.46	0.6	43.6	0.98	2.2	0.06	4.87	0 4	1.27	3.0	25.0	0.20	2.1	0.20	6.0	0.53
	0.51	0.65	48.4	0.95	2.5	0.07	4.62	0.43	1.26	3.2	28.0	0.22	2.4	0.22	6.8	0.58
Ljeto	0.4	0.6	38.3	0.9	0.6	0.58	3.06	0.7	1.33	3.06	31.13	0.6	0.9	0.40	5.13	0.66
	2.46	0.65	41.9	1.00	0.64	0.57	3.32	0.9	1.4	3.33	34.8	0.66	1.01	0.43	5.0	0.74
Jesen	—	0.86	42.66	1.18	1.86	0.13	2.7	0.66	0.20	2.8	23.6	0.6	1.06	2.06	5.33	0 60
	—	1.17	50.7	1.20	2.05	0.15	3.14	0.76	0.24	3.2	28.6	0.7	1.18	3.00	5.7	0.65
Zima	0.83	0 66	35.3	1.50	6.0	0.41	4.10	0.6	2.8	1.33	27.0	0 33	6	0.25	4.0	0.16
	0 91	0.73	38.4	1.55	6.7	0.45	4.5	0.63	3.07	1.70	28.7	0.37	6.4	0.27	4.46	0.18
Godina	0.38	0.40	42.62	0.80	0.24	0.18	3.50	0.70	1.15	2.60	26.5	0.42	0.19	0.27	5.60	0.45
	0.12	0.46	46.50	0.87	0.40	0.20	4.30	0.80	1.30	2.90	30.06	0.47	0.80	0.38	6 60	0.51

Mihail Petrović Pogodin,

počastni član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Nekrolog,

čitao ga u sjednici javnoj dne 10. veljače 1877 god.

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

Čuveni njemački povjestnik Wilhelm Giesebrecht govoreći dne 10 prosinca 1870 god. u dvorani monakovskoga sveučilišta o uplivu njemačkih sveučilišta i nauke njemačke na razvoj njemačkoga naroda izusti uz ostale i ove rieči: „Die deutschen Hochschulen können sich ohne Ueberhebung dessen bewusst sein, dass sie wesentlich dazu beigetragen haben, wenn sich das deutsche Volk seines Werthes und seiner Kraft nun endlich vollbewusst geworden ist.“ (Deutsche Reden. Leipzig 1875. S. 146). Ove rieči postaju razumljivije, kad se obazremo na to, da su one izušćene poslije velikih novijih dogodjaja, koji su državno jedinstvo njemačkoga naroda završili, i da su izušćene u dvorani sveučilištnoj sedam dana poslije predloga bavarskoga kralja Ljudevita II, kojim se uzpostava njemačkoga carstva zahtievala. A tko god iole uzme na um smjer narodnoga uzgoja i narodne knjige u Njemačkoj iza god. 1815, taj će podpunu istinitost ovih rieči rado priznati.

Upliv onaj, koj je nauka imala u Njemačkoj na sve odnošaje narodnjega života, imala ga svagdje. Resultati nauke prodiru, i treba da prodiru, u javni život naroda, budeć zamrlu možebit sviest, uzkrisajuć narodne sile, ujedinujući razpršena uda, oplemenjujući osjećaje i podredjujuć ih višim načelom. Nauka, koja ne bi se mogla takovim uspjehom ponositi, neplodna je i nalik trsu, koj ne vriedi drugo no da se posieče i u vatru baci. Učilište, koje takovih plodova ne radja, neka se zatvori.

Ona misao njemačkoga učenjaka o uspjehu znanosti naprama narodu njemačkomu našla je za nauku u Rusiji naprama ruskomu na-

rodu jasan izraz u svečanosti, koju je moskovsko sveučilište dne 8/20 studenoga 1871 priredilo odličnomu zastupniku nauke Mihajlu Petroviću Pogodinu, slaveć 50godišnjicu javna djelovanja njegova na polju javne obuke i narodne knjige. Počam od jasnoga dvora i visokoga plemstva do gradjanstva svi slojevi ruskoga družtva, svi učeni i učevni zavodi slavili su tom prigodom stečevine nauke u Rusiji i blagotvoran upliv njezin u dičnom joj zastupniku, starcu Pogodinu. Nije se tu slavila ova ili ona radnja svečareva, već velika ideja, kojom je sve 50godišnje djelovanje njegovo proniknuto, i koja je osovljena na dva stupa, na dva načela: ruske na ime narodnosti i slovenske uzajamnosti. Pogodin je i sa stolice učiteljske i sa sobe učenjačke, riečju, perom i tvorom bitno doprinesao, da ruski narod „postane podpunoma sviestan svoje vriednosti i svoje sile", a da osjećajući se granom velikoga Slovenstva izpuni naprama njemu svoju historičku misiju.

Zasluge, koje Pogodin u tom drugom pogledu steče, visoko su cienili svi ostali umnici inih slovenskih plemena; tè je i ono slavje, koje je ruski narod rečenom prigodom slavio u srdcu Rusije, našlo odziva takodjer na Labi i Vltavi, na Dunavu i Savi. Slavni češki historiograf dr. Fr. Palacki bio je doista vjernim tumačem neruskih Slovena, kada je onom sgodom svojemu prijatelju Pogodinu pisao uz ostalo i ove rieči: „Vi, ujedno s pokojnimi drugovi moje mladosti, Kollarom i Šafařikom, bijaste medju prvimi i revnijimi uzkrisitelji i razširitelji blagotvorne ideje narodnosti i uzajamnosti slovenske. Ja sam svoju skrb i sile svoje od prvoga početka obraćao k jednoj samo grani slovenskoj, koja je sa svih strana gušena bila i stala se skoro sušiti, dobro znajući, da podje li za rukom, uzkrisiti Čehe na život narodnji, oni će se u onaj čas osjećati i djelom da su Sloveni. Hvala budi milostivomu bogu, koj je vaš i moj trud blagoslovio: narodni se slovenski duh silno probudjuje od mnogostoljetnoga sna; čuvstvo uzajamnosti slovenske širi se u zemljah, steručih se od Šumave i Velebita čak do onkraj Urala, od sinjega do bieloga mora. Brigu o dalnjih uspjesih u tom poslu mi oba, doslužili starci, preporučamo mladjemu naraštaju, da se on vlastitimi jurve silami dovine usrdno one visine u obćeljudskom životu, koja bi veličini našega naroda odgovarala. Ali imade tuj, veli se, još mnogo radnje: nù za slovenski um i srdce ne ima i ne može biti na svietu ni jednoga zadatka nepostiziva. A kada napokon odolimo varvarstvu, koje nam grozi ne samo od iztoka nego i od zapada: tada će u svjetskoj povjesti nastati era slovenska, očekivana i na-

vieštana od plemenitijih izmedju suplemenika naših, kadno čovječanstvo pod zaštitom pravde i mira vršilo bude svoje bolje zvanje. Mi oba ne ćemo dà kako te dobe dočekati; ali ne ćemo prestajati nikada, da joj put pripravljamo.“

Kako je M. P. Pogodin postao viestnikom ovih dviju načela, koja su iz knjige jurve prešla na pozornicu svjetske povjesti, i kako je on ta dva načela iznosio i zastupao na učiteljskoj stolici i u knjizi, pokazat će ovaj kratak nacrt njegova života.

Mihail Petrović Pogodin rodio se u srdcu Rusije, u Moskvi, na pragu našega stoljeća, dne 11. studenoga 1800 godine. Tečaj njegova odgoja i naukovanja bio je taj: prvi odgoj dobio je po običaju u rodnoj kući, u 11toj godini bio je za dalnji odgoj predan očevu prijatelju po imenu Rešetniku; kada mu bilo 14 godina, stupi u I gimnaziju moskovsku; a po dovršenih gimnazijskih nauka (1818) priedje na moskovsko sveučilište i to u jezikoslovni odjel, kojega je tečaj trajao tri godine. U 21. indi godini svojega života dovršio je Pogodin svoje nauke; a odmah iza dovršenih nauka stupi u javan život, postavši u rujnu 1821. godine učiteljem u plemićkom sveučilištnom pensionu u Moskvi.

Ova doba od 21 godine (1800—1821) bijaše vele znamenita po Rusiju i narod ruski u svakom obziru, tè sbivše se u to doba nutrnje i vanjske sgode niesu ostale bez trajna utiska na um i srdce i bez odlučna upliva na budući smjer mladoga Pogodina. Obazriješ li se na političke dogodjaje, to je Rusija u to doba moć svoju razkrilila od Perzije do Švedske i Francezke, od kaspijskoga i crnoga do baltičkoga i jadranskoga mora. Veliki zavojevač ove dobe Napoleon I držao je jedino cara Alexandra I. Pavloviča za sebi ravna premca, s kojim je zametnuo priegovor (1807) o dielbi Evrope. U boju proti Perziji zadobi Rusija Derbent (1802), Turčinu ote Besarabiju (1812), Švedom Finsku s Alandskimi otoci (1809). Car Alexander vodio je prvu rieč na kongresih u Beču (1814—15), u Opavi (1820), u Ljubljani (1821) i Veroni (1822). Ruski narod stao biti „sviestan svoje vriednosti i sile“ više no ikada prije. Pogodinu bijaše 12 godina, kada je silni Napoleon veliku vojsku naroda poveo u Rusiju. A kada se francezka vojska poslije bitke kod Smolenska i Borodina približavala Moskvi, odvede Rešetnik svojega gojenca u Vladimir, kamo ga malo za tiem sliedio i otac, tè živo slikao sinu nesreću, koja je srdce otačbine zahvatila. Na plamenu Moskve razgrijalo se srdce mladenca, tè uzplamtilo vatrom, koja se nikada više ugasila ni je. Neopisiv bijaše utisak, koj je na mla-

doga Pogodina učinilo garište Moskve, kada se je u nju mjesec dana poslije požara vratio.

Zamašniji i u svojih posljedicah gorostasniji bijaše prekret, koj se u duhu ruskoga naroda stao izvoditi. Državna vlast, koja je iza Petra velikoga a osobito pod Katarinom II obrazovanje naroda uzela bila u svoje ruke, sada pod Alexandrom I Pavlovičem stade uvoditi ozbiljne obnove u javnoj nastavi, povjeriv ju posebnomu ministarstvu „narodnoga prosvěščenija“, zasnovanu god. 1802. U tinji čas podignute su župne učione za puk, umnožan broj srednjih učilišta, otvorena tri nova sveučilišta: u Kazanu, Harkovu (1805) i Petrogradu (1809); uz ova sveučilišta utemeljeni učeni sborovi, koji su uz postojalu akademiju nauka u Petrogradu (od god. 1725) imali gojiti rusku znanost, a najpače usavršivati jezik, prikupljati, izdavati i proučati spomenike ruske prošlosti. Tiem je prosvjeta stekla više ognjišta na ogromnom prostoru te sjeverne carevine. I ruska književnost stala se ne samo bujnije razvijati i zahvatati sve grane ljudskoga znanja i umienja, nego se započě i preobražavati u duhu narodnom. U dobi, koja se po glavnom zastupniku njezinu Mihajlu Lomonosovu († 1765), zove Lomonosovljevom, stajala je ruska književnost pretežno pod zapadnim uplivom, pod koji po reformah Petra velikoga dodje u obće sav javan život ruski. Još su i sada ruski pisci posizali do duše za glavnimi plodovi francezke, njemačke i englezke literature. Sentimentalizam provejavaše njihove umotvorine; sve je uzhićeno bilo krasotom prirode, čovjek se cienio i proučao kano takav bez obzira na narodnost njegovu. Ali pod uplivom ovih velikih dogodjaja, u kojih je ruski narod toli dičnu ulogu igrao, pod uticajem novih zamislî o diferenciranju ljudstva u plemena i narode, koje su se na zapadu iztaknule, ruska je takodjer znanost unišla u sviest naroda svojega, da osebne osjećaje i misli njegove iznese i omjeri s obćeljudskimi. Ovaj se prekret opazuje već u Gavrilu Deržavinu († 1816), ako se duh i smjer njegovih potonjih pjesničkih proizvoda prispodobi s predjašnjimi, po kojih on spada u periodu Katarine II. Ondje prevladjuje obćeljudski, ovdje ruski osjećaj, koj ga zanio da opieva borbu svojega naroda proti tudjinu, Francezu.[1] Ali pravim zastupnikom novoga narodnoga smjera u ruskoj književnosti bijaše u dobi Alexandra I Nikola Karamzin († 1826). Nastavivši oko jezika trud Lomonosova posiže on

[1] Ovamo idu ode: на паренiе Орла — на изгнанiе Французовъ — на смерть Кутузова — на побѣды при Люценѣ и Лейпцигѣ — на покореніе Парижа — на возвращеніе Александра.“

još dublje u bogatu i neizcrpivu riznicu pučkoga govora, nastavio je čistiti književni jezik od zapadne tudjinštine i od staroslovenskih arkaizma; u slogu ugledao se više na francezke i englezke uzore, odstupivši tim od Lomonosova, koj je Niemce i Latine sliedio, tè tako dade svojim umotvorom onu plastičnost i prozračnost, s kojih su oni i do danas skoro nedostižni. I u Karamzinovih trudih prevladjuje u prvoj dobi obćeljudski osjećaj; ali čim se početkom stoljeća rad njegov obratio na čisto-ruski život, primieti, da se ovaj ne može shvatiti s onoga obćega i filozofskoga stanovišta. Čim se Karamzin više stao baviti, poput Novikova i Ščerbatova, proučanjem ruskoga naroda u historijskom mu razvitku, tiem je većim Rusom postajao.

Ovom strujom, kojom je u prve dvie tri desetine zaplovilo rusko družtvo, ruski život i ruska knjiga, bio je Pogodin zahvaćen jur u prvoj mladosti svojoj. Dječak od devet godina čitao je osim „Moskovskih vědomosti“ Karamzinom zasnovani i uredjivani „Вѣстникъ Европы“. U taj organ pisao je sam Karamzin od ostalih prve svoje historijske razprave, koje su predteče bile njegovu velikomu povjestničkomu djelu. Uz njega su pristajali najvrstniji umovi. Duh tih umnih proizvoda djelovao je silno na mladoga Pogodina, koj je već tada obljubio historiju svojega naroda i zanešen bio za glavnoga joj gojitelja, umnoga Karamzina. Već u djetinstvu čitao je Pogodin, kako sam piše, Karamzinova „istoričeskaja vospominanija i zamečanija na puti v Troicě“, koja su ga kašnje potakla na iztraživanja o Borisu Godunovu.

Ne manje zanimaše mladoga Pogodina liepa književnost i pjesničtvo rusko. U ruskom pjesničtvu sbivao se upravo tada onaj prekret, koj njekojimi riečmi označismo i koj je sav umni život ruskoga naroda zahvatio bio. Još se sliedilo uzore francezke, ali pokazuju se i samostalni u ruskom duhu pjesmotvori. Od pjesnika one dobe najviše bio mladi Pogodin obljubio Ivana Krylova i Vasilija Žukovskoga, glavu nastajućega u pjesničtvu ruskom romantičkoga smjera. Pogodin je pojedine proizvode, kano basne Krylova i balade Žukovskoga učio na pamet. Marljivo je čitao takodjer drame slavnoga Vladislava Ozerova, dike Karamzinove dobe, koj se u savršenosti stiha, u čistoći i jedrini sloga, u crtanju karaktera, u izvadjanju sgoda odlikuje toliko, da se reformatorom ruske drame smatrati može. Ovo zanimanje mladoga Pogodina za pjesničtvo i dramu svrati mu pažnju na drugi književni organ, na „Вѣстникъ русскій“, koj je pjesnik i dramatik ruski Sergej Nikolajević Glinka

od 1808 god. u Moskvi izdavao. Pogodin je ovaj organ rado čitao i radi njegova odlučno patriotičkoga duha i smjera. Zaglavni članci njegovi: „portreti slavnih Rusa“ podjarivali su domo- i rodoljubno čuvstvo i mladoga Pogodina. „Viestnik“ bijaše obljubljen u ruskom družtvu i za to, što je Glinka, podupiruć narod na odpor proti Francezom, umio si pribaviti simpatije svega moskovskoga stanovničtva.

Tečajem sveučilištnih nauka (1818—21) dva su navlastito profesora živo uticala na umni razvoj mladoga Pogodina. Bijahu to Aleksej Fedorovič Merzljakov i Neum. Merzljakov, professor besjedničtva i pjesničtva ruskoga, bijaše muž klasički izobražen, sam pjesnik i kritik. On je sa Žukovskim zasnovao bio družtvo književno, u kojem su kano članovi sudjelovali Al. Turgeněv, Al. Vojejkov, Andrija Turgeněv, M. i A. Kaisarov i A. Ofrosimov, i kojemu bijaše svrha očistiti i oplemeniti ukus u književnosti ruskoj. Merzljakov je ujedno sa Žukovskim mnogo doprinesao za poznavanje i izučanje staroklasičke književnosti u Rusiji, tè je i sam sretno preveo na ruski ode Pindara, tragedie Evripida, idile Teokrita, ekloge Virgilija i ode Horacija. Njegova estetička i kritička predavanja o ruskih piscih: Lomonosovu, Deržavinu, Heraskovu, Sumarakovu, Ozerovu itd., silno su djelovala na slušaoce, a napose na Pogodina. Mrzljakov je svoje slušaoce upoznavao i sa glavnimi plodovi zapadno-evropskoga pjesničtva, tè se i sam bavio prevadjanjem n. p. Tassova „Gerusalemme liberata“, koj je prievod kašnje (1828) tiskom izdao. On dade pjesniku i prijatelju svomu Žukovskomu povod, da prevede na ruski mladoga englezkoga pjesnika G. G. Byrona najnoviji plod: sužanj siljonski (the prisoner of Chillon).[1] Sva se sveučilištna omladina sgrnù, da sluša kritička predavanja Merzljakova o tom proslavljenom pjesmotvoru, koj ni je inače našao milosti u očima ruskoga kritika. Predavanja Merzljakova kano i drugovanje s potonjim profesorom latinskoga jezika i dubokim poznavaocem staroklasičke književnosti, s Ivanom Ivanovičem Davidovom, odlučno su uplivala na razvoj duha mladoga Pogodina, kano što prvi književni plod njegov svjedoči. Ne manje pozorno slušaše Pogodin geografa Neuma, iz kojega je predmeta napisao mladi pitomac disertaciju jezikom latinskim, za koju bi nagradjen zlatnom medaljom.

Uz predavanja na sveučilištu poticalo je na rad mlade Ruse

[1] Poznat je prievod našega Stanka Vraza u „Kolu“ VIII, 1—19.

društvo djačko, u kojem bi se naučna pitanja razpravljala. Pogodin je marljivo sudjelovao kod tih razprava. Tuj se uz ostale sprijateljio s Kubarevom i Zagrjažskim, od kojih je prvi obratio pažnju njegovu na Schlözerov tumač Nestorova ljetopisa (1802—9), a tim mnogo doprineo k promjeni pravca u učenom zanimanju našega Pogodina. Za svojih sveučilištnih nauka Pogodin bi ljeto obično sprovadjao na vlastelinstvu kneza Trubeckoga ne daleko od Moskve. Tuj bi se on bavio i čitanjem glavnih francezkih djela, po imence djeli Jean Jacques Rousseau-a, Mme Staël, F. A. Chateaubriand-a itd., tè je tim putem, znajući već odprije njemački i poznavajući znatnije plodove njemačke književnosti, popunio poznavanje literarnoga pokreta romanskoga i germanskoga zapada.

Ovo bijahu od prilike duševni faktori, koji su uplivali na razvoj duševnih sila mladoga Pogodina tečajem njegova naukovanja. Ovakova bijaše prosvjetna atmosfera, u kojoj je Pogodin živio prvih 20 godina. Jurve u djetinstvu zanimaše ga sve što je rusko, tè pozorno pratijaše svaki pokret u državnom, družtvenom i duševnom životu svoga naroda. Ali s druge strane ne manjom revnošču zaronio je on u dubljinu duha zapadne Europe, marljivo učeći to jezike, to knjigu germanskoga i romanskoga svieta. Tim načinom stekao je Pogodin u školah onoliko predznanje, da ostavivši prag školski mogaše stupiti na polje samostalnoga iztraživanja. Pogodin se medju tiem još tečajom svojih nauka usudio izaći na književno poprište. On je još kano dječak od 11 godina učeći njemački jezik prieveo na ruski tragediju „Julija“. Čitajuć kano sveučilištni slušalac francezka djela Chateaubriandova, on jih prevede na ruski, tè diel jedan (René) priobći kašnje u „Moskovskom věstniku“. Ovimi se radnjami Pogodin vježbao s jedne strane u ruskom, s druge u njemačkom i francezkom jeziku. Ali on izadje u to doba i sa dva izvorna članka, koja su natiskana bila u „Věstniku Evropy“, koj je tada svoje stupce rado otvarao mladjim nadobudnim ruskim piscem.

Imade još književnih radnja, kojimi se Pogodin zanimao još kano slušalac na sveučilištu, ako jih i ni je onda odmah izdao bio. Slušajući na ime predmete on bi jih sam izučao i izradjivao. Tako je Horacijeve ode protumačio po izdanju Jahnovu (II. izd. Lipsko 1809.) i Mitscherlichovu (Lipsko 1800.) tè predao svoj rad prof. Davidovu na razsudjenje. On je pronašao Pogodinov rad toli ozbiljnim i trieznim, da ga je na preporuku njegovu plemićki zavod sveučilištni, na kojem je Pogodin tada učiteljevao, izdao u svojoj

nakladi god. 1823. pod naslovom: „Quinti Horatii Flacci carmina cum commentario ex Jahno desumpto“. Jednakim je putem i načinom na prieporuku profesora geografie Neuma izašao Pogodinov prievod P. Fr. Nitscha: „Entwurf der alten Geographie“ pod naslovom: „Начертаніе древней географіи Нича. Москва 1823“.

Ali ovo bijahu samo književni prvenci mladoga Pogodina. Skoro je on izašao na vidik izvornim djelom, koje je u Rusiji veliku pažnju probudilo. Pogodin je od prve mladosti obljubio bio rusku poviest i najradje učio radnje ruskih povjestnika Još je Pogodin bio u gimnaziji, kada je ruski iza god. 1803. historiograf Nikola Mihajlović Karamzin, poslije neprekinuta 12godišnjega rada stupio god. 1816. s prvom knjigom svoje „istorije gosudarstva ruskago“. Punoćom sadržaja, čistoćom i elegancijom jezika i sloga, rodoljubnim zanosom, kojimi ovo djelo nadkriljuje istorije V. N. Tatiščeva M. M. Ščerbatova i druge starije ruske monografije, tako je ono zanielo rusko čitajuće občinstvo, da je prva knjiga, štampana u 3000 iztisaka, razgrabljena bila u njekoliko dana, tè se odmah priredilo drugo izdanje. Jednakom jagmom raznielo se i sliedećih 8 knjiga, tè je do god. 1823. izdano 11 knjiga, dočim je posljednja t. j. XII. izašla god. 1826. po smrti slavnoga pisca. Pogodin je taj pojav u ruskoj književnosti pozdravio uzhitom tim većim, što se s Karamzinom lično upoznao bio, tè je rado prikupio 55 rubalja za nabavu toga djela, i još jednom toliko žrtvovao, kada mu prvu kupnju knjigoveža propio bio. Uz Karamzinovu historiju stao je Pogodin još za sveučilištnih nauka čitati izvore za rusku historiju i dotadanja iztraživanja o tih izvorih. Osobito ga zanimao najstariji ruski ljetopisac Nestor i o njem iztraživanja učenoga A. Schlözera. Tiem je doveden Pogodin na iztraživanja u obsegu najstarije povjesti ruske, koja su mu uza to imala put prokrčiti do sveučilištne stolice učiteljske. Učeć naime u plemićkom zavodu odluči Pogodin osposobiti se za profesora ruske poviesti na moskovskom sveučilištu. Dvie godine po dovršenih nauka, na ime 1823., podvrže se izpitu za magistra ruske historije. Za pismenu radnju odabrà si Pogodin prieporno pitanje o poreklu Rusa. Već dotle razilazila su se mnienja učenih iztraživalaca u tom pitanju, dočim su Bayer (1770), Thunmann, Schlözer i Karamzin držali Ruse, koji su pod Rurikom zasnovali državu rusku, za Skandinavce germanskoga plemena, proglasio jih Tatiščev za Čude, Lomonosov za Slovene iz Pruske ili baltijskih pokrajina, Ewers za Kozare. Pogodin je još jednom izpitao ova različita mnienja i njih razloge; pomnjivo

sakupio sve podatke, koji se u starih spomenicih nalaze o Rusih, tè se i on odlučio za skandinavstvo ili normanstvo prvobitnih osnovača ruske države. Kod razsudjivanja pismene radnje Pogodinove imae je glavnu rieč profesor ruske poviesti na sveučilištu Mihail Trofinović Kačenovskij. On bijaše utemeljiteljem nove, prozvane skeptičke škole, pobijajuć vjerodostojnost glavnoga izvora za najstariju rusku poviest, Nestorova na ime ljetopisa; a u rečenom pitanju držao je Rurikove Ruse za pleme baltičkih Slovena. Sudbina je htjela, da je Kačenovskij kašnje preuzeo uredničtvo Karamzinom zasnovanoga „věstnika Evropy", pà da je on upravo u tom organu pobijao Karamzina i organ njegov pretvorio u organ skeptičke škole. Mladoga Pogodina ni je smetalo, što je njegova pismena radnja imala doći na prosudjivanje profesoru posvema protivnih nazora. On je taj svoj učeni prvenac, koj je pod naslovom: „О происхожденіи Руси, разсужденіе", tiskom god. 1825 u Moskvi izdan, ove godine javno, kano disertaciju, branio i to tolikim uspjehom, da su mu svi skoro prisutni burno povladjivali i hvalili. Pogodinova razprava, koju je on posvetio historiografu Karamzinu priznavajući u pismu, koje je na njega upravio, da je od njega „началъ учиться и добру и языку и исторіи" steče u učenih krugovih veliko priznanje; ruski učenjaci, na čelu jim slavni filolog Aleksander Vostokov, Petar Ivanović Köppen, metropolita Evgenij, slavom su obsipali mladoga Pogodina; profesor práva na moskovskom sveučilištu Christian Schlözer pokloni mu sliku svojega otca i iztisak Nestora sa svojimi opazkami u priznanje, što je otčevo mnienje novimi razlozi podkriepio. Ta slava doprie i u najviše krugove, iz kojih je carica Elisabeta poklonila Pogodinu za priposlan joj jedan iztisak razprave dragocjenu zlatnu uru. Pogodinova razprava uz njegove opazke, koje je dodao svojemu prievodu djela K. Fr. Neumana: „О жилищахъ древнихъ Руссовъ, сочиненіе Неумана, переводъ съ нѣмецкаго съ разборомъ", što no već sliedeće godine (1826) izadje na svietlo u Moskvi — tako je temeljita, da ju je pokojni P. Šafařik držao za „hlavni spis o předmetu tomto" (Starožitnosti str. 499). O tom se pitanju, kano što je poznato, vodi do danas prepirka u nauci ruskoj; za normanizam ustaše i Butkov, Kunik, Polevoj, Ustrjalov, German i Solovjev; ali glavnim braniocem ostà mu Pogodin. —

Uz slavu imao je Pogodin sa svojom učenom razpravom taj uspjeh, da mu je odmah sliedeće godine (1826) povjereno predavanje obće povjesti na sveučilištu moskovskom u I. tečaju filologičko-hi-

storičkoga odjela. Kada je iza dviju godina (1828) postao adjunktom na sveučilištu, dobio je još za predavanje i rusku poviest nove dobe. Pogodin je sve do god. 1835, dokle je medjutim 1833 god. postao pravim profesorom, predavao glavno sveobću poviest; tek one godine bi mu povjerena stolica ruske historije, na kojoj je za tim sve do god. 1844 sjedio.

Za ovih 18 godina (1826—44) djelovaše Pogodin u korist prosvjete i nauci ruskoj u dva smjera: živom riečju sa stolice i perom kano učenjak. Oboje znao je on, kano riedko tko, u najljepši sklad dovesti. Kano učitelju bijaše mu prva briga, da se pobrine za učevna sredstva, kako bi mu ustmena predavanja po slušatelje koristnija bila. Kako je sam Pogodin ovu učiteljsku dužnost svoju, obzirom osobito na tadanju rusku literaturu učevnu, smatrao, vriedno je tuj navesti vlastite njegove rieči, jer su dostojne da se i drugdje ociene. „Djakom su potrebite učevne knjige — bilježi Pogodin — da njihovom pomoćju opetuju predavanja i da si usvoje ono, što su slušali. Prisiljeni bilježiti si predavanja ne mogu dobro čuti žive rieči i njezinih utisaka ravno u srdce primiti; mogu u obće izgubiti upravo što je najznatnije. Ova se potreba nigdje ne osjeća toliko koliko u nas. Naš djak ne ima osim predavanja ničesa, što bi mu kod sukromnoga učenja moglo pomagati, jer naša učena književnost je veoma siromašna, a tudja izdanja ili su riedka i skupocjena ili bez ciene za onoga, koj nezna tudjih jezika. Pa za to imade se po mojem mnienju profesor najprije pobrinuti za dobre učevne knjige, kojih bi se u svojih predavanjih držao. Ja se ne osjećam dosta sposobnim, da napišem takovu učevnu knjigu, jer mi svi dielovi poviesti niesu dovoljno poznati. Kako si dakle imademo u sadanjoj nuždi pomoći? Imamo li prevesti njeku učevnu knjigu iz strana jezika? Ali ni jedna ni je mi po ćudi! Odviše su kratke za nas, pa s toga i nepotrebite, jer ne imamo u ruštini te množine posebnih spisa, kojimi bi se mogla dopuniti učevna knjiga. Kratka učevna knjiga samo onda je nam razumljiva, kada znamo pojedina fakta na tanko, kojih cjelinu nam ona daje. Odkuda pako može naš djak doznati ta pojedina fakta, te pojedine stvari? Tà nemože mu se sve pripovjedati; za to ne ima ni vremena. S toga biva, da su često cieli povjestni sustav, različite formule, dà i mnoge misli i izrazi, koji su za nauku i posvećenike njezine znameniti i dragocjeni, posvema izgubljeni za djake; pà ipak bi se imala glavna pažnja obratiti na ove stvari. Knjiga i predavanje jesu dvie posvema različite stvari: u knjizi gledamo samo na nauku, kod predavanja pako imamo

gledati i na nauku i na slušaoce. Osvrćuć se na sve nedostatke ove sastavih si sliedeću osnovu. Svake godine tumačit ću potanko dvie česti historijske: jednu iz staroga, drugu iz srednjega ili novoga vieka; uz to dati ću podpuni izvod iz klasičkih te česti razpravljajućih djela, a ne ću zaboraviti da ne spomenem takodjer piščeva mnienja. Za olakšanje posla djakom, nadam se, da ću biti u stanju izdavati i štampom ova predavanja. Tim načinom dobit će djak u tri godine šest posebnih djela o šest znamenitih historičkih česti. Svake će godine ovaj broj ponarasti. Ove godine odabrah si klasičko djelo o politici u svezi s trgovinom u glavnih naroda staroga svieta (po Heerenu); za srednji viek htjedoh to isto učiniti s izvrstnim djelom Thierovim: o osvojbi Anglije po Normanih,[1] ali ne dodjoh do kraja, jer sam sve vrieme svoje imao upotriebiti za sastavljanje ruske povjesti za gimnazije, na koju sam bio pozvan od vlade. Buduće godine, dade li zdravlje, dovršit ću djelo Heerenovo i pružiti u potankom izvodu Kreuzerovo djelo o vjeri staroga svieta. Iz nove dobe mogu izdati svoj vlastiti spis o predmetu, koj sam predavao u odjelu političkih znanosti, a za koj bilo mi je pročitati veoma mnogo knjiga. Onda dodje red na Niebuhra, Gibbona itd. Kamo sreće da bi ovu osnovu moju prihvatili moji drugovi t. j. profesori na ostalih sveučilištih ruskih. To je do duše, kano što se po sebi razumieva, posao težak, često dugotrajan; ali veoma koristan i potrebit. Za 3—4 godine izdali bismo posebne spise o svih skoro glavnih dogodjajih historičkih; dodam li k tomu još razprave magistra i doktora i sukromnih prijatelja nauke: koli lasno mogao bi iza toga njetko od nas sastaviti sveobću rukoviet ili učevnu knjigu za historiju, koja bi bila svim razumljiva i koristna! Kako lasno mogli bi se onda proći svikolici dogodjaji posvema redovno i jednako!“

Ovako je Pogodin, odkako je god. 1826 počeo predavati sveobću historiju na moskovskom sveučilištu, shvaćao svoju dužnost naprama slušaocem svojim. Pà je on tu osnovu ne samo zamislio, nego ju odmah stao divnom zaisto brzinom izvoditi, obaziruć se pri tom uviek na osebne potrebe i koristi ruskoga naroda. Već god. 1826 izdade u dvie knjige „историческия изслѣдованія Еверса“, prievod iz njemačkoga. Evers, kako je poznato, preseli se god. 1803 u Rusiju, u Moskvi je s Karamzinom učio staru poviest rusku, te god.

[1] Histoire de la conquête de l' Angleterre par les Normands. Paris 1825. sv. I—III.

1810 bude imenovan profesorom na sveučilištu u Derptu. Zasluge njegove za rusku poviest jesu priznane svestrano. Iza toga izdade Pogodin: „Риттеровы карты Европы въ физико-географическомъ отношеніи“ (1827), koje je zemljovide osnovač sravnajućega zemljopisa u Njemačkoj Karlo Ritter dodao svojemu djelu: „Europa, ein geografisch-historisches Gemälde (Frankfurt 1807)“, i koje je takodjer Francuz Denaimé god. 1829 otisnuo u svojem „Atlas physique de l' Europe“. God. 1835—7 izdà Pogodin svoje „Лекціи по Герену о политикѣ, связи и торговлѣ древнаго мира“ (tom. I—II), učinivši tim ne samo ruskoj mladeži nego i obćinstvu ruskomu pristupno ono znamenito njemačko djelo, koje izišavše u Götingu god. 1793—6 prvi put, doživi donle (1824—6) četiri izdanja. Za ovu osnovu svoju pridobì Pogodin i drugih sila, koje potaknu na prevadjanje, a njihove prievode izda na svjetlo. Tako izadjè: „Исторія древная Герена“, koju prevede Kojander; za tiem „Исторія среднихъ вѣковъ“ od francezkoga povjestnika Julesa Micheleta, koju dadè prevesti po vještijih djacih; onda „Исторія всеобщая“, prievod njemačke „Weltgeschichte in Biographien“ (1839—44) erlanžkoga profesora K. V. Boettigera. Izvadjajući Pogodin tim načinom osnovu svoju, bude povodom, da se zametnu čitava biblioteka historička u ruskom jeziku; pà tako izadje postupice: исторія Пруссіи (въ 4 ч. съ картою), исторія Ломбардіи (въ 4 ч.), исторія Саксоніи (въ 2 ч.), исторія нѣмецкой Ганзы. Za mladji naraštaj prevedè Pogodin i izdà god. 1829—30 „всеобщая исторія для дѣтей“ iz njemačkoga od Schlözera (Vorbereitung zur Weltgeschichte für Kinder. Göttingen 1790).

Ovaj izbor književni u području sveobće historije može nam donjekle odkriti shvaćanje profesora Pogodina o zadaći historije i historičke nauke. Još je kasnije ove misli svoje u tom pitanju izrazio u posebnoj razpravi, koju izdà god. 1836 pod naslovom „историческіе афоризмы“. Tuj razlaže Pogodin, da se poviest ne smie ograničiti jedino na političke pojave, nego da ima biti svestranim jasnim izrazom sveukupnoga života narodnjega u družtvu, književnosti, vjeri, umjetnosti. Tuj razlaže nadalje svoje shvaćanje o njekih znamenitih odsjecih i dogodjajih u svjetskoj historiji, kano o starom Rimu i propasti carstva rimskoga, o reformaciji itd.

U obradjivanju obće poviesti i stranih naroda nije si Pogodin prisvajao slavu samostalnoga iztraživanja. On je tuj samostalan bio samo u shvaćanju svjetskih dogodjaja; pà u tom, što da iz stranih književnosti prenese na rusko zemljište. Samostalnu radnju zasvje-

doći na polju ruske poviesti, kojom se ne samo iz vlastitoga nagona bavio, nego i po dužnosti, od kako od god. 1828 predavaše rusku historiju uz sveobću, a od god. 1835 samo rusku historiju. Dvie pomenute razprave izdane god. 1825 i 1826 o najstarijoj ruskoj historiji pribaviše, kako vidismo, Pogodinu takovo ime, da mu je vlada ruska povjerila, neka izradi rusku historiju za gimnazije. Pogodin je uz sve navedene radnje i taj posao brzo obavio, tè je njegova „руская исторія для гимназій“ već god. 1833 u prvom izdanju na svjetlo izašla. Slična mu bijaše učena knjiga pod naslovom: „начертаніе русской исторіи для уѣзднаго училища“, koja bi god. 1838 izdana.

Ovo bijahu medju tim Pogodinu samo predradnje za veliku historiju rusku, koju bijaše zasnovao u misli. Ova historija imala bi biti kritička, imala bi se obazrieti na sve odnošaje ruskoga naroda i ruske zemlje; ali s druge strane tako sastavljena, da ju svaki Rus uzmogne bez velikoga napora i ugodno čitati. Znajući Pogodin, kako je život ruskoga naroda tiesno spojen sa životom ostalih slovenskih naroda, i kako se uredbe njihove uzajamno razjasnjuju i popunjuju, velikom je pažnjom pratio svaki pojav književni u cielom prostranom Slovenstvu; tè ni je propustio ni jedne prigode, a da svoje zemljake neupozna sa svakom iole znatnom stečevinom ove vrsti. Takovim pojavom bijahu tada u neruskoj slovenskoj književnosti radnje Josipa Dobrovskoga, otca slavistike, i to njegove „Institutiones linguae slavicae veteris dialecti (Viennae 1822) za slovenske jezikoslovce, i obširna razprava: „Cyrill und Method“ (Prag 1823) za slovenske historike. Ovu drugu razpravu prevede Pogodin, pozvan od velikoga ruskoga mecene gr. Nikolaja Petrovića Rumjancova, i još god. 1825 sa svojimi opazkami izda pod naslovom: „Кириллъ и Методій, словенскіе первоучители, сочиненіе Добровскаго, переводъ съ нѣмецкаго съ примѣчаніями“. Ono prvo djelo izadje u ruskom prievodu god. 1833 pod naslovom: „Славянская граматика Добровскаго, переводъ съ латинскаго“. Pogodin je dao takodjer povod, da se rusko obćinstvo potanje upozna s jednom zanemarenom granom slovenskoga plemena, bugarskim na ime narodom. Upozoren na ime na Jurja Ivanoviča Venelina kritikami i članci, koje je taj mladi pisac tada priobćivao u moskovskih časopisih ponajviše o Bugarih, nagovori ga, da jih u jednu cjelinu svede. Venelin se odazva tomu pozivu, a Pogodin izdade prvu čest njegova djela: „Древніе и нынѣшніе Болгаре“ god.

1829, dakle upravo u doba, kada je ruska vojska za Balkanom vojevala proti Turčinu, dočim II čest izadje 1848 godine.

Sam je Pogodin medju tiem neumorno nastavio u to doba svoje izučanje ruske historije, to iztražujuć njezine izvore, to iznoseć jih na svjetlo, to razpravljajuć o pojedinih odsjecih ruske davnine. Svoja iztraživanja o najstarijem domaćem ljetopisu priobći g. 1839 u spisu: „Несторъ, историко-критическое разсужденіе“. U djelu, izdanom god. 1837 pod naslovom; „Псковская лѣтопись“, obrati Pogodin pozornost na taj spisak ruskoga ljetopisa, koj dopire do polovine XVII vieka, i o kojem je kašnje u pomenutom svojem djelu o Nestoru progovorio bio. U trećoj desetini ovoga vieka zanimala je ruske historike takodjer vladavina tako rečenih „samozvanaca“ (1604—13), za razjasnjenje koje izadje u Petrogradu 1831—34 djelo: „Сказанія современниковъ о Самозванцахъ.“ Pogodin je takodjer poznavanju ove dobe posvetio svoju radnju: „Исторія въ лицахъ о Димитріѣ Самозванцѣ“, koja je g. 1835 na svjetlo izašla. K izvorom za noviju historiju rusku iza Petra velikoga, u kojih je ona dosta plodna, dodao je i Pogodin g. 1835 svoj prilog u djelu: „Цвѣтущее состояніе россійскаго государства послѣ Петра великаго, составленное (современикомъ) оберь секретаремъ сената Кириловымъ“. Ovamo spada i drugo djelo Pogodinovo, izdano g. 1842 a tičuće se vladavine Petra velikoga, na ime: „Сочиненія крестьянина Ивана Посошкова о Россіи при Петрѣ“, kojega je II. diel god. 1863 izašao. Prilogom za litvanski diel Rusije jest knjiga Pogodinova, izdana pod. 1843. pod naslovom: „Метрики княжества литовскаго“.

Uz izdavanje spomenika i proučavanje izvora Pogodin je sjedeć na sveučilištnoj stolici razjasnjivao pojedine česti ruske historije u posebnih razpravah i monografijah, izdanih to u osebnih iztiscih to u sbornicih i časopisih. Glede ovih drugih valja primietiti, da je Pogodin već god. 1826 izdao „литературный альманахъ“ imenom: „Уранія“; za tiem je četiri godine t. j. od 1827—1830 uredjivao „Московскій Вѣстникъ“; onda od god. 1838—44 „рускій историческій сборникъ“ (knj. I—VII); a počevši od god. 1841 „Москвитянинъ, журналъ учено-литературный“, koj je izlazio sve do god. 1856 završivši sa 80. tomom. U tom organu sudjelovaše jedno vrieme s Pogodinom Stjepan Petrović Ševyrev, pišući osobito kritičke članke, od kojih spominjem one pod naslovom: „свѣтлая и черная сторона русской литературы“ (1843). Pogodinov „Moskvitjanin“ imade po obćenitom priznanju velikih zasluga

za onodobnu rusku književnost. U njem priobćeno je mnogo staroruskih književnih spomenika, osobito iz XVIII. vieka; tè se on, koliko mu bijaše slavenofilski smjer, bezpristrano obazirao na razvoj zapadno-evropske knjige i prosvjete, pà je primao takodjer priloge, koji su bezobzirce korili i iznosili mane ruskoga družtva. U tom organu iznesene su komedije Ostrovskoga, pripoviedke Pisemskoga, Potěhina itd. Dušom dà kako „Moskvitjaninu“ bijaše sam Pogodin; malo jih imade od onih 80 knjiga, koja ni je nakićena prilogom iz njegova pera. Pà ni ovi organi Pogodinovi ne mogahu zadovoljiti plodovitosti njegova uma, dočim imade njegovih priloga za rusku historiju još u „trudovih moskovskoga obščestva istorii i drevnostej“. U tu vrst književnih proizvoda Pogodinovih idu takodjer: „Очерки знаменитыхъ Русскихъ“, izdani god. 1838 u ruskom historičkom albumu. Budući da je Pogodin prevraćajući množinu spomenika različite dobe uvjerio se o potrebi paleografskoga provodiča za one, koji se žele zanimati pismenom gradjom za poviest slavensku i rusku: to se on latio i toga posla, tè je god. 1840 izdao djelo: „Образцы славянскаго древлеписанія въ 2. тетрадяхъ“.

Skoro je nepojmljivo, kako je Pogodin dospio, da u to doba uz svoje učiteljevanje na sveučilištu i uz toliku naučnu djelatnost iznese na svjetlo još i ovakova djela, kano što jesu: prievod Götheove tragedie „Götz von Berlichingen“, (1828), nadalje „Марѳа Посадница, трагедія въ 5. дѣйствьяхъ“ (1830), „Петръ I. трагедія въ стихахъ“ (1831), „Повѣсти“ (1832). Pogodin je zašao u dramatizovanje ruske poviesti ponajviše za to, da njeki momenti iz nje prodru u slojeve naroda, kojim je ta laka vrst književnosti mila. Tako je on svoje naučno iztraživanje o Borisu Godunovu priobćio god. 1829 u „moskovskom vjestniku“, a god. 1831 pretoči ga u dramu, koju je tek g. 1868 izdao pod naslovom: „Исторія въ лицахъ о царѣ Борисѣ Ѳеодоровичѣ Годуновѣ“. A bliži povod ovoj drami dadè sam Puškin, koji je god. 1825 napisao dramu „Boris Godunov“; a sliedeće godine došao u Moskvu, tè ovim plodom svojim, kako Pogodin tvrdi, učinio na njega „rěšiteljnoe dějstvie“. Budi na kraju spomenuta još „Записка о Москвѣ“, sastavljena „для великаго княза цесаревича“, koju je Pogodin god. 1837 izdao.

Ovo je književan plod našega Pogodina iznesen na svjetlo za njegova učiteljevanja, t. j. do god. 1844. Ova radnja predmnieva poznavanje izvora za rusku poviest, poznavanje ruskoga naroda

i ruske zemlje. Pogodin je znao, da se ovo poznavanje ne stiče samo u učenjačkoj sobi, nego da treba putovati u arkive, zaviriti u narod i saći u priedjele ogromne carevine. S toga je Pogodin, da se upozna s pozorištem ruske poviesti i sa svojimi zemljaci, koji u istom smjeru rade, stao putovati po Rusiji, čim je bio odlučio posvetiti svoje sile glavno izpitivanju ruske prošlosti; pà je on tečajem više godina proputovao malo ne cielu Rusiju uzduž i napoprieko. Već god. 1821 proputovaše orelsku guberniju, gdje se u poriečju Oke obavio znameniti diel ruske poviesti. U onu drugu svrhu čeznuo je posjetiti Petrograd. Želja izpuni mu se god. 1825. Razprava o „proishoždenii Rusi“ pripravi mu cestu u novu priestolnicu Rusije. U krugu ondješnjih ruskih učenjaka i vrstnika, u koj su spadali slavni povjestnik Karamzin, filolog Vostokov, metropolit Evgenij, historik Ivan Filip Krug, pjesnici Žukovskij i Krylov, literarni historik i estetik Nikola Ivanović Gnědič itd. bješe mladi moskovski učenjak srdačno primljen. Sliedećih triju godina putovaše Pogodin po maloj Rusiji. Tečajem god. 1835, 1836, 1838 i 1841 posjetio je on sjevero-iztočni diel Rusije, imenito Vladimir, Nižnij Novgorod, Kostromu, Vologdu, da prouči glavno pozorište ruske poviesti za gospodovanja mongolskoga. Velikom je pomnjom obašao priedjel rieke Site, gdje su Mongoli god. 1238 dne 4. ožujka razbili rusku silu. God. 1842 pošao je opet na jug do Harkova i okolice. Tako je Pogodin činom potvrdio, koliko cieni geografski momenat u historiji; a kako je on sbilja svestrano poznavao pozorište dogodjaja, pokazuje se na svakom listu njegovih učenih iztraživanja. Osim Rusije proputovao je Pogodin i zapadnu Evropu, tè je češće posjetio takodjer zemlje zapadnih i južnih Slavena, imenito god. 1835 i 1839 i 1842 želeći se lično upoznati s tadanjimi prvaci medju Česi, Slovaci, Srbi, Hrvati, Slovenci i Poljaci, te potanje proučiti stanje tih grana velikoga Slovenstva. Izkustvo, koje je Pogodin stekao na tom putu, priobćio je svojim zemljakom dielomice u knjizi izdanoj g. 1844 pod naslovom: „Годъ въ чужихъ краяхъ“. O putovanjih god. 1839 i 1842 podnio je izvještaje ministru nar. prosvěšćenja, koji su kašnje prodrli u javnost, a prevedeni na njemački (Politische Briefe aus Russland. Leipzig 1860. S. 19—91) probudili su veliku viku u inostranstvu. Pogodin zastupa tuj ideju Sveslavenstva s Rusijom na čelu.

Prije nego li stanemo crtati djelatnost Pogodinovu, od kako ostavi učiteljsku stolicu, osvrnimo se malko, kakov bijaše on učitelj. Pogodin ide medju one dične učitelje, koji priobćujuć svoja iztraži-

vanja slušaocem svojim izazivaju jih na sudjelovanje, potiču u njih želju za naučnim radom, tè odgajaju nov naraštaj mladjih umnika. Oduševljenje svoje za nauku i za rod umio je Pogodin prenieti i u srdca svojih djaka. Što bijaše Pogodin za svoje djake, razumit će se najjasnije iz liepih rieči, koje je bivši njegov slušalac, sada sveučilištni profesor u Moskvi J. D. Běljaev, izustio prigodom pomenute 50-godišnjice. „Ja jesam vaš učenik, — reče Běljaev Pogodinu — spadajući u prve godine vaše profesorske djelatnosti, i želim, premda u kratkih crtah, spomenuti ovo davno vrieme, kada vam nije još bilo ni 30 godina. Ne znadem, sjećate li se velike one dvorane u starom zdanju sveučilištnom; mi pako vaši stari učenici dobro se sjećamo, kako se ova dvorana za vaših predavanja neprestano napunjivala slušatelji ne samo obvezanimi nego i dobrovoljci iz svih fakulteta. Tako su se u naše vrieme napunjivale još samo dvie dvorane, na ime nezaboravnoga starine Aleksija Fedoroviča Merzljakova i cvatućega tada Mihajla Grigoreviča Pavlova. A što je toliko slušalaca k vam privlačilo? To, što vi znadoste u vaše predavanje uviek uložiti život; što je u vašem predavanju uviek izražena bila ljubav vaša k predmetu i duša vaša. Vi ste umjeli dati i suhomu na oko iztraživanju zanimivost čak za slušaoce, koji vas niesu mogli uviek pratiti. Ne govorim više o slušateljih, koji su dužni bili dolaziti na vaša predavanja; za nje imala su ova oseban interes; vi ste jih svojim predavanjem pridržavali raditi, iztraživati po naputku vašem ova ili ona pitanja historije. Obično ste dolazili na predavanje sa svežnjem knjiga, i izrekavši nam ovu ili onu zasadu, ovu ili onu od vas izradjenu rješitbu, tè izrekav ju kratko i ravno otvaraste knjige i čitaste iz njih ona mjesta, na kojih osnovu dodjoste do onoga resultata u svojem iztraživanju, a za tiem razlagaste živo i zanimivo ona pomoćna sredstva, koja ste kod svoje radnje upotriebili. Tim načinom jednim mahom doznasmo od vas i novo iztraživanje i put, kojim se dolazi do resultata po vami nadjenoga. Ali vi se niste kod toga zaustavljali, da nam samo put pokažete; nego davali ste nam još i zadaće za domaće radnje, tè ste naše radnje uviek prilježno pročitavali i vraćali nam s opazkami; a poslie njekih radnja pozivali slušaoce k sebi u kuću i tuj se dugo s njimi razgovarali i davali jim ili ukazivali knjige, koje jim trieba pročitati. Osim toga bijaše za svakoga djaka vaš stan i vaša knjižnica svakoga praznika otvorena. Tuj su njeki sami premećali knjige, drugi tražili uputu vašu, i sjedili po više ura, ini opet prosili od vas knjige, da jih smiju ponieti u svoj stan Ja sam bjeh vičan dugo

sjediti u vašoj knjižnici; ne riedko bijah svjedokom, kako ov sudrug vraća knjigu poderanu i zamrljanu i prosi druge knjige; a Mihail Petrović daje mladiću upućujuć ga samo, kako valja čuvati tudje knjige, pà pomišljati i na to, da i drugi trebaju onu knjigu. Riečju: Vi bijaste takav profesor, kakovih nam bog mnogo dao. A predavanja i nastojanja vaša bijahu blagoslovena: nauka ruske historije naglo napreduje. Vaše pomisli, historička po vami potaknuta pitanja, o kojih ste nam na predavanjih govorili, sada su se razrasla u ciele krupne knjige iztraživanja i to važnih iztraživanja, kojimi se naša historija razjasnjuje s različitih gledišta, i koja ne riedko zasvjedočuju talenat i širok pogled u iztražiteljih. Istina, kano da gdjekoja knjiga vašega učenika protuslovi vašim idejam i kano da imade ini osnov; ali ako se pazljivije promotri, pokazuje se, da je osnovna misao te knjige od vas iztaknuta bila u ovoj ili onoj lekciji. Ne smie se niekati, da vaši učenici dolaze u svojih iztraživanjih na rezultate Vašim protivne; ali u tom krivi ste sami, ako se krivicom može zvati to, što u sućnosti čini zaslugu u nauci. Vaše su lekcije bile uvjek tako sastavljene, da nam se nisu predstavljale kano koran musulmaninu: evo ti knjiga, nauči ju na izust, a sam ne misli ništa i netraži, u toj je knjigi jur sve rečeno. Naprotiv, vi kano da ste nam u svojih predavanjih sveudilj govorili: ja sam radio i došao do tih resultata timi putevi, radite i idite napried. I evo vaši učenici rade i idu napried i ruska historička literatura svake godine raste i popunjuje se radnjami vaših nčenika i nasljedovatelja; ali vi ste korien i počelo tomu smjeru u nauci". Duh, kojim je predavanje Pogodinovo nadahnuto bilo, crta drugi učenik njegov, knez V. A. Čerkavskij ovimi riečmi: „Okolo stolice njegove rado se sabirala sveučilištna omladina. Tamo ju privuče ne čarobnost tumačenja, ne vanjska rječitost predavaoca, nego živ, goruć odnošaj njegov k stvari. On nam čitao ruku historiju po izvorih, upoznao nas ne samo s vanjskimi pojavi historije nego i s tajnim nutarnjim smislom njihovim. On učio nas ljubiti nauku, ljubiti i cieniti Rusiju; cieniti one velike težke žrtve, koje je stara Rusija umjela prinesti da si svoje samostalno biće sačuva i da podigne jedinu slavensku državu, koja je sve vihrove preživjela. On nas učio, da se priznajemo za Ruse, za članove jedne ruske, ali i jedne obće velike slovenske obitelji. On je u naše mlade duše ulievao žive zadatke narodne samosviesti." Ovu sliku Pogodina na profesorskoj stolici popunjuje onom sgodom moskovski profesor sveučilišni Gregor E. Ščurovskij ovim crtanjem: „Mihail Petrović sa-

stavio si za svaki tečaj posebnu osnovu obću, koje se je uz godinu držao. Ali ta je osnova često bila narušena zanimivimi epizodami, kada je Mihail Petrovič, neodvisno od predavanja, pripravljao kakovu historičku monografiju. Tada bi ju donio na predavanje u rukopisu ili u korekturnih arcih. Drugda su ove epizode stajale u slaboj svezi s predmetom predavanja; poimence u tih slučajevih, kada je Mihail Petrovič proniknut bio drugimi učenimi ili obćimi interesi. Tako poslije svakoga puta svojega izvan Rusije držao se dužnim pripoviedati iz stolice djakom o svojem učenom izkustvu za granicom i o svojih svezah s europskimi znamenitimi muževi. On je prvi upoznao djake i učio jih cieniti takova lica, kakova su: Vuk Karadžić, Šafarik, Kolar, Palacki, Linde, Hanka, Čelakovski i drugi slovenski učenjaci i književnici one dobe, u kojoj su tek zapodjenuta velika pitanja slovenskoga svieta. Razgovorljivost i prijateljski i usrdni odnošaj k svojim slušateljem bijahu vlastite crte Mihajla Petroviča. Kano profesor ni je on poučavao nego priobćivao to, što je sve interese njegove onaj čas zanimalo. Njegov govor, obično jednostavan i neumjetan, djelovaše na slušatelje kano električka struja. Radosti i nevolje obćega osjećaja silno su se dodirale Mihajla Petrovića. Odkinut kroz nje na čas od nauke, nije on mogao ostati kod kuće, nego bi hitio k svojim djakom, da jim sa katedre saobći svoje radosti i svoje boli. Jedan iz bivših učenika njegovih, sada profesor i akademik, pripovjedajuć mi o takovih slučajevih, reče: nikada ne ću zaboraviti na ono jutro, kada Mihail Petrovič dodje k nam u dvoranu, sav ubit strašnom boli od velike nesreće, koja je Rusiju postigla, o kojoj mi nismo još ništa znali. Mjesto predavanja priobći nam smrt Puškina (1837). On je plakao, mi se tresli. Sada takovi prizori možebit niesu u duhu vremena; ali djaci od god. 1837 još su više štovali profesora, kada se on svojom velikom boli pokazao pred nami samo kano čovjek. Ako se profesor od učenjaka razlikuje u obće tiem, što svojom osobnošću djeluje, to Mihail Petrovič spada k tim odabranim naravim, u kojih se učenost profesora slieva u nerazdjelivu cjelinu s humanizmom prekrasnoga čovjeka.“

Evo takav bijaše Pogodin na stolici učiteljskoj. On je svojim djakom bio sve, otac i majka; on je nazirao u njih zamjenike svoje u nauci i javnom životu, tè jih pripravljao da budu još savršeniji od njega samoga. Iztraživanja svoja smatrao je zajedničkim dobrom, svojim i slušalaca svojih. Predstavljao se mladjemu naraštaju ne samo kano umnik, nego i kao Rus i Sloven. Ali tada je duševni

život sveučilištni u Rusiji, poimence u Moskvi, stajao u uzkoj i neprekinutoj svezi s ruskim občinstvom. Svaki i najmanji plod sveučilišta našao je odziva u narodu; u gradu bi se o njem govorilo, sudilo, prepiralo. Dva su smjera prevladjivala na sveučilištu: filozofski i historički. Glavnim zastupnikom ovoga drugoga bijaše Pogodin. Budući osvjedočen, da samo one države i oni narodi mogu igrati historičku ulogu, u kojih živi samošviest njihova historičkoga zvanja, Pogodin je poviest tako predavao, da svoje slušaoce ne samo upozna s prošlosti ruskoga naroda, nego da u svakoga njih probudi sviest narodnu i da svaki njih proniknut bude upoznajom historičke misije ruskoga naroda. Ovako radeć Pogodin uzgojio je odličnu kitu vrstnih muževa, gorljivih Rusa i Slovena, učenjaka i pisaca, u kojih se znanje grli sa sviešću narodnom. Od mnogih djaka njegovih, kojih su imena poznata na daleko, dovoljno je spomenuti filologa Buslajeva, pomenutoga Běljajeva, poznavaoca slovenskoga prava, uplivne publiciste Katkova i Samarina, rodoljuba i pisca u području politike i narodne ekonomije kneza V. Čerkavskoga itd.

Za svoga učiteljevanja na sveučilištu moskovskom spremao je Pogodin veliku historiju Rusije, koja ni pored Karamzinove ne bi suvišna bila. On je imenito sabirao gradju, učio izvore i izradjivao pojedine česti za rusku poviest normanske dobe, dobe udieljnih kneževina i mongolskoga gospodstva. Ali prije nego li postavi posljednju ruku na ovu radnju svoju, htjedè Pogodin probaviti nekoje vrieme u onih priedjelih Rusije, gdje su se dogodjaji onoga diela ruske poviesti sbivali i sbili. S toga zaprosi od ministarstva dopust na dvie godine, da to vrieme provede u pokrajini baltičkoga mora za periodu normansku, u južnoj Rusiji, imenito u Kijevu i na Dnjepru, za periodu udieljnih kneževina, napokon u sjevero-iztočnoj Rusiji i u Sibiriji za mongolsku periodu i da ondje upozna Mongole i Tartare. Pogodin je u toli uzvišenu naučnu svrhu lasno dobio dopust od takove vlade, kojoj je u ministarstvu „nar. prosvěščenja“ od god. 1834 stajao na čelu toli prosvietljeni načelnik kao gr. Sergij Semenovič Uvarov, sam pisac i veliki promicatelj nauke. I već se Pogodin spravljao na taj znanstveni put; ali iduči na sveučilište da se oprosti od svojih slušalaca, prevali mu se „drožka“, a on slomi nogu. Dok se je liečio, snadje ga druga nesreća: umrie mu naime supruga, ostavivši mu četvero neobskrbljene djece. Pogodin preboli ipak jednu i drugu ranu; tè već je htio nastaviti svoj rad na sveučilištu, kada ga od te odluke od-

vrati nesporazumak s kuratorom sveučilišta, koj ga tako ozlovolji, da se zahvalio na učiteljskoj stolici.

Pogodin je god. 1844. završio svoje učiteljsko službovanje; on je prestao predavati u dvorani moskovskoga sveučilišta. Ali ni je prestao biti učiteljem naroda; sada je pače većom snagom upro u novo zvanje. „Mihailu Petroviču — liepo je prof. Běljaev označio ovaj drugi odsjek Pogodinova života — vi od davna ne zauzimate više katedre na universitetu; ali nastavljate poučavati, vaše slušateljstvo sada je Rusija; vaš život, vaša radnja — evo to je predavanje vaše i to predavanje veoma poučno, koje čitaju i razmišljavaju u dvorovih i u kolibah. Ne znam, u kojem kutu Rusije ne bi znali za ime Mihaila Petroviča Pogodina.“

Pogodin je sada, učiteljskih dužnosti riešen, stao izvoditi pomenutu osnovu o proputovanju onoga diela Rusije, u kojem su se razvijali dogodjaji u prve tri dobe historije ruske. Godine 1845 uputi se u Nižnij Novgorod i u Simbirsk na Volgi, gdje je ujedno zadovoljio častnomu pozivu, da izrečè pohvalnu besjedu slavnomu Karamzinu onom prigodom, kada mu bi tuj u rodnom mjestu odkriven spomenik (1845). Ovdje budi mi dozvoljeno navesti umah djelo, koje se tiče toga historiografa ruskoga i koje je Pogodin god. 1866 u dvie knjige izdao pod naslovom: „Николай Михайловичь Карамзинъ по его сочиненіямъ, писмамъ и отзывамъ современниковъ; матеріалы для біографіи (Москва 1866). Ovo djelo znamenito je ne samo za poznavanje velikoga povjestnika ruskoga, nego i za noviju historiografiju rusku. Sliedeće god. 1846 putovao je Pogodin u Vladimir i u Suzdal, koj je jedan od najstarijih gradova u sjevero-iztočnoj Rusiji. Ovaj priedjel nadje naš putnik toli zanimivim, da ga je poslije 6 godina (1852) još jednom pohodio. God. 1853 posjeti Pogodin zapadne priediele rusinske, litavske i poljske. Sve ove pokrajine, koje je on proputovao, izpitao je znanstveno. U njekih je uzastopce začeo misao, da monografijom razjasni taj ili onaj dogodjaj, koj se ondje sbio; ovu ili onu osobu, koja je ondje živila i djelovala. Tako posjetivši Suzdal, gdje je bila u XII vieku stolica udieljne kneževine, napisà najprije u svojem organu „Moskvitjaninu“ i u „žurnalu ministarstva nar. prosveščenija“ a god. 1850 napose izdà liepu monografiju: „Князь Андрей Юрьевичь Боголюбскій“, koj je ondje godine 1157—1174 knezom bio.

S ovom glavnom svrhom spojio je Pogodin na svojem putovanju još jednu drugu, a ta bijaše sabiranje spomenika historijskih i ar-

heologičkih. Sakupljao je poimence rukopise, listine, prvotiske, riedke knjige, autografe znamenitih muževa, likove i mjedoreze, stare pjeneze itd., riečju sve, što je za prošlost ruskoga naroda znamenito bilo. Što ni je Pogodin sam sakupio, to su mu prijatelji i štovatelji poslali. Na taj način narastè Pogodinova sbirka za nekoliko godina na 2019 rukopisa, 589 autografa i 1051 pisama i listina, medju kojimi bilo pisama od Petra vel., carice Katarine II, Lomonosova, Deržavina, Karamzina, Puškina, Gogola, Leibnica itd., na dalje 1296 starih knjiga, 1115 slika, mjedoreza itd. Svu ovu sbirku kupì sadanji ruski car Aleksandro II god. 1852 za znatnu svotu od 150.000 rubalja, tè bude ona smješštena što u javnoj arkeologičkoj sbirci u Petrogradu, što u tako zvanoj „oružejne palatè“ u Moskvi.

Pošto je Pogodin tim načinom proučio rusku zemlju, stao je izdavati plodove svojih mnogogodišnjih iztraživanja. Tri su glavna djela, u koja je Pogodin složio trud svojega života i koja mu zajamčuju dično mjesto u ruskoj historiografiji. God. 1846 izdade on I knjigu: „Историко-критическіе отрывки“, za kojom je druga god. 1867 sliedila. Ovdje se u pojedinih razpravah izpituju pojedina historijska pitanja; tako u I. knjizi crta se pogled na rusku historiju, izpituju se odnošaji izmedju knezova udieljne periode, crta se karakter cara Ivana groznoga, razjasnjuje se učešće Godunova u umorstvu carevića Dimitrije; u II knjizi nadovezuju se opazke na udieljnu periodu, priobćuju se iztraživanja o starom boljarstvu ruskom, govori se opet o caru Ivanu groznom itd. Ovo indi djelo Pogodinovo jest jedna vrst historičkoga sbornika, u kojem se pojedina pitanja ruske historije razpravljaju. Po obćem obliku ovomu je djelu slično ali po sadržini sustavnije drugo djelo, kojega su prve tri knjige već god. 1847 izašle pod naslovom: „Изслѣдованія, замѣчанія и лекціи о русской исторіи.“ Ostale četiri knjige t. j. IV—VII izašle su sliedećih godina 1850, 54, 56 i 1857. U svih ovih 7 knjiga sadržane su prve dvie periode ruske historije: normanska i udieljna, dakle doba do god. 1240, i to tako, da se u prvih trih knjiga razpravlja normanska, u ostalih pako četirih udieljna perioda ruske historije. Ovo je veliko djelo sastavljeno iz samih velikih razprava, koje čine ipak sustavnu cjelinu. Prva knjiga govori o izvorih za jednu i drugu periodu; tuj se razpravlja o vjerodostojnosti starih ljetopisa ruskih, o znamenitom vrelu za poviest staroga ruskoga prava, ruskoj na ime pravdi, o crkvenom ustavu Vladimira, o sjevernih sagah, na koje je pisac došao po svojem

uvjerenju o normanstvu Rusa itd. Ovdje oprovrgava sve prigovore, koje je skeptička škola podigla proti nazorom njegovim. Sva II knjiga zanima se pitanjem o poreklu Varjago-Rusa. Knjiga III razpravlja nutarnje i spoljašnje odnošaje Rusije u normanskoj periodi t j. od Rurika do Jaroslava, ili do 1054 god. Tuj opisuje Pogodin ne samo vojne Rurikovaca, nego i nabožne odnošaje, trgovinu, obrazovanost, domaći život naroda itd. Jednakim sustavom razpravlja se historija udieljne periode. U IV knjizi najprije se izvori izpituju, onda se govori o kneževskoj obitelji i ob odnošaju velikoga kneza naprama udieljnim knezovom, kano i ovih medju sobom. U V. knjizi opisuju se vanjski i nutarnji ratovi; u VI životopisi knezova te periode; u VII nutarnja razmjerja u boljarstvu, gradjanstvu, crkvi, obiteljskom životu itd., tuj se pripovieda o upravi, pravu, trgovini, književnosti i prosveti. Pogodin je odlučio bio k ovim sedam knjiga svojih „izslědovanij“ dodati još tri (VIII, IX i X), tè u nje uvrstiti razprave tičuće se obiju perioda, koje je priobćio u zapiskah carske akademije nauka u Petrogradu i drugih učenih organih, a u kojih se brane njegovi nazori proti prigovorom Kostomarova i Gedeonova. Koliko mi je poznato, ova se želja našega Pogodina ni je izpunila; može bit za to, što su ga druge književne radnje odvratile. Medju ove ide i ono treće glavno djelo, a to je: „Древная русская Исторія до монгольскаго ига“, koja je god. 1870 i 1871 izdana u tri knjige, od kojih treća sadržava arkeologičko-historički atlas za razjasnjenje teksta u prve dvie knjige. Sva dojakošnja iztraživanja htjede Pogodin u tom djelu priobćiti sustavnim i laganim načinom bez težkoga naučnoga aparata. On se je i ovdje ograničio na prve dvie periode, koje je svega života svoga glavno proučavao. Djelo je posvećeno sadašnjemu caru Alexandru II Nikolajeviću. Prva knjiga slika većinom spoljašnje odnošaje ruske države u normanskoj i udieljnoj periodi s osvrtom na one narode, s kojimi je ruski dolazio u doticaj. U drugoj knjizi izpituju se sustavni dielovi ruske države i ruskoga družtva, tè se ovdje razpravlja o vrhovnoj oblasti i njezinih nosiocih, o družini kneževskoj, o gradjanskih i seoskih slojevih, o zakonih i pravu, o crkvi, pismenosti i prosvjeti, o trgovini, ratarstvu i obrtnosti, u kratko: o svih državnih i kulturnih faktorih ruskoga naroda do 1240 godine t. j. do onoga pogubnoga časa, kada je provala mongolska, s kojom se ovo djelo završuje, uništila sve prosvjetne trudove ruskoga naroda kroz više stoljeća. Spomenici ruske prosvjete za onu dobu nalaze se u III knjizi.

U ova tri glavna djela, kojih se izdavanjem Pogodin od 1846. do 1871., dakle punih 25 godina bavio, uvrstio je on svoja historička studija, od kojih su nekoja i u toj drugoj dobi napose izašla na svjetlo. Godine 1854. bio je Pogodin naumio izdati prvi diel svoje historije, kojoj je već bio pod ogromnim utiskom iztočnoga rata oduševljen patriotski predgovor napisao. Normanski period, kano što je poznato, vrti se o Kijevu i o Carigradu. Askoldu i Diru, Olegu, Igoru, Svjatoslavu i Jaroslavu bijaše ovaj divni grad na pragu Evrope i Azije glavnom i skrajnom cieli njihovih vojnih podhvata. „Возму градъ вашъ“ glasila je po ljetopisu poruka prvoga kršćanskoga vladaoca ruskoga upravljena u Carigrad; a tu su poruku pripravni dogodjaji god. 1854. oživili bili u sviesti ruskoga naroda. Učenim tumačem i glasnikom ove sviesti narodne, kako se ona očitovala u najstarijoj historiji ruskoj, bijaše Mihail Petrovič Pogodin. Ali nastale sgode obustaviše štampanje djela, koje je kašnje, naime god. 1859., izašlo pod naslovom: Норманскій періодъ русской исторіи“, i kojega su resultati unišli kašnje u ono djelo: „Древная русская исторія“.

Uz ova glavna studija u starijoj historiji ruskoj Pogodin je ne manjom revnošću prilagao prigodice trud svoj za razjašnjenje potonje takodjer historije ruske. Tako je god. 1851. izdao „изслѣдованіе о мѣстѣ погребенія князя Похарскаго“, toga slavnoga vojvode ruskoga u prvoj polovici XVII. stoljeća. Ove godine izdadè takodjer: „Воспоминаніе о московскомъ благотворителѣ Крашенининковѣ“, koj je god. 1733. u Gmelinovoj znanstvenoj expediciji pohodio Sibiriju i kojega je znameniti opis Kamčatke (1775) preveden takodjer u englezki i ruski jezik. Za razjasnjenje dobe Petra velikoga Pogodin je priobćio god. 1860: „Судъ надъ царевичемъ Алексѣемъ Петровичемъ“ ujedno s dotičnimi spomenici, na kojih je pisac svoj „sud“ osnovao. U ovu vrst ide takodjer Pogodinov god. 1863. izdan spis: „А. И. Ермоловъ, материалы для его біографіи“.

Kano što ni jedan veliki dogodjaj ne samo u ruskom narodu nego niti u velikom Slovenstvu ni je mimoišao pažnje Pogodina, tako je tim manje mogla minuti tisućo-godišnju uspomena na djelovanje slovenskih apostola sv. Cirila i Metoda, koja je po svem kolikom Slovenstvu proslavljena bila. Toj uspomeni posveti Pogodin djelo pod naslovom: Кирилло-Меѳодіевскій сборникъ (Москва 1865)“. Uz životopis slovenskih apoštola imadu trajnu vriednost književni spomenici, tuj prvi put na svjetlo izneseni, na ime: služba sv. Ci-

rilu i Metodu iz rukopisa bugarske recensije XIII. vieka, koj se u zografskom manastiru čuvao; na dalje pohvala sv. Cirilu iz rukopisa XIII. vieka, koj je Sevastijanovu pripadao. Na kraju je preštampana Pogodinova okružnica od 25. marta 1862 na slovenske narode.

Ostala književna radnja Pogodinova ove druge dobe može se svesti na dvoje: njeke je na ime spise izdao na obranu svojih načela i nazora naučnih u ruskoj historiji, u drugih pako razpravljao je dnevna naučna i narodna pitanja. U prvom obziru Pogodin je neizmjerno raden i žilav bio u obrani normanizma naprama novijim oprovrgačem, od kojih su najumniji Kostomarov, Gedeonov i Ilovajskij. Kostomarov izrazio se velikom vještinom za litvansko podrietlo Rusa; tè je ovo mnienje svoje zastupao proti Pogodinu i u javnoj ustmenoj razpravi sa protivnikom svojim u Petrogradu dne 19. ožujka 1860 god. Iza toga ne utiša se više ova prepirka. Pogodin odgovori Kostomarovu jurve u II. knjizi (1867) svojih „istoriko-kritičeskih otrivaka“. Ali ova se prepirka pooštrila, kada je Kostomarov svoju skepsu naprama staroj ruskoj historiji dotle dotjerao, da je u svojoj „ruskoj istorii o žizneopisanijah“ izostavio živote onih glavnih osoba, kano što su Rurik, Oleg, Igor i Svjatoslav, s kojimi se ruska historija po Nestorovu ljetopisu započima. Na prigovore Pogodinove odgovorio je Kostomarov u petrogradskom „viestniku Evropy“ god. 1874, veljačkoj knjizi. Sve što je Pogodin proti Kostomarovu, a u doba isto proti prof. Ilovajskomu koj drži Ruse za Slovene, pisao u različitih časopisih, sabrao je on u jednu knjigu, koju je g. 1874 izdao pod naslovom: „Борьба не на животъ а на смерть съ новими историческими ересями“. Trećemu protivniku svojemu G. Gedeonovu, koj ujedno s Moroškinom, Saveljevom i Maksimovićem izvodi Varjago-Ruse od baltičkih i polabskih Slovena, odgovori Pogodin god. 1864 u posebnom spisu: Г. Гедеоновъ и его система“.

U onom drugom pogledu ni je Pogodin prestajao raditi u časopisih i sbornicih. Do god. 1856 izdavaše on, kako spomenusmo, „Moskvitjanina“. God. 1859 započe izdavati novi literarno-politički sbornik imenom „Утро“, od kojega su izašle tri knjige (I. 1859 II. 1866. III. 1868). U taj sbornik pisali su uz Pogodina: Jazykov, Almazov, Homjakov, Kološin, Željeznov, Sologub, Dmitriev, knez Vjazemskij, gr. D. A. Tolstoj, Lavrovskij i drugi. Sliedeće god. 1867—8 izdavao je Pogodin drugi politički i književni list pod imenom „Русскій“. K ovoj nadalje vrsti književnoga rada

mogu se pribrojiti almanasi, koje izda Pogodin, kano što: „Гостинецъ“ i „На новый годъ“ (1850); za tiem spisi „Красное яичко для крестьянъ“ (1860) i „Летучіе листки“ (1866). Ni jedno na dalje veliko pitanje, ticalo se ono narodnoga, družtvenoga, državnoga ili duševnoga života Rusije ili cieloga Slovenstva, ni je se ono njekoliko desetina godina pomolilo, u kojem ni je Pogodin očitovao svojega mnienja javno, neustrašivo, odrješito, to u javnih listovih, to ustmeno u sastancih. Poljsko pitanje zanimaše Pogodina kano što sve ine ruske rodoljube. Pogodin je o tom pitanju počam od god. 1830. često progovorio i pisao; tè njegova pisma i njegove primjetbe sakupljene u jedno izadjose god. 1868. pod imenom: Польской вопросъ“. Jednako zanimaše Pogodina pitanje o ruskih baltičkih pokrajinah, na koje su njeki njemački patriote bacili svoje pohlepne oči. Pogodin odgovori jim u knjizi „Остзейскій вопросъ.“ (1869). Govori, koje je on držao na slavu sevastopoljskih junaka, izdani su g. 1856. pod naslovom: Застольныя рѣчи въ честь Севастопольцевъ“; sve pako besjede njegove ove vrsti sakupljene su i g. 1872. izdane u knjizi: „Рѣчи произнесенныя въ торжественныхъ и прочихъ собраніяхъ 1830—1872 г.“

Uz ova djela Pogodin je i u tom drugom razdoblju svoje književne djelatnosti na svjetlo izdao to prievode to izvorne spise drugih pisaca, pà i tiem obogatio rusku literaturu. Tako je on izdao mitropolita Evgenija „Словарь свѣтскихъ писателей“ (1845), na dalje „Сочиненія архіепископа Иннокентія“ (1847), Šafařikove „Славянскія древности“ (1848) prevedene profesorom Bodjanskim, za koje je on i Šafařiku, koj mu svoj rukopis u kolovozu godinu 1835 u Pragu priobći, bio na ruku, kano što pisac u predgovoru spominje; na dalje „Сочиненія“ Pisemskoga, Kokoreva i Glinke, komedije Ostrovskoga i Stahoviča, drame Meja, Polonskoga i gr. E. P. Rostopčine itd.

Tko pogleda taj red spisa, koje je Pogodin od god. 1823 izdao, tko uzme na um, da tečajem poluvieka ni je minula skoro ni jedna godina, koja nebi na svjetlo izniela po jedan ili po više plodova Pogodinova pera: taj se doista neće dosta načuditi tolikoj radenosti ruskoga učenjaka. Pà k tomu Pogodin ljubi u svojih radnjah kratkoću, mili mu se aforizmami izrazivati svoje misli. Radnja njegova je svestrana; zahvaća sav kolik život, sve odnošaje, sve interese ruskoga naroda. Ali najmilija mu je prošlost ruske zemlje; njoj je posvetio sve sile svoje od rane mladosti; jer u poviesti nazire „učiteljicu života“, koja će narodu biti najsigurnijim kažiputem za bu-

dućnost. Obširne i raznolike historijske radnje Pogodinove znatno su pomogle utrti put najnovijoj historičkoj školi u Rusiji, koja motri narod kano živu organičku cjelinu, tè izpituje i crta svestrani njezin stoljetni razvoj. Od ona dva smjera, koja su u duševnom životu i u književnosti zavladala u Rusiji, Pogodin se odlučno priklonio slavjanofilskomu, ali tako, da ni je niti naprama zapadnjačkomu nepravedan bio. On bijaše i Slavjanofil i gorljivi poklonik Petra velikoga. K izmirenju obiju pravaca dovede ga prvotno zanimanje tako s obćom evropskom, kano na pose s ruskom historijom, čim bijaše prinuždden proučiti zapad s njegovimi priednostni i manami, pak o razvoju zapada omjeriti rusku prošlost. Izučanje pako i poznavanje poviesti slovenskih naroda služilo mu u književnih radnjah posredujućim člankom izmedju obiju pravaca. Pogodin je dakle zastupao tu misao, da se narod, kano živ organizam imade organički iz svojih sila i prema svojim silam razvijati; tè da se prema tomu imade ruska i slovenska narodna osebina prema samonikloj osebnosti svojoj što samostalnije razvijati. Ali nije bio protivnik stranim pr svjetnim življem, samo ako se ovi u duševni život narodni tako pretoče, da se sa samoraslimi življi naroda posvema sliju. Ova se ravnovies izmedju jednoga i drugoga smjera opazuje u onih historičkih radnjah Pogodinovih, na koje nisu utjecala dnevna pitanja. Ali gdje Pogodin odbija nepravde zapada prama Rusiji i Slovenstvu, tuj se dao zavesti nazorî o razstvaranju evropskoga družtva i svih odnošaja njegovih. „Zapad se preživio — piše Pogodin — ostario, iztrošio i treba mu pomladjenja kano što iztoku trieba budioca. U Evropi ne ima vjere, u obće govoreć. Strauss i nasljednici njegovi dovedoše protestantizam ravnim putem k skrajnoj cieli, k ponoru t. j. nevjerstvu.“ Ali ti uzklici iztisnuti su pod utiskom, što zapad brani Tursivo proti slovenskomu kršćanstvu. Kada bi na francezkoj spomenici s nadpisom: „katolicizam, protestantizam, islamizam“, koja je kovana god. 1854 povodom iztočnoga rata, koju je Pogodin ono pišući takodjer pred očima imao, izražen bio „credo“ zapadne Evrope: tada bi se dà kako njegovu sudu težko moglo išta prigovoriti.

Zasluge Pogodinove priznane su u Rusiji, u Slovenstvu i u nepristranom inostranstvu t. j. u inostranstvu, koje se privikava na misao, da treba i Slovenstvu, kano mladjemu članu čovječanstva, ustupiti primjereno mjesto medju narodi kulturnimi. Počem od carske akademije znanosti u Petrogradu, koja ga je već 1826 god. u svoje kolo pozvala, ne ima u Rusiji ni jednoga učenoga družtva, koje nije

se dičilo, što može Pogodina brojiti medju svoje članove. A koliko je sve koliko družtvo rusko cienilo Pogodina, to je najjasnije zasvjedočilo prigodom pomenute 50-godišnjice, koju sam napomenuo na početku ove besjede. Na svojega vjernoga sina grobu, koj se dne 8/20 prosinca 1875 god. otvorio u Moskvi, zaplakala je sva Rusija, jer je u njem izgubila radnika na polju prosvjete, koj nije uz pol i više vieka ni jednoga časa svojih ruku skrstio. Naša akademija, jedva stupi u život, izabrà Pogodina u glavnoj skupštini od 25. srpnja 1867. god. za svojega počastnga člana, da se tim oduži naprama tolikom zastupniku ideje o prosvjetnoj uzajamnosti slovenskih naroda. A danas šalje mu ona na grob u daleku Moskvu iz ove dvorane kod tihe Save zasluženi lovor-vienac.

Književne obznane.

Prinesci tumačenju nekih latinskih i grčkih napisa u kr. narodnom muzeju zagrebačkom.

priobćio prof. Fr. Maixner.

Izmedju latinskih i grčkih napisa, što jih je jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî u Zagrebu kao priloge knjizi XXXIV, XXXV i XXXVI „Rada“ po svom članu, za domaću našu arheologiju vrlo zaslužnom prof. S. Ljubiću izdala, imade dobrani broj takovih, koji su sada prvi put ugledali bieli sviet. Neke od ovih kušao je g. izdavatelj čitati i protumačiti, kod drugih propustio je to učiniti.

Kako me svaki napredak znanosti u obće, a napose u našoj domovini veseljem napunjuje i uzhićuje, tako sam se i tomu sretnomu podhvatu naše akademije puno veselio i to tim više, što se njime znanosti u nas Hrvatâ do sada slabo obradjivanoj novo polje otvara. Davši se na marljivo proučavanje pojedinih napisa najpače onih, koji do sada nisu po Th. Mommsenu (u Corp. Inscriptionum Latinarum, Tom. III.) odnosno po A. Boeckhu (Corp. Inscript. Graec. Tom. II.) izdani i protumačeni, osobito me zanimahu oni napisi, koje je g. izdavatelj u viernih, po originalih snimljenih kopijah izdao. Tom prigodom došao sam kod čitanja nekih napisa do drugih rezultata nego li g. izdavatelj, a stranom pako pokušao sam i sám neke od onih čitati i tumačiti, koji su u sbirku uvršteni bez navoda lekcije.

Plod tih svojih nauka predajem evo ovimi redci strukovnomu čitateljstvu.

Na strani 45 *„inscriptionum latinarum et graecarum quae Zagrabiae in museo nationali asservantur“* podaje se pod br. 16 napis na opeci u viernoj kopiji. G. S. Ljubić čita ga ovako:

VI Kal junias
candidus (fecit) XX
justinus (fecit) XX
feocio (fecit) XX
in uno die (fecerunt) LX

G. Ljubić uzima dakle znakove, koji dolaze iza imenâ *candidus*, *justinus* i *feocio*, kao kratice rieči *fecit*. Nu tomu po mom čvrstom osvjedočenju nemože biti tako. Već iz toga, što se ti znakovi nalaze prilično razstavljeni od predidućih rieči pa po jednim potezom sasma spojeni sa sliedećimi XX, dalo bi se nagadjati, da ti znakovi spadaju i po svojem znamenovanju ili po svojoj vriednosti onim znakovom, s kojimi su potezima uzko spojeni, dakle *brojevom*. U tom nas mnienju podkriepljuje prvi red sliedećega napisa br. 17, gdje se ista dva nešto malo samo promienjena znaka uz isto ime *candidus* nalaze i napis 20 (st. 48), gdje sva tri imena našega napisa *candidus*, *iustinus* i *feocio* dolaze, pa opet pred XX sa sličnimi znakovi.

Iz sličnosti tih znakova u ovih napisa, koji su i inače i sadržajem svojim malone posve jednaki, dalo bi se s nekom vjerojatnoštju zaključiti, da će im se i brojevi, koji bez sumnje naznačuju svote opekâ, što jih je svaki od njih u stanovito vrieme načinio ili dostavio, prilično sudarati. G. je Ljubić kod 17. i 20 nap. one prije navedene znakove dobro čitao kao CC (=200), vjerojatno je dakle, da i kod 16. napisa oni znakovi grafički vrlo slično izvedeni, to isto naznačuju. Ta vjerojatnost pako — jer iz onoga, što sam do sada naveo, nedaje se nego zaključak vjerojatnosti izvesti — postaje evidentnom sigurnoštju, ako razpitamo 4. red istoga 16. napisa. G. izdavatelj tumačio je i tu znak, što no stoji pred LX, kao kraticu od *fecerunt*. Nu ako bi već prije *dva* znaka imala značiti singular *fecit*, dakle *dvoslovčanu* rieč, jamačno imalo bi se za plural *fecerunt* dakle za *troslovčanu* rieč uzeti ako ne sa *više*, a to barem *isti onaj* znak sa *dva* poteza, koji je prije rabio za *fecit*, ne pako jednostavnija kratica s jednim potezom. Ali osim toga nastala bi velika nedosljednost u pisanju ove zadnje kratice. U 16. na ime napisu bio bi *jedan* potez za taj tobožnji *fecerunt*, u 21. *četiri*, a u nap. 23. *tri*, (ili *dva*, buduć se pravo nerazabire). Istini je dakle veoma spodobno, da onaj pred LX stojeći znak neznači *fecerunt*.

Da je tomu sbilja tako, da se na ime niti oni znakovi, koji stoje iza rieči *candidus*, *justinus* i *feocio*, niti onaj pred LX stojeći ne imaju smatrati kraticami za *fecit* odnosno *fecerunt*, nego *znamen-*

kami za stotice, pokazuje u zadnjem redu posve jasno znak ↀ, koji stoji iza rieči *in uno*. G. Ljubić drži taj znak kraticom od *die*. Ali taj znak neznači i nemože značiti *die*, jerbo se u latinskom *u jedan dan* (ili *u jednom danu)* neveli *in uno die*, nego naprosto *uno die*. Ako je tomu tako, treba da tražimo drugo tumačenje, a to nam se nameće posve jednostavno i neprisiljeno time, da rieči *in uno*, uzmemo kao oznaku ukupne svote ili ukupnoga sbroja, ↀ pako = D kao broj = 500. Poznato je, da su pismena upotrebljavana za označenje brojeva istim likovnim promjenam podvržena, kojim su podvržena i kod svoje porabe kao slovâ. Što se napose likovnih promiena pismena D tiče, sr. *W. Wattenbach*, Anleitung zur lat. Palaeographie, Leipzig 1872, p. 41 lith.

Da rieči *in uno* nisu ništa drugoga nego izraz za ukupnu svotu, a onaj znak za riečju *uno* broj D = 500, o tom se možemo lasno osvjedočiti iz takovih napisa, gdje se manja svota od 500 navadja, *a toga znaka nije* (ↀ), premda sprieda stoji *in uno* n. pr. str. 45 nap. 17 v. 4, i str. 49 napis. 21 v. 4., što bi jamačno bilo, da taj znak (ↀ) znači *die*.

Ako pako znak ↀ znači D = 500, to i nap. 16 v. 5 znak za njim stojeći nemože značiti *fecerunt*, nego broj i to C (100), prama tomu naravno i u prediućih redovih dvostruki taj znak CC = 200. Ja dakle čitam cieli taj napis ovako:

VI Kal. junias
candidus CCXX
justinus CCXX
feocio CCXX
in uno DCLX.

Isto po mojem mnienju krivo shvaćanje tih prije navedenih znakova nalazi se str. 49 kod nap. 21. I tu neznače u 2. i 3. redu one okomite gore vodoravnim potezom spojene crte *fecit*, niti u zadnjem redu *fecerunt*, nego *stotice*. Doduše u 2. i 3. redu nemože se jasno razabrati, koliko stotica na svaki red dolazi, buduć je napis po opazci izdavateljevoj u sredini oštećen, nego u zadnjem redu, u kojem se ukupna svota navadja, daje se to posve lahko: taj broj na ime iznaša CCCCXXXX.

To isto valja takodjer o napisu 23. str. 50. Ovdje je još jasnije izraženo upravo velikim praznim prostorom izmedju rieči *Severus*, *Fortis*, *candidus* i *Feocio* (koji je prostor n. pr. iza imena *Fortis* tako velik kao prostor, što ga ciela rieč *Fortis* sama zauzima)

s jedne, a onih sa sliedećimi deseticami (XX) sasvim uzko spojenih znakova s druge strane, da se ti znakovi ni po svom znamenovanju nesmiju razstaviti od desetica, s kojimi su grafički tako uzko spojeni.

Valja mi samo nekoliko rieči spomenuti o trećem redu. Ovdje na ime ne leže ona dva poteza okomito i usporedno kao u prijašnjih, nego u drugoj spodobi kano da je *jedan* znak. Ja bih i taj znak držao postalim iz dvaju prije već češće spomenutih znakova te čitao = CC. Na to me barem dovadja ukupna svota, koja iza ↀ (što no i tu neznači *die*, nego je D = 500), ima prilično izrazita *tri* zavinuta poteza, od kojih je zadnji vodoravnom crtom spojen sa sliedećim L (= 50).

Ja bih dakle taj napis čitao ovako:

Kal. iuli(a)s
Severus CCXX
Fortis CCXX
Candidus CCXX (ili CXX?)
Feocio CCXX
in uno DCCCLXXX (ili *DCCLXXX?*)

Zanimiv je u tom pogledu onaj takodjer u Sisku našasti napis, što ga g. izdavatelj str. 47. u opazci navadja. To je na ime napis o kojem *Otto Hirschfeld* u svojoj „Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptiorum Latinarum vol. III aus Dacien und Moesien“ snimak donaša u Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Philos. histor. Classe LXXVII Bnd., II. Heft od g. 1874. p. 409. Hirschfeld ga čita ovako:

pri (die) non(a)s Jul(i)a(s)
Severus
et Fortis
et Candidus
. . XX

Zanimiv je taj napis s toga, što se kod pojedinih osobnih imena nenavadjaju brojevi, kako to na naših napisih biva, nego istom pod zadnjim imenom *Candidus*. Taj broj, sluteć po mjestu, što ga pod imeni zauzima, i na dalje po tom, što su ta osobna imena spojnim veznikom *et* spojena, ima izraziti bez dvojbe *ukupnu svotu* onih opeka, što su svi skupa u stanovito vrieme dostavili ili načinili, kao što se takove ukupne svote, kako vidismo, i na naših opekah nalaze. Nu očevidno je, da je svota, izražena sa XX, prenizka, ako uzmemo u obzir, da se n. pr. na našem 20. napisu (str. 48) sa-

momu *candidu CCXIX*, a na 17. (st. 45) bez ikakove sumnje, a po mojoj interpretaciji takodjer i na 16. (str. 45) i 23. (str. 50) CCXX pripisuje. Hirschfeld onih znakova, koji stoje pred XX i koji su bez sumnje posve identični sa našimi u nap. 16. red. 5. (str. 45) u transkripciji nije čitao nego ih je označio dvima piknjama; nu str. 410 op. cit. izjavljuje svoje mnienje glede njih ovako: „Wahrscheinlich ist das Zeichen in v. 5 ein *Handwerkszeichen* XX bedeutet wohl die Zahl der abgelieferten Tausende von Ziegeln.“ Sravnjivanjem ove Hirschfeldove opeke, o kojoj i g. Ljubić str. 47 donosi snimak, s našimi skoro identičnimi, biva jasno, da je Hirschfeldovo nagadjanje nemoguće. Prenašajuć moju interpretaciju, koju sam diljem ove razpravice razlagao, na ovaj napis, sve je u najboljem skladu te se daju ona dva znaka — jer nije *jedan*, kako Hirschfeld veli — sasvim liepo tumačiti kao DC. Ukupna svota iznosi prama tomu DCXX. Ova svota stoji posve u razmierju prama svotam na naših napisih, n. pr. nap. 17: *candidus* + *justinus* = 383, ili 16. *candidus* + *justinus* + *feocio* = 660; ili 21 *severus* + *severinus* = 440.

Napokon opažam jošte, da g. izdavatelj navodeć Hirschfeldov napis ona dva znaka pred XX u zadnjem redu, koje ja, kako sam razlagao, držim za DC, u opazci pod potezom tumači kao ft = *fecerunt*; on dakle ovdje, sa sobom u protuslovju, uzima drugi znak (τ) za *t*, dočim je u zadnjem redu 16. napisa isti taj, minucioznom jednakošću izvedeni znak smatrao kraticom od *fecerunt*.

Str. 46 napis 18:

III Kal. augustas
severus et candidus
julios navali CCCLXXX
datemas? et eulyme
nus iatalto navali
CCCLXXX

Sva je prilika, da u trećem redu ime *datemas* nije pravo, i dobro je učinio g. izdazatelj, da je uzanj metnuo znak pitanja, samo ga je trebalo metnuti pod zaporku. Budući pisme *d* na ovom napisu u rieči *candidus* dva puta dolazi pa svaki put posve točno pod istim oblikom, a ono tobožnje *datemas* takovim ili samo sličnim znakom nepočima, to je veoma vjerojatno, da ta rieč u obće ni nepočima sa *d*. Ja bih mislio, da su prva dva poteza pred *t* slučajno nešto razstavljena te da sačinjavaju *jedno* slovo *a*. Nu i ime *atemas* ne-

dolazi niti kod pisaca niti na napisih. Moguće je, da je slovo *r* ili slučajno izostavljeno ili uslied jezičnih zakona izpalo, kako i inače češće izpada (sr. Corssen, Aussprache, Vocalismus etc. I. p. 243 sl.); ime na ime *Artema* dolazi na napisih. Sr. *G. Wilmanns, Exempla Inscriptionum Latinarum in usum praecipue academicum*, nap. 199, 378, 379 i 2657. Wilmanns ad inscrip. 378, p. 128 tom. I. opaža u opazci „*Artema* est *Artemidorus*".

Da na našem napisu ime svršuje na — s, a na napisih kod *Wilmannsa* navedenih toga nastavka nominativa neima, to identičnosti obiju rieči ni najmanje nesmeta, jer ima u latinskom jeziku od starijih pisaca počam sve do pisaca kasnije dobe na stotine primiera takovih. Sr. Quint. inst. orat. I, 5.61 „apud Caelium legimus *Pelia* Cincinnatus, et apud Messallam Bene fecit *Euthia*, et apud Ciceronem *Hermagora;* ne miremur, quod ab antiquorum plerisque *Aenea* et *Anchisa* sit dictus". Po gram. Charisiu I, 15. p. 50 i I. 17, p. 97 ima Varro nom. *Aenea*. Primjere sr. u *Fr. Neue*, Formenlehre der lat. Sprache I. dio p. 36—39; J. Grimm, „von Vertretung männnlicher durch weibliche Namensformen" u Abhandlungen der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1858. Poznato je, da *s* na kraju rieči i inače veoma često odpada. Sr. *Corssen*, Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Spr. I. p. 286 sl. 2 izd.

Konac četvrtoga *(elyme)* i početak petoga reda *(nus)* sačinjavaju naravno jednu rieč = *elymenus*.

Rieč u petom redu *iatalto* težko da je prava, jer u obće nije rieč. Možda se ima čitati *in alto* (ili skraćeno za *in altero?*), jer slovo iza početnoga *i* jamačno je *n* (sr. isto slovo u rieči *navali* u 3. i 5. redu i u rieči *elymenus* u 5. redu), ne *at*.

Napis 21. str. 49:

V kal(endas) aug(usti)[1]
Suvurus (loco Severus) fecit? . . X
Sefirinius? fecit?
In una fecerunt XXXX

Što mislim o riečih *fecit* i *fecerunt* i o brojevih, nastojao sam prije obrazlagati.

U drugom redu ime *Suvurus* očevidno je krivo, jer takova imena neima, pa ni nestoji „mjesto *Severus*", nego se ima upravo bez ikakove dvojbe čitati *Severus*. One dvie okomite crte II naime, što

[1] recte *aug(ustas)*.

stoje iza *S* i *v*, dolaze i inače veoma često u napisih od najstarijih vremena počam sve do kasnije dobe za pisme E. U „Priscae Latinitatis monumenta epigraphica, ed. Fr. Ritschelius, Berol. 1862", ima skoro na svakoj strani primiera za stariju latinštinu. Da i u potonje vrieme na voščanih tablicah dolazi, spominje *W. Wattenbach* op. cit. p. 4. lith. Sr. i *Corssen* op. cit. I. p. 5.

Pa da se i neosvrnemo na sve to, to nas može u našoj sbirci napisâ odmah sliedeći br. 22 na to dovesti. Ovdje su na ime sva slova od A počam sve do K redom zabilježena, te *E* dolazi pod oblikom dvaju vertikalnih poteza II. Sr. str. 16 nap. 25 r. 1 AVRIIIIAE. I u trećem redu ime *Sefirinius* nije pravo. Ja držim, da se ima čitati *Severinus*; na tu me misao dovadja IR, koje smatram spojitbom od E (II) i R (= *er*), ne pako kao I + R (= *ir*); iz prediućega pako može se prilično razabirati slovo *V*.

Str. 59, br. 2 nepruža nikakovih težkoća, ima se čitati:

Aurelius Heraclides
Et Agathopus fra-
tres v(otum) s(olvunt) l(ibentes) m(erito)

Ime *Agathopus* dolazi i inače na napisih često. Sr. *Wilmanns* op. cit. nap. 39, 265, 277, 386, 2303, *Agatopus* nap. 99.

Što se tiče grčkih napisa, to ovimi redci predlažem lekciju od nekih, o kojih se niti u Boeckhovu niti u Ljubićevu izdanju nenalazi tumačenje.

Str. 77 br. 3. Svršetak trećega reda je oštećen, nu po opazci Ljubićevoj opažaju se jasni tragovi pismenu E iza rieči ΔEKATHN. Nu šta s tim pismenom početi? Držim, da je iza pismena E stojalo još jedno slovo. U tom me mnienju podkriepljuje prazni prostor iza E u istom redu; taj bi prostor u razmierju prama prediućemu i sliedećemu redu moglo zapremiti samo jedno slovo. To bi slovo moglo biti ili Π ili Σ, te bi skupa s E naravno spadalo sliedećoj rieči. Napis dakle čitao bi se ovako:

Κλευνίκη
Ἑρμ.αγόρου
δεκάτην ἐ(ς ili π)-
ἀνέθηκε Ἀφροδ(ίτῃ).

Str. 79 nap. 9 donaša napis, što ga je Mommsen Corp. Inscript. Lat. tom. III. n. 2227 izdao. Brat Aurelius Zoilus postavlja bratu *Epipodiu* na uspomenu nadgrobni spomenik. Ime Ἐπιπόδιος, neobično je doduše, nu potvrdjeno ženskim istomu odgovarajućim imenom

Epipodia u Mommsena op. cit. III n. 870, na kojem se napisu uz cieli red drugih ženskih imena navadja i *Epipodia mater*. Sr. *Wilmanns*, op. cit. inscript. 2248.

Ako se u 4. redu na kraju sigma (ς) sbilja razabire — Mommsen ga u ostalom nebilježi —, to bi jedino moglo biti kraticom za (τῆ)ς spadajuće sliedećoj rieči MNHMNHC. Napokon ova rieč μνήμνη je pogriešna, budući bi imala glasiti μνήμη. Po tom bila bi lekcija cieloga napisa:

Αὐρή-
λιος Ζώϊλ-
ος Ἐπιποδί-
ῳ ἀδελφῷ (τῆ)ς
μνήμνη-
ς χάριν
D(onat) M(onumentum)

Napis 1. str. 81 prvi put je sada izdan. Taj napis na mjedenoj ploči sadržava zavjet (εὐχή = votum). Pismena su tako razgovjetna, da se bez ikakove težkoće čitati može; glasi pako ovako:

Γαειανὸς
Διογένου
ὑπὲρ εὐχῆς
ἀνέθετο

Ime *Gaianus* (Γαειανός) dolazi na napisih najpače moesijskih češće. Cf. Mommsen op. cit. III. n. 1341, i Wilmanns op. cit. n. 2698.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Skupna sjednica od 21. srpnja 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi S. Ljubić, J. Torbar, M. Mesić, dr. J. Hanel, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik javlja prežalostnu viest, da je akademija smrću izgubila dopis. člana dra. Janka Šafařika, koj je u Biogradu 20. o. m. preminuo. Zaključeno bi da akademija dojavi svoju duboku žalost hitrojavom pokojnikovoj obitelji i da se pravi član dr. Gj. Daničić zamoli, da bi akademiju kod sprovoda zastupao.

2.

Prihvaćen bi predlog odbora za izdavanje historičkih i juridičkih spomenika, da se a) štampa pravoga člana i predsjednika dra. Fr. Račkoga *zbornik historičkih spomenika* prije sdruženja Hrvatske s Ugarskom u 600 eksemplara. Zatim b) da se štampa pravoga člana dra. J. Hanela *statut Korčulanski* u 500 eksemplara. c) Pošto dopis. član J. Tkalčić putuje u Varaždin da pretraži tamošnji kaptolski arkiv i da prepiše listine za diplomatar, kojega akademija pripravlja, prihvaća se predlog, da se dopis. članu J. Tkalčiću u to ime podieli podpora izmedju 30 do 50 for.

3.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa u „Radu“ razprava dopis. člana I. Tkalčića *buna za desetinu u biskupiji zagrebačkoj u XIV. stoljeću.*

4.

C. kr. austrijsko ministarstvo za bogoštovje i nastavu u Beču zahvaljuje akademiji, što je poslala svoje knjige sveučilištu u Crnovicah.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda od 14. listopada 1876.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: M. Mesić, Armin Pavić, dr. L. Geitler i dopis. član I. Tkalčić; ostalih razreda: dr. J. Šlosser, Lj. Vukotinović, dr. Hanel, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predstojnik javlja prežalostnu viest, da je akademija izgubila smrću dopisujućega člana Augusta Bielovskoga, historiografa u Lavovu, koj je 11. o m. preminuo. Akademija će se pobrinuti, da proslavi spomen pokojnika u svoje vrieme nekrologom.

2.

Pravi član M. Mesić čita razpravu *„Dimitar Zvonimir kralj hrvatski“*; odlučeno da se štampa u „Radu“.

3.

Pravi član dr. V. Jagić šalje razpravu *„o narodnih pjesmah“*; odlučeno da se štampa u 37 knjigi „Rada“.

Sjednica razreda matematičko-prirodoslovnoga od 18. listopada 1876.

Predstojnik: dr. J. Šlosser; članovi razreda: dr. B. Šulek, dr. Gj. Pilar i J. Torbar.

1.

Razred predlaže da se litografiraju tablice za fosilnu floru dra. Pilara brojem do 15, naklade 500 komada.

2.

Razred predlaže, da se razprava dopis. člana dra. S. Šubića *Über neue Methoden zur Bestimmung der Luftfeuchtigkeit“* i *o matematičnih pripomočkih fizikalnoga opazovanja*, štampaju u „Radu“ na hrvatskom jeziku.

3.

Razred predlaže da se razprava pravoga člana Lj. Vukotinovića *„nove biline* i razjasnjenja o njekojih dvojbenih štampa u „Radu“.

Skupna sjednica od 20. listopada 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Šlosser, dr. P. Muhić, M. Mesić, J. Torbar, J. Jurković, Lj. Vukotinović, dr. J. Hanel, Armin Pavić, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik javlja prežalostnu viest, da je akademija smrću izgubila dopisujućega člana Augusta Bielovskoga, historiografa u Lavovu, koj je 14. listopada preminuo.

2.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa u „Radu“ razprava pravoga člana M. Mesića *„Dimitar Zvonimir kralj hrvatski“*, i odluka istoga razreda, da se štampa u dojdućoj (37) knjigi „Rada“ razprava pravoga člana dra. V. Jagića *„o narodnih pjesmah“*.

3.

Prihvaćena bi odluka matematično-prirodoslovnoga razreda, da se štampa u „Radu“ razprava pravoga člana Lj. Vukotinovića *„Addenda k flori hrvatskoj“*; odluka istoga razreda, da se u hrvatskom prievodu štampaju u „Radu“ razprave dopis. člana S. Šubića: *Ueber neue Methoden zur Bestimmung der Feuchtigkeit der Luft* i razprava *„o matematičnih pripomočkih fizikalnoga opazovanja“*; odluka istoga razreda da se štampa kao posebno djelo pravoga člana dra. Gj. Pilara *fosilna flora susedska.*

4.

Prihvaćen bi predlog, da se svečana sjednica ove godine drži 25. studenoga u 5 sati na večer.

5.

Uzimlje se na znanje predstavka predsjedničtva upravljena na visoki sabor glede pripomoći za gradnju galerije.

6.

Pošto se gradja za akademički riečnik devet godina crpa te se veliko obilje gradje sakupilo i u alfabetički red poredalo, mislilo je predsjedničtvo da bi se već na redakciju pristupiti moglo, te je pravoga člana dra. Gj. Daničića, koj sakupljanje gradje sveudilj rukovodi, nagovaralo, nebi li htjeo poprimiti redakciju ovoga rječnika. Budući da je Daničić u posljednjem pismu na predsjednika po gotovu obećao, odazvati se želji akademije, bi na predlog predsjednika odlučeno, da se pravi član dr. Gj. Daničić na ime aka-

demije zamoli, bi li pripravnim bio preuzeti redakciju toga rječnika i pod kojimi uvjeti.

Javna sjednica od 28. listopada 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: S. Ljubić, M. Mesić. J. Jurković, Sp. Brusina, A. Pavić, dr. Gj. Pilar, dopis. član I. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član dr. Jaromir Hanel čita *nekrolog počastnoga člana dra. Fr. Palackoga*, o kojem bi odlučeno da se štampa u dojdućoj knjigi „Rada".

Sjednica filologičko-historičkoga razreda i odbora za izdavanje historičko-juridičkih spomenika od 3. studenoga 1876.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: S. Ljubić, A. Pavić, dr. J. Hanel, dopis. član I. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Filologičko-historički razred zaključuje, da se štampa kao posebno djelo pravoga člana dra. Gj. Daničića *etimologički riečnik hrvatskoga ili srbskoga jezika.*

2.

Historički odbor odluči, da se stave u proračun za g. 1876/7. djela: *II. svezak relacija mletačkih, II. knjiga statutâ* (statut spljetski) *i VII. knjiga Ljubićevih listina.*

3.

Odlučeno bi, da se štampa u „Radu" razprava L. Zore *„o kompoziciji Gundulićeva Osmana".*

Sjednica matematično-prirodoslovnoga razreda od 5. studenoga 1876.

Predstojnik: dr. J. Schlosser; članovi razreda: Lj. Vukotinović, J. Torbar, dr. Gj. Pilar, Sp. Brusina i dr. B. Šulek.

Na pitanje akademijskoga predsjedničtva imade li razred koje poveće djelo, koje bi razred g. 1876/7. tiskati želio, predlaže razred, da se uz prihvaćeno već Pilarovo djelo *fosilna flora* buduće godine tiskaju od dra. J. Schlossera jedan svežčić od prilike 12—15 tabaka *„Kornjaši,* zatim od dra. B. Šuleka *„jugoslovinski imenik bilja"* po prilici 20 tabaka.

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od bav. akademije znanosti u Monakovu: Kaiser Otto der Grosse. Begonnen von Rudolph Köpke, vollendet von Ernst Dümmler. Leipzig 1876. — Nanak der Stifter der Sikh-Religion. Festrede zur Vorfeier des Allerhöchsten Geburts- und Namensfestes S M. Ludwig II. Königs von Bayern, gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. b. Akademie der Wissenschaften zu München am 25. Juli 1876. Von Dr. Ernst Trumpp. München 1876. — Ueber den Inhalt der allgemeinen Bildung in der Zeit der Scholastik. Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. b. Akademie der Wissenschaften zu München zur Feier ihres einhundert und siebenzehnten Stiftungsfestes am 28. März 1876. Von Dr. Freiherrn R. v. Lillencron. München 1876.

Od krakovske akademije: Rocznik zarządu akademii umiejętności w Krakowie 1876. — Sprawozdanie komissyi fizyjograficznéj obejmujące pogląd na czynności dokonane w ciągu roku 1874, oraz materyały do fizyjografii Galicyi (Z 4 tablicami litografowanémi). Tom. IX. W Krakowie 1875. — Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mówa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Przedstawił Oskar Kolberg. Seria IX. Z dwiema rycinami, wedle rysunku B. Hoffa. W. Ks. Poznanskie. Część pierwza. Krakow 1875. — Scriptores rerum polonicarum. Tomus III. Continet Stephani Francisci Medeksza commentarium rerum ab anno 1654. ad annum 1668 in Lithuania gestarum. Cracoviae 1875. — Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału matematyczno-przyrodniczego akademii umiejętności. Tom. II. Filologicznego tom. III. Historyczno-filologicznego tom. IV. W. Krakowie 1875. — Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Tomus III. continet: Codicem diplomaticum Poloniae Minoris 1178—1386. Cracoviae 1876. — Starodawne prawa polskiego pomniki. Tom. IV. Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manuscriptis typis mandata additis statutis Vielunii et Calissii a. 1420 conditis (et ex rarissimis editionibus etiam authenticis nunc iterum edltis). Editionem curavit Prof Dr. Udalricus Heyzmann. Cracoviae 1875. Pamiętnik akademii umiejętności w Krakowie, wydział matematyczno-przyrodniczy. Tom II. W Krakowie 1876.

Od zoologijsko-botaničkoga družtva u Beču: Verhandlungen. Jahrgang 1875. Bd. XXV. Wien 1876.

Od c. kr. geografskoga družtva i orijentalnoga muzeja u Beču: Bericht über die internationale Conferenz zur Berathung der Mittel für die Erforschung und Erschliessung von Central-Afrika, einberufen von Sr. Majestät dem König der Belgier und abgehalten vom 12. bis 14. September 1876 im königlichen Palais zu Brüssel. Wien 1876.

Od zaklade Ossolińskich u Lavovu: Codex diplomaticus Monasterii Tynecensis. Wydawali Dr. Wojciech Ketrzyński i Dr. Stanisław Smolka. Cześć I. II. We Lwowie 1875.

ak jesenskih
a u Zagrebu
871—1875.

Rieka 1872—1873.

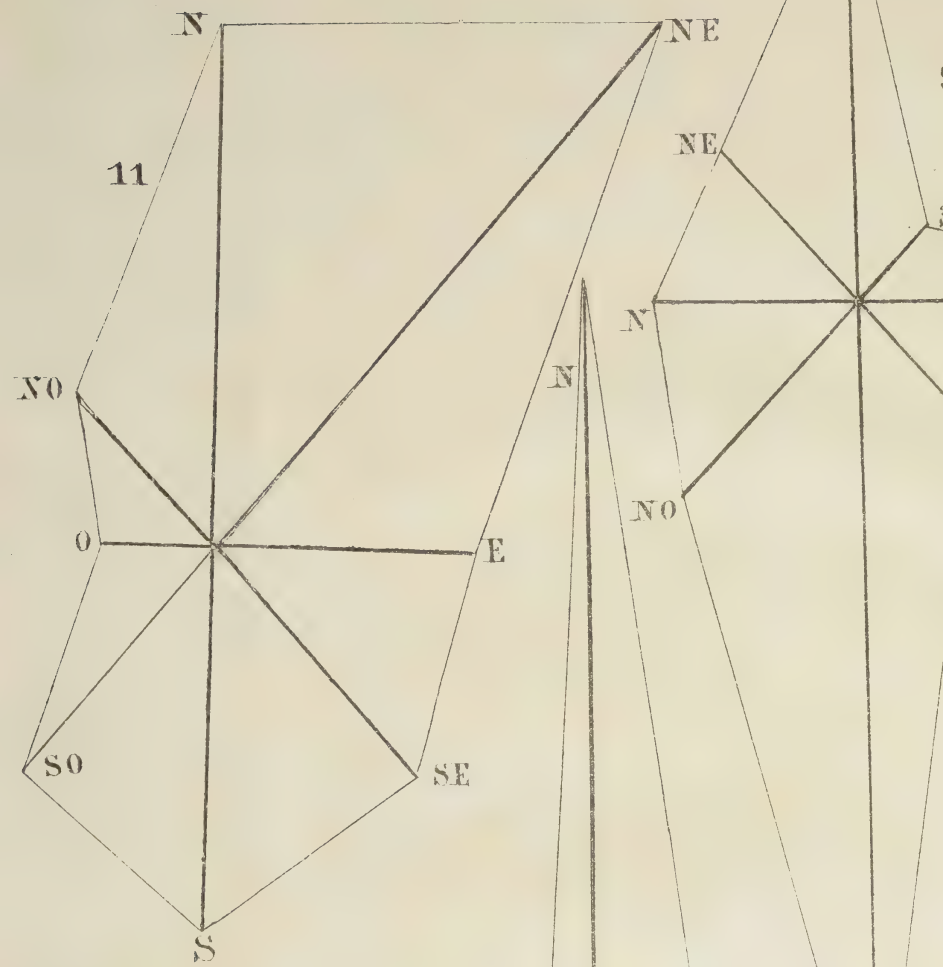

St. Gradiška 1872—1873.

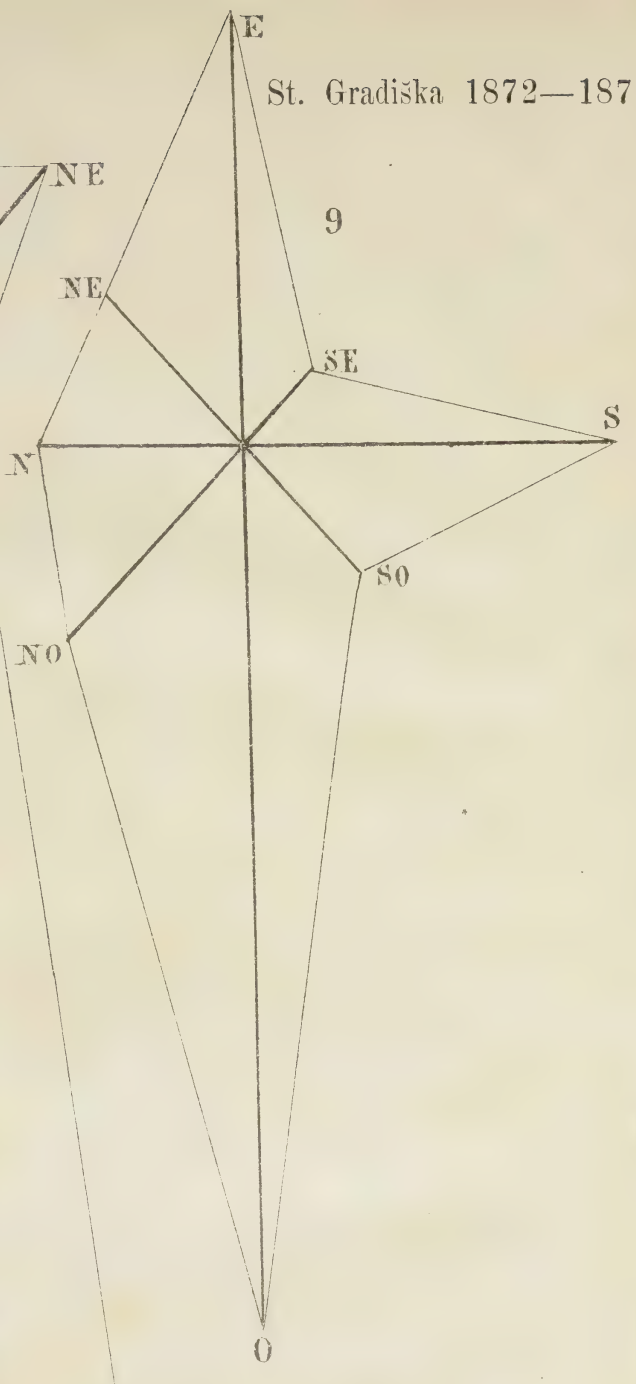

Senj 1872—1873.

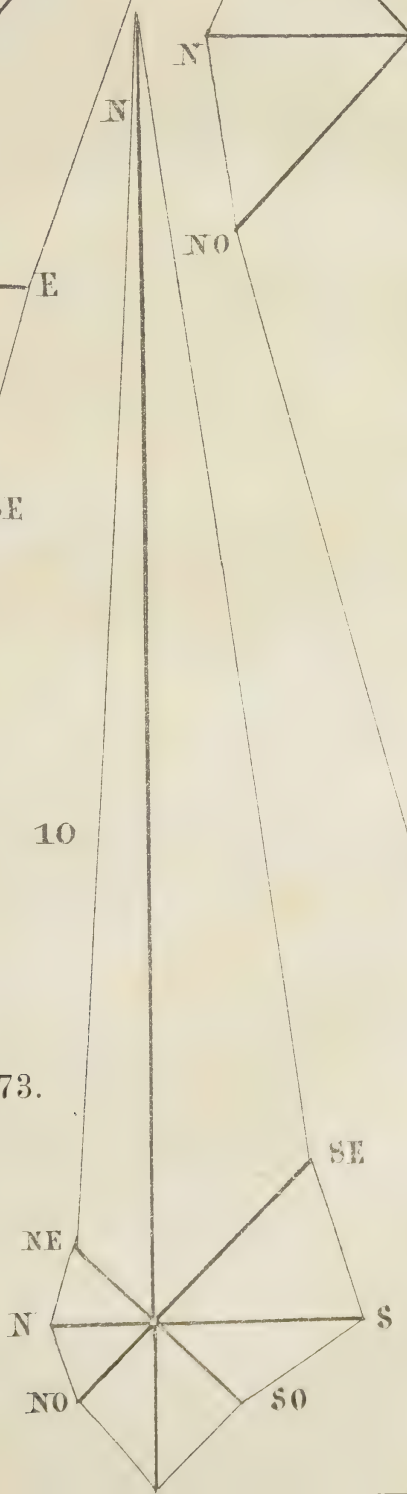

Posredak proljetnih vjetrova u Zagrebu god. 1871—1875.

Posredak ljetnih vjetrova u Zagrebu god. 1871—1875.

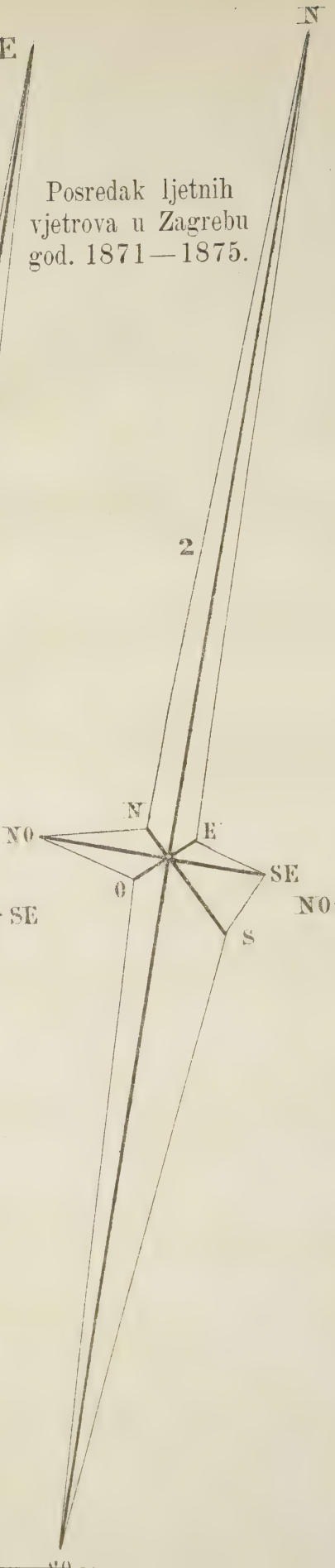

Posredak jesenskih vjetrova u Zagrebu god. 1871—1875.

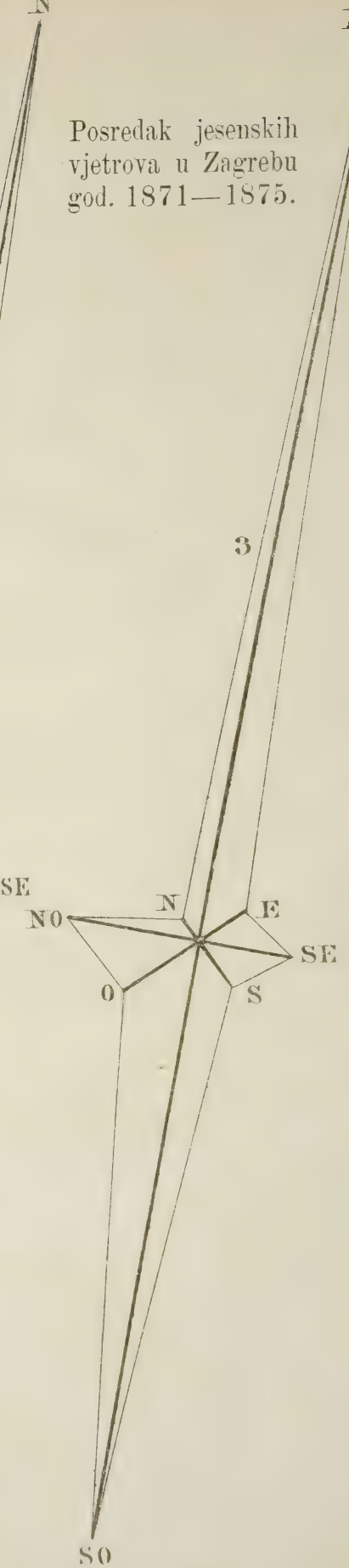

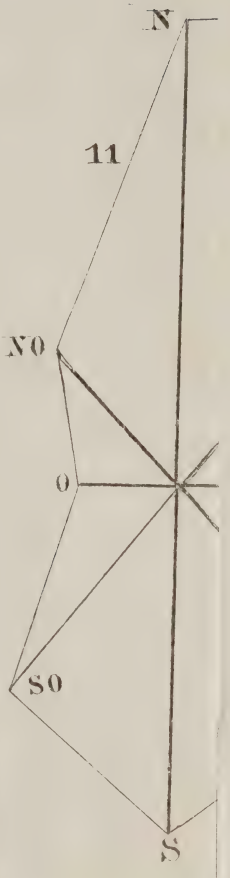

Ser

Posredak zimskih vjetrova u Zagrebu god. 1871—1875.

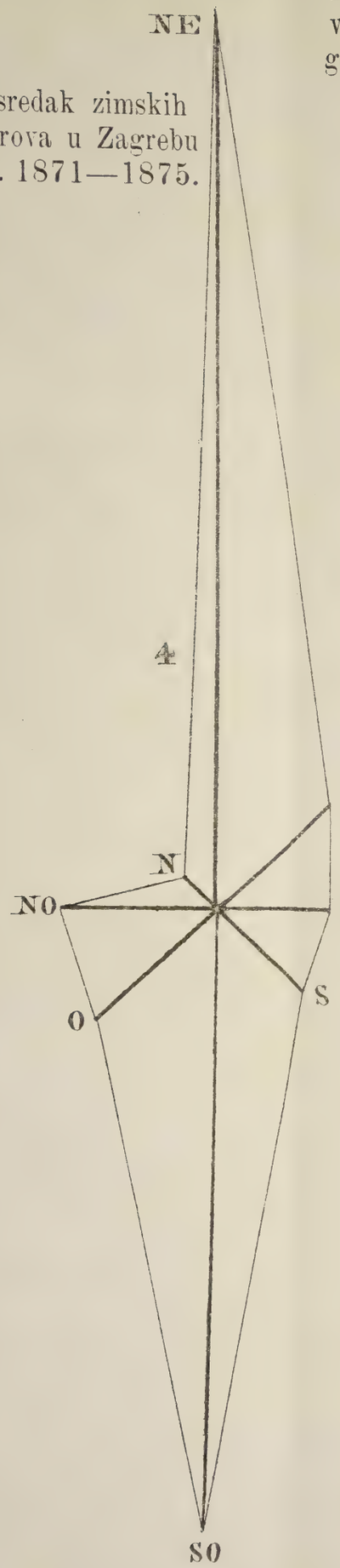

Posredak godišnjih vjetrova u Zagrebu god. 1871—1875.

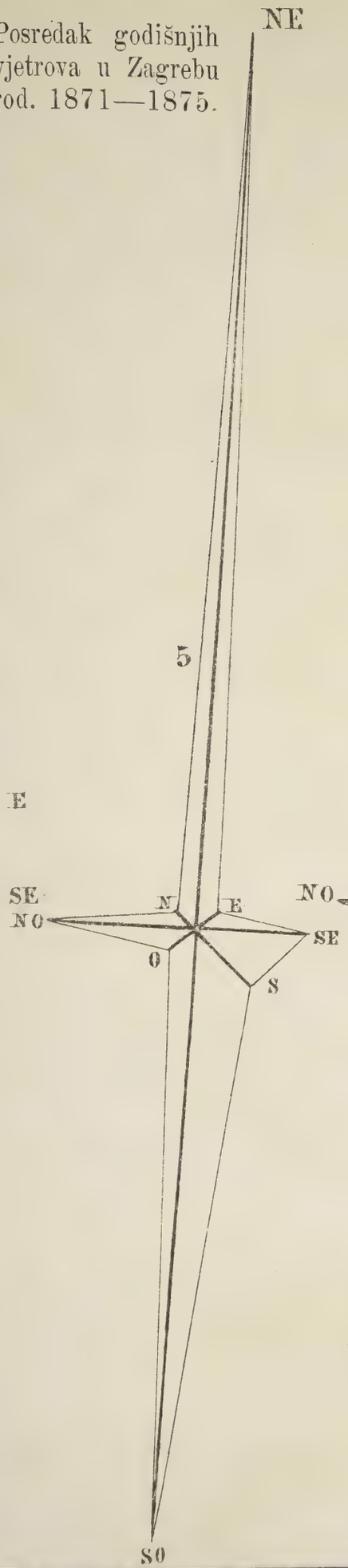

Zagreb 1872—1873.

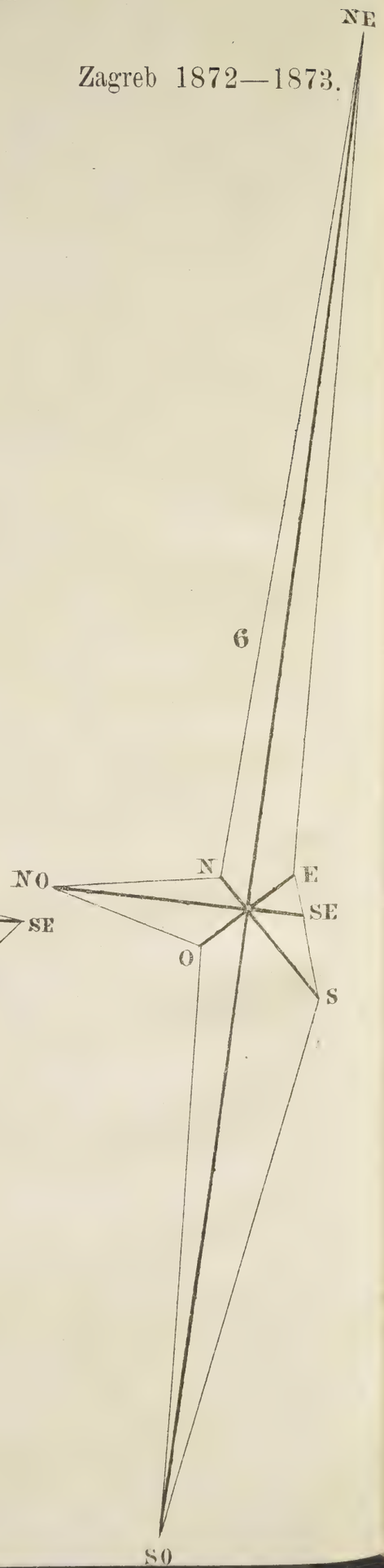

Rakovac 1872—1873.

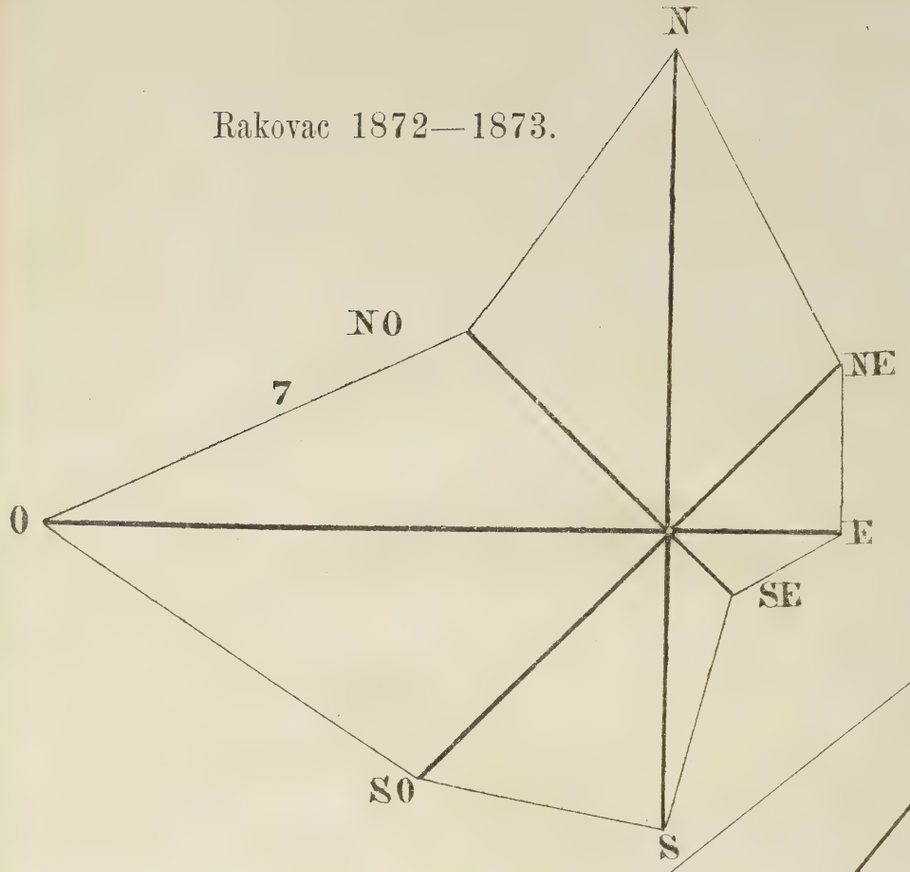

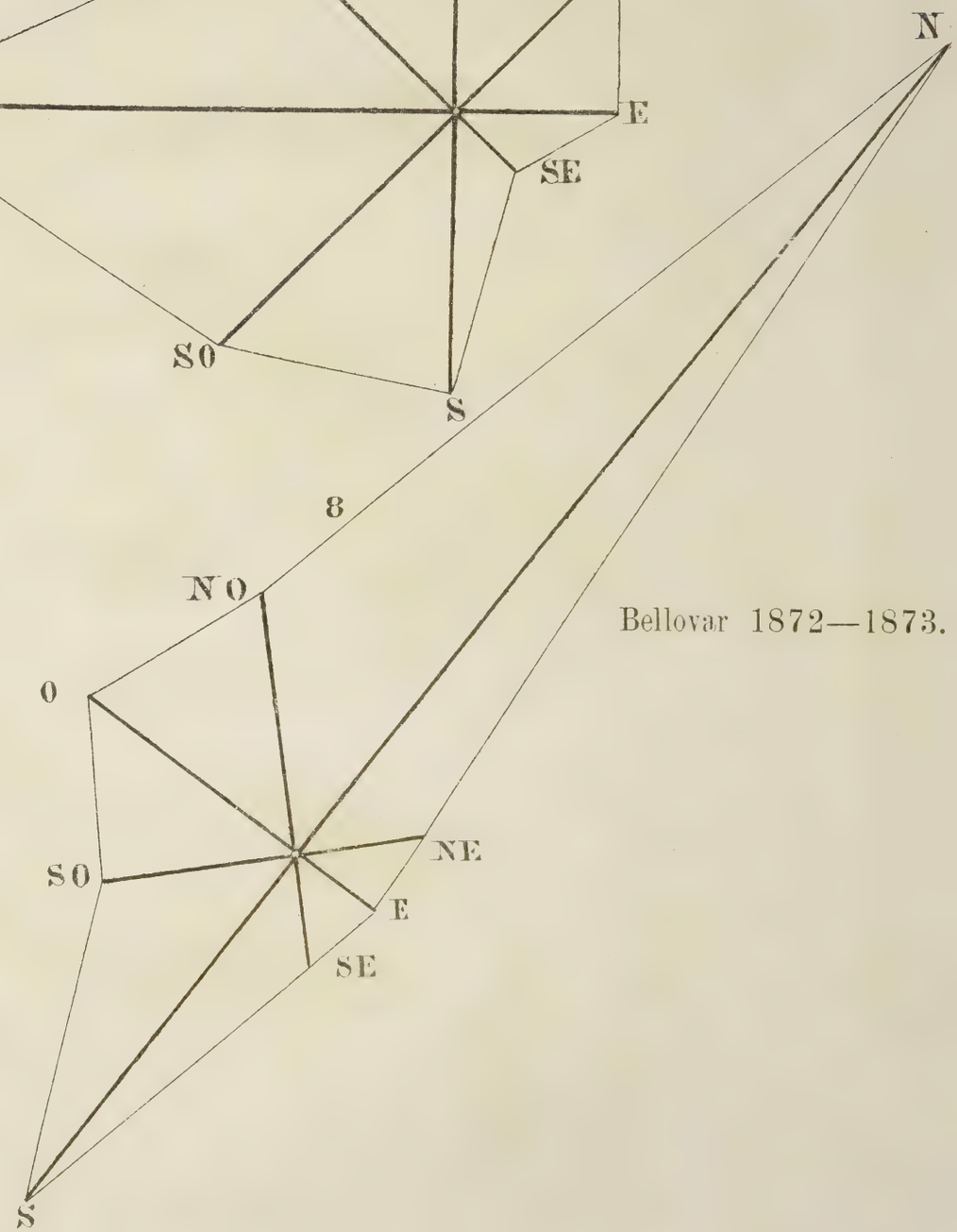

Bellovar 1872—1873.

THE LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

Hvataljke njekih vrsti tanbure.

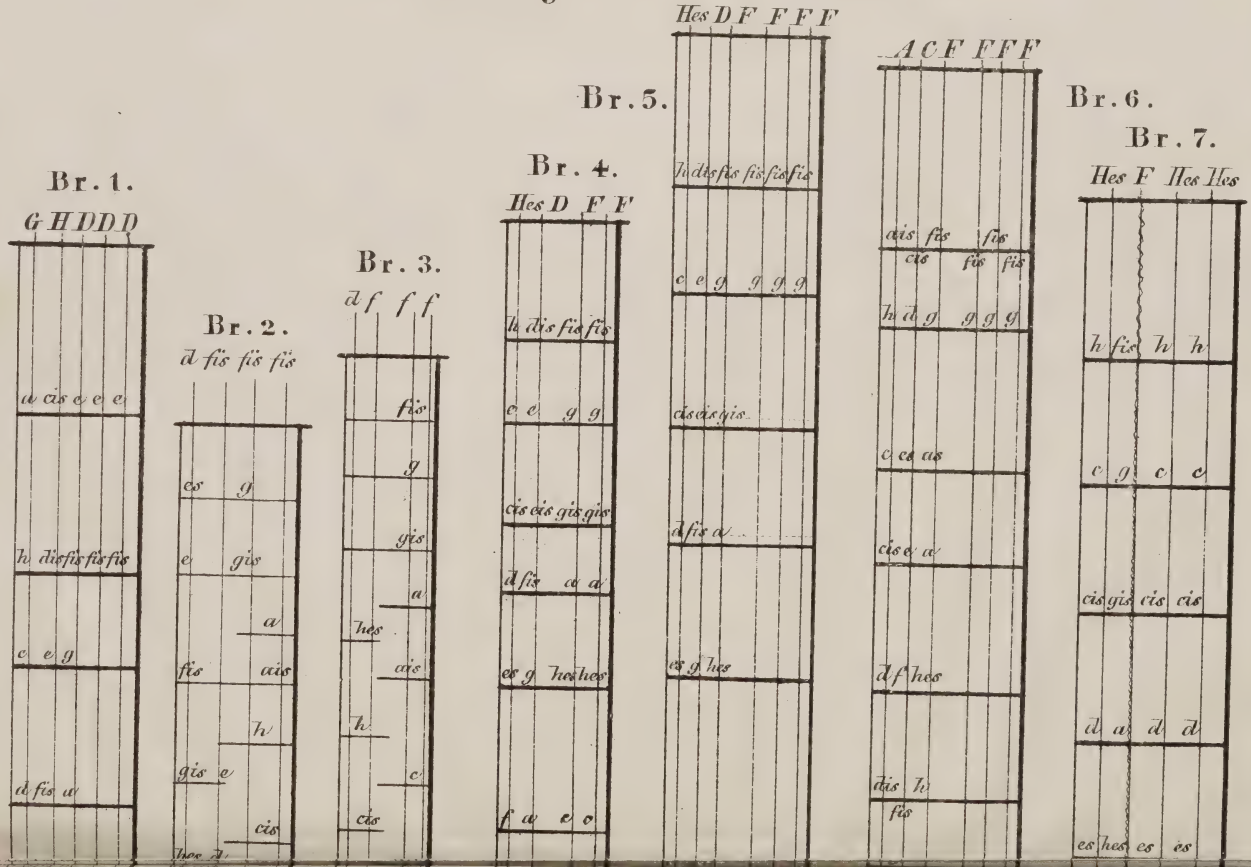

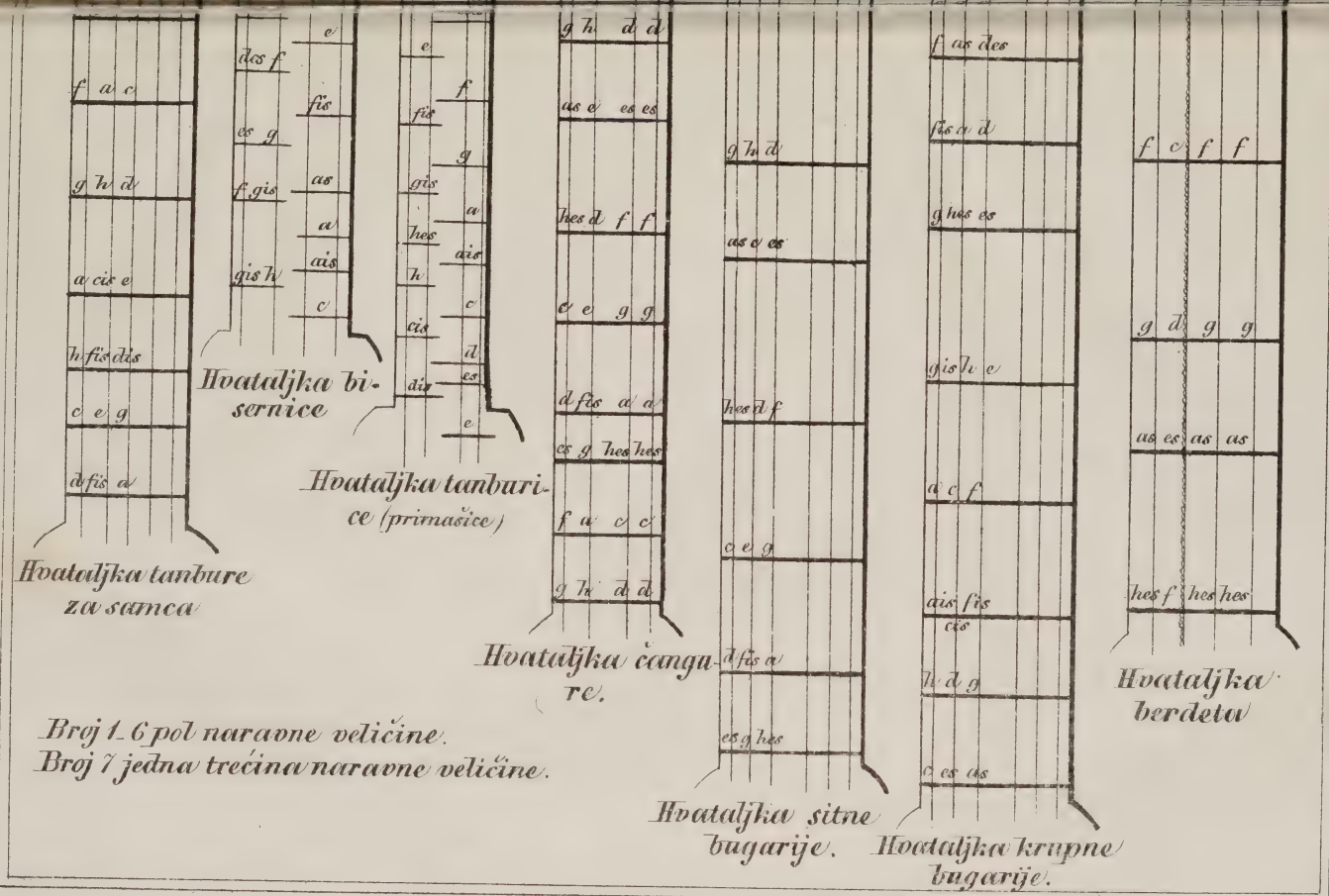

Broj 1–6 pol naravne veličine.
Broj 7 jedna trećina naravne veličine.

Albrecht u Zagrebu.

THE LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXIX.

U ZAGREBU 1877.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Dionička tiskara u Zagrebu.

Sadržaj.

Strana

Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah, a napose Hrvatah. Od dra. B. Šuleka 1

Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske. Od Fr. Š. Kuhača (Konac.) . . 65

Dimitar Zvonimir, kralj hrvatski. Od prof Matije Mesića 115

Tragovi oledbe na podnožju zagrebačke gore. Od dra. Gj. Pilara . . . 142

O kompoziciji Gundulićeva Osmana. Od Luke Zore 151

Nove biline i razjasnjenja o njekojih dvojbenih. Addenda ad floram croaticam. Od Lj. Vukotinovića 193

Književne obznane: „Jozipa Ribolija Starinske uredbe i običaji naroda rimskoga.“ Od prof. Fr. Maixnera 217

Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti . . . 249

Darovane knjige 252

Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah a napose Hrvatah.

NAPISAO PRAVI ČLAN DR. BOGOSLAV ŠULEK.

(Citano u svečanoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 25. studenoga 1876.)

Veliki sada živući narodi mora da od davna živu, da imaju dugačku prošlost; jer narodi u obće nepostaju naprečac, neniču iz zemlje kao gljive preko noći, nego se polagano razvijaju i rastu.

Medju najveće narode Evrope, dapače ciele zemlje, spada slavenski narod: od njegova postanka do danas mora dakle da je takodjer puno vremena proteklo. Jer ako su Magjari iza tisućljetnoga bitisanja sve jošte ponajmanji evropski narod: koliko je trebalo tisućah godinah, dok se je zametnulo, razplodilo i razplemenilo ono 80 miliunah slavenskoga naroda?[1]

Prema ovoj dugovječnoj prošlosti slavenskoga naroda trebalo bi da mu je i povjest starodavna, obilata; a ona je prema tolikomu vjekovanju i prema tolikomu množtvu puka vrlo siromašna, mršava i donjekle mlada.

Najdublje je prodro u pravu slavensku prošlost neumrli Šafařik. Po njegovu dokazivanju prvi spominje narod slavenski, i to pod imenom Venedah, pa samo u malo riečih, grčki pisac Herodot, koji je živio jedno 500 godinah prije Isukrsta. Iza njega prošlo je bilo opet malo ne 1000 godinah, dok su grčki pisci Procopius, car Mauricius i Leo nješto više o Slavenih napisali.[2]

---

[1] Nejeden sice národ v obědu tisícileti tak dokonále vyhynul a zmizel, že po něm nic více, leda jeho jméno ve starých dějepisich nepozůstalo: ale každý dnešní veliký národ musil své předky již ve hluboké starožitnosti míti. P. J. Šafařik: Slovanské starožitnosti. V Praze 1837. str. 38.

[2] Pisce, koji su što samo uzgred o Slavenih natuknuli, kao što n. pr. Tacitus, Plinius, nebrojim.

Iz ovakvih krnjavih podatakah i krpicah sastoji se najstarija povjest slavenskoga naroda. Toliko razabiremo iz njih pod izviestno, da su Slaveni prvoseoci Evrope, onako kako Grci i Rimljani, Celti i Germani; da je bilo već na osvitku sjeverno-evropske historije slavenskih plemenah pod imenom Venedah od Balta do Ponta, dakle su bili Slaveni već onda velik narod, što potvrdjuje naročito i Claudius Ptolemaeus (u 2. stoljeću poslje Isukrsta), brojeć Venede medju najveće narode (ἔθνη μέγιστα). Pa što je tomu uzrok, da je naša najstarija poviest tako tamna, te počimlje u istinu stoprv uvedenjem kršćanstva, kad su se Slaveni sami pera latili, da bilježe djela svoga naroda? Dokazano je, istina, da su Slaveni već prije Cirila i Metoda imali osobito pismo; al do sada ne ima pisanoga spomenika, koji bi nam našu prastaru poviest onako objasnio, kao što je napis na stieni Bisitunskoj razgalio poviest medo-perzijsku.

Što pako inostrani pisci, po imenu Grci i Rimljani, tako riedko spominju tolik narod, tomu je prvi uzrok njihovo neznanstvo. Niti su Grci niti Rimljani poznavali u prastaro doba zemaljah sjeveroiztočne Evrope, jer nit su ondje vojštili, nit su š njimi obćili, osim trgovacah, koji su se opet slabo knjigom bavili, ako izvadiš pojedince, n. pr. Herodota. Već ovo nam dovoljno razjašnjuje, zašto nisu stari obrazovani narodi poznavali slavenske domovine i poviesti, zašto nismo i mi kao Niemci dobili svoga Tacita.

Drugi razlog tomu mučanju starinskih povjestnikah valja tražiti u samoj naravi Slavenah: oni bijahu ljudi krotki, blagi, miroljubivi; težeć zemlju i pasuć stoku svojim su trudom namicali što jim trebaše, ostavljajuć na miru svoje susjede. Kad su k njim pošli, nisu toga učinili, da jih zarobe i porobe, već da svoje plodine i tvorine š njihovimi zamiene, da trguju. Nego za ovakove krjeposti, za tihu veličinu narodah slabo su marili stari ljetopisci, prisluškujući samo bojnoj buci, slaveći samo junačka djela, opisujući samo ratne strahote. Zato Slaveni nisu u njih onako na glas izašli, kao što njihovi siloviti susjedi i krvoločni grabežljivci Skite, Sarmati, Huni itd., ili kao što drugi evropski narodi, po imenu Traci, Grci, Latini, Celti i Germani, koji su malne svejednako s inimi plemeni bojak bili, u tudje zemlje žareć i paleć provaljivali, blizke i daleke narode podjarmljivali, u sužanjstvo jih gonili, oli pako hametice klali i ubijali. „Mahna je historije od vieka — piše Šafařik — što poput prostote svagda voli smatrati djela izvanjska, halabučna, krvava, u živac dirajuća, nego bogomile pojave nutrnjega života narodah; da uviek više toga pripovieda o ljutih bojevih, o

junacih na mejdanu, o silovitih tlačiteljih, nesmiljenih krvnicih, nego o mirnom radu, o kućevnih krjepostih, o težacih i oračih, o prijateljih znanja i umienja, trgovine i obrta, o učiteljih puka, o širiteljih nauka; da nam uviek voli prikazivati crnu, čovječjom krvi našaranu i zato žarkiju stranu narodnoga života, nego stranu bielu, tihimi djeli mirna vjekovanja naličenu i zato jednostavniju.“[1]

Mučanje grčkih i rimskih pisacah o Slavenih povod je dalo mnogim, osobito njemačkim povjestnikom, te su tvrdili, (jer dokazati se to nemože), da su Slaveni u Evropu došli stoprv poslje Isukrstova rodjenja s ostalimi azijskimi dotepenci. Nu pravo primjećuje Lelewel: „Tak wielki i liczny narod, jak słowiański, nieprzychodzi, tylko na miejscu wzrasta.[2]“ — Najkrasniji je plod Šafařikovih Starožitnostih, što je ono krivo mnienje njemačkih pisacah uprav ogromnim učenim aparatom pobio, dapače s korienom izčupao, nit se tko više usudjuje nijekati Slavenom, da su evropski prvoseoci.

U nas dakle neima, istina, onih temeljah, na kojih grade drugi narodi hram svojoj poviesti; ono malo, što znademo o naših predjih, crpano je iz mutna izvora neukih, a više putah i zlobnih inostranih pisacah, da čovjek jedva može razlučiti istinu od neistine. Lasno ćeš ovo razabrati, kad pomisliš, da bi tko imao pisati poviest sadašnjega srbsko-turskoga rata, pa nebi imao drugoga vrela za taj posao do magjarske i bečke novine.

Prema tomu ostala bi pradoba Slavenah do viek vieka nepoznata, vječnim zastorom zastrta; nu znanost je opet našla sredstva, kojimi umie probiti ovaj rek bi nepronični mrak naše prošlosti. Ja ću se poslužiti takvim sredstvom i pokušati, nebi-li mi pošlo za rukom razkriti bar na časak taj tamni zastor slavenske pradobe, te zaviriti u domovinu i domaći život naših najstarijih predjah; a nadam se, da neće požaliti truda, tko se samnom popne na visoki vidik, s kojega će pogledati ne u budući Kanaan (jer mi ga već imademo), nego u praotačbinu hrvatsku.

Na pučini, na koju hoću da se otisnem, neima prtine, a kamo li staze; ja moram sám prtiti — zato će biti ova razpravica samo prvi pokus te ruke; utrtom prtinom moći će drugi dalje dospjeti nego ja cielcem.

Ovomu momu poslu nedotječu dakako obična pomagala historije;

---

[1] Slovanské starožitnosti str. 428.

[2] Dzieje Polski 1830. str. 14.

*

nu ima još i drugih do sada slabo upotriebljenih vrielah narodne poviesti. Ovamo ide ponajprije jezik, naša najstarija i najsvetija baština, najvjernije zrcalo narodnoga života, najobilatija riznica podatakah o iskonskom, dapače i potonjem obrazovanju naroda. Jer razvitkom obrazovanosti razvija se i jezik naroda; u jeziku se slažu kao u arhivu viesti o napredku i o promjenah materijalnoga i moralnoga života narodah. Dà, baš i to razabiremo iz njega, jesu-li te promjene ili napredak plod samosvojnoga razvoja ili su došli od druguda, pa od kuda. Zato pravo kaže L. Geiger: „Es liegt in der Geschichte der Sprache unendlich viel für die Erkenntniss der Urgeschichte Bedeutsames verborgen und es wird sich gar sehr lohnen, auch in diese Tiefen schürfend einzudringen.“ (Lazar Geiger: Zur Entwickelungsgeschichte der Menschheit. Stuttgart 1871, str. 39.)

Nerazsvjetljuje se plamikom iz jezika izbijajućim samo naš praviek, i drugi narodi crpaju iz istoga vrela posvjetilo, da njim bolje objasne pradobu svoje prošlosti; jer kao što sam već napomenuo, i njihovi su ljetopisi ponajviše namienjeni bojnoj slavi, a slabo se obziru na život nutrnji.[1]

Ovo valja dakako samo za jezike prastare, kao što su grčki, latinski, germanski, nipošto pako za novije, kao što je englezki. Nu po Slavene je njihov jezik osobito obilato vrelo pradobne poviesti, jer je izvoran, vrlo star i vrlo bogat: zato slavenski povjestnici nalaze u njem dragocjene gradje za poviest drevnoga narodnoga vjekovanja i onda, kad ih ostave na cjedilu svi ostali pisani i nepisani spomenici.[2]

O tom sam se glavom uvjerio skupljajuć evo već trideset godinah južnoslavenska imena bilja, jer sam opazio, da jih ima za čudo mnogo zajedničkih s drugimi Slaveni i to ne samo s ovim onim slavenskim narodom, nego ponajviše sa svimi, te su ono prava pravcata sveslavenska imena.

Ova zajednica nije mogla postati u historičko doba; jer u ono

---

[1] Selten lassen sich die Geschichtschreiber, die mit Kriegszügen und Thronstreitigkeiten alle Hände voll zu thun haben, herab, uns einen kulturhistorischen Brocken zuzuwerfen.“ (Victor Hehn: Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa. Berlin 1870. str. 347.)

[2] Jazyk slovanský jest samočistým, teměr nevyvažitelným zdrojem, z něhož vědomosti o poměrech života a vývoji vzdělanosti pradavných předků našich vážiti můžeme, jakých jinak nižádným spůsobem nabýti nelze. J. E. Vocel: Pravěk země české. V Praze 1868. II. 243.

vrieme, kad je poviest obilatije počela o Slavenih besjediti, bili su ovi već podieljeni na plemena više manje razlučena i kadšto na daleko razstavljena. Ovo valja osobito za južne Slavene, koji življahu o sebi, odkada su po svjedočanstvu cara Konstantina Porphyrogeneta u VII. stoljeću poslje Isukrsta sa sjevera dolje na jug doselili i tako se od Rusah, Poljakah i Čehah sasvim odielili. Od ono doba do sadašnjega vieka nije bilo medju Hrvati, Srbi, Slovenci i ostalimi Slaveni baš nikakva obćenja, nikakve sveze. Samo jezik crkvenoslavenski bio se je s kršćanstvom u crkvi malo ne svih Slavenah nastanio; nu protežuć se tek na poslove crkvene, nije nigdje koriena u narodu uhvatio, dapače je i u svojoj prvotnoj domovini zamro, a kamo-li je bio od ostalih Slavenah usvojen. Upravo crkveno-slavenski jezik pokazuje i dokazuje, da su slavenski narodi iza svoga razstanka svaki osebce samostalno živili.

Kako to dakle, da imaju svi slavenski narodi dosta riečih istovietnih, da Rusi, Česi, Poljaci i južni Slaveni tolike trave istimi imeni zovu, premda ovi potonji nisu nikada, dokle historija dopire, posredno ili neposredno s ostalom slavenskom braćom obćili, a kamo-li su se svi Slaveni poslje svoga razstanka dogovarali i ugovor kakov učinili, po kojem će ove ili one biline, pa i druge stvari jednako zvati i ona jim imena nadjenuti, kakva se i dan danas upotrebljavaju; ili pako da su se takove rieči knjigom u našem puku razprostranile, kad ovaj ponajviše niti sada neumie štiti? Slavenska uzajamnost u jeziku napreduje i sada vrlo slabo, akoprem joj idu na ruku pismo, štampa, znanost i obćila. U puk jošte nije prodrla sviest, da su Rusi, Česi i Poljaci naša braća, a kamo-li je djelovala na njega njihova knjiga, te je iz nje tobože usvojio puno riečih.

Kako su se u naš jezik uvukle mnoge njemačke, talijanske, turske i magjarske rieči, to lasno razabiremo: mi smo je dobili od naših susiedah, s kojimi smo se miešali; al medju nami i Poljaci ili Lužičani nije bilo nikada mješavine, pa opet imamo š njimi više zajedničkih riečih, nego s našimi susjedi.

Ovdje dakle neima druge nego vjerovati, da su sadašnja slavenska plemena bila njekoć jedan narod jednoga ter istoga jezika, pa su se stoprv u historičko doba razišla, razplodila i razgranila.[1] Uz

[1] Gotski pisac Jornandes (živio je u sredini 6. vieka poslje Isukrsta), piše naročito: „Juxta sinistrum latus (montium Daciae), quod in aquilonem vergit, et ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Winidarum natio populosa consedit. — Hi ab una stirpe exorti tria nunc nomina edidere, id est Veneti, Antes, Sclavi. (De Getarum sive Gothorum orig. Cap. 5. et 23.)

to se je i jezik, koji bijaše izprva jedan jedinit, sve to više razilazio; stara jezgra je ostala, inače pako se je svako narječje prema postojećim okolnostim dotičnoga plemena osebce razvijalo i napokon samostalnim jezikom postalo.

Odavde razabiremo, da su imena stvarih i pojmovah, koja u svih slavenskih jezicih jednako glase, još onda postala, kad su bili Slaveni cigli jedan narod, dakle prije nego su pojedina plemena iz pradomovine na zapad i jug odselila i ondje se nastanila, gdje jih i sada ima.

Ova izreka je po predmet moje razpravice vrlo znamenita; nu da moje umovanje niti je samovoljno nit subjektivno, to potvrdjuje znanost i poviest.

Doista su štioci čuli za indoevropski ili kako Niemci vole (dosta nespretno) govoriti, za indogermanski narod. Poviest nezna za njega, a kamo li ga gdje izriekom napominje: pa je opet učeni sviet uvjeren, da je bilo takva naroda, dapače i nagadja, gdje je stanovao, kakvim je jezikom govorio. Na čem se osniva to uvjerenje i nagadjanje?

Izpitujuć mnoge evropske i azijske jezike opazili su naučnjaci, da u njih ima mnogo riečih, koje jednako glase, a isto znače, pa ne samo riečih, nego i gramatičnih formah; po imenu ima te srodnosti medju jezici grčkim, latinskim, slavenskim, germanskim, perzijskim, sanskritskim itd.; a nipošto ne spada u to kolo jezik arapski, turski ili magjarski. Ova srodnost jezika pomenutih evropskih i azijskih narodah potakla je naučnjake, da su ju svestrano iztraživali, te napokon do uvjerenja dospjeli, da je morao u davnoj davnini življeti narod osobita jezika, od kojega lozu vuku gore navedeni narodi i njihovi jezici. Jer kao što grane drveta, makar kako različite starinom i veličinom, iz istoga su stabla nikle, istim se sokom odhranile: onako i pomenuti srodni jezici, makar kako danas različiti, mora da su imali njekada jednoga otca; al su se njegovi potomci kao rakova djeca po svietu razišli, te se je isti jezik s vremenom tako osebujno kod svakoga plemena razvio, da sada nazire samo znanost onu starinsku srodnost, što je medju njimi ima.[1] A nije ovo ostala pusta teorija bez upotrebe, već danas ima množina

[1] „Zu der arischen Grundsprache gelangte man in der Weise, dass man aus der Gemeinsamkeit der Erscheinungen in den Sondersprachen die Erscheinungen der allen diesen Sondersprachen gemeinsamen Muttersprache, d. i. der arischen (indo-europäischen) Grundsprache reconstruirte und dies sowohl in Bezug auf deren gramatische, wie lexicale Seite.“ Dr. Greg. Krek: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Graz 1874. str. 6.

knjigah o pranarodu indoevropskom, o njegovu jeziku, domovini, obrazovanosti, dapače ima već i rječnik toga jezika.[1]

Ako se komu ovo dokazivanje ipak čini odviše abstraktno i nebulozno, zato što historija ništa nezna za indoevropski pranarod: evo mu drugoga primjera iz nedvojbene poviesti. Sadašnji jezici francezki, španjolski, talijanski i rumunski tako su srodni, da kad bi iz tih jezikah uklonio svu zajednicu riečih i gramatike, ono što bi preostalo, nebi se više moglo zvati jezikom francezkim itd. Odkuda ovolika srodnost, kad narodi govoreći te jezike vrlo su po Evropi razsuti? Na to odgovara poviest jasno i razgovietno, da su ti jezici zato tako slični, što svi polaze od latinskoga, koji dan danas samo još u knjizi živi, jer se je razsutkom rimskoga carstva malo po malo takodjer razpao ili pravo govoreć razgranao, te su ove grane korienje pustile, a od svake je osobito stablo naraslo.[2]

Slična su porekla sadanji slavenski jezici. Da su ruski, srbskohrvatski, bugarski, češki, poljski i lužički jezik vrlo srodni, srodniji od romanskih, o tom nitko i nesumnja; da se ti jezici nisu mogli jedan iz drugoga razviti, to uči poviest i njihova gramatika: oni su jedan prema drugomu kao brat prema bratu, nipošto kao roditelj prema djeci. Filolozi smisliše dakle sve misli u jednu, da

---

[1] F. C. August Fick: Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache. Göttingen 1868.

[2] Die Ursache der Aehnlichkeit besteht dàrin, dass französisch und italienisch aus dem Lateinischen stammen, also einmal eine einzige Sprache bildeten, nämlich eben das Lateinische. Geradeso muss es sich nun mit dem Sanskrit und dem Deutschen verhalten; beide müssen dereinst eine Sprache gebildet haben, nur ist diese eine Sprache, von der Deutsch und Sanskrit fast Töchtersprachen zu nennen sind, wie Französisch und Italienisch vom Lateinischen, nicht mehr vorhanden. Wir wissen, dass es ein Volk gegeben hat, das das Lateinische sprach, die Römer. Es muss auch ein Volk gegeben haben, das die Ursprache redete, woraus Deutsch und Sanskrit geflossen sind, ein Volk, das existirte zu einer Zeit, wo es weder Deutsche noch Inder gab. Es ist aber nicht bloss das Deutsche mit dem Sanskrit verwandt, sondern auch das Lateinische, Griechische, Russische und überhaupt Slavische, ferner das Celtische und in Asien das Armenische und Persische mit manchen Nebenzweigen. Die Ahnen aller Völker, die diese Sprache sprechen, müssen daher mit den Ahnen der Deutschen und Inder ein Volk ausgemacht haben, und die Sprachwissenschaft muss also ein Urvolk aufstellen, das weit älter als alles ist, was wir von europäischer Geschichte wissen. Wo dasselbe gewohnt hat, ist noch nicht festgestellt, noch weniger die Zeit, wo wir es noch vereinigt zu denken haben. Dagegen bietet die Sprache merkwürdige Haltpunkte, um über seinen Culturzustand Einiges zu ermitteln. (L. Geiger l. c. str. 16).

su sadašnji slavenski jezici potekli iz jednoga vrela, da su grane jednoga stabla. No gdje je to vrelo, gdje je to stablo?

Jedno vrieme mišljahu, da je staroslavenski ili crkveno-slavenski jezik otac ostalih; nu potanje iztraživanje dokaza, da to nemože biti, jer je taj jezik samo brat ostalih slavenskih, nipošto roditelj.

Toga roditelja neima više; da ga je pako bilo, tomu se domišljamo onom izviestnošću, kojom i roditelju svake djece. Kao što su sadašnji romanski jezici imali svog otca, naime jezik latinski: onako su ga imali i sadašnji slavenski jezici. Tà odkuda jim onolika srodnost, ako nisu sinovi jednog otca? Nemože se kazati, da je sličnost riečih u raznih slavenskih jezicih samo plod slučaja; jer slučaj se može potezati na pojedine iznimne primjere, nipošto pako na množtvo. Kad bi bilo u slavenskih jezicih samo njekoliko jednakih riečih, neka bi to bio slučaj; al jih ondje imade toliko, da se srodnost mora prozvati pravilom, a nesrodnost iznimkom; slučaj pako nemože biti pravilom.

Ovdje nam se nameće drugo pitanje: ako sadašnji slavenski narodi polieže od jednoga praslavenskoga naroda: kada je živio taj narod? Kada su govorili svi Slaveni jedan te isti jezik?

Na ovo pitanje nemože se sada potanko odgovoriti, zato što je prva doba našega naroda neprobitnom tamom zastrta. Samo toliko znademo, da je to bilo vrlo davno; jer već starinski pisci napominju više slavenskih plemenah; isti Herodot razlikuje već Venede, Budine, Neure; nego budući da ništa nespominje za njihov jezik, nemože se danas ništa temeljita o tom osjeći.

Da su bili Slaveni već u prastaro doba na više granah pociepani, tomu se s razlogom domišljamo iz onoga, što najstariji pisci javljaju o neizmjernome množtvu slavenskih narodah.[1] Nemože se lasno pomisliti, da u naroda, koji se je u oči historičke dobe pružao od Ponta do Balta, nije bilo nariečjah, da su onda svi Slaveni posve istim jezikom govorili. Jesu li onda već postojala ona narječja, koja sada živu, ili su pako ta najstarija narječja izumrla, kao što crkveno-slavensko, a ona, od kojih polieže slavenski jezici, postala su u zoru historičke dobe — to se sada nemože više osjeći. Nego kao što nepostaju narodi naprečac, onako niti narječja, i ovim se hoće puno vremena, dok se razviju samostalno. Sigurno je dakle, da slavenski jezici nisu bili u svom postanku onako razlučeni kako

[1] Šafařik l. c. str. 59, 64.

dan danas, da su se malo po malo razilazili, ter izprva srodniji bili jedan drugomu nego što sada, pa tim srodniji čim stariji, čim bliži zajedničkomu vrelu.

Ako su pako zajedničke svim Slavenom rieči postale onda, dok su ovi bili na okupu i jedan narod, kao što drugčije nije moglo biti: to su te rieči svakako vrlo stare i prastare, te njihov postanak siže daleko u predhistoričku dobu. Nego upravo s toga su te rieči po nas vrlo znamenite; jer narod nadieva ime samo onim stvarim, koje poznaje, i onim mislim, koje je zamislio. Dakle zajedničke slavenske rieči uče nas, što su Slaveni u onoj davnoj davnini poznavali, kad su još bili jedan narod; rieči te su dakle vjerno i živo ogledalo praslavenskoga znanja, ključ, koji će nam odškrinuti vrata od pradobe našega naroda.

Istim ovim postupkom nastoji se objasniti prošlost indoevropskoga pranaroda. Korjenike premnogih riečih, kojimi se naznačuju razni odnošaji rodstva (n. pr. otac, mati, brat, sestra, kći itd.), zatim uda tiela (n. pr. oko, uho, nos itd.), obični prirodni pojavi (n. pr. sunce, mjesec, dan, noć, vjetar, more itd.), njekoje životinje (tur, ovca, vepar, guska itd.), njekoje biline (raž, pir, buk itd.), njekoje sprave (os, igo itd.) — nalazimo malo ne u svih jezicih indoevropskoga porekla: odavde se izvodi, da su sve te stvari poznate bile već indoevropskomu pranarodu. Badava ćeš pako u tih jezicih tražiti korjenike riečih kuma, pluga, vrebca, živca, gusalah itd. A zašto jih ondje neima? Jer indoevropski pranarod nije poznavao dotičnih stvarih, dakle nije ni razloga imao nadjesti jim kakvo ime.[1]

Zašto nebi mi takodjer onako radili kao što iztražioci indoevropskoga naroda, kad i onako stojimo na tvrdjem temelju od njih? Jer za njihov narod nezna ništa poviest, a za slavenski lje znade.

Iztraživ dakle svim Slavenom zajedničke rieči, koje se potežu na prirodne predmete, na domaći život, na obrtnost, ratarstvo, umienje, pravo i vjeru, znat ćemo od prilike, koliko su toga stari, jošte

---

[1] Auf Grundlage des gemeinsamen arischen Wortschatzes, mit Berücksichtigung des Inhaltes, des Begriffes der Wörter wurde der Culturzustand des Volkes zu eruiren getrachtet, der demselben in dieser Periode eigen gewesen, ein Unternehmen, das den Resultaten der materiellen Archaeologie ebenbürtig an die Seite gestellt zu werden verdient und die grösste Beachtung nicht nur der Archaeologie sondern auch der Cultur- und Sittengeschichte erheischt, da die Sprache allein es ist, die über diese Zeit des arischen Lebens Licht zu verbreiten und das sonst Ungewisse der Urzeit zu historischen Thatsachen zu erheben vermag.“ Krek u pom. djelu str. 15.

nerazciepkani Slaveni poznavali, te ćemo si moći stvoriti vjernu donjekle sliku njihova znanja i umienja, pod jedno pako uvježbat ćemo, na kojem stupnju obrazovanosti bili su južni Slaveni, dakle i Hrvati, kad su sa sjevera selili u svoju sadašnju domovinu.

A nećemo se stidjeti te slike, koja će nam se prikazati, kad iznesemo na vidik to sveslavensko blago. Naši protivnici, najpače Niemci, nastojahu, istina, sliku tu pomrčiti; po njihovom zlobnom kazivanju, u kojem je ljuti naš neprijatelj Gebhardi[1] najdalje dotjerao, bijahu Slaveni, prije nego su se pokrstili oli poniemčili, narod tako zapušten, kao što su afrički ili američki divljaci, dapače baš kao skot, od kojega su se samo svojom besjedom razlikovali; sirovost, okrutnost, divljačtvo, strašljivost, glupost i neukost bijaše njihova baština; hlapstvo i robstvo njihova vjekovita sudbina.

Već praslavenski jezik pobija do noge ovakve klevete, budući živ do danas svjedok znamenite obrazovanosti prastarih Slavenah, kao što ću malo niže potanko dokazati. Neima u njem doduše riečih za predmete novije kulture, koja je plod sadašnjega vieka; nu mi niti negovorimo o sadašnjosti nego o narodu, koji je živio prije dvie tri tisuće godinah. Ako smo mi sada u mnogo koječem zaostali, budi nam utjehom, pa i pobudom, da su naši pradjedovi, (dokazom je tomu slavenski jezik) vrlo uzvišeno mjesto medju drugimi narodi već onda zauzimali, kad su mnogi njihovi susjedi u pravom smislu rieči barbari bili.

Nisam nakanio iznieti ovdje na vidjelo svekoliko praslavensko blago jezika; tomu jedan čovjek nije dorastao, tomu se hoće više vještakah. Pa kamo sreće, da se ovi toga posla prihvate i da svaki svoju struku onako od prilike pretrese i protraži, kao što sam ja pokušao kod biljarstva, po imenu pako da se izpitaju sveslavenske rieči potežuće se na životinjstvo, rudstvo, gospodarstvo, tehničke struke, pravoslovje i vjeru.

Tim bi se ne samo znatno razjasnila najstarija doba Slavenah, nego bi se i prava slavenština na vidik izvadila, te bi se prokrčila staza naravnomu razvitku u sveslavenskom smjeru sadašnjih slavenskih jezikah, koji su u tom pogledu više manje s puta zašli.

Evo moga priloga takvomu radu! Ja sam pokupio zajednička slavenska imena bilja. Svaki i divlji narod nadieva ime bilju, kojega mu prieko treba; nu toga ima obično vrlo malo. Tim više se

[1] Geschichte der Wenden. Halle 1719. Sravni Kollárov Výklad ku Slávy dceře, str. 461.

dakle čovjek mora diviti velikomu množtvu sveslavenskih imenah bilja, kojih ima toliko, te se možemo domišljati, da su prastari Slaveni vrlo pomnjivo prirodu iztraživali i poznavali; jer kao što već malo prije napomenuh, imena se nadievaju samo poznatim stvarim. Al poznavanje prirode je najočitiji biljeg narodnjega napredka: tup i glup čovjek nemari za ono, što ga okružuje, ako mu to nije od prieke koristi ili štete; a poznavanje darovah prirode potiče njihovu izpitivanju i upotrebljavanju, čemu se opet hoće razmišljanja i praktične vještine.

Da nedosadjujem obćenitim razmatranjem, od kojega slaba korist bez potanka razglabanja, prieći ću na specijalnosti i nabrojiti na broj ono bilje, koje su već stari Slaveni poznavali. Neplašite se, da ću vas voditi po tamnih hodnicih korjenodubstva: ja ću samo ono navesti, što je bjelodano i očevidno, ostavljajuć drugim paljetkovanje na tom polju.

Već Herodot (IV. 21) piše, da Budini, za koje Šafařik dokâza, da su bili slavenski narod, stanovahu u zemlji punoj svake ruke drveća, to jest u zemlji šumom obrasloj. Ovakve bijahu valjda i ostale slavenske zemlje, jer se za čudo sudaraju sva slavenska imena šumskoga drveća.

Ovamo ide ponajprije:

D u b, *slov.* dob, *cslav.* дѫбъ, izprva дѫбръ, *rus.* дубъ, *čes.* dub, *polj.* dąb, *bug.* дъб, *luž.* dub, *lat.* quercus, *njem.* Eiche. — Znamenito je, da kao što je u Grkah rieč δόρυ i δρῦς značila izprva hrast *(lat.* quercus), pa onda u obće stablo, drvo, zato što je hrastovo drvo bilo u grčkih šumah najpreteže: s istoga valjda razloga znači d u b sada u Dalmaciji, pa i u jeziku crkveno-slavenskom, ne samo quercus, nego i drvo u obće. Mjesto rieči d u b rabi sada kod nas obično rieč hrast, koje ima takodjer u ostalih slavenskih jezicih, nego ondje znači ono što mi zovemo g r m, š i k a r a. Rod hrasta ili duba zovu svi Slaveni osobitim al jednakim imenom ž e l u d, *slov.* želod, *cslav.* желѫдь, *rus.* жёлудь, *čes.* žalud, *polj.* żołądź, *luž.* žoldž. Mjesto ove rieči upotrebljava se sada kod nas više žirka, *coll.* žir, jer se njime krmad ž i r i t. j. tovi.

B u k, B u k v a, *slov.* bukev, bukva, *cslav.* боукы, бѫкъвє, *rus.* букъ, *čes. luž.* buk, *polj.* buk, bukiew, *lat.* Fagus, *njem.* Buche; a plod se zove obćenito b u k v i c a, koja rieč znači još i B e t o n i c a.

G r a b, G r a b r, G a b r, G r a b r i k a, *rus.* граб, граб̀ина, *čes.* hrab, habr, *polj. luž.* grab, *lat.* Carpinus Betulus, *njem.* Weissbuche.

L i p a, ovako se zove u svih ostalih slavenskih jezicih, *lat.* Tilia (europaea), *njem.* Linde.

B r e z a, *cslav.* брѣза, *rus.* берёза, *čes.* bříza, březa, *polj.* brzoza, *luž.* brieza, braza, *lat.* Betula alba, *njem.* Birke.

B r i e s t, B r s t, *slov.* brest, *cslav.* брѣстъ, *rus.* берестъ, берестина, *čes.* břest, *polj.* brzost, *lat.* Ulmus campestris, *njem.* Ulme.

V e z, *rus.* вязъ, *čes.* vaz, *polj.* wiąz, *luž.* vez, *lat.* Ulmus effusa, *Willd.*, *njem.* Flatterulme.

J a s e n, *slov.* jesen, *cslav.* ѧсень, *rus.* ясень, ясенникъ, *čes.* jesen, jasan, *polj.* jesion, *luž.* jasen, *lat.* Fraxinus, *njem.* Esche.

J a s i k a, *slov.* jesika, *cslav.* осина, *rus.* осина, осыка, *čes.* osyka, *polj.* osina, osika, osa, osica, *luž.* vosa, voseca, *lat.* Populus tremula, *njem.* Zitterpappel

J o h a, J o v a, *slov.* jalša, jelša, jevša, *cslav.* ѣлъха, ѥльха, ольха, олха, *rus.* ольха, іолха, елха, вилха, ольшина, *čes.* olše, *polj.* olsza, *luž.* volša, *lat.* Alnus, *njem.* Erle.

Dubrave, hrastici, bukvici, grabrici i ostale šume promiešane bijahu, kao što i dan danas, drugim drvećem. Ovo su znali već Praslaveni i razlikovali takva stabla od ostalih, nadjenuv jim osobita imena, koja i dan danas živu po svem slavenskom svietu. Ovamo ide:

J a g n j e d, J a g n j e d a, *slov.* jagned, *cslav.* агнядъ, ягнядъ, *čes.* jehněda, *slovački* jahněda, *lat.* Populus nigra, *njem.* schwarze Pappel.

K l e n, K l i e n, K u n, *rus.* кленъ, *čes.* klen, *polj.* kłon, *luž.* klon (= Ornus), *lat.* Acer campestre, *njem.* Massholder, Feldahorn.

J a v o r, J a h o r, *cslav.* яворъ, *rus.* яворъ, *polj.* *čes.* *luž.* *bug.* javor, *lat.* Acer platanoides, *njem.* Ahorn.

M a k l e n, M a k l j e n, *rus.* некленъ, *polj.* niekłon, *lat.* Acer tataricum.

P a k l e n, *lat.* Acer Monspessulanum, *rus.* пакленокъ (= Acer campestre), пакленъ, *polj.* pokłon (= Acer tataricum).

N a g l e n, N a g n o j, N e g n o j, N e g n j i l a, *rus.* негной, негниючка (= Taxus), *lat.* Cytisus, *njem.* Geissklee.

Sliedećega drveća ima u šumah pomanje; što su ga Praslaveni poznavali i jednakimi imeni zvali, tomu će biti uzrok plod, kojim su se po svoj prilici hranili.

C r e m z a, C r e m ž a, C r i m z a, C r i n z a, S r e m z a, *slov.* crensa, crinz, *rus.* черемуха, черемха, *čes.* střemcha, třemcha, *polj.*

trzemcha, czeremcha, *lat.* Prunus Padus et Mahaleb, *njem.* Traubenkirsche, Steinkirsche.

Plod joj je gorak i nakiseo, zato se za njega sada kod nas nemari, jer imamo sladjega voća; nu Kalmuci ga jošt i danas s mliekom vare, i od toga njekakav pekmez gotove. Isto tako pripovieda već Herodot za narod Agrippai, koji je stanovao u današnjoj Rusiji, da se hrani plodom cremze (ποντικόν): kad to voće dozori, ciede ga kroz krpe, a crni sok liže ili s mliekom vare. Baškiri postupaju i dan danas onako. (Gled. Herodotovy dějiny. Přeložil J. Kvíčala. Str. 74).

J a r e b i n a, *slov.* jerebika, jerebikovc, rebika (= Oxycoccus), *rus.* рябина, рябика, рябчикъ, рябинникъ, храбина, оробина, *čes.* jeřab, jeřabina, jeřábek, řeřáb, řerabina, *polj.* jarząb, jarzębina, *luž.* jerebina, herebina, *lat.* Sorbus Aucuparia, *njem.* Vogelbeerbaum.

B r e k a, B r e k i n j a, B r e k u n j a, B r e k u l j a, *slovenski* brenka, brenkovc, *mrus.* оерека, *polj.* brzęk, brzekinia, breknica, bereka, berestka, *čes.* břek, břekyně, *slčki.* brak, *lat.* Sorbus torminalis, *njem.* Elsebeerbaum.

O s k o r u š, O s k o r u š a, O s k o r u š v a, *cslav.* **оскорушл**, *čes.* oskoruše, oškeruše voskoruše, *slčki* oskoruch, očkohruška, *rumunjski* скорыш, *lat.* Sorbus domestica, *njem.* Sperberbaum.

M u k, M u k i n j a, M u k o v n i c a, *slov.* močnek, mok, mokovc, mokovnica, *rus.* мучница (= Arctostaphylos), čes. muk, mukyně, *polj.* mączница (= Arctostaphylos), *lat.* Sorbus Aria, *njem.* Mehlbaum.

T o p o l, T o p o l a, *cslav.* **тополь**, **тополя**, *rus.* тополь, тополя, топольникъ, *bug.* topola, *čes.* topol, *polj.* topol, topola, *luž.* topol, *lat.* Populus alba, *njem.* Silberpappel.

I v a, *cslav.* **ивл**, **ивина**, **ивка**, *rus.* ива, ивина, ивушка, ивица, *čes.* jiva, hyva, yva, *polj.* iwa, *lat.* Salix Capraea, *njem.* Sahlweide.

Ovako se zove kod nas i Čehah jošt i Ajuga (Chamaepitys).

R a k i t a, *rus.* ракита, *bug.* rakitъ, *polj.* rokita, rokicina (= Salix rosmarinifolia), *čes. slč.* rakyta, *luž.* rekit, *lat.* Salix (Capraea, viminalis), *njem.* (Sahl-) Weide.

V r b a, *cslav.* **връба**, *rus.* верба, *čes.* vrba, *polj.* wierzba, *luž.* wérba, *lat.* Salix, *njem.* Weide.

R a š e l j k a, R a š e l j i k a, *slov.* rešlika, *čes.* řešetlák (Rhamnus), *luž.* řešešin (Rhamnus), *lat.* Prunus Mahaleb, Steinweichsel (na sjeveru neraste).

Trepetljika, Trepetuša, Trepola, *slov.* trepetlika, treptelika, *polj.* trzepiecina, *lat.* Populus tremula. Sravni gore Jasika.

Sva dosada navedena drveta idu u bjelogoricu; nego da je bilo u praslavenskoj domovini i crnogorice iliti omore, to svjedoči Herodot, pišući, da su se slavenski Budini hranili sjemenjem od šišaricah (onako kao što piše Tacit za Niemce, da su se žirom hranili). Isto nam dokazuju njekoja sveslavenska imena; što ovih mnogo neima, tomu je uzrok ponajviše sama narav crnogorice: njezino drveće je na oko vrlo slično jedno drugomu, zato ga već ni stari Grci nisu potanko razlikovali, te se naučnjaci i sada jošte muče izpitujuć, kakve su vrsti pojedini pisci razumievali riečma ἐλάτη i πίτυς. Isti metež vlada i u sveslavenskih imenih. Najobćenitija i najpoznatija je rieč

Bor, *slov.* i borovc, *cslav.* боръ, *rus.* боръ[1], *čes. polj.* bor, *lat.* Pinus sylvestris, *njem.* Föhre, Kiefer.

Jel, Jela, *slov.* i jelva, jala, jelkovc, jedla, jeu, jeuka, *cslav.* ѥлъ, ѥла, *rus.* ель, ялына, елка, *čes.* jedle, *polj.* jodła, *luž.* jedła, jidła, *lat.* Abies pectinata, *njem.* Edeltanne.

Smrča, Smrk, Smreka, Smrič, Smrik, Smriek, Smrjeka, *slov.* cmrek, cmrok, smereka, smrok, *cslav.* смрѣка, смрѣкъ, смрѣкъ, (= Cedrus), *mrus.* свирка, шмерка, *bug.* smrekov, *čes.* smrk, *slč.* smrek, *polj.* smrok, smroczyna, smrek, smerek, świérk, świerka, świerczyna, *luž.* šmrjek, šmrjok, šmrok, *lat.* Abies excelsa; Juniperus communis, *njem.* Rothtanne, Fichte; Wachholder.

Hvoja, Hvojka, *slov.* hoja, hojka, *rus.* хвоя, *čes.* chvoj, chvoje, chvojka, chvojina, *polj.* choja, choina, choinka, chojka, *luž.* khojna, chojca, *lat.* Pinus; Abies, njem. Fichte; Tanne.

Sosna, *cslav.* сосна, сосна, *rus.* сосна, *čes. polj.* sosna, *lat* Pinus, obćenito rabi sjevernim Slavenom, al u nas, koliko sam doznao, negovori se više.

Tisa, *cslav.* тиса, (= Terebinthus), *rus.* шиссъ, *čes.* tis, tisa, *polj.* cis, *lat.* Taxus baccata, *njem.* Eibe.

Gdje ima šume, ondje ima jamačno i šikarja, u ovom pako opet svakojakih bokorah, šibljakah i čbunovah, ako ne u samoj šumi, a ono na okolo nje; sigurno ima grmlja po mjestih kršnih, neplodnih. Ako su stari Slaveni poznavali malo ne sve vrsti drveća u

---

[1] Ova rieč znači sada u Rusah piesak obrastao u bor i brezu.

njihovih šumah rastućega, to je znak, da su bili prilično postupili u obrazovanosti. Nu možda će tko ipak prigovoriti, da poznavanju naočita, visoka, krošnjasta drveća netreba baš puno uma, jer nam te stvari tako udaraju u oči, da se ove i nehotice za njimi otimlju. Recimo, da je istina; al za neznatno grmlje nemože se to kazati, pa evo stari Slavjani poznavahu i sve šikarje, kao što svjedoče sliedeća sveslavenska imena:

B a z, B a z a, B a z a g, B a z g, B a z d o v, B a z d o v i n a, B a z g a, B a z g o v i n a, B a z i k a, B a z o v i n a, B a ž o v i n a, B o z a, B o z g o v i n a, B o z o v i n a, B u z i k a, B z o v a, B z o v i n a, A b z o v, Z o v a, Z o v i n a. Sva ova kojekako izpremienjena imena nadieva hrvatski narod jednomu ter istomu grmu, od kojega narasta kadšto čitavo stablo. Ovo se ime i kod ostalih Slavenah svakojako mienja, nu korjenika mu je svagdje ista, dokazom, da je praslavenska. Evo tih promienah: *slov.* bezdjina, bezeg, bezg, bezga, bezgovina, bizovc, bezovc, *rus.* бозъ, бзюкъ, бузина, базовникъ, *čes.* bez, bzina, chebz, *polj.* bez, *slčki* bez, chabzda, *luž.* baz, boz, *lat.* Sambucus nigra, *njem.* Flieder, Schwarzholder.

B o r o v i c a, *čes.* borovice, *slčki* borovnjak, borovka, borievka, borovec, borovčia, *lat.* Juniperus communis. *njem.* Wachholder.[1]

D r i e n, *slov.* dren, *cslav.* дрѣн(ынн), *rus.* деренъ, *čes.* dřin, *slčki* drien, *polj.* dereń, *lat.* Cornus mascula, *njem.* Kornelkirsche.

S v i b, S v i b a, *cslav.* свибь(нъ), *rus.* свидина, свидовникъ, *čes.* svid, svida, *polj.* świdwa, świdwina, *lat.* Cornus sanguinea, *njem.* Hartriegel.

G l a g, G l o g, *slov.* glah, gloh, glagovc, glogovc, *cslav.* глогъ, *rus.* глогъ, глодъ, глотъ, глудина, *čes.* hloh, *polj.* *luž.* głog, *lat.* Crataegus Oxyacantha, *njem.* Hagedorn, Weissdorn.

Š i p a k, *slov.* šipek, ščipek, *cslav.* шипъкъ, *rus.* шипица, шиповникъ, шипшина, шипшинникъ, шипишка, *čes.* šíp, šípek, *polj.* szyp, *luž.* šipka, *lat.* Rosa canina, et fructus, *njem.* Hagebutte. Kod južnih Slavenah zove se ovako još i južno voće, *lat.* Punica Granatum, *njem.* Granatapfel, inače prema talijanskomu „mela granata“ m o g r a n j zvano. Oba ova šipka radjaju plodom razne veličine, nu slična oblika, odtuda jim kod nas isto ime.

---

[1] Ovaj grm je to svoje ime očevidno dobio, što je nalik na bor (jer češki se zove borovica i malen bor). S istoga razloga valjda dobio je ime jalovac, *rus.* яловецъ, еленецъ, *čes.* jalovec, *slčki* jalavec, *polj.* jałowiec, *luž.* jałorc, jachlovc, jałoveuc — ako ova rieč polieže od jela, kao što nagadja Jungman. Ovo potonje ime je pretežnije kod ostalih Slavenah.

Za onu prvu vrst šipka ima kod nas i kod Rusah jošt i drugo, valjda šaljivo ime; nu starost njegovu dokazuje veliko prostranstvo, gdje ga baš prost puk govori, a u knjizi neima. Štokavci kažu svrbiguz (Vuk), svrbiguzica (Dubrovč.), Slovenci srbin, srblivka, srboritec, srboritka, Rusi серóаринникъ, своробóрина, серóалина, сирóяричникъ.

Kalina, *rus.* калина, калинка, калинина, *čes. polj. luž.* kalina, *lat.* Viburnum Opulus, *njem.* Schneeball.

Lieska, *slov.* leska, *cslav.* лѣска, *rus.* лѣщина, залещина, *čes.* liska, *slč.* lieska, *polj.* leszczyna, laska (= palica), *luž.* leščina, lješnička, *lat.* Corylus Avellana, *njem.* Haselstrauch.

Hudika, Udika, Hudikovina, Fudljika, Fuljika, *slov.* hudolesovina, hudovirnik, hudovitovna, *čes.* chudovina, *lat.* Viburnum Lantana, *njem.* Bandstrauch.

Krkov, Krkavina, Krušina, *slov.* krhličovje, krhlikovna, *rus.* крушина, карлушина, *čes.* krušina, *polj.* kruszyna, kruchinia, kruszewina, kruszczyna, *lat.* Rhamnus Frangula, *njem.* Faulbaum, Kreuzdorn.

Zimolez, Zimolezovina, *rus.* жимолость, жиломуста, жиломустина (= Lonicera), *čes.* zimolez, zimolaz, zimolýz, *lat.* Ligustrum vulgare, *njem.* Rainweide.

Brstan, Brstran, Bršljan, Bršta, Brštan, *slov.* bršten, *rus.* бóрестень (= Convolvulus arvensis), *čes.* břečtan, brslen, bršlen (= Evonymus), *polj.* brzestan, *lat.* Hedera Helix, *njem.* Epheu.

Bljušć, Bljust, *slov.* bljušč, blušec, plušc, *cslav.* блюштъ, *rus.* плющь, *polj.* bluszcz. U svih ostalih slavenskih jezicih označuje se ovim imenom Hedera Helix, *njem.* Epheu, samo kod nas zove se tako bilina zvana *lat.* Tamus communis, a *njem.* Schmeerwurz, valjda zato, sto je nalik na bršljan, al na sjeveru je neima.

Biloloza, Biela loza, *rus.* бѣлолозъ (= Salix Gmelini), бѣлолозникъ (= Eurotia ceratoides), *lat.* Clematis Vitalba, *njem.* Waldrebe. Rekao bih, da je ovo samo prievod latinskoga Vitalba (vitis alba), da te rieči neima i u ruskom jeziku, gdje posve drugo znači. — Isti ovi grmić zove se kod nas i pavit, pavitina, pavetina, *cslav.* плкнть. U drugom slavenskom jeziku nisam te rieči našao, samo Poljaci zovu isti grm powojnik, wijnik.

Imela, Omela, *slov.* i ohmetje, *cslav.* имѣла, омѣль(никъ), *rus.* омела, *čes.* jmel, jemela, *slč.* omelj, omelo, *polj.* jemiel, jemioła, *luž.* jemjelina, *lat.* Viscum album, *njem.* Mistel.

Kupjena, Kupina, *slov.* kopinje, kupinača, *cslav.* кжпинл, кжпинию, *rus.* купена, купень (= Polygonatum), *bug.* кърпъ, *čes.* kupina, *polj.* kępa, kępina (= frutex).

Borovnica, *rus.* боровка, боровина, буровика, *čes.* borůvka, borůvnice, *slč.* borovnica, *polj.* borówka, *lat.* Vaccinium Myrtillus, *njem.* Heidelbeere.

Brusnica, *rus.* брусница, брусника, *čes.* brusnice, *polj.* bruszнica, *luž.* prusnica, *lat.* Vaccinium Vitis Idaea, *njem.* Preisselbeere.

Malina, Maljuga, *slov.* i malenca, melina, molina (Rubus fruticosus), *rus.* малина, *čes. polj. luž.* malina, *lat.* Rubus Idaeus, *njem.* Himbeere; u Braniboru pako govore Niemci još i danas Malineken.

Vries, Vriesak, Vriština, *slov.* vres, resa, resje, *cslav.* крѣсь(шь) крєс(єнь), *rus.* вересъ, верестъ, вереск, *polj.* wrzos, *čes.* vřes, *luž.* rjos, ros, *lat.* Calluna; Erica, *njem.* Heidekraut.

Trn, Crni trn, Trnika, Trnina, Trnulja, Trnovina, *rus.* тернъ, терновникъ, терникъ, теренъ, *čes.* trn, trnka, *polj.* tarń, tarnina, tarnka, tarka, *lat.* Prunus spinosa, *njem.* Schlehdorn.

Trnošljiva, *slov.* trnosliva, *rus.* черносливъ, *čes.* trnosliva, trnoslivka, trnoslava, *polj.* tarnośliwa, tarnośliwka, *lat.* Prunus insititia *L.*, *njem.* Krieche.

Klokoč, Klokočika, *rus.* клекачка, колокитина, клокичка, *polj.* kłokocina, kłokoczka, klekoczka, *čes.* klokoč, *lat.* Staphylea pinnata, *njem.* Pimpernuss.

Kao što sam već napomenuo, Herodot pripovieda za Budine, da su se hranili sjemenjem od šišaricah. Al netreba misliti, da je to bila jedina hrana starih Slavenah. Razglabanje jezika uči nas, da su i stoku hranili; rieči: govedo, krava, bik, vol, tele, stado, ovca, ovan, sir, maslo, paša, mlieko, muzti itd., sve je to sveslavensko; isto potvrdjuje i poznija poviest.[1] Ovdje se opet nameće pitanje: jesu-li bili drevni Slaveni samo pastiri, dakle nomadi? Jamačno je bilo plemenah, koja su se, kao što biva i dan danas u gorštakah, ponajviše hranila stočarstvom; nego da su bili Slaveni u obće već

[1] Chování dobytka bylo u starých Slovanův nejoblíbenější zaměstknání. O Němcích jinák znějí dřevní zprávy: vojenské výpravy, těkaní po všech končinách Evropy, a zbíjení cizých vlastí bylo téměř jediným jejich řemeslem. Důkazem toho jest každá stránka historie prvních patera století po Kristu. Šafařík Starožitnosti str. 161.

u predhistoričko doba ratari, to nam nedvojbeno dokazuje veliko obilje riečih sveslavenskih na ratarstvo se potežućih, koje više putah donjekle nagovještuju i sam razvitak, dakle poviest ratarstva.

Jer neprelazi narod od stočarstva naprečac k ratarstvu, već to biva vrlo polagano. Nije bilo već na osvitku ratarstva pluga, nego samo drvena s o h a t. j. zakučito drvo, kojim se je zemlja rovila i rahlila. O tom piše Hehn[1]: „Der ursprüngliche Pflug bestand aus einem passend gekrümmten Stück Holz, wie man es in den Wäldern suchte und fand, das ἄροτρον αὐτόγυον, welches noch Hesiodus kennt, während die verschiedenen Theile des zusammengesetzten Pfluges, des von Homer und Hesiod genannten ἄροτρον πηκτόν, griechisch und lateinisch ganz verschieden benannt werden". Pa kako se je zvalo to prvobitno orudje ratara? Na to odgovara isti Hehn ovako: „Der alte Namen für den primitiven Hakenpflug, der aus einem spitzen gekrümmten Stück Holz bestand, ist litauisch s z a k a, Ast, Zinke, slavisch s o h a."

Soha je doista sveslavenska rieč, jer je ima jezik *cslav.* сохꙗ = fustis, *rus.* coxa, *bug.* sohъ, *čes. polj. luž.* socha = lignum bifurcatum (Gabelholz); dapače u Rusah i Poljakah znači još i danas „gatunek pługa, czyli radła (eine Art Hakenpflug, gl. Linde „Słownik polski" kod rieči „socha").

Savršenija od drvene sohe je r a l i c a, r a l o, *cslav.* рало, орало, *rus.* рало, орало, *bug.* ralo, oralo, *čes.* radlo, radlice, oradlo, *polj.* radło, radlica, *luž.* radła, radlica, (Halbpflug).

Kasnije stoprv razvilo se je iz ralice ono sastavljeno orudje, kojim i danas obično zemlju oremo, to jest plug. Al da su ga Slaveni već u svojoj pradomovini poznavali, to svjedoči sveslavensko ni malo promienjeno ime toga orudja (*cslav.* плоугъ, *rus.* плугъ, *bug.* plug, *čes.* pluh, *polj.* pług, *luž.* płuh, *litvanski* plugas), i njegovih sastavinah, naime: l e m e š iliti raonik, *slov.* i lemež, *cslav.* лемешь, *bug.* lemeš, *rus.* лемехъ, лемешъ, *čes.* lemech, lemeš, *polj.* lemiesz, *lat.* vomer, *njem.* Pflugschar; c r t a l o, *čes.* čertadlo, *njem.* Pflugmesser; g r e d e l j, *čes.* hřídel, *polj.* grządziel, *njem.* Grendel; o j e, *čes.* oje, *luž.* vojo, njem. Deichsel; i g o, *cslav.* иго, *rus.* иго, *čes.* jho, iho; j a r a m, *cslav.* ꙗрьмъ, *rus.* ярмъ, *čes.* jářmo, *polj.* jarzmo, *luž.* jabr, *njem.* Joch; p l a z, *čes.* plaz, *njem.* Pflughaupt. — Ovamo idu još i drugi sveslavenski gospodarski nazivi, kao što n. pr. snop, kosa, srp, gumno, mlatiti, orati, sijati, grablje,

[1] L. c. str. 17. i 402.

vile, saditi, kopati, pljeti, žeti, lopata, motika, žitnica, zrno, jagli, rabota[1].

Može li se pametno pomisliti, da su drevni Slaveni poznavali sve gospodarske sprave, pa opet da nisu bili ratari? Doista nemože, najpače kad se uzme na um, da su oni poznavali i svake ruke usjeve; evo jih po imenu:

P r o h a, P r o j a, P r o s o, просо u svih ostalih slavenskih jezicih, *lat.* Milium Panicum, *njem.* Hirse. Ovo je valjda ponajstarija vrst našega žita, i sada Slavenom omiljela; nu odprije se je puno više prosa sijalo, te Plinius (25.) piše: „Ponticae gentes nullum panico praeferunt cibum", dapače su se crnomorski primorci, zvali μελινοφάγοι. Tako razprostranjena vrst hrane morala je prodrieti od Grkah i k Slavenom. U novije doba je kod nas kukuruz ponajviše iztisnuo proso.

J a g l i, *slov.* i jagliči, jegliči, *čes.* jahly, *polj.* jagły, *luž.* jagli, jały, jahva = ostupano proso.

R a ž, H r ž, R ž, *cslav.* ръжь, *rus.* рожъ, *bug.* rž, *čes. polj. luž.* rež, *lat.* Secale cereale, *njem.* Roggen, glavna je i dan danas sjevernim Slavenom hrana, pa da je bila i u staro doba, potvrdjuje njezino ime u sjevernih slav. narodah slično našemu.

J e č a m, *slov.* ječmen, *cslav.* ѩчьмы, ѩчьмъ, *rus.* ячменъ, *bug.* jъčmen, ičjumъk, *čes.* ječmen, *slč.* jačmen, *polj.* jęczmień, *luž.* ječmeń, jazmeń, *lat.* Hordeum vulgare, *njem.* Gerste.

P š e n i c a, Š e n i c a, *cslav.* пшеница, *rus.* пшеница, *čes.* pšenice, *polj.* pszenica, pszeńca, pszenica, *luž.* pšeńca, pšenica, *lat.* Triticum vulgare, *njem.* Weizen. Ova rieč dolazi od srodne rieči p š e n o, koja Slovencem znači prekrupu (Grütze, kašu), a ostalim Slavenom ostupano proso. To je navelo valjda Miklošića, ter izvodi obje rieči od пъхати, (*slov.* pehati, *čes.* pichati), to jest gaziti, stùpati, tući, kao što je postalo t r i t i c u m o d t e r e r e. Pšenica je dakle očevidno korjenita i praslavenska rieč.

P i r, *slov.* pira, pirjovc, pirjevica, znači sada kod nas osobitu vrst pšenice zvanu *lat.* Triticum Spelta, *njem.* Spelt. Ovako se je valjda njekoć zvala pšenica u obće, jer se ova u sanskritskom je-

[1] Što se njekoje ove rieči sudaraju n. pr. s njemačkimi, to ništa nesmeta našemu dokazivanju; jer pravo kaže Hehn (l. c. str. 399): „Sind nicht alle europäischen Stämme als ein ungetrenntes Ganzes und zu gleicher Zeit in Europa eingewandert, so kann auch ἄροτρον, slavisch radlo u. s. w. nur entweder von dem einen zum andern übergegangen, oder von den einzelnen, vielleicht in sehr verschiedener Zeit, analog gebildet worden sein."

ziku zove p u r a, u grčkom πυρος, u litvanskom p u r a i. S ovom je istovietno *cslav.* ПЫРО, koje znači proso, kašu, žito, *ruski* пырей, *češki* pyr, peyř, peyří, *poljski* pérz, *lužički* pyŕ, pyŕo; nu ove rieči neznače više običnu pšenicu nego divlju, koja se naški zove pirika, pirevina, *slovenski* periha, perjovica, *lat.* Triticum repens, *njem.* Quecke. Kao što se sada u njekih Slavenah, po imenu Slovakah, pšenom nezove samo ostupano, nego u obće proso, onako se je valjda uobičajila i rieč p š e n i c a naprama p i r u.

O v a s, *slov.* oves, ovs, *cslav.* ОВЬСЪ, *rus.* овёсъ, *čes. bug.* oves, *polj.* owies, *luž.* vovs, hovs, *litv.* aviža, *rum.* овъс, *lat.* Avena sativa, *njem.* Haber, Hafer.

Kod nas se ista vrst žita zove obćenitije z o b, *cslav.* ЗОБЪ, *bug.* zob (= zrnje). U drugih Slavenah neima te rieči u smislu a v e n a, samo Magjari kažu z a b.

Evo vam svih staroj Evropi poznatih vrstih usievah, koje se sve ukupno zovu jednom sveslavenskom, a vrlo shodnom rieči ž i t o. Jedni vele, da ova dolazi od ži(vi)ti, kao „živež", to će reći hrana, jer su se naši predji ponajviše hranili žitom; drugi misle, da je istoga porekla s grčkim σῖτος, koje znači pšenicu, kruh, brašno, pa i u obće živež. Znamenito je, da se je poslije kod pojedinih Slavenah žitom prozvala ona vrst, kojom se dotični narod najviše hrani: Rus, pa gdješto i Slovak, zove žitom pšenicu; Poljak, Čeh i Lužičanin raž; a Hrvat, Srbin i Slovenac proso.

Nu pita se, kako su Praslaveni upotrebljavali plodine svojih njivah?

Na ovo nam opet odgovaraju sveslavenske rieči, odnoseće se na porabu žita, pa te su:

Ž r v a n j, Ž r n, Ž r n a, Ž r n i, *slov.* žrnek, *cslav.* ЖРЪНЫ, ЖРЪНЪКЪ *rus.* жерновъ, *čes.* žernov, *njem.* Handmühle, Mühlstein.

M l i n, *slov.* malin, melin, *cslav.* МЛИНЬ, *čes.* mlyn, *polj. luž.* młyn, *njem.* Mühle, *lat.* mola.

M û k a, *slov.* moka, *cslav.* МѢКА, *čes.* mouka, *rus.* мука, *polj.* mąka, *luž.* muka, *njem.* Mehl.

K a š a, K a š i c a, ovako u svih Slavenah, *lat.* puls.

K v a s — takodjer sveslavensko, *lat.* fermentum.

H l j e b, *slov.* hleb, *cslav.* ХЛѢБЪ, *rus.* хлѣбъ, *čes.* chleb, *polj.* chleb, *luž.* khljeb, *njem.* Brod, *lat.* panis.

K o l a č — ovako u svih Slavenah, samo u Rusah калачъ.

P r g a, *cslav.* ПРѢГА (= novella tritici grana *Mikl.*), *rus.* перга, *polj.* pierzga (= pollen), jelo od popržena i samlivena zrnja, najpače sierka.

Ove rieči kažu naustice, da su drevni Slaveni bili pravi žitari, to će reći, da su sve vrsti žita, ne samo poznavali, nego i sijali i upotrebljavali. Nu tim se nezavršuje njihovo ratarsko znanje: da su bili narod eminentno ratarski, to jest da nisu baš samo žito sijali, nego se i o drugih strukah gospodarstva bavili, dakle da su bili, štono sada velimo, gospodari, to nam zasvjedočuje množina drugih riečih. Ovamo ide ponajprije vrtlarstvo, kao što nam kažu rieči v r t, v r t a l, *cslav.* **вртоградъ**; v r t a r, v r t l a r, *cslav.* **вртоградарь**; p o v r ć e, p o v r t e l j e. Rieč v r t imaju samo južni Slaveni; Česi upotrebljavaju mjesto nje z a h r a d a, Poljaci o g r o d a, Lužičani z a h r o d a, što je prema srbskomu g r a d i n a; Rusi kažu садъ, što je naš voćnjak, vinograd, a kod Slovenacah voće. Šafařik misli, da rieči v r t, v r t o g r a d dolaze od gotskoga aurts, aurtigards. Ako je to istina, svakako pada njihovo usvojenje od Slavenah u predhistoričko doba; jer kao što sam malo prije napomenuo, rieči te rabe samo južnim Slavenom, ovi su je pako usvojiti mogli samo od Gotah crnomorskih, kojih u naše historičko doba nije više ondje bilo; jer su bili već u petom vieku poslje Isukrsta ponajviše u Galiju i Hispaniju odselili.[1] — U ostalom pripovieda već Herodot (III. 109.), da su se medju Budini, ratari i pastiri, nastanili Geloni, sijući žito i imajući vrtove. Može se dakle pomisliti, da su Slaveni već od onih Gelonah vrtove naučili graditi i raditi; to nam nagoviešta i poviše sveslavenskih vrtlarskih riečih, kao što: g r e d a, *cslav.* **грѧда**, *rus.* грядa, *čes.* hrada, hradka, *polj.* grzęda, grządka, *njem.* Gartenbeet; — m o t i k a, l o p a t a, g r a b l j e, *cslav.* **грѣблꙗ**, *rus.* грабли, *čes.* hrable, *luž.* grabje, rabje; r a z s a d, *cslav.* **рꙗсад(нти)**, *rus.* разсада, *čes. polj.* rozsada, *luž.* přesada, *njem.* Setzpflanze.

„Sve ove rieči mogli su drevni Slaveni imati, te dotične stvari poznavati; al odtuda se nemože još izvoditi, da su imali sami svoje vrtove, kad se nezna šta su u njih sijali i sadili.“ Ovako bi mogao tko prigovoriti; samo se vara, ako misli, da neznamo šta je raslo u onih praslavenskih vrtogradih. Sveslavenske rieči razlažu nam to takodjer jasno i potanko. Tu je bilo već u ono prastaro doba svake ruke rašća i povrća. Razmotrimo malko taj drevni slavenski vrt!

Gdje se je žito sijalo, ondje se je do skora sijati počelo i s o ć i v o, koje se svojim hranivom i svojom trajnošću uzporediti može

[1] Šafařik Starožitnosti str. 346.

sa žitom, dapače ga u njekom pogledu i nadkriljuje. Gdje je sočivo samonikom raslo, ondje su već pastiri lasno razabrali njegovu vrsnoću, te ga i sami sijali i širili. Nu gdje je raslo samoničice? Na to se pitanje ni danas neumie složno odgovoriti. Za l e ć u se misli, da je došla s juga, jer u Egjiptu bijaše baš i osobit grad Phacussa, to jest grad leće, pa isto natuca i njezino ime l e ć a, *lat.* lens, *cslav.* лѧшта. Kod drugih Slavenah drugo je ime običnije, naime s o č i v o ili s o č i v i c a, *cslav.* сочиво, сочевица, сочивица, *rus.* сочевица, чечевица, сочевка (сочевица = Orobus), *čes.* sošovice, čočovice, šošovice, šošovina, *slč.* čočka, *polj.* szocewica, soczewica, soczka, szoczka, *luž.* žočk, sok, sock, *lat.* Ervum Lens, *njem.* Linse. Već ova množina kojekako izpremienjanih pa opet jednakih imenah dokazuje, da je bila leća iliti sočivica, makar i polazila od juga, od pamtivieka Slavenom poznata. Isto valja za

B o b (ovako u svih Slavenah), *lat.* Vicia Faba, *njem.* Bohne, za koji već Herodot (IV. 17.) piše, da su ga sijali Alazoni stanujući kod rieke Hypanis (današnji Bog ili Bug).

G r a h je došao u Evropu iz srednje Azije k Slavenom i značio je svagdje *latinski* Pisum sativum, *njem.* Erbse. Bit će u novije doba nastalo kod nas, da g r a h znači i ono što p a s u l j, *lat.* Phaseolus; jer je ovaj tek u novije doba u Evropu došao, zato ima srodno al tudje ime, *lat.* Phaseolus, *njem.* Fisole, *naški* pasulj, *slov.* bažul, fažol, *čes.* fazole itd. Gdje je grah = phaseolus, ondje je grašak = pisum. — Osim sočiva svake ruke bilo je toga jošte puno na praslavenskom vrtu, po imenu

R e p a, R j e p a (ovako u svih Slavenah, samo u Čehah řepa i u Poljakah rzepa), *lat.* Rapa, *njem.* Rübe. Ime repe je u svih evropskih narodah (s neznatnom promjenom) isto, što je dokaz, da se je bila već u prastaro doba posvuda razprostranila, po svoj prilici zato, što se lasno razplodjuje, nepotrebujuć ni plodna tla, ni mnoga tega. — Repi je srodna

R o d a k v a, R o t k v a, A n d r k v a, *slov.* retku, retkev, retkva, *rus.* рѣдька, рѣдечка, *čes.* ředkev, řetkev, *slč.* redekva, *polj.* rzodkiew, *luž.* ratkej, rjetkej, retkva, *lat.* danas Raphanus, (*rum.* rъdike), *njem.* Rettich, Rettig. Miklošić misli, da je njemačko ime korjenika slavenskih, nu svakako su ova vrlo stara, kad su onako jednaka, te potvrdjuju, što sam malo prije dokazivao, naime, da su bili već stari Slaveni vrtlari, kad su evo ne samo domaće, nego i inostrano povrće poznavali. Isto valja možda i za c v e k l u, *slov.* i cikla, *rus.* свекла, *čes.* cvikla, *bug.* cvêkl, *polj.* cwikła, *rum.* sveklъ

lat. Beta Cicla, *njem.* Mangold, *novogrčki* σεῦκλον, *starogr.* σεῦτλον; jer drugo inostrano povrće neima tako jednakih imenah, n. pr. naša broskva (= brassica), kupus, kapus (= *tal.* capuccio), kod sjevernih Slavenah je k a p u s t a (od *njem.* Kompost); kelj, peršin, krumpir, čičoka, šparga, koraba itd.

Ako i nisu drevni Slaveni poznavali kupusa, salate (= *tal.* insalata), blitve (*lat.* Blitum, Beta), al da su imali na svom vrtu variva, to svjedoči rieč

Z e l j e, *cslav.* зелиє, *rus.* зелье, *čes.* zelí, *polj.* ziele, zioło, *luž.* zielo, *lat.* olus, *njem.* Küchenkraut. Odtuda je kasnije postalo naše g l a v a t o z e l j e (*njem.* Kopfkraut, *lat.* Brassica capitata).

L o b o d a, *slov.* i lobuda, *cslav.* лобода, *rus.* лобода, *bug.* lobodъ, *čes.* lebeda, *polj.* łoboda, lebuda (= Chenopodium), *luž.* łoboda, *rum.* лободъ, *lat.* Atriplex, *njem.* Melde.

M r k v a, *slov.* mrkev, sada merlin, *rus.* морковъ, *čes.* mrkev, mrkva, *polj.* marchew, *luž.* morchej, marchvej, *rum.* morkov, *litv.* morka, *lat.* Daucus Carota, *njem.* Möhre, *staronjem.* morahâ, morhâ, — odkuda Miklošić slavenska imena izvodi. Svakako su je Slaveni već u prastaro doba usvojili.

D i n j a, *cslav.* дыня, *rus.* дыня, *čes.* dyně, *polj.* dynia, *slč.* dyňa, znači kod nas ono, što Latini kažu Cucumis Melo, Niemci Melone al sjeverni Slaveni, gdje slabo ima ovih potonjih plodovah, zovu dinjom i našu buću ili bundevu, *lat.* Cucurbita Pepo, *njem.* Kürbiss. — Ovoj mješavini netreba se čuditi, jer vlada i kod starih pisacah.[1]

U g o r a k iliti krastavac, *rus.* огурецъ, агурокъ, *čes.* okurek, *polj.* ogórek, *luž.* gurka, *litv.* agurkas, *lat.* Cucumis sativus, *njem.* Gurke, došao je k starim Slavenom još od Grkah, te su i grčko ime ἄγγουρον na svoju pretočili. Da su ga Niemci od Slavenah dobili, dokazuje Hehn.[2]

---

[1] Hehn l. c. str. 218: „Da nun schon im Alterthum die Grenze zwischen den Arten in der Anschauung des Volkes oft unbestimmt schwankte und die gebräuchlichen Namen, von vieldeutiger Allgemeinheit, je nach Zeit und Gegend und Umständen, Verschiedenes bezeichneten, so ist es jetzt ausserordentlich schwer, ja unmöglich, die Angaben der Alten mit unserer Kenntniss der Sache zu vereinigen und im gegebenen Falle mit Sicherheit zu entscheiden, ob ein Kürbiss und welcher oder eine Gurkenart und welche gemeint sei.“

[2] Hehn l. c. str. 223: „Von Byzanz kam die Gurke, wie der Name bezeugt, zu den Slaven, russisch огурецъ, poln. ogórek u. s. w. und ward bei den Völkern dieser Race, so wie bei den unmittelbar hinter ihnen wohnenden Stämmen tatarischer und mongolischer Abkunft, zu dem allge-

Tikva, *cslav.* тыкы, тыкъвъ, *rus.* тыква, *bug.* tikvъ, *čes.* tykev, tekvice, *polj.* tykwa, tykwia, *lat.* Cucurbita Lagenaria, *njem.* Flaschenkürbiss. Tikve su od starine upotrebljavane kao posude; već Columella piše (11. 3, 49): „nam sunt cucurbitae ad usum vasorum satis idoneae.“ Nije čudo dakle, što su je i stari Slaveni, valjda od Grkah, već u staro doba prihvatili, te našincem i dan danas rabe mjesto posudja.

Povrće do sada nabrojeno bilo je starim Slavenom hrana; nu mnogo je toga jošte koješta na sveslavenskom vrtu raslo.

Posljedica je svakoga postupka u obrazovanosti — razkošje, naslada. Čim se divlji narodi zadovoljuju, to nedotječe narodu, koji se je uljudio, ovaj toga puno treba i za hranu i u stanu, i za odjeću i za sreću, što se divljaku suvišno čini.

Ako ima i dan danas narodah, koji neznaju za sol, (a bilo ih je i odprije[1]; ako jih ima, koji se priesnim mesom hrane — to su naši pradjedovi i u tom pogledu puno napredniji bili. Jer ne samo da su svoja jela solili, kao što svjedoči sveslavenska rieč sol; nego su jošt i drugčije hranu svoju začinjali, ili za izmjenu začin baš i napose jeli, kao što i danas biva. Peckanje ljuta soka ugadja, jednomu više, drugomu manje; al tu ima opet sila razlike. — U slavenskoj pradomovini raslo je toga malo samoničice, što bi u tom pogledu ugadjalo ustima i želudcu. Ovamo ide

Sriemuž, Sriemuža, Sriemuš, Sriemuša, Sremuž, Cremoš, Crimoš, Crimuz, Črimuš, Čremuš, *rus.* черемша, черемица, черемушка; u drugom slavenskom jeziku nenadjoh do sada te rieči; *lat.* Allium ursinum, *njem.* Ramser,

meinsten mit grosser Vorliebe genossenen Nahrungsmittel. Ohne Gurken kann z. B. der Gross- und Kleinrusse nicht leben; in Salzwasser eingemacht verzehrt er sie den ganzen Winter und schlägt sich mit ihrer Hülfe durch die langen, strengen Fasten der orientalischen Kirche durch. Von den Slaven kam die Agurke, später mit abgefallenem Vocal Gurke, wie gleichfalls der Name lehrt, zu den Deutschen, aber erst in neuerer Zeit, denn die Spuren des Wortes gehen nur bis in das siebzehnte Jahrhundert hinauf (s. Grimm, Wörterbuch, unter Agurke, und Weigand unter Gurke). Ethnographisch beachtenswerth ist der Umstand, dass die sogenannte „saure Gurke“ nur in den Theilen Deutschlands üblich geworden ist, die ehemals von Slaven bewohnt waren und sich erst nachmals germanisirt haben. Uebrigens soll die kleine, grünliche, wohlschmeckende slavische Gurke, wie sie in ganz Russland gemein ist, nach Deutschland versetzt ausarten; sie bedarf also wohl eines excessiven Klimas.“

[1] Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur et neque salem neque alia irritamenta gulae quaerebant. Sal. Jug. 80. 7.

Ramsel. Vuk piše u svom riečniku: „Sriemuš raste po šumi i lišće mu je u ustima kao bieli luk, zato ga mnogi u proljeće beru i sa soli i hljebom jedu. Presl opet kaže u svom Rostlinopisu, da i Rusi sriemuž jedu.

Sriemuš je njeka vrst divljega luka i bit će bio domaća činba iliti mirodija (Gewürz) drevnih Slavenah. Nu do skora se je k njim doselio (valjda od susiedah Alazonah kod Crnoga mora) pravi l u k, *cslav.* лоукъ, *rus.* лукъ, *bug.* luk, *slč.* luk, *polj.* łuk, *lat.* Allium. Jer već Herodot piše (IV. 17), da Alazoni i Kallipide, stanujući oko Olbie (na Crnome moru), sade κρόμυα και σκόροδα (crljenac i češnjak). Hehn misli, da su Slaveni luk baštinili od starih Trakah, pokle su se preselili u njihovu postojbinu. Al odkuda onda luk Rusom, za koje isti Hehn priznaje, da jim je luk od starine omilio, te se upravo tim razlikuju od Germanah? Sama sveslavenska rieč l u k dokazuje, da je bio praslavenska činba, što potvrdjuje i prava slavenska korjenika

Č e s n o, Č e š n j a k, *slov.* česen, češenj, *cslav.* чєснъкъ, чєсньць, чєснолоукъ, чєсновитъкъ, *rus.* чеснокъ, *bug.* česnov, *čes.* česnek, *polj.* czosnek, *lat.* Allium sativum, *njem.* Knoblauch.

Da luk nije k nam i z p r v a od Niemacah došao nego od iztoka, može se i odtuda nagadjati, što su slavenski susjedi Niemacah prihvatili kasnije njemačko ime Zwiebel, *čes.* cybule, *luž.* cybla, *slov.* čebula, *polj.* cybula, cebula; iztočni pako i južni Slaveni pridržali su starinsko ime luka, samo je čudnovato, što iztočni Hrvati i Srblji razlikuju b i e l i i c r n i l u k, a što zovu c r n i m l u k o m, zapadnim je c r l j e n i ili jednom riečju c r l j e n a c (črlenec); ovi potonji nepoznaju bieloga luka, nego samo češnjak.

Što je bio luk već u pradoba kod nas onako razširen, nije čudo, kad su i drugi narodi puno do njega držali: kod gradjenja velike Heopsove piramide u Egjiptu potrošilo se je za 1600 srebrnih talenatah crljenca, češnjaka i rotkve za težake (Herodot piše, da je to bilo zabilježeno na samoj piramidi); a Izraelci putujući u Kanaan plakali su od tuge za lukom, što su ga imali u Egiptu. (Num. XI. 5).

K o p a r, *slov.* kopr, koprc, *cslav.* копръ, *rus.* кропъ, укропъ, *bug.* коръ, *čes.* kopr, *polj.* kopr, koper, *luž.* koprik, *lat.* Anethum graveolens, *njem.* Dill. Srblji ga zovu običnije imenom od Grkah uzajmljenim m i r o d j i j a. — Kopar nije kod nas samonik, nego se sije, pa je opet praslavenska činba, kao što mu ime svjedoči; a k u m i n i p a s t r n a k rastu u slavenskih zemljah samoničice, nu čini se, da jih stari Slaveni nisu poznavali, kad su usvojili nji-

hova latinska imena Cuminum, Pastinaca. Ono prvo ime valjda su prenieli na sličnu domaću biljku; jer biljari oštro razlikuju Cuminum Cyminum od Carum Carvi.

Gorušica, *slov.* goršica, horčičen, horšičen, *cslav.* **горуха, горушица**, *rus.* горчица, *čes.* hořčice, *polj.* gorczyca, *luž.* gurkac, *lat.* Sinapis, *njem.* Senf. I ova biljka nije slavenska samoniklica, nego grčka tudjinka; nu ime naško kaže, da se je već u pradoba k nam doselila.

Kiselica, Kiseljača, *slov.* kiselca, kislca, *rus.* киселка, кислинка, кисленница, кислица. кислушки, кислядка, кислядь, кислянка, *čes.* kyseláč, kyselák, *luž.* kiselčk, *lat.* Rumex (Acetosa), *njem.* Sauerampfer. — Ostale vrsti toga roda poznate su bile pod imenom

Štav, Štava, Štavalj, Štavelj, Štavlje, Šćavljika, Šćavnjak, Ščavica, Ščavljak, *slov.* i šav, šavje, *cslav.* **щавъ, щавиѥ**, *rus.* щавель, чувель, щавеіі, *čes* šťav, šťavik, šťovik, *polj.* szczaw, szczawik, *luž.* sčehel.

Hren, Ren, Kren, *cslav.* **хрѣнъ**, *rus* хрѣнъ, *čes.* chřen, *polj.* chrzan, *luž.* krjen, krin, *litv.* krênas, *lat.* Cochlearia Armoracia, *njem.* Meerrettig.

Čubar, Čubr, Čubrak, Čubrika, Cupar, Capar, Kubar, *rus.* чаберъ, чеберъ, чеóрецъ, чаóръ, чоборъ, чоóрикъ, щеóрецъ, *bug.* comber, *čes.* čabr, čubr, čibr, *slč.* štibrik, ščubrik, *polj.* cząbr, cąbr, cząber, *grčki* θύμβρος, *lat.* Satureia, *njem.* Saturei.

Mak (ovako sveslavenski), μήκων, μάκων, *lat.* Papaver, *njemački* Mohn.

Obje potonje biljke dobili su drevni Slaveni od Grkah, kao što i mnoge druge; nu kako dokazuje ime, to se je dogodilo jošte za pravieka.

Štrbka, *rus.* щерóакъ, *čes.* štěrbak, *polj.* szczérbak, *lat.* Cichorium Endivia, *njem.* Endivie. Po svoj prilici se je odprije druga kakva biljka onako zvala, kao što se zove i sada *slov.* štrbec, *lat.* Meum athamanticum.

Vidjeli smo, da su drevni Slaveni poznavali sve drveće svojih šumah: jamačno su dakle u njih naišli na voćke-divljake i kušali plod njihov, koji je u kasnu jesen, kad se ugnjili, dosta sladak; pa opet ima i medju divljakami razlike, te su jedne sladje od drugih. Pošto su ondašnji Slaveni bili ratari, to su odavna bili uvježbali, da sve biljke, pa i drveće, niče iz sjemena. Našav dakle

gdje daleko od kuće tečnu divljaku, a oko nje više mladih, posve je stvar naravna, da su poželili imati takvih stabalah blizu kuće, pa su i sjeme sijali i mlade voćke iz šume blizu kuće presadjivali, a tim samim divljake oplemenjivali.

Da ovo nije pusto umovanje, već da su naši pradjedovi zbilja poznavali plod ovakova drveća i razlikovali ga od roda drugih stabalah, to nam kaže sveslavenska rieč s a d (hortus), to jest mjesto, gdje se drveće sadi; kod Lužičanah i Slovenacah (i kod izumrlih polabskih Slavenah) s a d je i plod pitoma drveća, ono što se drugom takodjer sveslavenskom rieči kaže v o ć e, *cslav.* **овощть овоштиє**, *rus.* овощи, овощъ, *bug.* ovošte, ovoški, oškъ, ovošći, *čes.* ovoce, ovote, *polj.* owoc, *lat.* fructus (arborum), *njem.* Obst. V o ć e je, istina, u njekih Slavenah značilo plod, rod u obće; nego da je ta rieč za rana bila prenešena samo na sočni plod drveća, to svjedoče rieči v o ć k a, *cslav.* **овоштька**, *bug.* ovoški, *njem.* Obstbaum; v o ć n j a k, *cslav.* **овоштьникъ, овоштьница**, *rus.* овощница, *njem.* Obstgarten. Da stari Slaveni nisu voćke samo sadili nego i plemenili, to dokazuju opet sveslavenske rieči c i e p, c i e p i t i, *slov.* cêp, cepika, *cslav.* **цѣпити**, *čes.* štěp, štípiti, *polj.* szczep, szczepić, *luž.* sćjepić, *litv.* czepiti, *njem.* impfen (od grčkoga ἐμφυτεύειν ili srednjolatinskog impotus), pfropfen (od *lat.* propago).

Da vidimo sada, šta je bilo u tom praslavenskom sadu ili voćnjaku!

J a b u k a, *slov.* jabelko, jabevko, jaboko, jablan, jablana, jablo, jablon, *cslav.* **аблъка, аблъко, аблань, аблука, аблуко, аблань**, *čes.* jablo, jablko, jabko, jabloň, *slč.* jablčko, *rus.* я́блонъ, я́блонь, я́блоко, я́блочко, *polj.* jabłko, jabłoń, *luž.* jabuko, jabłuko, jabłoń, jabłučina, *lat.* Pyrus Malus, *njem.* Apfelbaum.[1]

K r u š k a, *slov.* hruška, ruška, krušva, *cslav.* **крушъка**, *bug.* krušъ, *rus.* груша, грушина, грушка, *čes.* hruška, *polj.* grusza, gruszka, *luž.* krušva, krušvina, krušej, kšušćina, *lat.* Pyrus communis, *njem.* Birnbaum.

Š l j i v a, S l i v a, ovim potonjim imenom zovu ju i drugi Slaveni, a Poljaci śliwa, Lužičani slüva, slóvka, *lat.* Prunus domestica, *njem.* Pflaume.

[1] Nepostiže mi um, kako se je dogodilo, da rieč j a b l a n, koja u svih ostalih Slavenah znači jabukovo stablo, kod nas posve drugo znamenuje, naime jedno novije evropsko drvo, *lat.* Populus italica, i cviet Malva, *njem.* Pappelkraut. (Vuk.)

Breskva, Praskva, *slov.* breskev, bresku, *rus.* ѳросквина, ѳрусквина, *bug.* praskva, *čes.* břeskev, broskev, *slč.* broskva, *polj.* brzoskiew, *luž.* brješka. Ova rieč dolazi, istina, od *lat.* Amygdalus Persica; nu kako su ju svi Slaveni jednako prekrojili, može se nagadjati, da su breskvu već u predpoviestno doba poznavali. Njemačko ime Pfirsich istu lozu vuče, a slaže se s persijskim fersig.

Trešnja, Krieša, Krieśva, *slov.* črešnja, *rus.* черешня, *bug.* čireši, čereši, *čes.* střešně, *slč.* čerešňa, *polj.* czereśnia, trześnia, *luž.* tŕešeń, tŕešnja, *lat.* Prunus Cerasus, *njem.* Kirsche. Trešnja i breskva postalo je iz latinskoga, nu jamačno još u predhistoričko doba, kao što potvrdjuje jednak oblik rieči. Može biti, da su te voćke Slaveni dobili od rimskih crnomorskih kolonijah, gdje je trešnji prava domovina; nu već za Plinija (Plin. 15. 25. 30.) bila je tja u Germaniju i Britaniju prenešena. — Za ovo nagadjanje ima ječna i niječna dokaza.

Višnja, Višanj, *cslav.* вишня(къ), *rus.* вишня, вишина, *bug.* višnъ, *čes.* višně, *polj.* wiśń, wiśnia, *luž.* višeń, višina, *lat.* Cerasus acida, *njem.* Weichsel. — Da rieč višnja nedolazi od latinskoga, u tom se svi slažu, a niti u njemačkom nenalaze joj koriena,[1] gdjeno se kod nas druga jedna biljka zove viš, a imamo i poslovicu „kiselo kao višt“, kojoj dolikuje poljsko wisz = kiselo sieno. Svakako je višnja (drvo srodno trešnji) rieč sveslavenska. Ako su dakle Slaveni poznavali već za pradobe višnju, neima razloga sumnjati, jesu-li onda i za trešnju znali. — Voće u historičko doba slavenskim narodom donešeno nezove se jednakim imenom, kao što svjedoči n. pr. kajsija ili natipierka, *slov.* marilica, marelca, *rus.* абрикозъ, морель, курега, *slč.* marhula, *čes.* meruňka, *polj.* morela, *lat.* Prunus Armeniaca, *njem.* Aprikose, Marille. — Isto valja za dunju, gunju ili tunju, *slov.* kutina, kuta, kutna, *rus.* альва, айва, квитъ, гунна, гутей, пыгва, гуня, *čes.* gdule, *slč.* kutna, *polj.* pigwa, *luž.* dula, kvić, *lat.* Cydonia vulgaris (odprije cotonea), *njem.* Quitte itd.

Orah, *slov.* oreh, *cslav.* орѧхъ, орѣхъ, *rus.* орѣхъ, *čes.* ořech, *polj.* orzech, *luž.* voŕech, *lat.* Iuglans regia, *njem.* Nussbaum. I ovo je drvo azijskoga porekla; nu kao što kaže korjenito naško ime, došlo je k Slavenom od Crnoga mora jošte za pravieka.

---

[1] Miklošić: „Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen“ kaže za nju, da je „dunklen Ursprungs, vielleicht deutsch.“ Matzenauer pobija mnienje, da bi višnja mogla biti njemačkoga porekla.

S m o k v a, *cslav.* **смокы**, *bug.* smokinъ, *rus.* смоква, смоковница, *rum.* smokin, *lat.* Ficus Carica, *njem.* Feige, jeste prastara slavenska rieč, jer dolazi i u gotskom jeziku (smakka). Hehn misli, da su ju Slaveni od Gotah primili; nu Šafařik tvrdi, da su ju Goti od Slavenah dobili, pa i Miklošić opominje na naš smok, zasmočiti, gdjeno u gotskom jeziku neima joj korjenike.[1]

Nabrojiv poznaće vrsti voća, nameće mi se pitanje: jesu li Slaveni već u svojoj pradomovini poznavali ono najplemenitije voće, koje mi g r o ž đ j e m zovemo?

Sveslavenska rieč v i n o dokazuje, da su ga već drevni Slaveni poznavali, a dobili su ga od Rimljanah,[2] kao što ista rieč kaže i poviest potvrdjuje. Da su Slaveni tu rieč dobili od Niemacah, bili bi prekrojili W e i n na v i n; toga pako nigdje negovore, nego svagdje v i n o od latinskoga v i n u m. Nego kako su složni u imenu ovoga pića, tako se razilaze u imenu vinove loze, *lat.* Vitis vinifera, *njem.* Weinstock, kao da je nisu svi od starine poznavali. U *cslav.* jeziku zove se loza **кнно**, **киноградъ**, u *rus.* виноградъ, *čes.* vinný kmen, vinna réva, *polj.* winorośl, vinna macica, vino, łoza, *luž.* vinovy penk, *naški* vinova loza, loza, *slov.* trs. Bolje se slažu u imenu trsova roda: *naški* g r o z d, g r o ž đ j e, *cslav.* **гроздъ**, **грозднє**, **гроздовнє**, **грєзнъ**, **грознъ**[3], *rus.* гроздъ, гроздіе, *mlrus.* родзинки, *čes.* hrozen, hrozenka (= njem. Rosinen), *slč.* hrozno, *polj.* grono, vinogran, vinogron, *lat.* uva, *njem.* Traube. Budući da se ova rieč poteže obično samo na plod vinove loze, to se možemo i odatle domišljati, da su ga već drevni Slaveni poznavali. A oni

---

[1] Hehn piše u pomenutoj knjizi na str. 387.: Aus Indien und Persien, aus Syrien und Armenien stammen unsere Feld- und Baumfrüchte, eben daher auch unsere Märchen und Sagen, unsere religiösen Systeme, alle primitiven Erfindungen und grundlegenden technischen Künste.“ A na strani 235 tvrdi isti pisac: „Die Slaven müssen nach ihrer Trennung von den Litauern in einem, auch durch andere Indicien sich verrathenden Zusammenhang mit medopersischen Stämmen (Scythen und Sauromaten, Budinen und Alanen) gestanden haben, da das gemeinslavische k u r u, k u r a, g a l l u s, g a l l i n a, zugleich persisch ist: c h u r u, c h u r û h, c h u r û s.“ — Moguće je dakle, da su Slaveni i više toga neposredno iz Azije dobili.

[2] Krek (l. c. str. 43.) kaže: „Die Kenntniss des Weines verdankte man dem germanischen Westen.“ Gdje su Slaveni s Niemci medjašili, ondje je bilo slabo vinogradah; dapače Herbord Vita S. Ottonis piše: Vinum Slavi in Pomerania nec habent, nec quaerunt, sed melleis poculis ex cerevisia accuratissime confecta vina superant falernica.“

[3] Ostatak ove rieči ima u našem pridavniku „grozni vinogradi“, što se često čuje u narodnih pjesmah.

su valjda i sami sadili vinovu lozu; jer je ova bila već za rimske dobe po svoj južnoj, pa i srednjoj Evropi razprostranjena, i Aurelius Victor (de Caes. 37.2.) piše naročito o rimskom caru Probu, rodom iz Sriema, koji je carevao god. 276. poslje Is. i protjerao Gote i Alane: „Hic Galliam, Pannoniasque et Moesorum colles vinetis replevit.“ Naročito se kaže, da su za Proba i tokajske gorice vinovom lozom posadjene. Nezna se pravo, jesu-li onda jošte Goti taj kraj držali, ili su ga već bili posjeli Slaveni, nasljednici Gotah na jugu.[1] Sada ćemo lasno razumjeti, zašto se slaže gotska rieč v e i n g a r d s sa sveslavenskim v i n o g r a d o m. Svakako je istina, da Tokaj kao što i Sriem, od davnih davninah slovi sa svoje kapljice.[2]

Slaveni su u ono doba posjeli bili već sav ogromni prostor od baltijskoga pa do blizu Crnoga mora. Na toliku prostranstvu neima jednoga ter istoga podneblja, već mnogo bilje neuspieva više gore oko Visle, koje u Podunavlju liepim rodom radja. Ovamo ide, osim ostaloga, smokva i vinova loza. Nije čudo dakle, što vinogradarsko nâzivlje u Lužičanah ili Poljakah nije tako razvito kako kod nas.

Bilo kako mu drago, to će svatko nepristran priznati, da su drevni Slaveni drveće poznavali, sadili, ciepili, jednom rieči da su bili voćari. Pa kako je voćarstvo znamenito po narodnu kulturu, to liepo razlaže, da nebih znao ni sam bolje, Hehn (u pomenutoj knjizi na strani 60), zato evo njegovih riečih: „Die Baumzucht war ein Schritt mehr auf der Bahn fester Niederlassung: erst mit ihr und durch sie wurde der Mensch ganz ansässig. Der Uebergang vom unstäten Hirtenleben zur festen Ansiedelung ist nirgends ein plötzlicher gewesen, sondern führte immer durch zahlreiche Zwischenstufen, auf denen die Völker oft Jahrhunderte verharrten. Der herumziehende Hirte besäet flüchtig ein Stück Land, das er im Herbst ebenso flüchtig aberndtet; er wählt im nächsten Frühling ein anderes, frisches, das er abermals liegen lässt, nachdem er ihm den Raub abgenommen. Hat die Horde an einem besonders frucht-

---

[1] Odavde razabiremo, da slavni ruski vojvoda Kutuzov nije bio loš povjestnik, kad je godine 1805 na povratku s vojskom u Rusiju, došav do Tokaja, zamahnuo rukom naokolo i rekao: „sve ovo spada na staru Rusiju.“

[2] Da je bilo vinove loze u Slavoniji već u staro doba, tomu je dokaz i čokot, nadjen prije njekoliko godinah u Osieku više hvatih duboko u zemlji, kad je ondašnji trgovac Weinmiller zdenac kopao. G. Fr. Kuhač je svojima očima taj trs gledao.

baren Fleck sich mit ihren leichten Häusern festgesetzt, so ist doch auch hier der Boden nach einigen Jahren erschöpft: die ganze Gemeinschaft bricht auf, lädt alles Bewegliche auf ihre Thiere und Wagen und baut sich an einem anderen Orte wieder an.“

Iz dosadašnjega razlaganja bit će svatko razabrao, da su bili slavenski narodi već u svojoj pradomovini ne samo orači, ratari, nego baš gospodari, radeći upravo sve struke gospodarstva. Već ovo dokazuje, da su ondašnji Slaveni znatno bili u obrazovanosti postupili. Jer ratar, a još više voćar, prianja sve to više za svoju zemlju, njeguje ju i kiti što bolje može, i nekaneć dalje seliti, gradi stanovit stan, koji se sve to više puni svake ruke tvorinom, orudjem i spravom. Tako postaje gospodarstvo vrelom drugim strukam čovječjega rada, po imenu i obrtnosti. Drevni Slaveni težili su ponajviše zemlju, al su uz to radili i mnoge struke obrta. Nije tu bilo da kako obrtnosti, kako se ova sada razumieva, nego ponajviše samo kućne, kako ju vidjamo i dan danas u kući mnogih seljakah, gdje se mnoge zemaljske plodine preradjuju u rukotvorine. Ovako je bivalo već u predhistoričko doba, kao što svjedoče mnoga sveslavenska imena obrtnih radnjah i tvorinah, nu ja ću se ovdje stegnuti samo na tvorine od bilja. Dvie su osobito biljke predmetom kućne obrtnosti, lan i konoplja.

L a n, *slov.* len, *cslav.* **ленъ**, *rus.* ленъ, *čes. polj. luž.* len, *lat.* Linum, *njem.* Lein;

K o n o p l j a, *cslav.* **конопля**, *rus.* конопель, конопля, конопелька, *čes.* konopě, *polj. luž.* konop, *lat.* Cannabis, *njem.* Hanf.

Obje ove rieči su latinskoga ili grčkoga porekla, a ima jih mal ne u svih europskih jezicih. Nu da su je Slaveni još u svojoj pradomovini usvojili, to dokazuju mnoge sveslavenske rieči potežuće se na porabu toga bilja. Ovamo idu:

T r l i c a, *čes.* trlice, trdlice, *polj.* cierlica, tarlica, *luž.* čedlica, *njem.* (Flachs)breche;

P r e s t i, *cslav.* **прасти**, *rus.* прясть, *čes.* presti, *polj.* prząść, *luž.* přasć, *njem.* spinnen;

P r e s l i c a, *cslav.* **прасница**, *rus.* пряслица, *čes.* přaslice, *polj.* przęslica, *luž.* přeslica, přoslica, *njem.* Spinnrocken;

P r e d e n o, *cslav.* **прадено**, *rus.* прядство, *čes.* pradeno, *polj.* przędzeno, *luž.* předženo, *njem.* Strähn;

P r e d j a, *slov.* preja, *cslav.* **пряжда**, *rus.* пряжа, прядь, *čes.* přize, *polj.* przędza, *njem.* Gespinnst;

P r e d i v o, *cslav.* **прѧдиво**, *rus.* прядево, *polj.* przędziwo, *luž.* pŕedźvo, *njem.* Spinnflachs;

K u d e l j a, *slov.* koželj, koželja, *cslav.* **кѫдѣль**, *rus.* кудель, *bug.* kъdelь, kъželi, *čes.* kužel, *polj.* kądziel, *luž.* kudžel, kužel, *njem.* Rocken, Kunkel;

V r e t e n o, *cslav.* **вретено**, *rus.* веретено, *čes.* vřeteno, *polj.* wrzeciono, *luž.* vŕećeno, *njem.* Spindel,

O s n o v a, O s n o v (ovako u svih Slavenah), *njem.* Zettel, Weberaufzug;

K r o s n a (ovako u svih Slavenah), *njem.* Weberstuhl;

T k a t i (u svih Slavenah), *njem.* weben;

T k a l a c, *cslav.* **тъкачь**, *rus.* ткачъ, *čes.* tkadlec, *polj.* tkacz, *luž.* tkalc, *njem.* Weber;

T k a n i c a (u svih Slavenah; *rus.* ткань), *njem.* Gewebe, das Gewebte.

P l a t n o, *cslav.* **платьно**, *rus.* полотно, *bug.* platno, *čes.* platno, *polj.* plótno, *luž.* płat, *njem.* Leinwand; od platna pako su k r o j i l i i š i v a l i (obje ove rieči su sveslavenske)

r u b e, r u b j e, r u b e n i n u, r u b l j i k e, r u b i š t e, *cslav.* **рѫбъ, рѫбище**, *bug.* rubove, rubi, *rus.* рубище, *čes.* rub, *polj.* rąbek, *luž.* rub, *njem.* Linnen(zeug); a na pose r u b c e, r u b a č e, *slov.* robac, robača, *rus.* рубаха, u drugih Slavenah k o š u l j a, *cslav.* **кошоулꙗ**, *bug.* košulь, *čes.* košile, *polj.* košula, *luž.* košula, košla, (rus. кошуля = kožušak).

Ja sam ovo sve potanko naveo, da osvjedočim poznavanje konoplje i lana u drevnih Slavenah. To potvrdjuje posredno i poviest, jer povieda, kako su Slaveni već u staro doba lan i konoplju sijali. Koliko je kod njih lanarstvo bilo razprostranjeno, vidi se iz riečih Helmolda, koji je živio u sredini 12. vieka te piše (Chronica Slavorum Lubecae 1659. I. 38. 7.): „apud Ranos[1] non habetur moneta, nec est in comparandis rebus consuetudo numorum, sed quidquid in foro mercari volueris, panno lineo comparabis.“

Ako je bilo platnarstvo već onda stvar obična, lasno se domišljamo, da je puno vremena trebalo, dok se je tako uobičajilo; jer narodi napola obrazovani mučno se primaju novoga rada, i kadšto prodje po koji viek, dok se na kakav nov rad i trud navade.

Što sam kazao o vještini tkalačkoj, potvrdjuju i druge svesla-

---

[1] Ranci su bili stanovnici slavenskoga otoka Rane, što ga sada Niemci „Rügen“ zovu.

venske rieči, koje se protežu na suknarstvo, kao što: sukno, suknja, ruho, riza (odtuda naša riznica), plašt, koprena, što sve zasvjedočuje, da su drevni Slaveni umjeli presti i tkati.

Al da su ove svoje tvorine znali i ukrasiti, to nam jasno dokazuje rieč

B r o ć, *cslav.* брошть, *rus.* о́рускъ, *bug.* broš, *čes.* broť, *polj.* brocz, *lat.* Rubia tinctorum, *njem.* Färberröthe. Starinsku porabu te biljke potvrdjuje i glagolj b r o ć i t i, o b r o ć i t i (= roth färben). Korienje od broća rabi i dan danas kao crvenilo.

Jošte jednu znamenitu obrtnu travu poznavali su već naši pradjedovi, kao što dokazuje njezino sveslavensko ime, to jest

H m e l j, M e l j, H m e l, *slov.* i melina, *cslav.* хмѣль, хмєль, *rus.* хмель, *čes.* chmel, *polj.* chmiel, *luž.* khmjel, chmel, *lat.* Humulus Lupulus, *njem.* Hopfen. — Da su već stari narodi, isti Egjipćani, gotovili od ječma njekakvo žestoko piće, pripovieda Herodot (II. 77); i za stare Panonce i Ilire piše sv. Jerolim (Comment. 7. in Isaiam cap. 19), da su pili njekakovo žestoko piće, „quod genus potionis ex frugibus aquaque confectum et vulgo in Dalmatiae Pannoniaeque provinciis gentili barbaroque sermone sabbajum appellatur.“ — Aristoteles spominje takodjer njeko piće od ječma i kaže da se zove πῖνον, samo neveli, gdje ga tako zovu. Hehn se domišlja, da je to slavensko p i v o s grčkim dočetkom, i da je tu rieč Aristotel sa sjevera dobio.

Ima jošt i druga stara slavenska rieč, kojom se isto piće zove, naime *cslav.* олъ, оловина, *slov.* ol, *litv.* alus, *engl.* ale. Nezna se, je-li u pivu i olu bilo i hmelja; al se već Linné domišljao (Amoenitates academicae, T. VII. diss. 148.), da je hmelj za vrieme seobe narodah u Evropu donešen iza Rusije. Toliko je izviestno, da stari kulturni sviet nije znao za hmelj, i da je ovaj rabiti počeo u pivovarnicah stoprv u srednjem vieku. Rieč h m e l j je srodna ili barem slična njekim drugim evropskim riečim (*skand.* humall, *šved.* humbla, *fin.* humala, *ngr.* χουμέλι, *rum.* hemeju), pa i latinskomu h u m u l u s — nu sve te rieči stoje svaka u svom jeziku osamce, samo slavenska znači od starine jošt i pijanost, mamuru, po imenu *cslav.* хмєлити, *rus.* хмѣль, хмѣлёкъ; о́быть подъ хмѣлькомъ, to će reći: mamuran, sutrusan biti; хмѣльное, žestoko, opojno piće; хмѣлѣть, охмѣлѣть, opiti se; *cslav.* охмєлиє pijanost, *polj.* pochmiel, chmielnicki (= vinko lozić), *čes.* chmeliti = pijančevati, chmelný = pijan, ochmela = pijanac, ochmeliti se = opiti se.

Kako se razabire, već drevni Slaveni su dobro poznavali omamnost hmelja, koji pivu daje njegov začin, trajnost i plemenštinu, da se više putah s vinom može uzporediti. Vjerovno je dakle, da su Slaveni upoznali Europu s hmeljem. Tomu mnienju naginje i Hehn pišuć: „Wie aber, wenn vielmehr das slavische *chmelĭ* das Grundwort, der Ahnherr aller übrigen Namen wäre? Könnte es nicht in slavischer Lautbildung (ch für s) das griechische σμίλαξ, σμῖλος sein, welches zwar nicht unser Hopfen, aber doch eine rankende, ἐπαλλόκαυλος bei Theophrast, und eine rauhe, σμίλαξ τραχεῖα bei Dioscorides, Pflanze ist? Beachtenswerth ist die allgemeine Bedeutung Berauschung, Trunkenheit, und in den abgeleiteten Formen sich berauschen, trunken u. s. w., die das Wort bei den Slaven hat. Diese Bedeutung ist sehr alt, wie aus einer merkwürdigen Stelle des Zonaras vom Jahre 1120 hervorgeht (in den not. ad canon. Apostol. 3 bei Beverigius, Pand. can. t. I. p. 2): σικέρα δέ ἐστι πᾶν τὸ ἄνευ οἴνου μέθην ἐκποιοῦν, οἷά εἰσιν ἃ ἐπιτηδεύουσιν ἄνθρωποι, ὡς λεγομένη Ζουμέλη, καὶ ὅσα ὁμῶς σκευάζονται. Hier ist also *humeli* ein Trank, der ohne Wein Berauschung bewirkt, wie dasselbe slavische Wort auch heute noch auf den Branntwein und die Wirkungen desselben angewandt wird. Dass aber der Hopfen sich zu solchen allgemeinen Begriffen generalisiren konnte, setzt eine Bekanntschaft jener östlichen Welt mit dem Gewächse voraus, die weit über das Jahr 1120 hinausgehen musste. Drang das Wort mit den Slaven in Deutschland vor und wurde es von den Deutschen adoptirt, so ergab sich daraus das lateinische *humulus* und in weiterer Umgestaltung die Formen mit b und p. (l. c. str. 354).[1]

Da su bili Slaveni od starine vješti pivari, dokazao sam na str. 29.

Osim obične svakomu poznate koristi, koju vadimo iz bilja hraneć se njim i odievajuć, gradeć kuće i orudje, ima još nješto, kako nam bilje koristi; ai za to nezna svatko, nego samo gdjekoji ljudi

[1] Wittstein (Etymologisch-botanisches Handwörterbuch str. 451) mudruje vrlo smiešno: „*Humulus* ist diminutivum von *humus* (Erde), d. i. ein Gewächs, welches auf der Erde hinkriecht, wenn es nicht gestützt wird, also wesentlich gleichbedeutend mit (dem ebenfalls von humus abgeleiteten) *humilis*.“

Ako tko misli, da neima etymologa, koji bi izvodio „lucus a non lucendo“, ili „canis a non canendo“ — evo mu takva čudaka! Svaki biljar znade, da je hmelj *planta scandens*, nipošto *repens:* prema tomu je dakle postalo „humulus a non rependo humi“.

— biljem se liečimo. Poznavanje ljekovitosti njegove bijaše njegda kod egjipatskih i grčkih mudaracah i svećenikah rek' bi vrhunac znanja. Pa doista se hoće puno mišljenja i motrenja, dok uvježbaš, da je koja trava liek od bolesti.

Pita se, jesu-li već drevni Slaveni za takve liekove znali? Mnoga sveslavenska imena dokazuju, da su oni toga puno već za pradobe poznavali. Što su ta imena do nas dospjela, tomu se valja osobito čuditi; jer se dotične biljke slabo upotrebljavaju (samo za bolesti), te je njihovo poznavanje prešlo od njegdašnjega svećenstva ponajviše na jedan dosta zapušten razred puka — na stare žene, koje su s toga ime biljaricah ili travarah zadobile. I sada jošte, ako biljar želi doznati kako se zove kakva neobična biljka, neće toga propitati niti kod više ruke ljudih, niti kod mužkaracah u obće, već treba da potraži staricu, kakve ima malo ne u svakom selu, te lieči bolnike samo njoj poznatimi ljekarijami. Zato se u narodnoj pjesmi djevojka hvali:

„U mene je majka biljarica,
Svakomu me naučila bilju".

I za Kuzu, kćer českoga vladaoca Kraka (god. 680), pišu ljetopisci, da je bila vješta biljarica i ljekarica.

Samo treba pamtiti, da se je bilo u staro doba ljekarstvo tako pomiešalo s vračanjem i čaranjem, te sada Štokavac po v r a č u . nerazumie drugo nego čarobnjaka, vještca, gdjeno ta rieč u crkvenoslavenskom i ruskom jeziku, pa i u Slovenacah, znači upravo ljekara, v r a č i t i = liečiti, v r a č t v o = liek. U tom pogledu mučno je sada razlučiti bilje, koje služi vračanju i bajanju, od pravih liekovah. Al nam niti nije stalo za tim, već ćemo se zadovoljiti, kada doznamo u obće što onamo spada, ostavljajuć drugim da prema tomu iztražuju staroslavensko ljekarstvo. Ja sam dakle ovdje naveo samo ono bilje, koje u starijih ili novijih knjigah kao liek rabi ili kojemu kaže ime, da je tomu rabilo, kao što evo:

B e d r e n i k , B e d r i n a c , *rus.* бедренецъ, бедринецъ, *čes.* bedrník, bedrniček, *polj.* biedrzeniec, *lat.* Pimpinella Saxifraga.

B l e n , B l e m , B u n , B u n i k a , *rus.* бѣлена, блекота, *polj.* bielun, *čes.* blen, blin, *luž.* belman, *lat.* Hyoscyamus niger.

B o b o v n i k , B o b o v n j a k , B o b i k a , B o b i š t e , B o b n j a č a , B o b n j a k , B o b o v a c , B o b u n j a k , *lat.* 1) Sedum Telephium, (odprije F a b a r i a — radi sličnosti s bobovim lisćem), *njem.* Fetthenne; 2) Veronica Beccabunga, *njem.* Bachbungen; *rus.* бобовникъ (= Calla palustris i Menyanthes trifoliata); *čes.* bobov-

ník (= Celtis), *polj.* bobovnik, bobowniczek (= Veronica Beccabunga), *luž.* bobovnik (= Menyanthes).

Bukvica, *rus.* буквица, (красная, черная), букъ-трава, буковка, *čes.* bukvice, *polj.* bukwica, *lat.* Betonica officinalis, *nj.* Betonie.

Čemerika, *slov.* i čmerika, *cslav.* чемерица, *rus.* чемерица, чемерникъ, чемерка, *čes.* čemeřice, čemerka, *polj.* ciemierzyca, *lat.* 1) Helleborus (albus), *njem.* Niesswurz; 2) Veratrum, *njem.* Niesswurz. — Prema ovoj njemačkoj rieči imaju i Slaveni

Kihavac, Kihavica, Kijavica, *slov.* kihavec, *rus.* чихотка, (Veratrum), *čes.* kychavka, keychavka (= Veratrum, Helleborus), *slč.* kychavica, *polj.* kichawiec, *lat.* Achillea Ptarmica, *njem.* wilder Bertram, zato tako naški prozvan, jer tjera na kihanje kao što i čemerika; a kihanje se je odprije vrlo cienilo, budući se je mislilo, da se njime moždani čiste.

Devesil, Devesilj, Devesilje, Devesiljka, Devesinj, *lat.* 1) Seseli, 2) Peucedanum; *rus.* девясилъ, девятисилъ, девесилъ, (*lat.* Inula Helenium; Carlina; Conyza), *čes.* devětsil, (*lat.* Tussilago, Carlina), *polj.* dziewięsił, dziewięsioł, dziewięćsił, (*lat.* Inula, Carlina).

Deveternik, *lat.* Helianthemum, *njem.* Sonnenröschen; *rus.* девятильникъ (= Tanacetum, Ptarmica), *čes.* devaternik, (*lat.* Helianthemum, Allium Victorialis), *polj.* dziewięciernik, dziewięciornik, (*lat.* Parnassia).

Devetik, *rus.* девятиха, (*lat.* Tanacetum), *lat.* Helleborus, *njem.* Niesswurz.

Dimac, *lat.* Crepis, *rus.* дыманъ, (*lat.* Betonica).

Divizma, *rus.* дывина. панна-дзиванна, *čes.* divizna, *polj.* dzewanna, *lat.* Verbascum (Thapsus), *njem.* Königskerze.

Babina ili babja dušica, Babina duša, Majkina, Majčina, ili Materina duša, Materinka, *slov.* i materni dušk, *rus.* душица, материнка, душка, (*lat.* Origanum), *čes.* mateři douška, *polj.* macierzanka, macierza duszka, *luž.* babina duška, *lat.* Thymus Serpyllum, *njem.* Quendel.

Gavez, *slov.* gavez, gabez, *rus.* гавясъ, (*lat.* Cynoglossum), *čes.* havez, (*lat.* Cacalia), *lat.* 1) Symphytum; 2) Cynoglossum.

Ista ova biljka zove se još i

Svalnik, *čes.* svalnik.

Goreć, Gorčica, *rus.* горечавка, горичка, *čes.* hořec, *polj.* goryczka, *lat.* Gentiana, *njem.* Enzian.

Glistnik, *slov.* glistnek, *lat.* Agropyrum repens, *rus* глист-

никъ, *(lat.* Tanacetum), *čes.* hlístnik, (*lat.* Erythraea), *polj.* gliśnik, glistnik, (Artemisia santonica), glistnik, glistewnik (Chelidonium).

Jasenak, Jasenjak, *slov.* jesenak, jesenov koren, *rus.* ясенецъ, ясенникъ, *čes.* jesenka, *polj.* jasieniec, jasionka, *lat.* Dictamnus, *njem.* Diptamwurzel.

Jetrica, Jetrna, Jetrnik, Jetrnjak, *rus.* ятрышникъ, *(lat.* Orchis), *čes.* jatrnik, jaternik, *lat.* Hepatica (diverso sensu).

Jutrocel, *čes.* jitrocel, *lat.* Plantago.

Kozalac, Kozlac, *lat.* Arum, *njem.* Aronwurzel; *slov.* kozelk, kozelc, kozlič, *čes.* kozlík, *polj.* koziełek, koziołek, kozłek, (*lat.* Valeriana), *njem.* Baldrian; *rus.* козелец, *lat.* Scorzonera, козелки, *lat.* Pastinaca, Tragopogon.

Kopitnjak, Kopitnjačić, Kopitnik, Kopito, *lat.* 1) Asarum, *njem.* Haselwurz; 2) Tussilago Farfara, *njem.* Huflattich; *rus.* копытень, копытки, копытникъ, *mrus.* копитнякъ, *čes. polj.* kopytnik, *lat.* Asarum.

Kostolom, *čes.* kostilomka, *lat.* Anthericum ossifragum; *polj.* kościołom, *rus.* костоломъ. (U Poljakah i Rusah neznači ova rieč više travu, koliko sam mogao doznati, nego samo bolest).

Kukuriek, Kukuviek, *lat.* 1) Helleborus; 2) Papaver Rhoeas; *cslav.* кокоуръкъ, (planta quaedam), *čes.* kukurnik, (planta quaedam).

Kokorit, Kukorik, *slov.* kokorok, *lat.* Cyclamen europeum, *njem.* Schweinsbrod; *rus.* кокорышъ, *lat.* Fumaria officinalis, *rus.* кокорочки, *polj.* kokorycz, kokorzyk, kokorza, *čes.* kokořík, kokořítek, *lat.* Corydalis.

Kokornjak, *lat.* Matricaria Chamomilla, *njem.* Kamille; *rus.* кокорникъ, кокорнакъ, *polj.* kokornak, *čes.* kokorňak, *lat.* Aristolochia, *njem.* Osterluzei.

Kravačac, Kravalj, Kravojac, *rus.* коровки, коровникъ, коровошникъ, *lat.* Angelica.

Lapoč, *rus.* лапуха, лапушникъ, *lat.* Nymphaea alba; *čes.* lapaček, *(lat.* Anagallis), lapatka, (planta quaedam aquatica).

Lapuh, Lopuh, Lepuh, *cslav.* лапота, *rus.* лопухъ, лапухъ, лапушникъ, *čes.* lopuch, lopouch, lapouch, lopun, *polj.* łopian, lepiężnik, łopuch, łopucha, *luž.* vopeń, *lat.* 1) Lappa, *njem.* Klette; 2) Tussilago.

Meta, Metva, Metvica, Metica, *cslav.* мата, матка, *rus.* мята, *čes.* mata, *polj.* mięta, miętka, miętkiew, *luž.* mjatej, metvej, *lat.* Mentha, *grč.* μνθη, *njem.* Münze.

Netres, Netresak, Netrest, Netrisak, *slov.* netresk, natresk, *čes.* netřesk, *lat.* Sempervivum tectorum, *njem.* Hauswurz.

Očanica, *slov.* očec, *rus.* очанка, очная помощъ, *lat.* Euphrasia officinalis, *njem.* Augentrost.

Odoljen, Odolin, *rus.* одоленъ, *(lat.* Nymphaea), *slč.* odolen, Valeriana (officinalis), *njem.* Baldrian. Gledaj malo više kozalac.

Oslad, *rus.* сладкій корень, *čes.* osladič, *lat.* Polypodium vulgare, *njem.* Engelsüss.

Pčelina ljubica, Pčelinjak, Pčelnjak, *polj.* pszczelnik, pszczcele ziele, *lat.* Melissa officinalis.

Pelen, Pelin, *cslav.* пелынъ, *rus.* полынъ, палынъ, полынекъ, полынецъ, *bug.* pelin, *čes.* pelýn, pelún, *slč.* polýněk, *polj.* piołyn, piołun, *luž.* połyń, *litv.* pelinos, *rum. arb.* pelin, *lat.* Artemisia Absynthium, *njem.* Wermuth.

Pluć, Pluk, Plućnica, Plućnjak, Pljućenica, *slov.* pljušec, plučenca, plučnik, *rus.* плюсникъ, *čes.* plícnik, *polj.* płucnik, *lat.* 1) Cetraria islandica, 2) Sticta pulmonacea, *njem.* Lungenmoos.

Podbio, Podbila, Podbjel, Podbjelica, *slov.* podbel, podbela, podbelec, podbelek, *rus.* подóѣлъ, *čes.* podběl, podbil, *polj.* podbiał, *lat.* Tussilago Farfara, *njem.* Huflattich.

Prostrela, Prostreo, Prostriel, Prostriljen, *rus.* прострѣль, *(lat.* Aconitum; Pulsatilla), прострилъ, *(lat.* Hepatica), прострѣльная трава, *(lat.* Aconitum), разстрѣлъ (= Gentiana Pneumonanthe), *čes.* prostřelenec, *polj.* przestrzelon, *lat.* Gentiana cruciata (odprije Perfoliata), *njem.* Kreuzenzian.

Rebrac, *rus.* ряóинка, *čes.* řebříček, žebříček, *polj.* żebrzyca *(lat.* Seseli), *lat.* Achillea Millefolium, *njem.* Schafgarbe.

Raman, Rman, Rmanj, *slov.* jarmen, hrmanek, *rus.* роменъ, ромашка, *čes.* rmen, rumenek, heřmanek, hřimbaba, *slč.* harmun, harmunček, *polj.* rumień, rumianek, *lat.* Matricaria; Anthemis, *njem.* Kamille.

Rdesalj, *slav.* rdesen; *rus.* рдестъ, *čes.* rdesno, rdesen, *polj.* rdest, *lat.* Polygonum (Bistorta, Persicaria), *njem.* Knöterich.

Reza, *rus.* порѣзъ, *lat.* Achillea Millefolium.

Razhodnik, Razodnik, Razodnjak, Razvodnik, Razvodnjak, *slov.* razhudnik, *lat.* Solanum Dulcamara, *njem.* Bittersüss; *rus.* расходникъ, росхидникъ, *polj. čes.* rozchodník, *luž.* roskolnik, roskodnik, roskvodnik, roschlodnik, roschornik (= 1) Sedum; 2) Sempervivum).

Rosopas, Rosopast, *rus.* розопастъ, *mrus.* ростопашъ, *čes.* rosopastka (= Roemeria), rosepad (?), *lat.* Chelidonium majus, *njem.* Schöllkraut.

Ranik, Ranjenik, Ranjenica, Ranolička, *slov.* ranocelna, *lat.* Anthyllis Vulneraria, *njem.* Wundklee; *rus.* ранникъ, *čes.* ranocel (= Plantago).

Razgon, *rus.* ростогъ (= Teucrium Chamaedrys), *čes.* rozrazil, tržnik, rozrazilka, *polj.* przetarnica, przetarnik, przetarznik, *luž.* rozraz, *lat.* Veronica Beccabunga, *njem.* Bachbungen.

Sljez, Sljezovača, Sljezovina, *slov.* slez, sklez, *cslav.* слѣзъ, слюзъ, *rus.* слизъ, слизникъ, *čes.* slez, *polj.* szlaz, ślaz, *luž.* slez, 1) Malva; 2) Althaea, *njem.* Malve.

Slezenovo zelce, *polj.* śledzienica, *rus.* селенникъ, *čes.* slezinnik, slezinice, *lat.* Chrysosplenium, *njem.* Milzkraut.

Slezenica, *čes.* slezinnik, *polj.* śledzionka, *lat.* Asplenium, Milzfarru.

Spor, Sporiš, Sporišak, Sporišica, *čes.* spoříš, spořišek, *magj.* szapora, *lat.* Verbena officinalis, *njem.* Eisenkraut; *rus.* спорышъ, *polj.* sporysz (= Polygonum aviculare).

Sprez, Sprež, Sprž, *cslav.* спрѣжь, *lat.* Helleborus, *njem.* Niesswurz.

Skočac, *čes.* skočec, *polj.* skoczek, *lat.* Ricinus communis, *njem.* Wunderbaum.

Skorocel, *lat.* Achillea Millefolium, *njem.* Schafgarbe, *čes.* skorocel (= Plantago lanceolata).

Sračica, Srakonja, Srakonoga, *lat.* Digitaria sanguinalis, *čes.* stračínoha (= Echinophora).

Svalnik, Svenik, *čes.* svalnik, *lat.* Symphytum officinale, *njem.* Wallwurz.

Свѣтликъ, Свѣчки, *čes.* světlik, *polj.* swieczki, świetlik, *lat.* Euphrasia officinalis, *njem.* Augentrost.

Zubnjak, *slov.* zobnik, *rus.* зубникъ, *lat.* Hyoscyamus niger, *njem.* Bilsenkraut.

Niti ljekovitim biljem nije izcrpena sva zajednica sveslavenska, već ima jošte puno drugoga bilja, za koje se nemože kazati, jesu li naši pradjedovi kakvu korist od njega vadili, pa su ga opet poznavali, kao što svjedoči zajedničko ime. To i jeste svietla biljega praslavenske obrazovanosti, što se je već onda svraćalo okom, ne samo na bilje neposredno koristno, već i na drugo, koje nije u

prilog išlo ni gospodarstvu ni kućanstvu, nego se je odlikovalo ili mirisom cvieta, ili ljepotom oblika, ili osobitim neobičnim ustrojstvom, ili obiljem, ili štetnosti, kao korov i otrovnice. Ja ću ga ovdje redom nabrojiti.

Badalj, Badelj, Bodelj (= Dipsacus), Bodilica (= Cirsium), *slov.* bodec, bodca, *rus.* бодякъ, *(lat.* Cirsium), *lat.* Carduus, *njem.* Distel.

Banduška, Brndjuška, Brnduša, Brnduška, *lat.* Colchicum autumnale; Crocus vernus; *rus.* брандушки, *mrus.* брандюши, *lat.* Crocus reticulatus.

Blatnik, *lat.* Nuphar luteum; *polj.* błotnica, *lat.* Triglochin palustre.

Bodlak, Bodljuk, *rus.* бадлакъ (= Prunus spinosa), *čes.* bodlak (= Carduus; Paliurus), *polj.* bodłak, bodzieniec, bodak, bodziak, *lat.* Carduus; Crataegus; Paliurus.

Božur, *cslav.* **божуръ**, *rum.* божур (= Crocus), *lat.* Paeonia, *njem.* Pfingstrose.

Cmilj, Cmilje, Smilje, *rus.* цминъ, *mrus.* чмель, *lat.* Helichrysum.

Criet, *slov.* čret, *njem.* Ried; *rus.* очеретъ, черетъ, *lit.* czerot, *lat.* Phragmites communis.

Crnika, *slov.* črnika, *clsav.* **чрънощхі**, *rus.* чернушка, чернуха, *čes.* černucha, *polj.* czarnucha, czernucha, *lat.* Nigella (odprije Melanthium), *njem.* Schwarzkümmel.

Crnobil, Crnobilj, *slov.* črna-bil (Solanum nigrum), *rus.* чернобыль, чернобыльникъ, *čes.* černobyl, *polj.* czarnobył (= Carduus benedictus), *lat.* Artemisia vulgaris, *njem.* Beifuss.

Crnoglav, *slov.* črnoglavec, *rus.* черноголовъ, черноголовецъ, черноголовникъ, *čes.* černohlávek, *polj.* czarnogłow (= Seseli), *lat.* Prunella vulgaris, *njem.* Brunelle.

Čarovnik, *slov.* i čarovnek, *polj.* czarownik, *lat.* Circaea.

Česmina, Česvina, *slov.* česmiga, češmin, češmika (= Berberis), *cslav.* **чесмина**, *čes.* česvina, *lat.* Quercus Ilex.

Čistac, *rus.* чистецъ, чистняк, *čes.* čistec, *polj.* czyściec, *lat.* Stachys, *njem.* Zist.

Crevca, Crievce, *slovens.* črevec, črevca, *rus.* черевецъ (= Capsella Bursa pastoris), курячьи черевы (= Malachium aquaticum), *čes.* kuří střevce, *lat.* Stellaria media, *njem.* Hühnerdarm.

Črmanj, *slčki.* čermel, *lat.* Melampyrum; *polj.* czermieniec (= Arum).

Črnivec, Črnulc *slov.*, *čes.* černejš, *lat.* Melampyrum; *polj.* czernilec, *lat.* Melanthium.

Dereza, Dreza, Derezga, Drezga, *lat.* Peucedanum; *ruski* дереза, (= Genista, Sarothamnus, Galium Aparine), деряжка (= Lycopodium).

Djetela, Djetelina, *slov.* detala, detela, *rus.* дятлина, дятельникъ, дятловина, *čes.* detel, jetel, jetelina, *slč.* ďatelina, *polj.* dzięcielina, dzięcielnica, *luž.* džećel, *lat.* Trifolium, *njem.* Klee.

Dragoljub, *cslav.* драголюбь(нь), *rus.* драголюбъ (= *lat.* Lycopus europaeus; Mentha arvensis), 1) Convallaria, 2) Tropaeolum.

Dremavac, Drimavac, Drimovac, Drimnjak, *slov.* dremljavka, dremuljika (= Galanthus), *rus.* дремликъ (= Orchis Morio), дрема, дремучка (= Lychnis Viscaria), дремка, (Periploca), 1) Galanthus nivalis; 2) Leucojum; 3) Orchis; 4) Narcissus.

Drobnica, Drobnika, *rus.* дробница (= Veronica longifolia), *čes.* drobnička (= suvrst šljive), 1) Chrysanthemum Leucanthemum, 2) suvrst kruške i šljive.

Dubačac, Dubčac, *rus*, дубовка, дубравка (= Veronica Chamaedrys), *lat.* Teucrium Chamaedrys, *njem.* Gamander.

Gadovec, *lat.* Echium; *polj.* gadownik, *lat.* Allium Victorialis.

Gladiš, Gladišika, Gladiševina, Gladuška, *lat.* Ononis spinosa; *rus.* гладышъ = Laserpitium; *mrus.* гладишникъ = Agrimonia Eupatoria; *polj.* gładysz, = Galanthus.

Glavinac, *slovens.* glavinc, *rus.* головника, *polj.* głowienka (= Prunella), *čes.* hlavěnka (= Solidago), hlaváč, *lat.* Scabiosa, *njem.* Grindkraut.

Glavnica, *rus.* головня, *lat.* Ustilago Carbo, *njem.* Staubbrand.

Gljiva, *slov.* gliva, *rus.* глива (= Pyrus communis), *čes.* hliva (= Lycoperdon), *lat.* Agaricus, *njem.* Blätterschwamm.

Gliznjača, Gljiznjača, *čes.* hlizník, *lat.* Scrophularia, *njem.* Braunwurz.

Golubača, vrst gljive, *rus.* голубецъ (= Agaricus violaceus); *polj.* gołąbek (= Agaricus cinnamomeus); *čes.* holubička, holubek, holubinka, holubka (= Agaricus Russula).

Gorčak, *rus.* горчакъ, *čes.* horčák (= Polygonum Hydropiper), *lat.* Matricaria Chamomilla, *njem.* Kamille.

Gorocviet, Gorocvieće, Gorocvit, *rus.* горицвѣтъ, *polj.* gorzykwiat, *lat.* Adonis.

Griva, *lat.* Clavaria; *rus.* грибъ, *čes.* hřib, *polj.* grzyb, *luž.* grib, hrib, *lat.* Boletus.

Grašak, Grašica, *slov.* grašek, grašca, *rus.* горошекъ, *polj.* goroszek, *čes.* hrašek, *lat.* 1) Vicia; 2) Lathyrus; 3) Orobus.

Guba, *slov.* goba, *cslav.* гѫба (= Spongia), *rus.* губа (= Polyporus), *čes.* houba (= Fungus), *polj.* gąbka, gębka, *lat.* Polyporus igniarius, *njem.* Feuerschwamm.

Grozdje pesje, *rus.* песій гроздъ (= Solanum Dulcamara), *slč.* psí hrozno, *lat.* Solanum nigrum, *njem.* Nachtschatten.

Habad, Habat, Habatija, Habdovina, Obad, Abad, Apta, Aptovina, *slov.* hebed, hobat, hobed, hbat, *rus.* бозъ, бузина, бздюкъ, *čes.* chebd, chebz, chbeza, chabzda, *slč.* gbez, *polj.* gebd, chebd, hebd, chabzyna, *lat.* Sambucus Ebulus, *njem.* Attich.

Harbuda, Hrbut, *lat.* Centaurea solstitialis, *čes.* charba, charpa, chrpa, *polj.* chaber, chabrek (= Centaurea Cyanus), *mrus.* хробустъ, храбустъ, *lat.* Carduus crispus.

Hrdja, Rdja, *rus.* ржавина, *čes.* rez, *polj.* rdza, *lat.* Uredo, *njem.* Rost

Iglica, Igla, *rus.* иголка (= Geranium, Stipa, Zizyphus); *čes.* vlčí jehla (= Geranium), jehlice (= Ononis), *polj.* wilcze igły, iglica (= Geranium; Scandix Pecten), *lat.* 1) Geranium; 2) Scandix Pecten.

Iskrica, *polj.* jaskier, *lat.* Ranunculus; jaskierki, iskierki, *lat.* Aster Amellus.

Ivica, *rus.* ивка, *čes.* jiva, yva, *polj.* iwa, iwinka, *lat.* Ajuga, *njem.* Günsel.

Jaglica, *rus.* яглица (= Aegopodium Podagraria), яглохъ, ягло (= Lappago), *lat.* Caucalis; Erodium.

Jagoda, *cslav.* ягода, *rus.* ягода, *bug.* jagodъ, *čes.* jahoda, *polj.* jagoda, *luž.* jagoda, jagvoda, jahodka, *lat.* Fragaria vesca, *njem.* Erdbeere.

Jezik gadov, *rus.* язычникъ *lat.* Ophioglossum.

Jednolista, *slov.* ednilist, *lat.* Ophoglossum, *njem.* Einblatt; *rus.* однолистъ, *čes.* jednolist, jednolistek, *polj.* jednolist, *lat.* Parnassia, *njem.* Sumpf.-Einblatt.

Ježinac, *slov.* ježova ježica, *lat.* Sparganium; *rus.* ежевникъ (= Echinops), ежовникъ, ежевика (= Sparganium), *polj.* jeżowiec (= Echinops), jeża, jeżowa trava (= Sparganium); *čes.* ježkova palice, = Datura Stramonium.

Ježina, Ježevina, *lat.* Ruscus aculeatus.

Ježinica, *lat.* Agrimonia Eupatoria, *rus.* ежина, ежевика

(= Rubus), ежовка (= Arbutus Unedo), *polj.* ježowka (= Arbntus Unedo), jeżyna, jeżynka (= Rubus), *čes.* ježovka (= Arbutus Unedo.)

K a l u ž i n a, *lat.* Caltha palustris, *polj.* kałużnica, *lat.* Salix rosmarinifolia.

K l o b u k o v j e, K l o b(u)č i ć *slov.*, *polj.* klobucznik, *lat.* Tussilago Petasites.

K l o b u č a c, K l o b u č i ć, *slov.* klobučec, *lat.* Cotyledon; Cyclamen; *polj.* klobuczki, *lat.* Campanula.

K o k o š k a, *lat.* Sedum Telephium, *njem.* Fetthenne; *čes.* kokoška (= Capsella Bursa pastoris).

K o k o t i c a, K o k o t i k, *čes.* kokotice, *lat.* Cuscuta, *njem.* Flachsseide.

K o k i c a, K o k o š i c a, *rus.* кокошникъ, кукушки, *lat.* Orchis, *njem.* Knabenkraut.

K o m o n i k a, K o m o l j i k a, *lat.* Artemisia vulgaris, *njem.* Beifuss; *rus.* комоника (= Rubus caesius); *čes.* komonice, *polj.* komonica (= Melilotus; Lotus).

K o p r i v a, *slov.* i kropiva, *cslav.* **коприва**, **кропива**, *rus.* крапива, *čes.* kopřiva, kropiva, *polj.* koprzywa, pokrzywa, *luž.* kopřiva, *lat.* Urtica, *njem.* Nessel.

K o r e n m e d v e d o v, *rus.* медвѣдка, медвѣжій корень, *lat.* Meum.

K o s m a č a, *slč.* kosmačka, *polj.* kosmatki, *luž.* kosmarki, kosmatki, *lat.* Ribes Grossularia, *njem.* Stachelbeere.

K o s m u r a, *čes.* kosmáček, *polj.* kosmaczek, *lat.* Hieracium Pilosella, *njem.* Habichtskraut.

K o s t r b a, K o s t r v a, K o š t r a v a, *slov.* kostreva, kostrevc, *lat.* Panicum verticillatum, *čes.* kostrava (= Contorsula), *polj.* kostrzeba (= Bromus secalinus), kostrzewa (= Festuca elatior), *luž.* kostrova (= Festuca), *rus.* костыръ (= Bromus secalinus), костра (= Apera spica venti).

K o v i l j e, *mrus.* ковиль, *lat.* Stipa pennata.

K o z j i p r s k ili p r s e k, K o z o p r s k, *polj.* koziparsk, *lat.* Veronica Beccabunga.

K r a v j a k, K r a v l j a k, K r a v i n a c, *lat.* Carlina; *rus.* коровъякъ, *lat.* Verbascum.

K r e s t u š a c, K r e s t u š a k, *rus.* крестовникъ, *polj.* krzyżovnica, *lat.* Polygala, *njem.* Kreuzblume.

K u k a v i c a, K u k a v i č n i v e z, *slovens.* kukovca, kukovično perje, *rus.* кукушкины слезки, кукушка, *čes.* kukačka,

luž. kukava, *polj.* kukawka, kukaweczka, *lat.* Orchis, *njem.* Knabenkraut.

K u k o l j, *slov.* kokolj, kokalj, *cslav.* кѫколь, *rus.* куколь, *čes.* kůkol, *polj.* kąkol, *luž.* kukel, kukol, *litv.* kukalas, *magj.* konkoly, *ngr.* κοκκόλι, *lat.* Agrostemma Githago, *njem.* Kornrade.

K u r j e o k o, *rus.* курячьи очи, *lat.* Anagallis, *njem.* Gauchheil.

K u r j i s l e p, K u r o s l e p, K o k o š j i s l i e p, *lat.* Helleborus, *njem.* Niesswurz; *rus.* курослѣпъ, *polj.* kurzyślep, kurzoślep, (= Anagallis).

K u z m o r k a, *lat.* Daucus Carota; *polj.* kucmorka, kuczmerka, *lat.* Sium Sisarum.

K v o s t, H v o s t, *slov.* vošč, vošče, voščenka, voščika, *rus.* хвощь, хвощовникъ, *polj.* chwoszczka, *luž.* chosć, *lat.* Equisetum, *njem.* Schafthalm.

L a n č i č, L a n i k a, *rus.* лёнокъ, *lat.* Linaria; *čes.* lněnka, *lat.* Thesium; *polj.* lnica, lńianka, *rus.* льнянка. *lat.* Myagrum.

L e k e n, L e k u t a, *čes.* lekno, leknin, lekuta, *lat.* Nymphaea, *njem.* Seerose.

L i š a j, *cslav.* лишлй, *rus.* лишай, *bug.* lišij, *čes.* lišej, *polj.* lišaj, *luž.* lišej, lišava, *lat.* Lichen, *njem.* Flechte.

L i p i c a, *lat.* Epimedium; *rus.* липица (= Calluna), *polj.* lipka (= Melilotus), *čes.* lipnice (= Poa).

L i s i c a, *slov.* lesice, lesičica, *mrus.* лисичка, *rus.* лисочка (Agar. flabellatus); *čes.* liška, *polj.* lisica, *lat.* Cantharellus.

L j e p i c a, *slov.* lepica, *lat.* Lychnis Viscaria, *njem.* Pechnelke; *rus.* лѣпокъ, лепчица, лепецъ, *polj.* lepczyca (= Asperula; Galium Aparine), *čes.* lepik (= Asperugo); *polj.* lepnica, *lat.* Silene.

L j u l j, L j u l j i c a, L j u l j a k, L u l j, *slov.* lulika, lulka, *čes.* lilek, *lat.* Lolium, *njem.* Lolch, *polj.* lulek = Hyoscyamus.

L j u t i ć, L j u t i k, *rus.* лютикъ, *lat.* 1) Aconitum; 2) Ranunculus.

L j e č u r a, *lat.* Sanicula, *njem.* Sanikel; *rus.* лѣчуха (= Cortusa).

M a t e r n j a k, *lat.* Melissa; *rus.* матерникъ (= Clinopodium).

M a t o č i n a, M a t i č n j a k, *rus.* маточникъ, *čes.* matečnik, *polj.* matecznik, *lat.* Melissa officinalis, *njem.* Melisse.

M a č k a, *lat.* Antirrhinum; *slov.* maček (= Cuscuta), *rus.* мацокъ (= Nigella); *čes.* mačka (= Eryngium).

M a h, *slov.* meh, mehenj, *cslav.* мѣхъ, *rus.* мохъ, *bug.* moh, *čes. polj. luž.* mech, *magj.* moh, *lat.* Muscus, *njem.* Moos.

Medunica, Medunika, Medunjak, *rus.* медунка, медуница, *polj.* miedunka, miodunka, *čes.* medunice, meduňka (= Melissa), *lat.* Pulmonaria, *njem.* Lungenkraut.

Mesiček, *polj.* miesiączek, *lat.* Calendula officinalis.

Metilj, Metulnjak, *rus.* мотыльки (= Viola trricolor), метелишникъ (= Lepidium ruderale), *slč.* motoličnik, *lat.* Lysimachia Nummularia, *njem.* Egelkraut.

Metla, *lat.* 1) Sarothamnus scoparius, 2) Artemisia vulgaris et Scoparia; *rus.* метла (= Calamagrostis Epigeios); *čes.* metla, *polj.* miotła (= Agrostis).

Metlica, Metlika, Metljica, Metljika, *lat.* 1) Osyris, 2) Artemisia, 3) Tamarix; *rus.* метлица, мятлица, метелица = Agrostis.

Mjehurac, Mjehurica, Mihurica, Mijurica, Mihurnjača, Mikunica, *rus.* михунка, мѣхунькы, *mrus.* мохунки, мошнухи, *čes.* měchuňka, *polj.* miechunki, *lat.* Physalis Alkekengi, *njem.* Judenkirsche.

Mošnjak, Mošnjica *rus.* можжуха, мошнуха (= Physalis Alk. = mošenska trava), мошоночникъ *polj.* moszenka (= Colutea arborescens), *lat.* Capsella Bursa pastoris, *njem.* Hirtentäschel.

Mišjak, Mišinac, *rus.* мышякъ (= Sanguisorba officinalis), *lat.* Cynoglossum officinale, *njem.* Hundszunge.

Mjesečnik, Misečnik, *lat.* Gratiola officinalis; *rus.* мѣсечникъ (= Menyanthes); *čes.* měsičník (= Cicuta virosa); *polj.* miesięcznik (= selenotropium, Lunaria?).

Mliеč, Mliečac, Mliečak, Mliečić, Mlič, Mličac, Mličak, *slov.* mleč, mlečec, mlečnek, 1) Euphorbia; 2) Sonchus; 3) Taraxacum; *rus.* молочай (= Sonchus, Euphorbia, Taraxacum), молочакъ, (= Euphorbia), молочникъ молочайникъ (= Sonchus; Taraxacum), *čes.* mléč, mlíč, (= Sonchus), mléčík, mlečovie (= Euphorbia), *polj.* mlecz (= Sonchus, Euphorbia), mleczek (= Euphorbia), mlecznik (= Glaux).

Mliеč, Mliečnica, *slov.* mleč, mlečnica, *čes.* mléč, mlíč, *polj.* mleczaj, *latin.* Agaricus piperatus, *njem.* Pfefferschwamm, Milchschwamm.

Mrkvica, Mrkvac, *slov.* mrkevca, mrkuca, *lat.* Daucus sylvestris; *rus.* морковникъ (= Chaerophyllum sylvestre), *českі* mrkous (= Chaerophyllum).

Modrica, *slov.* modrec, modrinjak, *polj.* modrzeniec, *čes.* modrak, *lat.* Centaurea Cyanus, *njem.* Kornblume.

M o k r i c a, *lat.* Malachium aquaticum; *polj.* mokrzec, mokrzyca, *lat.* Stellaria media.

M r a z o v a c, M r a z o v n i k, M r a z o v a s e s t r i c a, *lat.* Colchicum autumnale, *njemački* Herbstzeitlose; *ruski* морозникъ (= Helleborus).

M u h a r, *lat.* Setaria germanica; *rus.* мохаръ, *lat.* Digitaria sanguinalis.

M u h a r a, *slov.* muhovna goba, mušenice, *rus.* мухоморъ, мухояръ, *čes.* muchomor, muchomůrka, *polj.* muchomor, muchorówka, muchowadż, *luž.* muchornik, *lat.* Agaricus muscarius, Fliegenschwamm.

M u r a v a, *rus.* мурава, *lat.* Corrigiola; *polj. luž.* murava (= travnjak).

N a p r s t a k, *slov.* naprstek, *cslav.* напръстъкъ, напръстъкы (= digitale), *rus.* наперстная трава, *čes.* naprstek, *polj.* naperstnik, naparstek, naparstnik, naparstnica, *lat.* Digitalis, *njem.* Fingerkraut, *luž.* naporstnik, *rum.* нъпръсток (= digitale, Fingerhut).

O ć a s, O v a n j - o ć a s, *lat.* Equisetum; Hippuris. Ova rieč stoji u hrvatskom jeziku sasvime osamce; u českom znači o c a s rep.

O m i k (omig?), *rus.* омегъ, омыгъ, вомигъ, (*lat.* Cicuta virosa), *čes.* omej, voměj, *polj.* omieg, *lat.* Aconitum.

O p a š k u n j a, *lat.* Achillea Millefolium, *njem.* Schafgarbe, *cslav.* опашь, *rus.* опашь, *bug.* opaškъ, *luž.* hopuš, vopuš = rep. I rieč o p a š, o p a š i c a danas je našincem slabo poznata; mjesto kunje opaši govorimo k u n i c a = Achillea Mill., *čes.* myší ocásek.

O r l i c a, O r l i č e k, *slov.* i vorlica, *rus.* орлики, *čes.* orličky, *polj.* orlik, *lat.* Aquilegia vulgaris, *njem.* Akelei.

O v s i k, O v s i k a, *rus.* овесецъ, овсюгъ, *mrus.* вивсюгъ, *čes.* ovsiha, *polj.* owiesek, owsik, *lat.* Avena fatua.

O s a t, *slov.* oset, *cslav.* осътъ, *rus.* осетъ, (= Cirsium), осотъ (= Carduus), *polj. čes.* oset, (= Serratula), *luž.* voset, *lat.* 1) Cirsium; 2) Carduus.

O s t r o ž j e, O s t r o ž n i c a, O s t r o g n i c a, O s t r o g j e, *čes.* ostrožka, *slč.* stračka, *polj.* ostróżka, *lat.* Delphinium Consolida, *njem.* Rittersporn.

O s t r i c a, O š t r i c a, *rus.* острецъ, *čes.* ostřice, *polj.* ostrzyca, (= Calamagrostis), *lat.* 1) Carex; 2) Dactylis glomerata.

O k r e k, O k r i e k, O k r e č i n a, *rus.* очеретъ, (= Arundo; Schoenus), очеретик (= Scirpus), *čes.* okřehek, *lat.* Lemna, *njem.* Wasserlinse.

Ognjica, Ognjivac, *čes.* ohnice. ohniva. *polj.* ognik. ognicha. *lat.* 1) Sinapis arvensis: 2) Raphanus Raphanistrum.

Paprat, Paprad, Praprat, *slov.* praprot, prapret, paprut, praprut, *rus.* папоротникъ. папертникъ, папороть. папорочь. купоротникъ, *čes.* paprad, papradí, kapradí, *polj.* paproć, *luž.* paproš, paproć, *lat.* Filix, *njem.* Farrenkraut.

Paprac, Papraca ili Paprat sladka, *slov.* preprutica (sladka), *polj.* paprotka, *luž.* paproć, *čes.* papratka, *lat.* Polypodium vulgare, *njem.* Engelsüss.

Pasje grožđje, *slov.* pesje grozdje, *polj.* psianka. psinka, *lat.* Solanum nigrum; *rus.* песій гроздъ, *lat.* Solanum Dulcamara.

Paskvica, Pasvica, *lat.* Solanum; *rus.* паслёнъ, паслина. пенка, *lat.* Solanum nigrum.

Pečurka, Pečurak, Pečurica. *rus.* печерица, *čes.* pečarka, pečirka, *polj.* peczarka, *lat.* Agaricus campestris, *njem.* Champignon.

Palacka, *rus.* палочникъ. *čes.* palička, palach, *polj.* pałki, *lat.* Typha latifolia, fructus, *njem.* Rohrkolbe.

Pazdac, *slov.* pezdec, *rus.* о́здушка, о́здюха. *polj.* bździna, bździucha, bzducha, *čes.* bzducha, *lat.* Lycoperdon Bovista, *njem.* Bovist.

Petoprst, Petoprsta, Petoprsnica, *slov.* petoper, petoperec, *rus.* пятиперетникъ, *polj.* pięciernik, pięcilist, pięciornik, pięćperst, pięc pereyc, *lat.* Potentilla.

Pir, Pirevina, Pirika, *slov.* piree, *rus.* пырей, *čes.* pýr, *polj.* piarz, *lat.* Agropyrum repens.

Pjeneznjača, *slov.* peneznača, *lat.* Delphinium Staphysagria; Peneznica, *lat.* Capsella Bursa pastoris; Penízek, *lat.* Lysimachia Nummularia; *rus.* денежникъ, *čes.* peníżek, *polj.* pieniążek, pieniężnik, *lat.* Lysimachia Nummularia, *njem.* Pfennigskraut.

Plešivica, Plešivka. *rus.* плешь (= tonsura; поповo гуменце), *polj.* plesz, *čes.* pleška. *lat.* Taraxacum officinale.

Podlicsak, *slov.* podlesek, podlesk. *lat.* 1) Primula; 2) Crocus; 3) Colchicum; *rus.* подлѣсокъ (= Viola canina), подъѣльникъ. подъѣльтникъ (= Asarum cur.); *čes.* podleška. podleska (= Primula veris; Hepatica; Galanthus), *polj.* podlaszczka (= Viola canina).

Podrašec (podražec?), Podrasecek *slov.*, *lat.* Aristolochia rotunda; *rus.* подорожникъ (= Plantago; Polygonum aviculare), *čes.* podražec (Aristolochia), *polj.* podróżnik (= Cichorium Intybus.)

Poponac, Poponak, Popunac, *cslav.* **попонъ** (= alga),

rus. попенокъ, повой, *čes.* popona, poponka, poponec, openec (Glechoma hed.), *lat.* Convolvulus (arvensis), *njem.* Winde.

P o p u t i n a, P o p u t n i c a, P o p u t n i k, P o p u t n j a č a, *rus.* путникъ, попутникъ. *lat.* Plantago, *njem.* Wegerich.

P o r o s t, *lat.* Zostera marina; *rus.* поростъ (= Sticta pulmonaria), *čes. polj.* porosty (= Algae).

P o t o č n i c a, *čes.* potočnik, *lat.* Myosotis palustris; *rus.* поточникъ, *lat.* Veronica Beccabunga; *polj.* potocznik, *lat.* Nasturtium officinale.

P o z e m l j u h a, *rus.* земляника, землянка, *polj.* poziemki, poziomki, Fragaria vesca.

P r e d e n c e, *slov.* predenca, spredenc, *rus.* сорочья пряжа, *luž.* pŕeženc, *lat.* Cuscuta, *njem.* Flachsseide.

P r s t e n a k, *polj.* pierściennik, *lat.* Anthemis.

P š e n a, *lat.* Melilotus coerulea; *polj.* pszonka, *lat.* Ficaria ranunculoides.

P u h, *lat.* Artemisia vulgaris, *njem.* Beifuss; *rus.* пухъ, (= Eriophorum).

P u h a v a c, P u h a r a, P u š i c a, *rus.* пухавка; пушица (= Eriophorum), *polj.* purchatka, purchawka, pruchawka, *luž.* porchava, porchajča, *lat.* Lycoperdon Bovista, *njem.* Bovist.

P u p a č a c, P u p a k č i ć, P u p a k v i c a, *polj.* pępowiec, pępownica, *lat.* Hydrocotyle, Cotyledon.

P u p a v a, *slov.* pumpava, *rus.* пупава, пупавникъ (= Anthemis), *polj.* pępawa (Tormentilla), *čes.* pupava, *lat.* Carlina, *njem.* Eberwurz.

R e p n i c a, R e p n j a č a, *rus.* сурѣпица, *čes.* řepinka, *polj.* rzepnica, *lat.* Rapistrum, *njem.* Hederich.

R e p n i k, *rus.* репейникъ, репяшникъ, рѣпикъ, *čes.* řepík, *poljski* rzep, rzepik, *latinski* Agrimonia Eupatoria, *njem.* Odermennig.

R e p j e, R e p j a k, *slov.* repiček, *rus.* репей, рѣпейникъ, рѣпецъ, *čes.* řepík, řepíček, *polj.* rzepík, rzep, *lat.* 1) Agrimonia Eup.; 2) Lappa.

R e p i c a, *čes.* řepák, řepice, řepka, *polj.* rzepak, *lat.* Brassica Napus, *njem.* Reps.

R e s a, *lat.* Alga; *rus.* ряса, ряска (= Lemna), *polj.* rząsa, rzęsa, rząska, *čes.* řása, *lat.* 1. Lemna; 2. Alga.

R o g o z, R o g o z i n a, *cslav.* **рогозъ** (= Fucus), *rus.* рогозъ, рагоза, рогоза, *čes.* rohoz, rohož, rakos, rokos, rakosí, *slč.* rohoža,

polj. rogoż, rogoża, rogozina, *luž.* rogoż, *lat.* 1) Typha; 2) Arundo, *njem.* Rohr(kolbe).

Rosica, Rosnica, Rosulja, *lat.* Fumaria officinalis, *njem.* Erdrauch; *rus.* росянка, росница, росникъ (= Alchemilla vulgaris).

Rosna trava, *rus.* росичка, росянка, *polj.* rosiczka, rosnik, rosieniec, *čes.* rosička, rosna trava, *lat.* Drosera, *njem.* Sonnenthau.

Rozga, *cslav.* розга (= palmes), *rus.* розга (= Astragalus fruticosus), *čes. polj.* rozga (= sarmentum), *lat.* Arundo Donax, *njem.* Rohr.

Rumenjača, *cslav.* роумѣньць (= fucus), *rus.* румяница, румянка, *lat.* Onosma, *njem.* Lotwurz; *rus.* бабьи румяны, румянка (= Echium), *polj.* rumianek, rumień, rumianiec (= Anthemis tinctoria).

Sasa, *polj.* sasanka, *lat.* Pulsatilla.

Srčanica, Srčenica, *rus.* сердечникъ, *čes.* srdečnik, *polj.* serdecznik, *lat.* Leonurus Cardiaca, *njem.* Herzgespan.

Srčanik, Srčenjak, *lat.* Gentiana lutea; *rus.* сердушникъ (= Gentiana Centaurium).

Sirota, *lat.* Muscari racemosum; Sirotica, Viola tricolor, *polj.* sieroty, sierotky, Saxifraga granul.

Sivica, *lat.* Milium nigrum, *rus.* сивецъ (= Nardus stricta).

Slezenica, *lat.* Ceterach; Slezeničnjak, *lat.* Scolopendrium; Slezenovo zeljce, *polj.* śledziennica, *lat.* Chrysosplenium.

Srpac, Srpak, *rus.* серпъ, серпуха, серпукъ, серпия, серпій, *polj.* sierpik, *čes.* srpek, *lat.* Serratula, *njem.* Schartenkraut.

Sit, Sita, Sitina, *slov.* sitinec, sitje, sitovje, *rus.* сыть, ситъ, ситникъ, ситовникъ, *cslav.* ситиѥ, *čes.* sit, sytí, *polj.* sit, sicina, sitowie, *luž.* syše, šiše, sećo, sećina, *magj.* szittyó, *lat.* Scirpus; Juncus, *njem.* Binse, Simse.

Sunčanica, Sunčanik, Sunčenica, Sunčenjak, *slov.* solnčnica, soncarca, zasončnica, *rus.* подсолнечникъ, соняшникъ, *čes.* slunečnik, slunečnica, *polj.* słonecznik, *lat.* Helianthus, *njem.* Sonnenblume.

Smrčak, *slov.* smrček, *rus.* сморчокъ, *čes.* smrž, smrže, smrček, smrh, smrha, *polj.* smarczek, smarz, śmardz, *lat.* Morchella esculenta, *njem.* Morchel.

Smrt pesja, *lat.* Aconitum, *rus.* песья смерть (= Periploca).

Smolavac, Smolika, *slov.* smovc, smolnica (= Lychnis Viscaria), смолка, *lat.* 1) Galium Aparine; 2) Asperula arv.; *polj.* smołka, *čes.* smolenka, smolnička, *rus.* смолянка, (= Lychnis Viscaria).

Smetenjak, *slov.* smetenjak, *lat.* Fumaria officinalis, *rus.* смутникъ (= Spiraea Filipendula).

Sniet, *slov.* smetljika, *rus.* снятъ, *čes.* snět, *polj.* śnieć, *luž.* śńeć, snec, sneš, *lat.* Aecidium, Uredo, *njem.* Brand.

Sokolin, *rus.* сокольница, *lat.* Gentiana.

Sladič, Sladčica, Sladko drvo, *slov.* sladkirica, sladkorca, *rus.* солодка, солодика, солодковый корень, *lat.* Glycyrrhiza, *njem.* Süssholz.

Stanovnik, *lat.* Capsella Bursa pastoris, *njem.* Täschelkraut; *rus.* становникъ (= Chimaphila).

Staračac, herbae genus, *rus.* старецъ (= Crucianella), *polj.* starzec, *čes.* starček (= Senecio).

Svolina, *lat.* Conium maculatum, *njemački* Schierling; *ruski* стволья (= Anthriscus sylvestris), *cslav.* **стколнїє** (= Urtica), *čes.* svolina (= Aconitum), *polj.* szczwoł (= Conium).

Stoklas, Stoklasa, *slov.* staklas, steklas, steklasa, *polj.* stokłos, stokłosa, *čes.* stoklas, stoklasa, *magj.* toklász, *lat.* Bromus, *njem.* Trespe.

Striela vodena, Strelica, Streluša, *rus.* водяная стрѣла, стрѣлица, совина стрѣла, стрѣлка, *čes.* střilovka, *polj.* strzałka, wodna strzała, *lat.* Sagittaria sagittaefolia, *njemački* Pfeilkraut.

Sunica, *rus.* суница, *lat.* Fragaria vesca, *njem.* Erdbeere.

Stopa vučja, *lat.* Bryonia; Aristolochia; *rus.* вовчья стопа (= Geranium sanguineum).

Sirojedja, Sirojedka, Sirojka, Sirovka, Sirnjaja, Sirovojedka, *slov.* srovka, srovojedka, *rus.* сыроѣшка, *mrus.* сироіжка, *polj.* syrojeżka, *čes.* syrovinka, sirovedka, *lat.* Agaricus deliciosus.

Sverepek, *lat.* Festuca; *čes.* sveřep, sveřepec (= Bromus). *rus.* свирѣпа (= Barbarea vulgaris).

Samoras, *lat.* Ranunculus, *čes.* samorostlik (= Actaea spicata).

Skripac, *lat.* Lappa, *njem.* Klette; *čes.* skřip, *polj.* skrzyp (= Equisetum), *rus.* скрыпица = Agaricus procerus.

Spavačica, *čes.* spánek, *lat.* Physalis somnifera.

Srebrnica, *lat.* Herniaria, Srebrnjača (Ophioglossum); *rus.*

серебруха, серебрянка (= Thalictrum majus); *čes.* stříbrník, *polj.* srebrnik (= Potentilla; Alchemilla).

Suhopernik, *čes.* suchopeř, suchopejr, suchopeřnik, *lat.* Eriophorum, *njem.* Wollgras.

Slak, Zlak, *čes.* svlak, svlačec, slak, *rus.* повилика, повелица, *polj.* povoj, *lat.* Convolvulus, *njem.* Winde.

Šiška sveslavenski, *lat.* strobilus; a kod nas i *njem.* Knopper.

Štir, Šćir, Šćirenica, *slov.* ščer, ščerenka, ščur, *rus.* щиръ, щирецъ, щирица, щерица, *polj.* szczyr, szczer, szczyrzyca, *čes.* štír, štírice, *lat.* Mercurialis; Blitum; Amaranthus.

Štetica, *slov.* šetica, šetičevje, šetka, *rus.* щетка (= Carthamus; Festuca), щетъ (= Equisetum hiemale), *čes.* štětka, *polj.* szczeć, szczotka, *lat.* Dipsacus, *njem.* Kardendistel; *luž.* šćetka (= Dianthus Carthusianorum).

Šaš, Šaša, Šašak, Šašika, *čes.* šašina, šáší, *slč.* šáchor, *mrus.* шашъ, *lat.* 1) Carex, 2) Arundo, *njem.* Binse; Schilf.

Ševar, *lat.* Typha latifolia; *polj.* szuwar, szuwara, *lat.* Acorus Calamus.

Tobolac, *lat.* Sedum Telephium; *polj.* tobołek, *lat.* Capsella Bursa pastoris.

Torica, Toričica, *lat* Agrimonia Eupatoria, *njem.* Odermennig; *rus.* торица (= Berteroa incana; Spergula arv.), *čes.* tuřice (= Carex).

Treslica, *ruski* трясулька (= Spiraea Filipendula), *češki* třeslice, *lat.* Briza.

Trudovnik, *rus.* трудница (= Sanguisorba), *čes.* trudovnik, *polj.* trędownik, *lat.* Scrophularia, *njem.* Braunwurz.

Trud, *rus.* трутъ, *čes.* troud, *polj.* trąd (= Aussatz), *lat.* Polyporus fomentarius, *njem.* Feuerschwamm.

Trst, Trska, Trstika, Trstica, Trstina, *cslav.* трѣсть, трѣстьıа, *rus.* тростъ, тростникъ, тростина, тростинка, *čes.* třtina, *slč.* trstina, trest, *polj.* trzcina, trcina, trzcinka, *luž.* šćina, ćina, *lit.* trustis, *lat.* Arundo, *njem.* Rohr.

Trolist, *rus.* трилистникъ, троица, троянъ, *lat.* Trifolium.

Truska, Truskalica, Truskovec, Troskva, *čes.* truskavec, truskavice, *polj.* truskawka, *luž.* truskalca, *lat.* Fragaria collina.

Titrica, *lat.* Matricaria Chamomilla, *njem.* Kamille; *čes.* titřice (= Agrostemma Gith.)

Tust, Tušt, Tušac, Tušak, *polj.* tłustosz, *lat.* Portulaca.

Udovica, *rus.* вдовушки, *lat.* Scabiosa.

U h o m i š j e, *rus.* мышьи ушки, *lat.* Hieracium Pilosella, *frc.* oreille de souris, *njem.* Mäuseöhrlein.

U h o m e č j e, *lat.* Salvia Sclarea, *rus.* ухо медвѣжье (= Salvia Aethiopis).

U l o g, *lat.* Lithospermum; *čes.* uložnik (= Veronica officinalis).

U š a k, (vrst gljive), *čes.* ucháč (= Sparassis laminosa).

U š l j i v a c, U š l j i v a č i c a, U š l j i v i c a, *slov.* vušivka, vušnica, *čes.* všivec, *lat.* Delphinium Staphysagria, *njemački* Läusekraut.

V i j u k, *lat.* Festuca, *polj.* wiklina, wiklo (Schlingpflanze), *rus.* вьюнъ, *polj.* wilec (= Convolvulus).

V e p r i n a c, *lat.* Ruscus; *poljski* wieprzyniec, *lat.* Peucedanum officinale.

V r b n i c a, *rus.* верóа трава, *čes.* vrbice, *polj.* wierzbówka, wierżbienica, *lat.* Lythrum Salicaria, *njem.* Weiderich.

V r e d n i k, *slov.* urednik, *lat.* Gnaphalium dioicum; Tormentilla er.; *rus.* вредникъ, вередовецъ, вередникъ (= Thalictrum).

V e č e r n i c a, *mrus.* вичерницы душисты, *čes.* večernička, večernivka, *polj.* wieczernik, *lat.* Hesperis, *njem.* Nachtviole.

V o l u j a k, *rus.* воловикъ, вологловка, *lat.* Anchusa officinalis, *njem.* Ochsenzunge, *čes.* volovec (= Buphthalmum).

V l a s u l j a, *rus.* волосянка, *mrus.* волосница (= Poa nemoralis), *polj.* włośnica (= Setaria), *lat.* Festuca.

V o d o p i j a, *lat.* Cichorium Intybus; *rus.* водопьянъ, *lat.* Datura Stramonium.

V r a b č j e s j e m e, *rus.* воробьиное семя, воробейникъ, *polj.* wróble proso, *lat.* Lithospermum.

V r a t i č, V r a t i k a, *rus.* воротичъ, протычъ, *čes.* vratyč, *polj.* wrotycz, *lat.* Tanacetum vulgare, *njem.* Rainfarrn.

V r a n i n o o k o, *rus.* воронецъ, вороньи ягоды, вороній глазъ, *čes.* vraní oko, *polj.* wronie oko, *lat.* Paris quadrifolia, *njem.* Einbeere.

V j e t r e n i c a, V j e t r e n i k a, *lat.* Anemone, *njem.* Windröschen, *slov.* vetrnica (= Nigella dam.), *rus.* вѣтрушка (= Hepatica triloba), *čes.* větrnice (= Pulsatilla), *polj.* wietrznica *lat.* Anemone.

V l a s ž e n s k i ili d j e v o j a č k i, V i l i n i v l a s i, *čes.* ženski vlas, *polj.* włoski, wielowłos, *lat.* Adiantum Capillus Veneris, *njem.* Frauenhaar.

V u č j a s t o p a, *lat.* Heraclium Sphondylium; *polj.* wilcza stopa,

lat. Leonurus Cardiaca; *rus.* вовчья стопа, *latinski* Geranium sanguineum.

V u č j e l i k o, *slov.* volčin, volčnik, *čes.* vlčí lýko, *polj.* wilcze łyko, *lat.* Daphne Mezereum, *njem.* Seidelbast.

V s e d o b r o, *čes.* všedobr, *lat.* Imperatoria Ostruthium, *njem.* Meisterwurz.

Z e c - g l j i v a, *slov.* zajčec, *lat.* Clavaria; *rus.* заячникъ (= Polyporus squam.)

Z v o n a c, Z v o n c e, *rus.* звонецъ, *lat.* Rhinanthus L., *njem.* Hahnenkamm.

Z v o n c e, Z v o n č i ć, *slov.* zvončica, *rus.* звонецъ, звонокъ, звоникъ, *mrus.* дзвонокъ, *čes.* zvonec, *polj.* dzwonek, dzwoniec (= Hypericum; Rhinanthus), *lat.* Campanula, *njemački* Glockenblume.

Z e l e n i k a, *lat.* Buxus sempervirens, *rus.* зеленица (= Taxus).

Z a n o v i e t, *rus.* зѣновать, зиновать, зеновка, *lat.* Cytisus, *njem.* Geissklee.

Z l a t o g l a v, Z l a t o g l a v a k, Z l a t o g l a v i c a, *rus.* золотоголовникъ, златникъ, *polj.* złotogłow, *čes.* zlatohlávek. *lat.* Asphodelus.

Z l a t n i c a, *rus.* золотуха, золотушникъ, золотарникъ, золотень, *lat.* Solidago Virgaurea, *njem.* Goldruthe, *polj.* złotnik, *lat.* Chelidonium; Ficaria; Potentilla anserina.

Z l a t o c v i e t, *lat.* Helichrysum; *rus.* золотушникъ, золотуха (= Gnaphalium).

Z i m z e l e n, Z i m z e l e n k a, Z i m o z e l e n, Z i m o z e l e n k a, *slč.* zimozel, zimozelen, zimzelen, *lat.* Vinca minor, *njem.* Sinngrün; *rus.* зелень зимная, *polj.* zimozielon (= Pyrola), zimozioł (= Linnaea).

Z l a t o l i k a, *slov.* zlato ličje, *čes.* zlatolejčí, *slč.* zlatica, *lat.* Salix vitellina, *njem.* Goldweide.

Z v i e z d i c a, Z v i e z d a, Z v i z d a n, *slov.* zvezdica, zvezdnik, *rus.* звѣздочки, *polj.* gwiazdeczki, *lat.* Aster.

Ž a b j a k, Ž a b l j a k, Ž a b i n a c, *slov.* žabjek, *rus.* жабникъ, жабинецъ, *čes.* žabinec (= Conferva), *polj.* żabinek, żabieniec (= Herniaria), *lat.* Ranunculus.

Ž a b n i k, *rus.* жабовникъ, *lat.* Potentilla reptans.

Ž e r a v i c a, *rus.* жаравица, жаравика (= Oxycoccos palustris).

Ž e g a v i c a, Ž i g a v i c a, *slov.* žgavica, ožegavica, *rus.* жегала, жгучка, жигучка, жижка, жигавка, *čes.* žahávka, žehávka,

žihávka, *polj.* żagawka, żagwica, żegawka, żegawica, *luž.* sagajca, šagajce, *lat.* Urtica urens, *njem.* Brennessel.

Žućenica, Žutjenica, Želtenica, Žućanica, *rus.* желтяница, *lat.* Cichorium Intybus.

Źrnovec *slov.*, *lat.* Calluna vulg.; *rus.* жерновецъ (= Sarothamnus scoparius).

Žest, Žestika, Žeštila, *lat.* 1) Acer tataricum; 2) Rhamnus Frangula; *rus.* жесть; жостикъ (= Rhamnus cathartica).

Žutnjak, *slov.* žutek, *čes.* žluťák, *lat.* Ranunculus, *njemački* Hahnenfuss, *polj.* żołtak (= Boletus granulatus).

Žutilova trava, Žutilovka, *čes.* žlutidlo, *lat.* Genista tinctoria, *njem.* Färberginster.

Eto vam donjekle praslavenske Cvjetane, eto vam bilja, koje je u našoj pradomovini raslo, te su ga isti naši prvi otci poznavali. Upravo ovo poznavanje očit je dokaz njihova znamenita duševna napredka, i ako je slavna prošlost razlog narodnomu ponosu, to se baš mi pravom ponositi možemo već dopovjestnom dobom našega naroda.

Komu se to čini premalo, neka se potrudi i zaviri u prošlost kojega drugoga naroda, pa će razabrati, kolika to golema razlika medju njim i slavenskim narodom. Toga radi mogao bih navesti primierah izmedju sadašnjih neuzobraženih narodah, kao što jih ima u Afriki, Ameriki, dapače i u Aziji. Nu da neidemo daleko, podjimo k našim najbližim susjedom Magjarom, koji će do skora slaviti tisućljetnicu svoga evropskoga i u obće historičkoga živovanja, i koji misle, da su boljega plemenitijega porekla nego mi. Sporedimo njihovu dopovjestnu prošlost s našom; izpitajmo koliko su oni bilja poznavali došav u Evropu, a koliko naši predpovjestni otci. Da to proučiti možemo, tomu ima siguran ključ u njihovu jeziku. Kao što smo mi sveslavenska imena bilja uzeli za dokaz, da su Slaveni dotično bilje već onda poznavali, kad su bili jedan narod: isto tako su nam tudja imena bilja u magjarskom jeziku nepobitni svjedoci, da Magjari toga bilja izprva nisu poznavali, nego su ga naučili od svojih susiedah i poznati i imenovati. Ostaviv imena bilja, koja su Magjaui uzajmili u drugih narodah, navesti ću samo ono, što su naučili od Slavenah.

Od šumskoga drveća i grmlja naučili su od nas poznavati: czer, cserfa, Quercus Cerris: cer; topoly: topol, Populus alba; jávor: javor, Acer Platanoides; rakotty a: rakita, Salix

Capraea; jegenye: jagnjed, Populus tremula; berekenye: brekinja, Sorbus torminalis; szömörke, Pinus Larix: smreka; tisza, Taxus baccata: tisa; bozza, Sambucus: baz, bazga; boróka, Juniperus communis: borovka, borovica; lucfa, Pinus: luč; boroszlán, Daphne Mezereum: brŝljan; borostyán, Hedera Helix: brčtan; csipke, Rosa canina: šipak, *slov.* ščipek; galagonya, Crataegus Oxyacantha: gloginja; szulák, Clematis Vitalba: svlak (Convolvulus); kalincza, Viburnum: kalina; venyike, Vitis vinifera: vinika, vinjaga; imolya, Viscum album: imela; haraszt, frutex, *cslav.* храстъ; laza, Lichtung: laz; lug, Hain: lug.

Gospodarsko bilje, pa i ostalo nâzivlje je u magjarskom jeziku malo ne sve slavenskoga porekla, dokazom, da smo jim mi bili prvi učtelji ratarstva. Evo jih! Rozs, Secale cereale: raž, rž; zab, Avena sativa, zob; hajdina, pogányka, tatárka, Polygonum Fagopyrum: hajda, hajdina, pohánka (slovački), tatárka (češki); kukoricza, Zea Mays: kukuruz, kukurica (slovački i poljski); bor(köles), Setaria italica: bar; czirok, Setaria germanica: sierak, sirak; prósza, Milium: proso; muhar, mohar, Setaria germanica: muhar; gabona, Getreide, *cslav.* говѣно; abajdócz, Mischkorn: obadvojec (*slč.* napolica); buza, Triticum: zbože; arpa (ječam), pozajmili su Magjari od Turakah.

Evo drugih ratarskih riečih: gerezd: grozd; kalász: klas; pelyva: pljeva; pönye: panj, penj; bél: bielj (Splint); mézga: mezga; pozdorja: pozder; kocsán: kocien; kočanj (Strunk); koloncz: kolience; csetina: četina (Nadel); rásgya: rožđje; morva: mrva; szálma: slama; széna: seno; szécska: sječka; kita: kita; guba: guba; suska: šiška; iga: igo, járom: jaram; zabola: zubadlo, (*slč.*, žvale); patkó: podkov, podkova; kólya: kola; kocsi: kočija; taliga: *cslav.* телѣга, taljiga; szány: saoni; löcs: levča; eplény: oplen; rokoncza: rukunica; kalamáz: kolomaz; gereblye: grablje; lemes: lemeš; kabala: kobila (u pluga); poting: poteg; gerendely: gredelj; borona: brana; asztag: stog; czép: ciep; abrak: obrok; jászol: jasli; ganaj: gnoj; gerenda: greda; deszka: daska; guzs: guž, gužva; rúd: ruda, rudo; ugar: ugor; parlag: prelog; puszta: pusta(ra); ósztön: ostan; baráz da: brazda; kaczor: kosor; kasza: kosa; szita: sito; resta: rešeto; kup, kupacz: kup; tanya: stanje.

Da su Magjari i voće naučili poznavati od Slavenah, to nam svjedoče rieči: cseresnye: trešnja, črešnja (*rus.* черешня); szilva: sliva; baraczk: breskva; visnye: višnja; naspolya: nešpulja, mušmula; málna: malina; körtvély: krušva, kruška.

Isto tako su malo ne za sve povrće i obrtno bilje (poznato u prastaro doba) od nas doznali. Dokazom tomu su evo ove rieči: répa: repa; merköcze: mrkevca; czékla: cekla, cvekla; retek: retkev, rotkva; dinnye: dinja; ugorka: ugorak; tök: *cslav.* тыкы, tikva; lencse: leća; bab: bob; paszuly: pasulj; mák: mak; homló: hmelj; lén: lan; paszkonca: poskonice *čes.*, konoplja; kapor: kopar; köméný: kumin; laboda: loboda itd.

Al nit ovim nije izcrpen zajam, što su ga Magjari kod nas uzajmili u samom biljarstvu; već su oni od Slavenah prihvatili još i sila drugoga bilja svake vrsti. Za dokaz navesti ću samo nješto, a tko se o svem želi obaviestiti, neka pročita razpravu dra. Franje Miklošića: „Die slavischen Elemente im Magyarischen". (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. XXI. Band 1872.)

Gomba: guba; gelyva: gljiva; hirip: hrib *čes.*, vrganj; pecsérke: pečurka; szömörcsök: smrčak; atraczél: jatrocel; barcs: boršt; beléud: blen, bun, bunika; csombor: čubar; csomor: čemerika; csorbaka: štrbka, *rus.* ščorbak; iglicze: iglica; kapotnyak: kopitnjak; konkoly: кжколь *cslav.*, kukolj; laboda: loboda; paprad: paprad; perje: пырие *cslav.*, pirika; lapu: lopuh; sás: šaš; szittyo: sita, sitje; toklász, taklácz: stoklas; varadics: vratič; ziliz, szelez: slez; moh: mah; tisztes(fü): čistec itd.

Svega toga Magjari nisu znali doseliv se iz azijskih pustarah u susjedstvo Slavenah, koji su jim bili prvi učitelji, ne samo u ovoj, nego i u ostalih strukah kulturnoga života.[1] A sve ovo je samo

[1]) O tom piše Krek po Miklošiću: „Es gibt keine namhaftere Seite des socialen, kirchlichen und staatlichen Lebens, in dessen vielfacher Beziehung und Verästung, wo sich die Slaven nicht als Lehrer der Magjaren erwiesen hätten. Unter den nahezu tausend von solchen Lehnwörtern gehören mehr oder weniger hieher und berühren nach den Resultaten der linguistischen Statistik: Kirchliches 32, Staatliches 37, Münzen und Masse 17, Krieg 25, das Thierreich 110, das Pflanzenreich 150, das

jedan diel prvobitne slavenske obrazovanosti. Pomislimo, da tih riečih neima u našem jeziku, a prema tomu, da nepoznajemo niti predmetah, što jih te rieči označuju: onda ćemo tek razabrati s jedne strane visoki stupanj obrazovanosti naroda, koji te rieči ima, s druge pako duševno i kulturno siromaštvo puka, u kojega jih neimade. Uzmi nam te rieči, eto ti pravih barbarah!

Upravo je dakle drzko i protivno svemu historičkomu razvitku, što se Magjari dan danas onako bânê i nameću za prosvjetitelje Slavenom, od kojih su sami najviše toga naučili; pa jošte je smješnije, što željkuju, da bi Slaveni svoju prastaru djedovinu njim za volju napustili, plemeniti original zabacili, a nagrdjenu kopiju prihvatili! Kuda pamet!

Al ne gledajuć na Magjara, mezimca evropske obrazovanosti, praslavenska flora nas uči, da se prvotni Slaveni pogledom na svoju obrazovanost izporediti mogu sa svakim drugim evropskim narodom, osim Grkah i Latinah, koji, nastaniv se bliže kolievci prvotne kulture — sjevernoj Africi, prije su se od nas njezinim mliekom zadojili. Po imenu se naše biljarsko názivlje i od njemačkoga odlikuje svojom jednostavnosti, tačnosti, obiljem i miljem, pa ne samo ono pradobno, nego i novije, u Niemacah ponajviše samo iz latinskoga prevedeno ili pomoću riečih —baum, —wurz, —kraut itd. dosta nezgrapno slupano.[1]

Mineralreich 9, die Landwirthschaft in allen ihren Zweigen (das Feld und seine Beschaffenheit) 90, das Handwerk 66, die Schiffahrt 7, die Behausung 64, Kleidung 40, Farben 5, Speise und Trank 48, Geschirr, Behältnisse 28, Unterhaltung 15, Familie, Geselligkeit 16, die Menschen und ihre Beschäftigungen 7, der Leib und seine Theile 10, Krankheiten und Gebrechen des Leibes und der Seele 40, Ethnographisches und Geographisches 30 Wörter. Alles in allem mithin 846 Wörter, wobei noch zu berücksichtigen bleibt, dass nur solche Benennungen Aufnahme gefunden, die im Magjarischen eine allgemeine Verbreitung geniessen und in der Regel keine einheimischen Doubletten aufweisen, somit selbst diese grosse Anzahl auf absolute Vollständigkeit keinen Anspruch erhebt.

[1] Die Namengebung in der deutschen Sprache lehrt, dass von der Epoche der Völkerwanderung an bis tief in die mittleren Zeiten hinein Alles, was der deutche Garten trug, und ein grosser Theil der Feldverrichtungen aus Italien und Gallien oder Südfrankreich eingeführt war. So weit das Klima es erlaubte, wurde durch eine fortgesetzte Kulturwanderung angeeignet, was Italien entweder ursprünglich besessen oder selbst in früheren Jahrhunderten aus Griechenland und Asien bezogen hatte. Nicht blos die Baumfrüchte, Birnen, Pflaumen, Kirschen, Maulbeeren, die Trauben und alle Manipulationen der Kelterung und Weingewinnung, dazu auch der Keller, cella, die Tonne und die Kufe, die Flasche, der Becher und der

Možda će tko prîgovoriti, da bi slavenski narodi više bili napredovali u obrazovanosti, nego što zbilja jesu, kad bi bila istina, što sam ovdje razložio, naime da su bili Slaveni već u predpovjestno doba znatno uljudjeni i upitomljeni. I bili bi doista na putu k prosvjeti dalje dospjeli, da jih nisu zaustavljali drugi sirovi narodi, pa ne samo zaustavljali, nego istu mladjahnu biljku duševnoga napredka kojegdje s korienom izčupali, kao što njihova tužna poviest kroz plač pripovieda. Hoćeš-li se čuditi putniku, što je stao, jer mu je voda put razrovala, te nemože dalje? Uzmimo samo Bugare, možda najinteligentniji, a svakako najnesretniji slavenski narod. Koliko će proći vremena, dok zaciele rane ljetos jim zadate! A koliko su toga ovi pravi mučenici pretrpili od prvoga svoga pomolka u sadašnjoj domovini! — Goti, Huni, azijski Bugari, Grci, Avari, Magjari, Tatari, Turci — sve je to od petoga stoljeća pa do dana današnjega samo žarilo i palilo po njihovoj domovini: a ti se čudiš, što Bugari nisu dan danas onako prosvietljeni kao Niemci ili Francezi? Ja se pako čudim, što je od njih utekao piličnik, što nisu svi bez traga zaglavili u tom 1500-godišnjem pokolju kao što i većina njihovih krvopijah.

Njekoja od navedenih ovdje imenah bilja, ako i glase jednako u svih slavenskih jezicih, postala su po svoj prilici tek u historičko doba, budući stvorena prema istim pravilom jezika, n. pr. kos-

---

Kelch, sondern auch Blumen, Gemüse, Küchen- und Apothekergewächse, wie Kohl, caulis, Kabes, Kappes, caputium, Erbse, ervum, Wicke, vicia, Linse, lens, Petersilie, Zwiebel, Kümmel, Beete, Rettich, (den die Römer selbst erst unter den ersten Kaisern aus Syrien als radix Syria bezogen hatten), radix, Meerrettich, entstellt aus armoracia, Münze, mentha, Koriander, Kerbel, Liebstöckel, libisticum statt ligusticum, Lavendel, Melisse, Polei, pulegium, Fenchel, Anis, Karde, Lattich, lactuca, Spargel und vieles Andere, (na primjer Salbei, Hyssop, Ribisel, Bertram, Thymian, Majoran, Schalotten, Porri, Pastinak, Fisolen, Kürbiss, Melone, Feige, Kohlrübe, Kartoffel, Raute, Veilchen, Spargel, Rosmarin, Anis, Kümmel, itd.) sind lateinisch benannt; die Sichel ist das lateinische secula, Flegel — flagellum, Mergel — marga, margila, Speicher — spicarium; lateinisch sind Butter und Käse, Pferd und Zelter, die Masse: Meile, Centner, Pfund, Mut, modius, Scheffel, scaphum, scapilus, Seidel, situla u. s. w. Wie die italienische oder galliche Villa mit allem Zubehör, den Gewächsen, Thieren und nöthigen Werkzeugen und Arbeiten auf deutschen Boden versetzt wurde, davon giebt Karl des Grossen capitulare de villis und das specimen breviarii rerum fiscalium ein deutliches Bild.“ Hehn l. c. str. 367.

matka, petoprst, ostrožka, ljepica, ili pretočena iz istoga vrela, n.pr. vjetrenica (= Anemone), vrbnica (= Salicaria), večernica (= Hesperis), dimnica (= Fumaria), žličnjak (Cochlearia) itd. Nu tim se nepobija moje umovanje; jer s druge strane valja uzeti na um, da je jamačno bilo te sveslavenske zajednice i u biljarstvu puno više, nego što sam ja ovdje uza slabačka pomagala iztaknuo; jer jezik je odsjev narodnjega života, s njim se diže i raste, š njim se mienja i pada. To nam potvrdjuje i nazivlje bilja: kako koji tudji elemenat mah otimlje u narodu, ponestaje njegovih korjenitih riečih, a šire se tudjinke; tako su i danas (više manje) mjesto poznatih pravih slavenskih korjenikah: smokva, ljubica, bunika, dinja, lubenica, buča, klinčić, odoljen, sljez, pelin, titrica, rman ili raman, crljenac, tratinščica ili ledinščica, grozdjiće, mrkva, pečurka itd. pretegle kojegdje tudjinke: figa, violica, mantiment, melun, pepun, anguria, bundeva, karamfilj, baldrian, ajbiš, bermet, gamilica, čebula, ringele, ribizle, merlin, šampion, bun itd.

Nego od kako se je kod Slavenah narodni duh probudio — ustupaju opet ove tudjinke mjesto pravim domorodkam.

Ima jošte jedan momenat, s kojeg je ova sveslavenska zajednica imenah bilja osobito po historika vrlo znamenita. Kao što sam u početku ove svoje razprave napomenuo, izvori praslavenske poviesti su vele mutni ili baš nikakvi. Samo težkimi zamršenimi kombinacijami domišljaju se naučnjaci, gdje je bila pradomovina Slavenah, gdje je ona zemlja, odkuda su se bili razgranali, te razišli, da posjednu svoje sadašnje postojbine. Na ovo nam prilično jasno odgovaraju sveslavenska imena bilja.

I u tom pogledu bit će mi ravnilom iztraživanje domovine indoevropskoga pranaroda. Geiger piše (u nav. knj str. 128): „Für den ersten Ausgangspunkt oder die Urheimath der Indogermanen gibt es ein ziemlich bezeichnendes Merkmal in der Baumvegetation, wie sie in Sprachen die so lange getrennt sind, wie das Deutsche und Sanskrit, oder das Deutsche und Griechische, sich darstellt. Hier treten namentlich drei Bäume in den Vordergrund, deren Namen in einer und derselben Zeit gebildet worden sein, und die daher in der Region, wo sie gebildet wurden, zusammengestanden haben müssen; es sind die Birke, die Buche und die Eiche.“

„Bereits Pictet hat die gleiche Methode angewendet und aus einem reichen Vorrathe der übereinstimmenden und abweichenden Bezeichnungen für Naturgegenstände auf das Land zu schliessen

versucht, auf welches die mit einem gleichen oder ähnlichen Worte benannten Objecte verweisen. Er schliesst z. B. ebenso wie Benfey, aus der offenbaren Identität slavischer, lateinischer und deutscher Wörter für M e e r unter sich und mit dem Sanskritworte m i r a, Ocean, dass die Indogermanen der Urzeit ein Meer gekannt haben müssen. Er findet dieses Meer in dem Caspischen und den Ursitz der Indogermanen in Baktrien und dem Oxusthale."

Ako je naučnjakom ovo malo riečih dovoljan razlog, da iz njih nagadjaju kolievku Indoevropljanah: to mi možemo, uz toliko obilje sveslavenske zajednice, i smjelije i sigurnije potražiti pradomovinu Slavenah.

Nauk o razprostranstvu bilja (Pflanzengeographie) uči, da svako drvo i u obće svaka biljka ima svoju postojbinu, sad prostraniju sad tješnju; jer ovu prostranost neodlučuje svagda samo dalečina od polutnika ili od stožera, nego i puno drugih okolnostih. Tako biva, da njekoje biljke rastu malo ne svagdje, n. pr. obični bor ili obična breza: njih ćeš naći u ledenoj Laponskoj i Sibiriji doklegod ima šumah, pa i na jugu, sve do Pirenejah i Balkana. Sveslavensko ime ovih drvetah neodlučuje dakle ništa, nepokazuje, gdje je bila slavenska pradomovina. Više je stegnuta domovina hrasta ili duba, dopiruća na sjeveru jošte nad bukvu, kojoj je Poljska, od Kraljevca do Podolja, sjeverna medja, više prama sjeveru neraste. Medju područjem bukve i hrasta ide medja pšenici i raži; ječam dopire više, najbliže k stožeru. U području bukve rastu i voćke-divljake, po imenu jabuka, kruška i divlja trešnja. Ovamo ide i klen, mlieč, javor, briest, vez, grab, lipa, brek. (Gl A. Griesebach: Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung. Leipzig 1872. I.)

Isto tako siźu ova drveta, pa i ostalo u ovoj razpravi nabrojeno bilje prama jugu više manje do dolnjega Dunava ili baš do Balkana.

Sve obično bilje, koje su Slaveni u svojoj pradomovini nalazili, pa i ono, koje je bilo tamo od drugud donešeno, dok su jošte na okupu živili, dobi i zadrža do danas jedno ter isto ime. Drugčije bje za bilje i druge stvari, koje su naučili poznavati stoprv u historičko doba, dakle pošto su se razišli i nastanili u sadašnjih postojbinah — za takve predmete neima više sveslavenskih imenah, već jim je svaka slavenska grana nadjenula osobito ime, ili ga je uzajmila od naroda, od kojega je i sam predmet dobila, te ga prema svomu jeziku prekrojila. Iztražujuć u ovom pogledu slavenske jezike nalazimo ne samo što je praslavensko, nego i put, kojim su

druge poznate stvari k ovomu onomu slavenskomu narodu dospjele. — Obnašav dakle, da su n. pr. rieči željezo, nož, mač, kosa, pila, dlieto, svrdao, rieči svim Slavenom zajedničke, možemo se pouzdano domišljati, da su oni te stvari poznavali već za dopovjestne dobe: al nećemo isto tvrditi za predmete, za koje znamo, da su dospjeli u srednju Evropu tek u kasnije doba; n. pr. naša artija, hartija je već Slovencem nepoznata rieč, oni to zovu papir kao što i Česi i Poljaci, a Rusi óумага; bug. bumagъ, — naš pamuk je rieč turska, Slovenci kažu bumbak, bombaža (prema talijanskomu bombagia), i pavola, pavouna, Česi bavlna, Poljaci bawełna, Lužičani bavłma, bavńana vołna (svi prema njemačkomu Baumwolle), Rusi óумага; ura kod zapadnih Hrvatah (prema njemačkomu Uhr), sat u iztočnih i u Srbah, sahat u Bugarah (oboje tursko), zegar (Zeiger) u Poljakah, zegeŕ u Lužičanah, hodiny u Čehah, часы u Rusah; — kadifa (turski), baršun u Slovenacah, ruski óархатъ, (njem. Barchent), češki, ruski i poljski aksamit (grčki ἑξάμιτος), slovenski žamet (njemački Sammt, talijanski sciamito) itd.

Ovo pravilo valja i za bilje u novije doba k slavenskim narodom donešeno, i to ima svagda raznolika ili tudja imena. Evo nekoliko primierah!

Murva kod zapadnih Hrvatah, a kod Slovenacah i murba, kod Čehah maruše, kod Poljakah morwa (sve od latinskoga Morus); dud kod izt. Hrv. i kod Srbah, tut kod Rusah (oboje tursko), kod Lužičanah molovy bom (= njemačko Maulbeerbaum), kod Bugarah jagodinica.

Biber (kod iztočnih Hrvatah i Srbah), papar (kod zapadnih) *slov.* prpr, *čes.* pepř, *polj.* pieprz, *luž.* popeŕ, (*lat.* Piper), *rus.* перецъ, (*grčki* πεπερίς).

Čempres, Čepris, *polj.* cyprys, *čes.* cypřiš, *rus.* кипарисъ (*lat.* Cupressus, *grčki* κυπάρισσος).

Riž, Riža (kod zap. Hrv.), *polj.* ryż, *čes.* rejže, *slov.* rajž, rajs, *luž.* rajs, *rus.* рисъ, рыжъ (od *njem.* Reis), *dalm.* oriz (od lat. Oryza), granariz (od *lat.* grana risa), *rus.* ишено сарачинское, *izt. hrv.* i *srbski* pirinč, pirinač.

Kafa ili Kava — u svih Slavenah.

Šećer (od *pers.* sakar), *slov.* cukor i cuker, *čes.* cukr, *polj.* cukier, *luž.* cukor, čokor — sve od *njem.* Zucker; *dalm.* zakar, *rus.* сахаръ od *grč.* σάκχαρον, *lat.* saccharum.

Ljubica (kod izt. Hrvatah i kod Srbah), vijolica (kod zap.

Hrv. i Slov.), *rus.* фиалка, *slč.* fiala, fialka, *čes.* fiala, fiolka, *polj.* fiołek, *luž.* vijavka — sve od latinskoga Viola (odorata), *njem.* Veilchen, jer je iz Italije u srednju Evropu donešena. Na jugu naše domovine rasla je valjda od starine, zato je i stekla domaće narodno ime ljubice. Druge (domaće) vrsti toga roda imaju i kod drugih Slavenah domaća imena, najpače Viola tricolor, *rus.* полуцвѣтъ, братки, мотыльки, прикорная, розопасль, веселые глазки, троичный цвѣтъ, троецвѣтка, *čes.* trojice, trojična bylina, *polj.* brat z siostrą, wdowki, potrojni kwiat, braciszki, *naški*: sirotica, dan i noć, *njem.* Dreifaltigkeitsblume, Tag und Nacht.

Osobito je u ovom pogledu zanimljiva jedna vrst žitka, koju svaki slavenski narod drugčije zove, prema tomu, odkuda je za nju doznao; obično se zove po narodu, od kojega je dobavljena. Mislim ovdje *lat.* Polygonum Fagopyrum, *njem.* Buchweizen: mi ga zovemo eljda, heljda, *slov.* hajda, ajda, *luž.* hejda — što sve dolazi od njemačkoga Heidenkorn; Česi pako i Poljaci su njemačku rieč preveli, te kažu pohánka, poganka. Pogani, na koje se ova rieč poteže, bijahu jednim Tatari, zato zovu Česi, Poljaci i Malorusi heljdu i t a t a r k o m; Slovenci ju potežu na Turke, te kažu turšica (kao što se je odprije i njemački zvala der T ü r k e n, latinski Turcicum frumentum, franc. blé sarrazin, tal. grano saraceno.[1]) — Rusi i Poljaci su opet prozvali heljdu d i k u š a, što je od divljakah azijskih k njim stigla; pa još i гречa, гречка, гречиха, гречуха, гречина, Poljaci pako grycha, greczycha, gryczka — očevidno zato, što su ju i od Grkah dobili.

Kao što je heljda u Slavenah različita imena stekla, zato što nije u njih od pamtivieka rasla, nego je k njim iz tudjine došla: onako je sve južno bilje il tudje ime zadržalo, ili različita imena dobilo, kao što n. pr. četrun, limun, naranča, lala ili tulipan (oboje tursko), duhan (arapsko), ižop ili sipant, bagren, mušmula, dunja, aloj, raved, vanilja, velestika, mažuran, pastrnak, kostanj, patlidžan, rajčica, artićoka, čemin, mrča, broskva, vrza, datula, ruj itd. — što je sve dokaz, da pradomovinu Slavenah ne valja tražiti na jugu, gdje ovo bilje raste, nego više na sjeveru, medju 45—60° sjeverne širine, to jest od prilike medju donjim Dunavom i Baltom, odakle su se malo po malo na sve strane, najpače k jugu i zapadu pomi-

[1] Razlog tomu imenu navodi Leonhart Fuchs u svom djelu „de historia stirpium. Basileae 1542, str. 824: „e Graecia autem et Asia in Germaniam venit, unde turcicum frumentum appellatum est: Asiam enim universam hodie immanissimus Turca occupat.

cali. Tako se dogodi, da gdjekoja južna biljka dobi kod nas narodno ime, a u ostalih Slavenah zove se tudjim imenom; jer južnim Slavenom su te biljke uz 1200 godinah bile domaće plodine, domorodke, a drugim su ostale do danas tudjinke. Ovamo ide maslina, smokva, ljubica, grožđjiće, tetivika, smrdljika, rožčići, šipak (Granatapfel), česmina, sladun, čičimak, lubenica, tušak, slanac, božikovina itd.

Nego upravo to, što južni Slaveni imaju za južno bilje osobita narodna imena, a druge biljke zovu jednako s ostalimi Slaveni — upravo taj faktum potvrdjuje poviedanje historije, da Hrvati i Srbi nisu nikli u svojoj sadašnjoj domovini, nego su od drugda onamo doselili.

Jer da je bila prvotna otačbina Slavenah medju Balkanom i Tatrami i da su odavde ostali slavenski narodi k sjeveru odselili, imalo bi južno bilje zajednička imena; nu kao što sam malo prije razložio, sjeverni Slaveni zovu to bilje drugimi, ponajviše tudjimi imeni.

Ako su pako južni Slaveni njekada sa sjevernimi kupno živili, pita se gdje je to bilo? — Na jugu to nije bilo, kao što smo upravo vidjeli; al niti na dalekom sjeveru; jer onda bi imali Slaveni zajednička imena za ondašnje bilje, a tih neimaju: ruske rieči: глыжи ili команица (Rubus Chamaemorus), багульникъ (Andromeda), тикта ili сиха (Empetrum), багунъ (Ledum), плоховецъ (Rhododendron), карла (Betula nana) itd. posve su nam nepoznate, jer označuju bilje, koje samo gore na sjeveru u veliko raste. Dapače niti ono sjeverno bilje neima zajedničkih imenah, koje kod nas uspieva samo gdješto na visokih planinah, n. pr. *rus.* лиственница, *polj.* modrzew, *češki* modřín, *hrv.* ariž, *slov.* mecesen (Larix), ili *rus.* горная сосна, *slč.* kosodrevina, kleč (Pinus Pumilio).

Slaveni nisu dakle kupno živili na skrajnjem sjeveru; al niti na azijskih pustarah ili iztočno-evropskih stepih, jer niti ondašnje bilje neima sveslavenskih imenah osim onoga, koje raste ne samo po stepih nego i po drugih ravnicah, n. pr. kovilje (Stipa), vlasulja (Festuca), pirika (Triticum repens), rebrac (Achillea Millefolium), mlječ (Sonchus) itd.

Kad razgledamo nabrojeno u početku ove razprave šumsko drveće i grmlje, uvjerit ćemo se, da se šume i šikare sjeverne Hrvatske sastoje iz onakvih stabalah. Odavde izvodimo s razlogom, da šume praslavenske domovine nisu bile puno različite od ovih naših; ako jošt uzmemo na um, da su bili drevni Slaveni vješti gospo-

dari, radšta su morali imati primjerenu ratarstvu zemlju, pa onda svrnemo okom na zemljokaz sjeverno-iztočne Evrope — netreba nam dugo tražiti po njem tu praslavensku postojbinu. Nigdje nećeš naći toliko šumah našim sličnih, a uz to neizmjerno prostranstvo žitorodnih poljah, koliko na sjeverno-iztočnom podanku karpatskih gorah. Pa doista uči i poviest, da je ondje izkonska otačbina Slavenah, a Tatre da su kolievka Hrvatah i Srbah.

Djela, kojimi sam se poslužio kod sravnjivanja slavenskih imenah bilja.

Fr. Miklosich: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae 1866.

Н. Анненковъ: Ботаническій словарь. Москва 1859.

А. С. Роговичъ: Опытъ словаря народныхъ названій растеній юго-западной Россіи. (Записки юго-западнаго отдѣла импер. русскаго географическаго общества. Кіевъ. Томъ I за 1873 годъ).

Jan Svatopluk Presl: Wšeobecný rostlinopis. II díly. W Praze 1846.

Dan. Sloboda: Rostlinnictví. V Praze 1852.

Dr. Gustav Reuss: Května slovenská, čili opis všech jevnosnubných na Slovensku divorostaucich zrostlin. V B. Štavnici 1853.

Josef Jungmann: Slownik česko-německý. W Praze 1835.

Ign. Raf. Czerwiakowski: Opisanie roślin skrytopłeciowych lékarskich i przemysłowych. Kraków 1849. — Opisanie roślin jednolistniowych lékarskich i przemyslovych. Kraków 1852. — Opisanie roślin dwulistniowych lékarskich i przemyslovych. Kraków 1859.

M. Sam. Bogumił Linde: Słownik języka polskiego. Lwów 1854.

Curt Bose: Wendisch-deutsches Handwörterbuch nach dem oberlausitzer Dialekte. Grimma 1840.

Smoler J. E.: Njemsko-serski slownik. Buděšin 1843.

Dr. P. Ascherson: Flora der Provinz Brandenburg. Berlin 1864. (Ima mnogo narodnih lužičkih imenah bilja).

Vrela, iz kojih sam crpao hrvatska, srbska i slovenska imena bilja, navest ću potanko u „Jugoslavenskom imeniku bilja“, što ga za tisak pripravljam.

Prilog za povjest glasbe južnoslovjenske.

Kulturno-historijska studija

Fr. Š. Kuhača.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 25. travnja 1876.

C. Opis tanbure.

Tanbura je drevno strunilo slovjensko, koje se pravi od javorovine, šljivovine ili lipovine.

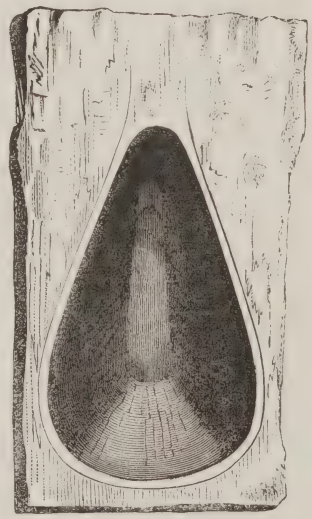

Zvekalo (Corpus) se i *ručica* (divčik, Hals) izrezuje od jednoga komada, a takove su tanbure svakako bolje i trajnije od onih, gdje je vrat uza zvekalo prilieplјen; nu pravljenje ovakova je laglje. Tanburaru je prvi posao izdubljanje zvekala, što obavlja uzimljuć komad suha drva prema dužini i debljini zvekala, onda nacrta na onom zvekalo, pa ga izdube šupljim dljetom, kao što pokazuje slika desno.

Izdubivši zvekalo, uobličava onda drvo, izgladjuje ga turpijom, pak izdjelava ručicu. Nije li ručica i zvekalo od jednoga komada, onda izpiljuje na ručicu šiljak. da ručica čvršće drži, kad ju za zvekalo priljepi. (Gl. sliku lievo.)

Izdjelavanje ručice ište mnogo pomnje, jer je glasbalo tim bolje, čim je ručica gladje strugom ostrugana a hvataljka ravnija. Čim je ova prilieplјena, pravi se *pokrov zvekalov* ili *podstrunik*, tada *čivijište* t. j. glava ili čekrk (Schraubenhälter, Wirbel), a najposlje *čivije* (Schrauben). Je li i to gotovo, meću se hvataljci naprieko *krstnice* ili *prečnjaci* (Bünde), a glasbalo se po volji i ulašti.

Pokrov zvekala, koji se zove i *daskom glasnjačom* ili na kratko *glasnjačom* (Klingholz, Sangboden), napravljen je od čamovine, te je sasvim gladak. Gdjekoje tanbure, najpače one, koje potiču od tanburara od zanata, imaju poput kitare na glasnjači okrugao izrez, a druge, t. j. one koje narod sam pravi, imaju mjesto izreza 8—24 malešnih rupica, užeženih u glasnjaču, a zovu se *izlazom glasa*, te su ovdje ondje ili razštrkane ili na pojedinih okupih.

Na *hvataljci* (Griffbrett), koja je na nekih tanburah razmjerice uzka a na inih vrlo široka, jesu krstnice nejednako razdaleko, a poredane su pri svakoj vrsti tanburâ drugčije. U gornjem kraju ručice, t. j. u čivijištu, čivije su učvršćene. *Priručje čivije* ili kako se inače zove *glavica vrtka* (der Schraubenkopf) nije straga, kao na guslah ili kitari, niti na strani kao kod violine, nego je upravljena prama hvataljci, a rupe za čivije nešto su koso probite, da čivije čvršće drže.

Na tanburi su navite 4, 5, 6 do 8 *žica*, koje su učvršćene *petljicami* na dolnjem kraju glasnjače ili na *okrajcu* (Zarge) zvekala. Sve se dvie i dvie žice obaviju oko jedne petlje, a da ne popuste, imaju uzao.

Konjić (Steg) i kobilica (Sattel) pojednako su nizki tako, da se žice krstnicam približuju toliko, koliko kod kitare, koja ni ne ima konjića.

Tanbûrâ ima razno velikih; ima vrsti, kojim je zvekalo 10 cm. dugo, 6 cm. široko a hvataljka 20 cm. duga, ili cielo glasbalo s vrha čivijišta do petlje jedva 34 cm. dugo; ine su vrsti tanbûrâ duge: 40—60, druge 70—90, a najveće do 160 cm.

Prema veličini i svrsi imaju tanbure razan broj žica, razan razporedjaj krstnica, a žice raznu ugodbu. Da uzmognem nekim redom nabrojiti i pobliže opisati pojedine vrsti ovoga glasbala, počet ću s tanburom za piev, budući da je ova nekakvom školom početnicom, koju valja svršiti svakomu tanburašu prije, nego li se maši ine vrsti tanbûrâ.

I. Tanbura za piev nazvana od naroda i *tanburom za samca* ili *dangubom*, jest — kao što pokazuje ova slika[1] — sa pet žica,

koje su ugodjene ovako: g—h—d—d—d 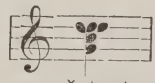 dakle u g-durnom trozvuku. Tanburajući hvata se samo četvrta i peta žica (koju zove tanburaš prvom i drugom) i to kažiprstom, srednjakom ili prstenjakom. Prst hvata uviek po dvie žice najednom, a ima li treći prst (prstenjak) hvatnuti koju krstnicu, naliežе prvi i drugi na niže krstnice, da ojači pritisak na žice. Na *ovoj* tanburi ne hvata nikad ni mali prst ni palac.

Zvekalo se tanburino sloni prilično jako o prsa, a desnica se drži medju gornjim krajem zvekalovim i dolnjim hvataljčinim, gdje potitrava žicami *trzijom* (Plectrum). Razporedjaj krstnica na hvataljci vidi se po prvoj slici hvataljke.

Tanbura za samca rabi samo izvodjenju sasma jednostavnih melodija i pratnji sasma prostih pjesama, jer joj ljestvica nije za raznoliko *previjanje* (modulaciju). Uztreba li melodija glas „d“ u basu, onda ne valja hvatati prve dvie žice, inače se hvata uviek svih pet zica. Značajno je, da tamburaši uviek uzimlju dominantni trozvuk u višem položaju nego li tonični trozvuk, a da više hvatnje zovu najdolnjimi. Ovo je svakako kriva misao tanburaša, ako se pazi na terminologiju akustičku, koja one glasove zove „visokimi“, koji naglo titraju; ali oni se drže prakse, pa misle, da „visokimi“ valja zvati one hvàte, koji su hvataljci na *gornjem* kraju, a one *dolnje* „dubokimi“. Ovako sudeći imaju tanburaši pravo, jer držeći tanburu svakako je „gornji“ dio hvataljke u većoj visini nego li „dolnji. Umjetnički dakle jezik tanburaški veli: „Viši hvât daje krupne a niži hvât sitne glasove.“

---

[1] Ovu tanburu dobih od odsječnoga savjetnika Dr. Stojanovića (u Zagrebu), koju mu je poklonio prijatelj iz Bačke; ona potiče po svoj prilici od kojega peštanskoga glasbalara, jer mjesto drvenih čivija ima kovne vrtke, tako zvanu makinu.

*

II. Vrst najmanjih tanbura jest *bisernica*[1] (zlatna tanburica), koja je nešto drugčije gradjena nego li ine, kao što pokazuje ova slika:[2]

Kako već ime veli, urešena je ova tanbura biserjem, zlatnimi listići i drugim koječim. Hvataljka je duga 21 cm., gore je široka do $2^1/_2$ cm., dolje do 3 cm.; zvekalo je dugo samo $13^1/_2$ cm., najširi mu dio $8^1/_4$ cm., najuži 5 cm., promjer mu je $4^1/_4$ cm. Cielo je glasbalo dugo 45 cm.

Hvataljka je bisernice dvojako podieljena krstnicami tako, da se može smatrati dvjema hvataljkama. Lieva je podioba za prve dvie žice, a desna za druge dvie. Te su četiri žice ugodjene ovako: *d, fis, fis, fis*. Žica „d“ ne zvuči uviek samo na prazno s inimi žicami, nego se često i ona hvata. U ovom se slučaju ne trzaju trzijom sve četiri žice, nego samo prve dvie. Da tako komplicirano glasbalo ište i mnogo vježbe, razumieva se samo sobom. Bisernica je glasbalo remek-tanburašâ (Tanbura-Meister, Virtuos), pa samo oni udaraju u nju pri koncertih. Tada ne slone zvekala o prsa svoja dužinom, kao što zvekala inih tanbura, nego podbočuju o se tek dolnji dio okrajca. Držanje bisernice naliči dakle držanju violine, samo uz tu razliku, da okrajac pri tom nije čovjeku blizu vrata, nego — kako već rekoh — malne na sredini prsiju.

Kao što se vidi po razdiobi hvataljke[3], razlikuje tanburaš glasove *hes* i *ais*, *es* i *dis*, *as* i *gis*, što ne pokazuje samo tanak sluh naših narodnih glasbalaca, nego pominje i staru teoriju one glasbe, koje

[1] Turci ju zovu „sedefli tanbura“, što znači toliko kao tanbura od sedeva t. j. bisera, to je dakle prevod rieči „bisernica“. Da ime „bisernica“ nije prevod turske rieči, nego ova prevodom „bisernice,“ dokazuje to, što nam narod nije ni jedne turske rieči preveo, kad ju je uztrebao, nego ju samo poprimio u ruhu naškom.

[2] Ova je Tanburica u mojoj sbirci, a sadjelao ju je neki kažnjenik ljepoglavski; ona je ulaštena crveno poput trešnje i pomno izradjena.

[3] Nacrti hvataljaka dodati su XXXVIII. knjizi Rada.

znavahu i rabljahu Heleni, te ju nazvaše enharmonijsko-kromatskom ljestvicom.

Na hvataljci nacrtane bisernice (sl. 2. hvataljaka) ne ima četvrtglasa hes[1], ges i des, valjda s toga, da bude tanburanje laglje, ali ja sam na svoje oči vidio tanburice, koje su imale i ove četvrtglasove. Već hvataljka primašice (sl. 3. hvatalj.) razlikuje uviek hes i ais.

Nisu li četvrtglasovi na hvataljci označeni krstnicami, pomaže si tanburaš time, da ne hvata upravo *na* krstnici nego po prilici u sredini medju dvjema krstnicama.

III. *Tanburica*, sada i *primašicom* nazvana (Turci ju zovu „baglama"), bila je prije sa tri jednako ugodjene žice, ali ih ima sada — kako i ova slika kaže — četiri, od kojih je prva za malu tercu krupnije ugodjena. Budući da je razdioba hvataljke primašičine malne jednaka onoj biserničinoj, učinilo se je možda zgodnim i primašici dodati četvrtu takovu žicu, kao što ju ima bisernica. Ova je četvrta žica kod tanburice s toga suvišna, što se riedko u nju udara, i što nije zadatak primašice melodiju pratiti, nego ju samo oštro iztaknuti.

Tanburici[2] je zvekalo i ručica od javorovine ili šljivovine, hvataljka od lipovine, a glasnjača (kao i na svih tanburah) od čamovine. Gdje trzija udarajuć prelazi preko žica, t. j. na gornjem kraju zvekalovu, uklada se obično tvrdo drvo, n. pr. šljivovina, da ne bi trzija toli brzo izderala meku lipovinu ili čamovinu.

---

[1] Englezi, Rusi i Česi kažu mjesto „be" „hes"; to je opravdano time, što njemački naziv „be" ima izključivo njemačko historijsko znamenovanje. Budući pako da Slovjeni ne imaju uzroka njemačku tradiciju na dlaku slieditи, to smo i mi poprimili naziv „hes".

[2] Ova je primašica u mojoj sbirci, a sagradio ju je slavni naš zagrebački tanburar Ivan Veizer.

Primašice su velike od 46 do 56 cm. Ovdje nacrtana tanburica duga je 52 cm., od čega dopada ručici 39 cm. a zvekalu 13 cm.; na gornjem je kraju ručica široka 2 cm. a na dolnjem 3 cm.; zvekalo je na najširjem mjestu od 9 cm. Najkrupnija je žica debela poput onih kovnih žica, koje se u željezari prodaju pod brojem 11, a ine tri pod br. 12. Ugodjene su žice primašičine ovako: $\overline{\overline{d}}$, $\overline{\overline{f}}$, $\overline{\overline{f}}$, $\overline{\overline{f}}$. Slika hvataljke (v. sl. 3.) nacrtana je po primašici gosp. Gjoke Živkovića (upravitelja vukovarskoga tanburaškoga družtva), što učinih s toga, da budem sasma sjeguran, da je ova razdioba hvataljke dobra. Doista je ovoj razdiobi sasma jednaka ona primašice koja je na predidućoj strani naslikana, ali bi se moglo lako posumnjati, jeda li se je ikada udaralo u nju.

Tanburajući drži se tanburica kao i bisernica. Prva iliti najkrupnija se žica ne dira nigda ili malo kada, to jest samo onda, kada hoće tanburaš sazvuke (akorde) izvoditi; onda ju pako hvata malim prstom.

Pred kojih 30 ili 40 godina bijaše trožičnoj tanburici hvataljka tako razdieljena, da su sve polu- i četvrt-glasovne krstnice bile na lievu, kako to pokazuje ovaj nacrt glasbala.

Neću reći, da je ovaj razdioba hvataljke bolja od sadašnje, ali je svakako bila zgodnija.

IV. *Šara*[1], sada najviše *sekundašicom* zvana (Turci ju zovu „šarki“ ili „šargia“), veća je nješto od tanburice; ona prati tercami melodiju primašičinu. Krstnice hvataljčine razporedane su takodjer kromatski-enharmonijski, ali se krstnice dûljê preko cicle širine hvataljčine, budući da valja *šaraču*

[1] Ovu mi je tanburicu sadjelao godine 1863 osječki tanburar Pavao Stefinović sasma vjerno prema nekoj staroj trožičnoj primašici, ali je ipak u tom pogriešio, što je metnuo četiri vrtka mjesto triju. Upitav ga za razlog tomu, odgovori mi, da je s toga metnuo četiri čivije, jerbo ih sada sve primašice imaju, i da ne bi ljudi mislili, da je on tanburar staroga kova.

(sekundašu) izvoditi većinom dva razna glasa t. j. terce. Četiri žice šarine ugodjene su ovako: *hes*, *d*, *d*, *d*.

Umori li se primaš pri zajedničkom tanburanju, ili se hoće kasnijom pojavbom da iztakne, onda preuzme šarač melodiju, budući da ima na svom glasbalu iste glasove koje i primašica. Nu valja opaziti, da ne može šarač tanburati melodiju na istih krstnicah, gdje ih primaš hvata, nego tri krstnice na više. Ime *šara* i *šarač* potiče valjda od načina, kako šarač primaša prati, budući da on ne udara samo sasvuke poput inih pratilaca, nego oponaša i *šaranje* (die Verzierungen, fiori) primaševo.

V. *Čanguri* zvanoj i *kontrašicom* je zvekalo i ručica od li ovine Cielo je glasbalo dugo 71 cm., od čega je zvekalo 23 cm., ručica 34 cm., a čivijište 14 cm.; najširje mjesto zvekalovo je 13 cm. Razdioba hvataljke t. j. razporedjaj krstnica, nije sasma kromatski, kako je vidjeti po slici hvataljaka (v. sl. 5.), budući da ne ima glasova e, fis, a. Četiri žice čangurine ugodjene su ovako: *hes*, *d*, *f*, *f*. *Canguraš* (kontraš) stavlja kažiprst ili srednjak svakad preko ciele krstnice, tako, da pritište sve četiri žice. Čangurar prati melodiju uviek durnimi trozvuci i to u visoku položaju. Kako se vidi po hvataljci, ne podvostručava temeljaka nego kvintu. Ima li u glasbenih komada i molnih trozvuka, onda je pratiocem dakako težko, ne mogući ih pratiti podpunimi sazvuci nego samo temeljakom i kvintom. Po tom se vidi, da je tanbura samo za veselu glasbu.

VI. *Sitna bugarija*, po Sriemu zvana i *jednostavnim brâčem* (Turci ju zovu „Tanbur bulgari“), jest — kako kaže ova slika[1] — šesterožična; prve su dvie žice debljine broja 7, ostale četiri broja 11.

[1] Ovaj je nacrt po *bugariji* g. Gjoke Živkovića.

Cielo glasbalo, sadjelano od lipovine, dugo je 95 cm., od čega je zvekalo 34 cm., hvataljka 44 cm., a čekrk 17 1/2 cm. Najšire mjesto u zvekala je 20 1/2 cm., u hvataljke pako 3 1/2 cm. Ugodba je za oktavu krupnija od one čangurine, dakle *hes, d, f, f, f, f*. Razredjaj krstnica i sitne i krupne bugarije nalaziš u nacrtu hvataljke slike 5. 6.

Ime *brač* nipošto ne dolazi od talijanske rieči „il braccio“ ili od njemačke „die Bratsche“, jer je ista rieč čisto slovjenskog porekla. Jos. Jireček piše[1]: „Bračka, břačka, tintinabulum, sistrum, zvonek, rolnička, vyskýtá se jen mezi glosami Mater Verborum. Pochodí od kořene *brękk*, od něhož nynější *brečeti* a *břinčeti, břinkati*. Staroslovanske *brękcalo* (břinkadlo) vykládá se na tympanum a organum.“

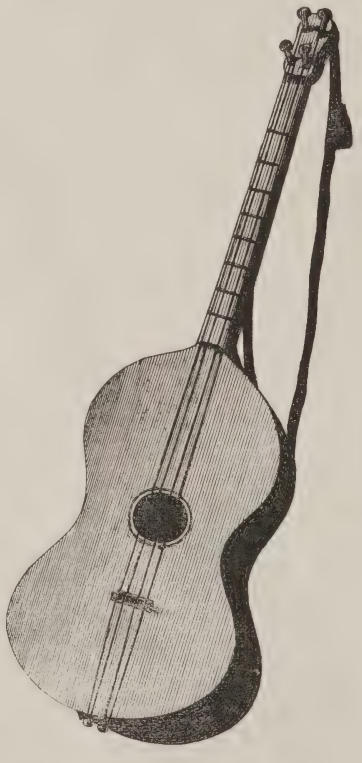

VII. *Krupna bugarija*, po Sriemu zvana i *duplim bračem*, jest šesterožična a duga poput predjašnje, samo joj je ugodba i razporedjaj krstnica inim. Ugodba joj je: *a, c, f, f, f, f*. U obje se bugarije udara kao u čanguru, samo se preko hvataljke ne polaže *jedan* prst nego *tri*. Sitna i krupna bugarija prate melodiju trozvuci, koji su za osmicu krupniji od čangurinih, koju bi čovjek mogao s toga nazvati *altskom*, a bugariju *baritonskom tanburom*.

VIII. *Berde*, oblika je velike kitare, kao što kaže ova slika.[2]

Nekad bijaše oblika bugarijina, a i sada vidiš po Slavoniji *berdétâ*, koja su oblika obične tanbure. Ali ova nisu poput inih vrsti tanburâ od jednoga komada, nego sastavljena od samih malih četvorinastih daščica, koje mi se nisu pričinjale od jedne vrsti drva, jer je otražnja strana berdeta sasvim šarena. Berde gornje slike

[1] Vidi; „O hudebnich nástrojich starsčeskijch“ u Památkij X, 3. od god. 1876.

[2] Ovaj je naris po berdetu gosp. Gjoke Živkovića.

dugo je 140 cm., od toga pripada zvekalu 72 cm., hvataljci 52, a čekrku 16 cm. Najšire mjesto zvekala jest 39 cm., gornji dio hvataljke jest $4^1/_4$, a dolnji $4^3/_4$ cm.

Berde je četverožično: prva je žica crievna, debela poput G-strune violoncelove, a ine su tri kovne. Prva je kovna žica debljine broja 4, ine dvie broja 11. Nemože li berdetaš dobiti žice broja 4, onda zasuče skupa dvie broja 7, kako je na slici hvataljke vidjeti. Žice su ugodjene za oktavu krupnije od onih sítne bugarije, dakle: Hes, f, hes, hes. Hvataljka berdetova ima devet krstnica, koje su jedna od druge nejednako razdaleko, kako se vidi na nacrtu hvataljke br. 8.

Ne treba valjda ni spominjati, da berde rabi skupa s inimi tanburami, pa ga s toga vidjaš samo u tanburaških družtava. Na berdetu se hvataju žice kao na bugariji, ali je način tanburanja ini. Žice se berdetove naime ne zatitravaju trzijom, a ne trzaju se ni kao na kitari, nego berdetaš maše ili kliže palcem desnice uviek preko sve četiri žice, a to tako, da u prve dvie žice jako udara a drugih se dvjui jedva dotiče. To mahanje valja da bude bez ikakva napora, kao što tanburaš u obće barata glasbalom svojim takovom lakoćom, da bi se moglo misliti, e tanbura sama sobom zamnieva.

Berde drži tanburaš po prilici kao kitaru, a da mu to bude narednije — jer je ovo glasbalo od ne male težine — vješa si ga berdetaš remenom preko ramena. Berde rabi na mjesto violoncela u malu orkestru, dakle je najkrupnijim basom.

Valja mi jošte opaziti, da u naših rječnicih ne ima rieči „berde“, premda je obće poznata. Sličnu rieč ima Vuk, a čini se, da i znači isto, najme rieč „perde“, o kojoj veli, da znači glasnjaču dasku „Resonanzdecke, Stimmstock“ gajdâ (koje gajde ni ne imaju!), ili glas koji sveudilj zamnieva. Ako i jesu perde dio gajde, najme ona ciev koja samo jedan jedini glas od sebe daje, čuo sam uviek, da se ta rieč izgovara „berde“ a ne „perde“, dapače mi se je gajdaš Karla iz Tomašanca upravo smijao i rugao radi tvrda izgovora rieči „berde“, t. j. radi izgovora „p“ mjesto „b“. Po tom bi dakle bila rieč „perde“ samo lokalizam.

Da je izgovor „berde“ pravilniji, jer historijski, vidi se već po tom, što kažu i Talijani i Francezi „bordun, bordone, burdo, bourdon“, koje su rieči prije značile najkrupniju strunu lutnje i guoaljke, a možda i čitavo koje glasbalo; u Poljaka barem znači „bardon“ isto, što i u nas „berde“, najme krupna lutnja, krupna tanbura.

IX. *Krupno berde*, zvano i „duplo berde“ nešto je veće od predjašnjega berdeta, budući da mu je dužina 160 cm. Običnomu „berdetu“ sasma je naliko, samo su mu žice inako ugodjene, najme: Hes, d, f, f.

Budući da ovoga berdeta ne imam pri ruci, ne mogu donieti niti slike njegove, niti razporedjaja krstnica. Često već napomenuti upravitnlj Gjoko Živković ima i njega, te mu rabi u družtvu drugih tanbura, kad hoće, da mu sveglasje (orkestar) veće i podpunije bude.

Opisav pojedine vrsti tanbura, valja mi još napomenuti trziju, to jest ono orudje, kojim se udara u sve tanbure osim berdeta. Trzija (i terzijan nazvana), kojom se zatitravaju žice, jest od komada tvrde kore, debele poput risaćega papira ili kartona te od ovakova oblika:

Trzija se drži širokim krajem, a šiljem se u žice udara. Kad ne ima kore, onda si ju izrezuje tanburaš od tvrda čiljka (Federkiel), najradje od krila orlova, gavranova ili paunova, ali onda dakako nije tako široka, kao što slika kaže. — I Grci su trziju, „πλῆκτρον“, rabili; trzanje trzijom zvahu oni κρέκειν, trzanje žicâ rukama pako ψάλλειν. Trzijom bijaše kod njih mala šibka, zašiljena na obje strane, koju su uviek držali desnicom.

Zvuk tanburin sam je sobom slabo pojast; cvrkutan je i rezak, ali intensivan. Hoće li se izvoditi glasova duljega trajanja, n. pr. polu- i ciele kajde, može se samo tako činiti, da se sveudiljnim trzanjem trzijom uzdrži glas, ili bolje, žica u titranju. Ali budući da ovakovo tvaranje glasova uzrujava i uznemiruje živce slušateljeve, lako se pojimlje, zašto tanbura rabi samo veseloj glasbi, osobito plesovom i pratnji ženskih i inakih veselih pjesama. Žalobne pjesme, isto tako vjerske i mitologijske ili pripoviedne, balade itd. ne izvadjaju se nikada uz tanburu; o njoj se dakle ne može ono reći, što narodna pjesma o gusli kaže: da su gusle i gudalo od jadikovine. Ako i nije zvuk tanburin pojast, ipak se od inih narodnih glasbala odlikuje tim, što se njom mogu izvoditi sve harmonijske kombinacije, dapače da ih se ne može ni izbjeći; jer ako se i pomisli, da su s početka bile sve žice tanburine jednako ugodjene, tada bi ipak one žice, koje se ne bi bile hvatale, ali ipak uviek trzale skupa s ostalimi, zamnievale drugčije od onih, kojimi bi se melodija izvodila. Po tom faktu pako sudimo, da su starim *Slovjenom bile harmonijske tvorbe poznate*, dapače poznate biti morale, te da obća poviest glasbe grieši tvrdeć, da je harmonija

izumljena (?) za dobe Hucbaldove (900—1000 po Is.). Ne ću iztraživati, jesu li Heleni poznavali sazvučne tvorbe ili ne, ali je ne sumnjivo, da se Slovjeni sazvuka nisu naučili ni od Romana, ni Germana, a najmanje od Arapa. Dr. Ambros pogodi istinu u sred sredca, kada o indijskih melodijah veli, da one obilatu harmoniju ne samo dopuštaju, nego uprav zahtievaju. Ja ću se, što se mene tiče, već potruditi, da iznadjem, što li znače rieči „varvarski zvuci", kojimi tercu, sekstu i septimu počastiše stari glasbeni narodi, od poviesti toli máženi. Možda ću naći, da nisu „tankoćudni" Romani harmonije *izumili,* nego priuškali od susjednih i podčinjenih Slovjena, koje uviek i toli rado zovu varvari.

Ovdje spominjem samo, da tanburaši, osobito za skupna tanburanja, rabe takove sazvuke i takovu modulaciju, o kojih ne zna ini glasbeni sviet, ili ako koje od njih i znade, zove ih originalnimi, drastičnimi, ženijalnimi itd., a ipak nije nikada do tanburaša doprla ni najmanja viest o novih iztraživanjih o harmoniji, kojimi se toli slavno — a to punim pravom — ističu Niemci. Nagadjanje Sorgeovo „Wie mancher schöne Akkord wird doch noch in der Harmonie stecken, der noch unbekannt ist", nigdje se neće lakše obistiniti, nego u slovjenskoj glasbi i slovjenskom glasbom. A nadati se je, da će ona obasjati i druge stvari, koje će razmišljanju dati dosta posla. Primjerom budi to, što tanburaš plesove tako prati, da uz težki dio mjere (Takt) udara po jedan sazvuk, dočim ini evropski glasbenici običavaju glasbovati uz težki dio mjere (n. pr. pri valceru) samo po *jedan glas,* uz laki pako po *jedan sazvuk.* A čini se, da način pratnje tanburaške kud i kamo više pristaje uz čuvstvo naglasa, nego li onaj drugi, budući da je bitnost naglasa ne toliko u jačini i krupnoći glasa, nego u pretegi vremena i obilatosti harmonije. Ili da iztaknem još jednu stranu glasbe tanburaške, evo nečega inoga. Tanburaški način praćenja pjesama, koji u tom sastoji, da melodiju sasma vjerno oponaša ili tek uz malo šaranje izvodi, zove se polag modernih glasbeničkih pojmova „primitivnim". Ali se meni opet čini, da je ovaj starinski ili primitivni način pratnje prirodniji i mnogo suglasniji sa glasbenim čuvstvom, nego li onaj, koji teži na raznolikost, kada se glasbalo drugim putem kreće i glasbuje nešto sasma različna od pieva pjevačeva. Ovomu su načinu pratnje nadjeli doduše nadimak „umjetnički", ali budi kako mu drago, ipak radje vjerujem našemu Tomaseu, koji no reče: „što nije naravno, nije ni dobro", pa držim odlikovni tobož nadimak više obsjenom nego li umjetničkim načelom. Obsjena je pako u tom, što su neki

narodi — ne imajući poput Slovjena i Talijana toli jakih i pojastih grla — prisiljeni bili piev pratiti u nižem glasbenom položaju, te pratnju tako udesiti, da bi se pievača bolje čulo i razumjelo.

Još jedan primjer. Na običaj onaj, da se u prvoj dionici (u primu) izvodi n. pr. osminske trojnice (Achtel-Triolen), a prati u sekundu običnimi osminami, mrzi narodni naš glasbenik, držeći ovu ne naravnu majstoriju da radi uz kosu ritamskomu čuvstvu. Svrnemo li se pri tom na rieči nekoga francezkoga pisca: „Misao, koja je uzkos mjeri (taktu), t. j. da se uz dva tempa pleše, dočim orkestar glasbuje u tročetvrtinskoj ($^3/_4$) mjeri, mogla se je poroditi samo u glavi koja je za glasbu zlo udešena“, onda bi nam našim tanburašem valjalo povladiti. I o glasbenih zapremicah tanburaševih moglo bi se jošte govoriti, ali sam o tom svoje mnienje izreko drugdje[1], pa mi se neće ovdje opetovati. Nu spomenuti mi valja jošte, da tanburaši imadu mnogo svojih tehničkih izraza; tako n. pr. tanburati, udarati, biti, kuckati, trzati, dvohvat (Doppelgriff), štipavac (mordent), potresac ili odraz (Pralltriller), titrajka (sehr kurzer Vorschlag), praćaj ili predraz (Vorschlag), predraziti (vorschlagen), predglas (die letzte Note des Taktes, Auftakt), trepčanica ili trepetica (eine schnelle Tonwiederholung), navitak (der Saitenbezug) i inih, koje smo već prije spomenuli.

Najviše tanbura ima u južnih Slovjena, najpače po Sriemu, Bačkoj, Banatu, Slavoniji, Bugarskoj, Srbiji i u napuljskih Slovjena; pomanje ih ima po Hrvatskoj, Medjumurju, Dalmaciji, Bosnoj, Crnoj Gori, Ugarskoj i u Slovjena dolnje Austrije, a još manje po Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Istri.

Pred kojih dvadeset godina udomaćila se je tanbura u Hrvatskoj s nova, a sada ih već u narodu imade dosta. Najviše udara u tanburu prosti puk i niži razredi gradjana, osobito brijački djetići i panduri, ali ju možeš opaziti i u ruku vojnika, djaka, činovnika i ine gospode. Slovjenske ju žene i djevojke rabe vrlo riedko, ali one po turskih haremih udaraju u tanburu često i većinom dobro.

Svi, koje ovdje nabrojih, bave se tanburom samo od zabave, a strukovno čine to samo pravi tanburaši, t. j. oni narodni glasbenici, koji po gostionah koncertuju udruženi u družtva od 4, 5 do 12 ljudi. Ova družtva ostaju ponajviše u jednom mjestu, ali se nekoja i dalje zapućuju, dà, pred kojih 15 godina usudiše se novosadski

---

[1] Vidi moju razpravu „Narodna glasba Jugoslovena“ štampanu god. 1869 u „Vienc u“.

tanburaši i u Francezku i Belgiju. I oba brata Kola, koji na čelu tanburaškoga družtva putovahu godine 1767 po Njemačkoj, biše po svoj prilici iz naše domovine.[1]

Osim dviju, triju li družtva tanburaških u nas, koja ne imaju ine zaslužbe van glasbanja, ima ih još mnogo, čiji se članovi bave i inim poslom, pa s toga ne živu samo od glasbe. Ovaj dio tanburaša potiče upravo iz puka; oni su zidari, tesari, krovari, mastilari, košaričari, ribari, trgovčići, kramari itd. Približava li se jesen kraju, sastaje se družtvo ili, da bolje rečem, sazivlje ga primaš, koji je ujedno i upraviteljem. Poslije nešto vježbanja začimlje družtvo svoje produkcije, koje bivaju svakog božjeg večera, a prestaju tek ob uskrsu. Za ciele sezone drže svaki dan obuku vješbajući se u skupnom tanburanju, i uči se novim komadom i novim pjesmam. Što je koj od njih ljeti čuo od naroda ili glasbenih kapela ili pjevačkih družtava, ili sam izmislio, daje se družtvu za razsudbu, a je li predloženi komad smotreno pristalim i dobrim, uvješba mu se cielo družtvo — dašto bez znanja kajda (Noten). Imajući se tanburaši pri tom pouzdati samo svomu sluhu i svojemu — da rečem — glasbenomu instinktu, ponose se ne malo svojom sposobnošću i vještinom, te se drže pravimi zastupnici narodne glasbe. Tanburaši poziru nekako gospodski ne samo na guslare i gajdaše, nego čak i na glasbenike, ma bili ovi i koliko vješti i izučeni. Ovaj nipošto opravdani ponos starom je baštinom tanburaša, a tumači se njihovom poviešću, pa i tim, što nisu toli drzki i koristoljubivi poput običnih mužikaša, te što se tanburajući na sielih takc drže, kao da im za pravo niti nije do velika dobitka. Osim po gostionah udaraju tanburaška družtva i po pirovih, na sielih, kućnih plesovih, javnih plesovih nižega reda, pučkih svetkovinah i pod prozori ljudi, koje bi htjeli začinkom počastiti. Pri javnih produkcijah program je tanburaški izmjenice od narodnih plesova, koračnica, fantazija, i remek-glasbotvora. Većinom tanburaju glasbotvore slovjenske, ali se kadkad čuje od njih i neslovjenskih komada. Ove im obično,

[1] „Colascione, Colachon, ein in Neapel (bei den Türkinnen unter dem Namen „Dambura") sehr gebräuchliches Saiteninstrument. Es hat ein kleines rundes Lauten corpus mit etwa fünf Fuss langem Halse und durch 16 Bünde getheiltem Griffbrette, und ist mit zwei bis drei Seiten bezogen, welche in der Quint, oder in der Quinte und Oktave gestimmt sind, und entweder mit den Fingern oder mit einem Plectrum, etwa einer Federspuhle, gerissen werden. Im Jahre 1767 liessen sich die Gebrüder Cola in Deutschland mit vielem Beifall auf diesem Instrumente hören." Heinr. Christof Koch „Musikalisches Lexicon" Heidelberg 1865".

po zlu podju, njihov je dapače valcer — polag njemačkog pojimanja — vrlo smiešna delija, ali to ni ne može inako biti radi načina pratnje tanburaške. Oni i sami dobro znadu, da slovjenski tanburaši nisu rodjeni za tudju glasbu, osobito za tudje plesove; ali budući da im se pri svojih produkcijah valja obzirati kad kad i na raznorodnu publiku, a često im se namiče nužda tanburati pri plesnih zabava: nije im se ukloniti valceru, polka-mazurki, četvorci itd. Dogodi li se pako, da program sastavlja njihova volja, onda ne ćeš u njem naći ništa do slovjenske glasbe. Da pokažem, kakovim je takav program, evo jednoga, koji su osječki tanburaši izveli nekoga večera zimi godine 1867 u Osieku.

„Sielo. Danas će u gostioni „englezkoj kraljici“ osječki tanburaši izvesti ove komade: 1. Banovka, 2. Slavjan u vojnu, 3. Poputnica Obilića, 4. Probuda slavskog roda, 5. Krajiško kolo, 6. Gdje je stanak moj, 7. Panačinka, 8. Ilirska pjesma, 9. Srbsko-narodno kolo, 10. „Čuj Dušane“ srbska pjesma, 11. Krajiška poputnica, 12. Slavjanska pjesma, od Kukuljevića, 13. Koračnica Strossmajerova, 14. Radi tebe ja na kocke, narodna pjesma.“

Kako se vidi po ovom programu, sastavljen je koje od instrumentalnih glasbotvora, koje od popjevaka. Tanburaši pjevaju ponajviše domoljubne pjesme, ali su skloni i humoru; šaljive dapače pjesme njeguju osobitom ljubavlju. Tekste ovih pjesama spjevaju obično sami tanburaši, radi čega im je oblik vrlo slab, ali je u njih krasnih dosjetaka i raznih političkih i inih zabadanja. Često ti je zbilja za čudo, koli dobro znadu tanburaši javne naše odnošaje, i koli ih satirski rešetaju. Ovakovih je pjesama vrlo težko od njih dobiti, jer im je načelo, da se pjevana rieč može pred policijom zanijekati, ali pisana ili od njih diktovana da joj može biti dovoljnim dokazom proti njim. Čim je s ovakove pjesme izginula dražest novine, zaboravljaju ju i sami tanburaši, pa je tako nestane. Da je tko u nas mogao pokupiti sve ovakove pjesme, recimo od godine 1845 do danas, bilo bi dovoljno gradivo za kakov hrvatski „Demokritos“.[1]

Mnogi primaši udaraju u svoje glasbalo toli divnom vještinom, da bi ih bez straha mogao nazvati virtuozi. Najvještiji primaši, ili kako ih narod zove, tanburčine, koje poznajem i koje sam sâm slušao tanburati, jesu: Mita Orešković iz Šida u Sriemu, Gjoko

[1] Nekoliko sam si ovakovih političkih pjesama doduše pribavio u rukopisa, ali ih ne mogu ovdje dati na ogled, jer im je izražaj preoštar.

Živković iz Vukovara, Aco Djulinac iz Zombora, Andrija Sotin iz Biograda, Joso Todorević iz Velikog Bečkereka, Perica Grličić iz dolnjega grada osiečkoga, Mato Bošnjaković iz gornjega grada osiečkoga, Tuna Kober iz Djakova, Vasilj Eror iz Petrinje, Nikola Stefanović iz Kostajnice.

Sedamdeset šest godišnji starac Mijat Novak iz Petrinje potrudio se je pobilježiti sve izvrstne tanburaše u Zagrebu, Sisku, Petrinji, Kostajnici, Dubici i Jasenovcu.[1] Po njegovu popisu bilo je god. 1869 vještih tanburaša *a)* u Zagrebu: Brekovič Marko, Brekovič Nikola i Brekovič Tomo (sva tri po zanatu brijači), Bračun Ivan (opančar), Dani Vilim, Franjek Vid (stolar), Franjek Janko (brijač), Kiničić Gjuro (opančar), Kokot Stjepan (opančar), Kovač Nikola (činovnik), Kovačić Franjo (činovnik), Kranjčina Gjuro (opančar), Kranjčina Miško (opančar), Kunman Kosta (brijač), Papec Cenek (opančar), Pavić Ferko (brijač), Smilaj Franjo (opančar), Stančić Petar (brijač), Šafar Filip, Šeperić Blaž (bivši pastir, sad krčmar), Štulić Luka (opančar), Švec Dragutin (brijač), Tomečić Dragutin (kravar), *b)* u Sisku i okolici: Antolčić Janko (ratar), Bereg Matija (ratar), Cenek (krojač u Capragu), Cvetnić Stjepan (ratar), Čerkez Tomo (ratar), Gobec Stjepan (krčmar), Hatić Tomo (tesar), Kolarić Josip (momče od 15 godina, ratar, vrlo vješt tanburaš), Lacković Mihail (ratar), Lugomerec Andrija (ratar), Rajhard Mišo (stolar, djela i sám tanbure; god. 1864 poslao je na zagrebačku izložbu pojednu malu i veliku tanburu osebujne ljepote i dobrote), Sinko Franjo (ratar), Sopić Mihail (krojač), Župančić Mato (krojač). *c)* u Petrinji: Štromari braća Jandro Joso i Mijo. *d)* u Kostajnici: Čović Josip (brijač), Čović Gjuro (kolar), Felan Vjekoslav (špoljar), Galovac Mijo i brat mu Ivo (krojači), Krivošijić Niko (krčmar), Ključec Gjuro (mirovnik), Maljković Simo (postolar), Marak Antun (trg. pomoćnik), Petrović Ivo (krčmar), Sabljarić Mijo (gradski starešina), Sumajstorić Luka (mesar), Šarafović Mato i brat mu Niko (postolari), Stefanović Niko (ribar). *e)* u Dubici: Braun Josip (zidar), Idjitović Stevo (klobučar), Isaić Jovo (zna i guslati i svirati u frulu i u diple; uz to je još i pjevač i plesač), Kunić Dragutin (brijač), Mladjen Nikola (graničar), Vujković Mihailo (graničar). *f)* u Jasenovcu: Mikić Stevo, Mikić Jakov i Kučelić Matija (tanburaši od zanata), Petrunić Josip

[1] Vidi: Mijat Novak „kronika izvrstnih tanburašah i drugih narodnih glasbenikah, pjevačah i plesačah“ štamp. u Zagrebu 1869.

Najbolji tanburčina t. j. najveći virtuoz iz medju ovih jest Aco Djulinac, mlad momak od koje 22 godine, koji je tanburao i u Beču za obće izložbe; on izvodi svojom tanburom glasbotvora, o kojih biš rekao, da se ni ne mogu ovim glasbalom izvesti, pa to tak točno, izrazito i lako, da mu se diviš. Ali je i Gjoko Živković i Perica Grličić vrstnik; tako n. p. tanbùra Živković koncertni komad „Repülj fecském“, složen za violinu od magjarskoga virtuoza Reményi, Grličić Ernstov „Carneval von Venedig“, itd. Najviše se iztiču tanburaši mezimčetom svojim *kolom;* njega znadu izšarati te trkami (passage-ima) i originalnimi sazvučji prirediti, kako osim njih ne može nitko. Ali ne samo da nitko ne može Kolo im na drugom glasbalu oponieti, nego ne može za njimi nitko ni pisati, t. j. kolo točno ukajditi, budući da ga tanburaš kod opetovanja svakiput malo drugčije udara i da ne može toli polako tanburati, da biš ga mogao perom dostići.

Većim bi se pravom moglo reći o naših tanburaših ono, čim hvale obično magjarske cigane glasbare, naime, čim koj glasbotvor začuju samo jedanput, da ga odmah znadu i glasbovati. Doduše neće mi se nipošto tvrditi, da naši tanburaši čuvši koj glasbotvor odmah znadu tanburati, ali ja sâm doživjeh, da koju popievku ili ini glasbotvor mnogo predje shvaće i zapamte nego li cigani. To pako bješe ovako: Oko god. 1853 zaprosi me u Pešti upravljatelj ciganske bande Kecskeméthy, ne bih li za dobru plaću sastavio za njega i njegove ljude potpuri iz opere onda nove „Rigoletto“, te ga njemu uvježbao. Budući da sam do onda bio čuo i čitao mnoge čudnovate stvari o glasbenom sluhu i talentu Cigana, učini mi se to uvježbavanje vrlo lakim, i primim ponudu Kecskeméthyjevu. Nu koli se prevarih! Po sto mi puta valjalo pred svakim guslati njegovu dielak (njegov part), dok bi ga bio ikako znao, a što bih danas im pokazao, do sutra su zaboravili. Poslije dva tri tjedna naporna rada spetljao se potpuri nekako, a Kecskeméthy mi plati više od pogodbe. Sad podje družtvo na put. Povrativši se ono poslije dva mjeseca u Peštu, slušah ga nekom prilikom u javnu vrtu, ali jedva prepoznah svoj potpuri, jer zaboravivši ovaj ili onaj od družtva koje mjesto, pomože si tim, da je štogod prikrpio. — No drugčije je to u tanburaša! Godine 1866 i 1867 zvao bih često k sebi u dom osiečko tanburaško družtvo, da mi tumači svoja glasbala i način glasbovanja, ili da pjeva još nepoznate mi narodne popievke. Svršiv posao ovaj, svaki me put zaprosili tanburaši, neka im što nova udaram u glasovir. Dok bih im to po volji činio, na-

stojahu oni udarati za mnom u svoje tanbure sasma tiho, pazeći jedni na sît (diskanto), a drugi na krûp (basso), pa ja opazih, kako jedan drugoga na ovo ili ono mjesto upozoruje. Kada bih im koj glasbotvor udarao u glasovir 5—6 puta, pa neka bude i deset puta (ali kako rekoh, ne u tanburu!), znali bi ga tako tačno, da bi ga već istoga večera tanburali u kojoj gostioni, a poslije godine dana bio bi im on u pameti uprav onako, kao onoga časa, kad su mu se naučili.

Tanburaši ne znadu recitativnih melodija, glasba im je uviek u strogoj mjeri, uporavljajući pri tom ne samo dvo- i trodielnu, nego često i petero- i sedmero-dielnu mjeru, ova se posljednja pako može naći *samo* u narodnoj glasbi slovjenskoj. A budući da tanburaši udaraju uviek u strogoj mjeri, to im je ćut za nju na tanko razvijena. Ne samo da njihovu naglašenju težkih dielova mjere ni prigovora ne ima, nego je i proračunanje njihova „rallentanda" toli točno, da ih u tom ne stiže nikoja škola na svietu, a kamo li da ih prestiže. Valja li im izvoditi „rallentando", udaraju prije ili poslije toga uviek „accellerando", da time ikako izpune vrieme potrošeno prvašnjom mjerom; ili pako zatežu tako, da on izpunja umjesto jedne mjere dvie, ili dvie mjere umjesto tri. Ta je matematična tačnost tim više začudjenja vriedna, što Talijani i Niemci uz svu svoju mnogogodišnju umjetno-glasbenu praksu jošte na to ne dodjoše, da melodija, u kojoj jedna mjera n. pr. jednu sekundu traje, ne može na jedanput imati koju mjeru od $1^1/_2$ sekunde, a da se ta suvišna i neopravdana polovina minute prije ili kašnje ne nadoknadi.[1]

Tanburaši djeluju na narod ne malo; tako prevratnih godina 1848—1849 mnogo pripomogoše, da Slavonci uzplamte za bana Jelačića, a narodni naši politici znadoše dobro što čine, pozivajući djake, činovnike i druge obrazovane ljude, neka ustrojavaju tanburaška družtva. Onih kobnih godina bješe mnogo ovakovih narodnih glasbenika, a mnogi od najodličnijih domoljuba slavonskih bijahu u ovih družtvih *izvršujući* članovi.[2] Slegavši se revolucija oslabi doduše broj tanburaških družtava, ali ih ipak ima još danas dostau zemlji.

Je li družtvo samo od tri čovjeka, onda je u njem samo jedan primaš, jedan čanguraš (kontraš) i jedan bugarijaš; je li od pet

[1] Vidi moj ciklus članaka „kako da nam se glasbarstvo uredi" priobćen u Viencu od god. 1873.

[2] Da mi je jednoga od ovih rodoljuba imenom označiti, napomenuti ću samo bivšega narod. zastupnika, za narodnu stvar velezaslužnoga Paju Kolarića, koj mi je, uzprkos svojega ugleda kao gradski senator osječki, čestoputa uz tanburu pjesme pjevao, koje sam ja za svoju sbirku ukajdio.

ljudi, onda je jedan primaš, jedan čanguraš, dva bugarijaša i jedan berdetaš; je li pako od deset ljudi, onda su ili dva primaša, jedan šarač, jedan čanguraš, četiri bugarijaša i dva berdetaša, ili pako: jedan biserničar, jedan primaš, jedan šarač, dva čanguraša, tri bugarijaša i dva berdetaša.

Prije bi svaki tanburaš sam sadjelao svoje glasbalo, a to čini djelomice još i dan danas, ali si većinom kupuju tanbure od ljudi, koji se djelanjem njih bave zanatski. Tanburari se diele u dvoje: jedni su izučeni glasbalari, koji prave i violine, gude i kitare, a drugi, koji bivši prije tanburaši, sada se latiše jedino gradjenja tanbura. Od prvih su, koliko mi je znano, u Pešti dva glasbalara, po jedan u Zomboru, u Novom Sadu i Zagrebu; od drugih ima u svakom povećem mjestu južnoga Slovjenstva: u Trnovi (u Bugarskoj), u Biogradu, u Pančevu, Vukovaru, Rumi, Zomboru, Subotici, Osieku, Požegi, Sarajevu, Banjaluci, Travniku, Gradiškoj, Dubici, Sisku, Liepojglavi, pod Susjedom, Svetom Ivanu, Jasenovcu itd.

U Hrvatskoj, gdje je narod obrtniji nego li u Slavoniji, i gdje djelaju svakojakih drvenina za prodaju, bave se djelanjem tanbura i pojedini seljaci, ni ne bivši pravimi tanburaši. I zloglasni razbojnik Joso Udmanić bješe vještim tanburarom, te sadjela za svoga zatvora u zagrebačkoj županijskoj uzi poviše stotina tanbura, koje bi mu onda straža sjegurnosti razprodavala. Prije Udmanića bijaše u ovdješnjih kazniona djelanje tanbura, ne samo, rek bi, dozvoljeno, nego i obćenito[1], pri čem bi se jedan kažnjenik ovoj vještini naučio od drugoga; nu pokle je Udmanić orudje tvorenja tanbura upotrebio, da si probije zid uzin, zabraniše kažnjenikom djelanje tanbura.

Premda izučeni glasbalari tvore tanbure ljepšega i pravilnijega oblika, kao n. pr. gosp. J. F. Jausz, tokar i glasbalar u Novom Sadu, nego li tanburari onoga drugoga reda, ipak si u ovih naručuju tanbure članovi tanburaških družtava mnogo radje s toga, što su im tanbure mnogo jače i trajnije, nego li one izučenih glasbalara. Ponajodličnijim je tanburarom Jozo Kovač u Vukovaru, kojega se tanbure odpremaju čak u Rusiju, budući da im je zvuk vrlo jedar (kvantitativan, voll, rund), a uz to ipak liep. Izmedju izučenih glasbalara mogao bih gosp. Ivana Veizera u Zagrebu nazvati Amatom tanburarâ, jer mu je tanburin zvuk vanredno liep i

[1] Slušao sam jednoć kako jedan Ciganin drugoga pita, gdje da im je drug „Palko“. Na to mu drugi odgovori: „tanbure djela“. — „Veselo li“ upita prvi, — „a jok“ odgovori drugi. A time je htjeo reći, da je Palko u zatvoru.

zvonak, te jer se trsi, ne bi li pojedine dielove tanburine uredio liepo i razmjerno, a ipak zadržao vjerno koliko se samo dade, prvotnji joj oblik. Za čudo je, što Veizerova glasbala poznaje tudjina više nego li domovina. Tako bi za bečke obće izložbe poslan iz staroga ruskoga sveučilištnoga grada Durpta profesor u Zagreb, da med inimi stvarmi i od Veizera[1] kupi nekoliko tanbura za ondješnji muzej.

U narodu ima i sada tanbura, koje su umjetno gradjene i sedevom ukladane, ali su prije po svoj prilici bile kićenije, jer narodne pjesme spominju često *srebrnu tanburu* i *zlaćenu tanburu*. Izraz *plemkinja tanbura* u narodnih pjesmah tumači se tim, da je tanbura bila njekoć glasbalom odličnih ljudi, dvorskih pjevača itd., a ne da bi bilo glasbalo samo odlična porietla, plemenita oblika ili čak plemenita zvuka.

Naši pjesnici opjevaše tanburu i tanburaše često, gledaj n. pr. pjesme: „Z bogom tanburici“ i „Tanburaši“ od Ivana Trnskoga, pjesmu „Kolo“ od Laze Kostića, pjesmu „Tanburica sitnim glasom udaraše“ od neznana pjesnika itd. Uzroka zašto se u poslovicah hrvatskih i srbskih tanbura ne spominje, ne mogoh uza sve umovanje naći; u pjesmah narodnih pako spominje se često, a kadkada i u pripoviestih, kako se može vidjeti po ovom:

Udaralo u *tamburu* djače:
Tambura mu od suvoga zlata,
Žice su mu kose djevojačke,
A *terzija* pero sokolovo.
Gledala ga, pa je besedila:
„Bože mili, da čudna junaka!
„Da li mi ga bog u sreći dade,
„Pod njega bi karanfil sterala,
„A pod glavu rumenu ružicu;
„Nek miriše, nek se često budi,
„Neka moje belo lice ljubi!“

(Iz Vukove sbirke.)

Žalostiva draga.

S večera je kiša udarila,
U po noći poledica pala;
Ja se digo, da potražim draga,

[1] Gosp. je Veizer otac glasovite guslarice Ludmile Veizerove, koja je prije desetak godina proputovala Njemačku, Francezku i Rusiju. Sada je udata za g. Reinolda Gulneke, ravnatelja dioničke tvornice „Hohenkrug“ do Stettina u Prusiji.

*

I ja nadjo zelenu livadu,
Na livadi mog draga dolama,
Na dolami svilena marama,
Na marami *srebrna tambura,*
Kod *tambure* zelena jabuka.
Ja razmišlja misli svakojake:
Ako bi mu dolamu uzela,
Mlad je zelen, bojim se ozebst' će;
Ako bi mu maramu uzela,
Maramu sam u milosti dala;
Ako bi mu *tamburu* uzela,
Tamburu su moja braća dala.
A ja mislim sve na jedno smisli:
Zagrist ću mu zelenu jabuku,
Neka znade, da sam dolazila,
Da sam moje drago oblazila.

(Nar. slavonska iz Vukove sbirke.)

3. Car i djevojka.

Falila se ljepota djevojka:
„Presti ne ću, a ne umem vesti;
„Babi ne ću čuvati goveda;
„Nasred gore sagradit ću crkvu,
„Temelj ću joj od mermer-kamena,
„A grede ću drvo šimširovo,
„A sleme ću drvo *tamburovo.*"
itd. *(Iz Vukove sbirke.)*

4. Omer ljubi Merimu djevojku.

Tambur' bije Omer-beže mladi,
Tambur bije, uz *tambur* popjeva:
„Sad će mene reći moja Mera,
„Da djevojki svilen kaftan skidam;
„Nisam, dušo, života mi moga!
„Života mi i moga i tvoga!
itd. *(Srbska iz Vukove sbirke.)*

5. Ajkuna i tambura.

Ajkuna se podilbererila,
Iz sanduka ruho prodavala,
Pobacala vezak i kudelju,
A uzela čibuk i *tamburu,*
Čibuk pije, uz *tamburu bije,*
Uz *tamburu* tanko popijeva:
O *tamburo,* o *dangubo* moja,
Izdangubih dane i godine,
Dangubio, ko te je *gradio.*

(Hercegovačka, iz sbirke Vuka Vrčevića.)

Bolan Jovo i tambura.

Na polju se al-čador vijaše,
Pod njim Jovo bolan bolovaše,
Više njega *tambura* stajaše,
Bolan Jovo iz trave govori:
Tamburico, moja *dangubico !*
„Kome ću te ostaviti pustu?
„Da bih tebe ostavio majci,
„U mene je ostarala majka;
„Da bih tebe ostavio seki,
„Seka će se udat za dragoga,
Pa će drugi s tobom *tamburati,*
Mojoj majci rane vrijedjati;
Da bih tebe ljubi ostavio,
Moja ljuba mlada i zelena,
Ona će se udat' za drugoga,
Pa će drugi s tobom *tamburati,*
Mojoj majci jade zadavati.
Nego ću je sa mnom ukopati,
Kad ja trunem, nek i ona trune.

(Hercegovačka, iz sbirke Vuka Vrčevića.)

Rodoslovne slovj. vile.

— — — — — — — —

Tko uhvati vilu iznenada
Za njezine sitne pletenice,
(To je posô velikih junaka!)
Pobrati ga za nevolju vila:
Sablju daje u desnicu ruku,
A u lievu *gusle* i *tamburu,*
Uči njega boju i pjevanju,
Svetuje ga i oda zla brani.

— — — — — — — —

Taki momak sanak boravljaše,
U to doba vila posestrima
Pobru budi, s liepim darom nudi:
U desnoj joj *plemkinja tambura*
Naperena žicam zlatobojnim,
A u lievoj *gusle šimširove*
Okićene sa dragim kamenjém,
S tim *gudalo* s pucnjom posrebrenim,
Pritegnuto s vlasim pozlaćenim.
itd.

(Bosanska iz časopisa „Bosanski prijatelj".)

8. Briga za šargijom.

Boljan Ivo pod borom ležaše,
Viš mu glave *šargia* visaše,

Boljan Jovo *šargiji* govori:
Ej, *šargio*, tri žalosti moje!
Dosta si me putah zahranila,
I žedjana vode napojila,
Djevojakah na mrak izmamila,
Udovicah na demir pendžera,
Puštjenicah na avlinska vrata,
A sad me je bolest obhrvala,
Od koje ti priboliti neću,
Pa sad neznam što ću učiniti,
Komu l' mome tebe ostaviti?
A da bi te bratu ostavio,
Ludo diete potrgat će *žice;*
A da bi te seki ostavio,
Vrag *šargia* a vrag seka moja,
To se dvoje udarit ne more.
A sad znadem što ću učiniti,
Jaranu ću tebe pokloniti,
I molit ću prijatelja moga,
Nek te sa mnom u zemlju ukopa,
Da mi ondi kosti razgovaraš,
Koja si mi srce veselila.

(Bosanska iz „Bosanskog prijatelja", uredjena po I. F. Jukiću.)

9.

Tanburice moja *dangubice!*
Terzianu, moj golem zianu,
Dosta si me gladna nahranila,
I žedjana vode napojila,
Djevojakah na dvor izmamila,
Djevojačkog lica naljubila. . . .
Tanburice, moja *dangubice!*
Terzianu, moj golem zianu,
Gdje izgubi dneve i godinu
Pjevajući Mejri uz pendžere,
Na me Mejra ni gledati neće!

(Bosanska, Kolo knj. VI. U Zagrebu 1847.)

10. Bitka na dan sv. Justine.

— — — — — — —

Ne čuju se pisme ni popivke,
Nit se čuju *gusle* ni *tambure*,
Nego jauk i plač od junakah,
Zveketanje mačah i sabaljah.

A. Kačić.

11.

Tamburao tamburdžija Ivo,
Tambura se na daleko čuje,

Na daleko po svem Sarajevu.
To su čule Sarajke djevojke;
Jedne vele: da ga poguhimo,
Druge vele: da ga protje amo,
Treće vele: da ga objesimo,
itd.

(Bosanska iz „Tamburašah ilirskih“ od M. Topalovića, štamp. u Osieku g. 1841.)

12.

U petak se razbolilo djače,
U subotu bolom bolovalo,
U nedelju rano putovalo.
Lipo ga je opravila majka:
Svilni pokrov po jelovih daskah,
A nuz pokrov *zlatjenu tamburu*,
Nuz *tamburu* suze materine.
Lipo mu je misto izabrala,
Lipo misto pod žutom narančom,
Kud prolaze na vodicu dieve.
U četvrtak sina pohodila,
Pohodila ovak' govorila:
„Drago dite, jedini u majke,
„Jesu l' težke te jelove daske?
„Ili ti je pokrov otežčao,
„A nuz pokrov *zlatjena tambura*,
„Nuz *tamburu* suze materine?“
Progovara djače samouče:
„„Nisu težke te jelove daske,
Niti mi je pokrov otežčao,
Ni nuz pokrov *zlatjena tambura*,
Nuz *tamburu* suze materine;
Već su meni majko otežčale,
Otežčale divojačke kletve:
Kad prokunu, do boga se čuje,
Kad uzdahnu i bogu je žao,
Kad zaplaču, zemljica se trese,
Svaka suza u zemlju propada
Tri aršina, da bi ih ne bilo.

(Slavonska, uzeta iz „Narodnih slavonskih običajah“ od L. Ilića, štamp. u Zagrebu 1846.)

13. Osman Alajbeg.

— — — — — —

Svi svatovi sjeli piti vino,
Sužanj sio k vatri na ognjište,
Pa ogleda kolom oko sebe.
Kad ugleda, visi na *čiviji*,
Visila mu *sedefli tambura*,

On dofati *sedefli tamburu,*
Sitno *kucka*, tanko popijeva,
Popijeva tanko glasovito:
Mili bože, čuda golemoga!
Ne čudim se mojoj virnoj ljubi,
itd.

(Hrvatska iz „Sbirke Luke Marjanovića". I. 1864.)

14. Turska želja.

Pivalo je ture uz *tamburu:*
Da mu nije Slunja ni Tovunja,
Ni Modruša pod Kapelom grada,
Niti Brinja u sred polja ravna,
Niti Senja pokraj mora grada.
Da bi njegov do Ljubljane bilo —
Napil bi se dalmatina vina,
Pa bi robil sve do Varaždina.

(Hrvatska, iz sbirke Ivana Kukuljevića, štamp. u Zagrebu 1847.)

15. Asan-aginica.

Tambur bije aga Asan-aga,
Uz *tamburu* lipo popivaše:
„Mili bože čuda velikoga!
„Svakom dvoru svoje čedo plače,
„A u momu neće nikadare."
itd.

(Hrvatska, iz sbirke Stjepana Mažuranića, štamp. u Senju god. 1876.)

16. Sestrina ljubav.

— — — — — — —

Misli Alko misli svakojake,
Svašta misli, na dobro ne misli.
Dodje blizu ujakova dvora.
Misli, čut će *bubnje i svirale,*
Jasne gusle, sitne tamburice,
Ili *gajde* ili *talambase,*
Misli, čut će svirke i pjevanke,
A u dvoru od tog ništa neima.
Kad on dodje pred ujkove dvore,
Na kapiji tri dželata stoje.
Prvi veli: djedjerna junaka!
Drugi: kako l' pregori ga majka?
itd.

(Hrvatska, iz sbirke Mijata Stojanovića, štamp. u Zagrebu 1867.)

17.

Sve su seke u Iloku
Ponošene liepe,

Al čim samo vide momka,
Čudno za njim strepe.
— — — — — —
Ladovinom, kad na veče
Gdje se kolo vodi,
Na divanu *tambur bije*,
Šala se provodi.
itd.

(Sriemska, iz moje sbirke.)

18.

Šetalo se Ranče karlovačko djače,
Gledalo je Ranče kroz pendžer djevojče,
Gledajući Ranče, majku sazivala,
Da te vidi majko karlovačko djače,
Nu je djače Ranče, već mlado čizmanče,
Konja jaši Ranče, u *tamburu bije*,
Tambura su Ranče drvo *šimširovo*,
A žice mu Ranča kosa djevojačka.

(Hrvatska, iz moje sbirke.)

19.

Veselte se djevojčice,
Koje pjevat znate,
Veselte se i pjevajte,
Dok volju imate.
Jesen vam se približuje,
Da se razudate,
Ako li vas tko zaprosi
I od moje strane,
Vi recite, da hoćete,
Ne pitajte mame.
Mamu ćemo u zapećak,
Nek sjedi u gnodi,
Lievo uho nek začepi,
To je sad u modi.
Bratac Pero nek se sprema
Nek u *tambur dira*,
Hrastov ormar treba dati,
Da se politira.
A djevojka nek se brini,
Da nakiti kuma,
Da pijemo rujno vino
Iz nova podruma.

(Hrvatska iz moje sbirke.)

Omer, Njera i dram jezika.

Narodna pripoviedka.

Bio u Sarajevu jedan Turčin, momak. Ime mu Omer. Glavit je momak taj Omer, ljepši je od sviuh turskih i kaurskih momaka u Sarajevu. I gizdav je, i zna liepo *tamburati i prebirajuć žice na tamburici* romorno pjevati. Čim ljeti hlad pade i večer nastane, šeće se Omer po sokacih, po ulicah varoš-sela Sarajeva, pjeva uz *tamburu:* „Tamburice, moja dangubice — — — —“.

Omer nije bio bekrija; al su ga prozvali Ašik-Omerom, što nije prošla ljetna noć, kad on nebi postojao pod pendjeri liepe Njere, *potamburao* i popjevao. Sad je pjevao: „Šta se ono Maglaj zamaglio“, sad opet: „Svilu prelo materino zlato“ itd.

Tako je Omer *tamburao* i pjevao pod pendjeri liepe Njere, ne bi li mu se smilovala i pendjer otvorila, kako bi s njom progovorio rieč i kazao joj, voli ju kao oči svoje. Kadgod bi došo Omer Njeri pod pendjer, ona bi svieću ugasila i pendjer zastrla. Tako bilo i danas i sutra i prekosutra i dan na dan. Omer ipak dolazi pod pendjer, *tambura* i pjeva. Omeru se ne može dosaditi. Pustolov je Ašik-Omer. Živ mu je otac, živa majka, netare ga briga nestasica. Al neprošlo dugo vrieme, umru mu roditelji, padne mu kućno sljeme na tjeme, što se veli, ostane sam sa mladjim bratom i mladjom sestrom. Valja kuću izdržavati i kruhom se hraniti. No Omeru je i sad liepa Njera najveća briga i najljuća rana na srcu. Brzo kugu prekužio i jade za otcem i majkom prejadio, te opet uzima *tamburicu* svoju *dangubicu,* pak ide pod pendjere liepoj Njeri, pjeva pjesme žalostnice kao guja u procjepu, jadnim srdcem, tužnim glasom on u pjesmi priželjkuje i tuži se liepoj Njeri, kako su ga snašli jadi, kao putnika mrak u mraku, kada stigne u pustinji. Cvili Omer *uz tamburu* kao da plače i nariče nada grobom otca i majke. Liepu Njeru on naziva vidom oka, zdravljem svojim, svojom srećom i radošću, svojom sjajnom mjesečinom, i Danicom, zviezdom jasnom, ne bil' mu se smilovala i rane mu zaliečila. Omer opet tako stoji jednu večer pod pendjerom ljepote djevojke i pjeva *uz tamburu,* a Njera otvori pendjer i progovori: „Bora ti Omere; šta to radiš? Tvoje su mi pjesme dodijale. Ja bi pošla za tebe i bila ti vjerna ljuba. Ti si mi povoljan; al junače, ja sam siromašna, a ti si siromašan, kako čujem, pa kako ćemo živiti i kruhom se hraniti; ne možemo živiti od *tamburanja* i pjevanja. Omer kaže djevojki: Njero, jel ti tvrda vjera, da ćeš moja biti, ako se ja latim

kakva posla i rada, čim ćemo moći izdržavati sebe i kuću i našu rodbinu pomagati. Tvrda mi je vjera, veli djevojka, tvrdja od sivca kamena. E dobro Njero, veli Omer, kad je tako, znam što ću činiti. itd.

(Vidi: „Pučke pripoviedke i pjesme“ sabrane po Mijatu Stojanoviću, štamp. u Zagrebu 1867.)

Nešto o poviesti tanbure.

Uzkos revnim iztraživanjem poviesti glasbe ne bješe do sada možno pronaći onaj narod, koji bi bio tanburu izumio. Nekoji povjestnici umjetnosti kažu, da su ju izumili Egipćani, ini da su Heleni, arapski pisci tvrde da je izum arapski, perzijski da je perzijski itd. Jedina istina, koju odkriše sravnitbom glasbala staroga svieta s onimi sadanjih naroda, jest ta, da je tanbura glasbalo isto, kojemu je u starih ime „pandora“ a oblik ovakov: (V. sliku.)

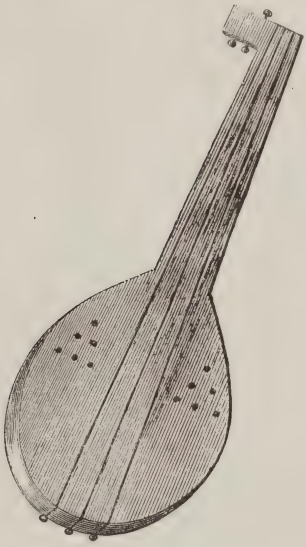

Budući da je poviest pandore i poviešću tanbure, zadaća mi je, potražiti najprije onu.

Dr. Ambros veli u svojoj poviesti glasbe (svez. I. str. 81): „Čudnovata je viest Julija Polluxa, da je arapskim izumom ono trožično glasbalo, koje Asyrci zovu „pandura“. Riečju „Asyrci“, o kojih govori Julij Pollux, suvremenik cara Commoda (180 poslije Is.), ne valja dakako pomišljati na narod razorene onda već odavna Ninive, ne na Tiglath-Pilesara i Sennacheriba, — i zbilja, ne davno odkrite ninivske rezbarije ne pokazuju ni jednoga glasbala, koje bi naličilo na onu lutnjastu trožičnu panduru, koja se je imenom „içitali“ i „sevuri“ do dandanas uzčuvala kod Grka.[1] Udara pako u oči, što Arapi svoju kitaru, koja je sasma nalik na „içitali“ i „sevuri“, zovu „tanbur“ ili „danbur“, što je samo obrat slova od „pandur“. Martian Capella pripisuje izum pandure izključivo Egip-

[1] Po tom se vidi žalibože odveć jasno, koli se njemački povjestnici umjetnosti trude, ne bi li u poviesti umieća obašli Slovjene, jer u mjesto da Dr. Ambros spomene južnoslovjensku tanburu, koja je na daleko i široko poznata, radje se pozivlje na „icitali“ i „sevuri“ sadanjih Grka.

ćanom, i to u „svatbi Merkura s Philologijom“ (knj. IX), gdje božica veli: „panduram Aegyptios attemptare permisi.“

Inglez James Bruce nadje god. 1774 nekoliko slika pandore na starih egipatskih spomenicih, pa zato mišljaše Kiesewetter[1], da su Perzi tek ovimi slikami pandoru upoznali i po njih sadjelali, budući da se za njihove vlade (525—325 prije Is.) na glasbovanje strunjačom već bilo zaboravilo. Kao što se po tom jasno vidi, da ne izumiše pandure Perzi, isto je tako nejasno, je li izum njezin dopada Egipćane, osobito pomisliš li, da poviest stare Indije spominje pandorone t. j. putujuće pustinjake, koji glasbovahu pandorom i magoudom; ali osim toga daje se još i dvoumiti, da li je ona slika zbilja značila pandoru. U Rimu je egipatski neki obelisk, koji je donešen za Augusta tamo, te srušen i razbit god. 1527, kada je Karlo V. osvojio grad. Na njem je izklesan lik, koji Burney drži glasbalom, te misli da je tim našao pandoru ili colasciona. Mi sa svoje strane držimo onu sliku, koja je uz pripomoć Burnejeve olovke ovakova (v. sliku), radje veslom ili lopatom, nego li glasbalom. Poviest veli, da je ovaj obelisk (koji leži sada na Campu Martiju, a zvan od Rimljana naprosto „guglia rotta“), podignut u Heliopolu četiri sta godina prije trojanskoga rata, *dakle kojih 1500 godina prije Isusa.* Gledeći na ovu sjegurnu viest, treba neizmjerne fantazije a još tvrdje vjere, da se može smatrati vjerojatnim, da su Egipćani u ono doba imali glasbalo sa hvataljkom, krstnicami i tankimi kovnimi žicami, uz koje bi bili trzijom izvadjali glasova (jer inače se ne da takvo glasbalo rabiti), dà melodije, a dakako i sazvuke. Šteta, što Burney ne može napomenuti i nekoliko virtuoza pandore, koji bi bili živjeli pred 3376 godina! — O Helenih, za koje se čini nekim povjestnikom da im valja pripisati izum pandore, veli Kiesewetter: „Heleni, koji su izmedju svih (?) naroda dobe svoje glasbu osobito njegovali, niesu poznavali ili bar ne uveli medju se onih glasbala,

[1] Gledaj „Die Musik der Araber“ strana 59 i 60.

na kojih se hotimičnim kraćenjem žica na hvataljci zvuci mnogo jače čuju; nigdje ih ne spominju njihovi pisci; nigdje ne ima, koliko se znade, ni traga o njih na njihovih do danas doprlih djelih plastike i crtarije.“

Po tom ne može dakle novogrčki „sevuri“ nikako biti grčkoga poretla. Taj je „sevuri“ toli nalik na bugariju, da je na njem čak i ona kita, kojom tanburaši naši rese svoje glasbalo. Tko ti je pako Grkom podao „sevuri“, koja je ovakova oblika (v. sliku), nije se težko domudriti, pomisli li se, da je Grčka čak i preko zaljeva lepantskoga bila već sedmoga vieka naseljena Slovjeni, koji su kasnije doduše primili jezik grčki, ali Grkom nametnuli mnogo svojih običaja i navika; da su Slovjeni podali Bizantu i vojvodâ i carevâ, te da napokon mnogi učenjaci stanovnike grčkih prediela zovu Grko-Slovjeni.

Glede Arapa moramo pako odlučno zanijekati, da bi oni bili izumili pandoru, jer ako i jest istina, da goje pandoru Arapi i Turci sada, a *sada* po svoj prilici više nego li prije: ipak ne valja (što je vrlo znatno) zaboraviti to, da najranija viest, koju nam je ostavio Arapin Farabi (sredovječno-latinski zvan i Alpharabius) o tanburu bagdadskom i korassonskom, potiče po prilici od godine 900 poslije Isusa. Dandanas imadu Arapi osim sada spomenutih tanbura doduše još nekoliko vrsti, koje se razlikuju samo veličinom i brojem žica, naime: *Tanbur Büsürg*, *Tanbur Kebir turki*, *Tanbur scharki*, *Tanbur bulgari*, *Tanbur baglama* i *Tanbur Gilli;* ali ovo dopada noviju dobu, kao sve ono, što se glasbe kod Arapa tiče. Dr. Ambros kaže (I. pag. 85): Als die Araber im 7. Jahrhundert Persien überflutheten, waren sie gerade gebildet genug, dass sie den im weissen Palaste gefundenen Kam-

pher (der den Kerzen beigemischt zu werden bestimmt war), statt Salz gebrauchten, und dass der Kalif Omar den berühmten gold- und edelsteindurchwirkten, ein Paradies darstellenden Teppich, ein in seiner Art bedeutendes Kunstwerk, als Beute für seine Krieger in Stücke schnitt.“ Ime *tanbur bulgari* kaže nam jasno, da ova suvrst tanbure — pamožda ni jedna — ne potiče od Arapa i Turaka. Ono što u poviesti tanbure pripada Arapom, moći će se smanjiti na okret imena *pandura* = *tanbura*. Takovo im premeštanje slova bijaše s toga pri ruci, što svoj polububanj nazivlju „tenabir“, i što su neki narodi staroga vieka (a sjegurno i Slovjeni) pandorom glasbovali kadkada kao tanburinom (polububnjem), kuckajući prsti na podstrunik, t. j. na zvekalo. U ostalom se takovo prevrtanje slova ne može Arapom zamjeriti, budući da se to dogadja u svih jezika svieta.[1]

Da Dr. Ambros ne vjeruje tobožnjoj izumnji Arapa, vidi se po njegovoj tumačbi, koja daleko posiže i prebira mnogo; a ja mislim, da ću njegovu dvoumbu sliedećim citatom pretvoriti u podpuno nijekanje. Pictet veli u svom djelu „Les origines indo-européenes“ (II. 233): „Le mot tambour (támbur, quitare, instrument à cordes) il nous est venu de l'Orient, où on le trouve dans le pers. tambûr, tambûrâk, tumbuk, tabir; armen. thembug, cf. kourd, támbur. Il a passé aussi dans l'irlandais *tábar* et le cymrique *tabwrdd*.“

Ne može li se dakle izum tanbure i pandure priznati ni Egipćanom, ni Helenom ni Arapom, ne sliedi s toga još, da ga prišivam Slovjenom, nego mislim, da su po svoj prilici Slovjeni oni, koji tanburu iz pradomovine svoje donieše i drugim narodom podadoše. Kako sam pako iztaknuo već u poviesti gusala, da se dolazak Slovjena u Evropu stavlja obično u peti viek prije Isusa, to moraju pred ovim faktom sve arapske viesti umuknuti. A da su Slovjeni panduru imali već u najranije doba, svjedoči i sveslovjenska rieč *pandura* ili *bandura*.

Bugari zvahu prije ovo glasbalo *pandzura* a sada *tanburica*, a Srbi i Hrvati zvahu i pisahu ga *pandura* ili *bandura*. Pa premda je tursko-arapska rieč *tanbur* izbacila stariju *pandur*, sadrža se ovaj nazov još i sada u hrvatskoj rieči *pandurica* ili *pandurnica*, koja znači sviraljku-doglasnicu (Signalpfeife).

[1] I u Hrvata i Srba čuje se i sada mjesto: galeba, balega; mjesto: manastir: namastir; mjesto: repetnica, peretnica; mjesto: gnoj, gonj; mjesto gomilnica: mogilnica; mj. ponor: poron; mj. cirkva: crikva; mj. sedlo: seldo; mj. konj: kojn; mj. magazin: gamazin itd.

Ruski pisac o glasbi N. V. Lisenko, koji je u razpravi „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорускихъ думъ“ pobliže govorio o banduri i banduraših, veli: „Инструментъ, помагающій бандуристу при пѣніи, называется бандурою или кобзою. Бандура по внѣшней формѣ напоминаетъ собою испанскую гитару“ itd.[1]

Albert Sowinski veli u djelu „Les Musiciens Polonais et Slaves“ (pag. 46): „Bandura, au dim. Bandurka. Ce nom vient du latin (?), de la famille de luth, mais dont les cordes étaient du laiton“ itd.

Česi doduše ne imaju već rieči *bandura* u svome jeziku, ali za to svjedoče, da su nekada rabili vrst pandore, koju su zvali *barito* ili *varito*. Isto tako imadu i Litavci glasbalo sasma naliko našoj tanburi, ali ga zovu *kanklas* ili *kankles*[2] (valjda po sanskritskoj rieči *kankanati:* zvučiti, zamnievati). I u Englezkoj znadu za bandoru (ljutnasto glasbalo sa 10—12 kovnih žica), ali se veli u poviesti glasbe, da ju je izumio godine 1561 John Ross u Londonu. — Tko li znade, odkuda je Ross uzeo ime *bandora,* i nije li mu uzorom bila slovjenska bandura?

Ona vrst bandure, koju Česi zovu *barito*, nije ino do *berdeta* južnoslovjenskoga ili *bardona* poljskoga, o kojem veli Sowinski: „Espèce de luth instrument très-ancien, à cordes métalliques, dont le son fut considéré comme le plus agréable de tous dans l'antiquité.“ Češki učenjak Vocel mnije, da je ime barito ono što je i helenski barbiton (βαρύμιτον, βαρυς-μίτος), a imati će bez dvojbe pravo, budući da berde s početka ne imaše — a ponajviše ni sada ne ima — ni hvataljke ni krstnica, a drugo što helenska rieč *barbiton* zbilja znači i krupna zvuka, čijimi žicami valja jako trzati, da zamniju. Ovamo će spadati i hrvatska rieč *barbati*, što znači jako trzanje prsti. U ostalom grčki rječnici označuju rieč βαρβιτος tudjinskom, što bi moglo Slovjenom u prilog ići.

Više razvita bandura t. j. lutnja, koja u Rusa i Poljaka sjedi na odličnome mjestu narodnih glasbala, ne rabi južnim Slovjenom. A premda lutnju osobitom ljubavlju goje Talijani i Turci, koji su bar susjedi Dalmaciji, Hrvatskoj, Crnojgori i Bugarskoj, ipak ju naš

[1] Vidi: „Записки югозападнаго отдѣла рускаго географическаго общества. (Том. I. за год. 1873. Кіевъ 1874).

[2] Kanklas pl. Kankłai, Kankles pl. eine lithauische Zither, ein sehr einfach construirtes quitarrenartiges Instrument, das jetzt so ziemlich aus dem Gebrauche verschwunden ist“. Vidi tekst i sliku u „Neues Preus. Provinzblatt“ svez V. pag. 59.

narod nikada ne posvoji, a ja putujući po južnoslovjenskih krajevih ne nadjoh ni *jednoga* našinca, koji bi ju umio. Ovomu je nemaru za tudja glasbala uzrok koje konzervatizam južnih Slovjena, a koje krvna mržnja, kojom im srca već od vjekova gore proti Turčinu. Tako obstoji već odavno medju kršćani hercegovskimi sam po sebi tajni sporazum, ne dirati nikada u tanburu, budući da im se čini nedostojnim, dà upravo griešnim, kad bi krštenik čuvstvu si pustio mah onim glasbalom, kojim glasbuje muhamedanac.[1]

Kao što prije rekoh, stara Indija imadjaše svoje pandorone, pa budući da rieč pandur iliti bandur imadu slovjenski jezici, a znači uviek glasbenika[2], to bi nam mnogi razlozi mogli opravdati pitanje, nisu li bardî, banduri, t. j. pjevači i pjesnici mogli biti djedovi našim pandurom?

Miladinović u svojih „**Бѧлгарски народни пѣсни**“ pripovieda (na str. 527), da su bugarski carevi imali cielu vojsku pandura, ili bolje rekuć, vojsku kojoj bijahu panduri na čelu: „**Место Пандзѵръ ѥ на западно-то ребро одъ Галичица планина надъ Охридско-то езеро. Велѧтъ че тамо Болгарски-те цареви дѫржале пандзѵрлиѧ войска до четересетъ хилѧди, и од тога остана да сѣ викатъ Пандзѵръ.**“ Pa kao što švedski bardi imahu negda veliku moć kod dvora,[3] tako je moglo biti i sa slovjenskimi panduri. A pošto bi ovi malo po malo postali velikimi smutljivci, pade im vjera u velikaša, a i narod uz-

---

[1] „Tanbura je muhamedanskim Bošnjakom orudje njihova ašikovanja, zato narod kršćanski u Hercegovini drži za griehotu, ovim se nastrojom služiti.“ Vidi predgovor Martićev k Jukićevim narodnim pjesmam bosanskim i hercegovačkim; štamp. u Osieku 1858. — Ovakovih slučajeva ima više. Kad su Turci poslje pucanja na Biograd (god. 1862) na silu ostavili tvrdju i grad, predloži odličan neki Srbin, da se više nepuši iz tako zvanih lula turskih. Taj predlog primi se toli obćenito, da je svaki biogradski Srbin svoju tursku lulu odbacio, pa i sam knez Mihajlo naručio za se i svoje goste lule njemačke i ine neturske pušandžijske sprave. To mi se je pripoviedalo pri objedu kneževu, kamo sám i ja bio pozvan, i gdje se je pušilo iz takvih njemačkih lula.

[2] Belostenec zove u svom riečniku guslara i gudca: pandurom, a pandura: guslarom.

[3] „Den Gesängen der Barden oder Scalden danken wir die ersten Grundlinien der schwedischen Geschichte. Diese Dichtersänger genossen eine hohe Achtung; sie durften stets um den König sein, und waren oftmals zugleich seine Heerführer und Minister. Fürsten und Grosse, wenn sie ihre Heimat verliessen, glaubten die Ehre ihrer Frauen vollkommen sicher, wenn sie dieselben unter den Schutz eines Barden stellten“. Vidi: G. Jones „Geschichte der Tonkunst“ (str. 49).

nastoja im se uklanjati. Kurelac spominje u Književniku (od god. 1865, II. 173) nekoliko stihova Došenove „Jeke“, gdje se ruga tanburašu protivniku i zlobniku Reljkoviću, te mu namišlja liek uz ove rieči: „Ne liči se kao ljudi drugi, koji nisu ludi, da konopom on se veže, dok na trbuh sapet leže; pak se prutom ili šakom, da l' tojagom vrlo jakom upopriko, on se miri, dok se máman poumiri. Likârija to je gusta: al za ludâ i za pustâ lik se bolji nać ne može, neg tojaga preko kože.“

Ali i kasnije, kada je pandurom ponestalo prvanjega častnoga mjesta, ostaše oni, koji se ne pohajdučiše, pri zanatu uhoda i policista, mučeći tako ne malo narod. Mrzko im ponašanje i bahato zapoviedanje omrazi ih doskora narodu, nu osjegura im znamenitost u gospodara.

„E seko, Bog je pandur!“ odgovorila neka žena u Sriemu, kad joj druga rekla: „Lasno je tebi, seko, tvoj je muž pandur.“[1]

A kao što njemački meistersängeri, potlašnji „varende lüte“ (jer *bardâ* ne bi u Niemaca, a Klopstockovi i Kretschmanovi njemački bardi su pojetska pusta fikcija), bijahu prezren stališ, koga zakon smatraše bezčastnim i bezpravnim, te ne pripuštaše im djecu ni k zanatu, tako bijahu i potlašnji slovjenski panduri, ne poput guslara mučenici slobode, već zlikovci, koje si mogao za novac kupiti za svašto, za uhode, osvetnike itd. Pa tako iz družtva ljudskoga uprav izključeni, budnu oni skitalicami, tati, a napokon i razbojnici.

Ako su dakle oni panduri, koje je barun Trenk za vrieme carice Mariie Terezije po Slavoniji sakupio, zaisto potomci bili onih propalih slovjenskih bandura[2]: onda Trenk ne ima male zasluge za našu domovinu, jer je Slavoniju uprav očistio od tih škodljivaca.

Koliko su ljudi Trenkove čete glasbu ljubili, sliedi po tom, što im je Trenk vojnu svirku ustrojio, kakove do sada još nijedna

[1] Vidi u Vukovom rječniku rieč pandur.

[2] Pozitivnih data za to žalibože ne imamo, ali ja bih rekao, da ime *pandur* prije dolazi od rieči *bandur* nego li od magjarskoga sela, kao što Wolf u svom „Conversationslex.“ pripovieda. Ondje piše: „Panduren, von dem Dorfe Pandur in Niederungarn (gdje?) den Namen führend, sind jetzt reguläre Grenzregimenter und werden zu den Kroaten gerechnet. Früher waren sie ungeregelt, trugen lange Hosen, einen breiten Mantel, lange Mützen, ungarischen Säbel, Flinte und zwei Pistolen. Sie erschienen zuerst (!) im spanischen Succesionskriege.“

vojska imala nije. Čaplović piše u djelu „Slavonien und zum Theil Kroatien“ (II. 365): „Nije sasma nevriedno pamćenja, da od pandura potiče poznata, tako zvana *turska*, a sada *evropska vojnička glasba*, koja kod svih pukovina i kod četa tudjih zemalja obćenito rabi. Panduri su prvi išli uz nju u boj.“

Od kojih li je glasbala bilo sastavljeno pandursko sveglasje, neznamo, ali smo svakako ovlašteni misliti, da su osim svirale, bubnjeva, zilâ (Tschinellen) i inih bučnih glasbala, koja se pristoje ratnoj buci, bilo i tanburâ, jer su Trenkovi banduri najvještiji bili ovomu glasbalu. Opaziti je ovdje, da Trenk u svojoj autobiografiji nikada ne pisaše *panduri*, nego po načinu ruskom uviek *banduri*. Neki mniju doduše, da mu je to bila samo pravopisna pogreška, nu budući da je Trenk znao pisati i govoriti u sedam jezika, te bio i inače obrazovan[1], možemo već vjerovati, da je znao pisati i ortografski.

Trenkovi banduri nosili bi, kako je poznato, dugu crvenu kabanicu, koja nas sjeća na slično odielo, što su stari pjesnici i pjevači svih naroda imali, da bi se od ostala svieta razlikovali. Čini mi se, da i staroslov. паньдаоурь ovamo spada. U Daničićevom rječniku stoji ovo: паньдаоурь, vestis quaedam, uti videtur: по вилицѣхь м'ьстехь, ѹ коихь се приносе многоцѣне велике чисте свите разлике, пардаѹри, хамѹже, хазден.

Napokon mi je još spomenuti, da naši pisci mjesto *tanbura* obično pišu *tambura*, a tumače to time, što naš narod slovo *n*, kada je pred ustničnimi suglasi, ponajviše promeće u *m*. Koliko i štujem običaje narodne u takovih stvarih, ipak ne mogoh u ovoj razpravi pisati *tambura*, jer bi se inače poretlo te rieči slabije bilo iztaklo. U ostalom ne mogu prešutiti, da sam izgovor ove rieči u narodu prisluškavao velikom pomnjom, a ipak malne svagdje čuo *tanbura*, a tek vrlo riedko *tambura*. Bilo tomu kako mu drago, po mom bi mnienju najbolje bilo, kad bi se s nova povratili sveslovjenskoj rieči *bandura*, pravomu imenu njezinomu, umjesto da i nadalje pridržimo rieč *tanbura*, kako su nam ju tudjinci izkrivili.

---

[1] „U družtvu bijaše Trenk ponajugodniji čovjek na svietu, govoraše vrlo dobro sedam jezika, mila mu bješe šala, duh mu bio uvjek pripravan da dieli mejdan dosjetkami, umievaše glasbu, imaše ugodno grlo, pjevaše baš umjetnički, tako da bi bio mogao kruh zaslužiti na pozorištu, a znadjaše biti prijatnim i uslužnim.“ Vidi Theodor Wehrmann „Leben und Thaten des Freiherrn von der Trenk (Lipsko 1837, na str. 46.)

Hrvatske rieči, koje se tiču tanbure.

bandura, bulg. pandzura, russ. poln. bandura dim. bandurka, engl. bandora, franz. ital. colascione, colachon, neugr. sevuri auch icitali, arab. türk. tambura, pers. tambur, tamburak, tumbuk, tabir, lits. kanklas, kankles; die Pandura;

barbati, sanskr. bharbh, mit den Finger stark reissen (z. B. die Saiten eines Instrumentes);

berde (gen. berdeta), russ. poln. bardon, böhm. barito, griech. βαρβιτος, eine viersaitige Bass-Pandura;

berdetaš, der Spieler der Berde, der Basspandura;

bisernica, (auch zlatna tanburica genannt), türk. sedefli tanbura, eine mit Perlmutter eingelegte sehr kleine viersaitige Pandura, Solo-Pandura;

biti u tanburu, die Pandura spielen, siehe udarati;

brač, die Bariton-Pandura, siehe bugarija;

bugarija, (türk. tambur bulgari) die Bariton-Pandura, siehe sitna bugarija und krupna bugarija;

čangura, (auch Kontrašica genannt), eine viersaitige, grössere Pandura, etwa so viel als Alt-Pandura;

čanguraš, der Spieler der čangura, der Alt-Pandura;

čekrk, der Wirbelkasten der Pandura, siehe čivijište und glava.

četverožičan, viersaitig;

čivije, di Stimmschraube der Pandura;

čivijište, der Schraubenbehälter, der Wirbelkasten der Pandura, siehe čekrk, und glava;

danguba, dasselbe was „tanbura za piev“;

dirati u tanburu, die Pandura zur Hand nehmen, in die Saiten greifen;

divčik, siehe ručica;

dubac, dubač, dubka, das Hohleisen, der Hohlmeissel (ein Werkzeug welches die Panduramacher brauchen);

dubka, dasselbe was dubac, siehe šuplje dljeto;

dupli brač, dasselbe was krupna bugarija.

dvohvat, der Doppelgriff (auf den Saiten);

glasnjača, (daska), das Sangbrett, der Sangboden, der Resonanzboden, die Resonanzdecke, siehe podstrunik;

glava, dasselbe was čekrk und čivijište (in Syrmien wird fälschlich auch der Corpus, das zvekalo der Pandura so genannt);

glavica vrtka, der Schraubenkopf;

graditelj tanbura, Pandura-Bauer (gleich Orgelbauer), der Panduramacher;
graditi tanburu, eine Pandura bauen, eine Pandura verfertigen;
hvât, der Griff, auf dem Griffbrette;
hvataljka, das Griffbrett;
hvatanje, das Greifen der Saiten;
hvatati žice, die Saiten greifen;
izlaz glasa, wörtl. Ausgang des Tones, Schall-Loch;
izrez, der Ausschnitt in der Resonanzdecke bei den Pandura;
izšarati, verzieren, ausschmücken, figuriren, (den Ton);
jednostavni brač, dasselbe was sitna bugarija;
kašika, der Corpus der Pandura siehe, zvekalo, glava;
kolo, ein slavischer Nationaltanz, der Reigen, der Rundtanz;
kontraš, dasselbe was čanguraš;
kontrašica, dasselbe was čangura;
koračnica, der Marsch (Tonstück);
krstnice (auch prečnjaci genannt) die Bünde auf dem Griffbrette, der Pandura;
krûp, der Bass, die tiefen Töne;
krupan glas, tiefer Ton;
krupna bugarija (auch dupli brač genannt), eine sechssaitige tiefe Sekund-Pandura, tiefe Bariton-Pandura, Sextakkord-Pandura;
krupno, tief (beim Tone);
krupno berde, eine viersaitige tiefe Bass-Pandura;
kuckati u tanburu, auf die Pandura klopfen, die Pandura schlagen, spielen; siehe udarati;
liestvica, die Tonleiter, Scala;
mjera, der Takt, mensura, mesur;
način pratnje, die Begleitungsart, Begleitungsmanier;
navitak, der Saitenbezug;
odraz, dasselbe was potresac;
okrajac, die Zarge,
pandurka, altslav. памдаоуръ, der Sängermantel, Dichtermantel, der Mantel der Panduristen;
pandur, russ. bandorista, indisch pandoron, der Pandurist, der Panduraspieler;
pandurica, auch pandurnica, die Signalpfeife der Panduren;
petlja, der Saitenhalter, der Heftelknopf an der Pandura;
peterožičan, fünfsaitig;
pokrov zvekala, die Corpusdecke;

polububanj, Halbtrommel, franz. Tambourine, arab. tenabir;
poludrica, auch poudrica, sonst Zile genannt, die Tschinellen, die Teller bei der Panduren-Musik, der fälschlich genannten „türkischen Musik“;
potanburati, ein wenig die Pandura spielen, anfangen zu spielen;
potresac, auch odraz, der Pralltriller;
pratnja, die Begleitung;
pratilac, der Begleiter;
pratiti, begleiten, sekundiren;
prečnjaci, dasselbe was krstnice;
predglas, die letzte Note des Taktes, eigentlich der Auftakt, siehe uzmah;
predglasje, predigra, das Vorspiel Praeludium;
predraz, (auch praćaj genannt), der Vorschlag, ital. appogiatura;
predraziti, den Vorschlag ausführen, vorschlagen;
primašica, (auch tanburica genannt) die Prim-Pandura, eine viersaitige kleine Pandura;
priručje čivije, die Handhabe der Schraube;
remek-komad (besser remek-glasbotvor) das Concert-stück, das Bravourstück;
remek-tanburaš, der Meister-Pandurist, der Virtuos; siehe tanburčina
ručica, divčik, der Hals der Pandura;
sazvučna tvorba, die Akkordbildung;
sazvuk, der Akkord, der harmonische Zusammenklang mehrerer Töne;
sekundaš, der Sekundspieler, siehe šarač;
sekundašica, die Sekund-Pandura, siehe šara;
sît, der Diskant, die hohen Töne;
sitan glas, hoher Ton;
sitna bugarija, (auch jednostavni brač genannt), eine sechssaitige Sekund-Pandura, hohe Bariton-Pandura, AkkordPandura;
sitno, hoch, fein (im Tone);
sklad, die Harmonie, die Unbereinstimmung;
skladno, übereinstimmend, harmonisch;
strug, der Hobel (ein Werkzeug welches der Panduramacher braucht);
strunilo, das Saiteninstrument;
sveglasje, das Orchester, die Kapelle;
šara (auch sekundašica genannt), türk. šarki, šargia, eine viersaitige etwas grössere Sekund-Pandura, die aber auch für verzierte,

figurirte Melodien (also auch als Prim-Pandura) gebraucht werden kann; demnach so viel als die zweite Prim-Pandura;
šaraš (sekundaš), jener welcher die šara, die zweite Prim-Pandura spielt;
šaranje, das Verzieren, das Figuriren, ital. fioritura;
šarati, verzieren, figuriren;
šesterožičan, sechssaitig;
šiljak, der Zapfen am unteren Halsende der Pandura;
šuplje dlieto, das Hohleisen, der Hohlmeissel (ein Werkzeug, welches der Panduramacher braucht) siehe: dubac, dubač, dubka;
štipavac, der Mordent, der Beisser, eine Tonverzierung;
tanbura (tambura), die Pandura, siehe bandura;
tanbura za piev (auch danguba genannt), die Lieder-Pandura, eine fünfsaitige Pandura zur Begleitung des Gesanges;
tanbura za samca, Pandura für einen Einzelnspieter, die Solo-Pandura;
tanburanje, (tamburanje), das Spiel auf der Pandura, das Panduraspiel;
tanburar (tamburar), der Pandura-Macher, Pandura-Fabrikant;
tanburaš (tamburaš), der Panduraspieler, der Pandurist; siehe pandur;
tanburašica (tamburašica), die Panduraspielerin;
tanburaška (tamburaška) *banda*, die Panduren-Bande, gleich Musikbande, Kapelle;
tanburaška glasba, die Panduren-Musik;
tanburaški upravljatelj (das sirmische Volk sagt, tanburaški upravljaš), der Panduren-Kapellmeister;
tanburaško družtvo, die Panduren-Gesellschaft, die Panduren-Kapelle;
tanburati (tamburati), die Pandura spielen;
tanburčina, ein grosser Panduraspieler, ein Pandura-Virtuos;
tanburdžija (tamburdžija), ein passionirter, ein tüchtiger Panduraspieler;
tanburica (tamburica), russ. poln. bandurka, türk. baglama, eine viersaitige kleine Pandura, die Prim-Pandura; siehe primašica;
tanburina (tamburina), eine grosse Pandura (augm. von tanbura);
titrajka, ein sehr kurzer Vorschlag, die Zitternote;
titranje žica, das Vibriren der Saiten;
titrati, vibriren, erzittern;
trepčanica, trepetica, die Figur der schnellen Tonwiederholung, ital. vibrato, tremolo;

trka, Lauf, franz. Passage;
trozvuk, der Dreiklang;
trožičan, dreisaitig;
trzati, schlagen, reissen; mit dem Plektrum die Saiten überfahren;
trzija (auch terzija und terzijan), das Plektrum, das Anschlaghölzchen, womit die Saiten der Pandura in Vibrirung versetzt werden;
turpija, die Holzfeile, die Holzraspel (ein Werkzeug, welches der Panduramacher braucht);
udarati u tanburu, die Pandura spielen, die Pandura zum Ertönen bringen; siehe: biti, dirati, kuckati, tanburati;
ugadjati žice, die Saiten nach und nach stimmen:
ugoditi, stimmen;
ugodjen, gestimmt;
upravljatelj (vulgo upravljaš), der Dirigent, der Kapellmeister;
uzao, die Schlinge welche am unteren Ende der Saite gemacht wird, um sie an der petlja befestigen zu könne;
uzmah, Auftakt, Arsis:
vesak, der Schall;
veskalo, das Schallwerkzeug;
vojnička svirka, (glasba) Mititärmusik;
začinka, das Ständchen, die Serenade, Noturno;
zaglasje, zaigra, das Nachspiel, Postludium;
zile (plur.), Tschinellen, siehe poludrica;
zlaćena tanbura, eine mit Gold eingelegte Pandura;
zlatna tanburica, siehe bisernica;
zvekalo, (in Sirmien auch kašika oder glava genannt) der Schalkasten, das Corpus der Pandura;
zvučno, klangvoll;
zvuk, der Klang;
žica, die Metallsaite.

D. Opis cimbala.

Ono glasbalo, koje sada vlada po svih dvoranah i koncertih, a koje je golemo doprinielo k dizanju glasbene obrazovanosti, mislim glasovir, potiče od drevnoga clavicembala, a ovaj od još drevnijega „cymbalum"-a.

Ovo glasbalo zovu Srbohrvati cinbalo, cimbalo, cimbule, cimbu-

lje, cimule, a krivo i poludrica ili poudrica;[1] ono je četverouglo, te ima dva dna: glasnjaču i podstavak; dugo je oko 130 cm., a kojih 100 cm. široko. Oba su dna spojena okrajci (Zargen), visokimi 30 do 35 cm.; dolnje je dno samo daska bez glasnice, a glasnjača ima urezane dvie okrugle glasnice promjerom od kojih 8 cm., ali one nisu jedna uz drugu, nego oko 50 cm. razdaleko. Na okrajcih su na lievo i desno dva mala željezna objočuha (Henkel), a na njih je pričvršćen remen, da se glasbalo narednije nosi. Cimbalo ima dvojake kovne žice: sît (discanto) ima čelične, a krûp (basso) od žute mjedi; koje leže na dugom mostu (Steg, Capodaster) pričvršćeno, preko ciele glasnjače. Žice se napinju kao i pri glasoviru: na jednom bo se kraju žîcâ zauzla mala kopča (petlja), ova se objesi o brukvicu (Saitenstift) i pričvrsti na klinčiće za ugadjanje, koji joj naprama stoje. Ovi se okreću ugadjalom (Stimmschlüssel), koje je sasma nalik ugadjalu glasovirovu, a žice se ovako ugadjaju sitnije i krupnije.

Prije imadjaše svaki glas samo po jednu žicu, a sada je navitak dvo- ili trožičan; samo krupni glasovi imadu tek po jednu žicu. Glasbalo je ugodjeno kromatski a obsiže 4 osmice, ponajviše od velikoga C do trocrtana c. Budući da žice ne imaju tušila (Dämpfer) zamnieva dugo vremena svaki dirnuti glas; nu vidjeti je i cimbala sa tušilom.[2]

Magjarski Cigani-glasbari drže dugo zamnievanje netušenih glasova ojačbom harmonije te hoće tim nadoknaditi srednje glasove, kojih njihov orkestar ne ima. Orkestru nije ovim cimbalom doduše mnogo pomoženo, ali ono diže veliku buku, a ovo uprav traže Cigani.

Cimbalo se niti ne trza trzijom, niti gudi gudalom, a niti mu se žice prebiru poput onih arfenih, nego se po njih dvjema batićima

---

[1] Poludricom ili poudricom zovu se pravo zile (Tschinellen) kako se vidi u predjašnjem popisu rieči.

[2] Umrvši grof Szécsenyi vidjeh u Šiklošu (Baranjskoj županiji), gdje je bio neki Ciganin svoje cimbalo zatušio krpicami stare kabanice vojničke, da bi tako obću tugu Ugarske izrazio muklim zvukom svoga glasbala.

(Klöppel) udara.[1] Glavice ovih batića većinom su obavite krpicami, a kadkada i poput batića glasovirskih kožom. Batići se, udarajući, drže medju kažiprstom i srednjakom, i to tako, da glavice batićeve udare u isti čas u one tri žice, koje skupa čine jedan glas. Cimbalajući meće se cimbalo na stol ili na tlo. Valja li cimbuljašu (cinbulašu, cimuljašu) idućke cimbalati, što biva ponajviše onda, kada prati svatove, onda si cimbalo objesi o vrat tako, da se ono o trbuh naslanja.

Prije rabljahu cimbalo svi južni Slovjeni, nu sada se nalazi samo po Kranjskoj[2], Hrvatskoj (n. pr. oko Novoga grada nedaleko od Koprivnice) i u Bosni. Po Bugarskoj, Srbiji, Bačkoj, Slavoniji, Dalmaciji nezna narod ništa za cimbalo, a malo ga kada i spominje narodna pjesma. („Zajec ima iglu — cimbule — kaj buš z iglom delal? — cimbule — Bum si žakel krpal — cimbule — itd.)[3]. Uzrok zašto nam je narod ostavio ovo svoje drevno glasbalo, isti je onaj, koji spomenusmo pri egedi i vijalu. Ono najme glasbalo posvojiše osobito magjarski narodni glasbari — Cigani, a tada ne htjede naš narod da bude ravan ovim evropskim nomadom. To nam valja samo pohvaliti, jer „ponosna ljubim Španjolca“ reče veliki pjesnik, a česka poslovica veli: „Basa má koliky, a cimbál hřebíky! (žertovné následováni zvuku jakési madarské kletby.“)[4]

U Šabcu živi vrlo vješt do 60 godina star cimbulaš, koji je cimbalom obilazio cielih 25 godina po svih povećih mjestih Hrvatske, Slavonije, Srbije, Bosne i Ugarske. On se rodi u Biogradu, gdje se nauči ne samo cimbulati, nego i cimbale graditi. Budući muhamedske vjere, ne ima ina imena do Mustafe, ali je srbskoga koljena, a turski jedva išto umije. Mustafa bijaše g. 1875 kod mene u Zagrebu, tumačijaše mi svoje glasbalo i svoju „majstoriju“, koja mu bješe ne malim ponosom. Gornji opis cimbalov napisao sam po glasbalu Mustafinu i pojedine mu česti nazvao po njegovu kazivanju. Izmedju drevnih cimbalaša naših znadem samo za Vlagju Minčetića, koji „da je bio vlastelin dubrovački, da je vrlo dobro udarao u cembal i da je godine 1748 umro u Carigradu budući poklisarom dubrovačke republike.“

[1] Cimbalom zove naš narod i zvončić u uri, što je vrlo značajno, jer ovakov zvončić ne ima brenceta (Glockenschwengel) nego batić (Klöppel).

[2] U Kranjskoj se cimbalo zove i „pentek“, a cimbalanje „petenkanjem“. Bog zna nije li otuda magjarska rieč „pengetni“? ....

[3] Vidi R. Ferd. Plohl-Herdvigov „Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke“ str. 79. štamp. u Varaždinu 1868.

[4] Vidi Fr. L. Čelakovsky „Česke narodne poslovice.“

Nešto o poviesti cimbala.

Obično se misli, da su Rimljani i Heleni rabili ovo glasbalo, budući da se u njih nalaze rieči *cymbalum* i κύμβαλον; ali je znano da helensko-rimski cymbalum ne bješe strunilom, nego udaraljkom (Schlaginstrument) od dviju šupljih mjedenih polukrugalja, koje udarahu poput sadašnjih zila jedna o drugu.[1] Ipak nije nevjerovno, da su Heleni i Rimljani znali za glasbalo naliko našemu cimbalu, budući da se u njih često spominje *psalterium*, ψαλτήριον, drevni pako asirski i hebrejski *nabel* ili *nebel* kao i kinezki *kin* ne bijaše ničim inim do primitivnijega cimbala.

U staroslovjenskih spomenicih spominje se cimbalo pod imenom **кимвалъ**, **коумвалъ**, **коумьвалъ**, **коумбалъ** i **кимбалъ**, što je očevidno dosljedni prievod helenskoga κύμβαλον. Ove rieči dolaze u „Psalterium cum commentariis, uti putant S. Athanasii, cod. membr. saec. uti videtur XII.“, u „Homiliae variorum cod. membr. saec. XIII.“, u „Apostolus variorum cod. membr. anni 1324“, u „Menaeum, cod. chart. saec. XVI. itd. (Vidi Miklošićev Lex. palaeoslov.)

Rusi zovu ovo glasbalo: *цимбалы*, Poljaci: *cymbal*, lužički Srbi: *cimbal*, Česi: *cimbál*, Slovenci: *cimbala*, Litavci: *cimbalas, cimbelis, cimbolas*. Da je slov. **кимбалъ**, cimbal istovjetna rieč s grč. κύμβαλον, o tom ne ima sumnje; kano što je s druge strane izviestno, da obje po jeziku jednake rieči ne znamenuju jednoga glasbala kod Grka i Slovjena. Sudaranje onih rieči kod slovenskih naroda kaže nam davnu drevnost, dočim naprotiv nije ni malo historijskim talijansko ime ovoga glasbalo, *dolce melo;* ili njemačko: *Hackbrett* ili tursko: *santur*.

Njemačka rieč *Hackbrett*, biti će prije porugljiv naziv, nego li takav, koji bi pokazivao, da je *cimbalo* njemačkoga poretla ili njemačkoga predanja.

Stari su Česi medjutim nazvali ovo glasbalo i *slavnik*, *skrovadnice*, *ručnice*, *zvonky* i *žaltař*. Josip Jireček piše u svojoj razpravici „O hudebních nástojích staročeských“ evo ovo:

a) „*Slavnik*, psalterium, žaltář, slovo patrně uměle utvořené k naznačení stroje, z ciziny přinešeného. Psalterium dle Violett-le-Duca od XII. věku bylo v obyčeji i skládalo se z trojúhelného rámu, z resonančního dna, opatřeného otvory zvukovými, a ze

---

[1] S tim bi se slagao i korien rieči. Sr. κύμβος = posuda, kupa; sskr. kumbha. Fick: Vergl. Wörterbuch II. 303.

strun přese dno toto napjatých. Někdy struny položeny dvojnasobně. Podobné k psalteríum bylo nablum či nabulum (pod slovem *Ručnice* uvedené), jen že pŕi tomto struny táženy byly na přeponu trojúhelníka. Byly takè psalteria do četverce. Slovo *slovnik* vyskýtá se v žaltáři Klementinském: 107. 3: Vstaň *slavníku* a *húsle.* 143. 9: Bože, pieseň novú spievati budu: v *slavníku desietistrunném* sláviti budu tobě. 149. 3: V *slavníku* slávte jej. 150. 3: Chválte jej v *slavníku* a v *húslech.* Ve Wittemberském žaltáři prostě se klade bud žaltář anebo i také *desietistrun* (in decachordo).

b) Skrovadnice, cymbalum, vyskýtá se v žaltàři Wittemberském a v Poděbradsko-Olešnickém, jakož i v glossach žaltáŕe musejního, 150. 5: V skrovadniciech radostných (in cimbalis jubilationis). Žaltář Klementinský za to klade *zvonky.* Skrovada, skravaď, skrovaď starým Čechům slula pánev (sartago); skrovadnice skládala se tedy asi z rámu a dna podle podoby pánve, přes něž napjaty byly struny.“ Slovački pisac Franko Sasinek navodi u svojoj razpravi *„Slovania a hudba“* (tiskanoj u 1. svezku „Letopisa matice slovenskej“ u B. Bystrici 1867) nekoga latinskoga spisatelja iz sredine *devetoga* vieka, imenom Ermenericus Angiensis (vidi Pertz Mon. Ger. hist. 2. 101), gdje se napominje, da su Slovjeni plesali uz cimbal t. j. uz psalterij: *Tu psalterium arripe, puto non alicujus mimi ante januam stantis, sed neque Sclavi saltantis.“* — Da je on riečju *Sclavus* razumievao upravo Slovjene, a ne robove, o tom veli Adam Mickievicz sliedeće: „Pisci Helena i srednjega vieka prikazuju Slovjene najveselijim narodom na svietu. Poslije se ne mogahu Niemci, budući podjarmitelji množine ovih plemena, koji svoj viek izmjenice u radu, plesu i pievu vjekovahu, dosta načuditi njihovoj veseloj ćudi i zvahu ih *Sclavus saltans* t. j. igrajući Slovjeni.“[1] Po svem se tom vidi, da su stari Slovjeni imali više vrsti cimbala i da su im već u rano doba rabile. S uzroka tih možemo nazvati cimbalo našim glasbalom narodnim.

Ovdje mi je još napomenuti staro glasbalo *trnaja,* kojega sada više ne poznajemo, ali koje će po mom mnienju spadati u red strunila. Miklošić našao je tri mjesta, gdje se ovo glasbalo spominje:

a) **тръная** κινύρα, lyrae genus: „**сила въ трьнѣй хытрѣ зълы доухы изгонящи**“ spomenut u Gregorius Nazianzenus, Homiliae XIII,

---

[1] Vidi A. Mickievicza sedmo od predavanja o slavenskoj literaturi, držanih u Parizu godine 1840—1842.

cod membr. saec XI cyrillicus, intermixtis litteris glagoliticis, russ. bibliothecae publicae petropolitanae. Vostokov, Učenyja zapiski.

b) **Терниꙗ**: „**Фалтрь же сумиахъ терниꙗ нарече**“ spominjana u „Psalterium cum commentariis Theodoreti“. Vostokov.

c) **Ториꙗꙗ**: **ториꙗꙗ же и нии гоусли**“ et lyrae quoque et citharae, spominjen u „Psalterium cum commentariis Theodoreti“.

Sudim, da je bila trnjaja vrst cinbala sa tipkami, nalika onim glasbalom, koje Talijani zvahu *spino*, *spinetto*, Francezi épinette, Englezi *virginal*, a Latini *clavichordium;* bar rieč spino neobično sudara sa slovjenskom *trn*. Neku potvrdu mnienju svomu nadjoh u Miklošićevu tumaču kod rieči **клати**. Miklošić piše: **клати, колѭ, колѥши** vb. pungere **колѭще тръниѥ** par. **крьвьми колѥми** hom. mĭh, 164. nsi. klati; kalati (drva) findere, lex. rasklati; pečovje se raskolje trub. rasklati; kalanica scheit, klavnica, securis, klavec vietorum instrumentum, lit. kalti cudere, scr. kal sonare, kr. scindere, ztschrf. 7.270.“

Kako li je Talijanom na um palo, prozvati ovo glasbalo imenom *spino, spinetto,* ne da se protumačiti, budući da glasbalo ne nalič[i] ni malo na trn ili trnić, ili ma bilo i na cio trnov grm. Pitanje je sada nisu li možda Slovjeni talijansko ime *spino* preveli? Meni se vidi, da nisu, jer o *spinetu* nije se znalo u *jedanaestom vieku* ni u Italiji, Francezkoj, Njemačkoj, pa ni u Inglezkoj.[1] Najstariju talijansko-latinska viest, koju glasbena poviest poznaje, potiče od Scaliger-a (rod u Padovi god. 1484). U svom djelu „Poëtices, sive de arte poetica“ piše sliedeće:

„Additae deinde plectris corvinarum pennarum cuspides: ex aereis filis expressiorem eliciunt harmoniam. Me puero Clavicymbalum et Harpichordum nunc ab illis mucronibus *Spinetam* nominant.“

[1] Die Erfindung des Clavichordes ist mit aller Bestimmtheit zwischen 1350 und 1400 zu zetzen. Das neue Instrument muss gleich nach seiner Erfindung sehr populär geworden sein. Ueber den Ort dieses glücklichen Fundes lässt sich nur negativ sagen, es sei in Deutschland nicht oder wenigstens schwerlich gewesen. Virdung (1511) hat für dies Instrument und seine Abarten nur fremde Namen: Clavicordium, Clavicymbalum, Claviziterium, Clavitzimel und Virginal. Der spätere Name spinett gehört ebenfalls nicht dem deutschen Idiom. — Da dieses Tastenpsalter ganz vorzüglich in Italien beliebt und verbreitet war, so möchte wohl dort die Entstehung des Clavichords zu suchen sein; aber freilich muss es, man sieht es aus den Minneregeln vom Jahre 1404, sehr schnell auch in Deutschland Eingang gefunden haben. In Italien unterschied man: Clavicordo, Harpicordo, Clavicimbalo, Spinetta, Buonacordo und Harchicimbalo. Dr. Ambros Gesch. d. Musik II, 201.

Scaligerovo nagadjanje, da je glasbalo po najmanjem komadiću mekanike mu t. j. po šiljastih perih gavranovih tako nazvano, isto je tako prisiljeno, kao ono, da rieč viola dolazi od cvietka *viole*, ili od skoka mlade krave.

Trnjaja izveden od *trn* (spina, Dorn) ne znači dakako ni u slovjenskom ništa, ali mislim, da ova staroslovjenska rieč ne potiče od *trn* nego od *trti* ТРѢТИ, koje rieči rabe i dan danas kod nekih glasbala, n. pr. kod roga i sopila, a znači tvorenje zvukova: „u rog se tare, u sopilo se tare“ a kaže se i „trljati po bubnju“ (auf der Trommel einen Wirbel schlagen). Ovamo idu i rieči *torogonja* (die Lärmglocke), *tarakava* (das Tororo) i *tornjić* (das Thurmhorn, buccinum turritum).

E. Cindra.

Cindra (dim. cindrica), zvana i *skripka* ili *skripica*, slovjenski *citra, citara* ili *citre* (pl.) i *pentek*, njem. die Zither, sastoji od plosnata dna i plosnate glasnjače, a ovo je oboje spojeno okrajci visokimi 5 cm. U glasnjaču urezana je okrugla glasnica, u koju je često ukladan sedev. Oblik varjače je ovakov. (V. sliku[1].)

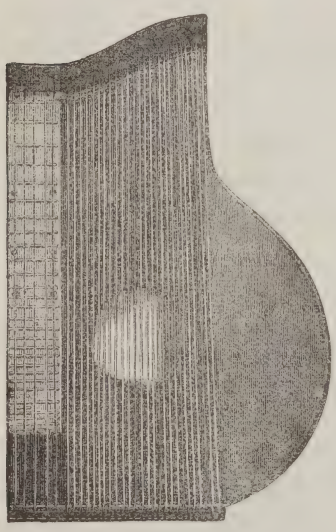

Žice su učvršćene poput onih cimbale o male brukvice, pa teku preko male kobilice i hvataljke, na kojoj su krstnice od žute mjedi do glave, gdje su čivije zabite. Ima cindara razne veličine i razne ugodbe, najme od 4„ 5, 6 i 12 sborova. Za jedan sbor treba uviek dvie žice, ugodjene istozvučno. Cindra ugodjena je u četiri sbora i to ovako: *c, f, a, c,* zove se *sitna cindra* ili *cindrica*. Onih osam žica, koje čine krûp, jesu uz hvataljku, pa mogu s toga zamnieti samo u jednom glasu; Rusi ih zovu *pristrunki*, a mi bi ih mogli zvati *pažice*, koje su ugodjene ovako: *hes, c, d, f, g, a, hes*. Ona sa pet sbora, najme *srednja cindra* (Tenorzither), ugodjena je u: *a, c, e, g,*

[1] Ovu je cindru (velika cindra 31 strunom) sagradio zagrebački glasbalar Ivan Veiser, a snimio ju je — kao i druga glasbala moje sbirke — ovdješnji fotograf Herman Fickert.

$\overline{\overline{c}}$, a krûp njezin *F*, *G*, *A*, *Hes*, *c*, *d*, *e*, *f*. U novije se doba cindra vrlo usavršila, što je većinom zasluga bečkih glasbalara. Ova popravljena cindra zove se *velika cindra*, a ima pet žica za melodiju ovako ugođjenih: $\overline{a}$, $\overline{d}$, $\overline{g}$, *g*, *e* i 26 struna za pratnju, najme: $\overline{\overline{as}}$, $\overline{\overline{es}}$, $\overline{\overline{hes}}$, $\overline{\overline{f}}$, $\overline{\overline{c}}$, $\overline{\overline{g}}$, $\overline{\overline{d}}$, $\overline{a}$, $\overline{e}$, $\overline{h}$, $\overline{fis}$, $\overline{cis}$, $\overline{gis}$, *es*, *hes*, *f*, $\overline{c}$, *g*, $\overline{d}$, *a*, $\overline{e}$, *h*, *fis*, *cis*, *gis* i *C*. — Žice za melodiju su od čelika, žute mjedi ili bakra, a strune za pratnju od ovčih crieva ili od svile, žicom omotane. Nekoje su crievne strune crveno bojadisane, da se od drugih mogu laglje razpoznati.

Cindrajuć stavlja se cindra na stol, prstî se lievice tištu žice na krstnicah, čim nastaju sitniji ili krupniji glasovi, a prstî se desnice trzaju žice kao one kitarine. Budući da su žice vrlo oštre, a osobito palac cindrajući lako oranjavi, meće se na njega njeka vrst naprstnjaka.

Ob izumu sadanje cindre ne zna poviest ništa sjegurna reći; misli se, da je sadanja cindra jedva 1—2 vieka stara, te izumljena od kojega njemačkoga glasbalara, koji — kako se zna — svojim izumom rado daje grčka imena, n. pr. phisharmonica, aeolodicon itd. Rieč *die Zither* (odkuda je naša *citra* ili *cindra*) potiče od *cithara* (κίθαρα).

Od južnih Slovjena rabe cindru samo Krajnci, Korušci, Štajerci, a u nekih krajevih i Hrvati; Bugari i Srbi ne znadu cindre. Za hrvatsko ime skripka, skripica, moglo bi se misliti, da je više porugljivo radi škripavoga zvuka ovoga glasbala, ali ono će ime poteći od poljske skrzypce, skrzypki, skrzypeczki ili ruske скрипка, скрипица (Geige, Violine), koje su hrvatski spisatelji prenieli na cindru.

F. Arfa.

Opis ili sliku arfinu ovdje donieti čini mi se da ne treba, jer je ovo glasbalo svim evropskim narodom dovoljno znano. Mogu dakle odmah o poviesti njezinoj nešto reći.

Za arfu znahu već najstariji narodi, osobito ima raznovrstnih nacrta arfe na egipatskih spomenicih i sarkofazih. Isto ju tako rabiše i stari Kinezi, Indi, Fenićani, Asiri, Hebreji i Heleni. Od Helena došlo je do nas i nacrta arfâ, koje su prekrasna i vele plemenita oblika, čim nadkriljuju sadanje naše arfe. Asiri zvahu arfu *magadis*, Egipćani *buni*, *tebuni*, Fenici i Hebreji *kinnor*, Heleni κίθαρα[1], Rim-

[1] Jedna se pavrst arfe zvaše kod Helena τρίγονον od trokutnog joj oblika.

ljani cithara, a Arapi *kinnin*. Rusi, Srbi, Hrvati i Slovenci zovu ju арфа, arfa, Poljaci i Česi *harfa*, Litavi *arpa, arpas*, Talijani *arpa*, Francezi *harpe*, (st. franc. herpe god. 1405. Vidi Du-Cange: glossar. med. lat. ad v. harpa), Španjolci i Portugizi *arpa*, Rumunji *harfé*, Niemci *harpha, harpfe*, *Harfe*, Skandinavci *harpa*, Englezi *hearpe*.

Jakob Grimm veli u svom riečniku, da su romanski jezici uzeli rieč harfe od Niemaca, i poziva se na poznatu izreku poitierskoga biskupa Fortunata, koji je u VI. stoljeću živio: „Romanusque lyra plaudat tibi, Barbarus harpa, Graecus achilliaca, chrotta Brittana canat.“ Time dakako nije rečeno, da su romanski narodi i glasbalo od Niemaca primili, pošto je poznato, da su keltski bardi već 2—300 godina prije Isusa arfom pratili svoje pjesme. Zato i piše Zamminer: „Bijaše li arfâ u Germana (kada su se u Evropu preselili), ili jesu li ju Kelti putujući zemljami kaspijskoga i crnoga mora donieli od daleka istoka čak do Galije, Španije i Britanije, ili napokon jesu li ju Iberi donieli od juga, to je sve zastrto tamom prošlosti.“

Kao što se to ne zna, tako se ne zna, od kojega li su naroda Slovjeni arfu dobili, ili da li su ju iz pradomovine donieli. Po metatezi rieči *hrapa* sudeć, morali su Slovjeni prilično rano znati za arfu. Nu ipak bih sa svoje strane rekao, da stari Slovjeni nisu ovoga glasbala nazvali *arfom* nego *skripkom*.

Da izbjegnem obširno razlaganje i da čitaocem podam priliku stvoriti si sud o tom, evo jednoga mjesta iz Fickova „Vergleichendes Wörterbuch“ (str. 207) i iz Daničića „Основе српскога или хрватскога језика“ (str. 54 i 278).

a) skarbh, skarp, skarbhati = tönen; kslav. skripaja, skripati = strepere, skrobotu = strepitus, an. skrapa = rauschen, knarren, skrap = Geschwätz, skraf = Rede, ags. harpe, ahd. harfa, goth. hropjan = schreien, rufen.

b) skrap = хрикати од skarp = шкрипати, испореди: храпа, хропотиња — — — skarbh, зујати, викати, жалити.

Kako sam u predjašnjem članku rekao, cindru Hrvati zovu i skripkom, a Rusi i Poljaci prenose ovo ime čak i na gusle, što je u toliko nerazumljivo i suvišno, jer za gusle imaju izvornu, sveobću rieč гаслъ. *Cindru* skripkom zvati ima smisla i znatnosti tim, što je stara šiljasta arfa (Spitzharfe, tal. arpanetta) kao i irlandska bila zbilja cindrastim glasbalom, budući da su joj žice bile napete preko zvekala i glasile uz trzanje prstnimi nokti ili trzijom. Var-

jača ove šiljaste arfe imaše dva zvekala u obliku trokuta, te bijaše preko nje napeto mnogo struna (neki vele čak i 49). Rabeć arfu stavio bi ju arfaš na stol, a na prste bi navukao šiljast naprstnjak kao i sadanji cindraš. (Vidi C. Billertovu Disertatiu o harfi.)

Budući da je ovoga glasbala nestalo sa zapada već od više vjekova, to bi slovjenska skripka bila već podosta drevna. Za obstajanje arfe u starih Slovjena može nam i to biti nekim dokazom, što se u nekom bugarskom psaltiru iz XII. stoljeća pa i u nekom drevnom rukopisu glagolskom napominje glasbalo desetostruno: десѧтостроуньнъ, u Karata-evu Триодь цвѣтнаꙗ (od god. 1563) čak i dvanaest struna: „двоѥнадесѧтестроуньнъ“. A i ono mjesto u Miklošićevu riečniku: глас скрипаниꙗ древа ovamo će spadati.

Česi, lužički Srbi i Poljaci još dan danas goje marljivo arfu; južni Slovjeni sada već ne mare za nju, nu vele nam neke narodne pjesme i poslovice, da je ona bila nekada i u Srba i u Hrvata narodnim glasbalom: „Jedna nosi zlatnu arfu, hoće da prebira“, — „razumije se u to kao magarac na arfu“ itd.“

Gj. Daničić u prvoj knjizi Samuilovoj staroga zavjeta prevodi arfu, koja se u izvorniku zove *kinnor:* guslami. „Neka gospod naš zapovjedi slugama svojim, koje stoje pred tobom, da potraže čovjeka, koji zna udarati u gusle“ (glav. 16. stih 16).

Prevodilac je valjda pri tom mislio, da mu valja na mjesto ovoga hebrejskoga glasbala staviti ono slovjensko, koje je u Slovjena na prvom onom, kraljevskom mjestu, na kojem je u Hebreja *kinnor*, a to su svakako gusle. Tako umujući imao je pravo, jer su na isti način i drugi prevodioci postupali[1]; ali nam je to ujedno i dokazom, da se na imena glasbala, koja se u svetom pismu spominju, ne možemo osloniti.

Hrvatske rieči, koje se tiču cimbala, cindre i arfe.

arfa, *harfa*, rus., srb., slov. арфа, arfa, lit. arpa, arpas, asir. magadis, egip. buni, tebuni, hebr. kinnor, helen. κίθαρα, arap. kinnin, die Harfe;

arfar, der Harfenmacher;

arfaš, der Harfenspieler, Harfenist;

---

[1] Burney veli u „History of Music“ (V. 1. pag. 218), da nisu ni stari ni novi prevodioci sv. pisma pravo znali, kako bi si stvorili sliku oblika i ustroja hebrejskih glasbala, pa da ih je s toga većina podmetnula imena onih glasbala, koja su baš u njihovoj zemlji najbolje poznata bila.“

arfašica, die Harfenistin;
arfati, harfnen, die Harfe spielen;
batić, der Zymbal-Klöppel;
brenckanje, das Geklimper;
brenkač, brnkač, der Klimperer;
brnjkalo, der Stümper in der Musik;
brnjkanje, das Geklimper;
brenkati, brnkati, klimpern auf einem Saiteninstrument (Kurelac);
brukvica, der Saitenstift (bei der Zymbal und Zither);
cimbalar, cinbalar, der Zymbalmacher;
cimbalaš, cinbalaš, der Zymbalschläger;
cimbalati, cinbalati, das Zymbalspielen.
cimbalo, cinbalo, cimbule, cinbulje, cimule, starosl. кимвалъ, коуимвалъ, коуимбалъ, кимбалъ, rus. цимбалы, polj. cymbal, čes. cimbál, lit. cimbalas, cimbelis, cimbolas, turs. santur, das Zymbal, die Zymbel, das Hackbrett;
cimbalajuć, cinbalajuć, das Zymbel spielend;
cindra, škripka, slov. citara, citra ili citre (pl.), pentek, lat. cithara, griech. κίθαρα;
cindrar, cindričar, citrar, der Zithermacher;
cindraš, slov. citravec, der Zitherschläger, Zitherspieler;
cindrašica, slov. citravka, die Zitherspielerin;
cindrati, slov. citrati, die Zither spielen;
cindrica, dim. v. cindra, eine kleine Zither, die Diskantzither, siehe sitna cindra;
desetostrun, десатостроуныъ, дестостроуныъ, zehnsaitig;
dvanaestostrun, двоюнадесатестроуныъ, zwölfsaitig;
eolova arfa, die Aeolsharfe, die Windharfe;
glavica batića, der Klöppelkopf, Hammerkopf (bei dem Zymbal);
klinčić za ugadjanje, der Stimmnagel (bei dem Zymbal).
kopča, petlja, die Oese, die Schlinge, welche an dem einen Ende der Zymbalsaite gemacht wird;
most, der Steg des Zymbal;
naprstnjak, der Fingerhut, den der Zitherspieler aufsteckt;
objočuh, der Henkel, der Griff am Zymbal;
obseg glasova, der Tonumfang;
pažice, russ. pristrunki, die Nebensaiten der Zither;
pentek (slov.), die Zither;
pentekati, magy. pengetni, die Zither spielen, klimpern;
podstavak, der untere Boden des Zymbal, der Stehboden;

poludrica, *poudrica*, die Tschinellen, wird fälschlich auch für das Zymbal gebraucht, lat. cymbalum;
prebirati arfu, soll eigentlich heissen: prebirati strune, oder prebirati na arfi, die Saiten überklauben, ausklauben, d. h. die Harfe spielen;
prejam, der Griff;
romonit, harmonisch;
romoniti, austönen, nachklingen, harmoniren;
romon žicâ, der Saitenklang, die Harmonie;
sbor, der Chor;
sitna cindra, *cindrica*, die Diskantzither;
skripica, dim. v. skripka, eine kleine Zither;
skripka, die Zither, die Spitzharfe;
srednja cindra, die Tenorzither;
šiljasta arfa, tal. arpanetta, die Spitzharfe;
štrbencati, *štrbeknuti*, klimpern, ein Saiteninstrument schlecht spielen, (Kurelac);
тръниꙗ, **терниꙗ**, **торниꙗ**, ein Saiteninstrument der alten Slaven, wahrscheinlich das Spinetto, lat. Clavichordium;
trožičan, dreichörig, dreisaitig;
tušilo, der Dämpfer (beim Zymbal);
udarati u cimbal, das Zymbal spielen;
velika cindra, die grosse Zither;
zatušiti, dämpfen (z. B. das Zymbal).

Dimitar Zvonimir,

kralj hrvatski.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14. listopada 1876.

PRAVI ČLAN PROF. MATIJA MESIĆ.

Povod mi se je dao[1], da se pustim uposried drugih naučnih poslova svojih u dublje izučavanje naše narodne poviesti u onoj dobi, kada je kraljevska kruna kitila glavu vladaoca, koga su Hrvati vikli već od toliko vjekova nazivati imenom Zvonimira kralja, te kojega i ja ovdje zato tako zovem, klanjajući se u ostalom onomn nastojanju triezne i ozbiljne znanosti, koje je za tim pošlo, da nadje na temelju najstarijih spomenika i uza pomoć nauke jezikoslovne, kako je Hrvat ime toga svoga kralja prvobitno izgovarao.

Prihvativ se posla, koji me je zapao, prionuh uza-nj punom zbiljom, tražeći žudnjom najvećom, da si stvorim što vjerniju i što jasniju sliku života Hrvatâ i njihova vladara u onoj dobi, u koju me je vodila nauka moja.

O tom pako radeći nadjoh polje iztraživanja i izpitivanja historijskoga, na koje mi je stupiti valjalo, ne zanemareno i korovom zaraslo, nego već brižno i liepo obdjelano. Nu za to, što nam je narodna poviest u onoj dobi, koju je meni izučavati bilo, toliko obradjena i objasnjena, neide nikakova zasluga morda naše domaće povjestnike starijih vremena: jer i ponajbolji medju njimi jedva da su što drugoga u ovoj stvari privriedili, van što su nam u svojih spisih sačuvali po koji spomenik davnih vremena. Ni strana davnija historijska književnost neučini ništa za razbistrenje predmeta, oko kojega sam ja raditi imao. Istom u najnovije vrieme počeše se za-nj zanimati susjedi nam Niemci, i mi imamo razloga, da pohvalno spomenemo trudove s te strane za našu stvar uložene. Glavni medjutim radnik na polju narodne poviesti u onoj dobi, koju je i meni učiti

[1] Naumljenim svetkovanjem osam-stogodišnjice kralja Zvonimira.

valjalo, na našoj se nadje strani, a u sredini ovoga učenoga sbora. Moram li istom reći, da tu mislim na neutrudivoga i umnoga predsjednika našega i na one njegove obilne i toliko nam vriedne razprave, u kojih je progovorio o poviesti naroda našega za vladanja narodne dinastije, neumornim trudom sabravši i kritičkim duhom izradivši historijsku gradju, do koje se je do sada doći moglo?

Suvišno je i reći, da sam objeručke prihvatio pomoć, koja mi se je tu ponudila, i da sam se je do volje užio o tom radeći, da postignem svrhu, za kojom sam se poveo u ovoj studiji svojoj.

Da se uzmogne poviest kralja Dimitra Zvonimira shvatiti i pravo ocieniti, nuždno je, da se jednim pogledom osvrnemo na dobu njegovih najbližih predšastnika na priestolu hrvatskom, jer je u njoj bio ne samo temelj položen snagi i ugledu njegove države, nego su se takodjer tada stvorile bile okolnosti i uvjeti, koji su odlučno uplivali i na njegov râd u najznatnijih mu pravcih.

Dočim su od naroda slovienskih, koji su se bili razlegli po prostranih predjelih balkanskoga poluotoka, Bugari, još malo prije toli silni, pod krutim i nesmiljenim gospodstvom Carigrada stenjali, željno izgledajući izbavitelja od težkoga jarma, i dočim su Srbi kriepošću osobito i mudrosti zetskih knezova po malo istom k tomu bili privadjani, da se ujedine kao narodna i politička cielost, te time polože temelj svojemu samostalnomu državnomu životu: medjutim se je bila u isto vrieme, oko polovice naime XI. vieka, hrvatska država uzniela do najveće moći i ugleda svoga neumrlom zaslugom najsjajnijega svoga vladaoca Petra Kresimira.

Već prvih godina vladanja svoga pripoji Kresimir državi svojoj hrvatskoj na primorskom okrajku zemljišta Hrvati zauzetoga i na njekoliko susjednih otoka zasnovanu byzantinsku Dalmaciju. Ta pako za državu njegovu i za životne joj interese toli važna dobit, za kojom su upravo s toga razloga i predšastnici njegovi već odavna čeznuli, pade njemu u dio ne morda uslied težkih i krvavih bojeva, nego ponajviše time, što se je umio mudro okoristiti okolnostmi vremena svoga i u takov se odnošaj staviti prama iztočno-rimskoj carevini, koja si je još sveudilj prisvajala vrhovničtvo nad spomenutom pokrajinom, da je sâm njezin vladar odobrio i povladio Kresimirov naum. Dobivši Kresimir Dalmaciju, stavi i nju u svoj kraljevski naslov, te se već početkom godine 1059 poče nazivati hrvatskim i dalmatinskim kraljem. — Ne za dugo nakon toga pruži mu se prilika, te je mogao svojoj državi povratiti onaj njezin medju

Savom i Dunavom ležeći predjel, štono su joj ga bili prije malo desetlieća Byzantinci preoteli u savezu sa silnim napredovanjem cara svoga Vasilja II. Razmaknuvši Kresimir državu svoju na toj strani do Dunava, a prije ju već razširivši do obala jadranskoga mora, pribavi joj naravske granice, a podjedno i toliko prostranstvo, kakova nigda prije nije imala. Sa zadovoljstvom motreći uspjeh svoga u tom pogledu nastojanja, mogao je Kresimir u jednoj svojih izprava hvaliti svemogućemu bogu, da mu je kraljevinu i na kopnu i na moru razširio, — mogao je jadransko more svojim, dalmatinskim morem nazvati.

Ta njegova, već po svojem prostranstvu i položaju toli ugledna država bijaše u svojih spoljašnih i sunarodnih odnošajih naprama svakoj drugoj vlasti posve neodvisna, gojeći u ostalom prema koristi svojoj s carevinom iztočno-rimskom prijazne odnošaje i na dobru se uredivši sa sjevernimi takodjer susjedi svojimi, Ugri, s kojimi su Hrvati prijašnjih vremena češće do sukoba dolazili zbog njihove pohote, da razšire svoje gospodstvo u ove naše strane. Nutarnje ustrojstvo pako te Kresimirove države bijaše još svedjer osnovano na starodavnih, nazorom naroda o državnoj zajedini odgovarajućih temeljih, s onimi ipak promjenami, štono ih je bilo vrieme uvelo neodoljivom silom u dvojakom poglavito pravcu, glede ukrepljenja naime slabahne njegda kneževske vlasti i glede razlike stališ̂a, u davnini nepoznate. Stojeći Kresimir na temelju ustava države svoje upravljaše zemljom mudro i krjepko, kao suradnike pri tom one imajući, koji su na to zvani bili po zakonu, od otaca nasliedjenom. Kako je pako u cieloj svojoj državi umio zadatak svoj rješavati prema zakonu njezinu, tako je pustio i nove podanike svoje u gradovih i na otocih dalmatinskih u podpunu uživanju municipalne njihove slobode, bez koje im nije bilo obstanka i napredka.

Jedva bješe Kresimir započeo raditi oko velikih zadataka uzvišenoga svoga zvanja, kadno zahvati i njega i njegovu zemlju hrvatsku onaj silni i u svojih posljedcih toli važni pokret, u kojem su djelovanjem cara Henrika III. postavljeni pape uza njegovu pomoć o tom raditi počeli, da se dokine skvarenost, koja je bila u crkvi, a navlastito medju duhovničtvom zavladala, te koji je svoje veliko znamenovanje i pravi svoj dohvat dobio navlastito od onoga časa, kada mu se je Hildebrand dušom učinio, takov mu pravac davši, da crkva sama iz sebe i svojom snagom razvije potrebite si reforme i da njezina glava u rješavanju zadataka svojih bude prosta i nada svaku zemaljsku vlast uzvišena.

Radeći rimska stolica o tom, da njom zasnovana reformacija u pojedinih zemljah svieta kršćanskoga izvedena bude, svrati svoju pozornost i na hrvatsku državu i na crkvu njezinu, te kao što je u spomenutu svrhu i drugamo pošiljala svoje poslanike, tako posla i u Hrvatsku opata Majnarda kao legata svoga. Sabor crkve dalmatinsko-hrvatske, što ga je papinski poslanik prema koncu g. 1058 u Spljet sazvao, stvori strog zaključak proti ženidbam duhovničkim i više drugih naredaba, kojimi su imale biti osnove rimske stolice i na toj strani kršćanstva u život privedene. Medju timi naredbami jedna bijaše, koja se je nemilo dojmila mnoge duše hrvatske: liturgija naime slovienska, koja se je uzprkos zabrani, stvorenoj u spljetskom saboru za vladanja kralja Tomislava, u narodu još sveudilj držala, bješe tom prilikom iznovice zabranjena. Papa Nikola II. potvrdi na rimskoj sinodi g. 1059 s prietnjom izobćenja i taj i ostale zaključke spljetskoga sabora.

Biskupi dalmatinsko-hrvatski, kojim je upravo u vrieme malo prije spomenutoga spljetskoga sabora na čelo stupio kao spljetski prvostolnik dotadanji vele ugledni osorski biskup po imenu Lovro, te koji su malo godina poslie toga u družbu svoju dobili kao trogirskoga biskupa drugoga uglednika, rimljanina po imenu Ivana, — ti biskupi, ljudi inače ponajvećom stranom porietla romanskoga, a odlučni privrženici iz Rima u sviet razasutih misli, po kojih se je medju ostalim odlučno zahtievalo dokinuće svih u njekih stranah crkve držanih osebina, izvadjahu revno i strogo zaključke spljetskoga sabora, a navlastito onaj, po kojem je imalo prestati u hrvatskoj zemlji bogoslužje na slovienskom jeziku.

Nu premda se u redu tih biskupa ni jedan nije našao, koji bi bio poput onoga ninskoga biskupa Grgura s početka X. vieka rieč svoju uložio na obranu velikoj množi Hrvatâ toli omiljele uredbe, to ipak nagazi onaj zaključak o liturgiji na žestok odpor u narodu samu, u vjeri inače tvrdu i nepokolebivu, i medju svećenici njegovimi, pred kojimi su se sada hramovi božji zatvarali. Novih je trebalo izjava sa strane apoštolske stolice, novi se je u zemlju hrvatsku poslanik papin odaslati morao, i tada istom bješe težkom mukom pridušen odpor proti odredbi spljetskoga sabora.

Pridušen bješe, rekoh, odpor taj, a ne udušen i za sva vremena uništen: jer bi se ovo potonje bilo moglo samo onda dogoditi, da je državna vlast svu svoju moć u to uložila, da tako bude, — to pako nije sa strane njezine učinjeno bilo za kraljevanja Kresimirova.

Djela kralja Kresimira svjedoče ne samo o njegovoj nabožnosti u obće, nego se iz njih podjedno i to razabire, da je Kresimir prijao onomu pokretu, štono se je bio u Rimu zametnuo. Nabožnim čuvstvom svojim ravnan, kojemu je vrieme sve više sile ulievalo, smatraše on svojom vladalačkom dužnosti, da od boga dobivenom vlasti štiti i podupire crkvu, namjestnicu njegovu. Taj pravac mogaše on tim lašnje slieditи, što se dotadanjim djelovanjem crkvenoga pokreta u ničem nije zadiralo u njegova vladalačka prava, dočim je s druge strane i njegovoj zemlji odatle koristi bilo, na koliko su se djelovanjem crkve uvadjale nuždne poboljšice medju svećenstvom i pukom. Nu osim tih na samoj nabožnosti Kresimirovoj i na religioznih njegovih nazorih osnovanih pobuda, uplivahu na-nj i na njegovu, što nutarnju, što vanjsku politiku i drugi jošte razlozi. Dalmacija bijaše sretno stečena; nu biskupi njezini, kojih je pravo moćje i u hrvatsku zemlju zasizalo, pokazaše u prijašnjih dobah ne jednom prilikom, da nisu prijatelji hrvatskoj državi, gradjani joj pako i stanovnici, premda su bili tolikimi interesi vezani za zemlju hrvatsku, za ledji im ležeću, i premda se je medju njimi hrvatski živalj sve više širio i kriepio, stavljahu se još uviek u opreku proti hrvatstvu. Zato moraše biti jednom od najprečih briga kralja Kresimira, kako da tu zemlju i stanovničtvo njezino s ostalim državnim tielom živimi svezami što uže spoji. Odatle poteče nastojanje njegovo, da si steče povjerenje i privrženost najpače svećenstva dalmatinskoga, kojega su prvaci, nadbiskup Lovro i trogirski biskup Ivan, i onako došli bili do velika ugleda i upliva zbog osobite vrline svoje; odatle podjedno i dalje njegovo nastojanje, da si pribavi prijazan rimske stolice, kojoj je ugled u kršćanstvu u tih dnevih sve više rastao, te koju su upravo zbog toga tražili priklonom si učiniti vladaoci i mnogih drugih kršćanskih država.

Uslied svega toga mogaše za vladanja Kresimirova ona iz Rima dolazeća struja i u Hrvatskoj ojačati, te živalj romanski mogaše doći do prevlasti u crkvi dalmatinsko-hrvatskoj. Nu država Kresimirova zadrža ipak uza sve to svoj značaj hrvatski i kralj njezin bijaše hrvatskim kraljem. Bistro razabiruć Kresimir umom svojim, na kojih je silah osnovana država njegova, i ako je s jedne strane romanskomu življu prijao, da ga stalno predobije za državnu ideu i da ga što više sa slovienskim sljubi, na drugoj je i ovaj potonji živalj u državnom osobito životu štovao i brižno hranio. Pak i u istom onom pitanju, tičućem se crkvenoga jezika, nepodje on, kao što smo već rekli, do skrajnosti: jer ako se je i dao savladati na-

zori, koji su se u tom pogledu u crkvenih krugovih sliedili; ako se i nije učinio braniteljem življa slovienskoga, te nije odabrao u tom onaj put, na kojem nješto kašnje susretamo českoga kneza Vratislava, koji je u pape Grgura VII. potražio odobrenje liturgije slovienske, to se je ipak umio občuvati od one ljage, kojom je u poviesti okaljano ime kneza Svatopluka, koji je učenike Metodove prognao iz zemlje njihova blagotvorna djelovanja, kao što i onoga českoga kneza Spytihněva II., koji je u njegovih, u Kresimirovih dnevih, slovienske monahe protjerao iz njihova samostana na Sazavi.

Za vladanja toga hrvatskoga kralja, kojega sam djelovanje prema svrsi svojoj u kratko nacrtao, pojavljuje nam se prvi put na pozorištu potonji kralj Dimitar Zvonimir.

Malo je viesti sačuvala poviest o Zvonimiru iz te dobe; ali ono, što je ubilježila, od prevelike je za nas vriednosti, jer nam jasno pokazuje Zvonimira kao čovjeka, koji već tada ne samo da je došao do velika ugleda, nego je i na uvjete pomišljao, koji bi mu mogli poslužiti do još većega uzvišenja. On, moćan velmoža i odličan dostojanstvenik hrvatski, izprosi si vjerenicu iz Árpádovskoga, u susjednoj kraljevini vladajućega roda, kojega su članovi inače s najodličnijimi vladarskimi kućami ženitbene sveze sklapali. Kći kralja Bele I., a sestra tadanjih vojvoda Gejze i Ladislava, Jelenom krštena, a od Hrvatâ Liepom nazvana, postade njegovom ženom. Ta ženidba, sklopljena, reći ću, s privolom kralja Kresimira, koji je u njoj mogao nazrievati jamstvo za stalnost dobrih odnošaja prama ugarskoj kraljevini, činjaše se osobito Zvonimiru i šuram njegovim probitačnom: ovim zato, što su se po njoj nadali savezniku za slučaj novoga kakova sukoba s rodjakom svojim, kraljem Salamunom, s kojim su se netom izmirili bili, a Zvonimiru zato, jer je pouzdano očekivao, da će mu s te sveze ugled poskočiti i svaka osnova novu podkrepu naći; što je pako ista ta ženidba Árpádovcem utrla put do hrvatske krune, o tom su odlučile zgode, tada nepredvidjene i neslućene. Zvonimir, i prije sklopljene s Ugrinkom ženidbe u domovini svojoj moćan i ugledan, zadobi kašnje, za posliednjih godina Kresimirove vlade, takov položaj u državi hrvatskoj, do kojega se prije njega nije mogao uzvinuti nijedan kraljevih doglavnika. Banska čast bijaše svedjer smatrana prvim u državi dostojanstvom, a u redu banova bijaše i prije vriednih muževa; nu Zvonimirovo istom ime poče kralj Kresimir na čelu izprava svojih stavljati uza svoje i uza ime cara byzantinskoga.

Još samo jedno bijaše ime u svoj državi hrvatskoj, koje se je

Hrvatu u većem sjaju pokazivalo, ime Kresimirova sinovca, vojvode Stjepana, jer je Kresimir, sâm ne imajući mužkoga odvjetka, njega bio odredio nasljednikom svojim, te su Hrvati u njem vidjeli i poštovali budućega baštinika krune kraljevske.

Obazrievši se Kresimir na kraju dana svojih još jednom na tečaj svega svoga vladanja, sviest mu njegova davaše svjedočanstvo, da je dostojno obastao na težkom svojem mjestu; ali se u duši njegovoj moradoše uza to blaženo čuvstvo stvoriti težke bojazni i crne slutnje, kada je na jednoj strani pogledao svoga, čestita inače, ali vladaru potrebitimi svojstvi slabo nadarena baštinika, a na drugoj sve one težkoće i prepone, koje su budućemu vladaocu grozile toli u nutrinji same države hrvatske, u kojoj se njeki odnošaji nisu mogli za njegove vladavine ustanoviti i utvrditi, koli sa strane vanjskoga svieta, u kojem je država hrvatska svedjer imala vele opasnih neprijatelja.

Godine 1073 zadnji se put napominje ime kralja Petra Kresimira.

Kao što su i drugdje u životu narodâ stvorovi odličnih vladara toliko puta u opasnost dolazili, da budu raztepeni i uništeni, budi zato, što se onakovu odličniku nije našao ravan mu nasljednik, ili pako zato, što je za priestol njegovom smrću izpražnjeni borba nastala, ili se napokon odpor stvorio proti uredbam njegovim: tako se isto sluči sada i s Hrvatskom zbog sličnih razloga.

Na priestol hrvatski nesjede po Kresimirovoj smrti onaj, koga si je on bio, kao što malo prije rekosmo, nasljednikom odredio, sinovac naime njegov Stjepan. Sâm nam pako Stjepan kaže u svojoj za njekoliko godina poznijoj izpravi, kojoj bi rieči, spadajuće na njegovo odreknuće, i ja protegnuo na dobu, koja je sliedila neposredno poslie smrti Kresimirove, — Stjepan nam kaže, da su ga duhovnici hrvatski, biskupi bez dvojbe, na to nagovorili i sklonili, da se zbog težke bolesti svoje odrekne kneževskoga naslova i svakoga dostojanstva, te da stupi u samostan prvomučenika sv. Stjepana. Riečim tim njegovim medjutim slobodno dodajmo, da je biskupe na takov njihov postupak upućivala ne samo tjelesna, nego još više i duševna slabost kneza Stjepana. Da je pako Stjepan u istinu i duhom slab bio, jasno se pokaza, kada su ga kašnje Hrvati ipak uzdigli bili na priestol njegovih otaca. Takov se čovjek činjaše biskupom nesposobnim za to, da preuzme i nastavi djelo Kresimirom započeto: zato upotriebiše svoj upliv, da Stjepana sklonu na odreknuće.

Pošto se je Stjepan, zadnji mužki potomak roda vladalačkoga,

svoga prava odrekao, na narodu bijaše, da si po svojem pravu kralja bira.

Kako poznajemo Zvonimira i onaj njegov položaj, štono si ga je umio zadobiti za živa Kresimira kralja, uza koga je napokon stajao poput suvladara kakova, scienim ja, da neće biti ništa naravnijega, nego ako pomislimo, da je sada, gdje se je radilo o izboru kralja, Zvonimir stupio medju sunarodnike svoje, od njih očekivajući, da će ga glasovi svojimi uzdići na kraljevski priestol, — pak to njegovo nastojanje i nadje po mojem mnienju njeku podporu. Ako se naime može uzeti, — a po mojem se mnienju i mora, — da je Zvonimir već tada pokazivao osobitu priklonost prama crkvi i težnjam njezinim, tada neće biti doista pogriešeno, ako se rekne, da bi rado bili vidjeli njega na priestolju kraljevskom i biskupi dalmatinsko-hrvatski i svi oni, kojim je godilo, što je bio za Kresimira zavladao pravac tadanjim namjeram crkve i romanizmu prijazniji. Nu Zvonimir se nezadobavi taj put krune kraljevske, nego ona dopade drugomu velmoži hrvatskomu, Slaviću po imenu.

Kad bi se smjelo uzeti, da je vjere dostojna ona bilježka kašnjega vremena, koja veli, da je Slavić imao za ženu Kresimirovu kćer po imenu Nedu, tada bi prestala svaka težkoća u pitanju našem, jer bi se naprosto reklo, da je pravo nasljedstva u pomanjkanju mužkoga potomstva na tanku krv prešlo, te da je tako Slavić po svojoj ženi do priestola došao. Nu i bez obzira na to, da ona bilježka nigdje ne nalazi u davnini potrebite si potvrde, upućuju nas već same, inače nam poznate okolnosti države hrvatske nakon smrti Kresimirove, da prije na to pomislimo, da je pitanje o popuni izpražnjenoga priestola razdoru povod dalo, nego da je bilo onako jednostavno i na miru riešeno. Zato dodje Slavić po mojem mnienju do priestolja kraljevskoga samo putem borbe stranačke, u kojoj su njemu proti banu Zvonimiru do pobjede pomogli razni življi: jedno naime oni od Zvonimirovih vršnjaka, velmoža i dostojanstvenika, koji su zavidnim okom gledali na silu njegovu i od nje zazirali, a zatim, kao što to prvi izreče jedan njemačkih povjestnika novijega vremena, svi oni, koji su još za živa Kresimira s negodovanjem motrili, kako im se kralj sve više priklanja zapadu i ideam njegovim. Po tom bi dakle izbor Slavića značio reakciju proti onim značajnim smjerom Kresimirove vladavine, koja je medjutim sada samo sile naroda pociepala i po tom državu oslabila, ali bi bila mogla za sobom povući i većih posljedaka, da je dulje potrajalo vladanje načelnika njezina, kralja Slavića.

Slavićevo kraljevanje potraja medjutim samo kratko vrieme, jer već mjeseca studena g. 1076, a po svoj prilici i još nješto prije, bijaše on sužnjem normanskoga vojevode Haminga, koji se je bio s proljeća malo prije spomenute godine s četom svojom zaputio prama otokom i iztočnim obalam jadranskoga mora, da put krči daleko sižućim osnovam gospodara svoga, vojvode Roberta Guiscarda. Učinivši se naime taj junački i podhvatni Normanac, s početka pod okriljem i zaštitom rimske stolice, a poslie i u sukobu s voljom njezinom, gospodarom Apulije, Calabrije i Sicilije, zače se u duhu njegovu smiona misao, da na razvalinah raztrovanoga iztočno-rimskoga carstva uzdigne svoje gospodstvo. Okolnosti, u kojih se je sada nalazila vlada byzantinska, pričiniše mu se prikladnimi za to, da učini prvi korak prema onoj osnovi svojoj, — da zadobije na iztočnoj strani mora jadranskoga koju znatniju tačku, koja bi zatim mogla biti uporištem za dalje postupanje. Pohoti se svojoj mogaše Roberto ovaj put tim manje oteti, što je i hrvatsku državu vidio nesložnu; dapače, ako pravo razumijem izvorom, odatle je u njega jedna strana i pomoći zatražila. To su bili gradovi dalmatinski, kojim nije išao u volju pravac, zavladavši u državi hrvatskoj, odkako je na priestol zasio kralj Slavić. Vojevoda Robertov nepostiže medjutim cilja svoga, jer su mu se ne samo Hrvati na put stavili sa svom silom, koja se je u tadanjih okolnostih smoći mogla, nego se je na-nj jošte podigao i mletački dužda Dominik Silvio, kojemu je širenje vlasti normanske sa zapadne na iztočnu obalu jadransku isto tako protivno i pogibeljno bilo, kao što Byzantincem i Hrvatom.

Za Hrvatsku imaše medjutim ta provala normanska ipak veoma štetnih posljedica. Zasužnjenjem kralja Slavića, kojemu poslie toga neima više traga u poviesti, bijaše zemlja izvrgnuta pogibelji novih borba za priestol i ubitačna za nju bezvladja. Smetnju njezinu i zabunu, koja nije mogla dosta brzo prestati, lakomo prihvatiše Mletčani, da se u povoljnih po se okolnostih opet uvriežе na dalmatinskoj obali. S hrvatske strane nebojeći se znatna odpora, a s dvorom carigradskim u osobito prijateljskih odnošajih stojeći navede dužda Silvio gradove dalmatinske na to, te su mu se već veljače mjeseca g. 1076 poklonili, pri čem se kao važna osobitost to primietiti mora, da se na dotičnoj izpravi, u kojoj se gradovi duždu podlažu, nalazi takodjer podpis nadbiskupa Lovre i još njekih visokih crkvenjaka.

Osim te jedne štete, koja je snašla hrvatsku državu nakon za-

sužnjena kralja Slavića, imaše bez dvojbe bezvladje, koje je tada nastalo, i drugih pagubnih posljedica, koje ga svagdje i svagda prate. Zato moraše biti najprečom brigom svim boljim življem u narodu, da se što prije kraj učini tomu neuredjenu stanju.

Slavića je nestalo: valjalo je dakle drugoga kralja birati. I tu nam se opet kaže na pozorištu silni njegda Kresimirov ban Zvonimir, o kojem za Slavićeva vladanja u izvorih naših nigdje ni spomena nenalazimo.

Sada dodje čas, da se izpuni davno gojena Zvonimorova želja; a da tako bude, za to pomogoše Zvonimiru ponajprije isti oni ljudi, koji su već jednom u sličnom slučaju za-nj bili svoj glas i upliv uložili, a zatim nastale okolnosti, koje su s jedne strane nastojanje njegovih pristaša podkrepljivale, dočim su s druge mnogoga od njegovih prijašnjih protivnika sprijateljile s misli: da bi koristno bilo po državu hrvatsku, bude li joj Zvonimir kraljem. Biskupi dalmatinsko-hrvatski, smatrajući Zvonimira i sada odanim privrženikom crkve i njezinih težnja, stadoše prvi po mojem mnienju u narodu njegovo ime izticati. Radeći pako oni o tom, da odabraniku svojemu do priestola put prokrče, nadje im se u tom saveznik, prem moćan i ugledan, — poslanik naime pape Grgura VII., Gerardo nadpiskup u Sipontu, koga je bio Grgur g. 1074 ovamo na naše strane odpravio, da o tom radi, da se i u Hrvatskoj izvedu sve one crkvene reforme, što ih je Grgur, sada sâm glavom crkve budući, svuda u svietu kršćanskom najvećom revnosti izvadjao, te koje su se ticale poglavito duhovničtva, kako da ono bude što većma za to usposobljeno, da pomogne u život privesti ostale njegove daleko sižuće osnove. Gerardo, vršeći dužnosti poslanstva svoga, sazva biskupe dalmatinsko-hrvatske mjeseca studena g. 1075 na pokrajinski sabor u Spljet, gdje je bilo stvoreno više zaključaka, kojimi je imalo biti zajamčeno izvedenje naredaba papinskih o bezženstvu duhovnika, o simoniji itd. Podjedno se legat i za to postara, da se utiša ono gibanje, štono je bilo nastalo uslied zabranjene porabe jezika slovienskoga u službi božjoj. Djelovanje medjutim Gerardovo neosta stegnuto na samo crkveno polje. Kako se je tada u Hrvatskoj o tom radilo, da se Slavićevim sužanjstvom izpražnjeni priestol opet popuni, nije moguće ni pomisliti, da bi on bio prema tomu nečinim ostao; dapače sama sobom nam se namiće misao, da je Gerardo, kanoti čovjek, kojega je Grgur toliko cienio, da ga je učinio jednim od posrednika i suradnika u izvadjanju osnova svojih, sada sav svoj upliv na to upotriebio, da izbor svede

na takova kandidata, koji bi pružao dovoljnih jamstva, da će ne samo Hrvatsku navratiti na one osnovam rimske stolice prijaznije pravce, kojimi je bila za kralja svoga Kresimira popošla, nego da će se i onoj ideji pokloniti, prema kojoj je Grgur smierao udesiti odnošaj izmedju obiju najviših u svietu vlasti i predstavnika njihovih, svjetovnih vladara na jednoj i pape rimskoga na drugoj strani. Takovim čovjekom pako, kao što ga je on želio vidjeti na priestolu hrvatskom, prikaza mu se Zvonimir, s kojega se je nazori i mišljenjem upoznati mogao ne samo po onom, što je od biskupâ saznao, nego po svoj prilici takodjer putem neposredna obćenja sa Zvonimirom samim. Tim načinom dobi Zvonimir na svoju stranu ponajprije sve one, koji su se rado povadjali za glasom biskupa svojih, koji se je sada tim jače ozivao, što mu je bila na podkrepu došla rieč toli moćna i ugledna. Nu doskora morade još većma porasti broj onih, koji su stali na Zvonimira pozrievati kao na svoga budućega kralja. Ako su se prigodom prvoga izbora nakon smrti Kresimira kralja njeki te njeki od Zvonimira samo zato odvraćali, jer su zazirali od moći njegove i savezâ mu: sada, nakon žalostnoga izkustva, koje se je imalo iz vremena poslie zasužnjena Slavića, živa se želja probudjivaše u grudih tolikih Hrvata, eda bi po sreći zasio na priestol kralj moćan i svezami svojimi ugledan, koji bi u državi samoj umio uzpostaviti red zakoniti, i koji bi joj mogao vratiti ono, što je lakomi dušmanin nedavno od zemljišta njezina odtrgao, te koji bi vriedan bio i dalje ju braniti od sličnih napadaja. Da se tim željam zadovolji, o kojih je izpunjenju visila sreća i njihova i postojbine njihove: za to upravo pozrievahu sada na Zvonimira, jer im se je činilo, da se na njegovoj strani nalaze uvjeti, u tu svrhu potrebiti. Po njihovu se mišljenju mogaše od Zvonimira očekivati, da će umjeti kruni kraljevskoj vratiti sjaj njezin, koji je bio zadnje vrieme znatno pobliedio, te da će râd svoj tako udesiti, da državi bude što više koristi i od onih prijaznih i pouzdanih odnošaja, u koje je njim na očigled dolazio ne samo naprama biskupom, u Dalmaciji osobito uglednim, nego i naprama zastupniku silnoga pape Grgura, kojega se je priklonost i zaštita u tadanjih dnevih veoma cienila. Napokon i tastbina Zvonimirova s ugarskom vladajućom kućom, u kojoj je nedavno prije toga stariji Zvonimirov šura po imenu Gejza kraljem bio postao, nadvladavši Salamuna i njegove njemačke zaštitnike, od kojih je neodvisnosti ugarske države velika opasnost zagrozila bila, — i ta tastbina Zvonimirova prikazivaše im se bez dvojbe u prijaznoj slici,

kao jamstvo naime za dobre odnošaje naprama susjedom na sjeveru, s kojimi je i hrvatska država navlastito naprama težnjam njemačke carevine jednake interese imala.

Tako se stvari razvijajući dodje napokon do toga, te je Zvonimir bio sa svih strana označivan kao onaj, koji bi imao zasjesti na kraljevski priestol. Zato, kada se je sastao sabor, prije prvih dana mjeseca listopada 1076, da novoga kralja izabere, bješe Zvonimir jednoglasno od sabranoga svećenstva i puka kraljem izabran.

Izborom tim vladaocem hrvatskim učinjen, stade Zvonimir odmah vršiti vladalačka prava; ali se nenazva odmah kraljem, nego samo vojvodom hrvatskim i dalmatinskim, onako isto, kao što je i šura njegov Gejza, potisnuvši prije dvie godine Salamuna kralja, te primivši uslied toga vlast vladalačku u svoje ruke, s prva primio bio naslov vojvode a ne kralja ugarskoga, te se je kraljem istom onda nazvao, kada je bio vjenčan krunom, dobivenom od cara iztočno-rimske carevine.

I Zvonimirovo kraljestvo poteče istom od krunitbe njegove, samo što on nije za taj čin potrebito sudjelovanje potražio u Carigradu u cara tadanjega Mihaila VII. Razkrstivši se Zvonimir posvema s politikom predšastnika svojih na priestolu hrvatskom, koji su nastupajući vladu u iztočno-rimskoga cara tražili investituru kao potvrdu časti svoje, te potrgavši i one krhke sveze, u kojih se je još i za Kresimira izražavalo njeko slabahno priznavanje vrhovničtva byzantinskoga, obrati se odlučno k zapadu i zaiska u Grgura VII. investituru i predaju znakova kraljevskoga dostojanstva.

Što je tražio, to je i postigao. Prvih dana, a svakako prije 9. dana mjeseca listopada g. 1076 podieli mu od pape Grgura s biskupom Falcoinom odaslani poslanik opat Gebizon u solinskoj crkvi sv. Petra u sjajnom sboru naroda investituru, vjenčavši ga krunom, koja je riesila glavu predšastnika njegovih, kraljeva hrvatskih, i predavši mu stieg, mač i žezlo, kao i ostale znakove dostojanstva kraljevskoga.

Grgur VII., koji je bio svoju pozornost na Hrvatsku svratio, kao što smo vidjeli, odmah na početku svoga pontifikata, još se je više na nju osvrtao, kada joj je imao biti dan novi kralj. Tada je na to smierala njegova težnja, da na priestol hrvatski zasjedne čovjek, koji bi bio voljan posvema pristati uz one misli, po kojih je on namjeravao urediti odnošaje medju duhovnom i svjetovnom vlasti u obće, i napose jošte medju predstavnikom najviše duhovne vlasti i

vladari svjetovnimi. Kao što je pako u obće i na sve strane radio, da te svoje misli u život privede, tražio im je put utrti u Hrvatsku tim većom revnosti, što je jasno pojimao veliku važnost te zemlje već po položaju njezinu, uslied koga je mogla biti upotriebljena kao znatan faktor u većoj kojoj akciji budi prama zapadnomu ili iztočnomu svietu.

S uspjehom svoga nastojanja na toj strani mogaše biti Grgur posvema zadovoljan. Novi po poslaniku njegovu okrunjeni hrvatski kralj položi prigodom krunitbe svoje svečanu zakletvu, kojom se je ne samo na to obvezao, da će vršiti one dužnosti, kojim se je svaki kršćanski vladar podlagao, nego je nadalje obećao, da će vlasti svojom i tomu pripomoći, da se u državi njegovoj točno drže one uredbe, što ih je crkva svojim djelovanjem već prije bila počela izvadjati, a tako isto i one, što ih je upravo to vrieme osobito pogledom na reformaciju života svojih duhovnika izvadjala; napokon, — a to i jest u stvari ovoj najvažnije, — primi Zvonimir u svoju prisegu još osebite obveze, kojimi se je kao vladar obvezao naprama papi Grguru i njegovim nasljednikom na stolici sv. Petra.

Svakomu je lahko razumjeti, što je Grgura k tomu vodilo, te je o tom radio, kako da i hrvatsku državu privede u onu njim zasnovanu zajednicu država kršćanskih, kojoj bi imao biti zakon božji temeljnim zakonom i osnovom, a Petrovi nasljednici glavom i vrhovnimi ravnatelji. Nu kao što se to lahko pojima, isto će tako moći razumjeti i Zvonimirov postupak, tkogod se umije duhom svojim prenieti u dobu njegovu i medju one okolnosti, u kojih je on stupio u malo prije označeni odnošaj prama stolici sv. Petra.

Već odprije po nutarnjem svojem razpoloženju priklon crkvi i težnjam njezinim, te nalazeći i medju sunarodnici svojimi nemalo srodnih duhova, koji su bili za Kresimirova vladanja pristali uz pravac, tim kraljem označeni, bješe Zvonimir još odlučnije dobiven za struju, koja je polazila sa stolice rimske, uplivom toli domaćih biskupa, koli onoga poslanika papinskoga, štono je dulje vremena u zemlji boravio, kada se je radilo o izboru novoga kralja. Nu kao što se je on s jedne strane djelovanjem tih organa crkvene vlasti sve više sprijateljivao s nazori njihovimi, tako je s druge strane morao odmah okom duha svoga pronaći i sve one koristi, koje bi mogle poteći iz saveza, prema kojemu se je bio zaputio. Dok se je radilo o izboru, rieč mu biskupâ mogaše do priestola pomoći, a pošto je vladaocem već bio izabran, tko da mu toliko pripomogne, da mu se vlast utvrdi i da se izgubljena Dalmacija opet kruni po-

vrati, koliko isti ti biskupi? A kakove se istom nade radjahu u duši njegovoj, kada si je pomislio, da bi mogao steći priklonost pape Grgura? Papinstvo se bješe navlastito od onoga vremena, kako se je bilo stavilo na čelo reformatorskomu pokretu, tako visoko uznielo, da se nemože lahko reći, da li mu je ugled veći bio u crkvenih ili pako u svjetskih poslovih. Ništa se nezgodi tada u zapadnom svietu većega i važnijega, a da se nije prije čula rieč a često i odluka pape rimskoga. Zato i vidimo, kako mogući vladari traže prijazan stolice rimske, te svoju odanost prama njoj zasvjedočavaju dokazi različitimi; slabiji, kojim od silnikâ pogibelj prieti, da nebudu ugnjeteni, njoj se daju pod obranu i zaštitu; koji se zapućuju na velike podhvate, da si vlast i gospodstvo razšire, utiču se molitvam velikoga svećenika rimskoga i ištu blagoslov njegov, a koji žele dobiti veći naslov dostojanstvu svomu, opet ga tu mole i traže, — dapače i isti vladalac iztočno-rimskoga carstva traži i očekuje od Grgura spas u težkih nevoljah svojih. Po primjeru tih suvremenika svojih nastojaše i Zvonimir o tom, da si pribavi prijazan i zaštitu onoga mogućnika, koji je tada sjedio na Petrovoj stolici, a da to postigne, prista i na uvjete, u to ime postavljene, što je opet tim lašnje učinio, jer mu se je valjda činilo, da u mislih i težnjah Grgurevih nije ništa takova, što bi bilo podobno vlast njegovu vladalačku sniziti ili uništiti. Ista ona obćenita zabrana svjetovnjačke investiture, štono ju je bio papa Grgur izrekao na veljačkoj sinodi g 1075, koja je povod dala tolikim težkim borbam, nije se njemu prikazala u slici tako opasnoj, jer u državi hrvatskoj u istinu niti nije imala investitura onoga značenja, do kojega je bila došla tečajem vremena u onih zemljah, u kojih je bio feudalizam obuhvatio i pronikao sve životne odnošaje. U dalmatinsko-hrvatskoj crkvi naime, kao što sudim po onom, što je izrekao Koloman, stare slobode Dalmatincem i Hrvatom potvrdjujući, biskupe si slobodno biraše kler i puk, a kralj tim načinom izabranim biskupom podjeljivaše samo potvrdu svoju i doznačivaše im svjetovne pripadke stečene crkvene časti. Kada je Zvonimir odlučio, da će stupiti prama rimskoj stolici u tjesnije odnošaje, namjeravao je tim postići u pape samo potvrdu one vlasti, koja je na-nj već bila prenesena izborom svećenstva i puka, te kojoj je izvor nazrievao u božanskom pravu, ne pako u papinskom udjeljenju. Prema tomu i nazivaše se Zvonimir u izpravah svojih kraljem po božjoj milosti, a Hrvatsku nazivaše svojom kraljevinom.

Nu uza sve to, što sada upravo izvedoh i po čem se po mojem

mnienju ne samo postupak Zvonimirov tumači, nego i smisao onih odnošaja, u koje je on stupio prama rimskoj stolici, znatnim načinom tačnije opredjeljuje i ograničuje, stoje ipak na drugoj strani neporušene sve one osebite obveze, što ih je Zvonimir prihvatio, primajuć od pape Grgura investituru, koje se moraju smatrati kao nedvojbene oznake vazalskih odnošaja. U tom pogledu nemogu se nikako oteti jednoj primjetbi. Bilo je tada, kada je Zvonimir utanačivao svoj ugovor sa stolicom rimskom, i drugih vladara, koji su pokazivali najveću odanost prama rimskoj stolici, te su revno i sami oko toga nastojali, da se uza pomoć njihove vlasti u njihovih državah u život privedu one uredbe, po kojih je rimska stolica namjeravala preobraziti život kršćanâ. Nu njeki medju timi vladari, kao što su se na jednoj strani pokazivali revnimi pomoćnici crkve i glave njezine, tako su isto na drugoj pomno nada tim bdili, da najviša crkvena vlast nezasegne u njihove državne odnošaje još i dublje nego li je to i onako činila i činiti mogla prema tadanjemu ustrojenju družtva, koje još nije tačno lučilo područje duhovne i svjetovne vlasti, — a još su više na to pazili, da osujete svaki pokus, koji je na to smierao, da oni sami, ili njihove države budu privedene u odnošaj kakove podredjenosti naprama rimskoj stolici. Ako se sada prema tomu, što nam se kaže na drugih stranah, postupak našega kralja prosudi i ocieni, njetko će osuditi Zvonimira, jer da nije pokazao toliko sviesti i ponosa kao njeki njegovih suvremenika; drugi će pako postupak Zvonimirov, ako ga već nebude htio odobriti, barem dovoljno protumačiti tim: da se je Zvonimiru valjalo pokloniti okolnostim, jačim od volje njegove, koje su učinile, te je prihvatio jamstva, koja su mu se činila nuždnimi toli za utvrdjenje njegove vlasti, koli za sjegurnost i napredak njegove države, u onu cienu, za koju su mu se nudjala.

Posljedci su imali pokazati, da li je Zvonimir dobro uradio po se i po državu svoju, kada je udario takovim putem.

Ako se sada u tu svrhu osvrnemo ponajprije na ono, što nam i jest najbliže, — na položaj Zvonimirov u državi njegovoj samoj, naći ćemo, da je prvi pojav, koji nam se u tom pogledu nudja, opravdavao Zvonimira i postupak njegov. Zvonimirova se kraljevska vlast u državi njegovoj obćenito priznaje i sve bolje utvrdjuje, i to ne samo u onih joj stranah, koje su od davninâ na nju spadale, nego tako isto i u Dalmaciji, koja je bila oteta, kao što vidjesmo, kruni hrvatskoj za onih nezgoda, koje su Hrvatsku snašle, kada joj je kraljevski priestol opustio. Gradovi se dakle dalmatinski opet

izmakoše izpod mletačke vlasti: a što su to učinili, na to ih imaše skloniti jedno pouzdavanje njihovo u novoga hrvatskoga kralja, kojega su smatrali prijaznim si i sklonim, a k tomu i ponukovanje biskupa njihovih. Biskupi ti, koji su, kao što znamo, i sami sudjelovali, kada su se ono dalmatinski gradovi početkom g. 1076 duždu podlagali, nisu sada poznavali prečega posla, nego kako će učiniti, da se Dalmacija što prije povrati u onaj odnošaj prama kruni i državi hrvatskoj, u koji ju je već jednom bio priveo kralj Kresimir.

Dobivši Zvonimir tim putem Dalmaciju, pomno nastojaše o tom, da i nju i žiteljstvo njezino što uže sveže s ostalim državnim tielom. S toga razloga izkazivaše razlike prijazni žiteljem dalmatinskim, a još više ondašnjim crkvenim dostojanstvenikom, osobito pako onomu uglednomu nadbiskupu Lovri, koji je još uviek bio na čelu crkve dalmatinsko-hrvatske.

Hrvate svoje uza se imajući, te osvjedočen budući i o viernosti žitelja dalmatinskih grado a, nemoraše Zvonimir sada od Mletčana zazirati, premda ni njemu nije bilo tajno, da se občina mletačka nije za uviek odrekla svoje težnje, da se učini gospodaricom i na iztočnoj obali jadranskoj.

Kao što s te strane nije sada uzbunjivala dušu Zvonimirovu nikakova bojazan, isto se tako nemoraše on bojati nikakovih smetnja ni sa strane carigradskoga dvora, premda se je bio od njega sasvim odbio, davši se pod zaštitu pape Grgura. Okolnosti iztočno-rimske carevine bijahu tada, za vladanja cara Mihaila VII., tako nepovoljne i opasne, da se ondje nije moglo na to pomišljati, da se u Hrvatskoj uzpostavi priznanje kakova vrhovničtva byzantinskoga, dapače car iztočno-rimski imaše mnogo razloga, da upravo pregori ono, što je bilo njemu na očigled u hrvatskoj državi izvedeno. U istoga naime pape Grgura, koji je uzeo Hrvatsku pod svoje okrilje, prezrievši tim predaje, koje je politika carigradska sliedila ob odnošaju hrvatske države i njezinih vladara prama caru iztočno-rimskomu, — u toga istoga pape morade car Mihail, napredovanjem Seldžukâ u Maloj Aziji zastrašen, a u svoju se silu nepouzdavajući, pomoći zatražiti. Pak premda je Grgur bio zapriečen onimi velikimi poslovi i borbami, koje su mu se na zapadu pripravljale, te nije mogao izvesti svojih veličanstvenih osnova, koje su mu duh obuzimale na početku njegova pontifikata: da se naime sâm stavi na čelo zapadno-kršćanskih četa, te da njihovom pomoći i Carigrad oslobodi i Jerusolim kršćanom opet povrati, a tim i razciepano kršćanstvo u jedno tielo spoji, kojemu bi glava tada došla

do ugleda nikad prije nevidjena, — premda je, velim, Grgur zapriečen bio, te nije mogao tih svojih osnova izvesti, to je ipak car Mihail za svega svoga vladanja nastojao Grgura si priklonim zadržati. Dok su pako takovi odnošaji vladali medju Rimom i Carigradom, bijaše štićenik pape već po tom dovoljno osjeguran proti svakomu pokusu od strane dvora carigradskoga.

Još je bila jedna sila, koja je mogla postati hrvatskoj državi opasnom. Kao što su već jednom bile čete Roberta Guiscarda, normanskoga vojvode u dolnjoj Italiji, priestolom hrvatskim potresle, tako mogaše opet lahko doći s te strane navala kakova. Hrvatskoj nebijaše na početku Zvonimirova vladanja naprama takovoj opasnosti nikakove koristi od toga, što je stala pod zaštitom pape Grgura, jer Grguru još nikako nije moglo za rukom poći, da ukroti i za svoje interese predobije Roberta, neposlušnoga i neviernoga vazala rimske stolice. Odnošaji medju papom i normanskim vojvodom ostadoše za više godina isto onako neprijazni, kao što su bili g. 1074, kada je Grgur Roberta prvi put izobćio, ili g. 1075, kada je to izobćenje bilo opet ponovljeno. Nu Roberto, koji je umio papi toliko prkositi i koji sve dalje širio vlast svoju, neštedeć ni posjeda rimske stolice, pokaza još iste malo prije spomenute godine 1075, da nije s vida izgubio onih koristi, koje su za-nj potekle s onoga odnošaja, u koji je bio stupio prama rimskoj stolici, učinivši se njezinim vazalom za pape Nikole II. (1059). Pozvan godine spomenute od poslanikâ njemačkoga kralja Henrika, koji se je spremao na borbu s papom Grgurom, da svoje zemlje preuzme kao feud iz ruke njemačkoga kralja, odgovori istim tim poslanikom: da oda svih strana napadan treba pomoći božje i zagovora svetih apoštola Petra i Pavla, kojima su sve države svieta podložne, te da se je zato sa svimi svojimi dobiti podložio papi, njihovu namjestniku. Medjutim i nakon te njegove mnogo značeće izjave potraja još dulje vremena žestoko neprijateljstvo medju njim i rimskom stolicom, tako da je Grgur još na korizmenoj sinodi g. 1080 bio zagrozio, da će iznova izreći izobćenje proti Normanom, ako neprestanu navaljivati na zemlje rimske stolice. Nu još ljeti te iste godine izmiri se Grgur s Robertom, jer mu je trebalo moćna saveznika za borbu, koja je nastajala s kraljem Henrikom i njegovimi saveznici. Roberto bješe riešen izobćenja i Grgur mu podieli kao feud Apuliju, Calabriju i Siciliju. Sretan bijaše s toga izmirenja Grgur, ali isto tako i Roberto, jer se je sada mogao tim smionije vratiti na svoju prije već začetu misao, da povede veliku vojnu na

carevinu iztočno-rimsku, koju je misao njegovu u ostalom i Grgur sa svoje takodjer strane i sa svoga gledišta odobravao i povladjivao. Takovi se stvorivši odnošaji medju Grgurom i Robertom, pružena bješe Zvonimiru podpuna sjegurnost s normanske strane.

U svem tom, što sam sada izveo, pokazuju se oni za Zvonimira i za državu njegovu jednakim načinom povoljni posljedci, koji su potekli odatle, što je Zvonimir odlučno pristao uza papu Grgura i njegove privrženike u državi svojoj. Nu ista ta politika Zvonimirova imaše još i drugih posljedica, koje ćemo sada ogledati, da si uzmognemo sud stvoriti o tom, što li su i one značile za život države hrvatske i za vladaoca njezina.

Oni odnošaji, u koje je bio stupio Zvonimir prama papi Grguru, učiniše ponajprije, te je i on bio uvučen u onu krvavu borbu, štono je bila nastala medju Grgurom i njemačkim kraljem Henrikom IV.

U Njemačkoj bjehu stvari već do toga dospjele, da su si Henrikovi protivnici drugoga kralja izabrali u osobi Rudolfa, vojvode švabskoga (15. ožujka 1077). Nu papa Grgur, premda je bio počeo nadu gubiti u mirno izravnanje svoje razmirice s Henrikom već uslied onoga, što je Henrik činio nakon pobjede, održane nada Sasi kod Homburga na Unstruti rieci (9. lipnja 1075), nije ipak ni sada jošte na to smierao, da uništi Henrika, nego je tražio, da mu se Henrik podloži. Kao što je tomu naumu pape imala poglavito kao sredstvo poslužiti ona poznata nam zabrana svjetovnjačke investiture, izrečena na veljačkoj sinodi g. 1075, i kao što su istoj toj svrsi namienjene bile i one težke odluke rimske korizmene sinode g. 1076, kojimi je bio Henrik izobćen i vlasti svoje kraljevske lišen, tako su isto i sada na to smierali koraci pape Grgura.

Dočim su se uslied toga tečajem god. 1078 i 1079 činili različiti, nu sve uzaludni pokusi, nebi li se našao način, kako da se izravnaju silne one opreke medju Grgurom i Henrikom, medjutim je već bilo došlo i do borba neodlučnih medju pristašami kralja Henrika i njegovimi protivnici.

U to doba bješe i Zvonimir prvi put zahvaćen od pokreta, koji se je bio zametnuo u susjedstvu njegove države. Prema onomu, što se je ondje zbivalo, bijaše njegov položaj osobito po tom vele opasan, što su vladari i velmože u najbližem susjedstvu Hrvatske ležećih pokrajina njemačke države, Istre naime, Krajnske i Koruške, odlučno bili pristali uza Henrika. Odatle i snadje Zvonimira prva neprilika. Tečajem g. 1078 nadje se na njegovu dvoru poslanik papin,

stožernik Petar, koji se je bez ikakove dvojbe s njim i o tom dogovarao, kako će Hrvatska, dodje li do nužde, i oružjem poduprieti osnove Grgureve. Nu prije nego li je Zvonimir do prilike došao, da bud kojim načinom zadovolji dužnosti prama rimskoj stolici preuzetoj, zagrozi njemu samu pogibelj s protivne strane. Istarski naime vojvoda po imenu Vecelin, prije papin viernik, a sada pristaša Henrika IV., lati se njegdje g. 1079 oružja, da navalom na Zvonimira posluži interesom kralja Henrika. Grgur, o tom njegovu naumu izviešten, ljuto ga ukori u svojem pismu od 4. listopada 1079, što se je usudio vojsku kupiti na onoga, koga je apoštolska vlast postavila kraljem u Dalmaciji, te mu se zagrozi, da će proti njemu trći mač bl. Petra, ako se nepokaje za svoju drzovitost i neodustane od neprijateljske namjere svoje. Izvori nam naši neumiju o toj stvari ništa više kazati, te je lahko moguće, da ona nije ni imala nikakovih daljih štetnih posljedica.

Taj put bi dakle bila Hrvatska još sretno prošla; nu budući da je njezin vladalac sveudilj vieran ostajao preuzetim naprama rimskoj stolici obvezam: zato je već u tom ležala za nju trajna opasnost novih zapletaja i sukoba, koji su mogli za nju postati tim pogubnijimi, što je nakon malo vremena izčezla bila svaka nada, da bi se mogla razmirica Grgureva s Henrikom mirnim putem naravnati.

Grgur se nadje napokon u takovu položaju, da je morao odlučno glas svoj dati jednomu od prućih se i borećih u Njemačkoj kraljeva, ako je hotio, da mu i oni ledja neokrenu, koji su ga do tada vierno sliedili. On to i učini na rimskoj korizmenoj sinodi, držanoj početkom mjeseca ožujka g. 1080, na kojoj je Henrika IV. iznova izobćio, na što mu je Henrik nakon malo vremena tim odgovorio, što je dao po svojih njemačkih i talijanskih privrženicih njega svrći i papom učiniti ravenskoga nadbiskupa Viberta, koji se je nazvao Klimentom III. Od tada poče boj biesniti najvećom žestinom. Grgur, tvrdo se uzdajući, da će stvar njegova napokon pobjedu održati, jere ju je po svojem osvjedočenju božjom smatrao, nastojaše pomno oko toga, da na protivnika svoga digne što više vladara kršćanskih: zato jedne od njih, koji su mu i prije odani bili, utvrdjivaše u viernosti njihovoj; s drugimi izravnavaše dotadanje razmirice, a njeke opet gledaše s nova zadobiti za svoj savez. To njegovo nastojanje imaše doniekle i uspjeha. Nu budući da je i Henrik nalazio saveznikâ, što u Njemačkoj, što pako u Italiji, nemogaše se u borbi tako lahko doći do odluke kakove. Henrikov protivnik, kralj Rudolf Švabski, poginu nakon održane pobjede u

bitci kod Hohen-Mölsena na Elstri (15. listopada 1080); nu njegova stranka izabra si poslie kraljem Hermana luxenburžkoga (prvih dana kolovoza g. 1081). Medjutim bješe Henrik svoju vojsku na Rim poveo (g. 1081), pak budući da mu prvi pokus nije dobro za rukom pošao, i opet se onamo zaputi (g. 1082), dočim je Grgurev moćni saveznik Roberto Guiscard upravo tada bio na more zaplovio, da ostvari svoje davne osnove proti carevini iztočno-rimskoj.

Dok su tako prvih godina, koje su sliedile nakon spomenute korizmene sinode od g. 1080, bojevi biesnili na raznih stranah, dade se i naš Zvonimir u tu krvavu igru.

Izvori nam naši poviedaju, da je Zvonimir sa svojom hrvatskom vojskom i s četami ugarskimi, što ih je bio na pomoć dobio od svoga mladjega šure Ladislava, tada već ugarskoga kralja (od konca travnja g. 1077), udario na koruškoga vojvodu Liutolda, kojemu se je vlast prostirala tija do hrvatskih medja'a, te koji je vierno stajao uz kralja Henrika. U tom boju bijaše s početka sreća na Zvonimirovoj strani, jer je u dva puta neprijateljsku vojsku porazio; ali napokon održa pobjedu vojvoda Liutold. On digne na noge veliku vojsku, — izvor veli, da je brojila do 20.000 momaka, — te s njom poteče na Hrvate i na ugarske im saveznike, da ih odtisne sa svoga zemljišta. Hrvati i Ugri, u smionstvu svojem ohrabreni prije stečenimi pobjedami, mišljahu, da će i opet lahko savladati protivnika; ali se ljuto prevariše. Liutold ih nadjača u krvavoj sječi, u kojoj je poginulo uza druge vitezove više hrvatskih velmoža i ugarskih vojevoda, te ih zatim pogna preko medje države svoje i napokon se veseo vrati s plienom, što ga je bio zaplienio u zemlji neprijateljskoj. Uslied toga nepreosta ino kralju Zvonimiru, nego da potraži način, kako će se izmiriti sa susjedom svojim, što je bez dvojbe bilo i učinjeno. — Glede Zvonimirova saveznika, kralja Ladislava, naročito ću još primietiti, da se i meni čini vjere dostojnom ona viest, koja govori o pomoći ugarskoj Zvonimiru proti Koruščem pruženoj, a tako isto da mi se čini osnovanim i ono mnienje, koje tu pomoć stavlja u onu dobu i onu svezu, u kojoj smo joj malo prije mjesto dali. Ladislav, od kralja Henrika zaziruć i bojeći se, da on nebi i opet pokušao, kako da povrati ugarski priestol svojemu protjeranomu šuri Salamonu, bješe se već g. 1078 približio Henrikovu takmacu, kralju Rudolfu, oko koga su se i drugi knezovi sabirali, koji su scienili, da im od Henrikove moći prieti kakova pogibelj. Na duhove spomenute g. 1078 nadje se na dvoru Rudolfovu poslanik Ladislavov, koji je Rudolfu ponu-

dio prijateljstvo i savez kralja ugarskoga. Tada već, ili morda nješto kašnje postade Ladislav još i zetom Rudolfovim, čim se je prijateljstvo medju njima još većma utvrdilo. Budući da je uz Rudolfa pristajao i najbliži Ladislavov susjed na zapadu, austrijski naime krajiški župan Liutpold, to je Ladislav i s njim stupio u prijazne odnošaje. Dočim je Ladislav već zbog svojih interesa dolazio na stranu protivnikâ kralja Henrika i njegovih saveznika, medjutim je i papa Grgur o tom radio, da si pribavi što veću priklonost njegovu, u čem je papa i uspio tim lašnje, što je napokon bio odustao od bezuspješne težnje svoje, da se Ugarska podredi rimskoj stolici. Sve to pako podkrepljuje onu viest, koja veli, da je Ladislav poslao pomoćnu četu šuri svomu Zvonimiru.

Nakon vojne s koruškim vojvodom neumieša se više Zvonimir u borbu u susjednom svietu, premda je ona bila i dalje nastavljana. Nu dočim je učestvovanje Zvonimirovo u spomenutoj borbi bilo samo mimohodno i od kratka trajanja, medjutim su isti oni odnošaji, koji su Zvonimira uvukli u tu borbu, za svega njegova vladanja trajno djelovali u drugom pravcu.

Smatrajući Zvonimir duhovnike, a navlastito biskupe dalmatinsko-hrvatske svojimi najpouzdanijimi saveznici, izkazivaše im sve veću priklonost i dopuštaše im sve više upliva u javne poslove države svoje. Nalazeći se biskupi uslied toga u tako povoljnu po se položaju, kao što su s jedne strane uplivom svojim podupirali odanoga si kralja, tako su isto na drugoj revno oko toga nastojali, da njimi zastupane misli i težnje dodju do što veće snage toli u crkvi, koli u državi. U takovih okolnostih stekoše i u Hrvatskoj veću stavnost ponajprije one uredbe crkvene, koje označuju tu dobu. I ona za Kresimirova vladanja proti porabi narodnoga jezika u službi božjoj učinjena odluka mogaše se sada većom odlučnošću u krieposti držati. Nu djelovanje vremena ovoga i okolnosti u njem stvorenih neosta stegnuto na samo crkveno polje, nego poče po malo presizati i u područje državnoga života. Već za Kresimira mogosmo zamietiti njeku priklonost prama životu romanskomu i njeku težnju, da se uredbe, na kojih je bio život hrvatske države osnovan, doniekle upriliče onomu, što je u tom pogledu valjalo u zapadnom svietu. Sada se i u tom korak napried podje, jer su sve okolnosti tako bile udešene, da se Hrvatska nije mogla zaustaviti u jednom već zametnutom razvitku odnošaja svojih, nego je dapače morala napried poći. Kralj njezin, u tiesnu savezu sa zapadom stojeći, bijaše izvrgnut uplivu njegovu; ali i sâm sobom mogaše on

u uredbah toga zapadnoga svieta nazrievati i takovih živalja, koji su po njegovu mnienju vriedni bili, da se zasade i na hrvatskom zemljištu, kako da i tu urode onim istim plodom, koji su nosili drugdje. Na koliko pako u sama kralja nije bilo za to dovoljne odlučnosti, našli su se uza-nj kao bodritelji muževi njegova pouzdanja, kojih je rieč tim više snage imala, što su si umjeli vrlinom svojom ugleda pribaviti i što je sama stvar, koju su zastupali, smatrana bila u tadanjem svietu znakom napredka.

Daljim dakle učinkom odnošajâ, u kojih se je Zvonimir nalazio, bijaše i to, što je za njegova vladanja romanizmu prijazni smjer ojačao i što se je uslied toga nješto dalje popošlo u preobrazivanju njekih strana državnoga ustrojstva prema zapadnjačkim uzorom.

S obzirom na te posljedke Zvonimirom odabrane politike neće biti suvišno, ako i ja ovdje navlaš primietim, što se je već i s druge strane reklo: da naime one promjene, štono su bile u ustroju državnoga života ili izvedene, ili istom započete, nisu ni iz daleka imale toliki zamašaj, da bi bile sav državni ustav razstvorile i njegova ga hrvatskoga značaja lišile.

Upoznavši se s glavnimi pravci politike Zvonimirove, kao što i s posljedicami, koje su odatle morale sliediti, jedno još ostaje pitanje, koje mora svakoga zanimati u najvećoj mjeri: pita se naime, kako l' da se je Hrvatâ dojmila politika kralja njihova i sve ono, što je s njom stalo u nuždnom savezu.

Na to pitanje, kojemu se ni ja nisam hotio ugnuti, odgovorio sam već prije načinom neizravnim, dočim sam rekao, da se je politika Zvonimirova ponajprije tim opravdanom pokazala, što se je njegova kraljevska vlast u svoj državi obćenito priznavala i sve bolje utvrdjivala. To što sam drugdje rekao, i ovdje opetujem. Po mojem naime mnienju bijaše Hrvatâ, koji su još prije Zvonimirova izbora počeli bili prijaznije pozrievati na onaj pravac, kojim su pošli javni poslovi u hrvatskoj državi još za kralja Kresimira; još više ih zatim prista uz tu struju, kada se je počelo pokazivati za Zvonimirova vladanja, da odatle mogu sliediti za njihovu postojbinu probitci velike ciene. Na taj način bješe Zvonimiru zajamčena odanost većine naroda, te napokon i onim medju suplemenici njegovimi, koji su se bud s kojega razloga stavili bili u opreku proti njemu i pravcem njegove vladavine, nepreosta ino, nego da se poklone struji, koja je mah preotela, ili da odlože izpunjenje svojih želja i težnja do bolje zgode.

Iz toga, što upravo sada rekoh, jasno se razabire, da sam i ja

toga mnienja, da je bilo ljudi, kojim nije išlo u volju sve ono, što se je zbivalo za Zvonimirova vladanja.

Onaj podredjeni odnošaj, u koji je Zvonimir stupio prama rimskoj stolici; ono prijanje njegovo romanskomu življu, mienjanje ustanova od otaca nasliedjenih i učestvovanje u bojevih stranih; napokon ono zapostavljanje slovienske službe božje: sve je to moglo biti povodom, da se nezadovoljstvo očituje sada na ovoj, sada na drugoj strani. Ali napokon se ipak slegoše uzbunjeni valovi, te mir i tišina zavlada u svoj državi Zvonimirovoj, kao što nam to on sâm povieda u jednoj izprava svojih (od g. 1083) i kao što nas na to upućuju već i same zgode, koje padaju u zadnje vrieme Zvonimirova vladanja, kojih si inače nemožemo protumačiti, van ako uzmemo, da je Hrvatska tada bila složna i po tom dovolj moćna.

Tako ja mislim ob odnošaju Hrvatâ naprama kralju njihovu Zvonimiru, a tako misleć naravno da odbijam ono mnienje, koje izriče, da si je Zvonimir bio sasvim odtudjio svoje Hrvate, onaj dakle živalj, na kojem je poglavito bila osnovana snaga njegove države. Premda je on bio odlučno pristao uza zapad i premda se u svem njegovu vladanju tako jasno očituju njegove sklonosti prama življu romanskomu: to se ja ipak usudjujem tvrditi, da on nikada nije zaboravio, da je hrvatskim kraljem i da si je uviek svjestan bio poriekla svoga i po tom one naravske sveze, koja ga je vezala s velikom većinom podložnika njegovih. To tvrdeći sjetit ću slušatelja svoga na stvar, koja bi se na prvi pogled mogla učiniti neznatnom, ali bolje ogledana ipak više znamenovanja imade. Za ženu si je uzeo Zvonimir ugarsku kneginju, koju su na krstu Jelenom nazvali; nu on zlatu svomu doda još drugo ime, hrvatsko ime Liepe; a tako isto, kada mu je ta drugarica njegova sinka rodila, i njemu nadjenu liepo hrvatsko ime Radovana.

Izpitujući način, kako je Zvonimir do priestola došao, te kako je na njem sjedeć državom svojom vladao pod uplivom onih faktora, koji su ga i uzdigli i poslie podupirali, podjedno smo imali priliku, da se sa svim onim upoznamo, što nam je poviest ubilježila o Zvonimiru i o djelih njegovih. Nu dočim nam se nedaje više nikakov čin, koji bi bio Zvonimirom zamišljen i izveden, povieda nam poviest još o zgodah, koje su se zbile za njegova vladanja izvan njegove države, te su i za nju imale stanovitih posljedica.

Čuli smo već prije, kako se je normanski vojvoda Roberto Guiscard s papom Grgurom g. 1080 izmirio, te je već onom prilikom, kada smo to spomenuli, podjedno bilo rečeno, da je vojvoda Ro-

berto najviše s toga razloga tražio izmirenje s papom, kako da uzmogne što prije povesti veliku vojnu na iztočno-rimsku carevinu. Na to sve svoje misli upravljajuć slabo se je Roberto obazirao na one velike neprilike, u kojih se je tada nalazio njegov zaštitnik, papa Grgur, te posve s uma smetnuvši obveze, kojimi se je bio prama papi obvezao, povede on svoje čete preko mora upravo onda, kada se je bio kralj Henrik prvi put sa svojom vojskom na Rim zaputio, da tu savlada protivnika svoga (g. 1081). Preploviv̌ši more na brodovih, medju kojimi je bilo mnogo dubrovačkih i dalmatinskih, te izkrcavši se na zemljište byzantinsko, odmah se dade Roberto na râd bojni. Nu doskora se morade uvjeriti, da ga tu čeka teži posao nego što je mislio. Na priestol naime carigradski bješe upravo tada sio Alexij Komnen, vladalac i krepak i mudar, kao što ga je upravo trebala iztočno-rimska carevina. Da si državu oslobodi od pogibelji, koja joj je zagrozila od podhvat noga i smionoga Normanca, diže Alexij i pokrenu sve, što se je samo smoći moglo u njegovoj carevini, a na koliko ona sama nije bila dorasla težkoj zadaći, koja ju je čekala, potraži joj Alexij pomoći u sili pouzdanih saveznika. Na takovu pomoć pokazaše se najspremnijimi Mletčani, te njihov dužd Dominik Silvio sklopi ugovor s carem Alexijem, kojim se je obvezao, da će ga pomagati svom svojom silom. Svatko nas lahko razumije, što je Mletčane na to sklonilo, te su se sada učinili saveznici cara byzantinskoga. Prevlast normanska bijaše i njim isto tako zazorna kao što i Byzantincem; a osim toga car im udieli velike trgovinske povlasti i učini im za svaki slučaj najsjajnija obećanja. Medjutim uza sve nastojanje cara Alexija i uza svu viernu i izdašnu pomoć njegovih saveznika bijaše bojna sreća ipak na strani Normanâ. Alexij bješe pod Dračem hametom potučen i taj se grad morade napokon Robertu predati (21. veljače 1082). Normani nastaviše zatim svoja osvajanja, tako da je Roberto već misliti mogao, da se je znatno približio cilju svojih želja i ove svoje vojne. U nastavljanju svojih dobiti nedade se on smesti ni porukami pape Grgura, koji ga je opetovano pozivao, da prema obvezi svojoj u pomoć priteče rimskoj stolici, na koju je Henrik IV. boj nastavljao. Istom onda, kada su mu glasovi stigli, da mu je gospodstvo u dolnjoj Italiji djelovanjem tolikih neprijatelja sasvim podrovano, ostavi on iztok, povjerivši junačkomu sinu svojemu Boemuudu ponajveću stranu vojske, da s njom nastavi dalju vojnu. Vrativši se Roberto u Italiju najpreča mu briga bijaše, da savlada svoje ondašnje protivnike, a

pošto je to i učinio, te svoje gospodstvo iznova utvrdio, tada istom povede svoju vojsku, da izbavi papu Grgura, koji se je težkom mukom još samo u tvrdji sv. Angjela držao. Roberto dodje, dobi Rim (svibnja mjeseca 1084) i oslobodi Grgura, koji ga je zatim za malo vremena u Salerno sliedio, odakle mu nikada više nije bilo povratka. Pošto je bio Roberto Rim predobio, nije se više starao za stvar Grgurevu, nego je samo na iztok mislio. Pod jesen g. 1084 opet se on onamo zaputi, te se skoro zatim dade u ljute boje s Grci i saveznici njihovimi Mletčani. Udarivši na neprijatelje mjeseca studena kod Krfa otoka, bude dva puta od njih potučen, nu kada je došlo do treće bitke kod Kasopa, porazi on hametom i Grke i Mletčane. Uslied toga poraza nadje se Alexij u većoj opasnosti nego li igda prije. Sâm se u se nije mogao pouzdati, jer mu je neprijatelj bio nanio golemu štetu; a medju njegovimi saveznici, Mletčani, nastade uslied onoga težkoga poraza tolika uzbunjenost, da je dotadanji dužd Dominik Silvio bio shićen, a na mjesto njega izabran protivnik njegov Vital Faledro. Alexiju nebijaše medjutim ine pomoći, nego da i opet pokuša, nebi li kako sklonio Mletčiće, da još jednom sastave jaku mornaricu, s kojom bi mogao Robertu na put stati, za koga je dobro znao, da će dojdućega proljeća vojnu nastaviti. Mletčani zbilja ponoviše savez. Nu kao što su se prigodom prvoga saveza ravnali samo obzirom na svoje interese, tako i sada odluči novi njihov dužda, da će caru pružiti zaiskanu pomoć samo onda, ako mu se unapried za to zajamči dostojna nagrada. Tom nagradom imaše biti naša Dalmacija. U to ime posla Vital Faledro koncem g. 1084 ili početkom 1085 svoje poslanike u Carigrad, te preko njih zaiska od cara Alexija, koga je smatrao vrhovnim gospodarom Dalmacije, da mu tu pokrajinu odstupi. Car učini, što je dužda zaiskao, napisavši povelju, kojom je pravo svoje carevine na Dalmaciju i Hrvatsku na mletačkoga dužda prenesao. Kako poznajemo okolnosti toga vremena, neće biti za nas nikakove muke, da si protumačimo taj Alexijev postupak. Poznavajuć Alexij okolnosti svoje carevine dobro je znao, da nemože na to ni pomisliti, da u istinu u život privede ono pravo, štono ga je njegda imala iztočno-rimska carevina nad Dalmacijom. Ako pako nije nade imao, da bi se moglo pravo carevine u Dalmaciji uzpostaviti, još je manje ćutio pobude u sebi za to, da se obazre na pravo onoga vladaoca, koji se je tada nazivao kraljem hrvatskim i dalmatinskim. Dovoljno nam je, da se u tu svrhu onoga sjetimo, što smo prije rekli o Zvonimiru i njegovu odnošaju

prama carevini iztočno-rimskoj; a koga je volja, može još pomisliti i na one dubrovačke i dalmatinske brodove, koji su Robertovu vojsku na carevu zemlju prevažali, jer je u tom mogao Alexij nazrievati zlu volju Zvonimirovu, ako je pomislio, da to biva s njegovim znanjem i dopuščenjem. Ako sve to u jedno saberemo, razumjet ćemo, da je Alexij lahko mogao izpuniti želju dužda mletačkoga. To učinivši zajamčio si je on i dalju pomoć Mletčana, bez koje bi bio zdvojio o spasu. S proljeća g. 1085 doplovi zbilja mletačka brodnica do Kefalonije i tu se sdruži s Grčkom. Prije medjutim nego li je došlo do odlučna sukoba s Normani, umre njihov vladalac Roberto (m. srpnja 1085).

Dobivši dužda mletački Vital Faledro u okolnostih, koje sam u kratko nacrtao, povelju carevu, u kojoj mu se je ustupalo pravo na Dalmaciju, smatraše se na tom temelju gospodarom te zemlje, te zato i nju odmah uze u naslov svoj, pak se od tada nazivaše vojvodom mletačkim i dalmatinskim. Medjutim Dalmacija nedodje u njegove ruke već samim onim carskim ustupom, nego ju je valjalo na silu oteti njezinu kralju. Nu tomu, da bi bio Vital Faledro već sada pokušao, da silom oružja u život privede pravo carem mu ustupljeno, nigdje nenalazimo traga, usuprot pako imademo jasnih dokaza, da se je kraljevska vlast Zvonimirova u dalmatinskih gradovih i nakon g. 1085 priznavala.

U nestašici inih viesti, koje bi nam obilnije progovorile o stanju Zvonimirove države pod kraj njegova vladanja, vele nam dobro dolazi upravo spomenuta okolnost: jer ona sama sobom dosta jasno veli, da je hrvatska država morala biti složna i po tom krepka, čim se nije usudio pravo njezino povriediti dužda moguće mletačke obćine.

Kao što je dakle Zvonimir na početku vladanja svoga državnu cjelovitost uzpostavio, stavni red u zemlji uveo i sile naroda ujedinio, tako se isto i na kraju njegova kraljevanja pokazuje hrvatska država cjelovita, a gradjani njezini u ciljevih svojih složni i jedini. U tom nam se kaže podjedno poglaviti posljedak svega vladanja Zvonimirova. Sve ostalo, što se je učinilo u državi njegovoj za njegova vladanja, bijaše jošte negotovo, te su okolnosti dojdućih vremena imale o tom odlučiti, da li će se iz onoga, što se je tada bilo zametnulo, razviti državnomu i narodnomu životu prijazni ili neprijazni rezultati.

Zvonimir je za dugo gojio nadu, da će poslie smrti njegove sina mu Radovana zapasti zadaća, da hrvatskom državom ravna na tom putu daljega joj razvitka i napredka. Nu taj njegov sin, koji se u

izpravah njegovih navodi već kao kraljević, spominje se zadnji put g. 1083 i poslie mu nikada više traga neima: bit će dakle svakojako umro još prije svoga roditelja. Tako se poruši nada Zvonimirova, te kada mu je valjalo ovaj sviet ostaviti, nije valjda bez bojazni i težkih slutnja pomislio na budućnost Hrvatske.

Zvonimir je sam zadnji put spomenut kao vladajući kralj u izpraví od 8. listopada 1087, pak buduć da se njegov nasljednik već g. 1089 kao takov navodi, to je on preminuo njegdje g. 1088 nakon dvanaestgodišnjega kraljevanja. U ostalom i ja uzimam, da je posve temeljito dokazano, da je Zvonimir umro ne nasilnom, nego naravskom smrću.

U sviesti naroda hrvatskoga, te u pričah i pjesmah njegovih življa se uzčuva uspomena kralja Zvonimira nego li ikojega drugoga hrvatskoga vladaoca. Za vjekove, dobí Zvonimirovoj bliže, jasno to dokazuje dukljanska kronika u svojoj novijoj i produženoj hrvatskoj redakciji, koja uza sve svoje velike mane i nedostatke ipak tu vriednost ima, da je uzčuvala njeke narodne predaje načinom takovim, da im je barem jezgru ostavila neporušenu. Ta kronika dakle ne samo da spominje kralja Zvonimira, nego i obširno o njem pripovieda, uznoseći krieposti, koje su ga riesile, osobito nabožnost njegovu i pravdoljublje, te opisujući ono sretno stanje, u kojem se je Hrvatska nalazila za vladanja takova kralja. Jezgra toga ljetopiščeva pripoviedanja smatrati se može pravom i istinitom, jer što se tu kaže, nalazi u bitnosti potvrdu u onom, što smo o vladanju Zvonimirovu i drugim putem doznali. Ime se Zvonimirovo i poslie spominje, a to biva osobito svečanim načinom onda, kada se je hotjelo reći, da je Hrvatska njegda imala kraljeve roda domaćega, te da je nakon smrti zadnjega medju njimi svoju krunu slobodnom svojom voljom stavila na glavu kralja drugoga roda. Zadnjim kraljem roda domaćega bijaše pako smatran u spomenu narodnom kralj Zvonimir. Tako to biva u navedenoj kronici hrvatskoj, a tako se isto opetuje nakon njekoliko vjekova u onom poslanstvu, štono su ga bili Hrvati upravili iz sabora na Cetinu 28. travnja 1527 ka kralju Ferdinandu Habsburgovcu, koga su bili malo prije kraljem svojim izabrali.

Nebijaše Zvonimir po imenu zadnji kralj hrvatskoga plemena; ali u istinu poslie njega nesjede više na priestol hrvatski vladar, koji bi bio djeli svojimi zavriedio, da ga potomstvo spominje, kao što je spominjalo kralja Zvonimira, s njegovim imenom spajajući uspomenu njekadanje moći i ugleda domovine svoje.

Tragovi oledbe na podnožju zagrebačke gore.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 20. travnja 1876.

PRAVI ČLAN DR. GJ. PILAR.

Kad sam u ovom učenom zboru čitao razpravu *ob uzrocih oledbe sad jedne sad druge zemaljske polutke*, razpravljajuć čisto theoretično pitanje, činilo se je možebit komu, da je to pitanje za nas od manje važnosti, za nas, koji smo podaleko od velegorja alpinskoga, gdje oledba u njekoj mjeri još traje, te se silni plazuri sa snježnih visočina u ravnicu spuštaju, noseć trhove stienja u dolinu, bruseć kamenje i tvoreć gruje, koje gotove rieke provaljuju.

Za Alpe dakako znano nam je, da nose nedvojbenih dokaza, kako je njekoć ciela Švicarska plazuri pokrivena bila, pa se led na sjever u Švabsku a na jug u Italiju spuštao, sve do visine od 213 m. nad sadanjom površinom mora.

Podnožje tih plazura spuštalo se je u jezera lombardske ravnice, koja su onda prostorjem daleko presizala veličinu današnjih jezera sjeverne Italije.[1]

U središnjih Alpah su tragovi njekadanjega razprostranjenja plazura nepobitni. Koji bi prirodoslovac pohadjajuć u novije vrieme sjevernu Italiu htio propustiti priliku a da se nenaužije divota, koje mu pružaju okolice Ivree, zatim Bernata pa i Gardanskoga jezera,

[1] Tvrdnje *Stoppani-a*, *Desora*, *Schimpera* i *Martinsa*, da su se alpinski ledenici spuštali u samo more (vidi moje djelo: *Zur Frage über die Ursache der Eiszeiten*, p. 7) nisu po najnovijih iztraživanjih ničim opravdane, jer školjke, koje su Caselli i Rosales Cigalini našli u grujah (morainah) ležećih medju Comom i Milanom, doduše su nedvojbeno pliocenske vrsti, ali su na drugotnom ležištu, te ih je tamo doneo i sa eratičnim materijalom smiešao ledenjak, koji se je u toj okolici u svoje vrieme dokončavao. Da su pako na drugotnom ležištu dokazuje njihova

gdje znatni brežuljci poredani u uzporedne poluke zatvaraju prostrane doline, kroz koje su njekoć opetovno plazuri u sjevero-italsku ravnicu prodirali, označujuć medju svoga dopiranja tako zvanom terminalnom morainom (grujom).

Medjutim čim su se pojavi oledbe pomnije proučavali, to se je dalje od središnih Alpa nalazilo tragova njekadanje oledbe.[1] Mimoilazeć mnogobrojna iztraživanja koja su razširivala znanje o njekadanjem učinku leda izvan centralnih Alpa spomenut nam je napose radnje *Höferove*[2], jerbo se tiču zemalja nam susjednih, Koruške, Kranjske i Štajerske, te se je tu uglavilo, da je samo jedno 200 kilometara od nas bilo do 2000 stopa debelih ledenjaka na mjestih, gdje dandanas posvema pomanjkavaju.

Iz zemljokaza, što ga *Rütimayer* svojem djelu *„Pliocen und Eisperiode“* priloži, razabire se, da tragova oledbe ima još u okolici Bleiburga u Koruškoj, dakle jedno 180 kilometara od Zagreba.

Svrha moje ove razprave jest dokazati, da i u najbližoj blizini grada Zagreba imamo ruševnih ostanakâ njekadanjih plazurâ, koji su se njekoč sa Slemena prama močvarnoj savskoj ravnici spuštali; da imamo dakle nepobitnih tragovâ oledbe.

Već prije šest godina, odmah kod moga došašća u Zagreb, stavio sam si pitanje, kamo da se imaju uvrstiti prostorno znatne ruševine, koje sačinjavaju predbrežja zagrebačke gore. Zamislih odmah, da bi to mogao biti *erraticum* iz ledene tvorbe, te sam tu svoju misao već onda njekojim prijateljem saobćio, čega se oni jamačno i sjećaju. Pred javnost ipak nisam se usudio s tim nazorom, jer sam uvjek tražio pozitivnijih dokaza, tražio sam naime prugasta kamenja (stries glaciales — Gletscherschliffe), premda je za me uglast oblik krhotina, njihova smjesa sa pjeskuljastom ilovačom, te pomanjkanje svakoga vrstanja naslage dovoljnim razlogom bilo, da to uvjerenje neprekidno gojim.

---

jezgra modre ilovine, koja sa žutim erratičnim praporom ništa sajedničkoga neima (L. Rütimayer, Pliocän und Eisperiode 1876 pp. 11—17).

Time je znanost riešena velikoga prigovora u zadnje vrieme proti kosmičkim uzrokom oledbe navedena, kako da se je led mogao spuštati u more u kojem je živjelo toliko subtropičkih pače i čisto tropičkih vrstih mekušaca, od kojih je do 50% izumrlo, dočim je oledba svakako razmjerno recentan pojav.

[1] U najnovije vrieme i u iztočnih Karpatah. Verhandl. d. k. k. Geolog. Reichsanst. 1876. Nr. 12, p. 296.

[2] Die Eiszeit in Mittelkärnten. Neues Jahrbuch f. Min. Geol. u. Paleont. 1873. p. 147.

Nu badava sam pet godina prekapao po spomenutih ruševinah, uglasta kamenja nadjoh dosta, sa oštrimi bridi kao da se je kam danas od prvotne stiene odvalila, al sa svih strana žutom ilovačom okružena, ali prugasta kamenja nenadjoh izprvice nigdje.

Jedno vrieme stajao kao opreka mojemu nazoru o tragovih oledbe u zagrebačkoj gori prigovor, da su predbrežja zagrebačke gore možda subaerialna ruševina, u kojem bi se slučaju sasma dobro tumačiti dalo, zašto je kamenje izpremiešano praporom, te dielomice oštro-bridasto. Za taj slučaj trebalo bi samo predpostaviti, da je kristalino stienje zagrebačke gore prvobitno jedro po vremenu tako sprhlo, da je nastalo vrieme rušenja, koje je zasulo cielo podnožje gore ruševnim gradivom.

U Alpah je taj pojav razmjerno dosta čest, te historija zabilježuje velik broj takovih orušina, koje su ciela sela, ciele prediele zasule.[1] U najnovije vrieme dogodila se je orušina na otoku Burbonu, gdje je sa više miliona kub. metara ruševnoga gradiva zasuta prostrana dolina.

Nu u svih tih slučajevih nemanjka bitan faktor za pojav, a to je velika strmina, koja riedko kad ima nagib manji od 20°.

Plastični pako lik zagrebačke gore, te njeke orografske potankosti protive se tomu tumačenju. Relativna visina Slemena nad Savskom ravnicom iznosi 881 metar (2820 stopa) njegova udaljenost od Zagreba 8 kil. 742 metra (27.660'), dakle idealna strmina sačinjava kut od 5° 47' tek. Nitko dakle nebi na dobru sreću uztvrditi preuzeo, da može ruševno gradivo kotrljajuć se na toj strmini nerazporedano doprti do podnožja gore, te se ovdje sa ilovačom smiešano zaustaviti i sleći. K tomu bi nadošlo i to čudo, da spomenuto rušenje nije zasulo prodolinu Bliznice te šestinsku s gorom porednu dolinu i to tim sjegurnije, što nebismo mogli obrazložiti prestanak pojava rušenja u sadanje vrieme.

Postanak brežuljaka na podnožju gore zagrebačke pojavom orušenja nemože se dakle u ovom slučaju podnipošto tumačiti te valja tražiti dalnjih razloga pojavu.

Bili možebit taj razlog našli u puzanju ili bolje rekuć razpuzavanju gorske tjelesine, kako sam to u prediućoj jednoj razpravi[2] ovimi riečmi izrekao: *Taj zakon (sc. puzanja) ne samo da tekuća*

[1] *Dr. A. Baltzer.* Ueber die Bergstürze in den Alpen. Jahrbuch des Schweizer Alpen-Vereins.

[2] Uzroci oledjivanja sad jedne sad druge zemaljske polutke. „Rad jugosl. akad." knj. XXX.

nego i kruta tjelesa slieditì moraju i zato visoke gore isto tako se razpuzavaju kao i tekutine, nego polaganije.

Kod puzanja ipak valja to zadržati u pameti, da se gibanje gorske tjelesine nepojavljuje samo na površini nego se proteže duboko pod površinom, dakako u padajućem razmjeru. Posljedica toga gibanja jest boranje površnih vrsta. Do podpune pomrsnje vrsta u tom slučaju nedodje. Razne tačke površine se zbliže, nu njihova medjusobna udaljenost smanji se *pravilno* i *razmjerno*.

Kada bi dakle uslied postranoga tlaka gore zagrebačke nastalo gibanje površnoga materijala, nastale bi bore mladjih naslaga na podnožju gore. N. pr. pliocenske pješčine ovdje bi se nadigle tamo upale. Na taj način nebi si mogli protumačiti postanak ruševnoga gradiva o kojem ovdje govorimo. Još manje bi tim razjasnili tu okolnost, da to ruševno gradivo leži povrh vodoravnih ili neznatno poremećenih pliocenskih pješčinah.

Protivno od toga što bi se dogoditi moralo s obzirom na stalne i poznate zakone geologičke dynamike, vidimo u okolici zagrebačkoj. U tom pogledu valja da se popnemo na Okrugljak: zapadna bočina toga brežuljka sastoji iz eratikuma, u kojem ima uloženih stiena više kubičnih stopa sadržaja. Taj eratikum počiva na pliocenskih pješčina, koje nimalo pomršene nisu, već pod malim kutom u pravilnih vrsta padaju prama jugoistoku. Kod kuće posjednika E. Kovačića bijaše liep profil, gdje se doticaj obiuh tvorba jasno razabrati mogaše. Pješčine su sitnozrne, veoma rahle i puzke, te se nebi nikako mogle uzdržati u svojem nepomršenom položaju kad bi postran tlak od gore u većoj mjeri na nje bio djelovao. Taj je profil sada zatrpan.

Isto tako našao sam blizu Vrabča brežuljak, koj dopire do ceste u Sused. Brežuljak taj u dolnjoj polovini svojoj sastoji iz pješčina skoro horizontalnih, a nad njimi oboren leži eratikum sastojeći se iz uglasta kamenja i žute ilovače.

Ovo mi se vide tako pobitni razlozi, da puzanje za tumačenje navedena pojava uzeti nemogu misliti. S isto tako malo vjerojatnosti moglo bi se misliti na vode, da su one svojim mekaničkim učinkom ovaj materijal doplavile. To doduše predpostavljaju bečki geolozi kad brežuljke oko zagrebačke gore uvrštuju u kongerijske naslage ili ako ih pribrajaju belvederskom šljunku.

Da se naslage oko Zagreba i zbilja nikako sa taložinami zamieniti nemogu, dovoljno će se izviditi iztaknuvši dvie tačke. Ponajprije uplivom talasanja i tekućih voda razreda se, rekao bih, ruševni

materijal, krupniji odlomci pomiču se polagahno, dočim se sitniji materijal na daleko raznaša, i to tim dalje čim je sitnijega zrna. U nijednoj dakle taložini, izuzam riedkih slučajeva, nije sitni materijal s krupnim pomiešan.

Nadalje uplivom tekućih voda i talasanja koturaju se krhotci jedan preko drugoga, tako da nakon kratka puta bridi im se posve otupe te nastanu oblutci manje više sferična ili elipsoidična oblika. Medjutim puka prispodoba više će vriediti nego svako tumačenje. Kamenje koje Medveščak k Zagrebu valja, većinom je oblutno, okrugljasto. Naprotiv kamenje[1], koje se u bočinah oko sv. Xavera i Okrugljaka nalazi, ima posve oštre bridi. Nebi još ni čudo bilo, kad bi taj kamen bio bjelutak; nego i mastički škriljavac, kojega relativna mekoća svakomu je dobro poznata, ima isto tako žive bridi.[1]

Tkogod želi vlastitim vidom osvjedočit se o naravi naslaga sačinjavajućih većinu brežuljaka okolice zagrebačke, tomu preporučujem put na Cmrok, zatim okolicu Šaversku, te zapadni obronak Okrugljaka. Nemalo zanimiv u tom pogledu je put preko Mirogoja u Remete. Blizu Remeta ima nogostup, koji prikraćuje cestu, te je doslovce potaracan eratičnim stienjem od veličine šake do veličine glave. Sve ovo stienje ima žive bridi. Samo gdje je uz bjelutak i razne škriljavce primiešano diorita, tamo se ovaj potonji pokazuje dielomice oblutast. Nu to ima svoj poseban razlog. Diorit naime pretvara se izravno u žutu ilovaču i uslied toga smanjuje mu se tvar ponajprije gubitkom oštrih bridih, a zatim koncentričnim raztrošenjem od površine sve do središta. Tom raztrošenju diorita i dioritnih škriljeva ima se pripisati poglavito pretežnost žutih ilovača u eratikumu.

Ako pako ni vodom, ni puzanjem ni orušenjem brežuljci oko Zagreba postali nisu, preostaje samo još jedan geologički agens, koj se uvažiti može a to je led.

Predpostavljam kao poznato, da je za diluvialne tvorbe led po više puta prikrivao bočine svih viših i srednjih gora. O tomu ovdje razpravljati nekanimo, oledbu uzimamo kao dokazanu stvar. Pita se sada samo, da li je zagrebačka gora dosta visoka, da je za dobe

[1] Često se u potocih blizu njihova ulaza u ravnicu nalazi kamenja dosta živih bridih. To kamenje, koliko sam stvar sam izpitao, proizticе bez iznimke iz erraticuma te veoma sipka nalazećega se duž potok tako da se ruševno kamenje sa obala potoka uz tisućljeća u praporu štićeno direktno u potok strovaljuje.

obće oledbe na njoj bilo plazura, kako mi to u našem tumačenju predpostavljamo.

Kad bi gora zagrebačka stajala negdje usred ravnice, samotna, mogli bismo reći, da ne; ovako pako znajuć iz opisa arktičnih priedelja, kako blizina ledenika ohladjuje susjedne zemlje, neustručavamo se tvrditi, da su osim ohladnih uzroka glacialne tvorbe, blizina ledenih Alpa na zapadu i oledjene visočine kraške na jugu mnogo doprinosile, te je uvjet oledjenja zagrebačke gore jošte znatno pooštren.

Drugo: zagrebačka gora morala je za trajanja diluvialne periode znatno višom i strmijom biti. Sav eratikum na južnom i sjevernom podnožju gore sastoji se većinom iz proizvoda sprhnuća kristalinoga stienja, koje sačinjava jezgru i vrhunac gore. Proračunjanje bi se dalo lahko izvesti, samo bi valjalo tačnije poznavati horizontalnu razprostranost eratikuma. Nemislim da idem preko bitnosti ako uzmem, da je zagrebačka gora za trajanja oledbe pa evo do danas barem za 300 metara snižena. Kad pako koja gora prelazi 1300 metara (4000 stopa), tad u povoljnih okolnostih može još i sada, bar u srednjoj Evropi, nositi malih plazura. Vogezi imaju prosječnu visinu grebena tek od kojih 1000 metara (Grand Ventrou ima 1390 metara), pa ipak, kad je zima stroža a ljeto vlažnije zna se zametnuti plazura, koji cielu godinu traju. Valja se sjetiti, da Vogezi sa susjednom im Crnom Šumavom (Schwarzwald) spadaju u red gorja, koja imaju obilnih tragova njekadanje oledbe. I ove su se gore učinkom leda jamačno snizile, nu sjegurno ne u tom razmjerju kao gora zagrebačka, a to jedino s toga, što im je jezgra, granitna, dakle iz gradiva nerazmjerno žilavijega tvrdjega, dakle teže sprhava i bolje odoljava ledu i smrzi nego diorit, chloritni i steatitni skriljevci i brusilovac.

Petrografska narav gore zagrebačke daje nam ključ okolnost, zašto se u eratikumu na podnožju gore toli riedko nalazi brušena i prugasta kamenja. Valja odmah ovdje iztaknuti, da je prugasto kamenje i u današnjih alpinskih grujah prava riedkost, te se je mnogi turista dane mučio na prikrajku kojega švicarskoga plazura a da nije našao žudjena primjerka: kud kamo rjedji moraju biti brušeni primjerci u eratikumu izpod Slemena, gdje je gora sastavljena iz mekane gradje, kako je gore spomenuto, iz gradje, koja primljene pruge lako izgubi. Jedini bjelutak, koji izpunjuje žice u brusilovcu, može dobro sačuvat primljene utiske, te je prugasta bjelutka u eratikumu zaista i nadjeno.

*

Prvi primjerak našao je g. L. Harazim slušatelj mudroslovja na hrv. sveučilištu. Kašnje je našasto do 12 komada manje više jasno prugasta bjelutka i to u jarugi koja zapadno od Tuškanca prama dolini se povlači. Najveći i najljepši kamen do 5 cm. je debel. Trokutna je oblika sa straničnom duljinom od 14—16 cm. Na jednoj postranoj plohi i to koso na njezinu duljinu nosi taj kamen jasnih pruga, dosta krupnih pruga, medju kojimi je lupom još i sitnih pružica opaziti moći.

Na temelju navedenih geologičkih podataka možemo oledjenje gore zagrebačke u bitnih crta ovako opisati:

Na izmaku pliocenske tvorbe, kad je uslied velike ekcentričnosti putanje zemaljske zavladala oledba na sjevernoj polutci tako, da su plazuri sa Alpa dosizali skoro do površine mora, bila je i zagrebačka gora, tada recimo za 300 met. viša, takodjer oledjena.

Osim izravno ohladjujućega upliva općenitoga uzroka bilo je i drugih učinaka, koji su oledbu zagrebačke gore olakoćivali. To je ponajprije blizina ledenici pokrivenih Alpah i kraške visočine, a zatim i prostrane močvare i jezera stežuća se na podnožju zagrebačke gore.

Premda u vapnitih gorskih priedjelih alpinskih ima manje tragova oledbe nego drugdje, te i u našem Krasu dosada nitko, koliko je meni znano, nije naišao na te tragove, nedvojim ipak, da je i Kras za trajanja glacialne tvorbe oledjen bio. Velebit, Plešivica, Bjelasica pretiču daleko gorskom masom Vogeze i crnu Šumavu. Kraški vrhunci uzpinju se do blizu 2000 metara visine, te su nasadjeni visočinami 300—600 metara nad morem uzdignutimi.

Ipak je oledba kraške visočine morala u mnogom različita biti od oledbe u centralnih Alpah. G. prof. Jiruš upozorio me je, da je oledba kraške visočine po oroplastičkih svojih osebina nalikovati imala plazurom vapnitih Alpa (Kalk-Alpen) u okolici Berchtesgadena. Tamo ima ledenjaka, koji izpunjuju kotline nepomičuć se nikud nikamo, rastuć samo zimi a otapajuć se ljeti.

Takovih ledenjaka moralo je zaista biti u Krasu, gdje ima toliko dolina sa svih strana, visokim gorjem okruženih. Spomenut ću samo Ličku poljanu, u koju su se plazuri s Velebita spuštali, zatim Krbavu, dabarsku dolinu itd.

Ličko polje izpunjeno je sitnim dielomice uglastim šljunkom, koji njekoji geolozi tumače kao sladkovodan talog miocenske dobe. S obzirom na vjerojatno oledjenje ličke doline opravdana je sumnja o tačnosti takova tumačenja.

Krbavska ravnica izmedju Udbine i Jošana izpunjena je krhotinami vapnenca kao novo posuta cesta, a med timi manjimi krhotinami ima većega stienja sporadično usadjena. Ovo će prije biti temeljna gruja (Grundmoraine) nego proizvod tekućih voda.

Čim pako moramo predpostavljati obstanak prostranih ledenjaka na jugu, jugozapadu, zapadu i sjeverozapadu zagrebačke gore, tad je ova gora sa svih strana bila štićena od toplih vjetrova, pa osobito od južnjaka, koji bi mogao priečiti gomilanje leda, topeć snieg svojim silnim thermičkim učinkom. Južnjak, jugozapadnjak i zapadnjak bili su hladni vjetrovi kao i sjevero-iztočnjak, te su doprinašali razširenju ledenjaka.

Ni vlage kao bitnoga uvjeta oledbi nije manjkalo u okolici gore zagrebačke. Savska dolina na podnožju gore još je i sada za svakog močnog vremena velika močvara, a bila je za glacialne tvorbe znatno jezero, koje se je steralo na jugu do Vukomjerića a na iztoku nadovezivalo se na Lonjsko polje, koje je zadnji ostanak toga jezera.

Glavice gore zagrebačke bile su dakle najbliži kondenzatori svih para, koje su se za kratka i vruća ljeta iz močvara dizale.

Jedan izmedju glavnih plazura imao je svoj začetak za Medvedgradom te se spuštao šireć se preko šestinske doline sve do blizu Zagreba, gdje su mu okrajci padali u močvarna jezera savske nizine.

Brežuljci oko Zagreba nisu dakle većim dielom ništa drugo nego ruševno spravište svega materijala, štono se je sa najviših vrhunaca skotrljao na led, te ga ovaj donosio do one točke, gdje mu srednja toplina ili voda učiniše kraj.

Plazuri zagrebački, kojim ima tragova i na sjevernom obronku, nivellirali su goru znatno, razširili njezino podnožje, tako da je strmina gore znatno umanjena.

Tek u postglacialno doba izprale su vode-tekućice sadanje doline u samom eratiku.

Tako je postala dolina Bliznice, Medveščaka, Černomerca i Vrabča potoka, i svih manjih vodâ, koje sa Slemena teku prama Savi na jugu i prama Krapini i Lonji na sjeveru.

Eratikuma na južnom podnožju ima dužinom ciele gore, počam od blizu Suseda pa sve do preko Novaka. Središte ipak najintenrivnijega učinka plazura ima medju potoci Vrabčem i Bliznicom, a kod samoga Zagreba porinuta je rubna gruja najviše na jug. Najveću debljinu glacialne ruševine cienim na mjestih 30 m. (100 st.).

Ovde imam još i to dodati, da sam i na sjevernom podnožju Ivančice napram Ivancih našao nasada bez stratifikacije pokrivajućih pliocenske pješčine. Zanimiva je i ta okolnost, da na tom mjestu, gdje se te nasade nalaze podpuno pomanjkava rubno prigorje iz litavca, koje se dalje na iztok i na zapad svuda nalazi, gdje gora nije radi svoje visine, kako to uzimljem, bila izvržena učinku leda.

Ovih njekoliko primjera upućuju nas koliku znamenitost imaju dosad posve neopažane i većinom krivo uvršćivane diluvialne nasade u domovini našoj. Nemoraju da su sve direktnim proizvodom leda, ali su sve posliedica glacialne periode, u koliko je za njezina trajanja oprieka smrzi i topline do najvišega se stupnja pooštrila i što su atmosferičke oborine svoj vrhunac u obilnosti postigle.

O kompoziciji Gundulićeva Osmana.

napisao Luka Zore.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 3. studenoga 1876.

I.

G. prof. Armin Pavić, razpravljajuć[1] o najboljem pjesniku i pjesmi, naime Gunduliću i Osmanidi,[2] ne vjeruje ni što piše Appendini ni Volantić ni Marković, nego scieni, da je Osmanida od dvije pjesme strpana naime od Vladislavijade i Osmana, a to malo kasnije iza Gundulića, ali sasvim u drugo doba književnosti i od slabijeg pjesnika. On ne vjeruje dosadanjim knjižnicima, nego po sebi razlaže i razglaba pak prelazi na tobožnja svjedočanstva iz starine Dubrovačke. I ja sam te spomenike razvidio, pak evo što sam proučio i pobro.

Stjepan Gradić pred Palmotićevom Kristijadom tiskanom u Rimu g. 1670 „de vita, ingenio et studiis Junii Palmothae“ kaže ovako: „delegit (Palmotha) Illyricas Camoenas accensus gloria nobilis in civitate poëtae Joannis Gundulae, Francisci filii, consobrini sui, cujus ingenium per ea tempora magno concivium exterorumque plausu in edendis elegantibus fabulis et nobilitando Ragusino theatro versabatur, *„famaque jam inclitum erat edito illustri poëmate de Vladislavi Polonorum Principis rebus in bello turcico gestis“*. Ustavimo se na ovom prvom jeku od starine. Iz ovih zadnjih Gradićevih riječi izvadio je g. Pavić Vladislavijadu, i na prvi pogled kao da je ugatao. Nu kad dobro promozgaš stvar, nalaziš u riečima *„de Vladislavi Principis rebus in bello turcico gestis“* samu Osmanidu u kojoj se pjevaju hvale Vladislavu, a *onim riečima parafrazana*

[1] U Radu jugosl. akad. XXXII. 104—105.

[2] Nazivljem Osmanidom Gundulićevu pjesmu, a ne Osmanom, a to za razlikovat je od tobožnjega Pavićeva Osmana.

je Osmanida i nije to nikakova druga pjesma.[1] Tako je kod Talijanaca češće parafrazana Iliada u riječima „le ire di Achille“ a i Horac (Od. knj. I 6) riječima „Pelidae stomachum“ i „cursus Ulixei“ razumijeva pjesmu poput Iliade i Odissee. Na ruci mi je pak životopis Gundulićev našega Crievića gdje su nanizana djela Gundulićeva i tu je (str. 535) kazano ovako[2]: „Torquati insuper Tassi Godefridum Illyrico carmine cecinit.“ A što je to Godefridum nego ista pjesma „Jerusalemme liberata“ u kojoj Tasso pripieva Goffreda.[3]

Neće se nikomu ni snjeti da je to kakva nova pjesma a ne ista „Gerusalemme liberata“.[4] Pak kad bi se i doslovce razumjele one gori rečene rieči, čini mi se nesmisao, da je Gradić to drugo tobožno djelo „Osman“ sasvim izpustio; jer kad je znao za tu tobožnu Vladislavijadu i za drame, nije moguće da ne bi bio obaznao za tobožnjega Osmana koji u obsegu morao bi se barem takmiti s tom Vladislavijadom a svakako nadjačati drame. Što se tiče rieči „edito“, mislim da nas ne će ona smetat, ako promislimo na pravi uži smisao koji je „dati na svjetlost,“ jer tako se govorilo o svim djelima u svjetlost turenim prije štampe[5]. A premda je štampa bila uvedena za Gradićeva vremena, ipak te rieči Gradićeve ne smetaju nas, jer učeni diplomat stojeći u Rimu i dočuvši za djelo Gunduli-

[1] U ovome dapače nalazimo jezgru inadu megju starim Dubrovčanima koji su se glede eposa Gundulićeva rascijepili na dvoje: jedni bo su htjeli da se pjesma nazove po Vladislavu a drugi po Osmanu.

[2] Rukopis Male Braće u Dubrovniku.

[3] Rekoh „pripieva,“ jer glavna zadaća Tassova jest pjevati „le armi pietose“ a zatim dolazi „il capitano“, zato se rečena pjesma u starije vrijeme i nazivala „Goffredo ovvero la Gerusalemme liberata“.

[4] A i početkom ovoga vieka Osmanida se opisivala kako je opisao Gradi:

Ja kâ glasim *djela slavna*
Vladislava hrabrenoga,
Kâ sam sviedok znanja slavna
Gundulića neumrloga,
Dok uživem čas čini ću
Vriednom Ocu Markoviću.
(Radaljević v. versione libera dell' Osmanide 1827).

[5] Da je baš u rukopisu Osmanida tekla od ruke do ruke i prepisivala se, vigji na koncu ove rasprave razloženje Volantića gdje veli o starim prepisima ovako: ..... „la stanza 138 del canto dodicesimo e la stanza 92 del canto dicciasettesimo in tutti gli antichi *exemplari* si trovano costantemente non finite e coi puntini.“

ćevo, mišljaše da je baš na svjetlost izdano[1]. Da nije na svjetlost izdano, osim što nam potvrdjuje to da nigdje se nije našao niti će se naći jedan cigli eksemplar, kako bi se imao nać pošto se nahodi drugih ranih i manje znamenitih od Osmanide; isti nam glasovi iz prošlosti vele da nije štampana bila Osmanida prije početka našega vieka po fratru Markoviću,[2] jer Radalja n. pr. istomu fratru piše izmegju ostaloga ovako:

Mendosa, imperfecta, *typis non edita*, si tu
Es tantum laudis pacta per ora virum.

Tako i Albertini:

In dias per te quod culta Osmanais auras
Prodeat et multo lumine fulgidula.

Pak gdje su glasovi suvremeni Gundulića i kasniji koji ne spominju nikakvo izdanje Gundulićeva epos-a? Kad pak uz daleko Gradićevo pribivanje u Rimu opazimo i to da rečeni učenjak nije spomenuo ni „suze sina razmetnoga," ni „pjesmu Ferdinandu velikomu vojvodi Toskanskomu", ni prevod „Jeruzolim slobodjen" ni što drugo, odma ćemo uvidjet kako je Gradić površno pisao o Gunduliću. I ono „illustre poema" meni nesmeta nimalo namienjeno epos-u, jer i Marković nije htio pjesmi Gundulićevoj nadjesti drugo ime nego prosto pjesan; ali potaknut od prijateljâ javi da je pjesan „eroico," a evo njegovih rieči:[3] „Nella vostra penultima lettera mi significaste d' aver letta con piacere l' Osmanide del Gondola, che poco fà io avea prodotto alla luce, e di esservi tutto in essa piaciuto ad eccezione del titolo dato alla medesima di poema epico, mentre vi parea, che tale nome non le convenisse. Io vi avea risposto che io parimenti era dello stesso parere con voi e che nel manoscritto da me consegnato allo stampatore l' avea chiamato semplicemente „piesan" cioè poema; chè nel principio della stampa alcuni amici dello stesso stampatore nelle lettere e nella poesia bene versati lo persuasero doversi dare all' opera il titolo di „poema

[1] Gradić, možda dočuvši, da se sprema ili govori o izdanju, mislio je da je gotovo, jer Criević (Bibliotheca scriptorum Ragusinorum a p. ser. Cerva ord. praed. concinnata in epitomen redacta) kaže: „Diodorus Bosdarius vulgandum opus susceperit sed imperfectum animadvertens curam dimisit".

[2] Volantić (traduzione libera dell' Osmanide 1827 pag. 29), veli da je našao u nekim rukopisima pievanje o saboru hudobskom XIII° po redu, a u nekim XV°, i to je dobar znak, da Osmanida nije nigda bila tiskana.

[3] Lettera del P. Ambrogio Marković ad un suo amico. Venezia 1828.

eroico"; e che io parte per contentare lo stampatore, il quale a proprio interesse dovea stamparlo, a parte per seguire l' opinione de' detti signori da me molto stimati dovetti acconsentire."

Po ovomu se vidi jasno da je bilo sumlje o nazivu Gundulićeve pjesme i u starini, pak eto razloga, da Gradić je nazivlje „illustre poema". A da to i nije istina, zna se da „illustre" dolikuje i junačkoj pjesmi. Osim ono što je gore rečeno o rieči „edito", i to neka služi, da prije nego je Palmotić počeo pjevati[1] t. j. prije godine 1632 morao je bit „editum poema," a to svi suglasno historici vele, da ni g. 1638, kad je umro Gundulić, osim Crievića, kako ćemo viditi, nije na svietlost izdan Osman.[2] Pak da je sve ovo istina t. j. da se ono „edito" uzme ad litteram i da je to bila tiskana ta Vladislavijada a ne sadanja pjesma: ne bi li nam bilo se uzdržalo barem jedno siroče da nam razjasni posao? A čudo mi je, kako ni suvremenici ni malo kasniji Palmotić hvaleći Gundulića ne spominju ni jednom rieči te Gundulićeve tobožnje blizance.

Sad vigjimo što veli Criević! Pošto je on u životopisu našega Gundulića pobrojio sva njegova pomanja djela i ishvalio ga, dolazi do Osmanide i ovako govori: Prae ceteris porro ejus operibus summopere ab eruditis laudatur poema epicum ab eo editum quod Osmanes inscribitur, ut alter Virgilius passim audiat; illud edidit anno 1631, libros XX. continet, sed duo desiderantur publica authoritate (quod res Turcarum minus caute in ijs arguerentur) ut ajunt suppressi.[3] Libri igitur duo de viginti exstant." Ovako u rukopisu Male Braće u Dubrovniku piše Criević (Viri Illustres pag. 535—536). Neka je ovi rukopis kasniji od Zadarskoga i od kojega drugoga, vidim ipak da je bolji, jer osim što ima viesti nadodanih od prepisača, nešto je, što se protivi zdravomu razumu, izmetnuto, kako ono n. pr. što spominje Appendini: „Cerva ci parla

---

[1] Jer veli Gradić da se je Palmotić poveo za Gundulićem koji je već bio izdao na vidjelo (edito) svoju pjesmu.

[2] Poredi Slade (Dolci, fasti litterarii Ragusini) „Ioannes Francisci de Gundula inter Illyricos poëtas principem locum obtinet, nam nemo alius venustus adeo elegansque. Raptus Proserpinae, Cleopatra, sacrificium amoris, Ceres, Diana, Dubravka, Galathea etc. eiusdem opera sunt, una cum poemate cui titulus Osman, manibus litterarum teruntur adhuc inedita.

[3] Ovaj razlog nestašici dvaju pjevanja već je i u starini zabačen, jer da su baš ta dva pievanja ukinuta „publica auctoritate," bivala bi u arkivu kakva naredba o tome. Inače gori navedeni razlog čini se smiešan i zato, jer bilo bi trebalo ukinuti svu pjesmu pošto cijela diše proti Turcima.

ancora d' un altra poemetto fatto da Gianfrancesco col seguente titolo[1]: „„De Vladislavi Polonorum principis rebus in bello turcico gestis.““ Odavle se jasno vidi, da je Criević bio zaveden od Gradićevih rieči. Kako su i stariji povjestnici spoznali da Criević u nečem piše površno, razumije se odasvud i ne samo od one nesmišljene viesti, da je g. 1621 tekao po rukam rukopis Gundulićev, nego i po drugim stvarima, a evo rieči Volantića što navodi Appendini[2]: „Se si ha per poco la pazienza di esaminare tutto quello che quì afferma questo per altro saggio autore (Cerva), si conoscerà facilmente quanto poco peso in questo caso debba darsi alla sua asserzione. Vediamolo alle prove. Io non mi fermerò ora ad esaminare i primi due piccoli abbagli presi da lui nello scrivere sulle opere del Gondola: il primo cioè nel dire al N. 5, che la di lui tragedia intitolata „„l' Arianna““ fosse stata stampata nel 1632, quando non lo fù che del 1633; e l' altro allorche nel catalogo de' suoi componimenti pone Phyllis ed annoverando poi le sue traduzioni illiriche, al N. 16 asserisce: item Scyriam Bonarelli Illyrice vertit, quando queste due opere, pretese diverse non sono altro in realtà, che la sola traduzione della Filli di Sciro del conte Ubaldo Bonarelli, ma passerò tosto a quelle che fa soltanto al nostro proposito del poema dell' Osmano. „Illud“, dice egli „edidit anno 1621. Che il Gondola fosse stato insigne poeta, io già lo sapea; ma confesso sinceramente di non aver mai saputo che fosse nel tempo stesso anche profeta“ etc. I tako slijedi Volantić valjat nesmišljene vijesti Crijevićeve. Kako je absurdna godina 1621 zabilježena u Crievića o izdanju Gundulićeva Osmana, vidi se ne samo iz toga što stoprva g. 1622 ljeti Osman u Carigradu bi zadavljen, nego i iz sliedećih razloženjâ. Da se je i dan današnji dogodila kakva bitka koju hoće kakav pjesnik da opjeva, trebalo bi da čeka koje vrieme da se razbistri stvar i da se opiše, jer ne bi mogao samo po viestima telegrafičkijem epos napraviti. Zato je smiešno pomisliti da i god. 1622. može Gundulić u ono vrieme latiti se posla. Stoprv godine 1622 biće počeo razumievat, u Dubrovniku boraveći, uzroke rata Turskoga i Poljačkoga, a kamo li da onako točno opiše mjesta i okol-

[1] Kakav „poemetto“ ta tobožna Vladislavijada, koja je ipak morala zapremati nekoliko pievanja, a poemetto znači „piesancu“ od malo stihovâ. Kad je Gundulić i piesmi Toskanskomu vojvodi nadio ime „pjesan“, koja je prem malena spram tobožnoj Vladislavijadi, vidi se kakva temelja imaju neke površne viesti.

[2] L' Osmanide in Italiano, Ragusa 1827.

nosti onog boja; godine bo 1621 rujna mjeseca dogodi se Hoćimska bitka a listopada sklopi se mir. Kad je prispjela u Dubrovnik ta viest i potankoće toga rata? Kad se obazremo na ono doba, kad su teklići mješte telegrafa javljali novine i kad je konj mješte današnjeg parovoza bio najpreči glasonoša: treba da se začudimo kako se može iko i svrnuti na onake lakoumne viesti. A što ću kazat o katastrofi u Carigradu koja kad se je dogodila svibnja mjeseca g. 1622, u pogled onadašnjeg saobraštaja, jedva su mogli bistri glasovi i drobne viesti o dogogjaju prispjeti u Dubrovnik koncem iste godine ili početkom druge, jer brodovi iz Dubrovnika do Carigrada zapremali bi ne danâ nego mjeseca kad bi sreli protivno vrieme, i sve je visilo, razumije se, o liepu ili ružnu vremenu, o prijatnu ili protivnu vjetru.

Pak da sve ovo nagadjanje nema nikakve vriednosti, kako svak vidi da ima, Gundulić nije tiskao odista a ni u rukopisu cijelu pjesmu turio u sviet jer bi bio odziva našao i pohvale. Gundulić štampava g. 1622 „suze sina razmetnoga“ i posvećiva ih Jeru Guduliću svomu stricu, pak izmedju ostaloga u posveti govori „ragjajući se ovi malahan plod od pameti moje na sviet“ to je sadanje vrieme. Rečenu pjesmu biće radio onu godinu i pregjašnju najmanje dok je na sviet dao, jer znamo da za rane svoje mladosti od prilike u 25toj godini života svoga tako se je zanio za Tassom da je od jedne „Gerusalemme liberata“ ponašio. Koliko se vremena hoće tomu ponašenju, svak može procieniti, kad uzme u ruku rečeno taliansko djelo. Pak da ništa nije radio prije pjesme „suze sina razmetnoga“ nego prevod „Gerusalemme liberata“ i koju dramu, razumije se uz svoje državne i domaće posle, dosta bi bilo, počamši godinom 1613 kad je Guduliću bilo 25 godinâ, da se dovaljamo do god. 1620[1] koje godine od prilike biće počeo raditi „suze sina razmetnoga“. Nu ajdemo dalje.

[1] G. 1620, u predgovoru k sedam Davidovih psalama, veli Gundulić: „Dokli s nebeskom pomoći Jeruzolim slobodjen, spjevanje čestitiem imenom prevedre krune *kralja poljačkoga* narešeno, svemu našemu slovinskomu narodu ukažem“. Da se nije izgubio „Jeruzolim slobodjen“ koji je očito poslie g. 1620 izdan, od prilike g. 1622, vidjeli bismo u pristupu posvetu poljačkomu kralju i možda navieštenje da će osobito o njem i o kraljeviću pjevati kao što Tasso veli knezu Estenskomu u početku „Gerusalemme liberata“: Forze un di fia che la presaga penna, osi scriver di te quel ch'or accenna. Ali ima još nešto. Do god. 1667 obitelj Gundulića imadijaše u Jakinu liepu zgradu, što poslie rečene godine postane svojina Bundića. Vladislav putovao je poslie sretnog rata s Turcima po Italiji i slučajno ga Gun-

Odista cienim da bi Gundulić bio pečatao Osmana', da ga je bio dovršio, pak kad nebi on to ni htio, potakli bi ga na to prijatelji i mnogi knjižnici koji su bili oko njega, jer kad se je on nakanio g. 1633 na svietlost izdati Ariadnu, u pozdravu i poklonu Marinku Tudisi piše ovako: „Megju mnoziem prijateljima koji mene svjetuju i ljubežljivo sile, da *Ariadnu* moju budem na sviet prikazati, Vaše gospodstvo navlašto je, komu ja u to pogoditi želim i td.“. A gdje je ono, da i maloj kakvoj pjesmi, za koju bi se znalo da je u sviet turio naš Gundulić, prijatelj bi koji i knjižnik svio mu vienac, kako za piesni pokorne Ivan Palmotić-Dionović koji počimlje:

Vječni vienac da se spravi
Od lovora od zelena,
I za slavu tvoga imena
Na glavu se tvû postavi.

a zaglavljuje:

I učini da se reče,
Da proroka prisvetoga
Ime s pisma znana tvoga
Sva oblita, svud protječe.

A gdje je za iste pjesme Antun Kastratović? a gdje je za Ariadnu Ivan Sara Bona Vučićević koji ovako načimlje:

Ariadna ostavljena
Tako liepa mladca cvili,
Da diklica ucviljena
Baka k sebi doć usili.

pak svršuje:

Jer njoj zapad krunu krije
A tvoj lovor kako sada,
Zelen je uviek, njemu nije
Smrti, zime ni zapada.

---

dulići ugoste u Jakinu u svoju kuću i odtada sliedeći nadpis resijaše oni dvor:

VLADISLAVO SIGISMUNDI POLONORUM REGIS FILIO SCYTARUM TURCARUMQUE TRIUMPHATORI INVICTO
GUNDULA FAMILIA
HOSPITI SUO
UT CUJUS HUMANISSIMAM MAJESTATEM SEMEL IN HIS AEDIBUS ASPEXIT SEMPER IN IMAGINE SUSPICIAT.

Ovo čitaj u prvom zamotuljku historičkomu oca Gianmarie Mattei u biblioteci Male Braće u Dubrovniku. Odavle se vidi da nema u nadpisu ni spomene o epos-u Gundulićevu, a očito je da je Vladislav od prilike putovao koju godinu iza onoga rata i nastupio na kuću Gundulića iz harnosti što mu je naš pjesnik posvetio Jeruzolim slobodjen.

Kad se je ovako pisalo i hvalilo Gundulića kad je na svjetlost iznosio manja svoja djela, a Osmanu na svjetlost tobože iznesenom ni slova; to je baš nesmisao. Dakle ja mislim da je Gundulić sve do smrti radio Osmanidu i da je nije ni dovršio, a ovo ćemo jasnije uvidjeti kad budemo govorili na svome mjestu o dvjema pjevanjima popunjenim.

Treću viest o Guduliću nalazi g. Pavić u Gjorgjića, ali tu nema ni spomena o dvjema pjesmama različitim.

Četvrta viest Gjankarla de Angelisa nije nimalo u prilog g. Paviću, jer u stihovima

— — — — Gundula, principem
cantores merito tu retines locum,
qui non finitimi principis efferam
naturam metuens *threicias neces*
versu grandiloquo et *funera militum*
non deflenda canis[1] — — — —

nema ni sjene o dvjema pjesmam, nego baš ako ko navlaš hoće to odatle izvaditi. Dapače mi se vidi iz ovih stihova da je de Angelis htio baš jednu veliku pjesmu spomenuti jer *threicias neces* ako i sluti na umorstvo Osmana a *funera militum* na poraz turske vojske, oboje opisuju točno našu Osmanidu.

Peta je viest g. Paviću što neki rukopisi imaju zabilježeno da je Osman spjevan g. 1621. Ja ne razumijem kako može iz toga izvesti štogod na uhar svoje teze. A nezna li g. Pavić da je dosta bilo da na jednom rukopisu je stojalo 1621, iz koga su drugi prepisali i podvostručili i da nanesmotrenosti kakva prepisača gradile su se druge nesmotrenosti od drugih, što sad g. Pavić uzimlje sebi za naslon?

Šestu viest navodi g. Pavić iz Slade (Dolci) „Fasti letterario-Ragusini“ gdje nema ni spomene o dvjema pjesmam Gundulićevim jer tu stoji ovako: „Joannes Francisci de Gundula inter Illyricos poëtas principem locum obtinet, nam nemo alius venustus adeo elegansque“.

Sedmu viest g. Pavić redi iz Ferića, a osmu iz Zamanje u kojih nema ni rieči u pokrjepu njegove teze, nego obojica govore o Osmanu kako je zabilježeno u rukopisima „Osman složen i učinjen po prisvitlomu g. Gjivu Guduliću vlastelinu Dubrovačkomu“ i ost. Eto dakle što je rečeno u Dubrovačkim historicima o pjesmi Gun-

[1] One rieči „versu grandiloquo“ što pripadaju objema podvučenim izrazima de Angelisa, da se tobož ondje i dvie pjesme razumiju, pobijaju onu gore istaknutu lakoumnost Crievića koji spominje nekakav „poemetto“.

dulićevoj, odakle svak može uvidjeti kako je razloženje Pavićevo ništavo, pošto su mu osnove tašte i slabe.

II.

Sad priegjimo na samu pjesmu. Najprije g. Pavić veli da ta tobožna pjesma „Osman“ zauzimlje prvo i potonjih 5 pjevanja. Da vidimo.

U I-vom pjevanju Osmanide nalazimo četiri kitice od 15—19 ovako:

Vladislave, Poljačkoga
Slavna kralja slavni sinu,
Čim tva puni slava mnoga
Svega svieta veličinu,
Na pjevanja ova obrati
Veličanstvo vedra čela,
U kieh ti ištem prikazati
Nedobitna tvoja djela.
Kraljeviću glasoviti,
Jur u smrti cara Osmana
Svemogućom tvom dobiti
Zamnjela je svaka strana.
Tim s mê trublje da sviet sliša
Slavu tvoju svak čas veću
Ti svegj djeluj djela viša,
A ja pjet ih pristat neću.

Kako svak vidi, bila bi ludost u pjesmu „Osman“ t. j. u tragediju Osmanovu, koja nema nikakve sveze s Vladislavom, ulagati ove kitice, gdje pjesnik naviešta, da će pjevat „nedobitna tvoja (Vladislavova) djela“, a ipak g. Pavić veli, da Osman ili prvo i posljednjih pet pjevanja „idu po Aristotelevih pravilih i čine sama sobom ničim nesmetanu cjelovitu pjesmu.“ Da bi kogod pokušao čitati prvo pjevanje Osmanide, pak preskočiti na šestnaesto i dalje, snebio bi se i zapanjio, kad bi opazio da nema više rieči o Vladislavu iza svečanog obećanja u prvom pjevanju.[1] Ali nije bilo

[1] Niti se mogu istumačiti one četiri kitice kao posveta, jer nebi onda Gundulić kazao, da će o Vladislavu pjeti nego da je pjevao, pošto je Vladislavijada prije morala ugledati sviet, i tu bi mu posvetio samo pjesmu kako Tasso knezu Estenskomu. U ovome dapače vidim našega Gundulića sliepačkog zanešenjaka za talianskim romanticizmom. Ariosto n. pr. bira Orlanda za protagonistu, no u isto vrieme zavietuje se da će pripievati i Rugiera u slavu Estensa kao začetnika njihove loze. v. Orlando Furioso I pjev. IV. kit., koja glasi ovako:

Voi sentirete fra i più degni Eroi,
Che nominar con laude m' apparechio,

moguće da ova eklatantna stvar ne udari u oko g. Paviću, zato je na koncu svoje razprave kazao da su one četiri strofe prečinjene iz Vladislavijade i umetnute u Osmana. Eto sutuka, a kako će odbit pitanje: epizoda Kizlar-age i što je š njom skopčano, pošto se ne nalazi u I. i posljednjih spjevanjih nego u II. i XIII, i pošto nema posla s tom Vladislavijadom, komu spada? Na to mi govori: Tomu kasnijemu pjesniku, koji je smiesio to dvoje. A ja tvrdim pouzdano, da je ova epizoda jedna od najljepših u cijeloj pjesmi, zato i dolikuje našemu pjesniku; Ljubdrag i Sunčanica veoma zanose, jer diraju u naše običaje i naše su gore list.[1] Inače znamo, da putovanje Kizlar-agino po djevojke iztječe iz drugog pjevanja, koje je u tiesnom savezu sa prvim; kako ćemo dolje vidjeti, i ovaj posao pobiranja djevojaka jest jedan od savjeta prihvaćenih od cara. Ako za čas i popustimo hipotezi Pavićevoj, ova epizoda nije smjesa, nego novi umetak, jer zaprema cijelo VII. i VIII. pjevanje. Kad je toliko truda stalo Sjerkoviću, pak zatim Mažuraniću, popuniti onu jazinu izmedju XII. i XV. pjevanja, koja je dugo vrieme zijala: kako bi i pomislili na ovu drugu jamu izravnjenu tako lako i muklo, da se nije niko ni sjetio da je popunjena, i da niko ne nalazi, što je trudnje i pomislit, nedostašica i slabosti? Zašto taj tobožni premještalac i miešalac nije namjestio i ona dva pjevanja koja su izostala, da se muče Sjerković i Mažuranić, kad mu je tako stvar lako išla za rukom i pošto rukopisi Male Braće u Dubrovniku navlaš očituju pri onome jazu da se nijesu našla ona dva spjeva poslie smrti pjesnikove?

Nadalje kaže g. Pavić, da „umetak pjevanja II—XIII smeta razumljivosti i ruži i kvari cielo djelo.“ Ja sam protivnog mnienja a evo razloga. Drugo pjevanje mislim da lijepo prijanja uz prvo, dapače je slieplјeno i priljubljeno s njim[2], jer pošto u prvom pjevanju car Osman je naumio otit u istok i sebi sve pokorit, eto u

---

Ricordar quel Rugier, che fu di voi
E de' vostri avi illustri il ceppo vecchio.
L' alto valore e chiari gesti suoi
Vi farò udir, se voi mi date orecchio,
E vostri alti pensier cedano un poco,
Si che tra lor miei versi abbiano loco.

[1] A potrebita je ova epizoda za razjašnjenje ideje u Osmanidi, što vidi na koncu ove radnje.

[2] Osim razloga navedenih dolje na podkrepu dobra sklada izmegju prvog i drugog pjevanja, uzgredno ću spomenut, da je i početak drugoga pjevanja, gdje pjesnik razmišlja o plahosti, odziv prvom pjevanju, u kom

drugom pjevanju Dilaver, Hogja i Hadum, viećnici tajni, kojima je bio car u prvom pjevanju povjerio svoju namjeru ovako:

Ovu odluku stanovitu
Pod zakletvu i pod vjeru
Najprie učini on očitu
Glavi od paša Dilaveru.

pak još:

Nu što njemu ne zataja
Još i hodži svomu objavi
I hadumu od saraja
Bielieh vila crnoj glavi.

U II. pjevanju ova trojica svjetuju[1] cara prije nego se uputi u istok, od kojih savjeta car prihvaća tri, naime pribavit vjerenicu, utvrditi straže Korevskomu i pitat mir u Poljaka. Ja ne vidim, zašto je g. Pavić rekao, da se prvo pjevanje ne da o drugo nikako svezati.

U III. pjevanju car vrši treći prihvaćeni savjet[2]. Tu je ona liepa pripoviest putovanja poklisara Ali-paše put Varšave, da mir sklopi s Poljacima. To je sve u redu do sada, kako svak jasno vidi.

U IV. pjevanju sliedi svoj put Ali-paša, a prolaz je upravo vješto nacrtan preko lanjskog bojnog polja, takodjer i opis Ali-paše Bogdanskomu vojvodi. Sve do sada cienim da se sudara sa cielinom.

U V. pjevanju sliedi Ali-paša svoj put i sreta Krunoslavu, koja traži Korevskoga; tuj pak Gundulić se kaže vješt romantici talijanskoj, što možes u Ariosta i Tassa lako naći.[3]

---

je razglobljena namjera careva. Pak i apostrofa Osmanu u drugom pjevanju, koja počimlje kiticom sedmom ovako:

Ah! u istok, care Osmane,
Mladjahan se još ne puti,
Dokli vierne i uzdane
Tve svietnike budeš čuti.

ne bi bila na mjestu u tobožnjoj Vladislavijadi, a vidi se očito, da odjekiva namjeri carevoj očitovanoj u prvom pjevanju.

[1] Čemu je provodič Dilaver, koji zabrinut hoće da svjetuje cara prije nego se ovaj uputi u istok, pošto je znao, da je car povjerio tu tajnu i hodži Hadumu, v. kit. 17. II. pjev.

S učiteljem i stražnikom
Ženskiem k caru hrlo poje (Dilaver)
Znajuć kletvom pod velikom
Car da se i njim odkrio je.

[2] Drugoga je odma izvršio, a prvoga će izvršiti u VII. i VIII. pjevanju

[3] Bradamante oružana traži Rugiera (Ariosto pjev. II.), Erminija Tankredi-a (Tasso pjev. VI.).

U VI. pjevanju opisan je plač i odluka Krunoslave, a na koncu neustrpljenje Osmanovo, koji iščekiva poklisara iz Varšave i misli za Kizlar-agu. Iz svega se dosle vidi, da je Osman protagonista a uzgredno iliti, da se poslužim fizičkim izrazom, slomljenom svjetlosti obasjan je Vladislav. Svud je Osman prvi, i tako treba da bude, a razlog ćemo vidjeti kasnije.

U VII. pjevanju vidimo izvršen prvi svjet prihvaćen od Osmana u tajnom vieću, t. j. poslanje Kizlar-age po djevojke i tako je pretrgnuto za čas putovanje pašino po pravilima i ukusu pjesničtva a vješto je spravljen prielaz na svršetku šestog pjevanja. Ja vidim dosle jednim i vez, kojim se sve zajedno spaja i to uprav dolikuje Gundulića, jer ima u jednakosti velike bitrine i vještine, te se zato čudim, gdje je gosp. Pavić smjesu našao, kad svak može se staviti koliko je Gundulić pročitao prije nego je stavio ruke na posao.[1] U VII. pjevanju dakle počimlje pripoviest putovanja Kizlar-age po djevojke, a u VIII. svršiva sa grabšom sunčanice. Zatim Osman pozivlje Sokolicu, da ga sliedi u istok. I dosada vidim red u cielini, a opažam da se sve to više mrsi uzao dok se riješi. Ovdje je opet na mjestu upitati g. Pavića: kako se spaja pripoviest Kizlar-agina putovanja i grabeži djevojaka sa tobožnom Vladislavijadom? Ne može se nikako kazati, da su dva ciela pjevanja umetnuta za gore iztaknute razloge, jer bi to bilo stat pro ratione voluntas, a s druge strane vidi se, da sve iz prvoga pjevanja iztječe, širi se i razgranjuje kao zraci iz svietlog tiela što se naokolo pružaju.

IX. pjevanje spaja sa prednjim Sokolica koja, kako smo vidjeli, pozvana je od cara da ga sliedi u istok. Medjutim ona je smetala i uznemirivala svedjerno Poljake. Suviše u ovom pjevanju čitamo epizodu o varšavskoj svečanosti goda lanjske dobiti, o Sokolici i njenim drugaricam, o porobljenju poljačkih gospodjâ u dubravi, o velikodušju kraljevića. Tim mislim da se red nije ni malo smeo i da sve vješto stupa napried.

U Xom pjevanju nastaje Kraljevićev povratak iz lova pospješno radi dolaska careva poklisara u Varšavu. Ovi se bijaše zakasnio zbog guse.

U XIom pjevanju Ali-paša u srednjoj viećnici gleda izatkan boj lanjski mnogo vješto. Zborovski ga zagovara i razlaže mu poljačke junake tuj izvezene, pošto je on isti razvidio turske sagnane u po-

[1] Poredi putovanje Rinaldovo, kako je prepleteno (Ariosto pjev. II., IV., V., VI., VIII.).

tjeru; zatim i sama sebe gleda gdje bježi,[1] pak prestane od srama gledati. Ode pred kralja i izvojšti mir.

U XIIom vraća se Ali-paša s urečenim mirom i s darovima u Carigrad. Onda nastaje epizoda Krunoslave i Korevskoga. I dosada vidim pravi siž[2] u svemu.

U XIIIom pjevanju pako pjesnik opisuje vieće pakljeno usljed koga zli duhovi dižu se na rasap i štetu krstiansku. Dosada nema ni jazova ni pukotinâ, a mislim da svak polag svog zdravog razuma istu će stvar naći. Stoprva sad nakon XIIIog pjevanja dolazi jaz od dva pjevanja koga je napunio najprije Sjerković (Sorgo) pak onda Mažuranić. Ali ob ovomu kasnije. Svezu izmegju trinaest pjevanja svak vidi i dosta je pročitat jedan put ova pjevanja, pak će se svak uvjerit, da je Gundulić radio vješto i iskitio pjesmu po pjesničkih pravilih.

U svojem razloženju g. Pavić bješe iz početka rekao da se uprav liepo slaže Io sa XVItim a ne sa IIim pjevanjem. Gore smo vidjeli, da baš liepo Io uz IIo prijanja, a sad mi je dokazati, da bi preko jame skočio, ko bi hotio Io uz XVIo priliepiti. I u istinu u XVIom pjevanju kitice 86 i 87 ovako glase:

[1] Po svačem se vidi, da je ciela pjesma istekla iz jednog te istog pera. Karakter Ali-paše naviešten je u IIom pjevanju, kit. 126—129 ovako:

A odluči se u Poljaka
Hercegovac Ali-paša;
Med njegova rieč je svaka
Il spovieda il upraša.
Posmjeh mu je svedj sried usti,
Svakomu se smierno klanja,
Hitrina je sve, što izusti,
Unjeguje s mudra znanja.
Zna vuhvujuć riečcom blagom
Od besjedâ sve nauke,
I moguć je veće snagom
Od jezika, neg li od ruke.
Tim načinom prve časti
U carevu dvoru steče,
I od pastira paša uzrasti
Poznan blizu i daleče.

Zato je onako darovit u rječitosti Ali-paša u IV. pjevanju, zato je bježao u boju hoćimskom, zato je onako medno i odrješito govorio pred kraljem u XIom pjevanju.

[2] Čuo sam ovu rieč u Dobroti kod kotara i znači „pravac, metod", a tako baš i jest jer sizati i dosizati znači extendendo attingere (v. strsl. сѧгнѫти), zato i sežanj je ὀγυιά, zato i prisega je jusjurandum, s toga što se pruža ruka na nešto.

*

Pred mečet se ovi skupi
Ter iz jutra do večera
Skupno vika, skladno upi:
Daj nam pašu Dilavera,
I učitelja Hodžu š njime,
Jer ti opak nauk dava
S crncem, kî je ženam tvime
Straža i od hadum svieh glava.

Ova trojica svjetovali su cara u IIom pjevanju a ne u Iom, dakle eto prve praznine.

Nadalje ovu pobunu vojske u Carigradu, pjesnik je spravío tako vješto, da je zato sklopio XIIIo pjevanje gdje usljed vieća pakljenoga vragovi odoše u Carigrad da bune. Poredi pjevanje XIIIo kit. 81 i 82:

Na tisuće, na oblake
Crna jata izletješe,
Ter jasnomu suncu zrake
U sred podne potamnješe.
Crn Carigrad osta bieli
S sviem munarim od mečeta
On čas, kad se u nj useli
Množ pakljenieh ludieh četâ.

Pak sliedi napried nabrajat koga su bunili vragovi; v. kit. 85, 86, 87:

Nabunjivat jedni staše
Hodže i crkav redovnike,
Svu gospodu i sve paše
I zakona razumnike.
Drugi bojne Janjičare
I s spahijam spaholjane
I ostale vojničare
Pridošoce i gradjane.
Treći gospodje i carice
Carskieh dvorâ i palačâ,
Kê su davnje njih bojnice
I oružja njih najjača.

Ne odgovara li ovom redu nabunjenje puka i vojske u XVIom i XVIIIom pjevanju? Poredi n. p. u XVIIIom pjev. kitice 2 i 3 koje glase:

U povojih zlatnieh zora
Stoprv rodjen dan iznese:
A u zbor cieća dogovora
Nabunjeni skupiše se.
Starce od puka i velike
Postaviše sudce sjesti

I od zakona razumnike
Kî nadhode inieh sviesti,

i ostalo što sliedi u kiticam 3, 4 i 5. Zatim sravni kitice 11, 12 i 13 ovako:

Bez obzira srne, kuda
Nesviesni ga bies potiče,
Iz pogleda srčna i huda
Mećuć oganj, vapeć kliče: (Daut).
„Dokli ovako u mrtvilu
Podnosit nam sudjeno je
Plien općeni, smrt nemilu,
Bezakonja, zlo svakoje?
Ustanite što čekate
O hrabreni vitezovi?
Vojevodu mene imate,
Svrzmo s grla jaram ovi.“

A gdje su kitice 18, 21, 22, 27, 28, 32 i 35 i gotovo cielo XVI. pjevanje? A gdje je, što u XVIIom pjevanju Mustafina mati, koja je tad bila megju robinjam saraja, snuje bunu (v. kiticu 124 koja glasi:

Ali posried noćnieh tminâ
Viećaše opet i sultana
Mati ohola Mustafina
Na pogubu cara Osmana.

i ostalo unapried što odjekiva redu XIIIog pjevanja.

Meni se dakle čini, da bi muke i truda stalo onoga, ko bi htio spojit I. sa XVIim pjevanjem jer izmegju njih zija jazina. Ono pak, što u potonjih 5 pjevanjâ t. j. od XVI—XXog nema ništa o Vladislavu, zavelo je Pavića da iznagje pjesmu „Osman“; ali kad se shvati dobro ideja Osmanide, odma jasno svane[1]. A g. Paviću je unicum u historiji Epopeje to, da se mogu izostaviti sve epizode[2] od IIog—XIIIog pjevanja, a čin eposa da se ne razklima;

[1] Vidjećemo kasnije pravu ideju Osmanide. Sad mi je samo spomenut da posljednjih 5 pjevanja ne možeš nikud maći sa svoga mjesta, jer da se katastrofa sa svim tragično prikaže, treba da se vješto i spravi, a motus je in fine velocior svegj kad se prepone odmaknu. Nabunjenje vojske proti cara bilo je gotovo, dakle nije preostajalo drugo nego riešenje uzla na koncu pjesme.

[2] Nije ni to posve istina, jer kitica 17 u XVIIom pjev. glasi ovako:

Tri robinje, tri carice
Ki postavi na sto uza se
I klanjajuć žensko lice
Rob pretvori od cara se.

Ovo očito smiera na popunjeno pjevanje XV. i odgovara kiticam 161.

tad neka pročita n. p. Ariosta i Tassa, pak će se odma uvjerit. Onda bi trebalo ukorit Tassa i Ariosta, koji su ukazali opaki put našemu pjesniku, jer mnogo epizoda možeš izmetnut iz rečenih pisaca a cielo djelo nimalo ne će pretrpjeti. U Orlandu možeš izbacit cielo XXVIII pjevanje, da ne spominjem ostale mnoge primjere, i nimalo ne će se pjesma smesti, a to nam isti pjesnik veli u 2oj kitici istog pjevanja:

Lasciate questo canto; chè senz'esso
Può star l'istoria, e non sarà men chiara.

Ali g. Pavić ovo ništa ne promišlja nego zaključuje da je neko umetnuo IIo—XIII pjevanje pak nije dospio da prenačini i posljednjih 5 pjevanja. Zatim hvali izbor karakterâ po Aristotelovih pravilih, koje ne ponavljam i druge ne dodavam, da postanem kraći, i ne bojim se zato da ću postati taman. Samo ću opaziti da kogodj ima ćućenstva, treba da se zanese za ljepotom misli i milotom govora Gundulićevih, koji ako se nešto i dulje, tako upućuje pravilo

---

162, 163, gdje se uzimlju tri baš za žene: Sokolica, kćerca Esad-efendijina i Pertevljeva jedina kći. To je od prilike moralo biti i u izgubljenom pjevanju kad se tri spominju u XVIIIom. A ne odjekivaju li kitice 75—77 IVog pjevanja, gdje se spominje liepa Agjamkinja Ljuba Dilaverova, kiticam 36—95 XIXog pjevanja? A ne svršiva li Osmanida ovako:

Nu se skrši sva tvâ slava;
Jer tisuća od tisuća
Tvojih ispred Vladislava
Vidjela se 'e pobjeguća.

A ne odzivlju li se kitice 101 i 102 XVIIog pjevanja koje glase:

Tko je ovca, po dno škrakâ
Krij se u gorah, pasi travu;
Ja oni isti sam ki od Poljakâ (Dilaver)
Slobodio sam tvoju glavu.
U pogovor ovo nije,
Što bih držan, to učinih,
A i unapried gdje se uzbije,
Moć ćeš poznat mene i inih.

kiticam 88 Iog pjevanja i 78 IVog:

I deset tisuć kî (Dilaver) bojarâ
U istočnoj skupnieh strani
Lanjsku jesen mlada cara
Od poljačke sile obrani.
Turske krvi u sried blata
Medju Lehe junak (Dilaver) skoči,
I ote orlu iz nokatâ
Mladi miesec od istoči.

epskoga sloga ne samo, nego i vrieme za koje je pisao Gundulić zanievši se za romanticizmom i pokvarenim ukusom koje je tad vladalo u književstvu talianskom u koje se naš pjesnik uzirao. G. Pavić dakle anahronistički kori Gundulića, a nezna da je ta duga, dosadna i pathetična rethorika bila znak vremena, pak treba nešto popustit i neizglagjenosti pjesme usljed rane smrti pjesnikove, kako je sve i Volantić u Appendini-a pripoznao ovako govoreć[1]: „Non ostante poi i pregi grandissimi di questo poema, uopo è il confessare che il lettore o incontrerà alcune volte de' passi poco conformi al delicato genio della moderna letteratura. Sarà però facile l'assolvere da molte censure l'autore, se si vorrà riflettere al secolo in cui egli fiorì, secolo troppo funesto e calamitoso alle belle lettere, e molto più all'immatura morte che lo rapì alla republica letteraria, da cui, se non fosse stato intempestivamente rapito, è da credere a ragione, che l'opera sarebbe stata da lui migliorata e purgata da una gran parte di quei difetti che al presente in essa si scorgono".

Što se jezika tiče, neću ništa nadodati onomu što je g. Pavić rekao, naime da je u Osmanidi čist i liep hrvatski jezik. Glede metra svi su Dubrovčani složni pak i Appendini da nije sasvim prikladan osmerac za junačke pjesme, ali da je taj stih dobro znao Gundulić udesit i umjesit.

U opće sad zaglavlja g. Pavić, da u Iom i posljednjih 5 pjevanja drži se Gundulić historije u glavnom, ali da nije tako u II.—XIIIog. Eto i tu vidi se jasno namjera Gundulićeva pri pjevanju Osmanide. Glavna mu je misao ispjevati katastrofu Osmanovu u Carigradu, a taj zadatak on i naviešta u Iom pjevanju (kitica 14):

Ali da tiem pjesni ove
Sasma duge neizhode,
Smrti objav'te vi njegove
Hude uzroke, tužne zgode.

Sad se lako razumije da, što se tiče carigradskih dogodjaja, morao se je naš pjesnik, koliko je bilo moguće, držat historije a za ostalo, pošto se je on zaveo za Ariostom i Tassom i izgledao se u njih, upotriebio je što Tasso u II. pjevanju veli:

O musa tu che di caduchi allori
Non circondi la fronte in Elicona,
Ma sù nel cielo infra i beati cori
Hai di stelle immortali aurea corona;

[1] Versione libera dell' Osmanide 1827.

Tu spira al petto mio celesti ardori,
Tu rischiara il mio canto e tu perdona
Se intesso fregi al ver, s' adorno in parte
D' altri diletti che dei tuoi le carte.

Gundulić dakle upliće s istinitim i ne istinite stvari, da tim pjesma postane ljepša i ugodnija. Istina, da ima u pjevanjim II—XII. mnogo više umetnuta nego u I. i posljednjih 5 pjevanja, jer narav istih pripoviestî u II—XIII. pjevanjim to donosi[1]; ali i u tobožnoj Vladislavijadi ima mnogo istine, kako se svak može uvjerit čitajuć poviest[2]. Zato prosto g. Paviću čudit se za Sunčanicu, za Ljubdraga, i za svjet neistiniti čuvara saraja, gdje vidim da Gundulić mnogo je vješto to iskitio da Janjičari i Spaholjani začmu veliku sržbu proti staromu čuvaru saraja. I u istinu oni su nabunjeni na Dilavera, na Hodžu i na Haduma. A ovdje je na mjestu rieti g. Paviću s Oracom:

Denique sit quidvis simplex dumtaxat et unum.

Pak nadodati:

Ficta voluptatis causa sint proxima veris.

Ako se sve ono nema pred očima, onda se nije čuditi da u oči pada i ona liepa epizoda o Ali-paši u kraljevom dvoru u Varšavi. Da je naš pjesnik i znao za drobnosti poviesti, mogao je i ne navesti puku istinu, ako nije bila na uhar njegovoj osnovi; a nije za istinu pravu znao niti je mogao znati, jer za doba Gundulićevo nije nikakva poviest doprla u Dubrovnik o tom poljskom ratu[3]. Zato, što je znao Gundulić o tim dogodjajima, obaznao je na jakorieč od koga, ili po privatnim pismima ili kroz službene vladine viesti.

G. Pavić sliedi se čuditi, i čini mu se sasvim romantično da

---

[1] Svakako ne treba zaključit da u tom odsjeku o protagonisti nema rieči ili spomena, jer tamo i amo odjekiva Osman i sve se sudara sa pravcem pjesme. Poredi onu apostrofu Osmanu u V. pjev. (kit. 5—6); u VI. pjev. (kit. 69—82) Osman zabrinut očekiva mir. A gdje je u istom pjevanju apostrofa Osmanu prilično duga (kit. 83—92), pak opet od 93 do svrhe sve se radi o Osmanu. U VIII. pjev. (kit. 184 do svrhe) opet je o Osmanu rieč, u IX. takogjer (kit. 175 do svrhe). Poredi u Ariosta kako je o protagonisti prepleten čin. O Orlandu bo počimlje govorit u VIII. pjev. i spominje ga do pjevanja XIV., ako izuzmeš pjevanje X. Zatim o njemu se ne govori do XXIII pjevanja. Neće niko zato dvije pjesme neodvisne u „Orlandu furiosu“ izmislit.

[2] Osim mnogobrojnih poviesti, čitaj „hoćimska vojna“ u listu Politik izlazećem u Pragu, od 25 Augusta 1875 (podlistak).

[3] Stoprva početkom našega vieka g. Sobolevski kroz Kopitara poslao je pripoviest rata Appendini-u v. versione italiana dell' Osmanide 1827.

Gundulić šalje u Carigrad Krunoslavu obučenu od Ugričića i da se ova bije sa Sokolicom. Tad bi trebalo ovdje navesti iz Orlanda i Jerusolima slobodjena mnogo koješta u što se je uzirao Gundulić, pak onda Pavićev ukor ne strielja Gundulića nego te zviezde u talianskoj knjizi.[1] A g. Pavić i tuj hoće da se opere govoreći da je to prosto bilo Tassu, jer je pjevao čin koji se je dogodio 400 godina prije njega, a Gundulić je suvremenit bio hoćimskoj vojni. Da li ne zna g. Pavić da je onaj krstonosni rat bolje poznat i danas nego rat poljački i da više pada u oko izmišljotina u onoj trieznoj i stavnoj stvari nego li u hoćimskoj pobjedi?

Hyperomantika, veli dalje g. Pavić, bila je protivna karakteru Gundulićeva načina pjevanja. Dakle bi on bio preveo Jeruzalim slobodjen da je to bilo protivno njegovu karakteru? Suviše kaže g. Pavić da je u hronologiji taki nered, da treba zaglavit da pjevanja II—XIII. nijesu od istoga pjesnika, pak navodi neke kitice gdje pospješno paša ide da što prije prispije u Varšavu. Pak se g. Pavić čudi da paša kad je došao na bojno bolje:

Često ciela još tjelesa
Sledena u krvi i smrznuta
Nastupajuć konjem splesa
Sjemo tamo prieko puta.

i veli da su ovo *cadavera* a ne skeleti. Bilo i tako kako misli g. Pavić, ja cienim da to ne podupire nimalo njegovu tezu, jer znamo da led sahranjuje od truleži i od razpada ciele mrcine[2]. Gdje nije pak bilo toga i mraza, paša nastupa na štuke i lubanje, kako nam dokazuju u III pjev. kit 81 i 84:

---

[1] Poredi u Ariosta Fiordiligi, koja ište svog milog Brandimarta izvan Pariza (pjev. VIII., XXIV.), a u Tassa Erminiju koja se oblači u odore Klorinde, da uzmogne izmaknuti se iz Jeruzolima i prodrieti u tabore latinske gdje joj čami ranjen vjerenik Tankredi (pjev. VI). Takodjer za boj izmegju Sokolice i Krunoslave poredi Marfizu i Bradamantu u XXXVI. pjev. Orlanda.

[2] Pak ko zna jesu li to bile mrcine od lanjskog boja? A ne znamo za Kozačku gusu (v. X. pjev.) koja je sretala, odirala i ubijala? A i Sokolica sa njenim drugaricam uznemirivala je poljačke pokrajine (v. pjev. IX). A da su Kozaci sliedili onuda Turke ubijati, potvrdjuje kitica 29. u XVIII. pjevanju koja ovako glasi:

Od turačkieh cviet miadića,
Kieh Kozaci i još kolju,
Zvierma i pticam leži pića
Na bogdanskom ravnu polju.

Pače sve što napried jaše (Paša)
Hudja žalos svedj ga trudi,
Kosti gole čiem plesaše
Od pobienieh turskieh ljudî.
Gdje na svaku diže stranu
Turskieh kostih gore gori,
Gdje s pô svieta množ sagnanu
Mač poljački na tle obori.

Isto u IV. pjev. kit. 6 i 120:

Obziruć se na gomile
Kostih, kê svud leže okoli
Sudi, kê se strše sile,
Misli, koja krv se proli.
Gled' okolo odasvudi
Što oko vidi svom krepostî,
Sve bi puno bojnieh ljudî,
Sve 'e sad puno suhieh kostî.

Takodjer u V. pjev. kit. 7:

Ali vele hudja 'e muka
Kâ vidjenje njemu dava
Od skorenieh suhieh rukâ
I od usahlieh crnieh glavâ.

a često pak naidje na ciela tjelesa kako smo gore vidili.

Kad bi ovo i bio kamen smutnje u Osmanidi današnjoj, što nije, za tobožnu Vladislavijadu jednako bi bio trun u oku, jer nakon godinu dana putuje paša. Pak kad ono se ne bi nikako dalo ispričat, i kad se ne bi ko s gorirečenim razlozima zadovoljio, Orac ga kori veleć:

Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
Offendar maculis — — — — —

G. Pavić sliedi se čuditi, da od prilike mjeseca ožujka vraćaju se Kozaci doma nakon trî mjeseca iza boja. Kad bi i tako stojalo u tekstu, ne bi bilo čuda za ona vremena, da ta neuredjena vojska pri teškom onadašnjem saobraštaju smuče se dugo vremena do doma. Ali tako nije u tekstu[1] ni u rukopisim[2] nego ovako (pjev. X. kit. 69):

[1] U izdanju zagrebačkomu g. 1854 stoji „vartjahu se", a u dubrovačkomu g. 1826 „varchiahu se".

[2] U jednom rukopisu Male Braće u Dubrovniku podpisanom „U Prasi od Noemie Nikola Ohmuchievich pisa na 15 aprila 1654" stoji „varchiahu se".

U drugom rukopisu podpisanom „Ambrogio Markovich 1820" stoji „vartjahu se".

On se u gradu Kamenici
Bješe uzdržô vele danâ,
Što kozački tud vojnici
Vrćahu se[1] sa svieh stranâ.

To nije kako *vraćahu se*, nego to znači, da su se Kozaci *vrtjeli* sa svieh strana tada oko Kamenice. A to je potvrdjeno od toga, što nijesu prolazili samo, nego stojeći tu gusarili:

Od njih *guse* neizrečeni
Strah u srcu svom ćuti
Zasve znaše, da otvoreni
Poklisarom svud su puti.

Sad je g. Pavić potaknuo nogom i zaustavio se je na tome, da je paša došao u Varšavu koncem kolovoza (v. pjev. IX, kit. 11), a kako, kaže, kad je Osman bio ubien svibnja mieseca? Eto i tu dokaza, da Gundulić nije znao baš kad su zadavili Osmana, nego je cienio, da se je to zgodilo mnogo kasnije, od prilike rujna ili listopada. Čudim se, kako se može u grieh zapisati Guduliću, što je zabilježio smrt Osmanovu kasnije nego se je dogodila. Ko će natrunit Vergilu što suvremene opisuje Eneju i Didonku, kad izmegju njih vjekovi se šire! Ko će prigovorit Tassu što je pomiešao I. i III. krstonosni rat i suvremene pjevao Solimana i Goffreda, kad izmegju njih zija gotovo viek! Ko će prikorit Ariosta što izmišlja boj crnaca u Francezkoj za Velikoga Karla, kad je taj boj bio za Karla Martella! Mislim dapače da treba gledat pravac i osnovu pjesme, i onda stoprva ukoriti pjesnika, ako nije vieran svojoj osnovi i pravcu. I Kizlar-aga i Ali-paša prispješe u Carigrad još za života Osmanova, dakle u pjesmi nema protuslovja, čemu dakle korit što nije za korbe, nego za pohvale u jedinosti, čemu s Oracom ne zaključit:

Denique sit quidvis, simplex dumtaxat et unum.

Kad se pomisli, da je od prilike Ali-paša od travnja do rujna stojao na putu do Varšave[2], nije se čuditi, da je i Kizlar-aga u isto

[1] To je od „vrtjeti se“ girare, jer od drugog glagola ne bi moglo poteći. „Vrćati“ nema nego u složenim obrćati, svrćati i to kao idiotizam dubrovačko-ercegovački, jer treba kazat „vrtati“, koga ipak nema nego u složenim obrtati, svrtati. Da bi i bilo dakle „vrtati“, imperfekt bi bio „vrtah“.

[2] Duljenje puta Ali-pašina ispričano je dovoljno, ali je od pjesnika i predvidjeno jer u VI. pjev. kit. 92—97 ovako glase:

Ali čim car neprestaje
Smione misli uzmnažati,
Želja u njemu svedj veća je
Poklisar mu da se vrati.

vrieme obašao onaj golemi put cielim morem, cielom Grčkom, Arbanijom i starom Srbijom.

Ne vidim pak što je ne jasno u kitici 73, X. pjevanja:

Tiem dokle se ulak vrati,
Koga u kralja poslo biše,
Nehtjeć napried putovati
Odocni se on saviše.

Ali netom ču odgovor da vojvoda podoljskih Kozaka odredi mu stražu, uputi se (v. kit. 74 i 75):

Nu kô primi, da vojvoda
Nad Kozacim podoljskima
Uzdanu mu stražu poda
Kâ ga u putu pratit ima.
I bez sumlje i bez straha
S družbom Kozak vitezovâ
Na ravnine tad dojaha
Ne daleče od Varšova.

U ovome ne nalazim nejasnoće i nereda.

Sad g. Pavić hoće da dokaže, da pjevanja II—XIII ne mogu bit nastavak pjevanja prvoga, niti se mogu pjevanja XVI—XX nadodati pjevanjim II—XIII, i to naslanja na sliedeća razloženja:

Osman je učinio u prvom pjevanju stanovitu odluku da će poći u istok. To povjeri, pod zakletvom da će mučati, Dilaveru, hodži i čuvaru saraja, a prosu glase, da ide klanjati Muhamedov grob. Zatim veli, da dobro nastavlja XVI. pjevanje, kako se na te glase počela vojska buniti. Zato je nerazumljivo, kako u II. pjevanju od nikoga zvana ona trojica savjetuju cara.

Na odgovor ovomu rieti ću, da g. Pavić ispušta svedj ono, što je protiv njegove teze, a navodi što ga podupire. Najprije ne ide

---

On u sebi sumnji veće,
Od njegova duga hoda
Da uzrok drugo biti neće
Neg li koja huda zgoda.
Tiem vapie: „Gdje se dio?
Poljak toli ni'e daleko;
Ili se je utopio
Ili ga je tko posjekô.“
I tako ga to prestraša,
Da misleći u dne i noći,
Nečini ino, neg upraša:
„Gdje bit može, kad će doći.“

Osman u istok samo zato, da klanja svečev grob, jer kit. 93 prvog pjevanja ovako glasi:

A odtole put krajinâ
Pomorskijeh svrnut reče,
Sidonskoga Emirina
S odmetnicim da posječe.

Ovom kiticom ratne namjere jasno su istaknute.[1]

Ko pak i malo pozna osnovu turske vlade, odma razumije, da veliki vezir nije mogao mučati, nego je trebalo, da te odluke careve promotri, pak izusti svoje mnenje, a na to je pjesnik i spravio čitaoca onom apostrofom u drugom pjevanju, koja počimlje:

Ah! u istok care Osmane
Mladjahan se još ne puti,
Dokli vierne i uzdane
Tvê svjetnike budeš čuti.

I eto dakle u drugom pjevanju, pokli je početak moralno razmišljanje o plahosti i mladosti i pokli je pjesnik spravio u rečenoj apostrofi posao savjetnika carevih, koje stvari odjekuju prvom pjevanju (i ne znam kako bi mogle stojat na početku drugog pjevanja, da prvoga nema), nastavlja se da Dilaver nema mira prije nego posvjetuje cara, jer cieni *carske sprave sasma plahe*:

Zato prije neg se krene
Mlad car izvan Carigrada
Podiže se da spomene
Što ga straši i prepada.
S učiteljem i stražnikom
Ženskiem k caru hrlo poje,
Znajuć kletvom pod velikom
Car da s' i njim odkrio je.

Pa kad poče govoriti osim kitice:

Suviše je, on pokliče,
Gdje car slavni zapovieda
Da se jedan rob utiče
Ulagati svoih besiedâ.

evo i sliedeće, koja iznosi položaj velikog vezira:

Nu čas ova, na koju me
Milos carska uzvisila,

---

[1] I XX. pjevanje to potvrdjuje kroz usta istoga Osmana (v. kiticu 63):

S ovom idjah od bojnikâ
Kupeć sa mnom vojsku mnogu,
Da Emirina odmetnika
U istoku smaknut mogu.

Udahnjiva smienje u me
A za slavu carskieh dîla.

Za sve ove razloge otvorito kažem, da preko jame skače onaj, koji hoće prvo uz šestnaesto pjevanje privezati.

Sada g. Pavić kaže, da opisi carskoga vieća u II. i XVII. pjevanju potječu iz različitih rukû. Ne razumijem kako to on može kazati. Najprije ono u II. pjevanju nije carsko vieće, nego privatni savjet, što ona trojica daju caru bez poziva, i kao nekakova kamarilla tajno cara nagovaraju, a u XVII. vieće je javno i glavno, gdje su veziri i paše; u razlici vieća treba da bude razlike i u karakterima, na koje je Gundulić vrlo dobro pazio svuda. G. Pavić nalazi razliku pjesnika i u tome, kako se u II. pjevanju opisuje Mustafina mati poput najgore vještice (kit. 34—44), a u XVII. ni rieči o njoj ni o njenim vrlinam; u XVII. se je pjevanju očekivao taki opis nakon pjevanja XIII. Čudim se, kako bi g. Pavić mislio, da tako može Gundulić zabrazdit. Dilaver u II. pjevanju tajno i privatno uz svoja dva druga svjetuje cara da zadavi Mustafu, mater mu i zeta Dauta, prije nego podje u istok: to zbog straha da mu ne preotmu prestolje; da ga na to skloni, govori svašta na Mustafinu mater.[1] Ali car mu ne prihvaća svjeta. U XVII. pjevanju već prestaje zgoda o tome govorit, a nije ni mjesto, pošto u javnom carevu vieću ima i tajnih pristaša Mustafe i matere mu, kako je od prilike Husein-paša[2]; pak da je i ovdje Dilaver uložio štogod o vragoduhi Mustafinoj materi, svak bi rekao polag svog zdravog razuma, „non erat his locus.“ A g. Pavića zavele su vještičke misli u II. pjevanju, da reče da je to od dobi Palmotićeve.[3] Neka se g. Pavić obazre jedan viek natrag od Gundulićeva vremena, pak će naići na Jegjupke Čubranovića, Mažibradića i inih nepoznatih pjesnika, gdje će moć razvidit neizmjerna čaranja i slične izmišljotine. A Gundulić je pomnjivo proučio Jegjupku Čubranovića, pak

---

[1] Premda je ono vieće tajno bilo, ipak je vojska znala da car kao nezrelo diete sve čini po savjetu one trojice. I zato što je vieće tajno bilo i što su samo trojica znala za to, nije se mogao onaj privatni dogovor II. pjevanja ni spomenuti u XVII., a kamo li da se pretresaju stvari u njemu rešetane.

[2] Ako Husein i nije bio očiti pristaša Mustafe, ipak nije pripadao kamarilli i bio je ni tamo ni amo, zato je napokon i poginuo.

[3] Kako se to može i pomislit, kad imamo rukopis god. 1648 današnje Osmanide osim dva popunjena pjevanja!

uz liepo pisanje[1] prisvojio je i misli. G. Pavić podupire to svoje razloženje i četirma kiticama, što je u starom izdanju fratar Marković na početku kursivno tiskao, a evo prve kitice:

Spjevam kako žena ohola
U čaranju ustarana
S otmanskoga svietla stola
Na tle obali cara Osmana.

Spomenute četiri kitice našle su se jedino u rukopisu glasovitoga Zmajevića, zato kad nijesu općenite, nije o njima ovdi govora. Samo ću spomenut, da ne mogu bit početak Osmanidi, jer Gundulićev dosljedni početak i svršetak vrlo liepo se slažu. Niti mislim kako Appendini, da je ko god tim kiticami naumio prečinit početak i učinit nekakav uvod Osmanidi, jer znamo, da nakon svakog oglašenog pjesnika, digao bi se dobar broj da se zavede za njim. To opazi o Čubranoviću, jer tri Jegjupke imamo spjevane od različitih pjesnika, pošto je Jegjupka Čubranovićeva bila omilila. Tako mi se čini, da je kogod htio ispjevat sličnu pjesmu ili prečinit Gundulićevu počamši onako; a zaisto niko od Dubrovčana nego opet Zmajević koji je bio glasoviti pjesnik i historik, a to mnenje naslanjam na to, što se samo u Zmajevićevom tekstu nalaze te četiri kitice. Onim kiticami možda je dakle Zmajević[2] počeo sličnu pjesmu pak je nesvršio i ostavio one četiri kitice i nadodao ih pjesmi.

I Volantić je mislio, da uprav sa osmom kiticom počimlje pjesma, jer veli u Appendini-a[3] ovako: „Pare che in questo errore possa esser stato indotto l'autore delle suddette quattro stanze dall' aver osservato che il primo canto del presente poema non comincia in alcuno dei codici colla stanza ottava, che contiene l' invocazione a la proposizione, per avere i copisti unita inconsideratamente al medesimo una piccola canzone di sette stanze premessa dal Gondola a tutto intiero il poema, e che, per evitare all' avvenire simili abbagli abbiamo separata come si doveva nella presente edizione."

Još bi mogao ob ovom pisati i nadodati mnogo da potvrdim što sam gore rekao, ili da kakvo novo nagagjanje izvedem;[4] ali mislim da nije treba i da će se svak bit uvjerio o ovoj istini.

---

[1] Ja sam cielih stihovâ našao u Osmanidi pozajmljenih u Čubranovića kako i stare viesti Dubrovačke vele o našoj knjizi (v. VIII. knjiga Hrvatski pisci).

[2] Ovo nadodavanje četiriju kiticâ ima sličnosti sa četirma stihovima primetnutim Eneidi.

[3] Versione libera dell' Osmanide 1827.

[4] Može bit da je isti pjesnik one kitice ispjevao, pošto su rukopisi, kako

Čudim se ovdje ipak da se g. Pavić divi kako se boji Dilaver više od čaranja nego od vojničke bune. Junak koji je uvjeren svoje moći i kreposti slobodno sreta otvorenog neprijatelja, ali se boji od tajne zasjede proti kojoj ne može ništa da opre. Poznat je u poviesti Joakim Murat Napuljski kralj, junačina drevna proti oružanom neprijatelju, a plašivi zec ispred čaranjâ i babuštinâ.

Nadalje g. Paviću čudnovato se čini, da hodža potiče cara da uzme gospodske kćeri za zakonite žene i tako da vriedja zakon turski. A ne vidi g. Pavić, da je i ovo sveza sa potonjim pjevanjima, dakle potiče od istoga pjesnika koji vješto i ovo uplete da se sudara sa cielinom i postane jedan od uzroka katastrofe Osmanove? A hodža je imao i drugi razlog pred očima, naime da car uzima koga će ostavit u Carigradu od svojte ženine da mu čuva carstvo (o. pjev. II kit. 89).

S izbranom ćeš ljubi otiti
Ti pokojit bojne trude,
A tasta ćeš ostaviti
Da ti ovde carstvo bljude.

Pak nije istina, što g. Pavić veli, da car u Ilom pjevanju mienja svoju odluku odgodivši put u istok; jer vrieme nije baš bilo zabilježeno, nego ostaje pri svojoj odluci prihvativši neke nagovore svojih svietnika, prije nego se uputi.

Napokon g. Pavić o ovome zaključuje, da pjevanja II—XIII napram posljednjim pjevanjima porod su drugog pjesnika. Po dosadanjem razloženju vidimo kako i koliko pravo ima g. Pavić u ovom poslu. Zatim govori o Sjerkoviću koji je popunio dva pjevanja izgubljena. G. Paviću ništa ne vriede ta dva pjevanja, jer je Sjerković izgubio iz vida XIIIo pjevanje. Ko čita viesti dubrovačke[1] naći će, da je Volantić našao u nekim rukopisima ono pjevanje o taboru hudobskom XIIIo a u nekim XVo,[2] i to je jedan znak da

---

ćemo dolje viditi, puni popravaka i nadodataka. I ovo dokazuje da Osmanida nije bila tiskana prije početka našega vieka, i uvjerava da je Gundulić sve do smrti svoju pjesmu radio i gladio.

[1] Versione libera dell' Osmanide 1827 (pag. 49).

[2] I ja mislim da je XIII. pjevanju naravno mjesto iza dva pjevanja popunjena, jer u XIII. pjevanju kaže se odrješito, da će odma početi pjevati kako neki vragovi počeše nabunjivat hodže, neki janjičare a neki gospodje i carice, a posljedak toga vidimo uprav liepo u XVI. pjevanju. A evo kako glase tri kitice XIII. pjevanja 78—80:

Diklo znana od Parnasa
I Elikone svete gore

Osmanida nije nigda bila tiskana. Volantić je uložio ono pjevanje hudobsko po redu XVo a dva Sjerkovićeva popunjena XIIIo i XIVo, i to je zato učinio, jer u kitici 7oj onog pjevanja, gdje vragovi viećaju, sultan spominje sprave mira što je većim dielom zadaća drugog Sjerkovićeva pjevanja i zato trebalo je taj red udariti. Kad je ovako razredjeno „tad se može i smije čovjek obazreti na dva pjevanja Sjerkovićeva“ jer je sabor vragova udešen tako da dolazi iza popunjenih pjevanjâ. G. Ivan Mažuranić kasnije je popunio ova dva pjevanja ostavivši sabor demonski XIIIo pjevanje po redu, a svoja dva XIVo i XVo. Mislim da manja jazina zija kad se nadopunu Sjerkovićeva pjevanja nego Mažuranićeva. Najprije g. Mažuranić u XIVom pjevanju opisao je Korevskoga zadavljena u tamnici, a to se opire kitici 74oj u XIIIom pjevanju koja glasi:

U prilici od istine
Priobražena laž se vrti,
Da Korevski ban pogine
I mir smete svojom smrti.[1]

Kâ potanko meni kaza
Strašne od pakla dogovore.
Spoviedati sliedi meni
Glase prave i istine
Što učini puk pakljeni,
Kad iz crne podje tmine:
Djela od tmaste mrkle noći
Slabi moj vid nedohita
Bez razumne tvê pomoći,
Kojoj skrovna sva su očita.

[1] Niti mi se čini da je bolje istumačit onu kiticu krsteći ono *da* veznikom *finalnim* a ne *declarandi*, jer opet ne znam kud bi s riečima „u prilici od istine priobražena laž se vrti“. Pak baš da je bila namiera vragova da usljed kakve spletke i nesporazumnjenja, što bi u tom slučaju mogle značiti one rieči „u prilici od istine priobražena laž se vrti“, bude zadavljen Korevski, mislim da nije shodno bilo u pogled mira izvesti da se to izvrši, jer ko zna što bi se bilo dogodilo da se je to obistinilo. Pak i nije se sve dogodilo što je Lucifer proricao svojima, a nije ni potreba bila da se dogodi jer ono su bile njegove želje. I eto što je on zapovidio u kitici 73. XIII. pjevanja:

Mogorkinja slavna robi
Do otražka leške puke,
I kraljević, ki predobi
Cara od ženske padi ruke —

nije se zgodilo, dapače Sokolica, s kojom je onako velikodušno kraljević postupao u IX. pjevanju (kit. 160—165). obeća (kit. 171):

Kako se vidi pjesnik cieline nije imao namjeru da opiše smrt Korevskoga, jer glavna pogodba mira bješe oslobodjenje Korevskoga. U XVom pjevanju pak Alipaša donosi ugovore mira, koji bi se odista odma poremetio da je istina bila da je Korevski poginuo. Ali već u XIIIom pjevanju (kitica 7), kako smo vidjeli, govori se o spravam mira, dakle ni ovi red nije ponajbolji, jer je dosta izostavljeno, kako isti g. Pavić opaža. Zato mi je miliji red Volantićev sa ona dva pjevanja Sjerkovića;[1] jer se bliže primiću Gundulićevoj namjeri. G. Mažuranić je dakle, kako isti g. Pavić, upleo tamo i amo misli što se ne sudaraju nimalo sa jedinstvenosti svega djela, a to se o Sjerkoviću ne može riet, jer se primakao bliže jedinosti zamisli. Isti g. Pavić govori, a i ja mislim, da ni Sjerković ni g. Mazuranić nijesu popunili jazinu, a to dokazuje, da ni jedan ni drugi nije pogodio što je Gundulić bio onde upleo. Nadalje veli g. Pavić, da s onim dvjema pjevanjima g. Mažuranić nadilazi u cielome Gundulića glede pjesničke snage i sloga. Ja mislim, da je to pretjerano, jer najprije g. Mažuranić vješto je pokupio po Gunduliću fraze i riječi te je slozio ona dva pjevanja, a inače nebi se bio primakao Gundulićevu slogu i hvale zaslužio kako uprav jest.

Dakle taj slog vas je Gundulićev. Što se tiče pjesničkog iznašašća, koje g. Pavić do neba diže u Mazuraničevim pjevanjima, ponajprije nije vriedno da se to hvali u jednom umetku,[2] kakvo je

---

I da unapried nigda veće,
Za barna se ukazati,
Proć krstjanim ona neće
S drugam svojim vojevati.

Kako da Sokolica, srčana junakinja, ne održi rieč, i što više, ubije kraljevića, svoga dobročinca, komu bješe rekla u istom IX. pjevanju (k. 167):

Kraljeviću glasa mnoga,
Dobita sam ja dobita,
Ne od oružja nu od tvoga
Blagorodstva plemenita.

[1] Ja nevelim da je tim izravnjena svaka teškoća, nego da je tako manje šupljotinâ i pukotinâ, izmegju kojih najteža je, mislim, pitanje o Korevskom, koje je u popunjenim pjevanjima riešeno, a opet proviruje u onoj kitici XIII. pjevanja:

U prilici od istine
Priobražena laž se vrti,
Da Korevski ban pogine
I mir smete svojom smrti.

[2] Treba očito kazat da dva Sjerkovićeva pjevanja izostaju mnogo za Mažuranićevim glede pjesničke hitrine, a glede ostaloga g. Mažuranić se

to iznašašće, kad nije moglo popunit jazinu kako isti g. Pavić ispovieda. Ako je nekoliko g. Mažuranić hitro iskitio, to treba i vremenu pripisat u kom živimo. Mnogo smo daleko od Gundulićeve dobi; onda su se Dubrovčani gledali u same Talijane i što god u stare klasike, a g. Mažuraniću sva se je novija svjetska književnost pred oči na pomoć otvarala; sad druge misli, drugi načini, u jednu rieč napredak u svemu. Pri kritici današnjih umnih poroda i nekadašnjih treba na sve pazit, a ne izostavit ni vrieme ni okolnosti. Pak da je sve onako kako govori g. Pavić, g. Mažuranić je imao sklopiti dva pjevanja, a Gundulić osnovu cijele pjesme i uz to punih dvadeset pjevanja. G. Pavić zatim veli, da se još tragovi Vladislavijade mogu liepo označiti, i ističe misao kojom bi hotio putovanje Ercegovca paše izmienit sa putovanjem vojske. A ne znam što bi tad učinio od bogdanskoga vojvode, što od Krunoslave koja sreta poklisara careva, a kuda će s neustrpljenjem carevim u VIom pjevanju? A ne vidi li g. Pavić da i u VIIom pjevanju ima zračak početka Osmanide ob oholosti ovako:

Ah nesviesna oholosti
Kud se niesi ti prostrla!
Dali scieniš tvojom vlasti
Srčbe ukrotit mora vrla?

A gdje će g. Pavić s dolaskom poklisara u Varšavu, pa urečenim mirom, a gdje će u opće sa svim redom i pravcem? Ali dosta je i najbolje je svakomu da pročita Osmanidu pak će se uvjerit da je Pavićeva zamisao kriva i bez temelja, jer on odbaca i izmeće što mu se svidi[1], kako n. p. u IIIem pjevanju kiticu 36, gdje Gundulić veli:

Ah prem srećnieh mojieh dana!
Kî ću pokoj nać u trudu,
Ako u smrti cara Osmana
Sred tvê slave živjet budu.

---

vidi pjesnik XIX. vieka, a Gundulić XVII., te ona dva pjevanja umetnuta u Gundulićevu pjesmu čine mi se kao kakav umetak u staroj arhitekturi, koji se bieli i lašti. Sjerković naprotiv nije pjesnik, ali više naliči Gundulićevu načinu pjevanja i jeziku.

[1] G. Pavić n. pr. nije spomenuo uzgrednu namjeru putovanja careva u istok koja je istaknuta u I. pjevanju (kit. 93) ovako:

A odtole put Krajinâ
Pomorskijeh svrnut reče,
Sidonskoga Emirina
S odmetnicim da posječe.

*

i g. Pavić nigdje ne spominje ovu Gundulićevu namisâo, koji češće „u smrti cara Osmana“ velike hvale Vladislavu snuje.

G. Pavić nalazi početak te tobožne Vladislavijade u kiticam 35—51 IIIeg pjevanja, gdje Gundulić u nebo diže djela slavna Vladislava, a ne sjeća se da se u onim stihovima vidi uzgredna hvala kraljeviću, jer poklisar ima stupit na lanjsko bojno polje. Ali kad prosudimo onu pohvalu, vidimo da Gundulić pjeva kao stvar pregjašnju onu pobjedu, jer kitice 46—47 glase:

Ti od sjevera sjever brži
Sred Njestera i Dunaja
Hrva, tišti, slomi, skrši
Ognjenoga ljuta zmaja.
Svietlo sunce sini, sini
U vedrinah od istoka,
Tjeraj mjesec k noćnoj tmini
Dan da svane s tvoga oka —

iz koje zadnje kitice, osim što se osniva na stvar svršenu, vidi se suviše do dlake rastanjena ideja Gundulićeve pjesme, što će se kasnije vidjeti.

Pak odkada se počimlje pjesma za zazvanjem (invocatio)? A gdje će g. Pavić sa zazvanjem Šišmana u istom IIIom pjevanju (kit. 28—35):

O Šišmane vedra krvi
Kî od Leha i od Kraka
Treći imenom, slavom prvi
U kraljevstvu si od Poljakâ,
U njih i ti, o mogući
Poljski kralju, slavan jesi,
Da sjevernoj carskoj kući
Ote krunu kâ te resi;
Da otmanska teška sablja
Pod tvîm britkiem mačem puče,
Da svud tvoj konj, tvâ korablja
Zemlji i moru posluh uče.
Nedobitan s toga uzroka
Carevat si svietu sio,
Ako od zapada i od istoka.
Dva cara si predobio.
Jedan s čudom neizmjerne
Tvê kreposti čiem zamjeri,
Za ljubovce da ti vierne
Dvie kraljice carske kćeri;
Drugi oholo kî pod nebi
Vrh carâ se svieh ponosi,

Samomu se klanja tebi
S poklisarom mir ti prosi.
Nu 'e najveća tvoja slava,
Kruno vedra i čestita,
Što imaš sina Vladislava
Kî na carstvo svitje od svita.

Nije moguće za ove kitice izmislit kakvu Šišmanijadu. Iz gori rečene hvale Vladislavu g. Pavić veli, da je tu tobožni pjesnik smjestio one četiri kitice što su u Iom pjevanju. Ja ne cienim da je tako, jer one četiri kitice nikako ne mogu imat mjesta u IIIem pjevanju i one su baš u IIIem pjevanju obširno parafrazane a ista je misao.

G. Paviću udara u oko, što sve četvrto pjevanje Ercegovac Paša zaprema pripoviedanjem Bogdanskomu vojevodi o lanjskom ratu i o nabrajanju turskih četâ, pak veli, da to nije moguće nego da je to iz te Vladislavijade, gdje je pjesnik izredjenu vojsku brojio kako je običaj u pjesmam. Ja nasuprot onde razabirem veliku vještinu pjesnika, koji je tako živo opisao turske čete kroz usta pašina te bi rekao da ih svak gleda kad čita i tim je retoričkoj slici „hypotiposis" sasvim liep primier ostavio. Ali kud će g. Pavić sa kiticom 19om:

Vezira ovdie velikoga
Huseina se šator prope,
Deset tisuć okolo ga
Kruži, noseć biele oklope.

kad tada kad je paša pripoviedao bio je veliki vezir Dilaver?[1]

A kuda ćemo sa kiticom 55om:

---

[1] Promjena velikog vezira navještena je i u I. pjevanju (kit. 88—89) ovako:

S deset tisuć kî (Dilaver) bojara,
U istočnoj skupnieh strani
Lanjsku jesen mlada cara
Od poljačke sile obrani;
Tiem car pašu velikoga
Huseina smaknu onada,
A uzvisi slavno ovoga
Da u svê mjesto carstvom vlada.

Takodjer u IV. pjevanju (kit. 78—79) ovako:

Turske krvi u sried blata
Medju Lehe junak (Dilaver) skoči,
I ote orlu iz nokatâ
Mladi miesec od istoči:

Ah! da 'e taka tri bojnika (Karakaš)
Naša vojska još imala,
Ne bi nje se šteta prika,
Neg Poljačka naricala.
Ali viečna dika i slava
I smrt ista bi mu tade,
Kraljevića Vladislava
Ispod ruke pokli pade.
Soko nije brži od striele
Vrh svieh ptica perja ohola,
Ali leti više vele
Oro sivi vrh sokola.
Nu vaj! huda kobna polja!
Spomena me htje razžalit,
Da mi 'e triebi sried nevoljâ
Neprijatelje silom hvalit.
Ah! ne hvalim nepriatelje
Nego kriepos kâ pod nebi
Svjetlosti ima dana bjelje
I gdje god je hvala 'e sebi.

A kud će g. Pavić sa svim redom IVog pjevanja, a kud će sa svršetkom:

Istočnoga vojska zmaja
Ne može se vojska rieti,
Neg pučina bez dna i kraja,
Za sviet prikrit i proždrieti.
Gled' okolo odasvudi
Što oko vidi svom kreposti,
Sve bi puno bojnieh ljudî,
Sve 'e sad puno suhieh kostî.
Sve bi puno ognja živa,
Sve 'e sad puno mrazna praha,
Prut i Njester što obtjeciva
S crna mora do Ugrovlahâ.

Suviše g. Pavić ovde veli, da ona predugačka epizoda u XIXom pjevanju (kit. 36—95) o liepoj Agjamkinji Dilaverovoj smeta razvoj čina; to, nastavlja, mnogo bi zgodnije bilo prenieti u IVo pjevanje kod kitica 74—77. A ja mislim, da vrlo dobro stoje one kitice gdje su sada, jer tim XIXo pjevanje odgovara IVom i vidi se da oba potječu iz istog pera. A XIXom pjevanju bolje se pri-

---

Za ko'e djelo Osman mladi
Husein-pašu diže, a njega
Vrh vezira svieh posadi
Na vladanje svieta svega
Iz svega se očito vidi dosljednost Gundulićeva.

stoji ona epizoda, jer po pravilima pjesničtva, ušto Dilaver derviški preobučen bježi i ušto uhode paze ga u biegu, pjesnik upotrebljuje to vrieme da ispjeva epizodu. A mislim da je baš na mjestu o Dilaveru govorit opširno u XIXom pjevanju, pošto ovo pjevanje većim dielom bavi se njim i njegovom katastrofom,[1] a Dilaver je jedna od najglavnijih osoba u pjesmi. U IVom pjevanju mislim usuprot da nije na mjestu ona epizoda, jer Dilaver zaprema onde uzgredno mjesto. Ovako kad se razloži, mislim, da nimalo ne smeta ona pripoviest razvoju čina, dapače spravljeno je junaštvo Dilaverovo sa samom drienovicom u ruci proti vojničkoj sili Derviševoj, jer ima sobom uspomenu svoje drage ljubi, a to potvrdjuju kitice 93—95 ovako:

Tiem igda se na hrabrena
Slavna djela on odpravi,
Vazda 'e uza nj uspomena
Od presladke tve ljubavi.
Pače stiecat on vjeruje
Svekolike srieće boje,
S nepriateljim kad vojuje
U ime liepe Begum svoje.
Neostavlja tiem nikada
Od sebe ovo drago ime,
I u prigodi ovoj sada
Uputi se veseo s njime.

Pak tako je spravljeno i naricanje Begumino u istom pjevanju. Inače, kad bi se premiestila ona epizoda u IVo pjevanje, kako bi se tad pobrkala ona pospjeha Hercegovca paše!

Da bi kako god g. Pavić izpričao cijela dva pjevanja Vo i VIo u kojim je epizoda o Krunoslavi, veli, da je to iz pera toga izmišljenog pjesnika Osmanide. E tako je najbolje isputiti se i na taj način a jedino za kitice 76—82 VIog pjevanja veli da se ne pristoje, jer da je Osmanu prva briga sklopit mir s Poljacima.

Opet g. Pavić ne zna se isputiti glede VIIog i VIIIog pjevanja o putovanju Kizlar-age po djevojke i veli da to nije Gundulića, jer se imaju izabrati gospodske kćeri, a ne otimati i grabiti kojekakve, pak nagadja, da je ovo toliko Gundulića, koliko bi se moglo iz toga uviditi kako Turci kupe vojsku po svietu za rat na Poljaka. Meni se čini da je to trudno i izmislit a kamoli izvesti. Da jedan pjesnik može sve to prečinit, izmiesit i prilično udesit kako je uredjeno

[1] A već u XVIII. pjevanju Dilaver zaprema dvije trećine, pak poviest o njemu opet sliedi u XIX pjevanju.

nije nikako dosta čovječji život, jer bi mnogo lašnje bilo sastaviti pjesmu od stotinu pjevanja kakva su u Osmanidi, nego isprekidat, ispremieštat i nadodavat kako veli g. Pavić.

Pak nije istina da je Kizlar-aga kupio po svietu kojekakve djevojke, nego sve po izbor i po krvi i po ljepoti.[1]

I za IXo pjevanje g. Pavić veli da nije Gundulićevo, a kupanje i plivanje Sokolice sa njenim drugaricam dolikuju svakako našemu Guduliću koji je preveo „Gerusalemne liberata", onako liepo navrnuvši iz toga djela one slike u Osmanidu [2]

I Xo je pjevanje g. Paviću iz tobožne Vladislavijade, jer kitice 13—60 koje počimlju:

Podiže se plaho diete
Mlad car Osman s Carigrada
Na pogube, raspe i štete
Poljskih polja i livadâ

mogle bi se, veli on, pomisliti u Vladislavijadi. I drugog razlučenja g. Pavić nema, nego tako napried stupa, a ne vidi da je ovdi poljska vojska izpjevana uzgredno po pravilima pjesničtva kao u IVom pjevanju turska? I tako bez ikakve pohvale za one slike izatkane svršuje svoju kritiku g. Pavić i nema jedne riečce na čast i diku Gundulića što je onako vješto tu misao izvadio iz Eneide (pjev. I. 453):

Namque sub ingenti lustrat (Aeneas) dum singula templo
Reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
Bellaque jam fama totum volgata per orbem,
Atridas Priamumque et saevum ambobus Achillem i td.

Pak kako Paša je vidio sebe izatkana tako i Eneas vidi sebe istoga naslikana (488):

Se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis.

Ovde se vidi da je misao pozajmljena ali je dojsto vješto prečinjena i baš u svoje mjesto umetnuta kako se uprav Gundulića dolikuje[3].

[1] Poredi kitice 130—136 pjev. popunjenog XV; takogjer kiticu 31, isto tako kitice 61—62 pjev. XVI.

[2] V. Tasso, Gerusalemme liberata, Canto XV. str. 59 unapried.

[3] Mislim za ovo, da Gundulić nije prešao preko talijanskog mosta nego uprav iz latinskog izvora presadio; jer u Ariosta (pjev. XLVI.) opis šatora koji je služio Rugieru za pirnu ložnicu, gdje su izvezene slave njegovih potomakâ, i u Tassa (pjev. XVII.) bojni štit gdje Rinaldo pazi dike svoje lože, posve su druga stvar. Takodjer poredi u Ariosta pjevanje XXXIII.

Pak i za XII. i XIII. veli g. Pavić da pripadaju drugom pjesniku. To nije moguće, mislim, jer samo XIII. pjevanje odaje zanešenjaka za Tassom, što je bio naš Gundulić, pak i vještina i jezgrovitost i strahoća očituju glasovitog Gundulića, a to će mi svak potvrdit, da čitajuć sabor pakljeni u Tassa pak u Gundulića, uvidja se da se je ovaj onomu baš blizu primakao.

G. Pavić zaglavlja, da bi ko god mogao opet iz Osmanide skupiti sve otraške i ispaljetkovati te sastavit dvije pjesme Osmana i Vladislavijadu; pak zatim odbija sumnju, što misli da bi se mogla izleći, dali je uprav Gundulićevo djelo Osman, i veli da je od prilike Šiško, sin našeg pjesnika sastavio tu hiperomantičnu pjesmu od dvije očine i dao naslov očin. Nastavlja, da se nije čuditi što Dubrovčani Criević, Gvozden (Ferri), Zamanja i Appendini hvale do nebesa Gundulića i ne prigovaraju mu ništa; jer i u novije vrieme uz malo prigovaranje dižu ga u zviezde, zato baš jer se sad hrvatska književnost preporadjala, i zanešenost za Gundulićem potieče iz patriotizma Pak dokončava sa uvrjedom Gundulića koje neću ni odbijat.[1]

Evo u kratko razloženja moga o poviesti Gundulićeve Osmanide, naslanjajući se na stare viesti dostojne hvale. Gundulić je od prilike mogao početi svoju pjesmu okolo godine 1623, jer ne možemo u ona vremena prije promislit da su se stvari obaznale i razjasnile. Ne će nam to nimalo udarit u oko da, pošto je rat poljačko-turski bivao g. 1621 a smrt Osmanova g. 1622, Gundulić je stoprva početkom g. 1623 mogao obaznati drobnosti toga rata i katastrofe u Carigradu, za razloge koje sam gore nanizao. Tad je od prilike bilo Guduliću 35 godina. Uz domaće i državne posle, jer je on bio viećnik, bavio se je uzgredno knjigom i radio polako. Od g. 1623 do g. 1638, kad je umro, nema nego 15 godina vremena što nije mnogo najboljemu pjesniku da ispjeva onaku pjesmu. Ja dakle doista tvrdim, da je Gundulić Osmanidu radio do smrti, i svedjerno popravljao i izmetao i nadodavao, a u tomu me podupiru razloženja Volantićeva[2]: „Si osserva indi un numero incredibile di varianti lezioni, numero che non può con alcuna proporzione paragonarsi con quello che trovasi nell' opere di molti altri de' nostri poeti, benchè manoscritti al pari dell' Osmano; anzi quelle poche varianti, ch' in esse s' incontrano, neppur si possono in istretto ri-

[1] Premda hypotezu ove tobožne smjese svak mora zabacit kao neosnovanu, ipak će g. Pavića književne poviesti spominjat kao našega Wolfa.

[2] V. Versione libera dell' Osmanide 1827.

gor de' termini chiamare varianti, ma puramente errori di penna, e d'ignoranza de' copi-ti, perchè non hanno alcun senso e molte volte neppur la rima. Nè altrimenti dovea succedere; poichè avendo tali autori pubblicate le loro opere già compite, non vi poteano in modo alcuno aver più luogo le varianti. Tutto il contrario vedesi nell' Osmanno, in cui oltre le varianti sproporzionate, le quali anche in lui non mancano, vi si trova eziandio un numero considerabilissimo di varianti di tal sorta che ciascuno può benissimo adattarsi al sentimento del poeta, e seguendo indistintamente quella che più piace, non si altera punto nè il senso, nè la rima, nè l' energia dell' espressione, di modo che non di rado porta il lettore nella perplessità che non sa quale scegliere, e quale rigettare per essere tutte ugualmente pregevoli; lo che fa conoscere ad evidenza essere tali varianti state correzioni che l' autore faceva a se stesso, nelle quali non si era per anco determinato alla scelta di alcune per non avere terminato il suo lavoro e le quali hanno poi ad arbitrio proprio i diversi copisti variamente estratte dall' originale. Quello infine, che non fa rimanere più luogo al dubbio, che il Gondola non abbia lasciato imperfetto il suo lavoro, si è, che la stanza 138 del canto dodicesimo e la stanza 92 del canto diciasettesimo in tutti gli antichi esemplari si trovano constantemente non finite e coi puntini. Nè vi è da meravigliarsi, che in sedici anni (che tanti appunto sopravisse egli al fatto preso per soggetto del suo poema) non l' avesse terminato, seppure incominciò a comporlo immediatamente dopo il successo; poichè essendo stato egli applicato ed alle cure domestiche della numerosa sua famiglia, ed agli affari pubblici della politica amministrazione per essere stato senatore della Repubblica di Ragusa, ed aver sostenuto le principali cariche di quel governo, accordava alla poesia soltanto quei pochi ritagli del tempo, i quali da più serie e gravi occupazioni gli rimaneano liberi ed oziosi nel qual intervallo fù egli anche dalla pubblicazione di altre sue dottissime produzione qualche volta distratto."

Ovako razloži Volantić, koji je dvadeset godina bavio se rukopisima našega Osmana.

Vidjimo sad, jeli mogao Šiško sin našeg pjesnika prionut uz tu tobožnu radnju, naime smiesiti ujedno to blizanče očino. Našemu pjesniku bilo je preko 30 godina kad se je oženio,[1] od prilike 32—34. Bog mu blagosovi ženidbenu postelju i nadari ga trima sinovima;

[1] V. Versione libera dell' Osmanide 1827.

najmladji izmedju ovih bi Šiško. Znamo da je naš pjesnik umro g. 1638 u 50toj godini života svoga, dakle nakon 16—18 godina od prilike odkada se je oženio. Da mu je zaručnica odmah prvu godinu braka porodila starijeg sina, a drugu srednjeg, a treću mladjeg (trudno je i pomislit taki *paro-brak*), naš Šiško, kad je otac umro bio je od prilike u 13toj 15toj godini života svoga; ali možemo bez straha od poroka smotriti Šiška pri smrti očinoj kao sirotče koje je vršilo stoprva 10tu godinu. Znamo pak da Volantić pri pribiranju Osmanide imao je pred sobom rukopis g. 1648, koja je godina bila deseta poslje smrti našeg pjesnika. Kako se vidi, bez velike pomoći duha svetoga, Šiško nije mogao od 10te—20te nezrele godine iliti u najprijatnijem po g. Pavića slučaju od 14te do 24te baviti se radnjom tolika natega, muke i uma, pak svršiti ju i dat ju prijateljima da je prepisuju a uz to da niko ne zna da je on smiesio[1]. Pak čuditi se je kako Šiško[2] nije pričekao još jednu godinu da smiesi i ispjeva ona dva nestala pjevanja, kad je tako brzo ostalo sastavio i kad je u godinam umro[3]. Ako se pak promisli na koga kasnijeg pjesnika, tad bi trebalo da nebesa stvore čudesa i izvrnu hronologiju; jer kako bi ko god mogao iz dobi Palmotićeve smiesit te dvije tobožne pjesme, kad imamo već od g. 1648 rukopis današnje Osmanide.?

Ovo su jasna i bistra razloženja. Sad dolazi pitanje, gdje su dva pjevanja za koja je u starijima rukopisima rečeno „non si sono trovati dopo la morte del Gondola.“ O tomu možemo od prilike dvoje pomislit: ili da je Gundulić davao svojim prijateljima pjevanje

[1] Mislim zato, da nije potreba ni spominjat izmjenu Šiškova imena sa očevim, o čem g. Pavić nagadja.

[2] Došavši u Dubrovnik, pregledao sam biblioteku Male Braće, knjige krštenja u popovskom uredu, sve stare spomenike u kući barona Frana Gundulića, koji mi je uljudno sve poklonio i pokazao; ali uzalud, nigdje nijesam mogao naći kad se je rodio Šiško.

[3] Šiško je umro kao knez septembra mjeseca g. 1682 (v. Cerva viri illustres pag. 298). Kad se obazremo na to, da Gundulići nijesu bili dugoljetni, jer Maro Gundulić, pak naš pjesnik, pak mu unuk Ivan i još koji umrli su rano, i kad k tomu nadodamo da je Šiško umro kao knez: možemo slobodno zaključiti da i naš Šiško nije dočekao stare starosti. A to je očito iz sljedećeg razloženja. Naš pjesnik oženio se je svršivši 30 godinâ svoga života, kako svi istorici vele, dakle od prilike u 22 godini. To je bila godina 1620 jer g. 1638 u 50 godini života svoga umrie. Da se je baš treću godinu braka očina rodio Šiško, naime god. 1623, kad je umro god. 1682, bio bi u 59 godini života. U najpovoljnijoj hipotezi za g. Pavića Šiško pri smrti očinoj bio je siroče u 15 godini života svoga.

po pjevanje da čitaju, kako je bio običaj u Dubrovniku, pak prijatelji mu nevratili ona dva pjevanja, ili pri smrti on ih je isti uništio, pošto se je pokajao, da bi mogao sablaznit štioca onim pjevanjima, jer odista u njih po sistemi ciele pjesme morao je uplesti mnogo koješta o ljepoticam, koje sakupi i prikaže caru Kizlar-aga. Ko zna taj pristup uzor-djevojaka, što je uzrokovao u prsima mladoga cara; ko zna koje zanose, kako mu je duša čeznula i venula. Ovi prizori morali su biti strašno sablaznivi i razbludni, spram kojim oni u IX. pjevanju nijesu nego blieda sjenka. Ovo je od prilike moguće da pomislimo o Gunduliću koji je bio tako pobožan, da je svake godine na otoku Daksi u samostanu Male Braće proveo veliku nedjelju u duhovnim zabavam i bogoljubnosti[1]. Inače, mislim, da se ne da istumačit izčeznuće poslie smrti pjesnikove onih dvaju pjevanja[2], a bilo bi bez smisla pomislit, da je Gundulić propustio ona dva pjevanja i nastavio pjesmu tako okrnjenu, pošto u 5 potonjih pjevanja odjekuje gdje gdje, kako smo vidjeli, sadržaj izgubljenih dvaju pjevanja.

Sad preostaje da spomenem nešto o napadaju g. Pavića, naime, da neke brazde, pogreške i nespretnosti što se u današnjoj Osmanidi nalaze, ne mogu bit porod Gundulićeve pameti. Ko promisli ono što smo gore rekli, da je isti Gundulić ostavio varijanata, pak ko promotri, da je rukopis Osmanide tek 200 godina tekao od ruke do ruke i da se je prepisivao od svakoga, pak ko i Gunduliću istomu navrne ono „quandoque bonus dormitat Homerus“, imati će pred očima razloge nekim slabоćam. A čuli smo, kako neumorni Volantić[3], prem da se je sljepački Osmanidi klanjao, o njekim Gundulićevim slabоćam veli.

A fratar Marković, koji je nastavio radnju Volantićevu i spravio Osmanidu za tiesak prvi put kod Martecchina u Dubrovniku, ne mogući se dočepati rukopisâ Volantićevih, gledao je da spravi tekst po rukopisima što je našao u Male Braće i tu je mnogo ispravljao, ispremetao, paljetkovao, ispremještao i izmetao. To on isti pripovieda u jednom pismu[4] u Mleciem tiskanom. Pak kad je na sviet izdao Osmanidu, mnogo je bio pohvaljen od istih suvremenih književnika,

[1] Premda je Gundulić bio pobožan, ipak bio je čovjek koji je mogao zabluditi; zato primakši se smrtnom času, pobrine se i uništi sablazne stihove.

[2] Možebit da su se i zametla medju knjižinam poslie pjesnikove smrti, pak se izgubila kako se je izgubio i prievod „Jeruzolim slobodjen“.

[3] V. u čitatu na strani 167.

[4] Lettera del p. Ambrogio Markovich ad un suo amico, Venezia 1827.

koji su uvidili trud i muku njegovu pri pribiranju i triebljenju Osmanide.[1]

Mislim dakle, da se je mnogo i mnogo promienilo obliče Osmanide od onog prvog rukopisa Gundulićeva, i to je svakomu očito iz dosadanjih sabranih viesti.

---

[1] Evo kakav mu epigram šalje kanonik Radelja:

Mendosa, imperfecta, typis non edita, si tu
Es tantum laudis nacta per ora virum,
Nunc impressa novis nitidissima et integra formis,
Te oh quanta, Osmanis, gloria ubique manet!
Sorgiadi debes tu multa et multa Volanto
(Hic maculas tersit, carmine te genuino
Ille auxit): verum Ambrosio tu plurima debes;
Nam magis ut niteas, usque polita magis,
Nocte dieque olli, solidos et quinque per annos,
Olli tu fueras unum opus, unus amor.
Gundulidum o Manes, quantum Ragusia vobis
Jam plausit, tantum vos modo in Elysiis,
Et quidquid votum patria haec tulit alma, Volanto,
Sorgiadique, una plaudite et Ambrosio.

A Albertini:

In dias per te quod culta Osmanais auras
Prodeat et multo lumine fulgidula
Se det late oculis spectandum et corda legentum
Impleat, Illyridum grande decus Charitum;
Plaudo tibi Ambrosi, nam laudem acquiris ubique
Et nostra clarum nomen in historia.
Idem plaudo tibi; nam quod mihi cura perennis
Quod fuerat cordis maxima cura mei,
Ut Ragusinis florerent scilicet artes
Palladiae sacris Seraphidum in laribus
Hoc superum video donatum munere; id hercle
Hoc quod complesti, nobile monstrat opus.

A Radeljević:

Ja kâ glasim djela slavna
Vladislava hrabrenoga,
Kâ sam sviedok znanja stavna
Gundulića neumrloga;
Dok uzživem čas činiću
Vriednom ocu Markoviću.
Er spjevalac, plod koga sam,
Ako umjetno izhitri me,
Markoviću držana sam,
Ako izvrsnu sviet vidi me:
Prvi ures mi podieljiva,
Ures drugi moj odkriva.

III.

Nu vrieme je, da razglobim ideju Osmanide.

Pouzdano ja ovdi na koncu tvrdim, da je današnja Osmanida osim XIV. i XV. pjevanja prava ostavština Gundulićeva u cielini, kad se izuzme ono, što su prepisači tiekom dviesti godina krivili i umetali.

Najprije Gundulić u svojoj pjesmi ističe krstiansku ideju, te sluti i naviešta, da će turski mjesec podleći križu krstianskomu, a to se vidi iz kitice 108 XX. pjevańja, koja ovako glasi:

Ali u brzo da će pasti
Vidim kleti tvoi zakoni;
Jer je sila, božjoj vlasti
Nauk vražji da se ukloni.

Narod krstianski, koji se slavodobitno Turkom opire, jest poljački, a to se vidi iz kitice 60 X. pjevanja:

Kon Njestera Njester veći
Turske krvi tu proteče,
I u nevierskom raspu i smeći
Jedva s glavom car uteče.

i iz kitice 156 XI. pjevanja:

Jer što neuze car ostala
Sva kraljevstva od krstjanâ,
Vaša 'e slava, vaša 'e hvala
Vi ste bili njih obrana.

Pak tako često.[1]

A Chersa:

Haec quae, quum pueros puer inter cresceret ipse
Nempe sua excripsit quomodocumque manu,
Chersa, Paraetoniae responsa arguta puellae
Tenue suae pignus dat tibi amicitiae;
Ille tibi cupiens, Ambrosi docte, placere,
Obstrictus multis ille tibi officiis;
Ille legens avide tua scripta ordo unde nitorque
Gunduleaeque lepos stat novus Osmanidi.

[1] Ali Gundulić je u krstjanstvu osobito katolik, zato tiešti iz usta Paši kitice 195—197 XI pjevanja proti Moskovima, ovako:

Na susjedstvu moskovskoga
Carstva ti je veličina,
Kâ bi od tebe i od tvoga
Predobita slavna sina:
Pošlji istoga Vladislava
Opet s vojskom k tomu kraju

Na taj način pomoću božjom, koja je s krstjanima, razvija se i Slavenstvo. Ovim pravcem razlažući, očito je svakomu, da je Gundulić u Osmanidi izabrao čisto narodnu ideju, i evo kako. Pjesnik pjeva o Poljaku kao cvatućem onda svietu slovinskom na sjeveru, i o Turčinu, koji je gnječ.o propali jug slovinski. On do nebesa diže svuda slavu poljačku proti Turčinu, koji uobličen u Osmanu propada i tim puca zora našem jugu. To se jasno razabire iz kitice 47 III. pjevanja:

Svietlo sunce, sini sini
U vedrina od istoka,
Tjeraj mjesec k noćnoj tmini,
Dan da svane s tvoga oka!

Zato pjesnik na dosta mjesta kaže, da Vladislav iliti Slaven stieca slavu „u smrti cara Osmana“ kao n. pr. u kit. 36 III. pjevanja:

Ah prem srećnieh mojeh dana!
Ki ću pokoj nać u trudu,
Ako u smrti cara Osmana
Sred tvê slave živjet budu.

Da je baš ideja Gundulićeva ona gore istaknuta, dokazuju jasno kitice 144—146 VIII. pjevanja:

Krune Ugarske veći dio,
Svu Bosansku kraljevinu,
I gdi 'e Hereeg gospodio
Vlas poda se turska ukinu.
Još sred ustâ ljuta zmaja
I nokatâ biesna lava
Oko tebe s oba kraja
Slovinska je sva država.
Robovi su tvoi susjedi
Teške sile svîm gospode,
Tvê vladanje samo sjedi
Na pristolju od slobode.

Iz navedenih kitica upravljenih gradu Dubrovniku, mislim da je jasno svakomu dokučit Gundulićevu misao o ugnjetenom slovenskom

---

Na ostatak od državâ
Kê ti posluh još ne daju,
Pod imenom ti od cara
Da gospodiš sve do skora
S Hvalinskoga odi sgara
Do Njemškoga doli mora.

Ovako još gdje god. Odavle se vidi da je naš pjesnik hotio da se slavenstvo podigne, ali ne pomoću Ruske nego Poljačke.

jugu.[1] Svuda pako po svoj pjesmi Gundulić ističe gubitak turski, da tim što prije sine svietlost našem jugu, a milo mu je pripievati Poljaka kao Slavena, koji je doprineo tomu rasulu, ali to je ipak uzgredno. Sve je u Osmanidi okrenuto proti Turkom u osobi Osmanovoj, zato punim pravom isti je Gundulić svojoj pjesmi nadjenuo Osmanovo ime, jer je Osman protagonista.

[1] K tomu dodaj poviest o Ljubdragu u VIII. pjevanju, pak ćeš imat golu sliku našeg juga.

Nove biline i razjasnjenja o njekojih dvojbenih.

Addenda ad Floram Croaticam.

od pravoga člana L. Vukotinovića.

(Predano u sjednici matematično-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 19. listopada 1876.)

Županija riečka kao što je podosta interesantna zaradi svojih krasnih okolicah za turiste, tako je poučna takodjer za prirodoznanca, osobito za botanika zaradi množtva riedkih, slabo ili još sasvim nepoznatih bilinah, nemanje za zoologe zaradi pticah, kukacah, reptilah i kod mora zaradi ribah, conchyliah i t. d., nu s druge strane u istoj je mjeri za gospodara u obće vrlo žalostna; jer neizmjerno množtvo kamenja i krša, kao što i oštro podneblje sa svojom silovitom burom — neizuzam ni obalu morsku — prieče svaki napredak poljodjelstva i voćarstva, a otegoćuju takodjer šumarstvo i vinogradarstvo. Paša je u obće ograničena ponajviše na šumu, il na slabe pašnjake po mršavih kršnih bregovih i po kukavnih samo živicah, livade pako nedaju dostatne krme za dugu zimu, zato se niti marvogojstvo nemože podignuti. Napominjem ovdje okolnosti ove, jer označuju ponajbolje karakter onih priedjelah, koji u tiesnu savezu stoji sa karakterom faune i flore; neima dvojbe, da bi bila bogatija vegetacija i bujniji život u obće u kršnom primorju hrvatskom, kad bi odnošaji klimatički i hydronomički povoljniji bili; nu ovako se reći mora, da je sveobći karakter *sterilnost*, a *plodovitost* samo iznimka.

Od Karlovca počam — da, reko bi od Samobora — proteže se niz neizmjerno dugih i širokih gorah, što višjih što nižih do mora, uz Dalmaciju, Crnugoru, Bosnu itd., te se sve ove gore većom stranom odlikuju jednostavnimi kršnimi vapnenjaci, koji pripadaju

triasnim i kredinim stvorbam; doline su pune kotlinah, znietvah, ponorah i šupljinah, većim dielom su bez izvorah i vodah, a oni potočići i potoci, koji bi onuda tekli, svi su kratke duljine, te bi padali u ponore, koji ih podzemno odvadjaju u more.

Nu uz to pokrivaju mjestimice vapnenjake škriljevci pjesčani, kao što od Moravice do Skrada, od onuda prema Brodu na Kupi, zatim kod Delnicah i kod Fužinah. Svigdje gdje se škrilji pojavljuju, tamo imade zvirištah i vode u izobilju, te su i polja i livade bujnije.

Srednja višina priedielah izmedju Severina i Jelenja, kud Lujzina cesta vodi, iznaša u promjeru 2000 stopah nad Jadranskim morem; od Ogulina pako preko Skrada, Delnicah, Lokavah, Fužinah i Plasa, kuda je željeznica sagradjena, iznaša do 2200 stopah; kod Lokavah je poimence 2400, kod Fužinah pako do 2600. Kad nebi vapnenici kroz svoje pukotine svu vodu propuštali, i kad nebi cieli priediel uslied toga tako suh i mršav bio, botanik bi ondje još mnogovrstniju vegetaciju našao, nu ovako se mora reći, da na svih mjestih, koja su pristupnija, neima se nitko nadati izobilju ni bogatstvu flore. Koji želi šta osobita vidjeti i ubrati, njemu se je penjati na najviše vrhove i na najstrmije pećine; samo ondje se može upoznati karakter flore nadprimorske. Tako se n. pr. može osobito preporučiti: Javorje, Viševica, Bitoraj, Tuhobić, Plase; zatim visočine nad Bukaricom i Kraljevicom; Senj, Vratnik i medju ostalima osobito Klek, zatim Rišnjak. Bielolasica, zaradi velike i bujne šume, koja siže do vrhunca, stoji u drugom redu.

Na ovih bregovih stiču se karakteri flore istranske — osobito Učke, zatim flore kranjske, a uz to ima bilinah, koje su izključivo hrvatske. Takove su izključivo hrvatske biline: n. pr. na Kleku: *Pedicularis brachyodonta* Schlos. Vuk., *Cerastium decalvans* Schlos. Vuk. *Hieracium Pavićii* Schultz Bip., *Carduus alpestris* W. K., *Primula viscosa* W. K. Na Javorju: *Silene Schlosseri* Vuk., *Hieracium Račkii* Vuk., *Anthyllis tricolor* Vuk. Na Tuhobiću: *Carduus candicans* W. K.

Od južno-kranjskih bilinah imade na Bitoraju: *Ranunculus hybridus* Biria, *Erigeron alpinus* L., *Anthriscus rivularis* Dollin, *Hieracium pallesceus* W. K.

Od istranskih, n. pr.: *Phyteuma scorzoneraefolium* Vill.

Od dalmatinskih: *Silene graminea*? Vis.

U obće se može reći, da je na visokih bregovih, čim dalje prema iztoku leže, vegetacija bogatija i da se je tamo moći sigurno nadati gdjekojoj novini, dočim prema jugu i zapadu samo uz obale

morske raste flora, koja se može podpuno južnom nazvati i u kojoj ima karakterističkih za hrvatsko Primorje bilinah. Koji nežali truda ni muke težka hodanja po tvrdom kamenu i vratolomnih strminah, njemu će biti sigurno djelo naplaćeno. Nu šetajući se po dolinah i nižih bregovih, neće se botanik nikad spoznati sa florom onih priedielah, jer u obće neima ništa osobita na nižih krajevih, a kad bi se i moglo sto naći, to je pogibelji izvrgnuto, da bude od blaga popaseno — kao što i biva svako ljeto. Polje je u ovih stranah još veliko i neizcrpeno, jer ima dosti bregovah znamenite višine, koje još nitko pohodio nije.

Nješto mi je još pobliže o *Bitoraju* napomenuti. Bitoraj ima visinu od 4000 stopah i skroz do vrha svoga zarašten je šumom jelovom; blizu vrha počimlju se dizati gole stiene, a okolo njih se razprostire plitka kotlina, zelena i svježa kao najljepša livada; goleme klisure okružuju ovu gorsku livadu, na kojoj ima podosta bilinah, osobito bujnih na podnožju kršnih stienah; tako su od izvanredne bujnosti: Carduus Personata Jacq. i Buphtalmum cordifolium W. K. Na pećinah pako ima liepih Hieraciah: glabratum i incisum Hppe., Silene pusilla W. K. i Erigeron alpinus L., Gentiana utriculosa pako na livadi medju travom.

Od ove gorske livade, koja se zove „Bosutova plana“ dalje prema vrhu, počimlje se opet dizati stienje poput skalinah po dugovječnih zračnih olučinah izpranih i kao snieg bielih, medju ovimi oštrimi hridinami proviruje kvrgasto, povinuto, nizko ali debelo — dakle staro — bukovo i hrastovo drveće, koje od oštra zraka i bure silovite često i sried ljeta ondje harajuće nemože uspievati.

Kad se čovjek popne na vrh tih stienah, onda nadodje na rub jedne do dva tri hvata duboke kotline, u kojoj leži debela taložina crne zemlje, koja je tečajem vjekovah iz pustih i golih sada pećinah unutar nanešena; u ovoj kotlini nalazi se ciela botanička bašča samih liepih i riedkih bilinah, — tu je dakle mjesto, gdje bude ljubitelj flore dovoljno naplaćen za svoj trud, koji je pretrpio, dok se je popeo na toli težko pristupnu visinu Bitorajsku.

Vriedno je napomenuti osim jur navedenih: *Juniperus sabina* L., *Laserpitium marginatum* W. K., *Eryngium alpinum* L., *Daphne alpina* L., *Silene graminea* Vis., *Athamanta Haynaldi* Uechtritz et Borbas, *Aquilegia viscosa* W. K., *Atragene alpina* L., *Hieracium villosum* L., *Achillea Clavennae L.* itd. itd.

Nu budući da ima više ovakovih kotlinah i stienah, koje se po širokom vrlo raztrganom vrhu na daleko razprostiru, to bi bez

dvojbe trebalo od jutra do večera vremena, da se svestrano iztraži cieli vrh, te bi se jamačno našlo još više bilinah, koje možebiti za boravljenja moga od nekoliko urah nemogoh opaziti.

Preporučiti dakle mogu svakomu botaniku, koji bi polazio Bitoraj, da nežali truda i da porani iz Fužinah, da tim više vremena može sprovesti na Bitoraju; što se može tim laglje izvesti, jer sa dobrim vodjom iz Fužinah možeš na vrh Bitoraja doći za četiri ure; tada bavit se gori do pete ure po podne, i vratit se lako do osme ure opet natrag u Fužine.

Poslje Bitoraja preporučuje se podgorje, koje vodi preko kamenitoga polja ličkoga iz Fužinah prema jugu na Viševicu; nu Viševica sama nije tako bogata i originalna u flori svojoj kao što su na nižih okolo ležećih bregovih livade, koje su pune interesantna bilja; napominjem osobito cielo briegovito bilo iznad Ličpolja do *Javorja;* Javorje samo i *„debelu kosu“*.

Nu još jedna je točka u okolici Fužinskoj i to je prema sjeverozapadu ležeći *Tuhobićbrieg.* Tuhobić može se od prilike računati na 3000 stopah; iz Fužinah na vrh Tuhobića može se doći za četiri ure; strana, koja leži prema sjevero-iztoku, strma je i gustom šumom zarašćena, nu prema zapadu sasvim je pusta i otvorena, gustom travom pokrita i nagnuta poput krova tako, da se po njoj laziti može na sve strane sasvim lahko; vegetacija je na Tuhobiću vrlo bujna, te ako moja sbirka nije bila na toliko obilna, na koliko bi mogla biti, tomu je uzrok, što bi bio imao jedno desetak danah prije doći; jer upravo zato, što je visina Tuhobicka prema zapadu i jugu otvorena, mnogo je toplija, a zato i vegetacija ranija. Na Tuhobiću ima u izobilju Atamantha Haynaldi, Carduus candicans, zatim Hieracium leucocephalum i H. Rački, zatim Crocus i više bilinah, koje su već ocvale bile.

Mogu preporučiti botaniku, da Tuhobić-brieg svakako pohodi, ako želi okolicu fužinsku podpuno poznati; nu bolje će uraditi, ako put svoj tako udesi, da se od zapada na njega popne; put će biti laglji i mnogo ugodniji, jer će odozdol do gori imati, kupeć bilje, povoljnu zabavu i tako lagano hodajući doći na vrh bez truda, a vraćajući se natrag može dolinom uz Ličanku duž na Fužinu.

Kod Fužinah leži Ličpolje; okruglasta je to kotlina na okol zarubljena visokimi bregovi od fužinskoga sipa željezničkoga prema jugu na duljinu jedne ure raztegnuta; na podnozju desnih bregovah nalazi se selo i župa Lič. Širina ove kotline iznaša po prilici pô

ure; kroz ovo ravno polje teče Ličanka i budući zatvorena od svih stranah tvrdom kamenitom gorom, morala bi poplaviti i u jezero pretvoriti cielo polje, da nije priroda — kako to često u krašu biva — otvorila put njezinu odtoku; nu ne onako, kao što vidimo u Dobri kod Ogulina, Gacki kod Švice blizu Otočca i u Novčici kod Gospića itd., da se naime ti potoci bacaju u ponor silovito padajući — nego sasvim tihim jedva vidljivim načinom; na kraj sela Liča, naime na livadah tamošnjih dieli se potok na više grančicah i tako se gubi u pukotinah pećinskih, od kojih se mnoge niti nemogu opaziti; sitno razgranjen ovakav ponor nije liep niti romantičan za vidjeti, nu nije niti koristan za žiteljstvo Ličko, jer kad voda silnije naraste, tada se odviše nagomila, podupre i poplavi polja i livade.

Mal ne polovica Ličpolja i to gornja polovica prema sjeveru, posuta je pieskom i prudjem, koje je Ličanka preko pjesčanih naslagah tekuća tečajem starodavnih vremenah sa sobom doplavila i na dolomite staložila; druga polovica izpunjena je koturinami dolomitskimi, koje su nanešene iz bregovah okolo ležećih; kameniti ovaj dio Ličpolja mršavi su i nerodni pašnici sa sitnom travicom, pusti — nu ipak ponješto bolji od Grobničkoga polja.

Kod ulaza u selo Lič ima jedno maleno jezerance, puno čistom, svježom vodom, koja niti raste niti pada; tu ima dakle više izvorištah, koja, na koliko mjestimice prodiru iz zemlje, na toliko opet kroz podzemne jame propadaju, te im se zato niti količina nemienja.

Navadjam razmatranja ova za sveobću orientaciju i prelazim na razpravljanje mojih ljetošnjih opažanjah; navest ću opise nekojih *sasvim novih*, *nekojih pako samo za Floru hrvatsku novih bilinah*, te ću uz to točnije označiti i razjasniti nekoje takodjer *tako zvane dvojbene vrsti*, koje su slabo poznate ili porabom svojih imenah nejasne.

Plantae novae et quaedam dubiosae ad Floram Croaticam spectantes.

1. **Potentilla hirta L.** Anthela racemoso-corymbosa, densa; corolla flava, pallida, petalis emarginatis; calycis sepala petalis breviora, lanceolata, acuta, una cum pedunculis laxe et longe rigidiusculo-pilosa.

Caulis strictus sulcatus, pedalis et ultra, brevissime et dense hirtus, vel virenti-subtomentosus, ac pilis longis sparsis, patentibus obsitus.

Folia inferiora quinque, sex vel septenata, infima sub anthesi plerumque desunt —; foliola cuneata, in tota circumferrentia inciso-serrata, supra sparsim, praesertim ad margines, subtus pallidiora ac densius una cum petiolis pilosa, ciliata; folia caulina decrescentia inferioribus conformia breve petiolata, stipulis inciso partitis vaginantibus suffulta.

Carpella rugulosa, angustissime carinata.

Radix obliqua, lignescens, longe fibrosa; provenit in locis siccis, montosis, ad margines viarum et fossarum; circa vineas et agros incultos; in Croatia ubique copiosa; Zagrabiae; Crisii, ad Kalnik, ad Krapina, Samobor etc. flor. mense Junio.

In Synopsi Florae Germanicae et Helveticae *Koch*, qui systema Candolleanum sequitur, pag. 236. legimus „Potentilla" Sectio I. *Potentillae genuinae.* Carpella glabra, re ceptaculum pilosum, sed pili vix longitudine carpellorum.

§. 2. **Multicipites.** Radix perennis, lignosa, multiceps, caules floriferos et simul fasciculos foliorum, nempe capita sterilia in futuro anno florigera, proferens.

* * * *Folia digitata, flores lutei.*

Characteres in Sectione Ia et §. 2 enumerati vix alicui usui Botanicorum deservire poterunt; nam *receptaculum pilosum*, — passim provenit, *pili* autem *vix longitudine carpellorum* — nequaquam dicunt quidpiam determinati; quod autem fasciculi foliorum, seu capita sterilia futuro anno flores gerant, hoc licet observare in hortis, minus autem succedet naturam libere scrutanti.

Notam igitur unicam praebent *tres* stellulae: *folia digitata, flores lutei.*

Reichenbach in Flora Germanica excusoria suum Systema secutus Tomo II. pag. 590. dicit de Potentilla: *b flore flavo.*

* * *foliis quinato-septenato-digitatis:*

Grisebach Spicilegium Florae rumelicae et bithynicae secutus systema Endlicherianum distribuit Potentillam T. I. pag. 97.

Sect. I. *Potentillastrum.* Achenia glabra; torus saepius breviter pilosus.

† Antheris oblongis connectivo lineari instructis; acheniis demum carinatis.

Quantumvis haec fundamentalis dispositio aliis innitatur in singulo auctore principiis et diversa exprimatur nomenclatura, magis attamen dubietas specierum apparet ex descriptionibus, quae nec in libris congruunt, quanto certius nec cum natura.

Koch describit *Potentillam hirtam* L. Caulibus erectis vel e basi decumbente adscendentibus hirsutis, pilis elongatis tuberculo insidentibus et brevioribus eglandulosis, foliis quinatis septenatisque, foliolis inciso-serratis, foliorum radicalium obovato cuneatis ex apice latiore obtuse sensim basim versus attenuatis, caulinorum lineari cuneatis, carpellis elevato rugosis carina alaeformi membrana cinctis".

Reichenbach describit Potentillam hirtam L. „Adscedens, foliis septenatis quinatisve subtus dense hirsutis, (Koch hirsutiem non memorat), foliolis spatulato cuneiformibus, apice inciso tri — qinque dentatis (Koch dicit: apicem latiorem obtusum), Caulibus adscendentibus hirtis, petalis calyce acuminato longioribus. — „Parum cognita „adjungit Reichenbach." Carpella Reichenbach ignorat — et quidem merito, dum calycis sepala breviora dicit petalis, quod iterum Koch non adducit, sed immerite.

Grisebach describit *Potentillam hirtam* L. „Radice multicipiti, caule adscendente vix spithameo, pilis patentibus caulis diametrum superantibus parvisque sparsius intermixtis; (Reichenbach praetermittit hanc circumstantiam adducere, quamvis genuina sit) — foliis quinatis, septenatisque sparse pilosis, concoloribus, foliolis ad medium saepe integerrimis obverse lanceolatis, ab apice fere ad basim sensim attenuatis, serraturis utrinque 2—5 antrorsum acutatis, a basi distinctis; stipulis inferioribus lanceolato acuminatis integerrimis superioribus ovato-lanceolatis hinc incisis, calycis segmentis demum nervosis acuminatis interioribus ovato-lanceolatis exterioribus lanceolatis, petalis calyce sesquilongioribus luteis, pilis tori achenia conspicue carinata et arcuato-rugosa haud aequantibus."

Grisebach memorat stipulas, quas Koch et Reichenbach ignorat, et omnes tres tacent de calium et pedunculorum conspicua hirsutie caeterum descriptio Clarissimi Grisebach naturae proxima, *et ego tute plantam Croaticam, quamvis nec Kochianae nec Reichenbachianae descriptioni adaequate conveniat,* declaro: *Potentillam hirtam* L. eo lubentius ne subtilibus differentiis et novis nominibus major oriatur confusio.

Potentillas vero opacam et rectam L. quae in Flora croatica enumerantur, rectius cum Pot. hirta conjungendas esse censeo, nam strictius indagando sine dubio videtur, in una eademque localitate modo unam, iam alteram aut tertiam ortam fuisse.

Caeterum credo, Potentillas: rectam L, pilosam W. et obscuram W. — si existunt — melius secernendas venire, secus enim nihil

nisi vagas et inconstantes formas judicare licebit, quas ad legem vix reducere possumus.

Varietates P. hirtae sunt: P. angustifolia DC., foliolis angustiori bus, stipulis bifidis.

P. erecta Willd. caule purpurascente, foliolis usque ad basim serratis. P. pilosa DC. P. rubens All.

Posterior haec varietas vix meretur separari, siquidem cum typicis formis aut mixtim proveniat, aut in locis fertilioribus sola nascatur.

Synonyma plura at alia nomina dubiosa mihi non constant, quod servit argumento, P. hirtam vere characteristicam esse, neque facile erat confundere cum aliis.

P. hirta, koju sam ovdje opisao, razprostranjena je na daleko, ima je okolo Zagreba po brežuljcih, kod grabah, uz puteve, kod živicah; uz polja i vinograde, ima je tako okolo Kalnika, kod Pregrade i Krapine itd., svigdje na mršavijih i ponješto pjeskovito-ilovnih zemljištih. Potentilla ova premda ostaje u glavnih svojih karakterih stalna, bude često pomiešana s drugimi, jer je kadkada škuro-zelena, kadkada žuto-zelena, sad niža, sad viša, a lišće dolnje je petorasto, šestorasto, il sedmorasto; nu to nije stalno svojstvo, zato se niti nesmije kod diagnose nanj obzirati.

Sliedeća Potentilla, koja da je srodna Potentilli hirta, bitno se razlikuje od nje; jer je pako i ova povodom čestih pometnjah, zato je od potrebe, da se i ona točno označi.

2. **Potentilla inclinata** Vill. plura habet synonyma, veluti:

P. adscendens Kit. P. intermedia Wahlenberg, P. adscedens Willd. P. recta Jacq. P. canescens Besser.

Descriptiones etiam sicut in priori P. nempe hirta non in omnibus conveniunt, et quamvis descriptio in Flora Croatica p. 127 adducta rei correspondeat, cum attamen brevis esset et de planta hac semper dubia oriri possent, ideo genuinam praebeo faciem:

„Anthela racemoso-corymbosa, densa; corollae pallide-luteae, petalis emarginatis calycem pilis brevibus obsitum quidpiam excedentia.

Caulis e basi inclinata adscendens, strictus, teretiusculus, rubicundus, leviter tomentosus ac sparsim pilosus.

Folia discoloria, inferiora quinata, vel foliolis infimis laciniato-partitis et tunc subseptenata, supra glabrescentia, ad margines solum pilosa, ciliata, subtus glauco-tomentosa et adpresse pilosa; profunde incisa, semel vel interdum duplicato-serrata; inferiora

petiolata, superiora sessilia, suprema ternata petiolos fulgentia; vaginae medietatem caulis amplectentes stipularum adinstar in binas quasi alas laciniatas aut incisas divisae.

Carpella (quod vix necessarium censeo adducere) striato-rugulosa, tenuissime carinata.

Radix obliqua, fibrosa; solo arido, sabuloso-argylaceo; in collibus ad viarum margines et saepes vivas; plerumque inter P. hirtam et P. canescentem, quorum mihi videtur esse proles hybrida,

Floret a medio usque finem Junii in Croatia in vicinia urbis Zagrabiensis; ad thermas Varasdinenses; in montibus Zagorianis hinc inde, ad Belec; Krapina.

Što sam odprije već u mojih razpravah „o promjenljivosti i rodoslovju bilinah“ napomenuo, da najme biline mnoge inih florah pod stanovitimi imeni poznate i u naših priedjelih modificatiam su podvržene, to sam kod mojih iztraživanjah ljetošnjih na novo opazio. Tako ima kod nas po svih stranah zemlje često na suhih i mršavih brežuljcih rastući: *Erigeron serotinus* Weihe. Erigeron ovaj srodan sa *Erigeron acris* L. razlikuje se lišćem, ko što se u florah obično kaže: „foliis undulatis, capitulis simpliciter corymbosis;“ nu lišće nije samo folia undulata, nego su folia upravo kao *convoluta, inflexa et quasi crispata*“ te se tim svojstvom očevidno razlučuje *Erigeron serotinus* Weihe od srodnoga *E. acris* L., koji imade „folia plana, lanceolata; radicalia spatulata petiolata et inflorescentiam racemoso-corymbosam.“

Lanjske godine bivši u Ličpolju kod Fužinah našao sam jedan Erigeron, koji se razlikuje od Erigeron acris L. nemanje kao što takodjer od Erigeron serotinus Weihe.

„Inflorescentia laxe paniculata; pedunculi elongati uniflori, per luxuriem biflori; ad divisiones foliolo stipati.

„Caulis atrorubens, sulcatus, flexuosus“.

Folia caulina sparsa, lanceolata, sessilia, radicalia lanceolata vel spatulata petiolata, integerrima; suprema interdum in pedunculis augustissime lanceolata“.

„Tota planta hispida; crescit in pratis montanis supra campum Lič; floret initio mensis Julii.“

Plantam propter paniculam elongatam laxam et caulem eximie flexuosum varietatem Erigerontis acris L. reputo.

3. **Erigeron acris L. var. flexuosus.**

Na vrhu Bitoraja, na najviših pećinah brao sam ljetos *Erigeron alpinus* L. Bilina ova navadja se u Flori hrvatskoj p. 789 i kaže

se: Vis. fl. dalm. p. 628 in convallibus, editioribus montium Velebit, Dinara et Prolog.“ *Na hrvatskom zemljištu dosad nije našast;* Reichenbach veli pag. 240 T. I. „An grasigen, steinigen Orten der Kalkalpen.“ Tako i Koch Synop. fl. Germ. T. I. veli pag. 389. „durch die ganze Alpenkette.“

Iz toga valja zaključiti, da character naše flore u srednjih visočinah županije riečke približuje se characteru flore alpinske, jer osim subalpinskih bilinah, koje se tamo redovito nalaze, imade mnogih, koje su izključivo alpinske.

To svjedoči i sliedeći Ranunculus, koji sam takodjer ljetos na vrhu Bitoraja kod Fužinah našao.

4. *Nov za našu Floru hrvatsku je:* **Ranunculus hybridus** Biria Bi triflorus; caulis humilis, glaber; folia radicalia longe petiolata, reniformi transversa, cordata basi, margine crenato-lobato, caulina sessilia, vel breve petiolata, bi, tri, quinquefida, laciniis elongatis, lineari-lanceolatis.

Carpella marginata, pilosella, stylo brevi hamato apiculata;

Radix fusiformi-incrassata in fibras longas, tenues soluta.

In saxis calcareis in cacumine montis Bitoraj prope oppidum Fužine; floret initio Julii.

Synonyma: R. Pthora Crantz. R. Thora Jacq. R. Pseudo-Thora Host.

Bilina ova samo u Alpah Švicarskih, Tyrolskih, i Austrijskih obično dospieva; nu preko Štajerskih i Kranjskih planinah razširi se i u Hrvatsku, gdje će jamačno Bitoraj zadnje stanovište biti, preko kojega neće se dalje prostirati prema jugu.

Dosad navedene vrsti: Erigeron alpinus L. Ranunculus hybridus Bir. kao što i ova dva Hieracia svjedoče, da ima iz različitih plemenah i rodova na bregovih primorskih representantah florae alpinske, da i onakovih, koji upravo dospjevaju samo pod hladnijim podnebljem, nego je redovito naše hrvatsko.

Medju Hieraciumi, koja valja napomenuti, dolazi što na Bitoraju, što Viševici, na klisurah kod Peći vrhu sela Zlobin i na drugih kršovitih miestah:

5. **Hieracium incisum** Hppe.

Caulis uni vel pauciflorus, aphyllus vel unifolius, apice, pedunculis et involucro canescentii pilosulis;

Folia radicalia petiolata, glauca, subtus pallidiora sparsimque pilosa, lanceolato-oblonga, vel ovato-lanceolata, subcordata, dentata, vel basim versus incisa; ciliata; petioli hirti; caulinum unum breviter petiolatum vel sessile.

Hieracium isthoc nil nisi forma alpina est: Hieracii murorum, ubi in saxosis, locis sterilioribus, siccioribus et injuiris aëris, expositum debilius et inexplicatum nascitur.

Bilina ova izbjegla je pozornost dosad, niti u Flori hrvatskoj nije uvrštena, zato *Hieracium incisum Hppe bilježim kao nov za floru našu.*

Drugi novi Hieracium za Floru hrvatsku je:

6. **Hieracium glabratum Hppe.**

Inflorescentia mono pleiocephala; ligulae pallidae, flavae.

Anthodia cano-villosa, squamae attenuatae, acuminatae, exteriores patulae;

Caulis humilis ac pedunculi glabri superne pube stellata incanescentes;

Folia lanceolata, integra vel remote denticulata, inferiora in petiolum attenuata, caulina sessilia, glauca, glaberrima vel basi saltem leviter ciliata. Habitat in saxosis montis Bitoraj prope Fužina; floret medio Julii.

Synonyma: H. flexuosum DC. (non WK.) in fl. gallic. 5. p. 436. — H. flexuosum Gaud. fl. helv. 5. p. 85. — H. trichocephalum Willd. enum. supplement. p. 55. Link enum. 2. p. 287.

Medju svimi ipak Hieraciumi ovo ljeto našaštimi i opaženimi povukao je najveću pozornost moju na se, jedan osobite forme Hieracium, koji sam našao na briežnoj livadi, što no leži iznad Ličpolja uz gorski put, koji vodi na Javorje i pod Debelu kosu.

Hieracium ovaj spada u onaj red, u kojem se nalaze Hieracia sa batvicami razdieljenimi; medjutonje je udo medju Hieraciji sa batvicom jednostrukom i jednocvjetnom i medju Hieraciji vršikastimi; sva Hieracia u ovaj red spadajuća nose na sebi character kombinirani, t. j. sastavljena su iz svojstvah dvijuh individuah. Hieracium Pilosella kao korjenika ostaje sa uborkom svojim (cvietnom glavicom) manje više promienjena — nu ipak značajna — dočim se batvica i lišće odaljuje i približuje ovoj ili onoj formi Hieraciah spadajućih u red vršikastih.

Nebrojeno množtvo takovih promienjenih individuah može stvoriti priroda, te ih zbilja stvara takodjer, il kao prolazne il kao postojane forme.

Razlika se vidi ipak medju prolaznimi i medju stalnimi formami u tome, da se individua prolazna u neznatnu broju — često samo jedna il dvie tri biljke — pojave na stanovištu, gdje se originali nalaze blizu, iz kojih se takovi miešutci porodiše; kod formah pako takovih, koje su stalne, broj individuah je velik, i ne na jedno

samo mjesto ograničen, nego u stanovitoj okolici razširen; biline takove nose sastavljeni character svojih roditeljah na sebi, nu množtvom svojim i učvršćenimi svojstvi svojimi stupaju u borbu za obstanak svoj sa dobrim uspjehom, jer često izključuju s vremenom okolo sebe sva ona individua inovrstna, iz kojih su se porodila.

Da ovaj moj upitni Hieracium nije postao sada hybridan prolaznim načinom, i da ga možebiti neće biti buduće godine, tomu se protivi *prvo:* što sam ga već i lani opazio, nu slučajno medju inimi biljkami, koje sam bio ubrao, izpao mi je te sam ga izgubio; *drugo,* što još više važi, Hieracium Pilosella L., koji je jedan od roditeljah moga novoga Hieracia, niti neraste više na onoj livadi gorskoj u svojoj prvobitnoj pravoj slici, nego je promjenak samo H. Pilosellae po meni opisan pod imenom: H. Pilosella L. var. leucocephalum Vuk. Hieracium dakle, o kojem ću niže priobćiti opis potanji, nije postao sad u prvoj generaciji, već mu rodoslovje siže daleko na trag, dočim mu je već i jedan od roditeljah pretrpio znatniju promjenu. Hieracium taj novi nazivljem:

7. **Hieracium Račkii** mihi.

„Inflorescentia paniculata laxa; anthodia atrovirentia, squamae albo pilosulae et nigro glandulosae; ligulae subtus rubro vittatae; Caulis typice infra sui medietatem in ramos longos vel supra illam in pedunculos elongatos tomentosos et nigroglaodulosos dissectus; uni — vel bifolius, strictus, vel sub axillis ramulorum saltem foliolo lineari-lanceolato stipatus; leviter floccosus ac pilis longis patentibus albis basi atris sparsim obsitus;

Folia longe-lanceolata integra vel remote denticulata, supra sparsim longe ac setoso-pilosa, subtus stellulato-floccosa, petiolis ad basim setoso-villosis; infima radicalia breviora, spatulata; stolones desunt.

Radix brevis, fibrosa. Habitat non procul ab oppido Fužine in herbidis pratis montanis supra Ličpolje, quo adscenditur ad „Javorje „Floret initio Julii.“

Capitula habitu H. Pilosella L. sed iis quidquam minora; forma foliorum et colore accedit ad H. Piloselloides Vill, sed folia sunt duplo longiora atque latiora. Statura sua insigni et panicula laxa, profunde dissecta peculiarem exhibet characterem.

Originem omnino debet H. Piloselae et H. Piloselloidi, quod utrumque ibi copiosum non solum in pratis montanis sed etiam humilioribus provenit.

In honorem eruditissimi viri Academiae Slavorum meridionalium

Praesidis Canonici et Abbatis Dr. Francisci Rački, qui nomine suo locum natalem Fužine ornat, per me vocatum. Vide Iconem I.

Hieracium Rački mihi, differt ab omnibus Hieraciis scapo furcato ad evidentiam; inflorescentia nimirum laxe paniculata et pedunculis suis longissimis, tomentosis ac nigroglandulosis; caule pilis longis albis patentibus basi atris obsito; capitulis pilosellaeformibus, et constantissimo deffectu stolonum.

Hieracia: bifurcum M. B. brachiatum Bert. furcatum Hppe uniflorum, angustifolium Hppe; alpicola Schleich. Pilosello-praealtum Vuk, Pilosello-Auricula Schultz Bip. et quae adhuc adsunt scapi furcati divisione, — omnia differunt et tota statura sua et inflorescentia, nec minus stolonibus suis, qui plerumque copiosi, elongati et foliosi, quin imo etiam florigeri haud raro adsunt. Hieracium hoc longaevum et constans — *neque recenter enatum ephemerum esse* — argumento serviat, quod originalia exemplaria Hieracii mihi anno 1856 missa, quae in meo Herbario usque mensem septembrem a. c. . velut dubia reposita jacuerunt, modo pro identicis detexi cum Hieracio Rački. In schaeda originaria, manu Dr. M. Winkler scripta et exmissa, notatum est: Hieracium ..... Mittelform ob von Auricula — aber mit welcher Species? — Lipizza bei Triest 1856 dedit Elisa Braig.“ — Ego notavi „*Dubium*“ et adddidi „floribundum? Wimm“. Hieracium hoc Lipizzense vere identicum est cum Fužinensi; quod demonstrat, H. Rački mihi, hucusque botanicis ignotum fuisse, in partibus attamen Littorali adjacentibus domesticum esse.

Ima tomu pet godinah, što sam na Oštrcu kod Rudah Samoborskih našao prvi put okolo sredine mjeseca lipnja jedan Carduus, koji sam iz početka držeći ga za Carduus alpestris ili C. Arctioides Wk. odložio u Herbar, i kašnje kao dvojben označio sa opazkom: „*ignotus — ulterius indagandus*“. *Godine 1871.* Ljetos našao sam ga opet; nu budući da je raztrešen, to sam u svemu samo tri do četiri komada nabrao. Sravniv ga sa svimi poznatimi Cardui i proučiv potanje literaturu roda Carduus i Cirsium uputio sam se za izvjestno, da je taj Carduus posve nova odlika Cardui alpestris, koja se je preobrazila uplivom Cirsia Erysithales, koji je u cieloj gori Samoborskoj razprostranjen.

Razlika medju rodovi Carduus i Cirsium dosta je neznatna, tako da mnogi botanici Cirsium zovu što drugi drže za Carduus. Tvrdi se, da je: pappus kod Carduah „*rigidus, fragilis, dentatus*“ — kod Cirsiah pako, da je „*mollis plumosus.*“ U mnogom težko je raza-

brati je li „pappus“ zbilja „fragilis, dentatus“ ili je „mollis, plumosus“; nu ima druga neka razlika medju Cardui i Cirsiji, i ta' se možebiti neda ni opisati, nego ipak postoji na cvietnoj glavici, na uborku (Anthodium, Capitulum). Ljuske na uborcih Cirsiumovih vazda su ponješto širje, kraće, pritisnute, criepovito položene, često na vrhovih manjaste, tako da glavice kroz to skoro vazda dobivaju neko osobito lice, po kojem se mal da ne svakiput Cirsium upoznati i od Cardua lučiti može.

Ja bi bio mogo upitnu moju bilinu uvrstiti u rod Cirsium, te nebi bio pogriešio, — nu budući da izvanjska forma spominje na srodnost sa Carduom alpestris WK. a i pappus, komu ga volja gledati — upravo, kako se kaže: *„verum Carduum redolet“*: to sam pridržao ime roda Carduus. Cvjetna glavica medjutim — budući sasvim nalik na Cirsium — nuka me mješovitu narav ove biline, inače vrlo characterističnu, označiti imenom: cirsiformis; tako *da moju novu bilinu nazivljem:*

8. **Carduus cirsiformis** mihi.

„Capitula pauca, speciosa; ligulae purpureae; squamae externae ac mediae breviores, basi virentes, apice spinuloso-mucronatae, coloratae; supremae angustiores, elongato innocuae, virenti-purpurascentes, haud patulae; pedunculi elongati, tomentosi.

Caulis elatus, teres, striatus, sparsim glauduloso-pilosus, basi spinuloso-ciliatus, sursum versus floccosus ac in ramulos longos duos, tresve monocephalos dissectus.

Folia concoloria, profunde pinnatifida, pagina utraque pilis brevibus basi bulbosis obsita, subtus sparsius, costa media et venis densius pilosa, licet interdum etiam leviter arachnoidea, laciniis lanceolatis spinuloso-dentatis; inferiora longe petiolata vaginantia; caulina in petiolum alatum decurrentia, basi late-cordata, sessilia et semiamplexicaulia, margine inaequaliter sinuato-denticulata, et pinuloso-ciliata;

Radix valida, lignescens, fibrosa; habitat in graminosis inter frutices, in monte Oštre ad Rude Samobor; floret medio Junii. Vide Icon. II.

Carduus Cirsiformis mihi. mediam quasi exhibet formam inter Carduum alpestrem et Carduum Arctioides WK. (Hujus posterioris Synonyma sunt: Carduus Arctioides Willd. Cirsium Arctioides Scop. Arctium Carduelis L.) Similis videtur etiam: Cirsio Porta Hausmann, = C. pannonico-Erysithali; quod Hutter legebat in Tyroli meridionali in pratis montis Stino.

Differt ab utroque C. alpestri et Arctioide WK. squamis anthodii spinuloso-mucronatis, coloratis, latis haud patulis; capitulis majoribus, foliorum forma, quae non in caulem sed petiolum decurrunt; pilis basi bulbosis denique habitu capituli, quod Cirsium redolet, quamvis pappus ad Carduos spectat.

Cum *Carduum cirsiformem* mihi, — quem caeterum hybridum ex Carduo alpestri WK. et Cirsio Erysithali Scop. dico, uterque etenim in montibus adjacentibus sat copiose provenit — necesse erit ad C. alpestrem et C. Arctioidem WK. recedere, et Auctores ipsos adducere, quia in libris botanicis descriptiones non videntur genuine reproductae, adeoque duo hi Cardui confusi apparent.

W. et K. volum III. p. 296. Tab. 267. *Carduum alpestrem* describunt ita:

„Folia supra subnuda, tantum juniora praesertim rachi pilis aliquot fugacibus adspersa, subtus arachnoideo-pilosa, demum calvescentia tantum in rachi venisque pilis longis remanentibus, profunde pinnatifida; caulina (per totum caulem) semidecurrentia marginibus sinuato-lobatis, planiusculis, subinermi-pilosis.“

„Calyx hemisphaerico-ovatus, squarrosus, squamis lineari subulatis, in spinulam inermem terminatis imbricatis, patulis, inferne ad lentem tenuissime ciliatis, exterioribus nudis, apice purpureis.“

„Arctium Carduelis (Carduus Arctioides) huic perquam similis est, differt tamen ramis saepe bifloris nonnunquam trifloris, foliorum laciniis ad angulum rectum patentibus, sursum dentatis, nec bilobis, squamis calycinis lanceolatis subulatis incurvis.“

„Habitat in alpinis et subalpinis Croatiae; floret Julio.“

Carduus alpestris lectus est per me et Drem. Schlosser in montibus Likanis; Velebit, Visočica, Plišivica, Mrzin; *et* tardius in monte Klek et Oštrc ad Rude Samobor.

Volum. II. p. 203. Tab. 185. W. & K. sequentia scribit: *Carduus Arctioides:* „Folia supra nuda, subtus pallidiora juniora arachnoideo-lanata senescentia tantum rachi hirsuta, venisque subpilosa, caeterum nudiuscula, radicalia et inferiora caulina petiolata, profundissime pinnatifida, laciniis oblongis, inaequaliter subserratis, ad angulum rectum patentibus, inferioribus minoribus, discretis; caulina reliqua marginibus decurrentia (per totum caulem) minus profunde et remotius pinnatifida, summa integra.“

„Calyx squarrosus, squamis laxis incurvis linearibus subcarinatis, inferne margine albido ad lentem ciliatis, seta inermi terminatis.“

„Flores 6—10 raro plures, mediocres erecti, in pedunculis uni-

aut bifloris raro trifloris elongatis albo tomentosis superne teretiusculis inferne angulatis, adspersis foliis aliquot linearibus.“

„Habitat in fruticetis Croatiae ad cataractas amnis Sluinčica; floret fine Maji et Junio.“ Addendum censeo, quod in C. Arctioide folia caulina decurrant per totum caulem, sicut in C. candicante et Cirsio polyachanto, quod in C. alpestri neutiquam locum habet.

Hic liceat observationem adjungere, quod Icones quopiam errore commutatae videantur, siquidem Icon in Tabula 267 Carduum Arctioides, illa autem in Tabula 185. Carduum alpestrem repraesentaret; — quod ordine inverso summendum est.

Godine 1856 kad sam u družtvu dra. Šlossera po drugi put pohodio Liku, polazismo u mjesecu lipnju Plešívicu kod Korenice; medju množtvom liepih i riedkih bilinah nabrasmo takodjer jednu Umbelliferu, kojoj kao nepoznatoj nemogosmo odmah mjesto opriedieliti. Kašnje je razabirao dr. Schlosser svoj Herbar, i našao je Umbelliferu jednu sa originalnom ceduljom: *Anthriscus rivularis Dolliner. An Gebirgsquellen bei Idria. Dedit Dolliner.*“ Bilina naša Plišivička sravnana sa Idrijanskom izkaže se sasvim istovjetnom sa Dollinerovom; bila je dakle: *Anthriscus rivularis Doll.* Nova vrst po Dollineru kod Idrije nadjena. *Dolliner* je liečnik bio u rudah Idrijanskih, te je zajedno kao vješt botanik dobar glas uživao; njegove su biline prekrasno bile priredjene i osušene, a vazda i točno označene. Dolliner je medjutim negdje okolo godine 1848 umro, pak je tako i njegov *Anthriscus rivularis* došo u zaboravnost, te se sada niti nezna, gdje je i kada opisan.

Dolliner je medjutim običavao u Flori Regensburgskoj publicirati radnje svoje, te tako nagadjam, da je i njegov Anthriscus u rečenom botaničkom listu opisan.

Anthriscus rivularis Doll. nije primljen u Floru hrvatsku, jer nije se moglo još za izvjestno znati, jeli se ta bilina uslied onoga jedinoga našašća na Plišivici može zbilja držati za domaću. Ja sam u mom Herbaru zabilježio uslied toga ovako: *Anthriscus rivularis Dolliner. — Na vrhu Plišivice; na iztočno sjevernom kraju, medju smrekami. — Junio 1856. Ultra quaerendum*“.

Ljetos, kad sam 16. mjeseca srpnja bio na Bitoraju, našao sam više exemplarah rečene biline, te se sada može sigurno tvrditi, da je *Anthriscus rivularis Dollin.* u našoj zemlji udomaćen i da *se kao nova bilina u našu Floru ima uvrstiti,* i to tim većma, jer ima takodjer medju Samoborom i Rudami jedno mjesto, gdje pokraj jedne kamenite stiene uz cestu gorski potočić pada i gdje ciela hrpa iste

ove Umbellifere bujno raste. Ovo mjesto se može lahko naći, jer upravo na lievo tik uz put stoji mlin, kojemu na kotač voda sa visokoga žlieba sa žamorom pada, a naproti preko puta uz potok viri iz strmoga briega velika klisura sa vodopadom i tamo stoji rečena hrpa štitarke: Anthrisca.

Budući medjutim malo ima botanikah, koji bi ovu bilinu riedku poznali, držao sam za potriebno, da ju opišem i sliku pridam.

9. **Anthriscus rivularis Dolliner.**

Umbellae multiradiatae; petalis leviter emarginatis, breviter inflexis; pedicelli filiformes; involucro nullo, involucellis tetraphyllis, ciliatis reflexis; calycis margo obsoletus.

Fructus elongati, glabri, rostrati.

Caulis gracilis, sulcatus, glaber, superne in ramulos tenues floriferos semel vel repetitim divisus, nudus, ad axillas ramulorum folio minori suffultus.

Folia bipinnata; foliolis irregulariter incisis atque dupplicato serratis, costa et venis subtus sparsim pilosis, supra glabris longe petiolatis; petiola etiam foliorum caulinorum basi vagina lata caulem amplectentia.

Radix torulosa, lignosa, ramosa, crasse ac paucifibrosa. Floret fine Junii et initio Julii. Habitat in montibus altioribus, et in vallibus, locis humidis ad fontes et scaturigines; in Plišivica ad Korenicam, in Bitoraj, inter Samobor et Rude.

Descriptio, quam denatus de flora Carniolica meritissimus medicus Dolliner sine dubio publicaverat, ignota et nefors oblivioni tradita per me novitus facta et addita icone illustrata est.

10. U XXXIV. knj. Rada g. 1875. p. 13. gdje sam *Silene Schlosseri* mihi opisao, napomenuo sam zajedno i to, da je jošte u cvietu bila, nit sam igdje mogao biljku sa plodom opaziti. Ljetos sam opet na ono miesto pošao — nu 6 dana kašnje, pak mi je pošlo za rukom u blizini prvoga stanovišta na susjednoj gorskoj livadi prilično prostranoj *„Javorje pod debelom kosom“* zvanoj naći veliko množtvo *Silene Schlosseri* u najljepšem cvietu, nu uz to takodjer mnogo njih već i sa plodom podpuno razvitim.

Opis ploda pridajem sada naknadno: 10. Capsula ovoidea, basi latiore sessili, apicem versus conoideo — attenuata, glabra, pube et visciditate sub maturitate in pedicellis defficiente; *verticillastris nec minime elongatis sed aeque ac sub anthesi persistentibus.* — Lecta cum maturo fructu 13 Julii 1876 in pratis montanis supra Lič polje ad Fužinam „Javorje, pod Debelom kosom“ dictis.

Godine 1871 našao sam prvi put u živici pokraj vinograda g. Mallina u sv. Xaveru jedan *Lilium Martagon bielo cvatući*. Pojav taj mi je vrlo nov i interessantan bio, budući da nisam nikada ni vidio ni čuo, da ima Lilium Martagon sa bielim cvietom. Držeći to medjutim kao izvanredan i slučajan pojav, odrezao sam cviet — ostaviv korien u zemlji, — da se biljka neizkorieni. Spravio sam cviet u herbar i nakanio sam paziti buduće lieto, hoće li se opet razviti? Nu okolnosti me zapriečiše, te je tako stvar zaostala do ljetos, gdje se je opet jedan bielo-cvatući L. Martagon — nu ne na istom već na drugom mjestu — nekoliko najme stotinah metara niže ukazao. Ja sam opet ubrao cviet i zabilježio si mjesto, nakanio sam dojduće ljeto paziti točnije pak bilinu tada sa korienom izkopati te presaditi, nebi li se mogla pomnožati i razprostraniti. Opetovano ovo pojavljenje medjutim svjedoči, da pojav bielo cvatućega Lilium Martagona nije prolazan, nego da bilina ova ima više lučicah (Zwiebelchen) koji su po onoj šumi raztrešeni, te se u svoje vrieme na raznih mjestih razvijaju.

Lilium Martagon L. imade cviet škuro-crljenkasto-ljubičast, unutra smedje piknjast. Poznata je još jedna vrst sa cvietom sasvim škuro i crnkasto crljenim, lapovi ovećimi, najme: *Lilium Cataniae*, *Visiani*, koji na Velebitu u Dalmaciji raste, medjutim ovaj prelazi i na hrvatsku stranu, jer posjedujem jedan komad iz Like u mom herbaru. — Nu bieli Lilium Martagon sasvim nov je dosad i nepoznat, zato ga bilježim ovdje kao nov za Floru našu.

11. **Lilium Martagon — albiflorum mihi.**

„Anthela oligocephala; partitiones perianthii albae ad basim roseo-punctatae, subtus medio nervo villosulae.

Antherae et stigmata aurantiaca.

Folia pedunculos stipantia arachnoideo lanata; reliqua ut in Lilio Martagon. Crescit sporadice in margine sylvulae ad vineam in Villa *St. Xaverii* prope Zagrabiam sita. Fl. mense Junio.“ Duo, tria specimina iteratis annis recurrentia. — Ulterius observanda et transplantanda.

12. **Drosera rotundifolia** L. Bilina ova premda dosti riedka kod nas bude ljetos nadjena u dolini izza Fužinah prema sjeveru ležećoj; dr. Borbás, koj me je onput pratio, razkapao je po močvarah, koje potok Ličanka ondje pravi, i opazio je jednu hrpu droserah na mašini rastuću. Bilinu ovu napominjem, jer spada medju one interessantne biline koje *Darvin* navadja medju *„Plantes insectivores“*. — Bilina je nježna i malena, imade okruglih listićah,

koji su dugo trepavasti i crljenkasto-resasti. Gledajući ju opazismo zbilja da je bilo po listićih više sitnih kukacah, koje je listić sa svojimi trepavicami pokrio i savijući ih zapleo; kukci budu tim načinom stisnuti i nemogavši otići — poginu; biljka ih izsisa te kad ih potroši, trepavice opet otvori. To joj služi za hranu, jer je njezino žilje tako slabo i površno, da se njim samim nebi mogla uzdržati. To svojstvo, kao što je interessantno, tako je i istinito, jer nam se pružila prilika osvjedočit se, da Drosera sbilja spada medju one riedke biline, koje tako rekući žderu životinice, da kako sitne, koje krivim instinctom valjda same tražeći na njoj hrane postaju žrtvom u borbi za svoj obstanak? Bilina ova našasta je dosad u okolici Varaždinskoj kod Žabnika, gdje ima močvarnih poljanah sa tresetom.

O Hieraciu Sabaudum L. kaže Fries u „Epicrisis generis Hieraciorum", Upsalae 1862. pag. 1291: „ . . . *spontanea rara planta, sed ab antiquissimis temporibus in hortis pervulgata, hinc multis locis inquilina facta, etc.*"

Ima dvijuh Hieraciah, naime H. Sabaudum L. i H. boreale Fries (H. Sylvestre Tausch et Froelich), koja se često miešaju, tako da ove dvie biline mnogi botanici neznadu razlučiti; Fries pravo kaže, kao izkusan poznavalac Hieraciah, da je *H. Sabaudum rara planta spontanea* — t. j da neima mnogo priedjelah, u kojih bi H. Sabaudum samorast bio; te zbilja, kolikogoder se Hieraciah pod tim imenom dobiva od botanikah, nijedan nije pravi, jer su ta takozvana Hieracia Sabauda izvadjena iz botaničkih vrtovah, gdje su *„ab antiquissimis temporibus in hortis pervulgata"* sasvim promienjena i pretvorena.

Fries zato opisuje H. *Sabaudum* L. i dodaje: *„Aut huic, quod certissime unicum est H. Sabaudum L. et Patrum Hieracii Sabaudi nomen tribuendum aut prorsus mittendum."* T. j. ili je to pravi H. Sabaudum L. ili ga niti neima.

Opisuje ga ovako: „Aphyllopodum, viride, saepe rubens, hirsutum. Caulis rigidus, foliosus, apice racemoso-corymbosus.

Folia basilaria sessilia, subamplexicaulia, ovata, dentata, subtus triplicinervia, infima deorsum attenuata.

Pedunculi et involuera basi truncata pubescentes, squamis adpressis, obtusis concoloribus (vulgo viridi-rufescentibus). Stylus luteus, fusco-hispidulus. Synonyma: H. Sabaudum All. Froel. Koch. Wallr. Sering. H. Sabaudum genuinum Gaud. Helv. H. crassicaule Tausch. H. rubricaule Dum. H. autumnale Griseb. — In hortis

vagat sub nomine H. Canadensis. H. Cornuti. H. Kalmii. H. scabri. H. cotonifolii. H. virgati. H. racemosi etc.

Neizvjestnost je tolika, da se sada zaista nije više moglo razabrati, koji je pravi H. Sabaudum L. i jeli ga u obće ima?

Koch veli in Synopsi Fl. germ. libro II pag. 529:

„*Hieracium Sabaudum* L. Caule rigido multifolio hirsuto vel subglabro superne paniculato apice subcorymboso, pedunculis canescentibus saepeque subhirsutis bractea fulcrante conspicue longioribus sub capitulo squama solitaria binisve instructis, involucro fructifero lato-ovato truncato obtusissimo, foliis ovatis dentatis, inferioribus in petiolum brevem dilatatum attenuatis, superioribus basi cordata arcte sessilibus, amplexicaulibus, radicalibus nullis, involucri foliolis adpressis; — Caulis crassus, plerumque cum foliis hirsutus; involucri foliola margine pallide viridia.

Differt ab H. boreali Fries: foliis semper latis, capitulis plerumque duplo latioribus basi obtusissimis ad pedunculum fere umbilicatis, pedunculis tenuioribus sub capitulo non evidenter incrassatis et squama sub capitulo plerumque solitaria.“

Reichenbach in Fl. excurs. germ. I. pag. 269. dicit: „Caule simplici folioso, colorato, corymboque hirsuto multifloro, foliis subrotundo-ovatis semiamplexicaulibus acutis dentatis hirtis.“

Quamvis omni aestimatione colendam volo eruditionem et fidem doctissimorum virorum horum, tamen animadvertere necesse est, quasdam qualitates ex adductis H. Sabaudo convenire, alias iterum minus adaptari posse; ex eo plantam, quam pro genuino H. Sabaudo reputo et in Croatia domesticam video, rigorose indagavi et modo ad naturam exacte describere conabor; certum tenens, plantas non solum in hortis quaerendas sed in loco natali verae instructionis gratia observandas venire.

13. **Hieracium Sabaudum** L. Anthela racemoso-corymbosa; pedunculi laterales ex axillis foliolorum prodeuntes, elongati bi-triflori, canescentes, sub capitulis albo-tomentosi una alterave squama instructi; corymbo terminali, pedunculis unifloris.

Anthodium dense imbricatum, squamae interiores pallidiores, adpresae, exteriores breviores, virides, basi pilosulae, ac floccoso ciliatae, infimae laxae; capitula fructifera lato-ovata, truncata.

Caulis altus rigidus, hirtus, dense foliosus; — specimina debiliora sparsius foliosa; — folia inferiora late ovata, vel ovali lanceolata, integra, vel remote denticulata, vel serrata, utraque parte attenuata, atque in brevem petiolum influentia; superiora decrescen-

tia, ovalia, conferta, basi cordata sessilia, subamplexicaulia, remote sinuato-denticulata, vel rotundato-ovalia integra, vel quidquam acuminata ac dentata; suprema distantia, ovalia, minora, pedunculos stipantia; omnia supra glabrescentia subtus pilosa, rachi hirta.

Radix nodosa, longe fibrosa. Fl. Augusto; folia radicalia sub anthesi emarcida. Habitat in Croatia in collibus sylvaticis, in fruticetis ad vias sylvestres et margines declivitatum Zagrabiae, Crisii, ad Kalnik, Capronicae (Zagreb, Križevci, Koprivnica).

H. boreale Fries. Koch. differt certe foliis lanceolatis — semper angustioribus nec unquam ovalibus, ut in sabaudo, — dentatis, pedunculis ac capitulis glabrescentibus, multo gracilioribus, squamis anthodii in pedunculos descendentibus et siccitate nigrescentibus. (Caeterum formae glabrescenti et congestae H. racemosi multum cognatum Hieracium boreale, videtur esse inter Hieracia racemosa individuum varians.)

Moj Hieracium abruptifolium, koji sam opisao na krako samo u „Radu“ 33. pag. 16. malo je jošte poznat u svietu botaničkom, jer ga je u okolici zagrebačkoj, najme u Tuškancu gornjem i okolo Prekrižja težko dobiti, — zato — jer bude često popašen. Ljetos mi je pošlo za rukom naći ga u izobilju i to u šumi brežnatoj koja leži nad Kustošijom prema Vrabču: Hieracium abruptifolium najradje se drži hrastove šume, zato mu je ondje u hrastiku vrlo povoljno stanovište.

Budući medjutim da je tečajem ovoga ljeta u *„Oesterreichische botanische Zeitschrift“, koju izdaje dr. Skofitz* bila rieč o tom mojem Hieraciu povedena i zatražena nekoja obširnija razjašnjenja, to se nalazim prinukana u ime odgovora navesti naknadno podpuno opisanje rečenoga Hieracia; a to mogu tim točnije, jer mi predleži mnogo exemplarah.

14. **Hieracium abruptifolium** mihi, quod jam multis annis observaveram et primitus in opusculo de Hieraciis Croaticis sub nomine *Hieracii Corymbuliferi* 1857. vulgaveram, nunc penitius cognitum describo.

Hieracium isthoc prout et reliqua cuncta, quae ad certam formam typicam definiri possunt, suas habet varietates, quae in copia individuorum spontanee provenientium solummodo exactius discerni possunt.

Characteres essentiales in capitulis et squamis iidem persistunt; sed altitudo caulis et magnitudo sicut et copia foliorum variat; et quidem sine respectu ad solum pingvius aut macrius variant exem-

plaria sparsifolia, foliis crebrioribus, minoribus vel majoribus, caule alto aut humili; folia infima caeterum semper ad caudicem vel ipsam radicem conferta sunt et sub anthesi virescunt, qua nota H. abruptifolium ab omnibus Hieraciis caule folioso differt, nam in his florente planta folia iam dudum emarcescunt.

Hieracium abruptifolium mihi. Inflorescentia racemosa, poly — oligocephala; anthodia gracilia, elongata, in medio quidquam constricta; squamis pallide virentibus, infimis aliquot laxioribus basi albo-pilosulis atque ciliatis, in pedunculos descendentibus; pedunculis stellato-tomentosis, ligulae pallide flavae.

Caulis strictus vel quidquam subflexuosus, humilis vel bipedalis et ultra, plus minus pilosus, ac stellulato floccosus ex axillis foliolorum pedunculos elongatos, licet etiam pro ratione plantae — abbreviatos uni-bifloros emittens.

Folia ima ad caudicem vel ipsam radicem conferta, lanceolata, elongata, utrinque attenuata, apice acuminata, basi longe petiolata, quaedam alarum instar prostantia, remote denticulata, basi et petiolis villosa; sub anthesi vegeta; reliqua caulina abruptim decrescentia, sessilia, utrinque scabra, pilosa, ciliata.

Radix nodosa, multum ac longe fibrosa; floret medio Augusti usque initium Septembris; habitat in collibus sylvaticis, praecipue inter Quercus sessilifloram Sm. et pubescentem W. in vicinia urbis Zagrabiensis, sed et ulterius etiam in partibus australibus.

Variat: Caule elato et sparsifolio, anthela discreta, racemosa; foliis infimis ad radicem congestis, minus copiosis, ac minoribus; provenit mixtim cum forma typica sed numero pauciore.

Altera varietas est: Caule humili paucifloro; folliis imis elongatis, confertis, caulinis minutis; planta glaberrima et folia membranacea. Haec forma ad Crisium (Kreutz) lecta a dre. Schlosser missa in Epicrisi Hieraciorum Eliae Fries Upsalae 1862. pag. 131 sub nomine *H. Croaticum* Schlosser adducitur; ubi meritissimus Fries adjungit *„facile propria species.“* Dicit Fries ex Lagger, *H. depauperatum* (a Jordano habeo sine nomine.) Clarissimus enim dr. Schlosser idem Hieracium miserat denato dri. Lagger, qui sine nomine communicaverat Friesio. Et hoc est illud Hieracium, quod citata pagina 131 apparet qua varietas H. *borealis* Fries, sed cum signo? — *„depauperatum,* foliis membranaceis, pluribus ad basim congestis caulinis reductis, anthela oligocephala, capitulis gracilioribus.“

Nil tamen est, nisi varietas: H. abruptifolii. Caeterum suspicor omnino H. *abruptifolium* cum H. racemoso WK. nexu quodam jun-

ctum esse, siquidem forma inflorescentiae et foliorum persimilis esset; sed folia infima ad caudicem vel radicem constanter conferta et sub anthesi vegeta discernunt; circumstantia, quod cum H. racemoso non promiscue sed locis prorsus separatis proveniat, testimonio est, quod H. abruptifolium a forma primigenia divulsum, modo iam characteres suos constantes evolvere adnitatur.

15. **Hieracium brevifolium Tausch.**

Fries Epicr. Hier. pag. 133. Reich. fl. exc. germ. I. pag. 268. Froel. pag. 225. Tausch pag. 71. Fl. Croat. pag. 905.

Navadja se u hrv. flori na rečenom listu samo kao odlika; što se medjutim ondje napominje na kratko, valja sada izpraviti, jer H. brevifolium Tausch nije puka odlika H. umbellatum L. već je vrlo razlučena i samostalna bilina, koja je ponješto srodna Hieraciu umbellatum, nu nipošto se nemože š njime staviti u savez tako, kao da bi iz njega postao malenom kakovom promjenom; Hieracium brevifolium takodjer malo je poznat; kod nas nije mnogo razprostranjen i ako i jeste, to nije opažen, jer ga je lahko moći sa Hieraciom Sabaudum pomiešati, svakako laglje nego sa Hieraciom umbellatum. Hieracium brevifolium južna je forma, te se pozna dosad iz Italije, takodjer iz Tršćanskih i Istranskih krajevah, gdje su ga brali: Tomasini i Elisa Braig.

Ljetos sam nabrao nekoliko komadah na brežuljcih Tuškanca, te mogu za sigurno konštatirati, da kod nas raste. Hieracium brevifolium Tausch nije opisan u Flori hrvatskoj, jer je dvojben bio za floru našu. Nu sada, gdje izvjestno znadem, kako rekoh, da je kod nas udomaćen, pridajem mu opis po Friesu i polag mojih živućih eksemplarah.

Anthela corymbosa; involucra globosa, glabra, squamae obtusae, adpressae saturate virentes, extimae laxae.

Caulis robustus, rigidus, dense foliosus, aphyllopodus; inferne pilis raris scaber, ex alis superioribus ramos abbreviatos aphyllos, squamosos, mono- vel oligocephalos exserens.

Folia ovata, acuta, v. obtusiuscula; denticulata, rigida, margine subtusque scabra; inferiora oblonga, superiora minora saepe recurvata, intense viridia. Radix nodosa, fibrosa. Floret sub finem Augusti et initium Septembris. Habitat — sed sporadice in sylvis montanis et ad margines fruticetorum, circa Zagrabiam. Tota planta obscure virens.

Nije čudo, da botanik, makar i u najpoznatijoj okolici hodao, nadje još gdjekoju novu od prije neopaženu bilinu, jer je bogat-

stvo prirode veliko i jer je u običaj tako prošlo, da se često držimo navade stare, pak negledamo točnije svaku bilinu, koju pod stanovitim imenom poznasmo. Nu kad strogo stanemo razgledavati i ono, što nam se činjaše vrlo običnim, osvjedočit ćemo se, da naši nazori nisu sasvim istiniti.

Kad čitamo najnovije radnje strogih botanikah, onda se sbilja moramo začuditi, da se iznašaju na vidjelo nove biline, dosad neopažene, il nedostatno ili sasvim krivo opisane i ozvane, pak upravo u takovih priedjelih, o kojih bi čovjek mislio, da je već svaka travica od davna poznata. Zato nemožemo nikada a priori uztvrditi, da je ova ili ona okolica već iztražena, da se u njoj nemože više ništa vidjeti niti naći.

Ja sam se osvjedočio i ovo ljeto, da sam i u samoj okolici zagrebačkoj, koja je u botaničkom obziru jur dovoljno iztražena, ipak opazio još gdjekojih bilinah, za koje se nije znalo. N. pr. Betonica hirsuta L., Hieracium brevifolium Tausch i Trifolium fragiferum L. U Samoborskih bregovih izmedju bakrene Stupe i Staklane osredačke našao sam Bupleurum protractum Lk., koji samo u južnom primorju raste i interesantnih varietetah od Centaureae Scabiosae L., za koje niti sada još nemogu odlučiti, kamo da ih uvrstim.

Flora naša hrvatska dosta je obsežna, ali zato ima još mnogo bilinah u našoj domovini, koje u njoj još nisu navedene; bit će dakle još mnogo dodatakah, te niti najmanje nedvojim, da će ovi dodatci narasti, i *da će se s vremenom novo izdanje Florae Croaticae iz jedne knjige pomnožati na dvie.*

Književne obznane.

Starinske uredbe i običaji naroda rimskoga. *Priredio i o svom trošku izdao za potrebu gimnazijalnih učenika pri tumačenju latinskih spisatelja Jozip Riboli c. k. gimnazialni profesur. I. dio: državne uredbe ili poviest rimskoga ustava. U Zadru 1876. u 8. str. VIII. i 113.*

PRIOBĆIO PROFESOR FR. MAIXNER.

Tko je ikada i zavirio u sustav naših gimnazija, biti će se do sita osvjedočio, da mu je temeljem staroklasička filologija. S toga je, mnijem, upravo dužnost svakoga svjestnoga učitelja staroklasičkih jezika, da što najbolje može, nastoji unapredjivati temeljito i točno razumievanje klasika u svojih učenika, da time doprinosi, kako bi ti krasni nauci i u nas urodili plodom, kakovim su urodili u svih prosvjetljenih naroda evropskih. U nas Hrvata ima točno poznavanje prosvjete staroklasičkih naroda još i posebnu svrhu, budući je domovina naša takodjer bila kroz mnoge viekove pozorištem nebrojenih sgoda i nesgoda istih naroda te i sada još obiluje dragocienimi spomenici njekadašnje kulture njihove, kao što riedko koja druga zemlja. Iztaknem li k tomu jošte, da se dubrovačka knjiga naša što neposredno što posredno od velike česti osniva na starih klasicih latinskih i grčkih, to scienim, da će mi se jedva tko protiviti, ako reknem, da od srca pozdravljam svaku knjigu, koja si je uzela zadaćom odstraniti težkoće, koje nas prieče u tom nastojanju našem, te nas tako bliže dovodi onomu cilju, što ga učenjem klasičkih jezika i svestrane prosvjete njihove postići želimo.

U koliko je napomenuta knjiga g. prof. J. Ribolija to polučila, svrha je ovim redkom da pokažu.

Djelo g. Ribolija nije samostalno znanstveno iztraživanje, nego knjiga, koja tek rezultate tudjih iztraživanja o rimskih starinah hrvatskoj mladeži na materinskom jeziku njihovu prikazuje. Time je i stanovište označeno, s kojega se djelo njegovo prosudjivati mora, to jest kritika se tu prije svega ima prilagoditi načelom pedagogičkim; nu budući se i od te vrsti knjiga iziskuje te iskati mora, da se u njih reć bi zrcale rezultati najnovijih iztraživanja, ili da se drugim izrazom poslužim, da pisac stoji na visini one znanosti, koju mladeži i nestrukovnjakom pristupnom učiniti hoće, to se time kritici i nehotice pruža drugo polje, polje dosta široko, da naime osim pedagogičkoga momenta potakne i znanstveno.

Iztaknuvši to dvostruko gledište, s kojega valja prosuditi te ruke knjige, pristupam k ocjeni gore navedenoga djela g. prof. J. Ribolija.

U kratkom predgovoru razlaže g. pisac svrhu i potrebu takove knjige za mladež u obće, a na pose za našu mladež, te zatim navadja djela, koja je u priredjivanju svoje knjige imao pred očima. Slažuć se ja inače podpuno s načeli, što jih g. pisac razvija u tom svom predgovoru, nemogu ipak propustiti a da i tu neprimetnem koju. Knjiga je, kako to već naslovni list kaže, prije svega namienjena učenikom gimnazijskim, nu str. VII. ističe g. pisac „da je jur u pozivu na predbrojku rekao, da će knjiga služiti i onim učenicima, koji su odlučili da se posvete klasičnim jezikoslovnim naukam, jer bi u njoj našli u kratko sve ono, što su inače usiljeni crpiti tamo amo po različitim ogromnim inostranim djelima“. Nebi bi bilo na korist znanosti same, a napose nebi bilo na probit budućih učitelja naših gimnazija, da se takovo načelo poprimi *sine reservatione*. Mislim, da mi netreba potanko i na dugo dokazivati, da je posve krivo i po razvoj znanosti u nas upravo štetno i pomisliti samo, da je za kandidate gimnazijskoga učiteljstva već dovoljno crpiti svoje znanje o rimskih starinah, u kojih ima, kako je svakomu strukovnjaku poznato, ne samo puno težkih i zapletenih već i mnogo prepornih pitanja, iz dielca, koje jedva dostaje za iole zrelijega gimnazijalca, koji se hoće nješto bolje upoznati s predmetom, zasiecajućim u rimske starine. Istina bog i ustrojni nacrt za gimnazije od god. 1856 netraži sustavna znanja kako niti kod ostalih pomoćnih znanosti tako ni kod rimskih starina od kandidatâ pri učiteljskom izpitu, ali se u dotičnom paragrafu naročito kaže, da kandidatu novija znanstvena literatura kako o drugih pomoćnih znanostih tako o starinah (koje se ondje osobito naglasuju, što budi mimogred rečeno) mora biti dobro poznata. I punim pravom traži to ustrojni nacrt od budućega profesora gimnazijskoga, jer nije za njega dovoljno da si prisvoji rezultate nedvojbene, nego treba da marljivim čitanjem epokalnih djela prodre u pravi smier onih znanosti, i što se ima osobito naglasiti, da si pribavi znanstvenu metodu, kojom će danas sutra i sám moći samostalno gojiti znanost samu i unapredjivati ju, ako je inače po svojih sposobnostih tomu pozvan. Protivno načelo, koje se ponjekle odziva iz onih redaka g. pisca, čini mi se od prilike tako, kano da bi tko kandidata za sveobću povjest svjetovao, da n. pr. za rimsku historiju prouči školsku knjigu recimo Pützovu zato, jerbo će tamo u kratko naći sve, što bi inače morao crpiti iz *Niebuhra, Schweglera, Mommsena, Drumanna, Gibbona* i drugih učenih diela. Kandidatu staroklasičkoga jezikoslovja upravo je dužnost čitati barem njeka od tih „različitih ogromnih inostranih djela“, ako si je iole svjestan svoga zvanja.

Druga se primjetba moja tiče onih izvora ili bolje rekuć pomagala, koja su g. piscu služila pri izradjivanju knjige. Čudim se, da se je g. pisac obazirao na njeka djela, koja ne samo što neimaju znan-

stvene vriednosti, nego ih je i inače kritika zabacila, a da je s druge strane mukom mimoišao djela njeka, na koja se svaki pisac o rimskih starinah mora osvrtati. Medju prva brojim prije svega „*Ruperti* (*G. F. F.*), Handbuch der römischen Alterthümer, 2 Bnde. Hannover 1841 i 1842". Ako g. piscu i recenzija toga djela u Neue Jahrbücher für Phil. u. Paed. Bnd. XXXIII." nije bila poznata, to ga je kratki sud jednoga od najvrstnijih strukovnjaka i poznavalaca rimskoga drenoslovja, prof. *L. Langea*, koji to djelo u uvodu svojih starina I. p. 9. (3. izd.) označuje riečmi „*ungenügende Gesammtdarstellung*", morao uputiti, da je šteta vremena čitati ga. Djelo *Dra. Leopolda Krahnera* „Römische Antiquitaeten. Erste Hälfte. Magdeburg 1857" (više nije ni izašlo) mogao si je g. pisac takodjer prišteditи, jer nije nego kompilacija velikoga djela od *W. A. Beckera* i to na njekih mjestih dosta slaba kompilacija. Knjižicu od *Bojesen-Hoffe* „Handbuch der röm. Alterthümer, bearbeitet von *Dr. Wilh. Rein*" mogao je g. pisac takodjer mimoići, ne kano da bi ta knjižica bila loša — ona je od svih te vrsti knjižica bez dvojbe najbolja, što se već i odtuda vidi, što je ne samo na njemački prevedena nego takodjer i na holandezki i englezki, a u novije vrieme od K. Stefana na českí i od Jg. Kossovića (Varšava 1875) na ruski — nego zato, što nije znanstveno djelo, koje bi poput *Beckera*, *Göttlinga*, *Langea* i drugih epokalnih djela moglo izvorom služiti drugomu djelu. U kojem je obsegu *Bojesen-Hoffa* sastavljen, razabrati je već iz toga, što ciela knjiga, koja obsiže i *državne, ratne, vjerozakonske* i *privatne starine, a k tomu jošte i rimsku literaturu,* neima nego 150 strana. Samo metoda, sustav i razredjenje gradiva u toj knjižici moglo bi sličnim knjigam služiti uzorom, nu baš u tome se g. pisac nije poveo za njom.

Nu s druge strane g. se pisac nije obazirao na njeka upravo velike vriednosti djela, kojih mimoići nebi nipošto smio. Tako *Niebuhra, Mommsena, Schweglera* ni riečju nespominje, a ipak mogla su mu djela spomenutih učenjaka u mnogom obziru biti od velike koristi. Osobito valja to za starožitnosti *Niebuhrove* (Niebuhr's Vorträge über röm. Alterthümer. Herausgegeben von Dr M. Isler. Berlin 1858.) i *Mommsenove* i *Marquardtove*, (*Joachim Marquardt u. Theodor Mommsen*, Handbuch der röm. Alterthümer; Bnd. I. u. III: das röm. Staatsrecht v. *Th. Mommsen*, i Bnd. IV. Röm. Staatsverwaltung v. *J. Marquardt.* Berlin 1872, 1875).[1] Za zadnji dio knjige mogla je g. piscu dobro služiti knjiga od *A. W. Zumpta* „der Criminalprocess der röm. Republik. Ein Hülfsbuch für die Erklärung der Klassiker und Rechtsquellen. Leipzig 1871." Upravo tako imao se je g. pisac obazirati na dotične znanstvene članke u „Real-Encyclopaedie der classichen Alterthumwissenschaften von

[1] Sr. veoma povoljnu recenziju o krasnom tom djelu od L. Lange-a u: „Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Alterthumswissenschaften. Herausgegeben von Conr. Bursian. 7. Heft. Berlin 1875."

Aug Pauly. Stuttgart 1839—52 (1. svezak u 2. drugom izdanju od *W. Teuffel-a* Stuttgart 1862 i 1863) pa na slično hvaljeno[1] djelo francezko: Dictionaire des antiquités grecques et romains etc. ouvrage redigé par une societè d' ecrivains speciaux, d' archeologues et de professeurs sous la direction des M. M. Ch. Daremberg et Edm. Saglio. (Paris 1873 sl.), naravno u koliko je do sada izašlo. Napokon bilo je neobhodno potrebito, da se je g. pisac barem u I. dielu, koji radi o postanku rimske države, poslužio kojim povećim linguističkim djelom, najpače Corssenovimi: *Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache.* Leipzig 1868 (2. izd.) *Kritische Beiträge zur lat. Formenlehre* i *Kritische Nachträge zur lat. Formenlehre.* (U istinu samo glasoslovje); Nješto bi takodjer našao u *Pottovih „Etymologische Forschungen"*, u *Curtius-ovih „Grundzüge der gr. Etymologie"* i u *Kuhnovu* časopisu za sravnjujuće jezikoslovje, ili, ako su mu ta djela bila nepristupna, barem *„Etymologisches Wörterbuch der lat. Spr. v. Vaniček.* Leipzig 1874.", koji u stručnu pregledu sadržava sve važnije rezultate novije lingvističke nauke. Da se je g pisac timi djeli bio poslužio, nebi nam u njekih paragrafih svoje knjige svom ozbiljnoštju pričice izpripoviedao i etimološka izvadjanja donio, u koja dan danas već nitko ni nevjeruje. O tom u ostalom kod dotičnih §§.!

Toliko sam smatrao nuždnim da reknem o predgovoru. Što se gradiva u djelu izradjena tiče, to ga g. pisac razredjuje u sliedeće glavne dielove: I. Postanak rimske države §. 1—6, II. Različite vrste rimskih stanovnika §. 7—41, III. Državne vlasti za rimskih kraljeva §. 42 — 62. 10. IV. Državne vlasti za rimske skupnovlade §. 63—100, V. Državni činovnici §. 101—164, VI. Carstvo §. 165—181, VII. Inostrane države i gradovi podloženi Rimu §. 182—189 i VIII. o rimskoj sudiji §. 190—215.

Peti dio, koji radi o državnih činovnicih, nebi imao biti posebnim dielom nego bi morao biti podredjen četvrtomu. Preglednije i više metodično bilo bi, da je g. pisac §. 42—181 metnuo u *jedan dio* pod naslovom *„rimski ustav"* A) za kraljeva, B) za republike, c) za careva. Svaki od ovih odsjeka imao bi se naravno razdieliti u pododsjeke.

Glede pojedinih stvari imao bih primetnuti sliedeće. Nu da ne bi nastalo nesporazumljenje, iztičem odmah ovdje na početku, da se neću posve služiti nazivljem *(termini technici)*, kojim se služi g. pisac, nego većinom latinskim, jer mi se čini, da je g. pisac u prevadjanju nazivlja odveć daleko zašao. Ako itko, to sam i ja sasvim osvjedočen o tom, da nam se jezik što više mora čistiti svakoga „mulja govora nespretna i nepodobna", ali shvaćam to čišćenje jezika tako, da se iz frazeologije barbarizmi, što je najviše moguće, iztriebe te zamiene budi pravimi našimi izrazi budi takovimi, koji su u duhu našega ili barem drugoga kojega slavenskoga jezika skovani, nu nipošto nebih želio, da se ta purifikacija i na znan-

[1] Sr. recenziju u Jahresberichte etc. od 1875, sv. 7, p. 844 sl.

stveno nazivlje nemilice i bezobzirce protegne, jer time ne samo da ništa nepomažemo jeziku, nego ga kadkada upravo i nagrdjujemo, pa osim toga radimo time skoro uviek na uštrb razumljivosti i razgovietnosti predmeta samoga. Ili znači li čistiti jezik, ako n. pr. u matematici prevodimo izraze, koji svoj naobraženoj Evropi rabe, *sinus, consinus, tangens* etc., a ipak pišemo u matematičkih formulah *sinα, cosβ tangα* itd. Neznači li to hotimice se odieliti od ostalih prosvjetljenih naroda pa osim toga, ako je slučajno takova knjiga namienjena učionam, predmet u sebi težak mladeži još više otežčati?

I g. pisac je u tom pogledu predaleko pošao. Mogu od prilike naslutiti, koji su ga razlozi sklonuli, te se je dao na onakov, s velike česti neumjestno prevadjanje strukovnoga nazivlja. Ta svatko nas zna, da nam naši i našega napredka neprijatelji pribadaju, da nam je jezik siromašan, da nismo kadri na svom jeziku šta znanstvena napisati, i kako već svi ti priekori glase, kojih je svaki dan i do sita čuti i čitati. Prosudjujuć s takova gledišta te prevode mogli bismo u domoljubnoj revnosti g. pisca naći donjekle izpriku, nu opet nesmije nas ni takovo uzvišeno načelo skrenuti s pravoga puta. *Sit modus in rebus!* moglo bi nam i tu služiti geslom i ravnalom našim.

Tako je po mom mnienju neumjestno prevadjati izraze *senatus* (starovieće) i *respublica* (skupnovlada), a to tim više, što zadnja rieč nije nego tek dosta nespretno skovana rieč, i što ona kao što i *starovieće* ni neizrazuje ono, što rimska *respublica* i *senatus*. Zašto prevodom unašati u izraze pojmove, koji ni nisu s uredbami kao *conditio sine qua non* spojeni? U ono vrieme, kada je rimski senat sbilja bio odlučujućim faktorom u državi, nije ni trebalo, da mu članovi budu *starci*, dapače nije ni trebalo, da budu u rimskom smislu rieči *seniores*, budući su i u prvo vrieme republike i sasma mladi ljudi mogli polučiti časti[1], po kojih ako i nisu kod sliedećega izbora senatorâ postali senatori, a to su ipak dobivali *ius sententiae in senatu dicendae*[2] i budući su i poslije *lex Villia annalis*, kojom su se godine opredjelile za polučenje pojedinih časti, i *lex Ovinia* i *plebiscitum Atinium*, po kojih su se bivši magistrati (ako im nije kakova *notio censoria* priečila) kod sliedećega izbora morali uvrstiti medju senatore, mogli i sa trideset i njekoliko godina postati senatori, dakle s dobom, koje se u Rimljana označuje sa *iuniores*.[3] Zašto da nekažemo *senat* i *republika*, kada te rieči stvar točnije označuju nego *starovieće* i *skupnovlada*, kada ih je ostala prosvjetljena Evropa pridržala i kada su napokon svakomu iole naobraženomu čovjeku razumljivije?

Upravo pako pogibeljno je prevadjati nazivlje izrazima, koju su u našem jeziku već *termini technici* budi za posve druge, budi za slične pojmove. Amo brojim: *zadruga* (curia), *zadružni poglavar*

[1] Sr. *Becker* II, 1 p. 317 i op.
[2] Sr. *Lange* II, p. 335 (3 izd.).
[3] *Becker* II. 2, str. 392.

(curio) *zadrugar* (curialis), *bratstvo* (gens) *i brastvenjak* (gentilis), *plemepoglavar* (sic! §. 6. tribunus), *Gjeneral Konjaničtva* ili *Vitezova* (tribunus Celerum), *četovodja* (magister equitum), *čauš* (accensus), *bandur* (lictor), *satnija* (centuria), *satnik* (centurio), *domobranci* (centuriae seniorum), *četnici* (classici), *desetorica* (§ 200 decuria), *gradski sudac* (praetor urbanus), *Flaminijevo jahalište* (Circus Flaminius), *dolama* (tunica), *buljug* (turma), *buljubaša* (decurio), *Davorovo polje* (Campus Martius), *Nadsvećenici* (Pontifices) a §. 25. *rimski prasvećenik* (opet *pontifex*, gdje bi imalo stojati *pontifex maximus*), *Vitezovi (heroes*, a na drugih mjestih opet za *equites)*, na str. 54. §. 127 tumače se *javni robovi* riečju pod zaporkom dodanom *cmrkači*. itd.

Neglededć na to, da takovim prevadjanjem neoznačujemo predmeta valjano, ima se tu kao u knjizi učećoj se mladeži namienjenoj, još i pedagogički momenat u obzir uzeti. Takovimi prevodi moraju se i nehotice u mladiću poradjati krivi nazori o stvarih samih, jerbo ih on identificira s onimi, koje si pod istimi izrazi u svom materinskom jeziku predstavlja.

Kolika pomutnja pojmova može nastati s takova neoprezna i neumjestna prevadjanja nazivlja, navadjam iz knjige g. pisca sliedeće primjere. Lat. *plebs* prevadja se riečju *puk*, *plebeii* s *pučani*, *pučki* sr. §. 130 *lex Valeria Horatia: ut, quos tributim plebs iussisset, universum populum teneret* = „da sve ono, što bi *puk* u svojim skupštinam odlučio, bude obvezno za vas *narod*“, §. 132. *ut alterum ex plebe consulem fieri liceret* = „da se jedan od dvaju Consula bira isred *puka*“, §. 133. itd. nu §. 17. gdje govori o pravu priziva *(ius provocationis)* dolazi pod c) „pravo prizivanja na *pučku odluku* proti svakoj smrtnoj osudi“, gdje *puk* nije nipošto *plebs*, nego *populus*, dakle za kraljeva do Servija Tullija *patricii*, a zatim *patricii* i *plebejci*. Upravo tako u §. 43 pripisuje se izbor *(creatio)* kralja *puku*. Ali i tu bi imala ta rieč značiti narod u kuriatskih skupštinah sakupljen, dakle *patricije*. U §. 31. op. „*pučko* blagostanje“ s obzirom na vlastelu *(nobiles)*, o kojoj je prije bio govor, imao bi *puk* značiti isto što *ignobiles*. Ovu zadnju rieč prevodi g. pisac inače već prama tomu, gdje je samostavnik ili pridavnik, sa *prostak* i *prostački (L. Sextus* n. pr. mu je prvi *prostački consul* §. 30.), nu §. 32. govori, da je kralj *Servius* prijašnjim „satnijam plemenitih vitezova“ *(sex suffragia)* dodao drugih dvanaest satnija *„prostačkih vitezova“*, gdje *prostački* ima značiti *plebeius*. *Collegia sacerdotum* su g. piscu *popovski sborovi*, rimskim *popom* mu je u §. 6 *Flamen*, a u § 115. *rimskimi popovi* opet *Fetiales*, a obredi, po kojih su *leges sacratae* „pod presjedom Fetialâ“ učinjeni, *sveti popovski obredi*. §. 20. *umaljenje slobode* ima biti *capitis deminutio*, a ipak rimski *caput* (pravno stanje) nije *sloboda*, a t. z. *capitis deminutio media* i *c. d. minima* ne stoji u nikakovu savezu sa *slobodom*.

Većinu tih izraza imao je g. pisac pridržati, pa kazati *kurija, flamen, plebejci, liktor, centurija, gradski pretor, cirk Flaminijev, pontifici, Martovo polje* itd. baš tako kako je punim pravom zadržao izraze za *konzula, pretora, diktatora, kvestora* i dr.

Prelazeć sada na ocjenu pojedinostî, mnijem, da većina nedostataka i pogriešaka u knjizi odtuda dolazi, što g. pisac novije literature što nije rabio, što opet ne onako, kako bi zaslužila. Tako je odmah I. dio „o postanku rimske državе“ prilično loš, jerbo se je g. pisac na noviju literaturu o tom vele zanimivom, ali ujedno i težkom i zamrsenom predmetu jedva obazirao, njemu je tu *W. A. Becker* bio uzorom nepobitnim, a ipak se je od onoga vremena, odkad je Becker svoje, inače bez dvojbe epokalno djelo izdao, već mnogo toga promienilo, mnoga hipotеza Beckerova zabacila. Tako je ono, što g. pisac i opazci §. 1. pripovieda o Latincih i Aborižanih, na veoma slaboj i bolje rekuć na nikakovoj podlozi.[1] Ako je g. pisac već pristao uz onu hipotezu, što u ostalom neodobravam, a ono barem nije smio onako apodiktično sve tvrditi, kano da je nepobitna historička istina.

I u 2. paragrafu imao se je g. pisac puno opreznije izraziti i nješto obširnije razlagati „sagradjenje Rima.“ Ili misli li g. pisac, da će zrelijoj mladeži gimnazijskoj ili čak kandidatom gimn. profesure sbilja koristiti, ako se naprosto kaže: „Sagradjenje Rima pada u god. 753. prije por. Is. na 21. Travnja, o blagdanu pastirskoga boga *Pales (Palilia)*. Prvi rimski kralj okruži Palatinski gradić četverovetnim zidom *(Roma quadrata)*“? Poznate priče ovako podavati zrelijoj mladeži a niti ne pokušati protumačiti jih ili barem jezgru novijih iztraživanja o tom predmetu priobćiti joj, to je, držim, sasvim suvišno, za to nije trebalo posebne knjige, jerbo će to naći u svakoj, i za niže učione opredjeljenoj knjizi. O posebnoj godini, a čak o danu, kada je Rim bio sagradjen, nemože naravno biti govora. Kako su stari historici *Q. Fabius Pictor, L. Cincius Alimentus, Q. Lutatius Catulus, M. Porcius Cato*[2] kašnje *Varro* i drugi te razne godine sagradjenja Rima izračunali na temelju veoma problematičnih godina, što jih je tobože svaki rimski kralj vladao, sr. *Th. Mommsen*, die röm. Königstafel u Chronologie p. 134 sl. Što se pako dana tiče, što ga priča navadja za utemeljenje Rima (21. travnja naime), sva je prilika, da se to osniva na jednom od t. z. etimoložkih mita, kakovih baš tu puno nalazimo. Poznato je, da su pozniji Rimljani u proljeće svake godine na 21. travnja slavili svetkovinu pastirske božice [3]) *Pales* t. z. *Palilia*. Tom prigodom moljahu se božici, da im čuva stoku i stada, paljahu slamu, tjerahu stado preko vatre i preskakivahu ju sami. Sr. *Ovid.* Fast. IV. 721. sl. *Tibull.* II. 5. 87 sl. Prop. IV. (V.) 4, 74. Očevidno je taj običaj veoma star, te nas sjeća sličnih običaja u drugih indoevropskih naroda. [4])

---

[1] Sr. o tom predmetu *Th. Mommsen* R. G. I, p. 437 sl. (2. izd.) *Schwegler* R. G. I, 198—208 i *Lange* röm. Alt. I. §. 22 str. 62 sl.

[2] Sr. *Herm. Peter*, Historicorum Romanorum reliquiae, Lipsiae 1870. p. 328.

[3] *Preller*, röm. Mythologie, str. 364 sl. *Marquardt.* R. A. IV. 164 sl. *Schwegler* R. G. I. p. 444.

[4] N. pr. u slavenskih naroda. Sr. *J. J. Hanuš*, bajeslovny kalendař

Pozniji Rimljani, kojim prvobitni povod tih Palilijâ već nije bio poznat, dovedoše tu rieč u njeku etimološku kombinaciju s riečju *Pal-a-tinus* (gdje je i bio najstariji Rim) te je taj pučki etimon dao povod onomu dielu priče, koji se odnosi na dan utemeljenja Rima. U red etimoložkih mita spadaju i priče ob *Evandru* i *Kaku*, o *Faustulu* i dr.[1] O pučkoj krivoj etimologiji kao izvoru narodnim pričam sr. znamenitu razpravu od *Förstemanna* „Ueber deutsche Volksetymologie" u Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Bnd. I. str. 1 sl. i *Max Müller*, Vorlesungen etc. II. Serie str. 558. sl. (2. izd. Leipzig 1870.) i *J. Kvíčala* „příspěvky mythol." u list. fil. a paed. I. str. 31 sl.

Ne manje nekritičan je 3. §. Govoriti o „Sabincih kao pelasgičkom plemenu" kako to g. pisac čini, vrlo je problematična stvar, jedno s toga, što je u novije vrieme *Pelasgom* najpače italskim skoro već odzvonilo u znanosti[2], a drugo, što je poznato, da su Sabinci umbrijskoga poriekla, dakle ogranak italskoga jednoga naroda.[3]

U istom paragrafu govori g. pisac o „glavnom gradu sabinskom *Quirium*", a nije pomislio, da cieli taj „glavni grad" nije nego hipoteza Niebuhrova[4], da uzmogne protumačiti ime *Quirites*.[5] Skoro naivno završuje g. pisac taj paragraf riečmi: „kašnje *uslied otmice* Sabinskih djevojaka od strane Rimljana oba se grada sdružiše u jednu državu pod zajedničkim kraljem." Zar g. pisac sbilja misli, da je Rim prije nego se je sdružio sa Sabinci *(Tities)*, bio njekakav mužko-amazonski grad bez žena? Sr. liepe rieči u *Langea* I. p. 88 sl. „die Erzählung vom Jungfrauenraube ist weiter Nichts, als die mythische Formulirung der nationalen Gedanken über die Entstehung des Raubes als eines *Hochzeitgebrauches:* ein prototypischer Mythus, wie so viele andere Erzählungen aus Roms Urgeschichte." [6] Ta sličnih ženitbenih običaja ima i kod svih drugih indoevropskih naroda, najpače kod Slavena.[7]

---

slovansky etc. v Praze 1860. st. 125; i kod Germanâ Sr. *J. Grimm* D. M. II. 584 i *Holtzmann*, Vorlesungen über deutsche Mythologie, herausgegeben v. *Alfred Holder*, Leipzig 1874. p. 141.

[1] *Preller*, op. cit. st. 364 sl. *Schwenck*, Myth. der Römer str. 148.

[2] *Lange*, op. c. t. I. p. 62 sl.

[3] Sr. *Corssen* „Zum sabellischen Dialecte" u Kuhnovu časopisu svez. IX. i X.

[4] R. G. I. 321 i Alterth. p. 60.

[5] *Lange* op. c. t. str. 88 i 89.

[6] *Rossbach*, die röm. Ehe str. 328 sl.

[7] Sr. Vukov riečnik, s. v. *otmica* i *Valt. Bogišić*, o važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovenâ, Književnik god. III. sv. 2. str. 182 sl.; za Grke *O. Müller*, Gesch. hell. Stämme u. Städte. III. p. 278 sl. (2. izd. ed. Schneidewin 1844), i *Schömann*, Gr. Alterh. 3. Aufl. I. 280. Za Niemce, *Weinhold*, die deut. Frauen im Mittelalter p. 264 i *Grimm*. D. R. I. p. 440. Sr. *Steph. Wolicka* „Griech. Frauengestalten." Zürüch 1875., st. 4. sl. gdje se dokazi za Inde navadjaju.

I cieli 4. i 5. §. nerazlikuje se u ničem od prediducih. G. pisac poprimio je Beckerovu hipotezu II. p. 18 sl., po kojoj su se rimsko-sabinskomu narodu pridružili Etrusci, i da se je „cielo ovako sastavljeno pučanstvo nazivalo *Populus Quiritium.*“ Ne ima dvojbe, da su združeni Rimljani i Sabinci *(Ramnes* i *Tities)* dosta dugo živili u zajednici prije, nego se je pridružilo treće pleme. To se potvrdjuje time, da je broj svećenika u mnogih svećeničkih sborovih i poslije bio broj *dva* ili višekratnik od *dva*. Sr. *dva* svećenička sbora *Salijâ, (Palatini* i *Collini)*, 20 *Fetialâ*, 4 *Vestalke* itd., a potvrdjuje se i time, što su se *dvie* narodnosti s početka u kraljevstvu izmienjivale (Rimljani i Sabini), što jamačno nebi bilo, da su se već za vrieme, koje se Romulu pripisuje, *tri* medju sobom ravnopravna naroda sdružila. Citati iz pisaca, najpače onakovi, kakav je onaj, što ga g. pisac iz nekritičnoga *Flora* navadja, ne smiju se u takovih pitanjih niti u obzir uzeti Sr. *Lange* I, p. 93. sl. Nadalje g. pisac o *Romulu* nije smio govoriti kao o historičkoj osobi veleći u 4. §.: „Tomu sjedinjenom pučanstvu (naime Latinom, Sabinom i Etruskom) valja još nadodati četvrtu kojekakvu vrstu stanovnika, koje *Romul* oda svih strana pokupio i na stan uzeo u svome zakloništu“ (*asylum*, ne *asylus*, kako g. pisac ovdje i u sljedećem §. i u §. 39. krivo piše), i u 5. §., §. 32. i 39. itd. Tà Romul nije nego *heros eponymos* Ramnâ, kao što je *Titus Tatius* h. ep. *Titijâ*, a *Quirinus* prvobitno h. ep. združenih Ramnâ i Titijâ = Quiritâ.

Što g. pisac u opazci §. 5. govori o *Lucerih*, to je u protuslovju stranom sa sliedećimi riečmi istoga §-a. stranom s prediducim §-om. Neglededć na to, da je izvadjanje rieči *Luceres* od *lucus asyli*, uz koje g. pisac pristaje, posve nemoguće[1], to mu je po §. 4. *lucus asyli* na *Kapitolin. brdu*, po §. 5. je *palatinski* gaj, a budući se malo dalje opet veli, da su *Luceres* stanovali na *Caeliju*, to bi dakle *lucus asyli* morao biti ondje, jerbo su se po mnienju piščevu prozvali po mjestu prebivališta; a svemu tomu se suviše krivo tumači „*Palatinski gaj*“ dodatkom „Piazza del Campidoglio.“

U protuslovju je takodjer početak §-a. 5. s opazkom istoga paragrafa. Stilizacija prvih izreka toga paragrafa je tako jasna, da neima sumnje, da su *Etrusci* 3. pleme *(Luceres)*: „Netom se ona tri različita naroda Latinci, Sabinci i Etruski ujediniše u zajedničku državnu cjelinu, to svaki od njih bi razdieljen u deset političkih i vjerozakonskih *zadruga (curia)* te se cielo pučanstvo sastojalo od *trideset* zadruga, koje u naravnoj njihovoj cielokupnosti sačinjavahu tri plemena *(tribus)*: *Ramnes*, *Tities* i *Luceres*“ i prama tomu dosljedno pod konac paragrafa navadja, da su Ramnes stanovali na Palatinu, Tities na Quirinalu (i Viminalu) a Luceres na Caeliju. Po opazci pako su *Luceres* „oni svakojaki bjegunci“, „ona kojekakova vrsta stanovnika, koje je Romul oda svih strana pokupio i na stan uzeo u svome zakloništu.“ G. je pisac tu dvie razne hipoteze po-

[1] Sr. *Corssen*, Aussprache etc. I. st. 367. II. 79 i 85; *Vaniček*, etym. Wört. str. 140.

miešao i što je najčudnovatije, zadnje mu se mnienje čini *najpouzdanijim*, a ipak se povadja u predidućem i sliedećem za drugim mnienjem. Dan danas je sliedeće mnienje o tom trećem plemenu skoro obćenito: *a)* Ime *Luceres* ima se izvadjati od osnove *luc* (u *luc*-ere, λυκ λύχ-νος λευκός, luč, Licht)[1] te znači po prilici isto što i *illustres*. Izraz taj liepo odgovara sjajnomu njihovu stanju ravnopravnosti u državi, odkada su se sdružili s Ramni i Titiji. Da su bili ravnopravni s drugimi plemeni, proizlazi odtuda, što su članovi kurijâ, budući ima 30 kurija, dakle broj, koji je očevidno s obzirom na *tri* plemena uzet, i što se kraljevi više nebiraju neizključivo iz Ramnâ i Titija. *b)* Što se narodnosti Lucerâ tiče i vremena, kada su se sdružili s Ramni i Titiji, to se kombinatornim putem može veoma vjerojatan zaključak stvoriti. Ramni i Titiji živili su dobrano vrieme u zajednici i razvijali su državu samostalno prije nego su se š njimi sdružili *Luceres* (Sr. ono što je prije o tom rečeno). Buduć pako ustav, kojemu je *Tarquinius Priscus* udario temelj, a *Servius Tullius* ga posve izveo, ona *tri* plemena predpostavlja kao obstojeću već uredbu, to biva jasno, da su se *Luceres* s drugimi plemeni sdružili po prilici u ono vrieme, koje se pripisuje *Tullu Hostiliju*, te da su oni *Albanci*, koji su za istoga kralja nadošli u Rim. Ovo se mnienje podupire još time, što za Tulla Hostilija pripoviedaju, da je rimski patriciat umnožio odličnimi albanskimi obitelji, da je Albancem dao caelijsko brdo za stan i da je broj konjaničtva povisio. Uz ovo mnienje punim pravom pristaje i Kořínek u svojoj rim. povj. str. 357. O cielom tom predmetu sr. obširno razlaganje u *Langea* I. p. 96 sl.

U 6. §. govori g. pisac o „*Curiae* i *Gentes*.“ I ovaj je paragraf nejasan i netočan, tako da si po njem lje neće nitko moći stvoriti bistre slike o rimskom tom odnošaju. A kako nebi bio nejasan, kada je g. pisac u njem prvo pomiešao *političko razdjeljenje* (u *tri tribus* = 30 kurija) i obiteljsko (u *gentes* i *familiae*), drugo latinskim izrazom za *političko* razdjeljenje *(curia, curio* i *curialis)*, nadjenuo imena domaća, koja rabe za *obiteljske* odnošaje *(zadruga, zadružni poglavar* i *zadrugar)*, a napokon i u tom pogriešio, da *kurijam* pripisuje *sacra gentilicia*. Ovo zadnje ima naravno glasiti *sacra curiarum*, jer *sacra gentilicia* = *sacra gentium* odnose se samo na onaj dotični rod *(gens)* pa su posve privatne naravi, dočim *sacra curiarum* spadaju medju *sacra publica* te se odnose na ciele kurije.

Govoreć g. pisac o kurijah, imao je u kratko takodjer spomenuti t. z. *aes curionium*, *curio maximus* (n. pr. Liv. III. 7), *curiae veteres* i *novae*.

Passus na početku paragrafa: „Svaka zadruga imaše svoje osobito ime, uzeto, kao što narod mišljaše, od trideset imena sabinskih ugrabljenih djeklica“, imao bi s njekoliko rieči barem razjasniti ili od rieči „*uzeto*“ pa sve do kraja izpustiti, jerbo je onako puk anakronizam, budući je 30 kurija očevidno bilo istom onda, pošto se

[1] Sr. *Corssen* Aussprache etc. l. cit., *G. Curtius*, Grundz. p. 160, *Vaničck*, op. cit. p. 140.

je treći tribus pridružio, dakle kašnje, nego li su se ona *dva* naroda sdružila i buduć se iz njekih sačuvanih još imena (n. pr. *Foriensis, Veliensis*) daje naslutiti, da su imena kurijam valjda po lokalnih načelih nadjenuta, t. j. po onih mjestih, gdje je većina onih rodova (*gentium*) stanovala, koji su spadali u kuriju.

„Svaka zadruga bijaše sastavljena iz deset brastva ili porodica *(gentes)* etc.“ nije nego hipoteza Niebuhrova (Vorträge über röm. Alterth. p. 30 sl.), koje g. pisac nije imao poprimiti. Ona se jedino osniva na krivo shvaćenu mjestu iz Dion. Hal. II. 7 i na neumjestnoj analogiji atenskih *fratrija* (φρατρία) i *gene-â* (γένη) s rimskimi *curia* i *gens*. Prvi se je toj hipotezi punim pravom protivio *Göttling*, zatim *Becker* II. 1, 37 sl. a posve evidentno dokazao netemeljitost njezinu *Lange* op. I. p. 223 sl.

Razdioba naroda rimskoga u tri *tribusa* (= 30 kurija) je politička, a dieljenje u *gentes* i *familiae* starodavno, obiteljsko patrijahalno svih naroda italskih.[1] Broj rodova *(gentium)* mienjao se je i morao se je mienjati budi time, da su izumirali pojedini rodovi, budi time, da su se s vremenom i doseljivali njekoji te primljeni bili u rimske *gentes*, a ipak gentilnoga svoga imena promienili nisu. Sr. što Livij II. 16 pripovieda o *Atti Clausu*, osnovatelju *gentis Clodiae*. O stalno i čvrsto ustanovljenu broju od 300 rodova *(gentium)* nemože biti ni govora.

Govoreć g. pisac o rodovih *(gentes)* pod konac §. 6., imao je svakako nješto spomenuti i ob imenih *(nomen* ili *nomen gentilicium, praenomen* i *cognomen)* i to tim više, što je to svakomu neobhodno potrebito znati, ako hoće da razumije, što se u sliedećih paragrafih razlaže ob imenih robova, štićenikâ i posinjenikâ.

U drugom dielu §§. 7—41 razpravlja g. pisac o raznih vrstih rimskih stanovnika u sliedećih odsjecih: *a)* Slobodnici, Robovi i Odkupljenici *(Liberi, Servi, Libertini)* §. 7—15, *b)* Gradjani, Inostranci, Latini *(Cives, Peregrini, Latini)* §. 16—23, *c)* Pučani i Plemići *(Plebeii et Patricii)* §. 24—29, *d)* Vlastela i Prostaci *(Nobiles et Ignobiles)* §. 30—31, *e)* Vitezi *(Equites)* §. 32—38, *f)* Zaštitnici i Štićenici *Patroni et Clientes* §. 39—41.

G. je pisac imao tu, koliko je to iole moguće bilo, više gledati na historički razvoj te prama njemu razrediti gradivo. Tako su n. pr. §§. o *štićenicih* i *zaštitnicih* imali biti pred svimi ostalimi, ili barem pred onimi pod *c, d, e* navedenimi, budući je institucija klientele (kano stara italska institucija, koju nalazimo i kod ostalih italskih naroda) u Rimu prije bila negoli *patricii* i *plebeii, ordo equester, nobilitas*, dapače kada je ova zadnja počela u Rimu nastajati, već nije bilo više one prave njekadašnje klientele. U obće imao se je historički razvoj pojedinih uredaba više uvažiti, nego li to g. pisac čini, jer većinom se razpravljaju stvari tako, kano da se tečajem vremena nisu nikakove promjene dogodile.

[1] Sr. takodjer *Th. Mommsen* R. G., koji takodjer razdjeljenje u *gentes* i *familiae* smatra obiteljskim razdjeljenjem.

*

§. 8. Gdje se izrazi za robove navadjaju *(servi, mancipia, famuli, pueri)*, imalo bi se dodati još *verna* i *ancilla.*[1]

§. 9. O stanju robova. Tu je mogao g. pisac s njekoliko rieči kazati, da je stanje robova u najstarije vrieme bilo puno blažije. Dokaz tomu je izraz *famulus*, koji roba označuje članom obitelji, koji je i kod obiteljskih žrtava smio udioničtvovati. Sr. grč. οἰκήτης i stanje robova kod Homera.

§. 11. *manumissio vindicta.* Nije dovoljno kazati „gospodar bi se prikazao s svojim robom pred sudca *(praetor)* ili drugog kakvog visokog magistrata etc.", nego valja dodati „*magistrata*, u koga je *imperij.*

§. 13. Zadnja dva redka imala bi stojati na početku sliedećega paragrafa ili jasnije biti stilizovana, jer po stilizaciji piščevoj mogao bi neuk pomisliti, da se izrazi *liberti* i *libertini* samo protežu na *testamento manumissos*, dočim se naravno tiču svih onih, koji su *manumissione* budi *vindicta*, budi *censu*, budi napokon *testamento* zadobili slobodu.

§. 14. „Kao pridjevak *(cognomen)* ostajaše mu ono ime, što ga imaše kao rob" — ne *uviek*, nego *obično*, jer ima dosta primjera, gdje bi si slobodnjak *(libertus)* pridjenuo i drugo nuzime. Sr. Bečker II. 1, 79 i op. 181.

U istom paragrafu veli se o slobodnjaku: „ošišao bi se do kože i nataknuo bi *nješto* pustene kape", zašto *nješto*?

§. 16. „Po dozvoli (t. j. *data civitate*) mogaše svaki Slobodnik postati rimskim gradjaninom, kada bi mu sam narod osobitim zakonom i privoljom sviju zadruga podielio gradjansko pravo", netočno je rečeno. U starije bo doba kraljevsko podjeljivaše sam kralj gradjanštinu, dakako s privolom kurijâ, budući je novi gradjanin imao biti uvršćen u koju kuriju, za republike pako *narod (iussu populi civitas datur)* naravno u centuriatskih, a kašnje u tributskih komicijih *(lege* aut *plebiscito)*. Nu taj *populus* za republike obuhvaća i *patricije* i *plebejce*, tu dakle nesmije biti govora o „*svih zadrugah*", koje su g. piscu *curiae*, dakle strogo patric. uredba. Ako je pako g. pisac one rieči tako razumio, da narod (t. j. *comitia cent.* ili *tributa*) podjeluje gradjanštinu (dakako *lege* ili *plebiscito*) a da uz to moraju „*sve zadruge*" t. j. *comitia curiata* privoliti, to je cielu stvar krivo shvatio.[2]

§. 17. Prava rimskih gradjana. Kod prve točke a) *ius suffragii* moglo bi se jasnoće radi dodati, da su *patriciji* u *svih*, a *plebejci* u *centuriat.* i *tribut.* skupštinah glasovali; s istoga razloga kod druge točke b) *ius honorum*, da su si plebejci to pravo postupice stekli, a imali su ga tek u podpunoj mjeri od god. 443 a. U. *lege Ogulnia.*

[1] Glede zadnjega izraza sr. *G. Curtius*, op. cit. str. 130 i *Vaniček* p. 2, *Corssen* u Kuhn. časop. za sravnj. jezikosl. II, 27 X. 21; i Aussprache etc. II. p. 430.

[2] Sr. *Rein* u Real-Encyclop. od Pauly s. v. *civitas* str. 392 sl. i *Becker* II. 1, 91 sl.

Kod treće točke c) *ius provocationis* ima se dodati „*ili tjelesnoj kazni*“. Sr. Cic. de republ. II. 31. *Becker* II. 1, 98. *Rein* op. cit. s. v. *pravocatio.*

§. 22. Razloživ g. pisac t. z. *capitis deminutionem mediam*, govori u drugoj alinei o „*aquae et ignis interdictio*“ te napokon dodaje na kraju „vrativ se u Rim dobivaše naravno sva prekinuta prava *(iure postliminii)*“, posve je krivo, jer onaj, koj je *aqua et igni interdictione* kažnjen, nije *iure postliminii* zadobio opet svoj *statum civitatis* nego *zaključkom naroda* (tributskih, riedje centuriatskih komicija). U ostalom kada je g. pisac već spomenuo t. z. *ius postliminii*, imao je i navesti, kod kojih pojedinih slučajeva *capitis deminutionis mediae* i *maximae* nastaje, kod kojih ne. Nu težko je navesti to, kada se g. pisac načinom upravo nedokučivim nije ni riečcom dotaknuo *exilija*, relegacije i deportacije *(exilium, relegatio, deportatio)* a kod *capitis deminut. max.* onaj slučaj „ako se rim. gradjanin u ratu po neprijatelju zarobi“, posve mimoišao.

§. 23. *Capitis deminutio minima* opaz. 1. „U dva zadnja slučaja (naime *adoptatio* i *emancipatio*) prividna omala sastoji ciglo u tom, što toli posinovljenje koli i proglašenje punoljetnosti biva poput njeke prodaje *(per mancipationem)*, koja ipak prouzrokuje časovitu omalu slobode“. G. pisac, povadjajuć se za Beckerom, stoji na zastarjelom već stanovištu u tumačenju pojedinih slučajeva *capitis deminutionis minimae.* Svi se slučajevi imaju posve jednako shvaćati i tumačiti na ime s obzirom na prava, što jih tko izstupom iz koje obitelji gubi *u istoj* obitelji, u kojoj je dosada bio, makar se inače osobno pravo stanje njegovo i poboljšalo.[1]

§. 27. Prelaz od *patres maiorum* i *minorum gentium* ili *primi et secundi Ramnes, Tities* i *Luceres* odmah na broj patricija za *Julija Caesara* odveć je velik skok. G. se je pisac imao u njekoliko rieči obazirati na medjutonje vrieme, najpače razloge navoditi, zašto se te s vremenom broj patricijâ tako umanjio, pa nebi bio toliki skok od *Ramnâ* etc. na *Julija Caesara!*

§. 31. op. Opreka izmedju konzervativne stranke *(Optimates)* i *narodnjaka (populares)* nije dobro izražena time, da se o zadnjih naprosto veli „kojim ciglo stajaše do pučkog blagostanja“, jer može

[1] Sr. Lange, op. cit. I. §. 205 „Vom patriarchalischen Standpunkte, für den es nur Familien und erweiterte Familien, *gentes*, giebt, ist der Austritt aus einer Familie, mag er geschehen wie es will, stets ein Aufhören der Rechtsfähigkeit innerhalb der Rechtssphäre dieser Familie, ihres Agnatenkreises und ihrer Gens. Der Austretende verliert alle Familienrechte, und wenn er auch aus der Gens tritt, alle Gentilitätsrechte. Was ausserhalb des Kreises, dem er bisher angehörte, aus dem Austretenden wird, ob er persönlich besser oder schlechter gestellt wird, ist dem Kreise selbst ebenso gleichgültig, wie dem Staate das Schicksal eines Verbannten“ i str. 206: „es handelt sich hier nicht um die persönliche Rechtfähigkeit sondern um die familienrechtliche in Bezug auf eine bestimmte Familie, und in dieser Beziehung stehen sich alle Fälle gleich“.

komu biti puno do pučkoga blagostanja, a ipak nije u rimskom smislu rieči *popularis*, kao što jih i obratno može biti i takovih, kojim baš nije stalo do *pučkoga* blagostanja, nego ciglo do svoje obljubljenosti kod puka, do svoga populariteta štono se veli, pa su ipak *populares*. Jezgra stvari je baš ta, da t. z. *populares* proti konzervativnomu elementu u državi, da se povadjaju za prevratnimi načeli, tako da je izraz *popularis* malone istovjetan sa *seditiosus* i *turbulentus*, oni su po prilici ono, što Grk izrazuje riečju δημαγωγός.

§. 32. Razvija se postanak vitezova (konjanikâ). G. se pisac povadja za običnim mnienjem, po kojem su za Romula bile tri centurije konjanika *(equites)*; ove da je umnožio *Tullus Hostilius* na 600, a *Tarquinius Priscus* podvostručio taj broj, tako da je tada ukupni broj konjanika iznosio 1200; kada je *Servius Tullius* uredjivao rimsku državu, da je povisio taj broj na 3600 time, da je centurijam, koje je našao, dodao 12 pleb. centurija po 200 momaka.

Nu ovomu razredjenju stoje nesavladive težkoće na putu. Ve-Becker sam dvoji o valjanosti tih brojeva, najpače drži, da je broj konjanika za Servija Jullija prevelik.[1] I neima dvojbe, da jest prevelik. Dokaze tomu kao u obće podatke, koji zasiecaju u to zamrseno pitanje, podava *L. Lange* u „Göttinger Gelehrten Anzeige" od g. 1851 a u izvadku u svojih starinah I. str. 445—447. Na temelju Dion. Hal. VI. 44 i *Caton.* apud Prisc. VII, 8, 38, p. 318 Hertz (= VII, str. 750 Putsch = Cat. orat. fragm. LXIII. po izd. Jordanovu) dokazao je, da je rimsko konjaničtvo (= 6 suffragra + 12 *centuriae*) od početka rimske republike sve do Katonovih vremena iznosilo 1800 momaka *(equites equo publico)*, dakle da ta *sex suffragia (= tres geminatae centuriae*, dakle de facto = 6 *centuriae)* i 12 centurija za Servija nije moglo više iznašati. Ako je tomu tako, to prediduci računi moraju biti pogriešni. I sbilja jesu. Temeljna pogrieška je ta, da se uzima, da je već za *Romula* bilo *300* konjanika t. j. *tri* centurije. *Tri* centurije bile su tekar onda, kada je rimski narod imao *tri* tribusa, dakle po onom, što smo drugom prilikom naveli, za Tulla Hostilija. Po tom naravno iznose tri po *Tarquiniju Priscu* podvostručene centurije 600 momaka, a Servijevih dvanaest centurija 1200, dakle u svem sbilja 1800 momaka! Dokazi Langeovi čine mi se posve jasni, te zaslužuju svakako, da se uvažuju. Broj od 1800 konjanika za Servija Tullija poprimio je i Mommsen R. G. I. 1. p. 95(5 izd.) i I. 2, str. 796 op. gdje ga obširnije brani i novimi dokazi podkriepljuje.

U istom §. dozvolio si je g. pisac *sex suffragia* mienjati u *sex collegia* i dodati još: „koje (na ime 6 izbornih satnija *rectius* 3 *podvostručene centurije*, jer istom za Livija počeše ih nazivati *sex centuriae* sr. Liv. I, 36. 43) bješe prozvane *sex collegia.*" Ta one *tri* podvostručene centurije *(tres centuriae equitum Ramnensium, Titiensium, Lucerensium priorum et posteriorum)* zvahu se baš zato, što su imale *šest* glasova u cent. komicijih, naprama ostalim *sex*

[1] II. 1, str. 245.

suffragia sr. Cic. de republ. II, 22, Fest. p. 334 *sex suffragia appellantur in equitum centuriis, qui* etc.

§. 34. Smotra vitezova *(Equitum probatio)*. Početak toga paragrafa imao bi biti jasnije stilizovan, jer po piščevoj stilizaciji mogao bi se misliti, da je *recognitio equitum* jedan te isti čin kao *census equitum; recognitio* ili *probatio equitum* samo je *dio* obćenitoga popisa. S konjanici obavljao se je naime najprije obćeniti census, kao sa svimi drugimi gradjani t. j. oni bi se procienjivali u redu onih *tribusa*, u koje su kano gradjani spadali, a istom onda nastupi i to na Foru *recognitio equitum*. O toj smotri konjaničkoj veli se kadkada i *censum equitum agere*, nu samo u toliko, u koliko se taj dio obćenitoga popisa tiče samo konjanika ili Vitezova.

§. 40 i 41. Nije dovoljan obzir uzet na historički razvoj rimske klientele. Prava klientela, kakova je bila za kraljeva i na početku republike, počela je već iza decemvirata pomalo izčezavati uslied političkih promiena u državi, a godine 549 a. U. *lege Cincia* „*de donis et muneribus*“ prestade faktično sasvim. Što se od toga vremena klientelom zove nije nego puko izkazivanje njekih počasti i usluga *(officia praestare)* bogatim uglednim muževom od strane nižih siromašnijih ljudi, te se je prama koncu republike razvrgla upravo u podlo udvorivanje. Naravno je, da su i ovi mogućnici svoje tobožnje kliente podupirali ali ni ovi ni oni nisu bili zakonom kakovim vezani na kakove dužnosti. Historički taj razvoj klientele imao se svakako u obzir uzeti. I ono, što je u §. 41. rečeno, valja takodjer samo za starije vrieme. Opazka kod istoga paragrafa imala bi se izpraviti po *Th. Mommsenu* „*de collegiis et sodaliciis Romanorum*“ i *Lange-u* op. cit. I. §. 42, str. 247 sl.

Treći dio knjige radi o državnih vlastih za rimskih kraljeva, tako da se u §. 42—46 govori o kralju, u §. 47 o starovieću, §. 48—52 o naradnih skupštinah, u §. 53—62 o državnom ustavu Servija Tullija.

§. 42 opaz. gdje se u kratko kraljevi karakterišu, podkrala se je pogrješka, gdje se veli: „*peti, Servius Tullius* kao usavršitelj ustava“. Bolje: *peti Tarquinius Priscus* kao osnovatelj a šesti *Servius Tullius* kao usavršitelj ustava“.

§. 43. *(Interregnum)*. „Uz medjuvladje[1] vladahu Senatori kao Medjuvladaoci *(interreges)*“. G. se pisac povadja tu za zastarjelim već mnienjem, po kojem se izraz *res ad patres redit* (Liv. I. 32, 1) tako tumači, kano da se pod „*patres*“ razumieva *senat*. Neima doduše dvojbe, da Livij (sr. I. 17 fin.) i drugi stari pisci[2] sbilja misle na *senat*, a time zavedeni i noviji njeki učenjaci, nu krivo, kako je to prvi *Niebuhr* R. G. I. p. 373 sl. (sr. Vorträge p. 185 sl.) dokazao. Stari pisci razumievaju pod *patres* senat s toga, što u *potonje* vrieme *patres* u državopravnom smislu skoro izključivo samo za *senat* rabi, ali u starije vrieme rabi ta rieč ne manje za *patricije* kao i za *senat*. Da se u gore spomenutom slučaju pod

[1] Bolje: *za* medjuvladja ili za interegna.

[2] N. pr. Cic. de rep. II, 12; Dion. II. 57. Plut. Num. II. 7 i dr.

patres sbilja imaju razumievati *patricii*, ne *senatus*, to proizlazi odtuda, što se je i za *republike interrex* birao izmedju patricijâ i od patricija u kuriatskih komicijih. Sr. Cic. de domo 14, 38: „*et ipsum* (scil. *interregem*) *patricium esse et a patricio prodi necesse est*“. Ako je tomu tako bilo za republike, to je tim više bilo za kraljevstva, jer nemože biti dvojbeno, da je ciela ta institucija interegna u republiku unešena iz kraljevske dobe. Sva je prilika, da se je prije stvarao *senatus consultum*, kano i to, da su valjda i *interreges* bili samo takovi patriciji, koji su ujedno bili i senatori. Sr. *Becker* II. 1, 299 sl. *Lange*, I. p. 285 sl. I u tom grieši g. pisac, što u istom paragrafu veli, da je svaki *interrex* vladao „*po koj dan*“; nije „*po koj dan*“ vladao, nego po Liv. I, 17, 6 i Dion. II. 57 svaki „*po pet dana*“. Sr. i Liv. IX, 34 i Ascon. ad Cic. pro Milone p. 43 (Or.). Sr. *Niebuhr*, Vorträge über röm. Alter. p. 186, *Becker*, II. 1 str. 297 i 298.

Stranom krivo, stranom nerazumljivo i nejasno je sliedeće, što se ob izboru kralja govori. Po piščevoj stilizaciji *interrex* bi kralja predložio, a *puk* bi ga *potvrdio*. Prvo imalo bi tu stati *narod*, jer *puk*, *pučani* rabi g. piscu inače za *plebs* i *plebeius*, a ovdje je *populus* = *curiae*, *patricii*. Drugo nevalja rabiti izraz *potvrditi*; akoprem je sudjelovanje naroda kod toga čina veoma ograničeno, to se ipak veli *populus creat*, a čin sam je *creatio izbor*, a ne *potvrda*. Nejasno je takodjer, što se o inauguraciji pripovieda: „Opazivši žudjeni znak (scil. *augur*) *potvrdio* bi novoga kralja itd.“ Valjda nije *augur* kralja potvrdio! Inauguracijom pita se reć bi *privola bogova*, a kralj nakon obavljene inauguracije može vršiti kraljevsku svoju moć *(potestatem)* ne samo *iussu populi* nego takodjer *diis auctoribus*. Po piščevoj stilizaciji predlagao bi *interrex* kralja, birao ga nebi nitko, *plebejci* bi ga *potvrdili*, bozi *odobrili* a *augur* opet *potvrdio!*

§. 40. radi ob „*ostalih častnicih uza kralja*“. O *častnicih* još nije bilo govora, da je g. pisac sada mogao govoriti ob *ostalih;* ako je pako g. pisac ono „*ostali*“ metnuo s obzirom na „*uza kralja*“, tako da bi i kralj bio involviran medju timi častnici, krivo je shvatio bitnost rimskoga kralja. U ostalom izraz *častnik* nije shodan, nego stvari bolje odgovara izraz *pomoćnik*.

Govoreć g. pisac o pomoćnicih kraljevih, imao je najprije spomenuti pomoćnike u *svećeničkih* poslovih — jer kralj ima i vrhovnu svećeničku vlast, — zatim u *svjetovnih*, i to s obzirom na vojničtvo *(tribunus Celerum)*, na upravu *(praefectus urbis)* i na sudačku vlast *(duumviri perduellionis* i *quaestores parricidii*, kod ovih zadnjih valjalo bi još spomenuti, da su *stalni* pomoćnici).

Duumviri perduellionis izostavio je g. pisac sasvim. Krivo je takod er, što se u istom §. 46 o kvestorih veli, da su već za kraljeva biti *blagajnički činovnici*. Blagajnički poslovi budu kvestorom istom za republike *lege Valerii Poplicolae* predani. Sr. Plut. Popl. 12, Zon. VII, 13, *Lange* I. str. 387. *I Th. Mommsen*, koji obstanak kvestorâ za kraljeva niječe, uzima, da su se blagajničke funk-

cije njihove tekar kašnje razvile. Sr. *Th. Mommsen*, Staatsrecht II. 1. p. 492 sl.;

§. 49. „Za rimskih kraljeva narodni sborovi *(contiones)* bijahu sazvani samo od kralja ili od njegova doglavnika *Tribunus Celerum.* Sazivajući magistrat uspevši se etc.“ Tu se ima primetnuti, da kralj nije *magistratus,* nadalje da se izreka počam od „sazivajući magistrat itd.“ sve do kraja tiče koncijâ republikanskih. Trebalo je dakle obje izreke spojiti drugom, kojom bi se prelaz od jedne drugoj omogućio.

§. 51. *Comitia calata.* G. pisac imao je u kratko označiti značajnu bitnost tih skupština, što je već s toga bilo nuždno, što onoj karakteristici, koja se u prediućem paragrafu daje o *komicijih,* nije mjesta kod skupština, koje su Rimljani prozvati kalatskimi. U kalatske bo skupštine narod se nepoziva „da glasovanjem svoju volju očituje o kakovom predloženom predmetu“, nego zato, da mu se ili nješto priobći, ili da bude svjedokom kojega čina. Značajno je u tih skupštinah samo to, da su predmeti, koji se tu obavljaju, uviek sakralne naravi. One su donjekle slične *koncijam* u toliko, u koliko je narod u jednih i drugih pasivan.

Osim navedenih slučajeva, gdje su se ta komicija sazivala, treba još navesti:

1) Kod inauguracije flaminâ. Sr. Gell. n. a. XV, 27.

2) ad prodendum interregem, gdje *pontifex maximus* u prisutstvu naroda ždriebom opredjejuje, koji će interrex početi interregnum.

3) kod inauguracije kralja;

4) kod *testamenti factio* i

5) detestatio sacrorum.

Za republike odpade inauguracija kralja, ali mjesto nje nadodje inauguracija *regis sacrificuli,* i budući iza Servijevih reforma *populus* već nije patricijski *populus,* to se je *koledar* priobćivao odsada cielokupnomu od patricija i plebejaca sastojećemu narodu, te s obzirom na to govori Gell. n. a. XV, 27 o „comitia calata *centuriata.*“

U ostalom comitia calata izgubiše s vremenom svu važnost. Proglašivanje koledara postade pukim formalitetom, odkad je Cn. Flavijem koledar prestao biti tajnom pontifikâ, a onaj način *testamenti factionis comitiis calatis* bude pomalo prikladnijim zamienjen *(per aes et libram),* tako da su *comitia calata* u potonje vrieme ostala u običaju samo a) *ad prodendum flaminem,* b) *ad prodendum regem sacrificulum* i ako je uztrebalo — što je u ostalom dosta riedko bivalo — c) *ad prodendum interregem.*

Ovaj histor. razvoj kalatskih komicija imao je g. pisac uvažiti, a ne govoriti o njih, kano da je djelokrug njihov bio uviek jedan te isti.

U istom je paragrafu takodjer pogriešno, što g. pisac *testamenti factio* i *destetatio sacrorum*“ spaja u jedan čin.[1]

§. 52. Razlažuć nadležnost kuriatskih skupština g. je pisac stra-

[1] Sr. *Savigny,* Vermischte Schriften Br. 7. str. 196 i *Lange,* I. p. 132.

nom odveć oštro naglasio njeke točke, stranom krivo ih shvatio, a stranom i izostavio njeke. Nadležnost kuriatskih skupština, kako ju g. pisac opisuje, osniva se na Dion. II. 14, nu neima dvojbe, da je takova kompetencija anahronizam i to s toga, što je narod tekar za republike stranom u centuriatskih, stranom u tributskih komicijih vršio ta prava u takovu obsegu; Dionizij prenosi kompetenciju ovih komicija na kuriat. komicija za kraljevske dobe. Tako n. pr. nadležnost kuriatskih komicija nije obsizala *izbora činovnika*, i to s toga, jerbo za kraljeva nije bilo *činovnika*, nego *pomoćnika*, a te si je *kralj sam* birao. Da su kuriat. komicija „potvrdjivala predložene zakone" to takodjer ovako apodiktički rečeno nestoji. I „*sudbena vlast nad životom*" ima se uzeti *cum grano salis.*

Izostavljena je pako nadležnost njihova a) kod arogacije *(arrogatio)*, gdje narod privoljuje, da se komu podieli *patria potestes*, koga po naravi neide b) kod izbora *(creatio)* kralja i c) kod podjeljivanja *imperia* kralju (*lex curiata de imperio*).

Napokon nebi bilo s gorega, da je g. pisac takodjer spomenuo, tko sazivlje te skupštine i *gdje* su se obdržavale.

U §. 53. prevedeno je *vicus* sa *mahala*, a *magister vici s mahalski poglavar*. *Mahala* je turska rieč (sr. Vukov riečnik); možda bi se našla koja naša rieč? Šulek u term. riečniku ima *priedjel*.

§. 55. „Dali (= ali) u tributskim skupštinam, koje bjehu kašnje osnovane, neglasovahu nego sami *Pučani (= plebeii)*", nije točno, jer valja samo za prvo vrieme. Pošto su naime ta prvobitno samo *plebis concilia* dobila *lege Valeria Horatia* (305 a. n.) njeku zakonodavnu *nadležnost*, te njihova *plebiscita* vezala cieli narod *(populum)*, to je od ovoga vremena svatko, koji je bio upisan u koj *tribus* (dakle i *patricii*) mogao glasovati, te su ona *concilia plebis* istom od ovoga vremena prava *comitia tributa*. Sr. §. 120.

§. 59 podaje pregled Servijeva popisa *(census)*. G. pisac pristaje uz staro mnienje, po kojem je bilo *šest* razreda i prama tomu 193 centurije. U *Servijevu* popisu bijaše samo *pet razreda*. Sr. Liv. III, 30, 7 *tricesimo sexto anno a primis tribuni plebis decem creati sunt, bini ex singulis classibus*" i druga mjesta kod Beckera II, 2, st. 208, op. 427. *Centuria capite censorum (193 centuria)* bude istom kašnje ustrojena. Sr. *Lange*, I. pr. 485.

Census petoga razreda označuje g. pisac sa *12000 assâ*. Liv I. 43 označuje ga s 11000, a Dion. IV, 16 se sa $12^1/_2$ *mina* = *12500 assâ*. *Boeckh*, koji je u svojih „Metrologische Untersuchungen" prvi cielu stvar kritički iztraživao i cieli Servijev *census* na pravu vriednost sveo, naslućuje 10000 assâ. I *Lange*, koji je s drugoga gledišta taj *census* izpitivao, dolazi do istoga rezultata naime, da je po onoj evidentnoj redukciji novaca (koju i g. pisac napominje) prvi razred imao 20000, II 15000, III 10000, IV 5000 a V 2000 assâ (naravno liberalnih). G. pisac dakle nije imao dovoljno razloga označiti *census* petoga razreda brojem 12000.

§. 60. Navadja nam g. pisac i opet onu već davno zabačenu eti-

mologiju, da se naime *assiduus* ima izvoditi *ab aere dando*[1], dočim je poznato, da je *assiduus* = *ad-sid-uus* dakle *ab assidendo* te znači onoga, koji je gdje trajno nastanjen te ima posjeda = *ansässig.*[2] *Corssen,* Aussprache etc. str. I. 421 op.

U ostalom g. pisac, makar se je poslužio tim izvadjanjem rieči, nije smio *assiduus* prevoditi sa *poreznik,* buduć *poreznik usu* znači onoga, koji pobire porez *(Steuereinnehmer),* dočim za platca rabi *porezovnik.*

IV. Državne vlasti za rimske skupnovlade: *a)* činovničtvo *(magistratus)* § 63—76 *b)* Starovieće za vrieme skupnovlade §. 77—85, *c)* curiatske skupštine u vrieme skupnovlade §. 86—87, *d)* centuriatske skupštine §. 88—100.

§. 66 radi o zakonitoj dobi, kojom se je tko mogao natjecati za koju čast *(legitima aetas):* „Niko se nemogaše natjecati za kakovu čast, koji nije barem 10 godina služio u vojski etc." Sve to i ono, što g. pisac dalje navadja u istom paragrafu, valja samo za vrieme, odkad je *lex Villia annalis* g. 574. a. U. potrebitu za svaku čast dobu ustanovila, za vrieme prije nego je taj zakon izašao, ima dosta primiera, da su i posve mladi ljudi mogli polučiti i najviše časti[3]. To se je imalo navesti kao što i to, da su morale bar *dvie godine* proizteći (t. z. *biennium)* prije nego se je tko, obnašav već koju čast, mogao natjecati za višu, napokon potaknuti t. z. *certus ordo magistratuum,* u obće i sva druga amo spadajuća pitanja.

I konac istoga paragrafa imao se je točnije izvesti. „U redu niko mogaše obavljati dvie službe u jednoj godini niti opet istu službu prije deset godina. Tomu zakonu bilo je često iznimaka najskoli za puničkih ratova". I to nije valjalo za starije vrieme, nego istom od god. 412 a. U. Sr. Liv. VII, 42, XXXIX, 39.

Što se onih *iznimaka* tiče, najskoli za punskih ratova, treba u toliko izpraviti, da je *taj zakon* za drugoga punskoga, god. 537. a. U. posebnim plebiscitom *ukinut,* nu samo za konzulat i to za vrieme trajanja rata. Sr. Liv. XXVII, 6., nu poslije opet uveden i od ovoga vremena osobito u pogledu konzulata čestje preinačen.

§. 68. Izjava predloženikâ *(Professio candidatorum).* Mjesto *predloženik* za lat *candidatus* bolje je *natjecatelj* ili *kandidat,* a mjesto *sudište (forum) rimski for.*

Što g. pisac kaže ob izjavi *(professio),* da „su natjecatelji bili dužni izkazati puku svoje misli (programm), kao što danas predloženici na zastupničtvo čine naprama svojim biračima", to nestoji u toj formi, jer ciela profesija nesastoji u ničem, nego da je kandidat na foru ili sam ili po *kojem drugom* izjavio, da se natječe za ovu ili onu čast. U ostalom profesija bila je *obično* (ne *uviek)* jedan *trinundij* prije izbornih komicija, ne *16* danâ, kako g. pisac navadja, jer *trinundinum* je 17 dana.[4]

---

[1] Rectius: *ab asse dando.*

[2] Sr. *Brambach,* die Neugestaltung der lat. Orthographie, str. 146,

[3] Sr. *Becker,* II. 1. 317 i op.

[4] Sr. *Marquardt,* R. A. II. 3. p. 56.

§. 69. Opisujuć g. pisac izbor magistrata mimoišao je *drugi službeni* čin svakoga izbora naime t. z. *petitio.* Ova se obavljaše u konciji na dan izbora prije izbornih komicija. Važan je taj čin s toga, što je predsjednik u toj predbježnoj skupštini *(contio)* mogao definitivno odbiti one kandidate, za koje je držao, da ih po zakonu ima odbiti, stranom i s toga što se je od god. 692 a. U. zakonom ustanovilo, da kandidat ima osobno biti prisutan kod *peticije.*[1]

§. 71 mogao bi se izrazu *„pretečni razglasi“*[2] veće jasnoće radi pod zaporkom dodati dotični lat. naziv *edicta.*

Nadalje nije točno, što se veli, da je „svaki činovnik bio *dužan prije* neg bi stupio u službu zakleti se na zakone *(iurare in leges)*, nego bi imalo glasiti *„prvih pet dana“*, kako je nastupio službu. LXXI, 50, 7.

U §. 72, gdje se radi o *pravu pozivanja (ius vocationis)* i *uapšenja (ius prensionis)*, nije dovoljno navesti: „Visoki činovnici, Consuli, Praetori i Dictatori“, nego valja kazati, „magistrati, kojim pripada *imperij“*. Što pako g. pisac veli za one, koje ne imaju liktorâ, nego samo *viatorâ*, da „mogahu ne samo pozvati k sebi odsutne *(ius vocandi absentem)* nego i uhapsiti prisućne *(ius prendendi praesentem)“* je pogriešno, jer ovim pripada samo *zadnje* pravo, a nipošto ne *prvo*, koje izključivo spada samo na magistrate *cum imperio*, ili što je isto, na one magistrate, koji imaju *liktore.* Sr. Gell. n. a. XIII, 12 i 13. „Zajedničko je svima pravo izdati razglase i sazivati sborove“. Tu bi valjalo dodati, da glede zadnjega prava vriedi načelo, da viši magistrat može odreći ili obustaviti konciju, po nižem od sebe magistratu sazvanu.

§. 74. Zadnja izreka „Napokon svaki činovnik posli svoje ostavke *(abdicatio)* postajaše *pravim članom* rimskog starovieća i primaše *ius imaginum“* u ovoj je stilizaciji absulutno pogriešno. Nije *„svaki činovnik“* dobio *ius imaginum*, nego samo *kurulski*, drugo nije *svaki činovnik* došao u senat, nego samo oni, koji su već za službe imali *ius referendi in senatu*, treće nisu odmah *„posli ostavke“* postajali *„pravi članovi“*, nego im je ostalo samo *ius sententiae in senatu dicendae*, te bi istom kod sliedećega izbora senatorâ *(lectio senatus)* postali *senatores* t. j. ako nije cenzor imao razloga mimoići *(praeterire)* ih, a četvrto nisu *„svi činovnici“* imali to pravo, nego istom od *kvestora* počam, a napokon nisu ga svi dobili u isto vrieme, nege postupice i tečajem vremena.

§. 76 radi o razdjeljenju činovnika ili o „raznih vrstah činovnika“. Tu je g. pisac mimoišao razdiobu magistratâ u *curules* i *non curules* sa svim, tako i *magistratus cum imperio* i *sine imperio.*

Triumviri nocturni vel capitales, III viri monetales etc. nemogu se posve prikladno uvrstiti u isti red s *kvestori* i *edili*, a još manje s *pučkimi tribuni.* Jer kada su *triumviri nocturni* itd. postali *ma-*

[1] Sr. poznati primier o Caesarovu natjecanjuz a konzulat za g. 59 pr. Is.

[2] Bolje: *predbježni proglasi.*

gistratus (naravno *minores)*, to su se *kvestori* i *edili* budući *magistratus, quibus certus ordo est,* smatrali kao nješto srednjega izmedju viših i nižih magistrata, barem nisu nikad spadali u istu vrst nižih magistrata, u koju su oni prvi spadali. Da se ta razlika bar ponješto naznači, mogao je g. pisac kod onih prvih (triumviri nocturni etc) kazati: „Niži činovnici u užem smislu", a cieloj vrsti nadjenuti naziv: *„niži činovn.* u širem smislu".

Pučki tribuni za pravo nespadaju niti medju *minores mag.* niti medju *maiores,* nego imaju posebno svoje mjesto. Sr. *Lange* I. p. 696 sl. *Magister equitum* nespada strogo uzeto medju *više* izvanredne magistrate, nego naprama *diktatoru,* što se tu jedino ima uvažiti, medju *niže.*

Definicija napokon plemičkih časti *(mag. patricii)* i pučkih *(mag. plebeii)* „kako je koja pristupna bila samoj plemčadi ili samom puku", nije točna, budući su s vremenom *sve* časti bile pristupne plebejcem. Sr. *Becker* II, 2, 84, *Lange* I. 691. sl.

§. 77. Tumači se Ovinijev zakon *(lex Ovinia),* da cenzori biraju za senatore *„ex omni genere optimum quemque"* očevidno krivo, kadno se veli „koji (scil. cenzori) izabirahu na temelju osobita zakona (*lex Ovinia*) najvrednije osobe *bez obzira na njhov stalež."* *Ex omni ordine* neproteže se nipošto na *sve vriedne muževe bez razlike stališa,* kako Becker II, p. 290 misli — jer tomu se očevidno protivi praksa sama Sr. Liv. XXII, 23 i op. Weissenbor. — nego samo na čine (Rang) konsularâ, pretorija i kurulskih edilâ. Sr. Gell. XIV, 7, 8 Sr. Lange II, p. 335 sl. Po ovom dakle zakonu imaju izsluženi konzuli, pretori i kurulski edili pravo na senatorsko mjesto, naravno u koliko im neima prigovora u ćudoredju, što je izraženo riečmi *„optimum quemque".*

Kako je pako g. pisac u istom §-u. mogao tvrditi „da svaki činovnik (počamši od Quaestora) dospivši godinu službe imaše tim (čim?) možda Ovinijevim zakonom?) jur pravo, da postane članom rimskoga stanovieća", nedokučujem, jer to se je pravo rimskih magistrata tekar razvilo s vremenom postupice. *Plebiscito* naime *Atinio* (oko 540 a. U.) zadobiše *tribunicii* i valja pučki edili to isto pravo, da su se *morali* uvrstiti medju senatore; *quaestorii* tekar za Sulle.

Koji se senatori zovu *adlecti,* to se nigdje nekaže.

§. 78. „U comitialne dneve nije moglo biti sjednice, (naime *senatske)* jer svi senatori bijahu zabavljeni u centuriatskim (zašto baš *centuriatskim?)* skupštinam". Ovo istom valja, odkad je *lex Pupia (iz dobe oko Ciceronova konzulata)* izdana, nu i od ovoga vremena ima još dosta iznimaka. Sr. *Lange* II. str. 368 i 269.

Da su se sjednice držale *„zatvorenim vratima"*, kako se u istom §-u. veli, čini se da je *lapsus calami,* jerbo je baš obratno. Sr. Plin. epist. VIII, 14, 5, Val. Max. II, 19. Zato i vidimo. da su pučki tribuni, prije nego su dobili pravo prisustvovati u sjednicah samih, namieštali svoje stolice pred vratima te ondje slušali, o čem se razpravlja u senatu. Sr. Liv. XXII, 59, III, 41, Cic. Phil. X, 3, 6, XIV, 7, 19 itd.

Samo kadkada bijahu sjednice tajne t. j. pri zatvorenih vratih. Sr. Dio Cass. 79, 1 (Sr. *senatus consultum tacitum*).

§ 80. „prvi bijahu pitani bivši konsuli, počamši od najstarijih, za njimi bivši Praetori, bivši Aedili itd.“ ima se izpraviti u toliko, da se je prvi pitao *princeps senatus* (obično najstariji *censorius*). U ostalom valja i to samo za dobu od Ovinijeva zakona počam do god. 601 od prilike, jer prije Ovininjeva zakona pitaše predsjednik prvoga koga je htio, (Liv. V, 20) a zatim dalje po starosti redom ostale senatore, a od god. 601 od prilike pitahu se najprije *consules designati* zatim *princeps senatus*, *consulares*, zatim valjda *praetores designati* itd.

Čitanje pismeno sastavljenih govora, koje se u istom §. napominje, bijaše takodjer istom prama *koncu republike* u običaju.

§. 82. Razlika izmedju *senatus consultum*, *senatus auctoritas* i *senatus decretum* nije dobro označena. Sr. Becker II. 2, 441, Lange II, 389 i Rein u Pauly-evoj Real. encyklop. s. v. *senatus consultum* VI, p. 1031.

§. 84 gdje se govori o „nalježnosti starovieća“, točka pod *c)* nije posve korektno stilizovana, kada se veli *„imenovanje* dictatora“, jer senat samo zaključuje, da se ima imenovati diktator, ali ga neimenuje, nego ga imenuje *konzul*.

U istom paragrafu moglo se je ondje, gdje se govori o. t. z. *senatus consultum ultimum*, i dodati, da je to bilo u zadnje vrieme republike, kada već nebi birali diktatorâ. Sr. Becker, II. 2, p. 115.

§. 85. Navadjaju se medju obilježji *(insignia)* senatorskimi sub *b) crne čižme*. Valjda je to samo štamparska pogrieška mjesto *„crvene“*, jer je poznato, da je t. z. *mulleus* bio *calceus senatorius*. Sr. Cat. Orig VII, 7. Dio C. 43, 43.

§. 88. Krivo je, što g. pisac pristaje uz mnienje već zastarjelo, po kojem „starci šestdesetoljetni *(sexagenarii de ponte)*“ bili izključeni prava glasovanja u centuriatskih skupštinah. Sr. Lange I. p. 476 i II. 457.

§. 89. Predsjedničtvo *(comiticiis praeesse)*. Izpušten je *pretor*, koji je takodjer mogao sazivati c nturiatske skupštine, nu samo sudačke Cic. de leg. III, 4, 10. Što se veli o *cenzoru* i *magistru equitum*, da su „u njekim iznimnim prigodam vodili skupštinu“, nije dosta oštro razlučeno, jer *cenzor* smio je *bez ičije dozvole* sám sazivati cent. skupštine, nu samo za obavljanje *censusa*, *magister equitum* radi drugih raznih poslova, nu samo kao *zamienik diktatorov*.

§. 90. „Taj bi se rok (naime *trinundinum* prije nego bi se cent. skupštine obdržavale) podielio eda svak bude u stanju da se obaviesti, o čemu će se razpravljati, koji će se predloženici birati, koji se novi zakoni *od vlade (senatus)* predložiti itd.“ *Senat* i *vlada* nije jedno te isto. G. je pisac to odveć motrio s gledišta modernoga zakonodavstva.

§. 95. *Besjedište* ima biti *tribunal*, *besjedište* odgovaralo bi više latinskomu *rostra*.

§. 96. Razpravlja g. pisac o glasovanju u centuriatskih komicijiih.

G. je pisac pomiešao tu potonji običaj sa starijim. Pismeno bo glasovalo se je tekar odkada su *leges tabellariae* izdane (615—623 a. U.) dakle mnogo kašnje, nego su se centuriatska komicija preustrojila.

Glasovanje sa *N. L. (non liquet)* u komicijih nemože se dokazati. Rieči bo iz Pseud. Asconia p. 108, koje se u tu svrhu obično navadjaju, protežu se na porotničke sudove, nipošto na komicija: „*In divinatione et in aliis causis maioribus universi iudices in cistam tabulas simul coniiciebant* etc.“ J. Becker-Marquardt zabacuje to glasovanje sa N. L. Nepobitan je dokaz novac onaj, što ga Becker II, 3. p. 98 op. 380 iz Eckhela doct. num. V. p. 116 opisuje, gdje se na jednoj strani nalazi glava božice *Libertas* uz napis Q. CASSIVS LIBERT., a na drugoj okrugao hram, a s jedne strane hrama žara *(urna)* a s druge pločica sa slovima A. C. (=*Absolvo* i *Condemno).* Napokon napominjem, da *ovile* i *saepta* nije jedno te isto.

§. 104. *Consul maior* nije isto što i „*consul cuius* (ili *penes quem*) *fasces erant*“, nego *maior* zove se onaj, koji je godinami stariji. Ovaj bi i počimao vladati, t. j. u njega bijahu najprije *fasces.*[1] Tom prigodom mogao je g. pisac spomenuti takodjer izraz *consul prior* t. j. onaj, koji je kod izbora dobio prvi potrebitu većinu glasova. Liv. XXIX, 22.

§. 106. Izrazu pod zaporkom *vota nuncupabant* neima tu mjesta; razloge tomu navesti ću kod §. 150, gdje se ista ta pogrieška opetuje.

§. 107. Nabrajaju se konzularska *insignia;* medju ovimi dolazi i „*čeona vunena povezača*“. Čeone vunene povezače može svaki slobodni Rimljanin nositi. Sr. §. 14. „*Bjelokosno žezlo*“ nije obilježje konzula kao takova nego samo *triumfatora.*

§. 110. „Tri godine kašnje (g. 256 a. u.) izadje zakon *de dictatore creando,* koji naredjivaše“. G. pisac nije smio to tako apodiktički tvrditi, jer stvar je veoma neizvjestna, *kada* je taj zakon izašao[2].

§. 112 „dotični Consul . . . . imenovao Dictatora *(surgens nocte silentio dictatorem dicebat.)* Od glagola *dicebat* dolazi ime *Dictator.*“ Već Becker II. 2, 161 sl. imao je g. pisca od ovoga posve krivoga tumačenja i izvadjanja rieči odvratiti. Razlozi, što jih on navadja, posve su evidentni. Izvadjanje, uz koje g. pisac pristaje, nevjerojatno je prvo s toga, što ovakova subst. verbalia na *—tor* imaju aktivno, ne pasivno značenje, drugo s toga, što bi bilo čudno, da se naziv toj magistraturi neizvadja od bitna kojega svojstva magistrature same, nego od izraza, koji se za njegovo imenovanje upotrebljava i to tim čudnije, što taj *terminus techn.* ni nije izključivo u porabi, nego osim njega, doduše riedje, još i drugi: *nominare* i *creare.* Rieč se *dictator* ima izvoditi od *dictare* te znači onoga, koji neograničeno izdaje zapoviedi. Sr. Liv. VIII, 34 i

[1] Sr. Becker. II. 2. p. 113, *Lange* I., 731.

[2] Sr. *Weissenborn, Frey* i *Drakenborch* ad Liv. II, 18. 6. i *Lange* I, 585 sl.

Dion. V, 73. Na ovakovo izvadjanje rieči ima nas voditi i najstariji naziv za diktatora *magister populi*, izraz, kojim se je i ista kraljeva neograničena vlast označivala[1].

§. 116. „Prvi Tribuni bješe izabrani odma na svetoj gori i to od istoga puka, a posli god. 283 birahu se . . . . u tributskim skupštinam". Točnosti radi imalo bi se napomenuti, da se prije spomenute godine birahu u *kuriatskih* komicijih. Sr. Cic. Cornel. fragm. 1, 24 (Ascon. p. 76 Or.), Dion. VI, 89; IX, 41; X, 4. Sr. Lange op .c. t. I. p. 410, 599.

§. 117. „Što se tiče Tribunove vlasti, to znamo, da su oni iz početka imali jedino pravo, da brane pojedine Pučane proti svakom nasilju vlastelskih magistratura." Korektnije bi se reklo „proti nasilju *konzulâ*, budući s početka nije bilo druge magistrature do konzulata i izvanredne diktature, proti kojoj njihov *auxilium* onako nije vriedio i što se u izvorih naročito kaže *auxilium adversus consulare imperium*. Nadalje i izraz *„vlastelska magistratura"* nije korektan, jer *vlastelin, vlasteoski* rabi g. piscu za *nobilis*, a ne za *patricius*, za koju rieč ima *plemić, plemićki, plemčad*.

Izraz *sacer* nije dobro protumačen s *progran*. Sr. Weissenborn ad Liv. III, 55, 7 i 8 i *Marquardt* IV, 308.

§. 119. „ . . dok se kašnje uvukoše (naime pučki tribuni) i u viećnicu (god. 309 a. U.), a napokon postaše pravimi članovi starovieća i postigoše pravo sazivanja." To je krivo. Tribuni dobiše istina bog iza vremena Licinijevih zakona ne pozitivnim zakonom nego više *usu* postupice njeka prava, i to najprije *ius referendi* a zatim i *ius vocandi senatus*, ali zato još uviek nisu „pravi članovi senata", osim ako je koji već prije svoga izbora za pučkoga tribuna već bio senatorom. Pravo na senatorstvo imaju pučki tribuni tekar *plebiscito Atinio* (Gell. p. a. XIV, 8) valjda za II. punskoga rata izdanim. Sr. *Lange*, I, 838 i *Th. Mommsen*, Staatsrecht II, 1, str. 269 sl.

Pod konac istoga paragrafa, razloživši g. pisac, kako su pučki tribuni *lege Cornelia* izgubili sva svoja prava, bijaše mu dužnost i navesti, da su im god. 684 *Pompeius* i *Crassus* opet uzpostavili *svu* njekadašnju moć njihovu. Sr. Cic. de leg. III, 9, 10, 11, in Verr. act. I, 15, Plut. Pomp. 22. Sr. razvratnu tribunsku demagogiju za *P. Clodia!*

§. 120. Što je rečeno o godini, kada su pučki tribuni dobili *ius auspiciorum* (*lege Valeria Horatia* 305 a. U.), nije točno, buduć se još i poslije te spomenute godine n. pr. zakonodavna tribut. komicija od pučkih tribuna sazivana — jer po patric. magistr. sazivana obavljahu se od vajkada *auspicato* — od god. 393. (a. U.), a izborna komicija od god. 387. napominju kod Liv. VII, 6 i VI, 41 da su bez auspicijâ obavljena. Sr. Lange II. p. 444 sl.

§. 123. „Dnevi za tribunske skupštine bijahu nedeljni pazari

[1] Sr. *G. Curtius*, Rede über die Ausdrücke für die Königswürde, Kiel 1859.

(Nundinae) kad bi seoski narod slegao u grad, da opremi svoje poslove na sudu i na trgu", valja samo za najstarije vrieme i to samo za t. z. *concilia plebis*. Poznato je naime, da kasnje *Nundinae* spadaju medju *dies fasti* dakle *non comitiales*. Treba i tu razlikovati razne periode i to tko je sazivao trib. skupštine. Po pučkih tribunih sazivahu se u najstarije vrieme u *nundinah*, od drugih zato ovlaštenih magistrata u *dies comitiales*, nu s vremenom počimahu i pučki tribuni osim nedeljnih pazara sazivati skupštine u te dane, te od god. 467. (a. U.) postade i za tribunska komicija zakon, koji je valjao i za centuriatska, da su se naime smjela obdržavati samo u komicijalne dane.

§. 125. Na početku ovoga paragrafa, gdje g. pisac razlaže, da su s početka pučki tribuni *imenovali* pučke edile, imao je takodjer navesti, *kada* su pučki edili postali pravi magistrati rimski, te se kao takovi *bi[illegible]* u *tributskih komicijih* (naime *lege Publilia* godine 283).

U sliedećoj izreci je protuslovje s opazkom §-a 152. U našem se paragrafu veli, da su se pučki zakoni *(plebiscita)* i staroviećine odluke *(senatus consulta)* sahranjivale u Cererinu hramu *(aedes Cereris* — a taj bijaše *sub Aventino)*, a ondje opet, da su se spomenuti spisi nalazili u *Tabulariju (Aerarium)*. Stvar se ta po svoj prilici ima ovako: *Senatusconsulta* i *leges* sahranjivahu se u Aerariju, *plebiscita* pako i drugi *plebejaca* se tičući spisi u *Cererinu hramu*, odkad su pako *plebiscita* dobila moć pravih zakona *(leges)*, koji su cieli narod vezali, sahranjivahu se takodjer u Aerariju. Sr. *Lange*, op. c. I, 858, 889 II, 607.

§. 127. Gdje se ob igrah govori, koje su pučki edili imali priredjivati, mogao se je, kao što to kod ostalih biva, njihov tehnički naziv dodati *ludi plebei*.

Ludi Cereales nesmiju se onako apodiktički brojiti medju igre, koje su *kurulski* edili priredjivali, jer je stvar nesigurna, barem za vrieme 2. punskoga rata ima primjera, da su ih *plebejski* edili priredili. Sr. Liv. XXX, 39 i napis na novcu jednom u Eckhela doctr. numm. V, p. 252: *„Memmius aid. Cerialia preimus fecit"*, a ovaj bijaše *pučki* edil god. 177. pr. Is. Za vrieme Cicerona prirediše te igre *kurulski edili*. Cic. in Verr. act. II. V, 14, 36. Sva je dakle prilika, da su spadale u *zajedničko* područje. Caesar ih povjeri god. 710 *Cerealskim edilom*, koji su se, kako je poznato, birali izmedju *plebejaca*. Sr. *Marquardt* IV, p. 492 i *Preller*, röm. Myth. str. 434.

I *Floralia* nespadaju izključivo u djelokrug *kurulskih* edila. Sr. *Marquardt*, op. cit. 494, *Lange*, I. strana 876, *Preller*, op. cit. str. 380.

Igre *Libera* i *Libere* imaju se izpustiti, jer rimskih *Liberalia* nije ni bilo. Sr. *Ritschl*, parerga str. 187, *Marquardt* IV, 308 i ap. 2040, *Preller* str. 445. U opazci napokon imalo se je reći *Jupitra* mjesto *Zevsa*.

§. 130. Ono, što je rečeno o Hermodoru Efežaninu, nije posve

točno, jer pomoć, koju je ovaj Grk poslanstvu pružao, sastoji samo u tom, da ga je *pratio kao tumač.*[1]

§. 134. G. pisac veli o vojničkih tribunih s konzulskom vlaštju *(tribuni militares consulari potestate):* „Vojnički Tribuni bijahu u redu imenovani u centuriatskim skupštinam, naravno uz obične gatnje (*auspicato*). Sa svim tim Tribunova čast bijaše njekako podredjena consularskoj časti, niti znamo jesu li Tribuni imali ista službena obilježja *(insignia)* kao consuli i jesu li smatrani bili kao *magistratus curules* te kao taki uživali *ius imaginum*". Nadležnost vojničkih tribunâ *za službe* posve je ista kao i konzula, što se već potvrdjuje izrazima, koji o njih rabe: *consulare imperium* kod Liv. IV, 7, 2, Gell. n. a. XVII, 21, 19 *„tribunis militum consulari imperio rem publicam Romae regentibus"* : *consularis potestas* često kod Livija, i u Corp. Inscr. (Mommsen) I, p. 465; ὑπάτη ἐξουσία kod Dion. XI, 60 i Plut. Cam. I.; *consulare ius* Tac. ann. I. 1. i izraz *pro consulibus* Varro apud Gell. XIV, 7. 5, Dion XI, 62 ἀνθύπατος ἀρχή. S toga nemože biti ni dvojbe, da su imali ista insignia, koja i konzuli, što se u ostalom i kod Livija IV, 7, 2 izrikom potvrdjuje: *et imperio et insignibus consularibus usos.* Istom poslije odstupa od časti nastaje razlika od konzulata: oni nepostaju *consulares*, stoga neimaju ni onih prava, što ih konzular uživa. Da *ius imaginum* neimaju, to se sobom razumieva. U obće su pitanja, je su li vojnički tribuni s konzulskom vlaštju *magistratus curules* ili ne, imaju li *ius imaginum,* neumjestna s toga, što oni u obće ni nisu *magistratus* nego *pro magistratu.* Tako se i lahko može tumačiti ono, zašto nijedan vojnički tribum s konzulskom vlaštju nije slavja slavio. Sr. Liv. XXVIII, 38, 4 *„neminem triumphasse, qui rem sine magistratu gessisset"*[2]

§. 136. Označuje se *lustrum* kao petgodište. Neima dvojbe, da *lustra* u potonje vrieme označuju *petgodište.* I Livij IV, 24 o lustru veli *„quinquennalem censuram"*, te prema tomu i noviji tako. Nu *Mommsen* u *„die Lustra"* u *Chronol.* p. 162 sl (2. izd.), dokazuje, da Livij to s obzirom na potonja navadja, a najstarija *lustra* da nisu imala nego 4 godine.[3] I sbilja samo tako daju se silna protuslovja riešiti.

§. 137. podkrala se je pogrieška, gdje se veli, da su *„prvi* Censori osobito veliku sgradu na Davorovu polju" sagradili za obavljanje *censusa (villa publica).* Da *prvi* cenzori nisu sagradili te sgrade, proizlazi odtuda, da je cenzura utemeljena g. 311 a. U., a *villa publica* god. 319 a. n. sagradjena. Sr. Liv. IV, 22, 7 i IV,

---

[1] Sr. *Bähr*, R. Lit. II. st. 14 sl. i op. (4. izd.) i uvod u izdanje *Legis duodecim tabularum reliquiae* ed. Rudolfus *Schoell,* Lipsiae 1866.

[2] Sr. obširno razlaganje toga predmeta u Th. Mommsena, röm. Staatsr. II. 1, str. 172 sl.

[3] Sr. Th. Mommsen, röm. Staatsr. II. 1, 321 sl. i R. G. III, p. 96 (4. izd.).

[4] Sr. *Weissenborn* ad Liv. IV, 8, 7.

24, 7 i Weissenborn ad h. l., Becker, II, 2, 200 misli, da su to drugi cenzori učinili.

„Zatim na upit: *„tu, ex animi tui sententia, uxorem habes?“* oženjeni kazahu ime ženino, kano i broj, dobu i imena sviju *sinova“*, ima glasiti *„djece“*. Sr. Dion. V. 75 τέκνων.

U istom paragrafu imalo se je takodjer kazati, da se je census obavljao *tributim* i da su predstojnici pojedinih tribusâ *(curatores tribuum)* morali biti nazočni.

Stranom netočno, stranom krivo je i sliedeće: „Zatim bijaše dužan . . . . . prikazati Censoru *domaće knjige od razbroja* da ih podpiše *(subscriptio censoria)*“. Kod procjene ili *censusa* nisu su nikakove knjige od razbroja prikazivale cenzoru, nego dotičnik je jednostavno sam odgovarao savjestno *(ex animi sententia)* na sva pitanja, što mu je cenzor stavljao, prisutni *curator tribus* izvjestio bi potanje, ako je bilo nuždno, a strukovni procienitelji bili su takodjer na ruku, gdje ih je trebalo. A *subcriptio censoria!!* Šta je ona, razlagao je g. pisac sam dobro u §. 144.

§. 142. navadja se državni dohodak za Pompejevih vremena iznosom od 50,000000 drakama te se taj broj tumači po našem novcu sa „od prilike *16,000000* forinti“. Taj je broj bez dvojbe *premalen.* Sr. tabelu reduciranih na modernu vrednotu novaca u *„Fried. Hultsch“* Griech. u. röm. Metrologie, Berlin 1862. p. 317. Grčki pisci uzimaju obično za dinar rieč δράχμη; gore navedena svota iznosi od prilike 18,000000 forinti. (dinar po 35 novč., ili *sestertium* po 8770 for.; ili sesterac = 9 novč.)

§ 143 veli g. pisac, da „za općim popisom stanovništva *(census populi)* sliedjaše izbor i dopunjenje starovieća *(lectio senatus)* za sliedeće petoljeće“. Izbor senatorâ obavljaše se posve neodvisno od općega popisa i to *obično prije* censusa. Sr. Liv. 43, 15, 16.[1]

§. 146 radi o lustraciji. I tu se nalaze njeki nedostatci. Tako n. pr. nije baš posve sigurno, da su t. z suovetaurilia na „Davorovu žrtveniku“ požrtovana. Sr. Beker II. 2, str. 244, koji punim pravom meće *„ara Martis“* pod zaporku te još i dometnutim znakom pitanja označuje kao hipotezu, ne kao stvar, koja bi bila posve na čistu.

Kada je g. pisac već i molitvu naveo, koju bi molio „upravljajući censor“ tom prigodom, to ju je imao točno navesti, a ne stranom izpustiti rieči, stranom mienjati, stranom stariju molitvu protezati na poznija vremena. Molitva nije glasila, kako ju g. pisac riečmi navodi pod zaporkom *„ut dii immortales res romanas ampliores facerent“*, nego u starije doba, *„ut populi Romani res meliores amplioresque facerent“*. Scipio Aemiliamus promieni taj *solenne precationis carmen* u *„ut populi Romani res perpetuo incolumes servarent.“* Sr Valer. Max IV, I, 10.

§ 148 Zadnja izreka: „Obadva Praetora u zadnja vremena, kad bi dovršili godišnju njihovu (ima glasiti *svoju)* službu u gradu,

[1] Sr. *Lange* I, str. 805.

primahu vladu jedne pokrajine, naslovom *Propraetores*" nije točna. Mjesto *„zadnja vremena"* imalo se je kazati, da je god 673 a. U. diktator Sulla to odredio. Izraz *„zadnja vremena"* tim više je netočan, što je kašnje — a to je drugo što je g. pisac imao spomenuti — *lege Pompeia* (702) imalo proći *petgodište* prije nego su su (konzuli i) pretori mogli poći u provincije. Napokon netiče se Sullin zakon samo *„gradskoga* i *inostranskoga Praetora"* nego i ostalih šest, koji su tada predstojali kriminalnim sudištem *(quaestiones perpetuae)*.

§. 149. pod konac „za svršetkom godine polazahu u različite pokrajine kao *vladaoci (Propraetores)*". Mjesto *vladalac* bolje je uzeti rieč *namjestnik*. Zatim onomu *Propraetores* moglo se je još dodati *pro praetore*.

§. 150. „Novoimenovani Praetor uzašao bi prije svega na Capitolium, te izrekavši njeke molitve *(vota nuncupabat)* zakleo bi se, da će svedj pravedno i zakonito postupati". Posve krivo protumačio je g. pisac ono *vota in Capitolio nuncupare*. Pretor (kašnje *propretor*) morao je, prije nego bi nastupiv svoje *imperium militare* ostavio Rim, da ide u provinciju, obaviti *auspicia* i na Kapitoliju bogovom se preporučiti i moliti *pro imperio suo communique re publica* (Sr. Cic. Verr. V, 13, 34, Liv. XXI, 63, XLI, 10, XLII, 49), sada bi istom *„secundum vota in Capitolio nuncupata"* obukav vojničko odjelo *(= paludatus)* odputovao sa svojimi liktori, koji su se takodjer sada odievali u ratno odielo te stavili sjekire u fasces.[1] O kakovoj posebnoj prisegi nejma ni govora kod toga čina; priseći imali su pretori kao što i svi drugi magistrati prvih pet dana iza nastupa službe.

U istom paragrafu tumači se *„predavateljno pravo"* izrazom dodanim pod zaporkom *ius adlaticium;* to ima glasiti *ius tralaticium*.

U zadnjoj izreci istoga paragrafa moglo bi se izrazu *ius honorarium* dodati „ili *ius praetorium*"[2], da se to nebi pomiešalo sa sustavnom redakcijom od pravnika Salvija Juliana za cara Hadriana učinjenom, koja se *par excellence* zove *ius honorarium*.[3]

§. 151. Osim onoga što sam kod §. 46 rekao glede blagajničkih funkcija kvestorovih, opažam sada, da je krivo, što g. pisac navadja: „Uslied Valerijeva zakona (245 a. U.) prodje glavna sudbenost od Quaestorâ u područje centuriatskih skupština, te odsle *Quaestori ostaše jedino kao državni blagajnici (qui conquirerent pecunias)*. Jer još i poslije god. 333 a. U. imadjahu kvestori osim blagajničkih poslova i kriminalno-pravne funkcije. Sr. Varro l. l. VI 91 *commentarium* indicat vetus anquisitionis M. Sergii Mani filii Quaestoris, *qui capitis accusavit Trogum;* in qua sic est: . . . . . *exquiras et adesse iubeas*". Sr. *Th. Mommsena*, Staatsrecht II. 1, str. 506, gdje se puno primiera kriminalno-pravnih funkcija

[1] Sr. *Fr. Richter* ad Cic. Verr. V, 13, 34 i *Weissenborn* ad Liv. XXI, 63.

[2] Sr. Cic. de of. I. 10.

[3] Sr. *Rein* a Pauly's Real-Encyce. III, st. 22 sl. s. v. *edictum*, *Lange* op. cit. I, 776 sl.

kvestorâ navadja iz kašnje dobe nego li od godine 245 a. U. Kriminalno-pravne funkcije izgubiše kvestori posve istom god. 465 a. U. *lege Papiria*, te su istom od ovoga vremena izključivo blagajnici. Sr. *Lange*, I. 582 sl. 665, II, 93, 447, 500.

Napokon i ono, što se veli, da su se kvestori za vrieme republike s početka birali u centuriatskih skupštinah, a poslije u tributskih imenovali, treba izpravka. Do god. 306 (a. U.) sva je prilika, nisu se kvestori nigdje u nikakovih komicijih birali nego su ih, kao što njekada kraljevi, tako početkom republike konzuli sami kao svoje pomoćnike sebi birali. Sr. Tac. ann. XI, 22, koji, progovorivši o kvestorih za kraljeva, veli: *mansitque consulis potestas deligendi.*[1] Sr. *Lange* op. cit. I. str. 386 sl. 882. i Th. *Mommsen*, Staatsrecht II. 1, str. 497, op. 3 i str. 498 op. 1. J Becker II 2, 341 oprovrgava Niebuhrovu hipotezu, po kojoj bi se kvestori s početka u centuriat. komicijih birali, ali njegovo mnienje, da su se u *kuriatskih* komicijih birali, još je nevjerojatnije.

§. 168. Krivo je, što se ob Augustu veli, da „bi od njega broj starovićnikâ *umnožen* na 600“, jer je poznato, da je senat za Julija Cezara imao 900 članova (Sr. Cic. fam. VI, 18, 1, Dio Cass. 43, 47, Suet. Caes. 41. 76. 80; Gell. n. a. XV, 4, 3) a za vrieme drugoga triumvirata prieko 1000. Sr. Monum. Ancyr. c. 25 ed. Momm., Suet. Aug. 35 Dio Cass. 52, 42. Nemože dakle biti govora o *umnoženju* nego o *umanjenju* broja senatorâ.

§. 171. „Consulat obstaja do god. 541 (posli Is.); odtle bijaše cesar sam *consul perpetuus*“ treba u toliko izpraviti, što konzulat u zapadnom rimskom carstvu propade već god. 534, a u istočnom 541. Od ovoga je vremena iztočno-rimski car bio ujedno *consul perpetuus*. Sr. *Rossi* inscript. christ. Romae 1857-61 p. LIV. *Arndt*, Bischof Marius von Aventicum. Nebst einem Anhange über die Consulreihe der Chronik. Leipzig 1875.

§. 182. Nabrajanje cesarskih i senatorskih pokrajina nije posve točno, jerbo se je to s vremenom čestje mienjalo. Sr. *Marquardt* „Röm. Staatsverwaltung,“ Leipzig 1873 p. 330 sl.

VII. dio o rimskoj sudiji §. 190—215.

a) Kazneni postupak §. 190; b) O zločinima §. 191—193; c) o kaznima §. 193—196; d) izvanredna kaznena sudišta §. 197—198; e) Redovita kaznena sudišta ili porotnička sudišta §. 199—202; f) Gradjanski postupak §. 203—205; g) Postupak kroz zakonske činove (Legis actiones) §. 206—210; h) Formularno postupanje §. 211—215.

§. 190. što se govori o prizivu za kraljeva, nije točno. Sr. Lange I. p. 381 sl.

§. 200. razlika izmedju *iudices* i *arbitri* nije nipošto označena već time, da se o posliednjih naprosto veli „*pošteni ljudi*“. Što su *arbitri* sr. Rein u. *Pauly* op. cit. I, 2. p. 1419. 20.

§. 200. Nije umjestno rieč „*decuria*“ (scil. *iudicum*) prevadjati sa

[1] Sr. *Nipperdey* ad h. l.

desetorica. Taj izraz uzimao se je u starije vrieme, kada su se porotnici izključivo birali izmedju senatora, samo s obzirom na isto razdieljenje senata u dekurije; poslije *lex Aurelia,* uslied koje su porotnici izmedju *senatora,* vitezova i erarskih tribuna birali, proteže se *decuria* samo na te razne stališe. Sr. Cic. Phil. I. 8, V. 16 itd. Sr. Rein u Paul. op. cit. s. v. *iudex.* S brojem *deset* nestoji *decuria* (dakako osim najstarije dobe) u nikakovu savezu. Tako je *decuria iudicum* za Augusta imala 1000 rotnika. Sr. n. p. *decuriae scribarum* etc.

Dovršiv tako opazke, što sam ih imao primjetnuti *stvarnoj strani* „uredaba i običaja naroda rimskoga", nemogu propustiti reći koju još o jeziku samom. Prije svega tiču se primjetbe moje latinskih njekih rieči.

Da g. pisac na tri mjesta *asylus* piše mjesto *asylum,* opazio sam već u 4. §u; §. 10. piše *legittima*; §. 14. *pileus,* gdje bi bolje bilo *pilleus.* Sr. Fleckeisen, 50 Art. über lat. Rechtschreibg. 25; *Corssen.* Aussprache etc. I, 525, *Brambach,* Hülfsb. für lat. Rechstchr. p. 54; §. 17. i inače uviek *connubium* mjesto *conubium* sr. *Brambach,* die Neugestaltung der lat. Orthogr. p. 328; §. 33. *aes ordareum* mjesto *aes hordareum, Corssen,* Auspr. etc. I, 2, 100; §. 49 i uviek do §. 94. *concio* mjesto *contio* (= *coventio*; Sr. Corp. Inscr. Lat. I, 198, 15. 42, Fleckeisen, 50 Art. p. 14., *Corssen* Auspr. etc. I. 51.), istom od §. 94. piše g. pisac pravo *contio.* U 64. §. dvaputa je metnuo g. pisac *magistratus-us*; Čemu? Valjda će zrelija mladež znati, da *magistratus* spada na t. z. 4 deklinaciju.

§. 182. i uviek *tabullarium* mjesto *tabularium* Sr. Vaniček, etym. Wörtrb. p. 60.; §. 85 *lanula* mjesto *lunula;* §. 92 *affa pultis* mjesto *offa pultis* §. 130. C. *Terentillus,* bolje *Terentilius; S. Posthumius* mjesto *Postumius* (sr. Dion. Hal. X, 52 fin. Σπόριος Ποστόμιος, Sr. Vaniček op. cit. p. 96 i 245); *Albinus* mjesto *Albus* sr. Liv. III, 31, 8; §. 150 *maiuscolis lit.* mjesto *maiusculis lit.* §. 157. „*stlitibus* (mjesto *litibus*",) *stlilibus* nije *mjesto* litibus nego stariji oblik za *litibus.* Sr. Corssen, Aussprache etc. I, 385 i id. Krit. Beitr. p. 461 sl. §. 158. *Quinquemviri* mjesto *Quinqueviri* sr. *Zumpt* lat. gram. §. 134 (13. izd.) §. 171. *aedilitia* m. *aedilicia,* §. 172. curator *acquarum* isto i §. 194, §. 193 *culei,* a malo niže *culleus;* bolje je zadnje sr. *Fleckeisen* op. cit. 15, *Brambach* Hülfsb. für lat. Rechtschreibg. pag. 32.

§. 209 iniiciebat §. 210. *coniiciebat,* bolje *inciebat, coniciebat* Sr. Brambach, die Neugestaltung der lat. Orthogr. 198—202, *Neue,* Lat. Formenlehre II, 438; 502.

Latinsko nazivlje piše g. pisac većinom velikimi pismeni. *Cives, Peregrini, Quaestor, Patricii, Plebs, Celeres, Equites, Quaestores Parricidii, Senatus* itd. dapače i *Lex iudiciara, Detestatio sacrorum* itd. zašto? Ali ipak si nije dosljedan, dolazi bo i *lex, edictum, senatusconsultum, rex sacrificulus* etc.

To isto valja i o hrvatskih izrazih. Latinsko nazivlje, što ga pridržaje g. pisac dodavajući hrvat. dočetak, piše obično veliko: *Con-*

suli, Praetori, Dictatora, Quaestore itd. a opet *lictori, dictatora* §. 110. i 111).

Tako čini i ondje, gdje prevadja lat. nazivlje: *Gradski Načelnik, Zapovjednik Konjaničtva, Slobodnici, Robovi, Blagorodjenici, Odkupljenik, Presjednik, Gradjani, Inostranci, Plemići, Predatnik (deditícius), Štićenici, Kralj, Puk, Pučani Četovodja* itd., a opet *puk, štićenik, gradski sudac* i *gradski Sudac* itd.

Ista nedosljednost opaža se takodjer u pisanju osnovnih slovaka; većinom pridržaje lat. ortografiju kod osnovnih slovaka, ali ipak uz *lictori, praetora, dictatora, Caesar-a, Clodius* etc. nalazimo i *Janikolu, Cezar, liktori, Etruski, Oktavian* i dr.

Što se tiče hrvatskoga jezika, to ima puno osebnosti a gdjekad i pogriešaka. Tako mu je pravopis na pol fonetski na pol opet etimološki. Uz oblike kao *zgoda* i *nezgoda* ima §. 26 *sgodan, išćeranje* i §. 63 *išćerati* i češtje, §. 101 *iztjera* a §. 196 *iščera; isključen, iskati, iskorieniti, usporedjen, istumačiti, opći, raspikuća rasprava, raspitivanje, otkrije* itd. itd. a opet *sdružiti, podkrade, razkrsnica, bezplatno, sbog, sbor, sgrada, uzkratiti, odpraviti izplatiti, odsutnost, sbiti, osbiljno, razpolagati, iztaknuti, odpustiti, odkrivati, težko, svakdanji* itd. Uz *brastvo, brasvenjak, oca, očev, kraljestvo, presjednik, namiesnik, isried, oskrbljen, vlasteostvo, nalježnost* (§. 84) itd. dolazi *sudca, srodstvo, kraljevski, naselbina, vlastelski, gospodski izsried, predšastnik, predtečni* razglasi (§ 71.) *obstojeći, učestnik, nadležnost* (§. 52.) itd. *njeki, njekoliko* obično, nu ipak kadkada *neki, nekoliko; potreba* i *potriba, potrebit* i *potribit* (§. 117, 151, 108, 96), *pedipsa pedipsati, zapovidio* (n. p. 34.) a opet *zapoviedi, zapoviednik; posli, poslie, poslje* i *poslien, zlamenit* i *znamenit* i *znamen, ko, svako, niko* uz *tko, taki, takovi, takvi, triest* uz *trideset, višji, nižji* uz *niži, bliži* etc.

Glede oblika iztičem sliedeće: U genetivu jednobroja mužkoga i srednjega spola izviestnih pridavnika izpušta redovito se *—a*, u dativu *—u*, dočim se u lokalu meće *—u*. U nominativu jednobroja i genetivu višebroja dolaze ove forme: *gataoc, medjuvladaoc, glasovaoc* etc., mjesto *gatalac* i *gatalaca* etc.; mjesto *čiji, a, e* uviek *čigov, a, o*, mjesto *njih* češtje *njizih*.

U štokavštini neobične rieči i oblici: *vavjek* uz *uviek, vanka* (n. pr. *vanka grada, vanka Italije*), *paka* = *pako, nizoko, dali* = *ali, nu, stopro, bo* = *nu* (n. pr. §. 88), *poreste, porestao* = *poraste i porasao*.

Turske rieči: *mahala* (=*regio*), *buljug, buljubaša, čauš, hadet*. Nespretan je izraz *zločinstveni prekršaj* §. 167 mjesto *zločin, zločinstvo*. Što se sintakse tiče, navadjam, da g. piscu zaime *njihov, a, o* veoma često rabi, gdje ima biti *svoj* ili se zaime posjedovno može izpustiti. Sr. §. 39, 43, §. 148: „Obadva Praetora u zadnja vremena, kada bi dovršili godišnju *njihovu* službu u gradu, primahu vladu jedne pokrajine.“ §. 130.: „Tribuni odrekoše se za to vrieme *njihove* časti“ §. 136, 168 itd.

Brojnik *jedan* upotrebljava se češtje u smislu neopriedjeljenoga zaimena *koji* ili talijanskoga i njemačkoga neizviestnoga spolnika

un, ein. §. 72: „Visoki činovnici . . . mogahu preda se pozvati . . . . preko *jednoga* liktora itd.“ §. 88.

Krivo je uporabljen predlog *kroz* u §. 96. „Satnije razredjene prolažahu pred presjednikom *kroz njeki mostić (pons)* u tor *(ovile)*; gdje imao stojati instrumental *mostićem*“, i *iz* u riečenici *iz početka.*

Napokon negodi, kada u knjizi ozbiljna sadržaja i mladeži namienjenoj čitamo izraze kao: *blebetati* (§. 80), *svezan kao pašče u okovima* (§. 115), *hrdja, koja imaše u džepu* 40000 šestercija (§. 38), *ostala pasmina* (§. 38), § 177 *kad bi mu god u glavu šumulo* i slične ili uzklike suvišne n. pr. §. 8 „Rob jest po naravi *(žalibože)*“ svak, koji etc., §. 11 *Bog te veselio!* i sl.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Skupna sjednica od 13. studenoga 1876.

Predsjednik: dr Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Šlosser, dr. P. Muhić, S. Ljubić, Jos. Torbar, M. Mesić, Lj. Vukotinović, A. Veber, J Jurković, Spir. Brusina, A. Pavić, dr. J. Hanel, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Odobrena bi odluka filozofičko-juridičkoga razreda, da se štampa u dojdućoj knjigi „Rada" pravoga člana dra J. Hanela nekrolog o pokojnom počast članu dru Fr. Palackom.

2.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se na pose štampa djelo pravoga člana dra. Gj. Daničića E t i m o l o g i j s k i r j e č n i k h r v a t s k o g a i l i s r b s k o g a j e z i k a

3.

Ustanovljuje se ciena za VIII knjigu Starina 1 for. 50 nč, a za VIII knjigu Starih pisaca 1 fr 70 nč

4.

Prihvaćeni biše predlozi razredâ glede novih članova bez primjetbe.

Glavna skupština od 20. studenoga 1876.

Predsjednik: dr Fr. Rački; pravi članovi: dr J. Šlosser, dr. P. Muhić, A. Veber, S. Ljubić, J. Torbar, dr. B. Šulek, M. Mesić, Lj. Vukotinović, J. Jurković, A. Pavić, dr. L. Geitler, dr J. Hanel, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Proračun za akademičku godinu 1877, izradjen po akademičkoj pisarni, a odobren po financijalnom odboru, prihvaćen bi u svih točkah.

2.

Nakon toga bi preuzet izbor članova i predsjednika u smislu §. 2. poslovnika ove akademije:

Za predsjednika izabran bi dr. Fr. Rački, jednoglasno;

Za počastnoga člana dr. Roberto Visiani, profesor na sveučilištu u Padovi, jednoglasno;

Za pravoga člana u mudroslovno-pravoslovnom razredu, dop. član ove akademije dr Fr Marković, jednoglasno;

Za dopisujućega člana u filologičko-historičkom razredu g. Matija Valjavec, profesor na gimnaziji u Zagrebu, jednoglasno.

Svečana sjednica od 25. studenoga 1876.

Predsjednik: dr. Fr Rački; pravi članovi: dr. J. Slosser, dr P. Muhić, S. Ljubić, J. Torbar, A. Veber, M. Mesić, Lj. Vukotinović, I. Jurković, Sp. Brusina, dr. Hanel, A. Pavić, dr. Geitler, dr. Gj. Pilar, dr. B. Šulek; dopisujući članovi: dr. Fr. Marković, I. Tkalčić i dr. P. Matković, kao tajnik.

1.

Predsjednik govori svečanu besjedu.

2.

Tajnik Matković čita izvještaj o djelovanju akademije za prošle akademičke godine.

3.

Pravi član dr. B. Šulek čita razpravu „Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah, a napose Hrvatah.“

Skupna sjednica od 10. prosinca 1876.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. J. Šlosser, S. Ljubić, J. Torbar, A. Veber, M. Mesić, Lj. Vukotinović, A. Pavić, dr. J. Hanel, dr. Gj. Pilar, dr Fr. Marković i dr. P. Matković kao tajnik.

Predmetom ove skupne sjednice bi dopis visoke kr. zemaljske vlade od 5. prosinca t. g. br. 5601, kojim se predlaže ovoj akademiji, da se sgrada nazvana „Narodni dom“ ustupi zemaljskoj vladi za smještenje zemaljskih oblastih, te se nudja u to ime akademiji za pomenutu sgradu 80.000 for., koju je svotu visoki sabor dozvolio u ime zemaljskoga prinosa za gradnju sgrade, u kojoj bi se smjestila akademija, galerija i arheoložki muzej. U slučaju pripravnosti akademije pristati uz predloženi ustup, moli visoka kr. vlada, da joj se naznači najdalje vrieme, kada bi se gradnja nove akademičke sgrade započela, da uzmogne produženje ili razvrgnuće najamnih ugovora odrediti.

Pošto je ovaj dopis visoke kr. zemaljske vlade u odboru za gradnju akademičke palače svestrano razpravljen, izvješćuje predsjednik akademiju ob odborovih zaključcih: da bi se ponuda visoke kr. zemaljske vlade, naime svota od 80.000 for. za ustup sgrade nazvane „Narodni dom,“ sa zahvalnošću prihvatila, te da bi se u novoj akademičkoj sgradi smjestio uz akademiju, galeriju i arheoložki muzej. Predpostavivši da će se ovoj akademiji na vrieme doznačiti pomenuta svota, te da će se gradnja nove akademičke sgrade s proljeća započeti, mogla bi pomenuta sgrada do jeseni godine 1878 gotova biti. Ove je odborove zaključke jugoslavenska akademija u svih točkah jednoglasno prihvatila.

Sjednica filosofičko-juridičkoga razreda od 13. prosinca 1876.

Predstojnik: dr. P. Muhić; članovi razreda: dr. J. Hanel, Ad. Veber; drugih razreda: dr. Fr. Rački, M. Mesić, A Pavić, Sp. Brusina, dopisujući član Ivan Tkalčić i M. Valjavec, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član A. Veber čita razpravu: „Nješto o pjesničtvu hrvatskom“, o kojoj bi odlučeno, da se štampa u „Radu“.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda od 28. prosinca 1876.

Predstojnik odsutan; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić; dopisujući članovi: I. Tkalčić i M Valjavec; drugih razreda: S. Brusina, dr. J. Hanel, a dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član S. Ljubić čita izvještaj „o VIII. zasjedanju medjunarodnoga kongresa za antropologiju i arkeologiju predhističku“, držanom od 4. do 13. rujna 1876 u Budim-Pešti. Odlučeno da se štampa u „Radu“.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 13. siečnja 1877.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi: S. Ljubić, M. Mesić, A Pavić i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Pravi član dr. L. Geitler čita: Bretkunova litavsku postillu iz god. 1591., odlučeno da se štampa u „Radu“.

Sjednica filozofičko-juridičkoga razreda 13. siečnja 1877.

Predstojnik: dr. P. Muhić; članovi razreda: A Veber, J. Jurković, dr. J. Hanel i dr. Fr. Marković; drugih razreda: dr. Fr. Rački, S. Ljubić, M. Mesić, J. Torbar, A. Pavić, Sp. Brusina, dop. čl. M. Valjavec i dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član dr. Fr. Marković čita razpravu: prilog k estetičnoj ocjeni Gundulićeva Osmana, odlučeno da se štampa u „Radu“.

KNJIGE,

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od magjarske akademije znanosti u Pešti: Monumenta Hungariae historica. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. 1874 sz. 48, kötet XXIII. 1875 sz. 49, kötet XXVII; sz. 50 kötet I. sz. 51, kötet XXII; sz. 52, kötet XXIV; sz 53, kötet II, sz. 54, kötet XXII. 1876 kötet I—III, XXII, XXIV, XXV, XXVII. Szerkeszti a főtitkár Sz. 10—14 (1874); 15—17 (1875). Budapest. — Principis Francisci II. Rákóczi confessiones et aspirationes principis christiani. E codice bibliothecae nationalis parisiensis. Edidit commissio fontium historiae patriae academiae sentiarum hungaricae. Budapestini 1876. — Archivium Rákóczianum. Első osztály IV. kötet. Had-és belügy. Szerkeszti Thaly Kálmán. IV. Budapest 1875. — Magyar tudományos akademiai almanach 1875 és 1876re Budapesten 1875. 1876. — Magyar történelmi tár. Kiadja a magyar tudományos akadémia: XIX. Budapest 1874. XX. XXI. Budapest 1775. — Értekezések a történelmi tudományok köréből, kiadja a magyar tudományos akadémia. A II. osztaly rendeletéből. Szerkeszti Frankói Vilmos, kötet IV, sz. 1—4. Budapest 1874, kötet IV, sz. 5, 6. 1875, kötet V, sz. 1, 2. 1875, kötet V, sz 3—6, 1876. — Monumenta comitialia regni Transilvaniae, kötet I (1540—1556). Budapest 1876. Kötet II (1537—1545), 1875.

Od budimpeštanskoga statističkoga družtva: Pestváros Halandósága 1872 és 1873-ban és annak okai. Irta Körösi József. Budapest 1876. — Az 1873 és 1874 évi Budapesti Épitkezések. Irta Körösi József. Budapest 1875.

Od blagotvoriteljnoga komiteta u Moskvi: Временникъ демидовскаго юридическаго лицея, книга IX, X. Ярославскъ 1875, кн. XI. Москва 1876. — Московскаго археологическаго общества изданные под редакциею Румянцова. Томъ IV, выпускъ 1, 2, 3, Москва 1874. История съ древнѣннихъ временъ. Соловоевъ, том. XXV. Москва 1875. — Историко-литературный обзоръ древнерусскихъ полемическихъ сочиненій противъ Латинянъ. выпускъ XI—XV, од Андрея Попова. Москва 1875. — Филологическія записки. Журналъ посвященый изслѣдованіямъ и разработкѣ разныхъ вопросовъ по языку, литературѣ и вообще по сравнительному языкознанію у славянскимъ нарѣчямъ. Изд. А. Хованскимъ, годъ XIV, выпускъ 1—4. Воронежъ 1876. — Лѣтописъ хирургическаго общества въ Москвѣ, том. I, выпускъ 1. Москва. 1865. — Миръ древній и новый человѣкъ и государство. Том. I, выпускъ 2. Москва 1876. — Атанасия Горянова. Москва 1871. — Обычное право, вып 1. Материалы для библиографій обычнаго права. Ярославль 1875. — Записки басаргина. Москва 1872. — Записки о походѣ въ Венгричо въ 1849. году. М. Д. Мухутина. Москва 1875.

Slika I.

Hieracium Rački. *Vukot.*

Slika II.

Carduus Cirsiformis. *Vukot.*

Slika III.

Umbellula povekšana.

Fructus povekšan.

Anthriscus rivularis. *Dolliner*

Albrecht u Zagrebu.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
067 JUGF C001 v.37-39
Rad.
3 0112 087577513